ISSN 2413-5151

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ
2019. №10.
Қисми II

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук
2019. №10.
Часть II

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of economic and social sciences
2019. No.10.
Part II

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2019

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ИҶТИМОӢ–ИҚТИСОДӢ ВА ҶАМЪИЯТӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 10 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:
Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ | *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муовини сармуҳаррир:
Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муовини сармуҳаррир:
Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ | *Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 –иқтисод

Давлатзода Қудрат Қамбар	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор*
Файзуллоев Машраб Қурбоналиевич	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор*
Обидов Фозил Саидович	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор*
Исайнов Ҳисайн Раҳимович	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор*
Низомова Тухфамо Давлатовна	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор*
Одинаев Фурқат Фарҳодович	*Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент*

12.00.00 – ҳуқуқшиносӣ

Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Ғаюров Шукрулло Қароматуллоевич	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Золотухин Алексей Валеревич	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*
Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Маҳмудзода Маҳкам Аъзам	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Сафарзода Бахтовар Амиралӣ	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Шарипов Тақдиршо Шарифович	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Муртазоқулов Ҷамшед Сайдалиевич	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Диноршоев Азиз Мусоевич	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*

23.00.00 –сиёсатшиносӣ

Муҳаммад Абдураҳмон Наврӯз	*Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Нуриддинов Раймалихон Шаҳбозович	*Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Искандаров Акбаршо	*Доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент*
Қурбонов Абдураҳмон Шерович	*Доктори илмҳои фалсафа, профессор*
Идиев Хайриддин Усмонович	*Доктори илмҳои фалсафа, профессор*

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои зерини илмро барои чоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ: *08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.*

Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ*: 12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.*

Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ: *23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.*

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

*Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (*www.vestnik-tnu.com*).*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ
– 2019. – №10. Қисми II
ISSN 2413-5151
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0037/ЖР-97 аз 17.01.2018 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ДМТ, 2019

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 10 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономика

Давлатзода Кудрат Камбар	*Доктор экономических наук, профессор*
Файзуллоев Машраб Курбоналиевич	*Доктор экономических наук, профессор*
Обидов Фозил Саидович	*Доктор экономических наук, профессор*
Исайнов Хисайн Рахимович	*Доктор экономических наук, профессор*
Низомова Тухфамо Давлатовна	*Доктор экономических наук, профессор*
Одинаев Фуркат Фарходович	*Кандидат экономических наук, доцент*

12.00.00 – Юриспруденция

Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктор юридических наук, профессор*
Гаюров Шукрулло Карроматуллоевич	*Доктор юридических наук, профессор*
Золотухин Алексей Валерьевич	*Доктор юридических наук, доцент*
Насриддинзода Эмомали Сайфиддин	*Доктор юридических наук, профессор*
Махмудзода Махкам Аъзам	*Доктор юридических наук, профессор, академик АН РТ*
Сафарзода Бахтовар Амирали	*Доктор юридических наук, профессор*
Шарипов Такдиршо Шарифович	*Доктор юридических наук, профессор*
Муртазокулов Джамшед Сайдалиевич	*Доктор юридических наук, профессор*
Диноршоев Азиз Мусоевич	*Доктор юридических наук, доцент*

23.00.00 – Политология

Мухаммад Абдурахмон Навруз	*Доктор политических наук, профессор, член-корр. АН РТ*
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	*Доктор политических наук, профессор*
Искандаров Акбаршо	*Доктор политических наук, доцент*
Курбонов Абдурахмон Шерович	*Доктор философских наук, профессор*
Идиев Хайриддин Усмонович	*Доктор философских наук, профессор*

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации от 03.06.2016.

Журнал принимает научные статьи по следующим научным специальностям:

В области экономических наук: *08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.*

В области юридических наук: *12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.*

В области политических наук: *23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.*

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.vestnik-tnu.com).

Вестник Таджикского национального университета.
Серия социально-экономических и общественных наук.
– 2019. – №10. Часть II
ISSN 2413-5151
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство №0037/ЖР-97 от 17.01.2018г.
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2019

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of economic and social sciences

Founder of the journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 10 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Muhammadyusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

08.00.00 - Economy	
Davlatzoda Kudrat Kambar	*Doctor of Economic Sciences, Professor*
Faizulloev Mashrab Kurbonalievich	*Doctor of Economic Sciences, Professor*
Obidov Fozil Saidovich	*Doctor of Economic Sciences, Professor*
Isainov Khisain Rakhimovich	*Doctor of Economic Sciences, Professor*
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	*Doctor of Economic Sciences, Professor*
Odinaev Furkat Farkhodovich	*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor*
12.00.00 - Jurisprudence	
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	*Doctor of Law, Professor*
Gayurov Shukrullo Karomatulloevich	*Doctor of Law, Professor*
Zolotukhin Aleksei Valer'evich	*Doctor of Law, Associate Professor*
Nasriddinzoda Emomali Saifiddin	*Doctor of Law, Professor*
Mahmudzoda Mahkam Azam	*Doctor of Law, Professor, Academician*
Safarzoda Bakhtovar Amirali	*Doctor of Law, Professor*
Sharipov Taqdirsho Sharifovich	*Doctor of Law, Professor*
Murtazokulov Jamshed Saidalievich	*Doctor of Law, Professor*
Dinorshoev Aziz Musoevich	*Doctor of Law, Associate Professor*
23.00.00 - Political sciences	
Muhammad Abdurahmon Navruz	*Doctor of Political Sciences, Professor,*
Nuriddinov Raimalikhon Shahbozovich	*Doctor of Political Sciences, Professor*
Iskandarov Akbarsho	*Doctor of Political Science*
Kurbonov Abdurakhmon Sherovich	*Doctor of Philosophy, Professor*
Idiev Khairiddin Usmonovich	*Doctor of Philosophy, Professor*

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field of economic sciences: 08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.

In the field of jurisprudence: 12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.

In the field of political sciences: 23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.vestnik-tnu.com).

Bulletin of the Tajik National University.
Series of economic and social sciences
– 2019. – №10. Part II
ISSN 2413-5151
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site of the journal: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2019

УДК 311.313(575.3)

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Одинаев Х.А., Назифов Ф.М.
Таджикский национальный университет

Устойчивое развитие национальной экономики во многом связано с ростом конкурентоспособности ее регионов, с учетом разработки и реализации стратегических направлений развития отраслей экономики, имеющих те или иные конкурентные преимущества на внутреннем и внешнем рынке. Формирование и эффективное управление конкурентными преимуществами региона способствуют рациональному и более интенсивному использованию имеющихся ресурсов, могут привести к улучшению социально-экономического развития территорий и повышению уровня и качества жизни населения. В связи с этим, проблемы роста конкурентоспособности приобретают особое значение на всех уровнях национальной экономики: на макро - (конкурентоспособность страны), мезо - (конкурентоспособность региона) и микроуровне (конкурентоспособность предприятия).

Конкурентоспособность региона является одной из наиболее емких и сложных экономических категорий. Последнее привело к возникновению ряда проблем, среди которых можно выделить: отсутствие общепринятой трактовки данного понятия и единой методики оценки с обоснованной системой используемых показателей, критериев определения ее уровня и типовых управленческих решений, реализация которых может привести к улучшению текущего положения и устранению недостатков в развитии объекта исследования, выявленных в ходе проведенной оценки. В источниках информации по региональной тематике сформулировано значительное число трактовок понятия «конкурентоспособность региона», которая продолжает неуклонно расти. Отсутствие единого подхода к пониманию сущности данной категории приводит к фрагментарности исследований и разноаспектности определений. Так или иначе, во многом понятие «конкурентоспособность региона» определяется, прежде всего, с учетом характерных признаков и особенностей самих регионов. В этой связи, целесообразно уточнить содержательную сущность такого сложного понятия как «регион».

Регион, как отмечается во многих словарях экономического направления, происходит от латинского «regio» - страна, область и представляет собой определенную территорию, обладающую целостностью и взаимосвязью ее составных элементов» [1,с.532]. Между тем, с экономической точки зрения, спектр трактовок понятия «региона» намного шире, чем в других отраслях науки. Регион трактуется как административная территория, как географическая зона, как зона с присущей ей отраслевой специализацией, как территория с подавляющим преимуществом проживания определенного состава населения, этнических групп и т.п. Естественно, на каждом конкретном случае конкурентоспособность региона приобретает исключительные признаки, учитывающие характерные особенности рассматриваемой территории.

В этом контексте особый интерес вызывают горные территории, как недостаточно изученные объекты в составе экологических регионов мира. Горные территории (горные регионы, а также горные страны) ныне считаются наиболее уязвимыми территориями в плане конкурентоспособности своих экономик, освоенностью природно-ресурсного потенциала, развитости инфраструктуры, а также качества и уровня жизни населения. Рассуждая об этом, академик А.А. Айдаралиев отмечает, что «… к сложнейшим проблемам, с которыми сталкивается большинство горных стран, относятся масштабная деградация и истощение природных ресурсов, терроризм, экстремизм различного толка, сепаратизм, наркоторговля, социальный распад горных сообществ, локальные военные конфликты и другие деструктивные процессы. Глобализации вышеперечисленных негативных социальных явлений способствует массовая нерегулируемая миграция маргинализированных жителей гор в другие страны мира. Таким образом, беднейшие горные страны стали зонами глобальной социально-политической нестабильности в мире» [2,с.5-6].

Об этом говорилось еще в конце прошлого века в важных документах ООН. Так, в одном из них отмечается, что «… горы являются важным источником водного, энергетического и биологического разнообразия. Кроме того, они служат источником ценнейших ресурсов. Являясь одной из крупнейших экосистем, горы имеют большое значение для выживания глобальной экосистемы. Вместе с тем, горные экосистемы быстро меняются. Они восприимчивы к ускоряющейся эрозии почв, оползням, быстрому сужению среды обитания и

уменьшению генетического разнообразия. В социальном плане для проживающего в горных районах населения наиболее характерны повсеместная бедность и утрата традиционных навыков. В результате неразумного хозяйствования в большинстве горных территорий мира происходит деградация природной среды. Поэтому вопросы рационального управления ресурсами и социально-экономического развития горных районов требуют принятия немедленных мер» [3,с.23]. Большинство проблем горных регионов, так или иначе, аккумулируются в проблеме их низкой конкурентоспособности. «Горные районы редко имеют… конкурентоспособное производство (высокая себестоимость производства по сравнению с промышленными центрами на равнинах), как промышленное, так и сельскохозяйственное …, заработки местных рабочих будут ниже, чем у рабочих, имеющих аналогичный уровень квалификации, в более благоприятных равнинных районах [2,с.7].

Другой автор отмечает, что «…большинство горных регионов испытывает деградацию природной среды, а в социально-экономическом плане для населения гор в настоящее время наблюдаются отставание, замкнутость, повсеместная бедность и потеря традиционных навыков» [4,с.29-30]. Между тем, горы в настоящее время являются предметом пристального изучения многих научных школ и направлений. Во многих развитых странах мира функционируют специализированные институты и научные центры по изучению горных экосистем. При этом, количество цельных исследований по проблемам обеспечения конкурентоспособности горных регионов вовсе скудны. Более того, несмотря на внушительное количество трудов, посвященных изучению горных территорий, само понятие «горный регион» не нашло своего однозначного толкования в рамках региональной экономики.

Х.Х. Макоев по этому поводу отмечает, что «при формулировании политики устойчивого развития основным остается вопрос, какое содержание вкладывается в понятие горы или горные территории? Проблема дефиниций гор приобретает практическое звучание при разработке социально-экономической политики регионального развития. Ученые пока не смогли дать четкого определения универсально применимого и приемлемого для них, хотя этой проблеме посвящено большое количество работ. Авторы публикаций определяют горные территории по различным критериям: гипсометрическим, агроклиматическим, геоботаническим, расчлененности рельефа и относительной крутизне наклона макроповерхности» [5,с.130]. Это, с одной стороны, указывает на недостаточность внимания исследователей разных наук, особенно регионалистов проблемам горных территорий, а с другой, это прямое свидетельство того, что горные территории в будущем станут или должны стать центром глубоких научных исследований. Именно поэтому, ныне природно-ресурсный потенциал горных территорий как мировой запас чистой энергии и важнейший фактор обеспечения устойчивого развития экономики многих стран, приобретает особое значение.

В настоящее время, а в будущем во многом горы будут определять потоки цивилизации, поскольку горы, как и огромные лесные площади, будут основными экологическими донорами равнин и больших городов мира. В горах «располагаются не только запасы природных ресурсов в классическом понимании (минеральные и гидроэнергетические ресурсы, лесные массивы и пр.), но и верховья рек, обеспечивающих водой население …, лесные массивы, играющие важную роль в климатических процессах, плодородные земли, являющиеся факторами (залогом) экологической, социальной, продовольственной и, в конечном счете, экономической безопасности страны» [6,с.141].

В настоящее время значение гор в обеспечении населения земного шара чистой пресной воды и экологически чистой энергии вдвойне возрастает. «Горы - важный источник воды, энергии и биологического разнообразия. В их недрах сосредоточены полезные ископаемые, на склонах - продукты лесного и сельского хозяйства, а также рекреационные ресурсы. Как одна из крупнейших экосистем планеты горы выполняют важную роль в круговороте вещества и энергии на Земле, что имеет большое значение для сбалансированного развития всей глобальной экосистемы» [4,с.29].

Г.Е. Авакян, как представитель общественной географии, полагал, что «под горной территорией нужно понимать пространство, на котором все количественные и качественные изменения происходят по вертикальным поясам, где профиль, характер и условия ведения сельскохозяйственного производства и особенно производительность совокупного общественного труда резко отличаются от равнины и особенно низинных областей» [7,с.150-156]. Этой позиции придерживаются также П.Г. Абдулманапов и М.А. Галбацдибирова [8]. На наш взгляд, это обоснованное разграничение, но, вместе с тем, непонятным остается акцент авторов на сельскохозяйственное производство, т.к., горные территории могут специализироваться как в сельскохозяйственном, так и в промышленном производстве. В настоящее время находит высокую оценку и рекреационный потенциал горных территорий.

В Европейской Хартии горных регионов опираются на следующее определение: «Исходя из целей настоящей Хартии, стороны интерпретируют термин «горные регионы» в понимании местностей, где высота рельефа и климат создают особые условия, влияющие на повседневную человеческую деятельность» [9]. Признавая сложность, а в некоторых случаях и невозможность унифицированной классификации и типологии гор, так же как и горного региона или территории, можно, тем не менее, утверждать, что это территории с особыми условиями рельефа и высоты, которые влияют на климат, плодородие почв, растительность, нестабильность склонов и доступность территорий. Важной особенностью гор в экологическом плане является наличие вертикальной поясности, другими словами, ярусности рельефа и вертикальной ландшафтной дифференциации склонов. При этом, важно учитывать, что ранг поясности может быть различен и не всегда внешне очевиден. Вероятно, не всегда понятия «горы» и «горные территории» идентичны. Видимо, первое более узко и конкретно, а второе - шире и менее определенно [10].

Естественно, отсутствие единого подхода к определению горных регионов затрудняет проведение комплексных исследований проблем развития их конкурентоспособности. Благо, в последнее время формулируется и находит широкое обсуждение новое направление в науке о региональной экономике, которое в наибольшей степени охватывает все проблемы горных территорий. Речь идет о монтологическом учении как о науке о «… комплексном исследовании взаимосвязанных естественно-географических, социально-экономических, демографических, этнокультурных, природоохранных, экологических, геополитических проблем устойчивого развития горных территорий» [4].

Монтология рассматривает горные регионы как комплексную экосистему с присущей спецификой проживания народов, проживающих на их территории, особой специализацией сельскохозяйственного и промышленного производства, отличительной особенностью социальной инфраструктуры, а также оказания услуг разного рода. Именно в рамках учения о монтологии, наряду с другими аспектами изучения горной экосистемы, появляется возможность системного изучения социально-экономических проблем горных территории.

Более того, определения, которые предлагаются с позиции различных научных школ по отношению к монтологии, позволяют отнести целую страну в горный регион. Например, Д.В. Севастьянов считает целесообразным рассматривать монтологию «… в пределах комплексного страноведения горных регионов. Только в рамках страноведческого подхода к исследованию горных территорий, на основе комплексного изучения особенностей природы горной страны, ее населения и современной экономики возможно построение системной картины горных регионов с присущей им спецификой современных геоэкологических и социально-экономических проблем» [4,с.28].

Соответственно, горные регионы, горные страны и горные территории в определенном смысле синонимы, имеющие также некоторые различия. Эти различия приобретают определенный смысл, когда исследователь абстрагируется на внутренние проблемы горных регионов, в целом или частично исключая влияния внешних факторов. Так, при рассмотрении развития системы образования, повышении эффективности промышленности или сельского хозяйства необязательно исходить из характера рельефа страны. Однако, когда рассматриваемая проблема изучается в тесной взаимосвязи с факторами внешней среды, например, проблемы конкурентоспособности региона, то различия в толковании горных регионов, горных стран и горных территорий тут же исчезают. Проблемы обеспечения конкурентоспособности горных регионов, как часть проблем их социально-экономического развития, охватываются монтологией. Эти проблемы нельзя исключить из комплекса проблем горных регионов, поскольку конкурентоспособность выражается, в частности, в способности привлечения инвестиционных вложений для освоения и эффективного использования природно-ресурсного потенциала гор и их прилегающих территорий. Более того, конкурентоспособность выступает в качестве важного параметра устойчивого развития территории, имеющего, как правило, мультипликативный эффект.

Таким образом, вышеизложенное позволяет определить горную страну, рассматриваемую в контексте влияния факторов внешней среды, как горный регион в системе наук о региональной экономике. К таким странам можно отнести, в первую очередь, Республику Таджикистан, Республику Кыргызстан и ряд других стран мира, более трех четвертей территории которых занимают горы. Такой подход позволяет наиболее четко сформулировать основные направления социально-экономического развития горных территорий.

В контексте вышеизложенного целесообразно рассматривать содержательную сущность понятии конкурентоспособность региона.

Следует отметить, что, несмотря на активное развитие теоретических и прикладных аспектов конкурентоспособности, актуальность данного вопроса не теряет своей важности.

Последнее объясняется тем, что для стран с развитой экономикой конкурентная среда является обязательным условием и сущностной чертой существования. В настоящее время конкурентоспособность изучается на разных уровнях, начиная от конкурентоспособности человеческого капитала до самой национальной экономики. Между тем, центр изучения проблем конкурентоспособности в последнее время все больше перемещается на региональный уровень. Это во многом связано с фактором природно-ресурсного потенциала регионов, эффективное использование которого составляет основу формирования и развития конкурентных преимуществ в современной экономике.

Тем не менее, несмотря на изобилие научных трудов, посвященных проблеме конкурентоспособности регионов, однозначной трактовки данной дефиниции не существует. Исследователи, как обычно, исходят из характерных особенностей рассматриваемого объекта, исключив, при этом, те показатели, которые менее важны с позиции формирования ими конкурентных преимуществ.

А.З. Селезнева дает следующее определение данному понятию: «… положение региона, обусловленное экономическими, социальными, политическими, экологическими и другими факторами, выраженное через показатели (индикаторы), которые характеризуют текущее состояние и его динамику» [11,с.30]. Обращаем внимание на экологический фактор, который не всегда включается или особо не отмечается в числе факторов конкурентоспособности объектов исследования. Его позицию разделяет также Ю.В. Волков [12,с.6-9].

Интересным представляется точка зрения В.В. Меркушева, который отмечает, что конкурентоспособность региона - это «… способность региона производить конкурентоспособные товары и услуги в условиях эффективного использования существующих факторов производства, использование имеющихся и формирование конкурентных преимуществ, сохранение (повышение) уровня жизни населения при соблюдении международных экологических стандартов» [13,с.25]. Отмечаем, что «соблюдение международных экологических стандартов» тоже не часто встречаемый показатель конкурентоспособности. Однако по отношению к регионам этот показатель приобретает силу конкурентного преимущества с учетом усиливающейся тенденции популяризации концепции устойчивого развития.

А.И. Когарманова выделяет ряд критериев, лежащих в основе конкурентоспособности регионов. Среди них можно выделить следующие: «положение региона в экономическом пространстве…; достигнутые высокие результаты территорий в сравнении с «регионами-конкурентами»; наличие и эффективное управление экономического потенциала региона; высокое значение и положительная динамика валового продукта; обеспечение достойного уровня и качества жизни населения региона; положительная тенденция в уровне социально-экономического развития региона; высокий уровень привлекательности региона для потенциальных инвесторов; наличие условий для развития региональных предприятий» и др. [14,с.776].

В целом, анализ источников по этой теме показывает, что высокий уровень конкурентоспособности возможен в условиях развития традиционных для территории отраслей специализации в совокупности с динамичным развитием быстрорастущих отраслей экономики. Влияние данных факторов формирует реальную конкурентоспособность региона. Наряду с реальной необходимо выделить потенциальную конкурентоспособность, которая формируется в результате положительного влияния факторов мезо- и макроуровня. При этом, наиболее надежными отраслями, обеспечивающими конкурентоспособность территорий выступают отрасли, связанные с добычей и распространением энергетических ресурсов. Энергетические отрасли в современной экономике имеют ключевое значение в формировании и развитии конкурентных преимуществ регионов. В этой связи важнейшим фактором обеспечения конкурентоспособности регионов можно считать наличие и уровень развития предприятий, специализирующихся в производстве энергетики.

Между тем, набирает оборот тенденция, связанная с развитием концепции зеленой экономики, как базовой предпосылки обеспечения конкурентоспособности регионов в условиях доминирования приоритетов устойчивого развития. «Зеленая экономика - направление в экономической науке, сформировавшееся в последние 2 десятилетия, в рамках которого считается, что экономика является зависимым компонентом природной среды, в пределах которой она существует и является её частью. Концепция зеленой экономики включает в себя идеи многих других направлений в экономической науке и философии, таких как феминистическая экономика, постмодернизм, ресурсо-ориентированная экономика, экономика окружающей среды, экологическая экономика, антирост, антипотребительство, антиглобализм, зелёный анархизм, зелёная политика, теория международных отношений и др.» [15]. Многогранность и многоаспектность концепции зеленой экономики проявляется в том, что в

рамках этого направления изучаются пути и приоритеты рационального использования природно-ресурсного потенциала на базе определенных принципов. По мнению С.Н. Бобылева и В.М. Захарова, «… центральными задачами в концепцией «зеленой» экономики являются уход от сырьевой модели экономики, повышение энергоэффективности, формирование модели устойчивого развития, реализация политики «двойного» выигрыша, связанной с обеспечением как экономической эффективности, так и сокращением вредных выбросов, гарантией неистощительного использования природных ресурсов, малоотходного производства» [16,с.23].

Зеленая экономика сегодня рассматривается как основа устойчивого развития (новый вектор, двигатель устойчивого развития), а ее главными инструментами считаются инновационные зеленые технологии. Данные технологии основаны на энерго- и ресурсосбережении, сокращении углеродных выбросов, чистом транспорте, альтернативных источниках энергии, органическом сельском хозяйстве, экодевелопменте (строительстве недвижимости с использованием экологических подходов), передовой логистике и многих других компонентах, позволяющих экономике развиваться без ущерба для природы и главное - сохранять экологическое благополучие человека [17,с.116]. Все эти характерные черты зеленой экономики, безусловно, имеют прямое отношение к обеспечению конкурентоспособности регионов. Ибо достижение параметров зеленой экономики выступает в качестве конкурентного преимущества региональной экономики.

В свете этого можно исходить из того, что конкурентоспособность региона - это такое состояние, при котором обеспечивается поступательный социально-экономический рост за счет оптимального использования природно-ресурсного потенциала с учетом формирования конкурентных преимуществ исследуемого объекта на базе принципов, сочетающих приоритеты его опережающего эколого-экономического развития. Центральным элементом конкурентоспособности в будущем должен стать фактор улучшения и защита экосистемы, реализация политики «двойного» выигрыша, связанной с обеспечением, как экономической эффективности, так и неистощительного использования природных ресурсов, основанной на соблюдении принципов зеленой экономики.

Важно отметить, что горные регионы имеют большой потенциал в плане роста своей конкурентоспособности. Помимо всего прочего, это, в первую очередь, доступность и дешевость выработки экологически чистой энергии, возможность эффективной реализации основных постулатов концепции зеленой экономики. Бурное развитие техники и технологии позволяет строить качественные дороги, тоннели мосты и другие объекты инфраструктурного характера на территориях горных регионов. Более того, деградация экосистем на равнинах повышает внимание инвесторов в освоении природно-ресурсного потенциала гор. Неуклонный демографический рост многих горных регионов, в свою очередь, оставляет определенные надежды на трудодостаточность процессов освоения природно-ресурсного потенциала этих территорий и, соответственно, на рост их конкурентных преимуществ, что приравнивается к их конкурентоспособности в долгосрочной перспективе.

Таким образом, в современных условиях устойчивое и поступательное развитие экономики горных стран и отдельных регионов тесно связано с развитием их конкурентоспособности. При этом, региональный уровень анализа с учетом наличия широкого перечня инструментариев исследования процессов формирования конкурентных преимуществ, выступает в качестве удобной площадки для разработки и реализации конкурентных стратегий, т.к. соответствующий этому уровню анализа раздел экономической науки - региональная экономика - рассматривает все происходящее в закономерном взаимодействии с природными явлениями, опирается, в первую очередь, на экосистемный подход, учитывает основные принципы рационального природопользования, базируется на эффективном использовании природно-ресурсного потенциала, а также системно подходит к изучению факторов внешней среды. Понятие «горные регионы», в определенных случаях, рассматривается наравне с понятиями «горных стран» или «горных территорий». Такой подход наиболее целесообразен при исследовании процессов обеспечения конкурентоспособности, поскольку позволяет оптимально сочетать внешние и внутренние факторы формирования конкурентных преимуществ рассматриваемых объектов. Решение проблем обеспечения конкурентоспособности горных регионов тесно связано с реализацией концепции зеленой экономики. Последнее, во многом, ассоциируется с выработкой экологически чистой энергии, потенциал и возможности которой не подлежит качественному и количественному ограничению, если помимо потенциала водных ресурсов горных регионов учесть и потенциал ветряной солнечной энергии на их территориях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов / А.Н. Булыко. -2-е изд., испр. -М.: Мартин, 2008. - 704 с.

2. Айдаралиев А.А. Социально-политические, культурные и правовые проблемы устойчивого развития горных территорий / А.А. Айдаралиев // Устойчивое развитие горных территорий. -Владикавказ, 2009. -№2. -С.5-12.
3. Программа действий. Повестка дня на XXI век и другие документы Конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. Центр «За наше общее будущее». -Женева. 1993. -70 с.
4. Севастьянов Д.В. Страноведение горных регионов мира и монтология / Д.В. Севастьянов // Вестник СПбГУ. Науки о Земле. -СПб., 2006. -№3. -С.27-38.
5. Макоев Х.Х. Основные проблемы устойчивого развития горных регионов / Х.Х. Макоев // Юг России: экология, развитие. -Махачкала, 2009. -№2. -С.128-133.
6. Енгоян О.З. Оценка состояния социо-эколого-экономических процессов с учетом территориальной специфики (на примере горного региона) / О.З. Енгоян, А.В. Стеценко // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. -Волгоград, 2018. -Т.20. -№1. -С.136-145.
7. Авакян Г.Е. Подходы к определению горных территорий: проблемы горного хозяйства и расселения / Г.Е. Авакян. -М.: ИГАН СССР, 1989. -214 с.
8. Абдулманапов П.Г. Комплексное развитие горных территорий / П.Г. Абдулманапов, М.А. Галбацдибирова // СИСП. - 2015. -№5(49). [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n /kompleksnoe-razvitie-gornyh-territoriy (дата обращения: 09.09.2019).
9. Известия Всемирной Сети Горных центров // Редакторы русского издания - Баденков Ю.П., Мерзлякова И.И. - М.: ИГРАН, 1995. -16 с.
10. Полян П.М. Проблемы изучения и развития горных районов / П.М. Полян // География и природные ресурсы. - Новосибирск: Наука, 1989. -237 с.
11. Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России/А.З. Селезнев. -М.: Юристъ, 1999. -384 с.
12. Волков Ю.В. Конкурентоспособность региона: регион в системе мирохозяйственных связей / Ю.В. Волков // Академический вестник. -М., 2008. -№4. -С.6-9.
13. Меркушев, В.В. Интегральная оценка уровня конкурентоспособности региона / В.В. Меркушев // Межрегиональные экономические сопоставления. Сб. статей. -М., 2004. -231 с.
14. Кагарманова А.И. Конкурентные преимущества регионов / А.И. Кагарманова // Экономика и социум. -Саратов, 2015. -№2(15). -С.775-782.
15. [Электронный ресурс]. https://ru.wikipedia.org/
16. Бобылев С.Н. «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития / С.Н. Бобылев, В.М. Захаров //На пути к устойчивому развитию. Бюллетень Института устойчивого развития Общественной палаты Российской Федерации. -М., 2012. -№60. -90 с.
17. Захарова Т.В. Зеленая экономика и устойчивое развитие России: противоречия и перспективы / Т.В. Захарова // Вестник Томского государственного университета. Экономика. -Томск, 2015. -№2(30). -С.116-126.

АФЗАЛИЯТҲОИ РАҚОБАТПАЗИРИ МИНТАҚАҲОИ КӮҲӢ: ҶАНБАИ НАЗАРИЯВӢ

Дар мақола масъалаҳои таъмини рақобатпазирии минтақаҳои кӯҳӣ дар ҳошияи тарғиби консепсияи иқьтисоди сабз баррасӣ гардидаанд. Моҳияти категориалии тафсири «минтақаи кӯҳӣ» бо баҳисобгирии махсусиятҳои хосси он асоснок карда шудааст, ки имконият медиҳанд то омилҳои асосии ташаккули афзалиятҳои рақобатпазири минтақаҳои номбаргардида қайд карда шаванд. Мавқеи мактабҳои гуногуни илмӣ оиди муайянсозии моҳияти мазмунноки мафҳуми «рақобатпазирии минтақа» бо такя ба қоидаҳои консептуалии назарияи рушди устувори иқтисоди минтақавӣ таҳлил карда шудааст. Самтҳои асосии ташаккули афзалиятҳои рақобатпазири минтақаҳои кӯҳӣ қайд карда шудаанд, ки афзалиятнокии истифодабарии самараноки иқтидори табиӣ – захиравии онҳоро бо таъкид ба татбиқи маҷмӯи чораҳо оиди азхудкунии захираҳои гидроэнергетика ба ҳисоб мегиранд.

Калидвожаҳо: минтақа, минтақаи кӯҳӣ рақобатпазирӣ, монтология, афзалиятҳои рақобатпазир, иқтисоди чсабз, рушди босубот, энергетика.

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются проблемы обеспечения конкурентоспособности горных регионов в свете популяризации концепции зеленой экономики. Обосновывается категориальная сущность дефиниции «горный регион» с учетом его характерных особенностей, позволяющих выделить основные факторы формирования конкурентных преимуществ названных регионов. Анализируются позиции разных научных школ по определению содержательной сущности понятия «конкурентоспособность региона» с опорой на концептуальные постулаты теории устойчивого роста региональной экономики. Выделены основные направления формирования конкурентных преимуществ горных регионов, учитывающие приоритетность эффективного использования их природно-ресурсного потенциала с акцентом на реализацию комплекса мер по освоению ресурсов гидроэнергетики.

Ключевые слова: регион, горный регион, конкурентоспособность, монтология, конкурентные преимущества, зеленая экономика, устойчивое развитие, энергетика.

COMPETITIVE ADVANTAGES OF MOUNTAIN REGIONS: THEORETICAL ASPECT

The article considers the problems of ensuring the competitiveness of mountain regions in the light of the popularization of the concept of a green economy. The categorical essence of the definition of “mountain region” is substantiated, taking into account its characteristic features, which allow highlighting the main factors for the formation of competitive advantages of these regions. The positions of various scientific schools are analyzed to determine the substantive essence of the concept of “regional competitiveness” based on the conceptual postulates of the theory of sustainable growth of the regional economy. The main directions of the formation of competitive advantages of mountain regions are identified, taking into account the priority of the effective use of their natural resource potential with a focus on the implementation of a set of measures for the development of hydropower resources.

Key words: region, mountainous region, competitiveness, montology, competitive advantages, green economy, sustainable development, energy.

Сведения об авторах: ***Одинаев Х.А.*** – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и управления АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-63-53-23**
Назифов Ф.М. - Таджикский национальный университет, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **935-01-70-51**

Information about the authors: ***Odinaev H.A.*** - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Management of the AIC. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **918-63-53-23**
Nazifov F.M. - Tajik National University, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК 338.24(575.3)

ИНСТРУМЕНТАРИЙ И ОЦЕНКА РЕАЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Солехзода (Солиев) А.А., Шарифов П.О.

Одним из необходимых условий устойчивого равновесного развития национальной экономики является использование чёткого механизма денежно-кредитного регулирования, разработка и реализация денежно-кредитной (монетарной) политики государства направленной на экономический рост. Денежно-кредитная политика государства, является наиболее демократичным инструментом воздействия на макроэкономические процессы, не нарушающий суверенитет большинства хозяйствующих субъектов экономики предпринимательского сектора. В принципе денежно-кредитная политика должна быть направлена в первую очередь на обеспечение стабильности цен, полную занятость и экономический рост.

Денежно-кредитная политика Республики Таджикистан проводится в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана», определившем ее правовые основы, Законом «О банковской деятельности» и другими нормативно-правовыми актами, связанными с деятельностью в сфере денежного обращения и кредитования.

Экономика Таджикистана пока еще в основном является аграрно-индустриальной, так как большая часть валового внутреннего продукта производится в этом секторе и в секторе торговли. Кроме того, большая часть потребительских товаров в основном импортируется из-за рубежа в Таджикистан, что указывает на относительно высокую степень зависимости нашей экономики от внешних факторов.

В Республике Таджикистан, как и во многих странах мира, уполномоченным государственным органом, разрабатывающим и осуществляющим денежно-кредитную политику, является Национальный банк Таджикистана. В Республике Таджикистан денежно-кредитная политика, по сути, направлена на обеспечение устойчивости и поддержание покупательной способности национальной валюты, достижения неинфляционного стабильного экономического роста. Национальный банк Таджикистана в процессе своей практической деятельности использует такие основные инструменты денежно-кредитной политики, как норматив резервных требований, ставка рефинансирования и операция на открытом рынке.

Рассмотрим основные направления и инструменты, используемые в процессе осуществления денежно-кредитной политики в стране. Одним из направлений денежно-кредитной политики является регулирование денежного предложения. Денежно-кредитная политика осуществляется путём ограничения и расширения предложения денег, т.е. денежной массы в обращении. В денежной системе Республики Таджикистан главным денежным агрегатом является М2, и существует агрегате М3 и М4, но фактически М3 равен М2, а широкий показатель денежной массы обозначен в агрегат М4. Денежный агрегат М1 является высоколиквидным агрегатом, посредством которого производятся обменные операции и другие расчёты. Важную роль в структуре денежной массы в Республике Таджикистан в основном играют два денежных агрегата - наличные деньги и остатки депозитов, другие показатели очень незначительные. Следует подчеркнуть, что доля наличных денег в общем обороте имеет возрастающий характер, достигнув более 11,8 миллиардов сомони в 2018 году, и эта тенденция сохраняется в последние годы.

Увеличение доли наличных денег в обращении способствует возрастанию доли теневой экономики, уклонению от уплаты налогов, поэтому вполне вероятно, что государственный бюджет недополучает значительные суммы налоговых сборов и изъятий. В последние годы в стране наблюдается рост цен, подобно так называемому «эффекту храповика», когда цены растут, не доходят до первоначального уровня, что негативно влияет на мотивацию бизнеса и улучшение благосостояния населения.

Рисунок 1. Денежные агрегаты в Республики Таджикистан (млн. сомони) [4]

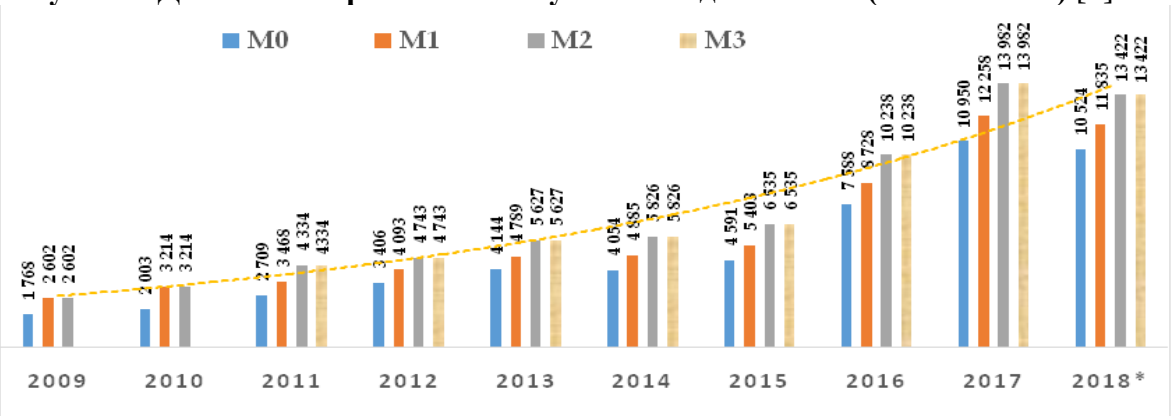

Как видно из рисунка 1., наличные деньги занимают значительную долю в денежной массе. Наличные деньги в составе широкого показателя денежной массы составляли: в 2013 г. - 49%, в 2016 г. - 51, в 2017 г. и 2018 г. 61%. Вдобавок к этому неучтенная масса наличной иностранной валюты в руках населения и бизнеса могут искажать данные о спросе на национальную и иностранную валюту, что делает трудным применение инструментов денежно-кредитной политики.

С целью решения вопроса некоторые учёные предлагают включать наличную иностранную валюту в денежную массу. Российский экономист Фетисов Г. отмечает, что “наличную иностранную валюту необходимо включать в расчёт денежной массы. Он также делает попытку рассчитать коэффициент монетизации с учётом наличной иностранной валюты” [1,с.4-9]. Отечественный ученый академик Р.К. Рахимов, также отмечает: «Совершенно очевидно, что не меньший удельный вес занимает иностранная валюта в общем объёме наличных денег в обращении, на наш взгляд, целесообразно включить в агрегат М1 объем иностранных валют. Это, безусловно, будет способствовать совершенствованию регулирования денежной массы, в том числе иностранной» [2,с.9].

Стоит отметить, что для оценки спроса на национальную валюту учет иностранной валюты в денежной массе искажает сущность коэффициента монетизации. Высокая доля депозитов в иностранной валюте в докризисный период (2016г.) свидетельствует о нежелании населения хранить свои ресурсы в сомони. Следовательно, можно сделать вывод о том, что высокий уровень монетизации не означает повышения доверия общественности к национальной валюте и банковской системе.

Следует отметить, что большая часть иностранной валюты, находящейся на руках у населения, накапливается для крупной покупки и не участвует в денежном обороте. Трудно и порой невозможно ее рассчитать. Соответственно, необходимо, выработать механизмы мониторинга денежного рынка с учетом роста показателей социально-экономического развития страны.

Чрезмерное отрицательное сальдо платежного баланса и вывоз иностранной валюты из страны уменьшает предложение денег экономике и тем самым способствует обесцениванию национальной валюты и повышению цен на потребительские товары. Как следствие, в экономике наблюдается нехватка денег, что отрицательно сказывается на уровне доходов населения и платежном балансе страны.

Рисунок 2. Уровень монетизации экономики Таджикистана [3 и 4]

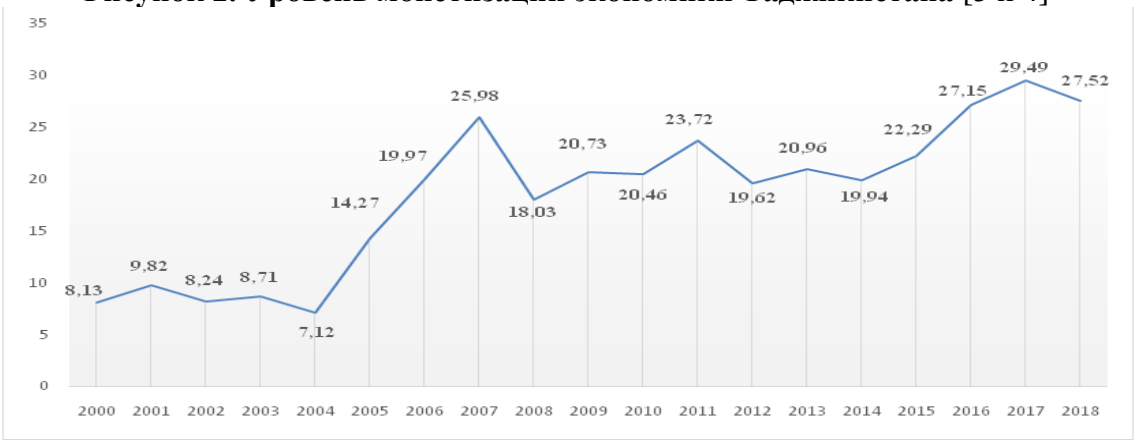

Как видно из данных рисунка 2, уровень монетизации в Республике Таджикистан в 2000 году составил 8,13%, в 2007 году - 25,98%, и уменьшился в период кризиса до 18,3%. Некоторые тренды монетизации экономики страны коррелируются с деятельностью и состоянием денежно-кредитных институтов в стране. Относительно низкий уровень монетизации показывает, что экономика не насыщена деньгами в полном объёме, и с расширением бартерных отношений величины налоговой базы снижаются. В рамках осуществления денежно-кредитной политики Таджикистана уровень должен быть доведен до более 50 процентов.

Анализируя уровни монетизации экономики страны, отметим, что количество оборотов денежных средств (всех агрегатов) имеет тенденцию к снижению, а низкая скорость оборота денег и уровня монетизации означает нехватку денежных ресурсов в экономике. Таким образом, при низких уровнях монетизации и низком обороте денежных агрегатов, хозяйствующие субъекты и домашние хозяйства постоянно испытывают нехватку денежных средств в своей деятельности и с трудом обеспечиваются их потребности в кредитах, и как следствие, возникают огромные диспропорции и дисбалансы между финансовым и реальным секторами экономики.

Как отмечает Каюмов Н.К., «считается, что пороговое значение показателя денежной массы к ВВП должно быть не ниже 50%. В Казахстане уровень монетизации составляет: - 23%, в РФ - 21,2%, США - 60%, Англии - 100%, Японии - 150%, Китае 215%» [5,с.72.]

Следует отметить, что денежный рынок в Таджикистане характеризуется низким оборотом денежных агрегатов и низким уровнем монетизации, и последнее значение в нашей стране по сравнению с развивающимися странами низкое. Кроме того, по причине сохранения сбережений домашних хозяйств в долларах США на покупку недвижимости и автомобиля вне банков, реальная величина уровня монетизации выходит выше, чем официальные данные.

Рисунок 3. Взаимосвязь между ставкой рефинансирования и процентными ставками по кредитам банков в процентах [3и 4,с.11-82]

Как отмечалось выше, для регулирования денежной массы в Республике Таджикистан используется инструмент ставки рефинансирования. Если посмотреть на влияние каждого инструмента на экономические процессы, то ни одно из них не оказывает существенного влияния для изменения ситуации в экономике. Национальный банк Таджикистана на практике в большей степени вынужден использовать административные методы регулирования рынка.

Согласно положениям экономической теории, центральный банк при изменении ставки рефинансирования воздействует на денежную массу путем ограничения и расширения кредитных ресурсов в экономике, выдаваемых посредством кредитных организаций. Однако такой трансмиссионный механизм слабо действует в реалиях экономики Республики Таджикистан.

Как видно из данных рисунка 3., при снижении ставки рефинансирования в течение нескольких лет наблюдалось увеличение процентных ставок по кредитам, что указывает на то, что ставка рефинансирования как инструмент денежно-кредитной политики не влияет на денежный рынок и снижение ставки рефинансирования не увеличивает возможности кредитования экономики. Однако, на наш взгляд, ставка рефинансирования даже не оказывает психологического влияния на поведение субъектов рынка и является некой справочной

величиной. С другой стороны, кредитные организации в основном работают с привлеченными ресурсами населения в виде депозитов и средства внутренних и внешних финансовых институтов в форме межбанковских кредитов. Таким образом, высокие процентные ставки по депозитам и привлеченным ресурсам, не всегда позволяют кредитным организациям снизить процентную ставку по кредитам, так как издержки высокие.

Как отмечает Давлатов И.Х., «хочется особо отметить, что высокие процентные ставки по депозитам и кредитам в любой банковской системе указывают на наличие огромных проблем в данном секторе и в целом в этой экономике. В переходной экономике чаще всего существует слабая связь между уровнем ставки рефинансирования Национального банка и рыночными ставками коммерческих банков……» [6,с.81]. Если, на первый взгляд, повышение процентных ставок по депозитам увеличивает привлекательность банковских депозитов, то, как следствие, увеличение процентных ставок по кредитам приводит к увеличению затрат для заёмщиков, которые включены в себестоимость продукции и услуги. Как показала практика в Республике Таджикистан, одной из причин начавшегося кризиса в банковском секторе в 2016 году были в основном высокие процентные ставки по кредитам и депозитам в течение долгих лет, что привело к увеличению доли безнадежных кредитов в кредитных портфелях кредитных организаций.

Таким образом, Национальный банк Таджикистана не в состоянии влиять на ресурсы кредитных организаций с помощью ставки рефинансирования, поскольку не предоставляет кредиты кредитным учреждениям, за исключением случаев краткосрочной поддержки ликвидности. Другим инструментом денежно-кредитной политики Национального банка Таджикистана является регулирование нормы обязательного резервирования. Национальный банк Таджикистана с помощью инструмента нормы обязательного резервирования регулирует предложение денег в экономике и возможности кредитования экономики кредитными организациями. Поскольку привлечённые депозиты являются источником кредитования кредитных организаций, нормы обязательного резервирования должны быть минимальными и, как правило, уменьшаться, чтобы увеличить возможности финансирования экономики посредством кредитования. Однако уровень монетизации по-прежнему остается низким, что сводит на минимум эффект такого инструмента денежно-кредитной политики.

Повышение доверия общественности к банковской системе, таргетирование инфляции и снижение уровня долларизации в экономике являются важной задачей Национального банка Таджикистана. Предоставление банковских кредитов в регионах, особенно долгосрочных кредитов, имеет слабую тенденцию к увеличению. Кроме того, из-за не ликвидности залогового обеспечения, отсутствия постоянных официальных источников дохода клиентов, низкой рентабельности бизнеса по сравнению с процентной ставкой коммерческих банков и низкого уровня финансовой грамотности сельского населения кредитные учреждения стараются не рисковать. Как свидетельствует данные таблицы 1, в период 2008-2017 гг. объем выданных кредитов в стране увеличился более чем в 2 раза. Как видно из данных таблицы, концентрация кредитования в основном сосредоточена в городе Душанбе, а потом в Согдийской и Хатлонской области. Следует отметить, что роль кредита в развитии регионов и создании новых рабочих мест низка - за анализируемый период уровень занятости в экономики повысился всего на 6%, поскольку в основном краткосрочный кредит получают субъекты сферы торговли, особенно внешней торговли.

Кроме того, внутри региона также неравномерно распределяется показатель кредитования на душу населения. Например, по итогам 2018 года в среднем на душу населения страны было выдано кредитов на сумму 915,8 сомони. Из городов и районов Хатлонской области только в городе Бохтаре (областной центр) этот показатель выше среднереспубликанского уровня, то есть состаляет 1930 сомони. Самые низкие показатели в таких районах области, как Шамсиддин Шохин - 61,1 сомони, Хамадони - 181,4 сомони, Джайхун - 132,7 сомони, Темурмалик - 156,1 сомони, Ховалинг - 160,7 сомони, Муминобод - 172,7 сомони. В среднем по Хатлонской области этот показатель составил 382,1 сомони. Вышеприведенный пример характерен и для других областей страны. В таких обстоятельствах говорить о расширении кредитования в сельских местностях трудно, так как, во-первых, отмечается недостаточность кредитных ресурсов банков страны и, во-вторых, низкий уровень экономической активности населения, особенно в селах.

Отечественнее банки не имеют больших возможностей предоставлять долгосрочные кредиты для создания новых предприятий и, следовательно, создания дополнительных рабочих мест. Остатки депозитов и кредитов в банковской системе за анализируемый период, хотя и имеет тенденцию увеличения (рост составляет 2,3 раза), однако разрыв между депозитами и кредитами является отрицательным. Другими словами, в банковском секторе наблюдается низкий уровень капитализации депозитов или сбережений населений.

Таблица 1. Кредиты, выданные кредитными организациями в разрезе регионов Таджикистана (млн. сомони) [3и 4]

	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018
Выданные кредиты	3935,2	5543,7	7013,2	12178,6	12543,2	8000,6	7896,1	8179,1
ГБАО	81,3	81,6	105,7	216,4	136,5	69,2	40,9	57,2
РРП	431,7	858,1	1011,4	1 274,9	1 266,6	894,1	810,4	948,5
Хатлонская область	650,8	546,2	1086,2	2 075,8	1 674,8	1186,9	1 042,3	1 222,2
Согдийская область	958,6	954,6	1631,4	3 107,4	3 012,9	2141,8	2 215,0	3 303,7
г. Душанбе	1 812,6	3103,3	3178,5	5 503,9	6 452,3	3708,4	3 787,3	2 647,4

Банковский статистический бюллетень. – 2018. -№12(281)

Как показывает наш анализ, объем кредитования экономики превышает объем привлечённых депозитов, а разрыв между сбережениями и инвестициями является значительным. За 2018 год в основном кредиты были предоставлены физическим и юридическим лицам в сфере услуг, внешней торговли, посреднической деятельности и потребления (37%), а финансирование промышленного сектора, который обеспечивает высокие темпы экономического роста составляло относительно небольшую долю (37,7%).

Рисунок 4. Степень зависимости темпов экономического роста от объема кредитования экономики [3и 4]

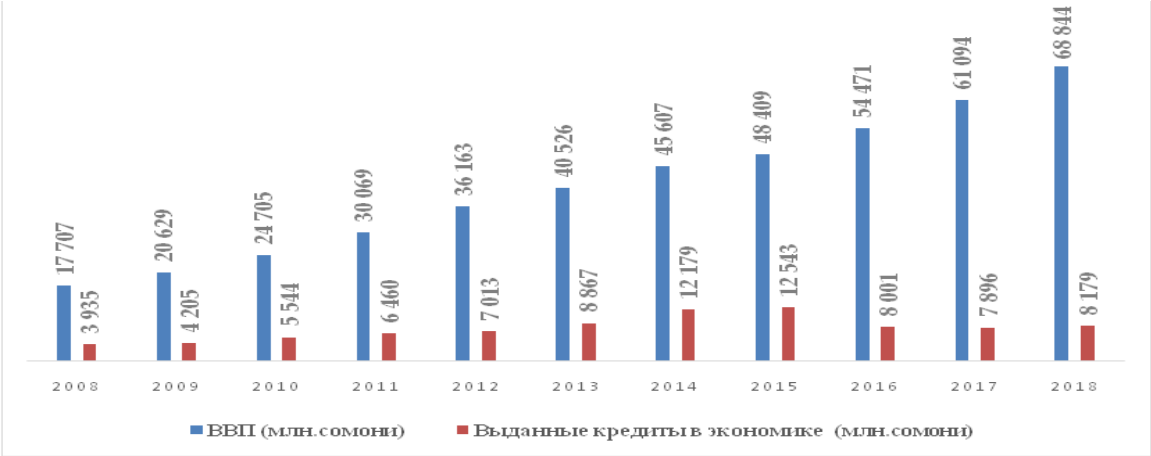

В связи с этим роль кредитных вложений в росте ВВП незначителен, и корреляционной зависимости между ними, как показано в рисунке 4, особо не наблюдается. Особенно такое несоответствие характерно для экономики Таджикистана после наступления банковского кризиса в стране.

Значительная доля от общего объёма кредитных вложений - это краткосрочные кредитные вложения. Кроме того, круг заёмщиков, в основном, узкий, постоянно взаимодействуя с кредитными организациями, либо пролонгируют ранее полученные кредиты, либо получают новые кредиты, погашая старые, либо просто не возвращают кредит по разным обстоятельствам.

В связи с этим, Национальному банку Таджикистана следует совместно с кредитными организациями разработать механизмы повышения экономической активности и финансовой грамотности населения страны. Кроме того, следует развивать систему страхования вкладов физических и юридических лиц. Как показывает мировая практика, от развитой системы страхования вкладов зависит и степень доверия к банковской системе.

Размер страховой выплаты по депозитам в Таджикистане незначителен, по сравнению с другими странами СНГ, и после внесения изменений в законодательство этот показатель в настоящее время составляет 25 000 сомони (примерно 2500 долларов США). Размер страхового возмещения в России составляет 1 400 000 российских рублей, в США 250 000 долларов США [7]. В Республике Беларусь гарантируется полный (100%) возврат банковских вкладов физических лиц в случае возникновения страхового случая, [8] а в Казахстане гарантия по всем депозитам составляет до 10 миллионов тенге - по депозитам в национальной валюте, до 5 миллионов тенге - по депозитам в иностранной валюте (в эквиваленте, по курсу, установленному на дату решения суда о принудительной ликвидации банка-участника), [9] и в Украине сумма возмещения по застрахованным депозитам составляет 150 тыс. гривен [10]. В Узбекистане гарантируется выплата возмещения по вкладам граждан в банках в полном объеме независимо от размеров вкладов. Предусмотрено, что в случае недостаточности средств Фонда для выплаты возмещения по вкладам граждан, по решению Правительства, Фонду предоставляется ссуда с последующим ее возвращением за счет поступлений в Фонд [11].

По нашему мнению, для повышения доверия общественности к финансовым институтам целесообразно использовать опыт государств по полному возмещению депозитов населения после ликвидации кредитных организаций.

Необходимо отметить, что развитый рынок ценных бумаг обеспечивает эффективность проведения макроэкономической политики. Кроме того, в практике кредитных организаций такие различные виды безналичных расчетов, как аккредитивы, векселя, факторинг, форфейтинг и другие виды безналичных платежей широко не используются. В дополнение к традиционным банковским услугам, не все банки стремятся внедрять новые инструменты в повседневную практику. Внедрение названных инструментов способствуют сокращению использования наличных денег в обращении и облегчает развитие безналичных расчетов, ускоряет оборот капитала и уменьшает бартерные сделки в экономике и тем самым мотивирует выйти из теневой экономики.

Учитывая неразвитость рынка ценных бумаг и неактивность кредитных организаций и других профессиональных участников рынка в развитии этого рынка, можно утверждать, что косвенный инструмент денежно-кредитной политики не оказывает никакого влияния на экономические процессы. Кроме того, неразвитость вторичного рынка ценных бумаг создает барьеры для привлечения частных и других форм инвестиций в экономику страны.

Следует отметить, что развитость рынка ценных бумаг связана с инструментом денежно-кредитной политики - операцией на открытом рынке. В развитых странах этот инструмент является основным и определяющим фактором денежно-кредитной политики и является эффективным и чисто рыночным, представляет собой неинфляционный инструмент денежно-кредитного регулирования. Критерием правильной денежно-кредитной политики является стабильный экономический рост, приемлемый уровень инфляции при увеличении денежной массы и стабильный обменный курс для проведения экономических операций.

Таким образом, анализ показывает, что применение инструментов для проведения жесткой монетарной политики эффективно лишь в краткосрочном периоде и не создает базы для устойчивого экономического развития. И следует отметить, что эффективность проведения денежно-кредитной политики связана с ее координацией с фискальной и внешнеторговой политикой. Этот вопрос требует комплексного исследования путем анализа инструментов макроэкономической политики во взаимосвязи и в условиях открытости экономики.

Однако, в данном случае, в условиях усиления международной конкуренции и турбулентности мировой экономики необходимо провести научно обоснованную денежно-кредитную политику, с учетом особенностей макроэкономической ситуации Таджикистана. Такие проблемы, как недостаточность кредитования экономики, снижение доверия общественности к банковской системе, недостаточное соблюдение принципов корпоративного управления в коммерческих банках, высокая доля использования наличных денег в экономике, слабое воздействие трансмиссионных механизмов при применении инструментов денежно-кредитной политики, особенно ставки рефинансирования и другие остаются нерешенными в стране, что требует принятия безотлагательных мер.

В связи с этим, проведение активной политики в сторону привлечения долгосрочных и льготных инвестиций в банковскую систему, усиление роли регулятора в области соблюдения со стороны кредитных организаций пруденциальных норм и недопущение высоких рисков в банковской сфере, повышение качества банковских услуг и внедрение новых современных и технологичных продуктов для упрощения банковских услуг и другие являются первоочередными задачами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фетисов Г. О выборе целей и инструментов монетарной политики / Г. Фетисов // Вопросы экономики. - 2004. - №2. [Электронный ресурс]. URL: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2004-2-4-19 (дата обращения: 11.10.2019 г.)
2. Рахимов Р.К. Теория и практика денежно-кредитной политики / Р.К. Рахимов //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2007. - №2.
3. Банковский статистический блютень. Последний выпуск. - 2011. -№12(197). [Электронный ресурс]. URL: http://www.nbt.tj/upload/iblock/ab3/Buletten_12.pdf. (дата обращения: 18.11.2014 г.)
4. Банковский статистический блютень. Последний выпуск. – 2017. -№12(197). [Электронный ресурс]. URL: https://nbt.tj/upload/iblock/e57/december_2018-2.pdf. (дата обращения: 08.10.2019 г.)
5. Каюмов Н.К. Еще раз о необходимости ускорения темпов внешнеэкономического роста / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2006. -№2.
6. Давлатов И.Х. Особенности регулирования денежного обращения в Республике Таджикистан / И.Х. Давлатов // Таджикистан и современный мир. –Душанбе, 2012. -№5(34).
7. Система_страхования_вкладов. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/. (дата обращения 04.07.2018).
8. [Электронный ресурс]. URL:https://myfin.by/wiki/term/strahovanie-vkladov (дата обращения 09.07.2018).
9. [Электронный ресурс]. URL:http://www.kdif.kz/ru/garantiya-po-depozitam (дата обращения 09.07.2018).

10. [Электронный ресурс]. URL: http://deposits.su/magazine/insurance/strahovanie-vkladov-na-ukraine/ (дата обращения 09.07.2018).
11. [Электронный ресурс]. URL:http://fgd.uz/ru/articles/65/ (дата обращения 09.07.2018).

ФИШАНГҲО ВА БАҲОДИҲИИ ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ПУЛИЮ ҚАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола татбиқ ва баҳодиҳии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки ба андешаи олимони барҷаста ҳалли масъалаҳои муҳим, аз қабили қарздиҳии нокифоя ба иқтисодиёт, камшавии эътимоди мардум ба низоми бонкӣ, риоя нашудани принсипҳои идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ, ҳиссаи баланди истифодаи пули нақд дар иқтисодиёт, таъсири заифи механизмҳои таҳаррукдиҳандаи татбиқи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, хусусан меъёри бозтамвил ва ғайра дар кишвар ҳалношуда боқӣ мемонанд, ки ин қабули чораҳои фавриро тақозо мекунад. Фишангҳои сиёсати пулию қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодашаванда ва самаранокии онҳо дар шароити рақобати ҷаҳонӣ ва ташаннуҷи иқтисоди ҷаҳонӣ бо назардошти хусусиятҳои вазъи макроиқтисодии Тоҷикистон ба таври муфассал таҳлил карда мешаванд. Самаранокии истифодаи фишангҳои сиёсати пулии қатъӣ (жесткая) танҳо дар давраи кӯтоҳмуддат таъкид карда мешавад. Самаранокии татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва ҳамоҳангсозии он бо сиёсати андозию буҷетӣ ва тиҷорати хориҷӣ қайд карда мешавад. Хулоса карда мешавад, ки танҳо бо андешидани чораҳои таъхирнопазир оид ба таъмини дастрасии қарз ба иқтисодиёт, риояи принсипҳои идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ, баланд бардоштани эътимоди аҳолӣ ба низоми бонкӣ, коҳиши ҳиссаи истифодаи пули нақд дар иқтисодиёт ва таъсири самараноки механизмҳои таҳаррукдиҳандаи истифодаи фишангҳои сиёсати пулю қарзӣ метавон ба натичаҳои баланд ноил гардид.

Калидвожаҳо: сиёсати макроиқтисодӣ, сиёсати пулию қарзӣ, фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, меъёри бозтамвил, унсурҳои пулӣ, механизмҳои таҳаррукдиҳанда, низоми бонкӣ.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ И ОЦЕНКА РЕАЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы реализации и оценки инструментов денежно-кредитной политики в Республике Таджикистан. Отмечается, что, по мнению ведущих учёных, решение таких актуальных проблемы, как недостаточность кредитования экономики, снижение доверия общественности к банковской системе, недостаточное соблюдение принципов корпоративного управления в коммерческих банках, высокая доля использования наличных денег в экономике, слабое воздействие трансмиссионных механизмов при применении инструментов денежно-кредитной политики, особенно ставки рефинансирования, и других остается нерешенным в стране, что требует принятия безотлагательных мер. Подробно анализируются инструменты денежно-кредитной политики, используемые в Республике Таджикистан и их эффективность в условиях усиления международной конкуренции и турбулентности мировой экономики и с учетом особенностей макроэкономической ситуации Таджикистана. Подчеркивается эффективность применения инструментов для проведения жесткой монетарной политики лишь в краткосрочном периоде. И отмечается эффективность проведения денежно-кредитной политики с ее координацией с фискальной и внешнеторговой политикой. Делается вывод, что лишь при принятии безотлагательных мер по обеспечению доступности кредитования, соблюдению принципов корпоративного управления в коммерческих банках, повышению доверия общественности к банковской системе, уменьшению доли использования наличных денег в экономике и эффективному воздействию трансмиссионных механизмов при применении инструментов денежно-кредитной политики можно добиться высоких результатов.

Ключевые слова: макроэкономическая политика, денежно-кредитная политика, инструменты денежно-кредитной политики, ставка рефинансирования, денежные агрегаты, трансмиссионные механизмы, банковская система.

TOOLS AND EVALUATION OF MONETARY POLICY IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the implementation and evaluation of monetary policy instruments in the Republic of Tajikistan. It is noted that, in the opinion of leading scientists, solving urgent problems such as insufficient lending to the economy, reducing public confidence in the banking system, insufficient compliance with corporate governance principles in commercial banks, high share of cash use in the economy, weak impact of transmission mechanisms when using monetary instruments policies, especially refinancing rates and others remain unresolved in the country, which requires urgent action. The monetary policy instruments used in the Republic of Tajikistan and their effectiveness are analyzed in detail in the context of increased international competition and turbulence in the world economy and taking into account the specifics of the macroeconomic situation in Tajikistan. The effectiveness of the use of instruments for conducting tight monetary policy is emphasized only in the short term. And the effectiveness of the conduct of monetary policy with its coordination with fiscal and foreign trade policies is noted. It is concluded that only by taking urgent measures to ensure credit availability, adhering to the principles of corporate governance in commercial banks, increasing public confidence in the banking system, reducing the share of cash use in the economy and the effective impact of transmission mechanisms when applying monetary policy instruments can achieve high results.

Key words: macroeconomic policy, monetary policy, monetary policy instruments, refinancing rate, monetary aggregates, transmission mechanisms, banking system.

Сведения об авторах: ***Солехзода (Солиев) Ашурбой Абудвохид*** – кандидат экономических наук, Помощник Президента Республики Таджикистан по экономическим вопросам. **Адрес:** 734023, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 80. E-mail: **Ashurboy@mail.ru.** Телефон**: (+992 37) 221-25-20**
Шарифов Парвиз Одилшоевич – Начальник Управления кредитования в ЗАО «Бонки рушди Точикистон». **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Пушкина, 20. Телефон: **(+992) 446-00-55-50**

Information about the authors: ***Solekhzoda (Soliev) Ashurboy Abudvohid*** **-** candidate of economic sciences, Assistant to the President of the Republic of Tajikistan on economic issues. **Address:** 734023, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 80. E-mail: **Ashurboy@mail.ru.** Phone: **(+992 37) 221-25-20**

Sharifov Parviz Odilshoevich **-** Head of the Credit Department at ZAO Bonki Rushdi Tochikiston. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Pushkin street, 20. E-mail: **p_sharifov@mail.ru**. Phone: **(+992) 446-00-55-50**

УДК 338.24

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Қодирзода Д.Б., Наимзода Н.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосири инкишофи муносибатҳои хоҷагидорӣ омили асосӣ ва шарти муҳимми таъмини рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини устувории корхонаҳои саноатӣ мебошад, зеро бо дарназардошти густариши таъсири тамоюлҳои ҷаҳонишавӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ масъалаи таъмини устуворӣ муҳиммияти хосро касб менамояд. Бинобар ин, ҳолати мазкур зарурат ва муҳиммияти дигаргунсозии механизмҳои идоракуниро дар самти таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ асоснок менамояд. Инкишофи иқтидори истеҳсолӣ ва таъмини самаранокии иқтисодии корхонаҳои саноатии ватанӣ бевосита бо масоили мукаммалсозии сиёсати иқтисодӣ ва фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо алоқаманд аст. Бинобар ин, таҳқиқи масоили назариявӣ ва амалии таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир хеле муҳим аст.

Корхонаҳои саноатии муосир дар шароити номуайянӣ ва мураккабияти муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ фаъолият менамоянд. Инкишофи босуръати муносибатҳои бозорӣ ташаккули усулҳои нави идоракунии корхонаҳои саноатии ватаниро бо мақсади таъмини рақобатпазирии онҳо тақозо менамояд. Унсури охирин, яъне таъмини рақобатпазирӣ барои корхонаҳои саноатӣ хеле мубрам арзёбӣ мегардад. Дар чунин шароит нақши таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар сатҳи стратегӣ бо дарназардошти омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ дар сатҳи назаррас боло меравад. Муаммои муҳимтарини аксар корхонаҳои саноатии ватанӣ сатҳи нокифояи таъмини устувории иқтисодӣ ва бизнес-равандҳо мебошад, ки ба сатҳи рақобатпазирии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар ин, таҳияи низоми идоракунии устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун зернизоми заминавии таъмини рақобатпазирӣ хеле мубрам мебошад. Аммо, дар сатҳи зарурӣ коркард нашудани воситаҳои иқтисодии таъмини устувории корхонаҳои саноатии ватанӣ ҳалли масъалаи мазкурро душвор мегардонад.

Инкишофи муносибатҳои бозорӣ, хусусан дар даврaҳои буҳронӣ зарурати ташаккули механизмҳо ва фишангҳои нави идоракуниро пеш меорад, зеро аксар корхонаҳои саноатии ватанӣ ба шароитҳои тағйирёбандаи бозорӣ ва муҳити берунӣ тоб оварда натавониста истодаанд. Тавре ба мо маълум аст, муҳити берунӣ тамоми ҷанбаҳои фаъолияти корхонаҳои саноатиро фаро гирифта, ба онҳо таъсири назаррас мерасонад. Аз ин лиҳоз, дар шароити ноустувории фаъолияти хоҷагидорӣ идоракунии корхонаҳои саноатӣ бояд дар заминаи принсипҳои мутобиқсозӣ баҳри таъмини устувории иқтисодии онҳо барои давраи дарозмуддат ба роҳ монда шавад.

Дар баробари ин, тавре муҳаққиқон Санакоева Д.К., Мисхожев Э. зикр менамоянд, сифати пасти низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ ба самаранокии фаъолияти онҳо таъсири манфӣ мерасонад [6]. Аз ин рӯ, бояд қайд намуд, ки механизми бозории хоҷагидорӣ равишҳои эҷодӣ ва инноватсиониро доир ба идоракунии корхонаҳои саноатӣ тақозо менамояд. Дар ин раванд принсипҳои худмаблағгузорӣ, бозхарид ва худидоракуниро дар заминаи худташкилӣ риоя намудан зарур аст. Ҳамчунин, дар шароити муосир дар низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ тағйиротҳои назаррас ба вуқӯъ напайвастаанд ва аксар унсурҳои он чун дар низоми қаблӣ боқӣ мондаанд. Бинобар ин, дар низоми кунунии идоракунии корхонаҳои саноатӣ ҷанбаҳои назоратии танзими равандҳои хоҷагидорӣ бартарият доранд, ки самаранок нестанд. Дар натиҷа пойгоҳи зарурии иттилоотӣ фароҳам намегардад ва роҳбарони корхонаҳо имконияти таҳияи сиёсати фаъоли молиявӣ, истеҳсолӣ, сармоягузорӣ ва идоракунӣ, инчунин, амалисозии стратегияи самараноки фаъолият дар муҳити беруниро пайдо карда наметавонанд.

Яке аз сабабҳои асосии ҳолати мазкур, ба андешаи мо, сатҳи нокифоияи коркарди илмӣ-назариявии масъалаи мазкур, инчунин, якчанд ҷанбаҳои дигари низоми муосири идоракунии корхонаҳои саноатӣ мебошад. Дар натиҷа, таҳти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ корхонаҳои саноатӣ низоми идоракунии самаранокро аз даст медиҳанд ва бо талафоти зиёди молиявӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Ба андешаи мо, дар шароити муосир бояд ҷанбаҳои фаврӣ тасҳеҳшавандаи танзими фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бештар татбиқ карда шаванд. Дар шароити гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

навъи инноватсионии инкишоф маҳз ба масъалаи таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ бояд диққати аввалиндараҷа дода шавад, зеро дар сатҳи онҳо татбиқи коркардҳои инноватсионӣ, тиҷоратикунонии коркардҳои инноватсионии саноатӣ, инчунин, азхудкунӣ ва истеҳсоли маҳсулоти нави саноатӣ сурат мегирад. Зарурати барқарорсозии иқтидори иқтисодӣ дар шароити муосир масъалаи фароҳамсозии шароитҳоро барои инкишофи устувори корхонаҳои саноатӣ дар заминаи ташаккули механизми таъмини раванди мазкур дар мадди аввал мегузорад. Дар шароити муосир, дар ҳоле ки муҳити иҳотакунандаи корхонаҳои саноатӣ бо ҳолати номусоид рӯ ба рӯ аст, таъмини инкишофи устувори соҳаҳои саноати мамлакат душвор мегардад. Дар заминаи мазкур, таъмини устуворӣ хусусиятҳои ҳадафи аввалиндараҷаро касб менамояд, ки ноилгардӣ ба он заминаи боэътимоди рушди корхонаҳои саноатӣ ва соҳаҳои саноати мамлакатро, дар маҷмӯъ таъмин менамояд. Устувории иқтисодӣ имконияти мукобилият нишон додан ба омилҳои дохилӣ ва берунии манфиро дар назар дорад. Аз ин лиҳоз, бидуни ноилгардӣ ба устувории фаъолият ҷалби сармоягузорӣ, амалисозии лоиҳаҳои инкишофи корхонаҳои саноатӣ, инчунин, баландбардории сатҳи рақобатпазирии онҳо ғайриимкон мегардад.

Муҳиммияти проблемаи идоракунии корхонаҳои саноатӣ аз рӯйи меъёри устуворӣ бо имконоти баландбардории сатҳи бозденҳи захираҳои меҳнатӣ, молиявӣ ва моддии сарфшуда бо роҳи мукаммалсозии тарзи истифодаи онҳо муайян карда мешавад. Ҳалли масъалаи мазкур бо роҳи такмили ҳамаҷонибаи сохтори ташкилии субъектҳои хоҷагидорӣ тибқи принсипҳои низоми иқтисоди бозорӣ имконпазир хоҳад буд. Мукаммалсозии сохтори ташкилӣ ба корхона имкон фароҳам месозад, ки арзиши изофаи маҳсулотро аз ҳисоби истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот, яъне замин, меҳнат, сармоя ва қобилияти соҳибкорӣ афзун намояд. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки корхона бо ин мақсад набояд ҳамеша шиддатнокии истифодаи захираҳои мазкурро баланд бардорад, балки дар ҳолатҳои зарурӣ паст намояд.

Айни замон сохтори ташкилии корхонаҳо боз ҳам бештар мураккаб мегардад, ки бо тағйирёбии муҳити дохилӣ ва, хусусан берунии фаъолияти корхона, алоқамандии зич дорад. Зеро робитаҳои байналмиллалӣ, минтақавӣ ва байнисарҳадӣ мураккаб мегарданд, шумораи функсияҳое, ки сохтори ташкилӣ иҷро менамояд, зиёд мешавад ва бинобар ин, эҳтимолияти таъсири омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ ба низоми фаъолияти корхона афзун мешавад. Категорияи «устуворӣ» мафҳуми байнифаннӣ буда, дар илмҳо ва таҳқиқоти гуногуни илмӣ васеъ истифода мегардад. Калимаи «устуворӣ» маънои оғози заминавӣ, асоси чизеро дар назар дорад [8; 9]. Мафҳуми «устуворӣ» дар фанни риёзӣ нисбат ба ҳаракат истифода карда мешавад: "Устувории ҳаракат – қобилияти ҳаракат таҳти таъсири қуввaҳои низоми механикӣ мебошад. Вай қариб, ки аз чунин ҳаракат таҳти таъсири ягон қувва фарқ намекунад (оҳиста тела додан, суръати сусти шамол ва ғайраҳо)" [2; 9].

Мафҳуми «устуворӣ»-ро дар чорчӯбаи назарияи умумии низомҳо дида мебароем. Бо мафҳуми "устуворӣ" мафҳуми "мувозинат" хеле зич алоқаманд аст. Барои ифодаи ҳолати мувозинати динамикӣ биологҳо истилоҳи «гомеостаз»-ро истифода менамоянд, ки таҳти он маҷмӯи қоидаҳои ба ҳам алоқаманди рафтори низоми органикиро баҳри нигоҳдории вай дар ҳолати устувор фаҳмида мешавад [4; 9]. Ҳамин тавр, мафҳуми «устуворӣ» аз соҳаҳои техникӣ ва биология ба соҳаи иқтисодиёт гузашт ва айни замон нисбат ба низомҳои иқтисодӣ (хоҷагидорӣ)-и сатҳи мухталиф хеле васеъ истифода карда мешавад.

Дар иқтисодиёти классикӣ мафҳуми «устуворӣ» ҳамчунин бо мафҳуми "мувозинат"-и низомҳо ҳаммазмун фаҳмида мешуд. Ҳамин тавр, бори аввал доир ба амалкунии низомҳои мувозин дар асари илмии А. Смит «Таҳқиқот доир ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо » (соли 1776) ишораҳо шудаанд. А. Смит зикр намудааст, ки дар табиат ва ҷомеа мувозинати доимӣ ба мушоҳида мерасад ва ба андешаи ӯ, ҳолати мазкур табиӣ аст. Ба андешаи ӯ, қуввaҳое мавҷуданд, ки равандҳои мухолифро мутавозин мекунанд: "Исрофкорӣ ва беэътиборii баъзеҳо доимо бештар аз боэҳтиётӣ ва рафтори оқилонаи дигарон аст" [7]. Ба андешаи А. Смит устувории иқтисодӣ унсури таркибии объективии корхонаҳои саноатӣ мебошад, зеро фаъолияти онҳо дар заминаи моликияти хусусӣ ва рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ба роҳ монда шуда, талаботи худро қонеъ месозанд ва тақозову арзаи доимиро дар бозор ба вуҷуд меоранд.

Устувории иқтисодӣ падидаи гуногунҷанбаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, ки ҳамчун зуҳуроти дорои аҳамияти иҷтимоӣ дар сатҳи муайяни инкишофи муносибатҳои бозорӣ ба вуҷуд меояд. Яке аз унсурҳои таркибии "устувории иқтисодӣ", устувории молиявӣ маҳсуб меёбад, ки фаъолияти мувозини низоми истеҳсолиро таъмин менамояд.

Дар шароити низоми маъмурӣ-фармонфармоӣ равишҳо доир ба ташаккули устувории иқтисодии корхонаҳои саноатиро мавҷудияти моликияти ягонаи давлатӣ ба воситаҳои истеҳсолот муайян месохт. Ба фароҳамсозии устувории иқтисодии корхонаҳо

асосан давлат машғул буд ва усулҳое, ки бо ин мақсад истифода мешуданд, дар заминаи танзими қатъӣ ва азнавтақсимкунии васеи воситаҳо сарчашма мегирифтанд. Тавре Полевский Е.А. дуруст қайд менамояд, дар низоми бозории хоҷагидорӣ корхонаҳо бояд устувории иқтисодии фаъолиятро таъмин намоянд, инчунин, масъалаҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳоро мустақилона ҳал кунанд [5].

Мафҳуми «устувории иқтисодӣ» солҳои 70-уми асри XX бо сабаби густариш ёфтани проблемаи маҳдудияти захираҳо таҳти таъсири буҳронҳои энергетикӣ боз ҳам бештар мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифт. Дар натиҷа дар самти илмҳои иқтисодӣ фанни «экосестейт» (англ. ecosestate – economic security of state) ба вуҷуд омад, ки амнияти иқтисодӣ ва устувории корхонаҳову давлатро фаро мегирад [1].

Дар сатҳи корхонаҳои саноатӣ «устувории иқтисодӣ» дар худ мафҳумҳои устувории ташкилӣ-иқтисодӣ ва молиявӣ-иқтисодиро баҳри таъмини фаъолияти самараноки истеҳсолӣ-хоҷагидорӣ муттаҳид месозад. Устувории иқтисодӣ заминаи асосии ҳолати мувозин ва устувори корхона ва омили муҳимми арзи вуҷуди он дар муҳити динамикии инкишофёбандаи иқтисодӣ мебошад [3].

Баҳри муайянсозии меъёрҳои асосии баҳодиҳии устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар муҳити динамикии тағйирёбандаи иқтисодӣ равишҳо ва алгоритми муайянро истифода намудан лозим аст. Айни замон аксар корхонаҳои саноатии мамлакат дар ҳолати ноустувории иқтисодӣ қарор доранд ва дар ин самт бояд алгоритми муайяни таъмини устувории иқтисодии онҳо бояд таҳия ва дар амалия татбиқ карда шавад. Ба андешаи мо, марҳилаҳои мазкур бояд тибқи принсипҳои муайян ва бо дарназардошти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ муайян карда шаванд. Ҳамин тавр, ба андешаи мо, марҳилаҳои асосии таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ бояд чунин бошанд.

Ҳамин тавр, зимни ташаккул ва мукаммалсозии механизми таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Ғайр аз ин, чунин категория, ба монанди “устувории иқтисодӣ” фаъолияти корхонаро аз рӯйи тамоми самтҳо тавсиф менамояд ва нишондиҳандаи интегралӣ буда, нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи ҳолати иқтисодии корхона, ба монанди нишондиҳандаҳои амнияти иқтисодӣ, устувории иқтисодӣ, устувории молиявӣ, устувории истеҳсолӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

Расми 1. Марҳилаҳои асосии таъмини устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ

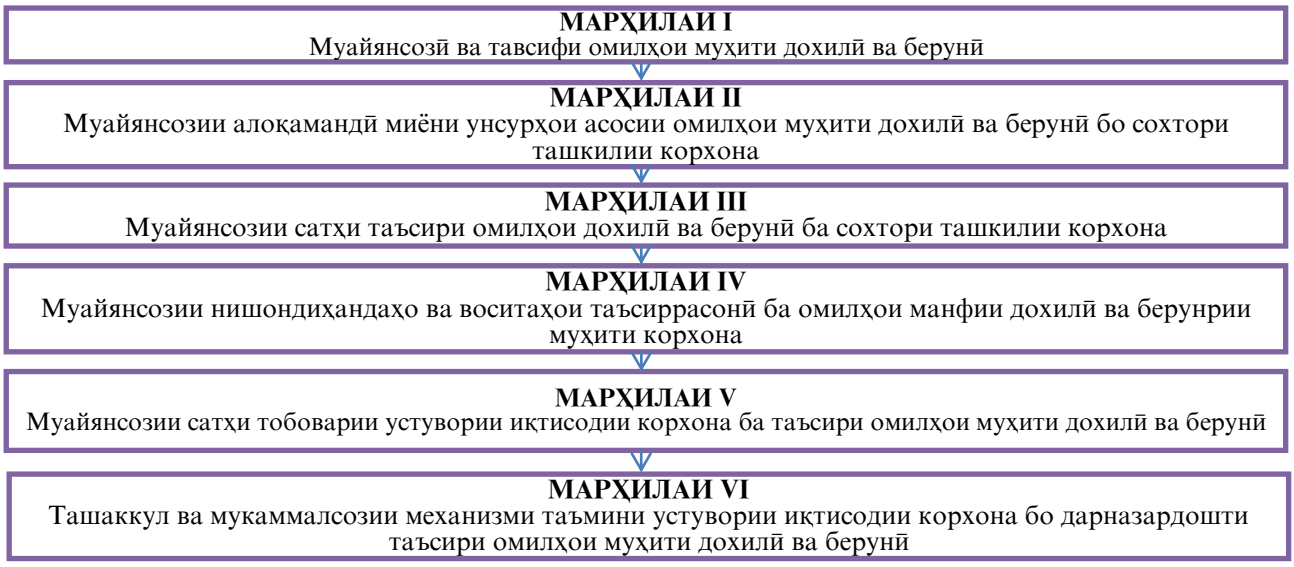

Устувории иқтисодӣ ҳолати фаъолияти субъекти хоҷагидорие мебошад, ки дар ин мавриди нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тавсифкунандаи он таҳти таъсири дилхоҳ омили муҳити дохилӣ ва берунӣ мувозинати мавҷударо нигоҳ медоранд, ба таври динамикӣ инкишоф меёбанд ва тибқи меъёрҳои амалкунанда дар марҳилаи муайяни устуворӣ қарор доранд. Ба андешаи мо, таърифи мазкур имкон фароҳам месозад, ки моҳияти устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун ҳолати амалкунии корхона, ки дорои устуворӣ аст, ба таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ мукобилият нишон медиҳад, ошкор карда шавад. Аммо, мавриди зикр аст, ки устуворӣ ин мукобилияти табиии субъекти хоҷагидорӣ нест ё ҳолати хушбахтии фаъолияти он набуда, балки натиҷаи идоракунии амиқи фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидории корхона мебошад ва дорои

ҳамоҳангии дарки таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ аст. Ҳамин тавр, муайянсозии нишондиҳандаҳои асосии таъмини устувории иқтисоди корхонаҳои саноатӣ дар шароити гузариш ба навъи инноватсионии рушди иқтисодиёт бо ҳадафи ташаккули самтҳои асосии мукаммалсозии низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ хеле мубрам мебошад. Дар заминаи омӯзиши нуқтаи назари олимони мухталиф доир ба категорияи “устувории иқтисодӣ” чунин хулосаҳо бароварда шудаанд:

1. Устувории иқтисодии корхонаи саноатӣ нигоҳдории мувозинати фаъолият, инчунин, гузариш ба ҳолати нави мувозинат ё рушдро дар назар дорад.

2. Устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар муқоиса бо инкишофи устувори он ҳамчун раванд баррасӣ намегардад; дар муқоиса бо мувозинати иқтисодӣ ҳамчун ҳолат арзёбӣ намешавад. Ҳамин тавр, устувории иқтисоди корхона категорияи динамикие мебошад, ки бо тағйирёбии ҳолати корхона аз рӯйи вақт алоқаманд буда, ҷиҳати барқарорсозии мувозинат қодир аст.

3. Сатҳи устувории иқтисодии корхона бо маҷмӯи қиматҳои миқдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, устувории иқтисоди корхонаҳои саноатӣ қобилияти корхона ҷиҳати дар сатҳи муайян ва устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолият мебошад, ки фоиданокӣ ва инкишофи устувори онро таъмин менамояд, инчунин, дар самти барқарор сохтани ҳолати ибтидоӣ ё ноил гардидан ба ҳолати мувозинатии нав дар натиҷаи бартараф сохтани таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ имконият фароҳам созад.

АДАБИЁТ

1. Бодров О.Г. Экономическая свобода и устойчивость предприятия / О.Г. Бодров, В.А. Мальгин, В.Т. Тимирясов. -Казань: Таглимат, 2000. -208 с.
2. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [Текст]: пер. с англ. / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон. – М.; 2004.
3. Корчагина Е.В. Анализ и оценка экономической устойчивости в структурах предпринимательства / Е.В. Корчагина. -СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2002. -145 с.
4. Математическая энциклопедия [Текст] / Гл. ред. И.М. Виноградов. -М.: Советская энциклопедия, 1985.
5. Полевский Е.А. Организационно-экономический механизм функционирования высокотехнологичных промышленных предприятий / Е.А. Полевский // Современные научные исследования и инновации. – Октябрь, 2011. [Электронный ресурс]. URL: http://web.snauka.ru/issues/2011/10/4740.
6. Санакоева Д.К. Сущность и область применения упреждающего антикризисного управления в условиях нестабильной рыночной среды /Д.К. Санакоева, Э.Р. Мисхожев // известия горского государственного аграрного университета. –Владикавказ: Издательство Горский государственный аграрный университет. ISSN: 2070-1047; [Электронный ресурс]. https://dlib.rsl.ru/01005095396
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит; пер. с англ. – М., 2007.
8. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1979.
9. Теплова О.В. Сущность понятия и теоретические подходы к определению экономической устойчивости предприятий нефтеперерабатывающего комплекса / О.В. Теплова // Журнал «Аудит и финансовый анализ». - 2012. - №4. – С. 405-413. [Электронный ресурс]. http://auditfin.com/fin/2012/4/2012_IV_10_20.pdf#1

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур масоили назариявии идоракунии устувории иқтисоди корхонаҳои санаотӣ дар шароити муосир баррасӣ гардидаанд. Дар мақола мундариҷаи категорияҳои “устуворӣ” ва “устувории иқтисодӣ”-и корхонаҳо дар консепсияи назарияи умумии низомҳо бо дарназардошти тамоюлҳои муосир таҳқиқ карда шудаанд. Омилҳои асосии дохилӣ ва беруние, ки ба устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд, инчунин, муҳиммияти он дар шароити бозор ва густариши рақобат дар бозорҳои берунӣ баррасӣ шудаанд. Ғайр аз ин, якчанд равишҳои илмии муҳаққиқон-иқтисодчиҳо доир ба шарҳи устувории иқтисоди корхонаҳо таҳлил карда шуда, андешаҳои муаллиф роҷеъ ба он пешниҳод гардидаанд. Нақши муайянкунандаи идоракунии устувории корхонаҳои саноатӣ аз нигоҳи баландбардории рақобатпазирии онҳо нишон дода шудааст. Марҳилаҳои асосии идоракунии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ҳамчун низоми кушодаи ташкилӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ, инчунин, талаботи устворӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: устворӣ, устувории иқтисодӣ, устувории молиявӣ, инкишофи устувор, корхона, саноат, корхонаи саноатӣ, рақобатпазирӣ, муҳити дохилӣ, муҳити берунӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассмотрены теоретические вопросы управления экономической устойчивостью промышленных предприятий в современных условиях. В статье исследуются содержание категорий «устойчивость» и «экономическая устойчивость» предприятий в концепциях общей теории систем с учетом современных тенденций. Рассмотрены основные внутренние и внешние факторы, влияющие на экономическую устойчивость промышленных предприятий, а также ее актуальность в условиях рынка и усиления конкуренции на внешних рынках. Кроме того, проанализированы ряд научных подходов ученых-экономистов к интерпретации экономической устойчивости предприятий и дается авторское мнение. Показана определяющая роль управления устойчивостью промышленных предприятий с позиций повышения их конкурентоспособности. Приведены основные этапы управления деятельностью промышленного предприятия как открытой организационной системы с учетом воздействия факторов внутренней и внешней среды, а также требований устойчивости.

Ключевые слова: устойчивость, экономическая устойчивость, финансовая устойчивость, устойчивое развитие, предприятие, промышленность, промышленное предприятие, конкурентоспособность, внутренняя среда, внешняя среда.

THEORETICAL BASES OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SUSTAINABILITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

There are in the article discussed the theoretical issues of managing the economic sustainability of industrial enterprises in modern conditions. There is article examined the content of the categories of "sustainability" and "economic sustainability" of enterprises in the concepts of the general theory of systems, taking into account the current trends. There are considered the main internal and external factors affecting the economic sustainability of industrial enterprises, as well as its relevance in market conditions and increased competition in foreign markets. In addition, there are analyzed a number of scientific approaches of economists to the interpretation of economic sustainability of enterprises and also there is given the author's opinion. There is shown the determining role of sustainability management of industrial enterprises from the standpoint of increasing their competitiveness. There are given the main stages of managing the activities of an industrial enterprise as an open organizational system taking into account the influence of factors of the internal and external environment, as well as the requirements of sustainability.

Key words: sustainability, economic sustainability, financial stability, sustainable development, enterprise, industry, industrial enterprise, competitiveness, internal environment, external environment.

Сведения об авторах: ***Кадыров Диловар Бахридинович*** - Таджикский национальный университет, профессор кафедры экономической теории. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17
Наимзода Неъматуллои Кудратулло - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры менеджмента и маркетинга. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел**: 988878710**

Information about the authors: ***Kadyrov Dilovar Bahridinovich*** - Tajik National University, Professor, Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 902-01-18-81**
Naimzoda Nematulla Kudratullo - Tajik National University, applicant for the Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 988-87-87-10**

УДК339.9+379.85(575.3)

МУАММОҲОИ ИНФРАСОХТОРИ ТУРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Шукуров Б.У., Саидов Қ.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташкили заминаҳои мувофиқ, васеънамоии инфрасохтор ва рушди маҷмӯи комплексии хизматрасониҳои туристӣ, яке аз шартҳои зарурии ташаккули соҳаи туризм ҳамчун яке аз соҳаҳои пуррагардонии буҷаи иқтисодиёти ватанӣ ба ҳисоб меравад. Инкишофи туризм мустақиман бо мавҷудияти инфрасохтори рушдёфта алоқаманд аст. Новобаста ба ин, имрӯз дар миёни омилҳои асосии рушди туристиро боздоранда, аз тарафи мутахассисон инфрасохтори дар сатҳи пастбуда қайд карда мешавад [3]. Мафҳуми «инфрасохтор» (аз лотинӣ Infra – зер ва Structura-сохтан - «асос, таҳкурсӣ») дар адабиёти иқтисодии кишварҳои ғарбӣ аз миёнаи асри XX истифода бурда мешавад. Моҳияти ин мафҳум аз он иборат аст, ки барои истеъмоли маҳсулоти тайёр бояд на танҳо ба истеҳсоли воқеии он, балки ба рушди нақлиёт, сохтмони анборҳо, роҳҳо, алоқа ва шабакаҳои яклухти тиҷорат низ маблағгузорӣ карда шавад. То имрӯз мафҳум, намуд ва объектҳои инфрасохтор хусусияти баҳсӣ доранд. Аз ин рӯ, равияи объектиро доир ба омӯзиши инфрасохтори туристӣ таҳлил намуда, мо бояд якчанд хусусиятҳоро қайд намоем:

1) Маҷмӯи иншоот ва сохторҳои нақлиётӣ, алоқа, таҷҳизоти муҳандисӣ ва дигар дастгоҳҳо, ки дар фаъолияти устувори туризм нақши муҳимро мебозанд;

2) Маҷмӯи иншоотҳо, шабакаҳои муҳандисӣ ва коммуникатсионӣ, ки дастрасии муътадили туристонро ба захираҳои туристӣ ва истифодаи дурусти онҳо ва, инчунин, фаъолияти корхонаҳои соҳаи туристиро таъмин менамоянд;

3) Маҷмӯи сохторҳои баҳамалоқамандии хизматрасонӣ ё объектҳое, ки асоси фаъолияти соҳаи туризмро ташкил медиҳанд;

4) Ҳамаи он унсурҳое, ки бидуни онҳо фаъолияти объектҳои саноати туристӣ имконнопазир аст (алоқа, роҳҳо, иншоотҳои бандарӣ, фурудгоҳҳо, вокзалҳо, манзилҳо барои кормандон, қубурҳои об, қувваи барқ ва ғайра).

Ҳамин тариқ, таҳти мафҳуми инфрасохтор маҷмӯи корхона, ташкилот ва хадамотҳое фаҳмида мешаванд, ки ба амалисозии муносибатҳои иқтисодию хоҷагидорӣ миёни субъектҳои асосӣ мусоидат менамоянд [3]. Объектҳои инфрасохтори туристӣ вобаста аз намуди чунин инфрасохторҳо, ки дар миёни онҳо инфрасохтори нақлиётӣ, муҳандисӣ, иттилоотӣ, иҷтимоӣ ва ғайраро ҷудо менамоянд, фарқ карда мешаванд.

Ҳадафи асосии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи туризм қонеъгардонии эҳтиёҷот ба хизматрасониҳои туристӣ мебошад. Бо назардошти таркиб ва хусусияти фаъолияти субъектҳое, ки хизматрасониҳои туристиро пешниҳод менамоянд, метавон

Ҷадвали 1. Таснифоти инфрасохтори туристӣ

Намуд	Хусусият
Инфрасохтори нақлиётӣ	Маҷмӯи ҳамаи намудҳои нақлиёт ва сохторҳои нақлиётие мебошад, ки ба рушди саноати туристӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Яъне, маҷмӯи системаҳои моддию техникии нақлиёт, ки барои таъмини фаъолияти соҳаи туризм пешбинӣ шудаанд. Дар зери мафҳуми инфрасохтори нақлиётии туризм бояд маҷмӯи шароитҳои моддию-техникӣ ва ташкилӣ, ки раванди босуръат ва бемонеаи ҳамлу нақли ба туризм вобастабударо таъмин менамоянд, фаҳмида мешавад. Объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ инҳо мебошанд: роҳҳои оҳан, роҳҳои обӣ, роҳҳои автомобилӣ, нақбҳо, эстакадаҳо, пулҳо, вокзалҳо, метроҳо, фурудгоҳҳо, назорати ҳаракати воситаҳои нақлиёт ва, инчунин, дигар объектҳои фаъолияти комплексии нақлиётро таъминкунанда, ба монанди биноҳо, иншоотҳо, дастгоҳҳо ва таҷҳизотҳо. Ба воситаҳои нақлиёт ҳавопаймоҳо, воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, киштиҳо, нақлиёти мусофиркаши автомобилӣ ва электрикии шаҳрӣ ва ғайра дохил мешаванд.
Инфрасохтори муҳандисӣ	Маҷмӯи системаҳои муҳандисие мебошад, ки эҳтиёҷоти саноати туристӣ ва дигар объектҳои қуввахои истеҳсолкунанда, инчунин, аҳолии шаҳрҳо, деҳаҳо ва нуқтаҳои аҳолинишинро бо оби гарм, гази табии, қувваи барқ, воситаҳои алоқа, об ва ғайра таъмин менамояд. Ба таркиби инфрасохтори муҳандисӣ дохил мешаванд: - системаҳои барқтаъминкунӣ; - системаҳои гармидиҳӣ; - системаҳои обтаъминкунӣ ва обпартоӣ; - системаи муътадилкунии ҳаво (вентелация); - системаи равшанкунии берунӣ; - системаҳои таъминоти гази табиӣ; - шабакаҳои алоқа.
Инфрасохтори иттилоотӣ	Системаи сохторҳои ташкилӣ ва зерсистемаҳое мебошад, ки фаъолият ва рушди фазои иттилоотии саноати туристӣ, ҳамкориҳои иттилоотӣ ва, инчунин, дастрасии истеъмолкунандагонро ба захираҳои иттилоотӣ таъмин менамоянд. Инфрасохтори иттилоотӣ маҷмӯи марказҳои иттилоотӣ, зерсистемаҳо, бонкҳои маълумот ва дониш, системаҳои алоқа, марказҳои идоранамоӣ, воситаҳои дастгоҳҳои-барномавӣ ва технологияҳо мебошанд, ки барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва пешниҳоди иттилоот равона шудаанд.
Инфрасохтори иҷтимоӣ	Маҷмӯи объектҳои соҳаҳои маориф, тандурустӣ, хизматрасонии маишӣ, савдо, фарҳанг, варзиш, фароғат ва дигар объектҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим барои хизматрасонии туристӣ мебошанд. Сохтори инфрасохтори иҷтимоии туристиро метавон ҳамчун се бахши мақсадноки функсионалӣ баррасӣ намуд: - қонеъ кардани ниёзҳои зеҳнӣ-фарҳангии сайёҳон (маориф, илм, фарҳанг, санъат, воситаҳои ахбори омма ва ғайра); - барқарорсозӣ ва нигоҳдории саломатии ҷисмонӣ (тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ҳифзи муҳити зист ва солимгардонӣ ва ғайра); - хизматрасониҳои коммуналӣ - маишӣ (хизматрасонии маишӣ, савдо ва хӯроки умумӣ ва ғайра).
Инфрасохтори инноватсионӣ	Базаи ташкилӣ, моддӣ, молиявӣ-қарзӣ ва иттилоотие мебошад, ки барои ҷамъоварӣ ва тақсими самарабахши маблағҳои ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи саноати туристӣ мусоидаткунанда шароит фароҳам меоварад.

қайд кард, ки онҳо вазифаи миёнаравиро байни истеъмолкунанда (сайёҳ) ва истеҳсолкунандаи хизматрасониҳои гуногуни туристӣ (иншоотҳои ҷойгиркунонии сайёҳон, ширкатҳои нақлиётӣ, корхонаҳои соҳаи хӯрокворӣ ва ғайра) иҷро мекунанд [2]. Инфрасохтори бозори хизматрасонии туристӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- унсурҳои инфрасохторӣ, ки арзиши моддиро ба вуҷуд намеоранд, балки барои истеҳсоли онҳо заминаҳои зарурӣ фароҳам меоранд;

- самаранокии объект ва иншооти инфрасохтор бо инкишофи пайвастаи онҳо муайян карда мешавад;

- инфрасохтор ба истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, иқтисодӣ ва рекреатсионӣ мусоидат менамояд.

Мутобиқи моҳияти иҷтимоию иқтисодӣ, хусусияти арзишӣ ва меҳнатӣ инфрасохтори хизматрасонии туристӣ аз инҳо иборат аст:

- объектҳои ҷойгиркунонӣ;
- корхонаҳои хӯрокворӣ;
- нақлиёт;
- хадамоти экскурсионӣ;
- хизматрасониҳои иттилоотӣ ва таблиғотӣ ва ғайра [2,3].

Аксари муаллифони хориҷӣ, ки доир ба масъалаҳои туризм тадқиқот бурдаанд, чунин меҳисобанд, ки инфрасохтори бозори хизматрасонии туристӣ аз панҷ ҷузъи муҳим ташаккул ёфтааст:

1) Воситаҳои ҷойгиркунонии сайёҳон - меҳмонхонаҳо ва дигар воситаҳои ҷойгиркунонии ҷамъиятӣ;

2) Корхонаҳои саноати хӯроки умумӣ - тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, тезтайёр ва ғайра;

3) Корхонаҳои нақлиётие, ки ба хизматрасонии сайёҳон машғуланд;

4) Объектҳои фарҳангӣ, фароғатӣ, солимгардонӣ, динӣ, варзишӣ, фарҳангӣ-таърихӣ, инчунин, объектҳои таъиноти дигар, ки барои пешниҳоди хизматрасонии туристӣ истифода мешаванд;

5) Ташкилотҳое, ки ба хизматрасониҳои тарҷумонӣ, экскурсионӣ ва барасмиятдарорӣ ҳангоми убури сарҳади байни давлатӣ машғуланд.

Ҳамзамон, олимон се гурӯҳи ташкилотҳоро муайян мекунанд, ки ҳамчун унсурҳои асосии инфрасохтори бозори хизматрасонии туристӣ ба ҳисоб мераванд [3].

Ба гурӯҳи аввал ташкилотҳо ва корхонаҳое дохил мешаванд, ки бо таҳия ва пешниҳоди хизматрасониҳои асосии туристӣ машғуланд, аз ҷумла туроператорҳо ва турагентҳо, корхонаҳои ҷойгиркунонӣ, хӯроки умумӣ, нақлиёт.

Гурӯҳи дуюмро бошад, ташкилотҳои махсусгардонидашудае ташкил медиҳанд, ки хизматрасониҳои туристӣ ва мақсаднокро пешниҳод менамоянд, аз ҷумла:

- бюроҳои экскурсионӣ ва ташкилотҳои тарҷумонӣ-роҳнамоӣ;
- комплексҳои солимгардонии туризми рекреатсионӣ;
- базаҳои туристии таъйиноти гуногундошта;
- марказҳои таълимӣ барои тайёрии ибтидоии махсуси сайёҳон;
- маҷмааҳои варзишӣ ва лагерҳо барои машғул шудан ба варзиш ва гузаронидани мусобиқаҳо;
- корхонаҳое, ки молҳои туристиро истеҳсол ва ба фурӯш мебароранд;
- хадамот ва ташкилотҳо доир ба хизматрасонӣ дар соҳаи туризми байналмилалӣ ва хизматрасониҳои ҳуқуқӣ;
- ташкилотҳое, ки хизматрасониҳоро доир ба батанзимдарории расмиятҳои гуногуни туристӣ пешниҳод менамоянд.

Ба гурӯҳи сеюм ташкилотҳое дохил карда мешаванд, ки дар такрористеҳсоли фаъолияти туристӣ махсусгардонида шудаанд, аз ҷумла:

- ташкили тайёрии касбӣ ва бозомӯзии мутахассисони соҳаи туризм;
- агентиҳои кадрӣ оид ба интихоби мутахассисон;
- курсҳои омӯзишӣ барои роҳбаладҳо ва тарҷумонҳо;
- ташкили аттестатсия, аккредитатсия ва назорати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба фаъолияти туристӣ машғуланд.

Дар вақти таҳлили хусусиятҳои инфрасохтори бозори хизматрасониҳои туристӣ, бояд ба он эътибор дод, ки унсурҳои таркибии инфрасохтор хизматрасониро ба туристон ва ба дигар субъектҳое, ки ба туризм алоқамандӣ надоранд, пешниҳод менамоянд. Ин, пеш аз ҳама, ба воситаҳои нақлиёт, хӯроки умумӣ, воситаҳои ахбори омма, хадамоти ҳифзи тартибот ва риоя намудани меъёрҳои санитарӣ дахл дорад [5]. Таъмини ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти объектҳои инфрасохтори туристӣ бо назардошти ҳолатҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- сатҳи инкишоф ва сифати ин инфрасохтор омили ҳалкунандаи рушди саноати туристӣ ба ҳисоб меравад;
- вазъи он бевосита бо рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаи мувофиқ робитаи ногусастанӣ дорад;
- шумораи объектҳои он бевосита ба шуғли пурраи аҳолӣ таъсир мерасонад;

Вазъияти муосири инфрасохтори туристӣ ҳаҷми зиёди сармоягузориро талаб менамояд, ки барои самаранокӣ ва сифатнокии хизматрасониҳои туристӣ таъсири худро мерасонад. Чунки ҷойгиркунонӣ, хӯрок, истироҳат, хизматрасонии иттилоотӣ ва нақлиётӣ барои туристон бо ҳаҷми умумии сармоягузорӣ алоқамандии зич дорад. Инфрасохтор ба фаъолияти муътадили механизмҳои ҳамкориҳои байналмилалии иқтисодӣ, илмӣ ва техникии кишварҳо мусоидат менамояд. Дар асоси гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки инфрасохтори бозори хизматрасонии туристӣ вазифаҳои таъминкунӣ, ҳамгироӣ ва танзимкуниро дар бар мегирад:

-Вазифаи таъминкунии инфрасохтори туристӣ тавассути шароити мусоид фароҳам овардани хизматрасонии туристӣ муайян карда мешавад;

-Вазифаи ҳамгироӣ ин ташкил ва дастгирии муносибатҳои байни корхонаҳои соҳаи туристӣ ва ташаккули комплексҳои ҳудудии туристӣ мебошад;

-Вазифаи танзимкунӣ ин ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъсир ба талаботи истеъмолкунанда, рушди соҳаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти истеъмолӣ ва мусоидат намудан ба афзоиши воридоти андозӣ ба буҷаҳои сатҳҳои гуногун мебошад.

Таҳлили тарафҳои гуногуни инфрасохтори туристӣ имконият медиҳад, ки ҳадаф ва роҳҳои асосии рушди ин сохтор дар шароити имрӯзаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

муайян карда шавад. Рушди соҳаи туризм дар оянда ҳамчун омили таркибии ғанӣ гардонидани буҷаи давлатӣ баромад хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Гаврилова С.В. Организация туристического и гостиничного бизнеса / С.В. Гаврилова, А.Г. Томская, А.В. Дмитриев. -М.: Евразийский открытый институт, 2011. -358 с.
2. Лазарев В.А. Сущностное содержание понятий «инфраструктура туризма» и «индустрия туризма» / В.А. Лазарев // Известия Уральского государственного экономического университета. - 2012. -№1(39). -С.38.
3. Основы туризма / Е.Л. Писаревский [и др.] -М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. -384 с.
4. Правовое обеспечение туризма / Е.Л. Писаревский [и др.]. -М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. -336 с.
5. Ускова Т.В. Туристская инфраструктура в регионе: оценка и перспективы / Т.В. Ускова, А.В. Величкина. -М.: ИСЭРТ РАН, 2014. -С.74.

МУАММОҲОИ ИНФРАСОХТОРИ ТУРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаи муаммоҳои инфрасохтори туризми байналхалқӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Диққати асосӣ ба масъалаи моҳияти инфрасохтори туристӣ ва элементҳои таркибии он равона гардидааст. Инчунин, таснифоти инфрасохтори туристӣ вобаста аз хусусият ва намудҳои он низ дар шакли ҷадвал пешниҳод шудааст. Саноати туристӣ метавонад ҳамчун омили асосии инкишофи иқтисодӣ иҷтимоии мамлакат баромад намояд. Бояд қайд намуд, ки асоси рушди саноати туристӣ маҳз бо инфрасохтори инкишоф ёфта алоқамандии зич дорад.

Калидвожаҳо: инфрасохтори туристӣ, саноати туристӣ, рушд, нақлиёт, хизматрасонӣ, унсур, бозори туристӣ, сармоягузорӣ.

ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются проблемы международной туристической инфраструктуры в современных условиях. Особое внимание уделяется сущности туристической инфраструктуры и ее составляющих элементов. Также в таблице представлена классификация туристической инфраструктуры по видам и признакам. Индустрия туризма может быть основным фактором государственного, социального и экономического развития. Следует отметить, что основа развития индустрии туризма неразрывно связана с развитой инфраструктурой.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, индустрия туризма, развитие, транспорт, услуга, элемент, туристический рынок, инвестиции.

PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL TOURIST INFRASTRUCTURE IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the problems of international tourism infrastructure in modern conditions. Particular attention is paid to the nature of tourism infrastructure and its constituent elements. The table also presents the classification of tourism infrastructure by type and characteristic. The tourism industry can be a major factor of social and economic development in state. It should be noted that the basis for the development of the tourism industry is inextricably linked with developed infrastructure.

Key words: tourist infrastructure, industry tourism, development, transport, service, element, tourism market, investment.

Сведения об авторах: ***Шукуров Бури Урокович*** **–** Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики и международных экономических отношений**. Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 918-24-80-85**
Саидов Киёмиддин Тагоймуродович **–** Таджикский национальный университет, ассистент кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **Qiyomiddin-1983@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-66-61-08**

Information about the authors: ***Shukurov Buri Urokovich*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **Shukurov-b@mail.ru.** Phone: **(+992) 918-24-80-85**
Saidov Kiyomiddin Tagoymurodovich - Tajik National University, assistant of the Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК 330.34

АСОСҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ ИТТИҲОДИЯҲОИ КЛАСТЕРӢ

Иброҳимов И.Р., Саидова М.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳлили тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар омӯзиши кластерҳо ҷанбаи минтақавӣ унсури муҳим ба шумор меравад. Равиши муайян намудани мафҳуми «кластери минтақавӣ» ба консепсияҳои назариявии асосӣ такя менамояд: аз баррасии назарияи ҷойгиршавӣ (Й. Тюиен, В. Лаундхардт, А. Вебер, А. Лёш, Т. Палландер ва дигарон) ва консепсияи афзалиятҳои рақобатии минтақаҳои М. Портер чунин бармеояд, ки рақобатпазирии кишвар ва минтақаҳои он на аз ҷониби корхонаҳои алоҳида, балки бештар аз ҳисоби самаранокии ҳамкориҳои фирма ва ташкилотҳо дар доираи кластер ва дар ҳудуди минтақаи муайян, мушаххас карда мешавад.

М. Портер кластерҳоро муайян намуда, ба се хусусияти онҳо диққати худро равона месозад: маҳдудияти ҷуғрофӣ, робита миёни корхонаҳо ва ҳамбастагии технологӣ.

С.Розенфелд ноилгардии самараи синергетикиро тавассути ҳамкорӣ медонад, Э. Фезер бошад, таъсир ба рушди инноватсионии минтақаро дар назар дорад. М. Энрайт кластерро ҳамчун иттифоқҳои дарозмуддат дар соҳаи истеҳсолот мешуморад. М. Воинаренко ҳангоми омӯзиши кластер мафҳуми “5-И”-ро ташаккул медиҳад, ки шароитро барои фаъолияти бомуваффақонаи кластер фароҳам мекунад: муносибатҳои зич миёни иштирокчиён, кооператсия ва рақобат, такя ба талаботи бозор. А. Мигрепян қобилияти кластерро барои таъмин намудани мавқеъҳои рақобатпазир дар бозорҳои соҳавӣ, миллӣ ва ҷаҳонӣ таъкид менамояд. А. Праздничний кластерро ҳамчун сохтори мукаммал, ки рақобатпазирии иштирокчиёни онро баланд мебардорад, баррасӣ менамояд. Аликулов А.Р. кластерро маҷмӯи субъектҳои хоҷагидории бо ҳам алоқаманд ва вобастаи соҳаҳои асосӣ ва ёридиҳанда, ки сохтори ташкилӣ-иқтисодии муттаҳидшуда дошта, дар як ҳудуд ҷойгиранд ва фаъолияти худро бо мақсади ягона равона намудаанд, маънидод мекунад [1]. Таърифҳои таҳлилгардида оид ба кластер дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Равишҳои асосӣ дар таърифи мафҳуми “кластер”

Муаллиф	Таъриф
М. Портер (1990)	Гурӯҳи ширкатҳои алоқаманди аз рӯйи аломати ҷуғрофӣ консентратсияёфта; таъминкунандаи махсус, таъминкунандаи хизматрасониҳои фирмаҳо – дар соҳаҳои дахлдор ва, инчунин, ташкилотҳои бо фаъолияти онҳо алоқаманд масалан, донишгоҳҳо, агентиҳои стандартизатсия ва, инчунин, иттиҳодияҳои тиҷоратӣ дар соҳаҳои муайян рақобаткунанда, вале инчунин фаъолияти муштаракро пешбаранда.
М. Энрайт (1996)	Кластери минтақавӣ – гурӯҳҳои саноатӣ, ки аъзоёнашон дар наздикии мустақими ҳамдигар қарор доранд.
С. Якобс (1996)	Муттаҳидсозии ҷуғрофӣ ё фазоии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, муносибатҳои уфуқӣ ва амудӣ миёни соҳаҳои саноат, истифодаи технологияҳои умумӣ, мавҷудияти иштирокчии асосӣ ва, инчунин, сифати шабакаҳои фирмаҳо ва кооператсияи онҳо.
С. Розенфелд (1997)	Консентратсияи корхонаҳои самараи синергетикиро аз сабаби наздикии ҷуғрофӣ ва вобастагии муттақобила ба дасторанда; консентратсияи маҳдуди ҷуғрофии намудҳои шабеҳ, алоқаманд ё намудҳои иловагии фаъолиятҳои тиҷоратӣ, бо каналҳои фаъол барои муомилоти касбӣ, коммуникатсия ва муколама, ки инфрасохтори махсус, бозорҳои меҳнат ва хизматрасонро муайян намуда, бо имкониятҳо ва таҳдидҳои умумӣ рӯбарӯ мешавад.
Э. Фезер (1998)	Муассисаҳои алоқаманд ва дастгирикунанда, ки дар натиҷаи ин муносибат рақобатпазирии инфиродии худро боло мебардоранд.
А. Миграняп (2002)	Консентратсияи намудҳои нисбатан самаранок ва бо ҳам алоқамандкунандаи фаъолияти иқтисодӣ, ки фирмаҳои муваффақ амалӣ гардонида, мавқеъҳои рақобатиро дар бозорҳои соҳавӣ, миллӣ ва ҷаҳонӣ таъмин мекунанд
М. Войнареико (2003)	Консепсияи «5-И»: ҳамгироӣ, ташаббускорӣ, ҳавасмандӣ, инноватсия, иттилоот буда, шартҳои фаъолияти самарабахши кластерҳо мебошанд, бо муносибатҳои зич миёни иштирокчиёни он, кооператсия ва рақобат, нигаронӣ ба талаботи бозор ва набудани ихтилоф бо стратегияи рушди минтақа тавсиф карда мешаванд.
А. Праздничний (2003)	Организм ё «экосистемаи минтақавӣ», ки рақобатпазирии аъзоёни кластерро таъмин менамояд.
В. Третьяк (2004)	Консентратсияи соҳавӣ ё ҷуғрофии корхонаҳо, ки имконияти ноилгардии самараи “иқтисоди беруна”-ро тавассути ҳамкорӣ бо таъминкунандагон ва таъсиси гурӯҳи фирмаҳои доираи фаъолияташон маҳдудро фароҳам меорад.
Мирсаидов А.Б. (2016)	Ҳамчун категорияи иқтисодие, ки равандҳо ва муносибатҳои навро дар соҳаи ташаккули сохторҳои рақобатпазири иқтисодиёт ифода менамояд.
Ҳайдарзода М.И. (2018)	Ин шабакаи як қатор ташкилоту корхонаҳо ва инфрасохтори онҳоро иҳотакарда мебошад, ки бо мақсади камкунии хароҷотҳо, баландбардории рақобатпазирӣ тавассути якҷоякунонӣ ва нисбатан самаранок истифодабарии захираҳо ташкил шудааст.
Аликулов А.Р. (2019)	Маҷмӯи субъектҳои хоҷагидории бо ҳам алоқаманд ва вобастаи соҳаҳои асосӣ ва ёридиҳанда, ки сохтори ташкилӣ-иқтисодии муттаҳидшуда дошта, дар як ҳудуд ҷойгиранд ва фаъолияти худро бо мақсади ягона равона намудаанд.
Ҷураев М.А. (2019)	Ин корхона, фирма ва ширкатҳои аз ҷиҳати техникию технологӣ ба ҳам вобастае, ки дар ҳудуди муайян марказонида шудаанд, инчунин, инфрасохтори хизматрасонандаи онҳо, ки дар асоси манфиатҳои иқтисодӣ муттаҳид шудаанд ва барои амалинамоии технологияҳои инноватсионӣ бо дастгирии бевоситаи мақомотҳои давлатӣ ва минтақавӣ равона шуда, мақсади ниҳоии онҳо таъмини самараи синергетикӣ дар асоси истифодаи бартариятҳои рақобатии якдигарӣ мебошад.
Пириев Ҷ.С. (2019)	Ин гурӯҳҳои ширкатҳои бомуваффақият рақобаткунанда мебошанд, ки дар натиҷаи муттаҳидшавии худ мавқеи рақобатпазирро дар бозорҳои соҳавӣ, минтақавӣ, миллӣ ва ҷаҳонӣ таъмин мекунанд.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Таҳлили равишҳои асосӣ оид ба муайянкунии кластерҳо нишон дод, ки одатан дар адабиёти илмӣ зери ин мафҳуми мазкур ду лаҳза инъикос мешавад: маҳдудсозии ҳудудии ширкатҳои ба ҳам алоқаманд ва афзалиятҳои рақобатии онҳо, ки дар доираи модели кластерии ташкили ҳудудии иқтисодиёт амалӣ карда мешаванд. Ба ақидаи Ҳайдарзода М. кластер ин шабакаи як қатор ташкилоту корхонаҳо ва инфрасохтори онҳоро иҳотакарда

мебошад, ки бо мақсади камкунии харочотҳо, баландбардории рақобатпазирӣ тавассути якҷоякунонӣ ва нисбатан самаранок истифодабарии захираҳо ташкил шудааст [2]. Бори аввал консепсияи кластери минтақаро М. Энторт муаррифӣ карда, онро ҳамчун гурӯҳи корхонаҳои саноатии ба ҳам наздик муайян намуд [3]. Се намуди асосии кластерҳо чудо карда мешавад [4]:

-кластерҳо бо шаклҳои маҳдуди минтақавии фаъолияти иқтисодӣ дар дохили соҳаҳои ба ҳам алоқаманд, ки одатан бо ин ё он муассисаи илмӣ (пажӯҳишгоҳ, донишгоҳ ва ғайра) пайваст мебошанд;

-кластерҳо бо робитаҳои амудии истеҳсолӣ дар соҳаҳои маҳдуди фаъолият, ки дар назди ширкатҳои асосӣ ё шабакаи корхонаҳои асосӣ, ки равандҳои истеҳсол, таъминот ва фурӯшро фаро мегиранд ташкил ёфтаанд;

-кластерҳои соҳавӣ дар намудҳои мухталифи истеҳсолот бо сатҳи баланди ҳамроҳшавӣ (монанди «кластери кимиёвӣ») ё дар сатҳи нисбатан баланди ҳамроҳшавӣ (монанди «кластери аэрокайҳонӣ»).

Инчунин, олимон ҳафт хусусияти асосии кластерҳоро чудо месозанд, ки омезиши онҳо то як дараҷа барои ҳар кадоми онҳо хос аст [5, 6]:

- ҷуғрофӣ – вақте сохтмони кластерҳо ба як минтақаи муайян вобастагӣ дорад, аз кластерҳои маҳаллӣ (мева ва сабзавот) шурӯъ намуда, то маҳалҳои воқеан глобалӣ, масалан, кластери аэрокайҳонӣ;

- уфуқӣ – вақте якчанд соҳаҳо ё бахшҳо бо ҳуқуқҳои баробар ба кластери нисбатан калон дохил мешаванд;

- амудӣ – кластерҳо бо алоқаҳои иерархиявии марҳилаҳои омехтаи раванди истеҳсолӣ ё инноватсионӣ тавсиф мешаванд;

- паҳлуӣ – муттаҳидгардии соҳаҳои мухталифи як соҳаро дар кластер инъикос менамояд, ки натиҷаро аз ҳисоби самараи миқёс, таъмин намуда, ба имкониятҳои нав оварда мерасонад;

- технологӣ – маҷмӯи истеҳсолотеро инъикос мекунад, ки бо ҳамон як технология алоқаманд мебошанд;

- марказӣ – кластери фирмаҳоеро, ки дар атрофи як маркази пешсафи корхонаи азим, муассисаи илмӣ ё донишгоҳ мутамарказ гардидаанд;

- хушсифат – кластери фирмаҳоеро муайян мекунад, ки дар ҳамаи самтҳои ҳамкорӣ такмил ёфта, ба баландбардории рақобатпазирии ҳар як узв мусоидат намуда, ба ин васила вазъи иқтисодии тамоми ҷомеаро мустаҳкам мекунанд.

Таҷрибаи мусбиро дар ташкили сохторҳои кластерӣ дар бисёр кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққии ҷаҳон ба инобат гирифта, муттаҳидсозии корхонаҳои соҳаҳои афзалиятнок дар минтақа бо истифода аз равиши кластерӣ ба иштирокчиён имкон медиҳад, ки мақсадҳои асосии зеринро ноил гарданд:

- қонеъ гардонади талаботи бозор, ки ба таҳвили мунтазами молҳо ва хизматрасониҳое, ки дар доираи корхонаҳои кластер истеҳсол гардида, ба талаботи комили мусоири сифат ҷавобгӯ мебошанд;

- гирифтани натиҷа аз миқёси хариди маводҳо;

- таъмин сохтани омӯзиши ҳайати корӣ, таҳқиқоти бозор, инчунин, таҳқиқотҳои логистикӣ ва технологӣ;

- фаро гирифтани бозорҳои нави маҳсулот дар заминаи фаъолияти фаъоли маркетингӣ ва сиёсати инноватсионӣ;

- таъмин намудани робитаҳои устувор бо ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар заминаи нуфузи ташаккулёфтаи кластер.

Таҷрибаи омӯзиши кишварҳои тараққикарда оид ба кластерикунонии иқтисодиёт нишон медиҳад, ки чунин равиш, пеш аз ҳама, на барои рушди минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон, балки барои рушди иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ муҳим аст, зеро:

- тавассути низоми кластерӣ метавон ихтилофҳоро миёни миқёсҳои калон ва хушоҳанг (хушоҳангӣ ҳангоми миқёсҳои калон) паси сар намуда, чи тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, "рушди кластерҳо ва гурӯҳҳои амудӣ метавонанд якдигарро пурра созанд:

- барои иқтисодиёти Тоҷикистон на танҳо таъсиси нақшаҳои устувори мустаҳкам, ки фазои иқтисодии кишварро ҳангоми нигоҳ доштани "хушоҳангӣ ва зудҳаракатии соҳаҳои калидӣ" танзим менамояд, балки ташкили кластерҳои наздисарҳадӣ низ хеле фоидаовар мебошад.

Равиши кластерӣ имкон фароҳам меорад, то имкониятҳои навро барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар саноат бидуни коҳиш додани фаъолнокии рақобат ошкор созем. Муттаҳидсозии қувваҳо дар баъзе соҳаҳо барои муваффақ шудан дар дигар соҳаҳо кумак мерасонад. Вобаста аз амиқӣ ва мураккабӣ кластерҳо метавонанд ҳаҷм ва шаклҳои гуногунро дошта бошанд. Одатан, онҳо истеҳсоли маҳсулоти тайёрро дар бар

мегиранд, ки истеҳсолот, шабакаҳои фурӯш, институтҳои молиявӣ, истеҳсоли маҳсулоти ғайриасосӣ, инфрасохтор (ташкилотҳои илмӣ, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра)-ро хизматрасонӣ менамоянд. Кластер низомеро ташкил медиҳад, ки дар он маблағи калон қисмҳои таркибии онро ташкил медиҳад. Ба андешаи М. Портер, усули муайянкунии кластер аз се марҳила иборат аст [7]:

Якум, таркиби кластер муайян карда мешавад. Аввал ядрои он муайян карда мешавад: ширкати калон ё гурӯҳи ширкатҳо, ки аз онҳо бо тариқи амудӣ занҷирҳои технологии ба ҳам алоқаманд аз онҳо поён ва корхонаҳои дар боло истода бунёд карда мешаванд. Сипас, ба таври уфуқӣ нисбат ба ядро, истеҳсолоте муайян карда мешавад, ки тавассути шабакаҳои умумӣ гузашта ё маҳсулот ва хизматрасониҳои ғайриасосиро истеҳсол мекунад. Занҷирҳои иловагии уфуқӣ дар заминаи истифодаи омилҳои умумии истеҳсолот, технология ва таҳвилҳо муқаррар карда мешаванд. Таҷриба нишон медиҳад, ки муайян намудани сарҳади кластерӣ яке аз вазифаҳои нисбатан мураккаб ба ҳисоб меравад;

Дуюм, ташаккулёбиҳои гурӯҳӣ дар доираи кластер дар хусусиятҳои ташкилотҳое, ки барои он малакаҳои махсус, технологияҳо, иттилоотҳо, сармоя ва инфрасохторро таъмин месозанд, ҷудо карда мешаванд, ки заминаи ба даст овардани бартариятҳои рақобатӣ ба ҳисоб меравад;

Сеюм, сохторҳои ҳукуматӣ ва дигар сохторҳои қонунгузорӣ муайян карда мешаванд, ки ба рафтори аъзоёни кластер (қоидаҳо, меъёрҳо, ҳавасмандкуниҳоро, ки аз онҳо фаъолнокии рақобати маҳаллӣ вобаста мебошад) таъсир мерасонанд.

Чи тавре ки маълум аст, кластерҳо аз дигар шаклҳои гибридии ҳамоҳангёфта комилан фарқ мекунанд: одамон дар ҳамон як маҳал зиндагӣ ва фаъолият менамоянд, ки дар натиҷа алоқаҳо (робитаҳо)-и ғайрирасмии такрорӣ ба вуҷуд омада, барқарорсозии эътимод, иртиботҳои самаранокро ҳавасмандӣ бахшида, хароҷотҳои трансаксионирро коҳиш медиҳанд. Кластер ин яке аз шаклҳои шабакаҳои саноатӣ мебошад, ки баландшавии суръат ва қобилияти ҳамоҳангии мутақобиларо таъмин месозад, аз ин рӯ, «сармояи ҷамъиятӣ»-и иловагӣ пайдо мешавад, ки дастрасиро ба захираҳо осон мекунад. Ба ибораи дигар, моҳияти кластер ин рушди коммуникатсияҳои самарабахш мебошад.

Кластерҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ ташаккул меёбанд, ки корхонаҳо барои мустаҳкам намудани афзалиятҳои рақобатии худ ва ба даст овардани фоида аз фаъолияти муштарак дар қаламрави муайян манфиатдор мебошанд. Гузашта аз ин, кластери минтақавӣ ҳамчун як шакли ташкили ҳудудии иқтисодиёт на танҳо дар саноат, балки дар соҳаи хизматрасонӣ низ рушд мекунад. Равиши кластерӣ ба ташкили ҳудудии иқтисодиёти минтақа ба омӯзиши шароити фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳои мушаххас нигаронида шудааст. Таҳлили назарияи кластерҳо нишон дод, ки принсипҳои интихобшудаи ташаккули кластерҳо (ҷуғрофӣ, сифатӣ, уфуқӣ, амудӣ, марказӣ ва паҳлуӣ) талаботи муосирро нисбат ба ташкили иттиҳодияҳои кластерҳо ба таври кофӣ инъикос намекунанд. Аз ин рӯ, дар алоқамандӣ бо ин принсипҳои ташкил ва фаъолияти кластерҳои минтақавӣ муайян карда шудаанд:

1.Маҳдудсозии ҳудудӣ маънои онро дорад, ки аъзоёне, ки ба кластери минтақавӣ дохил мешаванд, дар наздикии ҷуғрофӣ ба ҳамдигар дар марзи шаҳр, вилоят ё дар марз миёни минтақаҳо қарор доранд.

2.Рақобати дохили кластерӣ ва кооператсия ба иштирокчиёни иттиҳоди кластерҳо самараи синергетикиро таъмин намуда, ба баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо мусоидат мекунанд.

3.Вобастагии мутақобила робитаҳои устуворро миёни иштирокчиёни кластери минтақавӣ ва қабули қарорҳои ҳамоҳангшударо маънидод месозад.

4.Инноватсионии кластери минтақавӣ ба таҳия, татбиқ ва паҳнкунии инноватсияҳо равона карда шудааст.

5.Динамикӣ рушди марҳилавии кластери минтақавӣ ва мутобиқшавӣ ба шароитҳоии тағйирёбандаи муҳити зист пайдоиши соҳаҳои навро маънидод месозад.

6.Сершумории иштирокчиён ҷалби ширкатҳоро ба кластери минтақавӣ маънидод месозанд, ки маҳсулоти ниҳоӣ ва хизматрасониҳоро истеҳсол менамоянд, таҳвилгарони ҷузъҳо, таҷҳизотҳо, муассисаҳои таълимии касбӣ, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ, миёнаравҳои молиявӣ ва дигар ташкилотҳо.

7.Умумияти фаъолияти муштараки ширкатҳои кластери минтақавӣ умумияти функсионалии иштирокчиёни иттиҳодияҳои кластерӣ ва умумияти таъминкунандагони захираҳо, бозори фурӯшро пешбинӣ менамояд.

8.Ягонагии фазои иттилоотии фаъолияти ташкилотҳо дар кластер тавассути интиқоли иттилоот тавассути ҳамкории доимии кормандони кластери минтақавӣ.

9.Умумияти фарҳанги корпоративӣ низоми ягонаи арзишҳо, намунаҳои рафтор, усулҳои арзёбии натиҷаҳоро дар бар мегирад.

10.Сохтории кластери минтақавӣ мавҷудияти ҳатмии ядро (корхонаҳои пешсафи сохторташаккулдиҳанда) ва низомҳоро таъминкунанда пешбинӣ месозад.

Аз рӯйи сатҳи рушд, муҳаққиқон [8,9,10,11] намудҳои зерини кластерҳои минтақавиро чудо мекунанд:

- кластерҳои қавӣ, ки бо рақобати баланди дохилӣ, ҳамкориҳои фаъолноки дохили кластерӣ дар доираи лоиҳаҳои муштарак ва фаъолияти ташкилотҳои байнисоҳавӣ тавсиф мешаванд;

- кластерҳои устувор динамикаи мусбати ҳамаи унсурҳои кластер ва ҳамкории дохиликластериро нишон додаанд, вале то ҳол сатҳи зарурии рушдро барои гирифтани фоидаҳои боэътимод аз муттаҳидшавӣ ноил нагардидаанд;

- кластерҳои потенсиалӣ бо рушди нобаробари сохтори кластер ва заифии унсурҳои алоҳида тавсиф гардидаанд, аммо, омилҳое низ ҳастанд, ки ба рушди минбаъда мусоидат мекунанд;

- кластерҳои патентӣ як қатор ташкилотҳо ва ширкатҳои хеле фаъолро муттаҳид гардонидаанд, аммо дар маҷмӯъ аз сохтори мукаммал ва кластерӣ хеле дур мебошанд.

Кластер дар ҳайати худ корхонаҳоеро муттаҳид месозад, ки ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд ҳавасманд мебошанд. Вазифаи асосии кластер дар муносибгардонии равандҳои муносибатҳои мутақобилаи иштирокчиёни он, ки бузургии максималии нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолиятро таъмин месозанд, хулоса мешавад.

Зери мафҳуми самаранокии кластери минтақавӣ натиҷанокии фаъолияти муштараки иштирокчиён ҳамчун ягонагии комил фаҳмида мешавад, яъне таносуби суммаи самараҳои инфиродии ҳамаи аъзоёни кластер бо назардошти самараҳои синергетикии ба вуҷудоянда ба хароҷотҳое, ки ба гирифтани онҳо вобаста мебошад, муайян карда мешавад. Ҳар як иштирокчии кластер бояд дар манфиати шахсии худ ва одилона тақсим намудани самараи умумии синергетикӣ боварӣ дошта бошад, вагарна он ба иттиҳодияи кластерӣ дохил намешавад. Ғайр аз ин, самаранокии кластерҳо бо натиҷанокии фаъолияти онҳо дар сатҳҳои гуногуни фаъолият муайян карда мешавад. Барои таъмини идоракунии самаранокии ташкилотҳои кластерӣ бояд сохторҳои махсуси ташкилӣ-идоракунӣ ташкил ва бомуваффақият фаъолият намоянд. Нисбат ба сохторҳои хоҷагидории корпоративии ба таври амудӣ ҳамгироигардида (холдингҳо, ширкатҳои фаромиллатӣ), инчунин, аз сохторҳои идоракунии мустақими хоҷагидорӣ (танзими давлатӣ, минтақаҳои махсус ва озоди иқтисодӣ) функсияҳои идоракуниро бояд мақомоти идоракунандае ичро намоянд, ки дорои функсияҳои индикативӣ мебошанд. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки марказҳои идоракуние, ки дар заминаи равишҳои зермашваратӣ ва логистикӣ бо истифодаи механизмҳои муосири идоракунӣ фаъолият мекунанд, созмон дода шаванд [11].

Хусусияти ин равиши идоракунӣ аз он иборат аст, ки кластерҳо ҳамкориҳои мустақими байникластерӣ, байниминтақавӣ ва байналмилалиро мустақилона бо назардошти стратегияи умумии рушди минтақаҳо анҷом медиҳанд.

Бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ, баррасии масъалаи таъсиси шуъба дар сохтори мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ пешниҳод мегардад, ки барои таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба дастгирӣ ва рушди субъектҳои кластерӣ ҷавобгӯ мебошад. Ин шуъба бояд ҳамкории муттасилро бо шӯрои ҳар як кластер ба роҳ монад, ки дар навбати худ вазифаҳои сирф таҳлилӣ ва ҳамоҳангсозиро доро мебошад. Ба шӯрои кластер ғайр аз роҳбарони ташкилоту корхонаҳое, ки ба кластер дохил мешаванд, бояд намояндагони мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақавӣ шомил карда шаванд.

Инчунин, марказҳои идоракунӣ метавонанд барои субъектҳои хоҷагидорӣ, ки аъзои сохторҳои кластерӣ набуда, вале бо онҳо хеле зич ҳамкорӣ доранд, аз ҷумла ташкилотҳои хориҷӣ низ, тавсияҳо омода созанд. Қисме аз онҳо бо мурури замон метавонанд ба кластерҳо ҳамчун иштирокчиёни хориҷӣ ҳамроҳ шаванд. Ғайр аз он, аз ҷониби марказҳои идоракунӣ “Шабакаҳои умумии маркетингӣ” омода карда мешаванд, ки сегментҳои бозори дохилӣ ва хориҷиро фаро мегирад. Сохтори ташкилии марказҳои идоракуниро фирма ва ширкатҳои мустақили тиҷоратӣ ташкил медиҳанд, ки фаъолияти асосиро дастгирӣ намуда, сиёсати мақсадноки хоҷагидориро пеш мебаранд (биржаҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ, идораҳои брокерии тиҷоратии нақлиётӣ-экспедиторӣ, агентиҳои маркетингӣ, гурӯҳҳои машваратӣ ва таҳлилӣ, агентиҳои қарзии сармоягузорӣ, хонаҳои брокерии суғуртавӣ, биржаҳои иттилоотӣ, майдонҳои тендерӣ).

Инчунин, ба вазифаҳои марказҳои идоракунӣ бояд таҳлил ва арзёбии самараҳои синергетикии бадастоянда барои таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақсимот ва истифодаи онҳо дар манфиатҳои умумии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ё барои густариши минбаъдаи комплекси кластер, махусусан аз ҳисоби иштироки хориҷӣ (ташкили намояндагиҳои тиҷорати хориҷӣ, бюроҳои иттилоотию-таҳлилии маркетингии хориҷӣ, кумитаҳои миёнаравӣ-экспедиторӣ, кумитаҳои дастгирии ҳуқуқӣ) дохил гарданд. Дар

натиҷа низоми комили ҳудудӣ -хоҷагидорӣ бо давраи пӯшидаи назорат аз таҳияи дурнамо ва коркарди стратегия то тақсимоти натиҷаҳо таъсис дода мешавад.

Аз нуқтаи назари мо, идоракунӣ дар иттиҳодияҳои кластерӣ, бояд дар методологияи банақшагирии низомноки стратегӣ асос ёбад. Албатта, сухан дар бораи барқарор накардани низоми пешинаи банақшагирии давлатии директивӣ намеравад. Дар шароити муосир ташкили низоми банақшагирии индикативӣ зарур мебошад, ки самаранокии худро дар робита ба иқтисоди бисёрсоҳавӣ собит месозад. Ҳамзамон, муҳим аст, ки ҷузъҳои арзишманди методологии коркардҳои қаблӣ нигоҳ дошта шаванд, масалан, низоми тавозунҳо (захираҳои моддӣ, табиӣ ва меҳнатӣ), усулҳои ҷамъбасти иттилоот дар бораи лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорӣ ва усулҳои муносибгардонии ҷойгиршавии истеҳсолот.

АДАБИЁТ

1. Аликулов А.Р. Обоснование механизма формирования и развития регионального банковского кластера (на материалах Центрального Таджикистана): дисс. на соис-е уч. степ. к.э.н. по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика) и 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит / А.Р. Аликулов. –Душанбе, 2019. –С. 29.
2. Хайдарзода М.И. Формирование и развитие региональных текстильно-швейных кластеров (на материалах Центрального Таджикистана): дисс. на соис-е уч. степ. к.э.н. по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика) / М.И. Хайдарзода. – Душанбе, 2018. –С.30.
3. Захаров В. Промышленные кластеры и экономический рост / В. Захаров // Проблемы теории и практики управления. - 2006. -№12. -С.19-23.
4. Пилипенко, И.Р. Кластерная политика в России / И.Р. Пилипенко // Общество и экономика. - 2008. -№8. -С.5-12.
5. Семенов С. Кластерная политика и ее организация /С. Семенов //Государственная служба. - 2009. -№4. -С.19-23.
6. Портер М. Конкурентоспособность на распутье: направления развития российской-экономики / М. Портер, К. Кетельс. [Электронный ресурс]. URL: http://www.csr.ru/news/original 1324.stm.
7. Болгова Е.В. Экономические кластеры: институциональная природа и условие эффективности инновационного каркаса региона / Е.В. Болгова // Экономические науки. – 2009. -№12(61). -С.249.
8. Вороиов А. Кластерный анализ - база управления конкурентоспособностью на макроуровне / А. Вороиов, Л. Буряк // Маркетинг. - 2003. -№1. -С.13.
9. Горетов И.Н. Промышленные и региональные кластеры: кластерные технологии как фактор развития малого бизнеса предпринимательских структур / И.Н. Горетов, Е.И. Царегородцев // Российское предпринимательство. - 2008. -№10. -№1. -С.15-19.
10. Кузьмина Т.С. Кластерный характер региональных агросистем / Т.С. Кузьмина // Региональная экономика: теория и практика. - 2008. -№19. -С.67-72.
11. Иванов Ю.Б. Развитие кластерных структур в региональном экономическом пространстве / Ю.Б. Иванов, Е.В. Анненкова, Е.В. Пономаренко // Экономика региона. - 2009. -№2. -С.63-72.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ ИТТИҲОДИЯҲОИ КЛАСТЕРӢ

Дар макола масъалаҳои методологии ташаккули иттиходияҳои кластерӣ, таҳаввулоти кластер ва муаммоҳои рушди он дида шудааст. Муйян гардидааст, ки дар бораи кластер андешаҳои гуногуни муосир вуҷуд дорад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир хело ҳам зарур мебошанд. Қайд мегардад, ки кластеризатсиякунонии корхонаҳои саноатӣ имконият медиҳад, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ рушд кунад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҳамгироии кластерҳо имконияти самаранокии рушди соҳаи саноатро таъмин намуда, дар баробари ин рушди синергетикиро ба миён меорад. Ҳамзамон, дар шароити муосир зарурияти банақшагирии низомӣ ба миён меояд ва ин самаранокии худро исбот менамояд. Бо вуҷуди ин бояд қайд намуд, ки арзиши компонентҳои методологиро низ аз ёд набаровард (масалан, низоми тавозунҳо, захирахои моддӣ, табиӣ ва мехнатӣ), усулҳои ҷамънамоии маълумот дар лоиҳаҳои гуногуни сармоягузориҳо ва, инчунин, усулҳои оптималии ҳосилнокӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: назария ва методи ташаккули иттиҳодияҳои кластерӣ, кластер, муаммоҳои рушди кластер, кластери минтақавӣ.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

В данной статье рассмотрены теоретические и методические вопросы формирования кластерных объединений, эволюция кластеров и проблемы их развития. Выявлено, что по поводу кластерного образования существуют разные мнения и современные интерпретации и их методы, что для Республики Таджикистан в современных условиях считается очень важным. Отмечается, что кластеризация промышленных предприятий способствует развитию экономики Республики Таджикистан в целом, особенно промышленной отрасли. Результаты показывают, что интеграция кластеров позволит эффективно развивать промышленные отрасли, что даст синергетический эффект. Автор утверждает, что управление в кластерных объединениях должно основываться на методологии систематического планирования. При этом, в современных условиях необходимо создание индуктивной системы планирования, которая доказывает свою эффективность, с точки зрения многопрофильной экономики. Следовательно, важно сохранить ценный методологический компонент, например, балансовую систему (материальные, природные и трудовые ресурсы), методы обобщения информации о различных инвестиционных проектах и методах оптимизации расположения производства.

Ключевые слова: теория и методы формирования кластерных объединений, кластер, проблемы развития кластера, регион, региональный кластер.

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF CLUSTER ASSOCIATIONS

This article discusses the theoretical and methodological issues of the formation of cluster associations, the evolution of clusters and the problems of their development. It was revealed that regarding cluster education there are different opinions of modern interpretations and their methods for the Republic of Tajikistan in modern conditions is considered very important. It is noted that the clustering of industrial enterprises contributes to the development of the

economy of the Republic of Tajikistan as a whole, especially the industrial sector. The results show that the integration of clusters allows us to effectively develop the industrial sector, which gives a synergistic effect. The author claims that management in cluster associations should be based on the methodology of systematic planning. Moreover, in modern conditions it is necessary to create an inductive planning system, which proves its effectiveness from the point of view of a multidisciplinary economy. Therefore, it is important to preserve a valuable methodological component, for example, a balance system (material, natural and labor resources), methods for summarizing information about various investment projects, and methods for optimizing the location of production.

Key words: theory and methods of forming cluster associations, cluster, cluster development problems, region, regional cluster.

Сведения об авторах: ***Иброхимов Илхомуддин Раджабалиевич*** - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры налогови налогообложения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **989-11-88-22**. E-mail: **ilhomuddin@mail.ru**
Саидова Миджгона Джамшедовна – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры финансов. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **saidzodamijgona91@mail.ru**

Information about the authors: ***Ibrokhimov Ilkhomuddin Rajabalievich*** - Tajik National University, candidate of economic sciences, associate professor of the department of taxes and taxation. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **989-11-88-22.** E-mail: **ilhomuddin@mail.ru**
Saidova Midzhgona Jamshedovna - Tajik National University, graduate student of the Department of Finance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **989-12-22-18**

УДК 311.634.8(575.3)

ТАҲЛИЛИ ОМИЛИ ҲОСИЛНОКӢ ВА ҲОСИЛИ УМУМИИ АНГУР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Боҳирова Х.С., Эргашева М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар омӯзиши динамикаи нишондиҳандаҳои сифатӣ тағйирёбии бузургии миёнаи нишондиҳандаи индексшавандаро омӯхтан лозим меояд. Тағйирёбии ин индекс ба робитаи байни якдигари ду омил – тағйир ёфтани нишонаи индексшавандаи гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳо ва тағйир ёфтани таркиби воқеа такя мекунад. Тағйирёбии таркиби воқеа гуфта, тағйирёбии ҳиссаи гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳои маҷмӯъро дар миқдори умумии онҳо мефаҳмонад. Пас, музди кори миёна дар корхона дар натиҷаи баландшавии музди меҳнати коргарон ё зиёд шудани теъдоди коргарон, ки музди меҳнати баланд мегиранд, метавонад баланд шавад. Паст шудани меҳнатталабии истеҳсоли воҳиди маҳсулот барои маҷмӯи корхонаҳои соҳа метавонад бо сабаби баланд шудани ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳо ё якҷоя кардани истеҳсоли маҳсулоти заводҳо, ки меҳнатталабии паст доранд, ба вуҷуд ояд. Аз сабаби он ки ба тағйироти нишонаи миёнаи нишондиҳанда ду омил таъсир расонида, масъалаи муайян кардани дараҷаи таъсири ҳар як аз ин омилҳо ба динамикаи умумии миёна пайдо мешавад. Пеш аз ҳама, ин масъала бо ёрии усули индексӣ яъне бо роҳи сохтани системаи нишондиҳандаҳои бо ҳам алоқаманд ҳал карда мешавад. Ба ин система се индекс дохил мешавад: таркиби тағйирёбанда; таркиби доимӣ; таъсироти тағирёбии таркиб.

Индекси таркиби тағйирёбанда индексе номида мешавад, ки нисбияти сатҳҳои миёнаи воқеаи омӯхташавандаро, ки ба давраҳои гуногуни вақт тааллуқ доранд, инъикос мекунад. Масалан: индекси таркиби тағйирёбандаи хосилнокии зироат як намуд аз рӯйи чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\text{УТТ} = \frac{\bar{y}1}{\bar{y}^0} = \frac{\sum y_1 n_1}{\sum n_1} : \frac{\sum y_0 n_0}{\sum n_0}$$

УТТ – индекси таркибии тағирёбанда.

Индекси таркиби тағйирёбӣ тағйироти на фақат бузургии индексшаванда (дар ин ҷо арзиши аслӣ)- ро, балки таркиби маҷмӯъ (вазнҳо)-ро нишон медиҳад.

Индекси таркиби доимӣ ин индексе мебошад, ки аз рӯйи сатҳи вазнҳои як давр ҳисоб карда шуда аст ва тағйирёбии фақат бузургии индексшавандаро нишон медиҳад. Он ҳамчун индекси агрегатӣ низ ҳисоб карда мешавад. Пас, индекси таркиби тағйирёбандаи ҳосилнокӣ аз рӯйи чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\text{УТД} = \frac{\sum y_1 n_1}{\sum n_{11}} : \frac{\sum y_0 n_0}{\sum n_1} = \frac{\sum y_1 n_0}{\sum y_0 n_1}$$

ІТД – индекси таркибии доимӣ.

Индекси таъсироти тағйирёбии таркиб гуфта, индексеро дар назар доранд, ки таъсири тағйир ёфтани воқеаи омӯхташавандаро ба динамикаи сатҳи миёнаи ин воқеа тавсиф медиҳад. Индекс аз рӯйи чунин формула (дар вақти омӯзиши сатҳи миёнаи арзиши аслӣ) ҳисоб карда мешавад:

$$\text{УТТТ} = \frac{\sum y_0 п_1}{\sum п_1} : \frac{\sum y_1 п_1}{\sum y_0 п_0} = \frac{\sum y_0 ғ_1}{\sum y_0 ғ_0}$$

ITTT - индекси таъсироти тағйирёбии таркибӣ.

Системаи индексҳои бо ҳам алоқаманд дар мавриди таҳлили динамикаи арзиши аслии миёна чунин намудро пайдо мекунад:

$I_{ттт}$		$I_{тg}$		$I_{хм}$
Индекси таъсироти тағйирёбандаи таркиб	=	Индекси таркиби доимӣ	X	Индекси ҳаракатҳои таркибӣ

Индекси таркиби тағйирёбанда тағйирёбии сатҳи миёнаи ҳосилнокии ангурро дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи қиёсӣ (базавӣ) нишон медиҳад. Нишондиҳандаҳои ҳосилнокӣ, замини кишт ва ҳосили умумӣ давраи ҳисобот барои давраи қиёси солҳои 2005-2018 давраи қиёси (базавӣ)-и 1991-2004 нишон дода шудааст.

Ҳосилнокии замини кишти ангур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2018

Солҳо	Давраи қиёсӣ		Давраи ҳисоботӣ		
	Ҳосилноки $У_0$	Замини кишт ҳаз. га $П_0$	Солҳо	Ҳосилноки $У_1$	Замини кишт ҳаз. га $П_1$
1991	45	27,1	**2005**	28,8	31,5
1992	35	28,5	**2006**	33,1	31,5
1993	30,2	29	**2007**	35,6	31,7
1994	25,9	30,9	**2008**	36,9	32,8
1995	30,6	31,5	**2009**	44,1	31,9
1996	38,7	31,4	**2010**	40,8	31,4
1997	40,7	31,2	**2011**	49,6	30,5
1998	14,8	31,2	**2012**	52,9	31,2
1999	16,5	32,5	**2013**	54,9	31,6
2000	32,7	33,7	**2014**	55	30,9
2001	33,1	33,2	**2015**	64,2	31,7
2002	24,6	33	**2016**	64,2	31,9
2003	19,5	30	**2017**	69	33,3
2004	29,9	73,3	**2018**	72,7	33,3
Ҳамагӣ	**417,2**	**476,5**		**701,8**	**445**

$$I_{\bar{y}} = \frac{\overline{У}_1}{\overline{У}_0} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum П_1} : \frac{\sum У_0 П_0}{\sum П_0} = \frac{22225}{445} : \frac{14129,4}{476,5} = \frac{49,9}{29,6} = 168,5\%$$

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар ҷумҳурӣ дар давраи ҳисобот (2005-2018) нисбат ба давраи базавӣ 68,5% зиёд шуда, 168,5%-ро ташкил намудааст.

Тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур, ки ба ҳосили умумии он таъсир расонидааст:

$$I_{уп} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{22225}{14129,4} \cdot 100\% = 157,3\%$$

Инак, ҳосили умумии ангур дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ 57,3% зиёд шуда, 157,3%-ро ташкил намуд.

Афзоиши мутлақи он:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_0 П_0 = 22225 - 14129,4 = 8095,6 \text{ ҳазор сентнер}$$

Ба тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ ду омили асосӣ таъсир расонид:

а) тағйирёбии худи ҳосилнокии ангур. Ин омилро бо ёрии индекси таркиби доими ҳамчун индекси агрегатӣ ҳисоб карда мешавад. Индекси таркиби тағйирёбандаи ҳосилнокӣ аз рӯйи чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$I_{у} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_1} = \frac{22225}{13222,3} \cdot 100\% = 168,1\%$$

Ҳосилнокии ангур дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ 681% зиёд шуда, 168,1%-ро ташкил намуд.

Афзоиши мутлақ бо ин омил:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_0 П_1 = 2222,5 - 13222,3 = 9002,7 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи қиёсии он дар афзоиши ҳосили умумӣ 111,2%-ро ташкил намуд;

б) омили таъсиррасон - тағйирёбии замини кишт. Ин омилро бо ёрии индекси таъсироти тағйирёбии таркибӣ аз рӯйи чунин формула ҳисоб кардан мумкин аст:

$$I_y = \frac{\sum У_0 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{13222,3}{14129,4} \cdot 100\% = 93,5\%$$

Камшавии замини кишти ангурзорҳо дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ (қиёсӣ) 31,5 ҳазор гектарро ташкил намуда, бо тағйирёбии ин омил таъсир расонида, дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ камшавии ҳосили мутлақи умумӣ чунин буд:

$$\sum У_0 П_1 - \sum У_0 П_0 = 13222,3 - 14129,4 = 907,1 \text{ ҳазор сентнер кам шудааст}$$

Вазъи қиёсӣ дар тағйирёбии ҳосили умумӣ 11,2%-ро ташкил менамояд.

Корхонаҳои кишоварзӣ. Дар корхонаҳои кишоварзӣ солҳои охир ҳосили умумии ангур кам шуда истодааст.

Ҳосилнокии замини кишти ангур дар корхонаҳои кишоварзӣ дар солҳои 1991-2018

Солҳо	Давраи базавӣ		Давраи ҳисоботӣ		
	Ҳосилнокӣ $У_0$	Замини кишт ҳаз. га $П_0$	Солҳо	Ҳосилнокӣ $У_1$	Замини кишт ҳаз. га $П_1$
1991	36,5	25,4	**2005**	14,9	11,1
1992	26,9	26,8	**2006**	25,4	9,1
1993	22,1	27,2	**2007**	22,9	8,2
1994	18	29,1	**2008**	11,4	7
1995	23,2	29,6	**2009**	15,3	5,8
1996	14,7	29,4	**2010**	6,6	5,3
1997	17,8	25,4	**2011**	17,6	5,1
1998	9,6	26,7	**2012**	19,5	4,7
1999	8,9	24,1	**2013**	21,9	4,8
2000	28,4	21,3	**2014**	22,5	4,4
2001	25,4	20,5	**2015**	30	4,3
2002	16,6	19,5	**2016**	30,1	4,1
2003	4,2	16,4	**2017**	23	3,4
2004	9,5	23,9	**2018**	29	3,5
Ҳамагӣ	**261,8**	**345,3**		**290,1**	**80,8**

Дар асоси индекси таркиби тағйирёбанда тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангурро ҳисоб кардан мумкин аст:

$$I_{\bar{y}} = \frac{\overline{У}_1}{\overline{У}_0} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum П_1} : \frac{\sum У_0 П_0}{\sum П_0} = \frac{1582}{80,8} : \frac{6560}{345,3} = \frac{19,5}{18,9} \cdot 100\% = 103,1\%$$

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар давраи ҳисобот (2005-2018) нисбат ба давраи базавӣ (1991-2004), 3,1% зиёд шуда 103,1%-ро ташкил менамояд.

Ҳосили умумии солонаи ангур ба ҳосили умумӣ таъсир мерасонад. Дар корхонаҳои кишоварзӣ тағйирёбии мутлақи ҳосили умумии ангур:

$$I_y = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{1582}{6560,02} \cdot 100\% = 24\%$$

Ҳосили умумии ангур дар корхонаҳои кишоварзӣ то 76% кам шуда, 24%-ро ташкил дод. Камшавии мутлақи он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_0 П_0 = 1582 - 6560,02 = -4977,9 \text{ҳазор сентнер}$$

Ба тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур ва ҳосили умумии он ду омили асосӣ таъсир мерасонад:

а) тағйирёбии худи ҳосилнокии ангур. Ин омилро бо ёрии индекси таркиби доимӣ ҳамчун индекси агрегатӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Индекси таркиби тағйирёбандаи ҳосилнокӣ аз рӯйи чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$I_y = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_1} = \frac{1582}{1697,07} \cdot 100\% = 93,2\%$$

Ҳосилнокии ангур дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ 6,8% кам шуда, 93,2%-ро ташкил намуд. Камшавии мутлақи он:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_1 П_1 = 1582 - 1697,07 = 115,07 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи қиёсии он дар камшавии ҳосили умумӣ 2,3%-ро ташкил намуд;

б) тағйирёбии замини кишт. Ин омилро бо ёрии индекси таъсироти тағйирёбии таркиби аз рӯйи чунин формула ҳисоб кардан мумкин аст:

$$I_n = \frac{\sum У_0 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{1697,07}{6560,02} \cdot 100\% = 25,8\%$$

Замини кишти ангурзорҳо 74,2% камшуда дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ (қиёсӣ) 25,8%-ро ташкил дода, камшавии мутлаки ҳосили умумӣ чунин аст:

$$\sum У_0П_1 - \sum У_0П_0 = 1697{,}07 - 6560{,}02 = -4862{,}95 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи қиёсии он дар камшавии ҳосили умумӣ 97,7%-ро ташкил намуд.

Ҳосилнокии замини кишти ангур дар хоҷагиҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Давраи базавӣ		Солҳо	Давраи ҳисоботӣ	
	Ҳосилнокӣ **$У_0$**	Замини кишт ҳаз. га **$П_0$**		Ҳосилнокӣ **$У_1$**	Замини кишт ҳаз. га **$П_1$**
1991	161,4	1,7	**2005**	71,2	8,1
1992	157,6	1,7	**2006**	58,8	9
1993	153,9	1,8	**2007**	64,4	9,9
1994	153,9	1,8	**2008**	75,3	9,9
1995	153,9	1,8	**2009**	82,7	10,3
1996	150,7	1,8	**2010**	87,8	10,3
1997	147,6	5,5	**2011**	92,9	10,4
1998	55,3	3,7	**2012**	99	10,4
1999	45,2	6,1	**2013**	103,3	10,5
2000	61,7	6,5	**2014**	105,5	10,6
2001	69,3	6,9	**2015**	108	10,4
2002	52,6	8	**2016**	107,8	10,6
2003	26	7,5	**2017**	69	33,1
2004	46,6	21,8	**2018**	72,7	33,3
Ҳамагӣ	**1435,7**	**76,6**		**1198,4**	**186,8**

Хоҷагиҳои аҳолӣ. Дар айни замон 48,4%-и ангур дар хоҷагиҳои аҳолӣ истеҳсол карда шуда, замини кишти онҳо 48,4%-ро ташкил кардааст.

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар хоҷагиҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

$$I_{\bar{y}} = \frac{\overline{У}_1}{\overline{У}_0} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum П_1} : \frac{\sum У_0 П_0}{\sum П_0} = \frac{15277}{186{,}8} : \frac{5447{,}65}{76{,}6} = \frac{81{,}7}{71{,}5} \cdot 100\% = 114{,}3\%$$

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар хоҷагиҳои аҳолӣ дар давраи ҳисобот (2005-2018) нисбат ба давраи базавӣ (1991-2004), 14,3% зиёд шуда, 114,3%-ро ташкил намуд.

Тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур ба ҳосили умумӣ таъсир мерасонад.

$$I_y = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{15277}{5447{,}65} \cdot 100\% = 280{,}4\%$$

Ҳосили умумии ангур дар давраи ҳисоботӣ нисбат ба давраи базисӣ 2,8% баробар афзудааст. Афзоиши мутлақи он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\sum У_1П_1 - \sum У_0П_0 = 15277 - 5447{,}65 = 9829{,}35 \text{ҳазор сентнер}$$

Ба тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур ва ҳосили умумии он ду омили асосӣ таъсир мерасонад:

а) тағйирёбии худи ҳосилнокии ангур. Ин омил бо ёрии индекси таркиби таъсиррасон ҳисоб карда мешавад:

$$I_y = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_1} = \frac{15277}{15830{,}46} \cdot 100\% = 96{,}5\%$$

Ҳосилнокии ангур дар давраи ҳисобот нисбати ба давраи базавӣ 3,5% кам шуда 96,5%-ро ташкил намуд.Камшавии мутлақи он:

$$\sum У_1П_1 - \sum У_0П_1 = 15277 - 15830{,}46 = -553{,}46 \text{ ҳазор сентнер}$$

б) тағйирёбии замини кишт. Ин омилро бо ёрии индекси таъсироти тағйирёбии таркиби аз рӯйи чунин формула ҳисоб кардан мумкин аст:

$$I_n = \frac{\sum У_0 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{15830{,}46}{5447{,}65} \cdot 100\% = 290{,}6\%$$

Замини кишти ангурзорҳо дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ 2,9 баробар зиёд шудааст:

$$\sum У_0П_1 - \sum У_0П_0 = 15830{,}46 - 5447{,}65 = 10382{,}85 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи қиёсии он дар камшавии ҳосили умумӣ 105,6%-ро ташкил дод.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ. Дар айни замон 48,4%-и ангур дар хоҷагиҳои аҳолӣ истеҳсол шуда, замини кишти онҳо 48,4%- то ташкил додаст.

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар хоҷагиҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

$$I_{\bar{y}} = \frac{\overline{У}_1}{\overline{У}_0} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum П_1} : \frac{\sum У_0 П_0}{\sum П_0} = \frac{7885}{223{,}6} : \frac{484{,}15}{41{,}1} = \frac{35{,}2}{11{,}7} \cdot 100\% = 300{,}0\%$$

Ҳосилнокии замини кишти ангур дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҶТ

Солҳо	Давраи базавӣ		Солҳо	Давраи ҳисоботӣ	
	Ҳосилнокӣ $У_0$	Замини кишт ҳаз. га $П_0$		Ҳосилнокӣ $У_1$	Замини кишт ҳаз. га $П_1$
1991	1	0,1	**2005**	14,6	13
1992	1	0,1	**2006**	21,4	13,7
1993	1	0,1	**2007**	23,2	14,7
1994	1	0,1	**2008**	23,5	15,1
1995	1	0,1	**2009**	29,1	15,3
1996	1	0,2	**2010**	20,4	14,8
1997	1,3	0,3	**2011**	31,2	15,7
1998	5,4	0,8	**2012**	33,1	16,4
1999	10,4	2,3	**2013**	34,1	16,6
2000	16,4	5,9	**2014**	35	16,1
2001	15,8	5,8	**2015**	46,2	17,1
2002	11,9	5,5	**2016**	51,3	17,2
2003	3,3	6,1	**2017**	56,2	18,9
2004	13,2	13,7	**2018**	60,5	19
Ҳамагӣ	**83,7**	**41,1**		**479,8**	**223,6**

Ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар давраи ҳисобот (2005-2018) нисбат ба давраи базавӣ (1991-2004) таъсири он ба ҳосили умумӣ 3 баробар зиёд шудааст.

$$I_{уп} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{7885}{484{,}15} \cdot 100\% = 1628{,}6\%$$

Ҳосили умумии ангур дар давраи ҳисоботӣ нисбат ба давраи базисӣ 16,2 баробар афзудааст. Афзоиши мутлақи он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_0 П_0 = 7885 - 484{,}15 = 7400{,}9 \text{ ҳазор сентнер}$$

Ба тағйирёбии ҳосилнокии миёнаи солонаи ангур ва ҳосили умумии он ду омили асосӣ таъсир мерасонад:

а) тағйирёбии худи ҳосилнокии ангур. Ин омилро бо ёрии индекси таркиби таъсиррасон ҳисоб карда мешавад.

$$I_{у} = \frac{\sum У_1 П_1}{\sum У_0 П_1} = \frac{7885}{1418{,}96} \cdot 100\% = 557{,}7\%$$

Ҳосилнокии ангур дар давраи ҳисобот нисбат ба давраи базавӣ 5,57 баробар зиёд шудааст. Афзоиши мутлақи он:

$$\sum У_1 П_1 - \sum У_0 П_1 = 7885 - 1418{,}96 = 6466{,}0 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи киёсии он дар афзоиши умумӣ 87,4%-ро ташкил намуд.

б) тағйирёбии замини кишт. Ин омилро бо ёрии индекси таъсироти тағйирёбии таркибӣ, аз рӯйи чунин формула ҳисоб кардан мумкин аст:

$$I_{п} = \frac{\sum У_0 П_1}{\sum У_0 П_0} = \frac{1418{,}96}{484{,}15} \cdot 100\% = 293{,}1\%$$

Замини кишти ангурзорҳо 3 баробар афзуда, афзоиши мутлақи он ба афзоиши ҳосили умумӣ таъсир мерасонад:

Натиҷаи таҳлили омилӣ

	Индексҳо			Афзоиши мутлақи ҳосили умумӣ	Аз он ҷумла		Вазъи қиёсӣ		
	Тағйирёбии таркиби	Аз он ҷумла			Тағйирёбии ҳосилнокӣ	Тағйирёбии замини кишт	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла	
		Тағйирёбии ҳосилнокӣ	Тағйирёбии замини кишт					Тағйирёбии ҳосилнокӣ	Тағйирёбии замини кишт
Ҷумҳурии Тоҷикистон	168,5	168,1	93,5	8095,6	9002,7	-907,1	100	111,2	-11,2
Корхонаҳои кишоварзӣ	103,1	93,2	25,8	-4977,9	115,07	-4862,95	100	2,3	97,7
Хоҷагиҳои аҳолӣ	114,3	96,5	290,6	9829,35	553,46	10382,85	100	-5,6	105,6
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	300	557,7	293,1	7400,9	6466,0	934,8	100	87,4	12,6

Асос: Кишоварзии ҷумҳурии Тоҷикистон АОПҶТ. Маҷмӯаи оморӣ. –Душанбе, 2018. –С.26-27,42,43

$$\sum У_0 П_1 - \sum У_0 П_0 = 1418{,}96 - 484{,}15 = 934{,}8 \text{ ҳазор сентнер}$$

Вазъи қиёсии ин омил дар афзоиши ҳосили умумӣ 12,6%-ро ташкил намуд.

Дар асоси нишондиҳандаҳои зикргардида дида мешавад, ки дар хоҷагиҳои деҳконӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ афзоиши умумӣ ё таъсири омилии тағйирёбии ҳосилнокӣ бисёртар таъсир расонида, дар ин шакли хоҷагиҳо бозори истеҳсолӣ самаранок истифода гардида истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи «Агенти омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон». –Душанбе, 2018.
2. Гусаров В.М. Теория статистики. -М.: Аудит. Изд. Объед. «ЮНИТИ», 1998г., 247с.
3. Зинченко А.П. Статистика животноводства и земельного фонда, Краснодар – 2007.
4. Н.Т. Рафиќова Основы статистики. –М.: Финансы и статистика, 2005.
5. Ганиев Т.Б. Пути устойчивого развития скельского хозяйства. –М., 1996 – 215с.
6. Эргашева М.А., Боҳирова Х.С. Мушоҳидаи интихобӣ. -Душанбе, 2013.

ТАҲЛИЛИ ОМИЛИ ҲОСИЛНОКӢ ВА ҲОСИЛИ УМУМИИ АНГУР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили омили ҳосилнокӣ ва ҳосили умумии ангур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Дар омӯзиши динамикаи нишондиҳандаҳои сифатӣ тағйирёбии бузургии миёнаи нишондиҳандаи индексшавандаро омӯхтан лозим меояд. Тағйирёбии ин индекс ба робитаи байни якдигари ду омил - тағйир ёфтани нишонаи индексшавандаи гурӯҳи алоҳидаи воҳидҳо ва тағйир ёфтани таркиби воқеа такя мекунад. Дар асоси нишондиҳандаҳои зикргардида дида мешавад, ки дар хоҷагиҳои деҳконӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ афзоиши умумӣ ё таъсири омилии тағйирёбии ҳосилнокӣ бисёртар таъсир расонида, дар ин шакли хоҷагиҳо бозори истеҳсолӣ самаранок истифода гардида истодаанд.

Калидвожаҳо: индексҳо, ҳосилнокӣ, ҳосили умумӣ, омили таъсиррасони ба ҳосили умумӣ.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ УРОЖАЙНОСТИ И ВАЛОВОГО СБОРА ВИНОГРАДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторами проведен анализ факторов урожайности и валового сбора винограда в Республике Таджикистан. При изучении динамики качественных показателей нужно изучить изменение средних величин показателей индексации. Изменение данного индекса опирается на взаимосвязанность двух факторов – изменение показателей индексации отдельной группы единиц и изменение фиксированного состава. На основе перечисленных показателей просматривается**,** что на дехканские хозяйства и сельскохозяйственные предприятия в основном действуют общее увеличение или факторное влияние изменчивости урожайности и в данных формах хозяйств эффективно используется производственный рынок. На основании индексов переменного фиксированного состава, и структурных сдвигов выявлены основные факторы рынка производства, формирующие валовой сбор и урожайность винограда.

Ключевые слова: индексы, урожайность, валовой сбор, факторы, формирующие, валовой сбор и урожайность, эффективность рынка производства.

ANALYSIS OF FACTORS OF YIELD AND GROSS FEE GRAIN IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors analyzed the factors of productivity and gross harvest of grapes in the Republic of Tajikistan. When studying the dynamics of qualitative indicators, it is necessary to study the change in the average values of indexation indicators. A change in this index is based on the interconnectedness of two factors - a change in the indexing indices of a separate group of units and a change in a fixed composition. Based on these indicators, it is seen that dekhkan farms and agricultural enterprises are mainly affected by the general increase or factor effect of yield variability and the production market is effectively used in these forms of farms. On the basis of variable fixed composition indices and structural shifts, the main factors of the production market that form the gross yield and yield of grapes are identified.

Key words: indices, productivity, gross yield, factors shaping, gross yield and productivity, production market efficiency.

Сведения об авторах: ***Эргашева Мохира Абдуложоновна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой статистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **935-75-55-04**

Бохирова Хадича Солиджоновна - Таджикский национальный университет, доцент кафедры статистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **936-02-19-45**

Information about the authors: ***Ergasheva Mohira Abdulozhonovna*** - Tajik National University, candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of statistics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **935-75-55-04**

Bohirova Khadicha Solidzhonovna - Tajik National University, candidate of economic sciences, associate professor of the department of statistics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **936-02-19-45**

УДК: 311.313(575.3)

МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ: ШАКЛ, ХУСУСИЯТ ВА РОҲҲОИ ТАШКИЛИ ОНҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидмуродова М.А., Амиркулов А.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити имрӯза қисми ҷудонашавандаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад. Ин системаи муносибатҳо дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ дорои мавқеи муайяни худ гаштааст. МОИ дар системаи ҷаҳонии робитаҳои хоҷагидорӣ яке аз омилҳои муҳимми рушди самараноки иқтисодӣ, ки дар

натиҷаи амалӣ намудани корҳои муайян, аз ҷумла мубодилаи маълумот ва технологияи пешрафта, амиқии амалҳои иқтисодии интегратсионӣ, ҷалби инвеститсия, бештар фаъолгардонии мубодилаи ҷаҳонии мол ва ғайра ба даст оварда мешавад.

Дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ дар тафовут аз давлатҳои мутараққии саноатӣ, МОИ-ро асосан бо мақсади ноилшавӣ ба сатҳи баландтари саноатикунонӣ (индустриализация), аз ҷумла:

-навоварӣ дар саноат (модернизация промышленности);

-ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт;

-баланд бардоштани сатҳи тахассусии кормандон;

-воридкунии технологияҳои нав ташкил медиҳанд.

Инкишоф ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ки дар қитъаҳои алоҳидаи мамлакат ташкил карда мешаванд, дар вусъат додани саноати ҳамин минтақа ва саноати кишвар дар маҷмӯъ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун дар бораи Минтақаҳои озоди иқтисодӣ 17 майи соли 2004 қабул гардид ва соли 2006 Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҷумҳурӣ барои таъсиси се минтақаи озоди иқтисодӣ дар ҳудуди кишвар ҳуҷҷатҳои зарурӣ омода намуд.

Талабот нисбати лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки дар ҳудуди ҳамаи МОИ-ҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешаванд, аз он иборат мебошанд, ки ҳаҷми сармоягузории ҳар як лоиҳа бояд на камтар аз 500 ҳазор доллари ИМА буда, вориди на кам аз 90% таҷҳизоти истеҳсолӣ-технологии нав дар давоми на дертар аз се соли баъди ба қайдгирии фаъолияти истеҳсолии субъект дар ҳудуди МОИ бошад. Дар баробари ин, ҳаҷми сармояи дар фаъолияти воридотӣ-содиротӣ истифодашаванда бояд на кам аз 50 ҳазор долл. ИМА ва барои амалӣ намудани фаъолияти хизматрасонӣ на кам аз 10 ҳазор доллари ИМА бояд бошад. Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ МОИ таъсис дода шудаанд: “Суғд”, “Панҷ”, “Данғара”, “Ишкошим” ва “Кӯлоб”.

Ҳар як МОИ хусусиятҳои хоси истеҳсолӣ ва идоракунии худро доранд, ки дар низомномаҳо оид ба таъсиси МОИ инъикос гардидаанд. Масалан, МОИ “Суғд” аз рӯйи шакл (тип) саноатӣ-инноватсионӣ ба шумор рафта, дар масоҳати умумии 320 га ва ба муҳлати 25 сол ташкил карда шудааст. Тибқи низомномаи МОИ “Суғд” ба шумори самтҳои асосии фаъолияти он ташкили истеҳсоли риштаҳои дӯзандагӣ, маҳсулоти трикотажӣ, матоъ ва маҳсулоти тайёр аз пашм, истеҳсоли риштаҳои абрешим ва пахтагин, истеҳсоли матоъҳои рӯйкаш ва пардаворӣ; истеҳсоли маҳсулоти тайёри чарму мӯина, пойафзол; истеҳсоли маҳсулоти тайёри барои истеҳсолоти дӯзандагӣ пешбинишуда; истеҳсоли ҷиҳоз (мебел); истеҳсоли маҳсулоти саноати химиявӣ, мошинсозӣ ва масолеҳи сохтмонӣ (аз ҷумла рангҳои синтетикӣ; автомобил ва қисмҳои эҳтиётии он; тракторҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо; насосҳои обкашӣ; қубурҳои ғайрифулузотӣ; маснуоти электротехникӣ, радиоэлектронӣ ва техникаи маишӣ; нуриҳои минералӣ; маводҳои сохтмонӣ ва ороишӣ ва ғ.); истеҳсоли маҳсулоти доруворӣ ва ғайра дохил карда мешавад. Дар заминаи ташкили дурусти фаъолияти Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” дар назар дошта шудааст, ки вилояти Суғд ба калонтарин маркази инноватсионии ҷумҳурӣ табдил дода шавад, зеро фаъолияти асосии ин МОИ ба азхудкунии иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ва ҷалби технологияҳои нави инноватсионӣ равона карда шудааст. Дар давраи ташкил ва фаъолияти МОИ “Суғд”, аллакай, дар ҳудуди он як қатор корхонаҳои муштарак, ба мисли Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди муштараки Тоҷикистону Полша “Скорут Тадж” фаъолият мекунанд. Дар пояи ин корхонаи тоҷикию полшагӣ ба нақша гирифта шудааст, ки истеҳсоли маводҳои гарминигоҳдорӣ бо истифодаи ҷинсҳои базалтӣ ва дар корхонаи “Сирандуд-Россия”, ки он ҳам дар ҳудуди ин МОИ фаъолият мекунад, истеҳсоли мурват (болт), гайка, мехи печдор (шуруп) ва дигар намудҳои маҳсулоти пайвандиҳо (крепёжные изделия)-ҳо аз фулузот ба роҳ монда шаванд.

Ташкили ин намуди истеҳсолот дар ҳудуди МОИ “Суғд” имкон медиҳад, ки иловатан зиёда аз 100 ҷойи кории нав барои аҳолии минтақа таъсис дода шавад. Инчунин, фаъолияти ҶДММ “Некон”, ки дар дохили ҳамин МОИ амал мекунад, ба коркарди гӯшт ва истеҳсоли маҳсулоти гӯштию ҳасиб бо истифодаи таҷҳизоту технологияи навтарини аз Ҷумҳурии Полша ворид кардашуда равона шудааст. Аллакай, якчанд сол боз маҳсулоти гӯштию ҳасиби корхонаи мазкур дар бозорҳои ҷумҳурӣ ба истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешаванд. Ҳамин тавр, аз лаҳзаи аввали фаъолияти худ дар ҳудуди Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” қариб 20 адад субъектҳои истеҳсолии гуногун бо ҳаҷми сармояи беш аз 60 млн. доллари ИМА ба қайд гирифта шудаанд. Аллакай, панҷ адади ин корхонаҳо маҳсулоти худро истеҳсол мекунанд, ки назираш то ҳол дар ҷумҳурӣ дида намешуд. Қисми ин маҳсулоти истеҳсолшаванда ба беруни кишвар бароварда мешаванд ва қисми дигараш барои таъмини талаботи бозори дохилӣ истифода мешаванд.

Шакли МОИ “Данғара” индустриалӣ буда, ба рушди саноати ноҳияҳои атроф, дар асоси истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ равона карда шудааст. Дар наздикии

МОИ “Данғара” роҳи оҳан мегузарад ва айни замон сохтмони кӯпруки автомобилгард ба самти Ҷумҳурии исломии Афғонистон идома дорад, ки ба хизматрасонии логистикӣ-нақлиётӣ мусоидат мекунад. МОИ “Данғара” ба муҳлати 25 сол ташкил карда шуда, масоҳати 242,3 га заминро дар бар мегирад. Самтҳои асосии фаъолият, тибқи Низомнома “Дар бораи минтақаи озоди иқтисодии “Данғара”, ин пеш аз ҳама коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ; истеҳсоли матоу газворҳои сунъию табиӣ аз риштаҳои абрешимию пахтагӣ ва пашм; коркарди пӯсти чорвои калони шохдор, чорвои хурд ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри чарму мӯина, пойафзол; инчунин, ба роҳ мондани намудҳои алоҳидаи истеҳсолот дар самти мошинсозӣ, саноати масолеҳи сохтмонӣ, дорусозӣ, саноати химиявӣ ва коркарди чӯбу тахта ба шумор мераванд.

МОИ “Панҷ” дар сарҳади кишвар бо Ҷумҳурии исломии Афғонистон ҷойгир буда, фаъолияти он ба савдои кушод бо Афғонистон ва тавассути Афғонистон бо дигар мамлакатҳои минтақа равона карда шудааст. МОИ “Панҷ” низ ба муддати 25 сол ташкил дода шуда, дар майдони 400 га ҷойгир аст. Ду ширкат - “Анбат-Сервис” ва “Сантехника-Сервис”, ки ба соҳаи логистикаи нақлиётӣ ва истеҳсоли таҷҳизоти гармидиҳандаю дегхонаҳои хурд махсус гардонида шудаанд, корҳоро оид ба сохтмони инфрасохтор дар ҳудуди ин МОИ оғоз намуданд. Ба ғайр аз ин, боз якчанд ширкат дархости худро оид ба оғози фаъолият дар дохили МОИ ба корҳои вобаста ба истеҳсоли пенаблок, сохтмони корхонаи коркарди нафт, инчунин, сохтмони корхонаи истеҳсоли шишаи ҳамвор ва маҳсулоти шишагӣ дар заминаи кони қуми квартсии маҳаллӣ иброз намуданд. Азбаски минтақа бо кишварҳои ҳамсоя Афғонистон ва Хитой бо шоҳроҳҳо пайваст шуда истодааст, мавқеи интихобшуда дар ноҳияи Ҷайҳуни вилояти Хатлон барои таъсис додани минтақаи шакли комплексӣ, аз ҷумла тиҷоратӣ, рушди саноати сабук (коркард ва истеҳсоли маҳсулот аз ашёи хоми маҳаллӣ (мисли пахта, чарм, коркарди чӯб ва ғ.) мувофиқи мақсад мебошад. Дар ин минтақа бо ҷалби чӯбу тахта ва технология аз Федератсияи Россия дар оянда ташкили корхонаҳои истеҳсоли мебелро ҳам барои бозори дохилӣ ва ҳам барои содирот ба роҳ мондан мумкин аст. Зеро дар минтақаи мазкур қувваи кории зиёде мавҷуд аст, ки имконияти дар муддати кӯтоҳ онҳоро ба воситаи курсҳои бозомузӣ барои фаъолият тайёр кардан мумкин аст.

МОИ “Ишкошим” дар ВМБК ташкил дода шудааст. Ин минтақаи озод аз қитъаҳои алоҳидаи масоҳати умумиашон баробар ба 250 га иборат буда, минтақаи комплексии ба ҳамкории васеи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон (музофоти Бадахшон) ва Ҷумҳурии Қирғизистон (вилояти Ош) равона мебошад. Бартарии асосии ин МОИ дар он ифода меёбад, ки он ҳамчун пешоҳанги рушди на танҳо вилояти ВМБК, балки ҳамчун омили пешрафти музофоти Бадахшони Афғонистон, дар самти имконияти ҷалби ашёи хом, захираҳо барои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ, ба савдои мутақобила судманд бо Чин, Покистон ва Афғонистон мусоидат мекунад. МОИ “Ишкошим” дар мавқеи хеле афзалиятноки ҷуғрофӣ ҷойгир буда, метавонад пайвандгари нақлиётии байни Тоҷикистон, Афғонистон, Хитой, Покистон бо Осиёи Марказӣ гардад.

Айни замон дар минтақаҳои озоди иқтисодии ҷумҳурӣ 63 ширкати ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шудааст, аз ҷумла дар МОИ “Суғд” 23, МОИ“Данғара” 27, МОИ“Панҷ” 11 ва “Ишкошим” 2.

Ба шумори самтҳои афзалиятноки фаъолияти ин МОИ: коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, консервакунонии маҳсулоти гӯшту шир ва маҳсулоти растанипарварӣ, истеҳсоли чипс, истеҳсоли маҳсулоти фармасевтӣ ва доруворӣ, коркарди пашм ва пӯсти чорвои калони шохдор, истеҳсоли нӯшокиҳои минералӣ, истихроҷ ва коркарди сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, истеҳсоли маснуоти мармарӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Инчунин, дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми марти соли 2019 дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон Минтақаи озоди иқтисодии “Кӯлоб” дар масоҳати умумии 309,32 гектар ба муддати 25 сол таъсис дода шуд. Шакли ин МОИ индустриалӣ-инноватсионӣ пешбинӣ шудааст.

Шумораи субъектҳо 2011-2016

	2001	2012	2013	2014	2015	2016
МОИ “Суғд”	13	16	20	24	27	23
МОИ “Данғара”	2	4	16	21	26	27
МОИ “Ишкошим”	0	0	0	0	0	2
МОИ “Панҷ”	2	7	8	8	8	11
Ҳамагӣ	17	27	44	53	61	63

Ҳар як МОИ-и дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додашуда нишонаҳои фарқкунандаи худро, ки ба вай қобилияти рақобатпазири устувори стратегиро медиҳад, дорад. Тавассути ташкили МОИ дар Тоҷикистон дар назар гирифта шудааст, ки бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва ҷорӣ кардани таҷрибаи пешрафтаи идоракунӣ ва менеҷмент, ба рушди

пойдори иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи кишвар мусоидат карда шавад. Дар асоси ташкили МОИ дар ҷумҳурӣ пеш аз ҳама аз ҳисоби ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ ба субъектҳои хоҷагидории дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷойдошта, техника ва технологияҳои нави пешрафта, методҳои прогрессивии хоҷагидорӣ; истифодаи ҳар чӣ самараноки захираҳои маҳаллӣ; ташкили шабакаҳои истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза; ташаккулёбии буҷети мустақили маҳаллӣ бояд ташкил карда шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонии ташкил ва истифодаи МОИ нишон медиҳад, ки дар марҳилаи аввали ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, барои ташкили инфрасохтори зарурӣ ва барои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти МОИ ба сармоягузорӣ аз буҷаи мамлакат ниёз дорад. Иҷрои бомуваффақияти барномаи ташкили МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба он вобастагӣ дорад, ки чӣ қадар дар МОИ системаи иқтисодии ратсионалӣ, фаъолияти шаффофи сохторҳо бо риояи қоидаҳои амалкунанда, барҳам додани мушкилии бюрократӣ бо муҳити рақобати солим ба роҳ монда мешаванд, ки ин ҳолатҳо муҳити сармоягузориро ба фаъолияти минтақа манфиатнок ва самаранок мегардонад.

Бо назардошти имтиёзҳое, ки барои МОИ пешбинӣ шудаанд, дар назар аст, ки шахс ё мақоми сармоягузор аз натиҷаи фурӯши маҳсулот ва хизматрасонии дар МОИ истеҳсолшуда фоидаи нисбатан бештар ба даст меорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки меъёри миёнаи фоида дар МОИ 25-30%-ро ташкил медиҳад. Чунин нишондиҳанда дар МОИ-и давлатҳои Осиё бошад, 35-40%-ро ташкил медиҳад. Муҳлати бозгашти сармояи маблағгузоришуда бошад, 2-3 маротиба камтар буда, муҳлати миёнаи бозгашти сармоягузорӣ 3-3,5 солро ташкил медиҳад.

Дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ аз 30% то 80%-и сармоягузории хориҷӣ ба воситаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба иқтисодиёти мамлакат ворид мешавад.

Вобаста ба мақсади пешгирифтаи давлат дар иқтисодиёт шаклҳои гуногуни МОИ ташкил карда мешаванд, ки то имрӯз зиёда аз 25 шакли МОИ маълуманд.

Классификатсияи шаклҳои муосири МОИ-ро аз рӯйи маҳак (критерии)-ҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: характери фаъолият ё вазифаи функсионалӣ; дараҷаи ширкат дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва иқтисоди миллӣ; аломати соҳавӣ; характери моликият.

Бо мурури замон МОИ аз шакли одӣ (шакли харидуфурӯши МОИ) ба шаклҳои мураккаб (истеҳсоли маҳсулоти истифодаи умум ва маҳсулоти технологии муосир) аз намудҳои камхарҷ ба намудҳое, ки маблағгузории зиёдро талаб мекунанд, табдил ёфтанд.

Аз сабаби он ки бо пешрафти иқтисодиёт талаботи истеъмолкунандагон ба маҳсулоту техника ва технологияҳои наву мураккабтар пайдо мешавад, бояд дар марҳилаҳои гуногуни рушди иқтисодиёти мамлакат шаклҳои гуногуни МОИ ташкил карда шавад, ки он ин минтақаҳои озоди иқтисодӣ тавонанд дар ҳолати зарурат ба шаклҳои нави актуалӣ трансформатсия шаванд, ё табдил ёбанд.

Раванди ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ доимо дар худ миқдори муайяни таваккал (риск)-ро дорад. Ин таваккал бо маблағгузорӣ барои ташкили инфрасохтори истеҳсолӣ ва дигар инфрасохторҳо вобаста мебошад, ки вазифаи он ба иқтисодиёти миллии мамлакат ворид намудани шаклу методҳои нави фаъолияти истеҳсолии субъектҳои МОИ мебошад.Вале ба мавҷудияти мушкилиҳо нигоҳ накарда, минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар натиҷаи ҳамкории байналхалқии иктисодӣ бо субъектҳои хоҷагидории пешрафтаи дигар мамлакатҳо имкон медиҳанд, ки барои пешрафти соҳаҳои муайяни иқтисодиёти мамлакат такон дода, инчунин, сабаб мешаванд, баъзе шаклу воситаҳои ғайрисамараноки истеҳсолӣ аз байн бурда шавад. Албатта, ҳолати мазкурро дар натиҷаи аз иқтисодиёти ҷаҳонӣ мунтазам ва тадриҷан аз худ намудани методҳои пешрафта ва оптимизатсияи комплекси иқтисодӣ ноил шудан мумкин. Барои интегратсия, ё худ воридшавии иқтисодиёти миллӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҳамаи намуди МОИ метавонад мусоидат кунад, вале ҳар як шакли минтақаҳои озоди иқтисодӣ метавонад дар соҳаи алоҳидаи иқтисод амал кунад. Бояд дар назар дошт, ки шакли идеалии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ки барои ҳамаи моделҳои иқтисодиёт истифода мешавад ва сармояи хориҷиро дарҳол ҷалб намуда, дар муддати кӯтоҳ баландравии сатҳи иқтисодро таъмин менамояд, вуҷуд надорад. Интихоби шакл ё модели минтақаи озоди иқтисодӣ дар натиҷаи таҳлили амиқи маҳаллу минтақаҳо ва шароитҳои вуҷуддошта ба амал оварда шуда, режими сармоягузорӣ сохта мешавад. Муайян намудани шакли бештар самараноки минтақа барои ин ё он шакли идоракунии давлатӣ кори осон нест, зеро барои ҳалли инро ёфтан омилҳои таъсиркунанда зиёданд.

Вале интихоби шакли зарурии МОИ барои ҳалли доираи муайяни масъалаҳо ин вазифаи имконпазир аст. Масалан, МОИ бо сохторҳои вобаста ба савдои беруна, минтақаҳои озод бе андозбандии гумрукӣ, анборхонаҳои озод метавонанд бештар ҳамчун пайвандгарони инфрасохторӣ, марказҳои махсуси савдо ва коммуникатсияи байналмилалӣ баромад намуда, дар ташаккули системаҳои логистикии байналхалқӣ

ширкат кунанд. Чунин МОИ аксаран дар наздики сарҳадҳои мамлакат бо давлатҳои дигар ташкил дода мешаванд.

Дар раванди гардиши фаромиллии сармоя метавонанд марказҳо ё минтақаҳои хизматрасонӣ ширкати фаъол намоянд. Барои воридшавии иқтисоди давлат ё минтақаи мушаххас ба системаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар асоси истеҳсоли технологияҳои ииноватсионӣ метавонанд минтақаҳои шакли истеҳсолӣ-экспортӣ ва техникӣ-содиротӣ мусоидат намоянд. Бо рушди иқтисодиёти мамлакат, дар баробари МОИ вуҷуддошта минтақаҳои дигари сатҳан баланди технологӣ ташкил карда шуда, паҳншавии мунтазами потенсиали онҳо ба соҳаҳои дигари фаъолияти истеҳсолот ба вуҷуд меоянд, ки ба якҷояшавии амал, ё худ ҳамкории шаклҳои гуногуни МОИ оварда мерасонад.

Омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонии ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои ташаккули онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти муҳим дорад. Ташкили МОИ дар ҷумҳурӣ ин яке аз роҳҳои ҳалли стратегии рушди иқтисодиёти минтақаи алоҳида ва дар маҷмӯъ иқтисоди мамлакат ба шумор меравад. Бо гузашти замон собит шудааст, ки интихоби шакли МОИ ба сохт ва сатҳи иқтисодиёти мамлакат вобаста аст.

Яъне, интихоби шакли МОИ ба хусусиятҳои миллию анъанавии иқтисодиёти давлат алоқамандии зич дорад. Масалан, дар мамлакате, ки иқтисодиёташ бештар индустриалӣ аст, шакли МОИ ба он наздик бояд ташкил дода шавад. Дар мамлакате, ки аграрӣ аст, шакли МОИ ё сохторҳои он бояд корхонаҳои бештар ба аграрӣ, ё саноатӣ-аграрӣ (корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, консервакунонӣ ва ғ.) тамоюл дошта бошанд. Зеро агар шакли МОИ ба сатҳи рушд ва сохти иқтисоди миллӣ наздик набошад, ташкили фаъолияти самараноки МОИ, пайдо намудани ашёи хоми зарурӣ, омода намудани мутахассису кормандони сатҳи лозимӣ ниҳоят душвор мегардад.

Барои самаранок будани натиҷаи фаъолият, иқтисодиёти давлатҳои алоҳида бояд тарзи инфиродии сикли истеҳсолотро дошта бошанд. Масалан, дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ тамоми сиклҳои истеҳсолотро ба охир расонидан боиси самаранокии истеҳсолот мегардад. Вале вобаста ба он ки истеҳсолоти технологияҳои электронии муосир қувваи корӣ гаронбаҳоро талаб мекунад, мамлакатҳои мутараққӣ барои самаранокии истеҳсолот тамоюл ба он доранд, ки технологияи муосирро бештар дар шакли қисмҳои эҳтиётӣ ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ экспорт намуда, истеҳсолотро дар он давлатҳо ба охир расонанд. Зеро дар он давлатҳо қувваи корӣ нисбатан арзон буда, дар натиҷа арзиши аслии маҳсулот нисбатан паст мешавад.

Албатта, ҳолати мазкур барои интихоби шаклҳои МОИ дар давлатҳои алоҳида таъсири худро мерасонад. Дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ нисбати давлатҳои мутараққӣ таъминнокии омилҳои истеҳсолот дигаргун мешавад. Дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ бозори сармоя ва бозори меҳнат нисбати давлатҳои мутараққӣ кам самаранок мебошанд. Зеро агар давлатҳои мутараққӣ дар истеҳсолот асосан сармояи дохилӣ ва қувваи кории дохилӣ истифода шавад, дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ қисми асосии сармояи ҷалбшаванда сармояи хориҷӣ мебошад. Барои васлу насб кардани қисмҳои технологияҳои муосир дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ қисми қувваи корӣ низ хориҷӣ мебошад. Чунин шароитҳо дар назди роҳбарияти давлатҳои рӯ ба тараққӣ иҷрои вазифаҳои махсусро вогузор мекунад:

- рушд додани истеҳсолот барои содироти маҳсулот;
- пур кардани бозори дохилӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ ва саноатӣ;
- рушди инфрасохтор, хоҷагиҳои анборӣ, рушди туризм;
- омода намудани кадрҳои роҳбарикунанда дар шароити иқтисоди бозаргонӣ;
- Омода намудани заминаҳо барои истеҳсолоти технологияҳои муосири электронӣ, истифодаи моликияти зеҳнӣ ва ғайра.

Бе рушди истеҳсолоти характери содиротидошта ва соҳаи туризм ин давлатҳо наметавонанд асъори озод бадалшавандаро, ки барои ҳисоббаробаркуниҳои берунӣ заруранд, ба даст ованд, инчунин, ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва дигар вазифоҳи дохилӣ душвор мегардад. Давлатҳои рӯ ба тараққиро зарур аст, бо истифода аз қувваи кории нисбатан арзон ташкили МОИ-ро ба роҳ монанд, ки ба савдои маҳсулоти воридотӣ ва истеҳсоли молҳои худӣ бо тамоюл ба ташкили минтақаҳои содироти маҳсулот, минтақаҳои гумрукии озод, ки ба бозори беруна равона мешаванд, машғул гарданд. Бояд зикр кард, ки МОИ барои Тоҷикистон механизми нав буда, ба рушди иқтисодиёти минтақаҳои алоҳида; ташкили истеҳсолоте, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ (импортозаменяющий) барои таъмини талаботи аҳолии Тоҷикистон машғуланд ва ҷалби иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ ва дар маҷмӯъ иқтисоди кишвар ба тақсимоти байналхалқии меҳнат равона карда шудаанд.

Аз оғози бақайдгирии субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва сар шудани раванди фаъолияти онҳо дида мешавад, ки айни замон мо таҷрибаи кофии ташкили МОИ надорем, норасоии захираҳои молиявӣ ба назар мерасад; норасоии таъмини маълумотӣ

вуҷуд дорад; тахассуси кормандон дар сатҳи паст қарор дорад; инфрасохтори МОИ ба таври лозимӣ рушд накардааст; номутобиқии байни иқтидори захираҳои табиии минтақа ва иқтидори технологии онҳо ба назар мерасад; зиддияти байни доираи маҳдуди имкониятҳои техникию технологии субъектҳои МОИ ва динамикаи рушди муҳити беруна вуҷуд дорад. Ҷиҳати самаранок гардидани фаъолияти МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моро лозим аст, барои такмил додани таҳкурсии меъёрӣ-ҳуқуқии МОИ корҳои зиёдеро анҷом диҳем. Масалан, бояд ҳалли масъалаи вобаста ба муайян намудани мавқеи маҳсулоти дар ҳудуди МОИ истеҳсолшуда ва баҳисобгирии ченаки арзиши иловашуда ба маҳсулоти дар ҳудуди МОИ истеҳсолгардида ёфта шавад, зеро ин ҷо имконияти пардохт нашудани андозҳои ғайримустақим ё бавосита ба маҳсулоти воридотӣ, бо баҳонаи вориди он ба ҳудуди МОИ ҳамчун “ашёи хом” ба миён меояд. Ба ғайр аз ин, бояд танзими масъалаи вобаста ба истифодаи моликияти зеҳнӣ дар дохили МОИ ҳал карда шавад.

Таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки пеш аз ташкили МОИ бояд раванди тӯлонӣ ва мураккаби ташкилкунии инфрасохтор дар дохили МОИ ва сохтмони объектҳои муҳим аз ҳисоби буҷаи давлатӣ ба роҳ монда шавад. Дар МОИ-ҳои дар ҷумҳурии мо ташкил кардашуда бошад, инфрасохтор нисбатан инкишоф наёфтааст, ҳоло фарқияти равшани байни онҳо ва самтҳои асосии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ вуҷуд надорад, хусусиятҳои фарққунандаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ пайдо нашудааст. Ба ғайр аз ин, масъалаҳои муҳимми дигар, монанди муайян намудани ҳаҷм ё масоҳати оптималии МОИ, дар ин ё он минтақа мавҷудияти инфрасохтори истеҳсолӣ, хизматӣ ва шароити самаранок барои амалӣ намудани фаъолияти берунаи иқтисодӣ ҳалли худро наёфтаанд. Собит карда шудааст, ки самара гирифтан аз натиҷаи фаъолияти МОИ танҳо дар ҳолати ҳамоҳанг кардани саъю кӯшиш ва воситаҳо дар доираи минтақаҳои алоҳида, ки мавқеи нисбатан афзалиятноки иқтисодӣ-ҷуғрофӣ ва шароити ратсионалӣ барои фаъолияти берунаи иқтисодӣ ва савдо доранд, мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Верещагин С.Г. Управление свободными экономическими зонами: цели создания, виды и налоговые преференции. Учебное пособие / С.Г. Верещагин. -Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2009. – 128 с.
2. «Заявление неправительственной организации о предоставлении консультативного статуса», ООН Совет по промышленному развитию. Сорок четвертая сессия. -Вена, 22-24 ноября 2016 года.
3. Қонуни ҶТ "Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ" аз17 майи соли 2004. Моддаи 20: Махсусиятҳои андозбандӣ дар минтақи озоди иқтисодӣ.
4. Каримова М.Т. Роль свободных экономических зон в развитии промышленности в Таджикистане / М.Т. Каримова // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы II Междунар. науч. конф. -М.: Буки-Веди, 2013. -С.122-124.
5. Ойев Н.А. Угрозы внешнеэкономической безопасности РТ в условиях членства в ВТО: Пути и направления минимизации / Н.А. Ойев // Вестник Таджикского национального университета -Душанбе: Сино, 2016. -№2/8(215). -С.107.

МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ: ШАКЛ, ХУСУСИЯТ ВА РОҲҲОИ ТАШКИЛИ ОНҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба баррасӣ ва омӯзиши шакл, хусуситятҳо ва роҳҳои ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити имрӯза қисми ҷудонашавандаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад. Ин системаи муносибатҳо дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ дорои мавқеи муайяни худ гаштааст. МОИ дар системаи ҷаҳонии робитаҳои хоҷагидорӣ яке аз омилҳои муҳимми рушди самараноки иқтисодӣ, ки дар натиҷаи амалӣ намудани корҳои муайян, аз ҷумла мубодилаи маълумот ва технологияи пешрафта, амиқии амалҳои иқтисодии интегратсионӣ, ҷалби инвеститсия, бештар фаъолгардонии мубодилаи ҷаҳонии мол ва ғайра ба даст оварда мешавад. Собит карда шудааст, ки самара гирифтан аз натиҷаи фаъолияти МОИ танҳо дар ҳолати ҳамоҳанг кардани саъю кӯшиш ва воситаҳо дар доираи минтақаҳои алоҳида, ки мавқеи нисбатан афзалиятноки иқтисодӣ-ҷуғрофӣ ва шароити ратсионалӣ барои фаъолияти берунаи иқтисодӣ ва савдо доранд, мумкин аст.

Калидвожаҳо: таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ, ташкили МОИ, ташкилкунии инфрасохтор, самтҳои асосии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳаҷм ё масоҳати оптималии МОИ.

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ: ФОРМЫ, ОСОБЕННОСТИ И ПУТИ ИХ ОРГАНИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению форм, особенностей и путей организации свобоных экономических зон в Республике Таджикистан. Свободные экономические зоны в сегодняшних реалиях является неотъемлемой частью международных экономических отношений. Данная система отношений в мировой экономике имеет свою определенную позицию. Свободные экономические зоны в мировой системе хозяйственных отношений являются одним из важных факторов эффективного экономического развития которые достигаются путем завершения определенных работ, в том числе обмена информацией и прогрессивных технологий, глубины интеграционных экономических действий, привлечения игнвестиций, активизации мирового обмена товарами и т.п.. Доказано, что эффективность деятельности свободных экономических зон возможно только в случае согласованности действий, стараний и средств в рамках отдельных регионов, которые имеют приоритетную экономико - геграфическую позицию и рациональные условия для внешнеэкономической и внешнеторговой деятельности.

Ключевые слова: практика развитых государств, организация СЭЗ, организация инфраструктуры, основные пути деятельности свободных экономических зон,оптимальный объем и площадь СЭЗ.

FREE ECONOMIC ZONES: FORMS, FEATURES AND WAYS OF THEIR ORGANIZATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the study and consideration of forms, features and ways of organizing free economic zones in the Republic of Tajikistan. Free economic zones in today's realities is an integral part of international economic relations. This system of relations in the global economy has its own specific position. Free economic zones in the world system of economic relations are one of the important factors of effective economic development that are achieved by completing certain activities, including the exchange of information and advanced technologies, the depth of economic integration, attracting investment, activating the global exchange of goods, etc. It is proved that the effectiveness of the activity of free economic zones is possible only if the coordination of actions, efforts and means within the framework of individual Gion, which have priority economic - gegraficheskuyu position and rational conditions for foreign trade and economic activities.

Key words: practice of developed states, organization of free economic zones, organization of infrastructure, the main ways of activity of free economic zones, optimal volume and area of free economic zones.

Сведения об авторах: ***Саидмуродова Малика Абдувахобовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **malika-63-63@mail.ru**
Амиркулов Анвар Нуриддинович - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **931-10-44-66; 919-99-55-11**

Information about the authors: ***Saidmurodova Malika Abduvahobovna*** **-** Tajik National University, candidate of economic sciences, associate professor of the department of world economy and international economic relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **malika-63-63@mail.ru.** Phone: **918-62-68-95**
Amirkulov Anvar Nuriddinovich **-** Tajik National University, applicant for the department of world economy and international economic relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК: 338 (575.3)

ВАЗЪИ БОЗОРИ ХИЗМАТҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Аҳмадов Р.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир ҳангоме, ки ҷиҳати таъмини сатҳи баланди зиндагии аҳолӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ бештар ба сиёсати иҷтимоӣ диққат медиҳад, масъалаҳои воқеии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди соҳаҳои ҳаётан муҳимми бахши хизматрасониҳои иҷтимоӣ, яъне соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва фарҳангу варзиш муҳимияти хоса пайдо менамоянд. Мақсади асосии соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар дурнамои наздик ин ташаккули низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, баландбардории сифати захираҳои инсонӣ, таъмини дастрасӣ ба хизматҳои баландсифати иҷтимоӣ, бахусус гурӯҳҳои ниёзманди аҳолӣ, маҳсуб меёбад. Дар шароити муосир соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ мақсадҳои гузошташудаи худро танҳо дар асоси ислоҳотгузаронии мунтазам, устуворгардонии меъёр ва қоидаҳои рушди бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба даст оварда метавонад. Албатта, таҳия ва тартиби мақсаду маромҳои сиёсати иҷтимоии давлат ҷиҳати таъмини сатҳу сифати ҳаёти аҳолӣ бо дастрасии оммаи хизматҳои баландсифати иҷтимоӣ кори ниҳоят мураккаб буда, ҳангоме ки талаботи аҳолӣ ба чунин хизматҳо босуръат баланд мегардад, омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои васеъгардонии масоҳат ва афзунгардонии шумораи иштирокчиёни бозори хизматҳои иҷтимоӣ мубрам мегардад.

Дар адабиётҳои иқтисодии муосир мафҳуми бозор дар пасманзари соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба таври гуногун шарҳу тавсиф дода шудааст. Масалан, Скок Н.И. бозори хизматҳои иҷтимоиро ҳамчун механизми муайянкунандаи ҳаҷми арза ва тақозои соҳаи иҷтимоӣ мафҳумгузорӣ намудааст [4,18]. В.Г. Воронкова бошад, онро ҳамчун соҳа ё маркази мубодилае, ки дар он ҷо натиҷаҳои кории корхона ва муассисаҳои иҷтимоӣ барои пешниҳоди хизмат сурат мегирад, мафҳумгузорӣ намудааст [3,92].

Қайд намудан бамаврид аст, ки ба мисли ин ақидаҳо, ақидаҳои шабеҳи олимону мутахассисони зиёде вуҷуд дорад, ки мафҳуми илмии бозори хизматҳои иҷтимоиро аз нуқтаи назари худ, аз рӯйи нигоҳи илмию таҳқиқотӣ ва ҳам аз нигоҳи методологии худ мафҳумгузорӣ намудаанд. Ба андешаи мо, зери мафҳуми бозор майдони нисбатан васеъ ва шакли алоҳидаи муносибатҳои тарафайни байни харидор ва фурӯшандаи хизматҳои иҷтимоиро, ки дар асоси урфу одатҳои миллӣ пайдо гардиданд, фаҳмидан мумкин аст.

Маълум мегардад, ки мафҳуми илмии бозори хизматҳои иҷимоӣ мафҳуми ягонаи хос набуда, балки фаҳмиши асосии он барои иштирок ва, инчунин, дастрас намудани хизматрасониҳои он кифоя мебошад. Ғайр аз ин, аз нуқтаи назари илмӣ бошад, мафҳуми илмии бозори хизматҳои иҷтимоиро маҳз хусусиятҳои таркибӣ, макони ҷойгиршавӣ, шумораи иштирокчиён ва ғайраҳо ошкору маънидод менамоянд.

Шаклу таркиби асосии бозори хизматҳои иҷтимоиро муҳит, рақобатпазирӣ, дастрасӣ, таъмин ва пешниҳоди хизматҳои сифати баланд ва, инчунин, мавҷудияти стратегияи рушди муътадилият ташкил медиҳанд, ки онҳоро чунин тасвир намудан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. Таркиб ва унсурҳои фарқкунандаи бахши давлатию хусусӣ дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ

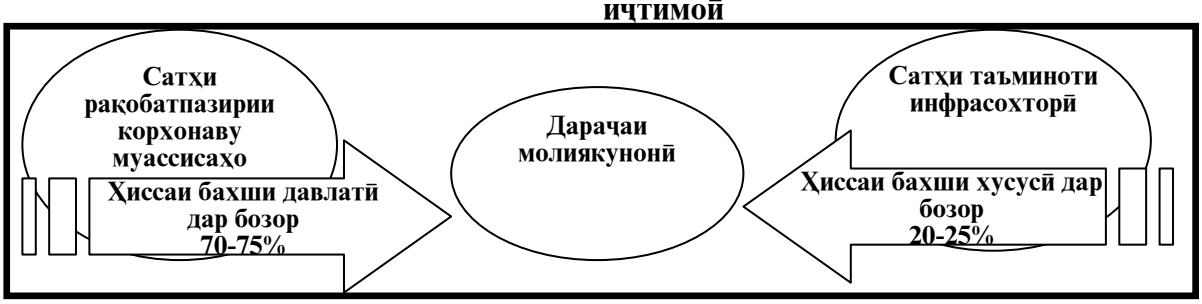

Мусаллам аст, ки интихоби самти дурусти рушди равандҳои иҷтимоӣ, махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хело муҳим аст, ҳангоме ки ҳамоҳангсозии принсипҳо ва механимзҳои ташаккули бозори соҳаҳои иҷтимоӣ, ки зери мабалағгузории буҷети қарор доранд, дар доираи дефитсити калони молиявӣ амал намуда, ҳамаи имкониятҳои худро оқилона истифода менамоянд. Бояд қайд намуд, ки дар бозори хизматҳои иҷимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиёни асосӣ ин бахши давлатӣ ва бахши хусусӣ ба шумор мераванд. Тибқи маълумотҳои мавҷуда, айни замон ба бахши давлатӣ зиёда аз 70-75% ҳиссаи хизматрасониҳои иҷимоӣ ва ба бахши хусусӣ бошад, нисбатан кам, то 20-25% рост меояд. Албатта, чунин вазъ доштани бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба механизм ва принсипҳои асосии иқтисодиёти бозорӣ чандон мувофиқат намекунанд. Зеро чунин вазъ аз мавҷудияти инҳисорияти бузург, яккаҳукмронии бахши давлатӣ ва баъдан сатҳи пасти дастрасии мушкилии хизматҳои иҷтимоӣ ба аҳолӣ шаҳодат медиҳад, дар ҳоле ки зиёда аз 70% аҳолии мамлакат дар минтақаҳои деҳот истиқомат доранду афзоиши солонаи талаботи онҳо ба хизматҳои номбурда 2,3%-ро ташкил медиҳад.

Бозори хизматҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хоси худ буда, бештар ба имконияту иқтидори молиявии давлат такя намуда, дар асоси татбиқи барномаҳои миёнамуҳлати маҳаллӣ ва як қатор барномаҳои стратегии рушди иқтисодиёти мамлакат зуҳур меёбанд. Яке аз хусусиятҳои аввалия ин аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ гардидани рушди хизматҳои иҷтимоӣ мебошад. Ин гуфтаҳо дар қонунҳои конститутсионии мамлакат хуб дарҷ гардида, ҳамасола ҳангоми таҳияи буҷетҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ барои баррасӣ дар матни аввал қарор доранд. Хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоии мамлакатро пурра тавсиф дода метавонад, балки ғайримустақиман баъзе паҳлуҳои онро ошкор ва ташаккул медиҳад. Хароҷоти низоми буҷетӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ, ба хусус дар объектҳое, ки дар манотиқи деҳоти кишвар ҷойгир шудаанд, аз ҳисоби воситаҳои буҷетҳои маҳаллӣ ва давлатӣ сурат мегирад.

Ҷадвали 1. Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои асосии иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2018) (млн. сомонӣ)

Соҳаҳои хизматрасони иҷтимоӣ	2000	2005	2010	2015	2018	2018 нисбат ба с.2000, бо %
Ҳамагӣ ба соҳаи иҷтимоӣ	1014,0	2502,0	3512,9	6891,5	11254,7	20,7
Маориф	437,0	990,0	1443,1	2918,8	3863,0	8,8
Тандурустӣ	145,1	355,0	563,9	1204,4	1550,9	10,6
Фарҳанг ва варзиш	76,1	297,0	376,2	736,4	6487,2	85,2

Сарчашма: Финансы и кредит: Структура распределения доходов и расходов государственного бюджета по уровням бюджетной системы за 2000-2015гг. http://www.minfin.tj. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018». –Душанбе, 16.11.2017. -№1469

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи таҳқиқотӣ (солҳои 2000-2018) афзоиши ҳаҷми масрафоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои хизматрасонии иҷтимоии ҷумҳурӣ 20,7% зиёд гардидааст. Албата, чунин афзоиш нигаронию мушкилоти рушди бозори хизматрасониҳои ҷумҳуриро пурра нобуд накардааст, балки танҳо тамоюлҳои мусбиеро аён намудааст, ки онҳо афзоиши талаботи соҳаҳои хизматрасонии иҷтимоиро нисбат ба маблағҳои буҷавӣ собит менамояд. Ҳамзамон, сабаби асосии мавҷуд будани инҳисориятро дар бозори иҷтимоии мамлакат асоснок менамояд, яъне ҳангоме ки давлат 40-53%-и воситаҳои пулии буҷети давлатиро барои рушди хизматҳои иҷтимоӣ сафарбар менамояд, пас имкониятҳои рушди бахши хусусӣ дар ин бозор нисбатан кам мемонанд. Аз ин рӯ, вобаста ба мушкилиҳои ҷойдошта ва, ҳамзамон, барои рушди муътадили бозори

хизматҳои иҷтимоии мамлакат дар мадди аввал такмили механизмҳои инфрасохторӣ ва, инчунин, тақвиятбахшии мавқеи бахши хусусӣ дар бозор ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки дар бахши хусусии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар қатори субъектҳои алоҳида муассисаҳои муштарак (бизнес) ва ташкилотҳои ғайридавлатии тиҷоратӣ амал ва фаъолият менамоянд. Маълум мегардад, ки мавҷуд будани тафриқаи байни ҳиссаи бахши давлатӣ бо бахши хусусӣ дар бозор паҳлуҳои мусбӣ ва манфии худро доранд. Масалан, раванди рушди бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар давраи 29 соли Истиқлолияти давлатӣ нишон дод, ки бо дарназардошти боқӣ мондани таассуроти низоми ҳифзи иҷтимоии давраи собиқ ИҶШС танҳо давлат метавонад ҳамчун кафили боэътимоди хизматрасони аҳолӣ боқӣ монад. Зеро бахши хусусӣ ё ташкилотҳои ғайридавлатӣ сармоягузории худро ба баъзе хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолӣ, ба хусус пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои маюб, кӯдакони носолим, бепарасторон ва дигарон, манфиатбахш намешурад. Лекин дар доираи татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат бояд хизматрасониҳои иҷтимоиро ба чунин гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолӣ ҳамчун функсияи асосии давлат пешниҳод намояд.

Масъалаҳои эҳтироми манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоию равонии гурӯҳҳои ниёзманди аҳолии кишвар ҳамеша дар сармашқи кори Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дошт ва то имрӯз баҳри тақвиятбахшии он тамоми чораҳо андешида шуда истодааст. Чунончи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ чунин қайд намуда буданд: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст» [5,5]. Тафриқаи зиёди ҳиссаи бахши давлатӣ дар бозори хизматҳои иҷтимоии ҷумҳурӣ нисбат ба бахши хусусӣ, инчунин, як қатор паҳлуҳои манфӣ низ дорад, ки бо чунин тартиб нишон додан мумкин аст:

- мавҷуд набудани ҳавасмандии касбии мутахассисони соҳаи хизматҳои иҷтимоӣ бо сабаби паст будани музди меҳнат;
- номукаммалии низоми баландбардории сатҳу сифати хизматҳо вобаста ба афзоиши талаботи ҳамасолаи аҳолӣ ва рушди бемайлонаи технологияҳои иттилоотӣ;
- сатҳи баланди мукотибот ва дараҷаи пасти самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳо ва дастрасии хизматрасониҳо ба ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолӣ.

Набояд фаромӯш намуд, ки бахши хусусӣ низ дар рушди бозори хизматҳои иҷтимоии ҷумҳурӣ афзалиятҳои худро доро мебошад. Аз ҷумла, Раҷабов Р.К. дар таҳқиқотҳои худ исбот намудааст, ки ташаккули муассисаву ташкилоти хусусӣ нисбат ба ташкилотҳои бахши давлатӣ самараноктар аст: «Муассисаву ташкилотҳои давлатӣ ба натиҷаҳои молиявӣ ва гирифтани даромади зиёди пулӣ он қадар ҳавасманд нестанд, ба тағйирёбии сатҳи талабот зуд аҳамият намедиҳанд ва тадбиқи инноватсияҳоро дар бисёр мавридҳо ба таъхир мегузоранд» [6,с.85].

Муассисаю ташкилотҳои бахши хусусӣ тағйирот ва дигаргуншавиҳои бозорро нисбат ба бахши давлатӣ пештар фаҳмида, вокуниш нишон дода, аксуламали саривақтиро чораҷӯи менамоянд. Инчунин, коркард ва таҳияи шаклҳои инноватсионии пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоиро роҳандозӣ намуда, ҷиҳати тақвиятбахшии бизнеси худ ба масъалаҳои таҷдиди технологӣ диққати бештар медиҳанд. Ҳамин тавр, аз маълумотҳои дар боло матраҳ гардида, ба хулосае омадан мумкин аст, ки имрӯзҳо дар Тоҷикистон барои рушди муътадили ташкилоту муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ дар ҳошияи тақвиятбахшии бозори хизматҳои иҷтимоӣ, чи дар бахши давлатӣ ва чи дар бахши хусусӣ тамоми шароит муҳаё карда шудааст. Пӯшида нест, ки дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ, ташкилоту муассисаҳои муштарак (хориҷӣ), ватании ғайридавлатӣ рӯз то рӯз афзоиш ёфта истодааст. Чуноне ки аз таҳлилҳо бар меояд, фарқи зиёди бахши давлатӣ нисбат ба бахши хусусӣ маълум гардид, чунин вазъият ҳам паҳлуҳои мусбӣ ва ҳам манфии худро дорад. Ғайр аз ин, дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ рақобати пешниҳоди хизматҳо дар байни иштирокчиён шадид гардида, сол то сол баландшавии сатҳу сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ мушоҳида гардида истодааст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки тафриқаи ҳиссаи зиёди бахши давлатӣ ҳарчанд дар умум зиёда аз 50% бартарият нисбати бахши хусусӣ нишон дода шуда бошад ҳам, аммо ин нишондиҳандаҳо дар байни соҳаҳои хизматрасонии ҳаётан муҳимми соҳаи иҷтимоии мамлакат, яъне хизматрасониҳои соҳаи маориф, тандурустӣ ва фарҳангу варзиш ба таври дигар тасвир ёфтаанд. Масалан, хусусиятҳои инҳисорияти бозор дар пешниҳоди хизматрасониҳои тиббӣ дида мешавад, чунки ҷиҳати ҳамасола устувор намудани мавқеи худ дар бозори дохилаю беруна соҳаи мазкур, субъекти боэътимод монанди давлат зарур

аст. Дар баъзе намуди хизматрасониҳои иҷтимоии соҳаи маориф бахши хусусӣ метавонанд афзалтар бошад. Чунки дар ин бозор Ҳукумати ҷумҳурӣ тавозуни иштироки бахши давлат ва бахши хусусиро таҳия намуда, таввассути қонунҳо ва як қатор санадҳои меъёрӣ фаъолияти онҳоро мунтазам танзим менамояд. Барои бахши хусусӣ итихоби хизматрасониҳои бахши фарҳангӣ нисбатан қулайтар мебошад. Зеро вобаста ба рушди бемайлонаи технологияҳои муосир, пешниҳоди ҳаргуна хизматрасониҳои бахши варзишию фарҳангӣ метавонад як бора даромади бештар биёрад. Гузашта аз ин, такмили механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ низ маҳз ба ҳамин гуна хизматрасониҳо бештар ба бахши хусусӣ мусоид мебошад. Барои бартараф намудани мушкилиҳо ва таъмини дурнамоии рушди бозори хизматҳои иҷтимоии ҷумҳурӣ, аз тарафи мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ амалигардонии чунин амал ва ҳадафҳо зарурияти хоса доранд:

- таҷдиди ниҳодҳои ҳифзи рақобат ва низоми муносибатҳои созишномавӣ. Таҳияи назорати зиддиинҳисорӣ, таъмини имкониятҳои баробар барои ташкилоту муассисаҳое, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ машғуланд;
- таҳияи нишондиҳандаю муайянкунандаи ягонаи самаранокии хизматрасонии пешниҳод гардида, барои заминагузории рушди устувори бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар дурномаи наздик ва дур;
- дастгирии иттиолотию иртиботӣ, масалан пешниҳоди имтиёзҳо барои пахши реклама дар ВАО, рӯзномаю маҷалла ва ғ.;
- пешниҳоди имтиёзҳо барои ҳаққи пардохти иҷорапулӣ барои муассиса ва ташкилотҳои нави ватанӣ, ки барои тақвиятбахшии бозор фаъолияти худро оғоз менамоянд;
- ихтисор намудани амалҳои назоратию тафтишотӣ ва бартараф намудани монеаҳои бақайгирии фаъолияти соҳибкорӣ, ки онҳо ҳамчун объекти инфрасохтори асосӣ ва муҳимми бозори хизматҳои иҷтимоии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамин тавр, барои таъмини самаранокии унсурҳо ва татбиқи механизмҳои муваффақи бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба таври системавӣ ҷудо ва таъйин намудани хизматҳои соҳаи иҷтимоӣ барои бахши давлатӣ мувофиқи мақсад мебошад. Зеро маҳз таввассути чунин амалҳои илман асоснок кардашуда мумкин аст, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ баъзе мушкилиҳои аҳамияти молиявидоштаи бозори хизматҳои иҷтимоиро аз дӯши худ сабук намуда, ҳамзамон барои фаъолияти боэътимоди бахши хусусӣ имкониятҳо фароҳам пешниҳод намояд.

АДАБИЁТ

1. Авилов, И.А. Практические аспекты государственно-частного партнерства в развитии инфраструктуры рынка социальных услуг / И.А. Авилов // Журнал правовых и экономических исследований. - 2014. -№2. - 0,5 п.л.
2. Авилов, И.А. Приоритетные направления развития потенциала негосударственных некоммерческих организаций на рынке социальных услуг / И.А. Авилов // Журнал правовых и экономических исследований.- 2014. -№4. - 0,5 п.л.
3. Воронкова В.Г. Маркетинг социальных услуг / В.Г. Воронкова. -Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011. – С.92.
4. Скок Н.И. Формирование современного рынка социальных услуг. Монография / Н.И. Скок, Т.Е. Ухабина. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2009. -С18-34.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.26.12.2018. –Душанбе: Кишвар, 2016. –С.5.
6. Раджабов Р.К. Развитие социальной инфраструктуры предприятий сферы услуг в регионах в условиях рынка / Р.К. Раджабов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2018. -№6. -ч.1. -С.85-86.

ВАЗЪИ БОЗОРИ ХИЗМАТҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ТОҶИКИТСОН: МУШКИЛОТ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ РУШД

Дар мақолаи мазкур мушкилоти асосии ташаккул ва дурнамои рушди бозори хизматрасонии иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити рақобатпазирии бозор баррасӣ шудааст. Бозори хизматрасонии иҷтимоӣ ҳамчун категорияи илмӣ ва иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Вазъи бозори хизматрасонии иҷтимоӣ тавсиф дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ бахши давлатӣ нисбат ба бахши хусусӣ бартарияти зиёд дорад. Шарҳ дода шудааст, ки ҳиссаи зиёди бахши давлатӣ нисбат ба бахши хусусӣ дар бозор на дар ҳамаи соҳаҳои иҷтимоӣ бартарият доранд, балки ишора карда шудааст, ки рушди хизматрасонҳои соҳаи фарҳанг ва варзиш таввассути фаъолгардонии механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ бартарияти бештар дорад. Таҳияи як чанд чораҳо аз тарафи мақомотҳои давлатӣ барои таъмини муътадилияти рушди бозори хизматҳои иҷтимоии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: бозор, хизматҳои иҷтимоӣ, рақобат, механизм, таклифот, истеъмолкунанда, маориф, тандурустӣ, фарҳанг, бахши давлатӣ, бахши хусусӣ, соҳаи иҷтимоӣ, аҳолӣ.

СОСТОЯНИЕ РЫНКА СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены основные проблемы формирования и перспективы развития рынка социальных услуг Республики Таджикистан, в условиях ужесточения рыночной конкуренции. Обоснован феномен рынка социальных услуг как научная и экономическая категория. Характеризовано современное состояние представления

социальных услуг. Определено, что на рынке социальных услуг Республики Таджикистан важное место занимает государственный сектор, а частный сектор находится на стадии восстановления. Анализировано состояние развития социально-значимых услуг. Обосновывается, что доля государства не на всех направлениях имеет преимущество, нежели у частного сектора, которое акцентируется на развитии частного сектора в сфере культуры и спорта, на основе активизации механизма государственно-частного партнерства. Предложена разработка ряда мер со стороны местных и государственных органов власти для сбалансированного развития рынка социальных услуг Таджикистана.

Ключевые слова: рынок, социальные услуги, конкуренция, механизм, спрос, потребитель, образование, здравоохранение, культура, государственный сектор, частный сектор, социальная сфера, население.

THE STATE OF THE SOCIAL SERVICES MARKET IN TAJIKISTAN: PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article discusses the main problems of formation and prospects for the development of the social services market of the Republic of Tajikistan, in the context of tougher market competition. The phenomenon of the social services market as a scientific and economic category is substantiated. Characterized by the current state of the presentation of social services. It was determined that the public sector plays an important role in the social services market of the Republic of Tajikistan, and the private sector is in the process of recovery. Analyzed the state of development of socially significant services. It is substantiated that the share of the state does not have advantages in all areas than the private sector, which focuses on the development of the private sector in the sphere of culture and sports, on the basis of the activation of the mechanism of public-private partnership. A number of measures have been proposed by local and state authorities for the balanced development of the social services market in Tajikistan.

Key words: market, social services, competition, mechanism, demand, consumer, education, health, culture, public sector, private sector, social sphere, population.

Сведения об авторе: ***Ахмадов Рахимджон Раджабович*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 704025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **919-20-20-66**. E-mail: **0609.ry@mail.ru**

Information about the author: ***Akhmadov Rakhimdzhon Rajabovich*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of State and Local Governmen. **Address:** 704025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **919-20-20-66.** E-mail: **0609.ry@mail.ru**

УДК 657.5(575.3)

АСОСҲОИ ТАШКИЛИИ ФАЪОЛИЯТИ АУДИТОРӢ: ОМОДАГӢ БА САНҶИШИ АУДИТОРӢ

Тоҳирова Р.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мактуб-уҳдадорӣ оид ба розигӣ барои гузаронидани аудит. Корҳои омодагӣ барои гузаронидани санҷиши аудиторӣ аз тартибдиҳии мактуб оид ба гузаронидани аудит ва бастани шартнома бо фармоишгари санҷиши аудиторӣ шурӯъ мешаванд. Мактуб оид ба гузаронидани аудит дар асоси СБА 210 “Шартҳои санҷиши аудиторӣ” (Terms of Audit Engagements) ва СМА ФА 3/2002 “Мактуб-уҳдадории ташкилоти аудиторӣ оид ба розигӣ барои гузаронидани аудит” тартиб дода мешавад. Ин мактуб дар паёмади муроҷиати расмии субъекти хоҷагидорӣ ба аудитор (ташкилоти аудиторӣ) бо дархост барои гузаронидани аудит ва (ё) хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит тартиб дода мешавад.

Мактуб-уҳдадорӣ оид ба гузаронидани аудит ба роҳбари (мақоми роҳбарикунандаи) субъекти хоҷагидорӣ (шахси санҷидашаванда) то бастани шартнома барои гузаронидани аудит фиристода мешавад. Ба ин хотир, субъекти хоҷагидорӣ бояд розигии худро ба шартҳои дар мактуби худ пешбининамудаи аудитор ба таври хаттӣ тасдиқ намояд. Агар аудитор розигии субъекти санҷидашавандаро гирад, шартҳои дар мактуб-уҳдадорӣ пешбинишуда дар тамоми муддати амали шартнома оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ эътибори худро нигоҳ медоранд. Агар мақсад ва миқёси аудит тибқи шартномаи дарозмуҳлати байни аудитор ва субъекти хоҷагидорӣ муайян шуда бошанд, мактуб-уҳдадорӣ метавонад тартиб дода нашавад ва ё муҳтавои он барои субъекти хоҷагидорӣ ахбори иловагиро ифода намояд. Мактуб-уҳдадории ба субъекти хоҷагидорӣ фиристодаи аудитор розигии вайро оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ ё қабули пешниҳодро оид ба таъйин намудани он ба сифати аудитори расмии ҳамин субъекти хоҷагидорӣ ба таври ҳуҷҷатӣ тасдиқ менамояд.Мақсади мактуб-уҳдадорӣ батанзимдарории уҳдадориҳои субъекти хоҷагидорӣ ва ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ дар марҳилаи бастани шартнома оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ мебошад.

Нишондодҳои СБА 210 метавонанд дар мавриди бақоории супоришҳои махсуси аудиторӣ ва хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит низ истифода шаванд. Барои хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит тартиб додани мактуби алоҳида оид ба чунин хизматрасониҳо сабабдорад.Ҳарчанд мақсад ва миқёси аудит, инчунин, уҳдадориҳои аудитор бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ба аудитор тавсия

дода мешавад, ки ин нишондодҳоро дар шартнома ё мактуб-уҳдадорӣ оид ба гузаронидани аудит зикр намояд.

Шакл ва муҳтавои мактуб-уҳдадории аудитор бо зарурати ба вай воридкунии як қатор нишондодҳои ҳатмӣ ва маълумоти иловагӣ тибқи хусусиятҳои санҷиши аудитории пешбинишуда ва талаботи субъекти хоҷагидорӣ доир ба хизматрасониҳои иловагии аудиторӣ муайян карда мешаванд.

Аудитор бо салоҳдиди худ ё мутобиқи хоҳиши субъекти хоҷагидорӣ метавонад ба таври иловагӣ ин ҷиҳатҳоро ба матни мактуб-уҳдадорӣ зам намояд:

- ✓ маълумоти умумӣ оид ба хизматрасониҳои иҷромекарда, тахассуси кормандон, мизоҷҳои нисбатан бузурги ташкилоти аудиторӣ, аъзогии он дар ташкилот ва иттиҳодияҳои аудитории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва байналмилалӣ;
- ✓ нақшаи тақвимии намунавии гузаронидани аудит ва ҳайати гурӯҳи аудитории ба субъекти хоҷагидорӣ сафарбаршуда;
- ✓ тавсифи умумии усулҳои истифодашавандаи гузаронидани аудит;
- ✓ шартҳои пардохти ҳаққи аудит;
- ✓ пешниҳодҳо оид ба истифодабарии хизматҳои аудиторҳои дигар (резидентҳо ва ғайрирезидентҳо) ва коршиносони мустақил дар он ҷиҳатҳои фаъолияти корхонаи санҷидашаванда, ки аудитор ва субъекти хоҷагидорӣ зарур мешуморанд;
- ✓ розигии субъекти хоҷагидорӣ барои истифодабарии натиҷаҳои санҷиши аудитории гузаронидаи аудитори пешин (агар бошад);
- ✓ тавсифи маҳдудиятҳои муҳимтарини масъулияти аудитор;
- ✓ тавсияҳо оид ба истифодабарии хулосаи аудиторӣ мувофиқи таъйинот;
- ✓ пешниҳодҳо оид ба рушди минбаъдаи муносибатҳои шартномавии байни аудитор ва субъекти хоҷагидорӣ.

СБА 210 талаб менамояд, ки аудитор шартҳои гузаронидани аудитро бо шахси санҷидашаванда бояд мувофиқа намояд. Агар роҳбарияти шахси санҷидашаванда аз аудитор барои дигар кардани шартҳои аудит хоҳиш намояд ва ин дигаркуниҳо ба дараҷаи нисбатан пасттари боварӣ ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ аз боварии барои изҳори назар дар хулосаи аудиторӣ лозимӣ оваранд ва аудитор бояд вазъиятро ҳаматарафа таҳлил карда, амалҳои муайянро анҷом диҳад.

Ҳангоми гузаронидани аудити такрорӣ аудитор фақат дар чунин мавридҳо ба субъекти хоҷагидорӣ мактуб-уҳдадорӣ мефиристонад:

- ✓ мавҷудияти далелҳои аз ҷониби субъекти хоҷагидорӣ нодуруст дарк кардани мақсад ва миқёси аудит, масъулияти аудитор ва субъекти хоҷагидорӣ;
- ✓ тағйирёбии шароитҳои гузаронидани санҷиши мақоми иҷроияи субъекти хоҷагидорӣ;
- ✓ дигаргуниҳо дар ҳайати роҳбарияти субъекти хоҷагидорӣ;
- ✓ тағйирёбиҳои муҳимми соҳа ва миқёси фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ;
- ✓ тағйирёбиҳои қонунгузорӣ, ки ба нишондодҳои дар мактуб-уҳдадорӣ зикргардида таъсир мерасонанд;
- ✓ тағйирёбии муҳимми дигар нишондодҳои мактуб-уҳдадорӣ.

Агар аудитор қарор диҳад, ки барои фиристодани мактуб-уҳдадории нав зарурат нест, вай метавонад ба субъекти хоҷагидорӣ муҳтавои мактуб-уҳдадории пешинро фиристонад.

Тибқи низомномаҳо ва меъёрҳои амалкунандаи аудит тавозуни муҳосибӣ, ҳисобот оид ба фоида ё зарарҳо, тавзеҳот бар ҳисоботи молиявӣ, феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳуҷҷатҳои аввалии алоҳида дар давраи (гузаронидани аудит) ба санҷиш фаро гирифта мешаванд. Аудит аз ҷониби мо мутобиқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ ва тартиби омодакунии ҳисоботи молиявӣ нишон дода мешаванд) гузаронида мешавад.

Мақсади аудит изҳор кардани назар оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ (номи субъекти хоҷагидорӣ) дар (соли мазкур ё дигар давраи ҳисоботӣ) бо тамоми ҷиҳатҳои муҳиммаш мебошад. Инчунин, дар рафти аудит, фаъолият (номгӯйи филиалҳо, воҳидҳои сохторӣ ва корхонаҳои фаръии субъекти хоҷагидорӣ, ки ба аудит гирифтор мешаванд, оварда мешавад) санҷида мешавад.

Доштани маълумот дар бораи фаъолияти шахси санҷидашаванда

Ба хотири паст намудани хавфи соҳибкорӣ аудиторҳо (ташкилотҳои аудиторӣ) бояд маҳакҳои боэътимоди баҳодиҳии мизоҷони имконии худро дошта бошанд. Аудитор дар бораи мизоҷи имконии худ ахбори воқеиро ҷамъоварӣ мекунад. Манбаъҳои чунин ахбор инҳоанд: воситаҳои ахбори умум (рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, радио, телевизор, интернет ва ғайра), бонкҳо, ширкатҳои суғурта, шарикони корӣ мизоҷи имконӣ ва дигар манбаъҳо.

СБА 315 “Фаҳмиши субъекту муҳити он ва баҳодиҳии хавфҳои муҳимми таҳриф” (Understanding the Entity and Its Environment and Assessing the Risks of Material

Misstatement) талаб менамояд, ки аудитор оид ба фаъолияти шахси санҷидашаванда ба андозае маълумот дошта бошад, ки барои ошкоркунӣ ва дарккунии рӯйдодҳо, амалиёти молиявӣ-хоҷагидорӣ ва усулҳои кор, ки тибқи назари касбии аудитор ба ҳисоботи молиявӣ, равиши аудит ё ба хулосаи аудиторӣ таъсир мерасонанд, басанда бошад. Чунин ахборро аудитор дар мавриди баҳодиҳии хавфи ногузир ва хавфи воситаҳои назорати дохилӣ, инчунин ҳангоми муайянкунии хосият, ҳудудҳои вақтӣ ва ҳаҷми амалҳои аудиторӣ истифода мебарад.

Сатҳи донишҳои аудитор, ки барои бачоории супориши аудиторӣ зарур аст, ахборро дар бораи умуман иқтисодиёт ва соҳаи фаъолияти шахси санҷидашаванда, инчунин, маълумоти нисбатан мушаххасро оид ба тарзи амалкунии шахси санҷидашаванда дар бар мегирад.Аудитор то бастани шартнома барои гузаронидани аудит бояд маълумоти пешакиро дар бораи соҳаи фаъолият ва сохтори моликият, роҳбарият ва кори шахси санҷидашаванда гирифта, муайян кунад ки оё ӯ барои гузаронидани аудит ҳаҷми зарурии ахборро оид ба фаъолияти шахси санҷидашаванда ба даст оварда метавонад ё не.

Дар раванди қабули қарор оид ба оғози кор бо субъекти хоҷагидории нав аудиторро лозим аст, ки ҷиҳатҳои зеринро равшан намояд:

- хосияти муносибатҳо бо мақомоти андоз, бонкҳо, ширкатҳои суғурта, саҳомон ва дигар истифодабарандагони ҳисоботи молиявии мизоҷ;
- сабабҳое, ки субъекти хоҷагидориро водор намудаанд, то ба хизматрасониҳои аудитор (ташкилоти аудиторӣ) мурочиат намояд (хоса дар мавриди аудити ташаббусӣ);
- сабабҳое, ки мизоҷи имкониро водор намудаанд, то аудитор (ташкилоти аудиторӣ)-ро дигар кунад (агар ин амал содир шуда бошад);
- ҳаҷм ва хосиятҳои вайронкуниҳои тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, қонунгузории хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ, камбудиҳои ташкили низоми назорати дохилӣ, ки дар натиҷаи санҷишҳои аудитории пешин ва санҷишҳои мақомоти андоз ошкор шудаанд. Агар субъекти хоҷагидорӣ пештар ба санҷиши аудиторӣ гирифтор шуда бошад, вай бояд нусхаҳои ахбори хаттии аудитори пешинро аз натиҷаҳои аудит барои на кам аз се соли пеш аз санҷиши банақшагирифташуда ба аудитори нав пешниҳод намояд;
- намудҳои фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ва мавҷудияти иҷозатномаҳо барои пешбурди онҳо, агар барои кадоме аз онҳо гирифтани иҷозатнома лозим бошад. Дар ин маврид аудитор мебояд мувофиқи рӯйхати намудҳои фаъолияти тақозокунандаи иҷозатнома, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” муқаррар намудааст, амал намояд;
- мавҷудияти ҳама ҳуҷҷатҳои барои гузаронидани санҷиши аудиторӣ зарурбуда - ҳуҷҷатҳои аввалӣ, феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибии таркибӣ ва таҳлилӣ, ҳисоботи молиявӣ барои ҳама филиалҳо, воҳидҳои сохторӣ ва ҳама намудҳои фаъолияти мизоҷ;
- ахбор оид ба ивазшавии роҳбарият, сармуҳосиб ва дигар кормандони масъули субъекти хоҷагидорӣ дар давраи ба аудити банақшагирифташуда фарогирифташаванда, агар ин амалҳо содир шуда бошанд;
- ахбор оид ба мавҷудияти нақшаҳои дар ояндаи наздик ба қадри назаррас ихтисоркунии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо), изҳор кардани муфлисшавӣ, барҳамдиҳии корхона.

Агар натиҷаҳои корҳои анҷомдодашуда нишон диҳанд, ки дар мавриди кор бо субъекти хоҷагидории мазкур хавфи соҳибкории аудитор ниҳоят баланд ва гузаронидани санҷиш ниҳоят меҳнатталаб аст, аудитор метавонад аз гузаронидани чунин аудит худдорӣ намояд. Пас аз бастани шартнома аудитор бояд ҳаҷм ва дараҷаи муфассалии ахбори оид ба фаъолияти шахси санҷидашаванда доштаашро васеъ намояд. Аз ин рӯ, дар рафти аудит ахбори пештар гирифташуда баҳо дода мешавад, нав карда мешавад ва илова карда мешавад. Донишҳо дар бораи фаъолияти шахси санҷидашаванда аз ҳисоби беист ҷамъоварӣ ва баҳодиҳӣ кардани ахбор ва муносибат додани он бо шаҳодатҳои аудиторӣ ва маълумоти дар ҳама давраҳои аудит гирифташуда ба даст оварда мешаванд.

Ҳангоми дар давоми якчанд солҳо такрор шудани санҷишҳои аудитории ҳамин шахси санҷидашаванда аудитор ҳар маротиба ахбори пештар доштаашро, бо шумули маълумот аз ҳуҷҷатҳои кории худ дар солҳои пешин нав карда, аз нав баҳодиҳӣ мекунад. Аудитор бояд тағйироти муҳимми пас аз гузаронидани санҷиши аудитории пеш бамиёномадаро низ ошкор намояд.

Аудитор дар рафти гузаронидани аудит маълумотро дар бораи фаъолияти шахси санҷидашаванда аз чунин манбаъҳо гирифта метавонад:

- таҷрибаи пешини кор бо ҳамин шахси санҷидашаванда ва соҳаи фаъолияти вай;
- суҳбатҳо бо кормандони шахси санҷидашаванда;

• суҳбатҳо бо аудиторҳои дохилӣ ва омӯзиши ҳуҷҷатҳои ҳисоботии аудиторҳои дохилӣ;

• суҳбатҳо бо дигар аудиторҳо, ҳукуқшиносҳо ва мушовироне, ки ба ҳамин шахси санҷидашаванда ё дар ҳамин соҳаи фаъолият хизматрасонӣ кардаанд;

• суҳбатҳо бо мутахассисони ба ҳамин шахси санҷидашаванда тааллуқнадошта (масалан, иқтисодчиёни соҳа, намояндагони мақомоти давлатии танзимкунандаи соҳа, фармоишгарон, таъминкунандагон ва рақибони шахси санҷидашаванда);

• интишороти ба ҳамин соҳаи фаъолият тааллуқдошта (масалан, маълумоти омори давлатӣ, маводи ҷамъбасткунанда, маҷаллаҳои касбӣ, ҳисоботҳои омоданамудаи бонкҳо ва иштирокдорони бозори қоғазҳои қиматнок, рӯзнома ва маҷаллаҳои молиявӣ);

• санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти шахси санҷидашаванда;

• ташриф овардан ба биноҳои маъмурӣ ва иморатҳои истеҳсолии шахси санҷидашаванда;

• ҳуҷҷатҳои бевосита омоданамудаи шахси санҷидашаванда (масалан, суратҷаласаҳо, маводҳои ба саҳомон паҳнкардашаванда ё ба мақомоти танзимкунанда фиристодашуда, маводи таблиғӣ, ҳисоботи молиявии солҳои пешин, сметаҳо, ҳисоботҳои дохилии роҳбарият, ҳисоботҳои мобайнӣ, низомномаҳо оид ба сиёсати идоракунӣ, нишондодҳо оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва низоми назорати дохилӣ, нақшаи кории ҳисобҳои муҳосибӣ, дастурамалҳои мансабӣ, нақшаҳои маркетинг ва фурӯш).

Донистани фаъолияти шахси санҷидашаванда асос барои изҳоркунии назари касбии аудитор ба ҳисоб меравад. Аудитор бояд кӯшиш намояд, ки кормандони санҷиши аудитириро гузаронанда ва ҳаҷми басандаи ахбор оид ба фаъолияти шахси санҷидашавандаро ба даст орад, то санҷиши аудиторӣ ба таври муносиб анҷом дода шавад. Ғайр аз ин, онҳо дар мавриди зарурат бояд ахбори иловагиро дархост намуда, онро ба дигар аъзоёни гурӯҳи аудиторҳо низ дастрас намоянд.

Ҳамин тавр, ба хотири босамарона истифода бурдани ахбор дар бораи фаъолияти шахси санҷидашаванда аудитор бояд таҳлил кунад, ки чӣ гуна хосияти фаъолияти мазкур ба ҳисоботи молиявӣ умуман таъсир мерасонад ва оё шартҳои тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ба донишҳои аудитор доир ба ин фаъолият мувофиқ ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Шеремет А.Д. Аудит: Учебник / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. -М.: ИНФРА-М, 2002. -240 с.
2. Суйц В.П. Аудит: общий, банковский, страховой: Учебник для вузов / В.П. Суйц, А.Н. Ахметбеков, Т.А. Дубровина. -М.: ИНФРА-М, 2000. - 556 с.
3. Демакова, Е.А. Бухгалтерский учет, анализ и аудит: сборник заданий Всероссийской студенческой олимпиады / Е.А. Демакова. -М.: КноРус, 2012. - 176 с.
4. Дмитриева, И.М. Бухгалтерский учет и аудит: Учебное пособие для бакалавров / И.М. Дмитриева. -М.: Юрайт, 2013. - 306 с.
5. Дмитриева, И.М. Бухгалтерский учет и аудит: Учебник и практикум для СПО / И.М. Дмитриева. -Люберцы: Юрайт, 2016. - 323 с.

АСОСҲОИ ТАШКИЛИИ ФАЪОЛИЯТИ АУДИТОРӢ: ОМОДАГӢ БА САНҶИШИ АУДИТОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосҳои ташкилии фаъолияти аудиторӣ ва тайёрӣ ба санҷиши аудитириро мавриди баррасӣ қарор додааст. Корҳои омодагӣ барои гузаронидани санҷиши аудиторӣ аз тартибдиҳии мактуб оид ба гузаронидани аудит ва бастани шартнома бо фармоишгари санҷиши аудиторӣ шурӯъ мешаванд. Барои дарки дурусти шароитҳои гузаронидани санҷиши аудиторӣ ташкилоти аудиторӣ мактуби ризоятиро пешниҳод месозад. Мактуб-уҳдадории ташкилоти аудиторӣ оид ба розигӣ барои гузаронидани аудит" тартиб дода мешавад. Агар мақсад ва миқёси аудит тибқи шартномаи дарозмуҳлати байни аудитор ва субъекти хоҷагидорӣ муайян шуда бошанд, мактуб-уҳдадорӣ метавонад тартиб дода нашавад ва ё муҳтавои он барои субъекти хоҷагидорӣ ахбори иловагиро ифода намояд. Мактуб-уҳдадории ба субъекти хоҷагидорӣ фиристодаи аудитор розигии вайро оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ ё қабули пешниҳодро оид ба таъйин намудани он ба сифати аудитори расмии ҳамин субъекти хоҷагидорӣ ба таври ҳуҷҷатӣ тасдиқ менамояд. Мақсади мактуб-уҳдадорӣ батанзимдарории уҳдадориҳои субъекти хоҷагидорӣ ва ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ дар марҳилаи бастани шартнома оид ба гузаронидани санҷиши аудиторӣ мебошад.

Калидвожаҳо: мактуб дар бораи гузаронидани аудит, гузаронидани аудит, мақсади аудити ҳисоботи молиявӣ (бухгалтерӣ), ҳаҷми аудит, хулосаи аудиторӣ, нархи гузаронидани аудит.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПОДГОТОВКА К АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКЕ

В данной статье автор рассматривает организационные основы аудиторской деятельности и подготовку к аудиторской проверке. Для правильного понимания условий проведения аудиторской проверки аудиторская организация составляет письмо-согласие. Письмо-согласие направляется исполнительному органу экономического субъекта до заключения договора на проведение аудита во избежание неправильного понимания им условий предстоящего договора. Экономический субъект должен письменно подтвердить согласие на условия аудита, предложенные аудиторской организацией. Если подтверждение получено, то условия письма остаются в силе в течение действия соглашения о проведении аудиторской проверки. Если цель и масштаб аудита определены между сторонами в долгосрочном договоре, письмо-согласие может не составляться, либо его содержание должно представлять дополнительную информацию для экономического субъекта. Письмо-согласие аудиторской

организации, направленное экономическому субъекту, документально подтверждает согласие на проведение аудита или принятие предложения, назначение ее официальным аудитором этого экономического субъекта. Форма и содержание писем о проведении аудита для различных аудируемых лиц могут иметь особенности.

Ключевые слова: письмо о проведении аудита, проведение аудита, цель аудита финансовой (бухгалтерской) отчетности, объем аудита, аудиторское заключение, цена проведения аудита.

ORGANIZATIONAL BASES OF AUDIT ACTIVITY: PREPARATION FOR AUDIT AUDIT

In this article, the author considers the organizational basis of audit activity and preparation for audit. To correctly understand the conditions for the audit, the audit organization draws up a letter of consent. The consent letter is sent to the executive body of the economic entity before the conclusion of the audit contract in order to avoid a misunderstanding of the terms of the forthcoming contract. The economic entity must confirm in writing the consent to the audit conditions proposed by the audit organization. If confirmation is received, then the terms of the letter remain in effect for the duration of the agreement on the audit. If the purpose and scope of the audit is defined between the parties in a long-term contract, the letter of consent may not be drawn up, or its content should provide additional information for the economic entity. The letter of consent of the audit organization, sent to the economic entity, documents the consent to audit or accept the proposal, its appointment as the official auditor of this economic entity. The form and content of letters of audit for different audited entities may have features.

Key words: audit letter, audit, the purpose of the audit of financial (accounting) statements, audit scope, audit report, audit price.

Сведения об авторе: ***Тохирова Раджабмох Сафаровна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент. **Адрес:** 734025, РеспубликаТаджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: ***Tokhirova Rajabmoh Safarovna*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Ph: **935-32-08-36**

УДК 36.1/5

ИСТИФОДАИ АФЗАЛИЯТҲОИ ИННОВАТСИЯ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Бахриддини Пиримзод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди фаъолияти инноватсия дар шароити кунунӣ яке аз омилҳои муҳимми инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт мебошад. Дар зери таъсири фаъолияти инноватсионӣ базаи техникии истеҳсолот ва истеъмолот босуръатона дигаргун мегардад, маҳсулоти истеҳсолгардида такмил меёбад, навъҳои он пурратар мегардад, ҷараёни омӯзиш ва коркарди навъҳои нави маҳсулот тезонида мешавад, таъсири он ба тақозои бозорӣ ба ҷанбаҳои ташкилӣ идоракунии ракобатпазирӣ назаррас мегардад.

Дар замони муосир омили асосии рушди давлат ва субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ин инкишофи илмӣ-техникӣ ва рушди инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Бисёре аз кишварҳои олам барои устуворнамоии иқтидорҳои илмӣ-техникӣ, афзоиш додани сармоягузориро дар соҳаи технологияҳои илмӣ асос ва иштирок дар мубодилаи байналмилалии технологӣ, тезонидани рушди суръати илмӣ-техникӣ кӯшиш менамоянд. Аввалин шахсе, ки кӯшиши бартараф намудани хусусияти омори низоми иқтисодиро намудааст, иқтисодчии австриягӣ Й. Шумпетер мебошад [7,с.128]. Дар кори худ “Назарияи тараққиёти иқтисодӣ” (соли 1912), ки дар соли 1930 ба забони англисӣ тарҷума шуда буд, ӯ ба таври принсипиалӣ кансепсияи нави тағйирёбии иқтисодиро ба вуҷуд овард, ки андешаи асосии он қарор дар бораи “инноватсия” – навҷорисозӣ, навоварӣ ва соҳибкор навовар мебошад.

Асосан дар назарияи Й. Шумпетер [7,с.128] мавқеи асосиро доир ба инноватсия (навҷорисозӣ), ба вуҷуд омадани молу хизматҳои нав дар бозор, кушодашавии бозорҳои нав, тағйирот ва навоварӣ дар истеҳсолот дидан мумкин аст. Ба андешаи ӯ барои он ки иқтисодиёт аз ҳолати мувозинат барояд, истеҳсолкунандаро зарурият пеш меояд, ки ягон тағйироти нав ва ё дигаргуниро дар истеҳсолот ҷорӣ созад.

Тағйирдодани сохтори соҳавӣ, ки ба ташкил ва ё нобудшавии монополия оварда мерасонад; истеҳсоли неъматҳои нав; ҷорӣ намудани усулҳои нави истеҳсолот ё истифодаи неъматҳои вуҷуддошта; аз худ намудани бозори нави таъминот ва сарчашмаҳои нави ашёи хом [9,с.184] баҳисоб меравад. Гузариш ба рушди устувори инноватсионӣ ин раванди мушкил, вале тақозои замон аст ва набояд фаромӯш сохт, ки ин роҳи нисбатан қулайтари расидан ба мақсадҳои ниҳоӣ аст. Тоҷикистонро зарур аст, ки барои дар сатҳи зарурӣ доду гирифт намудан дар муносибатҳои байналхалқӣ, амалан бояд кӯшиш намояд, ки маҳсулотҳои дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод намудааш рақобатпазир бошанд. Инро танҳо бо роҳи гузаштан ба рушди инноватисонӣ метавон ба даст овард. Мувофиқи ақидаҳои олимони Ғарб субъетҳои иқтисодӣ бо роҳҳои гуногун метавонанд фоидаи худро зиёд намуда, дар бозор рақобатпазир гарданд. Аслан ду роҳи асосии таъсиррасонӣ ба ҳаҷми фоида маълум аст:

1. Нарх;
2. Хароҷот (арзиши аслӣ).

Аммо, афзоиши фоидаи субъектҳои иқтисодӣ на танҳо аз нарх ва паст кардани арзиши аслӣ вобастагӣ дорад, балки роҳи дигари камхарҷ низ мавҷуд аст, ки ин “дигаргун сохтани шакли маҳсулоти истеҳсолшаванда” мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки агар мо мафҳуми инноватсияро айнан тарҷума намоем, он маънои «дар самти тағйиротҳо»-ро дорад. Дар раванди тараққиёти иқтисодиёт инро дигар субъектҳои иқтисодӣ низ мушоҳида намудаанд, барои он ки бо барориши маҳсулоти нав ё дигаргун сохтан ё мукаммалтар кардани маҳсулоти худ онҳо дар бозор нисбати рақибонашон худ афзалиятҳои бештарро соҳиб мегарданд ва то як муддати муайяни вақт (то он даме ки рақибон низ аз ин усул истифода намоянд), фоидаи монополии зиёдро ба даст меоранд. Пас, маълум мегардад, ки рақобати шадид ва кӯшиши зиёдтар ба даст овардани фоида субъектҳои иқтисодиро маҷбур месозад, ки ба навовариҳо рӯ биёранд ва онро асоси рушди худ ҳисобанд. Новобаста аз ин, омилҳое ҳастанд, ки монеи гузариши корхонаҳо ба фаъолияти инноватсионӣ мегарданд, аз ҷумла: норасоии захираҳои молиявӣ, мушкилотҳо дар системаи андози мамлакат, хатари аз даст додани маблағҳои пулӣ ва дар охир надоштани дониш ва таҷрибаи кофӣ.

Таҷрибаи бисёре аз ширкатҳои технологияашон баланд дар кишварҳои пешрафтаи олам, аз қабили Япония, ШМА, Шветсария, Франсия ва дигар мамлакатҳо гувоҳӣ он аст, ки дар он ҷое, ки ришта (сиклҳои) инноватсионӣ ҷамъ омадаанд, риштаи инноватсионӣ дар доираи корпаратсияҳои бузург хароҷоти трансаксионiро кам мекунанд. Дар натиҷа аз як дараҷаи риштаи инноватсионӣ ба дигараш мегузаранд. Агар таҳқиқотҳои илмӣ, корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ, тайёрии технологии истеҳсолот, санҷиши саноатӣ ва дигар давраҳои сиклӣ дар ҳақиқат аз ҷониби шарикони хориҷа иҷро гарданд, онгоҳ амалан иҷроиши фаъолияти онро мушкил мегардонад. Ин ҳолат дар ниҳояти кор боиси он мегардад, ки қабули усулҳои нисбатан мушкил, рақобатнок ва “арзишашон гарон”-и муносибат зимни муайяннамоии нарх, шароити таъмин, пардохтномаӣ, супоридан ва қабули корҳои иҷрошуда истифода шаванд.

Аз ин рӯ, давлатро зарур аст, ки ҳавасмандии корпоратсияҳоро барои ташкил намудани доираҳои инноватсионии “пӯшида” дар доираи фаъолияти худ маҷбур созанд. Барои ҳалли ин вазифа беҳтар мебуд, агар ҳалли чорабиниҳои зерин мавриди амал қарор мегирифтанд: аз андозсупорӣ озод намудани гардиши дохилии маҳсулоти даврии инноватсионӣ дар корхонаҳо, ташкили фондҳои махсуси инноватсионӣ дар дохили корхонаҳо бо ёрии давлат, таъмини молиякунонии имтиёзнок барои иштироккунандагони корпоративии сиклҳои истеҳсолӣ ва ғайра. Ҳамин тавр, рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо назардошти сармоягузорӣ дар бораи муҳити зист, ки аз тарафи конфронси байналмилалие, ки оид ба рушди устувори иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист солҳои 1992 дар Бразилия (Рио-де-Жанеро) ва соли 2002 дар Африқои Ҷанубӣ (Йоханнесбург) баргузор гардид, доир ба иқтисоди сабз асос гузоштааст. Мақсади асосии ин конференсияҳои байналмилалӣ дар он ифода меёбад, ки “андешаҳои экологҳо ва олимону иқтисоддонҳоро дар як илми ягона якҷоя намоянд ва ташкили ҷаҳони устуворро нигаҳ доранд”. Дар шароити иқтисоди муосир ба сифати тамоюли асосии васеъшавии ҳудуди бухрони антропогенӣ (вобаста ба фаъолияти одамон) ва таҳдид барои фаъолияти инсоният, ки сатҳи рӯзгори инсонро хеле мураккаб мегардонад, иҷро менамояд. Асосан ҳамин алоқамандӣ бояд аз нуқтаи назари натанҳо муаммоҳои соҳавии истеҳсолӣ, балки аз нигоҳи зарурияти экологиякунонии соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ва ба он хизматрасон мавриди омӯзиш қарор гирад.

Дар замонҳои қадим одамон кам буданд ва чунин шуури тараққикарда надоштанд, чигуна сарвати табиатро истифода намуданашро намедонистанд. Аз рӯйи фаҳмиш ва тафаккурашон маҳсулоти заруриро бо заҳмати зиёд коркард намуда, истифода мебурданд. Вақте ки шумораи одамон дар рӯйи замин кам буданд, норасоии донишу маълумон ва сармоя, ки бо ақли инсоният сохта мешуд, ба назар мерасид, аммо захираҳои табиӣ барзиёд буданд. Ҳоло бошад вазъият куллан тағйир ёфтааст ва акси ҳол амал менамояд. Ба ақидаи Герман Делӣ асосгузори иқтисодиёти экологӣ “Дар ин ҳолат рӯз аз рӯз дар натиҷаи фаъолияти инсон низоми экологӣ хароб гашта истодааст ва маҳдудияти тараққиёти ояндаи иқтисодӣ оғоз мегардад, дар ҳолате ки имкониятҳои одамон дучанд ва даҳчанд васеъ гардида истодаанд”. Ҳамин тавр, оид ба муҳити экологӣ ва масъалаҳои гузариш ба иқтисоди сабз яке аз масъалаҳои марказӣ дар конфронси машҳури СММ дар Рио-де-Жанейро (соли 2012) буд, ки, пеш аз ҳама, ба 20-солагии конфронси СММ оид ба рушди устувор бахшида шуда буд. Дар ҳуҷҷатгузориҳои байналмилалӣ бисёртар мафҳумҳои бозори сабз, шуғли сабз, саноати сабз ва ибораи сабз истифода мешуд.

Вақте ки мо «иқтисодиёти сабз» мегӯем ва ё мешунавем, дар пеши назар, пеш аз ҳама, олами набототи сабз, растаниҳо ва табиат ҷилвагар мешавад. Мафҳуми «иқтисодиёти сабз» (зелёная экономика) хеле васеъ буда, фаъолиятҳои зиёдеро дар бар мегирад. Имрӯзҳо дар олам оид ба рушди иқтисодиёти сабз кӯшиш ва амалҳо ба назар мерасанд. Аз

он ҷумла, яке аз ҳадафҳои сиёсати кишвари мо низ ба рушди иқтисодиёти сабз ва беҳтар кардани сатҳи некуаҳволии аҳолии ҷумҳурӣ равона шудааст. Дар Паёми солона Пешвои миллат ба рушди «иқтисодиёти сабз» диққати махсус зоҳир гардида, об ҳамчун як унсури асосӣ дониста шудааст. Хушбахтона, мо дар сарзамине зиндагӣ менамоем, ки сарсабзу хуррам буда, дорои манбаъҳои зиёди табиӣ, ба мисли ҳавои тоза, кӯҳҳо ва дараҳои зебо, обҳои босафо, растаниҳои гуногуни шифоӣ ва ғизоӣ, парандаҳои нодир, канданиҳои фоиданок ва ғайраҳо мебошад.

Асосан мафҳуми иқтисоди сабз ин низоми иқтисодиро дар бар мегирад, ки технологияи аз ҷиҳати иқтисоди тоза ва самаранок асоси рушди иқтисодиётро бояд таъмин созад. Ба маънои дигар, агар одӣ карда фаҳмонем, ин ҳамаи давраи коркардро ба воситаи захираҳо, меҳнат ва технология паси сар намуда, маҳсулоти ниҳоиро истеҳсол намуда, пешкаши аҳолӣ менамояд. Иқтисоди сабз бошад баръакс бояд партовҳоро ба давраи истеҳсоли баргардонида, таъсири манфии партовҳоро ба муҳити зист кам намояд. Дар маҷмӯъ иқтисоди сабз ҳамчун иқтисоде муаррифӣ мешавад, ки ҳолати моддии инсонҳоро боло бардошта, адолати иҷтимоиро таъмин созад. Инчунин, сатҳи таваккалро ба муҳити зист ва харобшавии онро ба меъёри муайян паст кунад.

Мутаассифона, имрӯз гуфта метавонем, ки маърифати экологии аҳолӣ коҳиш ёфта, таъсири манфии инсон ба табиат хеле зиёд гардидааст. Одамон дар рӯзҳои гарм аз сояи дарахтон истифода мебаранд, вале онҳоро об намедиҳанд; аз мева ва растаниҳои табиат истифода мебаранд, вале барои барқароркунии онҳо андеша намекунанд, медонанд, ки об муъҷиза аст, вале онро олуда мекунанд; партовҳоро ба муҳит партофта, зебоии табиатро вайрон мекунанд ва ғайраҳо. Ба ҳама маълум аст, ки Тоҷикистони мо камзамин буда, 93%-ро кӯҳҳо ва 7%-ро заминҳои ҳамвор ташкил медиҳад. Сол ба сол вобаста ба афзоиши аҳолӣ, тараққиёти иншоотҳои сохтмонӣ, манзилҳои зист, зиёд шудани корхонаҳои саноатӣ, васеъшавии истеҳсолот ва зиёд шудани нақлиёт боиси мураккабшавии ҳолати экологӣ ва олудашавии муҳити зист мегардад. Коршиносон пешбинӣ мекунанд, ки то соли 2030 миқдори автомобил дар ҷаҳон боз 50% меафзояд. Ин боиси боз ҳам бештар истифода шудани нафту газ ва олуда шудани муҳит мешавад. Яке аз мушкилоти имрӯзаи муҳити атроф зиёд шудани партовҳои пластикии яккарата ва сӯзондани онҳо мебошад, ки табиат ва ҳаворо заҳролуд мегардонад. Аз сабаби паст будани маърифати экологӣ партовҳои пластикии яккарата пас аз истифодабарӣ дар муҳити атроф ва ҷойҳои ғайримуқаррарӣ партофта мешаванд. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки солҳои охир дар натиҷаи тағйирёбии глобалии иқлим рух додани офатҳои табиӣ, монанди кӯчиши замин, обшавии пиряхҳо, обхезиҳо, омадани селу тарма, гармсел, кам шудани оби дарёҳо, нобудшавии ҷангалҳо, кам шудани парандаҳо ва баъзе ҳайвонҳои нодир ба назар мерасад.

Ин ҳодисаҳо моро водор месозад, ки инсон бояд рафтори худро нисбат ба табиат ва захираҳои он тағйир дода, ба табиат дилсӯзона муносибат намояд. Мақсад аз рӯ овардан ба «иқтисодиёти сабз», пеш аз ҳама, истифодаи босамаронаи манбаъҳои табиӣ ва интихоби роҳи дурусти тараққиёти ба табиат безарар мебошад. Баъзе одамон чунин мепиндоранд, ки онҳо ҳеҷ муносибате ба тағйирёбии иқлим ва ё ҳолатҳои табиӣ надоранд. Аммо ин комилан нодуруст аст. Ҳар як фард ба воситаи рафтор ва амали худ метавонад ба табиат таъсиргузор бошад. Хуб мешуд, агар ҳар як инсон ба табиат таъсири мусбат мерасонд на таъсири зараровар. Аз дигар тараф, ҳадафи «иқтисодиёти сабз» беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳолӣ тавассути истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нави муосири безарар ба саломатии инсон ва табиат мебошад.

Рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодиёт дар асоси сохтори манбаъҳои рушд муайян карда мешавад, аз ин рӯ, афзалият бояд ба рушд дар асоси фаъолияти инноватсионӣ дода шавад. Дар ин ҳолат омилҳои истеҳсолот ва сармоягузориҳо "воситаҳое ҳастанд, ки барои ёрӣ расонидан ба мақсадҳои инноватсионӣ кумак менамоянд. Давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон, ки инноватсияро манбаъи рушди худ донистаанд, аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ дар сафи пешанд. Мувофиқи натиҷагирии индекси глобалии инноватсионӣ, ки ҳар сол аз тарафи Донишгоҳи Карнел, INSEAD ва ташкилотҳои умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ дар сессияи шӯрои иҷтимоӣ -иқтисодии СММ дида баромада мешавад, дар байни зиёда аз 141 мамлакати дунё, дар асоси 79 нишондодҳои гуногун Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015 дар ҷойи 114 қарор гирифт, ки ин нишондиҳанда аз бисёр давлатҳо паст буда (Россия 48, Хитой 29, ШМА 5), аммо аз бархе аз давлатҳо баланд (Ӯзбекистон 122, Покистон 131, Непал 135) аст. Албатта, ногуфта намонад, ки натиҷаҳои мазкур аслан аз ҳисоби дар сатҳи паст қарор доштани бозори инноватсионӣ мебошанд. Барои рушд ва тараққӣ намудани он пайваста фаъолияту пешниҳод намудани навгониҳо дар ин кишварҳо заруранд, то ба сатҳи дилхоҳи худ бирасанд. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳоро дар соли 2015 дида баромадем. Акнун моро зарур аст, ки барои таҳлил ва муқоисанамои нишондиҳандаҳои натиҷагирии индекси глобалии инноватсионӣ дар соли 2017-умро дида бароем.

Аз рӯйи индекси глобалии инноватсионӣ дар соли 2017, натиҷаи нишондодҳо чунин аст: дар ҷои 1 Швейтсария, индекс 67,69; 4. ШМА, индекс 61,40; 9. Германия, индекс 58.39; 22. Хитой, индекс 52,54; 45. Россия, индекс 38,76-ро ташкил медиҳанд. Инҳо кишварҳоеанд, ки рушди хеле хуб доранд. Тоҷикистон бо индекси 28,16 дар ҷои 94-ум қарор дорад. Ва дар поёнтар давлатҳои 95. Киргизистон, индекс 28,01, 109. Непал, индекс 24,20, 113. Покистон, индекс 23,80 қарор гирифтаанд. Ҳамин тариқ, ба хулосае омадан зарур аст, дар байни ин ду сол Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷойи 114-ум ба 94-ум мавқеи худро ишғол намуд. Ин нишондиҳандаи хуб аст, лекин нишондиҳандахоро бояд боз ҳам беҳтар намуд, аз таҷрибаи давлатҳои тараққикарда истифода намуда, идеяҳои нав ва навгониҳои нодирро пешниҳод намуд.

Аз ҳамин лиҳоз, бо истифода аз соҳаи инноватсия дар амалияи хоҷагидорӣ афзалиятҳоро ба даст овардан зарур аст. Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи ҷаҳонӣ дар сиёсати иқтисодии худ фаъолияти инноватсиониро васеъ истифода намуда истодааст. Заминаҳои онро дар асоси қабули қарору фармонҳо оиди дастгирӣ намудани корхонаҳое, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд, кушодани паркҳои технологӣ дар назди ҳар як макотибҳои олӣ ва додани имтиёзҳо ва грантҳои муайян барои пешбурди корҳои илмӣ-татдиқотӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ дидан мумкин аст.Яке аз нақшаҳои муфид ва манфиатбахшу дохилшаванда ба иқтисодиёти сабз ин истифодаи энергияи барқароршаванда ба ҳисоб рафта, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошад. Табиати кишварамон имконият медиҳад, ки дар ҳар як гӯшаву канори мамлакат неругоҳҳои бо обу шамол коркунанда бунёд намоем, ки аз нуқтаи назари экологӣ безарар ва фоидаовар бошанд. Аз тарафи дигар, барои нигаҳдории ҷангалзору табиати кишварамон моро зарур аст, ки ба шинондану зиёд намудани дарахтон хоҳ мевадиҳанда бошаду ваё хоҳ ороишӣ вақти худро дареғ надорем, амалӣ гардидани онро ба роҳ монем. Ин метавонад барои иқтисодиёти сабз ҳамчун замимма бошад.

Ҷаҳони муосир дар ҳолати таъсири омилҳои гуногун аз тарафи мавҷудоти олам қарор дорад. Ин ҳолат бениҳоят барои ояндаи инсоният хавфнок аст, аз ҷумла аз меъёр зиёд истифода бурдани сарватҳои зери заминӣ, истифодаи мовадҳои нафтӣ, таъсири одамон ба муҳити атроф, вайронкунии ҷангалзорҳо, буридани дарахтон, таъсири газҳои гуногун ба қабатҳои атмосфера, партофтани партовҳо ба муҳити атроф ва ғайра.

Ҳамин тариқ, барои ба даст овардани мақсадҳои дар боло зикргардида сармоягузориҳои мустақим, захираҳо дар соҳаҳои асосӣ ва ислоҳот, ки ба сифати шароитҳои зарурӣ барои ёрдамдиҳиҳои глобалӣ ва фаъолиятҳои ба мақсад муҳим равона кардан зарур аст. Аз ҷумла, баланд бардоштани самаранокии энергияи иншоотҳо, ҳавасмандиҳои моддӣ ҷиҳати кабутизоркунии хона ва ташкилотҳо, инчунин, муҳофизати онҳо аз таъсири партовҳои ба муҳити атроф дохилшаванда; истеҳсол ва истифодаи энергияи барқароршаванда ва нақлиёти камифлоскунанда, таҷдиди нақлиёти ҷамъиятӣ; молиякунонии лоиҳаҳо, ки ба энергияи барқароршаванда алоқаманд мебошад, паҳн намудан ва истифодаи технологияи худтаъминкунандаи энергетикӣ; истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ; ислоҳоти андозӣ ва пешниҳод намудани андозӣ барои истеҳсолкунандагоне, ки маҳсулоти безарар ва аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол мекунанд.

Инчунин, метавон мушкилоти рӯзмараи аҳолиро қайд намуд, ки бисёр дар ҳолати ташвишовар қарор дорад. Ҷангалзор ва табиати кураи заминро агар имрӯз мо шаҳрвандон ҳимоя намуда, қисм-қисм аз рӯйи меъёри муайянгардида истифода набарему ваҳшиёна аз он истифода намоем, барои ояндагон наметавонем мерос гузорем. Дар ҳолати идома ёфтани ин ноэҳтиромӣ нисбати табиат, хавфи ҷиддиро ба миён меорад. Аз ҳамин сабаб, бояд чораҳои зарурӣ барои пешгирӣ намудан қобили қабул аст, то барои ояндагон захираҳои табиат боқӣ монад. Ин ҳолатҳоро ба инобат гирифта, инсоният рушди илму техникаро тараққӣ дода истодааст, ки барои нигоҳдории захираҳои табиат ва таъмин намудани аҳолӣ бо ашёву маводи аввалия таъмин ва дастрас гарданд.

Пешниҳод карда мешавад, ки лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ таҳия карда мешаванд ва дар амалия дастгирӣ ёфта, дар корхонаҳои истеҳсолӣ ҷорӣ карда шуда, талаботҳои иқтисодиёти сабз ба пуррагӣ риоя карда мешаванд. Танҳо дар асоси ҳавасманд намудани субъектҳои иқтисодие, ки рушди устувори худро дар инноватсия мебинанд, метавон ин равандро дар Тоҷикистон ҷоннок намуда, рушди иқтисодиёти сабзро ба даст овард.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. –Душанбе, 2016. -55 с.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030. -Душанбе, 2016. – 80 с.
3. Паёми Президенти мамлакат, Асосгузори сулху ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аз 26 декабри соли 2018. [Манобеи электронӣ]. www.prezident.tj (вақти омӯзиш 11.02. 2019).

4. Тағйирёбии иқлим - мушкилоти азими сайёра. Суханронии Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон дар конфренсияи 21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии СММ дар бораи тағйири иқлим. [Манобеи электронӣ]. www.prezident.tj. (вақти омӯзиш 05.03. 2019).
5. Раҳматзода Ҳ.Б. Механизми ташкилию иқтисодии инкишофи ҷараёнҳои навоварона дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.Б. Раҳматзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. -№4. -С.57-60
6. Давлатов К.К. Активизация интеграционных процессов как фактор развития региональных агропродовольственных комплексов / К.К. Давлатов // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2017. -№2/5(1). -С.34-38.
7. Инновационное развитие экономики. Международный опыт и проблемы России: коллективная монография / науч. ред. В.П. Федеров. -М.: СПб.: Настор-История, 2012
8. Создание общества на основе большей инклюзивной, устойчивости и процветания в Европе и Центральной Азии: Общее видение ООН по вопросам повестки дня в области развития на период после 2015 года. Сентябрь 2013. -С.8. [Электронный ресурс]. http://www.unece.org/index.php?id=33730&L=2
9. Экономика инновационного развития /под. ред. М.В. Кудинов и А.М. Сажиной. -М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2014. – 256 с
10. Баҳриддини Пиримзод. Рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо / Баҳриддини Пиримзод, Ш.О. Кабиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -№2/9. –С.129-134.

ИСТИФОДАИ АФЗАЛИЯТҲОИ ИННОВАТСИЯ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Муаллиф дар мақолаи мазкур асосан масъалаҳои ба роҳ мондан ва тараққӣ додани соҳаи инноватсия, инчунин, самаранокии иқтисодиёти сабзро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки яке аз масъалаҳои муҳимми глобалӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамаи соҳаҳои дар иқтисодиёти кишварбуда ба инноватсия ниёз доранд, ки саноат, бонкдорӣ ва хоҷагии қишлоқ аз қабили соҳаҳои калиди ба ҳисоб мераванд. Барои ривоҷ додани истеҳсолот ва тараққӣ додани соҳаҳои ҳаётан муҳимми ҳаёти халқ мо бояд ба харид ва насби технологияҳои муосир бо давлатҳои пешрафта дар ин соҳа ҳамкорӣ намоем ва бо ҷалби мутахассисони ин соҳа мутахассисони маҳаллиро тарбия созем. Истифодаи технологияҳои муосир ва инноватсионӣ дар ҳаёт самаранокии истеҳсолотро зиёд намуда, дар вақти кам бо сифати баланд ба бозор дилхоҳ маҳсулотро пешниҳод менамояд. Ғайр аз ин, зиён ба муҳити зист ва табиат камтар гашта, ба мо икконияти аз нав истеҳсолкунӣ ва самаранокӣ дар истеҳсолотро фароҳам меорад. Муаллиф дар мақола ин мушкилотро баррасӣ намуда, роҳҳои беҳтарсозии онро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, рушд, истеҳсолот, нарх, хароҷот, иттилоот, сармоягузорӣ, иқтисоди сабз, иқтисодиёт, СММ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, индекси глобалӣ, фаъолияти инноватсионӣ, табиат, рушди устувор, технология, фирма.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРЕИМУЩЕСТВ ИННОВАЦИЙ В ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Автор в данной статье в основном подчеркивает вопросы налаживания и развития инновационной отрасли, а также эффективности зеленой экономики в условиях Республики Таджикистан, которая является одним из важнейших глобальных вопросов. Все отрасли, входящие в экономику страны, нуждаются в инновациях, которые включают промышленность, банковское дело и сельское хозяйство как ключевые отрасли. Для развития производства и жизненно важных отраслей производства мы должны сотрудничать с ведущими государствами в этой области, развивать местную промышленность с привлечением специалистов этой сферы. Для страны необходимо широко использовать в своей экономической политике инновационную деятельность с использованием мирового опыта. Использование современных и инновационных технологий в жизни повышает эффективность производства и в кратчайшие сроки с высоким качеством предоставляет на рынок желаемые продукты. Кроме того, ущерб, наносимый окружающей среде и природе делает нас менее продуктивными и эффективными в процессе производства. В статье автор рассмотрел эти проблемы и предложил пути их решения.

Ключевые слова: инновации, развитие, производство, цена, расходы, информация, инвестиции, зеленая экономика, экономика, ООН, Республика Таджикистан, глобальный индекс, инновационная деятельность, природа, устойчивое развитие, технология, фирма.

THE BENEFITS OF INNOVATION IN THE GREEN ECONOMY

The author of this article mainly emphasizes the issues of establishing and developing the innovation industry, as well as the effectiveness of the green economy in the Republic of Tajikistan, which is one of the most important global issues. All sectors of the country's economy need innovation, which includes industry, banking and agriculture, such as key industries. For the development of production and the development of vital sectors of life of the people, we must cooperate with leading States in this area, to develop local experts with the involvement of specialists in this field. For a country with the use of international experience, it is necessary to make extensive use of innovative activities in its economic policy. The use of modern and innovative technologies in life increases the efficiency of production and in the shortest possible time with high quality provides the desired products to the market. In addition, damage to the environment and nature makes us less productive and efficient in production. In the article the author considered these problems and suggested ways to improve it.

Key words: innovation, development, production, price, costs, information, investment, green economy, economy, UN, Republic of Tajikistan, Global index, innovation, nature, sustainable development, technology, firm.

Сведения об авторе: ***Баҳриддини Пиримзод*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 937-70-77-71, 888 88-11-83**. E-mail: **pirimzoda@ mail.ru**

Information about author: ***Bahriddini Pirimzod*** – Tajik National University, graduate student of the Department of Economic Theory. **Address** 734025, Ripablic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17/ Phone: **(+992)937-70-77-71**

УДК 657(575.32)

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА НИЗОМИ КОНСЕПТУАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАҲЛИЛ

Асаналишоев Г.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равандҳои муосир, ки дар рушди кишвар ба амал меоянд, қарорҳои нав ва ғайримуқаррарро талаб мекунанд. Ташаккул ва рушди инноватсия равиши хеле гуногунро, ки ба муносибатҳои гуногунҷабҳа, ки ба ин навъи фаъолият иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ хосанд, тақозо мекунад. Гуногунии муносибатҳо ва табиати хоси захираҳо, ки ба фаъолияти инноватсионӣ хосанд, системаи мувофиқи ташкили ҳисобдорӣ ва таҳлилро талаб мекунанд.

Барои идоракунии лоиҳаҳои инноватсионӣ бо назардошти гуногунӣ ва мураккабии навоварӣ дар сатҳи корхонаҳо методологияҳои гуногун истифода мешаванд. Ҳамзамон, гурӯҳи роҳбарият бояд ба назар гирад, ки аксар вақт методологияи идоракунии лоиҳаҳои хориҷӣ ба мушаххасоти Россия тамаркуз намекунанд. Аз ин рӯ, ба интихоби методологияи тартиб додани портфели барнома ва лоиҳаҳои инноватсионӣ диққати махсус додан зарур аст. Бояд қайд кард, ки масъалаҳои механизми татбиқи дастовардҳои пешрафти илмӣ ва техникӣ, баҳисобгирии навовариҳо барои корхонаҳои кишоварзӣ бо стратегияҳои гуногуни рушди инноватсионӣ то ҳол пурра таҳия нашудаанд. Барои таъмини устуворирақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ дар бозорҳои кишоварзӣ, рушди васеи инноватсияҳои идоракунӣ ва технологӣ зарур аст, ки зарурати омӯзиши масъалаҳои рушди инноватсионии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, асоснокии дастгирии баҳисобгирӣ ва таҳлилии тағйирот ва навовариро муайян менамояд.

Таваллуди такмилёфта дар ҳамҷояшавии омилҳои иқтисодӣ ва биологӣ сурат мегирад. Дар робита ба таъсир ба онҳое тақсим мешаванд, ки таъсири мусбат ё манфӣ, инчунин, хусусияти дутарафа ба рушди инноватсионӣ доранд. Омилҳои муҳити зист, инчунин, метавонанд тибқи принсипи дигар бо тақсимот ба сиёсат, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва технологӣ ба низом дароварда шаванд. Рӯйхати тахминии омилҳои асосӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Системаи омилҳое, ки ба рушди инноватсионии корхона таъсир мерасонанд

Муҳити беруна	Муҳити дохилӣ
Омилҳои ба рушди технологӣ таъсиркунанда: - воридшавӣ ба бозори ҷаҳонии кишоварзӣ; - нархи баланди ҷаҳонии маҳсулоти кишоварзӣ; - дар хориҷа мавҷуд будани технологияҳои баланд ва имконияти ба даст овардани онҳо (боҷи ками гумрукӣ) омилҳое, ки ба рушди технологӣ таъсири манфӣ мерасонанд; - рақобати баланд дар бозори ҷаҳонии кишоварзӣ; - афзоиши воридоти озуқаворӣ; - боҷи баланди гумрукӣ, манъи воридоти техника ва таҷҳизот барои кишоварзӣ воридшаванда.	Омилҳои ба рушди технологӣ таъсиркунанда: - сатҳи кофии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ; - пешрафти илмию техникӣ; - миқдори кофии замин ва қувваи корӣ; - рафъ намудани нобаробарии нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ; - баланд бардоштани қобилияти харидории аҳолӣ; - шароити мусоиди обу ҳаво ва иқлим; - шароити мусоиди сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ. Омилҳое, ки ба рушди технологӣ таъсири манфӣ мерасонанд: - паст шудани қобилияти харидории аҳолӣ; - монополизм, тараққиёти соҳаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ; - афзоиши тафовут дар нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ; - норасоии манбаъҳои гардиш ва молиявӣ, бад шудани ҳолати заминаи моддию техникӣ; - сатҳи пасти талабот ба пардохтпазирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба маҳсулоти илмию техникӣ; - инфрасохтори рушднаёфтаи бозор; - шароити номусоиди обу хаво; - набудани муҳофизати истеҳсолкунандагони ватанӣ аз воридоти хӯрокворӣ.

Суръати муосири ҳаракатдиҳии тамоми равандҳо (технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва ғайра) аксуламали хеле зуд ва босифати сохторҳои ниҳодиро ба тағйирот тақозо мекунад. Агар сатҳи вокуниш бо мурури замон муайян карда шавад, пас сифат дар таҳияи вариантҳои нав барои ҳалли мушкилоти муайян ифода ёфтааст. Истифодаи ин навовариҳо дар ҳаёти воҳиди институтсионалӣ, дар асл, фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Дар ин маврид корхонаҳои инноватсионӣ асосан бо фаъолияти инноватсионӣ машғуланд, ҳанӯз ҳам фикри муътадил вуҷуд дорад. Дар асл, он ба хотири рушд ёфтанаш ба ҳама гуна фаъолият хос аст. Дар натиҷаи рушди навоварӣ дар ҳама соҳаҳо ба гуногунрангии он ва зарурати систематизатсия оварда расонид, ки онро омор анҷом додааст. Дар омор намудҳои зерини навоварӣ қайд карда мешаванд:- тадқиқот ва таҳия;- омодагии оммавӣ ва ташкили истеҳсолот, ки ба даст овардани таҷҳизот ва асбобҳои истеҳсолӣ, тағйирот дар онҳо, инчунин, тартиб, усул ва стандартҳои истеҳсолот ва

назорати сифат, ки барои истеҳсоли маҳсулоти нав ё татбиқи ҷараёни нави технологӣ заруранд;- тарҳи саноатӣ, тарроҳӣ ва дигар коркардҳои (бо таҳқиқот ва таҳия алоқаманднабуда) маҳсулоти нав, хизматрасонӣ ва усулҳои истеҳсол (интиқол), равандҳои нави истеҳсолӣ, аз ҷумла таҳияи нақшаҳо, ки барои муайян кардани тартиботи истеҳсолӣ, мушаххасоти техникӣ, хусусиятҳои истифодабарӣ пешбинӣ шудаанд ташкили мафҳум, таҳия, истеҳсол ва маркетинги маҳсулоти нав, равандҳо, хизматрасониҳо;- ба даст овардани технологияҳои матлубшуда; - мошин ва таҷҳизот бо мақсадҳои технологии онҳо, ки бо татбиқи технологияҳо ва дигар навовариҳо алоқаманданд.

Аз тарафи дигар, ба даст овардани технологияҳои ғайримоддӣ дар шакли патентҳо, литсензияҳо (шартномаҳо) барои истифодаи ихтироот, намунаҳои саноатӣ, моделҳои судманд, ифшои ноу-хау, инчунин, хидматҳои мундариҷаи технологӣ; харидани таъминоти барномавӣ бо татбиқи инноватсияҳои технологӣ: - таълим, бозомӯзии кадрҳо вобаста ба ҷорӣ намудани навовариҳои технологӣ; - тадқиқоти маркетингӣ.

Чунин таснифоти васеи намудҳои фаъолияти инноватсионӣ ба мо имкон дод, ки се навъи асосии навовариҳоро, ки дар тамоми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мавҷуданд, муайян кунем: 1) технологӣ (хӯрок ва коркард); 2) ташкилӣ; 3) маркетинг.

Аз нуқтаи назари намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, омор навовариро дар самтҳои зерин ба низом медарорад: - саноати кӯҳӣ, истеҳсолӣ; - тавлид ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об; - алоқа, фаъолият бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва технологияҳои компютерӣ. Яъне, дар асл соҳаҳои ашёи хом ва иттилоотии иқтисодиёт тафовут доранд. Навовариҳои технологӣ натиҷаи инноватсия дар шакли маҳсулоти нав ё такмилёфта, ки дар бозор ҷорӣ карда мешаванд, мебошад.

Навовариҳои технологӣ дар истеҳсолоти саноатӣ ва соҳаи хизматрасонӣ ба ду намуд - маҳсулот ва раванд тақсим мешаванд. Навовариҳои маҳсулот ҷорӣ намудани маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ нав ва мукаммалро муттаҳид мекунанд. Ҷорӣ намудани маҳсулоти нав тавассути навоварии маҳсулот дар ҳолате коҳиш меёбад, ки миқёси банақшагирифтаи маҳсулот, хусусиятҳои функсионалии он, сифат, мавод ва қисмҳои сохташуда ё қисмҳои истифодашуда аз маҳсулоти қаблан истеҳсолшуда комилан фарқ мекунанд. Чунин навовариҳо ба технологияҳои бунёдии нав ё маҷмӯи технологияҳои дастрас дар истифодаи нави онҳо асос ёфтаанд. Такмили технологии маҳсулот ба маҳсулоти ба он марбут вобастагӣ дошта, сифату арзишнокии он аз ҳисоби истифодаи ҷузъҳои нисбатан самарабахши мавод, инчунин, тағйироти ночиз ба як ё якчанд зерсистемаҳои техникӣ (барои маҳсулоти мураккаб) ба таври назаррас беҳтар карда шуданд.

Инноватсияи равандҳо ҷорӣ кардани усулҳои технологии нав ё ба таври назаррас такмилёфтаи истеҳсолот, аз ҷумла усули интиқоли маҳсулот мебошад. Ин навовариҳо асосан ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ё интиқоли маҳсулоти дар корхона мавҷудбуда нигаронида шудаанд ва метавонанд барои истеҳсол ва таҳвили маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ нав ё такмилёфта, ки бо истифодаи усулҳои анъанавии истеҳсол ва расонида намешаванд, ба роҳ монда шаванд. Навовариҳои маҳсулот таҳия ва татбиқи хизматрасониҳои тамоман нав, беҳтар кардани хизматрасонӣ бар иловаи функсияҳо ё хусусиятҳои нав, беҳбудиҳои назаррас дар хизматрасонӣ (масалан, суръат, самаранокӣ)-ро дар бар мегиранд. Навовариҳои раванд таҳия ва амалисозии такмилҳои нав ё назарраси роҳи тавлид ва хизматрасониро дарбар мегиранд.

Навовариҳои ташкилӣ роҳҳои қаблан маълуми тиҷорат, ташкили меҳнат ва муносибатҳои берунӣ мебошанд. Самти асосии он баланд бардоштани самаранокии корхона тавассути кам кардани хароҷоти маъмурӣ ва трансаксионӣ, беҳтар кардани арзиши таҳвил ва дастрасии бозор ба дороиҳои гумшуда мебошад. Навовариҳои маркетинг усулҳои нав ё ба таври назаррас такмилёфтаи маркетинг, аз ҷумла тағйироти назаррас дар тарҳрезии усулҳои фурӯш ва пешниҳоди мол, кор, хизматрасонӣ ва маркетингро бо истифода аз стратегияҳои нав дарбар мегиранд. Навовариҳои маркетинг ба афзоиши фурӯш тавассути васеъ кардани таркиби истеъмолкунандагони маҳсулот ва хизматрасонӣ ва пурра қонеъ кардани ниёзҳои онҳо - азхудкунии бозорҳои нави фурӯш, нигаронида шудаанд. Модели идоракунии баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ барои навовариҳои "пешрафта" пешбинӣ шудааст, ки танҳо навсозии технологияҳои куҳнаро дар назар дорад. Таъсиси инноватсионии «пешрафт» ба гузариш ба сатҳи нави рушди технологӣ мусоидат мекунад ва агар роҳи аввал тағйироти миқдорӣ дар инноватсия бошад, роҳи дуюм тағйир додани сифати навовариро дар назар дорад, ки муносибати сифатан навро дар идоракунии баҳисобгирӣ ва таҳлилиро талаб намуда, дар система дар шакли пешгӯии баҳисобгирӣ пешниҳод шудааст, ки мафҳуми он дар банди 3.2 ифода ёфтааст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили амалияи инноватсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи идоракунии баҳисобгирӣ ва таҳлилии фаъолияти инноватсионии созмон таҳия карда шуд, ки дар ҳафт блок амалӣ карда мешавад:

1) модели фаъолияти инноватсионии ташкилот;
2) намуна барои паҳн кардани дониш дар фаъолияти инноватсионии ташкилот;
3) шакли ташкили баҳисобгирии фаъолияти инноватсионии ташкилот;
4) идоракунии баҳисобгирӣ ва таҳлилии сармояи иҷтимоӣ;
5) баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлилии идоракунии потенсиали дохилӣ ва хориҷӣ;
6) модели идоракунии баҳисобгирии фаъолияти инноватсионии ташкилот (ҳангоми навоварӣ);
7) пешгӯии баҳисобгирӣ (ҳангоми сохтани маҳсулоти нави инноватсионӣ ва ташаккули сохтори нави технологӣ).

Система ҳалли ҳамаҷонибаи масъаларо дар асоси муайян кардани вижагӣ ва намунаҳои навоварӣ, ки таҳкурсии он дониш аст, таъмин менамояд: ташаккули принсипҳои ташкилии баҳисобгирӣ, муайян кардани намудҳои хоси моликият ва менеҷменти ҳисоботӣ-таҳлилӣ ва идоракунии натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳҳои гуногуни рушд. Чунин ташаккули васеъмиқёси фаъолияти инноватсионӣ сохтани як системаи мукаммали баҳисобгирӣ ва таҳлилиро барои идоракунӣ тақозо мекунад. Аммо, таъсиси чунин система дар аввал муайян кардани мавқеъҳои зеринро талаб мекунад: 1) худи фаъолияти инноватсионӣ; 2) натиҷаи инноватсия. Консепсияи инноватсия ҳамеша алоҳида аст, ки ҷараёни мушаххасро инъикос мекунад ва аксар вақт бо мафҳумҳои "фаъолияти инноватсионӣ", "равандҳои инноватсионӣ" ва ҳатто худи таърифи "инноватсия" омехта аст. Ҳамзамон, мафҳуми дақиқ ба мо имкон медиҳад, ки заминаи идоракунии системаи баҳисобгирӣ ва таҳлилиро муайян кунем.

АДАБИЁТ

1. Абдуллин И.Ш. Высокочастотная плазменная обработка в динамическом вакууме капиллярно-пористых материалов. Теория и практика применения / И.Ш. Абдуллин, Л.Н. Абуталипова, В.С. Желтухин, И.В. Красина. -Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2004. - 428 с.
2. Анализ инвестиционной привлекательности организации / Д.А. Ендо-вицкий, В.А. Бабушкин, Н.А. Батурина и др.; под ред. Д.А. Ендовицкого. - М.: КноРус, 2010.-376 с.
3. Анисимов С.А. Организационно-экономические особенности инновационного проектирования на предприятии: дисс. на соиск. уч. степ, к.э.н. -Москва, 2005.- 178 с.
4. Башева А.В. Контроллинг как инструмент анализа влияния новых технологий на развитие экономики предприятия // Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал. - 2010.-№2.-С. 172-177.
5. Безруких П.С. Комментарий к Положению о составе затрат. -М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 1999. - 256 с.
6. Бекетов Н.В., Денисова А.С. Организационно-экономические механизмы развития управленческих инноваций компаний // Экономический анализ: теория и практика. - 2009. - № 2. - С. 2-6.
7. Бухонова С.М., Дорошенко Ю.А., Сыров М.В., Тумина Т.А. Методология и теория моделирования выбора инновационного решения по критерию минимизации трансакционных издержек // Экономический анализ: теория и практика. 2008.-№ 15. - С. 9-14.
8. Витковская Н.Н. Анализ инновационной деятельности в Приморском крае и перспективы развития промышленных предприятий// Экономический анализ: теория и практика. - 2008. - № 24. - С. 17-25.
9. Гринева Н.В. Управление рисками в инновационной деятельности // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. - 2008. № 6. - С. 118-129.

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА НИЗОМИ КОНСЕПТУАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАҲЛИЛ

Дар шароити бозори босуръат рушдёбанда навовариҳо омили стратегии муваффақияти ҳар як субъекти соҳибкорӣ ва бартарияти ҳамаҷонибаи рақобатии он мебошад, ки рақобатпазириро дар бозори дохилӣ ва ҷаҳонӣ таъмин менамояд. Сарфи назар аз вазъи душвори иқтисодии бисёр корхонаҳо дар натиҷаи таъсири буҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ, тамоюли афзоиши фаъолияти инноватсионии онҳо ба назар мерасад, ки фароҳам овардани шароити муносибро аз ҷониби зерсистемаи дастгирӣ талаб мекунад. Дастгирии ҳамаҷонибаи идоракунии инноватсия зерсистемаҳои ҳуқуқӣ, танзимкунанда, методологӣ, молиявӣ, моддӣ, кадрӣ ва иттилоотиро дар бар мегирад. Дар системаи дастгирии иттилоотии идоракунии инноватсия муҳимтарин роҳ ҳисобдорӣ ва таҳлилӣ мебошад. Гузашта аз ин, дар шароити бозор бо тавсеаи мустақилияти иқтисодии корхонаҳо, масъулияти роҳбарон барои дуруст ва саҳеҳ будани қарорҳои идоракунандаашон меафзояд.

Калидвожаҳо: муҳосиб, менеҷмент, навоварӣ, менеҷменти баҳисобгирӣ ва таҳлилӣ, сармояи иҷтимоӣ, раванд, модел, ташкилот, маркетинг, маҳсулот.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОБЪЕКТ УЧЕТА И АНАЛИЗА

В условиях динамично развивающегося рынка инновации являются стратегическим фактором успеха любого субъекта хозяйствования, его универсальным конкурентным преимуществом, обеспечивающим конкурентоспособность на отечественном и мировом рынках. Несмотря на сложное экономическое положение многих предприятий в результате влияния последствий мирового экономического кризиса, в настоящее время начинает проявляться тенденция к повышению их инновационной активности, что требует создания соответствующих условий со стороны обеспечивающей подсистемы. Комплексное обеспечение управления инновационной деятельностью включает правовую, нормативно-методическую, финансовую, материальную, кадровую и информационную подсистемы. Наиболее важное значение в системе информационного обеспечения управления инновационной деятельностью имеет учетно-аналитическая информация. К тому же в рыночных

условиях с расширением экономической самостоятельности предприятий возрастает ответственность руководителей за правильность и обоснованность принимаемых ими управленческих решений.

Ключевые слова: бухгалтер, управление, инновации, учетно-аналитическое управление, социальный капитал, процесс, модель, организация, маркетинг, продукт.

ECONOMIC ESSENCE AND CONCEPTUAL BASES OF INNOVATIVE ACTIVITY AS AN OBJECT OF ACCOUNTING AND ANALYSIS

In the conditions of a dynamically developing market, innovations are a strategic factor in the success of any business entity, its universal competitive advantage, which ensures competitiveness in the domestic and world markets. Despite the difficult economic situation of many enterprises as a result of the effects of the global economic crisis, a tendency to increase their innovative activity is beginning to appear, which requires the creation of appropriate conditions on the part of the supporting subsystem. Comprehensive support for the management of innovation includes legal, regulatory, methodological, financial, material, personnel and information subsystems. The most important in the system of information support of innovation management is accounting and analytical information. Moreover, in market conditions with the expansion of economic independence of enterprises, the responsibility of managers for the correctness and validity of management decisions made by them increases.

Key words: accountant, management, innovation, accounting and analytical management, social capital, process, model, organization, marketing, product.

Сведения об автор: ***Асаналишоев Гулом Айналишоевич*** **–** Таджикский национальный университет, соискатель кафедры бухгалтерский учет. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **gylom@mail.ru.** Телефон: **937-18-88-99**

Information about the author: ***Asanalishoev Gulom Ainalishoevich*** **-** Tajik National University, applicant for accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **937-18-88-99**

УДК 339.9

СТРАТЕГИЯ «ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ» КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ: ОПЫТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аламшоев А.К., Имомёрбеков Ф.М., Гулмамадов А.В.
Таджикский государственный финансово-экономический университет,
Таджикский национальный университет

В современных условиях возрастает роль интеграционных связей в разрешении проблем устойчивого развития регионов. В основе формирования подходов к разрешению масштабных проблем территориальных образований находится концепция устойчивого развития, предполагающая динамический процесс последовательных позитивных изменений, обеспечивающих сбалансированность экономического, социального и экологического аспектов жизни общества. В этом плане представляет растущий интерес реализация международной инициативы интеграции стратегии «Один пояс – Один путь» (ООП) как формы масштабной интеграции экономических, организационных и социальных процессов, обладающих мощным синергетическим эффектом. Важно отметить, что стратегия ООП считается глобальной идеей Китая, выдвинутая Председателем Китайской Народной Республики (КНР) Си Цзиньпином в 2013 г. Её идеей является создание глобальной интеграционной стратегии. Инициатива «Пояса и Пути» состоит из трех проектов: «Экономический пояс Шёлкового пути»; «Морской Шёлковый путь XXI века»; «Полярный Шёлковый путь». Концепция ставит своей исходной целью - создание глобального Евразийского рынка. Как отметила в своём выступление генеральный консул КНР в Нью-Йорке, Чжан Циюэ, что "Один пояс, один путь - это не отдельный субъект или механизм, а концепция и инициатива развития сотрудничества. Она зависит от двух- или многосторонних механизмов, затрагивающих Китай и заинтересованные государства и регионы, и опирается на уже существующие эффективные платформы межрегионального сотрудничества. Позаимствовав исторический символ древнего "Шелкового пути" и сделав упор на мирное сотрудничество, Китай выразил готовность развивать со странами и районами "вдоль пути" партнерские экономические отношения, формировать общность интересов, общность ответственности и "сообщество единой судьбы", основываясь на принципах политического доверия, экономической интеграции и культурной толерантности" [9,с.4]. Актуальность исследования этой концепции подтверждается достаточно большим объемом научно-исследовательских работ, посвященных этой тематике. К основным из них следует отнести работы [1,3,4,6]. Некоторые зарубежные авторы даже приравнивают ООП с «Планом Маршалла новой эпохи» [9,с.9; 11,12]. За период своего существования ООП превратилась в двигатель не только регионального, но и глобального сотрудничества, о чём свидетельствуют многочисленные проекты, которые реализуются в разных странах всего мира.

Китай считается главным стратегическим партнёром Республики Таджикистан (РТ), который оценивает РТ как хорошего партнёра, имеющего достаточное количество водно-

энергетических и прочих природно-климатических ресурсов. По некоторым данным, объём китайских инвестиций в экономику РТ составляет более 2,5 млрд. долларов. Автор работы [5,10,с.338] прогнозирует, что в ближайшие 10 лет экспорт Китая в регионы "одного пояса - одного пути" вполне может вырасти на одну треть, а размеры инвестиций достигнут 5 трлн. долларов США. Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент РТ уважаемый Эмомали Рахмон, выступая 27 апреля 2019 года в Китае на втором Международном форуме «Один пояс – один путь» отметил, что «учитывая новые глобальные реалии, Инициатива «Один пояс-один путь» является своевременной и востребованной, так как отражает и объединяет экономические интересы многих стран. Ведь главная цель Инициативы заключается в стимулировании общего развития и процветания, основанных на принципах совместного использования преимуществ каждой стороны во имя общего блага всех государств, расположенных вдоль Щёлкового пути» [13]. Стратегия ООП должна стать стимулятором роста для замедляющейся в последнее время китайской экономики, а также продвигать национальные интересы Китая на мировой арене. На сегодняшний день актуальны следующие проекты в рамках стратегии ООП.

Реализация стратегии ООП способствует развитию Республики Таджикистан, а также дает импульс для реализации Национальной стратегии до 2030 г. Республика в ближайшие годы рассчитывает на увеличение объемов внешней торговли, сокращение стоимости и удобного передвижения между странами после реализации этого масштабного проекта.

На сегодняшний день в РТ реализуются проекты ООП, которые проходят по предполагаемому маршруту этой стратегии. Проекты охватывают различные отрасли народного хозяйства. В частности, реализованы проекты промышленного назначения, производства строительных материалов, обработка драгоценных камней и металлов. КНР также в основном по проекту ООП инвестирует инфраструктуру туризма, агропромышленный сектор и т.д. Сегодня насчитывается около 200 китайских компаний, работающих на рынке Таджикистана и более 50 предприятий, созданных с участием КНР.

Реализация проекта по строительству высоковольтных линий электропередачи Юг-Север (500 кВт), Лолазор-Хатлон (220 кВт) и Худжанд-Айни (220 кВт) позволяет соединить Центральный Таджикистан с Севером республики. Проект по золоторудному месторождению ООО «Пакрут» на 180 млн. долларов и ООО «КМ Муосир» по строительству предприятия направлены на производство взрывчатых веществ в Дангаре на 20 млн. долларов.

Строительство инфраструктурных проектов Душанбе-Джиргиталь-Сары-Таш, укрепило торгово-экономические отношения с Кыргызстаном. Автомагистраль Душанбе-Кашгар связывает основные таджикские города с Северо-Западом Китая [5,8]. В январе 2015 года в РТ вошел Азиатский банк инфраструктурных инвестиций, который создан в рамках проекта ООП. КНР уже выделил Таджикистану денежные суммы для реализации проектов транспортно-логистической инфраструктуры. Чжао Лэй, профессор Института международных стратегических исследований Центральной партийной школы Коммунистической партии Китая, подчеркнул, что страны вдоль ООП имеют богатые ресурсы и источники энергии, но эти страны с осторожностью относятся к разговорам о бизнесе, предполагая торговлю ресурсами и энергией. Например, в Таджикистане и Кыргызстане нет нефти и природного газа, но эти два государства - горные страны с избыточными водными ресурсами, однако коэффициент использования воды там составляет менее 10%. Пять северо-западных провинций Китая страдают от нехватки воды. Таким образом, в данной ситуации стратегическое видение должно учитывать не только нефть и газ, но и водные ресурсы [9]. Проект ООП адаптирован к появлению новых мировых лидеров, что приводит к активному созданию инновационных центров экономического развития. Можно назвать несколько причин появления данной инициативы:

- во-первых, с точки зрения экономического развития, роста и расширения регионального экономического сотрудничества, Китай проводит перестройку экономической структуры и активно ищет новые внешние пути для стимулирования экономического роста. Для Китая страны-участницы СНГ, как близкие соседи и важные партнёры сотрудничества, без всякого сомнения, имеют весьма важное значение и ценность.

- во-вторых, территориальные вопросы в Южно-Китайском море привели к нестабильности отношений Китая со странами Юго-Восточной Азии, что также рассматривается как повод, подталкивающий Китай обратить внимание на Евразию в контексте обеспечения безопасности.

- в-третьих, "Экономический пояс Шелкового пути" придаёт новый импульс взаимному развитию экономического сотрудничества с Россией и странами Центральной Азии и продвижению региональной интеграции в рамках ШОС, которая была создана Китаем и странами СНГ.

В целом, Республика Таджикистан положительно оценивает стратегию Китая по возрождению Шелкового пути, так как "Экономический пояс Шелкового пути" закладывает прочный фундамент устойчивого экономического развития всего региона от Азии до Европы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вопросы и состояние процессов сопряжения Евразийского экономического союза и инициативы «Один пояс – один путь» в представлениях Китая и России /[С.Ю. Глазьев, В.В. Архипова, А.И. Агеев и др.]// Евразийская интеграция: экономика, право, политика. - 2019. -№3. -С.13-30.
2. Официальный сайт информационного агентства RECNUM. [Электронный ресурс]. URL: https://regnum.ru/news/2648995.html
3. Сотрудничество Китая со странами с переходной экономикой в рамках проекта "Один пояс - один путь": Cooperation between China and Transition Countries under the Framework of "the Belt and Road": сборник статей/ Под ред. Цуй Чжэн и Цюй Вэньи. - М: МАКС Пресс, 2018. - 240 с.
4. Сотрудничество в рамках инициативы "Один пояс - один путь": материалы Международной научной конференции. Томск, 27-28 ноября 2017 г. -Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2018. - 192 с.
5. Ожидания Таджикистана от реализации идеи экономического пояса Великого шелкового пути / Х.У. Умаров, Ш.А. Джалолов, Л.В. Шульгина, [и др.] // ФЭС: Финансы. Экономика. - 2018. -Т.15. -№8. -С.12-20.
6. Фаткулин Б.Г. Сравнительный анализ информационного сопровождения внешнеполитической инициативы «Один пояс-один путь» в электронной прессе ираноязычных государств (Таджикистан, Афганистан, Иран) / Б.Г. Фаткулин // Политическая лингвистика. – 2017. -№5. -С.137-141.
7. Фролова И.Ю. Китайский проект «Экономический пояс Шёлкового пути»: развитие, проблемы, перспективы / И.Ю. Фролова // Проблемы национальной стратегии. – 2016. -№5(38). -С.47-67.
8. Хайдаров Р. Значение китайской инициативы «Один пояс-один путь» для Таджикистана / Р. Хайдаров // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховиддинова АН РТ. – 2019. -№2. -С.162-167.
9. Шан Хупин. Один пояс-один путь: ключевые понятия / Шан Хупин; пер. с кит. В. Николаевой, В. Ефановой. - М.: ООО Международная издательская компания "Шанс", 2019. - 263 с.
10. Юншэн Я. От конкурентоспособности к ключевой компетенции / Я. Юншэн; пер. с китайского Дун Наянь, Сунь Син. - 3-е издание. -М.: Дело и сервис, 2019. - 432 с.
11. Sarmiza Pencea. A look into the Complexities of the One Belt, One Road Strategy. [Электронный ресурс]. URL: http://www.globeco.ro/wp-content/uploads/vol/split/vol_5_no_1/geo_2017_vol5_no1_art_018.pdf (дата обращения: 06.12.2019).
12. The Standard (2017) – Belt and Road investments exceed UD50b, Hong Kong, March, 6. [Электронный ресурс]. http://www.thestandard.com.hk/breaking-news.php?id=85748.
13. Рахмон Э. Выступление на втором Международном форуме «Один пояс-один путь» по международному сотрудничеству. [Электронный ресурс]. URL: http://president.tj/ru/node/19974 (дата обращения: 09.12.2019).

ДУРНАМОИ «ЯК КАМАРБАНД-ЯК РОҲ» ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚАҲО: ТАҶРИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои дурнамо дар доираи лоиҳаи "Як камарбанд-як роҳ" ва омилҳои рушди устувори минтақаҳо дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудаст. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки дар шароити ҳамгироӣ ва ҷаҳонишавии мамлакатҳо, рушди босубот ва рушд бо равандҳо ва мушкилиҳои ҳамгироӣ, ки дар доираи ҳама гуна лоиҳаҳои мушаххас ташаккул меёбанд, зич алоқаманд аст. Ҳамзамон, мақола ба ҳамкориҳои мусбати стратегӣ ва заминаҳои ҳамкории мутақобилан судманд байни Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Дар баробари ин, муаллиф нуктаҳои гуногуни назари муаллифони хориҷӣ, инчунин, диққати махсусро ба масъалаҳои ҳамкорӣ дар доираи лоиҳаҳои инфрасохторӣ баррасӣ менамояд. Инчунин, дар мақола ҳавасмандии сармоягузорони Чин ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар татбиқи лоиҳаҳои дарозмуддати стратегӣ ва инфрасохторӣ, ки барои рушди устувори минтақаҳо заруранд, таҳлил карда шудаанд. Вобаста ба ин, дурнамои “Як камарбанд-як роҳ”-ро чун платформаи нав барои таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии тамоми минтақаҳо (аз Осиё то Аврупо) ҳисобидан мумкин аст. Дар маҷмӯъ, ташаббусҳои «Як камарбанд-як роҳ» дар соҳаи ҳамкориҳои байниминтақавӣ нақши муҳим доранд ва дар заминаи глобалӣ бинобар амалисозии ин дурнамо такони иловагӣ мегиранд. Бо иштирок дар ин ташаббус, Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои бахши воқеӣ ва индустриализатсияи минбаъдаи иқтисоди миллиро тавсеа медиҳад.

Калидвожаҳо: ҳамгироӣ, равандҳои ҳамгироӣ, эффектҳои синергетикӣ, дурнамо, рушди устувор, рушди минтақавӣ, ташаббус, лоиҳа.

СТРАТЕГИЯ «ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ» КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ: ОПЫТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы стратегии в рамках проекта «Один пояс-один путь» и факторы устойчивого развития регионов на примере Республики Таджикистан. Прежде всего, следует отметить, что в условиях интеграции и глобализации стран, устойчивость экономического развития и роста тесно связаны с интеграционными процессами и вызовами, которые формируются в рамках реализации каких-либо конкретных проектов. Вместе с тем, в статье уделяется внимание позитивному стратегическому сотрудничеству и предпосылки взаимовыгодной кооперации Китайской Народной Республики и Республики Таджикистан. Наряду с этим, автор рассматривает различные точки зрения зарубежных авторов, а также особое внимание уделяет проблемам взаимодействия в рамках инфраструктурных проектов. Также в статье анализируются примеры высокой заинтересованности вложения китайских инвестиций в экономику Республики Таджикистан с целью укрепления взаимовыгодного сотрудничества в реализации долгосрочных стратегических и инфраструктурных проектов, необходимых для устойчивого развития регионов. В этом плане стратегия «Один пояс-один путь» является новой платформой для обеспечения устойчивого социально-экономического развития всех регионов (от Азии до Европы). В целом, инициатива «Один пояс-один путь» играет важную роль в области межрегионального сотрудничества и в глобальном контексте приобретает дополнительный импульс, благодаря реализуемым

мероприятиям в рамках данной стратегии. Участвуя в данной инициативе, Республика Таджикистан расширяет возможности для реального сектора и последующей индустриализации национальной экономики.

Ключевые слова: интеграция, интеграционные процессы, синергетические эффекты, стратегия, устойчивое развитие, региональное развитие, инициатива, проект.

STRATEGY "ONE BELT - ONE ROAD" AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the issues of strategy in the framework of the project "One belt, one road" and factors of sustainable development of regions on the example of the Republic of Tajikistan. First of all, it should be noted that in the context of the integration and globalization of countries, the sustainability of economic development and growth is closely related to the integration processes and challenges that are formed in the framework of any specific projects. At the same time, the article focuses on positive strategic cooperation and the prerequisites for mutually beneficial cooperation between the People's Republic of China and the Republic of Tajikistan. Along with this, the author considers various points of view of foreign authors, and also devotes particular attention to the problems of interaction in the framework of infrastructure projects. The article also analyzes examples of high interest in investing Chinese investments in the economy of the Republic of Tajikistan in order to strengthen mutually beneficial cooperation in the implementation of long-term strategic and infrastructure projects necessary for the sustainable development of the regions. In this regard, the “One Belt, One Road” strategy is a new platform for ensuring sustainable socio-economic development of all regions (from Asia to Europe). In general, the “One Belt, One Road” initiatives play an important role in the field of interregional cooperation and, in the global context, gain additional impetus due to the ongoing activities under this strategy. By participating in this initiative, the Republic of Tajikistan is expanding opportunities for the real sector and the subsequent industrialization of the national economy.

Key words: integration, integration processes, synergistic effects, strategy, sustainable development, regional development, initiative, project.

Сведения об авторах: ***Аламшоев Анис Крубониддинович*** **–** Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Телефон: **935-55-10-50.** E-mail: **anis_alamshoev@mail.ru**
Имомёрбеков Фезилобек Мирзокандович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон**: (+992) 939-41-30-20**
Гулмамадов Алишер Варкаевич - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон**: (+992) 935-20-00-55.** E-mail: **alishergulmamadov@mail.ru**

Information about the authors: ***Alamshoev Anis Kruboniddinovich*** - Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of International Finance and Credit Relations. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimova Street, Tajik State University of Finance and Economics. Phone: **(+992) 935-55-10-50.** E-mail: **anis_alamshoev@mail.ru**
Imomerbekov Fezilobek Mirzokandovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 939-41-30-20.** E-mail: **fezilobek@mail.ru**
Gulmamadov Alisher Varkaevich - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК : 333.222:336.7:336.714:311.313(575.3)

ИНВЕСТИРОВАНИЕ: ФИНАНСОВЫЙ ИСТОЧНИК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафарзода Сафармад Саид
Научно-исследовательский институт ТНУ

Рыночные преобразования, произошедшие за последние десятилетия в экономике Республики Таджикистан, внесли значительные изменения в политическую, экономическую и социальную жизнь республики. Рыночная модель хозяйствования требует, чтобы государственная инвестиционная политика регионов базировалась на общих принципах децентрализации инвестиционного процесса. Данное требование несомненно явилось основой возрастания роли регионов в инвестиционном процессе, а также дало возможность активизации их собственной инвестиционной политики.

Инвестиция - все виды прав на имущество (кроме имущества личного пользования или связанного с деятельностью по продаже товаров без их переработки), включая денежные средства, ценные бумаги, производственно-технологическое оборудование и результаты интеллектуальной деятельности, принадлежащие инвестору на основе права собственности и вкладываемые им в объекты инвестиционной деятельности в целях получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата [1,с.1].

В последние годы в инвестиционной деятельности наблюдаются позитивные тенденции. Объемы инвестиций в основной капитал за последние 5 лет возросли в четыре раза. С целью

улучшения инвестиционного климата принят Налоговый кодекс в новой редакции, приняты законы Республики Таджикистан «Об инвестициях», «Об свободных экономических зонах», Концепция государственной политики привлечения и защиты инвестиций в Республике Таджикистан. В условиях глобализации экономических процессов, ключевым вопросом для каждого государства является развитие его территориальной целостности, а значит, его регионов, и Таджикистан не исключение. Региональная политика является частью экономической политики республики, связанная с увеличением региональных ресурсов, оказанием помощи депрессивным регионам, выравниванием показателей уровня жизни и доходов населения в сравнении с другими регионами республики.

Особое экономическое значение региона состоит, с одной стороны, в облегчении управления страной, а с другой, создает объективные условия для планирования социально-экономического развития, регулирует экономические связи отдельных частей страны [9,с.39].

Регион объединяет административно-территориальные единицы (областей, городов, районов) отраслей производственной и непроизводственной сфер, функционирующих в виде отдельных комплексов (промышленного, сельскохозяйственного, строительного, транспортно-коммуникационного, торгового, жилищно-коммунального, социального и др.), которые действуют во взаимной связи. В Республике Таджикистан, в зависимости от административно-политического, территориального и других характерных особенностей, функционируют 5 регионов: Северный (Согдийская область с 8 городами и 14 районами областного подчинения); Южный (Хатлонская область с 4 городами и 24 районами областного подчинения); Восточный (Горно-Бадахшанская автономная область с 1 городом и 7 районами областного подчинения); г. Душанбе (с 4 районами городского подчинения); города и районы республиканского подчинения (ГРРП с 4 городами и 9 районами республиканского подчинения) [7,с.14].

В данной статье мы рассматриваем проблему социально-экономического развития городов и районов республиканского подчинения и инвестирования данных территорий республики.Уровень социально-экономического развития как страны в целом, так и отдельных ее регионов непосредственно зависит от объёмов, направления и эффективного использования инвестиционных вложений, в том числе иностранных инвестиций.

На сегодняшний день региональные органы власти проявляют активное участие в улучшении инвестиционного климата, создании зон наибольшего благоприятствования, способствуют предоставлению налоговых льгот, развитию лизинговой деятельности, кредитной поддержки инвестиций и т.д. В своём ежегодном Послании Маджлиси Оли Президент Республики Таджикистан, Лидер нации Эмомали Рахмон отметил: «За последние два года в национальную экономику из всех источников инвестирования было направлено и освоено 22 миллиарда сомони, из которых 6 миллиардов составляют средства проектов государственных инвестиций. В этот период для осуществления 26 проектов по развитию энергетической, транспортной и социальной инфраструктур были подписаны и осуществлены 40 кредитных и грантовых соглашений на сумму 7 миллиардов сомони. Согласно программных документов, доля частного сектора в общем объеме капиталовложений до 2020 года будет увеличена в 2 раза. Эта цель побуждает нас придавать первоначальное значение вопросам создания благоприятного климата и внедрения методов стимулирования деятельности предпринимательства и капиталовложения на местах. С учетом анализа особенностей каждого региона, природных и человеческих ресурсов, климата и условий их расположения необходимо активизировать разработку и реализацию различных инвестиционных проектов.

Правительство страны для преобразования Таджикистана до 2030 года в транзитную страну в период независимости реализовало государственные инвестиционные проекты с привлечением более 12 миллиардов сомони» [2,с.10,15].

По официальным оценкам, в 2017 году рост реального ВВП ускорился до 7,1% (с 6,9% в 2016 году), чему способствовало увеличение частного потребления на фоне восстановления денежных переводов и чистого экспорта (простимулированного металлическими полезными ископаемыми). * Инвестиции также поддерживали экономический рост, подкрепляемый государственными проектами, тогда как частные инвестиции из внутренних и иностранных источников были незначительными.

Инвестиционная политика регионов включает в себя следующие основные элементы, а именно:

- разработка и принятие законодательных и нормативно-правовых актов, регулирующих инвестиционный процесс;

- предоставление гарантий по сохранности вкладываемого частного капитала;

* По данным Центрального банка России, денежные переводы в Таджикистан в 2017 г. составили US$2,5 миллиарда в сравнении с US$1,9 миллиарда в 2016 г., т.е. ежегодный прирост в 31,5 процента.

- предоставление налоговых и иных льгот, отсрочек по налоговым и арендным платежам, нефинансовых стимулов;

- создание организационных структур по поддержке инвестиционной деятельности;

- содействие разработке и проведению экспертизы, а также сопровождение инвестиционных проектов;

- предоставление гарантий и поручительств коммерческим банкам, финансирующим инвестиционные проекты;

- мобилизация средств населения посредством выпуска ценных бумаг на местах;

- содействие становлению институтов региональной инвестиционной инфраструктуры.

Активизация инвестиционной политики регионов приводит к возникновению ряда проблем, которые связаны с углублением межрегиональных противоречий. В их числе усиление конкуренции за привлечение инвестиционного капитала, возрастание дифференциации уровней социально-экономического развития, разрыв единого инвестиционного пространства. Эти противоречия достаточно тесно взаимосвязаны. В таблице 1 нами приведены статистические показатели инвестирования регионов Республики Таджикистан за последние 4 года.

Сведения о прямых инвестициях по территориям Республики Таджикистан в период 2014-2017гг. (*тыс. долларов)*

Регионы РРП	2014		2015	2016		2017			2017г. в % к		
									2014	2015	2016
г. Вахдат	6217,8	25,3	31779,5	12,7	17709,0	97,7	3962,3	0,8	63,7	12,4	22,3
г. Гиссар	862,9	3,5	3215,0	1,2	-	-	219541,9	47,2	25,4	6828,6	-
Варзобский район	3136,4	12,7	610,0	0,2	-	-	610,0	0,1	19,4	100	-
район Рудаки	1042,4	4,2	19830,4	7,9	415,6	2,2	43103,9	9,2	4135,0	217,3	10371,4
Тавилдаринский район	9,4	0,03	527,9	0,2	-	-	5254,6	1,1	55,9	995,3	-
Ляхшский район	-	-	-		-	-	12,7	0,002	-	-	-
Турсунзадевский район	-	-	41,3	0,01	-	-	41,3	0,008	-	100	-
Шахринавский район	13236,1	54,0	192377,5	77,4	-	-	192379,1	41,3	1453,4	100,0	-
Всего:	**24505,0**	100	**248381,6**	100	**18124,6**	100	**464905,8**	100	1897,1	187,1	2565,0

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2014г. С.240, за 2015г. С. 240
Таджикистан: 25-лет государственной независимости Статистический сборник за 2016г. -С.273. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2018г. -С.257

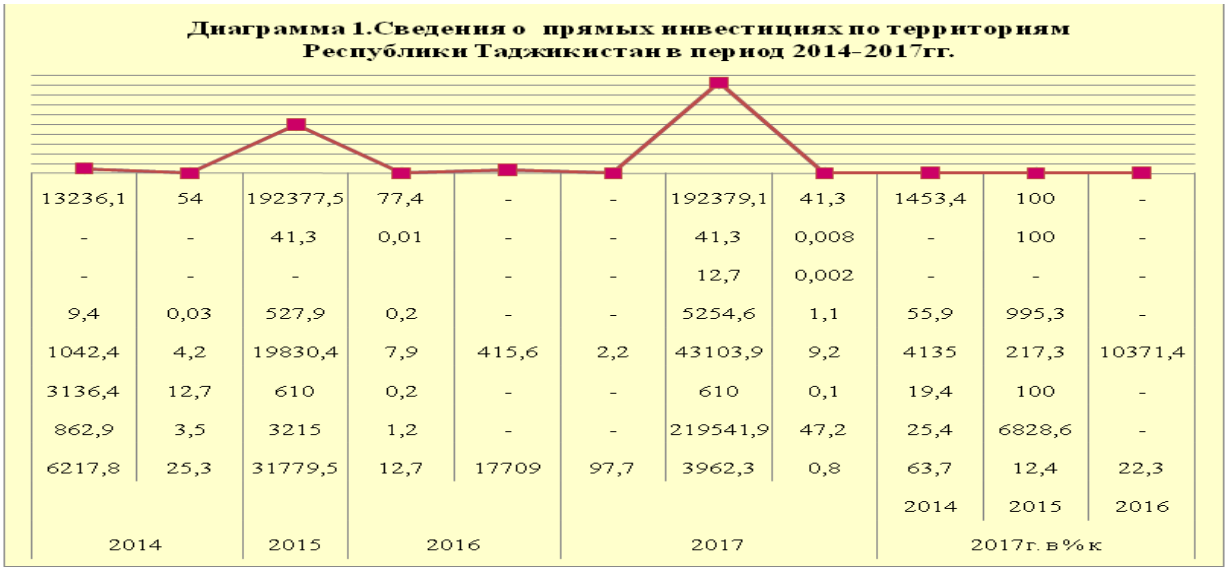

Из данных таблицы 1 видно, что большая часть инвестиций были направлены в г. Вахдат, причём все четыре года, как и в район Рудаки. Город Гиссар в 2017 году получил значительную сумму инвестиций с перерывом в 2016 году, и эта сумма составила -219541,9 тыс. долларов, или 47,2%, и Шахринавский район-192379,1 тыс. долларов, или 41,3% от общей суммы инвестиций, направленных в города и районы республиканского подчинения. Остальные районы получили незначительные суммы инвестиций, причём с перерывами.

Необходимо отметить тот факт, что такие районы республиканского подчинения, как Раштский, Нурабадский, Таджикабадский и Файзабадский за все четыре года вообще не получали инвестиции для социально-экономического развития местности. Также в списке отсутствует город Рогун. Неинвестируемые районы республиканского подчинения, которые отсутствуют в списке таблицы 1, имеют свои природно-климатические, географические, экономические, транспортно-коммуникационные особенности, а именно то, что данные районы находятся в горной местности республики. Это говорит о больших социальных проблемах этих районов. Социально-экономическая нестабильность, как известно, имеет отрицательные последствия. В названных местностях нет развития социальной инфраструктуры, слабо развита предпринимательская деятельность, а это прежде всего отсутствие малого и среднего бизнеса, предприятий, что и является следствием безработицы, численность которой на сегодняшний день в городах и районах республиканского подчинения составляет 16,6 тыс.чел. Население данных местностей составляет основную массу мигрантов, выезжающих за пределы республики. Впоследствии это разрушенные семьи, тяжёлое материальное положение, безработица. В своём выступлении Президент страны Эмомали Рахмон отметил: «Для строительства гидроэлектростанции «Рогун» в 2017 году из всех источников были затрачены средства на общую сумму 4 миллиарда 700 миллионов сомони, а 2018 году с этой целью намечено выделение 5 миллиардов сомони» [2,с.14].

В ноябре месяце 2018 года была произведена установка первого агрегата на Рогунской ГЭС, а установка дополнительных агрегатов в ближайшие годы значительно улучшит экономику в средне- и долгосрочном периоде.Осуществление данного проекта началось ещё в 2008 году, и тогда Правительство прибегло к использованию внутреннего кредита с реализацией населению акций Рогунской ГЭС. Поставленные цели и задачи социально-экономического развития территориальной целостности любого государства не имеют особенных различий с другими. Все государства мира имеют одинаковые внутренние проблемы, требующие своего решения. К ним можно отнести: пространственные различия в обеспечении ресурсами; в уровне экономического развития и качестве жизни населения;

В инфраструктурной оснащенности; в экологическом состоянии среды; в остроте национальных и социальных конфликтов, присущих практически всем странам независимо от их положения в мире.

Правительством республики разработана Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на период 2016-2020гг. В данной программе определены ключевые проблемы и основные приоритеты инвестиционного климата в республике. В программе также приведены основные задачи и направления действий для достижения основных приоритетов, к которым относятся:

1. Увеличение объема иностранных инвестиций и развитие предпринимательства в приоритетных отраслях экономики путем:

а) создания национального рейтинга инвестиционного и предпринимательского климата в национальном и региональном разрезе;

б) совершенствования системы «единого окна» по работе с инвесторами и предпринимателями;

в) активного позиционирования Таджикистана в международном бизнес – сообществе;

г) совершенствования государственной инвестиционной и предпринимательской политики;

д) инвентаризации разрешительных процедур, с которыми сталкиваются инвесторы и предприниматели, и их последующая оптимизация;

е) организации систематической работы по обучению государственных служащих современным навыкам работы с инвесторами и предпринимателями;

ж) содействия в улучшении государственно-частного диалога.

2. Государственная поддержка приоритетных направлений развития предпринимательства в регионах путём:

а) эффективной организации поддержки и развития предпринимательства в регионах;

б) государственной поддержки приоритетных направлений развития предпринимательства: развитие экспортоориентированных производств и импортозамещающих производств;

в) формирования инфраструктурных организаций на территориальных образованиях;

г) обеспечения государственной поддержки инновационного предпринимательства, создание технопарков, бизнес – инкубаторов и др.;

д) создания региональных информационно-аналитических и консалтинговых центров [с.28,30].

Имеющиеся проблемы в развитии социально-экономического развития регионов согласно прогнозам принятых и реализуемых государственных программ постепенно будут разрешаться. Этому способствуют также внутренние и внешние инвестиции, поступающие на счета региональных бюджетов. После запуска первого агрегата Рогунской ГЭС обстановка в регионах должна резко измениться, так как это открывает новые перспективы для экспорта электроэнергии из Таджикистана, сделает республику в инвестиционном отношении привлекательной, даст возможность реформированию регулирования бизнеса. Кроме того, государственные программы должны разрабатываться с целью развития внутреннего частного сектора по всей республике. Это даст возможность появлению большего количества рабочих мест, сокращению безработицы, бедности и миграционного потока. Необходимо улучшить управление и финансовую подотчётность государственных предприятий и решить проблемы банковского сектора, которые представляют значительные риски для роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции». -Душанбе, 2007.- №312.
2. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22.12.2017 13:21, город Душанбе.
3. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на период 2016-2020г. -Душанбе, 2016. -С.28-30.
4. Таджикистан: доклад об экономике. Весенний выпуск. - 2018. -С.4.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2015. - 2018. -С.248-257.
6. Давлатов К.К. Социально-экономическая сущность и особенности инвестиционной привлекательности региона / К.К. Давлатов, М.М. Сатторов. – 2014. -№2/1(127). -С.36-41.
7. Тагоев Дж.Х. Тенденции использования инвестиций в основной капитал: региональные и отраслевые аспекты / Дж.Х. Тагоев // Вестник ТНУ. – 2014. -№2/2(131). –С.45-49.
8. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан / авт. колл. под ред. Л.Х Саидмуродова. –Душанбе: Ирфон, 2006. -38 с.
9. Литовских А.М. Финансы, денежное обращение и кредит / А.М. Литовских, Шевченко И.К. - 2003. -243 с.
10. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. -2-е изд., испр. -М.: ИНФРА-М, 1999. -479 с.
11. Воробьева И.М. Роль инвестиций в экономике / И.М. Воробьева, А.М. Пономарев // Молодой ученый. - 2015. - №10. -С.572-574.

МАБЛАҒГУЗОРӢ: САРЧАШМАИ МОЛИЯИИ РУШДИ ИҶТИМОӢ–ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами маблағгузории иқтисоди Ҷумҳурии Тҷикистон, мақсад, вазифаҳо ва самтҳои он баррасӣ гардидаанд. Масъалаи асосии иқтисоди ҳар як давлат рушди минтақавии он мебошад ва рушди минтақаҳо имрӯз яке аз масъалаҳои мубрам арзёбӣ мегардад, ки ҳалли худро металабад. Дар мақола маълумотҳои оморӣ оиди маблағгузории шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оварда шудааст. Дар ин маълумотҳо ноҳияҳое қайд гардидаанд, ки солҳо маблағгузорӣ намешаванд, аз он иброз мегардад, ки ин ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ин ноҳияҳо чӣ тавр таъсир мерасонад. Ғайр аз ин, аксарияти ноҳияҳо, ки гирандаи инвеститсияҳо мебошанд, онро бо таъхир ба даст меоранд. Сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳам мамлакат ва ҳам минтақаҳои чудогонаи он бевосита аз ҳаҷм, самт ва истифодабарии самараноки маблағгузориҳо, аз ҷумла маблағгузориҳои хориҷӣ вобастагии бевосита доранд. Нақши давлат дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии миньтақаҳо бузург мебошад, ва нисбати сиёсати амалишавандаи давлатӣ дар ин самт хукумати ҷумҳурӣ Барномаи рушди миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 қабул гардидааст, ки дар он муфассал банақшагирӣ ва пешгӯии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо дар дурнамо ишорат гардидааст.

Калидвожаҳо: инвеститсия, маблағгузорӣ, минтақа, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсат, масоилҳо, ноҳия, раванд.

ИНВЕСТИРОВАНИЕ: ФИНАНСОВЫЙ ИСТОЧНИК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы инвестирования экономики Республики Таджикистан, их цель, задачи и направления. Ключевым вопросом экономики любого государства является территориальное развитие, а развитие регионов сегодня одна из важнейших проблем, стоящих перед руководством государства, требующая своего решения. В статье приведены статистические данные об инвестировании городов и районов республиканского подчинения. Есть в этих данных районы, которые годами не получают инвестирования, говорится о том, как это отражается на социально-экономическом развитии районов. Кроме того, многие районы, которые являются получателями инвестиций, получают их с перерывом. Уровень социально-экономического развития как страны в целом, так и отдельных ее регионов непосредственно зависит от объёмов, направления и эффективного использования инвестиционных вложений, в том числе иностранных инвестиций. Роль государства в социально-экономическом развитии регионов велика, и в отношении проводимой государственной политики в этом направлении Правительством республики принята Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на период 2016-2020гг., в которой подробно излагается планирование и прогнозирование социально-экономического развития регионов на дальнейшую перспективу.

Ключевые слова: инвестиция, инвестирование, регион, социально-экономическое развитие, политика, проблемы, район, процесс.

INVESTING: FINANCIAL SOURCE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the current issues of investment of the economy of the Republic of Tajikistan their purpose, objectives and directions. The key issue of the economy of any state is territorial development, and the development of

regions today is one of the most important problems facing the leadership of the state requiring its solution. The article presents statistical data on the investment of cities and regions of Republican subordination. There are areas in these data that do not receive investment for years, it is said about how this affects the socio-economic development of the areas. In addition, many areas that are recipients of investment receive them intermittently. The level of socio-economic development of the country as a whole and its individual regions directly depends on the volume, direction and effective use of investment, including foreign investment. The role of the state in the socio-economic development of the regions is great, and the state policy in this direction. The government of the Republic adopted the program of medium-term development of the Republic of Tajikistan for the period 2016-2020.

Key words: investment, investment, region, socio-economic development, policy, problems, district, process.

Сведения об авторе: ***Сафарзода Сафармад Саид*** **–** Научно-исследовательский институт Таджикского национального университета, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: ***Safarzoda Safarmad Said*** - Research Institute of the Tajik National University, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **905-20-20-97**

УДК:339.1

МУАММОҲОИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ САБУК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сарабекова И.З., Сангова А.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.Осимӣ

Дар шароити муосири рақобатноки бозори молҳои саноатӣ, бахусус бозори молҳои озуқаворӣ ва бозори молҳои ғайриозуқаворӣ муаммоҳои истеҳсоли молҳои саноатии содиротивазкунанда ва мувофиқ ба талаботи аҳолии кишвар яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб меравад. Дар стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сенарияи индустриалии рушди он лоиҳаҳои амалкунандаи оғозшудаи энергетикию инфрасохтор, барқарор намудани иқтидорҳои мавҷуда ва ба кор омодасозии иқтидорҳои нави истеҳсолӣ дар соҳаи комплекси аграрию саноатӣ пешбинӣ шудааст. Маҳз ба шарофати қабули ин барнома афзоиши босуръати саноат, бахусус саноати сабук ва хӯрокворӣ, саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ, ангишт, металлургияи сиёҳ ва ранга, саноати сохтмонӣ, саноати кимиё ва ғ. дар солҳои наздик бояд рушд ёбад.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадаф сенарияи индустриалию инноватсионӣ низ қабул гардидааст, ки дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавӣ равияҳои инноватсиониро дар такмили масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, рушди моликияти зеҳнӣ, истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ, рушди истеҳсолоти воридотиивазкунанда, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза роҳандозӣ менамояд. Аз ин лиҳоз, мавзӯи тадқиқотии мо яке аз муаммоҳои рӯзмарра дар шароити муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3% афзоиш ёфт.

Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳоди саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шудааст. Вобаста ба ин, зарурати то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат бояд дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22% расонида шавад.

Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода шуда, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда мешаванд. Дар 11 моҳи соли 2018 аз ҷониби низоми бонкӣ ба соҳибкорон ва аҳолӣ ба маблағи 7 миллиарду 250 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 201 миллион сомонӣ ё 3% зиёд мебошад.

Дар замони муосир рушди дараҷаи иқтисодию техникии ҳар як ноҳия ва қувваҳои истеҳсолкунандаи онро бе мавҷудият ва рушди саноат тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, Конибодом, Исфара, Гулистон, Истаравшан, Панҷакент, Турсунзода, Ҳисор, Роғун, Бохтар, Левокан, Норак, Ёвон, Данғара, Кӯлоб, ки маркази бузурги саноатии мамлакат ба ҳисоб мераванд саноати энергатика, саноати металлургӣ, саноати коркарди канданиҳои фоиданок ва ангишт, саноати масолеҳи сохтмонӣ, саноати мошинсозӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ хуб рушд ёфтаанд.

Танҳо дар корхонаҳои саноатии шаҳри Ҳисор зиёда аз 40% маҳсулотҳои саноати Тоҷикистон истеҳсол карда мешавад, ки дар аввали солҳои гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар шаҳри Душанбе фақат 30,0% маҳсулоти саноати Тоҷикистон истеҳсол мешуд [2,с.138]. Дар соли 2017 ҷиҳати ба кордарории иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазиру воридотивазкунанда, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, рушди иқтидори содиротии кишвар як қатор тадбирҳои судманд

андешида шуданд. Дар натиҷа мувофиқи маълумоти пешакӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 20,0 млрд сомонӣ расонида шуда, суръати афзоиши он нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 21,3%, аз ҷумла дар соҳаи саноати истихроҷ истеҳсоли маҳсулот ба 4,5 млрд. сомонӣ (22,5%), соҳаи саноати коркард ба 11,7 млрд сомонӣ (22,7%) ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ, гармӣ ва обтаъминкунӣ 3,7 млрд. сомонӣ (16,5%) баробар гардид. Дар ин давра дар сохтори маҳсулоти умумии соҳаи саноати ҷумҳурӣ ҳиссаи саноати истихроҷ 22,6% (дар соли гузашта 19,8), саноати коркард 58,8% (62,2%) ва истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ, гармӣ ва обтаъминкунӣ 18,6% (18,0%)-ро ташкил намуд. Соли 2017 барои таъсиси истеҳсолоти нав, воридоти таҷҳизоти технологӣ ва васеъгардонии фондҳои асосӣ ба соҳаҳои саноат 557,6 млн. сомонӣ маблағҳои дохилии корхонаҳо ва сармояҳои хориҷӣ равон карда шуданд [3,с.29]. Бояд қайд намуд, ки дар миқёси кишвар зиёда аз 300 корхонаю коргоҳҳо мавҷуд буда, соҳибкорони инфиродӣ ба истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ машғул мебошанд. Мутобиқи маълумотҳои оморӣ соли 2017 дар ҷумҳурӣ 1081,1 ҳазор дона либосҳои мактабии дӯхти ватанӣ истеҳсол карда шудааст, ки нисбат ба соли 2016 7,4% зиёд мебошад. Тибқи моддаи 15 банди 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлати ҶТ барои соли 2018» андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод намудани воридоти таҳвили ашёи хом барои истеҳсоли либоси мактабӣ ба корхонаҳои дузандагӣ пешбинӣ шудааст, ки сабукии мазкур барои тақвияти ин раванд мусоидат менамояд.

Яке аз муаммоҳои муҳимми рушди соҳаи саноати сабук дар ҷумҳурӣ ташаккул ва бунёди корхонаҳои он бояд наздик ҷойгиршавии манбаъҳои захиравӣ бошад. Хусусан, дур будан аз ашёи хом, мушкилоти таъмини мавод ва захираҳои ёрирсон, куҳнаю фарсудашавии таҷҳизоти истеҳсолӣ, нарасидани мутахассисони ба талаботи имрӯзаи бозор ҷавобгӯ, ҷанбаҳои логистикаи истеҳсолию нақлиётӣ дар аксар маврид садди роҳи болоравии соҳаи саноати сабуки кишвар мегардад. Саноати сабуки мамлакат яке аз соҳаҳои афзалиятнок баҳисоб меравад, чунки барои истеҳсоли ашёи хом ва қувваи кории арзон, тайёр намудани кадрҳои зарурии соҳа шароити мусоид дар дохили кишвар мавҷуд аст. Ҳатто таърихи гузаштагони мо аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳанӯз аз давраҳои қадим мардуми мо ба истеҳсоли абрешиму пахта ва коркарди он дар дастгоҳҳои худсохт сару кор доштанд. Аз нахи абрешиму пахта матоъҳои алочаю суф ва шоҳию атлас дар дастгоҳҳои хурди дар хонаҳо насбкарда мебофтанд. Сару либоси миллии тоҷикӣ, ки аз давраҳои қадим то ба мо омада расидааст, ҳоло ҳам моҳиятихудро гум накардааст [4,с.129].

Шароити хуби иқлими Тоҷикистон барои кишти зироати пахта ва пахтаи маҳиннах, ки дар бозори ҷаҳонӣ талаботи худро дорад хеле мусоид аст. Таҷрибаи чандинсолаи парвариши пахта ва пилла, коркарди онҳо дар саноати нассоҷию шоҳибофии ҷумҳурӣ дар шароити имрӯза барои рушди соҳибкории хурду миёна дар ин соҳа саҳми босазо дорад. Албатта, имрӯзҳо талаботи соҳаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ тақозо мекунад, ки талабот на танҳо ашёи хом ё коркардшуда, балки маҳсулоти ниҳоии молҳои саноатӣ, монанди сару либос, каллапӯшу пойафзол, сумкаю ҷузвдонҳо, қолину мебелҳо ва ғ. нигаронида шудааст, ки боиси тақвиятбахшии бунёд ва рушди саноати дӯзандагии муосир мегардад. Дар шароити муосир тарроҳону дӯзандагони ҷумҳурӣ навъҳои гуногуни сарулибоси миллии тоҷикии такмилдодашударо, ки ҷавобгӯи муди замонавӣ мебошад, пешниҳод намуда истодаанд. Аз тарафи дигар, шароити гарми иқлими Тоҷикистон водор месозад, ки дар корхонаҳои дӯзандагии ватанӣ баровардани маҳсулотро аз нахи аслии пахтаю абрешим бештар ба роҳ монанд. Ин омили муҳим барои такмилёбии кластери парвариши пахтаю абрешим, коркарди он, истеҳсол ва тиҷорати маҳсулоти ниҳоии соҳаи саноати сабук ба ҳисоб меравад. Дар давраи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, бахусус солҳои 1970-1986 саноати ресандагию бофандагӣ, саноати дӯзандагӣ, саноати коркарди чарм ва чармбарорӣ, корхонаҳои пойафзолбарорӣ ва кашбофӣ, корхонаи қолинбофӣ ва мебелбарорӣ дар кишвари мо хеле рушд ёфта буд. Аммо бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ, ки боиси кандашавии алоқаҳои ҳоҷагидории соҳа, фироришавии мутахассисони он гардид, монеаи рушди саноати кишвар, бахусус саноати сабук гардид.

Саноати сабукро метавон ба чунин гурӯҳҳо тақсим намуд:саноати коркарди пахта, пила ва пӯст;саноати ресандагӣ ва бофандагӣ; саноати кашбофӣ;саноати дӯзандагӣ; саноати пойафзолбарорӣ; саноати кулоҳ ва рӯймолбарорӣ; саноати қолинбофӣ; саноати мебелбарорӣ.

Дар байни соҳаҳои гуногуни саноати сабук саноати дӯзандагӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки бе омӯзиши он ҷорӣ кардани низоми ягонаи идоракунии захираҳои иқтисодӣ, самаранокии истифодаи онҳо дар ҷараёнҳои хоҷагидорӣ имконнопазир аст. Вобаста аз хусусиятҳои ташкилӣ ва технологии истеҳсолот, характери маҳсулоти истеҳсолшаванда, хусусияти истифодаи масолеҳ, истеҳсоли маҳсулоти босифату бозорбардор, таъминоти моддию техникӣ ва ашёии истеҳсолот, ҳолати ташкилии баҳисобгирии хароҷот ва нархгузории арзиши аслии маҳсулот пешниҳоду хулосаҳо

намудан лозим аст. Соҳаи саноати кишвар, ки яке аз соҳаҳои муҳим ва пешбарандаи иқтисоди миллӣ ба шумор меравад ва дар соли 2018 дар баробари ба кордарории иқтидорҳои нав истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронишуда ва дар ин замина таъмини иҷрои ҳадафҳои стратегии мамлакат як силсила тадбирҳои судманд амалӣ гардида истодаанд. Инак, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2018- 23872,4 млн. сомониро ташкил намуд, ки ин нисбат ба соли 2017 11,8% зиёд шудааст. Дар ин давра дар соҳаи саноати истихроҷ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 4685,9 млн. сомонӣ (бо ҳисоби воқеӣ 16,3% нисбат ба соли гузашта зиёд мебошад), дар соҳаи саноати коркард ба 13502,8 сомонӣ (12,5%) ва истеҳсоли неруи барқ, газ, гармӣ ва обтаъминкунӣ ба 5683,7 млн. сомонӣ (7,8%) афзоиш ёфт [5,с.10]. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати нассоҷӣ ва дӯзандагиро дар давраи солҳои 2013-2017 аз рӯйи ҷадвали 1 таҳлил намудан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Истеҳсоли маҳсулоти саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ (дар шакли асл)

№	Номгӯи маҳсулот	2013	2014	2015	2016	2017	2017 нисбат ба 2016 %
1	Пахта, тонна	933	3250	4449	5762	5547	96,2
2	Нахи пахта, ҳаз.тонна	116,6	105,0	98,4	85,0	112,3	132,1
3	Газвори пахтагин, ҳаз.м.мураббаъ	18069	18154	8353	2536	3358	132,4
4	Ресмони пахтагӣ, тонна	112,0	128,0	60,0	28,0	42,0	150,0
5	Газвори абрешимӣ, ҳаз.метр	104,0	2,6	3,8	-	12,6	120,6
6	Қолин ва маснуоти қолинӣ, ҳаз. м. мураббаъ	1356,0	1765,0	1281,0	1705,0	2836,0	166,3
7	Маҳсулоти кашбофӣ, ҳаз.дона	26,4	24,6	362,8	358,0	101,3	28,3
8	Газвори кашбофӣ, тонна	13,3	14,0	18,1	13,5	9,0	66,7
9	Ҷӯробу пайпоқ, ҳаз.ҷуфт	1035	1713	1674	2829	3752	132,6
10	Ҷӯробу пайпоқи кӯдакона, ҳаз.ҷуфт	31,4	65,0	78,0	86,5	90,0	104,0

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки истеҳсоли пахта дар ҷумҳурӣ соли 2017 нисбат ба соли 2016 215 тонна кам шудааст, ки 3,8% коҳиш ёфт. Ба ин нигоҳ накарда истеҳсолинахи пахта 32,1%, газвори пахтагин 32,4%, ресмони пахтагӣ 50,0%, газвори абрешимӣ 20,6%, қолин ва маснуоти қолинӣ 66,3%, ҷӯробу пайпоқ 32,6% зиёд шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти кашбофӣ ва газвори кашбофӣ дар ин давра мутаносибан 28,3% ва 66,7% коҳиш ёфтааст. Гарчанде, ки истеҳсоли маҳсулоти соҳаи саноати сабук дар ҷумҳурӣ рӯ ба тараққӣ ниҳода бошад ҳам, баъзе намудҳои маснуоти нассоҷӣ, чарм, пойафзол ва калапӯшҳо ҳоло ҳам аз хориҷи кишвар ба бозори дохилӣ ворид карда мешаванд. Ба ин нигоҳ накарда пӯсти хом, чарм, мӯинаи хом ва маснуоти аз онҳо истеҳсолшуда, маҳсулоти нассоҷӣ ба давлатҳои дигар содир карда мешаванд. Содироти ин маҳсулотҳо бо суръати паст рушд ёфта истодаанд, ки бояд сарварону мутахассисони соҳаи саноати сабук ба воситаи тақвиятбахшии маҳсулоти ниҳоӣ ва воридотиивазкунанда иқтидори содиротии ҷумҳуриро баланд бардоранд.

Аз ин рӯ, саноати сабук яке аз соҳаи бештар тараққиёфтаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Чунин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки кишвари мо манбаи асосии киштукори пахта ва пахтаи маҳиннах, парвариши пилла, истеҳсол ва коркарди чарм буда, асоси тайёр намудани ашёи хоми саноати нассоҷию дӯзандагӣ мебошад. Ба ин васила корхонаҳои шаҳри Душанбе ва корхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ, монанди ташкилоти истеҳсолии ҶММ “Нассоҷӣ”-ро, ки бо иқтидори истеҳсолиаш дар як сол коркарди пахтаи маҳиннах дар ҳаҷми 25 ҳазор тонна мебошад, дар бар мегирад. ҶС “Чевар” ва ҶДММ “Гулистон” корхонаҳои дӯзандагии сару либос, ҶС “Нафиса” корхонаи коркарди маҳсулоти ҷуроббарорӣ, ки дар айни замон асосан маҳсулоти худро 100% аз нахи пахта истеҳсол намуда, баъзе маҳсулотҳои худро ҳатто ба бозорҳои хориҷи кишвар пешниҳод менамоянд. Ҳоло масъалаҳои суръатбахшии рушди соҳаи саноати сабук ва устувории он, дигаргунсозии куллии сохтори он, таъсиси корхонаҳои хусусӣ бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, ҷорӣ намудани навовариҳои техникию технологӣ дар доираи истеҳсолоти саноати сабук зери таваҷҷуҳи доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Созмондиҳии корхонаҳои нав ба монанди ҶДММ «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил»-и н. Данғара бо иқтидори истеҳсолии коркарди 15000 тонна нахи пахта дар як сол ва риштаи пахтагин бо шумораи 400 нафар кормандон манфиати хосса дорад. Он дар расми 1 нишон дода шудааст.

Ба ин монанд дар ш. ХуҷандҶДММ «Ҷавонӣ»бо иқтидори коркарди 4000 тонна нахи пахта дар яксол, корхонаи дӯзандагӣ бо иқтидори 1 млн. 440 ҳазор адад маҳсулоти дӯзандагӣ фаъолият дорад. Дар ин корхона шим ва нимшим аз матои ҷинс, курта ва ғ. барои кӯдакон, наврасону ҷавонон ва миёнсолон истеҳсол карда шуда, 727 нафар бо кори доимӣ таъмин мебошанд ва музди миёнаи меҳнати онҳо 1860 сомониро ташкил медиҳад. Фаъолияти корӣ ва ассортименти маҳсулоти он дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 1. ҶДММ «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил»

Ҳамчунин, дар ш. Хуҷанд корхонаи ресандагии ҶДММ «САТН» бо иқтидори истеҳсолии коркарди 2000 тонна нахи пахта дар як сол ва корхонаи дӯзандагӣ бо иқтидори истеҳсолиаш 750 ҳазор адад маҳсулоти дӯзандагӣ дар як солфаъолият дорад. Шумораи кормандони он 510 нафар буда, музди миёнаи меҳнат 1800 сомониро ташкил медиҳад.

Корхонаи истеҳсолии ҷӯроббофии ҶДММ «Ваҳдат» дар н. Ёвон бо иқтидори баровардани 9 млн. ҷуфт ҷӯроб дар як сол ва коргоҳи рангубор 2100 тонна ришта дар як сол, ки ҷӯробҳои гуногун, ришташои пахтагини рангкардашуда ва таъсиси чунин корхона ҳоло дар д. Ғарғараи ш. Данғара аз рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноати сабук дарак медиҳад [6,с.46]. Бо вуҷуди ин ҳама комёбиҳо дар рушди соҳаи саноати сабук камбудиҳо, монанди созмондиҳии корхонаҳои бузурги нассоҷию дӯзандагии бо таҷҳизотҳои навини ҷаҳонӣ ҷиҳозонидашуда, кадрҳои баландихтисоси соҳавӣ, рушди инфрасохторҳои логистикаи истеҳсолию тиҷоратӣ ва нақлиётӣ, мавҷуд набудани тамғаи истеҳсолӣ ва бренди молӣ, ки дар бозори беруна муаррифигари моли ватанӣ шуда метавонад ва ғ. низ ҷой доранд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки муаммоҳои рушди соҳаи саноати сабук бе омӯзиши талаботи бозори молҳои саноатӣ ҳалли худро намеёбад. Барои омӯзиши талаботи бозори маҳсулоти саноати сабук бояд омилҳои таъсиррасонандаи иқтисодию иҷтимоӣ, миллию этникӣ, маданию иқлимии аҳолии Тоҷикистонро хуб донист. Талаботи истеъмолии харидорони бозори дохилиро на танҳо ба воситаи омӯзиши омилҳои гуногуни таъсиррасон, балки ба воситаи гузаронидани таҳқиқу ташхиси бозори молҳои саноатӣ ба роҳ мондан лозим аст. Истифодаи усулҳои муосири иқтисодию риёзӣ ва моделсозӣ барои дуруст ва аниқ исбот намудани талаботи харидорони бозори номбурда аҳамияти хоса дорад. Таъсиррасонии омилҳои демографӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, миллию этникӣ, ҷуғрофӣ ва психологӣ бе истифодаи усулҳои таҳлилӣ ва моделсозӣ имкон надорад.

Маҳз баъди омӯзиши омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ, миллию этникӣ, рафторӣ ва ҷуғрофӣ такмилдиҳии соҳаи саноати маҳаллӣ ва имконияти рушди он дар манотиқи гуногун ва дурдасти ҷумҳурӣ амалӣ мегардад. Барои амалисозии ин нақшаҳо бояд:

- ✓ тайёрнамоӣ ва омодасозии мутахассисони соҳаҳои гуногуни саноати сабукро дар донишгоҳу коллеҷҳои ҷумҳурӣ ва хориҷи кишвар мутобиқ ба талаботи бозор ба роҳ мондан лозим аст;
- ✓ ба воситаи бакордарории корхонаҳои бозистода бо истифода аз сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, ки ҳалли масъалаи бекориро амалӣ месозад, истеҳсоли молҳои саноатиро дар мамлакат роҳандозӣ намудан зарур аст;
- ✓ имконияти истеҳсоли таҷҳизотҳои соҳаҳои гуногуни саноатиро дар дохили кишвар аз ҳисоби ба роҳ мондани истихроҷи металҳои сиёҳ ва ранга, ки боиси ривоҷ ёфтани саноати вазнин мегардад ва он ба рушди соҳаҳои дигари саноат таъсир мерасонад амалӣ сохтан лозим аст;
- ✓ дар асоси тадқиқотбарии талаботи харидорони бозор истеҳсол ва такмилдиҳии молҳои саноатии талаботи баланддошта ва воридотии ивазшаванда, қонеъгардонии талаботи аҳолии мамлакат нисбат ба сару либоси миллӣ бо омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои пешқадами дунё роҳандозӣ намуд.

АДАБИЁТ

1. Паёми асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. - 26-декабри соли 2018 с.
2. Ибодов Ш.М. Рушди ҷобаҷогузории соҳаҳои саноат дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор / Ш.М. Ибодов // Паёми ДМТ бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2018. -№2. –С. 137-141.
3. Баҳриддини Пиримзод. Таҳлили тамоюли рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 / Баҳриддини Пиримзод, А.Қ. Норов, И.Б. Турсунов // Паёми ДМТ бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2018. -№4. -С.29-327.

4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ-ноябр. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2016. –С.129-282.
5. Ҳисобот оид ба натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018. –С.10-77.
6. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2017.

МУАММОҲОИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ САБУК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур актуалияти рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятноки дорои ашёи хом ва қувваи кории арзондошта арзёбӣ шуда, ҳалли муаммоҳои шуғли аҳолӣ ва таъмини талаботи аҳолӣ ба молҳои воридотии твазшаванда, ки газворҳо, сару либос, кулоҳ ва мебелу қолинро дар бар мегирад, арзёбӣ шудааст. Зарурати таснифбандии соҳаи саноати сабук, ки муаллифон қайд намуданд барои корбарии ҳисоботҳои соҳа, пурзӯр гардонидани алоқаҳои хоҷагидории байнисоҳавӣ ва назорати онҳо барои органҳои идоракунӣ хеле муфид аст. Инчунин, дар мақола аҳамияти иқтисодӣ доштани истеҳсоли ашёи хомдар соҳаи аграрӣ ва зерсохторҳои саноати кишвар, роҳҳои таъмини соҳаи саноати сабук бо қувваи корӣ ва ашёи хоми ватанӣ, таъсисдиҳии зерсохторҳои логистикаи истеҳсолию тиҷоратӣ ва нақлиётӣ, ки аҳамияти хосса дорад, нишон дода шудааст. Муаммоҳои таъминоти кадрӣ дар корхонаҳои нассоҷию дӯзандагӣ ва роҳҳои такмилдиҳии дараҷаи ихтисоснокии онҳо, омӯзиши таҷрибаи пешқадами давлатҳои тараққикарда ва аҳамияти он нишон дода шудааст. Дар баробари ин гуфтаҳо роҳҳои рушди соҳаҳои коркарди ашёи хом, маснуоти ёрирасон ва ҷойгиркунии онҳо дар масофаи наздик ба корхонаҳои саноати дӯзандагӣ барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ, таъмини ин корхонаҳо бо таҷҳизотҳои замонавӣ ва кадрҳои баландихтисос мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: саноати сабук, саноати коркарди ашёи хом, саноати дӯзандагӣ, корхонаи пойафзолбарорӣ, логистикаи истеҳсолию тиҷоратӣ, инфрасохтори саноати сабук, бозори молҳои саноатӣ.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается актуальность развития легкой промышленности в Республике Таджикистан как преимущественной отрасли, имеющей свою сырьевую базу и дешевую рабочую силу, способствующей решению проблем, связанных с занятостью населения и обеспечением потребности населения в импортозаменяющих товарах, таких как ткани, одежда, головные уборы, обувь, мебель, ковры и ковровые изделия. Необходимость классификации, которую отметили авторы, является важным условием для совершенствования обмена отчетов отрасли, а также усиления, межотраслевых хозяйственных связей и их контроля органами управления. В статье также отмчено экономическое значение производства основного сырья в аграрном секторе республики и пути обеспечения отрасли сырьём, вспомогательными материалами и рабочей силой, формирования инфраструктуры, производственной, коммерческой и транспортной логистики. Показана важность и значение проблемы кадрового обеспечения на текстильных и швейных предприятиях путём совершенствования профессионального уровня и изучения передового опыта развитых стран мира. Отмечаются пути развития и размещения предприятий отраслей легкой промышленности, в частности предприятий швейной промышленности, вблизи сырьевых и перерабатывающих отраслей и обечпечение их высококвалифицированными отраслевыми кадрами, современным оборудованием для производства конечного продукта.

Ключевые слова: легкая промышленность, перерабатывающая промышленность, сырье, швейная промышленность, предприятия производство обуви, производстственно-коммерческая логистика, инфраструктура легкой промышленности, рынок промышленных товаров.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF LIGHT INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the relevance of the development of light industry in the Republic of Tajikistan as a predominant industry, having its own raw material base and cheap labor, contributing to the solution of problems related to employment and meeting the needs of the population in import-substituting goods, such as fabrics, clothing, hats, shoes, furniture, carpets and rugs. The need for classification, which the authors noted, is an important condition for improving the exchange of industry reports, as well as strengthening, intersectoral economic relations and their control by management bodies. The article also highlights the economic importance of the production of basic raw materials in the agricultural sector of the republic and ways to provide the industry with raw materials, auxiliary materials and labor, the formation of infrastructure, industrial, commercial and transport logistics. The importance and importance of the problem of staffing at textile and sewing enterprises by improving the professional level and studying the best practices of developed countries of the world are shown. The ways of developing and locating enterprises in light industry sectors, in particular clothing industry enterprises, near raw materials and processing industries, and equipping them with highly qualified industry personnel and modern equipment for the production of the final product are noted.

Key words: light industry, processing industry, raw materials, clothing industry, footwear manufacturing enterprises, production and commercial logistics, light industry infrastructure, industrial goods market.

Сведения об авторах: ***Сарабекова Изолат Закратовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **Sarabekova 56@mail.ru**
Сангова Арафамох Мурчаевна - Технический колледж Таджикского технического университета им. М.С. Осими, преподаватель кафедры экономики и управления. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Айни 41. Телефон: **900-48-84-42**

Information about the authors: ***Sarabekova Izolat Zakratovna*** - Tajik National University, Candidate of Economics, Associate Professor, Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **Sarabekova 56@mail.ru.** Phone: **900-48-84-42**
Sangova Arafamokh Murchaevna - Technical College of the Tajik Technical University. M.S. Osimi, lecturer at the Department of Economics and Management. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 41

УДК 330.34:338.43

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Саидмуродова М.А., Даҳбошиева Н.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инкишофи ҷараёни ҷаҳонишавӣ ҳалли масъалаҳои паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва дуруст ба роҳ мондани истеҳсоли озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии мамлакатро талаб менамояд. Бинобар ин, тадқиқи масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ, коркарди механизми ба амал баровардани он ва консепсияи минбаъдаи инкишофи соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти илмию амалӣ пайдо мекунад.

Проблемаи умумиҷаҳонии озуқавориро ҳамчун яке аз проблемаҳои асосии ҳалнашудаи асрҳои XX ва XXI баҳогузорӣ мешавад. Дар 50 соли охир дар истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ инқилоби ҷиддӣ ба амал омада истода, шумораи одамони гурусна ва аз ҷиҳати озуқаворӣ танқисӣ кашида истода қариб ду маротиба кам шудааст. Дар баробари ин, як қисми аҳолии кураи замин то ҳол аз норасоии маводи озуқа азоб мекашанд. Шумораи одамони аз гуруснагӣ машаққатдида мувофиқи манбаъҳои гуногун аз як миллиард нафар зиёд мебошад. Мувофиқи маълумотҳои созмонҳои байналхалқӣ кам шудани ҳаҷми истеҳсоли хӯрока дар ҷаҳон ва таъсири буҳрони ҷаҳонии иқтисодию озуқаворӣ боз наздики 100 млн. нафари дигарро бо масъалаи норасоии озуқаворӣ рӯ ба рӯ гардонид, яъне ба таври мутлақ норасоии озуқавориро (аз рӯйи ғизонокӣ) ҳар як 7-умин одами сайёра эҳсос мекунад. Бо дарназардошти вазъияти ба вуҷудомада Гурӯҳи Бонки Умумиҷаҳонӣ нияти зиёд намудани воситаҳоро барои фонди бартарафсозии буҳрони озуқаворӣ аз 1,2 то 2 млрд. доллари ИМА эълон намудааст [1]. Хусусияти махсуси таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон аз он иборат аст, ки дар гурӯҳи давлатҳои тараққикардаи иқтисодии ҷаҳон аз барзиёд истеъмолкунии маҳсулоти ғизоӣ одамон вазни зиёд гирифта, дучори касалиҳои вазнин мегарданд, аммо дар гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта одамон танқисии маҳсулоти ғизоиро бевосита ҳис карда, аз норасоии он ба касалиҳои сирояткунанда, камхунӣ (махсусан занони қобилияти таваллуддошта) бештар гирифтор гардида, то ба ҳалокат расида истодаанд. Мувофиқи нишондодҳои ФАО (Ташкилоти умумиҷаҳонии озуқаворӣ ва кишоварзии СММ) меъёри манфиати якшабонарӯзаи ҳар як одам аз истеъмоли маводи ғизоӣ бояд аз 3200 то 3400 ккал. бошад. Аммо дар гурӯҳи аввали давлатҳои номбаркардашуда (мутараққӣ) ин рақамҳо то ду маротиба зиёд буда, дар гурӯҳи дуюми давлатҳо бошад (рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта) рақамҳои дар боло зикршуда, ҳамагӣ аз 1000 то 1800 ккал-ро ташкил медиҳад, ки ин аллакай нишондиҳандаи норасоии озуқа ва коста будани таркиби он (камбудии сафедаҳо, равғанҳо ва витаминҳои барои ҳаёти одамон зарурӣ) мебошад.

Яке аз нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ дар сатҳи миллӣ ин таъминоти муътадили аҳолӣ бо озуқаворӣ дар ҳаҷми зарурӣ мебошад. Иҷрои ин вазифа созмон додани чунин шароитҳои иқтисодӣ, сатҳи даромадҳо ва нархҳоро ба озуқаворӣ талаб менамояд, ки кафолати дастрас будани онҳоро барои аҳолӣ дода тавонад. Дастрас ва кофӣ будани озуқаворӣ муътадилии иҷтимоӣ ва сиёсиро дар ҷомеа таъмин намуда, барои рушди иқтисодиёт, мустаҳкамгардонии иқтидори давлат шароит фароҳам меорад.Дар таъмини амнияти озуқавории Тоҷикистон ва минтақаҳои он давлат ҳамчун кафили тавоно, барои қонеъ гардонии талаботҳои аҳолӣ бо озуқаворӣ баромад мекунад. Манфиатҳо аз нигоҳдорӣ ва қавигардонии саломатии аҳолӣ, таъмини онҳо бо ғизоҳои пуразриш, аз сохтори гуногуни минтақаҳо, бо назардошти шароитҳои табиӣ, иқтисодӣ, фаъолияти меҳнатӣ, анъанаҳои миллӣ, демографӣ ва дигар хусусиятҳо вобастагӣ дорад.

Бо қонеъгардонии талаботҳои физиологии инсон аз маводҳои ғизоӣ ва гирифтани қувваю неру, истеъмолот бояд ҳамзамон вазифаҳои пешгирию табобатиро иҷро намояд. Мақсади ин ташвиш, махсусан таркиби хӯрокаи коргарони дар шароитҳои фавқулода меҳнаткунанда, кӯдакон, одамони синну солашон калон ва дорандагони касалиҳои давомнок мебошад. Ҳалли ин масъалаҳо дастрас будани маҳсулотҳои хӯрокавориро дар ҳаҷми зарурӣ ва хелҳои гуногун барои истеъмолкунандагон ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам иқтисодӣ талаб менамояд. Бехатарии озуқаворӣ ва ғизо ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқавории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, бехатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад ва ҳамаи табақаҳои ҷомеа ҳама вақт барои таъмини ҳаёти фаъол ва солим чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Падидае, ки солҳои охир боиси ташвиши ҷомеа гардидааст ин маҳсулоти аз ҷиҳати генетикӣ такмилдодошуда ё ин ки “ГМО”аст. Олимон баҳри ба шароитҳои гуногуни иқлим ва ҳашаротҳои ҳархелаи зараррасон тобовар гаштани маҳсулоти озуқаворӣ ба таркиби онҳо организмҳои аз

ҷиҳати генетикӣ такмилдодошударо ворид менамоянд. Дар натиҷа ҳосилнокии ин гуна маҳсулот зиёд гашта, он ба ҳамагуна шароити бароят манфӣ тобовар мешавад. Аммо истеъмоли ҳамин гуна маҳсулотҳо одамонро ба касалиҳои хатарнок, аз ҷумла саратон ва тавлиди кӯдакони нуқсонҳои гуногундошта дучор гардонида истодааст.

Бинобар ин, масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ки бар асари сатҳи нокифоияи ғизо, қобилияти на он қадар баланди пардохтпазирии аҳолӣ ва ҳиссаи баланди воридот, ки дар мувозинаи умумии озуқаворӣ ба миён омадааст, заминаҳои воқеии хавфи мушкилии озуқавориро ифода мекунад. Вобаста ба ин, ҷиҳати татбиқи Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои муайяни молиявӣ зарур мебошад, ки қисми бештари онро буҷети давлатӣ ва сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ташкил менамояд. Дар соҳаи кишоварзӣ ҳалли масъалаҳоро дар самти маблағгузориҳои хориҷию дохилӣ тавре ба роҳ мондан зарур аст, ки он яквақта набуда, балки давраи дарозмуҳлатро дар бар гирад. Ин барои таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои мавҷудаи дохилӣ ва, инчунин, хориҷӣ шароит фароҳам оварда, барои ташкили низоми муайяни рушди соҳа ва, ҳамзамон, ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат Нишондиҳандаи умумии таъмини амнияти озуқаворӣ барои ҳамаи мамлакатҳо ин муайян намудани динамикаи солонаи истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳолӣ мебошад. Аз ин рӯ, ФАО (ташкилоти умумиҷаҳонии озуқаворӣ ва кишоварзии СММ) ба сифати нишондиҳандаи аз ҳама асосии амнияти озуқаворӣ ҳаҷми захираи ғалларо дар таносуб бо ҳаҷми истеъмоли солонаи он пешниҳод мекунад, ки дар ҷаҳон аз 17% то 20%-ро ташкил медиҳад (дар баъзе солҳо вобаста ба шароитҳои фавқулодаи мамлакатҳо то 16% паст ҳам мешавад). Аммо ҳаҷми захира бояд ҳолати умумии озуқаворӣ, истеъмол ва дастрасии қисми асосии истеъмолкунандагони мамлакатро дар назар дошта бошад. Аз ин лиҳоз, дар таҳлили масоили амнияти озуқаворӣ чунин мафҳумҳоро истифода мебаранд:

- ***истиқлолияти озуқаворӣ*** – ин иқтидори соҳаи аграрии иқтисодиёти миллӣ дар истеҳсоли маводи асосии хӯрокворӣ дар ҳаҷми барои мамлакат зарурӣ;
- ***вобастагии озуқаворӣ*** – ин дар ҳолати паст будани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти миллӣ аз маҳсулоти воридотӣ вобаста шудани мамлакатро дар назар дорад.

Дар ин мавриди афзоиши истеҳсолоти аграрӣ метавонад ба чунин масъалаҳои вазнини иқтисодӣ дучор гардад, ки яке қобилияти пасти харидории аҳолӣ ва дигаре бошад, маҳдудияти инфрасохтори соҳаи аграрӣ дар масъалаи то истеъмолкунанда расонидани маҳсулот аст. Камбудиҳое, ки дар соҳаи аграрӣ мавҷуданд (сатҳи баланди таваррум, пастравии даромадҳои ҳақиқии аҳолӣ, чандирии пасти бозори истеъмолӣ, вайроншавии таносуби нархӣ дар байни маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари аграрӣ, рақобати тезу тунд аз ҷониби таҳвилкунандагони маҳсулоти воридотӣ ва баъзе норасоиҳои дигар) инкишофи ин соҳаро хеле ба қафо партофт.

Дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявӣ бунёди низоми амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушди соҳаи аграрӣ ва истифодаи технологияи навтарину шаклҳои самараноки ҳамкориҳои илмию истеҳсолӣ вобастагии калон дорад. Соҳаи мазкур бахши пешбарандаи иқтисодиёти Тоҷикистон ба шумор рафта, дар солҳои охир ба ҳисоби миёна 18-21%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилиро таъмин менамояд. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии кишвар бо озуқаворӣ тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шуғли аҳолӣ, инчунин, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, ки барои ташкили такрористеҳсолкунӣ зарур мебошад, мусоидат менамояд.

Барои таҳлили таъмини амнияти озуқаворӣ интихоб ва асоснок намудани нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеъмоли молҳои озуқаворӣ зарур аст. Нишондиҳандаҳои истеъмоли маводи озуқа бо истифода аз ченаки воҳиди маҳсулот ба сари аҳолӣ ҳисоб карда мешавад (асосан дар як сол). Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 9-10 гурӯҳи маводи озуқаро ба сари аҳолӣ ба муддати 1 сол ҳисоб мекунанд: гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, тухм, шакар, маҳсулоти нонӣ, картошка, сабзавоту полезиҳо, мевагиҳо, буттамева ва ангур, равғани растанӣ:

Ҷадвали 1. Истеъмоли маводҳои асосии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби миёна ба 1 нафар аъзои хонавода дар як сол, кг)

Нишондиҳандаҳо	Меъёрҳо		2000	2010	2014	2015	2016	2017	2018	+/-, бо %
	ҶТ	СММ								
Маҳсулоти нонӣ	147,7	120,5	148,0	160,6	153,0	150,0	151,49	161,4	165,4	11,75
Картошка	92,0	96,7	37,8	35,0	33,3	35,8	39,11	42,43	46,4	22,75
Сабзавот ва полезиҳо	166,1	140,3	98,5	70,7	76,0	80,0	80,40	88,97	88,5	-10,15
Мева ва буттамева	124,1	80,3	50,8	33,2	33,5	35,9	30,39	33,26	38,7	-23,81
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	359	64,9	60,9	58,7	57,5	59,5	58,08	60,5	-6,77
Гӯшт ва маҳсулоти	40,8	70,1	4,4	11,0	14,9	14,6	14,76	14,02	14,2	222,72

гӯштӣ										
Тухм, дона	180,0	243	19,0	40,0	71,0	72,0	68,0	76,0	84,0	342,1

Сарчашма: Дар асоси «Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти хоҷагиҳои хонагӣ» ҳисоб карда шудааст. Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, 2019. -С. 40

Тавре ки аз ҷадвал маълум мегардад, танҳо нишондиҳандаи истеъмоли маҳсулоти нонӣ ба сари аҳолӣ аз меъёри муайянгардидаи ҷумҳурӣ ва Созмони Милали Муттаҳид зиёд буда, аз рӯйи нишондиҳандаҳои дигари маҳсулоти истеъмолӣ бошад, кам ба назар мерасад. Новобаста аз афзоиши меъёри баъзе аз намудҳои маводи озуқа ҳоло ҳам тағйиротҳо ё ин ки норасоиҳо ба ҳисоби маротиба вуҷуд дорад: гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ 5,5 маротиба; шир ва маҳсулоти ширӣ 4,1 маротиба; тухм 4,1 маротиба; картошка 1,3 маротиба; сабзавот ва полезиҳо 2 маротиба.

Вазъияти баамаломада норасоии маводи озуқаро дар мамлакат нишон медиҳад. Бинобар ин, барои ҳалли саривақтии масоили вобастагии аҳолии ҷумҳурӣ аз маводи озуқаворию воридотӣ, тақсимоти боадолати ин мавод ва истеҳсоли маҳсулоти равияи содиротидошта чораҳои зарурӣ андешида шуда истодааст, ки вақти муайянро талаб мекунанд. Шарти зарурии бехатарии озуқаворию мамлакат ва минтақаҳо ин худтаъминкунӣ (мустақилияти озуқаворӣ) мебошад, ки дар зери ин мафҳум қонеъгардонии қисми муҳимми ниёзҳои аҳолӣ бо маҳсулотҳои хӯрока аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ фаҳмида мешавад. Ин масъалаи муҳимро комплекси агросаноатӣ (КАС) - бузургтарин сектори аҳамияти стратегӣ доштаи иқтисодиёти миллӣ, ки фаъолияти он бо соҳаҳои дигари хоҷагии халқи мамлакат алоқаманд аст, ҳал менамояд.

Дар Тоҷикистон КАС (Комплекси агросаноатӣ) ва, пеш аз ҳама, таркибдиҳандаи он – хоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти мамлакат ба шумор меравад. Дар деҳот 73,7% аҳолии мамлакат умр ба сар мебаранд ва 50,8%-и он ба қисми аҳолии фаъол мансуб буда, дар замин меҳнат мекунанд. Дар КАС-и – Тоҷикистон ислоҳоти соҳаи аграрӣ идома ёфта истодааст, ки ба ташаккулёбии бисёрсохтории иқтисоди миллӣ ва мутобиқшавии он ба шароитҳои бозорӣ равона карда шудааст.

Ин тағйиротҳо ба ҷойивазкунӣ (дигаргуншавӣ)-и қисми зиёди истеҳсоли намудҳои муҳимми маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ дар сектори хусусӣ оварда расонидааст. Агар дар соли 1990 ба хоҷагиҳои аҳолӣ 4,1% ғаладонагӣ, 41,4% картошка, 48,6% сабзавот, 23,4% ангур, 11,4% тухм, 50,9% гӯшт ва 52,2% шир рост меомада бошад, айни замон таносуби хоҷагиҳои аҳолӣ дар истеҳсоли ин маҳсулотҳо ба таври назаррас афзуданд, ки инро маълумотҳои зерин шарҳ медиҳанд: истеҳсоли ғаладонагиҳо 45,3%, картошка 70,9%, сабзавот 69,6%, полезӣ 46,8%, мевагӣ 66,9%, ангур 63,2%, тухм 55,4% гӯшт, 91,3% ва шир 92,3%-ро ташкил доданд» [2]. Дар солҳои минбаъда ин рақамҳо ба таври куллӣ тағйир наёфтаанд. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои худтаъминкунии Тоҷикистон бо озуқаворӣ намудҳои аввалиндараҷаи онро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин аст. Меъёрҳои воридкунии ин ё он маҳсулотҳо: вазни қиёсии онҳо дар қонеъгардонии талаботҳои аҳолӣ бо қисматҳои зарурии хӯрока; хароҷотҳои логистикии онҳо; аз нав тақсимкунии захираҳои молӣ байни минтақаҳои гуногун; нигоҳдории давомнок барои тайёр намудани захираҳо ҳамчун шароитҳои муътадили дараҷаи истеъмолот ва нархҳо дар бозори озуқаворӣ ба назар гирифта мешаванд.

Аҳамияти аввалиндараҷа дар таъминоти бехатарии озуқаворӣ ба ғалла, шакар, равғани растанӣ, маҳсулотҳои ширӣ, гуштӣ ва моҳӣ тааллуқ дорад. Пас, бо дараҷаи тараққиёти коркарди ин намуди озуқаворӣ кашонидани маҳсулотҳо қулай ва барои нигоҳдории дуру дароз қулайтар, инчунин, аҳамияти онҳо дар азнавтақсимкунии ҳудудӣ, тайёркунии захираҳо, таъминоти бехатарии озуқаворӣ дар мамлакат болотар меравад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ проблемаҳои умумиҷаҳонӣ, монанди тағйирёбии иқлим, таҳдидҳои экологӣ, ҷангу мухолифатҳои дохиливу байни миллатҳо боиси пастравии рушди иқтисодиёт гардида, ба сатҳи зиндагии инсон таъсири манфӣ мерасонанд. “Буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ҳар давлатро водор менамояд, ки барои мунтазам рушд ёфтани иқтисодиёти кишвараш принсипҳои умумиэътирофгардидаро ба роҳбарӣ гирифта, консепсияву стратегияҳои тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ва иҷтимоии давлати худро коркард ва фаъолияти идоракуниро вобаста ба он роҳандозӣ намояд”[5]. Новобаста аз таъсири буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ва вазъи мураккаби молиявӣ, рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳолиро Ҳукумати Тоҷикистон вазифаи асосӣ мешуморад. Барои таъмини амнияти озуқаворию Тоҷикистон иҷрои пай дар пайи алоқамандии байниҳамдигарии меъёрҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ зарур мебошад. Масъалаҳои асосии баландбардории сатҳи бехатарии озуқаворӣ ин устувор гардонии истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрокворӣ, азнавбарқароргардонии онҳо, инкишоф ва тағйирёбии сохторҳои ба талаботи бозор мувофиқи онҳо ва баланд бардории сифати маҳсулоти КАС мебошад.

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қайд гардидааст: “Дар соҳаи кишоварзӣ ҳалли масъалаҳоро дар самти маблағгузориҳои хоричию дохилӣ тавре ба роҳ мондан лозим аст, то он яквақта набуда, балки давраи дарозмуҳлатро дар бар гирад. Ин барои таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои мавҷудаи дохилӣ ва, инчунин, хориҷӣ шароит фароҳам оварда, барои ташкили низоми муайяни рушди иқтисоди миллӣ ва, ҳамзамон, ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат таъмини саломатии аҳолӣ бо дарназардошти баланд бардоштани сифати зиндагӣ; сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти ғизоӣ аз 55%-и соли 2015 то 70% дар соли 2030 расонида, ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ММД аз 23,3% ба 19% коҳиш меёбад. Ин маънои онро дорад, ки ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ кам намешавад, балки меафзояд. Аммо ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёд мешавад». Ин ҳолат маънои онро дорад, ки коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар саноати маҳаллӣ ба вуҷуд омада, камхароҷот, босифат ва барои аҳолӣ арзон дастрас мегардад.

Дар хулоса бояд ҳаминро қайд намуд, ки коркард ва иҷроиши меъёрҳо дар доираи амнияти озуқавории мамлакат таъмини асоснокии илмию амалиро талаб менамояд. Дар ин росто бояд тадқиқотҳои мақсаднок оиди технологияи инноватсионӣ, технологияҳои истеҳсол ва коркарди маҳсулотҳои озуқаворӣ, ташаккулёбӣ ва мукаммалгардонии механизми иқтисодӣ, барпо намудани инфрасохтори бозори озуқаворӣ, коркарди базаи меъёрии таъмини озуқавории мамлакат, минтақаҳо, категорияҳои алоҳидаи аҳолӣ, истеъмолкунандагон ва дигар ҷанбаҳои дар сохтори таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳамияти бевоситадошта дар бар гирифта шавад. Ба андешаи мо барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат ҳалли масъалаҳои зерин қобили қабул аст:

- муосиргардонии корхонаҳои коркарди ашёи хоми озуқаворӣ;
- бунёд намудани корхонаҳои коркарду нигоҳдории меваю сабзавот дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- ба тариқи лизингӣ ташкилу истифодабарии техника дар корхонаҳои кишоварзӣ ва ба истеҳсолкунандагони маводи озуқаворӣ пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок;
- бунёди комплексҳои ҳозиразамони технологӣ ва дар ин замина бунёд намудани заводҳои хурди истеҳсоли маҳсулотҳои ширию гӯштӣ;
- самаранок истифодабарии неруи ақлонӣ дар соҳаи аграрии мамлакат бо назардошти анъанаҳои миллӣ;
- таъмини рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва ба содирот нигаронидани он;
- ҷалби сармояи хориҷӣ ва тарҳрезии лоиҳаҳои инвеститсионӣ дар соҳаи аграрӣ (хусусан, истеҳсоли маводи озуқаворӣ дар кишвар);
- дастгирии давлатии соҳаҳои кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли маводи озуқаворӣ машғуланд.

АДАБИЁТ

1. [Электронный ресурс]. http: www. worldbank.org
2. Қаюмов Н.К. Стратегия развития «Глобализация экономики и обеспечение продовольственной безопасности Таджикистана» / Н.К. Қаюмов // Экономика Таджикистана. - 2008. -№4.
3. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: Ст. сборник. - 2018. –С. 16-40.
4. Экономическая безопасность / В. А. Богомолов [и др.]. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. -С.105.
5. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. -2-е изд. -М.: Дело, 2005. - 896 с.

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявии таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ дида баромада шудааст. Хулосаҳои таҳлилии овардашудаи муаллиф, ки бо рақамҳои оморӣ асоснок шудааст, масъалаи таҳлилшавандаро пурра дар бар мегирад. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ дар шароити муносибатҳои ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб мераванд. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини аҳолии кишвар бо озуқаворӣ тавассути афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шуғли аҳолӣ мусоидат менамояд. Бо дарназардошти ин омилҳо хадафи асосии Барномаи амнияти озуқаворӣ аз афзоиши маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ва баландшавии ҳосилнокии меҳнат иборат буда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди ҳазорсола ва афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нигаронида шуда, дар ин замина, баҳри баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, алалхусус дар деҳот имконият фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, хоҷагии қишлоқ, амнияти озуқаворӣ, дастрасии озуқаворӣ, содирот, воридот, истеъмолкунанда, истеҳсолоти кишоварзӣ, ҷаҳонишавӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются теоретические проблемы обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан в условиях глобализации. Результаты проведенного автором анализа обоснованы статистическими данными. Продовольственная безопасность и развитие аграрного сектора являются одной из

важнейших задач национальной экономики в условиях глобализации. Развитие сельскохозяйственного сектора позволит обеспечить население страны продуктами питания за счет увеличения сельскохозяйственного производства, увеличения доходов и занятости. С учетом этих факторов основной целью Программы продовольственной безопасности является увеличение валовой продукции сельского хозяйства и повышение производительности труда, достижение Целей развития тысячелетия и приоритетов Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и на этой основе улучшение уровня жизни, особенно в сельской местности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, продовольственная доступность, экспорт, импорт, потребитель, сельскохозяйственное производство, глобализация.

THE THEORETICAL PROBLEMS OF FOOD SECURITY IN A CONDITION OF GLOBALIZATION

The article discusses the theoretical problems of ensuring food security in the Republic of Tajikistan in the context of globalization. The results of this analysis, which are proved by statistical data's, reflect this problem. Food security and the development of the agricultural sector are one of the most important tasks of the national economy in the context of globalization. The development of the agricultural sector will provide the country's population with food by increasing agricultural production, increasing income and employment. Given these factors, the main goal of the Food Security Program is to increase gross agricultural output and increase labor productivity, achieve the Millennium Development Goals and the priorities of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 and on this basis provide an opportunity to improve living standards, especially in rural areas.

Key words: economic security, agriculture, food security, food accessibility, export, import, consumer, agricultural production, globalization.

Сведения об авторах: ***Саидмуродова Малика Абдувахобовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: **918-62-68-95.** E-mail: **malika-63-63@mail.ru**
Дахбошиева Нозигул Раджабалиевна - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the authors: ***Saidmurodova Malika Abduvahobovna*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **malika-63-63@mail.ru.** Ph: **918-62-68-95**
Dakhboshieva Nozigul Ragabalievna - Tajik National University, applicant for the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **aminjon1977@mail.ru.** Ph: **900-10-70-12**

УДК : 330 (575.3)

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ БЕРУНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нуралиева А.Н., Нуралиев Л.Н., Нурализода Н.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қарзи берунаи давлатӣ ин ҷалби активҳо аз сарчашмаҳои беруна (давлатҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқии ғайрирезидентӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ) аст, ки уҳдадории давлат ҳамчун қарзгиранда ва кафолатдиҳандаи пардохти қарзи давлатӣ ташаккул меёбад. Қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз уҳдадориҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди шахсони ҳуқуқии ғайрирезидентӣ, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқии байналмилалӣ иборат мебошад.

Ҳамасола дар вақти қабули буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли молиявии оянда дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода карда мешавад:

1.Барои рушди тараққиёти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, барои барномаи инвеститсионии давлатӣ;

2.Барои маблағгузории касри буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон;

3. Барои пардохти маблағҳои қарзии мавҷудбуда;

4.Барои рӯйпуш кардани талабот ба маблағҳое, ки барои ҳолатҳои фавқулодда истифода мешаванд.

Ҳаҷми қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хароҷоти хизматрасонии онро дар солҳои 2010-2018 дида мебароем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Динамикаи ҳаҷми қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хароҷоти хизматрасонии он дар солҳои 2010 – 2018 (млн. доллари ИМА)

Нишондиҳандаҳо	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2018/2010** (бо фоиз)
Қарзи берунаи давлатии ҶТ	1639,0	2172,3	2194,9	2274,1	2899,9	176,9
Қарзи берунаи давлатии ҶТ нисбат ба ММД (бо фоиз)	28,9	27,8	32,7	31,5	39,4	+10,5

Харочотҳои хизматрасонии қарзи берунаи давлатӣ	74,7	144,5	156,8	159,2	184,8	247,4
аз ҷумла						
пардохти қарзи асосӣ	42,7	113,1	123,0	125,5	112,8	264,1
пардохти фоизи қарз	32,0	31,4	33,8	33,7	72,0	225,0

Бояд қайд кард, ки дар давоми солҳои охир дараҷаи қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳадде, ки аз ин бештар шуданаш ба рушди мамлакат хавф дошта метавонад, зиёд нагардидааст. Яке аз мушкилоти асосии вобаста ба қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз таҳлили рақамҳои ҷадвали 1 бармеояд, ин масъалаи хизматрасонӣ ва пардохти он мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур дар вақти қабули буҷети давлатӣ барои соли ояндаи молиявӣ баррасӣ ва чорабиниҳо муайян карда мешаванд.

Карзи берунаи давлатӣ дар ҳолати истифодабарии он барои ҳалли масъалаҳои рушди тараққиёти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, барои татбиқи барномаҳои инвеститсионии давлатӣ ба афзоиши устувории ММД мусоидат мекунад. Дар солҳои 2010-2018 ҳаҷми ММД-и мамлакат (бо нархҳои соли 2018) аз 35,2 млрд. сомони то 68,8 млрд. сомонӣ расидааст, яъне 1,95 маротиб афзудааст [1]. Бинобар ин, маҳдудкунии ҷалби қарзҳои берунаи давлатӣ ба афзоиши иқтисодӣ монеъ шуда, рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатро бо сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявӣ мушкил мегардонад.

Дар ин робита дар Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 дар муқоиса бо стратегияи пешинаи идоракунии қарзи давлатӣ ҳадди ниҳоии нишондиҳандаи асосии қарзӣ – қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, аз 40% ба 60% муқаррар гардидааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои устувории қарзӣ дар солҳои 2018-2020

Нишондиҳандаҳо	Соли 2018	Соли 2019	Соли 2020
Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	На зиёда аз 60%	На зиёда аз 60%	На зиёда аз 60%
Хизматрасонии қарзи давлатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба содироти молу хизматрасониҳо	На зиёда аз 15%	На зиёда аз 15%	На зиёда аз 15%
Хизматрасонии қарзи давлатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба даромадҳои буҷети давлатӣ	На зиёда аз 25%	На зиёда аз 25%	На зиёда аз 25%
Дараҷаи ниҳоии имтиёзнокии қарзҳои берунӣ	35%	35%	35%
Бароришти кафолатҳои давлатӣ (сомонӣ)	0	0	0
Бароришти ва ҷойгиронии облигатсияҳо бо асъори хориҷӣ дар бозорҳои берунии молиявӣ	500.0 млн. $	0	0
Ҷойгиронии векселҳои хазинадории давлатӣ зимни музояда	100%	100%	100%
Вазъи қиёсии облигатсияҳои давлатии хазинадорӣ дар сохтори эмиссияи ҳарсолаи қоғазҳои қиматноки давлатӣ	Гардиши мусбӣ	Гардиши мусбӣ	Гардиши мусбӣ

Манбаъ: Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020

Тибқи Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 дар ояндаи наздик ҳаҷми қарзи берунаи давлатӣ вобаста ба татбиқи барномаи инвеститсионӣ бемайлон меафзояд. Дар соли 2019 мутобиқи қонуни ҶТ «Дар бораи буҷети давлатии ҶТ барои соли 2019» дар ҳаҷми 2539,8 млн. сомонӣ аз ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ ва дигар давлатҳо қарзҳо ва 1732,3 млн. сомонӣ грантҳои нав гирифта мешаванд, пардохти қарзи берунаи давлатӣ дар ҳаҷми 1211,6 млн. сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки 1,5%-и ММД-ро ташкил медиҳад. Харочот оид ба хизматрасонӣ ба қарзи берунаи давлатӣ (пардохти фоизи он) дар соли 2019 761,6 млн. сомониро ташкил медиҳад ва тамоили афзудан дорад [2,с.32]. Аз ин лиҳоз, масъалаи такмили идоракунии қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати муосири молиявии ҷумҳурӣ мебошад.

Идоракунии қарзи давлатӣ маҷмӯи чорабиниҳои давлатӣ нисбати пардохт ва танзими ҳаҷми қарзи давлатӣ, инчунин, ҷалби қарзҳои нав мебошад. Мушкилоти вобаста ба идоракунии қарзи давлатӣ, танзими он ва интихоби сиёсати дурусти қарзгирӣ хеле муҳимму мубрам мебошанд. Гарчанде дар солҳои охир вазъияти бозори қарзгириҳои давлатӣ ба ҷониби беҳтаршавӣ тағйир ёфта бошад ҳам, ба инобат бояд гирифт, ки ҳар як қадами нодуруст дар оянда ба мушкилоти ҷиддӣ боис гардида метавонад. Барои роҳ надодан ба ин назорати мунтазами ҷараёни ҷалби қарзҳои давлатӣ, кафолатҳо ва риояи сиёсати Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ зарур мебошад. Идоракунии самараноки қарзи хориҷӣ яке аз проблемаҳои асосии иқтисодиёти дилхоҳ мамлакат мебошад, ки аз амалисозии он суръати рушди иқтисодӣ, инчунин, самаранокии сиёсати молиявӣ, буҷетӣ ва иҷтимоии давлат вобастагӣ дорад.

Давлат захираҳои молиявиро бо мақсади рӯпӯш намудани касри буҷети давлатӣ, инчунин, амалисозии барномаҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти

миллӣ ҷалб менамояд, ки захираҳои молиявии мазкур дар доираи маблағҳои буҷети давлатӣ ғайриимкон мебошад. Ҳар як мамлакати ҷаҳон хусусиятҳои хосси идоракунии қарзи хориҷиро дорад. Онҳо бо хусусиятҳои реҷаи асъорӣ, сиёсати макроиқтисодии давлат, меъёрҳои танзимкунӣ, иқтидори ташкилӣ-ҳуқуқӣ, пардохтпазирии мамлакат, мақсадҳои асосӣ дар соҳаи идоракунии қарзи хориҷӣ муайян карда мешаванд.

Мақсади асосии идоракунии қарзи хориҷӣ дар тамоми мамлакатҳо қонеъсозии талаботи ҳукумат дар маблағгузорӣ ва иҷроиши уҳдадориҳо аз рӯйи пардохтҳо дар дурнамои дарозмуддат мебошад [3].

Сиёсати устувори идоракунии қарзи хориҷӣ имкон фароҳам месозад, ки паҳнгардии зуҳуроти бухронӣ ва таҳдидҳои молиявӣ кам гардад, иҷроиши нақшавии буҷети давлатӣ ва гузаронидани сиёсати муфиди молиявӣ ҳам барои давлат ва ҳам барои аҳолӣ таъмин карда шавад. Тавре тадқиқот нишон медиҳад, дар раванди идоракунии қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе норасоӣ ва хатогиҳо мавҷуданд. Сиёсати идоракунии қарзи хориҷии мамлакат танҳо дар чорчӯбаи дурнамои кӯтоҳмуддат амал мекунад. Тағйиротҳои институтсионалии низоми идоракунии қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле суст анҷом гирифта истодааст.

Барои бартараф намудани норасоиҳои мазкур ва бо мақсади баланд бардоштани сифати идоракунии қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки маҷмӯи чорабиниҳои ташкилӣ ва меъёрӣ татбиқ гарданд, инчунин, сиёсати ягонаи давлатӣ дар самти идоракунии қарзи давлатӣ фароҳам оварда шавад. Бо ин мақсад таҳияи сиёсати ягона дар соҳаи идоракунии қарзи хориҷии давлатӣ, коркарди консепсияи идоракунии қарзи хориҷӣ, аз ҷумла принсипҳои асосии роҳбарикунандаи идоракунии қарзи хориҷии давлатӣ, ташаккули механизми ҳамкории мутақобилаи байни сохторҳои давлатӣ дар самти ҷалб, истифода, хизматрасонӣ ва назорати қарзи хориҷии давлатӣ зарур мебошад.

Қайд намудан бамаврид аст, ки бори аввал дар Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 истифодабарии 4 сенария дар идоракунии қарзи давлатӣ дар назар дошта шудааст: варианти якуми сенария (С1) қарзгирии берунии имтиёзнок, сенарияи дуюм (С2) – тамдиди қарзи дохилӣ, сенарияи сеюм (С3) - афзоиши қарзи дохилӣ аз ҳисоби кумаки иловагӣ ба бонкҳои дорои мушкилот ва сенарияи чорум (С4) бароришиевробондҳо. Таърихан аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аксарияти қарзгириҳо бо асъори хориҷӣ бо шартҳои беҳад имтиёзнок амалӣ мегарданд. Қисми асосии қарзҳои беруна дар доираи лоиҳаҳои сармоягузории гуногун ва қисми ночизи он барои дастгирии буҷети ҷумҳуриявӣ ҷалб карда мешавад.

Аз ин рӯ, дар баланд бардоштани самаранокии истифодабарии қарзи берунаи давлатӣ интихоби дурусти лоиҳаҳои сармоягузории гуногун ва дар ин замина таҳия, қабул ва татбиқи Барномаи инвеститсияҳои давлатӣ нақши муҳимро мебозад.

Барномаи инвеститсияҳои давлатӣ (БИД) грантҳо ва ёрии техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи сесола дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳо, консепсияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мутобиқи барномаи иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки афзалиятҳои асосии муқаррарнамудаи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 (мувофиқи Мақсадҳои рушди ҳазорсола) ва ҳуҷҷати миёнамуҳлати Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос менамояд, таҳия мегардад.

БИД рушд ва дастгирии соҳаҳои асосии иқтисодиёти воқеии ҷумҳуриро мақсад гузоштааст: инфрасохтор, энергетика, маориф, тандурустӣ, технологияи иноватсионӣ, илм, саноат ва технологияҳои кишоварзӣ.Барои таъмини фаъолияти самаранок ва амалӣ намудани афзалиятҳои пешбинигардида, мақсад ва вазифаҳои барномаи мазкур риояи мавқеи зерин лозим мебошад:

- ҳангоми маблағгузорӣ афзалият бояд ба лоиҳаҳое дода шавад, ки ба як қатор меъёрҳои муайянгардидаи нишондиҳандаҳои афзалиятнокӣ ва сифат ҷавобгӯ бошанд;
- лоиҳаҳои аз ҷониби вазоратҳои соҳавӣ таҳияшаванда бояд аз нигоҳи асоснокии техникӣ-иқтисодӣ ва имкониятҳои буҷет таҳлил карда шаванд;
- тақвият додани мониторинг ва назорати сифатнокии иҷрои БИД зарур мебошад;
- нигоҳ доштани ҷонибдории тақсимоти салоҳиятҳои ҳамоҳангсоз ва ҷавобгари ҷиҳати иҷрои БИД байни Вазорати молия, Вазорати рушди иқтисод ва савдо ва Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- риояи принсипи мутобиқати БИД ба мақсад ва вазифаҳои асосноккардашудаи БМРҶТ.

Раванди таҳияи БИД бояд ба принсипҳои зерини консептуалӣ асос ёбад [4]:

Тибқи “Барномаи инвеститсияҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020” арзиши умумии лоиҳаҳои инвеститсионии давлатӣ дар ин давра 1021,1 млн. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад, ки онҳо асосан аз ҳисоби ҷалби қарзи берунаи давлатӣ маблағгузорӣ карда

Ҷадвали 1. Принсипҳои консептуалии барномаи инвеститсияҳои давлатӣ

	Принсипҳои БИД
1	Аҳамиятнокӣ ва зарурияти стратегӣ, яъне оё лоиҳа афзалиятҳои стратегии рушди Ҳукуматро дастгирӣ менамояд ё не?
2	Нақши ҳукумат, яъне оё лоиҳа аз ҷониби бахши хусусӣ ё Ҳукумат, ки нақши лоиҳаро дар иқтисоди бозорӣ ба инобат мегирад, бояд маблағгузорӣ шавад ё не?
3	Асоснокии иқтисодӣ, яъне оё тамоми хароҷот тибқи лоиҳа ва фоидаҳо муайян карда шудаанд? Оё лоиҳа аз нуқтаи назари иқтисодӣ қобили фаъолият мебошад ё не?
4	Таъсир ба камбизоатӣ, яъне оё табақаҳои камбизоати аҳолӣ аз лоиҳа манфиат мегиранд ё не?
5	Манбаъҳои маблағгузорӣ ва критерияҳои устуворӣ.

мешаванд [5,с.12]. Дар солҳои 2016-2018 мутобиқи барномаи мазкур ба иқтисоди миллӣ аз маблағи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ беш аз 9,3 миллиард сомонӣ равона ва аз худ карда шудааст. Дар ин давра ҷиҳати амалӣ гардонидани 38 лоиҳа барои рушди инфрасохтори энергетикӣ, нақлиётӣ ва иҷтимоӣ 40 созишномаи қарзиву грантӣ ба маблағи 402,6 млн.долл. амрикоӣ ба имзо расида, татбиқ шуда истодааст.

Танҳо дар соли 2018 бо мақсади ҷалби маблағҳои иловагӣ барои рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ 15 созишномаҳои қарзию грантӣ барои татбиқ гардидани 12 лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ, ки маблағи умумии онҳо 402,6 млн.долл. амрикоиро ташкил менамояд, ба имзо расонида шуданд. Аз маблағи умумии зикршуда 251,1 млн.долл. амрикоӣ маблағҳои грантӣ, 120,2 млн.долл. амрикоӣ маблағҳои қарзӣ ва 31,2 млн.долл. амрикоӣ саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [6,с.22].

Ҳоло дар кишвар татбиқи 70 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ, аз ҷумла 25 грантӣ, 13 қарзӣ ва 32 лоиҳаҳои қарзию грантӣ ба маблағи умумии 30 миллиард сомонӣ (3,26 млрд. доллари амрикоӣ) идома дорад. Дар шароити афзоиши маблағи қарзию грантӣ барои татбиқи лоиҳаҳоии сармоягузории давлатӣ аз ҳама муҳим ин таъмини истифодаи самаранокии он мебошад. Бояд ҷалби қарзҳо дар ҳамоҳангӣ бо барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар асоси арзёбии дақиқи даромаднокӣ, самаранокии лоиҳаҳо ва такмили механизми институтсионалии ҳамоҳангӣ ва мониторинги татбиқи онҳо ба роҳ монда шавад. Дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии қарзи берунаи давлатӣ диверсификатсия ва баланд бардоштани сифати сандуқи қарзӣ аҳамияти хосса дорад. Ин имконият медиҳад, ки таъсири хавфҳои қарзӣ монанди фоизбандӣ, бозтаҳвил, асъорӣ, тамдид ва пардохтпазирӣ то як дараҷа паст карда шавад. Дар ин ҷода ба таври доимӣ гузаронидани мониторинги риояи нишондиҳандаҳо ва дараҷаи ниҳоии таркиби хавфӣ ва арзишии сандуқи қарзи давлатӣ, ки дар Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 муқаррар карда шуданд, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло низоми идоракунии қарзи хориҷӣ бояд дар самтҳои асосии зерин такмил ёбад:

- ✓ инкишофи минбаъдаи бозори дохилии молия бо ҳадафи пайдо намудани сарчашмаҳои интихобии захираҳои молиявӣ, ки барои бахши воқеии иқтисодиёти мамлакат заруранд;
- ✓ дар асоси қонун бо меъёрҳои муайян таҳия ва мустаҳкам намудани ҳамкории мутақобилаи байни мақомоти давлатӣ бо мақсади баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати қарзи умумии хориҷӣ;
- ✓ гузаронидани аудити низоми идоракунии қарзи хориҷӣ ва муайянсозии самтҳои асосии такмили он;
- ✓ амалисозии мониторинги нишондиҳандаҳои ҳадди ҳудудии бехатарии иқтисодӣ дар самти қарзи хориҷӣ;
- ✓ такмили ҳисоботи оморӣ доир ба баҳисобгирии қарзи умумии хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани сифати таҳлил ва идоракунии он;
- ✓ баҳодиҳии механизмҳо ва имконоти ҷудо намудани ташкилотҳо бо ҳиссаи моликияти давлатӣ дар низоми таҳлили уҳдадориҳои беруна;
- ✓ такмили низоми нишондиҳандаҳо, аз ҷумла мутобиқсозии онҳо бо назардошти хусусиятҳои хоси миллӣ, коркарди меъёрҳои тафриқавии онҳо бо назардошти сиёсати инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат;
- ✓ кам намудани муҳлати мубодилаи иттилоот ва омодасозии ҳуҷҷатҳои таҳлилӣ;
- ✓ татбиқи низоми ягонаи компютерии баҳисобгирии қарзи хориҷӣ;
- ✓ баланд бардоштани сатҳи иттилоотнокии роҳбарони корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт дар самти стратегияҳои самараноки идоракунии қарзи хориҷӣ ва кам гардонидани хатарҳо.

Бояд қайд кард, ки танзими қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни пешгӯии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва баҳодиҳӣ, миқдорӣ ва сифатии қарзи хориҷӣ дар ҳолати ҷорӣ ва дурнамо ғайримкон аст. Бо назардошти маълумоти оморӣ, инчунин, дар заминаи пешгӯии амалиётҳои тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумоти

воқеӣ оид ба ҳаҷми қарзи хориҷӣ бояд пешгӯии қарзи хориҷӣ аз рӯйи бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва таҳлили он бо мақсади мувофиқат намудан ба меъёрҳои муқарраршудаи бехатарии иқтисодӣ анҷом дода шавад. Дар хотима бояд қайд намуд, ки амалисозии чорабиниҳои мазкур имкон фароҳам месозад, ки нишондиҳандаҳои қарзи хориҷӣ дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шаванд ва шароитҳо барои идоракунии самараноки қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам гарданд.

АДАБИЁТ

1. Молия ва ҳисобдорӣ. – 2019. -№1 (148). – С.19.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019» - Молия ва ҳисобдорӣ. - 2018.- №12. – С.32-35.
3. Ҳисоботи вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манобеи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. http://www. moliya.tj/?lang=tj# (дата обращения 22.01.2019).
4. Антонов В.А. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник и практикум: учебник для бакалавров / В.А. Антонов. -М.: Юрайт, 2014. -107 с.
5. Барномаи инвеститсияҳои давлатӣ барои солҳои 2016 – 2020.- С.12.
6. Меҳринамо Ҷонмамадзода. Иҷрои босифати Буҷети давлатиро дар соли ҷорӣ таъмин мекунем. – Молия ва ҳисобдорӣ. - 2019.- №1(148). –С.22-23.

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ БЕРУНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон мушкилоти гирифтани қарз ва роҳҳои баргардонидани он яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати дохилию хориҷии давлат ба ҳисоб рафта, онҳо кӯшиш менамоянд, ки ҳарчи бештар барои рушди иқтисодиёти давлати худ қарзҳои имтиёзноки хориҷии бештарро ҷалб намоянд ва сари вақт баргардонидани онро масъулияти баланди давлатӣ ҳисобанд. Вазъи имрӯзаи ҷаҳонӣ давлатҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор месозад, ки бо мақсади рушди мақсадноки иқтисодиёти миллӣ ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва қарзҳои имтиёзнокро бештар таъмин намояд. Дар ин самт Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳои заруриро ташкил намуда, дар доираи барномаҳои махсуси соҳавӣ ва қонунҳои амаликунанда, сиёсати инвеститсионии худро ба роҳ монда истодааст. Бояд қайд кард, ки танзими қарзи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни пешгӯии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат - баҳодиҳӣ, миқдорӣ ва сифатии қарзи хориҷӣ дар ҳолати ҷорӣ ва дурнамо ғайриимкон аст. Дар мақолаи мазкур роҳҳои асосӣ ва мушкилоти идоракунии қарзи хориҷии давлатӣ ба таври мухтасар омӯхта шуда, мавриди таҳлилҳои назариявӣ қарор дода шудааст. Инчунин, муаллифон дар мақолаи худ бештар ба стратегия ва барномаҳои соҳавӣ такя карда, аз вазъи мушкилоти ҷаҳонии идоракунӣ ва механизмҳои қарзи хориҷии давлатро дар шароити буҳрони иқтисодию иҷтимоӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар баробари ин, муаллифон самтҳои асосии низоми идоракунии қарзи хориҷиро дар мақола таҳия намудаанд.

Калидвожаҳо: барнома, грантҳо, стратегия, иқтисодиёт, қарзи хориҷӣ, сармояҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлат.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНИМ ДОЛГОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Во всех странах мира проблема получения кредитов и способов вернуть его является одной из важнейших внутренних и внешних направлений политики государства и рассчитана на привлечение большего количества иностранных кредитов для развития экономики страны, а своевременное возвращение является большой обязанностью государства. Нынешняя глобальная ситуация в мире, с которой сталкиваются развивающиеся страны, в том числе Республика Таджикистан, предполагает привлечение большего количества иностранных инвестиций и льготных кредитов, направленных на развитие национальной экономики. В этом направлении Республика Таджикистан разработала ряд необходимых мер и разрабатывает свою инвестиционную политику в рамках специализированных отраслей и реализации законов. Следует отметить, что регулирование внешнего долга без прогнозирования социально-экономических процессов в стране - количественной и качественной оценки внешнего долга в текущей ситуации - прогноз будет несовершенным. В данной статье основные направления и задачи управления государственным внешним долгом были кратко изучены и проанализированы. Кроме того, авторы исследовали в своей статье стратегии и отраслевые программы, управление глобальными вызовами и инструменты внешнего долга правительства в контексте социально-экономического кризиса. В то же время авторы разработали основные направления системы управления внешним долгом.

Ключивые слова: программа, гранты, стратегия, экономика, внешний долг, инвестиции, Республика Таджикистан, государства.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT OF EXTERNAL DEBT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In all countries of the world, the problem of obtaining loans and ways to return it is one of the most important internal and external policies of the state and is aimed at attracting more foreign loans for the development of the country's economy, and timely return is a big responsibility of the state. The current global situation in the world, faced by developing countries, including the Republic of Tajikistan, which provide in order to attract more foreign investment and concessional loans aimed at the development of the national economy. In this direction, the Republic of Tajikistan has developed some necessary measures and is developing its investment policy in the framework of specialized sectoral and implementation of laws. It should be noted that the regulation of external debt without forecasting the socio-economic processes in the country is a quantitative and qualitative assessment of external debt in the current situation and the forecast is passive. In this article the basic directions and public external debt management objectives were briefly studied and analyzed. In addition, the authors explored in their article on strategies and sectoral programs, managing global challenges and government external debt instruments in the context of the socio-economic crisis. At the same time, the authors developed the main directions of the external debt management system in the article.

Key words: program, grants, strategy, economy, external debt, investments, Republic of Tajikistan, state.

Сведения об авторах: ***Нурализода Амрулло Назрулло*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры прикладной информатики в экономике. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов, 64/14. Телефон: **(+992) 918-75-76-68**
Нуралиев Лутфулло Назруллоевич – Китайский университет экономики и международной торговли**,** магистрант 1-го курса. Телефон: **+ 992 934-55-43-21.** E-mail: **nuraliev_l@mail.ru**
Нурализода Наджибулло Назрулло - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+**992) 918-27-43-92**

Information about the authors: ***Nuralizoda Amrullo Nazrullo*** - Tajik State University of Finance and Economics, PhD in Economics, Associate Professor of Applied Informatics in Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **(+992) 918-75-76-68.** E-mail: **amrullon@mail.ru**
Nuraliev Lutfullo Nazrulloevich - China University of Economics and International Trade, first-year undergraduate
Nuralizoda Najibullo Nazrullo - Tajik National University, applicant for the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992) 918-27-43-92.** E-mail: **a230292@mail.ru**

УДК 33:004; 330.47

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Давлатзода Д.А., Сахибов Е.Н.
Российско-Таджикский (славянский) университет

К основным факторам, влияющим на состояние экономики Таджикистана, следует отнести: последствия разразившегося мирового экономического кризиса, экономический спад в странах СНГ и снижение торгово-экономических показателей в международной торговле, спад рыночной активности, которые сегодня оказывают негативное воздействие как на экономику страны, так и на состояние системы государственного социального страхования. В конечном итоге это приводит к уменьшению объемов поступлений социального налога в бюджет социального страхования при одновременном росте потребности в финансировании выплат социальных пособий, пособий по безработице и пенсий. Проблема обеспечения финансовой устойчивости системы государственного социального страхования во многом связана с бюджетным устройством и межбюджетными отношениями в государстве.

Действовавший в течение многих лет механизм управления финансами системы пенсионного обеспечения в Таджикистане обеспечивал централизацию финансовых ресурсов в бюджетную систему государства и использование их для выполнения функций, возложенных на систему государственного социального обеспечения в целом. Вместе с тем следует признать, что этот механизм был создан и приспособлен для централизованного управления экономикой и социальными процессами в стране. На начальном этапе развития суверенного Таджикистана изменения политического строя и экономических основ в государстве, нашедшие отражение в Конституции в 1994 году, поставили новые задачи, стоящие перед бюджетной системой, четко высветили недостатки действующего механизма управления общественными финансами. Главный недостаток заключался в том, что этот механизм был ориентирован не на управление результатами, а на управление затратами.

К большому сожалению, несмотря на бюджетные и пенсионные реформы, проведенные в Таджикистане за последнее десятилетие, этот механизм управления средствами пенсионного страхования продолжает иметь место и в настоящее время.

В 1999 году в Таджикистане был введен, по сути, единый социальный налог, который составлял и составляет на сегодняшний день 25% для юридических лиц, 1% для физических лиц, 20%-ый фиксированный размер для лиц, осуществляющих индивидуально-предпринимательскую деятельность по свидетельству и патенту, соответственно. В 2006 году в законодательство социального страхования было введено понятие структуры социального налога по видам страхования. Так, согласно статье 23 Закона Республики Таджикистан «О государственном социальном страховании» было определено, что социальный налог направляется на: пенсионное страхование, социальное страхование и страхование от безработицы. При внимательном изучении бюджетной классификации доходов, расходов и основных социально-экономических показателей системы социальных страхований таких, как средняя пенсия, коэффициент замещения заработка, коэффициент пенсионной нагрузки, вскрываются общие проблемы бюджетного устройства и межбюджетных отношений системы государственного социального страхования.

В современное время сложились определенные проблемы, связанные с функционированием бюджетной системы пенсионного страхования, которые можно разделить на две категории. К первой категории можно отнести проблемы, определяемые спецификой деятельности органов социального страхования и несвойственные им функции: вопросы,

связанные с совершенствованием бюджетного процесса, бюджетного устройства и межбюджетных отношений. Если обратить внимание на эти недостатки, то можно постепенно стабилизировать систему, укрепить ее, увеличить ее управляемость и, впоследствии, произвести оптимизацию структуры доходов и расходов бюджета по видам страхования. Ко второй категории проблем, которые вытекают из первой, можно отнести все финансовые. Такие финансовые аспекты бюджетного устройства, как сбалансированность и устойчивость бюджета, оптимизация расходов бюджета, повышение уровня доходов бюджета, управление долгом – прямо влияют на качество жизни граждан и социально-экономический уровень страны. Даже поверхностный анализ доходной части бюджета системы государственного социального страхования выявляет недостатки бюджетного учета и классификации. На повестке дня находятся поиски решений по таким актуальным вопросам как:

- мониторинг соблюдения норм действующего законодательства на этапе определения права, на получение предусмотренного законом социального пособия или вида пенсии;
- соответствие размера назначенной пенсии накопленным пенсионным правам и предусмотренным законом преференциям и льготам;
- достоверность и полнота представляемых к оплате объемов выплат и многие другие технические проблемы.

Поскольку, администрирование процессов учета поступлений социального налога находится в ведении Налогового Комитета, мы лишены возможности влиять на процессы управления, к примеру: формирования и учета долга или погашения задолженности по социальному налогу. К тому же, несмотря на проводимую работу Агентством социального страхования и пенсий, поступления по административным взысканиям и пеням за несвоевременную оплату или представление отчетности в органы социального страхования не учитываются при разработке бюджетов на следующий финансовый год.

Другая не менее важная проблема - это списание долгов по социальному налогу при ликвидации юридических лиц или прекращение индивидуально-предпринимательской деятельности. Согласно гражданскому кодексу, приоритет выплаты задолженности при ликвидации юридического лица составляет четвертый по счету. На практике - это означает, что при ликвидации юридических лиц вероятность погашения задолженности по уплате социального налога минимальная, но при расчетах размеров пенсии застрахованным лицам, работавшим на проблемных или ликвидированных хозяйствующих субъектах, периоды трудовой деятельности учитываются (хотя страховые взносы не были уплачены) и по ним назначаются и выплачиваются страховые пенсии.

Анализ отчетности показывает, что со дня образования Фонда социальной защиты населения при Правительстве Республики Таджикистан, правопреемником которого является Агентство социального страхования и пенсий при Правительстве Республики Таджикистан, пенсионная система Таджикистана работает в режиме «с колес», когда поступления страховых взносов (соц. налога) сразу направляются на финансирование текущих выплат. Как показывает практика стран с развитыми пенсионными системами, наиболее оптимальной и финансово устойчивой системой является та система, которая формирует и использует «резервную подушку», то есть имеет резервы, достаточные для финансирования 3-6 месячной потребности в выплатах. К сожалению, недостатки и несовершенство бюджетного устройства, бюджетного учета и бюджетной классификации не позволяют осуществлять постоянный мониторинг пенсионной системы, а проблема покрытия дефицита пенсионной системы является первоочередной проблемой руководства Агентства социального страхования и пенсий при Правительстве Республики Таджикистан.

При существующем бюджетном процессе нередко возникают ситуации: возникновение разногласий и несовпадение интересов между Министерством финансов Республики Таджикистан и Агентством социального страхования и пенсий при Правительстве Республики Таджикистан. К примеру, в пункте 1 статьи 14 Закона Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2019 год» указано, что дефицит бюджета социального страхования в размере 65,0 млн. сомони покрывается за счет республиканского бюджета. По своей сути и содержанию – это межбюджетный трансферт (или другими словами, взаиморасчет, но не дефицит), который в соответствии с действующим законодательством обеспечивает возмещение расходов системы социального страхования на нестраховые выплаты.

Законом Республики Таджикистан «Об обязательном пенсионном страховании» предусмотрена субсидиарная ответственность государства. Что это означает? Субсидиарная ответственность по пенсионным обязательствам имеет место тогда, когда государственный орган социального страхования не имеет возможностей выплачивать страховое возмещение в полном объеме по своим обязательствам (в случаях образования дефицита) перед гражданами.

В этом случае государство несет ответственность за покрытие образовавшегося дефицита средств, в бюджете социального страхования.

Указанные недостатки бюджетного устройства системы социального страхования приводят к ослаблению финансовой дисциплины, снижают открытость и прозрачность использования бюджетных средств, увеличивают рост управленческих расходов, усложняют процесс администрирования системы. При формировании бюджета, как правило, учитываются прогнозные темпы инфляции, возникает необходимость в комплексном учете бюджетных последствий, осуществляемых структурных преобразований в пенсионной сфере и экономике. Иначе бюджет пенсионного страхования будет являться фактором макроэкономической нестабильности. Одним из перспективных направлений достижения финансовой стабильности является эффективное управление пенсионными накоплениями граждан Республики Таджикистан.Как отмечалось выше, с целью повышения заинтересованности граждан в функционировании системы социального страхования и обеспечении их участия в формировании пенсионных накоплений, начиная с 1999 года в структуре страховых взносов (соц.налога) был предусмотрен накопительный компонент в размере 1% от суммы декларируемого дохода застрахованных лиц.

В Законе РТ «О государственном социальном страховании» предусмотрены следующие функции страховщика (Агентства по социальному страхованию и пенсиям), в соответствии с которыми Страховщик имеет право:

- осуществлять вложение временно свободных средств в ценные бумаги и депозиты банков;
- осуществлять размещение пенсионных накоплений застрахованных лиц на основании заключенных договоров с управляющими компаниями с соблюдением условий диверсификации;
- участвовать в установленном порядке в международном сотрудничестве, изучать и применять зарубежный опыт в области пенсионного обеспечения и социального страхования населения;
- привлекать для работы экспертов, специалистов и консультантов, в том числе и иностранных;
- в установленном законом порядке представлять имущественные иски (в денежной и неденежной форме) в суд о возмещении ущерба бюджета уполномоченного органа путем принудительного взыскания сумм неуплаченных страховых взносов и наложенных финансовых санкций (в редакции Закона РТ от 5.03.2007г.№244);
- запрашивать копии документов и сведения (справки, выписки и другие данные) у соответствующих государственных органов и учреждений (опеки и попечительства, записи актов гражданского состояния, социальной защиты), на основании которых произведено (производится) назначение и выплата какого- либо вида пенсии или пособия по государственному социальному страхованию (в редакции Закона РТ от 29.04.2006г.№187);

Также закон «Об обязательном пенсионном страховании» предусматривает следующие функции:

- определение порядка и условий формирования, размещения и инвестирования средств пенсионных накоплений;
- определение порядка хранения средств обязательного пенсионного страхования;
- управление системой обязательного пенсионного страхования;
- обеспечение финансовой стабильности и сбалансированности системы обязательного пенсионного страхования, в том числе путем обеспечения поступления обязательных платежей в объеме, предусмотренном бюджетом страхового учреждения;
- определение порядка использования временно свободных средств обязательного пенсионного страхования;

Особое место в финансовом механизме пенсионного страхования занимает нормативно-правовой блок. Этот блок включает в себя совокупность правовых норм в области пенсионного страхования, на основе которых регулируются все финансовые отношения в рамках пенсионной системы [1,с.5-8.] Как видим, законодательство предусматривает весь перечень функций необходимых для вовлечения в оборот пенсионных накоплений и их эффективного управления и приумножения. Однако, как показало изучение ситуации, Агентство в последние годы в основном использовало только один инструмент- вклады на депозиты коммерческих банков, что сыграло с ними злую шутку, когда отечественные банки один за другим оказывались на грани банкротства.

С целью ознакомления с опытом других стран в данной области, мы изучили правоприменительную практику формирования и управления пенсионными накоплениями в Российской Федерации. Согласно системе пенсионного обеспечения Российской Федерации,

выплаты состоят из накопительной и страховой части. Работодатель платит 16 процентов на страховую часть и 6% - на накопительную. Управлять этой накопительной частью могут только специальные организации - негосударственные пенсионные фонды, каждый из которых имеет лицензию на такую деятельность. Полный список всех НПФ очень большой, там сотни компаний - некоторые работают по всей России, некоторые - только в отдельных ее регионах. Но выбрать точно есть из кого. В России в настоящее время граждане вправе самостоятельно решать, куда будет идти накопительная часть пенсии. Обязательное пенсионное страхование может быть изменено только со стороны государства, в то время как накопительную пенсию есть возможность повысить, если заняться ее инвестированием. Средства на накопительном пенсионном счете должны работать и приносить прибыль. Конечные цели любых страховых пенсионных взносов очень похожи на обычные банковские депозиты - накопление, сбережение и спасение от инфляции. При умелом инвестировании суммы накоплений можно значительно приумножить, а в дальнейшем за счет этих денег граждане имеют возможность увеличить размеры получаемой пенсии. Инвестирование средств - задача, решением которой занимаются Пенсионный фонд России или негосударственные пенсионные фонды. ПФР Государственный пенсионный фонд - крупнейшая федеральная система России в сфере оказания услуг социального обеспечения граждан.

А как обстоит дело у нас в республике? В настоящее время в оперативном управлении (на счетах «Амонатбанка») Агентства имеются определенные суммы, порядка шестисот миллионов сомони, учитываемых в накопительной части лицевых счетов. Ежегодно на накопительные счета поступают дополнительные суммы. У присутствующих может возникнуть резонный вопрос: Почему эти резервы не направляются на выплату текущих пенсий или повышение их размеров?

Поясняю: Особенностью действующей системы пенсионного страхования Республики Таджикистан является принцип распределения ответственности за состояние и уровень социального обеспечения в старости, инвалидности, потери кормильца и других установленных законом случаях между государством, работодателем и самим застрахованным лицом. Эти накопления как раз определяют долю и объем индивидуального участия каждого гражданина в формировании своей будущей пенсии. Таким образом, перетекание средств из накопительной части в солидарную часть пенсионного страхования законодательство не предусматривает. Накопления подлежат возврату самому застрахованному лицу по достижении им установленного пенсионного возраста и назначение пенсии в следующих формах: единовременной выплаты (если объем накоплений не достигает установленного норматива), либо как доплата к страховой пенсии, рассчитываемой по определенной формуле.

Агентство, с целью эффективного управления активами системы социального и пенсионного страхования, в соответствии с возложенными на него функциями должно обеспечить:

- определение порядка и условий формирования, размещения и инвестирования средств пенсионных накоплений;
- определение порядка хранения средств обязательного пенсионного страхования;
- управление системой обязательного пенсионного страхования;
- обеспечение финансовой стабильности и сбалансированности системы обязательного пенсионного страхования, в том числе путем обеспечения поступления обязательных платежей в объеме, предусмотренном бюджетом страхового учреждения;
- определение порядка использования временно свободных средств обязательного пенсионного страхования.

Однако, наблюдая за метаморфозами отечественных банков, Агентство весьма осторожно идет на сотрудничество с высокорисковым сегментом финансового рынка, каким является банковский сектор.

Наиболее привлекательными инструментами в контексте обеспечения сохранности и наличия гарантий своевременного возврата мы рассматриваем казначейские векселя и государственные ценные бумаги. Как вариант, возможно размещение временно свободных средств пенсионных накоплений в золотовалютные резервы или на депозиты Национального банка Таджикистана. Средства пенсионных накоплений граждан должны работать и приносить прибыль. В этих целях в настоящее время Агентство изучает возможности для инвестирования средств и проводит консультации с заинтересованными министерствами и ведомствами.

Пенсионная система и система пенсионного обеспечения является важной научно-исследовательской задачей. На основании проведенного исследования был сделан вывод об обеспечении экономической и социальной стабильности социального страхования в государстве, повышении эффективности использования средств социального страхования, которые требуют бюджетного реформирования, суть которого заключается в обеспечении

возможности формирования принципиально новой системы бюджетного устройства и межбюджетных отношений, предусматривающей разграничение расходных и доходных полномочий республиканского бюджета и бюджета системы государственного социального страхования, а также оптимизацию обязательств, с учетом возможностей их выполнения. В случае реализации изложенных авторами предложений в Таджикистане будут созданы необходимые предпосылки для поэтапного реформирования пенсионной системы с упором на развитие деятельности новых финансовых институтов, включая частные негосударственные пенсионные фонды, управляющие инвестиционные кампании и венчурные фонды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федотов Д.Ю. Содержание и структура финансового механизма пенсионной системы России Известия ИГЭА. 2007. -№l. -С.5-8
2. Конституция Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. URL: http://www.rfbr.ru/pics/22394ref/file.pdf (дата обращения: 25.11.2019).
3. Закон РТ от 25.06.1993, №796 «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан». [Электронный ресурс]. URL: https://nafaka.tj/qonunho/qonun-25-06-1993-796(дата обращения: 25.11.2019).
4. Закон Республики Таджикистан от 13.12.1997, №517 «О государственном социальном страховании». [Электронный ресурс]. URL:https://nafaka.tj/qonunho/qonun-13-12-1997-517(дата обращения: 25.11.2019).
5. Закон Республики Таджикистан от 19.03.2013, №955 «Об обязательном пенсионном страховании». [Электронный ресурс]. URL: https://nafaka.tj/qonunho/qonun-19-03-2013-955(дата обращения: 25.11.2019).
6. Закон Республики Таджикистан от 12.01.2010, №595 «О страховых и государственных пенсиях». [Электронный ресурс]. URL: https://nafaka.tj/qonunho/qonun-12-01-2010-595 (дата обращения: 25.11.2019).
7. Закон Республики Таджикистан от 28.12.2005г., №149 О негосударственных пенсионных фондах (в редакции Закона РТ от 28.06.2011г. №737, от 27.11.2014г.№1162). [Электронный ресурс]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=122906 (дата обращения: 25.11.2019).
8. Закон Республики Таджикистан от 28.06.2011, №745 «О рынках ценных бумаг». [Электронный ресурс]. URL:http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=115504&conttype=2 (дата обращения: 25.11.2019).
9. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2014 года «Об Агентстве социального страхования и пенсий при Правительстве Республики Таджикистан». [Электронный ресурс]. URL:https://nafaka.tj/about/polozhenie (дата обращения: 25.11.2019).
10. Мальцев Д.Б. Инвестирование средств пенсионных накоплений в современных условиях. Вестник Томского университета / Д.Б. Мальцев. – 2014. №4(28). [Электронный ресурс]: URL:https://cyberleninka.ru/article/n/investirovanie-sredstv-pensionnyh-nakopleniy-v-sovremennyh-usloviy/viewer (дата обращения: 25.11.2019).

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАНАМОИИ СИСТЕМАҲОИ МОЛИЯВИИ НАФАҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур механизмҳои идоранамоии молиявии системаҳои нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи таъмини устувории системаҳои молиявию нафақа, устувории системаҳои давлатии суғуртаи иҷтимоӣ, маблағгузории буҷавӣ ва дигар масоили ҳаётан муҳим аз сиёсати иҷтимоӣ ва заминаҳои ҳуқуқии он вобастагии амиқ дорад. Дар мақолаи мазкур қонунҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти «Агентии суғурта ва нафақаи иҷтимоӣ»-ро ташкил медиҳанд, мавриди баррасии ҳаматарафа қарор дода шудааст. Инчунин, ба паҳлуҳои мухталифи даромади буҷа ба системаҳои давлатии суғуртаи иҷтимоӣ, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар санаи 26-декабри соли 2019 ба Маҷлиси Олӣ дарҷ гардидаанд, таваҷҷуҳи хос зоҳир гардидааст. Илова бар ин, дар мақолаи мазкур системаҳои нафақавии Федератсияи Руссия бо системаҳои нафақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва муқоиса қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: суғуртаи давлатии иҷтимоӣ, андози иҷтимои, системаи таъмини нафақа, механизмҳои танзими молия, заминаи ҳуқуқӣ.

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются механизмы управления финансами системы пенсионного обеспечения в Республике Таджикистан, проблемы обеспечения финансовой устойчивости системы государственного социального страхования, бюджетным устройством и межбюджетными отношениями в государстве. В настоящее время все большую актуальность приобретает проблема обеспечения финансовой сбалансированности и устойчивости бюджета системы государственного социального страхования. В статье представлены основные законы Республики Таджикистан, которые формируют правовую основу для деятельности «Агентства социального страхования и пенсии» при Правительстве Республики Таджикистан. Проведен анализ доходной части бюджета системы государственного социального страхования. Была изучена правоприменительная практика формирования и управления пенсионными накоплениями в Российской Федерации. Также представлен анализ и сравнение системы пенсионного обеспечения Российской Федерации и Республики Таджикистан.

Ключевые слова: государственное социальное страхование, социальный налог, системы пенсионного обеспечения, социальные пособия, виды пенсии, механизмы управления финансами, правовая основа.

PENSION SYSTEM FINANCE MANAGEMENT MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the financial management mechanisms of the pension system in the Republic of Tajikistan, the problems of ensuring the financial sustainability of the state social insurance system, the budget structure and inter-budget relations in the state. At present, the problem of ensuring financial balance and budget stability of the state social insurance system is becoming increasingly relevant. The article presents the basic laws of the Republic of Tajikistan, which form the legal basis for the activities of the "Social Insurance and Pension Agency" under the Government of the Republic of Tajikistan. The analysis of the revenue side of the budget of the state social insurance system. The law-enforcement

practice of the formation and management of pension savings in the Russian Federation was studied. An analysis and comparison of the pension system of the Russian Federation and the Republic of Tajikistan is also presented.

Key words: state social insurance, social tax, pension systems, social benefits, types of pensions, financial management mechanisms, legal basis.

Сведения об авторах: ***Давлатзода Дилмурод Ашурбек*** – Российско-Таджикский (славянский) университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица М. Турсунзаде, д. 30. Телефон: **(+992) 933-45-01-01**
Сахибов Евгений Нуруллоевич – Российско-Таджикский (славянский) университет, магистр 2 курса, направление подготовки «Международный менеджмент». **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица М. Турсунзаде, д. 30. Телефон: **(+992) 917-26-66-17.** E-mail: **esakhibov@mail.ru**

Information about the authors: ***Davlatzoda Dilmurod Ashurbek*** - Russian-Tajik (Slavic) University, candidate of economic sciences, associate professor of the department of accounting, analysis and audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade St., 30. Phone**: (+992) 933-45-01-01.** E-mail: **d.a.davlatov@mail.ru**
Sakhibov Evgeny Nurulloevich - Russian-Tajik (Slavic) University, 2-year master, specialization in International Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade St., 30. Phone**: (+992) 917-26-66-17**

УДК 338.431(575.3)

САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР САНОАТИ МЕВАЮ САБЗАВОТ

Раҳматуллоева М.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити рақобати афзоянда дар бозорҳои мева ва сабзавот, маҳсулоти консервшуда, самаранокии соҳа бо ду омил - берунӣ ва дохилӣ муайян карда мешавад. Нархгузорӣ, андозбандӣ, қарздиҳӣ, субсидияҳо ва ҷубронҳо, қонунгузории кишоварзӣ, равандҳои таваррум ва ғайра омилҳои берунӣ мебошанд ва аз фаъолияти истеҳсоливу иқтисодии корхонаҳо ва ташкили комплекси агросаноатӣ (КАС) вобаста нестанд. Технология ва ташкили истеҳсолот, тамаркуз ва махсусгардонӣ, хароҷоти истеҳсолӣ ва дигар омилҳо ба расмиёти дохилӣ марбутанд. Чунин гурӯҳбандии омилҳо нишон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти корхона ва ташкилотҳои комплекси агросаноатӣ асосан аз таъсири омилҳои беруна вобаста аст, ки якҷоя механизми иқтисодиро ташкил медиҳанд, зеро дар сурати мавҷуд будан, имкониятҳои васеъ барои истифодаи омилҳои дохилӣ барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот фароҳам меоянд [1,с.16].

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити ҳозира рушди саноат барои ташкили механизми фасеҳ ва самарабахши иқтисодӣ, ки танзими давлатӣ ва системаи муносиби муносибатҳои иқтисодии байни бахшҳои гуногуни комплекси агросаноатиро дар бар мегирад, аҳамияти бузург дорад. Набудани механизми рафтори озод дар бозор сабаби паст будани кори саноати консервабарории меваю сабзавот мебошад, ки яке аз манбаъҳои асосии афзоиши содироти давлат мебошад. Аз ин рӯ, фаҳмиши возеҳ дар бораи ҳадафҳои ноил шудан ба рушди устувори соҳа, ки дар шакли талаботҳои система таҳия шудааст, мавҷуд аст. Омили муҳимтарини самаранокии танзими давлатии рушди соҳа фароҳам овардани сатҳи муносиби муҳити рақобат мебошад. Давлат бояд аз он саноат то ҳадди имкон самаранок кор кунад ва ба сифати трансформатори рушди босуръати он ва дар маҷмӯъ агробизнес амал кунад, манфиатдор бошад. Меъёрҳои дахлдори танзими давлатии рушди соҳа бояд инҳо бошанд:

- таҳияи сиёсати техникӣ ва инноватсионӣ бо иштироки бевоситаи давлат дар татбиқи онҳо;
- танзими муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои консервабарории меваю сабзавот, дастгирии давлатии корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);
- мусоидат ба таъсиси сохторҳои мухталифи сохторҳои муттаҳидшуда барои ташаккули минтақаҳои устувор;
- таъсиси инфрасохтори истеҳсолӣ ва бозорӣ, механизми суғуртаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард.

Шаклҳои гуногуни ташкили истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ, сохтори сохтмон ва идоракунии онҳо ба хусусияти муносибатҳои иқтисодии пайдошудаи иқтисодӣ таъсири назаррас доранд.

Ташкили нодурусти муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар байни корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин, бо системаи молиявию қарзӣ, ҳатто ҳангоми ҳалли нисбатан бомуваффақияти ин масъала имкон намедиҳад, ки афзалиятҳои рушди саноати консервабарории меваю сабзавот пурра истифода шаванд.

Таҳлили муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард аз зарурати ташаккул додани сохтори фасеҳи муносибатҳои шартномавӣ дар заминаи муқаррар кардани нарх ва нархи маҳсулоти меваву сабзавот, ки ба тарафҳо имкон медиҳад, на танҳо барои ҷуброни хароҷоти фаъолиятнамуда, балки барои рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд шароит фароҳам оварад.

Амалияи нархгузорӣ бо назардошти баҳодиҳии сатҳи сифати сабзавот ва меваҳо нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо сиёсати нархгузории корхонаҳои соҳа ба манфиатҳои хоҷагиҳои минтақаҳои ашёи хом ҷавобгӯ нест.

Таҳлили сиёсати нархгузории корхонаҳо, ки онҳо ҳангоми бастани шартнома татбиқ мекунанд, нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо нишондиҳандаи асосии сифати маҳсулот сарфи назар карда мешавад. Тавре ки маълум аст, одатан нишондиҳандаҳои асосӣ инҳоянд, ки дар стандартҳои маҳсулот инъикос шудаанд. Аз сабаби мураккабии муайян кардани дараҷаи сифати маҳсулот, корхонаҳо дар бисёр ҳолатҳо қимати воқеии нишондиҳандаҳои сифати маҳсулотро бо маълумоти заминавӣ муқоиса намекунанд. Ба андешаи мо, дар рафъи ин падидаи манфӣ дар муносибат бо истеҳсолкунандагони кишоварзӣ нақши назаррасро тавассути муқоисаи нархҳои воқеии фурӯш бо нархҳои асосӣ бозидан мумкин аст. Нархи аслиро дар асоси дараҷаи сифат, ки барои истеҳсоли навъҳои гуногуни мева ва сабзавоти консервашуда лозим аст, муайян кардан мумкин аст.

Ба корхонаҳои саноатӣ тавсия дода мешавад, ки нархҳоро бо назардошти хусусиятҳои технологии коркард, татбиқ кунанд. Ҳамин тавр, помидорро бо нархҳо бо назардошти таркиби он моддаҳои сахт дар дохили онҳо, ки барои истеҳсоли маҳсулоти тамаркузшудаи помидор заруранд, харед (зиёд шудани 1 маротиба вазни помидор ба афзоиши ҳосили маҳсулоти тайёр аз ҳамон миқдори ашёи хом 15-20%).

Дар масъалаҳои такмили муносибатҳои иқтисодӣ бояд ба масъалаҳои нархгузорӣ ва бо назардошти хатарҳои зиёд таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Ҳангоми муайян кардани нархҳо, вобаста ба буҳрон ва таваррум, тамоюли тағйирёбии онро пешакӣ муайян кардан лозим аст. Ин барои ноил шудан ба манфиати баробари тарафҳо зарур аст, то яке аз тарафҳо аз тағйирёбии нархҳо таҳти таъсири таваррум фоидаи муваққатӣ гирад ва ба манфиатҳои ҷониби дигар зиён нарасонад.

Бо мақсади бартараф намудани таъсири манфии хатар, пеш аз ҳама, бо талафи миқдор ва сифати маҳсулот дар шартнома дохил кардани ҳиссаи муайяни хатар, ки ҳар як шарик ҳангоми ҷуброни зарари худ ба даст меорад, муҳим аст.

Дар беҳтаргардонии муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва коркардкунандагон беҳтар шудани муносибатҳои шартномавӣ аҳамияти калон дорад. Бо назардошти талаботи иқтисоди бозаргонӣ, онҳо бояд хусусиятҳои нав пайдо кунанд, бо таркиби доимии шарикон ва доираи васеи масъалаҳои мувофиқшуда дарозтар шаванд. Ғайр аз он, дар муносибатҳои шартномавӣ, дар баробари нархгузорӣ, ба таври дақиқ муайян кардани ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо, ҷаримаҳо барои иҷро накардани онҳо, усул ва вақти таҳвили ашёи хом ва дигар фишангҳои ҳамкории мутақобилан судманд бояд ба назар гирифта шаванд.

Умуман, муносибатҳои расмии тарафҳоро, ки солҳои охир дар мавриди бастани созишномаҳо рушд кардаанд, истисно кардан лозим аст. Дар шартнома яке аз унсурҳои асосӣ бояд системаи ҳавасмандкунӣ ба сифати маҳсулоти кишоварзӣ бошад (имтиёзҳо ва тахфифҳо ба нархи харид). Подоши нарх, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳад, хароҷоти иловагиро, ки барои истеҳсоли маҳсулоти босифат заруранд, пӯшонад.

Ба назари мо, давлат бояд дар эҷоди муносибатҳои созгоронаи иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард нақши муҳим дошта бошад. Айни замон сиёсати иқтисодии давлатро нисбат ба саноати коркард метавон ҳамчун мероси иқтисоди мутамаркази банақшагирифташуда тавсиф кард, ки дар он усули бархӯрд ба истеҳсолот на ба як системаи умумӣ, аз ҷумла истеҳсолот нигоҳ дошта мешавад. Таҷрибаи танзими давлатии рушди иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки танҳо мониторинги фаъоли нархҳои мева ва сабзавот, чи дар бозори дохилӣ ва чи дар хориҷ, мавҷуд аст. Чунин арзёбӣ бар он асос ёфтааст, ки сатҳи дастгирии давлатии корхонаҳои комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, аз ҷумла амалӣ намудани системаи тадбирҳои иқтисодӣ нисбат ба кишварҳои пешрафтаи иқтисоди бозаргонӣ 20 маротиба камтар аст.

Проблемаи ҷорӣ, ки ба рушди соҳа монеъ мешавад, татбиқи сиёсати фаъоли иқтисодии давлатро тақозо мекунад. Самти чунин сиёсат бояд истифодаи хариди давлатии маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳдудияти воридоти маҳсулоти меваю сабзавот ба ҷумҳурӣ бошад. Махсусан, харидории маҳсулот барои эҳтиёҷоти давлатӣ бо нархҳои устувор метавонад вазъи бозори дохилии маҳсулоти кишоварзиро ба эътидол орад, ки ба истеҳсолкунандагони ашёи хом имконияти таҳияи сиёсати маркетингии худро фароҳам

меорад. Базаи моддию техникӣ шарти пешрафти бомуваффақияти соҳа ва баланд бардоштани рақобатпазирии он мебошад. Такмили ташкил ва технологияи коркарди маҳсулоти консервии меваю сабзавот дар шароити рақобати наздик дар бозорҳо бе заминаи кофии моддию техникӣ ғайриимкон аст. Ягонагии раванди такрористеҳсолкунӣ дастгирии моддию техникии даврaҳои ҷамъоварӣ, яъне коркард ва фурӯши маҳсулоти консервабарории меваю сабзавот талаб мекунад. Масалан, агар маҳсулот истеҳсол карда шуда бошад, вале барои ба истеъмолкунанда расонидани он асосе дода нашуда бошад, номутаносибии ба миён омада, боиси бад шудани вазъи иқтисодии корхонаҳои соҳа мегардад. Баланд бардоштани сатҳи таҷҳизоти техникӣ ва тавсеаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳо дар ин соҳа имкон медиҳад, ки захираҳои молҳои кишоварзӣ барои кам кардани талафот ва талаботи бозор ба навъҳои гуногуни маҳсулот пурра азхуд карда шаванд.

Роҳи халосӣ аз бухрон, муътадилӣ ва рушди саноати консервабарории меваю сабзавот, пеш аз ҳама, бо навсозии заминаи моддию техникии он ва татбиқи технологияи рақобат, яъне таҳияи сиёсати техникии давлат вобаста аст. Асоси сиёсати техникии давлатро дар соҳаи саноат бояд инҳо муайян кунанд:

-таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ - асосноккунии иқтисодӣ, ҳаҷм ва муҳлати сармоягузории давлатӣ, ки ба соҳа имкон медиҳад, ки маҳсулоти нисбатан рақобатпазир ба даст оранд;

-ҳавасмандгардонии сармоягузорони хориҷӣ дар ташкили корхонаҳои муштарак дар саноат;

-ташкили механизми бозории тақсимоти сармоягузории давлатӣ, таъмини рақобат барои захираҳои молиявӣ ва муайян намудани ғолибон, фароҳам овардани шароитҳое, ки барои васеъ кардани номгӯйи маҳсулоти хушсифат шароити мусоид фароҳам оварда, ба онҳо имкон медиҳанд, мавқеи худро дар бозори маҳсулоти тайёр омода созанд;

-мусоидат дар истифодаи чунин чораҳои молиявию кредитӣ, ба мисли кам кардани андоз аз арзиши иловашуда барои технологияҳои муосиртарин ё таҷҳизоти гаронбаҳо.

Сатҳи кунунии рушди саноати консервабарории меваю сабзавот бо норасоии захираҳои сармоягузорӣ ва дигар захираҳои молиявӣ алоқаманд аст, ки таҳия ва татбиқи барномаи мақсадноки ҷумҳуриро оид ба муътадилсозӣ ва рушди соҳа тақозо мекунад. Дар баробари идома додани дигаргуниҳои институтсионалӣ, дар он рушди муносибатҳои бозорӣ, сиёсати илмию техникӣ ва инноватсионии давлат нисбат ба соҳа низ бояд инъикос карда шавад.

Корхонаҳои соҳа, ки асосан таҷҳизот ва технологияи куҳна истифода мекунанд, талафот мегиранд. Захираҳои молиявии маҳдуд ба онҳо имкон намедиҳанд, ки навовариҳоро васеъ истифода баранд ва онҳо маҷбур мешаванд, ки харoҷотро барои татбиқи онҳо кам кунанд. Дар маҷмӯъ, вазъи кунунии соҳа сатҳи пасти истифодаи модели инноватсионии иқтисодро тавсиф менамояд. Зарурати рафъи пастравии истеҳсолот ислоҳоти сохторӣ, баланд бардоштани сатҳи техникӣ ва технологии истеҳсолотро тақозо мекунад, ки тавассути ташкили фаъолияти инноватсионӣ ба даст овардан мумкин аст. Ин фаъолияти инноватсионӣ аст, ки ба мо имконият медиҳад, роҳҳои нави ҳалли мушкилоти соҳаро тавассути коркарди технологияҳои нав ё ба таври назаррас такмилёфта, шаклҳои ташкил ва идоракунии истеҳсолот пайдо кунем.

Оид ба соҳаи консервабарории меваю сабзавот бояд сиёсати афзалиятноки инноватсионии давлатӣ дар самтҳои зерин амалӣ карда шавад:

-мусоидат ба истифодаи технологияҳои муосир оид ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки истеъмоли энергияро то 15-20% кам ва муҳлати истеъмолии маҳсулоти хӯроквориро 3 маротиба кам кунанд;

-ҷорӣ намудани навовариҳо, ки пур кардани бозорҳои дохилии консервабарории меваву сабзавотро бо маҳсулоти арзон ва баландсифати консервбарорӣ таъмин мекунанд;

-ташкил ва истифодаи намудҳои муосири маводи банду баст, ки рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои соҳаро зиёд менамояд;

-эҷоди намудҳои нави маҳсулоти консервбарорӣ бо истифодаи имкониятҳои беназири ашёи хоми саноат;

-такмили бехатарии экологии муҳити зист ва маҳсулоти тайёр;

-ҳавасмандгардонии ташаккули бозори маҳсулоти илмию техникӣ.

Дар татбиқи сиёсати инноватсионии давлат нисбати соҳаи меваю сабзавот аҳамияти бузург дорад, ки мунтазам муайян кардани самараи иқтисодии инноватсия мебошад.

Татбиқи амалии ин сиёсат натанҳо ба азнавсозӣ, бо дастгирии давлатӣ таҷҳизоти технологӣ, балки ба беҳтар шудани сифати бастабандӣ ва банду баст оварда мерасонад. Татбиқи сиёсати инноватсионӣ ва ҳаётбахш аз ҷониби давлат аст, ки мавқеи осебпазири корхонаҳои коркардро дар бозор аз байн мебарад. Ҳалли масъалаҳои саноати консервбарории ҷумҳурӣ бе ташкили инфрасохтори бозор ғайриимкон аст. Ҳоло бисёр

корхонаҳо дар ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва идоракунӣ душворӣ мекашанд. Айни замон дар минтақа як қатор муассисаҳои машваратӣ, аудитӣ ва дигар муассисаҳо амал мекунанд, ки вазифаи мушаххасро иҷро мекунанд. Аммо, самаранокии корҳо дар самти назорати вазъи соҳа ва омодасозии пешниҳодҳои созанда оид ба таҳкими мавқеи соҳа ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест. Фаъолияти онҳо ба омӯзиши сегментҳои мавҷуда дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмил додани технология, бастабандӣ, интихоби стратегияи маркетинг, ҳамоҳангсозии шарикон байни корхонаҳои коркард ва модернизатсияи минбаъдаи соҳа асос намеёбад.Вазифаҳои асосии ассотсиатсия бояд инҳо бошанд:

- мониторинги далелҳо ва рӯйдодҳое, ки ба шароити бозор ба ашёи хом ва меваю сабзавоти консервашуда таъсир мерасонанд;
- таҳияи барномаҳои мақсаднок оид ба дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи саноат.

Ба назари мо, дар шароити бозор фаъолияти корхонаҳои коркарди беш аз 10 миллион литр бесамар аст. Наздикии ҳадди аксари корхонаҳои бо технологияи нав муҷаҳҳазшуда ба манбаъҳои ашёи хом метавонанд кори корхонаҳои азимро ҷуброн кунанд;

- мустаҳкам намудани ҳамкориҳои ассотсиатсияҳо бо мақомоти давлатӣ, ки дар идоракунии соҳа ва барқарор кардани муносибатҳои корӣ бо ассотсиатсияҳои шабеҳ, ки дар бозорҳои Федератсияи Россия, Қазоқистон ва дигар кишварҳо кор мекунанд:
- таҳияи пешниҳодҳо оид ба беҳтар намудани муносибатҳои иқтисодӣ байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди ашёи хом;
- асоснок намудани усулҳои муқаррар кардани нархҳои шартномавӣ, истифодаи нархҳо, иловаҳо ва субсидияҳо;
- таҳкими робитаҳои ҳамгироӣ, аз ҷумла силсилаи технологии истеҳсоли ашёи хом, коркард ва фурӯши маҳсулоти консервии меваю сабзавот. Омӯхтани рафтори истеъмолии истифодабарандагони ниҳоӣ муҳим аст;
- мусоидат дар ташкили хизматрасониҳои маркетингӣ дар корхонаҳои саноатӣ ва ҳамоҳангсозии кори онҳо оид ба тамаркуз ба бозори мушаххаси фурӯши маҳсулот.

Ҳамин тариқ, ҳалли мушкилот ҷиҳати истифодаи захираҳои мавҷудаи саноати консервабарорӣ дар ҷумҳурӣ ҳалли як қатор масъалаҳои ташкилӣ ва иқтисодиро барои ташкили силсилаи таблиғот дар бозорҳои дохиливу хориҷӣ тақозо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Кизим А.А. Консервная промышленность как вектор обеспечения продовольственной безопасности / А.А. Кизим, С.А. Борисов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. -Ростов-на-Дону, 2016. -№10(77). -С.16-19.
2. Харитонова Т.В. Факторы, влияющие на технологический прогресс в пищевой промышленности / Т.В. Харитонова // Пищевая промышленность. - №6. -С.4.
3. Шамсиев К.Б. Концепция управления развитием предпринимательства в условиях перехода к рынку / К.Б. Шамсиев // Известия Академии наук РТ. – 2003. -№3-4(7-8). -С.19-27.
4. Шамсиев К.Б. Развитие производственного предпринимательства – как фактор преодоления хрематистики Таджикистана / К.Б. Шамсиев // Материалы круглого стола. -Душанбе: ТГНУ, 2008. -С.25-26.
5. Шамсиев К.Б. Стратегия стимулирования и регулирования развития предпринимательства / К.Б. Шамсиев // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2001. -№2. - 0,9 п.л.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. -М.: Прогресс, 1982. -С.52.
7. Эгамбердиев Ф.Т. Региональные особенности развития агропромышленного производства в условиях либерализации экономики: автореферат докт. дисс. / Ф.Т. Эгамбердиев. -Ташкент, 2003. -38 с.

САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР САНОАТИ МЕВАЮ САБЗАВОТ

Дар мақолаи мазкур гуфта мешавад, ки дар арсаи рақобат дар бозорҳо барои меваву сабзавот ва маҳсулоти консерва, самаранокии саноат аз ду омил - берунӣ ва дохилӣ, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, мо метавонем, ки дар шароити кунунӣ инкишофи соҳа барои таъсиси механизми босамар ва самарабахши иқтисодӣ, ки дар чорчӯбаи тадбирҳои танзими давлатӣ ва системаи муносиби муносибатҳои иқтисодии байни соҳаҳои мухталифи сохтори агротехникӣ ба шумор меравад, аҳамияти ҷиддӣ диҳем. Намудҳои шаклҳои ташкили истеҳсолот дар комплекси агросаноатӣ, сохтори сохтмон ва идоракунии онҳо ба хусусияти муносибатҳои иқтисодии рӯ ба инкишоф таъсир мерасонанд. Илова бар ин гуфта мешавад, ки барои корхонаҳои саноат нархи арзон бо назардошти хусусиятҳои технологии коркард муфид аст. Пас, харидани помидор дар нархҳо, ки барои мазмуни моддаҳои хушк дар онҳо ҷойгир шудаанд, барои истеҳсоли маҳсулоти помидор мутамарказ аст (афзоиши моддаҳои хушк дар помидор аз 1% ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот аз ҳамон миқдори ашёи хом то 15-20%). Дар мақола ҳолати имрӯзаи саноат, ки бо сатҳи пасти истифодаи модели инноватсионии иқтисодиёт тавсиф шудааст, баррасӣ мегардад.

Калидвожаҳо: сиёсати аграрӣ, самаранок, сиёсати техникӣ ва инноватсионӣ, нархгузорӣ, саноати коркард.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА В ПЛОДООВОЩЕКОНСЕРВНОЙ ОТРАСЛИ

В статье сказано, что в условиях усиления конкурентной борьбы на рынках сбыта плодоовощеконсервной продукции, эффективность ведения отрасли определяется двумя факторами- внешними и внутренними. Отсюда можно сделать вывод, что в нынешней ситуации развития отрасли важное значение приобретает создание гибкого

и действенного экономического механизма, который включает в себе меры государственного регулирования и адекватную систему экономических отношений между различными сферами АПК. Многообразие форм организации производства в агропромышленном комплексе, структура их построения и управления оказывают существенное воздействие на характер складывающихся экономических отношений. Далее сказано, что предприятиям отрасли целесообразно применять цены с учетом технологических особенностях переработки. Так, закупать томаты по ценам, установленным с учетом содержания в них сухих веществ, что имеет существенное значение для выработки концентрированных томата продуктов (повышение сухих веществ в томатах на 1% равнозначно увеличению выработки готовой продукции из того же количества сырья на 15-20%). В статье рассматривалось нынешнее состояние отрасли, которая характеризуется низким уровнем использования инновационной модели экономики.

Ключевые слова: аграрная политика, эффективность, техническая и инновационная политика, ценообразование, перерабатывающая отрасль.

THE MAIN DIRECTIONS ARE RAISED EFFICIENCY OF PRODUCTIONS IN THE INDUSTRY

The article says that in the face of increased competition in the markets for fruit and vegetable products, the effectiveness of the industry is determined by two factors, external and internal. From this we can conclude that in the current situation of the development of the industry, the creation of a flexible and efficient economic mechanism, which includes government regulation and an adequate system of economic relations between the various sectors of the agro-industrial complex, is of great importance. The variety of forms of organization of production in agriculture, the structure of their construction and management have a significant impact on the nature of emerging economic relations. It is further stated that it is advisable for industry enterprises to apply prices taking into account the technological features of processing. So, to buy tomatoes at prices set taking into account the dry matter content in them, which is essential for the production of concentrated tomato products (an increase in solids in tomatoes by 1% is equivalent to an increase in the production of finished products from the same amount of raw materials by 15-20%). The article examined the current state of the industry, which is characterized by a low level of use of the innovative model of the economy.

Key words: Agrarian policy, efficiency, technical and innovative policy, pricing, processing industry.

Сведения об авторе: ***Рахматуллоева Мошариф Рахматуллоевна*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономии управлении предприятиями. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-90-27-21**

Information about the author: ***Rakhmatulloeva Mosharif Rakhmatulloevna*** - Tajik National University, applicant for the Department of Economy in Enterprise Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **918-90-27-21**

УДК 336.7:36.1/5(575.3)

ГЕНЕЗИСИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНСТИТУТСИЯҲОИ БОЗОРИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК

Икромов Ф.Н., Қурбонов Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз ҳама, қайд намудани ҷоиз аст, ки мо заминаҳои ташаккулёбии рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнокро аз давраи таърихи пайдошавии биржаҳои тиҷоратӣ ва аввалин бозорҳои таъсисёфтаи муташаккили коғазҳои қиматнок (яъне аз элементҳои миёнаи институтсионалӣ) дар асрҳои XV-XVI то ин ҷониб дида мебароем. Бе шакку шубҳа гуфтан мумкин аст, ки биржа ин як усул ё роҳи ташкил намудани тиҷорат маҳсуб ёфта, дар зинаи аввали таъсисёбияш натанҳо дар он ҷо кағазҳои қиматнок хариду фурӯш мешуданд, балки як қисми ин биржаҳо биржаҳои молӣ буданд, яъне тоҷирон бо тариқи музояда молҳояшонро дар биржа оварда мефурӯхтанд. Бинобар ин, мо барои тадқиқоти амиқу дуруст намудан дар самти таҳаввулот (эволютсия)-и рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок бештар ба самтҳои таърихи ташаккулёбии рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ назар намуда, ин самтҳоро шарти муҳим меҳисобем. Дар ин қисмат бештар ба саволҳои биржа кай ва дар куҷо пайдо шудааст; сабабҳои пайдоиши биржа дар ҷомеа ва кадом омилҳо буданд, ки биржаи фондӣ ба институти бозори коғазҳои қиматнок табдил ёфт ва ғайра таваҷҷуҳ хоҳем кард. Дар тадқиқоти мазкур мафҳуми "биржа" ба мафҳуми "тиҷорати биржавӣ" баробар аст, яъне мубодила ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмии субъект ва объектҳои савдои биржавӣ, маҷмӯи қоида ва механизмҳои танзим, яъне ҳамчун як муассисаи иқтисодӣ ҳисоб карда мешавад.

Давраҳои таҳаввулоти рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнокро мо дар ҷараёни тадқиқоти худ ба чор давра ҷудо менамоем, ки ба **давраи якум** ин таъсисёбии аввалин амалиётҳои биржавӣ ва институтҳои он, ба **давраи дуюм** васеъ шудани амалиётҳои биржавӣ дар давлатҳои Аврупо, **давраи сеюм** – паҳншавии амалиётҳои биржавӣ дар Россия ва **давраи чорум** ин рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок дар давлатҳои ИҶШС мебошанд [3]. Дар баробари ҳамаи ин, қобили қайд ва ёдоварист, ки дар заминаҳои пайдоиш ва устувор гардидани рушди институтҳои бозори коғазҳои

қимтанок саҳми чунин институтҳо, ба монанди давлат, иштирокчиёни касбӣ (тоҷирон ва харидорон) ва биржаҳои молӣ, ки баъзе хусусиятҳои онҳо то ин ҷониб амал мекунанд, назаррас мебошанд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Генезиси рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок дар асрҳои XV-XX

Давраи 1. Таъсисёбии аввалин амалиётҳои биржавӣ ва институтҳои он. Пайдоиши аввалин институтҳои бозори коғазҳои қимтанокро бештари таърихнигорон ва иқтисодчиён дар асрҳои XV-XVI дар натиҷаи барориши коғазҳои қиманоки давлатӣ медонанд. Дар ин ҷараён давлат ҳамчун институт барои иҷро намудани вазифаҳои худ (таъмини ҷанговарон бо яроқу аслиҳа) ҷалб намудани дороиҳои муваққатан озодро (тангаҳои тиллоию нуқрагин аз аҳолӣ) ба воситаи барориши коғазҳои қиматнок дар дохили давлат ва баъдан ба дигар давлатҳои хориҷиро шарти муҳим шуморид.

Биржаи тиҷоратӣ дар он замон дар шакли васеъ фаъолият мекард, ки дар он ҷо аз фурӯши молҳои шахсони воқеӣ то ба пулҳои филизию дороиҳои қиматбаҳо хариду фурӯш мегардид. Аммо новобаста аз объекти фурӯхташаванда дар биржа гуфтан мумкин буд, ки фаъолияти ҳамаи биржаҳои ҳамонвақта ҳамчун бозори муташаккил эътироф мегардид.

Бозори муташаккил ин бозорест, ки харидору фурӯшанда дар як ҷойи муайян бо назардошти қонуну қоидаҳои муҳайёнамудаи институти давлатӣ барои гузаронидани амалиётҳои тиҷоратӣ нигаронидашударо меноманд. Дар он дарахо бозорҳои муташаккил ба монанди имрӯз (замони муосир) танҳо аз ҷониби институтҳои давлатӣ таҳсис дода мешуд. Ҳамаи институтҳои бозорҳои муташаккили ҳамонвақта аз институтҳои бозорҳои номуташаккил бо чунин хусусиятҳояш фарқ мекарданд:

- ✓ баъзе қоидаи гузаронидани амалиётҳои тиҷоратӣ ба воситаи шартнома амалӣ мегардид;
- ✓ шаффофият дар тиҷорат дида мешуд;
- ✓ расман ба роҳ мондани қурби муайяни пулҳои филизию коғазӣ ва нархи бозории онҳо;
- ✓ мавҷуд будани майдонҳо, биноҳо ва шуъбаҳои муайяни расмӣ барои фаъолияти тиҷоратӣ;
- ✓ вуҷуд доштани низоми алоқа ва маълумотҳои муфассал оиди хариду фурӯши молҳо ва коғази қиматноки пешниҳодшаванда;
- ✓ бо тариқи музояда фурӯхтани баъзе молу ашёҳои гаронбаҳо ва ғайра мебошанд [1].

Дар ҷараёни тадқиқот агар мо доир ба элементҳои асосии бозори муташакил назар афканем мебинем, ки баъзе аз ҷузъҳои бозори биржавӣ ҳатто дар замони Рими қадим низ вуҷуд доштанд. Масалан, *дар Рими қадим дар як вақти муайян ҷамъомад оиди бастани шартномаҳои тиҷоратӣ баргузор мегардид, ки инро "коллегии меркаторум" мегӯфтанд*[2]. Чунин ҷамъомадҳо дар ҷойҳои махсус гузаронида мешуд, ки онҳоро бо номи бозори фурӯш ("фора вендалия") мегуфтанд. Бозори фурӯш ҳамчун маркази тақсим намудани молҳо дар тамоми империяи Рим амал мекард, ки яке аз хусусиятҳои асосии он ин созишномаҳо оиди амали гардидани амалиётҳои бартери молҳо ва додугирифти баъзе пардохтҳои пулӣ низ амалӣ мегашт. Чунин ҷараёни амалишавии додугирифтҳоро агар мо бо инситутҳои бозори коғазҳои қиматноки имрӯз муқоиса намоем, қариб ба биржаи муосир шабоҳат доранд.

Давраи 2. Васеъ шудани амалиётҳои биржавӣ дар давлатҳои Аврупо. Асли пайдоиши биржа дар давлатҳои Аврупо дар ҷараёни андӯхтнамоии сармоя ва байналмилали гардидани амалиётҳои тиҷоратӣ ба вуҷуд омадааст. Баъд аз як чанд муддат дар амалиётҳои биржавӣ бештар хариду фурӯши пул (тангаҳои тиллоӣ ва ё нуқрагини

давлатҳо) ва векселҳо ба роҳ монда мешуд, ки ин зинаи асосии ҷараёни мукаммалгардии институти махсуси бозори муташаккили коғазҳои қиматнок маҳсуб мешавад.

Аввалин зинаи таъсисёбии институти бозори коғазҳои қиматнок баъд аз давлат ин биржаи векселҳои пулӣ буд, ки муваққатан ба сифати пули нақд аз ҷониби заргарон бароварда мешуд, ки дар он вақтҳо ҳоло соҳмия ва вомбаргҳо вуҷуд надоштанд. Барои ҷамъоварии маблағҳои муваққатан озод ба воситаи саҳмия ва вомбарг ширкатҳои калони тиҷортӣ лозим буд, ки дар он вақт онҳо амал намекарданд.

Дар аввалҳои асри XVI таҳаввулоти амалиётҳои тиҷоратӣ боиси бавуҷудоии биржаи фондӣ ва биржаи молӣ, ки ҳамчун мафҳумҳои муосири иқтисодӣ маҳсуб мешаванд, ба вуҷуд омад. Аз ин рӯ, дар зинаи аввал биржаи молӣ ташкил гардид, ки баъд аз чанде фонди тиҷоратии он ба вуқӯъ омад. Ба вуҷуд омадани биржаи фондии махсусгардонидашуда ҳамчун марҳилаи ниҳоии ташаккули шаклҳои мубодилаи савдои биржавӣ арзёбӣ гардид.Дар соли 1531 бошад, тоҷирони итолиёвӣ ба монанди биржа маркази тиҷорати байналхалқӣ дар шаҳри Брюгге сохтанд, ки он ҳамчун маркази машҳури тиҷорати байналхалқӣ барои тоҷирон маҳсуб мешуд. Биржа дар Брюгге хусусияти байналмилӣ дошт ва он оҳист-оҳиста хусусияти байналхалқиро гирифт, чунки дар он ҷо сатҳи хизматрасонӣ барои тоҷирони хориҷӣ дар сатҳи олӣ қарор дошт.

Дар амалия доир ба мафҳуми “биржа” якчанд назар вуҷуд дорад, ки мо дар мадди аввал ба моҳияти этимологии он назар мекунем. Калимаи “биржа” аз калимаи юнонии byrza, аз калимаи олмонии borse ва аз калимаи ҳоландии burse гирифта шуда, маънои ҷузвдон ва ё ҳамёнро дорад [5]. Дар яке аз маъхазҳои таърихӣ оварда шудааст, ки мафҳуми ин калима аз номи шахс гирифта шудааст. Барои ҳамин дар шаҳри Брюггеи Белгия майдони махсус вуҷуд дошт, ки дар он ҷо тоҷирон молҳои худро савдо мекарданд. Майдони мазкур «де бурсе» (deburse) номгузорӣ шуда буд, ки майдони мазкур ба номи яке аз идораи маклерони (миёнаравони бозори коғазҳои қиматнок) Ван де Бурсе маҳсуб мешуд, ки аз бинои калони боҳашамат иборат буд. Дар бинои калони боҳашамат герби ширкат аз се ҳамиёни чармин овезон гардида иборат буд, ки номи он забонзад барои тамоми тоҷирон гардид. Дорандаи ин идора (контора) хонаи худро ҳамчун маркази муттаҳиднамоии тоҷирон меҳисобид, шояд барои ҳамин бошад, ки то имрӯз номи биржа ба мо ҳамчун бозори муташаккил (расмӣ) омада расидааст.

Баъдан мафҳуми мазкур ба Антверпен оварда шуд, ки дар ин ҷо соли 1556 биржа таъсис гардид, ки баъдан ин мафҳум дар асри XVI тамоми давлатҳои Аврупоро фаро гирифт ва то ба имрӯз ба мо бо ин ном омада расидааст. Танҳо таъсиси биржа дар Лондон бо номи ҷой барои ивази сармоя (StockExchange) номгузорӣ гардиду халос. Чунин номгузорӣ танҳо дар давлатҳои англисизабонҳо номгузорӣ мегардид.

Дар биржаи Антверпен фаъолияти амалиётҳои биржавӣ қисман гузаронида мешуданд, ки зинаи асосии онро заёмҳои давлатӣ ташкил менамуд. Мукаммалёбии техникаи амалиётҳои биржавӣ чунин фаҳмишҳоро, ба монандӣ бюллетенҳои биржавӣ ва курси расмии биржавӣ ба вуҷуд овард.Дар асри XVII маркази биржаи тиҷоратӣ ба шаҳри Нидерландия гузаронида шуд, ки таъсисёбии ин биржаи молӣ дар соли 1611 арзёбӣ мегардад, дар ин ҷо ҳатто хариду фурӯши дороиҳои пулӣ низ гузаронида мешуданд. Аввалин маротиба дар биржаи Нидерландия соли 1747 амалиёт бо бюллетенҳои биржавӣ, котировка бо 25 заёмҳои нидерландӣ ва чор намуди вомбаргҳои англисии давлатӣ бароварда шудаанд.

Саҳмия аввалин маротиба дар гардиши амалиётҳои биржавии биржаи Амстердам ба вуҷуд омадааст. Дар он вақтҳо ширкати тиҷоратии Ост-Индия ба тоҷирон барои саҳм ва фоида гирифтан аз бароришии коғази қиматнок (саҳмия) эълон менамояд. Пардохти коғази қиматнок ва фоидаи он баъд аз 10 сол амалӣ мегардид, ки саҳми гузошташуда ҳуқуқи доштани як қисми моликияти ширкатро ташкил менамуд. Ин омил оҳиста-оҳиста диққати тамоми ҷомеаро нисбати коғази қиматноки ширкат ҷалб намуд, чунки фурӯш ва созишнамаҳои он дар байни ҷомеа гузаронида мешуд, ки дар ин вақтҳо биржаи тиҷоратии Амстердам маркази тиҷорати коғазҳои қиматноки ширкати Ост-Индия маҳсуб мешуд. Чунин пешравиҳои ширкати тиҷоратӣ нархи саҳмияро дар биржа баланд намуд, ки ин баҳсҳои зиёди дорандагони коғази қиматнокро бо директори ширкат ба миён овард, вақте ин овозаҳо ба гӯши ҳамаи тоҷирон расид ва яку якбора нархи саҳмия дар бозор паст гардид.Дар биржаи Амстердам хариду фурӯши коғазҳои қиматнок натанҳо бо пули нақд амалӣ мегардид, балки бо созишномаҳои таъҷилӣ низ амалӣ мегардид, ки он ба ҷараёни ташаккулёбии миёнаравони бозори биржавӣ оварда расонид. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки барориши саҳмия бозори биржавии Амстердамро ба бузургтарин бозии биржавӣ дар байни миёнаравон оварда расонид. Чунин қолаби бозиҳо ҳатто то ба имрӯз ба мо омада расидаанд.*Дар таърихи башарият аввалин маротиба дар Амстердам китоби биржа аз ҷониби Жозеф де ля Вега навишата шуда буд. Дар он махсусан оиди маҳорат ва хислатҳои ҷомеаи биржавӣ гуфта шудааст* [2]. Он хислатҳои миёнаравони биржаро, ки

Жозеф де ля Вега дар китобаш қайд намудааст, то ин ҷониб дар хислатҳои миёнаравони биржаи замони муосир низ дидан мумкин аст. Масъалан, муаллиф қайд менамояд, ки "*ҳар он касе, ки даст ба фурӯши саҳмия мезанад, аз ин пас доимо ба ин кор машғул мешавад. Дар ҳар кӯчое, ки ин одамон бошанд мавзӯи онҳо танҳо оиди саҳмия ва ҳатто оиди он мунтазам фикру андеша мекунанд. Ҳар вақте ки онҳо хӯрок мехӯранд, объекти муҳокимаи онҳо саҳмия ва ҳатто дар хоб ҳам саҳмия мебинанд*" [2].

Жозеф де ля Вега институтҳои иштирокчиёни касбии бозори саҳмияро ба се гурӯҳ ҷудо мекунад. Ба гурӯҳи якум сармоядорони калон (сармоягузорҳо) дохил мешаванд. Чунки онҳо ба нархи саҳмияҳо аҳамият дода, барояшон дивиденд аз ҳама муҳим буд. Ба гурӯҳи дуюм тоҷирон (ё ин ки эмитентҳо) дохил мешаванд, ки саҳмияҳои навбаровардашударо бо фоида мефурӯшанд ва дар натиҷа ҳангоми хуб шудани ҳолати молиявии ширкат дивиденди он ҳам зиёд мегардад.

Дар охир Вега ба гурӯҳи сеюм аз ҳамаи гурӯҳи калон бозингарони биржаро (имрӯзҳо бо номи брокерон, дилерон ва ғайра машҳуранд) ҷудо менамояд, ки амалиётҳои гузаронидаи онҳо дар биржа гуногун мебошанд. Бозингарони биржа саҳмияҳоро то пардохт шудани дивидендашон хариду фурӯш менамуданд, аз амалиётҳои таъҷилии саҳмия фоида мегирифтанд, саҳмияҳоро дар як ҷо нигоҳ медоштанд ва ё дар ҳолати зарурат барои арзон шудани саҳмияҳои навбаровардашуда бо маслиҳати якдигар аз хариди саҳмияи мазкур даст мекашиданд. Чӣ тавре ки Вега қайд менамояд, дар биржаи Амстердам ҳатто муттаҳидшавии гурӯҳҳо ба монанди "пасткунандагони нархи саҳмия (имрӯзҳо бо номи гурӯҳи хирсҳо)" ва "баландкунандагони нархи саҳмия (имрӯзҳо бо номи гурӯҳи буқаҳо)", ки ба воситаи паҳннамоии хабарҳои бардурӯғ бо истифодаи мақсадҳои худ (гирифтани фоида) низ ба дараҷаи аъло расида буд.

Дар охирҳои асри XVII ва аввалҳои асри XVIII нидерландҳо дар бозори ҷаҳонӣ Англияро низ ба низоми нави тиҷорат ҷалб намуданд. Баъд аз инқилоби соли 1688 бартараф гардидани қисмати боқимондаи муносибатҳои феодалӣ оғоз гардид ва дар давлат фаъолияти муассисгардонии тамоми фаъолияти тиҷоратӣ аз нав зинда гардид. Дар Англия ширкатҳои саҳомӣ ва бонкҳои тиҷоратӣ таъсис дода шуданд, ки саҳмияҳои онҳо барои фурӯш ба биржа пешниҳод мегардид. Дар он замон брокерҳои лондонӣ шартномаҳоро дар кӯча ва ё дар қаҳвахонаҳо мебастанд, дар охир фаъолияти миёнаравии мазкур мафҳуми нав бо номи "бозори кӯчагӣ"-ро ба миён оварда. Дар ҷараёни васеъ шудани бозори саҳмия барои миёнаравон ва муштариён ҷойи муайяни махсусгардонидашударо талаб мекард. Дар он замон биржаи Лондон вуҷуд дошт, ҳатто дар асри XVI нисбати биржаи Амстердам машҳур набуд ва амалиётҳои ҳаннотӣ пурра гузаронида намешуд. Оҳиста-оҳиста дар охирҳои асри XVII ҷараёни ташаккулёбии биржаи Лондон ба монанди биржаи Амстердам фаъолияташро оғоз намуд.

Дар соли 1711 муносибатҳои тиҷоратӣ дар байни ширкатҳои Уқёнуси Ҷанубӣ аз ҷониби ҳукумати Англия таъсис дода мешавад. Дар ин давра ҳукумати Англия барои бартараф намудани қарзҳои ташвишовари давлатӣ, саҳмияҳои баровардашудаи ширкатҳоро бо қарзҳои давлатӣ иваз менамояд. Яъне, ширкатҳои саҳомӣ бояд дар ҳаҷми 10 млн.ф.ст. саҳмияҳои худро ба давлат интиқол намоянд ва давлат онҳоро бо қарзҳои ташвишовари давлатӣ иваз менамуд. Бар ивази саҳмия давлат ба ширкатҳои саҳомӣ ҳуқуқи тиҷорат намудан ба Амрикои Ҷанубӣ ва як қатор имтиёзҳои дигар низ медиҳад. Дар натиҷа нархи саҳмияҳои ширкатҳои саҳомӣ баланд мешавад ва ҳиссиёти аз нав бароориш кардани саҳмияҳоро аз ҷониби ширкатҳои тиҷоратӣ бо нархи гаронтар бедор менамояд, ки ҳатто нархи саҳмия то ба 1050 млн.ф.ст. расида буд. Пешравиҳои ширкатҳои Уқёнуси Ҷанубӣ боиси бавуҷудоии як қатор ширкатҳои нави тиҷоратӣ ва имкониятҳои нав ба навро бо номи "ҳубобчаҳои собунин" ("мыльное пузыри") ба вуҷуд оварда.

Чунин зинаи ҷараёни ташаккулёбии сармояи ширкатҳои тиҷоратӣ дар Англия фаъолияти миёнаравони бозори саҳмияро мукаммал ва шумораашонро зиёд намуд. Аз сабабе ки дар Англия қонун дар бораи танзими ҳуқуқӣ ва маҳдудиятҳои барориши саҳмия аз ҷониби ширкатҳои тиҷоратӣ вуҷуд надошт, дар охир ба муфлисшавии корхонаҳо оварда расонид.

Ба ин ҳолати рӯхдода биржаи Лондон диққати махсус дода, ба ҷараёни фаъолияти ширкатиҳои тиҷоратӣ ва биржа дар сатҳи қонунгузории давлатӣ тағйиру иловаҳо даровард, ки ба биржаи мазкур шакли пӯшидаи маҳдуддошта ва танҳо барои баъзе ашхос иҷозат дода мешуд. Дар соли 1773 брокерони лондонӣ як қисми шоҳигарии саррофонро ба иҷора гирифтанд, ки дар натиҷаи васеъ шудани фаъолияти миёнаравон ниҳоят худи ҳамон сол ташкили биржаи фондии Лондон ҳамчун ба ҳайси институти махсуси сохташудаи биржаи фондӣ ба фаъолияти пурра оғоз намуд. Дар Фаронса бошад, бозори фондӣ дар асрҳои XVII ташаккул ёфта, ҷойи тиҷорати яклухти тоҷирон маҳсуб мешавад. Ҷараёни фаъоияти бозори фондӣ натанҳо аз ҷониби истеҳсолгарон вобастагӣ дошт, балки аз ҷониби миёнаравони биржавӣ низ вобастагии калон доштад, ки яке аз машҳуртарини

онҳо ин Джон Ло маҳсуб мешуд. Дар мадди аввал дар яке аз биржаҳои тиҷоратӣ объекти фурӯхташавандаи миёнаравон ин саҳмияҳои ширкати Ост-Индия буд, ки фаъолияти миёнаравони молиявӣ дар ҳолати шахшуда монд, чунки дар механизими фаъолияти бозори муташаккил саҳми имтиёзҳои институти давлатӣ кам ба назар мерасид, барои ҳамин хариди саҳмияҳо барои баъзе тоҷирон шубҳаовар ба назар мерасид. Барои ба бовари пурра даромадани биржаи Париж аз ҷониби ҳукумати Фаронса соли 1724 расман векселҳои давлатӣ ба муомилот бароварда шуд. Дар баробари ин, ҳукумат фаъолияти маклероне, ки бозори биржавиро монополия мекарданд, қатъ намуда, расман маклерони бозори биржавиро ба роҳ монд.

Дар ҷараёни мукаммалёбии бозори биржавӣ чунин қадамҳо барои тоҷирон муфид арзёбӣ мегардид, чунки маклерони расмӣ қадру қимати худашонро баланд бардоштанд, ва фаъолияти онҳо назар ба фаъолияти маклерони ҳуқуқ боэътимод ва боварибахш ба ҳисоб мерафт. Механизми фаъолияти махсусгардонидашудаи биржаи фаронсавӣ барои эълон намудани нархҳои озод ва ҷараёни гузаронидани амалиётҳои пурраи биржавӣ аз соли 1777 оғоз гардид. Аввалин маротиба соли 1801 сохтмони бинои Биржаи фондии Париж бо фармони Наполеон оғоз гардид ва соли 1826 онро ба анҷом расониданд.

Дар умум гуфтан мумкин аст, ки ташкилот ва фаъолияти биржаи Париж дар зери назорати ҷиддии ҳукумат буд, ки дар он ҷо бевосита назорати асъор ва институтҳои бозори коғазҳои қиматнок ба роҳ монда мешуд. Баъд аз мукаммал ёфтани институтҳои бозорӣ оҳиста-оҳиста биржаи фондии Париж маркази тиҷоратӣ асъор дар сатҳи байналхалқӣ гардид. Дар Германия, Австро-Венгрия ва дигар давлатҳои Аврупо, аз он ҷумла Иёлоти Мутаҳидаи Амрико бозори фондии мол ва дар баъзеи ин давлатҳо бошад, бозори биржавии махсусгардонидашуда амал мекард. Якумин биржаи фондии америкоӣ соли 1791 дар Филаделфия ба вуҷуд омад ва дар соли 1792 созишнома оиди таҳсиси фаъолияти 24 брокер дар Ню-Йорк баста шуд, ки тибқи ин созишнома брокерҳо уҳдадоранд, созишонмаҳои хариду фурӯши коғазҳои қиматнокро танҳо ба воситаи аъзоёни биржа бо гирифтани ҳаққи комиссионӣ банданд.

Дар аввалҳои асри XIX давраи заёмҳои бузурги институтҳои давлатӣ оғоз гардид, ки ин давра ҳамчун давраи аз нав зиндашавии бозори фондӣ маҳсуб мешавад. Дар он давра бозори фондии асосӣ дар давлатҳои Аврупо ин биржаи Лондон ва Франкфурт маҳсуб мешуд.Дар ин давра рушди бахши институтҳои қарзӣ (бонкҳо) ва сохтмони роҳи оҳан такони ҷиддӣ ба васеъ шудани бозори фондӣ оварда расонид.

Маҳз дар ҳамин давра дар бозори фондӣ ба ҳайси иштирокчиёни институтҳои молиявӣ мунисипиалитетҳои шаҳрӣ баромад намуданд, ки онҳо дар гардиши бозори фондӣ нақши арзанда доштанд. Агар мо ба таҳаввулоти рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматноки давлатҳои ҷаҳон назар афканем, қариб як ҷараёни рушдро, монанди дар зинаи аввал бароришии саҳмия ва баъдан вомбаргҳо, ки ҳаҷми бештари онҳо аз аҷониби институти давлатӣ буд, баъдан сохтумонҳои роҳи оҳан, ки дар байни корхонаҳои азим барои таъмин намудани ашиёи хом ва маҳсулотҳои нимтайёр хизмат мекарданд, мебинем. Дар охирҳои асри XIX асри ҷамъиятҳои саҳомии хусусӣ оғоз гардид, ки он ба биржаҳои махсус барои фурӯши саҳмия ба миён омад. Дар як муддати кӯтоҳ дар ин биржаҳо фурӯши вомбаргҳо дар бозори кӯчагӣ ба роҳ монда шуда буд.

Дар охирҳои асри XIX дар бештари давлатҳои Аврупо ҳатто яке аз қисмҳои боигарии давлатро шаклҳои гуногуни коғазҳои қимтанок ташкил медод. Масалан, дар соли 1885 маблағҳои гирдгардиши солонаи бозори фондии Великобритания зиёда аз 3,5 млрд ф. ст. баробар шуд, ки он тақрибан сеяки боигарии миллии кишварро ташкил медиҳад. Чунин нишондиҳанда дар Пруссия бошад, ба 16-20 млрд марок баробар мешавад, ки ин аз чор як ҳиссаи сарвати миллии кишварро ташкил медод.

Дар аввалҳои асри XX дар ҷаҳон ҳаҷми гирдгардиши маблағҳои озоди шахсони воқеию ҳуқуқӣ дар бозори фондӣ хело зиёд гардид ва худи биржа бошад, ҳамчун институти бозори коғазҳои қиматнок яке аз ҷойҳои намоёнро дар байни институтҳои иқтисоди бозорӣ ишғол менамуд. **Давраи 3.** Паҳншавии амалиётҳои биржавӣ дар Россия. Якумин биржа дар Россия соли 1705 бо ташаббуси Пиётри I дар Санкт-Петербург таъсис дода шудааст. Таҳсиси биржаи мазкур барои фаъолияти тоҷрони Россия на он қадар институти молиявии боэътимод маҳсуб мешуд, чунки дар ин давлат дар мадди аввал шакли тиҷорати Россия ба ин намуди тиҷорат мувофиқат намекард, ҳатто тоҷирон низ ба ин институти махсусгадонидашуда боварӣ надоштанд ва дар мадди дуюм бошад, низоми қарздиҳӣ он замон фаъолияти биржаи навтаъсисро дар ҳолати шахшуда нигоҳ медошт. Дар биржаи Санкт-Петербург оҳиста-оҳиста векселҳои молии хазинадорӣ бароварда мешуданд, ки маблағҳои онҳо махсусан барои эҳтиёҷоти қушун ва флоти баҳрии ҳарбӣ истифода мегардиданд. Дар асл, агар бо диққат назар афканем, мебинем, ки заминаҳои рушди фаъолияти биржа ҳамчун институти махсусгардонидашуда дар он давра амалан вуҷуд надошт. Давараи аз нав таъсис додани фаъолияти сохторҳои биржа аз ҷониби

Николаи I буд, ки вай дар дохили ширкатҳо сармояҳои хусусии саҳомонро зиёд намуд ва ин ҷараён суръати барқарорёбии сохтори биржаи россиягиро тезонид.

Дар Россия қариб дар сад соли охир танҳо як биржаи Санкт-Петербург фаъолият менамуд. Баъд аз васеъ шудани рушди муносибатҳои тиҷоратӣ дар соли 1796 дуюмин биржа дар Одесса, дар соли 1816 сеюмин биржа дар Варшава ва чорумин биржа бошад, дар биржаи Москва соли 1837 таъсис ёфт.

Рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок дар Россия дар муддати панҷ сол, яъне аз соли 1900 то 1904 ба 14 адад мерасад. Давраи рушди босуръати институтҳои бозорӣ (биржаи фондӣ) аз соли 1905 оғоз мегардад, чунки дар муддати ҳафт сол (1905-1911) 40 биржа кушода шуд. Пеш аз оғоз гардидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Россия зиёда аз сад биржа мавриди амал қарор гирифт. Таъсисёбии биржа дар Россия як қатор хусусиятҳои ба худ хос дорад, ки он дар умум натанҳо ҳамчун бозори муташаккил маҳсуб мешавад, балки биржа ҳамчун мақомоти намояндагӣ ва ҳимояи манфиати тоҷирон ва корхонаҳо маҳсуб мешуд. Дар баробари ин, уҳдадориҳои институти давлатӣ барои мукаммал намудани фаъолияти биржа ҳал намудани масъалаи роҳи оҳан ва нақлиёти обӣ, савдои ғалла, гумрук, андозҳо ва ғайра маҳсуб мешаванд. Фаъолияти биржа дар ин давра мустақил буданд ва чун қоида ҳукумати маҳаллӣ аз таъсир расонидан ба фаъолияти биржа озод карда шуда буданд.

Давраи 4. Рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок дар давлатҳои ИҶШС. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ аввалин биржа тобистони соли 1921 дар Саратов, Перм, Вятский, Нижегородский ва Ростов таъсис дода шуданд, ки шакли фаъолияти ин биржаҳо корпоративӣ буданд. Дар асл қайд намудан мумкин аст, ки фаъолияти институтҳои масусгардонидашудаи бозори коғазҳо қиматнок (биржа) дар Иттиҳоди Шӯравӣ дуру дароз давом накард. Сабаби дуру дароз фаъолият накардан дар он буд, ки дар аввалҳои соли 1927 Шӯрои комиссарияти халқӣ, Шӯрои меҳнат ва мудофия оиди кам кардани шумораи фаъолияти институтҳои масусгардонидашудаи бозори коғазҳои қиматнок (биржа) қарор қабул намуданд. Дар натиҷаи ин қарор аз 70 адад биржаи амалкунанда ба 56 адад расонида шуд ва дар солҳои 1929-1930 ҳамаи биржаҳои амалкунанда барҳам дода шуданд.

Рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок баъд аз давраи буҳрони ҷаҳонии солҳои 30-юми асри XX низ амал мекард. Ин давра хислати муттаҳидкунӣ ва азнавтақсимкунии сармояро дар давлатҳои рушёбанда мегирад. Дар ин давра бозори коғазҳои қиматнок тадриҷан аз ҷониби давлат ба танзим дароварда мешавад, чунки мақсад аз назорат кардани давлат ин бартараф намудани ҳилаю найранбозии миёнаравони бозори биржавӣ буд. Дар баробари ҳамаи ин, боз дар ин давра ташаккулёбии як қисми нави бозори коғази қиматнок ба монанди бозори якуминдараҷаи ғайрибиржавӣ ба вуҷуд меояд. Баъд аз анҷом ёфтани Ҷанги дуюми ҷаҳон давраи дигари рушди босуръати бозори коғазҳои қиматноки миллӣ ба вуҷуд меояд. Сабабҳои ба вуҷуд омадани рушди босуръати бозори коғазҳои қиматноки миллӣ ин васеъшудани фаъолияти илмию техникӣ, сар задани инқилоби саноатӣ, ҷараёни сар задани рушди дигаргуншавии технология дар соҳаи саноат ва муҳити ахборотӣ, зиёд гардидани рақобатҳои байналхалқӣ ва ғайра мебошанд. Дар ин давра яку якбора намудҳои гуногуни коғазҳои қиматнок дар байни ширкатҳо, коғазҳои қиматноки хусусии байналхалқӣ ва дигар намуди асбобҳои молиявӣ ба вуҷуд омаданд. Ҷараёни мазкур ба мураккаб гардидани инфрасохтори институтҳои бозори коғазҳои қиматнок, монанди бозори якуминдараҷаи коғазҳои қиматнок, бозори дуюминдараҷаи коғазҳои қиматнок, бозори биржавию ғайрибиржавӣ ва ғайра оварда расонид.

Таҳаввулоти рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок дар давлатҳои зарардидаи Ҷанги дуюми ҷаҳон суст ба назар мерасад, вале бояд қайд намуд, ки пешвои асосӣ баъд аз Ҷанги дуюми ҷаҳон то ба имрӯз дар рушди босуръати институтҳои бозори коғазҳои қиматнок ин ИМА ва як чан давлатҳои дигар маҳсуб мешаванд.

Дар баъзе давлатҳо муттаҳид намудани низоми идоракунии иқтисодиёти давлат бартариҳои зиёд дорад, чунки давлат бо фишангҳои худ ба рушди инситутҳои бозори коғазҳои қиматнок таъсири бевосита расонида метавонад. Барои мукаммал намудани ин гуфтаҳо низоми идоракунии иқтисодиёти ИҶШС барои мо мисол шуда метавонад. Агар мо ба зинаи аввали таъсисёбии низоми иқтисодиёти ИҶШС назар афканем, инситутҳои бозори коғазҳои қиматнок амалан номустаҳкам буд, вале дар як муддати кӯтоҳ давлат сиёсати нави иқтисодиётро (дар солҳои 1922-1928) пеш гирифт, ки имкониятҳо барои рушди дигари институтҳои бозори коғази қиматнок зиёд гардиданд. Бинобар ин, мо барои рушди босуръати институтҳои бозори коғазҳои қиматноки давлатҳои ИМД ва Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем, ки давлат бояд ба ҷараёни мукаммалгардии институтҳои бозори коғазҳои қиматнок таъсири мусбие расонад, ки натиҷаи таъсир боиси рушди самаранокии бозор гардад. Генезиси рушди институтҳои бозори коғазҳои

қиматнок дар Ҷумурии Тоҷикистон баъд аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, санаи 6 сентябри соли 1994 бо номи “Биржаи фонди марказии Тоҷикистон” ба миён омадааст. Бинобар сабаби ноустувории вазъи иқтисодиёти мамлакат ва пурра фаъолият накардани амалиётҳои биржавӣ фаъолияти он қатъ гардид [3].

Таҳлили пайдоиши институтҳои бозори коғазҳои қиматнок ва ҷараёни ҷаҳонишавии он ба мо нишон дод, ки таҷрибаи дигари давлатҳои ҷаҳонро давлатҳои рӯ ба тараққӣ (ба монанди Тоҷикистон) метавонанд барои мукаммал намудани институтҳои бозори коғазҳои қиматноки худ истифода намоянд. Дар баробари ин, хуб мешуд, дар ҳар як давлати рӯ ба тараққӣ бояд ҷараёни рушди бозори коғазҳои қиматнок аввал дар шакли сода дар дохили як давлат ва баъдан онро оҳиста-оҳиста ҷараёни фаъолияташро васеъ намуда, баъдан муносибатҳои биржавиро ба дигар давлатҳо оғоз намоем, чунки миёнаравони бозори биржавии давлатҳои тараққикарда метавонанд фаъолияти биржаи навтаъсисро аз байн баранд. Хулоса, генезиси институтҳои бозори коғазҳои қиматнок ва ҷараёни мукаммалёбии он аз он гувоҳӣ медиҳад, ки биржаи фондӣ ҳамчун натиҷаи васеъ намудани муносибатҳои молиявӣ ва баланд бардоштани неруи истеҳсоли маҳсулотҳои корхонаҳои саноатӣ ба вуҷуд омадааст. Он ҳамчун неруи бузург ба воситаи бароришиҳои коғазҳои қиматнок дороиҳои озодро барои эҳтиёҷоти институтҳои давлатӣ ва ё корхонаҳо сафарбар менамояд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галанов В.А. Рынок ценных бумаг: Учебник / В.А. Галанов. -М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 378 с.
2. Рынок ценных бумаг: Комплексный учебник. Рынок ценных бумаг: Комплексный учебник / Е.Ф. Жуков, Н.П. Нишатов, В.С. Торопцов [и др.]. -М.: Вузовский учебник, 2012. - 254 с.
3. Икромов Ф.Н. Институциональное развитие рынка ценных бумаг Республики Таджикистан / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2015. -№2/9(190). -С.128-133.
4. Икромов Ф.Н. Эволюция развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. -№2/4-1. -С.13-19.
5. Стародубцева Е.Б. Рынок ценных бумаг: Учебник / Е.Б. Стародубцева. -М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. -176 с.

ГЕНЕЗИСИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНСТИТУТСИЯҲОИ БОЗОРИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК

Бозори коғазҳои қиматнок як ҷузъи таркибии бозори муосири молиявӣ мебошад, ки гардиши самаранокии он зиёдатии сармояро дар байни соҳаҳои гуногун ва субъектҳои соҳибкорӣ таъмин менамояд. Объекти фаъолияти бозори коғазҳои қиматнок худи коғазҳои қиматнок мебошад, ки ҳамчун сармоя муваққатан ҷойи пулҳои нақдиро иваз мекунад. Бояд қайд кард, ки дар раванди сармоягузорӣ ва рушди устувори молиявии ширкат, институтҳои бозори коғазҳои қиматнок нақши муҳим доранд. Бо ёрии онҳо пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар як ҷой ҷамъ мешаванд, ба объектҳои воқеии моддӣ, таҷҳизот ва технологияҳо табдил меёбанд. Ҳар як институти бозори коғазҳои қиматнок дар бозор мавқеи хоси худро дорад ва вазифаҳои махсуси худро иҷро мекунад. Дар ин қисмат, мо бештар ба саволҳои биржа кай ва дар куҷо пайдо шудааст, сабабҳои пайдоиши биржа дар ҷомеа ва кадом омилҳо буданд, ки биржаи фондӣ ба институти бозори коғазҳои қиматнок табдил ёфт ва ғайра оварда шудаанд. Дар тадқиқоти мо мафҳуми "биржа" ба мафҳуми "тиҷорати биржавӣ" баробар аст, яъне мубодила ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмии субъектҳо ва объектҳои савдои биржавӣ, маҷмӯи қоидаҳо ва механизмҳои танзим, яъне ҳамчун як институти иқтисодӣ ҳисоб карда мешавад.

Калидвожаҳо: бозори коғазҳои қиматнок, бозори фондӣ, рушди институтҳо, генезиси рушди институтҳои бозори коғазҳои қиматнок, бозори молиявӣ, институтҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТОВ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ

Рынок ценных бумаг, являясь неотъемлемой частью современного финансового рынка, обеспечивает эффективный оборот излишков капитала среди различных сфер и хозяйствующих субъектов. Объектом же деятельности рынка ценных бумаг являются сами ценные бумаги, которые в качестве капитала временно заменяют наличные деньги. Необходимо отметить, что в процессе инвестирования и устойчивого роста финасов компаний, институты рынка ценных бумаг играют важную роль. С их помощью сбережения физических и юридичесих лиц, накопляясь в одном конкретном месте, трансформируются в реальные материальные объекты, оборудование и технологии. Каждый из институтов рынка ценных бумаг имеет на рынке свою позицию и выполняет свои специализированные задачи. В данной статье мы попытались ответить на вопрос, как и когда появились биржи, что послужило предпосылкой их возникновения, и как фондовая биржа трансформировалась в институт рынка ценных бумаг. Здесь понятие «биржа» эквивалентно понятию «биржевая торговля», то есть биржа рассматривается как совокупность формальных и неформальных связей между субъектами и объектами биржевой торговли, совокупность правил и механизмов регулирования, то есть как экономический институт.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, фондовый рынок, развития институтов, генезис развития институтов рынка ценных бумаг, финансовый рынок, экономические институты и инвестиции.

GENESIS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONS OF SECURITIES MARKET

The securities market, being an integral part of the modern financial market, ensures the efficient circulation of surplus capital among various sectors and business entities. The object of the securities market activity is the securities themselves, which temporarily replace cash as capital. It should be noted that in the process of investing and the steady growth of financial enterprises, securities market institutions play an important role. With their help, the savings of individuals and legal entities, accumulating in one particular place, are transformed into real material objects, equipment and technologies. Each of the institutions of the securities market has its own position in the market and carry out its

specialized tasks. In this section, we tried to answer the question of how and when the exchanges appeared, what served as the prerequisite for their occurrence, and how the stock exchange was transformed into a securities market institution. Here, the concept of "Exchange" is equivalent to the concept of "Exchange trade", that is, the exchange is considered as a set of formal and informal relations between subjects and objects of exchange trade, a set of rules and regulatory mechanisms, as well as an economic institution.

Key words: securities market, stock market, development of institutions, genesis of development of securities market institutions, financial market, economic institutions and investments.

Сведения об авторах: ***Икромов Фазлиддин Нурудинович*** - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов старший преподаватель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **fazliddin-91-91@mail.ru.** Тел: **981-07-67-67**
Курбонов Фарзон – Таджикский национальный университет, докторант (phD) кафедры финансов. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **farzon_kurbonov@mail.ru**. Тел: **985-51-30-30**

Information about the authors: ***Ikromov Fazliddin Nurudinovich*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Finance, Senior Lecturer. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **fazliddin-91-91@mail.ru.** Phone: **981-07-67-67**
Kurbonov Farzon - Tajik National University, doctoral candidate (phD), Department of Finance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **farzon_kurbonov@mail.ru.** Phone: **985-51-30-30**

УДК:002+372.800.4 (575.3)

ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ОМИЛИ МУҲИМТАРИНИ ДАВЛАТДОРИИ ҶАҲОНИ МУОСИР

Киличева М.М., Юсупов Ш.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асри муосир рушди босуръати техникаву технология зиндагии башарро куллан тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вуҷуд овард. Ҳамарӯза даҳҳо техникаҳои ҷадиди замонавӣ кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои корӣ оҳиста-оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ мегузаранд. Дар ин раванд кашфи компютер, ихтироъ ва роҳандозии шабакаи глобалии интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри гузашта ба шумор мераванд. Вале дар асри XXI ин раванд, яъне электронигардонӣ якбора ба суръати баланд ноил гардида, фаъолият ва зиндагии инсониятро ба маротиб осону дигаргун сохт [1,с.218]. Он ба рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таъсири мусбӣ расонида, тараққӣ ёфтани соҳаро дар ҷаҳон хеле боло бурд. Кишвари маҳбуби мо - Тоҷикистон, низ ҳамқадам бо давлатҳои дигари олам пайи тараққӣ ва рушдёбии соҳаи фавқ басо тадбирҳои муҳим андешида истодааст. Аз ин рӯ, бо роҳандозӣ гардидани барномаҳои мушаххаси давлатӣ онҳо сол аз сол ба натоиҷи дилхоҳу назаррас ноил мегарданд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи мазкур қабул гардида, масъулин пайи татбиқи онҳо ҳамеша ҷаҳду талош мекунанд ва камар мебанданд.

Ҳамин тавр, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 5 ноябри соли 2003, таҳти №1174 консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар ҷумҳурӣ барои солҳои 2012-2020 бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардида, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, таҳти №468 Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон тасдиқ шудааст. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии кишвар бошад, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, таҳти №451 тасдиқ шуда, Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии мамлакат бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти №1713 қабул гардидааст.

Аз ин фармону қарорҳои ҳаётан муҳимми Президенти кишвар маълум мегардад, ки иҷроиши «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон» яке аз системаҳои муҳимтарини коргузории электронии ба хизмартарониҳои давлатӣ маҳдуд нагардида, балки ба сохтани «ҷомеаи иттилоотӣ», системаи иттилоотӣ дар мамлакат ва ҳамин гуна шакл гирифтани дигар сохторҳои ҳукуматӣ дар манотиқи мухталифи ҷумҳурӣ замина гузошта метавонанд. Дар баробари инкишофи технологияҳои иттилоотӣ имконияти ташкили кори самаранoктари сохторҳои давлатӣ, хусусан дар соҳаи хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ба вуҷуд омад ва аз ин ҷо вожаи «ҳукумати электронӣ» мавқеи иҷтимоӣ пайдо кард. Ҳукумати электронӣ бартариҳои ниҳоят зиёд дошта, дар маҷмӯъ коргузориҳои муосирро ба миён меорад, ки дар кишвар, аз ҷумла Ҳукумати Тоҷикистон гузаштан ба ин навъ қаринаи замонавии хизматрасониро яке аз ҳадафҳои асосӣ қарор додааст.

Ҳукумати электронӣ низоми ягонаест, ки тамоми мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро таъмин намоянд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод созанд ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Аз ин рӯ, дар меҳвари бунёдии консепсияи мазкур иттилоот қарор дошта, самтбахшӣ тариқи иттилоот яке аз ҳадафҳои аслии он ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, системаи ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи муосир ва идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, имконияти гирифтани посухҳоро ба суолҳои муҳимми иҷтимоӣ бидуни ташвишдиҳии хизматчиёни давлатӣ пешкаш менамояд. Ҳукумати электронӣ кулли монеаҳои имконпазири хусусияти маъмуридоштаро ҳангоми бадастории хизматрасониҳои лозима бартараф сохта, ҳамзамон, дастрасии мардумро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад.

Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ буда, дар айни замон дар арафаи шаклгирии умумиҷаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите, ки интернет ба воситаи муҳимми алтернативии пахши иттилоот зуҳур кардааст, ки масъала аз ҳар ҷиҳат басо аҳамиятнок буда, дар ин ҳолат бояд муносибати нави иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз аз ҳамин дидгоҳ «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳимми ахборрасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои ҷадиди иттилоотӣ саҳм бигирад. Татбиқи ин гуна тарзи коргузорӣ дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ гардида, ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузории беқоғаз аст. Дастрасии мардум ба маълумоту иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад. Нишондиҳандаҳои сатҳи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро аз рӯйи беш аз 50 хусусият баҳо медиҳанд, ки дар се гурӯҳи асосӣ муттаҳид карда шудаанд:

1. Шароити мавҷуда барои инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;

2. Омодагии шаҳрвандон, соҳаҳои корӣ ва мақомоти давлатӣ барои истифодабарии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ;

3. Сатҳи истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар бахшҳои ҷамъиятӣ, тиҷоратӣ ва давлатӣ.

Дар замони имрӯза технологияҳои иттилоотӣ воситаи муҳимми баландбардории самаранокии фаъолияти дастгоҳи иҷроияи давлатӣ, пастгардонии хароҷоти ғайриистеҳсолӣ ва тақвияти арзиши ҳокимият дар ҳисоби таъмини шаффофият ба шумор мераванд. Маҳз барои ҳамин аксарияти давлатҳои муосир модели нави идоракунии давлатиро ба роҳ мондаанд, ки ба принсипҳои натиҷанокӣ ва ҳисоботдиҳии ҷамъиятӣ асос ёфтааст. Зеро таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки моделҳои гуногун аз рӯйи коркард, татбиқи зинаҳо ва лоиҳасозии ҳукумати электронӣ - «e-government» - вуҷуд дорад. Дар таҷрибаи минтақа ва давлатҳои гуногуни ҷаҳон айни замон се модели асосии бунёдсозии ҳукумати электронӣ: Амрико, Аврупо ва Осиё мавҷуданд. Модели амрикоӣ хусусияти махсуси бунёдшавиро дар ИМА инъикос менамояд; модели аврупоӣ рушди сохторҳои электронии давлатиро дар қисми зиёди мамолики Аврупои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ нишон медиҳад; модели осиёӣ дар Сингапур, Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ нисбатан бомуваффақият амалӣ гардидааст.

Ҳадафи асосии барномаи модели амрикоии ҳукумати электронӣ дар алоқамандии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ содагардонӣ, дастрасӣ ва арзонӣ мебошад. Модели аврупоӣ бошад, дорои институтҳои баландтари давлат, ба монанди Европарламент, Суди аврупоӣ ва ғайра буда, тавсияҳои онҳо барои рушд ва танзимкунии кори «e-government» барои ҳамаи давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ҳатмӣ ба шумор меравад. Усули идоракунии модели осиёгӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки ба намудҳои фарҳанги корпоративии осиёгӣ ва системаи бисёрқабатаи идоракунии давлатӣ такя мекунад. Яъне, ин модел аз рӯйи принсипи пирамида (аҳром)-и иерархӣ ташкил карда шудааст. Масалан, Ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ ҳангоми ташкили модели «демократияи электронӣ» бештар ба қонеъгардонии талаботи иттилоотии шаҳрвандон ва воридкунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба системаи фарҳангу маориф диққат додааст.

Дар раванди бунёди ҳукумати электронӣ таҷрибаи давлатҳои аввал қадаммонда, ба монанди ИМА ва Канадаро муваффақнок ҳисобидан мумкин аст. Давлатҳои рӯ ба инкишоф, аз қабили Бразилия, Гватемала, Мексика, Шри-Ланка ва ғайра ба таҷрибаи амрикоию канадагӣ, ҳамчун ба сарчашмаи усулҳои пешрафта ва маводҳои таълимӣ барои амалигардонии стратегияи миллии хусусӣ дар заминаи бунёдсозии ҳукумати электронӣ назар меафкананд. Омӯзиши таҷрибаи татбиқи лоиҳаҳо дар мамолики пешрафта, пеш аз ҳама, барои коркарди сохтори ягонаи ташкилӣ ва ҳамчунин барои бартарафкунии хатогиҳои умумӣ ва максимумгардонии бозгашти маблағгузориҳои воридкардашуда муҳим аст. Аммо бояд якчанд омилҳоро ба эътибор гирифт: шумораи аҳолии мамлакат;

хусусиятҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар; паҳнгардонии дастрасии интернет дар ҷамъият; сарчашма ва имкониятҳои сармоягузории лоиҳаҳо ва ҳоказо.

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон аз рушди технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун омили таъминоти самараноки идоракунии давлат ва муҳиммияти ба халқ пешкашкунии хизматрасониҳои самараноки иҷтимоии он шаҳодат медиҳад. Зеро ҳукумати электронӣ ба таъминкунии шаҳрвандон, ташкили босуръат ва дастрасии симараноки хизматрасониҳои давлатӣ, баландбардории самаранокии вазифагузории мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ равона гардидааст.

Инчунин, соли 2010 дар доираи лоиҳаи «Вусъат додани дастрасӣ ба иттилоот дар интернет» бо дастгирии «Internews Network» дар Тоҷикистон, аз ҷониби АМВАОМТ як пурсиши сотсиологӣ гузаронида шуда, дар шакли китобчае таҳти унвони «Нақши интернет дар дастрасӣ ба иттилоот» чоп гардид. Як бахши китобча ба муносибати кормандони ВАО ба сомонаҳои мақомоти давлатӣ бахшида шуда, дар он гуфта мешавад, ки: «таҳлили маълумот нишон медиҳад, ки шумораи нисбатан зиёди пурсидашудон - 47,5%, аз сомонаҳои расмии баъзе вазорату идораҳои кишвар истифода мебаранд. Шарҳи ҷавобҳои пурсидашудагон нишон медиҳад, ки пурсидашудагон сомонаҳои расмии мақомоти давлатиро маҳз ба хотири баровардани ниёзҳои касбиашон - ҷамъовардани мавод барои рӯзномаҳояшон, дастрас намудани ахбори расмӣ барои ҷустуҷӯи мавзуъҳои нав ва барои донистани нуктаи назари расмӣ ба ягон мавзӯъ, проблемаҳои ҷомеа мехонанд...».

Бо гузашти беш аз панҷ сол вазъ то ҷое тағйир ёфта, шумораи сомонаҳои ҳукуматӣ низ бештар ва фаъолтар гардидаанд. Дар тадқиқоти фавқ ба сомонаҳои вилоятӣ ва шаҳру навоҳӣ ягон ишора нашуда, ҳоло қариб ҳамаи онҳо соҳиби сомонаҳои ҷудогона гардиданд. Ҳамчунин, дар ин китобча сомонаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии миллии иттилоотии «Ховар», Агентии назорати маводи мухаддир, Бонки миллӣ, Вазорати молия ва Вазорати корҳои хориҷӣ нисбатан фаъол нишон дода шудаанд. Аз соли 2014 ин ҷониб сомонаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ фаъол гардида, дар пешниҳоди хабарҳои илмию тадқиқотӣ айни замон пешсаф аст. Вале, дар аксар сомонаҳои мақомоти давлатӣ маводи таҳлилӣ вуҷуд надоранд. Ҳарчанд бо гузашти чанд сол вазорату идораҳо ва дигар ниҳодҳои ҳукуматӣ аз ин ҷиҳат то андозае худро ислоҳ кардаанд, аммо ин муносибат дар сомонаҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ бармало мушоҳида мешавад. Барои мисоли мусбат сомонаи Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳри Душанберо меорем, ки бо суроғаи www.dushanbe.tj дастрас буда, дар он бахшҳои зиёде фаъоланд ва дар қиёс бо дигар шаҳру ноҳияҳо, сомонаи пойтахт кори чашмрас дорад. Зеро иттилоот дар бахши «Хабар» мунтазам илова ва нав карда мешавад. Зарурати кор бо сокинони шаҳрро ба инобат гирифта, дар сомонаҳои иҷтимоии «Facebook» ва «Twitter» саҳифаи хоси раиси шаҳр боз гардида, почтаи электронии dushanbe80@yahoo.com низ фаъолияти хуб дорад. Боиси таҳсин аст, ки оид ба татбиқи консепсияи «ҳукумати электронӣ» дар шаҳри Душанбе лоиҳаҳои интерактивии «Мо метавонем» - www.mometavonem.tj (сомонаи хизматрасонии коммуналӣ) ва «Бе миёнаравҳо» - www.bemiyonaravho.tj (сомонаи кумаки иҷтимоӣ ва тамоси бевосита бо сохторҳои марбута) фаъолияти пурсамар доранд. Бисёр хуб мебуд, агар шаҳру навоҳии дигари кишвар аз рӯйи талаботу принсипҳои асосии «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» мисли пойтахти ҷумҳурӣ ҳадафмандона амал мекарданд.

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ равона гардидааст. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, аз ҳисоби сарфаи вақт ва харҷи пул боиси боло рафтани сатҳу сифати зиндагии мардум мегардад. Чун Тоҷикистон дар минтақаи кӯҳсор воқеъ гардидааст шаҳру ноҳияҳоро қаторкӯҳҳои осмонбӯс ва дараҳои тангу чуқур аз ҳамдигар ҷудо менамоянд, таъсиси ҳукумати электронӣ яке аз роҳҳои асосии бурунрафт аз бунбасти коммуникатсионӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Раҳими Фарҳод. Ҳукумати электронӣ-технологияи муосири идоракунии давлатии ҶТ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ / Раҳими Фарҳод // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои инкишоф». – Душанбе, 2018. –С.218-220.
2. Данилин А.В. Электронные государственные услуги и административные регламенты: от политической задачи к архитектуре ««э–правительства»» / А.В. Данилин. -М.: ИНФРА-М, 2004. -336 с.
3. Поляков А.А. Информационные системы в управлении / А.А. Поляков // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (Государство и общ-во). - 2006. -№3. -С.23-37.
4. Концепции формирования э–правительства в Республике Таджикистан // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г. №643.

5. Ниёзов А.С. Э–правительство – новый социально-политический институт государственного управления Республики Таджикистан / А.С. Ниёзов // Материалы тренинга для государственных служащих РТ. -Душанбе, 2004. –С.68-79.
6. Овчинников С.А. Причины и условия неудач внедрения э–правительства / С.А. Овчинников, С.Е. Гришин // Вестник СГСЭУ. - 2011. -№4(38). -С.177-180.
7. Кулик А.Н. Электронное государство в «суверенной демократии» / А.Н. Кулик // Технологии информ. общ-ва – Интернет и соврем, общ-во: Труды X Всерос. объед. конф. СПб. 23-25 октября 2007 г. -СПб.: Изд-во филолог, фак. СПбГУ, 2007. -С. 212-216.
8. Кашина ЕЛ. Формирование «э–правительства» в РФ: социально-политический аспект: автореф. дисс.. канд. полит, наук: 23. 00. 02 / ЕЛ. Кашина. -М., 2009. – 29 с.

ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ОМИЛИ МУҲИМТАРИНИ ДАВЛАТДОРИИ ҶАҲОНИ МУОСИР

Имрӯзҳо дар тамоми манотиқи олам илму технология рушд карда, дар ин раванд падидаҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд ва, албатта, барои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасонӣ, маҳсулнокии натиҷаи фаъолияти худ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ мунтазам истифода мебаранд. Яке аз механизмҳои муҳимми таъмини шаффофият ва иштироки фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди муқовимат ба коррупсия ин ҳукумати электронӣ мебошад. Дар шароити ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ торафт муассир мегардад. Яке аз намуди он ҳукумати электронӣ мебошад, ки дар идоракунии давлатӣ чун падидаи ҷадиди иҷтимоиву сиёсӣ ва фарогиру самаранок эътироф шудааст. Рушди ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Ҳукумати электронӣ чун падидаи иҷтимоиву сиёсии замони муосир ба ҷузъи муҳимми системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал шудааст. Ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таърихи даҳсолаҳо дорад, торафт тақвият меёбад. Ҳукумати электронӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи иттилоотии муосир возеҳ собит шудааст.

Калидвожаҳо: иттилоот, ҳукумат, маълумот, ҷомеа, мақомотҳои давлатӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёт. Ҷумҳурии Тоҷикистон, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ҳукумати электронӣ, рушд.

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ГОСУДАРСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА

На современном этапе во всех регионах мира наука и технология развивается в этом процессе появляются новые феномены, которые используются для повышения эффективности и качества услуги результатов деятельности органов исполнительной власти. Одним из важнейших механизмов прозрачности и активного участия граждан в обществе, сопротивления коррупции является электронное правительство. В информационном обществе резко возрастает роль информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Одним из видов ИКТ является электронное правительство, признанное во всем мире в качестве современного социально-политического и всеохватывающего эффективного института. Развитие электронного правительства в Таджикистане на современном этапе имеет свои особенности. Электронное правительство как современный социально-политический институт превратилось в важный компонент системы государственного управления Республики Таджикистан.Электронное правительство Республики Таджикистан, имеющее богатую историю, развивается успешно. Электронное правительствовсе отчетливее выступает как ноетъемлемая часть информационного общества.

Ключевые слова: информация, правительство, данные, общество, государственные органы, экономический рост, экономика. Республика Таджикистан, информационно-коммуникационные технологии, электронное правительство, развитие.

E-GOVERNMENT AS A KEY FACTOR IN THE MODERN WORLD GOSUDARSTVOVANIE

At a modern stage in all regions of the world, science and technology are developing in this process, new phenomena appear that are used to improve the efficiency and quality of the service results of executive bodies. One of the most important mechanisms of transparency and the active participation of citizens in society is the resistance to corruption to provide e-government. In the information society, the role of information and communication technologies (ICT) sharply increases. One type of ICT is the electronic government, recognized throughout the world as a modern social-political and all-encompassing and effective institution. The development of e-government of Tajikistan at the present stage has its own characteristics. E-government as a modern socio-political institution has become an important component of the system of public administration of the Republic of Tajikistan. The e-government of the Republic of Tajikistan, which has a rich history, is developing successfully. E-government is increasingly acting as an integral part of the information society.

Key words: infomration, government, data, society, public authorities, economic growth, economy. Republic of Tajikistan, information and communication technologies, e-government, development.

Сведения об авторах: ***Киличева М.М.*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.. Телефон: **93-777-67-51; 231-15-23**
Юсупов Шодмон Насурович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой информационных систем в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-12-39-40**

Information about the authors: ***Kilicheva M.M.*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **93-777-67-51; 231-15-23**
Yusupov Shodmon Nasurovich - Tajik National University, candidate of economic sciences, head of the department of information systems in economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК 338.43

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Вазиров А.К., Вазиров Ф.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет,
Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН

Непрерывная эксплуатация земельно-водных ресурсов, проводимая с целью постоянного увеличения объемов сельскохозяйственного производства, неизбежно осуществляется в формах определенного прессинга относительно природной среды, нарушающего экологическое равновесие. Поэтому обеспечение экологической безопасности сельского хозяйства выдвигается на первый план на пути перехода к устойчивому развитию сельского хозяйства.

Следует отметить, что вопросы экологической безопасности сельского хозяйства имеют двойственный характер**.** Во-первых, генерирование этой сферой - угроза экологии и природопользованию, а также здоровью потребителей сельскохозяйственной продукции, а во-вторых, встречные угрозы сельскому хозяйству по совокупности неблагоприятных, внешних относительно этой сферы, факторов. Известно, что «…конец XX и начало XXI века характеризуется усилением антропогенного воздействия на окружающую природную среду, связанного с мобилизацией природных ресурсов для нужд промышленности, сельского хозяйства, быта и т.д. Шел процесс разрушения почвенного покрова, в атмосферный воздух выбрасывались десятки тысяч тонн загрязняющих веществ, в результате чего сегодня изменяется также гидрологический режим на прилегающих к карьерам территориях и т.д. Сегодня стало очевидным, что экологическая деградация может замедлить или прекратить процесс экономического роста. Эта основополагающая связь проявилась еще в конце 70-х и начал 80-х годов, когда наметилась тенденция снижения всех показателей социально-экономического развития в целом по республикам бывшего Союза» [1]. Сегодня в горных регионах республики расширяются пустынные площади, и главной причиной этого считается рост населения и увеличение численности поголовья домашних животных. Причинами деградации пастбищ и опустынивания склонов учёные - экономисты Ф.Х. Азизов и Х.У. Умаров считают «…приведённые разработчиками Национального плана действия по охране окружающей среды, некоторые из них мы приводим ниже:

- несоответствующее использование предгорных земель;
- несоблюдение условий выпаса скота, отсутствие инвестиций в защиту пастбищ и в систему кормопроизводства;
- вырубка деревьев и кустарников идет быстрее, чем они успевают вырасти;
- неудовлетворительное состояние сенокосов» [2,с.32].

Лидер нации, Основоположник мира и единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 года отметил: «Другой стратегической целью, которая непосредственно влияет на создание рабочих мест и увеличение экспортного потенциала страны, является обеспечение продовольственной безопасности посредством развития сельского хозяйства. С целью обеспечения развития сферы сельского хозяйства и охраны продовольственной безопасности, в счет реализации государственных инвестиционных проектов и государственного бюджета в период независимости направлено более 12 миллиардов сомони» [3].

Рассматривая проблему продовольственного обеспечения, которая является частью общей политики по обеспечению экономической независимости, необходимо указать на важность Указов Президента республики Э.Ш. Рахмонова от 9 октября 1995 г. за №342 и от 1 декабря 1997 г. о выделении в пользование граждан первоначально 50 тыс.га, а затем 25 тыс.га – всего 75 тыс.га, оказавших решающее влияние на ход развития сельхозпроизводства в республике[4].

Анализы показывают, что площадь сектора индивидуального частного землепользования, способная вести экологически чистое производство сельхозпродукции для личного потребления и на рынок, в республике увеличивается. По прогнозным расчетам ученых-экономистов, в ближайшие два-три года этот сектор будет еще увеличиваться и станет особой базой развития экологического земледелия, особенно для ведения личных подсобных хозяйств граждан.Необходимо подчеркнуть, что после распада бывшего Союза ССР и приобретения Таджикистаном государственной независимости с Президентской формой правления в республике обозначились новые направления социально-экономического развития. Реализованные реформы имели огромное значение для функционирования национальных производительных сил и для выявления новых форм производственных отношений, включая проблемы развития форм собственности, и на их базе обеспечения продовольственной

самодостаточности Таджикистана. Эти реформы стали первым шагом к повышению роли национальной экономики молодой республики в построении рыночной системы отношений и хозяйствования. Как известно, после этого начался период интенсивного развития рыночных институтов. Началась приватизация государственных объектов, появились различные формы собственности, кооперативы, малые, средние и совместные предприятия, развивался бизнес и агробизнес, сельское предпринимательство, создавались дехканские (фермерские) хозяйства, началось формирование банковского сектора и образование валютных рынков и т.п. В совокупности это все - особые условия функционирования национальной экономики и её составной части - сельского хозяйства.

Процессы опустынивания в горных территориях приобретают все новые масштабы. В республике почти 98% территории подвергаются антропогенному воздействию. Каждый год огромная площадь возделываемых земель подвергается воздействию процессов опустынивания. Как отмечают профессора Х. Умаров и Х. Мухаббатов: 68% сельхозугодий подвержены эрозии, что снижает урожайность от 10% до 40%[5]. Для сельского хозяйства нужен и полезен верхний горизонт (слой) земли – почва. Только почва, ее пригодность для выращивания растений делают землю особым средством и ресурсом производства в сельском хозяйстве. Важнейшим свойством почвы являются ее плодородие, т.е. ее способность удовлетворять потребности возделываемых растений и, тем самым, обеспечивать выход нужной экологической продукции.

По мнению академика Дж.С. Пириева, «…площадь земель сельскохозяйственных предприятий, включая долгосрочное пользование, составляют 7483,3 тыс. га, или 52,5% от общей площади земельных угодий. 20,3% от общего земельного фонда занимают земли государственного запаса, а 6,3% - лесной фонд и др. Сельскохозяйственное производство осуществлялось на 4668,5 тыс. га земельных угодий, из которых 737,6 тыс.га – орошаемые»[6].

К счастью, в 2016 и 2017 годах площадь орошаемых земель расширилась до 754 тыс.га, что на 16,4 тыс.га превышает уровень 2002 года.Процесс использования земельных ресурсов в республике сопровождается трансформацией, в результате которой, с одной стороны, идет освоение новых земель под орошаемое земледелие за счет госземзапаса и сокращения малопродуктивных сельхозугодий (пастбищ, богарной пашни, залежей), с другой – часть земель изымается для расширения городов, поселков, строительства промышленных объектов и для внутрихозяйственных надобностей сельхозпредприятий. В результате происходит изменение структуры сельхозугодий республики (табл. 1).

Таблица 1. Динамика структуры сельхозугодий Таджикистана за 2005–2017 гг.

	2005	2015	2016	2017	2005	2015	2016	2017
	Все земли				Орошаемые земли			
Сельхозугодья	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч. пашня	17,7	18,1	17,8	18	83,8	88,1	88,3	88,3
многолетние насаждения	0,7	3,9	4,0	4,1	12,9	15.6	15,8	15,8
залежи	0,2	0,8	0,7	0,7	3,4	0,76	0,7	0,7
сенокосы	0,1	0,5	0,4	0,4	0,2	0,25	0,27	0,27
пастбища	81,3	76,7	77,1	76,8	1,6	1,47	1,48	1,48

В 2017 году во всех категориях хозяйств республики было произведено мяса (в убойной массе) – 124,4 тыс. тонн (для сравнения 71,6 тыс. т. в 2010), молока – 950 тыс.тонн (660,8 тыс. тонн в 2010), яиц – 341,4 млн.шт. (231,9 млн. шт. в 2010), шерсти (в физической массе) – 7522 тонн (5776 тонн в 2010), то в личных подсобных хозяйствах населения, включая дехканские (фермерские) хозяйства, соответственно: мяса – 118 тыс. тонн (69,2 тыс. тонн), молока – 897,3 тыс.тонн (635,4 тыс. тонн), яиц – 178,8 млн.шт. (90,9 млн. шт.), шерсти – 6207 тонн (5209 тонн), в скобках показатели 2010г. [7,с.292].Основными отраслями, участвующими в формировании ресурсов продовольственного рынка, являются растениеводство и животноводство, где производство за последние годы составляет следующее (табл. 2).

Таблица 2. Динамика производства продукции сельского хозяйства во всех категориях хозяйств тыс. тонн

Наименования продукции	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017 г.в % к 2010 г.
Зерно	1261,1	1392,6	1317,8	1392,7	1435,8	1447,6	114,7
Хлопок-сырец	310,6	392,8	372,7	270,0	284,7	386,5	-7,3
Картофель	760,1	1115,7	853,7	887,4	898,1	782,9	-9,3
Овощи	1142,6	1490,6	1549,5	1667,8	1748,3	1859,1	149,6
Бахчевые	482,4	495,3	545,7	529,4	594,2	631,4	149,1
Фрукты	225,4	328,5	341,3	299,2	364,1	405,0	179,6
Виноград	124,3	175,3	188,8	203,8	214,7	228,3	183,6
Мясо (в убойном весе)	71,6	86,5	99,4	108,8	116,7	124,4	173,7
Молоко	660,8	828,2	854,7	889,9	918,0	950,0	136,5

Из приведенных данных видно, что в республике увеличилось производство зерна, особенно резко возросло производство картофеля, но в 2017 году было собрано на 9,3% меньше, чем в 2010 году. Производство фруктов приблизилось к уровню 1992 года, а по винограду уровень даже превзойден, увеличивается производство молока» [7,с.292].

Анализы показывают, что в республике остается тяжелым положение с производством продукции животноводства и хлопководства. Снижение производства этих продуктов связано с недостатком минеральных удобрений, расширением посевных площадей зерновых культур, и в первую очередь пшеницы. Делается это за счет сокращения посевов не только хлопчатника и кормовых культур, но даже и зернофуражных культур. Однако рыночная стратегия получения максимума продукции при минимальных затратах в условиях техногенной системы земледелия во многих сельскохозяйственных предприятиях и крестьянских (фермерских) хозяйствах ведет к деформации структуры земельных угодий, разбалансировке базовых элементов агроландшафтов, что вызывает сбои в их среде, воспроизводящих функциях и способствует ухудшению общей экологической обстановки в АПК.

В республике в этом направлении наблюдается недостаточное капиталовложение. Многие новые крестьяне (дехкане) под улучшением качества и плодородия земель часто понимают внедрение органического и минерального удобрения, которые не соответствуют требованиям концепции устойчивого развития и экономико-экологического подхода. Но из-за тяжелого финансового положения основные товаропроизводители в отрасли существенно снизили использование минеральных удобрений, что благоприятно влияет на улучшение экологической обстановки, но, с другой стороны, бедные почвы области не могут дать хороший урожай без дополнительной искусственной минерализации, и это ведет к интенсивному истощению плодородия земли. В целом, уровень обеспеченности земельных угодий удобрениями - азотными - 70, фосфорными - 32, калийными - 6-7 процентов требуемой нормы. Органических удобрений вносится в почву лишь 3% от нормы [7,с.68].

По мнению А. Акбарова, только горная зона республики имеет огромный потенциальный резерв для развития системы расселения. Она, прежде всего, связана:

- с возрождением и развитием сельскохозяйственного производства в новых экономических условиях;
- с созданием агропромышленных предприятий для переработки многих видов сельхозсырья на местах;
- с развитием в перспективе комплексных рекреационных зон, туризма и альпинизма, а также цивилизованной горной охоты;
- с использованием огромного потенциала горных рек и водостоков для производства дешевой электрической энергии путем строительства малых ГЭС [8].

Согласно расчетам специалистов, в горных зонах имеется около 700 тыс. гектаров земель для перспективного сельскохозяйственного использования. Освоение горно-долинных, склоновых и приречных земель в ближайшие годы позволит увеличить количество орошаемых земель и садов в горной зоне в 1,7-2 раза. По прогнозным расчётам специалистов, общую орошаемую площадь земель по горной зоне до 2020 года можно довести до 250 тыс. гектаров или увеличить на 23%. В последнее время предполагается переселить в горные районы 242 кишлака с общим количеством 7,5 тыс. семей, из них по Зерафшанской долине - 44 кишлака, Раштской группе районов - 69 кишлаков, Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) - 29 кишлаков [8]. Приведенные тенденции объективно требуют проведения обоснованных исследований и разработки модели развития горной экономики и особенно горного сельскохозяйственного производства.

Таким образом, развитие горных территорий является составной частью аграрной политики государства. Для её успешного осуществления требуется четко сформулированная концепция развития, которую необходимо решать, исходя из характера происходящих тенденций в сельском хозяйстве республики. Продуктивность и чистота природных и земельных ресурсов имеют двоякое значение для региональных агросистем. Во-первых, сохранение этих качественных параметров является важнейшей долгосрочной задачей, решение которой необходимо для обеспечения жизнедеятельности будущих поколений. Во-вторых, чистота и продуктивность природных ресурсов - обязательное условие конкурентоспособности продуктов питания и источник доходов для решения социальных, экономических и экологических задач региона. Анализ состояния экономики и хозяйственной деятельности позволяет выделить следующие проблемы экономико-экологического развития республики:

- слабый учет экологических факторов в региональном воспроизводственном процессе, который выражается в недостаточном аккумулировании средств на воспроизводство и восстановление природных ресурсов, защиту окружающей среды;
- экстенсивный характер развития отраслей хозяйственного комплекса, вызывающий

усиление влияния техногенных факторов на состояние окружающей среды;

- недостаточный учет природоохранных аспектов, внедрение новых технологий производства;

- высокая территориальная концентрация промышленности в отдельных ареалах жизнедеятельности регионов, превышающая допустимые антропогенные нагрузки на природную среду.

Необходимо отметить, что решение экологических проблем сельского хозяйства достигается тремя группами взаимосвязанных мер: экономическое регулирование, технологическая политика, контроль (мониторинг) за состоянием природной среды.Совокупная экономическая результативность процесса производства с учетом экологического воздействия сельского хозяйства на окружающую природную среду отражает эффективность использования в этом процессе затрат, связанных с ликвидацией или предупреждением загрязнения и разрушения природной среды, возникающих в результате сельскохозяйственной деятельности, а также потери продукции вследствие ухудшения ее экологического состояния. Таким образом, экологическое состояние сельского хозяйства всесторонне зависит от необходимого уровня плодородия земель, от возмещения не только использованных питательных веществ почвы, но и от восстановления ее качественных показателей (содержание гумуса, уровень кислотности, состояние водно-воздушного режима и т.д.), что связано со значительными инвестициями и затратами**.** На наш взгляд, затраты труда как вложения для улучшения земель, являются не только важным фактором роста сельскохозяйственного производства, но и должны быть средством охраны окружающей среды. Опираясь на них и используя достижения науки и техники, человек может значительно ускорить процесс воспроизводства почвы, повышения ее плодородия и экологической обстановки горных регионов республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства / Т.Б. Ганиев. -М: Диалог-МГУ, 1997.
2. Азизов Ф.Х. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики / Ф.Х. Азизов, Х.У. Умаров. –М., 2018. -С.32.
3. Послание Президента РТ Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018, «Кишвар-2016», 2018.
4. Указы Президента республики Э.Ш. Рахмонова от 9 октября 1995 г. за №342 и от 1 декабря 1997 г. о выделении в пользование граждан первоначально 50 тыс.га, а затем 25 тыс.га – всего 75 тыс.га.
5. Умаров Х.У. Стихийные бедствия в Центральной Азии и их последствия / Х.У. Умаров, Х.М. Мухаббатов // Проблемы освоения пустынь. – 2012. -№1-2.
6. Пириев Дж.С. Методические подходы к оценке природно-ресурсного потенциала сельского хозяйства Таджикистана / Дж.С. Пириев // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. -Душанбе, 2002. -№5-6.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. АСПРТ. –Душанбе, 2018. 292 с.
8. Акбаров А. Градостроительные проблемы возрождения и совершенствования структуры сельских населенных мест горных районов Таджикистана (Офис проектных служб ООН в Таджикистане) / А. Акбаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2000. -№1.

РУШДИ АМНИЯТИ ЭКОЛОГИИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ МИНТАҚАҲОИ КӮҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур рушди хоҷагии қишлоқи минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароитҳои камзаминӣ ваа истифодабарии самараноки замин мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон дар асоси таҳлил вазъи имрӯзаи экологии ҷумҳуриро нишон дода, тамоюлоти асосии рушди хоҷагии қишлоқи кӯҳиро дар ҷумҳурӣ нишон додаанд. Аз истифодаи оқилонаи захираҳои замин ва ҳифзи он, ки на танҳо масоили ташкилӣ – ҳуқуқӣ, инчунин илмӣ – техникӣ маҳсуб меёбанд, аз бисёр ҷиҳат вазъи экологии хоҷагии қишлоқ вобастагӣ дорад. Таҳлил нишон мдиҳад, ки масоҳати сектори фардии хусусии истифодабарии замин, ки пешбурди истеҳсолоти софи экологии маҳсулоти хоҷагии қишлоқро барои истеъмоли шахсӣ ва барои бозор доро мебошад, дар ҷумҳурӣ зиёд мегардад.

Калидвожаҳо: баробарвазнии экологӣ, рушди босубот, тамоюлоти рушд, натиҷанокии иқтисодӣ, истифодаи захираҳои замин, хоҷагии қишлоқ, самаранокии иқтисодӣ.

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается развитие сельского хозяйства горных регионов Республики Таджикистан в условиях малоземелья и эффективного использования земли. Автор на основе анализа показал современное экологическое состояние республики и выявил основные тенденции развития горного сельского хозяйства в республике. От рационального использования земельных ресурсов и их охраны, являющихся не только организационно-правовой, но и научно-технической проблемой, во многом зависит экологическое состояние сельского хозяйства. Анализ показывает, что площадь сектора индивидуального частного землепользования, способного вести экологически чистое производство сельхозпродукции для личного потребления и на рынок, в республике увеличивается.

Ключевые слова: экологическое равновесие, устойчивое развитие, тенденции развития, экономическая результативность, использование земельных ресурсов, сельское хозяйство, экономическая эффективность.

DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL SAFETY OF AGRICULTURE OF MOUNTAIN REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the development of agriculture in the mountainous regions of the Republic of Tajikistan in

conditions of low land and efficient use of land. Based on the analysis, the author showed the current ecological state of the republic and revealed the main trends in the development of mining agriculture in the republic. The ecological state of agriculture largely depends on the rational use of land resources and their protection, which are not only an organizational-legal, but also a scientific and technical problem. The analysis shows that the area of the sector of individual private land use, capable of environmentally friendly production of agricultural products for personal consumption and the market, is increasing in the republic.

Key words: ecological balance, sustainable development, development trends, economic performance, land use, agriculture, economic efficiency.

Сведения об авторах: ***Вазиров Амирджон Катаевич*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, соискатель кафедры экономической теории. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон**: (+992) 900-15-25-52**
Вазиров Фаррухруз Амирджонович - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес***:* 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. Телефон: **(+992) 907-22-90-90**

Information about the authors: ***Vazirov Amirdzhon Kataevich*** - Tajik State University of Finance and Economics, applicant for the Department of Economic Theory. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: **(+992) 900-15-25-52**
Vazirov Farrukhruz Amirdzhonovich - Institute of Agricultural Economics of the Tashkent Agricultural Academy, applicant. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Haiti-Nav street 306. Phone: **(+992) 907-22-90-90**

УДК 330.34

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Шамсов С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва дигаргунсозиҳои сохторӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ тағиротҳои миқдорӣ ва сифатӣ ба вуҷуд омаданд. Барои корхонаҳои саноатӣ озодии интихоби фаъолият, баромади мустақим ба бозорҳои дохилию хориҷӣ, ташаккулу равнақи асосҳои механизми иқтисодиёти бозорӣ шароит фароҳам оварда шуд. Вале таҷриба нишон дод, ки дар дараҷаҳои зарурӣ қарор надоштани сатҳи рушди инфрасохтори иқтисодӣ, механизмҳои молиявию ҳуқуқӣ ба натиҷаҳои фаъолияти корхона таъсири манфӣ расонид. Дар баробари ин, ҳамроҳшавии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ, кушодашавии бозори ватанӣ барои молҳои хориҷӣ, аксарияти корхонаҳои миллиро ба ҳолати ногувори молиявӣ ва иқтисодӣ гузошт. Ҳамаи ин ба норасоии воситаҳои гардон, канда шудани низоми муносибатҳои истеҳсолӣ, қафомонии технологӣ, паст шудани иқтидори истеҳсолӣ оварда расонид, ки дар натиҷа устувории корхонаҳои саноатӣ паст шуд. Ҳол он ки рушди устувори иқтисодиёт беш аз пеш аз фаъолияти самараноки корхонаҳои саноатӣ, истифодаи оқилонаи ҳамаи намудҳои захираҳо вобастагии калон дорад. Зеро дар ҳамаи марҳилаҳои гуногуни инкишофи иқтисодиёт корхонаҳои саноатӣ дар рушди иқтисодӣ нақши калон мебозанд. Маҳз тавассути рушди корхонаҳои саноатӣ, пеш аз ҳама, шуғли аҳолӣ, истеҳсолоти миллии молу хизматрасонӣ, баландшавии сатҳу сифати зиндагии мардум, инчунин, рушди сифатии сохтори соҳавии иқтисодиёти миллӣ ва суръати баланду устувори рушди иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки яке аз бахшҳои асосие, ки дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти мамлакат нақши муҳим мебозад, корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб мераванд.

Имрӯз корхонаҳои саноатӣ аз имкониятҳои мавҷуда истифода бурда, дар рушди иқтисодии мамлакат саҳми калон гузошта истодаанд. Вале ба ин нигоҳ накарда, барои аксарияти корхонаҳои саноатӣ вобаста ба махсусгардонии онҳо, таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ноустуворӣ ва даромаднокии паст хос мебошад. Ин бошад, зарурати муайянкунии сабабҳои ноустувории корхона, баҳодии омилҳои ба он таъсиррасон, ҳалли муаммоҳои баландбардории самаранокии истеҳсолотро ба миён меорад.

Рушди иқтисодӣ омили муайянкунандаи тағйиротҳои миқдорӣ, сифатӣ ва сохторӣ дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Дар шароити муосир таъмини рушди иқтисодии мамлакат яке аз масъалаҳои муҳимми иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ рушди иқтисодии мамлакат аз устувории унсурҳои сохтории он – корхона ва соҳаҳо, вобаста аст. Аз ин рӯ, таъмини рушди устувори фаъолияти корхонаҳо заминаҳои объективии рушди устувори тамоми иқтисодиёти мамлакатро ташаккул медиҳад. Ғайр аз ин, таъмини рушди устувори корхонаҳо яке аз стратегияҳои асосии давлат ба ҳисоб меравад, ки он ба ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодии бозорӣ мусоидат мекунад. Маҳз корхонаҳо ба ҳамаи унсурҳои рушди устувори мамлакат таъсири аввалиндараҷа мерасонад. Аз ин хотир, омӯзиши муаммоҳои идоракунии рушди устувори корхона, такмилдиҳии он дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад ва

аҳамияти назариявию амалӣ дорад.Муаммоҳои рушди устувори корхонаҳо дар таҳқиқотҳои илмии олимони хориҷӣ, монанди Е. Домар, М. Портер, Й. Шумпетер, Д. Хэй, Д. Моррис ва дигарон инъикос ёфтаанд. Инчунин олимони ватанӣ Р.К. Раҳимов, Н.Ҳ. Хоналиев, С.Ҷ. Комилов, М.Т. Каримова, Т.Д. Низомова, М.Қ. Файзуллоев, У. Давлатзод, Ҷ.Р. Раҳмонов, Т.М. Рабиева ва дигарон дар масъалаҳои баҳодиҳии методӣ ва методологии фаъолияти корхонаҳо саҳми калон гузоштаанд.

Дар байни олимони рус, ки доир ба омӯзиши рушди устувори корхона таҳқиқотҳои илмӣ бурдаанд, чунин олимонро қайд кардан мумкин аст: С.М. Анпилов, Т.В. Колосова, З.В. Коробкова, Г.С. Мерзликина, В.М. Рябов, Т.Н. Тополева, О. А. Черняева ва дигарон.

Таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ доир ба рушди корхонаҳои саноатӣ ошкор намуданд, ки мафҳумҳои «рушди устувори корхона», «устувории молиявии корхона» ва ба ин монанд дар ҳаёти ҳаррӯза васеъ истифода карда мешаванд, аммо на дар назария ва на дар амалия то ҳол мафҳуми ягонаи ин мафҳумҳо вуҷуд надорад. Аксарияти олимон доир ба муайянкунии мафҳуми рушди устувори корхона диққати асосиро ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва молиявии корхона медиҳанд, [1,2,6,7,8] ҳол он ки мафҳуми устуворӣ категорияи комплексӣ буда, ҳамаи тарафҳои фаъолияти корхонаро инъикос мекунад. Бинобар ин, рушди устувори корхона гуфта, натиҷаи фаъолияти иқтисодӣ, молиявӣ, инвеститсионӣ, инноватсионӣ ва дигар тарафҳои фаъолияти корхонаро дар назар доранд, ки шарти асосии бомуваффақият фаъолият намудани корхона ба ҳисоб мераванд. Зеро таъмини устувории фаъолияти корхона фоиданокии муътадил ва шароитҳои мусоиди такрористеҳсолро дар пешомадҳои дарозмуддат бо назардошти омилҳои муҳимми берунӣ ва дохилӣ таъмин менамояд. Дигар олимон рушди устувори корхонаро бо ҳолати фаъолияти корхона алоқаманд мекунанд, ки корхона дар зери таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ қодир аст, рушди мувозинати худро нигоҳ дорад [5,9,12,14]. Таъмини рушди устувор яке аз вазифаҳои муҳимми ҳам корхона ва ҳам давлат ба ҳисоб меравад. Зеро корхона мустақилона доираи фаъолияти худро дар самтҳои гуногун ба роҳ мемонад ва давлат бошад, барои корхона ҳамаи шароитҳои заруриро фароҳам меорад. Талаботҳои асосие, ки рушди устувори корхонаҳои саноатиро таъмин менамояд, инҳо мебошанд [10,с.35-36]:

- муайянкунии мақсад ва стратегияи корхона;
- риояи манфиатҳои давлат, шаҳрвандон ва коллективи меҳнатӣ;
- зиёдкунии неруйи корхона;
- самаранок истифода кардани захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ;
- рушди ҷараёни истеҳсолот ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир;
- муҳайё кардани шароитҳои иҷтимоӣ барои коллективи меҳнатӣ;
- истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар ҷараёни истеҳсолот.

Ба маънои васеъ дар зери мафҳуми рушди устувори корхона тағйиротҳои дохилӣ фаҳмида мешаванд, ки бо беҳтар шудани вазъияти корхона, мутобиқшавии он ба шароит ва омилҳои берунӣ, афзоиши нишондиҳандаҳои миқдории фаъолияти корхона, тағйиротҳои сифатӣ дар сохтори корхона алоқаманданд.

Рушди устувори корхонаҳо аз ҷараёни ба вуҷуд овардани арзиши нав ва такрористеҳсоли сармоя, инчунин, ба ҳам алоқаманд намудани манфиатҳои субъектҳои иқтисодии гуногун вобастагии калон дорад. Ба ҳам алоқаманд намудани манфиатҳои ҳамаи иштирокчиён хусусияти корхонаи муосирро ба вуҷуд меорад ва тамоюли нави фаъолияти онро муайян мекунад. Вобаста ба нақши корхона дар низоми иқтисодӣ ва стратегияи умумии рушди устувори он корхонаҳо бояд неъматҳои зарурӣ истеҳсол карда, ба истеъмолкунандагон пешниҳод намоянд ва барои баландбардории некуаҳволии мардум шароит муҳайё намоянд. Дар зери таъсири омилҳои берунӣ ва дар натиҷаи рушди ҷараёнҳои дохилӣ мақсад ва имкониятҳои корхона тағйир меёбанд. Ин тағйиротҳо хусусияти миқдорӣ ва сифатӣ доранд. Тағйиротҳои сифатӣ, ки бо динамикаи мусбӣ алоқаманд мебошанд, одатан рушд номида мешавад. Бинобар ин, фаъолияти дарозмуддати корхона дар муҳити бозорӣ бояд характери рушди устуворро дошта бошад.

Устувории иқтисодии корхона ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои муайян дида бармада мешавад, ки дар тамоми доираҳои фаъолияти он бо назардошти робита ва таъсири мутақобилаи ҳам муҳити дохилӣ ва ҳам муҳити берунӣ инъикос ёфтаанд ва ба корхона имконияти рушд карданро таъмин менамоянд. Чунин ҳолат ба самаранок идора намудани корхонаи саноатӣ замина муҳайё карда, ба баландбардории устувории иқтисодӣ ва васеъ кардани доираи фаъолият мусоидат мекунад. Ба фикри мо устувории фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ҳамчун қобилияти корхона ҳимоя намудани худ аз таъсири омилҳои дохилию берунӣ ва имконияти тараққӣ додани фаъолият фаҳмида мешавад. Аммо қайд кардан зарур аст, ки дараҷаи таъсири ҳар як омили дохилӣ ва бериниро ба фаъолияти корхона дар алоҳидагӣ дида баромадан зарур аст, зеро маҳз онҳо рушди устувори корхонаро таъмин менамоянд. Рушди устувори корхона ин ҳолати фаъолияти корхонае

мебошад, ки ҳангоми таъсири муҳити берунӣ қодир аст, комилӣ ва мустақилияти худро ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ нигоҳ дорад ва натиҷаҳои муайяни стратегӣ ва ҷориро комёб гардад. Ба ҳамин маъно, рушди устувори корхонаро бо неруи истеҳсолӣ алоқаманд мекунанд, ки маҷмӯи унсурҳои низоми хоҷагидориро, монанди фаъолияти истеҳсолӣ, фаъолияти ташкилӣ, базаи моддӣ-техникӣ, таъминоти захиравӣ, неруи кадрӣ ва интеллектуалӣ, дар бар мегирад. Рушди устувори корхонаҳои саноатиро бо мафҳумҳои устувории иқтисодӣ, устувории молиявӣ, устувории инноватсионӣ устувории инвеститсионӣ, устувории иҷтимоӣ, устувории экологӣ алоқаманд мекунанд. Ба ҳам алоқамандии ҳамаи намудҳои устувории корхонаҳои саноатӣ устувории умумии онро ташкил медиҳанд (расми 1).

Расми 1. Намудҳои рушди устувори корхонаҳои саноатӣ

Дар шароити муосир таъмини рушди устувори корхона дар мақсадҳои муайян, ки ба он корхона комёб шудан мехоҳад, инъикос меёбад (расми 2).

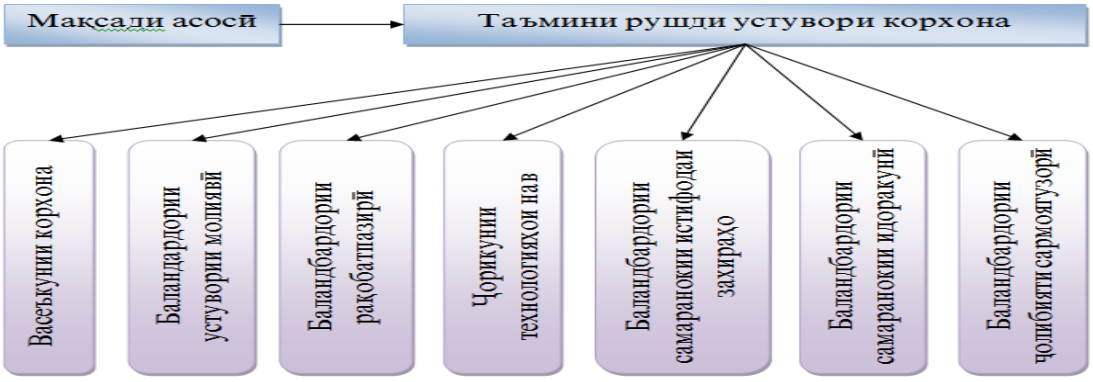

Расми 2. Мақсадҳои рушди устувори корхонаи саноатӣ

Бо назардошти мақсадҳои корхона самтҳои мушаххаси тараққиёти корхона муайян карда мешаванд, ки имкон медиҳанд, дараҷаи технологӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ баланд бардошта шуда, маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ба бозори беруна роҳ ёбанд ва ҳавасмандгардонии рушди корхонаҳо таъмин карда шавад. Ҳамин тавр, рушди устувори корхона ин қобилияти бомуваффақият фаъолият ва рушд кардани корхона дар зери таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ мебошад. Бинобар ин, чӣ қадар устувории корхона баланд бошад, ҳамон қадар таваккали ба вуҷуд омадани натиҷаҳои ба нақша нагирифташуда паст мешавад. Механизми воқеии рушди устувори корхона имконият медиҳад, ки корхона на танҳо ба таъсири манфии муҳити беруна мутобиқ гардад, балки ҳам дар чунин шароит мунтазам рушд кунад. Мундариҷаи рушди устувори корхона дар фаъолияти даромадноки корхона, фоидаи муътадил ва истифодаи самараноки захираҳо ифода меёбад. Барои таъмини рушди устувори корхона бояд стратегияи рушде истифода карда шавад, ки ба таъсири манфии муҳити беруна тоб овардан имконият диҳад, афзалияти рақобатпазирӣ ва пешгирии муфлисшавӣ таъмин карда шавад. Дар баробари ин, зарур аст, ки робитаҳои нави иқтисодӣ ҷустуҷӯ ва бозорҳои фурӯш васеъ карда шавад. Танҳо дар ҳолати доимии навсозӣ - техникӣ, технологӣ ва кадрӣ корхона метавонад дар муҳити рақобат боқӣ монад ва мавқеи худро дар бозор мустаҳкам намояд. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муосир таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ барои гирифтани фоидаи муътадил, қонеъгардонии талаботҳои ҷамъият ҳамаи шароитҳои мусоиди фаъолияткуниро фароҳам меорад ва ба шароитҳои муҳити берунӣ ва дохилӣ мутобиқ шуданро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Анпилов С.М. Устойчивое развитие промышленного предприятия: проблемы и перспективы / С.М. Анпилов // Вестник Самарского государственного университета. -Самара, 2012. -№1(92). -С.12-18.

2. Ерыгин Ю.В. Устойчивое инновационное развитие предприятий ОПК: концепция, принципы и методы планирования. Монография / Ю.В. Ерыгин, К.Ю. Лобков. -Красноярск: СибГАУ, 2004. -2016 с.
3. Катков Е.В. Моделирование процессов инновационного развития предприятий/ Е.В. Катков, А.Н. Сорочайкин // Вестник Самарского государственного университета. -Самара, 2012. -№10(101). -С.33-39.
4. Ковалева А.В. Совершенствование системы внутрифирменного планирования деятельности промышленных предприятий. Монография / А.В. Ковалева, А.И. Бородин, А.Н. Сорочайкин. -Самара: Самарский университет, 2013. -216 с.
5. Колосова Т.В. Управление устойчивым развитием предприятий в условиях внедрения инноваций. Монография / Т.В. Колосова. -Н.Новгород: ННГАСУ, 2009.
6. Кондаурова Д.С. Устойчивое развитие современного предприятия: факторы обеспечения / Д.С. Кондаурова // Вестник Самарского государственного экономического университета. - 2014. -№9. -С.67-74.
7. Коряков А.Г. Методологические вопросы устойчивого развития предприятий / А.Г. Коряков // Вопросы экономики и права. –М., 2012. -№4. -С.110−114.
8. Коробкова З.В. Экономический механизм устойчивого развития предприятия в условиях растущей хозяйственной глобализации / З.В. Коробкова // Функционирование предприятий в российской экономике: проблемы и решения: сб. науч. тр.; под ред. В.В. Титова, В.Д. Марковой. -Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2008. -С.57-68.
9. Лаврушин Д.Б. Управление устойчивым развитием предприятия: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Д.Б. Лаврушин. -Саратов: СГСЭУ, 1999.
10. Лытнева Н.А. Механизм управления устойчивым развитием промышленных предприятий / Н.А. Лытнева // Современные технологии управления. -Киров, 2016. -№4(64). -С.34-44. ISSN 2226-9339.
11. Псарева Н.Ю. Обеспечение устойчивого развития предприятия / Н.Ю. Псарева // Экономика строительства. - 1995. -№5. -С.9-17.
12. Рябов В.М. Устойчивое развитие промышленных предприятий в современных условиях / В.М. Рябов // Вектор науки ТГУ. -Тольятти, 2011. -№4(18). -С.271-273.
13. Тополева Т.Н. Исследование принципов и факторов устойчивого развития промышленного предприятии / Т.Н. Тополева // Вестник НГИЭИ. -Княгинино, 2018. -№6. -С.85-96.
14. Черняева О.А. Экономический механизм управления устойчивостью функционирования предприятий / О.А. Черняева // Вестник Самарского государственного экономического университета. -Самара, 2008. -№8. -С.124−128.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар шароити муосир ноил шудани корхонаҳо ба рушди устувор яке аз вазифаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Зеро корхонаҳо маҷбуранд, дар шароити ноустувории бозорӣ, ки зарурати истифода кардани усулҳои нави идоракуниро муайян мекунанд, фаъолият намоянд. Чунин равиш ба корхона имкон медиҳад, ки ба муҳити берунӣ ва дохилӣ мутобиқ шуда, устувории муътадили рушдро дар пешомад таъмин намояд. Дар мақолаи мазкур равишҳои назариявӣ, ақидаҳои гуногуни муайянкунии мафҳуми «рушди устувори корхона» дида баромада шудааст. Диққати асосӣ дар мақола ба хулосабарории таҷрибаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар доираи мазкур таҳқиқот мебаранд, дода шудааст. Муаллиф дар мақола қайд мекунад, рушди устувори корхонаҳои саноатӣ аз мутобиқшавии корхона ба муҳити тағйирёбандаи берунӣ ва дохилӣ вобаста аст. Ҷанбаҳои назариявии рушди устувори корхонаҳои саноатиро дида баромада, муаллиф намудҳои рушди устувори корхонаро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ҷанбаҳои фаъолияти истеҳсолӣ, молиявӣ, инвеститсионӣ, инноватсионӣ, иҷтимоӣ ва экологии корхонаро муттаҳид мекунанд. Инчунин, муаллиф мақсадҳои асосии таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатиро дар расм тасвир намудааст.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, устувории иқтисодӣ, рушди устувори корхонаҳои саноатӣ, таъмини рушди устувор, афзалияти рақобатпазирӣ, муҳити бозорӣ, мутобиқшавии корхона.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В настоящее время достижение устойчивого развития промышленных предприятий является актуальной задачей. Так как предприятия вынуждены функционировать в условиях нестабильного и динамичного рынка, которые определяют необходимость применения новых подходов в управлении. Данный подход позволяет предприятию адаптироваться к внешней и внутренней среде, обеспечивая стабильную устойчивость развития на перспективу. В данной статье рассматриваются теоретические подходы, различные взгляды к определению понятия «устойчивое развитие предприятия». Основное внимание уделяется обобщению и систематизации опыта отечественных и зарубежных ученых, занимающихся данной сферой исследования. Автором отмечается, что устойчивое развитие промышленных предприятий зависит от адаптации предприятий к изменяющейся внешней и внутренней среде. Обобщая теоретические аспекты устойчивого развития промышленных предприятий, автор в статье рассматривает основные виды устойчивого развития предприятий, которые объединяют производственные, финансовые, инвестиционные, инновационные, социальные и экологические аспекты функционирования предприятия. Также автором схематично приводятся основные цели, обеспечивающие устойчивое развитие промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленные предприятия, экономическая устойчивость, устойчивое развитие промышленных предприятий, обеспечение устойчивого развития, конкурентное преимущество, рыночная среда, адаптация предприятия.

THEORETICAL ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

At present, achieving sustainable development of industrial enterprises is an urgent task. Since, enterprises are forced to operate in an unstable and dynamic market, which determine the need for new approaches to management. This approach allows the company to adapt to the external and internal environment, ensuring stable development sustainability for the future. This article discusses theoretical approaches, various views on the definition of the concept of "sustainable development of the enterprise." The main attention is paid to the generalization and systematization of the experience of domestic and foreign scientists involved in this field of research. The author notes that the sustainable development of industrial enterprises depends on the adaptation of enterprises to the changing external and internal environment. Summarizing the theoretical aspects of the sustainable development of industrial enterprises, the author discusses the main

types of sustainable development of enterprises that combine the production, financial, investment, innovative, social and environmental aspects of the functioning of the enterprise. The author also schematically presents the main goals that ensure the sustainable development of industrial enterprises.

Key words: industrial enterprises, economic sustainability, sustainable development of industrial enterprises, ensuring sustainable development, competitive advantage, market environment, enterprise adaptation.

Сведения об авторе: ***Шамсов Сайдали Сафарович*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-15-58-00**

Information about the author: ***Shamsov Saidali Safarovich*** - Tajik National University, applicant for the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК: 314 + 338.24 (575.3)

САМТҲОИ АСОСИИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Саидмуродова М.А., Саъдуллозода Н.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тамоюли бартариятдоштаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб рафта, яке аз қисматҳои он муҳоҷирати байналхалқии аҳолӣ мебошад. Равандҳои муҳоҷиратӣ бештар ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти аҳолии иқтисодҳои миллӣ таъсир мерасонанд, ки ба ин муносибатҳо ҷалб гардидаанд. Таҳти таъсири онҳо тағйиротҳои интенсивии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҷамъият баргузор гардида истодааст. Ҳамрадифгардии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ раванди воридшавии давлатро ба ҷараёни байналхалқии муҳоҷират фаъол гардонид. Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиш ёфт, ки ба он як қатор омилҳо дар сатҳи миллӣ мусоидат намуданд, махсусан тағйирёбии сохтории иқтисодиёт, бекорӣ, сатҳи пасти зиндагии аҳолӣ, талаботи аҳолӣ оид ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шурӯъ намудани тиҷорати шахсӣ. Ҳамзамон, дар сатҳи байналхалқӣ фаъолгардонии равандҳои муҳоҷиратӣ таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ ба миён омада, дар охири солҳои 1990 дар мамлакатҳои ИА ва Россия талабот аз рӯйи қувваи корӣ афзоиш ёфт. Мунтазам муҳоҷирати меҳнатӣ хусусияти нисбатан бо кор таъминкунии давомнокро дар муқоиса бо сафари муваққатӣ бо мақсади тиҷорат касб намуд.

Дар оғози солҳои 2000 шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба хориҷа сафар кардаанд, хеле зиёд буд. Масалан, агар дар соли 2002 муҳоҷират 76,3 ҳаз. нафарро ташкил диҳад, аз соли 2003 оғоз намуда, бо беҳтаршавии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар мамлакат коҳишёбии назарраси шумораи муҳоҷирон мушоҳида гардида, дар соли 2005 шумораи онҳо ду маротиба камтар гардид. Аз рӯйи маълумоти тадқиқотҳо, дар оғози солҳои 2000 сабабҳои асосии муҳоҷирати меҳнатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи он музди меҳнати паст, бекорӣ, орзуи зуд маблағ ба даст овардан, орзуи беҳтар намудани шароитҳои ҳаёт, шароитҳои қонеънашавандаи меҳнат ва ғайраро ташкил намуданд [1]. Ҷавонони бо маълумоти олӣ, ки донишгоҳҳоро дар дигар мамлакатҳо хатм намудаанд, аз он ки дар рушди муваффақияти онҳо дар Тоҷикистон критерияҳои объективӣ муқаррар нагардидааст, розӣ нестанд. Бештар дар шумораи критерияҳои пешрафт аз рӯйи зинаи фаъолият алоқаҳои хешутаборӣ ва маҳаллӣ истифода карда мешавад. Инчунин, касбҳое, ки бо фаъолияти илмӣ ва таълимоти олӣ алоқамандӣ доранд, аз музди меҳнати хеле паст аз ҷониби ҷавонон қадрдонӣ намегарданд. Сабабҳои умумии муҳоҷират метавонад хеле гуногун бошанд. Аз дидгоҳи мо, ин сабабҳо бо тарзи хеле хуб аз ҷониби тадқиқгарони Бонки Умумиҷаҳонӣ ба низом дароварда шудаанд, чунин мебошанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Сабабҳои муҳоҷират, омилҳои монеаэҷодкунанда ва ҷалбкунанда

Сабабҳо	Омилҳои монеаэҷодкунанда	Омилҳои ҷалбкунанда
Иқтисодӣ ва демографӣ	Камбизоатӣ, бекорӣ, даромади паст, сатҳи баланди таваллуд, сатҳи пасти тандурустӣ ва маориф	Имконияти ба даст овардани музди меҳнати баланд; имконияти беҳтар намудани меъёрҳои ҳаёт; рушди шахсӣ ва касбӣ.
Сиёсӣ	Муноқишаҳо, хатарҳо, айронкориҳо; идоракунии пастсифат; поймолсозии ҳуқуқи инсон.	Амният ва суббот; озодиҳои сиёсӣ.
Иҷтимоӣ-фарҳангӣ	Маҳдудиятҳое, ки бо сабабҳои этиники, гендери, динӣ ва дигар сабабҳои ба ин монанд алоқамандӣ доранд.	Пайваст шудан бо оила; ватани аслӣ; мавҷуд набудани дискриминатсия.

Сабабҳое, ки дар боло оварда шудаанд, пурра ба Тоҷикистон низ тааллуқ доранд. Гурӯҳи якуми сабабҳо ҳамчун замина барои муҳоҷирати меҳнатии беруна баромад менамояд. Фаъолнокии муҳоҷират аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста мебошад, ки то кадом андоза муҳоҷирони неруманд бо маълумоти зарурӣ таъмин мебошанд. Бечунучаро, онҳо аз бисёр ҷиҳат нисбат ба маълумотҳои махсус дорои маълумотҳои умумӣ мебошанд, ки ба гурӯҳҳо ё шахсони алоҳида тааллуқ доранд.

Қисмати зиёди муҳоҷирон ба мамлакати ресипиенти қувваи корӣ бе ягон огоҳии мушаххас барои соҳиб гардидан ба кори дилписанд сафар менамоянд. Дар ин бора натиҷаи пурсишҳое шаҳодат медиҳад, ки аз ҷониби сотсиологҳои уралӣ анҷом дода шудаанд. Мувофиқи яке аз таҳқиқоти онҳо, қариб нисфи муҳоҷирон (48%) ба назди хешу ақрабояшон омаданд, ки бештарашонро занҳо ташкил медиҳанд. 30% пурсидашудагон ба назди шиносҳояшон омада, 19% ба хости худашон омаданд, яъне ба ҳеҷ кас умед набаста, омадаанд. Сокинони маҳаллӣ (ғайриторикон) ба сифати сарчашмаи имконпазири дастгирӣ танҳо 3%-ро ташкил медиҳанд. Маълумоти мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки қисмати зиёди муҳоҷирон ба мамлакати ресипиент бе маълумоти дахлдори ба кор таъминкунӣ меоянд.

Таҳқиқотҳое, ки ба наздикӣ дар Тоҷикистон анҷом дода шудаанд, эҳтиёҷоти баландро оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва дигар хизматрасониҳо нишон доданд. Ҳамин тавр, 76% занҳо - муҳоҷирони меҳнатӣ, қайд намуданд, ки ба дастгирии иттилоотӣ эҳтиёҷ дошта, 80% респондентҳо аз шумораи муҳоҷирон қайд намуданд, ки ба хизматрасониҳо оид ба кортаъминкунӣ дар хориҷа эҳтиёҷ доранд ва 74% онҳо ишора намуданд, ки оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва машваратҳо аз рӯйи масъалаҳои қонунгузории меҳнатӣ дар мамлакатҳои ресипиент эҳтиёҷ доранд. Оид ба сабабҳои асосии муҳоҷират пурсидашудагон ҷавобҳои хеле ҷолиб доданд. Ҳамчун сабаби асосии қабули чунин қарор 51,7% пурсидашудагон ба камбизоатӣ, 46,7% ба мавҷуд набуди фаъолият, 0,8% дохил шудан ба муассисаҳои олии таълимӣ ишора намуда, 0,4% онҳо бошад, ироа намуданд, ки сабаби асосии сафар намудани онҳо барои ба даст овардани даромад ва зарурияти баландбардории таҳриба мебошад. Чунин андеша меравад, ки посух ба савол оид ба сабабҳои муҳоҷират бо эътимод ба ҳисоб рафта, вазъияти воқеиро инъикос менамояд.

Мувофиқи таҳқиқотҳо, мамлакатҳое, ки қувваи корӣ содир мекунанд, метавон аз рӯйи сатҳи иштироки давлатӣ дар ҳавасмандгардонии муҳоҷирати захираҳои меҳнатӣ дар мувофиқа аз ҳаҷми интиқоли асъории муҳоҷирон ба се гурӯҳ ҷудо намуд. Ба гурӯҳи якум мамлакатҳое тааллуқ доранд, ки барои онҳо содироти қувваи корӣ моддаи асосии даромади асъорӣ (Австралия, Португалия, Италия, Иордания, Марокко, Филиппина) ба ҳисоб нарафта, давлат муҳоҷиратро ҳавасмандгардонӣ наменамояд; ба гурӯҳи дуюм мамлакатҳое тааллуқ доранд (Туркия, Ҳиндустон, Бангладеш), ки иқтисодиёташон аз бисёр ҷиҳат аз интиқоли пулии муҳоҷирон вобаста буда, давлат теъдоди муҳоҷиронро танзим месозад ва гурӯҳи сеюмро мамлакатҳое ташкил медиҳанд, ки дар он ҷо содироти қувваи корӣ ба моддаи муътадили даромад мубаддал гардидааст (Покистон, Яман). Аз ин рӯ, ин мамлакатҳо аз муҳоҷират хеле зиёд вобаста буда, одатан, давлат муҳоҷирати меҳнатии муваққатиро ҳавасманд мегардонад [6].

Дар баробари ин, марбут донистани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз гурӯҳи муайяни гурӯҳбандии зикргардида хеле мушкил мебошад, чунки аз як тараф, даромадҳо аз муҳоҷирон бо ифодаи миқдорӣ ва бо фоиз нисбат ба ММД хеле назаррас буда, аз тарафи дигар, давлат муҳоҷирати меҳнатиро ҳавасманд намегардонад. Воситаҳое, ки ба иқтисодиёти мамлакат ворид мегарданд, дар бисёр вақт ғайрисамаранок истифода гардида (ба пасандознамоӣ ва сармоягузорӣ дар натиҷаи ноустувории иқтисодӣ ва сиёсӣ равона намегарданд), ба иқтисодиёти сиёҳ равона мегарданд [6]. Хусусияти хоси равандҳои муҳоҷиратӣ ба таври фавқулода рух медиҳанд. Бисёрии муҳоҷирони меҳнатие, ки дар мамлакатҳои қабулкунанда қарор доранд, ғайрирасмӣ мебошанд. Масалан, фоизи начандон зиёди чунин ашхос дар Россия (56,2%) ва мамлакатҳои Осиё (36,2%) қарор доранд. Ҳол он ки мувофиқи маълумотҳои охирини Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳишёбии теъдоди муҳоҷирони меҳнатӣ ба Россия ба қайд гирифта шуда буд. Аз рӯйи маълумотҳо, дар нимсолаи якум аз Тоҷикистон ба кор ба хориҷа 242,8 ҳазор нафар сафар намуданд, ки дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои давраи ҷории соли 2016 21 нафар кам мебошад. 97,6% ба Россия сафаркардагон 237 ҳазор нафарро ташкил намуданд. Дар баробари ин, ба Тоҷикистон дар нимсолаи якум 160 ҳазор нафар баргаштанд. Дар баробари ин, аз сабаби он ки механизмҳои ҳуқуқии танзими муҳоҷирати меҳнатӣ миёни мамлакатҳо вуҷуд надорад, муҳоҷирон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мегарданд. Баъди баргаштани муҳоҷирон ба ватан, ки сабаби он метавонад анҷомёбии муҳлати шартнома, аз кор хориҷ намудан, орзуи ба оила ҳамроҳ шудан, зарурияти даромад пайдо намудан дар хориҷа ва

ғайраҳо бошанд, муҳоҷирон ба мушкилоти ҷустуҷӯи кор рӯ ба рӯ мешаванд. Инчунин, танҳо 50% тамоми муҳоҷироне, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баргаштанд, таҷрибаи хориҷӣ ба онҳо кумак расонид, то фаъолияти хубро пайдо намоянд [6].

Диаграммаи 1. Ҳаҷми маблағҳои вориднамудаи муҳоҷирон нисбат ба ММД кишварҳояшон дар соли 2017

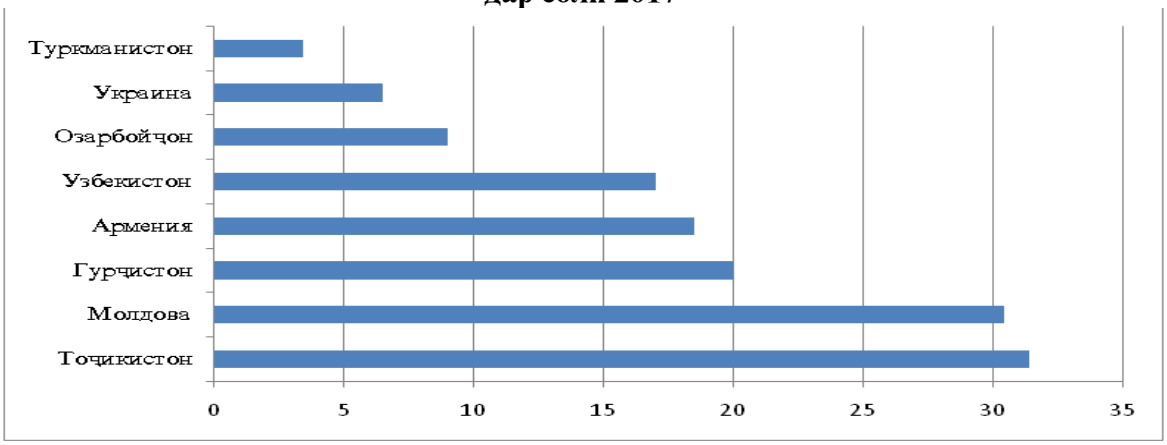

Чи тавре ки аллакай қайд гардид, натиҷаи назарраси муҳоҷирати байналхалқӣ барои дилхоҳ мамлакат гирифтани интиқолҳои пулӣ ба ҳисоб меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқоли пулӣ сарчашмаи муҳимми даромади хонавода ба ҳисоб меравад, ки аъзоёни онҳо дар хориҷа фаъолият менамоянд. Интиқоли пулии муҳоҷирон нақши пешсафро дар ташаккули Фонди воситаҳои ҳаётии аҳолӣ, дар ноилгардии устувории макроиқтисодӣ ва молиявӣ дар мамлакат ишғол менамоянд. Ба таври ғайримустақим оид ба ин метавон аз рӯйи маълумотҳои зерин хулосабарорӣ намуд.

Дар соли 2017 шаҳрвандоне, ки дар хориҷ аз Тоҷикистон фаъолият менамоянд, нисбат ба ММД 31,4%, дар Молдова 30,4%, дар Гурҷистон 20,0%, дар Арманистон 18,5%, дар Узбекистон 17,0%, дар Озарбойҷон 9%, дар Украина 8,0%, дар Қазоқистон 6,5%, дар Туркманистон 34,0%-ро ташкил намуданд.

Аз ин маълумотҳо муайян мегардад, ки сатҳи интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба Тоҷикистон нисбат ба ММД аз сатҳи дахлдори ҳамаи мамлакатҳои дар боло қайдгардида зиёд мебошад.Мувофиқи маълумотҳои Е.Тюрюканов – директори маркази русии таҳқиқотҳои муҳоҷиратӣ, танҳо 17% муҳоҷирон имкон доранд, ки рухсатии навбатии пардохтгардида ва 15%-и варақаи пардохтгардидаи бемориро соҳиб гарданд. Суғуртаи тиббиро танҳо 24% муҳоҷирон доро мебошанд. Маълумотҳои ибтидоии аз рӯйи натиҷаҳои оморӣ муҳиммияти моделикунонии регрессионӣ бо се модели махсуси тартибдодашударо бо истифоданамоии нишондиҳандаи вобастаи тағйирёбандаи ММД мамлакат дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Арзёбии махсусияти модел иҷронамоии ҳамаи заминаҳои усули 1МНК тасдиқ намуд. Коэффитсиенти тасҳеҳёфтаи детерминатсияи Radj2 барои ҳамаи моделҳо дар сатҳи 0,714 - 0,775 қарор дорад, ки нишондиҳандаи хеле баланд барои таҳлили коррелятсионӣ-регрессионии намуди мазкури маълумотҳо ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр, таҳлили коррелятсионӣ-регрессионии анҷом дода шуда, арзёбии мусоидии модели хос ва муҳиммияти регрессантҳои алоҳида имкон фароҳам меоранд, то хулосаҳои зеринро нисбат ба таъсири нишондиҳандаҳои пардохти музди меҳнат, ки дар хориҷа фаъолият менамоянд, сармоягузориҳои мустақим ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба ММД ифшо созем:

Ҷадвали 2. Коэффитсиентҳои модел ва арзёбии омории онҳо

Тағйирёбанда	Коэф. β	Т оморӣ	Коэф. стан.$\beta_{ст}$	VIF	95% интервали боварӣ	
					min	max
Махсусият 3.7						
(Const)	14964,7	9,355			11717,3	18212,1
Compen	17,202	8,530	0,706	1,127	13,108	21,296
FDI	3,116	4,219	0,349	1,127	1,617	4,615
Махсусият 3.8						
(Constant)	16548,6	9,997			13188,1	19909,1
REMIT	45,6426	9,906	0,874	1,040	36,288	54,997
IMF_cre1	-1, 70695	-1,293	-0,114	1,040	-4,388	0,974
Махсусият 3.9						
(Constant)	16624,0	9,869			13204,4	20043,6
REMIT	44,992	9,667	0,862	1,127	35,5429	54,4405
IMF_cre2	-1,144	-0,692	-0,062	1,127	-4,50029	2,21299

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст

- вобастагии мустақим миёни пардохти музди меҳнат, интиқоли маблағҳои пулии кормандон ба хориҷи кишвар, сармоягузориҳои мустақим ба ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот карда шудааст;

- нишон дода шудааст, ки таъсири нисбатан мусбиро ба ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон музди меҳнат ва интиқоли пулии кормандон дар хориҷа мерасонанд.

Арзёбии муқоисавии критерияҳои мусоидии регрессияҳо, коэффитсиентҳои стандартизатсиягардидаи онҳо ва интервалҳои бовариноки онҳо оид ба предмети мавҷуд набудани бузургии сифрӣ заминаро барои хулосае фароҳам меорад, ки муодилаи регрессионии махсуси якум беҳтарин ба ҳисоб рафта, метавонад барои мақсадҳои ояндабинӣ истифода карда шавад.

Дар мувофиқа бо маълумотҳои бадастомада 46,5% респондентҳо музди меҳнати то $500 дар моҳ, 24,4% то $750, 11,5% то $1000 доро буданд. 1,0% муҳоҷирони пурсидашуда музди меҳнати аз $1000 ва зиёдтар аз онро доштанд. Аз ин маълумотҳо маълум мегардад, ки 82,4% муҳоҷирони тоҷик дорои музди меҳнати миёна аз $350 то $1000 дар моҳро доро буданд. Ин категорияи муҳоҷирон қисмати зиёдеро ташкил медиҳанд, ки ба таври низомнок интиқолҳои пулиро ба оилаҳои худ амалӣ мегардонанд. Воқеист, пешбинӣ созем, ки ҳаҷми миёнаи интиқолҳои пулӣ аз даромади миёнаи муҳоҷирони меҳнатӣ вобаста мебошад. Дар баробари ин, маблағи интиқолҳо аз арзиши ҳаёти охиринҳо бартар мебошад, чунки арзиши иҷораи манзил, хӯрока, хароҷотҳои нақлиётӣ ва ғайра таъсири мустақимро ба маблағе мерасонанд, ки барои интиқол ба оилаҳое, ки дар ватан қарор доранд муқаррар гардидаанд. Тавассути ин гуногуннавъии муҳоҷират даромадҳои пулии оилаҳои муҳоҷиратӣ қариб ба 10 маротиба афзоиш меёбад. Мувофиқи таҳқиқотҳои Бонки ҷаҳонӣ 48% музди меҳнати худро муҳоҷирон ба оилаҳои худ равона месозанд. Заминае вуҷуд дорад, то пешбинӣ намоем, ки ин фоиз афзоиш хоҳад ёфт, агар дар натиҷаи анҷомдиҳии созишнома миёни мамлакатҳо сатҳи расмикунонии муҳоҷирони меҳнатии тоҷик ба Россия афзоиш меёбад. Инчунин, буҳрони молиявӣ аллакай тасҳеҳҳои худро ба суммаи миёнаи интиқолҳои пулӣ ворид сохт.

Масъала оид ба ҳаҷми моҳонаи интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ хеле муҳим ба назар мерасад. Ин масъала дар мувофиқа бо ҳаҷми интиқолҳо ба таври пурра коркард гардид. Мувофиқи таҳқиқоти мазкур 3,5% муҳоҷирони пурсидашуда ба ҳисоби миёна дар моҳ ба оилаҳои худ то $50, 10,0% аз $50 то 100, 7,2% аз $100 то 150, 20,2% аз $150 то 200, 29,0% респондентҳо аз $ 200 то 300, 23,1% аз $300 то 500, 5,9% аз $500 то 750, 1,1% аз $750 равона сохтанд. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки 72,3% муҳоҷирони меҳнатӣ ба оилаҳои худ ҳармоҳа аз $150 то $500 равона сохтанд. Дар умум мувофиқи ҳисобҳои гузаронидашуда ҳаҷми миёна солонаи интиқоли пулӣ $1394 ташкил медиҳад.

Бо мақсади арзёбии таъсири интиқоли маблағҳои пулии муҳоҷирон ба суратҳисоби ҷории тавозуни савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои регрессионӣ тартиб дода шудаанд: CA – суратҳисоби ҷории тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. долл., EXP – содироти молу хизматрасониҳо, REMIT – интиқолҳои пулии муҳоҷирон, FDI – сармоягузориҳои мустақим ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, EXCH – қурби сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ, u – бақияи модел. Ҳамаи маълумотҳо дар давраи аз квартали 1 соли 2007 то квартали 2 соли 2017 таҳлил гардидаанд. Аз рӯйи таҳлили маълумотҳои оморӣ тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон [5], барои ошкорсозии статсионарӣ (решаи ягона) дар қатори муваққатӣ аз ҷониби мо тести Филлипс-Перрон истифода карда шудааст, ки натиҷаҳояш дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. Санҷиши қаторҳо оид ба мавҷудияти решаи ягона барои кейси Эстония (аз рӯйи усули Филлипс-Перрон)

	Phillips–Perrontest				
	CA	EXP	FDI	REMIT	EXCH
c	-	-	*	-	-
ct	*	-	*	-	-
c - diff	***	***	***	***	***
ct - diff	***	***	***	***	***
	*p < 0.10; ** p < 0.05; *** p < 0.01;				

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст. ***,**,* бузургӣ дар сатҳи 1%, 5%, 10% муттаносибан t-statistic (дар қафсҳо)

Арзёбии оморӣ таъсири даромадҳо аз муҳоҷирон ба суратҳисоби ҷории тавозуни пардохт ва дигар омилҳои макроиқтисодӣ аз ҷониби мо дар заминаи истифодабарии МНК муодилаҳои регрессионӣ дар ҷадвали 4 оварда шудаанд. Натиҷаҳои арзёбии нишондиҳандаҳои регрессионӣ низ дар ҷадвали 4 пешкаш гардидаанд.

Ҳамин тавр, метавон чунин хулосабарорӣ намуд. Баъди амалисозии моделсозии эконометрӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мо ошкор гардид, ки:

Ҷадвали 4. Омори регрессионӣ

		CA
	Тағйирёбанда	Регрессорҳо (аз рӯйи усули квадратҳои хурдтарин арзёбӣ гардидаанд)
REMIT		-3,42*** (-2,75)
FDI		-0,068 (-0,34)
EXP		0,06 (-1,22)
EXCH		-0,89,13 (-0,85)
R^2		0.52
DW		2,56

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст. ***,**,* бузургиҳои дар сатҳи 1%, 5%, 10% муттаносибан t-statistic (дар қафс)

– интиқолҳои пулӣ дар афзоиши пасандозҳои асъорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати оморӣ аҳамиятнок ба ҳисоб мераванд;

– дар баробари ин, модели коррексияи вектории хатоҳо самараи дарозмуддати коинтегратсионирро миёни ҳаҷми пасандозҳои асъорӣ ва даромадҳо аз муҳоҷиронро ошкор насохт. Ин ба тағйирёбии баланди динамикаи асъории ҳаҷми пасандозҳои асъорӣ ва хусусияти сиёсӣ-иқтисодии ин динамика ишора менамояд.

Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, то ба трансфертҳои муҳоҷирони меҳнатӣ таваҷҷуҳи вижа зоҳир намуда, ин ҷараёнро ҳамчун алтернативаи қарзҳои хориҷӣ аз назар гузаронад. Пеш аз ҳама, зарур аст, ҳар чи зудтар маҳдудиятҳоро дар соҳаи бонкӣ (андози даромад аз пасандозҳо, маҳдудиятҳо оид ба бекор намудани воситаҳои худӣ, ғайриимкон будани қабули асъорҳо аз интиқолҳои пулӣ аз хориҷа ва монанди инҳо) таҷдиди назар намоянд. Ҳамин тавр, равандҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба бозори ҷаҳонии меҳнат ворид гардидаанд, ба тағйирёбии тарзи ҳаёти мамлакат ва алоқаҳои он бо дигар мамлакатҳо фаъолона таассурот зоҳир менамоянд. Равандҳои муҳоҷиратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷониби вазъиятҳои иқтисодӣ дар ҷаҳон ва тағйиротҳо дар бозори миллии меҳнат ба таассурот мубтало мегарданд. Дар баробари ин, муҳоҷирати хориҷӣ дорои хусусиятҳои муайян буда, бо як қатор омилҳо - миқдорӣ ва сифат, алоқаманд мебошад, ки ба он таъсир мерасонанд. Ба омилҳои миқдорӣ ММД ба сари аҳолӣ, индекси нархҳои истеъмолӣ, арзиши қарзҳои бонкҳо, шумораи ҷойҳои корӣ озод ва ғайраро марбут дониста, ба он омилҳои сифатиро низ дохил месозанд.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Х.Х. Проблемы кадрового обеспечения и утечки мозгов в условиях глобализации / Х.Х. Искандаров, Н.С. Саъдуллозода // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов: в 2-х томах; под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. -Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2019. -Т.1. -С.676-680.
2. Исламов Ф.С. Проблемы миграции населения Таджикистана в переходный период / Ф.С. Исламов. -Душанбе, 2002. – 175 с.
3. Немерюк Е.Е. Миграция как вид социальной мобильности в современном российском обществе (теоретико-методологический аспект): автореф. дис. ... канд.социол.наук: 22.00.01 / Е.Е. Немерюк. - Саратов, 2000.
4. Низамова Т.Д. Некоторые теоретические и практические вопросы подготовки специалистов рыночной экономики в Республике Таджикистан / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2016. -№2/9(218). -С.18-22.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. -384 с.
6. Ульмасов Р.У. Миграционная ситуация в Таджикистане: проблемы и пути решения / Р.У. Ульмасов. -[Электронный ресурс]. ttp://culturedip.interaf-fairs.ru/index.php/analitika-/item/1034-1034.
7. Ходиев Д.А. Актуализация проблем «утечки мозгов» в Республике Таджикистан. Современные проблемы экономики и менеджмента / Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров // Материалы международной научно-практической конференции (28 октября 2016 г., Воронеж, РФ.)/ ред. колл. - А.А. Федченко, О.А. Колесникова. -Воронеж: «Новопресс», 2016. –С.319-324.
8. Chami, R., Barajas A., Cosimano, T., Fullenkamp, C., Gapen, M. and Montiel, P. Macroeconomic Consequences of Remittances, Occasional Paper No. 259, International Monetary Fund, Washington, D.C.
9. De Haas H. Migration and Development: a Theoretical Perspective. International Migration Institute Working papers. Oxford : University of Oxford Press, 2008.

САМТҲОИ АСОСИИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Тамоюли бартариятдоштаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб рафта, яке аз натиҷаи он муҳоҷирати байналхалқии аҳолӣ мебошад. Равандҳои муҳоҷиратӣ бештар ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти аҳолии иқтисодҳои миллӣ таъсир мерасонанд, ки ба ин муносибатҳо ҷалб гардидаанд. Таҳти таъсири онҳо тағйиротҳои интенсивии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҷамъият баргузор гардида истодааст. Ҳамрадифгардии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ раванди воридшавии давлатро ба ҷараёни байналхалқии муҳоҷират фаъол гардонид. Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиш ёфт, ки ба он як қатор омилҳо махсусан тағйирёбии сохтории иқтисодиёт, бекорӣ, сатҳи пасти ҳаёти аҳолӣ, талаботи аҳолӣ оид ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шурӯъ намудани тиҷорати шахсӣ дар сатҳи миллӣ мусоидат намуданд. Ҳамзамон, дар сатҳи байналхалқӣ фаъолгардонии равандҳои муҳоҷиратӣ таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ ба миён омада, дар охири солҳои 1990 дар мамлакатҳои ИА ва Россия талабот аз рӯйи

қувваи корӣ афзоиш ёфт. Мунтазам муҳоҷирати меҳнатӣ хусусияти нисбатан бо кор таъминкунии давомнокро дар муқоиса бо сафари муваққатӣ ва бо мақсади тиҷорат касб намуд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, ҷаҳонишавӣ, равандҳои муҳоҷират, қувваи корӣ, хоҷагии ҷаҳонӣ, муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Доминирующей тенденцией развития международных экономических отношений является глобализация, и ее следствием является международная миграция населения. Миграционные процессы влияют на экономические аспекты, в том числе на социальную и культурную жизнь населения национальных экономик, которые вовлечены в эти отношения. Под их влиянием происходит интенсивная трансформация социально-экономических условий развития общества. Интеграция Таджикистана в мировое хозяйство интенсифицировала процесс включения государства в международный процесс миграции. Отмечается, что на этапе перехода Республики Таджикистан к рыночной экономике трудовая миграция за границу росла быстрыми темпами, чему способствовал ряд факторов на национальном уровне, а именно: структурная трансформация экономики, безработица, низкий уровень жизни населения, потребность людей зарабатывать деньги на жизнь или на открытие собственного бизнеса. В то же время, на международном уровне происходила интенсификация миграционных процессов под влиянием глобализации, а в конце 1990-х годов в странах ЕС и России рос спрос на рабочую силу. Постепенно трудовая миграция приобрела характер более длительного трудоустройства, по сравнению с временными поездками с целью торговли.

Ключевые слова: трудовая мирграция, глобализация, миграционный процесс, рабочая сила, мировое хозяйство, международные экономические отношения.

MAIN DIRECTIONS OF LABOR MIGRATION OF CITIZENS OF THE RT ON THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The dominant trend in the development of international economic relations is globalization and, as a consequence, international migration of the population. Migration processes are affecting more and more aspects of the economic, social and cultural life of the population of national economies that are involved in these relations. Under their influence, an intensive transformation of the socio-economic conditions for the development of society takes place. The integration of Tajikistan into the world economy has intensified the process of including the state in the international migration process. At the stage of the transition of the Republic of Tajikistan to a market economy, labor migration abroad grew rapidly, which was facilitated by a number of factors at the national level, namely: structural transformation of the economy, unemployment, low living standards of the population, people's need to earn money for a living or to start their own business. At the same time, at the international level, there was an intensification of migration processes under the influence of globalization, and in the late 1990s, the demand for labor increased in the EU and Russia. Gradually, labor migration has taken on the character of longer employment compared to temporary travel for the purpose of trade.

Key words: labor peace, globalization, migration processes, labor, world economy, international economic relations.

Сведения об авторах: ***Саидмуродова Малика Абдувахобовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **malika-63-63@mail.ru.** Тел: **918-62-68-95**
Саъдуллозода Н.С. - Таджикский национальный университет, докторант (PhD) кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **nasrullo_1991@mail.ru.** Телефон: **985-16-91-91; 905-77-68-78**

Information about the authors: ***Saidmurodova Malika Abduvahobovna*** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **malika-63-63@mail.ru.** Ph: **918-62-68-95**
Sadullozoda N.S. - Tajik National University, doctoral candidate (PhD), Department of World Economy and International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **nasrullo_1991@mail.ru**. Phone: **985-16-91-91; 905-77-68-78**

УДК: 33 (575.3)

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАКРОРИСТЕҲСОЛИИ ОН: ТАҲАВВУЛ ВА САМТИ РУШД

Содиқова Ш.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Назарияи сармояи инсонӣ ва такористеҳсоли он дар сиёсати иқтисодӣ падидаи бисёрсоҳавӣ ва баҳсталаб ҳам дар дарки сарчашмаҳо ва қувваҳои ҳаракаткунандаи таҳаввулоти сармояи инсонӣ ва ҳам дар тасаввуротҳо оид ба мазмун, сохтор, шароит ва омилҳои рушди он ба ҳисоб меравад. Бояд тазаккур дод, ки имрӯз илми иқтисодиро «зарур аст, то ҳамаи дастовардҳоро ҷамъбаст намуда, бо диққат аз назар гузаронад ва муайян созад, ки аз ҳамаи дастовардҳои ба дастомада кадомаш барои оянда созгор мебошад. Мо дар асри XXI бо худ чиро мегирем ва кадом ғояҳоро барои наслҳои оянда боқӣ мегузорем. Чунин ба назар мерасад, ки имрӯз вазифаи нисбатан муҳим, масъулиятнок ва мушкиле вуҷуд надорад» [9,с.9]. Дар ин ҳолат таваҷҷуҳ ба пайдоиши назарияи мазкур имкон фароҳам меорад, то оид ба дарки хусусиятҳои рушди донишҳои

сиёсӣ-иқтисодӣ оид ба сармояи инсонӣ дар доираи давраи дахлдори таърихии рушди парадигмаи илмӣ мавқеи худро муайян созем. Дар ин замина имконпазир мегардад, то тассавуротҳоро оид ба моҳияти таркиби он (чизе, ки маҳз ба сармояи инсонӣ хос буда, дар муддати таърихи пурраи рушди он нигоҳ дошта мешавад) коркард намуда, таҳлили мазмуну сохтори сармояи инсониро дар шароити муосир ва хусусиятҳои хоси такрористеҳсолии онро дар парадигмаи рушди инноватсионии иқтисодиёт анҷом бидиҳем.

Таърихи назарияи сармояи инсонӣ аз нимаи дуюми асри XIX маншаъ гирифта, дар рисолаҳои асосгузорони иқтисодиёти классикии сиёсӣ, монанди У. Петти, А. Смит, Ҷ.С. Милл, Д. Рикардо, К. Маркс, ки дар як замони таърихӣ зиндагӣ ва эҷод намудаанд, инъикос гардидаанд. - замони инқилоби дуюми саноатӣ (технологӣ), ки ба оғози давраи индустриалӣ замина гузошт. Ба сифати объекти асосии тадқиқотҳои иқтисодӣ классикони иқтисодиёти сиёсӣ парадигмаи «инсони иқтисодӣ»-ро дар маҷмӯи сифатҳои маҳсулнокӣ ва муносибатҳои он пешниҳод намуданд. Онҳо нишон доданд, ки дар ҷамъияти индустриалӣ маҳз «инсони иқтисодӣ» субъекти асосии истеҳсолот ва воҳиди истеҳсолӣ мегардад. Дар баробари ин, аз ҷониби онҳо ба таври мустақим вобастагии рушди ҳосилнокии меҳнат, фоида ва бойигарии ҷамъиятӣ аз вазъияти такрористеҳсолии сифатҳои инфиродӣ ва касбии инсон, андозаи «ҷорӣ намудан»-и онҳо ба ҷараёни истеҳсолӣ, муносибатҳо миёни кормандон ва корфармоён ишора гардид.

Ҳанӯз дар соли 1664 У. Петти дар рисолаи «Сухани оқилона» қисмати таркибии бойигарӣ «арзишмандии аҳолӣ»-ро меҳисобад. Ӯ чунин меҳисобад, ки бузургӣ ва шуҳрати подшоҳ «дар шумора, санъат ва меҳнатдӯстдории халқи он» хулоса меёбад [5,с.17]. Бо ҳисоб гирифтани худ ӯ ба зарурияти муайянсозии арзиши меҳнати умумӣ ишора менамояд. «Агар даромади солона аз амвол ё боигарии мамлакат танҳо 15 млн. ва хароҷотҳо 45 млн.-ро ташкил диҳанд, он гоҳ меҳнат бояд 25 млн боқимондаро бояд таъмин созад» [5,с.81]. Дар баробари ин меҳнатро дар намуди аслиаш ҷудо насохта, меҳнати умумӣ аз ҷониби онҳо ҳамчун қисме аз бойигарии миллӣ аз назар гузаронида мешавад. Охирӣ бо «амвол ё захираи мамлакат ифода карда мешавад, ки натиҷаи меҳнати пешина ва баъдина ба ҳисоб меравад» [5,с.82]. У. Петти якумин шуда оид ба мавҷудияти арзиши «қувваҳои зиндаи амамлкунанда» - одамон, косибон, баҳрнавардон, аскарон гуфта, арзиши онҳоро монанди замин, ба даромади бисткаратаи солона баробар медонад, ки онҳо фароҳам меоранд [5,с.82,154,171]. Дар «Рисола оид ба андоз ва ҷамъовариҳо» муаммои маблағгузории маорифро аз воситаҳои давлатӣ ва омӯзиш дар мактаб бо хондани хат ва арифметика медонад. Инчунин Ба У. Петти афзалияти ғояҳо оид ба маблағгузории давлатӣ ва омодасозии махсуси субъектҳои меҳнати касбӣ тааллуқ доранд [5,с.81].

Васеъ ва амиқгардии тасаввурот оид ба «арзиши инсон» дар фаъолияти истеҳсолӣ дар тадқиқотҳои А. Смит вомехӯранд. Аслан, дар илми иқтисодӣ он якумин шуда, равиши умумиро ба дарки нигоҳдории сармояи инсонӣ ҷудо месозад: ба сармояи асосӣ дар қатори мошин ва олотҳои меҳнат, биноҳои истеҳсолӣ, замин, аз ҷониби он инчунин қобилиятҳои аз худгардида ва муфиди ҳамаи сокинон ё аъзоёни ҷамъият ворид гардидаанд. «Азхуднамоии чунин қобилиятҳо, инчунин, нигоҳдории соҳиби онро дар муддати тарбия, омӯзиш ё илмии он ба ҳисоб гирифта, ҳамеша хароҷотҳои воқеӣ талаб карда мешаванд, ки сармояи асосиро ифода менамоянд, ки гӯё дар шахсияти он татбиқ карда мешаванд. Ин қобилиятҳо, қисме аз вазъияти чунин шахс ба ҳисоб рафта, дар баробари ин қисме аз бойигарии пурраи ҷамъият мегарданд, ки ба он марбут мебошад. Зиракӣ ва тавоноии бузурги кормандро метавон ҳамчун мошин баррасӣ намуд, ки меҳнатро коҳиш ё осон мегардонанд, ҳол он ки хароҷотҳои аён низ талаб карда шуда, вале ин хароҷотҳоро дар якҷоягӣ бо фоида ҷуброн месозанд» [8,с.294].

Дар рисолаи «Дар бораи қисматҳои таркибии нархҳои мол» А. Смит категорияи «сармояи асосии шахсият»-ро ворид месозад, ки аз ҷониби он ҳамчун қисмати таркибии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва нархҳои мол аз назар гузаронида мешаванд. Дар ин ҷо низ он оид ба зарурияти ҷорӣ намудани мукофот барои меҳнат, вобаста аз аҳамияти ҷамъиятии он, ки дар он бо қобилиятҳои гуногуни (санаъат ва зиракӣ) корманд ворид гардидаанд мегӯяд. «Мисли ҳамин агар ягон намуди меҳнат, санъат ва зиркаии махсусро тақозо намояд, он гоҳ ҳурмате, ки одамон ба чунин қобилиятҳо қоиланд, ба маҳсулоти онҳо арзиши баланд медиҳад, ки ба вақти барои он сарф гардида мувофиқ меомад. Чунин қобилиятҳо ва маҳоратҳо гоҳ-гоҳ метавонанд ҳангоми мавҷуд набудани машғулияти мунтазамии ибтидоӣ аз худ карда шаванд, ва арзиши олии маҳсулоти онҳо танҳо ҷуброни пурраи оқилонаи ҳамон вақт ва меҳнате ба ҳисоб меравад, ки онҳоро бояд барои азхуднамоии онҳо сарфа менамудем. Шахсе, ки ягон касбро аз худ менамояд, он маҳорат ва зиракии фавқулодаро талаб намуда, меҳнати калон ва вақти зиёдро тақозо менамояд, онро ӯ бо мошини гаронбаҳо муқоиса менамояд. А. Смит дар назарияи иқтисодӣ

критерияҳоро барои арзёбии қобилиятҳои инсонӣ ворид месозад, ки онҳо - санъати устодӣ, хароҷотҳо барои таълим, зиракӣ, ҳурмат гузоштан ба қобилиятҳои инсон, боварӣ ба ҳисоб мераванд. Он хулосаи куллан навро барои замони эҷод менамояд: ҳар қадаре, ки талаботҳои ҷамъият ба маҳорат (санъати) кормандон баланд бошанд, барои таълими он вақти мунтазами нисбатан зиёд ва хароҷотҳои калонҳаҷм сарфа гардида, ҳамон қадар нархи чунин меҳнат баланд мегардад.

Саҳми назаррасро дар асоси бунёди назарияи сармояи инсонӣ асарҳои Ҷ.С. Милл мегузорад. Нуқтаи сарҳисоб дар он меҳнат дар истеҳсолот баромад менамояд. Онро ӯ ба ду намуд ва самт тақсим менамояд: вобаста аз меҳнати он; маҳсулоти ниҳоӣ ё хизматрасонии ба даст овардашуда. Намуди якум - ин «меҳнате мебошад, ки бо истеҳсоли предмет хотима ёфта, барои ягон истеъмолоти инсон муносиб мебошад». Намуди дигар - ин «роҳи иштироки мустақим ё ҷудошудаи меҳнат дар истеҳсоли ин ё он предмет буда», он хароҷотро тақозо менамояд «меҳнат барои истеҳсоли воситаҳои ҳаётгузаронӣ барои кормандон». «Намуди дуюми меҳнати ғайримустақим - ин меҳнат, олот ё унсурҳое, ки дар истеҳсолот машғул буда, ба меҳнати инсон мусоидат менамоянд» [4,с.114,124]. Барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнати ҷамъиятӣ, ташаккулдиҳӣ ва рушди сифатҳи истеҳсолии фард чи тавре ки Ҷ.С. Милл қайд месозад, бояд аз синну соли кӯдакӣ оғоз намоем. «Барои ҷамъият дар умум меҳнат, хароҷотҳо барои нигоҳдории насли ҷавон қисме аз хароҷотҳоро ташкил медиҳанд, ки онҳо шароитҳои истеҳсолотро ташкил дода моҳирона аз маҳсулотҳои меҳнати ояндаи ин насл ҷуброн карда мешаванд». Дар баробари ин, он баъдан қайд менамояд, ки таълими техникӣ ва истеҳсолии аҳолӣ, меҳнате, ки барои ба даст овардани касб ва таълими истеҳсолӣ харҷ гардидааст, дар воқеият ва алалхусус барои бо ин роҳ гирифтани маҳсулоти калон ва нисбатан арзишманд, татбиқ карда мешавад, то ки таълимгиранда тавонад дар натиҷа музди меҳнати баробарарзиши ё калон, мукофоти баланди муаллимӣ, агар онро киро намуда бошанд аз рӯи меҳнати худ, соҳиб гардад.

Барои фаҳмиши таърихи сармояи инсонӣ андешаҳои Ҷ.С. Милл низ оид ба меҳнати зеҳнӣ, нақш ва мавқеъи он дар истеҳсолот муҳим арзёбӣ гардидаанд. Меҳнати зеҳнӣ, чи тавре ки он менависад, ба рушди қувваҳои истеҳсолии шахс, ҷисмӣ ё зеҳнии он мусоидат менамояд. Ва онро бояд қисмати меҳнат донем, ки тавассути он ҷамъият фаъолияти истеҳсолии худро амалӣ намуда, он қисме аз арзиши маҳсулотро барои ҷамъият ташкил медиҳад. Аз ҷониби он махсусан меҳнати зеҳнии ихтироъкорони ҷараёнҳои саноатӣ ва навоварихои техникӣ ҷудо карда мешаванд, ки ин меҳнат мустақиман ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ мусоидат менамояд. Актуалии худро инчунин андешаҳои он оид ба таълимот дар бораи меҳнати зеҳнии олим ё андешаманди назариявӣ ҳамчун меҳнати истеҳсолӣ гум накардаанд. Ин меҳнат донишҳоро оид ба қувваи табиат васеъ гардонида ба истифодабарии он ба мақсадҳои амалӣ оварда, дар заминаи он ихтироъҳо ба миён омада ва онро бояд ба омилҳои истеҳсолот марбут донем.

Хароҷотҳо барои амалисозии чунин меҳнатро бояд дар «сатҳи олии қисмати истеҳсолии хароҷотҳо» аз назар гузаронем [4,с.124,125]. Ҳамин тавр Ҷ.С. Милл тадқиқотҳои назариявиро ба дарки меҳнати зеҳнӣҳамчун «қисмат»-и муҳими қобилиятҳои истеҳсолии инсон ва ҷараёни истеҳсолӣ, ва инчунин нақши вусъатёбанда ва зарурияти арзёбии аҳамияти тафаккури эҷодии корманд наздик месозад. Барои рушди қобилиятҳои зеҳнии кормандон қабул намудани чорабиниҳои дахлдори амалкунандаро барои барқарорсозӣ ва рушди низоми фаъолияти маърифатӣ ва таълимӣ дар ҷамъият зарур мешуморад.

Омилҳои ба ҳосилнокии меҳнат таъсиррасонро тадқиқ намуда, Ҷ.С. Милль дар яке аз ҷойҳои пешсаф донишеро, ки дар корманд ҷамъ гардидааст мегузорад. Ба андешаи он, самаранокии истеҳсолот на танҳо бо маҳорат ва зиркаии кормандон, балки инчунин бо маблағи дониши онҳо оид ба қувваҳои табиат ва таркибҳои предметҳое, ки дар истеҳсолот истифода карда мешаванд баланд мегардад. Васеъгардии дониш ҳангоми шумораи яксон ва интенсивии меҳнат имкон фароҳам меоранд, то ҳаҷми зиёди маҳсулотро истеҳсол намоем. Ҷ.С. Милл дар истеҳсолоти индустриалӣ аҳамияти ангезишҳои ахлоқӣ ва сифатҳои кормандонро пешбинӣ намуда буд. «Хусусиятҳои ахлоқии кормандон, - чи тавре, ки он қайд намуда буд - чи қадаре, ки рушди зеҳнии онҳо таъсир мерасонад, ҳамон қадар ба самаранокӣ ва сифати меҳнат таъсир мерасонанд. Ҳамчун муаммои иқтисодӣ олим оила, тамоюлҳоро нисбат ба болоравии нақши он дар ташаккулдиҳии сифатҳои маҳсулнокии корманд, омодагии он ба фаъолияти меҳнатиро аз назар гузаронид.

Аҳамияти поянда барои коркарди равишҳо нисбат ба омӯзиши сармояи инсонӣ ва такрористеҳсолии он дар эҷодиёти Д. Рикардо дида мешавад. Он мафҳуми «қувваи кори»-ро ворид намуда ҷараёни такрористеҳсолии онро таҳлил намуда, хароҷотҳои имконпазирро барои татбиқи он муайян месозад. Д. Рикардо махсусан қайд менамояд, ки нархи меҳнат аз «нархи хӯрока, предметҳои зарурияти аввалаия ва лавозимотҳое, ки барои нигоҳдории кормандон ва оилаи он талаб карда мешаванд» вобаста мебошад

[6,с.86]. Аҳамияти афзалиятнокро ӯ ба он марбут медонад. Аз бузургии хароҷотҳо ба омӯзиш ва таълим, чи тавре, ки он қайд намуд, самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, мавқеъи мамлакат дар рушди иқтисодӣ вобаста мебошад.

Ғояи сармояи инсонӣ рушди шахсии худро дар К. Маркс пайдо менамояд. Ба гузаштагони худ такя намуда, ӯ инчунин оид ба инсон ҳамчун сармояи асосӣ сухан меронад [1,с.221]; дар баробари ин бойигарии ашёиро (аз ҷумла мошинҳо ва заводҳо) «лаҳзаи даргузари истеҳсолоти ҷамъиятӣ» меномад. Ҳамзамон, қобилиятҳои шахсро нисбат ба меҳнат ба сифати сарчашмаи асосии андӯхти бойигарӣ муайян сохта, К. Маркс объекти асосии тадқиқот дар ин ҷо аллакай на инсон бо сифатҳои шасхсии он (қобилият), балки меҳнати инсонро ҳамчун ҷараён дар доираи муносибатҳои истеҳсолии сармоядорӣ муайян месозад. Ҷараёни меҳнатро тавассути алоқамандии шакли оддӣ (ӯ ба ҳамагон дастрас буда, имкон фароҳам меорад, то маҳсулоти истеҳсолгардидаро аз рӯйи арзиш санҷиш намоем) ва мушкил баррасӣ намуда, ӯ онро аслан ба меҳнати абстрактии шахс тавъам медонад. Аз ин ҷо қобилиятҳои инсон гӯё дар маҳсулнокии меҳнат ва омилҳои «беруни»-и таъминоти он «маҳлул мегарданд». «Қувваи маҳсулнокии меҳнат бо вазъиятҳои гуногун ба монанди, сатҳи миёнаи санъати корманд, сатҳи рушди илм ва истифодабарии технологӣ, комбинатсияи ҷамъиятии ҷараёни истеҳсолӣ, ҳаҷм ва самаранокии воситаҳои истеҳсолот, шароитҳои табиӣ» муайян мегардад.

Шоёни диққат аст, ки хароҷотҳои ҷамъиятӣ барои барқарорсозӣ ва такрористеҳсолии қувваи кориро К. Маркс ҳамчун ҷараёни объективӣ баррасӣ намуд. Ба хароҷотҳои ҳатмӣ ӯ хароҷотҳоро барои таълими кормандон марбут медонад. Бе ин такрорситеҳсолии сифатии қувваи корӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат ҷой дошта наметавонад. Ба хароҷотҳои ҳатмӣ ӯ инчунин ҷоннокгардонии хароҷотҳои ҷамъиятро барои барқарорсозии «мушакҳои инсонӣ, асабҳо, мағзи сар ва ғайра»-ро марбут донист,ки аз ҷониби корманд дар меҳнат (вобаста аз тахассуси қувваи корӣ хароҷотҳо бояд гуногун бошанд) сарфа гардидаанд. Дар ин ҷо хароҷотҳо ба такрористеҳсолии муовинони қувваи корӣ низ ворид карда мешаванд, яъне фарзандони кормандон, таълим ва тарбияи онҳо. Хароҷотҳои таълим ба доираи арзишҳое, ки ба такрористеҳсолии қувваи корӣ тааллуқ дорад бояд дохил шаванд. Муносибатҳои истеҳсолии сармоядорӣ, ба андешаи К. Маркс, на танҳо дар молҳо ва ашёҳои истеҳсолгардида, балки инчунин дар меҳнати зинда, ки намояндаи он шахсияти корманд, яъне дар худи инсон таҷассум мегарданд. Натиҷаи ин раванд дар он санади мубаддалгардии муносибатҳои мазкур тавассути ашёҳо ва одамон дар шаклҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодии ҳастии онҳо мегардад. Аз ин ҷо, ӯ чунин хулоса мекунад, ки бе омӯзиши доманадори хусусиятҳои муносибатҳои иқтисодӣ дилхоҳ маълумот оид ба инсон ва сармояи он нопурра мемонанд.

Афзалиятро аслан ба сармояи инсонӣ (ки бо қобилиятҳои инсон тавлид ва ба даст оварда шудаанд) надода, балки ба ҷанбаи истеҳсолии масъала ва муносибатҳои иқтисодӣ, ҷанбаи арзишии раванди истеҳсолӣ дода, К. Маркс нақш ва аҳамияти нерӯи инсонии субъектҳои ягонаро мҳдуд месозад. Назарияи нави меҳнатро пешниҳод намуда, К. Маркс дар он ҷойи сазоворро барои инсон ва қобилиятҳои он, ки аз ҷониби он тавлид ва ба даст оварда шудаанд намеёбад. Аз ҳамин сабаб метавон тасдиқ намуд, ки дар он аҳамияти сармояи инсонӣ аз даст меравад, дар ҳоле, ки пешрафтҳои технологӣ, технологияҳои муосир, комбинатсияи раванди истеҳсолӣ дар меҳнати зарурии ҷамъиятӣ пинҳон гардида ҳамчун додашуда баррасӣ гардида, тағйироти онҳо бошад - ҳамчун тағйироти арзиши мол ва ҳосилнокӣ баррасӣ мегардад. Берун аз доираи тадқиқот инчунин дастовардҳои илм, маориф ва эҷодиёт боқӣ монданд.

Саҳми назаррасро дар рушди ғояи иқтисодиёти сиёсии классикӣ оид ба сармояи инсонӣ андешаи иқтисодии неоклассикии ғарбӣ дар рисолаҳои илмии Л. Вальрас, Ҷ.Б. Кларк, Э. Линдаля, А. Маршалл, Ҷ. Мак-Куллоха, Г. Мюрдал, В. Парето, А. Пигу, И. Фишер, Дж. Уолша ва дигарҳо ворид намуд.

Барои назарияи иқтисодии сармояи инсонӣ ва такрористеҳсолии он мероси эҷодии иқтисодчии англис А. Маршалл муҳим ва муфид ба шумор меравад. Ба асосҳои назариявии классикон такя намуда, он дар навбати худ равишҳои навро нисбат ба масъалаҳои тадқиқоти моҳият ва сохтори сармояи инсонӣ, нақш ва ҷойгоҳои он дар истеҳсолот коркард менамояд. Ғоя оид ба зарурияти андозагирии меҳнат ва маҳсулнокии он, аҳамияти иқтисодии дониш (маориф) дар раванди мазкур ба он тааллуқ доранд. Ба сармоя А. Маршалл «ҳамаи захираҳои андӯхташударо барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва ноилгардии он фоидаҳое, ки одатан қисмати даромад ҳисобида мешаванд марбут медонад. Қисмати назарраси сармояро дониш ва ташкил, ташкил менамоянд, илова бар ин, аз онҳо як қисматаш дар моликияти хусусӣ қарор дошта, дигараш бошад - не. Дониш, - чи тавре, ки он қайд намуд - ин муҳаррики аз ҳама пурзӯри истеҳсолот мебошад».

Бо вуҷуди ин, ба ақидаи он, сармоя ҳамчун омилиистеҳсолот дар мазмун ва сохтори дохилии худ бо «дониш» пурра карда мешавад, ки дар омили «меҳнат», ё «фаъолияти

иқтисодии инсон» таҷассум ёфтааст. Тағйиротҳои меҳнати бо таҷрибаро дар вақт тадқиқ намуда А. Маршалл ба қобилиятҳои шахс нисбат ба меҳнат аҳамияти барҷаста мебахшад. Он истилоҳи «қобилияти умуми»-ро ворид месозад,ки моҳияти он дар «нишон додани он сифат ва сатҳи паҳнгардидаи дониш ва зиракӣ хулоса меёбад,ки доираи умумии ҳамаи шаклҳои олии ҳосилнокиро ташкил медиҳанд хулоса меёбад. Дар сурате, кимаҳоратҳои ҷисмӣ ва донистани маводҳо ва равандҳое, ки барои мақсадҳои махсуси истеҳсолотҳои алоҳида тақозо карда мешаванд, он ҳамчун «қобилияти махсусгардонидашуда» муайян месозад.

Идеяи мактаби неокласикҳо инъикоси худро дар тадқиқотҳои олимони рус ёфтааст. Бояд қайд кард, ки маҳз дар инсон ва сифатҳои ӯ болоравии маърифат дида мешавад (ҳамчун омили номатлуби афзоиши истеҳсолот) онҳо аҳолиро яке аз манбаъҳои муҳимтарини баланд бардоштани бойгарии милли диданд. Ҳамчуноне, ки Н.С. Мордвинов мешуморад, ки «Танҳо маърифат, оғози бойгарии аҳолӣ аст», ба тариқи масал андешаи худро баён намуда чунин мешуморад, ки дасти инсон ба замин ҳосил намедиҳад; ҳамзамон аз онҳо рушди санъат, тиҷорат, ва саноат вобаста нест балки ақлу илм ҳақиқати ин бойгари ба шумор мераванд» [7,с.25].

Мавқеи махсусро дар андешаи иқтисодии олимони руссия дар бораи сармояи инсонӣ академик С.Г. Струмилин ишғол мекунад. Муҳаққиқон бар он назаранд, ки фаъолияти илмии ӯ "бо гуногунҷанбагиаш ҳамаро дар ҳайрат овардааст. Академик С.Г. Струмилин дар фаъолияти эҷодии худ истифодаи методологиро дар ҳошияи сармояи инсонӣ пайдо кардааст инчунин таҳлили маҷмӯӣ ва системавии падидаҳо ва равандҳои иқтисодро дар ҳошияи сармояи инсонӣ мавриди барраси қарор додааст. Дар баробари ин омӯзиши сармояи инсониро бо роҳҳои гуногун дар ҳошияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, физиологӣ, равоншиносӣ ва таърихи омӯхта бо ин роҳҳо тадқиқоти илмии худро ҳамчун ҷараён васеъ намуд. Академик дар натиҷаи тадқиқотҳои худ ба хулоса омада исбот менамояд, ки меҳнат ин падидаи таърихи ба шумор меравад. Академик С.Г. Струмилин сабабҳои мустақимро муайян ва асоснок карда алоқамандии таҳқиқӣ байни ташаккули "таълим"-и шахс ва сифати корҳои онро муаян кард. Ӯ қайд менамояд, ки таҳсилот бевосита таъсир мерасонад ба рушди ҷанбаҳои технологии меҳнат ва умуман истеҳсолот, инчунин васеъшавии унсурҳои он, ки ба пастшавии вазни хоси он оварда мерасонад ва умуман на танҳо таҳсил дар ҷанбаи профисионалии шахсият таъсири мусби дорад балки дар ҳаёти шахсии инсонҳо нақши барҷаста дорад.

Иқтисодиёти сиёсии классикӣ ва неоклассикӣ дар маҷмӯъ, ғояҳои аслии назариявиро дар бораи «инсони иқтисодӣ», сармоя ва таърихи пайдоиши онро, дар самтҳои таҳқиқоти худ муайян менамоянд, ва унсурҳои асосии онҳоро, ки бояд таҷдид карда шаванд дар марҳилаи баррасишудаи рушди истеҳсолот қарор бояд гиранд. Дар байни ин идеяҳои мактабҳои гуногун аз ҷумла классикҳо ва неокласикҳо инҳоро қайд намудан мумкин аст:

- «инсони иқтисодӣ» бо малакаҳо ва қобилиятҳои худ барои дар амал татбиқ намудани меҳнати пурмаҳсул, - манбаи асосӣ ва захираҳо истеҳсоли самаранок, афзоиши сарвати миллӣ ва рушди ҷамъият аст;

- такроистеҳсолӣ ва ташаккули қуввахои истеҳсолкунандаи «инсони иқтисодӣ» на танҳо аз омилҳои мустақим ва ғайримустақим вобастагӣ дорад балки аз ҳадафҳо ва хусусияти рушди муносибатҳои иқтисодӣ низ вобастаги дорад;

- рушди пешрафти илму-техника ва ҷараёни технологӣ, ҷорисозию инкишофи технологияҳои нави меҳнат, дар истеҳсолот мунтазам талаботро ба сифатҳои истеҳсолии коргар меафзояд. Ин зарурият барои сохтани шароитест, ки иқтидори инсонӣ барои такроистеҳсолӣ кам масраф шавад;

- дар баробари васеъшави ва ҷамъоварии дониши кормандон дар бораи технологияҳои нави меҳнат, ҳамчунин онҳо бояд маълумоти аниқ дар бораи талаботҳои нави қобилияти професионали ва сифати истеҳсолот дошта бошанд;

Ҳамин тавр таърихи пайдоиш мазмун ва моҳияти сармояи инсонӣ дар асоси назарияҳои классикӣ ва неоклассикӣ, фаъолона ва мақсаднок инкишоф ёфтааст, ки дар зерсаволи мазкур мавриди таҳлили назарияви қарор гирифт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Превращение денег в капитал / Маркс К. . В 4т. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. М.: Политиздат, 1983. - С. 46.
2. Маркс К. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - Т. 46, ч. 1. М.: Политиздат, 1968. - С. 221.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки. / Маршалл А. В 3 т. Т. 1: пер. с англ. М.: Издательскаягруппа «Прогресс», 1993. - С. 208.
4. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями социальнойфилософии / пер. с англ., биограф. очерк М. И. Туган-Барановского. М.: Эксмо, 2007. - С. 114-121.
5. Петти У. Экономические и статистические работы. / Петти У. М.: Соцэкгиз, 1940. - С.17.
6. Рикардо Д. Сочинения. / Рикардо Д. Т. 1. М.: Госполитиздат, 1955. - С. 350.

7. Русские экономисты (XIX - начала XX века) / под ред. Л. А. Зубченко, Л. И. Зайцева. М.:Ин-т экономики РАН, 1998. - С. 25.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. пер. с англ., предисл. В.С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. - С. 294-295.
9. Федоренко Н.П. Россия: уроки прошлого и лики будущего / Федоренко Н.П. М.:ЗАО «Изд-во «Экономика», 2001. - С. 9.

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАКРОРИСТЕҲСОЛИИ ОН: ТАҲАВВУЛ ВА САМТИ РУШД

Бояд қайд намуд, ки назарияи сармояи инсонӣ ва такористеҳсоли он айни ҳол дар сиёсати иқтисодӣ падидаи бисёрсоҳавӣ ва баҳсталаб, ба шумор меравад. Дар шароити муосир илми иқтисодиро зарур аст, ки ҳамаи дастовардҳоро ҷамъбаст намуда, муайян намояд, ки аз ҳамаи дастовардҳои ба даст омада кадомаш барои оянда созгор мебошад. Васеъгардии тасаввурот оид ба мафҳуми «сармояи инсонӣ» дар асарҳо ва тадқиқотҳои олимони гуногун вомехӯранд. Аслан дар илми иқтисодӣ равиши умумиро ба дарки нигоҳдории сармояи инсонӣ ҷудо месозад. Дар мақола оиди ҷанбаҳои назариявии сармояи инсонӣ ва такористеҳсолии он маълумотҳо оварда шудаанд. Дар мақола усулҳои муқоисавӣ-таҳлилӣ ва тадқиқоти ходимони илмии ватанию хориҷӣ вобаста ба мавзӯи мазкур истифода шудаанд. Қайд карда мешавад, ки ақидаҳои олимон оид ба назарияи сармояи инсонӣ ва такористеҳсолии онвобаста ба тадқиқотҳояшон фарқ намуда, идеяҳо ва самти рушд дар тафаккури иқтисодиро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, тафаккури иқтисодӣ, такористеҳсолӣ, донишҳои сиёсӣ-иқтисодӣ, иқтисодиёти сиёсӣ, инқилоби саноатӣ, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, иқтисоди инноватсионӣ.

ВОСПРОИЗВОДСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ЭВОЛЮЦИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Следует отметить, что теория человеческого капитала и его воспроизводства в настоящее время является весьмо противоречивым явлением в экономической политике. В современных условиях экономической науке необходимо обобщить все достижения и определить, какое из достигнутых результатов является наиболее актуальным дл ябудущего. Расширение понятия «человеческий капитал» можно найти в работах и исследованиях различных ученых. По сути, экономическая наука обеспечивает целостный подход к восприятию человеческого капитала.В статье исследованы теоретические аспекты человеческого капитала и его воспроизводимости. В статье используются сравнительно-аналитические и исследовательские методы анализа трудов отечественных и зарубежных исследователей по данной теме. Отмечается, что взгляды ученых на теорию человеческого капитала и его воспроизводимость отличаются от их исследований и представляют идеи и направления развития экономического мышления. На основе анализа результатов исследования современных ученных в статье делается вывод о том, что приоритетной концепцией развития человеческого капитала в настоящее время выступает концепция инновационного развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономическое мышление, воспроизводство, политические и экономические знания, политическая экономика, промышленная революция, инвестиции в человеческий капитал, инновационная экономика.

REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL: EVOLUTION AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

It should be noted that the theory of human capital and its reproduction is currently a very controversial phenomenon in economic policy. In modern conditions of economic science, it is necessary to summarize all the achievements and determine which of the achieved results is the most relevant for the future. An extension of the concept of “human capital” can be found in the works and studies of various scientists. In essence, economic science provides a holistic approach to the perception of human capital. The article explores the theoretical aspects of human capital and its reproducibility. The article uses comparative analytical and research methods for analyzing the works of domestic and foreign researchers on this topic. It is noted that the views of scientists on the theory of human capital and its reproducibility differ from their research and represent ideas and directions for the development of economic thinking. Based on the analysis of the research results of modern scientists, the article concludes that the concept of innovative development is currently the priority concept for the development of human capital. It is especially noted that the development of human capital depends on the activities of organizations and institutions, as well as on the development of the national economy as a whole.

Key words: human capital, economic thinking, reproduction, political and economic knowledge, political economy, industrial revolution, investment in human capital, innovative economy.

Сведения об авторе: ***Садикова Шукрона*** - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры национальной экономики и экономические безопасности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **radzhabov.2008 @mail.ru**. Телефон: **918-94-91-43**

Information about the author: ***Sadikova Shukrona*** - Tajik national university, assistant, department of National economics and economic security. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: **radzhabov.2008@mail.ru.** Phon: **918-94-91-43**

УДК 338(575.3)

МЕТОДИКА РАСЧЕТА ОБЪЕМОВ И ОЦЕНКИ НЕФОРМАЛЬНОГО СЕКТОРА В СФЕРЕ УСЛУГ

Хамидов А.Х., Джонмамадов Ш.Б.
Таджикский государственный финансово-экономический университет, Хорогский государственный университет имени Моеншо Назаршоева

Методика расчета объемов и оценки неформального сектора, опирающаяся на информационные возможности и исходные принципы системы национальных счетов (СНС),

дает возможность выбора конкретных инструментов, подходов и способов исчисления показателей, отражающих разные аспекты неформального сектора. Выбору определенного метода оценки неформального сектора предшествует анализ информации, полученной на основе, как специально организованных статистических обследований, так и отчетности, а также другой информации.

Как показывает практика, неформальный сектор играет значительную роль в таких отраслях экономики, как бытовое обслуживание, пассажирский транспорт, жилищно-коммунальные услуги, медицина, образование, строительство. Известные зарубежные специалисты по изучению неформального сектора и неформальной экономики предлагают разные методики измерения деятельности неформального сектора. Методы оценки и измерения объемов неформального сектора классифицированы следующим образом (рис. 1).

Рисунок 1. Основные методы оценки и измерения неформального сектора

1. Микрометоды (прямые методы) предполагают проведение опросов, специальных обследований, проверок для выявления расхождений между расходами и доходами населения, отдельных групп лиц с целью получения характеристик необходимых аспектов неформальной деятельности. Микрометоды достаточно рационально разработаны и методологически, в основном базируются на концепции несплошного наблюдения. Однако, поскольку все предприниматели уклоняются от конкретных вопросов о неформальной деятельности, то сфера этих подходов исследования неформальных трудовых отношений ограничена. В своем исследовании мы исходим из 2 – прямых методов измерения неформального сектора в сфере услуг: - по структуре потребления домашних хозяйств;- по расхождению расходов и доходов.

По структуре потребления домашних хозяйств. При оценке неформального сектора по первому методу участники специальных опросов выступают в качестве покупателя, а не производителя или продавца неформальных услуг или товаров. При таком подходе население, отождествляющее себя с обычными потребителями, не пытается предоставить правдивую информацию об объеме потребления услуг и товаров. В совокупности структурые затрат, которые удовлетворяются за счет личных доходов, а также учитываются блага, переданные близкими родственниками на бесплатной основе в качестве дара и приобретенные за счет доходов от неформального сектора. Услуги и товары, потребляемые домохозяйствами, можем классифицировать, следующим образом:

- услуги и товары для внутреннего использования, произведенные собственными силами;
- услуги и товары, произведенные близкими родственниками и на бесплатной основе переданные в качестве дара;
- услуги и товары, произведенные официальными предприятиями для продажи;
- услуги и товары, произведенные знакомыми и зарегистрированными или незарегистрированными индивидуальными предпринимателями для продажи.

По нашему мнению, данный метод имеет следующие положительные стороны:

- в совокупности расходов домохозяйства выявляется не только относительная, но и абсолютная стоимость неформальных услуг и товаров;
- помимо общего измерения объема неформального сектора, определяется и ее постатейная разверстка с точки зрения номенклатуры предлагаемых благ;
- однако охватывает лишь ту часть неформального сектора, которая направлена непосредственно домохозяйствам, фиксируется низкая граница неформального сектора;
- в общем, определяется количественная оценка неформального сектора.

Наши исследования выявили следующую картину структуры потребления домашних хозяйств (табл.1).

Таблица 1. Структура потребления домашних хозяйств %

Структура потребление домашних хозяйств	**Хорог**	**Мургаб**	**Дарвоз**	**Худжанд**	**Пенджикент**	**Айни**	**Куляб**	**Курган-Тюбе**	**Пяндж**	**Турсунзаде**	**Варзоб**	**Нурек**	**Душанбе**
Услуги, произведенные собственными силами	17	17	16	15	16	17	15	15	17	18	16	19	13
Услуги, произведенные на бесплатной основе в качестве дара	11	12	10	9	10	8	8	10	12	11	13	10	11

Услуги, произведенные официальными предприятиями	12	8	9	15	11	15	10	9	11	9	9	7	9
Услуги произведенные зарегистрированными или незарегистрированными предпринимателями	60	63	65	61	63	60	67	66	60	62	62	64	67

Источник: Составлено автором

В услуги, произведенные собственными силами (16%), входят ремонт обуви, фотографирование, присмотр за ребёнком и т.п. Услуги, произведенные на бесплатной основе в качестве дара (10,2%), больше всего те товары, которые со стороны родственников или друзей домохозяйств получают в качестве дара (парикмахер, услуги транспорта).

Рисунок 2. Структура потребления домашних хозяйств (в %)

Услуги, произведенные официальными предприятиями (10,5%), -вывоз мусора, лечение, образование и т.п. Также анализ показывает, что недостатки предприятий, оказывающих необходимые услуги, достаточно часто встречаются, особенно в сельской местности, где отдаленность может привести к низкому качеству предложенных услуг, завышению цен, делая услуги малодоступными. Услуги, произведенные зарегистрированными или незарегистрированными индивидуальными предпринимателями (63,3%), такими, как стоматологи, самопрактикующие врачи, частные уроки, репетиторы, дантисты, домработницы, швеи, мойщики и т.п. Рассматриваемый метод имеет следующие недостатки:

- дает заниженные объемы неформальных услуг в силу того, что по вполне понятным причинам респонденты склонны искажать информацию;
- строго фиксирует только ту часть неформального сектора, которая непосредственно обслуживает домохозяйства, между тем потребление домохозяйств, в принципе, не выявляет весь спектр услуг и товаров неформального сектора;
- даже потребители могут быть не в курсе, что они приобретают услуги и товары в неформальном секторе. Это означает, что некоторые официальные предприятия только в конце отчетного года определяют, какой объем оказанных услуг или произведенных товаров будет подлежать налогообложению, а какой нет;
- структура потребления зависимо от образа жизни респондентов, что повышает требование к репрезентативности выборки. На основе анализа потребительских расходов оценка неформального сектора становится неполной при невозможности изучить бюджеты нижней и верхней страт общества, а также «скрытого» населения (миграции, больницы, дома престарелых и т. д.).

Масштаб и объемы неформального сектора также могут быть оценены путем сравнения несоответствия расходов и доходов домохозяйств (табл. 2).

Таблица 2. Затраты домашних хозяйств на услуги, чел. за 2016 гг.

	до 50 сом.	**от 50 до 100 сом.**	**от 100 до 250 сом.**	**от 250 до 500 сом.**	**от 500 до 1000 сом.**	**свыше 1000 сом.**
Плата за обучение	5	13	19	11	10	14
Плата за бытовые услуги	2	6	12	19	19	17
Медицинские услуги	1	11	13	13	15	21
Коммунальные услуги	6	3	2	3	2	0
Услуги культуры	5	4	5	6	3	11
Плата за торжества	0	1	8	15	36	59
Итого	**19**	**38**	**59**	**67**	**85**	**122**

Как видно из табл. 2 из 390 опрошенных до 50 сомони затрачивают на услуги, всего 19 человек. Самые высокие затраты на услугу - это плата за торжества (свыше 1000 сомони), 122 человек. Получается, что в среднем один человек в месяц затрачивает 785 сомони. Эти расходы домашних хозяйств на услуги в процентах, выглядит следующим образом.

Опираясь на опрос потребителей, невозможно определить полный масштаб деятельности неформального сектора. Ни кто не торопятся себя идентифицировать с «неформалами». Боязнь, что каким-то образом это дойдет до контролирующих органов, выше веры в гарантии конфиденциальности. Исследованием установлено два варианта мнений в поведении резидентов.

Рисунок 3. Затраты домашних хозяйств на услуги (в %)

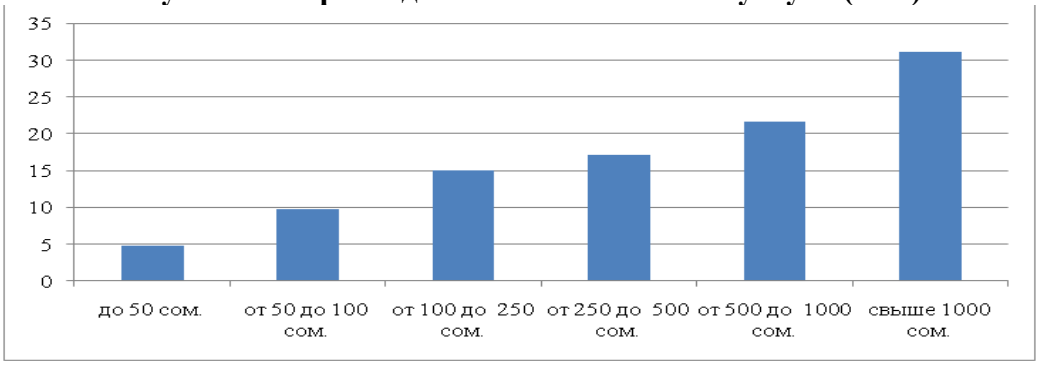

Во-первых - уклоняются отвечать на вопросы, относительно неформального сектора экономической деятельности. Во-вторых - «подправляют» ответы, показывающие резидентам, их непосредственное участие в неформальном секторе экономики. Это значит, что одни избегают ответов, другие подправляют их. Если опросы проводятся под эгидой официальных структур, то проблема еще более усугубляется. И даже проведение опроса в большом коллективе или демонстративная анонимность в виде сбора анкет в закрытые ящики лишь частично спасает дело. Следовательно, в табл. 3 видно, что из 390 опрошенных 120 человек за месяц зарабатывает от 250 до 400 сомони. От 400 до 550 сомони зарабатывают 111 человек. Третье место 88 человек за месяц зарабатывают от 550 до 700 сомони и из 390 опрошенных нами в месяц всего 2 человека зарабатывают свыше 1000 сомони.Также доходы в среднем в месяц у одного человека 490 сомони.

Таблица 3. Доходы домашних хозяйств (количесто чел.опрошенных)

	от 250 до 400 сом.	от 400 до 550 сом.	от 550 до 700 сом.	от 700 до 850 сом.	от 850 до 1000 сом.	свыше 1000 сом.
Хорог	12	5	11	2	0	0
Мургаб	13	5	8	4	0	0
Дарвоз	14	6	7	3	0	0
Худжанд	2	13	10	3	2	0
Пенджикент	2	12	7	6	2	1
Айни	12	10	2	6	0	0
Куляб	10	6	8	4	2	0
Курган-Тюбе	11	5	9	5	0	0
Пяндж	12	5	9	2	2	0
Турсунзаде	9	11	4	4	2	0
Варзоб	12	10	3	5	0	0
Нурек	6	12	5	4	3	0
Душанбе	5	11	5	6	2	1
Итого	120	111	88	54	15	2

Оценка деятельности неформального сектора по расхождению расходов и доходов предоставит возможность определить ту часть респондентов, которая в данный период времени живет не по средствам. Конечно, полную картину утаивания доходов получить не удается. Далеко не все респонденты рассказывают о своем домашнем бюджете. Особенно активно действующие в неформальном секторе в ходе опроса проявляют повышенную осторожность.

В данном методе существует две вариации. Во-первых, выявляются расходы домашних хозяйств, которые в значительном объеме превышают доходы. В случае отсутствия возможности их объяснения и длительной тенденции такого превышения рядом внутрисемейных обстоятельств предполагается присутствие неформального дохода. Также определяется разница между расходами и доходами и количество домохозяйств, имеющих аналогичную разницу. На этой основе рассчитывается совокупность превышения расходов над

Рисунок 4. Доходы домашних хозяйств (в %)

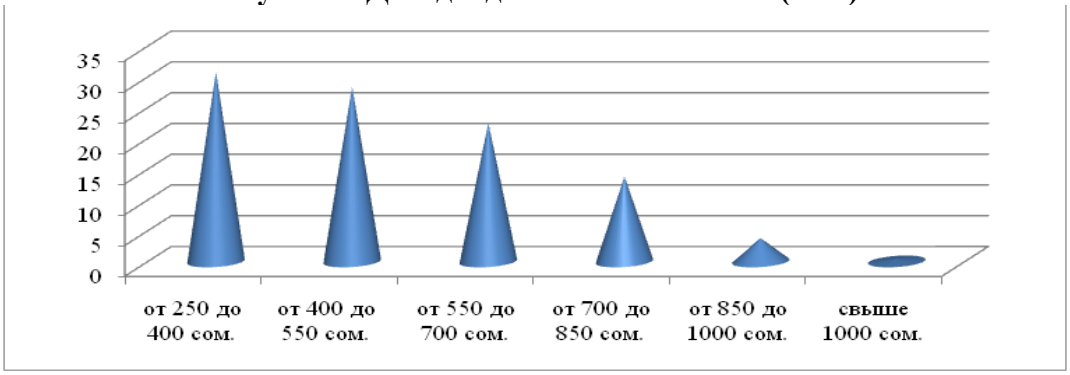

доходами. Во-вторых, данный подход основывается на анализе расходов на определенные группы услуг и товары, а не на общие расходы. Расходы определенного количества респондентов, подозреваемых в получении неформальных доходов, на определенные группы услуг и товаров сравнивают с расходами на соответствующие группы услуг и товаров у групп респондентов, не подозреваемых в получении неформальных доходов. На базе расхождений расходов определяется размер неформальных доходов.

Первый подход - уделяется внимание выявлению группы домашних хозяйств с расходами, превышающими доходы. В случае невозможности объяснить это несоответствие покупками дорогих товаров длительного пользования, недвижимости или какими-то внутрисемейными обстоятельствами, уповают на неформальный доход. Зная долю таких домашних хозяйств и среднее расхождение расходов и доходов, получают оценку неформального сектора.

Второй подход - направлен не на общие расходы домашних хозяйств, а на расходы на определенные группы услуг и товаров. Сопоставят расходы групп респондентов, конкретно подозреваемых в неформальной деятельности (самозанятые) и «не уличенных» в неформальной активности. По величине превышения расходов самозанятых по сравнению с работающими в найме (при одинаковом уровне официальных доходов) судят о доле скрываемого дохода и, таким образом, о масштабах неформальной активности самозанятых.

Данные подходы рассмотрим более подробно на примере экономической теории. Классической реализацией первого подхода стала работа английских экономистов А.Дилнота и К.Морриса. По их мнению: «сравнение доходов и расходов домохозяйств Великобритании позволило оценить не только масштаб неформального сектора, но и социально-профессиональный портрет ее представителей»[2]. Английские экономисты: «объявили участвующими в неформальном секторе домохозяйства, в которых расходы превышали доходы, по крайней мере, на 20% и не менее чем на 3 фунта стерлингов в течение двух недель. Естественно, возникает вопрос: почему выбран именно критерий 20%? Выбор критерия в 20% превышения расходов над доходами был продиктован исключительно из следующих соображений: более высокая граница отсекала домохозяйства, участвующие в неформальном секторе согласно другим исследованиям, а меньший числовой критерий причислял к «теневикам» тех, кто по другим данным не проявлял никакой неформальной активности» [2].

То есть необходимо отметить, что превышение расходов над доходами это может быть не связано с неформальным сектором. Ведь некоторые домашние хозяйства, желая сохранить принятый образ жизни, вполне могут затратить накопления или жить в долг. В жизни бывают разные обстоятельства, когда человек зарабатывает меньше, чем тратит, и при этом не имеет скрываемых доходов? Вот почему Дилнот и Моррис выделяют: «нижнюю границу» и «верхнюю границу» подмножества неформальных домохозяйств. Верхнюю планку определяют те, у кого расходы превышают доходы не менее чем на 20% без разбора причин такой ситуации. Нижнюю границу составляют домохозяйства, чье превышение расходов над доходами не имеет другого объяснения, кроме апелляции к неформальной активности.

Следовательно, какие же домашние хозяйства оказались центром неформальной занятости? С целью выявления социально-профессионального состава неформальных домохозяйств был рассчитан коэффициент участия в неформальном секторе представителей разных профессиональных групп, дифференцированных по условиям занятости (самозанятые, работающие по найму полный или частичный рабочий день). Данный коэффициент участия строился на соотношении числа соответствующих домохозяйств в выявленной «неформальной группе» и их ожидаемого присутствия в ней, если бы участие всех профессиональных групп в неформальном секторе было бы равным[3]. В результате оказалось, что этот коэффициент выше у самозанятых, чем у нанятых работников. Нанятые на полный рабочий день оказались «отлученными от неформальной активности». Квалифицированные и полуквалифицированные

виды деятельности давали больший шанс участия в неформальном секторе, чем неквалифицированные. Однако расчеты, лежащие в основе выводов, вызывают некоторые сомнения по следующим причинам:

- во-первых, данные о расходах домохозяйств относятся к ограниченному (в данном случае - двухнедельному) периоду. Этот период вполне достаточен для некоторых товаров, таких как продукты питания, чтобы судить о среднегодовых расходах по этой статье бюджета. Однако иные затраты могут быть менее регулярными. Например, если семья в период исследования приобрела автомобиль, то оценка среднегодовых затрат окажется явно завышенной. Для того чтобы этого избежать, затраты на товары длительного пользования сглаживают, используя данные о средних расходах по данной статье домохозяйств определенного типа;

- во-вторых, используемые данные о доходах наемных работников относятся к текущему периоду, тогда как доходы, самозанятых определяются за период, предшествующий исследованию, так как их заработки не гарантированы и менее стабильны. В этом случае неизбежна проблема учета инфляции при сравнении прежних доходов и нынешних расходов, а также при сопоставлении доходов самозанятых и нанятых работников [4].

Преимуществом этого подхода является выявление модели неформального сектора с точки зрения социально-профессионального состава ее участников. Что же касается охвата масштаба неформального сектора этим методом, то это едва ли. На это влияет и отказ от участия в опросе наиболее активных неформальных субъектов, и условность определения расходов, на товары длительного пользования, и сложность сопоставления разновременных денежных потоков и т.д. Но если даже будем абстрагироваться от этого, то все равно остается более фундаментальная проблема - выбор меры превышения расходов над доходами, достаточного для отнесения домохозяйств к разряду неформальных. На наш взгляд, самая главная проблема, не позволяющая считать такой подход надежным измерителем неформального сектора, состоит в его принципиальной неготовности улавливать теневые доходы, не проявляющиеся в потреблении. Если эти средства накапливаются, то сколь бы велики они не были, домохозяйство не попадет в разряд неформальных. Обязательное «проедание» неформальных доходов - очень сильное допущение, принятое в рамках данного подхода.

Второй подход, изначально предполагает, что самозанятые более вовлечены в неформальном секторе, чем наемные работники. Следует заметить, что в рамках первого подхода это утверждение является выводом, а во втором подходе - базовой предпосылкой. Суть данного подхода заключается в сравнении соотношения доходов и расходов на определенные группы товаров и услуг у самозанятых и наемных работников. При существующем одинаковом уровне легальных доходов самозанятые тратят на определенные товары и услуги больше, чем наемные работники, что интерпретируется в терминах скрытых доходов. Предварительно зная соотношение расходов и доходов наемных работников, чьи доходы считают прозрачными и формальными, определяют размер истинных доходов самозанятых, позволяющих им нести подобные траты. Поэтому этот подход называют «подходом потребительских равенств» (the expenditure equation approach) [5]. Данный метод учитывает три обстоятельства:

во-первых, необходимо соотношение расходов и доходов рассматривать отдельно по группам товаров и услуг. Дело в том, что расходы на продукты питания и другие, элементарно необходимые товары, увеличиваются при росте доходов не столь заметно, как расходы на развлечения, на сервисные услуги и т.д. Чтобы получить точную оценку, расчеты целесообразно проводить по нескольким товарным группам и отдельно для представителей «белых» и «синих» воротничков.

во-вторых, разнообразные факторы вне неформальной природы: число взрослых и детей в семье, их возраст, тип домовладения и пр. также могут повлиять на соотношение доходов и расходов. К тому же, расходы имеют сезонные колебания и региональную специфику. Следовательно, эти факторы необходимо учитывать как независимые переменные при описании модели расходов.

в-третьих, у самозанятых доходы довольно нестабильны, тем самым расходы менее жестко следуют за колебаниями доходов, повторяя лишь их долговременную траекторию. Отсюда можно сделать вывод о том, что графическое изображение соотношения доходов и расходов у самозанятых будет иметь более пологий вид, чем у наемных работников.

Добавим, что все расчеты показали дифференцированное занижение доходов по разным товарным группам. Поэтому усредняя долю скрытых доходов по всем товарным группам, можно выйти на оценку неучтенных доходов самозанятых и, соответственно, масштабы неформального сектора.

В итоге отметим, что второй подход акцентирует внимание на самозанятых и выявляет долю скрываемых ими доходов, сравнивая их потребление в рамках дифференцированных товарных групп с потреблением других групп населения, чьи доходы считают абсолютно достоверными. Последнее утверждение носит характер допущения, на котором строится вся модель. Недоказанность последнего является «узким местом» данного подхода.

2. Макрометоды (косвенные методы) основаны преимущественно на информации систем сводных макроэкономических показателей официальной статистики данных налоговых и финансовых органов.

В Таджикистане применяется именно этот метод оценки размера неформального сектора экономики. Органы государственной статистики организуют выборочные исследования населения по проблемам занятости. Единицами отбора выступают домашние хозяйства, а единицами наблюдения члены этих домашних хозяйств в возрасте от 15 до 70 лет. Полученные в ходе исследования данные анализируются, и на их основе производится оценка численности и состава экономически активного населения в неформальном секторе экономики. При этом расчет величины недооцененного валового продукта не производится.

3. Оценки детерминантов (метод мягкого моделирования). Этот метод связан с выделением общих факторов, определяющий неформальный сектор, и направлен на расчет его относительных объемов. Динамику неформального сектора можно спрогнозировать с помощью данного метода в случае изменении тех или иных факторов. При оценке составляющих неформального сектора использование данного метода наиболее оправдано, так как его определяющие факторы поддаются количественной оценке.

Преимущество. Позволяет прогнозировать динамику неформального сектора при возможном изменении тех или иных факторов. Недостатки: А) существует проблема поиска квалифицированного эксперта, Б) не являются универсальными. Метод косвенных оценок заключается в приблизительном определении занятости в неформальном секторе с помощью: сочетания данных, характеризующих статус занятости, отрасль экономической деятельности и род занятий; макроэкономическая оценка; сравнительного анализа данных, полученных из различных источников.

Оценка параметров неформального сектора осуществляется в Таджикистане как на государственном, так и на региональном уровне. На государственном уровне используется в основном - балансовый метод, на региональном уровне используются косвенные методы расчета показателей объема производства по отраслям, а также специальные выборочные исследования [3,с.156]. Недостатками метода, где объектами исследования являются производственные единицы неформального сектора, являются следующие: высокая стоимость мероприятия; неполный охват по причине возможного пропуска единиц, с одной стороны, и риск двойного учета – с другой; проблематичность установления связей между различными типами деятельности. Проблема определения размера и границ неформального сектора, несмотря на наличие апробированных методов его расчета, по-прежнему остается актуальной. Дальнейшее изучение данной проблемы, по нашему мнению, должно быть связано с решением следующих задач:

– во-первых, необходимо разграничить понятия «недополученный» и «недооцененный» валовой продукт, уточнив экономическое содержание каждого из них;

– во-вторых, выбрать наиболее приемлемый алгоритм расчета недополученного валового продукта, связанного с инвалидизацией и заболеваемостью трудоспособного населения и недооцененного валового продукта формируемого из-за наличия неформального сектора;

– в-третьих, сравнить результаты полученных величин недополученного и недооцененного валового продукта за отдельные годы, предполагая, что значение второго должно превышать первое;

– в-четвертых, разработать модель, отражающую зависимость темпов роста (снижения) валового продукта от темповых показателей, приведенных в натуральных единицах измерения.

В последнее время этому методу уделяется все больше внимания, поскольку он базируется на показателях, измеряемых в натуральных единицах, что делает все проводимые расчеты в достаточной степени достоверными. Данный метод является одним из наиболее применяемых в странах с переходной экономикой. В конечном итоге можно отметить, что каждый метод имеет свои преимущества и недостатки, и предвзятость в оценках неформального сектора почти наверняка преобладает, в настоящее время более точная информация недоступна. Совершенно ясно, что неформальный сектор не может быть оценен абсолютно точно и оценки различными методами могут иметь погрешность +/- 15 процентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Система национальных счетов ООН. Международные рекомендации по неформальному сектору 1993г.
2. Dilnot A. The informal sector elephant / A. Dilnot. C. Morrisson // World Development. - 1996. -Vol.24. -No. 10.

3. Барсукова С. Неформальная практика российского бизнеса в зеркале транзакционных издержек / С. Барсукова; под ред. М.А. Портного // Проблемы, успехи и трудности переходной экономики. Серия «Научная перспектива». -М., 2000. -выпуск XVI. -251 с.
4. Джонмамадов Ш.Б. Неформальная занятость: специфика функционирования в переходной экономике / Ш.Б. Джонмамадов. - Душанбе: Ирфон, 2010. – С.68.
5. Барсукова С.Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ / С.Ю. Барсукова // Вопр. статистики. – 2003. -№5. -С.16-23.

УСУЛҲОИ ҲИСОБНАМОИИ ҲАҶМ ВА БАҲОГУЗОРИИ БАХШИ ҒАЙРИРАСМӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақола усулҳои ҳисоби ҳаҷм ва баҳогузории бахши ғайрирасмӣ дар соҳаи хизматрасонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Таҷрибаи мамлакатҳои байналхалқӣ нишон медиҳад, ки то ҳол усули универсалии ҳисобнамоии ҳаҷм ва миқёси бахши ғайрирасмӣ вуҷуд надорад. Бинобар ин, мутахассисони машҳури хориҷӣ оид ба омӯзиши бахши ғайрирасмӣ ва иқтисодиёти ғайрирасмӣ усулҳои гуногуни ченкунии фаъолияти бахши ғайрирасмиро пешниҳод менамоянд: микро усул, макро усул ва баҳогузории детерминантҳо. Дар тадқиқоти худ 2 усули мустақими ченкунии бахши ғайрирасмӣ дар соҳаи хизматрасониро истифода намудем: аз рӯйи сохтори истеъмоли хоҷагиҳои хонаводагӣ ва аз рӯйи номувофиқати даромаду хароҷот. Инчунин, дар мақола норасоӣ ва бартариятҳои ҳар як усули ҳисобнамоӣ ва баҳогузории бахши ғайрирасмӣ дар соҳаи хизматрасонӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: бахши ғайрирасмӣ, шуғли ғайрирасмӣ, даромад, хароҷот, хоҷагии хонагӣ.

МЕТОДИКА РАСЧЕТА ОБЪЕМОВ И ОЦЕНКИ НЕФОРМАЛЬНОГО СЕКТОРА В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье рассматривается методика расчета объемов и оценки неформального сектора в сфере услуг Республики Таджикистан. Практика международных стран показывает, что вплоть до настоящего времени не существует четких методов расчета объема и масштаба неформального сектора. Поэтому известные зарубежные специалисты по изучению неформального сектора и неформальной экономики предлагают разные методики измерения деятельности неформального сектора: микрометоды, макрометоды и оценка детерминантов. В своем исследовании мы исходим из 2 – прямых методов измерения неформального сектора в сфере услуг: по структуре потребления домашних хозяйств, по расхождению расходов и доходов. Также в статье рассмотрены недостатки и преимущества методов расчета и оценки неформального сектора в сфере услуг.

Ключевые слова: неформальный сектор, неформальная занятость, доход, расход, домашнее хозяйство.

METHOD OF CALCULATION OF VOLUMES AND EVALUATION OF THE INFORMAL SECTOR IN THE SPHERE OF SERVICES

The article discusses the method of calculating the volume and evaluation of the informal sector in the service sector of the Republic of Tajikistan. The practice of international countries shows that, until now, there are no clear methods for calculating the volume and scale of the informal sector. Therefore, well-known foreign experts on the study of the informal sector and the informal economy offer different methods for measuring the activities of the informal sector: micromethods, macromethods and evaluation of determinants. In our study, we proceed from 2 - direct methods for measuring the informal sector in the services sector: by the structure of household consumption, by the divergence of expenditures and incomes. The article also discusses the disadvantage and advantage of methods for calculating and evaluating the informal sector in the services sector.

Key words: informal sector, informal employment, income, expenditure, household.

Сведения об авторах: ***Хамидов Абдусалим Худойбердиевич*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, старший преподаватель кафедры менеджмента. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **985-12-92-22**
Джонмамадов Шермамад Бекмамадович - Хорогский государственный университет имени Моеншо Назаршоева, доктор экономических наук, доцент, ректор. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Ш. Шотемура, 131/5. кв. 7. Телефон: **934-43-04-05**

Information about the authors: ***Khamidov Abdusalim Khudoiberdievich*** - Tajik State University of Finance and Economics, senior lecturer of the Management Department. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Phone: **985-12-92-22**
Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Khorog State University named after Moensho Nazarshoyev, Doctor of Economics, Associate Professor, Rector. **Address:**734067, Republic of Tajikistan, Khorog, street S. Shotemura, 131/5.sq. 7

УДК 336.2(575.3)

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАДҚИҚОТИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРИИ ВОҚЕИИ ХОРИҶӢ

Сафаров А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисоди байналмилалӣ яке аз хусусияти хосси рушди иқтисодиёти ҷаҳон муносибатҳои васеи пуршиддати хоҷагии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, ки барои рушди тиҷорати байналхалқӣ, воридоти зиёди асъори хориҷӣ, афзоиши гардиши тиҷорати молу хизматрасонӣ, фаъолгардонии ҳаракати сармоя ва мубодилаи таҷрибаву илму техникӣ мусоидат менамояд. Таҳлили фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки тақвияти ҷараёнҳои интегратсионӣ ва рушди муносибатҳои мутақобилаи давлатҳо ба муносибатҳои васеи бисёрҷониба ва ҷалби сармоягузории хориҷӣ оварда

мерасонад. Ғайр аз ин қайд кардан бамаврид аст, ки дар рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишвар, пеш аз ҳама, саҳми сармоягузории воқеии хориҷӣ назаррас мебошад.

Аз ин рӯ, дар шароити маҳдуд будани пасандози дохилӣ дар кишвар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ҳамчун сарчашмаи иловагии маблағгузорӣ базаи сармоягузориро мустаҳкам намуда, барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ пояи устувори молиявӣ мегузорад. Дар шароити кунунӣ рушди ҷараёнҳои инвеститсионӣ ва ҳамкории мутақобилаи давлатҳо қисми ҷудонашавандаи сиёсати берунаи давлатҳои муосир ба шумор рафта, шарти муҳимми ҳамгироии иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки сармоягузории воқеии хориҷӣ яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини рушди босуботи иқтисодии кишвар мебошад. Ин ҳадаф, пеш аз ҳама, ба воситаи ҷалби сармояи хориҷӣ, қарзҳои инвеститсионии хориҷӣ, таъсиси корхонаҳои муштарак бо иштироки хориҷиён, татбиқи лоиҳа ва барномаҳои инвеститсионӣ дар якҷоягӣ бо шарикони хориҷӣ ва, инчунин, амалӣ намудани ҳамаи ин амалиётҳо дар хориҷи кишвар, ки таҷрибаи ҳамарӯзаи давраи муосир ба ҳисоб меравад. Албатта, ин ҷараёнҳо ба васеъ дарк кардани самтҳои нави илмӣ, муқаррароттҳои консептуалии рушдёфтаи назарияҳои машҳури иқтисодӣ дар соҳаи мазкур ниёз доранд [2,с.16]. Дар адабиётҳои мухталифи иқтисодӣ оиди сармоягузории воқеии хориҷӣ таснифот ва шарҳи гуногун мавҷуд мебошад, ки ҷанбаҳои мухталифи тадқиқоти мазкурро пешниҳод мекунад. Чи тавре ки дар боло қайд кардем, сармоягузорӣ ба сармоягузории воқеӣ, молиявӣ ва дигар намуди сармоягузорӣ ҷудо мешаванд. Вобаста ба объекти тадқиқоти мо қайд кардан муҳим аст, ки сармоягузории воқеии хориҷӣ вобаста ба шарту асосҳои гуногун аз тарафи давлатҳои тараққикарда ва ташкилотҳои бонуфузи байналхалқии молиявию иқтисодӣ ва олимони иқтисоддон гуногун таснифот ва шарҳ дода мешавад.

Таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки кушиши аввали шарҳи моҳияти сармоягузории мустақими хориҷӣ дар назарияи бартарияти қиёсӣ аз тарафи Д. Рикардо мушоҳида шудааст. Дарк кардан зарур аст, ки бо вуҷуди ин назария пурра шарҳ додании сармоягузории мустақими хориҷӣ, ки дар консепсияи ду давлат, ду маҳсулот ва зудҳаракати мукаммали омилҳои истеҳсолот дар сатҳи маҳаллӣ такя кардан номумкин мебошад. Чунин модел дар шакли васеъ ва ҳаматарафа шарҳ додани табиати сармоягузории мустақими хориҷиро натавонист. Модели Д. Рикардо назарияи бартарияти қиёсӣ афзоиши саҳми сармоягузории мустақими хориҷиро муайян намекард ва дигар моделҳо ба монанди назарияи портфели истифода бурда мешуданд. Инчунин, ин кушишҳо низ муваффақ нашуданд, зеро ки назарияи портфели ҷамъ шудани сармоягузории хориҷиро дар портфели қоғазҳои қиматнок шарҳ дода воридоти сармоягузории мустақими хориҷиро шарҳ дода натавонист [3,с.198].

Ғайр аз ин аз адабиётҳои гуногуни иқтисодӣ бармеояд, ки тафсири мафҳуми сармоягузории мустақими хориҷӣ мушкилиҳои методологӣ ба вуҷуд оварда, дар бисёр ҳолатҳо муқобилмаънои сармоягузории молиявӣ, ки маблағгузори ба қоғазҳои қиматнок ва ба даст овардани ҳисса дар моликияти ширкатҳо арзёбӣ мегардад. Дар баробари ин, вобаста ба ҳаҷми ин ҳисса, дар бораи сармоягузори мустақим ақидаи ягона вуҷуд надорад. Нуқтаи назари умумие, ки ЮНКТАД пешниҳод мекунад «Қоидаи 10%», ки мувофиқи он ба даст овардани на кам аз 10% фаъолони ширкат ҳамчун қарори дарозмуҳлати стратегӣ арзёбӣ намегардад ва амали сармоягузории молиявиро ифода мекунад. Сармоягузории мустақим дар навбати худ оиди объекти маблағгузорӣ, сармоягузорӣ ба бизнеси калон («M&A investment))) ва сармоягузорӣ ба бизнеси нав («greenfield investment))) маънидод карда мешавад. Дар оянда пешниҳод мешавад, ки ин назария тарафдорӣ шуда, таснифот аз рӯйи он муайян шавад ва обекти баррасишаванда маҳз сармоягузории мустақими хориҷӣ ба истеҳсолоти нав ҳисоб карда мешавад.

Дар ИМА ба сармоягузории воқеии хориҷӣ чунин сармоягузори фаҳмида мешавад, ки агар сармоягузор 10%-и моликияти корхонаро доро бошад ё ин ки қабул мекунад. Чунин таснифот дар дигар давлатҳои тараққикарда низ ба монанди Олмон ва Ҷопон қабул карда шудааст. Дар Федератсияи Россия мувофиқи маълумотҳои кумитаи омор сармоягузории воқеӣ ҳамчун сармоягузорие, ки аз тарафи сармоягузорони бевосита амалӣ мешавад, яъне аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки пурра ё ин ки 10%-и саҳмия ё сармояи корхонаро соҳибӣ мекунанд, фаҳмида мешавад.

Дар баробари ин, қайд кардан муҳим аст, ки чунин таснифот дар тавсияи Ташкилоти ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (ОЭСР) дода мешавад. Мувофиқи он қисми ҷудонашавандаи сармоягузории воқеӣ ин соҳибии на кам аз 10%-и сармояи саҳомӣ ё 10%-и саҳмияҳои ба овоз додашуда, ки мувофиқи шарҳи ин ташкилот ба сармоягузор манфиати дарозмуҳлатро таъмин менамояд, муносибатҳои дарозмуҳлатро байни сармоягузорони воқеӣ ва корхонаҳо муқаррар мекунад ва таъсироти дараҷаи баланди идоракунии корхонаро низ муқаррар менамояд [4,3].

Барои муайян намудани чунин мавқеъ Хазинаи байналмилалии асъор се сатҳи назорат аз рӯйи мутобиқи ҳамаи давлатҳо пешниҳод кард: 25 ва зиёда аз он оинномаи сармоявӣ дар ихтиёри як соҳибмулк; 50 ва зиёда аз он фоизи саҳмия дар ихтиёри соҳибмулк, ки ҳуқуқи овоз доданро медиҳад; нақши асосӣ, ки одатан ба соҳибмулке, ки на кам аз 75% саҳмияи ширкатро соҳибӣ мекунад. Чи тавре ки аз таҷрибаи давлатҳои гуногун маълум мегардад, СМХ вобаста ба хусусияти хосси хоҷагидории давлатҳои алоҳида ва сатҳи рушди иқтисодиёт СМХ аз рӯйи критерияҳои гуногун арзёбӣ мегардад. Масалан, мувофиқи қонунгузории Россия ба СМХ ба даст овардани на кам аз 10% ҳисса, дар Фаронса 20%, Олмон-25%, ИДМ-10% Канада -50%, Тоҷикистон-10% дар оинномаи сармоявии корхона фаҳмида мешавад. Мавҷудияти назарияҳои гуногун дар адабиётҳои иқтисодӣ ва ақидаҳои мухталифи олимон оиди сармоягузории мустақими хориҷӣ, ки консепсияи проблемаи баррасишавандаро шарҳ медиҳанд, исбот менамояд, ки ташаккулёбии сармоягузории мустақими хориҷӣ дар марҳилаҳои гуногун ва солҳои зиёд ташаккул ёфтааст. Дар баробари ин, новобаста аз он ки ҳамаи ин назарияҳо дар рушду нумуи илми муосир ва таҷрибаи хоҷагидории ҷалби сармояи хориҷӣ саҳми босазо гузошта бошанд ҳам, дар айни замон ягона назарияи сармоягузории мустақими хориҷӣ мавҷуд нест. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи қонунгузорӣ оиди сармоягузорони мустақим чунин омадааст: Сармоягузориҳои мустақим аз тарафи сармоягузор соҳибӣ, харидорӣ намудани на камтар аз 10%-и ҳисса, ҳиссаҳо (саҳм) дар сармояи оинномавӣ (шарикона)-и ташкилоти тиҷоратӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст ё аз нав таъсис дода мешавад, инчунин, сармоягузорӣ ба воситаҳои асосии филиали шахси ҳуқуқии хориҷии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсисёбанда ба ҳисоб меравад [1]. Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки ҳангоми амали намудани фаъолияти сармоягузории мустақими хориҷӣ хусусияти асосии сармоягузорӣ на моликият, балки назорат ва ҳиссаи сармоягузор, ки нишонаи асосии мавҷудияти мавқеи муҳим дар идоракунии объекти сармоягузорӣ мебошад.

Назария ва таҷрибаи хоҷагии чаҳонӣ нишон дод, ки шаклҳои сармоягузории мустақими хориҷӣ хеле гуногуншакл мебошанд. Онҳо дар ҳиссагузории ширкатҳои фаъолияткунанда ва иштирок дар ширкатҳои муштарак ва, инчунин, дар таъсиси ширкати нав ва истихроҷи маъданҳои фоиданок ширкат меварзанд. Дар мазмуни васеъ сармоягузории мустақими хориҷӣ номгӯйи пурраи фаъолони ғайримоддӣ, технология, объектҳои моликияти зеҳнӣ, таҷрибаи идоракунӣ ва маркетингиро дар бар мегирад. Объекти таҳлили иқтисодчиён дар бисёр маврид маҳз сармоягузории мустақими хориҷӣ дар истеҳсолоти нав сурат мегирад. Дар ҳолати сармоягузории молиявӣ чун қоида воридоти сармоя дар иқтисодиёт ба назар намерасад ва сохтори соҳаҳо ва бозори меҳнат ба таври қатъӣ дигар намешавад. Барои ҳамин таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёт фақат аз рӯйи нишонаҳои ғайримустақим арзёбӣ мегардад [5,с.15].

Тавре дар боло қайд кардем дар асри XIX назарияи классикии иқтисодӣ тиҷорати байналхалқиро ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди ҳамгироии иқтисодиёти байналхалқӣ баррасӣ мекард. Ин ҷараёнҳо ҳамчун шарти рушди бойигарии миллӣ ва ташаккули муносибатҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб рафта, барои ба вуҷуд омадани ширкатҳои фаромилалӣ (ТНК) мусоидат мекарданд. Маҳз ин ширкатҳои бузург бо иқтидорӣ калони молиявию шабакаҳои истеҳсолӣ дар тамоми давлатҳои дунё ширкатҳои фаръиро пайдо карданд ва барои рушди СМХ пояи устувор гузоштанд.

Таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки аксарияти олимони иқтисоддон сармоягузории мустақими хориҷиро барои давлати қабулкунанда ҳамчун омили муҳимми рушди иқтисодӣ арзёбӣ мекунанд. Дар ҳақиқат ҳам таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби СМХ чи тавре ки дар боло қайд кардем, ҳамчун сарчашмаи иловагии маблағгузорӣ ба ҳисоб рафта, барои баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии шаҳрвандон ва муҳайё намудани шароити арзанда барои шаҳрвандон низ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки СМХ на фақат таъсири мусбӣ, балки таъсири манфӣ низ ба иқтисодиёт расонида метавонанд ва, инчунин, сарчашмаи хатар низ дар баъзе маврид шуда метавонанд. Таъсири манфӣ дар маҳдуд намудани манфиатҳои соҳибкорони дохили кишвар, паст шудани қурби асъори миллӣ, суст шудани назорати муносибатҳои истеҳсолии кишвар, ғайри фаъол гардидани тавозуни пардохт ва монанди инҳо ифода меёбад.Қайд кардан зарур аст, ки таъсири мусбӣ аз СМХ назар бар таъсири манфӣ зиёдтар буда, дар рушди кишвар саҳми босазо дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаҳои методологии СМХ ҳамчун категорияи иқтисодӣ барои таҷрибаи молиявии хоҷагидорӣ ва илми иқтисодӣ зарур мебошад. Бинобар ин, истифода ва қабули як назария оиди СМХ ҳамчун асос қабул кардан қобили қабул намешуморем ва фақат ба воситаи ҳаматарафаи омӯзиши назария ва таҷрибаи хоҷагидории давлатҳои гуногун, ки дар бозори ҷаҳонии сармоя имрӯз ҷой доранд, ошкор намудани махсусияти ин проблема ғайри имкон мебошад.

Назарияи СМХ назар бар дигар назарияҳо дар шароити муосир ташаккул ёфта, таълимоти навтар мебошад. Ин назария ҳамчун соҳаи алоҳидаи тадқиқот аз соли 1960 арзи вуҷуд кард. СМХ дар даврањои тӯлонӣ қисми ҷудонашавандаи сармоягузории портфелӣ ба ҳисоб мерафтанд ва соли 1960 чи тавре ки мо дар боло қайд кардем, Хаймер яке аз олимони аввалин буд, ки СМХ аз сармоягузории портфелӣ ҷудо мекард. Назарияи сармоягузории портфелӣ, ки СМХ-ро дар бар мегирифт ҳаракати сармояро аз як давлат ба давлати дигар дар асоси гирифтани фоидаи калон маънидод мекард.

Дар асоси гуфтаҳои боло ва мувофиқии методологияи тадқиқот назарияҳои муҳимтарини консепсияи СМХ-ро бо мақсади ошкори омилҳое, ки ба ҳаҷм ва сифати СМХ таъсир мерасонанд мувофиқи ақидаҳои таҳиягарони ин назария чунин тавр таҳлил кардан мумкин аст. Таҳлили эмперикӣ самти назарияи иқтисодии масъалаҳои амалӣ намудани СМХ-ро нишон медиҳад, ки ҳамаи ин назарияҳо хусусияти хосро доро мебошанд. Дар аввал назарияи СМХ дар адабиётҳои иқтисодӣ на он қадар бисёр ба чашм мерасид. Самтҳои алоҳидаи назарияи махсуси СМХ дар нимаи дуюми асрҳои XX ташаккул ёфтаанд. Пеш аз ҳама, ин ба он вобастагӣ дорад, ки амалан ҳамаи олимони иқтисоддон ҷараёни амалии СМХ аз нуқтаи назари дигар ҳолатҳои иқтисодӣ баррасӣ намуда, ҳамчун объекти алоҳидаи тадқиқот онро ҷудо накардаанд. Зуҳуроти СМХ аз нуқтаи назари мухталиф микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, муносибатҳои байнихоҷагидории иқтисодӣ омӯхта шуда, ба назарияи махсуси иқтисодӣ дар шароити муосир ворид карда мешавад.

Дуюм бошад, махсус қайд кардан лозим аст, ки қувваи ҳаракатдиҳанда ва маҷмӯи рушди назарияи СМХ бо тақвияти ҷараёнҳои ҷаҳонишавии иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Азбаски таҷрибаи ҷараёни СМХ на ҳама вақт бо тақсимоти байналхалқии меҳнат ва тиҷорати байналхалқӣ вобастагӣ нишон медод, аз ин сабаб дар доираи назарияи мазкур кушиши фаҳмондани сабаби амалӣ шудани СМХ ва хусусияти ҷобаҷокунии онҳо ба миён омад. Ин назария дар охири солҳои 50-ум ва аввали 60-ум асри XX ташаккул ёфт.

Пеш аз ин таҳлили иқтисодчиён оиди татбиқи ҳолатҳои мушаххаси СМХ барои он маҳдуд буданд, ки чунин шакли сармоягузорӣ дар муносибатҳои иқтисоди байналхалқӣ нақши калонро иҷро намекарданд. Фақат дар солҳои 60-ум бинобар сабаби буҳрон ва пош хӯрдани низоми мустамликавӣ ва ғасбӣ (экспансия) сармоягузории хориҷии давлатҳои сеюм назарияи СМХ такмил дода шудаанд [6,9].

Дар назарияҳои муосири ҳаракати байналхалқии сармоя хусусияти хоссе, ки аз дигар таълимот онро фарқ мекунонад, пеш аз ҳама, ин маркази диққати тадқиқотро аз омил ва шароитҳои макроиқтисодӣ ба микроиқтисодӣ гузаронидан мебошад. Дар адабиётҳои П. Бакли. М. Кассона, Ҷ. Даннинга, Ҷ. Макмануса, В. Вилямсона сармоягузории хориҷӣ аз нуқтаи назари корхонае, ки маблағгузорӣ шуда, таҳлил карда мешавад. Ин иқдомро ба баланд шудани нақши ширкатҳои фаромилалӣ (ТНК) ва бонкҳои фаромилалӣ (ТНБ), ки қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи ҷараёни глобализатсия ва иштирокчиёни асосии ҳаракати байналхалқии сармоя мебошанд, вобаста кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар доираи консепсияи ширкатҳои фаромилалӣ таҳияи бисёр модели содироти сармоя, аз он ҷумла дар шакли СМХ баррасӣ мегардад. Дар байни онҳо аз ҳама машҳур модели бартарияти монополиста, доираи давраи истифодабарии маҳсулот ва интернатсионализатсия мебошад [2,с.16]. Дар асоси суханҳои дар болозикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки баҳсу мунозира оиди СМХ ва нақши он дар рушди иқтисодиёт ақидаҳои гуногуни илмиро иникос менамояд. Дар баробари ин, ҷараёни гуногуншакли СМХ ва самараи он барои рушди ҷомеа ба инобат гирифта, зарурияти такмили фаъолияти илмии масъалаи барассишаванда ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар қаламрави кишвар ба миён меояд. Дар шароити рушди ҷараёнҳои интегратсионӣ ҷалби сармояи хориҷӣ барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ шарти муҳимми молиявӣ ба ҳисоб рафта, барои давлат, пеш аз ҳама, чи тавре ки дар боло қайд кардем, яке аз қувваҳои муҳимтарини ҳаракатдиҳандаи хоҷагидории мамлакат низ ба шумор меравад. Ин нақшро СМХ фақат дар ҳолате иҷро карда метавонад, ки дар давлат маҷмӯи шароитҳои муфид аз қабили мавҷудияти иқлими мусоиди сармоягузорӣ бо дарназардошти муқаррароти илмиву назариявӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ фароҳам бошад.

Масъалаи таъсири сармоягузории хориҷӣ ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ, аз он ҷумла ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои охир яке аз масъалаҳои муҳимми на фақат давлатҳои алоҳида, балки хоҷагии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Рушди босуботи воридоти сармоя барои тараққиёти минбаъдаи давлатҳои рӯ ба тараққӣ пояи устувори молиявӣ гузошта, барои воридоти технологияи муосир, афзоиши асъори хориҷӣ, рушди муносибатҳои тиҷоратии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мусоидат намуда, шарти муҳимми рушди алоқаи байнидавлатҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо», аз 3.08.2018. -№1547.

2. Бродский И.Б. Анализ и оценка эффективности привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику России: дисс. к.э.н. 08.00.05 / И.Б. Бродский. –М., 2009. –С.13.
3. Осей Д.Д. Обзор теорий прямых иностранных инвестиций (ПИИ) / Д.Д. Осей // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2016. -№2(54). –С.198.
4. Смирнов Т.В. Прямые иностранные инвестиции в системе факторов экономического роста: дис к.э.н.08.00.01 / Т.В. Смирнов. –М., 2004. –С.3.
5. Рогатнев Н.С. Эффекты прямых иностранных инвестиций в развивающихся странах: типология, моделирование, регулирование: дисс. к.э.н. 08.00.01 / Н.С. Рогатнев. -Воронеж, 2015. С-15.
6. Матраева Л.В. Прямые иностранные инвестиции в современной мировой экономике: Монография / Л.В. Матраева. -М: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2013. -196 с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАДҚИҚОТИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРИИ ВОҚЕИИ ХОРИҶӢ

Дар мақола масъалаҳои назариявии сармоягузории воқеии хориҷӣ ҳамчун категорияи муҳимми илми иқтисодӣ тадқиқ шудааст. Инчунин, дар мақола ақидаҳои олимони гуногуни иқтисоддон оиди рушди сармоягузорӣ ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисоди миллӣ тадқиқот бурда шудааст. Қайд карда мешавад, ки сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди илми иқтисодӣ объекти муҳимми тадқиқоти назариявии олимони иқтисоддон ба ҳисоб меравад. Муаллиф диққати махсусро ба масъалаҳои назариявӣ ва таҳлили сармоягузории воқеии хориҷӣ медиҳад. Қайд карда мешавад, ки омӯзиши СМХ асосҳои консептуалии рушди сармоягузориро ошкор намуда, самтҳои нави тадқиқоти илми иқтисодиро муайян мекунад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки ҷалби сармоягузории хориҷӣ ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: сармоягузории мустақими хориҷӣ, асосҳои консептуалӣ, иқтисодиёти миллӣ, иқлими сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ ва муносибатҳои иқтисоди байналхалқӣ.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

В статье исследованы теоретические вопросы к исследованию прямых иностранных инвестиций как важнейшая категория экономической науки. В статье также исследуются взгляды различных ученых-экономистов о развитии инвестиций как движущей силы развития национальной экономики. Отмечается, что инвестиция как экономическая категория на разных этапах развития экономической науки становится важным объектом теоретического исследования ученых-экономистов. Автор особое внимание уделяет теоретическим вопросам и анализу прямых иностранных инвестиций. Отмечается, что изучение ПИИ помогает выявить концептуальные основы развития инвестиций и обнаружить новые направления в исследовании экономической науки. Исследованием установлено, что привлечение иностранных инвестиций и создание благоприятного инвестиционного климата в стране способствуют обеспечению экономического роста. Автором рассмотрены различные концепции и суть ПИИ как экономической категории, влияющей на повышение их роли в развитии национальной экономики.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, концептуальные основы, национальная экономика, инвестиционный климат, экономический рост, рыночная экономика и международные экономические отношений.

SOME THEORETICAL QUESTIONS TO RESEARCH OF LINES FOREIGN TO INVESTMENT

Annotation: In the article theoretical questions are investigational to research of lines foreign to the investment as an important category of economic science. In the article also investigated looks of different scientific economists about development of investment as motive force of development of national economy. It is marked that investment as an economic category in the different stages of development of economic science becomes an important object theoretical research of economists. Author the special attention spares to the theoretical questions and analysis of direct foreign investments. It is marked that the studies of investment helps to educe conceptual bases of development of investment and to find out new directions in research of economic science. It is set research, that bringing in of foreign investment and creation of favourable investment climate in a country assist providing of the economy-growing. An author is consider different conceptions and investment essence as an economic category, influencing on the increases of their role in development of national economy.

Key words: direct foreign investments, conceptual bases, national economy, investment climate, economy growing, market economy and international economic relations.

Сведения об авторе *Сафаров Абдумалик Абдусатторович* – Таджикский национальный университет, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **abdumalik_198605@mail.ru.** Телефон: **(+992) 985-98-50-05**

Information about author: *Safarov Abdumalik Abdusattorovich* - Tajik National University, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 98-598-50-05**

УДК 330.34

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКӢ ДАР ДОИРАИ АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

Мирсаидов М.Н., Шафиев Б.З.
Академияи хоҷагии халқи Россия ва ҳадамоти давлатии назди Президенти ФР, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Қарзи ипотекӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз унсурҳои муҳимми механизми такрористеҳсол арзёбӣ мегардад. Қарзи ипотекӣ ҳамчун муносибатҳои иқтисодӣ таърихи

дуру-дароз ва рушди худро дорад. Ҷанбаҳои иқтисодӣ-молиявӣ, ҳуқуқӣ ва таъсири иҷтимоии он аз ҷониби олимони хориҷӣ бо тарзу равишҳои гуногун омӯхта шудааст, вале дар муҳити илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нав буда, олимон пайгирии онро дар шароити иқтисоди бозорӣ аз оғози соҳибистиқлолӣ шурӯъ намудаанд. Ҷанбаҳои назариявӣ-амалии он бо дарназардошти шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кам омӯхта шудааст.

Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявии қарзи ипотекиро дар доираи асосҳои институтсионалӣ муҳим шуморида, бурдани таҳқиқотро дар ин самт шарти асосӣ медонем. Ипотека аз калимаи юнонии hypoteka гирифта шуда, маънои тиргак, сутунча ва ё танбаро дорад. Таърихи ипотека бо пайдо шудани моликияти хусусии замин ва муносибатҳои қарзӣ мутааллиқ аст. Истиллоҳи «ипотека» дар асри VI- VII то замони мо ба истифода ворид шудааст. Муаррифигари ин калима сиёсатшинос, қонунгузор Архонт Солон мебошад. Дар он замон маънои ипотека таъмини масъулияти қарздор дар назди қарздиҳандагони соҳиби заминро ифода мекард.

Чунонки доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Анатолий М.Б. менависад: «Таърихи пайдоиши ипотека аз Юнони қадим оғоз мегардад. Дар марҳиллаи аввали рушди ипотека дар сарҳади замин, ки ба қарзгиранда марбут буд, сутун бо навиштаҷоти шоҳиди қарзи заминдор гузошта мешуд. Баъдатар барои ин мақсад, китобҳо истифода мешуданд, ки онҳоро “китобҳои ипотекӣ” ном мебурданд. Ҳамин тавр, дар Юнони қадим шаффофият таъмин карда шуда, иҷозад дода мешуд, ки ҳар як ҷонибҳои манфиатдор аз ҳолати мавҷудаи моликияти замин боварӣ ҳосил кунад» [1,с.6]. Коршиноси масоили қарзҳои ипотекӣ Шетинин Я.В. дар китоби худ бо номи «Талабот ба қарзӣ ипотекӣ» қайд мекунад, ки дар давраи Рими қадим талабот ба воситаҳои пулии қарзӣ муносиб ба ипотека марҳилаи нави рушдро пайдо кард. Аллакай дар асри I то замони мо дар Империяи Рим институтҳои қарзҳои ипотекӣ бунёд ва вазифагузорӣ шуда буданд, ки барои шахсони воқеӣ дар асоси гарави амвол қарзҳо медоданд [2,с.14]. Ҳамин тавр, ипотека ҳамчун унсури муҳимми иқтисодӣ-ҳуқуқӣ дар сатҳи давлатҳо пазируфта шуда, марҳила ба марҳила дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон паҳн гардид.

Новикова С.Ю. дар таҳқиқоти худ назарияҳои гуногуни мактабҳои илмиро вобаста ба қарзи ипотекӣ ошкор намудааст. Маънидоди ин назарияҳо дар ҷадвали зерин пешниҳод мегардад.

Ҷадвали 1. Маънидоди назарияҳои мактабҳои илмӣ вобаста ба қарзи ипотекӣ

Мактабҳои илмӣ	Маънидоди назрияҳо оид ба қарзи ипотекӣ
Иқтисодиёти сиёсии классик	Аз нуқтаи назарияи иқтисодиёти сиёсии классик қарзи ипотекӣ ин шакли мушаххаси ҳаракати сармояи қарзӣ, таъмини давомнокии давраи сармоягузорӣ ва сохтмон, ки хусусиятҳои худро доро мебошад, маънидод мешавад.
Назарияи иқтисодии неоклассикӣ	Қарзи ипотекӣ ҳамчун воситаи молиявии сармоягузорӣ барои манзил пешниҳод мегардад. Ба даст овардани манзил дар шакли моликияти шахс ҳамчун гузоштани сармоя ба амвол, ки даромад меорад дида баромада мешавад. Сармоягузорӣ ба манзил барои худ ҳамчун хонаи нав ба даст овардан ба таври субъект бо мақсади дар он зиндагӣ кардан ҳамчун соҳибхона ва барои дигарон додани иҷораро дар бар мегирад.
Назарияи кейнсионӣ	Самтҳои мақсадноки воситаҳои пулии давлатӣ тавассути механизми ипотекии сармоягузорӣ-қарзӣ дар соҳаи манзил имконият медиҳад, ки таъсири аз ҳама бештари рушди ММД (нисбат ба дигар роҳҳои алтернативӣ) ба даст оварда шавад.
Назарияи институтсионалӣ	Қарзи ипотекӣ ҳамчун як институти иқтисодӣ, тарзи мушаххаси таъмини функсия барои субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба сифати муносибатҳои қарзӣ баромад мекунад, фаҳмида мешавад. Ипотека шакли иқтисодии ҷорӣ намудани мақоми қарзгир дар асоси супориши дарозмуддати шартномавӣ ба субъекти вазифаи иҷрои уҳдадориҳои шартномавӣ (таъмини мувофиқи пардохти қарз) мебошад, ки ба мустаҳкамкунии ҷузъи институтсионалии сарфакоронаи рафтори хоҷагидорӣ оварда мерасонад. Ба хавфҳои институтсионалии ипотека натиҷаҳои манфии эҳтимолии муносибатҳои шартномаҳои ипотекӣ дохил мегардад.

Сарчашма: Новакова С.Ю. Ипотечный кредит как фактор макроэкономический динамики. Монография / С.Ю. Новакова. - Орел: ФГБОУ ВПО «ОГУ», 2012. –С.6-23

Омӯзиши консепсияҳои мактабҳои илмӣ дар ҷадвали 1 пешниҳодшуда муайян намуд, ки назарияҳо гуногун буда, якдигарро пурра мекунанд. Бо дарназардошти назарияҳои зикршуда, қарзи ипотекиро ҳамчун ҳаракати сармояи қарзӣ, воситаи молиявии сармоягузорӣ барои манзил, самтҳои мақсадноки воситаҳои пулии давлатӣ тавассути механизми ипотекӣ ва ба сифати институти иқтисодӣ, тарзи мушаххаси таъмини функсия барои субъектҳои хоҷагидорӣ ҳисобида шуда, ҳамчун намуди махсуси шартнома, ки шакли ҳуҷҷатиаш амонатӣ буда, шартҳои муомила байни қарздиҳанда ва қарзгирандаро муқаррар намуда, амал мекунад, фаҳмидан мумкин аст. Ҷузъиёти мусбии қарзи ипотекиро манбаи воридкунандаи даромад, мустаҳкамкунии ҷузъи институтсионалии сарфакоронаи рафтори хоҷагидорӣ, ки такрористеҳсолро ба вуҷуд оварда, дар рушди ММД нақши

назаррас мегузорад, ҳисобидан мумкин аст. Тарафҳои хавфҳои институтсионалии ипотека ин натиҷаҳои манфии эҳтимолии муносибатҳои шартномаҳои ипотекӣ пешбинӣ мегардад.

Дар айни замон олимон ҷанбаҳои илмии мафҳуми қарзи ипотекаро бо тарзҳои гуногун маънидод мекунанд. Ба ақидаи Рябченко Л.И. қарзи ипотека як намуди қарзи истеъмолӣ мебошад, зеро мақсади қарздиҳии истеъмолӣ қонеъ кардани эҳтиёҷоти аҳолӣ мебошад, ки яке аз онҳо эҳтиёҷ ба манзил мебошад. Аммо, хусусиятҳои қарзҳои ипотекӣ, монанди муҳлати дароз, гарави амволи ғайриманқул, миқдори калони маблағ баръакси қарзҳои истеъмолӣ барои эҳтиёҷоти ҳозира дохил карда мешавад, ки онро метавон ҳамчун унсури алоҳида қайд намуд [3,с.24].

Олими барҷастаи рус Гришаев С.П. иброз медорад, ки қарзи ипотека ин қарзи дарозмуддат аст (дар кишварҳои гуногун муҳлатҳояш аз 10 то 40 сол), ки одатан барои хариди амволи ғайриманқул бо гарав ва ин амволи ғайриманқул ҳамчун ба сифати таъмини уҳдадорӣ бо андозаи 3-15% солона пешниҳод мегардад [4].

Полтерович В.М., Старков О.Ю. муллифони асари илмии «Ташаккули ипотека дар расидани иқтисодиёт ба масъалаҳои трансплантатсияи институтсионалӣ» бар он назаранд, ки бонки ипотека ин институти бозори сармоя мебошад, ки амалиёти қарзиро тавассути баровардани коғазҳои қиматноки қарзии аз ҷониби сармоягузорони институтсионалӣ харидашуда, масалан, ширкатҳои нафақа ва суғурта, маблағгузорӣ мекунад. Инчунин, ипотекаро метавон дар заминаи институтҳои қарзӣ-амонтӣ ташкил кард [5,с.38].

Дар асоси омӯзиши асарҳои илмӣ метавон чунин хулоса кард, ки қарзи ипотекӣ ҳамчун як намуди гарави амволи ғайриманқул дар шакли қарз бо таъмини уҳдадорӣ тавассути институтҳои молиявӣ-қарзӣ бадастовардашуда мебошад. Бо он мақсади махсус уҳдадорӣ гузошта шудааст, ки қарздиҳанда - гаравгир дар ҳолати иҷро накардани шартҳои қарз, ҳуқуқи ҷуброни қарзи пардохтнашударо бо роҳи фурӯши молу мулки ба гарав гузошташудаи қарзгир ба даст меорад. Хусусияти ин намуди гарав дар он аст, ки предмети он ҳамеша амволи ғайриманқул, сохтмони нотамому давомдор ва ё ҳуқуқи ба иҷора додани амволи ғайриманқул маҳсуб меёбад. Амволе, ки онро бе тағйир додани таъйиноти он тақсим кардан мумкин нест, қисман ба ипотека дода намешавад, чунки амвол ба моликияти муштарак мутааллиқ аст, ипотека танҳо бо розигии ҳамаи моликон дар шакли хатти муқарраршуда метавонад.

Бояд қайд намуд, ки қарзгузории ипотекӣ аз панҷ принсипи асосӣ иборат мебошад:

1) Принсипи бозгашт;
2) Принсипи таъминнокӣ;
3) Принсипи нақдӣ;
4) Принсипи фаврӣ;
5) Принсипи мақсаднокии истифодаи воситаҳои пулӣ.

Иҷроиши ин принсипҳо натиҷаи фаъолияти қарзи ипотекиро нишон медиҳад. Кафолати асосии таъминоти баргардонидани қарз гарави амволи бадастомада мебошад. Истифодаи ғайримақсадноки маблағҳои қарзгирифташуда, инчунин, пешниҳод накардани самаранокии истифодаи маблағҳо ба қарздиҳанда ҷиҳати назорати истифодаи маблағҳо мувофиқи мақсад дар охир ҳуқуқ медиҳад, ки қарздиҳанда пеш аз муҳлат баргардонидани қарз ва ё фоизашро талаб кунад.

Албатта, дар ин самт таъсири ҳаматарафаи субъектҳои бозории қарзҳои ипотекӣ бараъло эҳсос мегардад. Ба субъекти бозории қарзҳои ипотекӣ дохил мешаванд:

- қарзгирандагон (харидорони амволи ғайриманқул);
- фурӯшандагони амволи ғайриманқул;
- қарздиҳандагон (бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ).

Ба андешаи коршиносон қарз бо гарави амвол яке аз намудҳои аз ҳама боэътимодӣ қарз ҳисобида мешавад. Аммо мисли дигар амалиётҳои бонкӣ қарзҳои ипотекӣ дорои хавфҳо мебошад. Нигаред ба расми 1.

Расми 1

Аз расми 1 бармеояд, ки ду шакли хавфҳо - умумӣ ва индивидуалӣ дар қарздиҳии дарозмуддати ипотека мавҷуд аст. Хавфҳои умумӣ хусусияти таъсиррасонӣ ба ҳамаи субъектҳои бозории қарзҳои ипотекаро дошта, хавфҳои индивидуалӣ бошад, ба ҳар як субъект мансубанд. Бинобар ин, ҷиҳати аз таъсири хавфҳо эмин будан ва рушди ипотека зарурати ташкили такрористеҳсолии объектҳои ипотекӣ ба вуҷуд меояд. Мазмуни такрористеҳсолии объектҳои ипотекӣ аз таъмини устуворӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи муносибатҳои субъектҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии бозорӣ вобастааст. Масалан, ширкатҳои сохтмонӣ (соҳаи истеҳсолоти моддӣ), институтҳои сармоягузорӣ (соҳаи маблағгузорӣ ва бавуҷудоварандаи гардиш), хоҷагиҳои хонагӣ (соҳаи истеъмолӣ) ва ғайра. Механизми ипотекӣ воситаи институтсионалии фаъолкунонӣ ва азнавтақсимкунии захираҳои сармоягузорӣ байни соҳаҳои иқтисодиёт баҳисоб меравад. Асоси самаранокии қарзи ипотекиро барасмиятдарории нишонаҳои қарзии падидаҳои иқтисодӣ ва иқтидори баланди сармоягузорӣ ташкил мекунад. Аз як тараф, ипотека ҳамчун маҳсулоти банақшагирии сармояи қарзӣ ва шакли қарз бо гарави амволи ғайриманқул баромад мекунад ва аз тарафи дигар, қарзгузории ипотекиро ҳамчун шакли сармоягузорӣ ва самаранокии гирдоварии воситаҳои пулӣ ҳисобидан мумкин аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти қарзҳои ипотекӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека”, ки санаи 20 марти соли 2008, №364 қабул гардидааст ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии марбут ба соҳаи мазкур ба танзим медарорад.

Тибқи Қонуни мазкур предмети ипотека ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқи ашёӣ ба молу мулки ғайриманқули зерин буда метавонад:

- бино, иншоот ва дигар молу мулки ғайриманқуле, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода мегардад;
- биноҳои истиқоматӣ, ҳуҷраҳо дар биноҳои бисёрҳуҷрагӣ ва ё қисми биноҳои истиқоматӣ ва ҳуҷраҳое, ки аз як ё якчанд утоқҳои алоҳида иборатанд;
- бӯстонсаройҳо, боғчасаройҳо, гаражҳо ва дигар биноҳои таъйиноти истеъмолӣ;
- дигар молу мулке, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба молу мулки ғайриманқул мансуб дониста шудаанд, ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун.

Тибқи қонунгузорӣ додани қарзҳои ипотекӣ ва истифодаи самаранокии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир аст. Аз шумораи умумии 17 адад бонк ҳамагӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ду бонк (Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Спитамен Бонк», Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Аввалин бонки молиявии хурд») ва, инчунин, аз шумораи умумии 58 адад ташкилоти маблағгузории хурд ду ташкилоти қарзии хурд (Ташкилоти амонатии қарзии хурди ҶСП «Ҳумо», Ташкилоти маблағгузории хурди ҶСП Бонки «Арванд») ба додани қарзҳои ипотекӣ машғуланду халос. Тибқи маълумотҳои расмии Бонки милли Тоҷикистон бақияи қарзҳои ипотекӣ ба санаи 31 августи соли 2019 маблағи 210,4 млн.сомониро ташкил додааст ва он нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба андозаи 2,8 млн.сомонӣ ё 1,34% зиёд гардидааст [6]. Вале новобаста ба афзоиши бақияи қарзҳои ипотекӣ муҳлати додани қарзҳо кӯтоҳ буда, меъёри фоиз баланд ва ҳаҷми қарзҳои додашуда нисбат ба дигар давлатҳои хориҷӣ ниҳоят кам мебошанд. Таҳлили вазъи имрӯза нишон медиҳад, ки муаммоҳои самаранокии такрористеҳсол ва фоидабахшии иқтисодии қарзҳои ипотекӣ дар сатҳи лозимӣ қарор надорад. Ин мушкилот ба норасоии иқтидори сармояи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рабт мегирад.

Бинобар ин, зарур мешуморем, ки масъалаи вазъи қарзҳои ипотекӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити муосир мутобиққунонида шуда, механизми самаранокии он мукаммал карда шавад.Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон медиҳад, ки самаранокии истифодаи қарзҳои ипотекӣ метавонад:

- ҳамчун ҳавасмандкунии ҷараёни такрористеҳсолӣ дар иқтисодиёт хизмат кунад;
- ба сифати манбаи сармоягузорӣ маҷмӯи сохтмонро ба вуҷуд оварда, соҳаҳои алоқаманд дар ҷараёни ягонаи сохтан ва фурӯши амволи ғайриманқулро ҷалб намуда, ҳамчун ташаккули самаранокӣ дар рушди иқтисодӣ баромад кунад;
- дар таҷдиди васеи захираҳои меҳнатӣ таъсир расонида, ба шуғл майл кунонидани захираҳои меҳнатӣ ва истифодаи онҳоро таъмин созад;
- маблағҳои шаҳрвандон ва соҳибкоронро дар гардиши иқтисодии давлат ҷалб намуда, мақсаднокии истифодаи онҳоро таъмин созад;
- мустаҳкамии низоми молиявию қарзиро дар сатҳи давлат таъмин намояд;
- ба эҳё ва рушди бахши воқеии иқтисодиёт мусоидат намуда, дар маҷмӯъ вазъи иқтисоди миллиро устувор гардонад;
- фаъолнокии сармоягузорӣ дар иқтисодиётро тавассути ҷалби маблағҳо бо истифодаи механизмҳои ипотекӣ баланд бардорад.

Хулоса, ба як мақолаи таҳқиқотӣ наметавон ҳамаи масоили ҷанбаҳои назариявии қарзҳои ипотекиро дар бар гирифт, вале бо гузашти вақт дар маводҳои оянда ҷузъиётҳои навро вобаста ба ин самт омӯзиш, баррасӣ ва пешкаш хоҳем кард.

АДАБИЁТ

1. Бабич А.М. Рынок жилищных ипотечных услуг в России: Монография /А.М. Бабич. -Архангельск: Поморский университет, 2007. - 146 с.
2. Шетинин Я.В. Спрос на ипотечные кредиты / Я.В. Шетинин. -М.: Изд. группа«БДЦ - пресс», 2006. -216 с.
3. Рябченко Л.И. Ипотечное кредитование / Л.И. Рябченко. -М.: ФА при Правительстве РФ, 2001. - 24 с.
4. Гришаев С.П. Все о недвижимости / С.П. Гришаев. -М.: БЕК, 2000. -128 с.
5. Полтерович В.М. Формирование ипотеки в догоняющих экономиках: проблема трансплантации институтов / В.М. Полтерович, О.Ю. Старков // ЦЭМИ РАН. -М.: Наука, 2007. - 38 с.
6. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. https://nbt.tj/tj/news/489980/?sphrase_id=52859

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКӢ ДАР ДОИРАИ АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

Дар мақола таҳқиқот оид ба ҷанбаҳои назариявии қарзҳои ипотекӣ дар доираи асосҳои институтсионалӣ бурда шудааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки назарияҳои гуногуни илмӣ ва андешаҳои олимони соҳаро гирдоварӣ намуда, моҳият, хусусият, принсип ва субъектҳои асосии бозори қарзҳои ипотекиро шарҳ диҳанд. Инчунин, дар мақола намудҳои асосии хавфҳо дар ҳолати қарздиҳии дарозмуддати ипотекӣ ва масоили самаранокии фаъолияти қарзҳои ипотекӣ, такрористеҳсоли манзилҳои ипотекӣ баррасӣ шуда, вазъи имрӯзаи қонунгузорӣ, фаъолияти бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ, ки ба додани қарзҳои ипотекӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон машғуланд, нишон дода шудааст. Ҷиҳати аз таъсири хавфҳо эмин будан ва рушди ипотека муаллифон қайд мекунанд, ки зарурати ташкили такрористеҳсолии объектҳои ипотекӣ муҳим мебошад, ки аз таъмини устуворӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи муносибатҳои субъектҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии бозорӣ вобастааст. Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки механизми ипотекӣ воситаи институтсионалии фаъолкунонӣ ва азнавтақсимкунии захираҳои сармоягузорӣ байни соҳаҳои иқтисодиёт баҳисоб меравад. Бинобар ин, зарур мешуморанд, ки масъалаи вазъи қарзҳои ипотекӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити муосир мутобиқ кунонида шуда, механизми самаранокии он мукаммал карда шавад.

Калидвожаҳо: қарзи ипотекӣ, самаранокӣ, такрористеҳсол, амволи ғайриманқул, захираҳои сармоягузорӣ, соҳаҳои иқтисодиёт, хавф, гарав, субъектҳои хоҷагидорӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОСНОВ

В статье исследованы теоретические аспекты ипотечных кредитов в контексте институциональных основ. Авторы постарались собрать различные теории и точки зрения учёных отрасли, объяснить понятие, особенности, принципы и основные субъекты рынков ипотечного кредитования. А также в статье изучены основные виды рисков, в случае долгосрочного ипотечного кредитования, и вопросы эффективной деятельности ипотечных кредитов, воспроизводство жилищных ипотек, приведено сегодняшнее состояние законодательства, банковская деятельность и кредитные организации которые занимаются осуществлением выдачи ипотечных кредитов в Республике Таджикистан. К вопросу избежания от рисков и развития ипотеки авторы отмечают,что крайне важно организовать воспроизводство ипотечных объектов, которые зависят от устойчивого обеспечения и всесторонней поддержки отношений субъектов разных отраслей рыночного хозяйства. Авторы предлагают, что ипотечный механизм считается институциональным средством активирования и перераспределения инвестиционных ресурсов между экономическими отраслями. Поэтому считается ипотечное кредитование в Республике Таджикистан должно адаптироваться к современным условиям, а механизм его эффективности усовершенствоваться.

Ключевые слова: ипотечный кредит, эффективность, воспроизводство, недвижимость, инвестиционные ресурсы, отрасли экономики, риск, залог, хозяйствующие субъекты.

RESEARCH OF THEORETICAL ASPECTS MORTGAGE LOAN IN THE CONTEXT OF INSTITUTIONAL BASICS

The article explores the theoretical aspects of mortgage loans in the cantext of institutional frameworks. The authors tried to collect various theories and points of view of industry scientists, explain the concept, features, principles and main subjects of mortgage lending markets. The article also examines the main types of risks in the case of long-term mortgage lending and the issues of the effective operation of mortgage loans, reproduction of housing mortgages, the current state of legislation, banking activities and credit organizations that are involved in issuing mortgage loans in the Republic of Tajikistan. On the issue of security from risks and the development of mortgages, the authors note that it is extremely important to organize the reproduction of mortgage facilities, which depends on sustainable security and comprehensive support for relations between subjects of different sectors of the market economy. The authors suggest that the mortgage mechanism is considered an institutional means of activating and redistributing investment resources between economic sectors. Therefore, it is considered necessary that the issue of mortgage lending in the Republic of Tajikistan should adapt to modern conditions, and the mechanism of its effectiveness will be improved.

Key words: mortgage, efficiency, reproduction, real estate, investment resources, sectors of the economy, risk, collateral, Housekeeping subjects.

Сведения об авторах: ***Мирсаидов Мухаммаднаим Негматович*** - Российская академиянародного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, кандидат экономических наук, докторант. **Адрес:** 119571, город Москва, проспект Вернадского, д. 82, стр. 1. Телефон**: 985-20-20-88**

Шафиев Бахтиёр Зиёратшоевич - Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, соискатель кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16

Information about the authors: ***Mirsaidov Muhammadnaim Negmatovich*** - Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, candidate of economic sciences, doctoral candidate. **Address:** 119571, Moscow, Vernadsky Avenue, 82, building 1
Shafiev Bakhtiyor Ziyoratshoevich - Kulyab State University named after Abuabdulaha Rudaki, applicant for the Department of Finance and Credit. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street 16. **985-20-20-88**

УДК 339.1

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГА

Ташпулатов Ш.З.
Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрав

Движущей силой рыночной экономики является предпринимательская деятельность, которая в современных условиях немыслима без маркетинга. Маркетинг - это и основа производства и фактор, влияющий на продвижение товара на рынке. В этой связи маркетинг часто называют «философией управления», методологией рыночной деятельности, на основе которой строится производство и осуществляется сбыт продукции [1]. Значение маркетинга возрастает с каждым днем и тому есть важные причины: прежде всего, позитивные изменения во внешнеэкономической деятельности, а также и связанная с ней возможность выбора для потребителей. Маркетинг задумывался как рычаг, призванный способствовать продвижению товара на рынок, при чем на всех стадиях - от производства до реализации товара и, способствующий получению скорой и максимальной прибыли за товар, произведенный в высокомобильном производстве с минимизированными затратами, что в разы повышает его о, а значит делает привлекательным для любого рынка. Успех в маркетинговой работе, призванной оптимизировать продвижение товара на рынок, в значительной мере зависит от [1] правильного выбора приоритетов, наиболее полно отражающих направления развития маркетинговой среды, а также, демонстрирующие наиболее выигрышные стороны ее деятельности.

Планирование маркетинговой деятельности на разных предприятиях осуществляется по-разному, в зависимости от поставленных целей и задач, от длительности планируемого периода, организации системы планирования и т.п. [2]. Термин «маркетинг» происходит от английского «market» (рынок) и обозначает ведение рынка. В сферу деятельности маркетинга на современном этапе входит изучение покупательского спроса, создание и продвижение этого [1] товара на рынок, осуществление торговых сделок, способствует, тем самым, удовлетворению желаний потребителя, а оно, в свою очередь способствует получению максимальной прибыли производителю. Таким образом, при правильном ведении дела этот вид деятельности является обоюдовыгодным для всех сторон.

Маркетинг как вид деятельности берет свое начало с первых курсов организованных в университете Иллинойса и Мичигана в 1901-1902 гг. Основу учебной программы составляли рекламная деятельность, приемы сбыта товаров, особенности розничной и оптовой торговли. Следующим шагом в этом направлении была организация первой исследовательской фирмы в 1908 году по проблемам маркетинговой деятельности, а в 1911 г. в аппарате ряда крупных американских компаний появились отделы маркетинга. Бурное развитие маркетингового подхода к управлению производством и сбытом привело к образованию в 1923 г. первой национальной (США) Ассоциации преподавателей маркетинга и рекламы, которая в 1937 г. вошла в состав Американской ассоциации маркетинга. В СССР секции маркетинг появились а в 1975, в сферу их деятельности входило лишь продвижение товара на внешнем рынке.

Признаком того, что к этому вопросу стали относиться серьезнее, было учреждение при Торгово-промышленной палате секции по изучению маркетинга и его возможностей в производстве и продвижении товара на рынок. Для маркетинга как вида деятельности тоже необходима пропаганда и даже реклама для успешного продвижения на рынке услуг. Решение этих вопросов находится в ведении Европейской конфедерации маркетинга, Европейского общества по изучению общественного мнения и маркетинговых исследований, а также различные национальные сообщества, в основе1 которых лежит подобная деятельность.

В современных условиях успех маркетинговой деятельности зависит от умения предоставлять товары и услуги людям, воспользовавшись знанием ихпотребностей, которые, к слову сказать, имеют свою специфику в зависимости от принадлежности к различным культурам и от того, насколько тщательно изучен рынок и его участники, имеется в виду производители, конкуренты, посредники, поставщики и потребители, а также от умения воздействовать на сам рынок, рождать спрос на производимый товар. На сегодняшний день в основе маркетинговой деятельности лежит комплексное использование инструментов товарно-ценовой политики, которая учитывает желание и платежеспособность потребителей, средства

распределения и продвижения продукции, а также оптимизировать производственную деятельность организации. Главный принцип данной концепции достаточно прост: «Не пытайтесь производить то, что худо-бедно продается, а производите то, что будет безусловно куплено».

Маркетинг основывается на принципах, организующих рыночную деятельность. К ним относятся:

-постоянное изучение состояния и динамики рынка; приспособление к его условиям с учетом требований и возможностей конечных потребителей:

-активное формирование рынка в необходимых для организации направлениях.

Основными функциями маркетинга являются:

- анализ рынка, изучение его состояния и динамики; исследование поведения потребителей и поставщиков продукции; анализ деятельности конкурентов и посредников; сегментация рынка, -выделение целевых сегментов, субсегментов и покупателей; прогнозирование конъюнктуры рынка;
- разработка предложений по выпуску новых товаров проектированию их коммерческих характеристик; управление ассортиментом выпускаемой продукции; формирование марочной политики; повышение[7] конкурентоспособности товаров;
- формирование стратегии и тактики изменения цен; расчет скидок и надбавок к ценам; калькуляция затрат на маркетинг;
- построение каналов распределения продукции и организация товародвижения; управление оптовыми и розничными продажами; планирование товарооборота и организация товародвижения;
- стимулирование продаж, включая рекламу, персональные продажи, краткосрочное стимулирование продаж, связи с общественностью;
- организация, планирование и контроль маркетинга. Важность каждой из названных функций непреложна, и тем не менее, только во взаимодействии они позволяют достигнуть эффективного результата в процессе производства и сбыта товара. При этом товар должен быть необходим, иметь конкретный адресат, приемлемую цену и продуманный механизм реализации - все вышеназванное должно обеспечить предполагаемую прибыль и рентабельность продукции. Названные функции составляют элементы маркетинга: товар, цену, каналы распределения продукции и средства стимулирования реализации, которые образуют инструментарий маркетинга. Высокая функциональность которого зависит от состояния и потенциала самой маркетинговой среды, кроме самой организации, составляют ее микро- и макросреду. К микросреде относятся юридические и физические лица: поставщики, обеспечивающие организацию продукцией и услугами, от которых зависит процесс производства; посредники, предоставляющие услуги, связанные с продвижением товара на рынок; конкуренты - производители аналогичной продукции- от всех них зависит маркетинговая деятельность организации. Факторами, влияющими на конечную продукцию являются цена, качество и объемы поставок, все вместе влияет на торговый оборот продукции.

Маркетинговая деятельность направлена прежде всего на потребителя. В данном случае «потребитель» и «рынок» являются тождественными понятиями, при этом от последнего зависит формирование спроса. Успешность маркетинговой деятельности организации зависти от умения чувствовать колебания на рынке, предугадывать покупательский спрос, чтобы вовремя внести коррективы в свое производство для выпуска соответствующей качественному и количественному спросу и сбыту продукции.

Макросреда - представляет собой взаимодействие Организации, ее поставщиков, посредников, конкурентов, партнеров и потребителей, она менее податлива в плане контроля, но, тем не менее, чтобы добиться успеха, необходимо стремиться вести свою маркетинговую политику и при этом столь же необходимо учитывать все внешние факторы, как то: политические, экономические, демографические, научно-технические, социально-экономические, природные и т.п..

Маркетинг как вид деятельности должен решить следующие задачи: изучить рынок, используя все возможности маркетинга, найти оптимальные пути для достижения коммерческого успеха; -выявлять потенциальный спрос и неудовлетворенных потребителей; планировать ассортимент и необходимое количество товаров и цены на него; уметь прогнозировать или формировать спрос, а при наличии его разрабатывать меры для наиболее полного удовлетворения существующего спроса; осуществлять все этапы сбытовой деятельности; также в задачи маркетинга входит совершенствование организационной и управленческой модели производства, что, в конечном итоге, должно положительно повлиять на коммерческий успех предприятия.

Методы маркетинга: учет, анализ, моделирование, прогнозирование, проектирование,

корректировка. Виды маркетинга.

В зависимости от состояния спроса выделяют следующие виды маркетинга:

1. Конверсионный маркетинг. Применяется при отрицательном или негативном спросе. Рынок находится в состоянии отрицательного спроса, если большая часть потенциальных потребителей недолюбливает товар и согласна на определенные издержки, лишь бы избежать его покупки (стоматологические услуги, некачественный товар).

2. Стимулирующий маркетинг. Применяется в условиях отсутствия спроса. В данном случае потребители могут быть не заинтересованы в товаре или безразличны к нему. Причины отсутствия спроса: отсутствие информации, новизна изделия, несоответствие рынка сбыта, потеря ценности товара.

3. Ремаркетинг. Применим в ситуации, когда спрос на товар, в связи с ухудшением его качества или с появлением на рынке более привлекательного варианта, значительно снижается. Развивающийся маркетинг.

Возможен в случае, когда рынок не может предоставить потребителю товар, соответствующий его желаниям за отсутствием такового.

4. Синхромаркетинг. Применим в ситуации, когда спрос на товар является непостоянным, носит характер сезонности или пользуется спросом в определенные дни и часы.

5. Поддерживающий маркетинг. Применим в условиях паритетного отношения спроса и предложения, то есть, когда на рынке достаточное количество товара, и он полностью удовлетворяет спросу потребителя, что, в свою очередь, влияет на положительную динамику торгового оборота.

6. Демаркетинг. Он применим в ситуации, когда спрос на товар или услугу гораздо выше предложения. В этом случае уровень спроса постоянно и существенно выше, чем фирма может удовлетворить.

7. Противодействующий маркетинг[7].

Используется в ситуации, когда на рынке повышенный спрос на товары, отрицательно сказывавшиеся на благосостоянии и угрожающие здоровью и безопасности членов общества (алкоголь, табак, оружие).

Основные управленческие концепции маркетинга

Наименование концепции	Определение
1. Концепции управления маркетингом	
1.Концепция совершенствования производства	- Основана на утверждении о том, что потребитель отдает предпочтение товарам, которые широко распространены и доступны по цене; управление маркетингом должно быть направлено на совершенствование производства, форм и методов сбыта
2.Концепция совершенствования товара	- Основана на утверждении о том, что потребитель отдает предпочтение товарам, качество, свойства которых постоянно улучшаются; следовательно, управление маркетингом должно быть направлено на совершенствование качества продукции
3.Концепция интенсификации коммерческих усилий	- Основана на утверждении о том, что потребитель не будет активно покупать товар, если не предпринять специальных мер по продвижению товара и широкомасштабной продаже
2. Концепции маркетингового управления	
4. Концепция маркетинга	- Философия управления маркетингом, которая предполагает, что достижение компанией своих целей является результатом определения потребностей и запросов целевых рынков и более эффективного по сравнению с компаниями-конкурентами удовлетворения потребителя. Концепция основана на четырех важнейших составляющих: целевом рынке, потребительских нуждах, интегрированном маркетинге и рентабельности. Интегрированный маркетинг - двусторонняя система: внешний маркетинг - маркетинг, направленный на координацию всех маркетинговых функций с точки зрения клиента. Внутренний маркетинг требует согласования работы всех отделов компании с точки зрения сотрудников. Внутренний маркетинг должен предшествовать внешнему
5. Концепция просвещенного маркетинга	- Философия маркетинга, заключающаяся в том, что маркетинг компании должен поддерживать оптимальное функционирование системы сбыта продукции в долгосрочной перспективе, с ее пятью принципами: маркетинг, ориентированный на потребителя, инновационный маркетинг, маркетинг ценностных достоинств товара, маркетинг с осознанием своей миссии, социальноэтичный (ответственный) маркетинг. Последний предполагает удовлетворение потребителей более эффективным, чем у конкурентов путем при условии сохранения благополучия потребителя и общества в целом.
6. Концепция маркетингового управления	- Маркетинговое управление имеет место, когда, по крайней мере, одна из сторон потенциального обмена разрабатывает и использует средства для достижения желаемого отклика других сторон. «Маркетинговое управление - процесс планирования и реализации политики ценообразования, продвижения

	и распределения идей, продуктов и услуг, направленный на осуществление обменов, удовлетворяющих как индивидов, так и организации» (определение Американской Ассоциации Маркетинга).
7. Концепция стратегического маркетинга	- Основана на разграничении понятий стратегического и операционного маркетинга. Стратегический маркетинг - это постоянный и систематический анализ потребностей рынка, выводящий на разработку эффективных товаров, предназначенных для конкретных групп покупателей и обладающих особыми свойствами, отличающими их от товаров конкурентов и таким образом создающими изготовителю устойчивое конкурентное преимущество; включает анализ потребностей, макро- и микросегментацию, анализ конкурентоспособности, портфеля рынков товара, выбор стратегии развития. Операционный маркетинг - это инструмент реализации выбранной маркетинговой стратегии; подразумевает план маркетинга, включающий весь комплекс маркетинга.
8. Концепция маркетинга отношений	- Основана на том, что управление маркетингом должно быть нацелено на процесс создания и расширения прочных взаимовыгодных отношений с потребителями или другими заинтересованными лицами (поставщиками, контактными аудиториями, посредниками и т.д.), что увеличивает вероятность будущих сделок с одними и теми же потребителями. Противоположная ей концепция - маркетинг сделок (трансакционного маркетинга) - нацеливает управление маркетингом на увеличение числа разовых сделок с новыми потребителями
9. Концепция максимаркетинга	Управление маркетингом нацелено на повышение до максимума торгового оборота и прибылей путем селективного распределения и вовлечения в процесс четко определенных потенциальных потребителей и клиентов; предполагает две стадии - максимальный синергизм (двухсменная реклама) и максимальное распределение (добавление новых каналов распределения.
10. Концепция конкурентной рациональности	- Основной целью корпорации является получение прибыли для фирмы, ее сотрудников и акционеров посредством производства удовлетворяющих запросы покупателей товаров... конкурентоспособность выступает как основная движущая сила концепции маркетинга. Процесс принятия маркетинговых решений на насыщенном конкурентами рынке называется «конкурентной рациональностью». Слово «рациональная» подразумевает, что фирма стремится быть последовательной в организации обмена с потребителями на постоянно развивающемся рынке.
11. Концепция мегамаркетинга	Координация экономических, психологических и общественных воздействий, направленная на установление сотрудничества с политиками (политическими партиями) для выхода на определенный рынок и (или) работы на нем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. -М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. -734 с.
2. Мамырова Н.К. Маркетинг: Учебное пособие / Н.К. Мамырова. -Алматы.: Экономика, 2006. –С.75-101.
4. Акулич И.Л. Маркетинг / И.Л. Акулич, И.З. Герчиков. Минск.: Интерпрессервис, Мисанта, 2005. – 25 с.
5. Амблер Т. Практический маркетинг / Т. Амблер; пер. с англ. под общей ред. Ю.Н. Каптуревского. -СПб.: Питер, 2000. – 400 с.
6. Аникеев С. Методика разработки плана маркетинга / С. Аникеев. -М.: Фолиум, 2006.
7. Ассэль Гэнри. Маркетинг: принципы и стратегии. Учебник / Ассэль Гэнри. -М.: ИНФРА-М, 1999. – 804 с.
8. Грузинов В.П. Схема маркетинговой деятельности / В.П. Грузинов. -М.: Инфра - М, 2007. – 305 с.
9. Данько Т.П. Управление маркетингом / Т.П. Данько. -М.: Инфра - М, 2009. -200 с.
10. Котлер Ф. Маркетинг и менеджмент / Ф. Котлер. -СПб.: Питер Ком, 1998. - 896 с.
11. Черчиль Г. Маркетинговые исследования. -Спб.: Питер, 2006 - 752с.
13. Карпова, С.В. Практикум по международному маркетингу: Учеб. пособие / С.В. Карпова. -М.: КНОРУС, 2010.
14. Багиев, Г.Л. Международный маркетинг: учебник / Г.Л. Багиев. - 2-е изд., перераб. и доп. -Санкт-Петербург: Питер, 2009. -688 с.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАРКЕТИНГ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҷанбаҳои назариявии маркетингро баррасӣ намудааст. Қувваи пешбарандаи иқтисоди бозоргонӣ фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар шароитҳои муосир бе маркетинг амалинашаванда мебошад. Аҳамияти маркетинг рӯз то рӯз меафзояд ва барои ин сабабҳои муҳим мавҷуданд: пеш аз ҳама, тағйиротҳои мусбӣ дар фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, инчунин имконияти бо он алоқаманди интихоби истеъмолкунандагон. Ҳангоми пешбурди дурусти фаъолият ин намуди фаъолият барои ҳарду тараф муфид арзёбӣ мегардад. Маркетинг ҳамчун намуди фаъолият бояд масъалаҳои зеринро ҳал намояд: бозорро омӯзад ва бо истифодаи тамоми имкониятҳои маркетинг роҳҳои мувофиқро барои бадастории муваффақияти тиҷоратӣ, истифода намуда, талаботи имконпазир ва истеъмолкунандагони қонеънагардидаро ошкор созад, номгӯи маҳсулот ва миқдори зарурии мол ва нархи онҳоро ба нақша гирифта тавонад талаботро пешгӯӣ ва ташаккул намояд ва чораҳоро оиди қонеъгардонии пурраи талаботи мавҷуда коркард намуда, тамоми марҳилаҳои фаъолияти фурӯшроамалӣ созад; инчунин вазифаҳои маркетинг аз мукаммалгардонии модели ташкилӣ ва идоракунии истеҳсолот иборат мебошад, ки дар интиҳо бояд ба дастоварди тиҷоратии корхона таъсири муксбӣ расонад.

Калидвожаҳо: маркетинг, ҷанбаҳои назариявии маркетинг, аҳамияти маркетинг, вазифаҳои маркетинг, мукаммалсозии модели ташкилӣ ва идоракунии истеҳсолот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГА

В данной статье автором рассмотрены теоретические аспекты маркетинга. Движущей силой рыночной

экономики является предпринимательская деятельность, которая в современных условиях немыслима без маркетинга. Значение маркетинга возрастает с каждым днем и тому есть важные причины: прежде всего, позитивные изменения во внешнеэкономической деятельности, а также и связанная с ней возможность выбора для потребителей. При правильном ведении дела этот вид деятельности является обоюдовыгодным для всех сторон. Маркетинг как вид деятельности должен решить следующие задачи: изучить рынок, используя все возможности маркетинга, найти оптимальные пути для достижения коммерческого успеха; -выявлять потенциальный спрос и неудовлетворенных потребителей; планировать ассортимент и необходимое количество товаров и цены на него; уметь прогнозировать или формировать спрос, а при наличии его разрабатывать меры для наиболее полного удовлетворения существующего спроса; осуществлять все этапы сбытовой деятельности; также в задачи маркетинга входит совершенствование организационной и управленческой модели производства, что, в конечном итоге, должно положительно повлиять на коммерческий успех предприятия.

Ключевые слова: маркетинг, теоретические аспекты маркетинга, значение маркетинга, задачи маркетинга, совершенствование организационной и управленческой модели производства.

THEORETICAL ASPECTS OF MARKETING

In this article, the author considers the theoretical aspects of marketing. The driving force of a market economy is entrepreneurial activity, which in modern conditions is unthinkable without marketing. The importance of marketing is growing every day and there are important reasons for this: first of all, positive changes in foreign economic activity, as well as the associated choice for consumers. With proper business management, this type of activity is mutually beneficial for all parties. Marketing as an activity should solve the following problems: to study the market, using all the marketing opportunities, find the best ways to achieve commercial success; - identify potential demand and dissatisfied consumers; plan the assortment and the required quantity of goods and prices for it; be able to predict or generate demand, and if available, develop measures for the most complete satisfaction of existing demand; carry out all stages of marketing activities; marketing tasks also include improving the organizational and managerial model of production, which, ultimately, should positively affect the commercial success of the enterprise.

Key words: marketing, theoretical aspects of marketing, the importance of marketing, marketing tasks, improving the organizational and managerial model of production

Сведения об авторе: ***Ташпулатов Шокиржон Зокиржонович*** - Бохтарский государственный университет им.Носира Хусрава, соискатель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни 67

Information about the author: ***Tashpulatov Shokirjon Zokirjonovich*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, applicant. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bohtar, Aini Street 67

УДК 311.313(575.34)

АРЗЁБИИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Сафаров А.А. Одинаев И.Ф.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Ауабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истиллоҳи минтақа аз забони лотинӣ «regio» гирифта шуда, маънои – мамлакат ва вилоятро дорад, ки аз рӯйи мантиқ ба воҳиди маъмурии як давлат ва ё ҳавзаи кишварҳо мансуб мебошад. Ба андешаи олими барҷастаи иқтисодшиноси рус, академик Н.Н. Некрасов: «Мафҳуми иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун соҳаи илми иқтисодӣ маҷмӯи омил ва падидаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, шарту шароити ташаккулёбӣ, рушди тавлиди неру ва равандҳои иҷтимоиро дар системаи минтақавии давлат ва ҳар як минтақаи алоҳида меомӯзад» [1,с.19]. Инчунин, М. Мирсаидов қайд мекунад: «Иқтисодиёти минтақавӣ унсури таркибӣ, заминаи асосӣ ва ташкилкунандаи иқтидори макроиқтисодӣ буда, дар ҳоли рушд ба иқтисоди миллӣ таъсири воқеӣ мегузорад» [2,с.110].

Бо истифода аз ин нуқтаҳои назар бояд қайд намуд, ки вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, дорои хусусияти хоси иқтидори иқтисодӣ мебошад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҳиссаи бузурги нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро вилояти Хатлон ташкил медиҳад. Бинобар ин, таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии минтақа, муайян кардани тамоюл, ҳолат ва мушкилоти имрӯза, пешниҳоди масъалаҳои вобаста ба таъмини рушди устувори иқтисодии он дар шароити муосир муҳим арзёбӣ мегардад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии минтақа ин маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ мебошад, ки тавассути тағйироти он ба дараҷаи инкишофи иқтисоди минтақа ва сатҳи зиндагии аҳолии он баҳо медиҳанд. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ аз рӯйи мазмуни иқтисодӣ ба нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ комилан мувофиқ аст, яъне дар худ арзиши ниҳоии мол ва хизматҳо, воҳидҳои иқтисодӣ, ки намояндаи минтақаи мазкур мебошанд, инъикос менамояд. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Хатлон дар соли 2017 - 16049,7 млн. сомониро ташкил дод, ки он нисбат ба соли 2008 - 11145,5 млн. сомонӣ, яъне 3,3 маротиба зиёд шудааст. Дар рушди МММ-и вилояти Хатлон нақши барномаҳои ҷумҳуриявии давлатӣ ва Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005-2015, 2016-2020 бориз мебошад. Мавриди зикр аст, ки

новобаста ба зиёд шудани ҳаҷми МММ-и вилояти Хатлон ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 27,7% дар соли 2008 ба 26,3% дар соли 2017 кам гардидааст (ниг ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тамоюли рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Хатлон ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии МММ ва ММД, млн. сом.

	2008	2010	2013	2014	2015	2016	2017
I	4904,2	6493,2	9869,7	11777,5	12855,2	14620,2	16049,7
II	15886,1	22308,8	36535,1	40836,2	43745,9	49921,1	54011,3
III	17706,9	24707,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61093,6
IV	30,8	29,1	27,0	28,8	29,4	29,3	29,7
V	27,7	26,3	24,4	25,8	26,6	26,8	26,3

ЭЗОҲ: I-вилояти Хатлон ; II- МММ-и ҶТ; III - ММД -; IV – ҳиссаи МММ вилояти Хатлон нисбат ба ҳаҷми умумии МММ дар ҶТ (%); V – ҳиссаи МММ-и вилояти Хатлон нисбат ба ММД(%). Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон //Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2015. -С.189; 2018. -С.200-201

Камшавии ҳиссаи МММ-и вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нишонаи манфии ташкили иқтидори макроиқтисодӣ мебошад, ки ин омил аз сатҳи пасти хизматрасонӣ, истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ ва ҷамъоварии андозҳо вобаста мебошад. Дар 10 соли охир хусусияти фарқунандаи МММ-и Хатлон аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз он иборт аст, ки ҳиссаи асосии МММ-и вилоятро соҳаи аграрию саноатӣ ташкил мекунад, ки ба он истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои калонтарини вилоят, ба монанди Ҷамъияти саҳомии «Ресанда», Ҷамъияти саҳомии «Трансформатор»-и шаҳри Бохтар, корхонаи муштараки «Азот»-и шаҳри Левакан ва ҶСШК «Кимиё»-и ноҳияи Ёвон нақши назаррас доранд. Аз соли 2006 то ин давра сохтмон ва таъмиру тармими иншоотҳои зиёди барои вилоят аҳамияти стратегидошта сурат гирифтанд. Масалан, таъмири шоҳроҳи Душанбе-Бохтар-Данғара-Кӯлоб-Зиғар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Покистон ва Афғонистон мепайвандад. Фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб, Неругоҳи барқии обии «Сангтуда-1» ва навбати аввали Неругоҳи барқии обии «Сангтуда -2», ки аҳамияти байналхалқӣ доранд, сохта, ба истифода дода шуданд. Ҳамчунин, дар натиҷаи ҳамкорию муносибатҳои тарафайн бо ИМА ва Ҷумҳурии исломии Афғонистон дар гузаргоҳи «Панҷи поён» сохтмони пули «Панҷи поён», нақби «Шар-шар», азнавбарқароркунии агрегатҳои НБО «Норак», азхудкунии заминҳои обёришаванда дар ноҳияи Данғара, сохтмони хатти интиқоли барқи 220 кв «Тоҷикистон-Афғонистон», таъмири роҳи автомобилгарди «Бохтар-Дӯстӣ», корхонаи сементбарории ноҳияи Ёвон ба анҷом расонида шуд. Оғози сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат-Ёвон, корҳои сохтмонӣ ва таъмиру тармими роҳи автомобилгарди «Душанбе-Данғара» ва нақби «Чормағзак», корхонаи истеҳсолии «Криолит» бо иқтидорӣ 12000 тонна дар як сол ва 18000 тонна алюминийи бо фтор омехташуда дар ноҳияи Ёвон сурат гирифта, корҳо ба анҷом расиданд ва мавриди истифода қарор дода шуданд.

Мавриди зикр аст, ки афзоиши нишондиҳандаи МММ-и вилояти Хатлон ба ҳар сари аҳолӣ дар солҳои 2008-2017 тамоюли рушд дошта вобастагии он ба зиёдшавии самаранокии меҳнат дар вилоятро нишон медиҳад (ниг. ба гистограммаи 1).

Гистограммаи 1

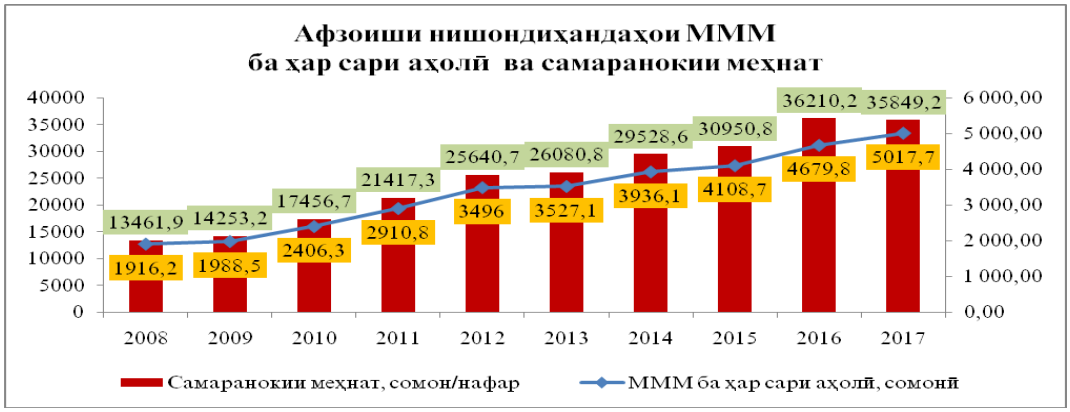

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи солонаи омори вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. -Қ.:2015, С.277.; - Б.:2018.- С.177

Аз таҳлилҳои омории гистограммаи 1 бар меояд, ки соли 2008 нишондиҳандаи МММ-и вилояти Хатлон ба ҳар сари аҳолӣ нисбат ба соли 2017 ба миқдори 3101,5 сомонӣ зиёд шуда, самаранокии меҳнат бошад, ба андозаи 2,7 баробар афзудааст. Мусаллам аст,

ки бо зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва тараққӣ ёфтани соҳаи саноат, ҳиссагузории он дар афзоиши истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, зиёд гардидани даромади буҷет, устувории пули миллӣ, ташаккули усулҳои пешқадами ташкили истеҳсолот, идоракунӣ ва ташкили илмии меҳнат, имкониятҳои таъмини пешрафти илмию техникӣ ва навҷорисозӣ фаъол мегардад. Дар ҳолати кам шудани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва инкишоф наёфтани ин соҳа сатҳи баланди рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-маориф, тандурустӣ, фарҳанг, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, хоҷагии манзил, коммуналӣ ва ғайра, ки некуаҳволии мардумро муайян мекунанд, таъмин буда наметавонад. Рушди соҳаи саноат дар вилояти Хатлон дар раванди ислоҳоти иқтисодӣ-гузариш ба муносибатҳои васеи бозорӣ дар асоси хусусигардонии моликият, эҳёи корхонаҳои нав ва дигаргунсозиҳои соҳавӣ ба роҳ монда шудааст. Ба ин васила ҳиссаи корхонаҳои саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти минтақа зиёд шуда, тамоюли рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар солҳои 2008-2017 нишон додааст. Масалан, аз ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ки дар соли 2008 - 4549,2 млн. сомониро ташкил медод, ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 6753,1 млн. сомонӣ расонида шуд, ки соли 2017 нисбат ба соли 2008 рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилоят ба миқдори 1,5 маротиба зиёд гардидааст (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Рушди нишондиҳандаҳои иқтисодии вилояти Хатлон дар солҳои 2008-2017

Нишондиҳандаҳо	2008	2009	2010	2015	2016	2017	2017 /2008
Маҳсулоти саноатӣ, млн. сом.	4549,2	3605,9	3650,7	5561,3	6601,3	6753,1	1,5
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, адад	223	246	259	577	537	591	2,7
Шумораи солонаи миёнаи коркунони истеҳсолотӣ саноатӣ, ҳаз. нафар	18,5	18,6	18,8	18,6	17,6	20,4	1,1
Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	7156,1	7755,7	8407,2	11378,4	11914,6	12751,8	1,8
Шумораи корхонаю ташкилотҳо, адад	18963	5091	6934	12350	12346	12484	0,7
Даромадҳои буҷетӣ, ҳазор сомонӣ	293118,9	371446,8	463475,5	1239349	1327363	1471466	5
Ба кор андохтани фондҳои асосӣ, ҳазор сомонӣ	195807,5	195807,5	649596,5	990677	1122333	1669251	8,5
Хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ, ҳазор сомонӣ	695513,8	789635,5	891236,4	1568955	1565406	1686727	2,4
Ҳаҷми умумии гардиши савдои чакана, ҳазор сом.	1015,2	1193,9	1418,6	3336,3	3887,0	4607,7	4,5
Ҳисоби миёнаи музди кори ҳармоҳаи як корманд, бо сомонӣ	152,33	186,06	232,98	645,05	714,13	843,39	5,5

Сарчашма: Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2015. -С.10-15; 2018. -С.10-15.; 2018. -С.89-109.; Маҷмӯаи солонаи омори вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. -Қ., 2015. -С.8-11; -Б., 2018. -С.8-9

Маҳсулоти истеҳсолии корхонаҳои саноатии вилоятро қувваи барқ, трансформаторҳои барқӣ, хишти бинокорӣ, нахи пахта, пойафзол, гӯшт, ҳасиб, равғани чорво, маҳсулотҳои ширӣ, равғани растанӣ, намак, карбамид, асфалт, семент, маснуоти васлшавандаи оҳану бетон, матоъҳои тайёри пахтагин, қолинҳо ва молҳои қолинӣ, консерва, маҳсулоти қаннодӣ, орд, нӯшокиҳои беспиртӣ, нон ва маҳсулотҳои нонӣ, нафту газ ташкил медиҳанд, ки аксарияти корхонаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои зикрёфта, солҳои охир дар натиҷаи иҷроиши барномаҳои давлатӣ сохта, ба истифода дода шудаанд.

Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки тадбиқи ислоҳотҳо дар солҳои охир ба зиёд шудани шумораи корхонаҳои саноатӣ ва иқтидори истеҳсолии онҳо дар вилояти Хатлон таъсири мусбӣ расонидааст. Масалан, аз 223 адад корхонаҳои саноатӣ дар соли 2008 то ба 591 адад дар соли 2017 зиёд шудааст. Шумораи солонаи миёнаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ аз 18,5 ҳазор нафар ба 20,4 ҳазор нафар афзоиш дода шудааст. Лозим ба таъкид аст, ки дар ин давраи таҳлилӣ бухрони молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ низ ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилоят таъсири манфӣ гузошт. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ соли 2009 нисбат ба соли 2008 - 943,3 млн. сомонӣ кам гардид, ки ин ба таъсири омилҳои норасоии захираҳои молиявӣ ва паст шудани талабот ба маҳсулоти саноатии вилоят, коҳиш ёфтани нархи маҳсулотҳои саноатӣ дар солҳои бухрони иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Соҳаи дигари муҳими иқтисодиёт, ки таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунад, соҳаи кишоварзӣ мебошад, зеро дар ин ҷо маҳсулоти талаботи аввалиндараҷаи ҷамъият, яъне маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол мегарданд. Нақши барномаҳои стратегӣ, чораҳои давлатӣ ва ташкилотҳоми гуногуни байналхалқӣ аз қабили: «Барномаи тараққиёт, навсозӣ ва инкишофи Тоҷикистон»-и СММ, «КАРИТАС»-и Шветсария, Бонки исломии рушд, Бонки

рушди Осиё, «Хазинаи Оғохон», Бонки умумиҷаҳонӣ ва дигар ташкилотҳо дар рушди иқтисодӣ-кишоварзии вилоят бузург мебошад. Амалишавии лоиҳа ва барномаҳои махсус дар вилоят ба тамоюли рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири мусбат расонид. Таҳлилҳои муқоисавии солҳо дар ҷадвали 2 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар зинаи рушд қарор дорад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии соли 2017 дар муқоиса ба соли 2008 - 1,8 маротиба афзудааст.

Шароит, иқлим ва имкониятҳо барои ҳамаи намуди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ баробар таъмин буда наметавонад, вале новобаста ба таъсири омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ, рушди истеҳсоли маҳсулоти кишварзӣ дар муқоисаи солҳои пешин дар маҷмӯъ дида мешавад. Ин аз беҳтаршавии соҳаи кишоварзӣ дар вилоят ва ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад. Омили асосие, ки ба соҳаи кишоварзӣ дар вилоят таъсири манфӣ мерасонад, ин вобастагии вилоят ба маҳсулотҳои озӯқавории беруна мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии дохилӣ аз ҷиҳати шароити табиӣ хуб буда, вале аз лиҳози миқдор талаботи аҳолии минтақаро пурра қонеъ гардонида наметавонанд. Аз ин рӯ, воридоти маҳсулотҳои кишоварзии хориҷӣ назар ба содирот бештар мебошад. Содироти маҳсулотҳои кишоварзии вилоят бошад, дар шакли ашёи хом пешкаш мегарданд. Ба ин омил таъсири кам истифода шудани заминҳои кишт, рӯ овардани аҳолӣ ба маҳсулотҳои тайёри воридотӣ, дар соҳаи кишоварзӣ истифода нашудани технологияи муосир, набудани корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва ғайра бараъло эҳсос мегардад. Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки дар баробари соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ дар вилояти Хатлон соли 2017 нисбат ба соли 2008 даромадҳои буҷетӣ 5 баробар, ба кор андохтани фондҳои асосӣ 8,5 баробар, хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ 2,4 баробар, ҳаҷми умумии гардиши савдои чакана 4,5 баробар, ҳисоби миёнаи музди кори ҳармоҳаи як корманд 5,5 баробар зиёд шуда, шумораи корхонаю ташкилотҳо 0,7 баробар ё 6479 адад кам гардидааст (ҷадвали 2).

Дар шароити муосир таъмини пурраи бехатарии иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ ғайриимкон аст, вале ташкили заминаҳои ҳуқуқию иқтисодии он, пешгирии хатарҳо, корбарии маҷмӯи усулҳо ва фишангҳои давлатӣ ҷиҳати беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ, таъмини шароити рақобати комил ва такмили механизми инноватсионии фаъолият имконпазир аст. Беҳтаршавии фазои соҳибкорӣ аз лиҳози бехатарии иқтисодии фаъолият, имконият медиҳад, ки дар кишвар иқтидори истеҳсолии маҳсулоти аграрию-саноатӣ, гардиши савдои чакана, хизматрасонии пулакӣ, шумораи миёнаи машғулин дар иқтисодиёт, музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи номиналии меҳнат, ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба кор афзоиш ёфта, иҷроиши даромади буҷет аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ зиёд гардад. Бо тамоюли баланд гардидани нишондиҳандаҳои иқтисодии мазкур сатҳи камбизоатии аҳолӣ коҳиш ёфта, гуногуншаклии моликият дар ҷомеа рушд меёбад.

Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти татбиқшаванда, аз қабили такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, муҳайё намудани инфрасохтори махсуси соҳибкорӣ, ташкили фондҳои махсус ҷиҳати таъсиси грантҳои давлатӣ, ҷалби субъектҳои сармоягузории хориҷӣ ба фазои соҳибкории ватанӣ амали гардида истодааст.

Самараи корҳои иҷрошуда нишон медиҳад, ки шумораи фаъолияткунандаи субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир зиёд шудааст. Таҳлили омории субъектҳои соҳибкории фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҷадвали 3 дида мебароем.

Тибқи маълумотҳои оморӣ шумораи умумии субъектҳои соҳибкории фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 - 206165 адад ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2017 - 300932 адад ё 1,4 маротиба зиёд гардидааст. Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 1,1, вилояти Суғд 1,7, шаҳри Душанбе 1,1, ноҳияҳои тобеи марказ 1,3 ва вилояти Хатлон 1,4 баробар афзоиш ёфтааст. Муқосаи солҳо нишон медиҳад, ки ҳиссаи соҳибкориии фаъолияткунандаи минтақаи Хатлон дар сатҳи ҷумҳурӣ кам гардида, аз лиҳози афзоиш бошад, баъди минтақаи Суғд дар ҷои дуюм қарор гирифтааст.

Ҷадвали 3. Рушд ва ҳиссаи қиёсии субъектҳои соҳибкории фаъолияткунандаи минтақаи Хатлон дар солҳои 2013-2017

Шакли фаъолият	Солҳо	I	II	III	IV	V	VI	VII
Шумораи умумии субъектҳои соҳибкории фаъолияткунанда	2013	3902	66989	61318	33948	40008	206165	32,4%
	2014	4504	81182	81675	37820	45308	250489	32,4%
	2015	3996	87216	97600	51851	34940	275603	31,6%
	2016	4050	91166	102382	38438	52266	288302	31,6%
	2017	4389	95197	107232	39759	54355	300932	31,6%
	2017/ 13	**1,1 бар.**	**1,4 бар**	**1,7 бар.**	**1,1 бар.**	**1,3 бар.**	**1,4 бар**	**0,97 ба**

Эзоҳ: I-ВМКБ; II-Вилояти Хатлон; III – Вилояти Суғд; IV – ш. Душанбе; V – НТҶ; VI – ҳамагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон VII – Ҳиссаи қиёсии вилояти Хатлон нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон (%).

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2014. –С.204-211; 2015. -С.195-203; 2016. -С.227-235; 2017. -С.204-212; 2018. -С.207-215

Хатари манфии таъсиркунанда ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ташкилоту корхонаҳо дар минтақа, ин барҳамдиҳии ба маротиб зиёди фаъолияти онҳо мушоҳида мегардад, ки ба омилҳои гуногун вобастааст. Дар рушди устувори иқтисодӣ ва бунёди инфарасохтори коммуникатсионӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, бахши хусусӣ ва таҷдиди иқтисодиёт сармоягузорӣ нақши бориз дорад. Ба сатҳи маблағгузорӣ омилҳои объективӣ ва субъективии таъсир мерасонанд. Ба омилҳои объективӣ ин меъёри фоида, дараҷаи фоизи қарз, меъёри андоз, дараҷаи таваррум ва бекурбшавии пули миллӣ дохил мешавад.

Ба омилҳои субъективӣ қарори соҳибкорон оид ба маблағгузорӣ дохил мешавад, ки ин омил дар навбати худ аз вазъи сиёсӣ, вазъи иқтисодӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсати давлатӣ ва ҳатто фаъолияти роҳбарони мақомоти масъули давлатӣ вобаста мебошад. Бояд қайд намуд, ки сатҳи маблағгузорӣ дар вилояти Хатлон дар солҳои 2008-2017 бо дарназардошти таъсири омилҳои субъективӣ ва объективӣ рушд ёфтааст (ниг. ба гистограммаи 2).

Гистограммаи 2

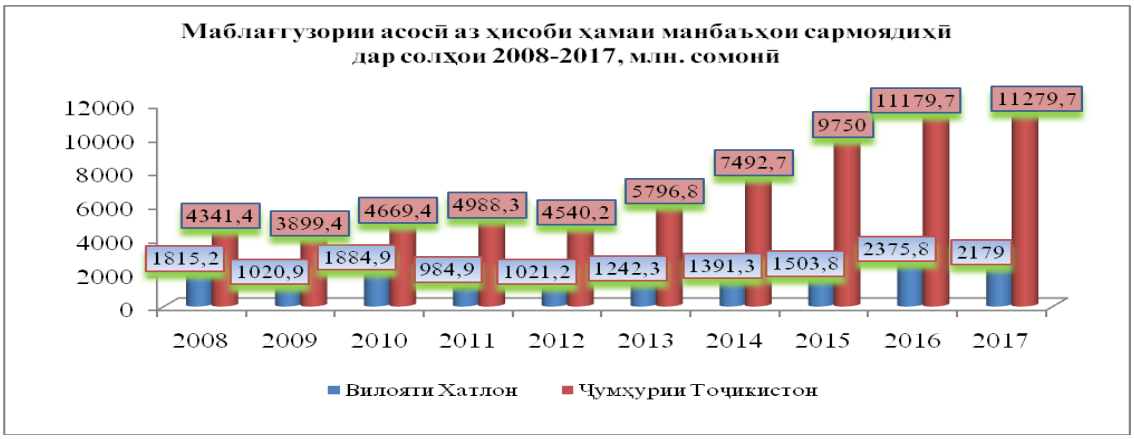

Сарчашма: Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон //Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. -С.13; 2018. -С.13.; Маҷмӯаи солонаи омори вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. - Қ., 2015. -С.11.; -Б., 2018. -С.9

Аз таҳлили омории дар гистограммаи 2 дарҷгадида маълум мегардад, ки нишондиҳандаи воқеии сатҳи маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2017 - 2179,0 млн. сомониро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2008 - 363,8 млн. сомонӣ яъне 1,2 баробар зиёд мебошад. Мавқеи минтақаи Хатлон дар миқёси ҷумҳурӣ аз рӯйи ҳиссаи маблағгузорӣ дар солҳои 2008-2017 низ тағйир ёфтааст. Агар дар соли 2008 - 41,8%-и ҳиссаи маблағгузории ҷумҳуриро вилояти Хатлон ташкил мекард, пас, ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 19,3% расидааст. Тибқи маълумоти оморӣ воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ соли 2017 6 млрд 208 млн. 261,7 ҳаз. долл. ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил мекунад, аз ин воридоти сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе 47,8% (2 млрд 970 млн. 549 ҳаз. долл. ИМА), вилояти Хатлон 25,% (1 млрд 592 млн. 770,8 ҳаз. долл. ИМА), вилояти Суғд 16,5% (1 млрд. 026 млн. 325,1 ҳаз. долл. ИМА), ноҳияҳои тобеи марказ 7,7% (476 млн. 896,3 ҳаз долл. ИМА) ва ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бошад 2,3% (141млн. 720,4 ҳаз.долл. ИМА) равона гардидааст [3,с.257], ки ин аз сатҳи сусти ҷалби сармоя ба минтақаи мо ва суст инкишоф ёфтани сектори хусусӣ шаҳодат медиҳад.

Таъмини талаботи аҳолӣ ба молҳои лозимӣ ва рушди иқтисодӣ дар асоси содироти молу хизматҳо аз муносибатҳои байналхалқӣ иқтисодӣ ва тиҷорати байналхалқӣ вобастагии калон дорад, ки он ҳамчун нишондиҳандаи воқеии рушди иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Моҳияти асосии тиҷорати байналхалқӣ дар он ифода меёбад, ки тавассути он маҳдудияти захираҳои иқтисодӣ бартараф гардида, ҳаҷми бозори дохилӣ васеъ карда мешавад ва даромади иловагӣ аз ҳисоби фарқ дар байни хароҷотҳои миллӣ ва берунии истеҳсолӣ ба даст оварда мешавад. Инчунин, ба воситаи тиҷорати байналхалқӣ ҳаҷми истеҳсолоти миллӣ аз ҳисоби захираҳои хориҷӣ зиёд карда мешавад.

Баъди соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон васеътар гардида, имкониятҳои ҳамкориҳо дар доираи сиёсати « хориҷии дарҳои кушод» амалӣ гашта истодаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун аъзои комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар доираи ташкилоту муассисаҳои минтақавию байналмилалӣ бо кулли кишварҳои сулҳпарвари ҷаҳон муносибату робитаҳояшро то рафт тавсеа мебахшад. Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳон, монанди Созмони Миллали Муттаҳид, Хазинаи Байналхалқии Асъор, Созмони Умумиҷаҳонии Савдо буда, инчунин, дар гурӯҳҳои ҳамгироии Иттиҳоди Давлатҳои

Мустақил, Созмони Ҳамкории Шанхай ва Созмони Паймони Амнияти Дастҷамъӣ иштироки фаъол дорад. Робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии хориҷии вилояти Хатлон ва вазни қиёсии он нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Робитаҳои иқтисодии хориҷии тиҷорати хориҷӣ дар солҳои 2008-2017, млн. доллар

Минтақа\ солҳо		2008	2010	2014	2015	2016	2017	2017 /2008
Ҷумҳурии Тоҷикистон	I	4681,3	3851,6	5274,7	4326,2	3929,9	3972,9	84,9%
	II	1408,7	1194,7	977,3	890,6	898,7	1198,0	85,0%
	III	3272,6	2656,9	4297,4	3435,6	3031,2	2774,9	84,8%
	IV	-1863,9	-1462,2	-3320,1	-2545	-2132,5	-1576,9	84,6%
Минтақаи Хатлон	I	410,3	302,6	295,8	312,3	310,8	242,4	59,1%
	II	70,2	120,4	99,9	115,6	126,7	148,5	211,5%
	III	340,1	182,2	195,9	196,7	184,1	93,9	27,6%
	IV	-269,9	-61,8	-96	-81,1	-57,4	+54,6	+20,2
Ҳиссаи МХ дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон	I	8,7	7,8	5,6	7,2	7,9	6,1	70,1%
	II	4,9	10,1	10,2	12,9	14,1	12,4	253,1%
	III	10,4	6,9	4,6	5,7	6,1	3,4	32,7%
	IV	14,4	4,2	2,9	3,2	2,7	+3,5	+24,3%
- Гардиши тиҷорати хориҷӣ; **II** - Содирот; **III** - Воридот; **IV** - Тавозуни тиҷоратӣ.								

Сарчашма: Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2015. -С.314-375; 2018. -С.334-336.; Маҷмӯаи солонаи омори вилояти Хатлон // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. -Қ., 2015. -С.232-233.; -Б., 2018. -С.139-142

Маълумотҳои омории дар ҷадвали 3 овардашуда ифодагари он аст, ки новобаста ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ маҷмӯи тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон солҳои охир рӯ ба коҳишёбӣ аст. Таҳлили муқоисаи соли 2017 нисбат ба соли 2008 нишон медиҳад, ки гардиши тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори 708,4 млн. доллар ИМА ё 84,9% вилояти Хатлон бошад, ба миқдори 167,9 млн. доллар ИМА ё 59,1% кам кардидааст. Содироти молу хизматҳо дар ин давра дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори 210,7 млн. доллари ИМА ва ё ба андозаи 85% кам гардида, дар вилояти Хатлон ба миқдори 78,3 млн. доллар ИМА ва ё ба андозаи 211,5% афзоиш ёфтааст. Воридоти молу хизматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори 497,7 млн. доллари ИМА ё ба андозаи 84,8% дар вилояти Хатлон бошад, ба миқдори 246,2 млн. доллари ИМА ё ба андозаи 27,6% коҳиш ёфтааст.

Тавре аз таҳлилҳо бар меояд, барномаҳои давлатӣ ҷиҳати паст кардани воридоти молу хизматҳо ва баланд бардоштани иқтидори содироти молу хизматҳо дар Ҷумуҳурии Тоҷикистон таъсири худро гузоштааст. Албатта, истеҳсол ва коркарди нахи пахта, маҳсулоти нарму хушки меваю сабзавот, неруи барқ ва дигар маҳсулотҳои рақобатпазири ба содирот нигаронидашуда то як андоза дар рушди уствори иқтисодӣ таъсиргузор мебошанд. Омили асосие, ки таъсири мусбӣ ба рушди уствори иқтисодиёти минтақа мегузорад, ин зиёд шудани молҳои содиротӣ ба ҷуз аз неруи барқ ва аз байн бурдани тавозуни зиёди тиҷоратӣ аз қисмати воридоти молу хизматҳо мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳолати ташвишовари таъмини рушди уствори иқтисодӣ дар минтақа ин паст шудани ҳиссаи гардиши тиҷорати хориҷии вилояти Хатлон дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки ҳиссаи гардиши тиҷорати хориҷии вилояти Хатлон дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008 - 8,7%-ро ташкил мекард ва ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба андозаи 6,1% расид. Албатта, ин натиҷаҳо барои нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ дар сатҳи устувор боиси нигаронӣ буда, зарурати чораҳои мушахасро тақозо мекунад.

Гурӯҳи молҳои аз вилояти Хатлон содиршуда ин: маҳсулоти саноати хӯрокворӣ машрубот ва нӯшокиҳои беспирт, тамоку ва ивазкунандагони он, нахи пахта, калобаи ришта, пӯст, чарм, маҳсулоти мӯина, пашм, пилла ва маҳсулоти аз он тайёркардашуда, маҳсулоти саноати кимиё, мошинҳо, таҷҳизот, механизмҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо, неруи барқ, металҳои наотсин, меваю сабзавот ва ғайра ташкил медиҳад. Содироти вилояти Хатлон дар солҳои 2008 бештар ба Федератсияи Русия (41,8%), давлатҳои Эрон (25,4%), Латвиё (9,3%), Ӯзбекистон (5,2%), Афғонистон (4,7%) Туркия (4,1%), Украина (2,9%), рост омада буд. Аз соли 2008 самти содирот тағйир ёфта, он дар соли 2017 бештар ба кишварҳои Афғонистон (63,5%), Туркия (13,4%), Федератсияи Русия (6,8%), Покистон(5,7%), Эрон (4,2%), Ҷумҳурии мардумии Чин (1,6), Ӯзбекистон (1,6%) равона шудааст. Аз ин бар меояд, ки ҷуғрофияи содироти молу хизматҳои вилояти Хатлон дар ин давра тағйир ёфтааст.

Воридоти вилояти Хатлон аз рӯйи гурӯҳи молҳо ин мошинҳо, таҷҳизот, механизмҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо, маҳсулоти сӯзишворӣ, маҳсулоти сохтмонӣ, чӯбу тахта ва ашёҳои аз чӯбу тахта сохташуда, маҳсулоти ниёзи мардум, маҳсулоти саноати кимиё,

маҳсулоти хӯрокворӣ, машрубот ва нӯшикиҳои беспирт, тамоку ва ивазкунандаи он, маҳсулот аз сангу гач ва семент, пластмасса ва маҳсулоти он, молҳои гуногуни ташхиснашуда мебошад. Дар воридоти маҳсулот аз ҳама бештар дар соли 2008 ҳиссаи Федератсияи Русия (57,9%), Афғонистон (14,8%) Ҷумҳурии Қазоқистон (12,2%), Эрон (5,4%), ҶМЧ (2,8%) ва Украина (2,4%) назаррас буд. Соли 2017 бошад, ҳиссаи давлатҳои Чин (30,9%), Афғонистон (20,9%), Покистон (10,1%), ИМА (9,4%), Русия(8,9%), АМА(7,5%) ва Ҳиндустон (1,1%) афзоиш ёфта истодааст. Аз ин рақамҳо мушоҳида мегардад, ки дар воридоти молу хизматҳо шарикони нав пайдо гардида истодаанд, ки ин барои таъмини бозори миллии кишвар муфид буда, аз ҷониби дигар, масъалаи амнияти иқтисодӣ бояд ба инобат гирифта шавад. Ҳамин тавр, аз таҳлилҳои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ маълум мегардад, ки дар ин самт мушкилиҳое ҷой доранд, ки ба тамоюли рушди уствори иқтисодию иҷтимоии кишвар ва минтақа таъсири манфӣ мерасонанд:

- кам шудани ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии ММД ва ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- кам гардидани маҳсулоти ҳиссаи саноати коркард, сохтмон дар истеҳсоли ММД-и вилояти Хатлон;
- аз байн рафтани истеҳсоли маҳсулоти пилла дар минтақа, ки он яке аз маҳсулотҳои стратегии кишвар ба шумор меравад;
- рақобатпазир набудани маҳсулотҳои дохилӣ нисбат ба маҳсулотҳои воридотӣ;
- пурра қонеъ нагардидани талаботи аҳолии минтақа аз ҷиҳати маҳсулотҳои озуқаворӣ, сӯзишворӣ ва энергетикӣ;
- самаранок истифода нашудани заминҳои кишт дар минтақа;
- зиёд шудани барҳамдиҳии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ нисбат ба фаъолияткунанда дар минтақа;
- коҳиш ёфтани ҳиссаи маблағгузории минтақа аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ;
- кам шудани робитаҳои иқтисодии хориҷии тиҷорати хориҷии минтақа ва ҳиссаи он дар ҷумҳурӣ;
- дар маҳсулоти содирот бартарият доштани захираҳои ашёи хом;
- системаи такмилнаёфтаи пулию қарзӣ;
- нарасидани мутахассисони касбӣ ва модерн дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт;
- сатҳи пасти татбиқи навҷорисозии техника ва технологияи муосир дар минатақа ва ғайра.

Бо мақсади ташкили дурнамои иқтисодӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва бартараф кардани мушкилиҳои ҷойдошта дар минтақа иҷрои корҳои зеринро муҳим арзёбӣ менамоем:

- оқилона ва самаранок истифодабарии захираҳои табиию иқтисодӣ, ҷустуҷӯ ва кашфи кону захираҳои дигари табиию иқтисодӣ дар минтақа;
- ташкили неругоҳҳои алтернативии хурду калон, идомаи бунёди неругоҳҳои обии баркӣ ва дар ин замина зиёд кардани содироти қувваи барқ;
- ташаккули муҳити соҳибкории оилавӣ, хусусан такмили заминаи ҳуқуқии он ва дар ин ҷода дар мадди аввал таъсиси грантҳои давлатӣ, ҷалби грантҳои хориҷӣ барои эҳёи корхонаҳои хурди истеҳсолии техникаи рӯзгор ва ғайра;
- ҷалби лоиҳаҳои инвеститсионӣ ва навҷорисозии технологияи муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ва дар ин замина таъмини амнияти озуқаворию тавлиди маҳсулотҳои рақобатпазир ва ба содирот нигаронидани он;
- самаранок истифодабарии заминҳои кишт, ивазкунии қубурҳои корношоямгардидаи обёришудаи заминҳои замони шӯравӣ, обёрии заминҳои лалмӣ ва дар ин замина зиёд кардани заминҳои кишту истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ;
- ташкил ва муосиргардонии гармхона ва корхонаҳои коркарду нигоҳдории меваю сабзавот;
- бунёди комплексҳои туристӣ, инкишофи туризми кӯҳнавардӣ, истироҳатӣ ва муолиҷавӣ тавассути сармояи дохилию хориҷӣ дар ноҳияҳои кӯҳистони минтақа;
- дар дохили минтақа бунёд кардани корхонаҳои истеҳсолии молҳои воридотиро ивазкунанда бо мақсади кам кардани воридот ва зиёд кардани содирот;
- бедории шуури иқтисодии омма тавассути ташкили чорабиниҳои гуногуни илмию-таълимӣ (конференсияҳо, форумҳо, курсҳои кӯтоҳмуддат, тренингҳо ба хориҷи кишвар ва минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ барои таҷрибаомӯзӣ фиристодани шахрвандон) оид ба омӯзиши фарҳангӣ, соҳибкорӣ, ҳунармандӣ, истифодаи техника ва технологияи муосир, малакаю маҳорати роҳбарӣ ва ғайра;

- таҳияи барномаҳои нави стратегӣ бо дарназардошти талаботи муосир дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои минтақа ва дар онҳо ба инобат гирифтани мушкилиҳои дохилӣ ва ҳалли масъалаҳои дурнамои иқтисодию иҷтимоӣ дар муддати муайян;
- таъсиси маркази тадқиқоти микроиқтисодӣ бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, муайян кардани хатарҳои иқтисодӣ, таҳлил, баррасӣ ва пешниҳоди роҳҳои пешгирии хатарҳо ба иқтисодиёт;
- дар доираи ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ (Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, Созмони Ҳамкории Шанхай), ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои комилҳуқуқи он мебошад, истифодаи имкониятҳо ва тараққӣ додани самтҳои мухталифи ҳамкории робитаҳои тиҷоратию иқтисодӣ.

АДАБИЁТ

1. Некрасов Н.Н. Региональная экономика (теория, проблемы, методы) / Н.Н. Некрасов. -2.-е изд. -М.: Экономика, 1978. -С.19
2. Мирсаидов М.Н. Таҳлили хусусиятҳои рушди иқтисодии минтақаи Хатлон: мушкилот ва дурнамо / М.Н. Мирсаидов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: Промэкспо, 2016. -№1(14). -С.110-123.
3. Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -С.257-258.

АРЗЁБИИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола хусусиятҳои рушди иқтисодии вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Мушкилотҳои мавҷуда муайян гардида, роҳҳои ташкили дурнамои он пешниҳод карда шудааст. Таҳлили илмии муаллифони мақола дар асоси маълумотҳои оморӣ дар шакли ҷадвалу гистаграммаҳо асоснок шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти минтақавӣ, микроэкономика, корхона, саноат, кишоварзӣ, сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, тиҷорат, воридот, содирот.

ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ХАТЛОНСКОГО РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье проанализированы особенности экономического развития Хатлонской области как самого большого региона в Республике Таджикистан. Выявлены существующие трудности и предложены пути организации экономической стратегии. Научный анализ проведен в статье на основе статистических данных и обоснован в виде таблиц и гистаграмм.

Ключевые слова: региональная экономика, микроэкономика, предприятия, промышленность, сельское хозяйство, инвестиции, предпринимательство, торговля, импорт, экспорт.

ASSESSMENT OF THE TRENDS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KHATLON REGION IN MODERN CONDITIONS

The article analyzes the features of the economic development of the Khatlon region as the largest region in the Republic of Tajikistan. Revealed the difficulties and the ways of organizing economic strategy. Scientific analysis of the author in the article are made on the basis of statistical data and substantiated in the form of tables and diagrams.

Key words: regional economics, microeconomics, enterprise, industry, agriculture, investment, entrepreneurship, trade, import, export.

Сведения об авторах: ***Сафаров Аъзам Ахмадхонович*** **-** Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, соискатель кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон**: 985-90-59-90.** E-mail**: cafarov.azam@list.ru**
Одинаев Иззатулло Файзуллоевич**-** Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, **докторант PhD** кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16

Information about the authors: ***Safarov AzamAkhmadkhonovich*** - Kulyab State University named after Abuabdulaha Rudaki, applicant for the Department of Finance and Credit. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street 16. Phone: **985-90-59-90**. E-mail: **cafarov.azam@list.ru**
Odinaev Izzatullo Fayzulloevich - Kulob State University named after Abuabdulaha Rudaki, PhD student, Department of Finance and Credit. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street 16

УДК 31: 37(575.3)

САҲМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарофова Ч.Р.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маориф, аз ҷумла таҳсилоти томактабӣ самти афзалиятноки сиёсати давлат маҳсуб мешавад. Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳсилоти томактабӣ, ки барои сармояи инсонӣ заминаи асосӣ мебошад, бояд ба инкишофи барвақтии кӯдакон мусоидат намуда, барои қишри васеи аҳолӣ дастрас бошад, на танҳо дониш диҳад, балки салоҳият,

малакаҳоро ташаккул диҳад ва ташаккулёбии шакли тафаккури инноватсионӣ ва тарбияи ватандӯстиро таъмин намояд [9]. Дар шароити ташаккулу инкишофи иқтисоди бозоргонӣ ҳиссаи бахши хусусӣ дар соҳаи маориф мунтазам меафзояд. Ҳамзамон, иштироки субъектони бахши хусусӣ дар соҳаи маориф лар таносуб бо соҳаҳои дигари иқтисод як қатор хусусиятҳо дорад. Чунончи танзими муносибатҳои бозоргонӣ дар ин соҳа бо дарназардошти хусусиятҳои соҳаи таҳсилот, нақши баланди давлат дар танзими муносибатҳои таҳсилотӣ, фаъолияти васеи муассисаҳои таҳсилотии давлатӣ чун субъекти асосӣ, таҳсилот чун самти афзалиятноки сиёсати давлат, тарбияи насли наврас бо дарназардошти манфиатҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад. Ба хусусиятҳои инкишофи муносибатҳои хусусӣ дар соҳаи таҳсилот як қатор муаллифон таваҷҷуҳ доранд [7,с.38-42].

Дар Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст, таҳсилоти томактабӣ ба низоми таҳсилоти ҷумҳурӣ дохил карда мешавад [10] бесабаб нест. Ба таври дахлдор танзим ва идора нагаштани таҳсилоти томактабӣ барои донишомӯзии мактаббачагони синфҳои ибтидоӣ мушикилоҳоро ба миён меорад. Синни томактабӣ давраи муҳимми ташаккули шахсияти кӯдакон, тарбия ва таҳсили онҳо маҳсуб мешавад. Барои ҳамин, танзим ва идораи таҳсилот ва тарбияи томактабии кӯдакон дар маркази таваҷҷуҳи давлат қарор дорад. Бо мақсади баланд бардоштани масъулияти падару модар ва муассисаҳои таҳсилотӣ дар таълиму тарбияи кӯдакон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул шудааст [5]. Тибқи моддаи 5-и Қонуни мазкур падару модар вазифадоранд, ки барои таълиму тарбияи фарзанд шароити моддӣ ва молиявиро таъмин намоянд. Татбиқи қонуни мазкур барои тарбия ва таълими кӯдакони синнашон томактабӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва маънавӣ-фарҳангӣ дошта, ба танзими раванди таҳсилоти томактабӣ ва омода намудани кӯдакон ба ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамояд. Рушди таҳсилоти томактабӣ бо ду роҳ таъмин мегардад: 1) саҳми давлат дар ин соҳа, амалӣ гаштани сиёсати давлат дар соҳаи маориф, маблағгузории бучавӣ; 2) афзоиши мунтазами бахши хусусӣ дар соҳаи мазкур.

Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷалбкунӣ ба раванди таълими бахши хусусӣ захираи калидии рушди низоми маориф буда, шаклҳои алтернативии таҳсилоти томактабӣ (аз ҷумла, ғайридавлатӣ) яке аз роҳҳои асосии пешрафти назарраси институтсионалӣ маҳсуб мешавад. Ташаккули низоми устувори ҳавасмандгардонии афзоиши сармоягузориҳо дар ҳамаи зинаҳо ва сатҳи таҳсилот яке аз самтҳои афзун намудани устувории молиявии соҳаи маориф маҳсуб мешавад [9]. Дар буҷаи давлат ҳамасола ба соҳаи таҳсилот маблағҳои зиёд ҷудо карда мешаванд. Ҳиссаи маблағхои буҷаи давлатӣ барои соҳаи маориф меафзояд. Ҳамзамон, дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ дурнамои рушди соҳаи таҳсилоти томактабиро шарикии давлатию хусусӣ ташкил медиҳад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ яке аз роҳҳои ҳалли мушкилот дар соҳаи рушди таҳсилоти томактабӣ шарикии давлат ва бахши хусусӣ маҳсуб мешавад. Бахши хусусӣ дар низоми таҳсилоти томактабии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон - ИМА, Канада, Ирландия ва Шветсария нақши калон доранд. Дар ИМА 60% кӯдакони 4-5 сола маҳз дар бахши хусусӣ бо таҳсилоти томактабӣ фаро гирифта шудаанд. Ин нишондиҳанда дар Ирландия, Канада ва Швейтсария 50%-ро ташкил медиҳад [4,с.25]. Нишондиҳандаи фарогирии кӯдакон бо таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон 45%, дар Украина 49%, дар Россия 58%, дар Ҷумҳурии Беларус 100%-ро ташкил медиҳад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истифода мешавад. Айни замон саҳми бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилот, аз ҷумла дар таҳсилоти томактабӣ, дар ҳолати инкишоф қарор дорад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди тахсилоти томактабӣ ин фарогирии кӯдакон бо ин муассисаҳо мебошад. Тибқи натиҷаҳои таҳқиқоте, ки бо ташаббуси Фонди Кӯдакони СММ (ЮНИСЕФ) гузаронида шудааст, яке аз сабабҳои васеъ паҳнгаштаи фаро нагирифтани кӯдакон аз тарафи боғчаҳои кӯдакона (52%) норасоии муассисаҳои томактабӣ мебошад. Сабабҳои дигарро афзалияти нигоҳ доштани кӯдакон дар хона (27%), инчунин, синни нокифояи кӯдакон (11%) ташкил медиҳанд. Айни замон як қатор омилҳои дигар, монанди нарх, сифат ва масофаи ҷойгиршавии муассисаҳои томактабӣ ҷой доранд [12]. Барои рушди шарикии судманди давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ татбиқи стратегия ва барномаҳои давлатии соҳаи таҳсилот, омодасозии заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии танзими ин соҳа, амалишавии механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ, сотмони муассисаҳои таҳсилотӣ ва тарбиявии томактабӣ, фарогирии бештари кӯдакон бо ин муассисахо аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ ҳуҷҷатҳои барномавии зерини давлат татбиқ мешаванд: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Барномаи давлатии рушди соҳаи таҳсилоти томактабӣ барои солҳои 2012-2016, Барномаи давлатии

рушди муассисаҳои томактабии хусусии кӯдакона ва муассисаҳои таҳсилоти умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020. Дар ҳуҷҷатҳои барномавии давлат дурнамои рушди таҳсилоти томактабӣ ба тариқи зайл муайян карда мешавад:

Ҷадвали 1. Дурнамои фаро гирфтани кӯдакон бо таҳсилоти томактабӣ

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030							
Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2030
Фоизи фарогирии кӯдакон аз синни 3 то 6-сола бо муассисаҳои томактабӣ	12					30	50
Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020							
Фоизи фарогирии кӯдакон аз синни 3 то 6-сола бо муассисаҳои томактабӣ	12	17	19	20	25	30	

Дар Стратегияи миллии рушд ва барномаҳои давлатӣ бо мақсади ноил гардидан ба фарогирии васеи кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ, беҳтар намудани дастрасии кӯдакон ба таҳсилоти томактабии босифат, ташаккули рақобати солим дар ин соҳа таваҷҷуҳи асосӣ ба таъмини шароити мусоидаткунандаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дода мешавад.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои фарогирии кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо фоиз

№	Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016
1	Фарогирии кӯдакони синни 1-6 сола	6,1	6,2	6,6	7,0	6,8
2	Фарогирии кӯдакони синни 3-6 сола	8,0	7,5	7,9	8,7	8,5

Манбаъ: Таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Хадамоти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2017

Тибқи Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 фарогирии аҳолӣ бо барномаҳои таҳсилоти томактабӣ, аз ҷумла омодагии кӯдакон ба мактаб, 10%-ро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи фарогирии кӯдакони синнашон аз 1 то 3-сола дар муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ ба 5,1% ва кӯдакони синнашон аз 1 то 3-сола ба 6,5% баробар аст. Фоизи фарогирии кӯдакон дар шаҳр нисбат ба деҳот якчанд маротиба зиёд аст. Дар мамлакат шаклҳои нави таҳсилот ва тарбияи томактабӣ - мактаб-кӯдакистонҳо, марказҳои рушди кӯдакон, боғчаҳои бачагонаи хусусӣ (16 адад) ташаккулу инкишоф меёбанд. Шумораи умумии кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ 62451 нафар, аз ҷумла шумораи духтарон 27514 нафарро ташкил медиҳад.

Дар Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2014 (№295) тасдиқ шудааст, ташкили 1037 муассисаи хусусии томактабӣ то соли 2020 дар назар дошта мешавад [2]. Тибқи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020 ҳар сол ба ҳисоби миёна 166 муассисаи таҳсилоти томактабии хусусӣ бояд бунёд карда шавад ва дар маҷмӯъ то соли 2020 ташкили 1037 муассисаи хусусии таълимӣ аз ҷумла, дар вилояти Хатлон 366 адад, дар вилояти Суғд 280 адад, дар ноҳияҳои тобеи марказ 252 адад, дар ВМК Бадахшон 94 адад ва дар шаҳри Душанбе 45 адад ба нақша гирифта шудааст.

Дар Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мушкилоти зерини соҳаи тахсилот ва тарбияи томактабӣ зикр мешаванд:

- сатҳи пасти фарогирии кӯдакон бо таҳсилот ва тарбияи томактабӣ:
- қариб 90%-и кӯдакон бе гирифтани омодагӣ ба мактаб мераванд:
- нокифоягии маблағгузории буҷавӣ;
- истифодаи нокифояи захираҳои таҳсилоти томактабӣ аз тарафи кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ва деҳот;
- ба талабот ҷавоб надодани барнома ва технологияхо дар ҷараёни таълиму тарбия;
- норасоии кадрҳои педагогии баландихтисос (28,1% маълумоти олӣ, 14,8% маълумоти умумӣ доранд);
- норасоии кадрҳои педагогии дорои маълумоти махсус (методистҳо, равоншиносон, кормандони тиб ва диг.);
- нокифоя будани музди меҳнат;
- куҳна будани воситаҳои аёнӣ ва тарбиявӣ (бозичаҳои бачагона, фонди китобхона, асбобҳои варзишӣ ва дигар);
- таъмирталаб будани боғчаҳои кӯдакона, сатҳи нокифояи таъминоти об дар деҳот, вазъи мураккаби санитарии муассисаҳои томактабӣ.

З.И. Норова ва К.С. Шалагинова зимни таҳқиқоти фаъолияти 18 адад марказҳои рушди кӯдакон ба ҷой доштани ҳамин гуна мушкилот, аз он ҷумла дар бахши таъминоти моддӣ ва молиявӣ ишора мекунанд [8].

Дар Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020 самтҳои зерин амалӣ шудани дастгирии давлатии бахши хусусӣ пешбинӣ шудааст:

- такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ;
- фароҳам овардани шароити имтиёзноке, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим мешуморад;
- ҷудо кардани қитъаҳои замин ва амвол бо шарту тартиби содакардашуда;
- тибқи қонунгузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои шарикии амалии байни бахшҳои давлатию хусусӣ ва таъмини муколамаи баробарҳуқуқии онҳо бо роҳи таъсис додани шӯроҳои машваратӣ оид ба рушди муассисаҳои таълимии хусусӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;
- тибқи қонунгузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид баҳри рушди фарҳанги андозсупорӣ, таблиғи ғояҳои соҳибкорӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорони пешсафе, ки дар самти маориф фаъолият менамоянд.

Дар Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ҷорӣ намудани таҳсилоти пешазмактабӣ барои кӯдакони синнашон 5-6-сола пешбинӣ мешавад. Тибқи ҳуҷҷати мазкур давлат барои рушди бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ шароит фароҳам меорад. Пешбинӣ мешавад, ки фарогирии кӯддакон бо таҳсилоти томактабӣ дар солҳои наздик қариб 30%, кӯдакони синнашон 5-сола 50%-ро бояд ташкил диҳад. Бо мақсади ҳалли ин вазифаҳо рушди кӯдакистонҳои хусусӣ, марказҳои рушди кӯдак, ташкили кӯдакистонҳои дар ду баст коркунанда ба назар гирифта мешавад.

Дар Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои зерини рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти томактабӣ, пешбинӣ мешаванд: таъминоти молиявии давлатӣ дар ҳамаи шаклҳои таҳсилот; таъминоти молиявии соҳаи таҳсилот дар заминаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ; ҳавасмандгардонии корхонаҳое, ки ба муассисаҳои таҳсилотӣ кумак мекунанд; ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ, ки дар соҳаи таҳсилот фаъолият дорад. Бо дарназардошти аҳамияти муҳимми таҳсилоти томактабӣ ва самаранокии маблағгузории ин соҳа ҷорӣ намудани навъҳои нави ташкилӣ-молиявӣ дар ин соҳа пешбинӣ мешавад.

Айни ҳол дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлатию хусусӣ» татбиқ мешавад [6]. Шӯрои шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсис шудааст, ки мақоми машваратии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2013, №289 Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ» таъсис ёфтааст. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2013, №250 Кумитаи давлатӣ оид ба сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Мақоми давлатии ваколатдор оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ муайян карда шудааст.

Қонуни дар боло зикршуда ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикии давлат ва бахши хусусиро муайян намуда, баҳри ҳимояи манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ татбиқ карда мешавад. Дар мамлакат номгӯйи объектҳои инфрасохторӣ ва хизмати иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлатию хусусӣ» паҳн намешавад, тасдиқ шудааст.

Дар ҳошияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлатию хусусӣ» сохторҳои дахлдор таъсис ёфтанд, лоиҳаҳои намунавии соҳа тарҳрезӣ шуданд. Дарки амиқи шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз ҷониби тарафҳои манфиатдор таъмин гардид, аз ҷониби Шӯрои шарикии давлат ва бахши хусусӣ як қатор қарорҳои дахлдор дар бахши тақвияти сохтор ва лоиҳаҳо қабул шуданд. Зарурати таъсиси сохтори ибтидоии шарикии давлат ва бахши хуусӣ ва татбиқи лоиҳаҳо дар доираи сохтори мазкур собит гардид. Аз лаҳзаи қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлатию хусусӣ» то давраи имрӯза Маркази шарикии давлат ва бахши хусусӣ якчанд ҷаласаҳои Шӯрои шарикии давлат ва бахши хусусиро доир намуд. Дар онҳо масъалаҳои гуногуни ташкилӣ ва якчанд лоиҳаи имконпазир баррасӣ гаштанд. Дастурҳои методӣ оид ба тарҳрезӣ ва татбиқи лоиҳаҳои ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ, асосноккунии иқтисодӣ-техникии онҳо, таъсис, таркиб ва фаъолияти Комиссияи баҳодиҳии таклифҳои тендерии лоиҳаҳои ҳамкорӣ омода карда шуданд.Бо мақсади дастрасии аҳли ҷомеа вебсайти Маркази шарикии давлат ва бахши хусусӣ (МШДХ) дар шакли домени алоҳидаи (www.ppp.tj) тарҳрезӣ гардид. Дар вебсайт иттилоот оид ба сохти таркибии МШДХ ва фаъолияти лоиҳакашӣ барои тарафҳои манфиатдор ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷойгир гардид. Як қатор васоити таълимӣ ва видеотасвирҳои таълимӣ оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ омода гардида, ба забони русӣ тарҷума карда шуданд. Ҳамчунин, семинарҳо, тренингҳо ва вохӯриҳо оид ба ҳавасмандгардонии лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, баланд бардоштани иқтидори МШДХ дар мамлакат доир гардиданд.

Ҳамзамон, сарфи назар аз татбиқи чораҳои дахлдор ва кори анҷомёта, дар давраи кунунӣ як қатор мушкилот дар бахши шарикии давлат ва бахши хусусӣ боқӣ мондаанд. Ин мушкилиҳо бо татбиқ нагардидани шумораи муайяни лоиҳаҳо вобастаанд.

Лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи худидоракунии маҳаллӣ аҳамияти махсус доранд. Шаҳру ноҳияҳо лоиҳаҳои зиёди таъйиноти иҷтимоӣ, аз ҷумла сохтмон, азнавсозӣ ва истифодаи объектҳои таҳсилоти томактабиро амалӣ мекунанд. Айни замон мушкилоти асосӣ, ки бо он мақомоти маҳаллӣ дучор мешаванд, бо маҳдудияти захираҳои молиявӣ робита дорад. Ҷалби сармояи хусусӣ ба таъминоти молиявии лоиҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сатҳи худидоракунии маҳаллӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифода мешавад. Тарҳрезии лоиҳаҳои намунавии муассисаҳои томактабӣ аз тарафи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва пешниҳоди онҳо ба бахши хусусӣ бо мақсади ҷалби сармояи хусусӣ, ширкати фаъоли онҳо дар ин лоиҳаҳо, тақсими боадолатонаи масъулият, истифодаи шаклҳои гуногуни шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои ҷалби бахши хусусӣ бо дарназардошти хусусиятҳои маҳал мусоидат менамоянд. Ин барои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ шароити мусоид фароҳам меоварад. Иттилооти бештар оид ба фаъолияти МШДХ, лоиҳаҳои тасдиқшуда ва татбиқшаванда, лоиҳаҳои афзалиятноки тарҳшаванда, кафолатҳои пешкашшаванда, тендерҳо барои ҳавасманд гардонидани сармоягузорони хусусӣ мусоидат мекунад. Нақши калидиро дар рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ захираҳои кадрӣ мебозанд. Аз ин нуқтаи назар, омода намудани кадрҳои баландихтисос, ки қобилияти тарҳрезӣ ва амалисозии лоиҳаҳои имконпазир, ҷалби сармояи бахши хусусиро доранд, аҳамияти муҳим дорад. Тибқи иттилои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 577 муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ бо фарогирии 88 ҳазору 351 нафар кӯдакон фаъолият доштанд. Шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар муқоиса бо соли 2014 ба андозаи 31 адад ва шумораи кӯдаконе, ки бо ин муассисаҳо фаро гирифта мешаванд, 2 ҳазору 574 нафар зиёд шудааст. Соли 2016 шумораи муассисаҳои тахсилотии томактабӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 21 адад, бо фарогирии 1613 кӯдакон, дар вилояти Хатлон 127 адад, бо фарогирии 14 917 кӯдакон, дар вилояти Суғд 237 адад, бо фарогирии 37 876 кӯдакон, дар ноҳияҳои тобеи марказ 70 адад, бо фарогирии 7 640 кӯдакон, ш. Душанбе 122 адад, бо фарогирии 26 305 кӯдаконро ташкил дода буд. Агар соли 2011 338 маркази рушди кӯдак бо фарогирии 6 995 кӯдакон фаъолият дошта бошад, пас, соли 2015 ин адад ба 1619 бо фарогирии 35 255 кӯдакон расидааст. Соли 2015 шумораи муассисаҳои томактабии хусусӣ дар вилояти Суғд 5 адад, ноҳияҳои тобеи марказ 4 адад, ш. Душанбе 6 ададро ташкил медод. Соли 2016 дар Тоҷикистон 61 муассисаи томактабии хусусӣ, аз ҷумла дар вилояти Хатлон – 4 адад, вилояти Суғд – 27 адад, ноҳияҳои тобеи марказ – 8 адад, ш. Душанбе – 22 адад, фаъолият доштанд [3].

Тибқи иттилои Раёсати иттилоот ва робитаҳои хориҷии идораи Раиси ш. Душанбе моҳи октябри соли 2019 Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ барои давраи то соли 2025 тарҳрезӣ гардида, ба Маҷлиси вакилони халқи ш. Душанбе пешниҳод шудааст. Барнома дар заминаи маблағгузории муштараки давлатӣ ва бахши хусусӣ амалӣ карда мешавад. Моҳи июни соли 2019 дар ш. Душанбе 135 муаасисаи томактабӣ фаъолият дорад, ки 28 ҳазор кӯдакон фаро мегирад. Дар Барнома сохтмони беш аз ҳазор адад мактаб дар ш. Душанбе дар давоми се сол ба нақша гирифта шудааст [1].

Ш. Қодиров як қатор бартариятҳои муассисаҳои хусусии томактабиро дар муқоиса бо муассисаҳои томактабии давлатӣ чунин арзёбӣ мекунад: дар муассисаҳои хусусӣ навбат барои қабул кардани кӯдакон вуҷуд надорад, волидайни дорои имконияти молиявӣ ва пардохтпазирӣ метавонанд из ин муассисаҳо истифода баранд; ҳаҷми гурӯҳҳо хурд аст ва мураббияҳо имкон доранд, ба ҳар як кӯдак дар алоҳидагӣ аҳамият диҳанд; озодона басти воҳидҳои корӣ ташкил намуда, кормандони тиб, равоншинос ва дигар мутахассисонро ҷалб менамоянд; метавонанд озодона аз барномаҳои гуногуни инноватсионӣ истифода намоянд; имкони ҷалби омӯзгорону мураббияҳои навоварро доранд, мавҷуд будани масъулиятшиносӣ, назорати қатъӣ ва муҳофизон; сода будани механизми маблағгузории онҳо; буҷети муассисаро харҷномаи даромад ва хароҷот, ки онро муассис тасдиқ мекунад, ташкил медиҳад; номаҳдуд будани сарчашмаи асосии даромад. Ҳамзамон, мавсуф ба камбудиҳои зерини муассисаҳои томактабии хусусӣ низ ишора мекунад: арзиши баланди таълим; бинобар ҷой надоштани механизми паст кардани арзиш кам гаштани ҷалби бештари кӯдакон; афзоиши хароҷоти таҳсил [4,с.27].

Ҳамин тавр, шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои рушди соҳаи таҳсилоти томактабӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Тақвияти шарикии давлатию хусусӣ саҳми бахши хусусиро дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ афзун мегардонад. Маълумоти дар мақола зикршуда собит менамояд, ки саҳми бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилот ва тарбияи томактабӣ мунтазам боло меравад. Шарикии давлатию хусусӣ дар стратегия ва барномаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун самти муҳимми рушди таҳсилоти

томактабӣ арзёбӣ мегардад. Дурнамои рушди ин соҳа маҳз аз шарикии давлатию хусусӣ ва саҳми намоёни бахши хусусӣ вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Иттилои Раёсати иттилоот ва робитаҳои хориҷии идораи Раиси шаҳри Душанбе // Агентии иттилоотии «Ховар». [Манбаи электронӣ]: https://tj.sputniknews.ru (санаи мурочиат 30.11.2019).
2. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои таълимии хусусӣ томактабӣ ва миёнаи умумӣ барои солҳои 2014-2020. [Манбаи электронӣ]: www.edu-maorif.tj (санаи мурочиат 27.11.2019)
3. Вохӯрии Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хабарнигорон. 11 январи соли 2018. [Манбаи электронӣ]: http://sogdiana.tj/main/2760 (санаи мурочиат 30.11.2019).
4. Қодиров Ш. Сектори хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилоти рушд ва сармоягузорӣ / Ш. Қодиров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 1. 2017. – С. 25.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тjикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011. [Манбаи электронӣ]: www.mmk.tj
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлатию хусусӣ» аз 28 деаббри соли 2012. [Мабаи электронӣ]: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=118598&conttype=2 (санаи мурочиат 29.11.2019)
7. Кухтинова Л.Г. Функционирование частного сектора сферы социальных услуг / Л.Г. Кухтинова // Российское предпринимательство. - 2007. -№5-2 (91). -С.38-42.
8. Норова З.И. Анализ исследования пилотажного исследования по оценке деятельности Центров развития ребёнка Республики Таджикистан / З.И. Норова, К.С. Шалагинова. [Электронный ресурс]: http://www.rusnauka.com/pdf/244953.pdf (дата обращение 30.11.2019).
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Манбаи электронӣ]: http://www.gki.tj/nsr2030_ru.pdf (санаи мурочиат 2.12.2019).
10. Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. [Манбаи электронӣ]: https://www.ilo.org/dyn/youthpol/en/equest.fileutils.dochandle?p_uploaded_file_id=511 (санаи мурочиат 30.11.2019).
11. Таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Хадамоти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017.
12. Ташаббуси ҷаҳонӣ: «Кудаконе, ки берун аз мактаб мондаанд». Тоҷикистон. ЮНИСЕФ. –Душанбе, 2013.

САҲМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақш ва аҳамияти шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди таҳсилоти томактабӣ, аҳамияти таҳсилоти томактабӣ, суръати инкишофи муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ, нишондиҳандаҳои фарогирии кӯдакон бо муассисаҳои томактабӣ, нақши воқеии бахши хусусӣ дар инкишофи таҳсилоти томактабӣ бо истифода аз маълумоти оморӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватании шарикии давлат ва бахши хусусӣ таҳқиқ карда мешавад. Мубрамияти мавзӯи мақолаи илмӣ бо он муайян карда мешавад, ки дар шароити инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ саҳми бахши хусусӣ дар рушди таҳсилоти томактабӣ бояд афзояд. Таҳсилоти томактабӣ дар таълиму тарбияи кӯдакон, омода намудани онҳо ба мактаб, инкишофи ҳаматарафаи кӯдакон, фарогирии онҳо бо донишҳои заминавӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Айни замон дар шароити инкишофи иқтисоди бозоргонӣ бахши хусусӣ якҷоя бо давлат дар рушди соҳаи таҳсилоти томактабӣ бояд фаъолона ва самаранок иштирок намояд. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ роҳи имконпазир ва самараноки рушди таҳсилот ва тарбияи томактабӣ маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: маориф, таҳсилот, таҳсилоти томактабӣ, муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ, бахши хусусӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, фарогирии кӯдакон бо муассисаҳои томактабӣ, стратегия, барномаи давлатӣ, қонун.

ВКЛАД ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЁРСТВА В РАЗВИТИЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуется роль и значение государственно-частного партнёрства в развитии дошкольного образования, его зачение, уровень развития дошкольных учреждений, показатели охвата детей ими, роль частного сектора в развитии дошкольного образования на основе применения статистических данных, нормативных правовых актов, мировой и отечественной практики государственно-частного партнёрства. Актуальность темы научной статьи обоснована анализом реальной роли частного сектора в указанной сфере. Дошкольное образование имеет первостепенное значение для воспитания и образования детей, их подготовки к школе, всестороннему развитию, становления базовых знаний. Частный сектор наряду с государственным призван активно и эффективно участвовать в развитии дошкольного образования. Государственно-частное партнёрство является приемлемым и эффективным путем развития дошкольного образования и воспитания.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, дошкольное образование, дошкольные образовательные учреждения, частный сектор, государственно-частное партнёрство, охват детей дошкольными учреждениями, стратегия, государственная программа, закон.

CONTRIBUTION STATE-QUOTIENT PARTNERSHIP In DEVELOPMENT of the PRESCHOOL FORMATION In REPUBLIC TADZHIKISTAN

In article is researched role and importance state-quotient partnership in development of the preschool formation, importance of the preschool formation, level of the development of the preschool educational institutions, factors of the incidence детей by preschool institutions, actual role quotient sector in development of the preschool formation on base of the using statistical data, normative legal acts, world and domestic practical persons state-quotient partnership. Urgency of the subject of the scientific article is motivated that that in condition of the development of the market relations contribution quotient of the sector in development of the preschool formation must increase. Preschool formation has paramount importance for unbringing and formation детей, their preparation to school, all-round development child, his(its) incidence by necessary base knowledges. In ditto time in condition of the development of market economies private sector alongside with state is called actively and effectively participate in development of the preschool formation. State-quotient partnership is acceptable and efficient by developments of the preschool formation and education.

Key words: formation, educational process, preschool formation, preschool educational institutions, private sector, state-quotient partnership, incidence детей by preschool institutions, strategy, state program, law.

Сведения об авторе: ***Шарофова Чаманоро Рустамовна*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры менеджмента. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **(+992) 918-52-87-85.** E-mail: **chamanoro.sotivoldieva.89@mail.ru**

Information about the author: ***Sharofova Chamanoro Rustamovna*** - Tajik State University of Finance and Economics, assistant of the department of management. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **(+992) 918-52-87-85.** E-mail: **chamanoro.sotivoldieva.89@mail.ru**

УДК 36.1/5

РАЗРАБОТКА ИНДИКАТОРОВ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ ДЛЯ РЕШЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ (НА ПРИМЕРЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ)

Кимсанов У.О., Давлятова М.М.
Технологический университет Таджикистана

Достижение основных целей развития экономики для различных стран различны. Например, для Казахстана - это увеличение доли альтернативных источников энергии, для Узбекистана и Туркменистана рациональное использование водных и природных ресурсов, переход к индустриализации в Таджикистане и Кыргызстане. Эти мероприятия позволят в ближайшие 10-15 лет намного повысить экономический рост в этих странах. Только за счет освоения возобновляемых источников энергии, в первую очередь, гидроэнергетики и повышения ее энергоэффективности и обеспечения увеличивающегося объема энергопотребления может быть гарантировано устойчивое развитие страны, которое будет соответствовать реализации концепции перехода от коричневой к низкоуглеродной зеленой экономике.

Только при тесном взаимодействии стран региона в области развития возобновляемых источников, гидроэнергетика может стать прочной опорой для устойчивого развития и перехода на зеленую экономику. Важнейшими условиям зеленой экономики является развитие безопасных с точки зрения экологии гидроресурсов [1], что предполагает инновационные ресурсоэффективные технологии, рациональное использование водных и природных ресурсов, с целью уменьшения нагрузки на природу. Следует отметить, что при изучении проблемы развития «зеленой» экономики необходимо определить индикаторы с учетом природно-географических и социально-экономических условий региона Центральной Азии, которые необходимы для оценки и прогнозирования развития региона. В результате многочисленных консультаций были выделены следующие основные индикаторы, которые отражены в таблице 1.

Таблица 1.Наиважнейшие индикаторы зеленой экономики в условиях региона (в частности, Таджикистана)

№	Индикаторы	Определение индикаторов
1.	Общие	Территория, тыс.км^2 Население, млн.чел. ВВП на душу населения
2.	Водные ресурсы	Исключение дефицита водных ресурсов на национальном уровне Комплексное использование водных ресурсов для гидроэнергетики и ирригации
3.	Сельское хозяйство	Сельскохозяйственные угодья, % площадь Орошаемые земли (млн.га) Лесная зона (тыс.га)
4.	Электроэнергетика	Потенциал возобновляемой энергетики, ГВт Общая установленная мощность электростанций, МВт Выработка ГЭС, % Доля электроэнергии, произведенной углем, оценивается в%
5.	Энергоэффективность	Снижение энергоемкости ВВП Полезный отпуск электроэнергии, ГВтч Процентные потери при передаче и распределении энергии (%) Выбросы диоксида на душу населения, т/м

Для достоверной оценки основных индикаторов недостаточно выявления одних лишь общих показателей, таких как рост населения, ВВП и т.д., а должны учитываться также (в нашем случае) водные ресурсы, сельское хозяйство, энергоэффективность, ресурсосбережение, сохранение природной среды, удовлетворяющие основным требованиям, которые покрывают

объем информационных потребностей задач развития зеленой экономики, а также ее достоверность. Исходя из этого, были определены индикаторы зеленой экономики в целом и по странам региона в частности (табл.2).

Таблица 2. Индикаторы зеленой экономики в условиях Центрально-азиатского региона

Показатели	Центральная Азия	Казахстан	Узбекистан	Кыргызстан	Таджикистан	Туркменистан
ОБЩИЕ ПОКАЗАТЕЛИ						
Территория, тыс.км^2	4006,2	2 724, 902	448, 800	199, 951	141, 400	491, 200
Население, млн. чел.	73,4	18, 5	33, 7	6, 3	9, 1	5, 8
ВВП, млрд долл./ на душу населения, тыс.долл.	345,1/4,7	219/11,8	62,5/1,8	8,081/1,28	7,632/0,83	47,9/8,2
ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ						
Исключение дефицита водных ресурсов на национальном уровне	194,5	64	16	49	64	1,5
1. собственный сток, формирующийся на территории государства, км^3/год	2649	3459	474	7777	7032	258
2. водообеспеченность собственными водными ресурсами на душу населения, тыс. м^3/чел.						
Комплексное использования водных ресурсов на уровне бассейнов	10	30	47	11	5	0
1. объем использования водных ресурсов для гидроэнергии, %	90	7	53	2	10	10
2. объем использования водных ресурсов для ирригации, %						
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО						
Сельскохозяйственные угодья, (млн га)	318,8	221	45	9,6	4,2	39
Орошаемые земли (млн.га)	10	2,2	4,4	1,3	0,9	1,7
Лесная зона (млн.га)	27,5	21	3,5	1,2	1,8	0,03
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА						
Диверсификация энергетики (доля собственных гидроэнергетических ресурсов в потреблении на территории):						
1. Потенциал возобновляемой энергетики, ГВт	13747	2901	1844	3677	5325	0
2. Общая установленная мощность электростанций, МВт	276943	251011	12722	4020	5190	4000
3. Выработка ГЭС, %		9	21	85	98	0
4. Доля электроэнергии, произведенной углем, оценивается в%		72	4	13	2	0
ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТЬ						
Снижение энергоемкости ВВП		7,9	10	8,6	5	13,9
Полезный отпуск электроэнергии, ГВтч		81267	54081	12786	17137	20831
Процентные потери при передаче и распределении энергии (%)		6	9	21	16	14
Выбросы диоксида в эквиваленте CO_2, млн.т		225	96	10	5	69

Составлено автором по: Зеленая экономика: реалии и перспективы в Казахстане. Отчет Всемирного банка. 2018, Исайнов Х.Р. Национальная экономика. Учебная книга. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С.262 (на таджикском языке), Кимсанов У.О. Основные индикаторы обеспечения водно-энергетической безопасности. Материалы республиканской научно-практической конференции, Технологический университет Таджикистана «Рациональное использование водно-энергетических ресурсов». – Душанбе, 2015. Энергетика и развитие в Центральной Азии. Статистический обзор энергосектора в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане. Ресурс находится по адресу www.asiapacificenergy.org

Анализ таблицы 2 показывает, что общий показатель ВВП по всей Центральной Азии равна 345,1 млрд.долл, а на душу населения составляет 4,7 тыс.долл, где самый высокий показатель имеет Казахстан (219 млрд.долл/11,8 тыс.долл.чел), а среди самых низких показателей находится Республика Таджикистан (7,6 млрд.долл./0,83 тыс.долл.чел).

Другим важным индикатором зеленой экономики является дефицит водных ресурсов. Как видно из таблицы, собственный сток по всему региону составляет 194,5 км^3 в год, а водообеспеченность собственными водными ресурсами на душу населения равна 2649 м^3, где самый высокий уровень водообеспеченности на душу населений приходится на Кыргызстан (7777 м^3) и Таджикистан (7032 м^3), а Туркменистан занимает последнее место (258 м^3). Другим немаловажным индикатором является использование водных ресурсов для гидроэнергии (10%) и ирригаций (90%). В таблице утверждается, что, во-первых, возможности использования воды для ирригации исчерпаны, во-вторых, ресурсы воды для гидроэнергетики региона в целом еще

только начинают использоваться. Далее одним из важных показателей зеленой экономики являются энергетика и ее эффективное использование. В общем потенциал возобновляемой энергетики по Центральной Азии равен 13747 ГВт, где Таджикистан занимает ведущее место в регионе (5325 ГВт), а общая установленная мощность в регионе равна 276943 МВт.

Как было сказано выше, один из принципов и механизмов развития зеленой экономики зависит от максимального использования возобновляемых источников энергии и минимального выброса диоксидов, т.е. доля электроэнергии, произведенной углем. Как видно из таблицы уровень использования ВИЭ в Таджикистане (98%) и Кыргызстане (85%) высок, а самый низкий уровень наблюдается в Казахстане (9%) и Туркменистане (0%). Исходя из этого, выбросы диоксида в эквиваленте CO_2 в Казахстане самые высокие (225 млн.т).

В таблице приведены также процентные потери при передаче и распределении энергии, где такие страны, как Таджикистан (16-18%) и Кыргызстан (21%), где наблюдается самые высокие проценты потерь электроэнергии.

Основываясь на вышеизложенном, можно сделать вывод, о том, что в будущем стратегическим направлением развития зеленой экономики и энергетики в регионе станет рациональное использование гидроресурсов - основным возобновляемым источником энергии в Центральной Азии. На наш взгляд, в целях планирования и прогнозирования зеленой экономики разумно изучать изменение наиважнейших социально-экономических и экологических показателей. Показанные в таблице 2 индикаторы зеленой экономики как наиболее высокоинформативные в достаточной мере отражают реальность эколого-экономического положения региона и направлены на экологизацию экономики и переход к зеленой экономике в регионе. Таким образом, наличие индикаторов зеленой экономики на национальном и региональном уровнях стимулирует государственные органы к исследованию мер по соблюдению эколого-экономических интересов в странах региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. [Электронный ресурс]. https://finance.rambler.ru/economics/30733677-rahmon-sozdanie-zelenoy-ekonomiki-yavlyaetsya-glavnym-usloviem-mirovogo-razvitiya/. (Дата обращения 09.12.2019).
2. Зомонова Э.М. Понятие и принципы «зеленой» экономики / Э.М. Зомонова // АНИ: Экономика и управление. -2016. -Т.5. -№1(14). -С.15.
3. Исайнов Х.Р. Национальная экономика. Учебная книга / Х.Р. Исайнов. -Душанбе: Ирфон, 2018. – С.262 (на таджикском языке).
4. Кимсанов У.О. Основные индикаторы обеспечения водно-энергетической безопасности / У.О. Кимсанов // Материалы республиканской научно-практической конференции, Технологический университет Таджикистана «Рациональное использование водно-энергетических ресурсов». – Душанбе, 2015.
5. Кимсанов У.О. Важнейшие индикаторы механизма управления зеленой экономикой (устойчивого развития) в условиях региона и Таджикистана / У.О. Кимсанов, М.М. Давлятова // Материалы международной научно-практической конференции «Обеспечение импортозамещающей отечественной продукцией в условиях устойчивого развития республики Таджикистан в сотрудничеств со странами Центральной Азии». –Душанбе: ДТТ, 2019. -Часть 2. -С.64-68.
6. Энергетика и развитие в Центральной Азии. Статистический обзор энергосектора в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане. [Электронный ресурс]. www.asiapacificenergy.org.
7. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://greeneconomy.kg/theory/printsipyi-zelenoy-ekonomiki//. (дата обращения 27.05.2019)
8. Понятие и сущность зеленой экономики: [Электронный ресурс]. http://greeneconomy.kg/theory/ponyatie-i-sushhnost-zelenoy-ekonomiki: (дата обращения 18.11.2019)

ТАҲИЯИ ИНДИКАТОРҲОИ ИҚТИСОДИ САБЗ БАРОИ ҲАЛ КАРДАНИ ПРОБЛЕМАҲОИ МИНТАҚАВӢ (ДАР МИСОЛИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ)

Дар баъзе нашрияҳо мафҳумҳои иқтисод "камкарбон" ва "сабз" чун мафҳумҳои якхела фаҳмида мешаванд. Лекин тадқиқотҳо нишон доданд, ки мақсади ниҳоии амсилаи иқтисодӣ ин иқтисоди “сабз” мебошад. Иқтисоди “сабз” хилофи (зидди) иқтисоди “қаҳваранг” мебошад, ки он аз саршавии даври индустриаликунонӣ аз аввали сатҳи нулии ба вуҷуд овардани гази карбон намуди анъанавии иқтисод мебошад. Иқтисоди сабз бояд нафақат самаранок, балки боадолат ҳам бошад. Барои тараққӣ додан ва пешгӯӣ кардани иқтисоди сабз омӯзиши тағйирёбии индикаторҳои ҷиддитарини иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ мувофиқи мақсад аст. Индикаторҳои иқтисоди сабз бояд аз ҳама бештар информативӣ бошанд ва ба қадри имкон бояд ҳолати воқеии экологӣ - иқтисодии минтақаро инъикос кунад, ки онҳо ба экологикунии иқтисод ва гузариш ба иқтисоди сабз дар минтақа равона карда шудаанд. Дар мақола индикаторҳои ҷиддитарини иқтисоди сабз дида баромада шудаанд, ки онҳо ба ҳал кардани проблемаҳои минтақавии кишварҳои Осиёи Марказӣ равона карда шудаанд ва проблемаҳои аввалиндараҷа ҳисоб карда мешаванд.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, индикаторҳо, Осиёи Марказӣ, минтақа, самаранокии энергетикӣ, рушди устувор, манбаъҳои барқароркунии энергия, гидроэнергетика.

РАЗРАБОТКА ИНДИКАТОРОВ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ ДЛЯ РЕШЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ (НА ПРИМЕРЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ)

В некоторых изданиях «низкоуглеродная» и «зеленая» экономика отражают одинаково идентичные понятия. Но исследования показали, что конечной целью экономической модели является «зеленая» экономика, а низкоуглеродная лишь переход к конечной модели. «Зеленая» экономика – это противоположность «коричневой» экономики, которая является традиционным видом экономики с начала эпохи индустриализации с нулевым

уровнем выбросов углерода. Зеленая экономика должна быть не только эффективной, но и справедливой. В целях развития и прогнозирования зеленой экономики целесообразно изучать изменение важнейших социально-экономических и экологических индикаторов. Индикаторы зеленой экономики должны быть наиболее информативными и в достаточной мере должны отображать реальность эколого-экономического положения региона, которые направлены на экологизацию экономики и переход к зеленой экономике в регионе. В статье рассмотрены наиважнейшие индикаторы «зеленой» экономики, направленные на решение региональных проблем Центрально-азиатского региона, которые считаются приоритетными.

Ключевые слова: зеленая экономика, индикаторы, Центральная Азия, регион, энергоэффективность, устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии, гидроэнергетика.

DEVELOPMENT OF GREEN ECONOMY INDICATORS FOR SOLVING REGIONAL PROBLEMS (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL ASIA COUNTRIES)

In some publications, the “low carbon” and “green” economies reflect identical concepts. But studies have shown that the ultimate goal of the economic model is a green economy, while a low-carbon one is just a transition to the final model. A green economy is the opposite of a brown economy, which has been a traditional type of economy since the beginning of the industrialization era with zero carbon emissions. A green economy should be not only effective, but also fair. In order to develop and forecast a green economy, it is advisable to study the change in the most important socio-economic and environmental indicators. Indicators of the green economy should be the most informative and sufficiently reflect the reality of the ecological and economic situation of the region, which are aimed at greening the economy and the transition to a green economy in the region. The article considers the most important indicators of the green economy, aimed at solving the regional problems of the Central Asian region, which are considered priority.

Key words: green economy, indicators, Central Asia, region, energy efficiency, sustainable development, renewable energy sources, hydropower.

Сведения об авторах: ***Кимсанов Уктам Олимжонович*** - Технологический университет Таджикистана, кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры системы и информационных технологий. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Н.Карабаева 63/3. E_mail: **uk_kimsanov@hotmail.com**. Телефон: **907-70-71-97**
Давлятова Мехрангез Меликовна - Технологический университет Таджикистана, соискатель. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Н.Карабаева 63/3. E_mail: **mehrangez86@mail.ru**. Тел: **985-74-56-46**

Information about the authors: ***Kimsanov Uktam Olimjonovich*** **-** Technological University of Tajikistan, candidate of economic sciences, acting Associate Professor, Department of Systems and Information Technology. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street 63/3. E_mail: **uk_kimsanov@hotmail.com.** Phone: **907-70-71-97**
Davlyatova Mehranges Melikovna **-** Technological University of Tajikistan, applicant. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street 63/3. E_mail: **mehrangez86@mail.ru.** Phone: **985-74-56-46**

УДК 339.138(575.3)

ДОСТИЖЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ САМОДОСТАТОЧНОСТИ - СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Исайнова М.Х.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Обеспечение продовольственной безопасности и достижение продовольственной самодостаточности в настоящее время является одним из четырех стратегических направлений (наряду с достижением энергетической независимости, выхода республики из коммуникационной изоляции и превращение республики из аграрного государства в индустриально-аграрную страну) обеспечения устойчивого развития Таджикистана. Несмотря на то, что в современном мире вопросы обеспечения продовольственной безопасности и в целом достижения продовольственной самодостаточности, приобрели глобальный характер, тем не менее, производство и сбыт агропродовольственной продукции на национальном уровне превращаются в сложноорганизованную систему. Это означает, что национальный фактор начинает играть чрезвычайно существенную роль в обеспечении продовольственной безопасности и достижении продовольственной самодостаточности республики.

Следует отметить, что глобализация экономических процессов, вступление Таджикистана во Всемирную торговую организацию (ВТО), минимальный уровень эффективности аграрного сектора и функционирование надежного механизма государственной поддержки отечественных производителей сельскохозяйственной продукции формируют факторы, способствующие обеспечению продовольственной безопасности как страны, так и ее отдельных регионов. В этой связи формирование эффективной системы обеспечения продовольственной безопасности страны и достижение продовольственной самодостаточности требует объективной научной оценки изменившейся ситуации, разработки адекватной стратегии углубления экономических преобразований в аграрной сфере и совершенствования механизма ее управления в условиях новых экономических отношений. Исходя из этого, анализ проблемы обеспечения продовольственной безопасности республики является весьма актуальной и своевременной задачей. Следует отметить, что в настоящее время одной из центральных проблем в системе

национальной и экономической безопасности любой страны является продовольственная безопасность. Исходный английский термин - «food security», переводится двояко: как продовольственная безопасность и как продовольственная обеспеченность. Второй вариант перевода более точно отражает смысл понятия, определяющего обеспечение гарантированной физической и экономической доступности продуктов питания для человека.

Продовольственная проблема, обусловленная неравномерностью развития сельскохозяйственного производства и несбалансированностью спроса и предложения на его продукцию в различных странах мира, является одновременно и одной из наиболее острых проблем современной мировой экономики. В первую очередь это касается зерновых культур. В качестве отрицательных тенденций, способных сдерживать дальнейшее наращивание мирового производства зерна, выступает сокращение как в развитых, так и в развивающихся странах площадей земель, пригодных для ведения сельского хозяйства. Это, прежде всего, связано с высоким уровнем урбанизации, экологическими осложнениями в связи с дальнейшим вовлечением незадействованных земель, усилением деградационных процессов земли (эрозии, засоление, опустынивание), ухудшением использования земли и снижением ее плодородия, отчуждением сельскохозяйственных земель под незаконное строительство жилья, ограниченностью земельно-водных ресурсов, сокращением финансирования сельскохозяйственного производства и др.

Более того, глубокий эколого-экономический кризис, усиливающийся в последние годы в связи с обострением проблемы небрежного и нерационального использования земельных ресурсов, поставил человечество перед сложнейшим выбором: как выжить в быстроменяющемся мире и как найти гармонию между человеческим разумом и научно-техническим новшеством. Это все заставляет искать способы выхода из создавшегося кризиса и спектры возможных решений. Необходимы сдвиги в общественном сознании, направленные на обновление системы ценностей и ориентиров деятельности, поиск новой гармонии с окружающим миром, при которой можно будет получать больше всего необходимого с той же площади земли.

Исследуя проблемы нерационального использования земельных ресурсов и обеспечения потребности быстрорастущего населения в продовольствии, Герман Дели, один из основоположников экологической экономики, отмечает, что «закончилась эпоха, когда сдерживающим фактором экономического развития были возможности человека («незаполненный» мир), сейчас человечество вступило в эпоху, когда сдерживающим фактором становятся природные ресурсы, которые истощаются все быстрее и быстрее («заполненный» мир). Когда нас было относительно мало на Земле, ощущался недостаток в капитале, созданном руками и умом человека, а природных богатств было в избытке. Теперь ситуация изменилась прямо наоборот. По мере расширения человеческой деятельности экосистемы постепенно истощаются и начинают ограничивать дальнейшее развитие экономики, в то время как возможности человека все возрастают» [10].

Следует отметить, что история человеческого общества показывает, что безопасность населения от голода в различные эпохи эволюции понималась и оценивалась различными условиями по этапам его развития, среди которых можно выделить следующие этапы: в зависимости от возможности убить животных; от уставных общественных правил деления пищи между людьми различного положения к главе общины, группы; от наличия земли и ее плодородности, погодных условий и получения достаточного урожая; появления кустарных общин и их производительности; от стихийных бедствий, приводящих к гибели посевов, урожаев, возможности порчи продовольствия во время хранения; наличия страховых и неприкосновенных запасов продовольствия; от размера поставок продовольствия из других государств согласно заключенным контрактам; от угрозы гибели судна, доставлявшего продовольствие морским или сухопутным путем; продовольственная и технологическая блокада, размера благотворительной помощи и др. Именно в зависимости от условий обеспечения происходило формирование понятия «продовольственная безопасность», «продовольственная независимость» страны и ее населения. Следует также добавить, что есть также аргументы, о том, что в свое время К. Маркс писал, что «…производство продуктов питания (пищевых веществ) является самым первым условием жизни непосредственных производителей и всякого производства вообще…». Более того, по определению К. Маркса, «…воспроизводство продовольствия является необходимым условием воспроизводства рабочей силы» - главной производительной силы общества [4].

В девяностые годы XX века указанные понятия получили официальное признание и были сформированы в основополагающих международных документах и в постановлениях правительств отдельных стран, в том числе и в нашей республике. В этой связи, впервые вопрос о продовольственной безопасности Таджикистана был поставлен в начале 90-х годов

двадцатого столетия в связи с резким падением сельскохозяйственного производства, ростом импорта продовольственных товаров и уменьшением потребления продуктов питания населением республики. Однако до сих пор между учеными ведутся острые дискуссии по поводу выработки определений/дефиниций, так как от их содержания зависит процесс дальнейшего обеспечения быстрорастущего населения продовольственными продуктами. Поэтому одной из важных задачах в решении данной проблемы является определение понятия «продовольственной безопасности», соответствующей современным мировым требованиям.

Следует отметить, что впервые термин «продовольственная безопасность» был введен в международную практику еще в 1974 г. в Риме на Всемирной конференции по проблемам продовольствия, организованной ФАО (Международная продовольственная и сельскохозяйственная организация) после роста в 1972-1974 гг. в три раза мировых цен на зерно, и затем был раскрыт как понятие на аналогичной конференции в 1996 году. Он использовался для характеристики состояния продовольственного рынка и в целом экономики страны или группы интегрированных стран. В этой связи, от эффективности решения данной проблемы зависит не только социальная, но политическая и межнациональная стабильность в обществе.

В целом, при определении понятия «продовольственной безопасности» существуют различные мнения и дефиниции относительно данного термина. Например, ФАО определяет национальную продовольственную стратегию как политику, которая позволяет стране достичь наиболее высокой степени самообеспеченности в продовольствии в результате интегрированных усилий по увеличению производства жизненно-необходимых продуктов, улучшения системы снабжения и потребления продовольствия, ликвидации недоедания и голода. Она трактуется следующим образом: «продовольственная безопасность - это состояние, когда все люди имеют физический и экономический доступ к безопасному и питательному продовольствию в количестве, достаточном для удовлетворения своих потребностей и предпочтений в еде, в объемах, необходимых для активной здоровой жизни» [6,с.10].

По мнению некоторых ученых, наиболее распространенным пониманием сущности продовольственной безопасности является следующее определение: «продовольственная безопасность - это состояние экономики, при котором гарантируется обеспечение доступности продовольствия населению в любое время в количестве, необходимом для активной и здоровой жизни» [2]. В целом, многие авторы по-разному понимают и трактуют термин продовольственная безопасность, но в одном согласны почти все - «продовольственная безопасность - это стабильное обеспечение населения продуктами питания в соответствии с платежеспособным спросом» [3]. Что касается понятие «продовольственной самодостаточности» - то под понятием данной дефиниции, прежде всего, понимается обеспечение населения республики собственными (отечественными) продовольственными продуктами.

Необходимо отметить, что исследования в области продовольственной безопасности в нашей республики показывают, что в публикациях отечественных экономистов освещаются различные аспекты обеспечения продовольственной безопасности. Более того, большое число исследований было посвящено вопросам, связанным с мировым сельским хозяйством и продовольственным положением, обеспечением населения продуктами питания, проведением реформ в области аграрной политики в Республике Таджикистан и за рубежом. Так, по мнению профессора Кудратова Р.Р., во многих странах мира, подходы к решению проблемы обеспечения продовольственной безопасности на национальном уровне далеко не одинаковые. Доминирующее положение в мировой продовольственной системе занимают экономически развитые страны. Они производят и потребляют свыше двух третей мирового продовольствия, хотя в них проживает менее 15% населения мира. Что касается нашей республики, то, по его мнению, в этом аспекте для обеспечения продовольственной безопасности Республика Таджикистан сталкивается с такими проблемами, как:

-высокая зависимость от импорта продовольствия, ресурсов для его производства, иностранного капитала и кредитов;

- слабое развитие политики протекционизма по отношению к отечественным товаропроизводителям;

- несовершенство механизма управления и элементов рыночного механизма;

- недостатки государственных методов регулирования продовольственного рынка и др., преодоление которых, по его мнению, существенно может смягчить проблему обеспечения населения продовольствием собственного производства [6].

Следует особо говорить, о вкладе Икромова С.С. в исследование взаимосвязи продовольственной самообеспеченности и безопасности в Республике Таджикистан. В этой связи, изучив географию Таджикистана, расчленяющую его территорию по признаку

локализации потоков движения малотранспортабельной продукции, он сгруппировал три географические провинции. По мнению Икромова С.С., можно выделить следующие группы республиканского продовольственного подкомплекса:

- Южно-Таджикский продовольственный подкомплекс, включающий Гиссарскую и Гармскую природно-хозяйственные зоны, Кулябскую и Кургантюбинскую зону;
- Северо-Таджикский продовольственный комплекс, объединяющий три природно-хозяйственных зоны Сугдской области;
- Памирский продовольственный подкомплекс, функционирующий в составе районов Горно-Бадахшанской автономной области [1]. По его мнению, организация продовольственных отраслей внутри каждого подкомплекса должна строиться на принципах рационального их размещения входящих в его состав природно-хозяйственных зон, с обеспечением требуемых пропорций и балансовых взаимосвязей между ними в единой системе внутрирегионального продуктообмена.

Социально-экономические аспекты обеспечения продовольственной безопасности, характеристика состояния продовольственной безопасности страны и необходимость её поддержания на оптимальном изучены Б.Д. Тагоевым. Исходя из этого, по его мнению, вышеизложенные методологические подходы к исследованию данной проблемы позволяют выделить специфические показатели, позволяющие рассмотреть состояние и динамику продовольственной безопасности [2]. Для ее оценки могут привлекаться такие показатели, как соотношение на конкретной территории количества и ассортимента продовольствия в торговой сети, востребуемого населением; соответствие объема и структуры поставок продовольствия специальным потребителям по принятым для них нормативам; размер торговой площади на 1000 человек населения и др.

Таким образом, на основе обобщения научных подходов к анализу состояния продовольственной безопасности и необходимости её поддержания на оптимальном уровне, была предложена система показателей, оценивающая состояние продовольственной безопасности страны (табл.1).

Таблица 1. Система показателей и критическое значение порогового показателя, оценивающая состояние продовольственной безопасности

Показатели, оценивающие состояние продовольственной безопасности	Критическое значение порогового показателя с учетом мировой практики	Республика Таджикистан	Хатлонская область
Отклонения от норм биологической природы питания, как в меньшую, так и в большую сторону	Не более чем на 50%	Не менее 40%	Не менее 30%
Количество потребляемых основных пищевых веществ (белков, жиров, витаминов и др.)	Не менее 80% от установленной нормы потребления продовольственных продуктов	Не менее 70%	Не менее 50%
Уровень калорийности (энергетической ценности) дневного рациона на 1 человека в сутки	Не менее 2409 ккал	Не менее 2200 ккал	Не менее 2000 ккал
Доля расходов на продовольствие в общих расходах отдельных групп населения	Не менее 50%	Не менее 40%	Не менее 30%
Уровень и состояние импорта продовольственных продуктов и их доля в общем объеме торговли	Не менее 20% от объема импортируемых продовольственных продуктов	Не менее 50%	Не менее 10%
Размер переходящих запасов зерна по сравнению с годовым его потреблением	Не менее 20%	Не менее 20%	Не менее 20%
Производство отечественного (собственного) продовольствия	Не менее 70%	Не менее 60%	Не менее 50%

Более того, в качестве критериев продовольственной безопасности на мировом уровне используются также следующие показатели: соотношение мировых запасов зерна к уровню потребления (соотношение в 17-18% является минимально необходимым для поддержания мировой продовольственной безопасности); соотношение снабжения к потребностям в продовольствии в пяти основных странах-экспортерах; соотношение запасов на конец периода в пяти основных странах-экспортерах к потреблению на их внутренних рынках плюс объем экспорта; уровень производства зерновых в трех основных странах-импортерах (Китай, Индия и СНГ); уровень производства зерновых в странах с низким уровнем дохода и дефицитом продовольствия [8,с.10].

Как было выше сказано, в решении задач обеспечения продовольственной безопасности страны приоритетное значение имеет производство зерновых. Это объясняется тем, что, согласно методике ФАО, уровень продовольственного обеспечения характеризуется двумя

основными показателями: средним уровнем производства зерна на душу населения и переходящими запасами зерна в стране. При этом переходящие запасы зерна должны иметь объем, соответствующий не менее 60 дней его потребления (17% среднегодового потребления). Более того, Таджикистан относится к числу стран с повышенным потреблением хлеба: вместо биологической нормы 130 кг на душу населения в год фактическое потребление за последние 40 лет составляет в среднем 159-168 кг., что в большей степени соответствует необходимым нормам энергетического содержания пищевого рациона населения.

Анализ статистических данных, связанных с обеспечением продовольственной безопасности республики показывает, что, обладая значительным агроэкономическом потенциалом, Республика Таджикистан не удовлетворяет свои потребности в по некоторых продуктах питания (табл.2).

Таблица 2. Производства основных видов продовольственной продукции на душу населения в Республики Таджикистан (за период 1991-2016 гг.)

Наименование продовольственной продукции	Г о д ы						2016/1991	
	1991	2000	2008	2014	2015	2016	кг.+,-	%
Зерно, кг	54,3	89,8	128,4	159,6	168,6	166,1	111,8	3,1 баробар
Картофель, кг	32,3	49,5	92,6	103,4	107,5	103,9	71,6	3,2 баробар
Овощи, кг	112,1	57,9	123,6	187,6	201,9	202,2	90,1	180,4 %
Бахчи	31,2	15,6	38,8	66,1	64,1	68,7	37,5	2,2 баробар
Фрукты, кг	31,6	27,7	29,9	41,3	36,2	42,1	10,5	133,2
Виноград, кг	21,6	18,0	16,1	22,9	24,7	24,8	3,2	114,8
Мясо (бо вазни зинда), кг	26,9	4,8	8,8	12,0	13,2	27,0	0,1	100,4
Молоко, литр	104,9	50,6	81,8	103,5	107,6	106,2	1,3	101,3
Яйца - штук	81,1	3,8	20,6	42,4	43,3	39,0	- 42,1	48,1

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан (статистический ежегодник). - Душанбе: Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2017. -С. 16

Анализ данных табл. 1. показывает, что в рассматриваемый период наблюдается увеличение производства всех основных продовольственных продуктов. Последнее объясняется ростом сельскохозяйственного производства (особенно в дехканских хозяйствах), созданием новых и повышением эффективности малых агропромышленных предприятий, в.т.ч. в частном секторе.

Однако, несмотря на достигнутое, в настоящее время объем производства основных видов продовольственных продуктов в области недостаточен для того, чтобы оценить реальный уровень обеспечения продовольственной безопасности данного региона. В этой связи другим жизненно важным признаком продовольственной безопасности является гарантированный доступ к калорийным продуктам питания, а также способность приобретать такие продукты.

Следует отметить, что доступность продуктов питания региона основана, главным образом, на оценке продовольственной черты бедности, определяемая как порог денежной суммы, необходимый для обеспечения минимального рациона питания для членов домохозяйств. Анализ показал, что в настоящее время наблюдаются некоторые различия в потребление основных видов продовольствий на каждого членов домохозяйств (табл. 3).

Таблица 3. Потребление основных видов продовольственной продукции на каждого членов домохозяйств в год в Республике Таджикистан (за период 1991-2016 гг.), кг

Наименование продовольственной продукции	**Г о д ы**				
	2000	**2010**	**2012**	**2014**	**2016**
Хлебные продукции	148,0	160,6	154,1	153,1	151,5
Картофель	37,8	35,0	34,7	33,3	39,1
Овощи	98,5	70,7	88,1	76,1	80,4
Фрукты и бахчевые	50,8	33,2	32,9	33,5	30,4
Молоко и молочные продукты	64,9	60,9	58,0	58,7	59,5
Мясо и мясные продукты	4,4	11,0	11,2	14,8	14,7
Масло растений	10,2	14,4	13,9	16,4	17,2
Яйцо (штук)	19,0	40,0	55,0	71,0	68,0
Сахар и кондитерские изделия	6,7	12,0	13,6	14,1	14,3

Источник: Основные показатели исследования бюджетных домохозяйств. - Душанбе: Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2017. - С. 40

Данные об объемах потребления продовольствия позволяют включить в расчет потребленных калорий ту часть продукции, которая поступает в рацион домохозяйства с приусадебного участка. В связи с огромным значением приусадебных участков в плане снабжения домохозяйства продовольствием, эти данные важны для оценки потребления на уровне домохозяйств, расположенных в сельской местности.

По данным ФАО, только за последние десять лет во всем мире число людей, затронутых недоеданием, выросло на 18 млн. человек, и в настоящее время, составляет свыше 852 млн. человек. Из них 815 млн. проживает в развивающихся странах, 28 млн. - в странах переходного периода (страны бывшего социалистического лагеря) и 9 млн. - в развитых странах. Каждый год в развивающихся странах на свет появляется 20 млн. детей с недостаточным весом, а недоедание уносит 5 млн. детских жизней в год, в то время как те, кто выживают, подвержены риску различных заболеваний. По данным ФАО, железодефицитная анемия может сократить производительность труда на 10-15%, а размер валового национального продукта (ВНП) на 0,5-1,8%. На базе исследования, проведенного в десяти развивающихся странах, С. Хортон и Дж. Росс рассчитали, что среднегодовые потери производительности труда, вызванные железодефицитом, составляют 2,3 доллара США на душу населения или 0,57% от ВНП. Например, в результате железодефицита, ежегодные потери производительности Бангладеш, Индии и Пакистана составляют 4,2 млрд. долларов США (в абсолютном выражении) [1,4,10].

Необходимо отметить, что в условиях отсутствия альтернативных вариантов производства продуктов и связанного с этим решения проблемы обеспечения безопасного продовольствия основной акцент должен быть сделан на разработку стратегии обеспечения продовольственной безопасности республики, отвечающей требованиям новых экономических отношений.

В этой связи, стратегия обеспечения продовольственной безопасности и достижения продовольственной самодостаточности республики в условиях новых экономических отношений, может реализовываться по следующим основным направлениям:

- усиление объема финансирования аграрного сектора с целью наращивания производства основных продуктов питания. Так, в 2016 г. объем кредитов, выданных сельскохозяйственным производителям, по сравнению с 2010 годом, увеличился в более чем 3 раза. Валовой региональный продукт в 2016 года вырос на 25555,1 млн. сомони и достиг до 47864,1 млн. сомони, что на 2,2 раза больше, по сравнению с 2010 годом. В перспективе рост объема финансирования и кредитования с целью обеспечения производства продовольственных продуктов, развитие малых агропромышленных предприятий на местах и др. меры могут стать важными условиями в решении продовольственной проблемы региона;

- государственное регулирование внешнеторговой деятельности позволяет обеспечить защиту регионального внутреннего рынка от конкуренции с более дешевыми импортными продуктами. В 2016 году объем внешнеторгового оборота республики составил $3929,9 млн. США (в т.ч. эскпорт $ 898,7, импорт $3031,2 млн.), что, по сравнению с предыдущим годом, уменьшилось на $396,3 млн. и, по сравнению с 2010 годом, соотвественно, на $78,3 млн. Для ограничения поступления импортных продуктов целесообразно применять таможенные пошлины, а для поощрения экспорта отечественной продукции, производимой в республике - экспортные субсидии. Таможенные пошлины должны применяться в тех случаях, когда импорт не вызывает конкуренции на внутреннем рынке. Для нашей республики такими продуктами могут являться хлопок-волокно, алюминий, свежие овощи и фрукты;

- защита сельскохозяйственного производства путем государственного регулирования цен на основные виды продовольственной продукции. Если предложение на продовольствие значительно превосходит спрос, государство через региональные учреждения (потребительские общество, региональные продовольственные рынки и др.) может скупать эту продукцию из регионов, которые специализированы на производстве основных продовольственных продуктов. Например, для заготовки картофеля необходимо закупать его из Раштского региона или Масчохи Кухи, а для покупки зерна целесообразно выбрать Дангаринский, Шуроабадский и Муминабадский районы Хатлонской области. Для заготовки лука можно выбрать районы Согдийского области и ряд районов Кургантюбинской зоны. Реализация такой политики позволяет защитить интересы сельхозпроизводителей от резких колебаний цен на продовольственные товары и стабилизировать цены на основные продовольственные продукты;

- совершенствование механизма налоговой политики также может являться направлением реализации стратегии обеспечения продовольственной безопасности и продовольственной самодостаточности. В реализации этой задачи важную роль играют налоговые льготы, в том числе льготы, направленные на стимулирование инновационного развития. Их применение позволяет также стимулировать приоритетные направления развития агропромышленного комплекса. Целесообразно также применять «налоговые каникулы», т.е. в определенное время освободить сельхозпроизводителей от ряда налогов с целью насыщения регионального рынка продовольственных продуктов и реализации политики аграрного протекционизма.

Пионерным шагом в этом направлении могут являться меры по развитию садоводства (косточковое), выращиванию лучших сортов высокосахаристых по качеству сухофруктов-урюка, кайсы и кураги, получивших не только региональное, но и мировое признание. Важность этой меры диктуется значительными возможностями расширения косточкового

садоводства за счет малопригодных для хлопководства земель, составляющих только в Хатлонской области 40 тыс. га, а в Сугдской области в общей сложности более 60 тыс. га, соответственно. По некоторым данным, если площадь косточковых довести к 2025 году до 200 тыс. га, то при полном плодоношении они могут обеспечить получение до 400 тыс. т абрикоса. А передача на пере-работку 70% этого объема позволит производить до 50 тыс. тонн сухофруктов.

В отдельных районах РРП (Турсунзаде, Гиссар, Шахри Нав и др.), а также Хатлонской области (Хуросон, Ходжамастон и других районах Кургантюбинской зоны, районах им. М.А. Хамадони, Восейский, Фархарский и др. районах Кулябской зоны), при всей масштабности развития садоводства еще большие возможности имеет виноградарство. По официальным данным, уже в предстоящие два десятилетия имеется возможность заложить примерно 50 тыс. га виноградников, в том числе на богаре - до 40 тыс. га с тем, чтобы с учетом наилучших посадок получить до 900 тыс. тонн винограда, из которых можно реализовать столовых сортов 300 тыс. тонн, переработать на сушки и изюм 250 тыс. тонн с выходом 60 тыс. тонн, кишмиша и изюма и на вино 350 тыс. тонн.

На наш взгляд, такая перспективная структура посевных площадей республики может обеспечить оптимальные условия для реализации приоритетной программы на период до 2005-2015 гг. по эффективному использованию земель, социальному развитию села и устойчивому обеспечению населения региона продовольственными продуктами. В целом, диверсификацию сельского хозяйства целесообразно было бы реализовать с помощью экономических рычагов, таких как совершенствование механизма кредитования, налоговое регулирование, льготное финансирование, субсидии, агролизинг на приобретение сельскохозяйственной техники и др., что является основным стабилизирующим фактором производства продуктов питания.

Снижение уровня обеспечения продовольственной безопасности республики, вызванное в последние годы падением производства, нарушением экономических и хозяйственных связей со странами дальнего и ближнего зарубежья, ухудшением финансового состояния некоторых хозяйств, ориентированных на производство основных продовольственных продуктов, привело к резким деформациям в структуре и объемах потребления населением продуктов питания. При этом отрицательное воздействие на эти процессы оказало отсутствие в переходный период четкой долгосрочной программы импорта сырья, материалов и оборудования для пищевой и перерабатывающей промышленности и развития экспорта готовой пищевой продукции. В то же время отсутствие дифференцированного подхода к решению вопросов таможенного регулирования открыло нашу границу для бесконтрольного вывоза сельскохозяйственного сырья. Из-за рубежа в регион устремился поток низкокачественных продовольственных товаров, которые продаются по демпинговым ценам.

Целесообразно определить приоритетные направления эффективного обеспечения продовольственной безопасности и достижения продовольственной самодостаточности республики, на которых должно быть сосредоточено основное внимание. Исходя из этого, возникает необходимость более глубокого комплексного исследования проблем, связанных с обеспечением эффективности производства и достижением устойчивого развития, и для решения которых требуется сосредоточение усилий экономической науки на разработке приоритетных направлений обеспечения продовольственной безопасности и достижения продовольственной самодостаточности.

Таким образом, решение продовольственной проблемы и достижение продовольственной самодостаточности республики путем диверсификации сельского хозяйства, увеличения производства сельскохозяйственной продукции и создания мощного агропромышленного потенциала являются основой повышения благосостояния населения. Для достижения продовольственной безопасности и продовольственной самодостаточности республики, целесообразно также обеспечить координацию и сочетание усилий органов государственного управления и хозяйствующих структур, предпринимателей и фермеров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Икромов С.С. Взаимосвязь продовольственной самообеспеченности и безопасности в Республике Таджикистан: автореферат диссертации на соискание уч. степ. канд. экон. наук. / С.С. Икромов. -Душанбе, 2010. -26 с.
2. Тагоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан: автореферат диссертации на соискание уч. степ. канд. экон. наук. / Б.Д. Тагоев. - Душанбе, 2013. - 24 с.
3. Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития. Монография / О.М. Алиев. -Душанбе: Ирфон, 2018. -188 с.
4. Алтухов А.И. Национальная Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения / А.И. Алтухов. -М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2006. - 198 с.
5. Бурдюков П.Т. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности / П.Т. Бурдюков, Р.З. Сетгалиев. - М., 1999. - 121 с.

6. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. Монография / Р.Р. Кудратов. - М.: МАКС Пресс, 2005. -268 с.
7. Основные показатели исследования бюджетных домохозяйств. - Душанбе: Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2017. -76 с.
8. Сельское хозяйство Республики Таджикистан (статистический ежегодник). - Душанбе: Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2017. -264 с.
9. Ястребинская Г.А. Продовольственная безопасность, экономика и экология / Г.А. Ястребинская // Никоновские чтения-2011. Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски. - М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2011. - С. 24-26.
10. Kilaparti Ramakrishna end George M. Woodwell eds., The Future of World Forests: Their Use and Conservation (New Yavtn, CT: Yale University Press. 1993). -P. 79.

РАСИДАН БА ХУДТАЪМИНКУНИИ ОЗУҚАВОРӢ - САМТИ СТРАТЕГИИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои асосии худтаъминкунии озуқавории ҷумҳурӣ оварда шудааст. Мафҳум, моҳият ва нақши худтаъминкунии озуқаворӣ дар рушди иқтисоди миллии ҷумҳурӣ ошкор карда шудааст. Диққати асосӣ ба вазъи ҳозира ва тамоюли рушди нишондиҳандаҳои маҳсулотҳои озуқа равона карда шудааст. Таҷрибаи хориҷии таъмини бехатарии озуқаворӣ бо мақсади истифодабарии таҷрибаи пешқадами он дар шароити ҷумҳурии мо ва минтақаҳои алоҳидаи он мавриди таҳқиқ гирифтаанд. Муаммоҳои асосии ба худтаъминкунии озуқавории ҷумҳурӣ таъсиррасон муайян гардидаанд. Коркард ва пешниҳоди самтҳои асосӣ оиди таъмини бехатарии озуқаворӣ ва худтаъминкунии озуқавории ҷумҳурӣ дар маҷмуъ амалӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: озуқа, бехатарии озуқаворӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣ, худтаъминкунии озуқаворӣ, самтҳои асосӣ оиди таъмини худтаъминкунии озуқавории ҷумҳурӣ.

ДОСТИЖЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ САМОДОСТАТОЧНОСТИ - СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются вопросы обеспечения продовольственной самодостаточности республики. Раскрыты понятие, сущность и роль обеспечения продовольственной самодостаточности в развитии национальной экономики республики. Особое внимание уделено современному состоянию и тенденции развития показателей продовольственных продуктов. Обобщены зарубежный опыт обеспечения продовольственной безопасности с целью применения их передового опыта в нашей республике и ее отдельных регионах. Выявлены проблемы, тормозящие обеспечение продовольственной самодостаточности страны. Разработаны и предложены основные направления по обеспечению продовольственной безопасности и продовольственной самодостаточности в целом.

Ключевые слова: продовольствия, продовольственная безопасность, обеспечения продовольственной безопасности, продовольственная самодостаточность, основные направления по обеспечению продовольственной самодостаточности.

ACHIEVEMENT OF FOOD SELF-SUFFICIENCY - STRATEGIC DIRECTION FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

The article deals with the issues of ensuring food self-sufficiency of the republic. The concept, essence and role of ensuring food self-sufficiency in the development of the national economy of the republic are disclosed. Particular attention is paid to the current state and development trends of indicators of food products. The international experience of ensuring food security is summarized with the aim of applying their best practices in our country and its individual regions. Identified problems inhibiting the provision of food self-sufficiency of the country. The main directions for ensuring food security and food self-sufficiency in general have been developed and proposed.

Key words: food, food security, food security, food self-sufficiency, the main directions of food self-sufficiency.

Сведения об авторе: ***Исайнова Манижа Хисайновна*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **933-13-03-43**

Information about the author: ***Isainova Manizha Khisainovna*** - Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **933-13-03-43**

УДК 330.322(575.3)

ИНКИШОФИ ИҚТИДОРИ ИНВЕСТИТСИОНИИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Алиджанов Дж.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Чи тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, истифодабарии иқтидори хоҷагии миллӣ барои дастрасии мақсад ва ҳадафҳои пешбинишудаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, дар ҳолати мавҷуд будан ва истифодаи самараноки захираҳои инвеститсионӣ имконпазир аст. Табиатан инвеститсияҳо захираҳои истеҳсолиро ифода мекунанд, ки ба васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот ва мустаҳкам намудани боваринокӣ дар таъмини мақсадҳои ниҳоии фаъолияти иқтисодӣ мусоидат менамоянд. Ба ибораи дигар, ҳар як стратегияи иқтисодӣ мавҷудияти захираҳои инвеститсионӣ ва истифодаи оқилонаи онро дар назар дорад. Дар ин ҷода ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунӣ низ дорои

чунин хусусият мебошад. Аҳамияти мавҷудияти захираҳои инвеститсионӣ дар амалисозии барномаи воридотивазкунӣ аз он иборат мебошад, ки онҳо ба баланд намудани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, табиӣ ва дигар захираҳои истеҳсолӣ мусоидат менамоянд. Ба гардиши хоҷагидорӣ воридшуда, инвеститсияҳо одатан бояд ба васеъшавии имкониятҳои шуғли аҳолӣ, ворид намудани техника ва технологияи нав ба ҷараёни истеҳсолот мусоидат намоянд. Чунин хислати инвеститсияҳо дар ҳавасмандгардонии рушди воридотивазкунӣ, пеш аз ҳама, бо чунин хусусиятҳо тавсиф карда мешавад: инвеститсияҳо қисми таркибии маҷмӯи талаботро ташкил карда, ҳамзамон, заминаи асосии васеъшавии истеҳсолот ба ҳисоб мераванд. Бе мустаҳкам намудани васеъшавии истеҳсолот бо инвеститсияҳои мувофиқ, таъйини суръати баланди рушди иқтисодӣ ғайриимкон аст. Оид ба ин гуфта Бард В.С. дуруст қайд мекунад, ки инвеститсияҳо ба фондҳои асосӣ пойсутуни рушди некуаҳволии аҳолиро ба воситаи афзоиши истеҳсоли мол ва хизматҳо ва баланд намудани сатҳи шуғли аҳолӣ инъикос мекунад [1,с.167]. Бешубҳа, истифодаи самараноки захираҳои инвеститсионии иқтисодиёти миллӣ ба инкишофи ҳама унсурҳои қувваҳои истеҳсолкунанда ва такомули муносибатҳои истеҳсолӣ мусоидат мекунад. Истифодаи самараноки захираҳои инвеститсионии мавҷудбуда ва афзоиши онҳо метавонад афзоиши ҳосилнокии дигар омилҳои истеҳслотро таъмин намояд, ки натиҷаи он дар афзоиши ҳаҷми МУД ифода меёбад. Ба ибораи дигар, мавҷудияти захираҳои инвеститсионӣ ва истифодаи самараноки он омили ҳаракатдиҳандаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, ба ҳама самараҳои мусбати афзоиш ва истифодабарии захираҳои инвеститсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи истифодабарии онҳо ҳоло ҳам дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад. Таҳлили эмпирикии маълумоти омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаҳои ислоҳоти иқтисодиёти бозорӣ нишон медиҳад, ки ҷамъи андӯхт ҳамчун нишондиҳандаи базаи бахши аслӣ тамоюли номуайяни таъйирёбӣ дорад. Дар баробари ин, муқоисавии ҷамъи андӯхти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар мамлакатҳо имкон медиҳад, хулоса барорем, ки мамлакати мо аз рӯи меъёри андӯхт аз мамлакатҳои ИДМ, мамлакатҳои нави индустриявии Осиё, Амрикои Лотинӣ ва дигар мамлакатҳои бо иқтисодиёт гузариш буда дар мавқеъи поён қарор дорад (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Ҷамъи андӯхт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон (бо % нибат ба МУД)

Мамлакат ва минтақаҳои ҷаҳон	Солҳо												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ҷумҳурии Тоҷикистон	11,6	16,0	24,6	26,5	24,8	23,8	16,6	12,6	24,7	26,1	30,6	31,1	27,2
Мамлакатҳои нави индустриявии Осиё	26,1	26,4	26,1	27,7	23,4	26,2	26,7	26,8	-	-			
Мамлкатҳои тараққикардаистода ва бо иқтисодиёт гузаришбуда	26,8	27,8	29,1	30,1	30,3	31,3	31,6	31,9	-	-	-	-	-
Мамлакатҳои ИДМ	21,2	23,0	26,7	25,2	19,0	21,7	24,9	25,9	-	-	-	-	-
Мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ	20,5	21,7	22,5	23,8	20,1	21,8	22,4	22,9	-	-	-	-	-

Сарчашма: Тоҷикистон: 20-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯи оморӣ. –Душанбе, 2011. -С. 209.; Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯи оморӣ. –Душанбе, 2016. -С. 223. Булатов А.С. Воздействие экспорта и импорта капитала на валовое накопление в Российской Федерации / А.С. Булатов // Деньги и кредит. - 2011. -№9. -С.4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2019. -С.203

Меъёри ҷамъи андӯхт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар марҳилаи аз соли 2007 то соли 2017 ба сатҳи мамлакатҳои ИДМ наздик шудааст. Лекин аз сатҳи мамлакатҳои тараққикардаистода ва бо иқтисодиёти гузаришбуда дар сатҳи пасттар қарор дорад. Вобаста аз мақсадҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, чунин сатҳи меъёри андӯхт барои молиягузории соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ махсусан дар ҳолати фарсудашавии ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосии истеҳсолӣ ва норасогии онҳо дар бахши аслӣ (махсусан дар соҳаи саноат ва хоҷагии қишлоқ) кифоягӣ намекунад.

Бо ибораи дигар барои амалисозии стратегияи воридотивазкунӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои иловагии инвеститсионӣ заруранд. Бояд меъёри андӯхтро дар сатҳи мамлакатҳои тараққикардаистода ва мамлакатҳои бо иқтисодиёти гузаришбуда расонидан лозим аст. Лекин бояд дар назар дошт, ки худ ба худ афзоиши меъёри андӯхт ба сифати омили ҳавасмандгардонии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ баромад кунад. Маълум аст, ки дар сохтори ҷамъи андӯхт, қисми муайянро истеъмоли капитали асосӣ ташкил медиҳад. Бинобар ҳамин таъсири аслии мусбат дар инкишофи ҳама соҳаҳои иқтисодиёт ба инвеститсияҳои соф хос аст.

Маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда нишон медиҳад, ки ҳаҷми инвеститсияҳои соф дар даврaҳои солҳои 2000-2005 бузургии манфиро нишон дода, дар даврaҳои дигар ин

нишондиҳанда мавқеъи худро нисбатан беҳтар намуд. Зиёд будани истеъмоли капитали асосӣ аз андӯхти умумӣ ва бузургии манфии инвеститсияҳои соф дар даврaҳои солҳои 2000-2005 сабаби баҳогузории “рушди иқтисодии бе инвеститсионӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид, ки аз тарафи академик Раҳимов Р.К. баён шуда буд. Дар марҳилаҳои дигар, чи тавре ки аз ҷадвали 2 мушоҳида кардан мумкин аст, бузургии мусбати инвеститсияҳои соф ба назар мерасад, ки сарчашмаи рушди иқтисодӣ баромад мекунанд.

Ҷадвали 2. Тағйирёбии андӯхти умумӣ, истеъмоли капитали асосӣ ва инвеститсияҳои соф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Солҳо	Андӯхти умумӣ	Истеъмоли капитали асосӣ	Инвеститсияҳои соф
2000	168,2	192,2	-24
2001	249,2	315,6	-66,4
2002	316,7	524,9	-208,2
2003	475,6	581,3	-105,7
2004	752,6	1104,7	-352,1
2005	839,4	1578,6	-739,2
2006	1490,5	1207,8	282,7
2007	3154,1	1117,1	2037
2008	4693,9	1675	3018,9
2009	5125,1	1573,5	3551,6
2010	5891,6	4590,8	1300,8
2011	8783,6	6136,9	2646,7
2012	8414,2	6549,3	1864,9
2013	10024,7	8828,9	1195,8
2014	11930,5	6583,8	5346,7
2015	13973,9	5880,3	8093,6
2016	16952,1	4216,7	12735,4
2017	16637,4	3090,5	13546,9

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии низоми ҳисоби миллӣ 2000-2007. –Душанбе, 2008. -С.19, 22.; Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2015. -С.19,22. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -С. 202

Бояд қайд намуд, ки ба бузургии мусбати инвеститсияҳои соф нигоҳ накарда, баъд аз соли 2005 вазни қиёсии он дар ҳаҷми умумии андӯхти умумӣ ҳоло ҳам дар сатҳи паст қарор дошта, дар сохтори андӯхти умумӣ ҳиссаи истеъмоли капитали асосӣ то ҳол дар сатҳи баланд қарор дорад (расми 1).

Расми 1. Вазни қиёсии истеъмоли капитали асосӣ дар сохтори андӯхти умумӣ

Вазни қиёсии муайян кардашудаи истеъмоли капитали асосӣ дар сохтори андӯхти уммӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳодисаеро нишон медиҳад, ки дар он ҳаҷми инвеститсияҳои соф қобилияти пурра намудани қисми капитали истеҳсолии беруншударо надорад. Дар баробари ин, чунин вазни қиёсии баланди нишондиҳандаи таҳлилшаванда ба ғайр аз солҳои 2007, 2008 ва 2009 хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосии истеҳсолиро дар назар дорад. Пӯшида нест, ки ҳаҷми инвеститсияҳои соф аз ҳолати даромади ихтиёрӣ вобастагӣ дорад, ки табиатан ҳамчун сарчашмаи таъсисёбии фонди истеъмолот ва андӯхт баромад мекунад. Аз ҳисоби фонди истеъмолот хароҷот барои истеъмолоти ниҳоӣ рӯйпӯш карда шуда, фонди андӯхт барои нигоҳдории захираҳо барои тараққиёти дарозмуддати иқтисодиёти миллӣ равона карда мешаванд. Дар низоми ҳисобгирии миллӣ, фонди андӯхт дар шакли пасандозҳои умумии миллӣ ифода меёбанд, ки ҳамчун фарқияти даромади умумии миллии ихтиёрӣ ва ҷамъи истеъмолоти ниҳоӣ муайян карда мешавад.

Муттасилии таъмини такрористеҳсоли васеъ амалисозии сиёсати иқтисодиро дар назар дорад, ки дар он таносубҳои байни истеъмолот ва андӯхт таъмин карда шуда, ба афзоиши ҳам истеъмолот ва ҳам андӯхт мусоидат намояд. Аз рӯйи ақидаи мутахассисони Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "ҳалли ин ду масъалаи ба ҳам алоқаманд танҳо дар ҳолати таъмини баланд намудани самаранокии ҳам фонди истеъмолот ва ҳам фонди андӯхт имконпазир аст" [2,с.55].

Дар ҳақиқат аз тағйирёбӣ ва таносуби пасандозҳои умумӣ (пасандозҳои умумии дохилӣ ва пасандозҳои умумии миллӣ) ҳаҷми инвеститсияҳои соф ба иқтисодиёт вобастагӣ доранд. Дар ҷадвали 3 ҳисоби пасандозҳои умумии дохилӣ ва пасандозҳои умумии миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. Тағйирёбии пасандозҳои умумии дохилб ва миллӣ (бо нархҳои муқоисавӣ, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017
МУД	36163,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61197,6
ДУМИ	45552,2	57046	60484,4	61371,7	63988,1	70609,2
Истеъмолоти ниҳоӣ	41047,7	46141,6	51376,3	47176,7	50619,9	56444,4
Пасандоҳои умумии дохилӣ	-4884,6	-5616,1	-5769,7	1232	3859,2	4753,2
Пасандозҳои умумии миллӣ	4504,5	10904,4	9108,1	14195	13368,2	14164,8

Сарчашма: Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -С. 21-22

Маълумоти ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки байни пасандозҳои миллӣ ва пасандозҳои умумии дохилӣ фарқияти калон вуҷуд дорад. Чунин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки дар сохтори пасандозҳои миллӣ вазни қиёсии калонро фарқи байни даромадҳои аввалия ва трансфертҳои ҷории аз дигар мамлкатҳо ба даст оварда шаванда ташкил мекунанд. Дар баробари ин, аз рӯйи маълумоти ҷадвал маълум мегардад, ки дар се соли охир пасандозҳои дохилӣ умуман мавҷуд нестанд.

Ба фарқияти калони байни пасандозҳои умумии миллӣ ва пасандозҳои умумии дохилӣ нигоҳ накарда, таъсири аслии онҳо ба иқтисодиёти Тоҷикистон ниҳоят дар сатҳи паст қарор дорад. Мувофиқи асосҳои назариявӣ, таъсири мусбати пасандозҳо ба инкишофи такрористеҳсоли васеъ метавонад дар ҳолате таъмин гардад, ки агар пасандозҳо ба инвеститсияҳо мубаддал гарданд. Аз айнияти асосии макроиқтисодӣ маълум аст, ки ҷамъи пасандозҳои миллӣ ва пасандозҳои бахши хориҷӣ ба ҳаҷми инвеститсияҳои умумӣ баробаранд (S=I). Лекин аз сабаби амал мавҷуд будани як қатор сабабҳо, дар асл чунин баробарӣ қариб ки ба назар намерасад. Ҳатто ба андешаи Ҷ.М. Кейнс "механизми автоматии мубаддал намудани ҳама пасандозҳо ба инвеститсияҳо вуҷуд надорад. Агар пасандозҳо ба инвеститсияҳо мубаддал нашаванд ва дар баробари афзоиши даромадҳо ҳиссаи пасандозҳо низ зиёд шаванд, дар ин ҳолат қисми зиёди чунин даромад аз чорчӯбаи талаботи самаранок берун мешавад" [3]. Айнан дар ҳамин ҳолат Ҷ.М. Кейнс муаммои асосии иқтиодиёти муосирро ва сабаби ба миён омадани машғул набудани захираҳоро мушоҳида мекунад.

Чунин ҳолати баёнгашта дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад, ки дар он мубаддал нагаштани пасандозҳо ба инвеститсияҳо сабаби норасогии капитали истеҳсолӣ, ҳолати шахшавии корхонаҳои истеҳсолӣ ва сатҳи пасти шуғли аҳолӣ баромад мекунад. Аз назарияи макроиқтисодӣ маълум аст, ки пасандозҳои умумии миллӣ аз рӯи сохтори худ аз пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода, фирмаҳо ва давлат иборат аст. Пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода ин даромади ихтиёрии онҳо баъд аз тарҳи хароҷоти истеъмолӣ буда, пасандозҳои фирмаҳо ба воситаи ҷамъ намудани ҳиссаҷудокуниҳои амортизатсионӣ ва фоидаи тақсимнашудаи онҳо муайян карда мешавад, пасандозҳои давлат бошад, ин фарқи байни даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ аст [4,с.44-45]. Дар асоси маълумоти омории аслӣ дар ҷадвали 4 ҳисоби вазни қиёсии ҳар як унсури таркибии пасандозҳои умумии миллӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Таносуби пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода, фирмаҳо ва давлат дар пасандозҳои умумии миллӣ (бо ифодаи %)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода	25,3	13,7	15,3	16,9	6,1	5,8	7,3	7,2	7,4	7,4	7,4
Пасандозҳои фирмаҳо	60,1	69,4	72,5	77,8	88,5	86,7	86,0	86,1	90,4	91,5	85,2
Пасандозҳои бахши давлатӣ	14,6	16,9	12,2	5,3	5,4	7,5	6,7	6,7	2,2	1,4	7,4

Сарчашма: Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2015. -С. 21-22.; 2019. -С.112,425

Аз маълумоти ҷадвали 4 маълум мегардад, ки дар сохтори пасандозҳои умумии миллӣ ҳиссаи калонро пасандозҳои фирмаҳо ташкил карда, пастшавии вазни қиёсии пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода ва пасандозҳои давлатӣ ба назар мерасад. Вазни қиёсии баланди пасандозҳои фирмаҳо дар сохтори пасандозҳои умумии миллӣ бо он асос меёбад, ки ҳаҷми истеъмоли капитали асосӣ (амортизатсия) дар низоми ҳисобгирии миллӣ бузургии ниҳоят калонро ташкил мекунад. Аз як тараф, ин ҳодиса бо хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосии истеҳсолӣ алоқаманд буда, аз тарафи дигар, онҳо сарчашмаи иловагӣ барои инвеститсиякунӣ баромад мекунад. Маълум аст, ки ҳиссаҷудокуниҳои амортизатсионии субъектони хоҷагидорӣ ба сифати яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузории инвеститсияҳо баромад мекунад, зеро онҳо 85% ҳама ғункуниҳоро дар иқтисодиёти миллӣ дар соли 2017 ташкил намудаанд. Ҳамаи ин оид ба нақши калидии истифодабарии фонди амортизатсионӣ дар маблағгузории ҷараёни такрорстеҳсол шаҳодат медиҳад. Лекин шароитҳои аслии истифодабарии фонди амортизатсионӣ барои маблағгузории такрористеҳсоли васеъ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби иҷро накардани вазифаи такрористеҳсолии истеъмоли капитали асосӣ бо мушкилиҳои зиёд дучор шуда, ҳатто ҷараёни такрористеҳсоли одиро таъмин карда натавониста истодааст.

Сабаби асосии ин ҳолат, пеш аз ҳама, бо риоя накардани ҳама принсипҳои такрористеҳсоли ҷамъиятӣ ва вайроншавии сохтори он ба сӯйи ғайрииндустрияшавӣ алоқаманд мебошад. Фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ дар ҳама мамлакатҳои ҷамъияти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҷараёни муътадили такрористеҳсол гузаронидани арзиши капитали асосиро мувофиқи хӯрдашавии он ба арзиши маҳсулот дар назар дорад, ки айнан бо ҳамин принсип фонди амортизатсионӣ таъсис меёбад. Воситаҳои ин фонд на танҳо барои иваз намудани капитали асосии аз кормонда, балки барои ҷорӣ намудани техника ва технологияи нав истифода мешавад, ки бе шубҳа ба сифати омили ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ баромад мекунад. Чунин таъсирот аз сабаби амал намудани гирдгардиши капитали асосӣ имконпазир аст, ки дар ҷараёни он субъектони хоҷагидорӣ ба уҳдадории худ воситаҳои иловагиро ба даст меоранд. Ҳамин тавр, истеъмоли капитали асосӣ ҳамчун унсури таркибии андӯхти умумӣ дар шакли таъсисёбии фондҳои амортизатсионӣ ба сифати сарчашмаи зарурии таъмини такрористеҳсоли васеъ хизмат мекунад.

Дигар сарчашмаи асосии маблағгузории инвеститсияҳо ҳамчун пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода баромад мекунад, ки тамоюли тағйирёбии он низ дар ҷадвали 4 инъикос ёфтааст. Мувофиқи маълумоти ҷадвали 4 маълум мегардад, ки аз соли 2007 то соли 2017 вазни қиёсии ин сарчашмаи малаггузории инвеститсияҳо тамоюли пастравиро дорад. Чунин ҳолат бо сатҳи пасти даромади аксарияти аҳолӣ тавсиф карда мешавад, ки ба мубаддалшавии пасандозҳои аҳолиро ба инвеститсияҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон имконнопазир кардааст. Бояд қайд намуд, ки пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, аз ҳисоби интиқоли маблағҳо аз тарафи муҳоҷирони меҳнатӣ таъсис меёбанд. Маълум аст, ки пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода ин даромади ихтиёрии онҳо ва тарҳи хароҷот барои истеъмоли шахсӣ мебошад, яъне ҳар қадаре, ки даромади хоҷагиҳои хонавода зиёд бошад, ҳамон қадар имкониятҳои мубаддалшавии пасандозҳо ба инвеститсияҳо ба воситаи низоми бонкӣ афзоиш меёбад. Айнан барои ҳамин пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода одатан ҳамчун сарчашмаи таъсисёбии захираҳои инвеститсионӣ баромад мекунад. Чунин хулосаро ба воситаи чунин ҳолат маънидод кардан мумкин аст, ки мувофиқи он пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода ба воситаи бозори молиявӣ ба захираҳои инвеститсионии аслӣ мубаддал мешаванд. Инчунин, бояд қайд намуд, ки пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода ба инвеститсияҳо мубаддалшуда ба иқтисодиёт ба таври мултипликативӣ таъсир мерасонад. Дар ҷадвали 5 мо коэффитсиентҳои майли миёна ба истеъмолот, майли миёна ба пасандозкунӣ, майли интиҳоӣ ба истеъмолот, майли интиҳоӣ ба пасандозкунӣ ва мултипликатори хароҷоти автономиро, аз он ҷумла инвеститсияҳои автономиро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб намудем. Маълумоти ҷадвали 5 тағйирёбии якхела, яъне нишондиҳандаҳои майли миёна ба истеъмолот ва пасандозро нишон медиҳад, ки аз доимӣ будани характери хароҷоти хоҷагиҳои хонавода шаҳодат медиҳад. Коэффитсиентҳои рафтории майли интиҳоӣ ба истеъмолот ва пасандозкунӣ нисбат ба нишондиҳандаҳои мазкур тағйирёбии гуногунро нишон медиҳад, ки дар бузургии мултипликатори хароҷоти автономӣ инъикос мегардад.

Тағйирёбии коэффитсиенти мултипликатори хароҷоти автономӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он маънидод карда мешавад, ки бузургии он ба тағйириёбии майли интиҳоӣ ба истеъмолот ҳиссиёти калон дорад.

Нишондодҳои баланди коэффитсиенти мултипликатори хароҷоти автономӣ дар иқтисодиёти мо аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳар як воҳиди захираҳои инвеститсионии афзоишёфта ба афзоиши зиёдтари даромадҳо мусоидат менамояд. Амали самараи

Ҷадвали 5. Нишондиҳандаҳои майли миёна ва интиҳоӣ ба истеъмолот ва пасандоз ва мултипликатори хароҷот (инвеститсияҳо)-и автономӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Майли миёна ба истеъмолот	0,98	0,98	0,96	0,93	0,99	0,97	0,96
Майли миёна ба пасандозкунӣ	0,02	0,02	0,04	0,07	0,01	0,03	0,04
Майли интиҳоӣ ба истеъмолот	-	0,98	0,80	0,89	0,87	0,83	0,87
Майли интиҳоӣ ба пасандозкунӣ	-	0,02	0,20	0,11	0,13	0,17	0,13
Коэффитсиенти мултипликатори хароҷоти автономӣ	-	50	5	9	7,7	5,9	7,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2019. -С. 113-115

мултипликатор аз рӯи принсипи спирал ба миён омада, дар ҳар як давра афзоиши даромади умумиро ҳавасаманд мегардонад. Дар баробари афзоиши даромад мувофиқи амал намудани қонуни асосии психологӣ қисми муайяни даромад ҳамчун пасандоз нигоҳ дошта мешавад. Маълум аст, ки ҳар як пасандоз ҳамчун коҳишдиҳандаи гирдгардиши умумӣ баромад мекунад, ки дар навбати худ имкониятҳои истеҳсолии иқтисодиёти миллиро маҳдуд месозад. Айнан барои ҳамин мубаддалшавии пасандозҳо ба захираҳои инвеститсионӣ дар ҳама гуна ҳолат аҳамияти калон дорад. Коэффитсиенти мултипликатори хароҷоти автономии ҳисобкардашуда нишон медиҳад, ки инвеститсиякунӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ҳолати ҳозира самаранокии калонтарро дошта метавонад. Амал намудани самараи мултипликатор бо самараи акселератор алоқамандии зич дорад. Самараи акселератор имконият медиҳад, ки нисбияти афзоиши инвеститсияҳо ва афзоиши даромад, ки зиёдшавии инвеститсияро ба миён овардааст, муайян карда шавад. Мувофиқи назарияи акселератор афзоиши даромад ҳамчун шиддатдиҳандаи афзоиши инвеститсияҳо баромад мекунад. Самараи акселератор ҳаҷми инвеститсияҳои соли ҷориро бо тағйирёбии ҳаҷми МУД дар соли гузашта алоқаманд мекунад. Коэффитсиенти акселератор бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\mathbf{A = \frac{\Delta I_t}{\Delta Y_{t-1}}}$$

Дар ин ҷо: А – акселератор;

ΔIt- тағйирёбии ҳаҷми инвеститсияҳо дар соли ҷорӣ;

ΔY_{t-}- тағйирёбии ҳаҷми МУД дар соли гузашта мебошад.

Коэффитсиенти акселератор таъсири воҳиди даромади афзоишёфтаро ба зиёдшавии инвеститсияҳо нишон медиҳад.

Таблица 6. Тағйирёбии коэффитсиенти акселератор дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳанда	Солҳо					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Коэффитсиенти акселератор (А.)	0,55	-0,10	0,15	-1,11	-1,30	1,54

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2019

Коэффитсиенти акселератори барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб кардашуда дар ҷадвали 6 оварда шудааст. Маълумоти ҷадвали 6 нишон медиҳад, ки баъд аз боздошт намудани ҳаҷми МУД ва ибтидои рушди барқароркунӣ дар иқтисодиёти мамлакат тағйирёбии номувозинатии тағйирёбии коэффитсиенти акселератор ба назар мерасад.Нишондиҳандаи баланди акселератор аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши даромад ба тағйирёбии ҳаҷми инвеститсияҳо таъсири мусбат мерасонад. Лекин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бузургии нисбатан паст ва то ҳатто дар баъзе мавридҳо манфии коэффитсиенти акселератор аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши даромадҳо ба зиёдшавии ҳаҷми инвеститсияҳо мусоидат намекунанд. Бузургии манфии акселератор нишон медиҳад, ки афзоиши даромадҳо ба афзоиши хароҷоти инвеститсионӣ мусоидат намекунад. Оид ба ин масъала академик Раҳимов Р.К. дуруст қайд мекунанд, ки “муҳити инвеститсионии мавҷудбуда наметавонад омили таъмини суръати рушди иқтисодии барои ҳалли мушкилотҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар Тоҷикистон баромад кунад. Дар баробари ин захираҳои зиёд дар баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ба иқтисодиёти мамлакат истифода бурда намешаванд” [5,с.25].

Норасогиҳои қайдшуда дар самаранокии истифодабарии сарчашмаҳои инвеститсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бо таъсисёбӣ ва фаъолияти бозори фондӣ алоқаманданд. Мавҷуд набудани бозори фондӣ дар мамлакат дар роҳи мубаддалшавии пасандозҳо ба захираҳои инвеститсионии аслӣ монеаи ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Воситаи ягонаи дастрасии мубаддалшавии пасандозҳои аҳолӣ ба захираҳои инвеститсионии аслӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пулию қарзӣ баромад мекунад. Инкишофи механизмҳои амал намудани бозорҳои фондӣ дар мамлакат оид ба ҷалби пасандозҳо барои тараққиёти ҳама соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ масъалаи мубрами рӯз ба ҳисоб меравад, ки муносибати ҷиддиро талаб мекунад. Ба роҳ мондани фаъолияти

бозори фондӣ имкон медиҳад, ки як қатор мушкилотҳои иҷтимоӣ-иқтисодии таъмини воридотивазкунӣ дар мамлакат ҳалли худро ёбанд.

Ба ғайр аз афзун намудани иқтидори инвеститсионии дохилии иқтисодиёти миллӣ бо ин мақсад бояд инвеститсияҳои хориҷиро низ ҷалб намуд. Ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ дар назар дорад, ки инвеститсияҳои аз хориҷи кишвар ҷалбшаванда барои тараққиёти иқтисодиёт натиҷаҳои мусбат медиҳад. Ин ҳолат бо он асос меёбад, ки паҳншавии чунин инвеститсияҳо ба захираҳои меҳнатии бо кор машғулнабуда имконияти дарёфти ҷоёҳои кориро фароҳам меорад ва бо ин васила тахассуснокии кориро ба шарофати ширкатҳои хориҷӣ баланд мекунад. Дар шароитҳои муосири ҷаҳонишавии алоқаҳои ҷаҳонӣ ягон мамлакате вуҷуд надорад, ки инвеститсияҳои хориҷиро барои мақсадҳои тараққиёти иқтисодиёти миллӣ истифода набарад. Лекин дастрасӣ ба инвеститсияҳои хориҷӣ чораҳои дарозмуддат ва самарабахши сиёсати иқтисодии давлатро оид ба таъсис додани муҳити мусоиди инвеститсионӣ талаб менамояд. Дар навбати худ муҳити мусоиди инвеститсионӣ бо назардошти иқтидори калони иқтисодӣ ва табиӣ бояд ба афзоиши фаъоли инвеститсияҳои хориҷӣ мусоидат намояд. Бо бисёр сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон нисбат ба дигар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Дар тӯли табаддулоти бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6266,2 млн доллари ИМА инвеститсияҳои хориҷӣ ҷалб шудаанд, ки аз он 2291,4 млн. доллари ИМА ва ё 57,9%-ро инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ ташкил мекунанд (ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. Тағйирёбии инвеститсияҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. долл.)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Инвеститсияҳо, ҳамагӣ (млн. долл)											
Аз аввали сол ғуншуда	1753,1	2105	2370,1	2637,1	3385,5	4110,7	4715,7	5063,8	5665,4	6266,2	5063,8
Дар давоми сол воридшуда	989,2	383,1	459,1	325,5	746,4	1011,8	909,2	842,7	1100,4	644,4	842,7
Инвеститсияҳои мустақим											
Аз аввали сол ғуншуда	988,4	1305,3	1502,6	1566,7	1755,2	2291,4	2580,2	2785,5	3245,7	3584,8	3631,7
Дар давоми сол воридшуда	425,7	89,4	230,9	161,4	391,4	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5	326,8

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2015. -С. 218.; 2019. -С. 223

Аксарияти ин инвеститсияҳо дар корхонаҳои муштарак ҷамъ карда шудаанд, ки миқдори онҳо дар соли 2018 ба 649 адад расид. Бояд қайд намуд, ки истифодабарии инвеститсияҳои хориҷӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ тамоюли афзоиши вазни қиёсии онҳоро дар соҳаи молиявӣ-миёнаравӣ нишон медиҳад. Мувофиқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ба фаъолияти молиявӣ тақрибан 53,7% инвеститсияҳои хориҷии воридшуда мансубият дорад [6]. Сабаби чунин тамоюли воридоти инвеститсияҳои хориҷӣ дар диққатҷалбкунии соҳаи бонкии ҷумҳурӣ аз ҳисоби баланд будани мизони фоиз ва марҷаи бонкӣ мебошад. Инвесторони хориҷӣ барои ба даст овардани фоида дар чорчӯбаи мантиқи иқтисодӣ амал намуда, воситаҳои молиявии худро хурсандона ба инкишофи соҳаи бонкдории Тоҷикистон, махсусан ба воситаи ташкилотҳои қарздиҳии хурд мегузоранд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки аз сабаби баланд будани мизони фоиз барои қарзҳои бонкӣ захираҳои инвеститсионии аслии хориҷӣ ба бахши аслӣ нарфта, ба соҳаи бонкӣ ворид мешаванд.

Барои бартараф намудан ва батанзимдарории ҳолати ба миёномада дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ барои ҷалби инвеститсияҳои хориҷии мустақим ва портфелӣ ба соҳаҳои истеҳсолӣ чораҳои мушаххас андешдан лозим аст. Бо ин мақсад, чи хеле ки қайд карда будем, бояд ба инкишофи инфрасохтори бозорӣ диққати махсус зоҳир намуд, алалхусус барои инкишофи бозори фондӣ. Таъсисдиҳӣ ва ташкили фаъолияти бозори фондӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки инвеститсияҳои хориҷии портфелӣ ва пасандозҳои ҳама субъектони иқтисодиёт ба ҷараёни истеҳсолот ҷалб карда шаванд. Бояд тазаккур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бой мебошад, ки рағбати муҳим ва самаранок дар доираи ҳамкории судманди иқтисодӣ бо дигар мамлакатҳо баромад мекунад. Ин дурнамои самарабахшро дарк намуда, мамлакатҳои бисёр хоҳиш кардаанд, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои иқтисодиро ба роҳ монанд. Дар натиҷа бисёр лоиҳаҳои корхонаҳои муштарак ба миён омаданд, ки аксарияти онҳо босамар фаъолият намуда, ба инвесторон ва соҳибкорони ватанӣ фоидаро таъмин карда истодаанд. Лекин то ҳол лоиҳаҳои амалинашуда низ вуҷуд доранд, ки

амалигардонии онҳо метавонад ба тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат такони ҷиддӣ диҳад. Ба фикри мо, дар ин самт бояд муҳити инвеститсионӣ ва механизмҳои ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ такомул дода шаванд.

Барои таъмин намудани муҳити мусоиди инвеститсионӣ барои ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ истифодабарии механизмҳои созишномаҳои байнидавлатӣ зарур дониста мешаванд, ки дар онҳо кафолат ба ивесторони хориҷӣ аниқ муайян карда шаванд. Инчунин, бояд дар дараҷаи муайян механизми андозии ҳавасмандгардонии инвеститсияҳои хориҷӣ коркарда шаванд. Дар баробари ин, бояд соҳаҳои алоҳида барои ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ муайян карда шуда, соҳаҳои барои инвеститсияҳои хориҷӣ ниёз надошта низ муқаррар карда шаванд. Вобаста ба гуфтаҳои боло қайд намудан мумкин аст, ки барои истифодаи самараноки иқтидори инвеститсионӣ бо мақсадҳои ноилгардӣ ба таъминоти рушди иқтисодии воридотивазкунӣ як қатор чораҳои сиёсӣ-иқтисодиро амалӣ намудан лозим аст.

Якум, дар баробари васеъ намудани сарчашмаҳои давлатии инвеститсияҳо, бояд афзоиши сарчашмаҳои ғайридавлатӣ ва хориҷиро низ ҳавасманд намудан зарур аст. Дар ин ҷода ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ва дигар субъектони хоҷагидорӣ ба чорабиниҳои инвеститсионӣ ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад. Таъсири ҷиддиро ба ин чорабинӣ ташкили бозори фондӣ расонида метавонад, ки қобилияти ҷалби пасандозҳои аҳолиро ба ҷараёни инвеститсионӣ дорад.

Дуюм, бояд самаранокии истифодабарии захираҳои инвеститсионии давлатиро баланд намуд. Дар ин ҷода бояд аз молиягузории бебозгашт ба муолиягузории бозгашт аз тарафи корхонаҳо гузашт. Инчунин, бояд хусусигардонии корхонаҳои давлатии ғайрисамаранок ва зараровар амалӣ карда шавад, ки то ҳол дар маблағгузории давлатӣ қарор доранд.

Сеюм, бояд ҳиссаи зиёди инвеститсияҳоро ба самтҳои хурди фоидаовар равона намуд, то ки бозори истеъмолӣ бо молҳои истеҳсоли ватанӣ ғанӣ гардонида шавад.

Чорум, барои боз ҳам самараноктар ҷалб намудани инвеститсияҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти миллии мамлакат бояд механизмҳои ҷалби онҳо бо назардошти созишномаҳои байнидавлатӣ коркард карда шуда, ҳатман ҳавасмандгардонии андозии инвеститсияҳои хориҷӣ ба инобат гирифта шаванд.

Хуллас, барои ҳавасмандгардонии фаъолияти инвеститсионӣ бояд сиёсати иқтисодии комплексӣ кор карда шавад, то ки таъмини шароитҳои мусоиди макроиқтисодӣ ва нигоҳдории муътадилии сиёсӣ ва бисёр дигар ҷабҳаҳоро дар бар гирад. Бо мақсади ҳавасмандгардонии ҷараёни инвеститсионӣ бояд ҳаматарафа дараҷаи самаранокии истифодаи онҳоро ҳам барои инвесторони миллӣ ва хориҷӣ муайян намуд. Амалигардонии чунин чорабиниҳо барои инкишофи истеҳсолоти дохилии аслӣ хизмат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бард В.С. Инвестиционные проблемы российской экономики / В.С. Бард. -М.: Экзамен, 2000. - 288 с.
2. Модернизация народнохозяйственных пропорций в экономике Таджикистана. -Душанбе, 2014. -184 с.
3. [Электронный ресурс]. http://ecouniver.com/economik-rasdel/istekuz/170-sootnoshenie-sberezhenij-i-investicij-dzhm-kejns.html (05.10.2019)
4. Алиҷонов Ҷ.А. Макроиқтисод: комплекси таълимӣ-методӣ / Ҷ.А. Алиҷонов. –Душанбе: Сумани Кудрат, 2011. -398 с.
5. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. –Душанбе, 2003. -№1. -С.25.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2019. -237 с.
7. Булатов А.С. Воздействие экспорта и импорта капитала на валовое накопление в Российской Федерации / А.С. Булатов // Деньги и кредит. – 2011. -№9. –С.4-12.

ИНКИШОФИ ИҚТИДОРИ ИНВЕСТИТСИОНИИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи инкишофёбии иқтидори инвеститсионии таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муайян карда шудааст, ки барои афзоиши иқтидори инвеститсионӣ дар Ҷуҳурии Тоҷикистон ҷалб намудани пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода, фирмаҳо ва давлат ба воситаи ташкил намудани бозори коғазҳои қиматноки дуюминдараҷа аҳамияти хоса дорад. Аз ин рӯ, муқаррар карда шудааст, ки ҳавасмандгардонии ҷараёни инвеститсионӣ бояд барои ҷалби сарчашмаҳои дохиливу хориҷӣ ҳамоҳанг сохта шаванд.

Калидвожаҳо: иқтидори инвеститсионӣ; андӯхти умумӣ; истеъмоли сармояи асосӣ; мултипликатори хароҷоти автономӣ; акселератори инвеститсияҳо.

РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена вопросам развития инвестиционного потенциала обеспечения импортозамещающего экономического роста в условиях Республики Таджикистан. Определено, что для увеличения инвестиционного потенциала в Республике Таджикистан для трансформации сбережений домашних хозяйств, фирм и государства в инвестиционные ресурсы необходимо организовать вторичный рынок ценных

бумаг. Вместе с тем аргументировано, что стимулирование инвестиционного процесса должно учитывать все источники, как внутренние, так и внешние.

Ключевые слова: инвестиционный потенциал; валовое накопление; потребление основного капитала; мультипликатор автономных расходов; акселератор инвестиций.

DEVELOPMENT OF INVESTMENT POTENTIAL OF IMPORT SUBSTITUTING ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the development of the investment potential of import-substituting economic growth in the Republic of Tajikistan. It was determined that in order to increase the investment potential in the Republic of Tajikistan to transform the savings of households, firms and the state into investment resources, it is necessary to organize a secondary securities market. However, it is argued that the stimulation of the investment process should take into account all sources, both internal and external.

Key words: investment potential; gross capital formation; consumption of fixed capital; multiplier of autonomous expenses; accelerator investment.

Сведения об авторе: ***Алиджанов Джамшед Абдукаюмович*** **–** Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, кандидат экономических наук, дотсент кафедры экономической теории. **Адрес:**735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: **928-45-00-54**

Information about the author: ***Alidzhanov Jamshed Abdukayumovich*** **-** Khujand State University named after B. Gafurov, candidate of economic sciences, dotsent of the department of economic theory. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. Phone: **928-45-00-54**

УДК: 3.368.01.

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ИСТЕЪМОЛГАРОНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВӣ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БОЗОРИ СУҒУРТА

Ашуров Ғ.Д., Шарифзода Ф.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои охир аз он шаҳодат медиҳад, ки суғурта яке аз соҳаҳои зуд рушдёбанда маҳсуб дониста мешавад. Агар динамикаи ҳаҷми пардохтҳои ҳаққи суғуртавиро дар давоми панҷ соли охир таҳлил намоем, бо маротиб афзоиш ёфтани он мушоҳида мегардад (расми 1).

Расми 1. Динамикаи ҳаҷми пардохтҳои ҳаққи суғуртавӣ таи солҳои 2014-2018

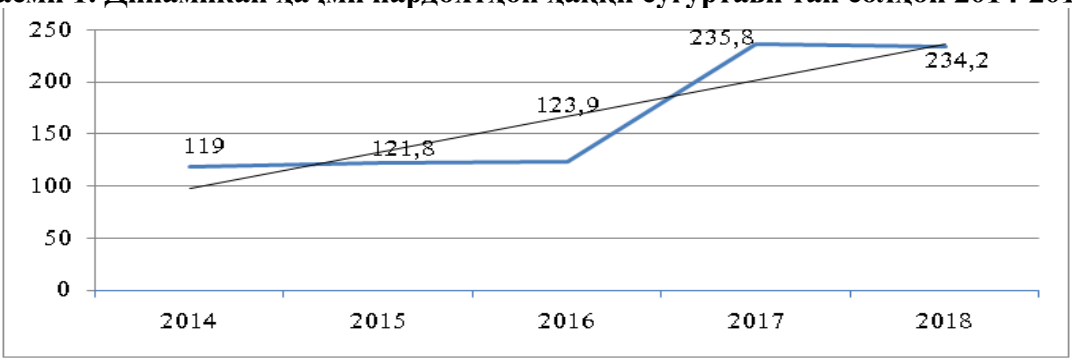

Мувофиқи нишондиҳандаҳои расми 1 пардохтҳои ҳаққи суғуртавӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2014 96,8% афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, шумораи ташкилотҳои суғуртакунанда низ афзоиш ёфта, дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Тоҷикистон маҳсулотҳои навин бавуҷуд оварда шуда истодаанд. Лекин нишондиҳандаҳои пурсишномаи сайти расмии Бонки миллии Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҷомеа то кунун ба мазмуну моҳияти муносибатҳои суғуртавӣ дақиқан сарфаҳм нарафтааст ва манфиатҳои ҳуқуқии суғурташавандагону шахсони суғурташуда, истеъмолгарони чунин навъи хизматрасонӣ зери ҳимояи ҷиддӣ қарор нагирифтааст (расми 2,3). Чуноне ки аз натиҷаи пурсишнома маълум аст, 7413 нафар шаҳрвандон ба саволҳои гузошташуда ҷавоб додаанд, ки аз ин шумора 4750 нафар (60%) изҳори бетарафӣ намудаанд, 1876 нафар (23%) ба раванди фаъолияти суғурта дар Тоҷикистон боварӣ надоранд ва танҳо 787 нафар (тақрибан 10%) умед бар ояндаи дурахшони хизматрасонии суғуртаи ҳатмии тиббӣ доранд.

Доир ба саволи дигаре, ки дар пурсишнома дарҷ гардидааст, истифодабарандагони сомонаи расмии БМТ чунин посух додаанд. Аз 7257 нафар шаҳрвандон 5752 нафар (69%) ҳангоми рӯй додани ҳодисаи суғуртавӣ ба ташкилотҳои суғуртакунанда мурочиат накардаанд, яъне ҳанӯз аз ҳуқуқҳои худ бохабар нестанд. Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки ҳуқуқҳои 1215 нафар (тақрибан 15%) истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ аз

Расми 2. Натиҷаи пурсишнома оид ба суғуртаи тиббӣ дар Тоҷикистон

тарафи суғуртакунандагон поймол гардидаанд. Ва танҳо 290 нафар (бештар аз 3%) иброз намудаанд, ки ҳангоми рӯй додани ҳодисаи суғуртавӣ зарари расида ҷуброн карда шуд.

Расми 3. Натиҷаи пурсишнома оид ба муроҷиати истеъмолкунандагон ҳангоми фарорасии ҳодисаҳои суғуртавӣ

Истеъмолкунанда бояд ҳуқуқҳои қонунӣ ва манфиатҳои худро ҳангоми муносибат бо ташкилотҳои молиявӣ донад, дар ҳолати поймол гардидани онҳо ба куҷо мурочиат намудан низ бояд пешакӣ маълум бошад. Ҳамчунин, истеъмолкунандагон ҳуқуқ доранд, ба Бонки миллии Тоҷикистон ба таври хаттӣ, электронӣ ва шифоҳӣ, аз ҷумла тавассути алоқаи телефонӣ (телефони боварӣ) ва ё бо ёрии хизматрасониҳои алоқаи почта, қабули шахсӣ, бо кумаки хаткашон (номарасон) ё намояндаи истеъмолкунанда бо роҳи сабт намудани чунин мурочиатҳо дар китоби арзу шикоятҳои Бонки миллии Тоҷикистон мурочиат намоянд. Аз соли 2014 сар карда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳаи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ кор бурда мешавад. Дар ин асос моҳи июли соли 2014 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” тағйиротҳо воридшуда, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ ба вазифаҳои БМТ ҳамроҳ гардид.

Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ - маҷмӯи чорабиниҳое, ки аз ҷониби давлат ва ҷомеа амалӣ гардида, ба танзими муносибатҳое равона шудаанд, ки байни истеъмолкунанда ва таъминкунанда ба вуҷуд меоянд ва муқаррар кардани ҳуқуқҳои мушаххаси истеъмолкунандагон, шаклҳои эҳтимолии риоя накардани ҳуқуқ ва механизми ҳимояи онҳо ва масъулиятро барои вайрон кардани ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар бар мегиранд [1].Дар ин замина, моҳи сентябри соли 2015 дар сохтори БМТ воҳиди мустақили сохторӣ – Шуъбаи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ таъсис ёфт.

Ғайр аз ин, дар моҳи октябри соли 2016 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи додани салоҳияти назоратии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ба БМТ қарор қабул кард.

Ҳамчунин, якчанд муқаррароти лозимии марбут ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2030 ки моҳи октябри соли 2016 қабул шуда буд, низ

муайян гардидааст. Дар ин барнома зарурати такмили минбаъдаи заминаи меъёриву ҳуқуқии бахши молиявӣ, баланд бардоштани дараҷаи шаффофият ва эътимод ба фаъолияти муассисаҳои молиявӣ, таҳкими рақобати солим дар бахши молиявӣ, ҳимояи манфиатҳои сармоягузорон ва истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ муайян шуда, инчунин, таҳия ва иҷрои Барномаи давлатии баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии аҳолиро дар алоҳидагӣ пешбинӣ менамояд.

Бо мақсади таъсис додани механизми самараноки ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ, бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта, афзоиш додани эътимод ба низоми молиявӣ ва баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии истеъмолкунандагон, БМТ таҳия ва қабули ҳуҷҷати барои имрӯз муҳиммеро таҳти унвони “Афзалиятҳои стратегии БМТ оид ба рушди механизми ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2019” ба миён гузошт, ки сиёсати Бонки марказиро дар ин соҳа муайян мекунад.Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 16 марти соли 2018 таҳти рақами 37 Дастурамал (№235) «Оид ба баррасии мурочиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ» мутобиқи моддаҳои 6 ва 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон”, “Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ”, Дастурамал “Дар бораи тартиби коргузорӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия шуда, ҷараёни баррасии мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро аз ҷониби Идораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявии Бонки миллии Тоҷикистон ба танзим медарорад ва қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва коргузории онҳоро муқаррар менамояд [1].

Вобаста ба ин масъалаҳо Идораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои молиявиии Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки шикоятҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои молиявиро дар самтҳои зерин ҳамаҷониба ҳаллу фасл намояд:

- шикоятҳо доир ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ;
- шикоятҳо дар самти фаъолияти суғурта;
- шикоятҳо нисбати амали ғайриқонунии ташкилотҳои молиявии хурд, ширкатҳои сармоягузор, ташкилотҳои қарзии хурд ва ғ.

Дар баробари ин, таҳқиқи шикоятҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои молиявӣ дар давоми семоҳаи аввали соли 2019, ки дар сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, нишон медиҳад, ки 751 мурочиати шаҳрвандон оид ба вайрон гардидани ҳуқуқҳояшон мансуб ба хизматрасониҳои бонкӣ буда, ягон нафар нисбати муносибатҳои ғайриқонунии суғуртавӣ мурочиат накардааст[1]. Илова бар ин, шумораи афзояндаи шикоятҳои ба БМТ воридшаванда аз бесамар будани механизмҳои баррасии шикоятҳо дар ташкилотҳои молиявии ватанӣ далолат мекунад. Дар ин робита зарурати таҳия ва ҷорӣ намудани талаботи ҳадди ақалли ягона ба раванди баррасии шикоятҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ, махсусан ташкилотҳои суғуртавӣ ҳамчун мақоми якум, ба миён омадааст.

Идораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ ҷиҳати иҷрои вазифаҳои худ дар робита ба баррасии мурочиатҳои истеъмолкунандагон фаъолияти зеринро анҷом медиҳад:

- таъмини маълумоти зарурӣ оид ба тартиби пешниҳод ва аз ҷониби идора баррасии мурочиатҳои истеъмолкунандагон тавассути васоити ахбори умум ва сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон;
- дар доираи салоҳияти худ таъмини сатҳи зарурии ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ;
- барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшудаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ;
- баланд бардоштани сатҳи маърифати истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ;
- ба роҳ мондани механизми баррасии мурочиатҳои воридшудаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ нисбат ба ташкилотҳои молиявӣ;
- дигар вазифаҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон пешбинӣ намудаанд.

Барои иҷрои муваффақонаи мақсадҳои гузошташуда Идораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ вазифаҳои зеринро бояд иҷро намояд:

- таъсиси институт, низом ва воситаҳои зарурӣ барои ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ, бо роҳи: а) такмил додани муҳити меъёриву ҳуқуқии ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ; б) таъсиси низоми муосири назорат ва мониторинг дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи

истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ; в) таъсиси механизмҳои самараноки алтернативии баррасии баҳсҳо (миёнарав/омбудсмени молиявӣ);

• баланд бардоштани дараҷаи шаффофияти фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ ва ошкор кардани иттилоот ба истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ;

• беҳсозии тағрибаи кории ташкилотҳои молиявӣ, аз ҷумла таъсиси механизмҳои самарабахши ҳаллу фасл намудани шикоятҳо;

• баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии аҳолӣ.

Ба андешаи мо, яке аз омилҳои рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳимояи самараноки истеъмолгарони чунин навъи хизматрасонӣ маҳсуб дониста мешавад. Вобаста ба ин, масъалаҳои асосӣ оид ба мукаммалгардонии механизимҳои ҳимояи истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ инҳо дониста мешаванд:

• ташаккули ҳимояи ҳуқуқии манфиатҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси муносибатҳои суғуртавӣ;

• ташаккули мезанизмҳои самараноки танзими баҳсҳо байни суғуртакунандагон ва суғурташавандагон тавассути таъсиси институти молиявии омбудсмен;†

• муайян намудани шартҳои ташаккули фонди кафолатнок оид ба навъҳои аҳамияти иҷтимоидоштаи суғурта бо мақсади таъмину иҷроиши уҳдадориҳои шартномавии муносибатҳои суғуртавӣ;

• ташкили низоми ҳатмиву маҷмӯии тайёр намудан ва бозомӯзии мутахассисон дар соҳаи суғурта ва ғ.

Барои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти муносибатҳои суғуртавӣ сатҳи таъминнокии манфиатҳои ҳуқуқии истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ дорои аҳамияти муҳимманд.

Шартҳои асосии ҳимояи манфиатҳои ҳуқуқии истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ аз тарафи Ассотсиатсияи байналмилалии назорати суғуртавӣ муайян ва тасдиқ гардидаанд [2]. Мақомоти назораткунандаи фаъолияти суғуртавӣ барои суғуртакунандагон ва миёнаравҳои бозори суғурта бояд талаботҳои камтаринро оид ба ҳимояи манфиатҳои суғурташавандагону шахсони суғурташуда муайян ва муқаррар намуда, иҷрои қонунии онро талаб намояд. Шартҳои асосии ҳимояи манфиатҳои ҳуқуқии истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ, ки Ассотсиатсияи байналмилалии назорати суғуртавӣ муайян ва тасдиқ намудааст, инҳо мебошанд [2]:

1. Талаботҳо оид ба амалисозии бизнеси суғурта боваринокии истеъмолгарони маҳсулоти суғуртавиро тақвият мебахшанд. Талаботҳо он маълумоти саривақтӣ ва заруриеро дарбар мегиранд, ки пеш аз ба расмият даровардани шартномаи суғуртавӣ ба истеъмолгарон расонида шаванд ва ҳангоми иҷроиши пурраи уҳдадориҳои дарҷгардида ҷамъбаст гарданд.

2. Мақомоти назораткунандаи фаъолияти суғуртавӣ бояд талаб намояд, ки суғуртакунандагон ва миёнаравҳои бозори суғурта ба мизоҷони худ бо назардошти заруриятҳои ахборотӣ адолатона ва боинсофона рафтор намоянд. Дар муносибат бо истеъмолгарон ва ҳуқуқҳои ҳалли масъалаҳои мансуб ба онҳо Мақомоти назораткунандаи фаъолияти суғуртавӣ бояд қоидаҳое муқаррар намояд, ки суғуртакунандагон ва миёнаравҳои муносибатҳои суғуртавӣ онҳоро ба таври ҳатмӣ риоя намоянд.

3. Раванди дуруст бартараф намудани баҳсҳо барои таъмини муносибати адолатона ва боинсофона бо истеъмолгарон хело муҳим аст. Бо ин мақсад дар ҳошияи ҳуқуқҳои истеъмолгарон илова намудани механизмҳои ҳуқуқии бартарафсозии баҳсҳо, аз ҷумла таъсиси комиссияи мустақили ташхисӣ ё суди ҳакамӣ, зарурияти ҳамаҷониба дорад.

4. Барои бештари истеъмолкунандагон мафҳуми маҳсулоти суғуртавӣ ва баҳогузорӣ ба он номуайян аст. Бинобар ин, ба суғурташавандагону шахсони суғурташуда дастрасии маълумоти саҳеҳу дақиқ ва хеле содаи шарҳиёна зарурияти объективӣ дорад, ки муҳтавои чунин ахборот бояд дар қоидаҳои ҳимояи манфиатҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ва сомонаи расмии ҳар як ташкилоти суғуртакунанда дарҷ гардида бошад.

5. Мақомоти назораткунандаи фаъолияти суғуртавӣ бояд талаб намояд, ки суғуртакунандагон ва миёнаравҳои бозори суғурта стратегияи муайяни худро дошта бошанд, ки бо кадом тарз адолатона муносибат намудан бо мизоҷон, инчунин, низоми ҳатмии тайёр намудан ва бозомӯзии мутахассисони касбиро фарогир бошад.

6. Мақомоти назораткунандаи фаъолияти суғуртавӣ бояд талаб намояд, ки суғуртакунандагон ва миёнаравҳои бозори суғурта кушиш намоянд, ки бо мақсади рушди соҳа аз истеъмолгарони маҳсулотҳои суғуртавӣ маълумоти бештар дастрас намоянд.

---

† Оид ба чунин тарзи корбурд поёнтар маълумот дода мешавад.

Ба андешаи мо, бо дастури Бонки миллии Тоҷикистон бояд талабот (стандарт)-и камтарин барои шартҳо ва тартиби амалигардонии намудҳои алоҳидаи суғуртаи ихтиёрӣ муқаррар гардад, ки хосатан чунин намудҳои суғуртаи ихтиёриро фарогир бошад: суғуртаи ҳаёт дар мавриди фавт, расидан ба синну соли муайян ва ё то фарорасии ҳодисаи суғуртавӣ; суғуртаи ҳаёт бо шартҳои пардохти марҳилавии ҳаққи суғурта (рента, аннуитет) ва ё бо саҳми суғурташаванда дар даромади сармоягузориҳои суғуртакунанда;

Дар баробари ин, ва ба андешаи мо асоси фароҳам намудани ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқиву меъёрӣ ташкил медиҳанд. Зеро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” то ҳанӯз нисбати чунин масъала тағйироту иловаҳо ворид нагардидааст. Ҳамзамон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” низ ниёз ба тағйиру иловаҳо дорад. Дар қонуни номбурда мафҳумҳои “суғурташаванда” ва “истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ” дарҷ нагардидааст.Самтҳои асосии рушди механизми ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавиро чунин муайян менамоем (расми 4).

Расми 4. Самтҳои асосии рушди механизми ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ

Дар самти танзим (i) – таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо, муқаррар намудани қоидаҳои ҳатмии рафтор барои ташкилотҳои суғуртавӣ (шаффофият, ошкор намудани иттилоот, малакаву таҷрибаи амалӣ), таъмини муносибати объективӣ ва одилона нисбат ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони чунин навъи хизматрасониҳо зарурияти ҳамаҷониба дошта, аз нигоҳи мо, баррасӣ ва ҳал намудани ин масъала муҳимияти аввалиндараҷа дорад.Дар мавриде ки харидорон, мусофирон, истеъмолгарони хизматрасониҳои маишӣ муносибатҳои тарафайни худро дар асоси қоидаҳои ягонаи муқаррар намудаи мақомоти давлатӣ амалӣ месозанд, суғурташавандагон низ бояд фаъолияти худро аз рӯйи қоидаҳову дастурҳои муайян намудани ташкилотҳои суғуртавӣ роҳандозӣ намоянд. Вобаста ба ин, чуноне ки қайд намудем, аз рӯйи тамоми феҳрасти маҳсулот ва хизматрасониҳои суғуртавӣ барои истеъмолкунандагон ва махсусан худи суғуртакунандагон қоидаҳои ягона ва талаботе ҷорӣ карда шавад, ки барои роҳ надодани амалҳои ғайриқонунӣ ва такмили амалияи ба танзим даровардани талаботи суғуртавӣ ва гирифтани пардохтҳои суғуртавӣ имкон фароҳам орад.

Дар ин замина шаффофияти нокифоя дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ва норасоии иттилоот ба истеъмолкунандагон аз тарафи ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани маърифати суғуртавӣ, камтар фарогирии манфиатҳои шахсиву амволӣ дар бахши суғурта ва эътимоду боварии шаҳрвандон ба ин соҳаи муҳими иқтисодиёт маҳсуб дониста мешавад. Дар ин раванд нашри иттилооти қобили муқоисаву натиҷагирӣ дар бораи хизматрасониҳои суғуртавӣ дар шакли дастрас ба истеъмолкунандагон зарурияти объективӣ дорад. Бо ин мақсад бояд дар сомонаҳои расмии Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои суғуртавӣ низоми ягонаи дараҷабандӣ (рейтингӣ) оид ба сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ба таври ҳатмӣ ҷойгир карда шавад.

Назорат (ii) – имконияти иҷрои натиҷамандии чораҳои танзимиро нисбат ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ фароҳам меорад. Воситаҳои назоратӣ фарогири қисматҳои зерин мебошад (расми 5).

Расми 5. Қисмҳаи асосии воситаҳои назоратӣ нисбат ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ

Баррасии шикоятҳо (iii) – амалисозии ҳуқуқҳои худ аз ҷониби истеъмолккунандагони хизматрасониҳои молиявӣ тавассути низоми самарабахши ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон.

Бо назардошти серхарҷ будани раванди ҳалли баҳсҳо тавассути мақомоти судӣ, алалхусус барои истеъмолкунандагони камдаромад, инчунин, бо таваҷҷуҳ ба он ки ҳалли баҳсҳои марбут ба хизматрасониҳои молиявӣ дар аксари мавридҳо донишҳои махсусро тақозо мекунад, дар ояндаи дур таъсис додани механизми алтернативии ҳалли баҳсҳо ва баррасии шикоятҳо омбудсмени молиявӣ пешбинӣ карда мешавад.

Омбудсмени молиявӣ /оштидиҳанда – мақоми мустақили баррасии ғайрисудии баҳсҳое, ки миёни ташкилотҳои молиявӣ ва истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ ба вуҷуд меоянд. Омбудсмени молиявӣ асосан он баҳсҳоеро, ки барои маблағи на он қадар калон фароҳам омадаанд, баррасӣ менамояд.

Принсипҳои асосии фаъолияти омбудсмени молиявӣ мустақилӣ, дастрас ва самаранок будани фаъолияти он мебошад. Модели мушаххаси омбудсмени молиявӣ, аз ҷумла қоидаҳои фаъолият, механизми маблағгузорӣ ва ҷузъиёти дигар дар асоси омӯзиши иловагии таҷриба ва амалияи ҷаҳонӣ ва муҳокима бо мутахассисон ва намояндагони ташкилотҳои молиявӣ муайян карда мешавад.

Маърифати суғуртавӣ (iv) – баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаҳои истифодабарандагон оид ба маҳсулот ва хизматрасониҳои суғуртавӣ, ки ба онҳо имкони доштани масъулияти баландро барои идоракунии фардии ҳимояи манфиатҳои шахсиву амволии худ фароҳам меорад. Дониши молиявӣ барои беҳсозии некуаҳволии иқтисодии истеъмолкунандагон омили асосӣ ва ҳалкунанда мебошад. Баланд бардоштани сатҳи саводнокӣ ба истеъмолкунандагон барои истифодаи самаранок ва ҳадафманди воситаҳои молиявии худ ва дар айни ҳол ба даст овардани бахраҳои иқтисодӣ, муқовимат ба хавфҳои молиявӣ ва қаллобии молиявӣ ва банақшагирии ояндаи онҳо кумак мекунад.

Вобаста аз натиҷаи таҳқиқот ва мушоҳидаҳои муаллиф норасогии маърифати суғуртавӣ, сатҳи пасти донишҳои молиявӣ дар қишрҳои зерини аҳолӣ бештар мушоҳида мегардад: дар сатҳи зиндагии аҳолии камдаромад (аз ҷумла маъюбон, нафақахӯрон ва бекорон); дар раванди рӯзгузаронии аҳолии деҳот ва ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон; дар фаъолияти занҳо ва ҷавонон (хонандагони синфҳои боло ва донишҷӯён); ва дар гурӯҳҳои дигари аҳолӣ (муҳоҷирон ва ғ.). Мувофиқи моддаи 38-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон **"**Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" назорати давлатӣ оид ба риоя ва иҷрои талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон аз ҷониби мақоми давлатии зиддиинҳисорӣ (сохторҳои минтақавии он) амалӣ мегардад [3].

Вобаста ба гуфтаҳои болоӣ мақсади асосии танзими муносибатҳои суғуртавӣ ин ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарон ва дастгирии манфиатҳои ҷомеа мебошад, ки маҳз дар шароити иқтисоди бозорӣ фарогири шаш масъалаи мубраму зарурӣ мебошад: назорат оид ба пардохтпазирӣ; таъмини адолатнокӣ; таъмини дастрасӣ ба маҳсулоти суғуртавӣ; таъмини устувории бозор; дастгирии ташкилотҳои суғуртакунандаи ватанӣ; кумак расонидан барои рушди иқтисодиёт. Ҳамин тавр, ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ин самаранокӣ, рақобатпазирӣ ва адолатнокии бозори суғурта маҳсуб дониста шуда, рафтори ташкилотҳои суғуртавӣ дар муносибат бо истеъморгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ва амали худи истеъмолкунандагон омили муҳим барои рушди бозори номбурда арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Сомонаи расмии БМТ www.nbt.tj. Афзалиятҳои стратегии БМТ оид ба рушди механизми ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2019. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31 марти соли 2017 таҳти рақами 19 тасдиқ шуда аст.
2. Международная Ассоциация страховых надзоров (МАСН) .....https://www.iaisweb.org/page/supervisory
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон **"**Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон". ш. Душанбе, 9 декабри соли 2004. № 72. Тағироту иловаҳо дар солҳои: 2008, 2013, 2015 ва аз 02.01. соли 2018. – С. 28.
4. Ашуров Г.Д. Совершенствование системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан. Дис. на соискание уч. степени к.э.н. по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: (сфера услуг). -Душанбе, 2011.
5. Ахвледиани Ю.Т. Рынок страховых услуг: современные тенденции и перспективы развития: монография. – М.: РУСАЙНС, 2017. – 236 с.
6. Ефимов О.Н. Основы страхового дела [Электронный ресурс]: учебное пособие / О.Н. Ефимов // М-во сел.хоз-ва РФ, Башкирский ГАУ. –Уфа, 2014. – 123 с. – Библиогр.: с. 114-123.

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ИСТЕЪМОЛГАРОНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БОЗОРИ СУҒУРТА

Дар ин мақола бори нахуст ҳолати воқеии ҳуқуқҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ гардида, дар он ба таври назариявӣ оид ба мақомоти танзимкунанда, вазифаҳои он, механизмҳо ва шартҳои ҳимояи истеъмолгарон маълумоти дақиқ дарҷ гардидааст. Мақсади асосии танзими муносибатҳои суғуртавӣ ин ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарон ва дастгирии манфиатҳои

ҷомеа мебошад, ки маҳз дар шароити иқтисоди бозорӣ фарогири шаш масъалаи мубраму зарурӣ мебошад:назорат оид ба пардохтпазирӣ; таъмини адолатнокӣ; таъмини дастрасӣ ба маҳсулоти суғуртавӣ; таъмини устувории бозор; дастгирии ташкилотҳои суғуртакунандаи ватанӣ; кумак расонидан барои рушди иқтисодиёт. Ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ин самаранокӣ, рақобатпазирӣ ва адолатнокии бозори суғурта маҳсуб дониста шуда, рафтори ташкилотҳои суғуртавӣ дар муносибат бо истеъморгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ва амали худи истеъмолкунандагон омили муҳим барои рушди бозори номбурда арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: ҳимояи ҳуқуқи истеъмолгарон, ҳаққи суғуртавӣ, Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ, маърифати суғуртавӣ, механизмҳои суғуртавӣ, шикоятҳои мизоҷон

ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СТРАХОВЫХ УСЛУГ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВАНИЯ

В данной статье впервые рассматривается реальная ситуация прав потребителей страховых услуг в Республике Таджикистан. Также автором представлены теоретико-методологические аспекты, где указаны детальные данные о регулирующих органах, их функциях, механизмах и условиях защиты потребителей. Основная цель регулирования страховых отношений – это защита прав потребителей и поддержка интерсов общства, которая в условиях рыночных отношений охватывает шесть важных и неотложных проблем: контроль над платежоспособностью; обеспечение справедливости; обеспечение доступности на страховую продукцию; обеспечении устойчивости рынка; поддержка отечественных страховых организаций; помощь в развтии экономики. Защита прав потребителей страховых услуг – это эффективность, конкурентоспособность и справедливость рынка страховых услуг и поведение страховых организаций в отношении потребителей страховых услуг и поведение самих потребителей оценивается как важный фактор для развития данного рынка услуг.

Ключевые слова: защита прав потребителей, Национальный банк Таджикистан, потребители страховых услуг, страховая культура, страховые механизмы, жалобы клиентов.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF CONSUMERS OF INSURANCE SERVICES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET

This article is the first to examine the real situation of the rights of consumers of insurance services in the Republic of Tajikistan. The author also presents theoretical and methodological aspects where detailed data on regulatory bodies, their functions, mechanisms and conditions of consumer protection are indicated. The main goal of regulation of insurance relations is the protection of consumer rights and support for community interests, which in the conditions of market relations covers six important and urgent problems: solvency control; fairness; ensuring accessibility to insurance products; ensuring market stability; support for domestic insurance organizations; assistance in the development of the economy. Protection of the rights of consumers of insurance services is the efficiency, competitiveness and fairness of the market of insurance services and the behavior of insurance organizations in relation to consumers of insurance services and the behavior of consumers themselves is assessed as an important factor for the development of this market of services.

Key words: consumer protection, insurance premium, National Bank of Tajikistan, insurance service providers, insurance culture, insurance arrangements, customer complaints.

Сведения об авторах: ***Ашуров Гайрат Давлатович*** - Таджикский государственный университет коммерции, кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и страхования. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти, 1/2. E-mail: **gairat-a@mail.ru**. Телефон: **(+992) 934-44-46-09**
Шарифзода Фирдавси Хабиб - Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры налогов и страхования. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти, 1/2. Тел: **887-77-09-15**

Information about the authors: ***Ashurov Gairat Davlatovich*** - Tajik State University of Commerce, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Taxes and Insurance. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 1/2 Dekhoti Street. E-mail: **gairat-a@mail.ru**. Phone: **(+992) 934-44-46-09**
Sharifzoda Firdavsi Habib - Tajik State University of Commerce, applicant for the Department of Taxes and Insurance. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 1/2 Dekhoti Street. Phone: **(+992) 887-77-09-15**

УДК 36.1/5(575.3)

ТАҲЛИЛИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМ ВА ДИГАР НАМУДИ САРМОЯГУЗОРИҲО ДАР КОРХОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғафорзода Ҷонона Ғафор, Гулбекова С.Ҷ., Сайфҳусейнов Ш.
Днишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Яке аз омилҳои муҳимми ҷалби самараноки маблағгузории хориҷӣ ин фароҳам овардани иқлими инвеститсионӣ мебошад. Иқлими инвеститсионӣ гуфта маҷмӯи омилҳое, ки барои пешбурди иқтисодиёт, ки дар асоси самаранок ворид шудан ва истифодаи маблағгузории хориҷӣ ба даст оварда мешавад. Ин ҷо омилҳое ҷой дошта метавонанд, ки аз як тараф аз воридшавии маблағгузории хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд, аз дигар тараф, нодуруст ба роҳ мондани онҳо садди роҳи ворид гаштани маблағгузории хориҷӣ гаштанашон мумкин аст.

Иқлими инвеститсионӣ аз устувор будани вазъи сиёсию иқтисодӣ, меъёрҳою санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла кафолатҳои моликӣ, вазъи асъорию, молиявию, қарзӣ, сифати қувваи корию фарҳангии коргарону хизматчиён ва зиёиён вобаста аст. Ғайр аз ин,

ворид гардидани маблағгузории хориҷӣ аз системаи андозбандӣ, меъёрҳои андоз ва суғуртакунонии маблағгузорони хориҷӣ бевосита вобастагӣ дорад.

Иқлими инвеститсионӣ дар ҷумҳурии мо дар давраи такмилу ташаккулёбӣ қарор дошта, фароҳам овардани иқлими мусоиди инвеститсионӣ барои маблағгузорони хориҷӣ, инчунин, ба тариқи барномавӣ қабул намудани шарту шароитҳо, аз ҷумла баҳисобгирии урфу одатҳои миллии мардум, маданияти тиҷорат ва муомилот бо инвесторони хориҷӣ бисёр муҳим мебошад. Ғайр аз ин, мо бояд шароит фароҳам орем, то ин ки маблағгузорони хориҷӣ на фақат ба воситаи ташкил намудани корхонаҳои муштарак, ҳамзамон, ба воситаи идора намудани корхонаҳои хос ба инвесторони хориҷӣ дахл дошта ва идораи дигар компанияҳою ширкатҳои ватанӣ ба воситаи маблағгузорони хориҷӣ ба мо ҳамкорӣ намоянд. Ва бо ин роҳ аз як тараф ба воситаи инвесторони хориҷӣ ашёи хоми мо, аз тарафи дигар қувваи арзони корӣ истифода карда мешавад.

Барои бештар ҷалб намудани инвеститсияи мустақим мо бояд ҳамаи бахшҳои ислоҳоти иқтисодиро мунтазам пеш барем, то ин ки ба қонунҳои бозоргонии ҷаҳон (дар асоси хусусиятҳои хоси мамлакат) мусоидат намояд. Ғайр аз ин, масъалаи азнавтаҷҳизонии муассисаҳои саноатӣ ва мувофиқ намудани онҳо ба бароориши маҳсулоти ба талаботҳои бозори дохилӣ ва берунӣ барои фароҳам овардани шароит ба инвесторони хориҷӣ бисёр муҳим мебошад. Ташакулёбии иқлими мусоиди инвеститсионӣ ба сиёсати инвестисионии давлатӣ бисёр вобаста мебошад, ки дар он, пеш аз ҳам, соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ва соҳибкорӣ (аз ҷумла, соҳибкории хурду миёна) муайян карда мешавад. Ғайр аз ин, сиёсати инвеститсионии давлатӣ бояд ба иҷрои вазифаҳои зерин равона бошад:

- ҳарчи бештар пасандоз намудан дар асоси тараққиёти истеҳсолоти ватанӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат, баланд бардоштани сифат ва рақобатнокии маҳсулот ва паст намудани хароҷотҳои истеҳсолӣ;

- шавқмандкунии пасандоз барои корхонаҳо ва аҳолӣ, истифодаи ин пасандозҳо барои маблағгузорӣ дар истеҳсолот;

- ташкил намудан ва истифода кардани намудҳои дигари маблағгузорӣ дар асоси лизинг, зонаҳои озоди иқтисодӣ, гурӯҳҳои молиявию саноатӣ;

- ташкил намудани шароитҳои мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ барои тараққии роҳҳои гуногуни соҳибкорӣ.

Дар маркази сиёсати давлатии инвеститсионӣ бояд маблағгузорӣ ба капитали меҳнатӣ дар мадди аввал истад. Ҳамзамон, мавзӯи сарфаю сариштакорӣ ва ташаббуснокӣ барои эҳёи мамлакат бисёр муҳим мебошад.

Яъне, аз равияҳои сиёсати давлатии инвеститсионӣ бояд бо муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ танзим карда шавад.

Мо бояд дар мадди аввал соҳаҳои афзалиятноки ҷумҳуриамонро, соҳаҳое, ки ба зудӣ самара медиҳанд ва паҳлуҳои стратегию иқтисодию иҷтимоӣ доранд, маблағгузорӣ намоем.Ба ин соҳаҳои афзалиятнок дохил мешаванд:

- тараққиёти гидроэнергетика, ба итмом расонидани сохтмони стансияҳои электрикию обии нотамом (Роғун ва Сангтуда) ва дигар объектҳои хоҷагии энергетикӣ тараққиёти энергетикаи хурд;

- ташкили комплексҳои саноатӣ барои ба даст даровардан ва коркард намудани ашёи хоми минералӣ ва таъмин намудани бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳон бо ин маҳсулотҳо;

- тараққиёти комплекси аграсаноатӣ, азнавтаҷҳизонии заводҳои истеҳсоли нахи пахта ва сохтмони сеххои бофандагию дӯзандагӣ дар деҳаҳои сераҳолӣ, баланд бардоштани маҳсулнокии истеҳсоли пахта ва дигар намуди маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ;

- аз нав таҷҳизонидан ва сохтани корхонаҳои саноати сабук, аз ҷумла барои коркарди нахи пахта ва пила, барои аз ин омилҳо истеҳсол намудани маҳсулотҳои ниёзи мардум;

- сохтани корхонаҳои саноатӣ доир ба коркард ва захираи ангуру себ ва дигар маҳсулотҳои соҳаи боғпарварӣ;

- такмилу тараққӣ додани соҳаи лимонпарварӣ;

- сохтани комплексҳои туристӣ алпинизми байналхалқӣ ва комплексҳои саноатию курортии аҳамияти байналхалқидошта;

- тараққӣ додани соҳаҳои саноати вазнин, аз ҷумла саноати мошинсозӣ (алалхусус, барои соҳаҳои агросаноатӣ), саноати химия, электронӣ ва электротехникӣ;

- соҳаҳои инфроструктурӣ – алоқа, нақлиёт ва роҳҳои автомобилгард ва ғайра;

- тараққӣ додани истеҳсоли ҳаҷми бароориши сангҳои қимматбаҳо, гранитҳо, мармар, сангҳои ҳамчун масолеҳи сохтмон истифода шаванда;

- сохтмони комплексҳои туристӣ, тараққиёти алпинизми байналхалқӣ ва сохтмони комплексҳои санаториявию маишӣ.

Ҷадвали 1. Таҳлили сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2009-2017 (млн. долл. ИМА)

Воридоти сармоягузориҳо	Ҷалби сармоягузориҳо			Ҷамъ	%
	Сармоягузории мустақим	Дигар намуди сармоягузориҳо	портфелӣ		
2009	388,4	472,2	-	860,6	12,9
2010	425,7	563,6	-	989,3	14,8
2011	89,4	293,8	-	383,2	5,8
2012	230,9	228,2	-	459,1	6,9
2013	161,4	164,0	0,05	325,45	4,9
2014	391,3	355,0	0,1	746,4	11,2
2015	341,1	670,6	0,2	1011,9	15,2
2016	377,4	530,4	1,4	909,2	13,6
2017	470,9	506,9	0,04	977,8	14,7
Ҳамагӣ	**2876,5**	**3784,7**	**1,8**	**6663,0**	**100**

Эзоҳ: Зимни мафҳуми «дигар намуди сармоягузориҳо» қарзҳои имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявӣ дар назар дошта мешавад. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2017

Расми 1. Воридоти сармоягузории хориҷӣ

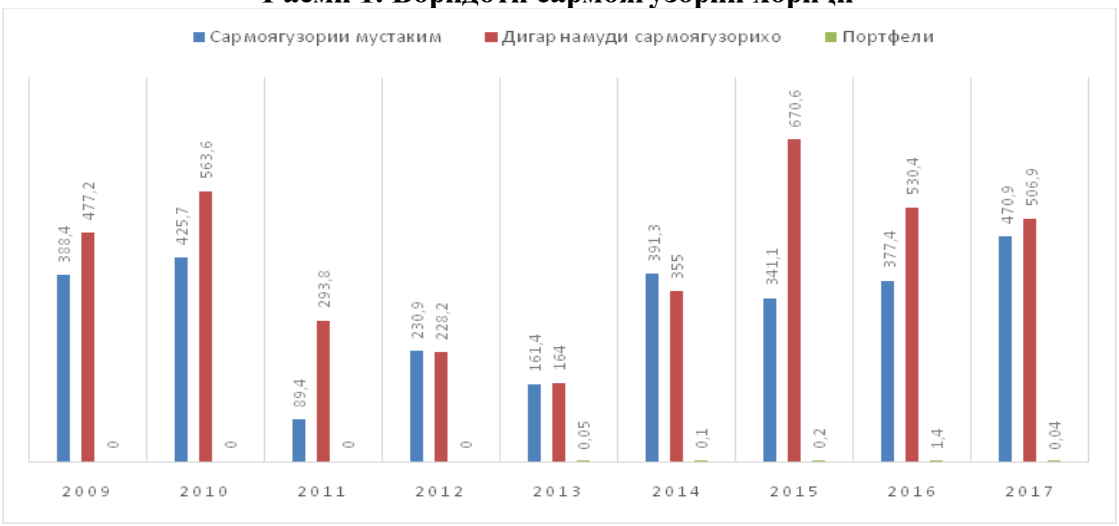

Тибқи маълумотҳои дар ҷадвал ва расми 1 овардашуда воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар солҳои 2009-2017 6 млрд. 663,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз онҳо 2 млрд. 876,5 млн. долл. ИМА сармоягузориҳои мустақим, 3 млрд. 784,7 млн. долл. ИМА-ро қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида ва 1,8 млн. долл. ИМА-ро сармоягузории портфелӣ ташкил менамояд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт ин сармоягузории дохилӣ ё хориҷӣ мебошад. Барои бардоштани сатҳи иқтисодиёти кишвар ва зиндагии аҳолӣ сармояи дохилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур аст. Аз рӯйи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯи манбаъҳои иктисодиёт, ки ба такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шудаанд. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон дар байни давлатҳои шӯравӣ аз рӯйи дараҷаи баланди маълумотнокӣ фарқ мекард. Лекин аз сабаби ҷанги шаҳрвандӣ ва чукуршавии сатҳи буҳрони иқтисодӣ ин нишондиҳанда тағйир ёфт. Аз сабаби камшавии буҷаи давлат барои маориф маблағи камтар ҷудо карда мешуд, маоши маорифчиён беҳад паст буда, душвории ба мактабҳо фаро гирифта ин хонандагон дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст. Умуман, сармоягузорӣ ба ин соҳа кам гардид ва раванди ташаккули сармояи инсонӣ суст гардид.

Аз рӯйи ҳисоботҳои Барномаи рушди Созмони Миллали Муттаҳид дар соли 1999 Тоҷикистон аз рӯйи индекси ташаккули «сармояи инсонӣ» дар байни 174 давлатҳои ҷаҳонӣ ҷои 110-умро ишғол намуд ва ин индекс 0,601% ё 68,8%-и аҳолиро, ки он солҳо ба маориф фаро гирифта шуда буданд, ташкил медод. Ҳамаи ин санадҳо дараҷаи пастшавандаи самаранокии меҳнатро дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад. Барои пешгирӣ кардани пастшавии ихтисоснокии меҳнат тавассути ҷустуҷӯи сарчашмаҳои инконпазири маблағгузорӣ, аз он ҷумла берунӣ, ва минбаъд баланд бардоштани сифати меҳнати қобили истифода дар раванди истеҳсолот чораҳои заруриро бояд андешид.

Ҷараёни ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ барои баромадан аз буҳрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур мебошад. Дар амал ягон давлате нест, ки аз сармоягузории хориҷӣ истифода набарад. Давлатҳое, ки ба сармоягузории хориҷӣ эҳтиёҷот доранд, яъне дар онҳо норасоии сармоя дида мешавад, ки инро исбот кардан шарт нест.

Бухрони иқтисодӣ ҳамаи тарафҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар ҷумҳурӣ фаро гирифт, ки ин боиси маҳдудгардии имкониятҳои ҷараёни сармоягузорӣ гашт.

Қисми зиёди фондҳои асосии истеҳсолии саноат, сохтмон ва комплекси агросаноатӣ кам гардида, имрӯз зиёда аз 40%-и мошину таҷҳизоти дар истифодабуда ба талаботи ҳозира мувофиқат намекунад. Асосан баъзе соҳаҳои асосии иқтисодӣ ба монанди электроэнергетика, саноати масолеҳи сохтмон дар ҳолати ногузир қарор доранд. Аз ин ҷо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки иқтисодиёти Тоҷикистон ба сармоягузориҳои мақсаднок барои техникаи нав ва технологияи ҳозиразамон эҳтиёҷоти калон дорад. Имконияти баромадан аз чунин ваъзият, яъне талафоти захираҳои сармоягузорӣ бояд аз рӯйи имконияти такмили ҷалбкунии сармояи хориҷӣ, пеш аз ҳама, дар он соҳа ва роҳи тараққиёти иқтисодӣ, ки якҷоя бо захираҳои миллӣ самараи максималӣ дода, ба ҳамкории муфиди иқтисодӣ таъмин мекунад, ба роҳ мондан зарур аст [1].

Аз сабаби дар давраи гузариш қарор ёфтани ҷумҳурии мо ҳанӯз таҷрибаи пурраи хоҷагидорӣ дар шароити бозорӣ надорад. Механизми сусти муносибатҳои бозорӣ барои давлатҳое, ки дар иқтисодиёти гузариш қарор доранд, хос мебошад. Бо мақсади ба даст овардани тараққиёти муътадили иқтисодӣ роҳҳои баромадан аз вазъияти ба вуҷудомадаро бояд ҷустуҷӯ намуд. Ҳар гуна кӯшиши баланд бардоштани донишу ихтисоси кадрҳо дар шароити номувофиқатии донишҳо оид ба иқтисодиёти бозорӣ ба дастоварда ба муносибатҳои ҳаққии истеҳсолӣ дар мамлакат рӯ ба қасодӣ дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки сармоягузорони давлатҳои тараққикардаро тавассути кушодани корхонаҳои муштарак бояд ҷалб намуд.Сармоя хориҷӣ ва дар баробари он ташкилотҳои хориҷӣ фаъолияти худро дар бозор зиёд намуда, маблағ барои фаъолгардонии механизми бозор, ки дар навбати худ ҳавасмандии кардрҳои маҳаллиро дар такмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба тараққиёти кишвар оварда мерасонад, таъсир менамояд.

Ҳамин тавр, вазъи маҷмӯи сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ хеле муҳим буда, пеш бурдани сиёсати сармоягузориро талаб менамояд.Сиёсати сармоягузорӣ бояд самтҳои зеринро дарбар гирад:

- ташкили шароит барои ҷоннок кардани фаъолияти сармояи мустақими хориҷӣ ва сармояи хусусӣ;
- фароҳам овардани иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳам барои сармояи хориҷӣ ва ҳам барои сармояи дохилӣ;
- гузаронидани сиёсати қарзӣ - пулӣ, ки ба васеъ кардани маблағгузорӣ ва мусоидат кардан ба маблағгузориҳои дарозмуддат равона карда шудааст;
- пурзӯр кардани базаи молиявӣ барои сармоядорон тавассути амалӣ гардонидани сиёсати амортизатсионӣ ва васеъ кардани маблағи асосӣ;
- дасгирии ҳаматарафаи рушди соҳибкории хурд ва миёна, инчунин, ривоҷ додани рақобат;
- тараққӣ додани инфрасохтори истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва бозорӣ [2].

Ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтсодиёти миллӣ ва истифодаи самараноки он бо мақсади тағйири сохтор ва таҷдиди он ва такмили сохтори хоҷагии халқи Тоҷикистон яке аз ҷиҳатҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ мебошад. Бинобар ин, ҷалби сармояи хориҷӣ ба яке аз проблемаҳои асосӣ дар сиёсати берунаи иқтисодии мамлакат табдил ёфт.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми ҷалбкунандаи сармояи хориҷӣ ин иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳисоб меёбад, ки якчанд омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Аз рӯйи чунин иқлим сармоягузор, бозори муайяни сармоягузориро интихоб карда метавонад. Ба таври дигар, иқлими мусоид бояд нишондиҳандаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ ва иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, имтиёзҳо, минтақаҳои имтиёзноки иқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайра дошта бошад, ки аз тарафи давлат ҷорӣ карда мешавад. Дар он мамлакате, ки чунин иқлим ҷорӣ шудааст, сармоя аз бозори ҷаҳонӣ ҳаракат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2017.
2. Маҷалаи Иқтисодиёти Тоҷикистон; стратегия, тараққиёт. –Душанбе, 2012.
1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 22.12.2016; 22.12.2017.
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2006, № 4.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 01.01.2013.
4. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009, № 5.

ТАҲЛИЛИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМ ВА ДИГАР НАМУДИ САРМОЯГУЗОРИҲО ДАР КОРХОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Яке аз омилҳои муҳимми ҷалби самараноки маблағгузории хориҷӣ ин фароҳам овардани иқлими инвеститсионӣ мебошад. Иқлими инвеститсионӣ маҷмӯи омилҳоеанд, ки барои пешбурди иқтисодиёте, ки

дар асоси самаранок ворид шудан ва истифодаи маблағгузории хориҷӣ ба даст оварда мешавад, истифода мегардад. Ин ҷо омилҳое низ ҷой дошта метавонанд, ки аз як тараф аз воридшавии маблағгузории хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд, аз дигар тараф нодуруст ба роҳ мондани онҳо садди роҳи ворид гаштани маблағгузории хориҷӣ гаштанашон мумкин аст. Иқлими инвеститсионӣ аз устувор будани вазъи сиёсию иқтисодӣ, меъёрҳою санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла кафолатҳои моликӣ, вазъи асъорию, молиявию, қарзӣ, сифати қувваи корию фарҳангии коргарону, хизматчиён ва зиёиён вобаста аст.

Калидвожаҳо: инвеститсия, иқлими инвеститсионӣ, иқтисодиёт, маблағгузории хориҷӣ, кафолат, моликият, қувваи корӣ, сифат, молия, қарз, вазъи асъорӣ, коргар.

АНАЛИЗ ПРЯМЫХ И ДРУГИХ ВИДОВ ИНВЕСТИЦИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Одним из важных факторов эффективного привлечения иностранных инвестиций является создание инвестиционного климата. Инвестиционный климат представляет собой совокупность факторов, которые способствуют экономическому росту на основе эффективного доступа и использования иностранных инвестиций. Есть несколько факторов, которые способствуют притоку иностранных инвестиций в экономику страны, и, с другой стороны, их неточности могут препятствовать потоку иностранных инвестиций. Инвестиционный климат зависит от стабильности политической и экономической ситуации, нормативных и законодательных актов, в том числе имущественных гарантий, валютного, финансового и кредитного статуса, качества рабочей силы и работников.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционный климат, экономика, иностранные инвестиции, гарантия, собственность, рабочая сила, качество, финансы, долг, валютная ситуация, работник.

ANALYSIS OF DIRECT AND OTHER TYPES OF INVESTMENTS AT ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

One of the important factors for the effective attraction of foreign investment is the creation of an investment climate. The investment climate is a combination of factors that contribute to economic growth based on the effective access and use of foreign investment. Here are several factors that contribute to the influx of foreign investment into the country's economy, and, on the other hand, their inaccuracies can impede the flow of foreign investment. he investment climate depends on the stability of the political and economic situation, regulatory and legislative acts, including property guarantees, currency, financial and credit status, the quality of the labor and cultural workforce and workers.

Key words: investment, investment climate, economy, foreign investment, guarantee, property, labor, quality, finance, debt, currency situation, employee.

Сведения об авторах: ***Гафорзода Джонона Гафор*** **-** Таджикский государственний педагогический университет имени С. Айни, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономики и управления. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Айни, 121. Телефон: **931-01-86-86**

Гулбекова Сурайё Джурабековна **-** Таджикский государственний педагогический университет имени С. Айни, соискатель кафедры экономики и управления. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Айни, 121

Сайфхусейнов Шарифджон **-** Таджикский государственний педагогический университет имени С. Айни, доктор PhD кафедры экономики и управления. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Айни, 121

Information about the authors: ***Gaforzoda Johnona Gafor*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Economics and Management. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 121. Phone: **931-01-86-86**

Gulbekova Surayo Dzhurabekovna - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, applicant for the Department of Economics and Management. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 121

Sayfhuseynov Sharifdzhon - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Doctor of PhD, Department of Economics and Management. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 121

УДК 336.7(575.3)

ВНЕШНИЙ ДОЛГ, СКОНЦЕНТРИРОВАННЫЙ В ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА, И МЕХАНИЗМЫ ЕГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Ахорова А.Д., Бобоев Ф. Дж., Ниязов А. Д.
Таджикский технический университет имени М. С. Осими,
Таджикский национальный университет

Экономические преобразования, направленные на достижение стратегических целей развития национальной экономики при недостаточности внутренних ресурсов, вынуждают каждую страну прибегать к внешним заимствованиям. Внешние ресурсы (заимствования) обеспечивают для страны-задолжника возможность стабилизировать противоречия между величиной необходимых общих потребностей в инвестиционных ресурсах и возможностей государства по их удовлетворению. [2] Обслуживание внешнего долга (ВД) осуществляется за счёт государственного бюджета, который является источником финансирования таких отраслей, как образование, здравоохранение, социальное обеспечение. Устойчивость развития этих сегментов национальной экономики и, как следствие, обеспечение качества жизни населения, при необоснованном увеличении, неэффективном использовании и нарастании обслуживания ВД, подвергается значительным рискам. [1]

Отраслевая структура внешнего долга Республики Таджикистан отражена на рис. 1. Как свидетельствует данный рисунок, в общей сумме привлеченных финансовых ресурсов 25,5% направлены в транспорт и коммуникации, 9,2% в сектор государственного управления и власти, 9,7% в сельское хозяйство, 4,9% в социальный сектор, 6,7% в сферы образования и здравоохранения. Общая сумма долговых соглашений, реализуемых в электроэнергетике, по состоянию на 01.10.2018 года, составила около $1672 млн., т.е. 38,7% иностранных кредитов направлено в электроэнергетику. Для своевременного погашения внутреннего и внешнего долгов, аккумулированных в электроэнергетике страны, необходимо обеспечить эффективное использование привлеченных инвестиционных ресурсов, научный поиск действенных механизмов управления внешним долговыми обязательствами. Одним из инструментов, обеспечивающих соответствующие поступления в государственный бюджет и, как следствие, возможностей обслуживания внешнего и внутреннего долгов является система обоснованных тарифов на электроэнергию.

Рис.1. Внешний долг Республики Таджикистан по отраслям экономики на 01.10.2018., $ млн.

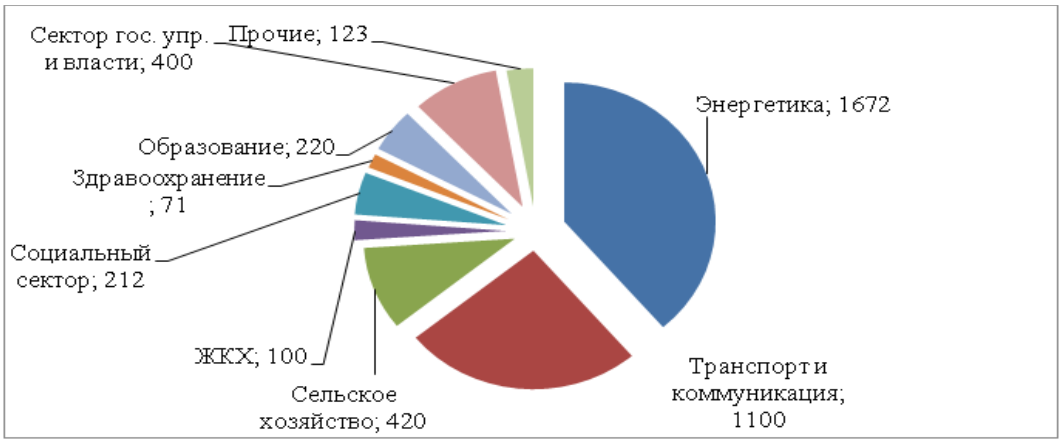

Признавая особую социальную значимость электроэнергии, как товара, и платежеспособный спрос на нее, проблема построения адекватных тарифов на электроэнергию остается актуальной. В основу выполненного исследования на основе предложенного алгоритма (на рис. 2) положены отчетные и прогнозируемые данные отечественной энергетической компании «Барки Точик».

Рис. 2. Алгоритм расчета среднего тарифа

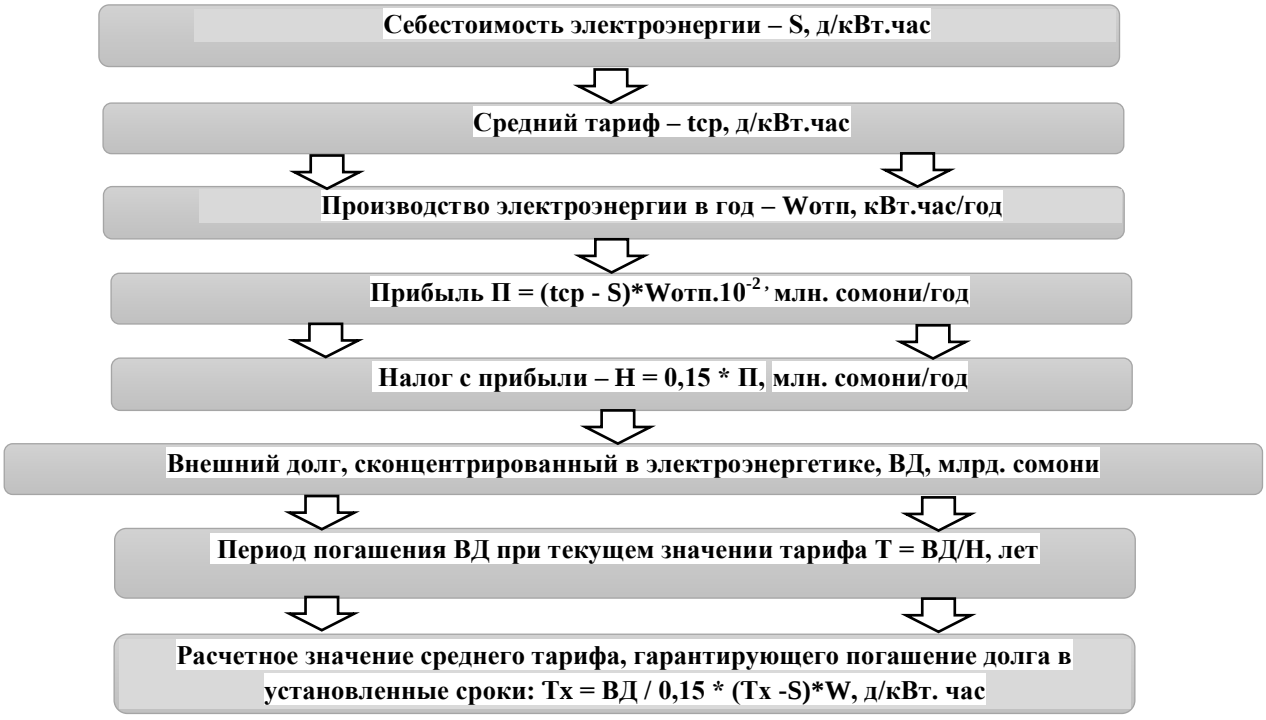

При этом рассматривается различная продолжительность сроков погашения долговых обязательств и обосновывается среднее значение тарифа, обеспечивающего по существующим

нормативам налогообложения гарантированный вклад энергетической компании в обслуживание внешнего долга. Результаты расчетов по данному алгоритму приведены в таблице 1.

Таблица 1. Расчет среднего тарифа, обеспечивающего своевременное погашение долгового обязательства

	На 5 лет	На 10 лет	На 20 лет	На 30 лет	На 40 лет
Средний тариф д/кВт.ч	91,6	47	24,6	17,2	13,5
Прибыль млрд. сом	15,31	7,66	3,8	2,5	1,91
Налог с прибыли млрд. сом/год	2,29	1,15	0,57	0,375	0,28

Результаты выполненных расчётов свидетельствуют, что средний тариф, обеспечивающий погашение ВД, аккумулированного в электроэнергетике в рассмотренные периоды должен составлять от 91,6 до 13,5 д/кВт.ч. Представляется, что значение тарифа 24,6 д/кВт.час является наиболее приемлемым, так как незначительно превышает существующее в настоящее время его среднее значение и не окажет негативное влияние на платежеспособный спрос на внутреннем рынке. Источником формирования государственного бюджета страны являются налоговые поступления. В этой связи налоговая политика государства должна быть обоснованной и предусматривать возможность участия в формировании государственного бюджета тех отраслей, в которые направляются основные внешние заимствования. Кроме того, налоговая политика должна обеспечивать возможность реинвестирования части прибыли в производство, передачу и распределение электрической энергии. Авторами статьи предпринята попытка оценить влияние налоговой политики на возможность смягчения угроз внешнего долга, сконцентрированного в электроэнергетике, за счет увеличения налоговых поступлений в бюджет.

Таблица 2. Оценка влияния ставки налога на прибыль на период погашения внешнего долга, аккумулированного в электроэнергетике Таджикистана

Показатели	Единицы измерения	Ставка налога на прибыль					
		15%	18%	20%	22%	25%	30%
Средний тариф на электроэнергию	сом/кВт. час	0,127					
Объем реализации	млрд.кВтч/ год	17,162					
Отчисления в государственный бюджет	млрд.сом/ год	0,26	0,32	0,35	0,39	0,44	0,53
Внешний долг электроэнергетики	млрд.сом	11,57					
Время для погашения внешнего долга электроэнергетики	годы	44,5	36	33	29	26	22

Результаты выполненных расчетов, приведенных в таблице 2, свидетельствуют, что погашение внешнего долга сконцентрированного в электроэнергетике за счет повышения ставки налога при текущем среднем значении тарифа, даст возможность уменьшения времени погашения внешнего долга. Реализация предложенных выше мер по увеличению вклада электроэнергетики в обслуживание внешнего долга возможна при внесении соответствующих изменений в нормативно-правовую базу и будет эффективна при повышении культуры электропотребления, снижении дебиторской задолженности потребителей, финансового оздоровления отечественной энергетической компании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахророва А.Д. Внешний долг Республики Таджикистан в контексте экономической безопасности / А.Д. Ахророва, Ф.Дж. Бобоев // Вестник Таджикского технического университета. -Душанбе, 2015. -№4(32). -С.160-168.
2. Бобоев Ф.Дж**.** Внешние заимствования и их последствия для национальной экономики / Ф.Дж**.** Бобоев // Мат. Респуб. науч-теорет. конф. «Эффективность управления государственными финансами в условиях малой открытой экономики Республики Таджикистан». -Душанбе, 2016. -С.88-93.
3. Отчет о состоянии государственного долга на 2018г. // Министерство финансов Республики Таджикистан. Министр финансов РТ Курбониён А.К.
4. Стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2015-2017 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан то «31» марта 2014 г., №214.
5. Саркасиянц А.Г. Система международных долгов / А.Г. Саркасиянц. -М: ООО «ДеКА», 1999. -720 с.
6. Рыбалко Г.П. Зарубежный опыт управления государственным долгом / Г.П. Рыбалко // Финансы. - 2001. -№3.
7. Хасанов М.М. В мировые тенденции и их приложение к экономике Таджикистана / М.М. Хасанов, Х.Д. Саидходжаев. –Душанбе, 2002. -53 с.

ҚАРЗИ ХОРИҶИИ ДАР ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА ҶАМЪГАРДИДА ВА МЕХАНИЗМҲОИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОН

Дар мақолаи мазкур механизмҳои идоракунии қарзи хориҷие, ки дар соҳаи электроэнергетикаи мамлакат ҷамъ гардидааст, баррасӣ гардида, инчунин, сиёсати тарофавӣ ва андозӣ асоснок карда шудааст. Усулҳои воқеии арзёбии таъсири қарзи хориҷии Тоҷикистон ба сатҳи муътадилии иқтисодиёти мамлакат ва имкониятҳои аз даст рафтаи соҳаи электроэнергетикаи мамлакат оид ба саҳми он дар хизматрасонии

уҳдадориҳои қарзӣ пешниҳод гардидаанд. Маҷмӯи чораҳо оид ба баланд бардоштани нақши соҳаи электроэнергетикаи мамлакат дар ташаккулёбии буҷети давлатии мамлакат ва саҳми назарраси он дар хизматрасонии қарзи хориҷии асоснок гардида, аҳамияти онҳо дар коҳишдиҳии таҳдидҳои амнияти иқтисодии мамлакат исбот карда шудааст. Натиҷаи ҳисобҳои анҷомдодашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки рӯйпушнамоии қарзии хориҷии дар соҳаи электроэнергетика ҷамъ омадааст, аз ҳисоби баландбардории меъёри андоз ҳангоми қиммати миёнаи тарофаи ҷорӣ, ба коҳишёбии мӯҳлати рӯйпӯшнамоии қарзи хориҷӣ имкон фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: қарзи хориҷӣ, буҷети давлатӣ, даромадҳои андозӣ, сиёсати тарифӣ, механизмҳои танзимотӣ, электроэнергетика, уҳдадориҳои қарзӣ, хизматрасонии қарзи берунӣ.

ВНЕШНИЙ ДОЛГ, СКОНЦЕНТРИРОВАННЫЙ В ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА, И МЕХАНИЗМЫ ЕГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

В данной статье рассмотрены механизмы управления внешним долгом, аккумулированном в электроэнергетике страны, включающие обоснование тарифной и налоговой политики. Предложены оригинальные методики оценки влияния внешнего долга Таджикистана на экономическое благополучие страны и упущенных возможностей электроэнергетики по вкладу в обслуживание долговых обязательств. Обоснован комплекс мер повышения роли электроэнергетики в формировании государственного бюджета страны и соответствующего вклада в обслуживание внешнего долга, доказана их значимость в смягчении угроз экономической безопасности страны. Результаты выполненных расчетов свидетельствуют о том, что погашение внешнего долга, сконцентрированного в электроэнергетике, за счет повышения ставки налога при текущем среднем значении тарифа, даст возможность уменьшения времени погашения внешнего долга.

Ключевые слова: внешний долг, бюджет государства, налоговые поступления, тарифная политика, механизмы регулирования, электроэнергетика, долговые обязательства, обслуживание внешнего долга.

EXTERNAL DEBT CONCENTRATED IN ELECTRIC POWER OF TAJIKISTAN AND MECHANISMS OF ITS SERVICE

This article discusses the mechanisms for managing external debt accumulated in the country's electricity industry, including the rationale for tariff and tax policies. Original methods are proposed for assessing the impact of Tajikistan's external debt on the economic well-being of the country and the missed opportunities of the electric power industry to contribute to debt service. A set of measures has been substantiated to increase the role of the electric power industry in the formation of the state budget of the country and the corresponding contribution to servicing external debt, their importance in mitigating threats to the country's economic security has been proved. The results of the calculations indicate that the repayment of external debt concentrated in the electric power industry due to an increase in the tax rate at the current average tariff value will make it possible to reduce the time of repayment of external debt.

Key words: external debt, state budget, tax revenues, tariff policy, regulatory mechanisms, electric power industry, debt obligations, external debt service.

Сведения об авторах: ***Ахророва Альфия Дадахановна*** – Таджикский технический университет имени М.С. Осими, профессор кафедры «Экономика и управление на производстве». **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица академиков Раджабовых, 10. E-mail: **aalphia@mail.ru.** Телефон: **(+992) 935-12-00-89**
Бобоев Фузайл Джумабоевич – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры финансового менеджмента. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **fuzail-1991@mail.ru**. Телефон: **(+992) 934-51-45-45**
Ниязов Азамат Дилшодович – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими, студент 2 курса магистратуры энергетического факультета, **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица академиков Раджабовых, 10. E-mail: **azamat.niyazov@gmail.com.** Телефон: **(+992) 905-44-69-39**

Information about the authors: ***Akhrorova Alfiya Dadakhanovna*** - Tajik Technical University named after MS. Osimi, Doctor of Economics, Professor of the Department "Economics and Production Management". **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 10 Academicians Rajabov Street. E-mail: **aalphia@mail.ru**. Phone: **(+992) 935-12-00-89**
Boboev Fuzail Jumaboevich - Tajik National University, Assistant, Department of Financial Management. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **fuzail-1991@mail.ru**. Phone: **934-51-45-45**
Niyazov Azamat Dilshodovich - Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, 2nd year student at the Faculty of Energy, **Address**: 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 10 Academicians Rajabov Street. E-mail: **azamat.niyazov@gmail.com.** Phone: **(+992) 905-44-69-39**

УДК 338.431(575.3)

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА МАҚОМИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Тешаев М.С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ

Комплекси ташкилӣ-иқтисодӣ ва истеҳсолии минтақаҳои кишоварзии кишвар дар ташкили истифодаи захираҳои обӣ хеле фаъол буда, зарурати самаранок истифодабарии онҳоро барои тараққиёти минтақаҳои кишоварзӣ таъмин менамоянд. Дар навбати худ рушди минтақа дар бисёр мавридҳо ҳамчун иқтидори захиравӣ (монанди табиӣ, зеҳнӣ, сармоя ва дигар захираҳо), инчунин, маҷмӯи омилҳои гуногуни минтақавӣ (маданияти заминдорӣ, таҷрибаи таърихӣ, махсусгардонӣ, дараҷаи рушди куввaҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ) ва ғайраҳо фаҳмида мешавад, ки амалисозии он рушди устувори соҳаи кишоварзиро таъмин менамоянд.

Ҷиҳати таъмин намудани амнияти озуқавории кишвар нақши захираҳои обӣ назаррас мебошад. Барои расидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар мебояд рушди устувори иқтисодиро таъмин намуд. Ба андешаи Красношеков В.Н. рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун шакли моделе муаррифӣ карда мешавад, ки ба баландбардории сатҳи некуаҳволии мардум равона карда шуда, адолати иҷтимоиюэкологиро таъмин месозад [1,ч.14.].

Тибқи назарияи И.Г. Ушачёв моҳияти рушди устувори соҳаи кишоварзиро се бахши алоҳида - иқтисодӣ, иҷимоӣ ва экологӣ ташкил медиҳад:, ки ҳама бо якдигар муттаҳиданд ва руши устувори иқтисодиро таъмин намуда, талаботи аҳолиро қонеъ мекунанд [2,с.3-4].

И.В. Куртсев бошад, бар он назар аст, ки рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ба маънои такористеҳсоли захираҳо дар ҳар марҳилаи даври истеҳсол, яъне натиҷаҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва иҷимоӣ ва афзоиши пайдарпайи беҳсозии онҳо аз лиҳози натиҷаҳои мусбат дар сатҳи болотар қарор дорад [3,с.17]. Аммо, назарияи П.Д. Половинкин, устувории такористеҳсол дар комплекси агросаноатӣ ин қобилияти субъектони такористеҳсоли мазкур дар нигоҳ доштани таносуби қавию оқилонаи омилҳои такористеҳсоли комплекси агросаноатӣ ва суръати зарурии рушди он дар шароити номуайянӣ бо мақсади қонеъгардонии доимии талаботи аҳолӣ ба маводи ғизо ва молҳои истеъмоли халқ аз маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсолшуда мебошад [4]. Умуман, аз нуқтаи таъмини рушди устувори экологӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ бояд ба ҳалли чунин вазифаҳои асосӣ равона карда шаванд:

-дар нақшаи рушди стратегии иқтисоди миллии кишвар бояд самтҳои асосии самаранок истифодабарии захираҳои обу замин ва гузаштан ба иқтисоди сабз диққати ҷиддӣ дода шавад;

-бартарият дар соҳаҳои афзалятнок ва илмталабкунанда, технологияи нав, рушди инфрасохтори бозорӣ бо таъсири минималии ба муҳити зист равонагардида бояд ба амал бароварда шавад;

-вазни қиёсии соҳаҳои ба ашёи хом нигаронидашуда бояд кам карда шавад;

-оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ ва сарфи он ба таври қатъӣ баланд бардошташуда, ки он дар кам кардани яку якбораи хароҷот ба воҳиди ягонаи натиҷаҳо ба назар мерасад;

-дар натиҷаи истифодаи технологияи кампартов ва бепартов, амалигардонии дастовардҳои навтарини илмию техникӣ, технологияи инноватсионӣ ва ғайра, ифлосшавии муҳити зист бояд кам гардад.

Мақсади таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ низ аз идоракунии самараноки истифодаи захираҳои обу замин, мувофиқгардонии он бо омилҳои табиӣ ва аз нигоҳи назария асосноккунии барои ноилшавӣ ба натиҷаҳои рушди устувори низоми комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ба ҳалли муаммоҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ ва экологӣ-иқтисодӣ устувор мебошад. Дар сиёсати хоҷагии об механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ бояд идоракунии самараноки фаъолияти хоҷагии об равона гардида, дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ташкили низоми самараноки идоракунии онҳо вазифаи аввалиндараҷаи иқтисодиёт мебошад.

Гузариш ба модели рушди устувори иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даврони мушкили давлатдорӣ, дигаргунсозиҳои сохторӣ ва то ҷойи лозима дуруст амал накардани механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, инчунин, иқтидори илмӣ, фарҳангӣ ва табиӣ рост омадааст. Инчунин, ислоҳоте, ки дар даврони зиёдшавии аҳолӣ, мушкилоти экологӣ ва зиёдшавии ҳудуди он дар минтақаҳо аз нигоҳи экологӣ-иҷтимоӣ ноустувор боқӣ мондааст.

Ҳамин тавр, аз яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди устувор ин фаъолият ба вазифагузории танзими давлатии истифодабарии захираҳои обӣ ва бехдошти муҳити зист, инчунин, мувофиқат кардани онҳо бо қонунҳои рушди соҳаи кишоварзӣ мебошанд. Пас, донистани ин масоил барои ташкили принсипҳои асосӣ ва механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии танзими истифодаи захираҳои обӣ дар минтақаҳо шароити заруриро фароҳам оварда, дар таъмини рушди босуботи кишоварзӣ саҳми калон мегузорад.

Таҳлили истифодаи захираҳои обӣ дар ҷумҳури ва минтақаи Келоби вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки ҳолати кунунии истифодаи захираҳои обу замин ба консепсияи истифодаи самараноки оқилонаи онҳо мувофиқат намекунад ва ин боиси ифлосшавии иншоотҳои обӣ ва харобшавии ин захираҳо, паст шудани сатҳу сифати зисти аҳолӣ, афзудани хароҷот барои барқарорсозӣ ва ҳифзи иншоотҳои обӣ ва дар охир боиси истифодаи ғайрисамараноки захираҳои обӣ мегардад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар асоси таҳия ва асосноккунии механизмҳои идоракунии захираҳои обу замин мубрам мегарданд. Аҳамияти такмили механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии истифодаи самараноки устувори захираҳои обӣ бо як қатор масъалаҳо, аз қабили муаммои ислоҳоти замину об дар шароити иқтисоди бозорӣ; самаранокии пасти органҳои давлатии идоракунии

захираҳои обӣ; фарсудашавии маънавӣ ва ҷисмонии инфрасохтори бозорӣ; афзоиши демографӣ ва раванди урбанизатсия дар минтақаҳо; таъсири тағйироти иқлимӣ; механизми иқтисодии муносибатҳои байни муассисаҳои хоҷагии об ва истифодабарандагони он; омезиш ва баҳодиҳии нокифояи иқтидори захираи обии минтақа асоснок мегардад. Мақсад ва вазифаи асосии омӯзиши тадқиқоти мазкур таъмини рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ буда, бо назардошти хусусияти хоси захираҳои замин, асосноккунии консептуалии алоқамандии инкишофи табиат ва ҷомеа, масоили экологию иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолӣ дар Тоҷикистон равона карда шудааст. Самтҳои асосии ин консепсияро модели инкишофе ташкил медиҳад, ки дар он истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, пеш аз ҳама, захираҳои замину об, инкишофи техника ва технологияи пешқадами обёрикунӣ, усулҳои пешқадами танзими ташкилӣ-иқтисодӣ, имконоти мувофиқгардонии низоми экологӣ ва рушди устувори ҷомеа дар мадди аввал гузошта мешаванд. Аз ин рӯ, ҷомеаи башарро зарур аст, ки дар ин раванд дар фикри мувозинати иқтисодӣ ва экологӣ бошад ва барои танзими самараноки истифодаи захираҳои обу замин ва беҳдошти муҳити зист кушиш ба харҷ диҳад.

Дар асоси ин, нақшаи модели консептуалии рушди устувори истифодабарии захираҳои обӣ дар шароити минтақаи кишоварзӣ пешниҳод карда мешавад (расми 1).

Нақшаи мазкур дар идоракунии истифодаи устувори захираҳои обӣ амалиёти ҳамоҳангсозии ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт, яъне омилҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро дар назар дорад. Механизми ташкилӣ-иқтисодии истифодаи самараноки захираҳои обӣ ин низоми чорабиниҳоест, ки ба бунёди имкониятҳои воқеӣ ва пайдоиши ҳавасмандии истифодабарандагони об дар истифодаи оқилона ва самараноки ин захираҳо равона шудаанд. Ҳалли ин муаммо барои ба мувофиқа овардани манфиатҳои ташкилоти хоҷагии об ва истифодабарандагони он бо назардошти рушди устувори низоми экологӣ ва беҳдошти муҳити зист имкон медиҳад. Баамалбарории вазифаҳои мазкур зарурати ташаккул ва рушди механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии захираҳои обиро, ки ба ҳар як сатҳи идоракунии заминҳои обии кишоварзии минтақаҳои кишвар мувофиқат менамояд, талабгор мебошад.

Таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолӣ аз истифодаи самараноки захираҳои обу замин вобастагӣ дошта, дар сиёсати давлат ин масаъла яке аз самтҳои афзалятнок маҳсуб меёбад. Бехатарии озуқаворӣ муаммои бисёрҷанба буда, аз чунин унсурҳои асосӣ иборат мебошад: ба миқдори кофӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза будани маҳсулотҳои озуқаворӣ, мувофиқаткунии он ба ратсионӣ ё вояи хӯрок ва дастрас будани маводи херока бо намаки ёддор ва саломатии одамон безарар ва ғайраҳо. Аз ҷониби дигар имконияти васеъ кардани заминҳои корам ва зиёд намудани ҳаҷми истифодаи захираҳои обии иловагӣ ғайриимкон буда, дар шароити ҳозира аз ҳисоби заминҳои барои кишт ҳамагӣ 48%-и он мавриди истифода қарор доранд, ки ба андешаи экологон ин меъёри аз ҳад зиёди он мебошад. Идомаи киштӣ чунин заминҳо, дар навбати худ, ба буҳрони экологӣ-иқтисодӣ оварда мерасонад. Бар замми ин аз ҳисоби умумии майдони ҷангалҳо ҳамагӣ 30%, аз

захираҳои обии мавҷудбуда 40% ва бе назардошти ифлосшавӣ аз сарчашмаҳо ҳамагӣ 50%-и онҳо истифода бурда мешаванд халос [5].

Рушди устувори истифодаи захираҳои обӣ яке аз унусурҳои асосии бойигарии миллӣ ва бехатарии иқтисодии кишвар мебошад. Аз ин рӯ, зимни истифодаи самараноки захираҳои обӣ бояд принсип ва функсияҳои асосии онҳо дар соҳаи кишоварзӣ ба инобат гирифта шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои самаранокии пасти истифодаи захираҳои обӣ ин дуруст амал накардани механизми ташкилӣ-иқтисодии он ба ҳисоб меравад. Ҳангоми рушди соҳаи кишоварзӣ дар даврони шӯравӣ ба масоили интенсификатсияи соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ диққати махсус дода, ба масъалаи экологӣ ва самаранок истифодабарии захираҳои обии кишоварзӣ камтар аҳамият дода мешуд, ки ин ба вайроншавии ҳолати экологӣ ва ифлосшавии муҳити зист оварда расонидааст. Ба андешаи мо, механизми ташкилӣ-иқтисодии истифодаи самараноки захираҳои обӣ ҳамчун низоми махсуси чорабиниҳо, ки ба бунёди имкониятҳои воқеӣ ва пайдоиши рақаботи софи истифодабарандагони захираҳои обӣ барои истифодаи сарфакорона ва самараноки онҳо ва таъмини амнияти озуқаворӣ равона шудаанд, фаҳмида мешавад. Ҳалли ин муаммо барои ба мувофиқа овардани манфиатҳои ташкилоти хоҷагии об ва корхонаҳои кишоварзӣ бо назардошти сатҳи устуворӣ низоми экологӣ имконпазир аст.

Расми. 2. Аз нигоҳи иқтисоди устувор ва аз лиҳози экологӣ безарари рушди минтақаҳои кишоварзӣ

Новобаста аз дигаргунсозиҳои ташкилӣ-иқтисодӣ дар хоҷагии обии кишвар, ҷорӣ намудани шакли пулакии истифодаи онҳо ва идораи захираҳои обӣ аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ бе назардошти омилҳои иҷтимоӣ ва экологӣ муайян карда мешаванд, ки барои такмили механизми иқтисодии танзими захираҳои обӣ мушкилоти зиёдеро ба бор меорад [6,с.24]. Сохтори ташкилӣ-иқтисодии идоракунии хоҷагии об даст намедиҳад, ки масъалаи нигоҳдории сифати обҳои нушокӣ ва кишоварзӣ, такроитстеҳсолии васеи онҳо ба роҳ монда шавад.

Масъалаи муҳимми дигари самаранок истифода бурдани захираҳои обӣ ин ташаккулёбии механизми танзими давлатии истифодаи захираҳои обӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ мебошад. Ин механизм, пеш аз ҳама, дар муқаррар ва ҷорӣ намудани стандартҳо ва манъ кардани истифодаи захираҳои обӣ, ҷаримаситонӣ ва дигар ҷавобгариҳо, ки ба вайроншавии ҳолатҳои экологии захираҳои обӣ оварда мерасонад, зуҳур меёбад. Аз ҷониби дигар, пардохтҳое, ки барои истифодаи захираҳои обӣ дар минтақаҳои кишоварзии кишвар ҷорӣ гардиданд, ҳолати беҳдошт ва истифодаи онҳоро бехтар карда наметавонанд, чунки дар сурати аз ҳад зиёд бадшавии вазъи экологии захираҳои обӣ самаранок истифодабарии онҳо мушкил мегардад. Ҷорӣ намудани

ҷаримаҳо барои истифодаи ғайримақсадноки захираҳои обӣ, ифлосшавии онҳо, вайронкунии низоми истифодаи захираҳои замину об, ихтиёран ишғол намудани минтақаҳои заминҳои обӣ, саривақт напардохтани маблағҳо барои истифодаи онҳо низ зарур дониста мешаванд, зеро маблағҳои аз ин ҳисоб бадастовардашуда то андозае метавонанд ҳолати экологӣ ва низоми истифодаи захираҳои обу заминро беҳтар намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар сари аҳолӣ назар ба заминҳои обии минтақаи Осиёи Марказӣ се маротиба камтар заминҳои обӣ рост меояд. Аҳолӣ бошад, бо суръат афзоиш ёфта, 2,3% солонаро ташкил медиҳад, ки мувофиқи баъзе нишондиҳандаҳо теъдоди аҳолӣ соли 2019 зиёда аз 9 миллион ва то соли 2020 ба беш аз 10 миллион нафар мерасад, ки ин раванд бечунучаро афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро талаб менамояд [7,с.57-65]. Бо назардошти чунин ҳолат масъалаи истифодаи самараноки захираҳои обу замин, ки мувофиқи самтҳои асосии рушди устувори иқтисодии ҷумҳурӣ сурат мегирад, мебояд ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ноил гардем. Агар ба масъалаи тақсимоти одилонаи захираҳои обӣ миёни соҳаҳо ва бунёди обанборҳо дар минтақаҳои кишвар диққати махсус диҳем, он гоҳ ягон минтақаи кишоварзии кишвар камбудии обро эҳсос намекунад. Ба фикри мо, дар сурати ҳалли дастаҷамъонаи рушди сифатан нави соҳаи кишоварзӣ, дар базаи технологияи нави аз ҷиҳати экологӣ тоза, рушди соҳаи кишоварзии органикӣ, самаранокии баланди истифодаи захираҳои обӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар минтақаҳои кишвар ва аз ҷиҳати илмӣ асосоноккардашудаи шаҳру минтақаҳои кишвар, кам кардани зарарҳои экологӣ ба муҳити зист метавон вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии ояндаи кишварро беҳ намуда, истифодаи самараноки захираҳои обӣ ва беҳдошти муҳити зисти одамонро беҳтар гарданд ва ба таъмини рушди босуботи иқтисодӣ қадамҳои устувор гузошт. Умуман, истифодаи усул ва шаклҳои пешқадами танзими давлатии самаранок истифодабарии захираҳои обу замин ва низоми пешқадами обёрикунӣ ва дар кишварҳои хориҷӣ барои ҷумҳурии хеле зарур буда, ба мо имконият медиҳад, ки чунин хулосаю пешниҳодҳоро иброз намоем:

- таҷрибаи давлатҳои рушдкардаи иқтисодӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи самаранок истифодабарии захираҳои обӣ, махсусан обёрикунии заминҳои кишти кишоварзӣ, бе танзими давлатӣ муносибатҳои заминдорию обӣ (ҳатто дар мавриди моликияти хусусӣ ба ин захираҳо) ғайримкон мебошад. Дар шароити кунунии бе назорати давлатии низоми заминдорӣ ва ҷорӣ намудани моликияти хусусӣ ба замин метавонад ба холатҳои хатарноки экологии захираҳои обу замин оварда, ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва экологӣ садди роҳ гарданд;

-яке аз омилҳои самаранок истифодабарии захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзии минтақаҳо чунонки дар боло оварда шудааст, ҷорӣ намудан ва истифодаи низоми пешқадами заминдорӣ ва обёрикунӣ, ё ба ибораи дигар “низоми биологии заминдорӣ”, ки дар баробари баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо, ҳолати экологии такрористеҳсоли васеи захираҳои обу замин таъмин карда мешаванд, ба маврид мебошад;

-яке аз омилҳои асосии самаранок истифодабарии захираҳои обӣ ва дуруст амал кардани низоми мелиоративӣ ин такмилдиҳии механизми ташкилӣ-иқтисодӣ мебошад. Таҷрибаи кишварҳои тараққикардаи иқтисодиёти кишоварзӣ (США, Япония, Чин ва дигарҳо) гувоҳӣ медиҳанд, ки ба ҳам пайвастани ин фишангҳо имконият медиҳанд, ки ҷори намудани технологияи нави обёрикунӣ, низоми пешқадами заминдорӣ, корҳои дастаҷамъонаи мелиоративӣ дар соҳаи кишоварзӣ тақвият дода, рушди устувори истифодаи захираҳои обу замин таъмин гардида, барои ҳалли яке аз ҳадафҳои сиёсати иқтисодии кишвар, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ муваффақ гардем. Аз ин хотир, дар боби дуюми рисола таҳлили ҳолати кунунии истифодаи захираҳои обу замин ва беҳдошти вазъи экологӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаи Кӯлоб мавриди омӯзиш ва хулосабарорӣ қарор дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Краснощеков В.Н. Теория и практика эколого-экономического обоснования комплексных мелиораций в системе адаптивно-ландшафтного земледелия / В.Н. Краснощеков. -М.: МГУП, 2001. - С.14.
2. Ушачёв, И.Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы / И.Г. Ушачёв // Доклады пленарного заседания Второго Всероссийского конгресса экономистов-аграрников, 13-15 февраля 2006 г. -М.: Росинформагротех, 2006. -С.3-4.
3. Курцев, И.В. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути / И.В. Курцев // РАСХН; Сиб. отд-е СибНИИЭСХ. –Новосибирск, 2005. -С.17
4. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник для вузов / под общ.ред. В.И. Кушлина, Н.А. Волгина; редкол.: А.А. Владимирова и др. – М.: ОАО «НПО «Экономика»», 2000. -С.555
5. Кондратьев К.Я. Современное общество потребления и его экологические ограничения / К.Я. Кондратьев, В.Ф. Крапивин // Глобальная экономика. -М, 2005.
6. Одинаев Х.А. Эколого-экономические регулирование природопользования в сельском хозяйстве / Х.А. Одинаев. -М.:МАКС -Пресс, 2004. -С.-24.

7. Исайнов Х.Р. Эффективность использования мелиоративно-ирригационного потенциала аридного региона: эколого-экономические аспекты / Х.Р. Исайнов // Вестник университета. - 2016. -№3(54). Ч.-I. -С.57-65.

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА МАҚОМИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии рушди устувори иқтисодии минтақаҳои кишоварзӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф оид ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ назарияҳои олимони хориҷиро нишон дода, ҷиҳатҳои хоси онро барои муҳити минтақаҳои кишоварзии кишвар пешниҳод кардааст. Инчунин, дар мақола хусусиятҳои рушди устуворӣ соҳаи кишоварзӣ ва мавқеи захираҳои обӣ дар ҳалли расидан ба амнияти озуқаворӣ мавриди таҳқиқи муаллиф қарор дода шудааст. Мушкилоти мавҷуда муайян гардида, роҳҳои ташкили дурнамои он пешниҳод карда шудааст. Таҳлили илмии муаллиф мақола дар асоси монография ва дастурҳои илмӣ асоснок шудаанд.

Калидвожаҳо: рушди устувор, захираҳои обӣ, минтақаҳои кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, ташкилию иқтисодӣ, самаранокии иқтисодиёт.

УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ И СОСТОЯНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ЗАЩИТЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты устойчивого экономического развития сельскохозяйственных регионов. Автор статьи «Устойчивое развитие сельского хозяйства» рассматривает теории зарубежных ученых и специфические особенности для сельскохозяйственных регионов страны. В статье также показаны особенности устойчивого сельского хозяйства и роль водных ресурсов в достижении продовольственной безопасности. Существующие проблемы были выявлены и предложены методы их перспективного развития. Научный анализ автора основан на монографиях и научных руководствах.

Ключевые слова: устойчивое развитие, водные ресурсы, сельскохозяйственные регионы, продовольственная безопасность, организационно-экономическая эффективность, экономическая эффективность.

SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS AND STATE OF WATER RESOURCES IN PROTECTION OF FOOD SECURITY

This article discusses the theoretical aspects of sustainable economic development of agricultural regions. The author of the article “Sustainable development of agriculture” presents theories of foreign scientists and presents specific features for the agricultural regions of the country. The article also considers the features of sustainable agriculture and the role of water resources in achieving food security. Existing problems have been identified and ways to create their perspectives have been proposed. The author's scientific analysis is based on monographs and scientific manuals.

Key words: sustainable development, water resources, agricultural regions, food security, organizational and economic efficiency, economic efficiency.

Сведения об авторе: ***Тешаев Мирзошариф Саидджафарович*** - Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, соискатель кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон**: 918-29-38-30**

Information about the author: ***Teshaev Mirzosharif Saiddzhafarovich*** - Kulyab State University named after Abuabdulaha Rudaki, applicant for the Department of Finance and Credit. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street, 16. Phone: **918-29-38-30**

УДК 330.34(575.3)

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Джураев М.Б., Гадайбаева Ш.Дж.
Институт экономики и торговли ТГУК,
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Свободные экономические зоны (СЭЗ) как институт рыночной экономики занимают особое место в правовой системе Республики Таджикистан. Отрадно что, государством уделяется особое внимание совершенствованию законодательства о СЭЗ. Все это свидетельствует о том, что их развитие является одним из приоритетных направлений государственной инвестиционной политики. 17 мая 2004 года (№24) был принят Закон Республики Таджикистан «О свободно экономических зонах в Республике Таджикистан», который заложил основы системного развития свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан. В 2005 году был разработан проект Постановления правительства Республики Таджикистан, и вскоре после согласования с заинтересованными министерствами и ведомствами был направлен на утверждение в Правительство Республики Таджикистан.

Сегодня каждый областной центр нашей республики может предложить как иностранному, так и отечественному инвестору привлекательные условия для инвестирования на территории свободно экономических зон. На базе широкого привлечения отечественных и иностранных инвесторов, анализ мирового опыта показывает, что сбалансированный рост экономики страны, достижим лишь при условии повышения инвестиционной активности. Как показывает опыт многих стран, самой эффективной формой стимулирования инвестиционной активности и инвестиционной деятельности, является создание и использование свободных

экономических зон. Основой для привлечения иностранных и отечественных инвесторов является наличие особых налоговых и таможенных режимов (льгот), дешевизна рабочей силы, упрощенный порядок ввоза и вывоза сырья и производимой продукции.

Единой трактовки относительно свободно экономических зон не существует, однако в отечественной литературе свободная экономическая зона понимается как ограниченная территория с особым юридическим статусом по отношению к остальной территории государства. Часто особый статус выражается в льготных налоговых или таможенных условиях для национальных или иностранных предпринимателей. Решение задач социально-экономического развития государства, отдельных регионов или отраслей является главной целью создания таких зон.

В целом, существуют разные походы относительно изучения концепций свободно экономических зон. В зарубежной и отечественной литературе общий термин для данного понятия толкуется по-разному. Например, в Законе Республики Таджикистан обобщённое понятие - свободная экономическая зона [1] - отдельный ограниченный участок территории Республики Таджикистан с точно ограниченными границами, на которой создаются льготные экономические условия и специальный правовой режим для осуществления предпринимательской и инвестиционной деятельности.

А также в некоторых учебниках, статьях существует такое понятие, как особая экономическая зона (ОЭЗ), что трактуется как - ограниченная территория с особым юридическим статусом по отношению к остальной территории государства.

В целях обеспечения благоприятных условий для ускорения экономического развития, в том числе для привлечения иностранных инвестиций, обеспечения занятости населения и динамичного развития экономики необходимо создать свободно экономические зоны, что необходимо для нашей национальной экономики. Развитие и совершенствование свободных экономических зон (СЭЗ) стало одной из основных особенностей функционирования национальной экономики, что способствует основным целям создания свободно экономических зон с точки зрения государства (рис.1).

Рисунок 1

В годы независимости Таджикистана Правительству страны удалось многое сделать для возрождения и развития экономики страны. Принята основополагающая законодательная и нормативная правовая база, способствующая становлению рыночных механизмов хозяйствования. С 2002 года и по сегодняшний день в Таджикистане на законодательном уровне было проведено и проводится множество реформ, направленных на создание благоприятной инвестиционной среды в наиболее приоритетных сферах экономики.

Ключевым моментом свободной экономической зоны является привлечение инвесторов и не только иностранных инвесторов, но и отечественных, придавая тем самым стимул развитию внутреннего инвестирования (рис.2).

Закон Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах в Республике Таджикистан» и Положения о свободных экономических зонах в Республике Таджикистан были приняты с целью обеспечения благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций, новых технологий, управленческого опыта, создания современной и социальной инфраструктуры, решения проблем занятости и формирования новых рабочих мест, а также насыщения внутреннего рынка продукцией и товарами потребительского, производственного назначения и повышения уровня жизни населения. После принятия Закона по настоящее время

на территории Республики Таджикистан действуют четыре свободные экономические зоны, в частности: СЭЗ «Сугд», СЭЗ «Панч», СЭЗ «Дангара» и СЭЗ «Ишкашим».

Рисунок 2.

СЭЗ «Сугд» является одной из основных среди четырёх СЭЗ и занимает особое место на территории РТ, о чем свидетельствует её географическое положение. СЭЗ «Сугд» представляет собой выгодную площадку для тех предприятий, которые работают на экспорт. Широкие возможности предоставляет развитая транспортная сеть г. Худжанда для вывоза продукции и торговли со странами ближнего и дальнего зарубежья.

Таблица 1. Количество регистрируемых субъектов в СЭЗ, находящихся в Согдийской области Республики Таджикистан на период 2010-2018 гг.

	Годы								
	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Создание субъектов	5	13	3	4	4	3	3	1	1
Всего субъектов	5	18	21	25	29	32	35	36	37

Источник: www.gki.tj

Данные таблицы свидетельствует о положительной тенденции роста по числу регистрируемых субъектов в свободно экономической зоне в Согдийской области за анализируемый период, но за последние годы определенные сдвиги по росту пока остаются низкими и имеют тренд нестабильности. В частности, если этот показатель в 2010, 2011, заметно набирал оборот. В 2011 году, по сравнению с 2010 годом, число регистрируемых субъектов увеличилось почти в 3,6 раза. В 2013-2016 годы тенденция роста регистрируемых субъектов остается стабильной (по 3-4 субъекта в год). Что касается 2017-2018 годов, количество регистрируемых субъектов увеличилось по одному субъекту, что непосредственно показывает уменьшение инвестиций в СЭЗ.

Диаграмма 1. Динамика зарегистрированных субъектов в СЭЗ «Сугд»

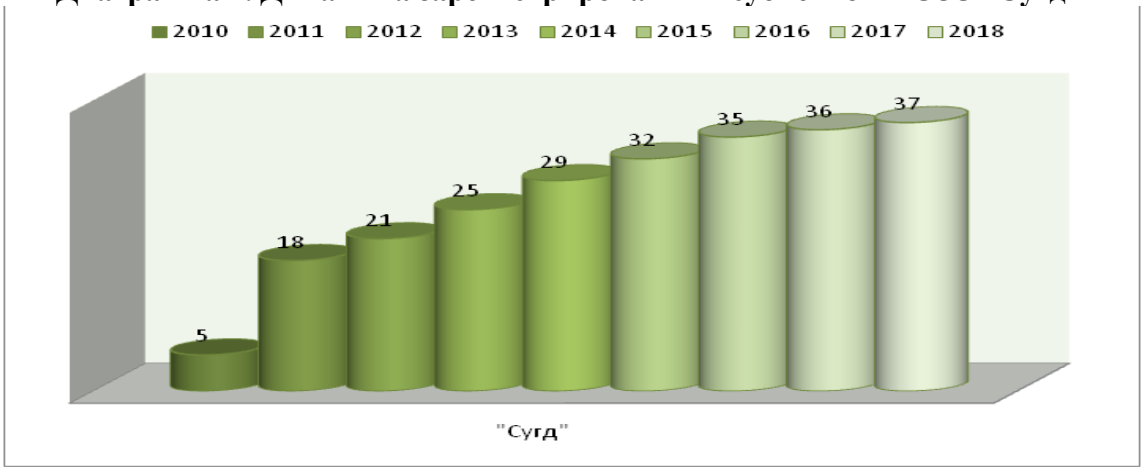

Согласно анализу динамики субъектов СЭЗ «Сугд» Согдийской области, в количественном показателе наблюдается рост субъектов. По сравнению с 2010 годом (5 субъектов), в 2018 году (37 субъектов) увеличилась в 7 раз, но необходимо отметить, что до 2018 года 13 субъектов приостановили свою деятельность. В настоящее время действует 24 субъекта. По нашему мнению, для устойчивого развития СЭЗ и совершенствования действующих субъектов СЭЗ на территории Республики Таджикистан необходимо принять следующие меры:

а) привлечь передовые технологии для производства товаров и услуг; б) увеличить объем прямых иностранных капиталов в целях приближения производителя к потребителю;

в) создание новых рабочих мест для высококвалифицированного персонала;

г) совершенствование инфраструктуры для создания устойчивого развития экспортной базы;

д) апробация новых методов менеджмента и организация труда для снижения административного барьера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан от 17 мая 2004 года №24 «О свободных экономических зонах в Республике Таджикистан.
2. Фурщик М.А. Уникальное исследование РСПП, МГУ, ФОК «Особые экономические зоны: опыт и перспективы» (недоступная ссылка) / М.А. Фурщик, А.В.Шутова. – 2014.
3. Шмонов Н.Н. Историческое исследование проблем развития особых экономических зон / Шмонов Н.Н.
4. Чижов С. Тенденции развития ОЭЗ на базе аэропортов / С. Чижов, А. Баланцев, С. Юрлов // Авиа Порт. – 2010.
5. Иванов: особые экономические зоны позволят РФ слезть с «нефтяной иглы» // РИАН.ru. - 25.01.2008
6. Правительство решило создать особую экономическую зону в подмосковном Фрязине. [Электронный ресурс]. https://www.vedomosti.ru/economics/news/2016/01/08/623321-ekonomicheskuyu-zonu-fryazine

ОИДИ МАСЪАЛАИ ТАҲҚИҚИ КОНСЕПСИЯИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ҳамчун институти иқтисоди бозоргонӣ дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Боиси хушбахтист, ки давлат ба мукаммалгардонии қонунгузорӣ дар бораи МОИ диққати калон зоҳир менамояд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди онҳо яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи маблағгузорӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур оид ба масоили Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли вилояти Сүғд ва саҳми он дар рушти иқтисодиёти мамлакат ибрози андеша карда шуда, ҳолатҳои кунунии Минтақаи озоди иқтисодии вилояти Сүғд мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин, дар мақола роҳҳои инкишофу ташаккули Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо далелҳо нишон дода шудаанд. МОИ Сүғд яке аз чор МОИ-и асосӣ мебошад ва ҷойгоҳи махсусро дар ҳудуди ҶТ ишғол менамояд, ки дар ин бора вазъи ҷуғрофии он шаҳодат медиҳад. МОИ Сүғд майдони фоидаовар барои он корхонаҳо мебошад, ки дар содирот фаъолият менамоянд. Имкониятҳои васеъро шабакаи инкишофёбандаи нақлиётии шаҳри Хуҷанд барои барориши маҳсулот ва савдо бо мамлакатҳои хориҷи дуру наздик ташкил менамояд.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаҳои иқтисодии махсус, сармоягузорон, базаи содиротӣ, маҳсулоти воридотивазкунанда, сармояи хориҷӣ, сармояи хориҷии мустақим.

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Свободные экономические зоны (СЭЗ) как институт рыночной экономики занимают особое место в правовой системе Республики Таджикистан. Отрадно, что государством уделяется особое внимание совершенствованию законодательства о СЭЗ. Все это свидетельствует о том, что их развитие является одним из приоритетных направлений государственной инвестиционной политики. В статье рассмотрены особенности вопросов изучения концепции СЭЗ в национальной экономике Таджикистана. Предпринята попытка решения текущих задач по выявлению проблем свободной экономической зоны Согдийской области. Представлены и анализированы количество субъектов СЭЗ «Сугд». Предложены меры для устойчивого развития СЭЗ и совершенствования действующих субъектов СЭЗ на территории Республики Таджикистан. СЭЗ «Сугд» является одним из основных среди четырёх СЭЗ и занимает особое место на территории РТ, о чем свидетельствует её географическое положение. СЭЗ «Сугд» представляет собой выгодную площадку для тех предприятий, которые работают на экспорт. Широкие возможности предоставляет развитая транспортная сеть г. Худжанда для вывоза продукции и торговли со странами ближнего и дальнего зарубежья.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, особая экономическая зона, инвесторы, экспортная база, импортозамещение, иностранный капитал, прямой иностранный капитал.

TO THE QUESTION OF STUDYING THE CONCEPT OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE NATIONAL ECONOMY

Free economic zones (SEZs) as an institution of a market economy occupy a special place in the legal system of the Republic of Tajikistan. It is gratifying that the state is paying diligent attention to improving the legislation on free economic zones. All this indicates that their development is one of the priority areas of state investment policy. The article discusses the features of studying the concept of free economic zones in the national economy of Tajikistan. An attempt was made to solve current problems to identify problems in the free economic zone of the Sughd region. The number of subjects of the Sughd FEZ is presented and analyzed. Measures are proposed for the sustainable development of SEZs and the improvement of existing subjects of SEZs in the Republic of Tajikistan. SEZ “Sughd” is one of the main among the four SEZs and occupies a special place in the territory of the Republic of Tajikistan, which indicates its geographical location. The Sughd FEZ is a profitable platform for those enterprises that work for export. Ample opportunities are

provided by the developed transport network of the city of Khujand for the export of products and trade with countries near and far abroad.

Key words: free economic zone, special economic zone, investors, export base, import covering, foreign capital.

Сведения об авторах: ***Джураев Мехродж Б.*** **-** Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в Худжанде, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, И.Сомони 169. Телефон: (**+992) 929-80-09-24**
Гадайбаева Шахина Джафаровна **–** Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, докторант Ph.D. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1

nformation about the authors: ***Juraev Mekhrodzh B.*** **-** Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand, senior lecturer in the department of accounting, analysis and audit. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni 169. Phone: **(+992) 929-80-09-24**
Gadaibaeva Shakhina Dzhafarovna - Tajik State University of Law, Business and Politics, Ph.D. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Microdistrict, Building 1. E-mai: **lsh.gadaybaeva@mail.ru**

УДК: 330 (575.3)

ТАҲАВВУЛОТИ ЛИЗИНГИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОРИҶА

Раззоқова Г.Х., Ашуров И.С.
Донишгоҳи энергетикии Тоҷикистон,
Донишгоҳи Славянии Россия -Тоҷикистон

Таърихи лизинг аз даврањои қадим сарчашма мегирад. Дар асл назарияи ибораи лизинг таърихи тӯлонӣ надорад, лекин моҳияти муносибати лизингӣ аз замони Арасту (солҳои 384-322 то милод) сарчашма мегирад. Маҳз, сухани файласуфонаи «Боигарӣ аз истифодабарӣ аст, на аз ҳуқуқи моликият» ба Арасту мансуб аст. Ба ибораи дигар, барои гирифтани фоида зарур нест, ки соҳиби моликият бошӣ, доштани ҳуқуқи истифодабарӣ басанда аст, зеро пас аз истифода фоида ба даст оварда мешавад. Таърихи пайдоиши лизинг дар асари файласуфони қадим П. Балтус ва Б. Майҷер «Мактаби лизинги аврупоӣ» дар асри чори то милод, дар давраи шоҳигарии Шумер, ки ба солҳои 2000 то милод рост меояд, мансуб аст. Дар тахтасанги шаҳри Ур маълумот доир ба иҷораи олотҳои кишоварзӣ, замин, иншоотҳои обрасон, чорвои корӣ ва дигар намуди чорвои маҳсулдеҳ оварда шудааст [1,с.16]. Таърихнигори англис Т.Кларк якчанд низомномаро дар қонунҳои Ҳаммурапи, ки солҳои 1775-1750 то милод навишташуданд, ошкор намудааст. Як гурӯҳи моддаҳои қонунҳои Ҳаммурапи ба моликият бахшида шуда буд, дар он иҷораи амвол, меъёри пардохт барои иҷора, талаботҳо барои гузоштани гарав нишон дода шуда буданд. Дигар олимони Юнони Қадим, румиҳо, мисриҳо иҷораро шакли диққатҷалбкунанда ва ягонаи истифодаи иншоот, замин ва чорвои хонагӣ медонистанд [2,с.43].

Ҳатто финикиҳои қадим, ки ба соҳаи моҳидорӣ машғул буданд, киштиҳои моҳигириро ба иҷора мегирифтанд, ки ба лизинги имрӯза шабоҳат дошт. Ҳуқуқи римӣ низ муносибатҳои молиро бо истифодабарии он бе доштани ҳуқуқи моликият ба танзим медаровард. Император Юстиниан (солҳои 483-565), ки ҳуқуқи римиро ҳамчун қонун ҷо ба ҷо карда буд, муносибатҳои лизингиро як намуди муносибатҳои қонунӣ дар Империяи Рими қадим меҳисобид [3,с.16]. Дар соли 1572 дар Британияи Кабир қонуне қабул гардид, ки танҳо шартномаҳои лизингие ба эътибор гирифта мешуд, ки ҳақиқатро таҷассум намояд, зеро ҳолатҳое рух медод, ки соҳиби моликият пинҳон мемонд ва муайян кардан душвор буд, ки соҳиби моликият ва иҷорагиранда кист? Ин кор ба хотири ба таври махфӣ додани амвол ба иҷора ва гирифтани фоида ва барои гумроҳ намудани карздиҳандаҳо истифода мешуд.

Тараққиёти саноат ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ҳавасмандии истеҳсолкунандагони техника ва технологияро барои гирифтани фоидаи зиёд ва ҷалби сармояи пулӣ зиёд намуд. Ин ҳолат дар солҳои аввали асри ХХ дар ИМА боиси пайдоиши шакли нави қарздиҳӣ - қарз ба таври қисман пардохт намудан авҷ гирифт. Молистеҳсолкунандагон ва савдогарон донистанд, ки онҳо бо истифода аз ин шакли қарздиҳӣ метавонанд бештар мол истеҳсол ва фурӯшанд ва танҳо бо мизоҷ нақшаи пардохти маблағро созмон диҳанд. Маҳз аз ҳамин ҷо лизинги молиявӣ сарчашма гирифта, то ба ин рӯз воситаи асосии ба иҷора гирифтани амвол боқӣ мемонад.

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ИМА чунин намуди лизинг - шартномаҳои даромаднокиашон муайяншуда истифода бурда мешуданд. Ин ҳавасмандии тиҷорати иҷоравиро баланд бардошт, зеро қисми зиёди шартномаҳо имконият медоданд, ки сатҳи даромад дар як фоизи муайян аз арзиши амвол муайян карда шавад. Ин боиси он гардид, ки лизинг ҳамчун як равияи даромадноки бизнес дар соҳаи истеҳсол ва хизматрасонии нақлиёт истифода гардад. Дар солҳои 30-юми асри ХХ Генри Форд иҷораро барои равнақи истеҳсоли автомобилҳо хеле самаранок истифода бурд. Аммо, падари тиҷорати

лизинги автомобилҳо Золли Фрэнк - агенти савдои Чикаго, ки солҳои 40-ум лизинги автомобилҳоро ҷорӣ кард, ба ҳисоб меравад.

Баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ИМА якчанд лоиҳаи рушди лизинг таҳия гардиданд. Якумин ҷамъияти саҳомӣ, ки муносибатҳои лизингӣ асоси фаъолияти он гардид, соли 1952 дар Сан - Франсиско бо унвонии «United States Leasing Corporation» аз ҷониби Генри Шонфелд таъсис дода шуд [4,с.78]. Яке аз дастовардҳои лизинг дар он аст, ки пеш аз харид онро истифода бурда даромад ба даст оварда мешавад. Дар миёнаи солҳои 60-ум даромад аз муносибатҳои лизингӣ 1 млрд. долл. ва солҳои 80-ум аллакай ин рақам ба 110 млрд. долл. расида буд. Ин натиҷаи ҳавасмандии баланди ҳам лизинггирандагон ва ҳам лизингдиҳандаҳо буд. Ҳоло яке аз намудҳои рушдёфтаи муносибатҳои иқтисодӣ доир ба аз нав ҷиҳозонидани истеҳсолот ва савдо муносибатҳои лизингӣ ба ҳисоб меравад.

Дар аввали солҳои 60-уми асри XX соҳибкорони америкоӣ лизингро дар Европа ташкил намуданд ва ширкати аввалини лизингиро соли 1962 дар шаҳри Дюсселдорфи Германия бо номи Deutsche lising GMbH таъсис доданд [5,с.24].

Дар Англия пояи нахустро дар тиҷорати лизинг компанияи Mercantile Leasing Corporation дар соли 1960 гузоштааст. Ҳамзамон, рушди тиҷорат дар Англия бо сабаби набудани қонунҳои ба низомдарорандаи он то дараҷае оқиб мемонд. Танҳо пас аз он, ки дар Кодекси андоз шартномаҳои лизингӣ мақоми худро пайдо намуданд, муносибатҳои лизингӣ дар ин давлат рушд ёфтан гирифт.Солҳои 1960-1980 лизинг дар ИМА, Канада ва Аврупо хеле рушд ёфта, баъдтар дар Австралия ва Япония пайдо шуд.

Дар ИМА дар солҳои 1990 ҳиссаи лизинг дар ҷамъи инвеститсия 28%, дар Австралия зиёда аз 30%, Британияи Кабир 20%, Франсия 17%, Германия 15%-ро ташкил медод [6,с.44-46]. Умуман, дар Аврупои Ғарбӣ тавассути лизинг зиёда аз 20%-и инвеститсия ба воситаи истеҳсолӣ маблағгузорӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки 80%-и лизинг ба давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба Британияи Кабир, Германия, Италия ва Франсия рост меояд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ барои мамлакатҳои Венгрия, Чехия, Словакия имкониятҳои истифодаи лизинг дар иқтисодиёт шароити хуб бунёд намуд. Вале бозори хизматрасонии лизингӣ дар ИМА нисбат ба мамлакатҳои Аврупо, Россия ва дигар давлатҳои муштаракулманофеъ як қатор хусусиятҳои фарққунанда дорад [6,с.44-46].

Лизинг дар ИМА нисбат бо мамлакатҳои дигари ғарбӣ, ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳам сатҳи рушд дар сатҳи баландтар қарор дорад. Дар ИМА тавассути лизинг фаъолияти соҳибкорӣ низ маблағгузорӣ карда мешавад. Дар ИМА чунин меҳисобанд, ки дар фаъолияти лизингӣ паст кардани андозҳо зарур нест, зеро лизинг худаш як намуди дастгирии фаъолияти истеҳсолӣ ҳисобида мешавад. Ба арзиши аслии маҳсулот дохил намудани пардохтҳои лизингӣ нисбати дигар намудҳои сармоягузориҳо пешравӣ ба ҳисоб меравад. Сатҳи рушди лизингро дар мамлакат, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, танзими давлатӣ, шароити инвеститсионӣ (тахфифи инвеститсионӣ, дараҷаи фоизи қарзҳо, хусусиятҳои андозбандӣ, сатҳи таваррум ва дигарҳо), истифодаи баҳисобгирии бухгалтерӣ муайян мекунад.

Як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла Британияи Кабир, Олмон, Дания доир ба лизинг қонуни махсус қабул накардаанд ва амалиётҳои лизингӣ дар доираи ҳуқуқи тиҷорат амалӣ мешавад, ҳол он ки дар Франсия, Португалия ва Шветсия қонуни махсус, ки фаъолияти лизингиро ба танзим медарорад, қабул карда шудааст. Дар он ҳуқуқ ва вазифаҳои лизингдиҳанда ва лизинггиранда ва муносибати онҳо бо истеҳсолкунандагон ва банк муайян карда шудааст.

Дар Франсия, Белгия ва Италия ҳангоми истифодаи хизматрасонии лизингӣ консепсияи молики иқтисодӣ, яъне опсион қисми ҷудонашавандаи лизинг ба ҳисоб меравад, вале дар ИМА, Британияи Кабир, Ирландия ва Голландия муносибатҳо аз рӯйи консепсияи ҳуқуқи моликият ба роҳ монда мешавад.

Дар Белгия, Италия, Франсия шарти асосии муносибати лизингӣ бо ба итмом расидани муҳлати лизинг фурӯши молро ба лизингиранда бо нархи мувофиқакардашуда ҳатмӣ медонад, аммо дар Британияи Кабир, ИМА ин амал ҳатмӣ нест ва дар шартномаи иҷора ва фурӯш нишон дода мешавад. Дар ИМА лизинг намуди муомилоти молиявиро мемонад, ки ба додани қарз ва дигар намудҳои маблағгузорӣ шабоҳат дорад.

Қонунгузории Франсия намегузорад, ки истеҳсолкунандаи объекти лизинг фаъолияти лизингӣ барад.Танзими давлатии фаъолияти лизинг дар мамлакатҳои гуногун хусусиятҳои худро дорост. Дар он мамлакате, ки лизинг фаъолияти махсуси бонкҳо мебошад (Италия, Франсия) на танҳо фаъолияти бонкҳоро ба танзим медарорад, балки онҳоро назорат низ мекунанд. Дар Британияи Кабир, Олмон бонкҳо танҳо ҳамон қисми фаъолияти лизингиро назорат менамоянд, ки сохторҳои онҳо ба амал баровардаанд.

Дар Франсия тамоми фаъолияти лизингӣ ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби бонкҳо назорат карда мешавад. Дар дигар мамлакатҳо идораи фаъолияти лизингӣ аз муомилоти бонкӣ хеле сода карда шудааст.

Қонунгузории Италия, ИМА, Франсия доир ба фаъолияти лизингӣ талаботҳои махсусро дар назар дорад. Созишномаҳои лизингӣ дар мақомоти судӣ бо мақсади дар воқиф мондани як гурӯҳ шахсон доир ба лизингдиҳанда ва лизинггиранда ба қайд гирифта мешаванд. Дар Британияи Кабир, Олмон, Дания, Нидерландия фаъолияти лизингӣ ба танзим дароварда намешавад ва маҳдуд низ карда намешавад.

Ҷадвали 1. Андозҳо дар мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо, ки ба фаъолияти лизингӣ таъсир мерасонанд, %

Мамлакат	Андозҳои корпоративӣ	Андоз аз арзиши иловашуда		
		Ставкаи стандартӣ	Ставкаи тахфифӣ	Намуди молҳо
Белгия	39	28-41 вобаста аз сатҳи даромад	20,5	6 намуди маҳсулоти озуқа, 12 таҷҳизот барои тозагии муҳити зист
Британияи Кабир	33	25 барои бизнеси хурд	17,5	
Олмон	54	42	15	7 намуд маҳсулоти хӯрока, маводи чопӣ, хизматрасонии тиббӣ
Юнон	35	18	8 (тибқи рӯйхат)	
Дания	45	16-44,7 вобаста ба соҳаи фаъолият	25	
Ирландия	40	10 муваққатӣ барои саноат	0-21	
Испания	35	1-25 вобаста ба соҳаи фаъолият	16	6 маводи хурока
Люксембург	20-33 вобаста ба сатҳи даромад	3-15 вобаста аз намуди мол		
Италия	36	19		4 намуди маҳсулоти талаботи аввалиндараҷа 13 намуди маҳсулоти кишоварзӣ

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маводи интернетӣ омода карда шудааст

Чи тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, қонунгузории махсус барои рушди лизинг ҳалкунанда намебошад ва мавқеи ҳалкунандаро нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди иқтисодиёти давлат, дастгирии давлатии фаъолияти инвеститсионӣ, яъне лизинг чун механизми ассосии иҷрои он мебозад. Шароити хуби рушди лизинг дар Британияи Кабир, Олмон, Ирландия, Норвегия, ИМА ва дигар мамлакатҳои тараққикарда муҳайё карда шудааст. Масалан, дар Ирландия барои ҳавасманд намудани муомилоти лизингӣ ба ширкатҳои лизингӣ субсидияҳои давлатӣ ҷудо карда мешавад, ки корхонаҳо имконияти истифодаи истеҳлоки босуръатро пайдо мекунанд ва боиси рушди бозори лизинг гардидааст. Аз ин рӯ, Ирландия бозори ҷаҳонии лизинги ҳавопаймоҳоро ба даст гирифтааст ва дар он Маркази байналмилалӣ доир ба хизмати молиявӣ амал мекунад.

Аз ин рӯ, аз гуногуншаклии моликият, баҳисобгирии бухгалтерӣ, пардохти андозҳо, ҳисоби истеҳлок фарқ менамояд, чунки тибқи талаботи иқтисодӣ моликият дар тавозуни лизинггиранда ва тибқи талаботи ҳуқуқӣ дар тавозуни лизингдиҳанда ба ҳисоб гирифта мешавад. Низоми андозҳо дар мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо, ки ба гузаронидани фаъолияти лизингӣ таъсир мерасонанд, дар ҷадвал 1 оварда шудааст. Чуноне ки аз ҷадвал дида мешавад, андозҳои корпоративӣ дар Белгия 39, Британияи Кабир 33, Олмон 54, Юнон 35, Дания 45, Ирландия 40, Испания 35, Люксенбург 20-33 вобаста ба сатҳи даромад, Италия 36%-ро ташкил медиҳад. Андоз аз арзиши иловашуда дар ду намуд - арзиши стандартӣ аз 1 то 42% ва арзиши таъхифӣ аз 0 то 25% пардохт мешавад

Рушди лизинг дар Хитой аз соли 1981, пас аз ташкили ширкати лизингӣ, ки зиёда аз 50%-и тиҷорати лизингиро доро мебошад оғоз ёфт. Дар Хитой давлат барои барқарор ва рушди корхонаҳо тамоми шароитҳоро муҳайё менамояд. Лизинги таъҷилиро зиёд намудааст, ки лизингдиҳанда таҷҳизоти ба лизинг додашавандаро метавонад якчанд маротиба дар давоми муҳлати хизматаш ба муомилоти лизингӣ монад.

Лизинг дар Хитой дар муҳлати нисбатан кӯтоҳ хеле равнақ ёфт. Дар давраи солҳои 1980-1985 муомилоти лизингӣ 2,8 баробар афзуда, то охири давра ба 800 млн. долл. ИМА расид. Қисми асосии он ба воридоти техника ва технология нав марбут аст. Бонкҳои саноатӣ ва тиҷоратии Хитой дар тиҷорати лизинг пешсафанд. Кафолатро ҳангоми бастани шартномаҳо бонкҳои тиҷоратӣ ва Ташкилоти назорати давлат лизинггиранда ба уҳда мегирад [7,с.94]. Аз солҳои 60 бизнеси лизинг дар минтақаи Осиё низ пайдо шудан гирифт. Дар давраи кунунӣ қисми асосии бизнеси лизинг дар сегонаи ИМА, Аврупо ва

Япония ҷойгир аст. Дар Аврупои Ғарбӣ лизингдиҳандагон бештар ширкатҳои махсуси лизингӣ ба ҳисоб мераванд, ки 75-80%-ро бонкҳо ва филиалҳои онҳо назорат менамоянд. Дар Япония амалиётҳои лизингӣ аз маблағгузории лизинг то бастаи хизматрасониҳо: аз хариду фурӯш то баровардани коғазҳои қиматнок лизинги комплексӣ ном бурда мешавад.

Дар Россия бошад лизинг то аввали солҳои 90-уми асри XX дар муқоиса бо ҳаҷми начандон калон танҳо дар муносибатҳои байналхалқӣ истифода мешуд. Лизинг дар давраи Шӯравӣ, пеш аз ҳама, чун як воситаи харид ё фурӯши таҷҳизотҳои калони универсалии қимат, ки дар сохтмони роҳҳо, энергетика, таёраҳо, киштиҳо истифода мешуданд. Хусусан, шаклҳои гуногуни лизинг бештар дар соҳаи тобеи Вазорати флоти баҳрӣ бо гирифтани киштиҳои баҳрии бесарнишин истифода бурда мешуд. Баъдтар, 29 октябри соли 1998 зери рақами 164-ФЗ Қонуни Федералӣ «Доир ба лизинг» қабул гардид ва барномаи федералӣ доир ба рушди лизинг дар Россия барои солҳои 1996-2000 таҳия ва тасдиқ ёфт. Мақсади барнома бунёд намудани шароитҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва методӣ барои рушди лизинг буд. Дар Россия Фонди рушди лизинг низ ташкил карда шудааст. Имрӯз лизинг воситаи асосии самаранок харидан ва истифода бурдани воситаҳои асосии пурқимат ба ҳисоб меравад. Дар мамлакат 30-40%-и инвеститсия тавассути лизинг амалӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳқиқи таҳаввулоти лизинг дар мамлакатҳои хориҷӣ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Лизинг таърихи тӯлони дошта, имрӯз ба худ мазмуни иҷораи молиявиро касб намудааст. Назарияи ибораи лизинг таърихи тӯлонӣ надошта бошад ҳам, вале моҳияти муносибати лизингӣ аз даврaҳои Арасту (солҳои 384-322 то милод) сарчашма мегирад. Маҳз сухани файласуфонаи Арасту «Боигарӣ аз истифодабарӣ аст, на аз ҳуқуқи моликият» имрӯз низ моҳияти худро гум накардааст, зеро барои гирифтани фоида зарур нест, ки соҳиби моликият бошӣ, доштани ҳуқуқи истифодабарӣ низ басанда аст, зеро пас аз истифода фоида ба даст оварда мешавад.

2.Дар қонунҳои Ҳаммурапи, ки ба моликият бахшида шуда буд, дар он иҷораи амвол, меъёри пардохт барои иҷора, талаботҳо барои гузоштани гарав нишон дода шуда буданд. Дигар олимони Юнон, Рум, Мисрии қадим иҷораро шакли диққатҷалбкунанда ва ягонаи истифодаи иншоот, замин ва чорвои хонагӣ медонистанд.

3. Финикиҳои қадим, ки ба соҳаи моҳидорӣ машғул буданд, киштиҳои моҳигириро ба иҷора мегирифтанд, ки ба лизинги имрӯза шабоҳат дошт. Ҳуқуқи римӣ низ муносибатҳои молӣ бо истифодабарии он бе доштани ҳуқуқи моликият ба танзим медароварда. Император Юстиниан (солҳои 483-565), ки ҳуқуқи римиро ҳамчун қонун ҷо ба ҷо карда буд, муносибатҳои лизингиро як намуди муносибатҳои қонунӣ дар Империяи Рими қадим меҳисобид.

4. Аксари мамлакатҳои ҷаҳон фаъолияти лизинги молиявиро тавассути қабули қонунҳои махсус, ки дар он ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иҷорадеҳ ва иҷорагир ба танзим дароварда мешавад, ба роҳ мондаанд.

5. Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити нарасидани захираҳои молиявӣ, истифодаи лизинги молиявӣ метавонад омили асосӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. -М: Банковский и биржевой научно-конскльтативный центр, 1992. -С.16.
2. Ледерер О.В. Экономическая эффективность лизинговых отношений на предприятиях АПК региона: дисс. на соис. уч. зван. к.э.н. / О.В. Ледерер. –Саратов, 2005. -С.43.
3. Четыркин Е.М. Методы финансовых и коммерческих расчетов / Е.М. Четыркин. -М.: Дело, 1995. -С.16.
4. Кураков Л. Проблемы реформирования российской экономики / Л. Кураков. -Чебоксары: Волго-Вятский региональный центр «Ассоциация содействия вузам», 1997. -С.78.
5. Попова Н.Н. Формирование и развитие лизинга как инструмента инвестиций в сельское хозяйство: дисс. на соис. уч. зван. к.э.н. / Н.Н. Попова. -Йошкар-Ола, 2005. -С.24.
6. Горемыкин В.А. Лизинг за рубежом/В.И. Горемыкин//Достижения науки и техники, АПК. -1999. -№10. -С.44-46.
7. Горемыкин В.А. Лизинг: учебник / В.А. Горемыкин. Изд-во торг. Корпорация «Дашков-Ко, 2003. -94 с.

ТАҲАВВУЛОТИ ЛИЗИНГИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОРИҶА

Мақолаи мазкур ба баррасии таърихи таҳаввулоти лизинги молиявӣ дар хориҷа бахшида шудааст ва ба муаллифон муяссар гашт, то таърихи лизинги молиявиро ҳамчун сарчашмаи маблағгузориҳо нишон диҳанд, ки ҳам барои истеҳсолкунандагон ва ҳам барои истеъмолкунандагон фоидавовар мебошад. Тараққиёти саноат ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ҳавасмандии истеҳсолкунандагони техника ва технологияро барои гирифтани фоидаи зиёд ва ҷалби сармояи пулӣ бештар намуд. Ин ҳолат дар солҳои аввали асри XX дар ИМА боиси пайдоиши шакли нави қарздиҳӣ - қарз ба таври қисман пардохт намудан авҷ гирифт. Молистеҳсолкунандагон ва савдогарон донистанд, ки онҳо бо истифода аз ин шакли қарздиҳӣ метавонанд бештар мол истеҳсол ва фурӯшанд ва танҳо бо мизоҷ нақшаи пардохти маблағро созмон диҳанд. Маҳз аз ҳамин ҷо, лизинги молиявӣ сарчашма гирифта, то ба ин рӯз воситаи асосии ба иҷора гирифтани амвол боқӣ мемонад. Яке аз дастовардҳои лизинг дар он аст, ки пеш аз харид онро истифода бурда, даромад

ба даст оварда мешавад. Дар мақола хулосаҳо оиди лизинги молиявӣ ва тавсияҳои муаллифон оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: лизинги молиявӣ, таърих, ташаккул, фишанг, инвеститсия, самаранокӣ, қонунҳо, финикиҳ, Хаммурапи.

ЭВОЛЮЦИЯ ФИНАНСОВОГО ЛИЗИНГА ЗА РУБЕЖОМ

В статье исследовалась эволюция финансового лизинга в зарубежных странах, и авторы отразили историю финансового лизинга как источника инвестиций, выгодного как для производителей, так и для потребителей. Развитие производства стимулировало развитие экономических отношений и производителей техники и технологии для получения наибольшей прибыли в результате привлечения денежных вложений. Данное обстоятельство в первые годы XX века в США стало причиной появления новой формы кредитования – кредит с частичным погашением. Товаропроизводители и торговцы поняли, что они, используя данную форму погашения, могут еще больше производить и продавать товары и только договориться с покупателем насчёт оплаты денег. Так сложился финансовый лизинг, который до наших дней остается основным средством аренды имущества. Одним из достижений лизинга является то, что его можно использовать и получать с него прибыль, прежде чем внести оплату за него. В статье представлены выводы финансового лизинга и рекомендации авторов.

Ключевые слова: финансовый лизинг, история, формирование, инструмент, инвестиция, эффективность, законы, финики, Хаммурапи.

EVOLUTION OF FINANCIAL LEASING ABROAD

The article investigated the evolution of financial leasing in foreign countries, and the authors managed to show the history of financial leasing as a source of investment, beneficial for both producers and consumers. The development of production stimulated the development of economic relations and manufacturers of equipment and technologies to obtain the greatest profit and attract cash investments. This circumstance in the early years of the 20th century in the United States led to the emergence of a new form of lending - a loan with partial repayment. Commodity producers and traders realized that using this form of repayment they can produce and sell products even more and only agree with the buyer about the payment of money. And from this, financial leasing got its start and to this day remains the main means of renting property. One of the achievements of leasing is that you can use it and make a profit from it before making a payment for it. The article presents the conclusions of financial leasing and the recommendations of the authors.

Key words: financial leasing, history, formation, instrument, investment, efficiency, laws, dates, Hammurapi.

Сведения об авторах: ***Раззокова Гулбахор Хаётовна*** **–** Институт энергетики Таджикистана, старший преподаватель кафедры математики и экономики. **Адрес:** 735162, Республика Таджикистан, Хатлонская область, р.Кушониён, улица Н. Хусрава 73

Ашуров И.С. **-** Российско-Таджикский (славянский) университет, доктор экономических наук, профессор. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Мирзо Турсунзаде 30

Information about the authors: ***Razzokova Gulbakhor Khayotovna*** - Institute of Energy of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of Mathematics and Economics. **Address:** 735162, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kushoniyon river, N. Khusrava street 73

Ashurov I.S. - Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Economics, Professor. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30 Mirzo Tursunzade Street

УДК 338.24 (575.3)

МЕСТО И РОЛЬ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Зарифзода Зоир
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Составной частью продовольственной безопасности в определенной степени являются экспортно-импортные операции с сельскохозяйственной продукцией. Согласно рекомендациям ФАО (Продовольственной сельскохозяйственной организации) та страна считается обеспеченной продовольствием, если у нее импорт продуктов питания не превышает 16% их совокупного потребления. В условиях глобализации мировой экономики и санкционных войн большая зависимость от импорта продуктов питания считается основной угрозой продовольственной безопасности, что влияет и на национальную безопасность.

Поэтому рост производства основных продуктов сельского хозяйства пропорционально росту населения считается важным показателем обеспечения продовольственной безопасности каждой страны. В Республике Таджикистан производство продукции сельского хозяйства имеет устойчивую тенденцию постоянного роста (табл. 1).

Таблица 1. Производство продукции сельского хозяйства в республике на душу населения, кг

	1991	**2015**	**2016**	**2017**
Зерновые	54,3	164,8	166,1	163,8
Картошка	32,3	105,0	103,9	88,6
Овощи	112,1	197,2	202,2	210,4
Бахчевые	31,2	70,1	68,7	71,4

Фрукты и ягоды	31,6	35,4	42,1	45,8
Виноград	21,6	24,1	24,8	25,8
Мясо (в убойном весе)	13,4	13,2	27,0	28,2
Молоко	104,9	105,2	106,2	107,5
Яиц, штук	81,1	42,3	39,0	38,6

По данным: Статистического сборника Сельское хозяйство Республики Таджикистан. -Душанбе, 2018. -С. 15

Расчеты свидетельствуют о том, что, кроме яиц, по всем другим продуктам имеется устойчивая тенденция роста.

Но несмотря на это, импорт отдельных видов продовольствия в республику год за годом растет. В этом случае появляется угроза продовольственной безопасности.

Говоря о пороговых значениях продовольственной безопасности академик Ушачев И.Г. отмечает, что «…удельный вес отечественного сельскохозяйственного сырья и продовольствия в общем объеме продаж на рынке должен составлять не менее: зерна-90%, сахара-80%, растительного масла-80%, мяса и мясопродуктов-85%, молоко и молокопродуктов-90%, рыбы и рыбопродуктов-80%» [1,с.223]. Считается, что импорт преобладает в тех странах, где товары выгоднее импортировать, чем производить на месте. Но импорт продовольствия ведет за собой ряд возрастающих проблем, а в первую очередь утрату продовольственной безопасности, отсутствие дополнительных рабочих мест, в связи с чем на протяжении долгих лет основная рабочая сила Республики Таджикистан находится за ее пределами, что негативно отражается в социальном аспекте управления государством.Главным условием обеспечения продовольственной безопасности считается сбалансированность внутреннего продовольственного рынка. В Республике Таджикистан за последние годы продовольственный дефицит ликвидирован за счет активизации импорта относительно недорогих продовольственных товаров (табл.2).

Таблица 2. Динамика внешнеторгового оборота РТ (в % к предыдущему году)

№	Показатели / Годы	2010	2015	2016	2017
1	Внешнеторговый оборот в т.ч.	107,6	82,0	90,8	101,1
2	Экспорт	118,2	91,2	100,9	133,4
3	Импорт В том числе: продовольственные товары	103,4 19,9	80,0 23,1	88,2 21,5	91,5 23,0
4	Соотношение импорта над экспортом	2,55	3,85	3,37	2,31

Источник: Внешнеэкономическая деятельноять Республики Таджикистан. Статистический ежегодник. -Душанбе: АСПРТ, 2018. -С.11

На основе приведенных в таблице данных можно сделать вывод о том, что внешнеторговый оборот возрастает, необходимо отметить, что такая тенденция определенно зависит от увеличения роста экспорта товаров. Немаловажно отметить, что в структуре импорта в основном доминируют те виды продовольственных товаров, есть в Республике Таджикистан все условия для их производства которых. Например: рис, пшеница, картофель, овощи, фрукты, мясо птиц, яиц и другое продовольствие. В структуре импорта продовольственных товаров Республики Таджикистан наибольший удельный вес занимает сахар, мясо и мясопродукты, масло растительное, фрукты, ягоды и виноград и яйцо. По таким категориям продовольственных товаров, как овощи и бахчевые, молоко и молочные продукты, импорт осуществлялся в несущественных объемах (табл.3).

Таблица 3. Экспорт и импорт продовольственных товаров в Республику Таджикистан за 2017 год

Наименование продукции	экспорт		импорт	
	количество, тонн	тыс.долл. США	количество, тон	тыс.долл. США
Мясо КРС	84	99	1507	1790
Мясо птиц	-	-	44399	38662
Рыба мороженная	-	-	1690	2279
Молоко, йогурт, кефир	10	9	6550	7647
Яиц, тыс.штук	1077	74	194410	8016
Картофель	664	56	17230	2096
Лук	53162	2432	4416	743
Овощи бобовые	450	63	6644	2570
Виноград	20028	4053	248	243
Пшеница	-	-	1014484	197513
Рис	709	123	25257	7209
Семена подсолнечника	1881	229	10617	3135

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. -Душанбе, 2818. -С.89-91

Как показывают данные таблицы по этим продуктам мы имеем реальную возможность самообеспечения и даже и экспорта в региональный продовольственный рынок. Для этого, а также для обеспечения физической и экономической доступности продуктов питания импортозамещение следует рассмотреть как основной фактор в обеспечении продовольственной безопасности. Исходя из этого в своем послании президент Республики Таджикистан отметил: «… необходимо принять решительные и эффективные меры по улучшению обеспечения потребительского рынка качественной сельскохозяйственной продукцией и увеличению объема её экспорта за счет эффективного использования земли, введения в сельхозоборот бросовых земель и освоения новых, повышения урожайности культур и развития сферы семеноводства, увеличения площадей постоянно действующих теплиц и количества охладительных помещений для хранения овощей и фруктов» [2]. Импортозамещение должно быть направлено на поддержание отечественных производителей и ограничение импорта той продукции продовольственных товаров, которую государство способно самостоятельно производить, при этом, не прибегая к тотальному сокращения импорта (рис.1).

Рисунок 1. Основные этапы в развитии импортозамещения

Курс на самообеспечение не означает, конечно, стремления к полной продовольственной автаркии районов. Напротив, он предполагает в качестве одного из путей расширение децентрализованного межрегионального обмена. Однако по определенным скоропортящимся и малотранспортабельным продуктам (а в условиях слаборазвитой транспортной и складской инфраструктуры многие продукты приходится считать таковыми) основным направлением самообеспечения является самопроизводство данных видов продовольствия, позволяющее максимально сблизить производство и потребление, сократить число межведомственных границ между ними. Применительно к городам это означает развитие пригородных АПК, формирующихся в непосредственной близости от них и обеспечивающих значительную долю потребных объемов производства продуктов питания. В процессе совершенствования территориальной организации агропромышленного производства роль пригородных АПК начинает возрастать. Они развиваются в тесной взаимосвязи с городом-центром, опираясь на его научно-производственный потенциал. Городские предприятия и организации, содействуя разнообразными путями и средствами укреплению пригородного АПК, тем самым вносят определенный вклад в самообеспечение города продовольствием. Активнее включается в этот процесс и население крупных городов, участвующее в сезонных работах в хозяйствах (в том числе на основе арендного подряда).

Успех перехода отраслей агропромышленного комплекса на рыночные отношения, самоокупаемость и самофинансирование, в частности функционирование АПК и его структурных звеньев, в значительной мере зависят от сбалансированного развития и эквивалентного межотраслевого обмена. Проблему рациональных пропорций в АПК целесообразно рассматривать применительно к продуктовому подкомплексу, поскольку на этом уровне легче проследить все основные связи и соотношения отраслей.

Продуктовый подкомплекс представляет систему с множеством межотраслевых связей, пропорций и условий производства, начиная с переработки, хранения и доведения продукции до потребителя. Процесс совершенствования продуктового подкомплекса регионального уровня затрагивает ряд пропорций: между конечной продукцией и объемом производственных затрат, материальными и финансовыми ресурсами в целом; между потребностями и наличием основных ресурсов; межотраслевые пропорции по поводу производства и использования

промежуточной и конечной продукции. Пропорции рациональны, если они обеспечивают устойчивый (в сложившихся условиях) процесс расширенного воспроизводства, наличие производственного потенциала и имеющихся ресурсов, максимальное производство конечной продукции, наивысшую экономическую эффективность функционирования подкомплекса.

Рациональные пропорции между отраслями могут быть достигнуты и поддерживаться только при условии эффективного их функционирования как в отдельности, так и во всей системе АПК. Именно в этом и заключается одна из основных функций межотраслевого обмена. Только в случае эквивалентного обмена обеспечивается справедливое (в отношении интересов отдельных отраслей) и рациональное (в отношении народнохозяйственных интересов) распределение прибавочного продукта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ушачев И.Г. Продовольственная безопасность России в рамках глобального партнерства / И.Г. Ушачев. -М.: Издательство ИП Насирддинова В.В., 2013. -330 с.
2. Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны, от 26 декабря 2018г.
3. Богданов С.М. Продовольственная безопасность и международная торговля в Содружестве независимых Государств. - М.: Издательство «Весь Мир», 2011.-272с.

МАВҚЕЪ ВА АҲАМИЯТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таъмини аҳолии кишвар ба маҳсулотҳои хӯрокаи истеҳсоли ватанӣ таҳлил шуда, воридот ва содироти онҳо арзёбӣ гаштааст. Таҷрибаи кишварҳои пешқадами ҷаҳон ҷиҳати воридотивазкунӣ низ зери омӯзиш қарор гирифтааст. Вобаста ба ин, тавсияҳо ҷиҳати истеҳсоли маҳсулотҳои ватании воридотивазкунанда пешкаш шудаанд.

Калидвожаҳо: истиқлолияти озуқаворӣ, воридотивазкунӣ, содирот, вобастагии воридот, маҳсулоти кишоварзӣ, молҳои озуқаворӣ.

МЕСТО И РОЛЬ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется население страны при анализе продуктов питания отечественного производства, а также оцениваются их импорт и экспорт. Опыт ведущих стран мира говорит о необходимости импортозамещения. В связи с этим предоставляются рекомендации по внутреннему импорту.

Ключевые слова: продовольственная независимость, импорт, экспорт, зависимость от импорта, сельскохозяйственная продукция, продукты питания.

LOCATION AND IMPORTANCE OF IMPORT IN FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the population of the country in the analysis of food production of domestic production and their imports and exports have been evaluated. The experience of leading countries in the world has been undergoing training for import. In this connection, recommendations are made available to import domestic imports.

Key words: food independence, import substitution, export, dependence on imports, agricultural products, food products.

Сведения об авторе: ***Зарифзода Зоир*** **–** Бохтарский государственный университет им.Носира Хусрава, преподаватель кафедры экономической теории. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни 67. Телефон: **(+992) 937-61-00-08**

Information about the author: ***Zarifzoda Zoir*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, lecturer of the department of economic theory. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bohtar, Aini Street 67. Phone: **937-61-00-08**

УДК 00.69.63

АФЗУНГАРДОНИИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ - АСОСИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ КИШВАР

Рузизода А.Ҳ., Исмоилов А.А., Раҳимов Ҷ.О.
Институти иқтисоди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

Чи тавре ки маълум аст, ба омилҳои муҳимме, ки нақши кишоварзиро дар иқтисодиёти дилхоҳ мамлакат муайян месозанд, миқдор ва сифати хӯрокворӣ, ки аҳолӣ истеъмол менамояд, дохил мешаванд. Дар ҷаҳони муосир 2/3 ҳиссаи меҳнат ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрока сарф мешавад. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, то ҳол масъалаи таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ ҳалли худро наёфтааст. Мувофиқи маълумотҳои СММ айни замон на камтар аз 1/4 ҳиссаи аҳолии кураи замин дар таъмини худ бо озуқаворӣ танқисӣ мекашанд, теъдоди гуруснагон бошад, аз 1 млрд. нафар гузаштааст.

Сабаби асосии нарасидани озуқаворӣ, ки имрӯз дар ҷаҳон ҷой дорад, норасогии замин ё барзиёдии аҳолӣ набуда, балки сатҳи ғайрикофии самаранокии соҳаи кишоварзӣ дар бисёр минтақаҳо мебошад. Мувофиқи маълумоти мутахассисон баланд бардоштани сатҳи самаранокии соҳаи кишоварзӣ то ба дараҷаи мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон имконият медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли озуқаворӣ то ба миқдоре расонида шавад, ки

барои таъмини нафақат 7 млрд. аҳолии имрӯзаи кураи замин, балки барои 25-30 млрд. нафар басандагӣ кунад.

Комплекси агросаноатӣ низоми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодие мебошад, ки дар пешрафти он соҳаи кишоварзӣ нақши халкунанда дошта, чун як ҷузъи асосию марказӣ дар таъмини амнияти озуқаворию кишвар ҳамчун пойдевор баромад мекунад. Амнияти миллии озуқаворӣ дар таъмини ҳаётии аҳолии мамлакат мавқеи муҳим дорад, зеро мавҷудияти озуқаворию дастрас шарти заминавии фаъолияти ҳаётии инсон мебошад.

Айни замон рушди самараноки КАС-и ватанӣ вазифаи муҳимми стратегӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҳалли он дурнамои таъмини амнияти озуқаворию ҶТ вобастагии калон дорад. Пеш аз ҳама, ин бо мураккабшавии вазъи геополитикӣ ва шиддатёбии буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ дар ҷаҳон алоқаманд буда, некуаҳволии шаҳрвандон ва суботи иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар маҳз ба сатҳи рақобатпазирии соҳаи аграрии мамлакат алоқамандии зич дорад. Вазифаҳои асосии рушди КАС дар миқъёси ҷаҳониву миллӣ дар шароити ситезаҳои иқтисодии беруна аз инҳо иборат аст:

- афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сари аҳолӣ;
- таъмини дастрасии воқеиву иқтисодии озуқаворӣ бо сифат ва ассортименти зарурӣ;
- навсозии техникӣ-технологии истеҳсолот;
- баҳисобгирии анъанаву урфу одатҳои миллӣ;
- ноилгардӣ ба нишондиҳандаҳое, ки Барномаи амнияти озуқаворию мамлакат муайян кардааст;
- мониторинг ва ислоҳи доимии вазъи таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ.

Албатта, барои ҶТ ҳамчун давлати иқтисодиёти гузаришдошта дар ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ воридот нақши мусбӣ мебозад, зеро ба рушди рақобат дар бозори дохилии озуқаворӣ мусоидат менамояд. Аммо, воридоти озуқаворӣ дар ҳаҷми калон дар шароити бад шудани конъюнктураи бозори ҷаҳонӣ метавонад таъминоти аҳолии мамлакатро бо озуқаворӣ бо хатарҳои гуногун рӯбарӯ созад. Аз тарафи дигар, вобастагии калони кишвар аз воридоти озуқаворӣ метавонад буҳрони озуқавориро барангезад. Соҳаи кишоварзӣ, ки амнияти озуқаворию мамлакатро таъмин менамояд, соҳаи хеле муҳимми иқтисодиёт ба шумор меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки нисбат ба дигар соҳаҳо таъмини рушди самараноки кишоварзӣ танҳо аз ҳисоби фоидаи бадастомада ғайриимкон буда, ба дастгирии буҷетӣ ва танзими давлатӣ ниёз дорад.

Сатҳи маблағгузории соҳаи аграрии ҶТ дар муқоиса бо давлатҳои пешрафта хеле паст мебошад. Масалан, агар дар ин давлатҳо дастгирии буҷетӣ барои 1 га киштзори кишоварзӣ то ба 400 долл. расад, дар Тоҷикистон ин нишондиҳанда камтар аз 3-4 доллярро ташкил медиҳад. Амнияти озуқаворию кишварро танҳо дар шароити рушди устувори КАС таъмин кардан мумкин аст. Бо назардошти таҷрибаи кишварҳои пешрафта амнияти озуқаворӣ, аз як тараф бо таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти асосии хӯрокаи (шир, гӯшт ва ғ.) истеҳсоли худӣ бо андозаи на камтар аз 80-100%-и меъёрҳои тавсиякунандаи тиббӣ, аз дигар тараф, бо дастрасии ин маҳсулотҳо барои аҳолӣ алоқаманд мебошад.

Мувофиқи тавсияҳои Ташкилоти СММ оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ нишондиҳандаи асосии амнияти озуқаворӣ ин вазни хоси маҳсулоти ватанӣ дар ҳаҷми умумии бозори дохилӣ буда, он бояд нисбати ғалла ва картошка на камтар аз 95%, шир ва маҳсулоти ширӣ 90%, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ 85%, шакар ва равғани растанӣ 80%-ро ташкил диҳад.

Ҳамчунин амнияти озуқаворию кишвар аз сатҳи рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва маҳсулоти онҳо дар бозор вобастагӣ дорад, ки масъалаи мазкур баъди аъзо гардидани ҶТ ба СУС масъалаи доғи рӯз гардидааст. Воридгардии Тоҷикистон ба СУС рақобатро дар бозори дохилии маҳсулоти кишоварзӣ пурзӯр гардонид. КАС ва хоҷагии қишлоқ, ки соҳаҳои аз ҳама бештар нозуку осебпазир мебошанд, ки баъди воридгардӣ ба СУС метавонанд аз ҳама бештар зарар бинанд. Чи тавре дар боло қайд намудем, сатҳи дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар Тоҷикистон яке аз пасттаринҳо дар ҷаҳон мебошад, ҳарчанд ин ба талабот ва оинномаи СУС мувофиқат мекунад. Ҳол он ки ИМА ва давлатҳои Аврупо сиёсати аграрии худро дар асоси дастгирии фаъоли давлатӣ, маблағгузории бемиқёс ва протексионизм ташаккул медиҳанд.

Сиёсати аграрӣ бояд ба таъмини босуботу мунтазами мамлакат бо озуқаворӣ, рушди истеҳсолоти агросаноатӣ ва нигаҳдошти иқтидори захиравии КАС равона карда шавад. Дар шароити буҳрони иқтисодиву озуқаворию ҷаҳонӣ яқин аст, ки соҳаи кишоварзӣ бояд ҳамчун соҳаи заминавии иқтисодиёт, пойдевор ва асоси он боқӣ монад.

Дар ҶТ иқтидорҳои зиёди беҳтарсозии таъмини аҳолӣ бо хӯрока аз ҳисоби имкониятҳои истифоданагардидаи истеҳсолоти худӣ мавҷуданд, ки метавонанд бозори озуқавориро ба тавозун оварда, нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиро такони мусбӣ диҳанд.Солҳои охир афзоиши солонаи истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳисоби

миёна беш аз 7% ва дар соли 2017 5,2%-ро ташкил медиҳад. Ҳоло захираҳои бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзии мамлакат ташаккул ёфта, ин раванд ба фаровонии бозори истеъмолӣ ва нархи маҳсулот таъсири мусбат расонида истодааст. Рақобати озод байни молистеҳсолкунандагон ба зиёдшавии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Солҳо					2017 нисбат ба 2013 (+;-)
		2013	2014	2015	2016	2017	
Маҳсулоти умумӣ	млн. сомонӣ	20358,5	21197,3	21862,8	23008,1	24576,0	4217,5
аз он ҷумла:							
- соҳаи растанипарварӣ	млн.сомонӣ	14706,5	14838,9	15046,6	15813,9	16977,8	2291,3
	таркиб, %	72,2	70	68,8	68,7	69,1	3,8
- соҳаи чорводорӣ	млн.сомонӣ	5652,0	6358,4	6816,2	7194,2	7598,2	1946,2
	таркиб, %	27,8	30	31,2	31,3	30,9	3,1

Сарчашма: дар асоси Омори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. -С.16

Тавре аз ҷадвал бармеояд, афзоиши миёнасолонаи истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар давраи 2013-2017 5,2%-ро ташкил намуда, ба маблағи 4217,5 млн. сомонӣ зиёд гардидааст. Агар дар маҷмӯъ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти умумӣ дар соли 2017 нисбат ба соли 2013 20,7% ташкил диҳад, он гоҳ дар ин давра истеҳсоли маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ 15,4% ва соҳаи чорводорӣ 34,4% афзоиш ёфтааст. Яъне, солҳои охир дараҷаи афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ маҳз аз ҳисоби рушди истеҳсолоти соҳаи чорводорӣ таъмин гардида истодааст. Ҳамин тариқ, дар соли 2017 нисбат ба соли 2013 ҳиссаи соҳаи чорводорӣ дар таркиби истеҳсолоти кишоварзӣ 3,1% зиёд шуда, 30,9%-и онро ташкил медиҳад. Таҳлили таркиби истеҳсоли маҳсулот аз рӯйи шаклҳои хоҷагидорӣ нишон медиҳанд, ки дар 2017 ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ 5,2%, хоҷагии аҳолӣ 60,7% ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 34,1%-и онро ташкил додаанд. (ниг. ҷадвали 2).

Муқоисаи таркиби истеҳсоли маҳсулот дар солҳои 2016 ва 2017 нишон медиҳад, ки ҳиссаи истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) тадриҷан рӯ ба афзоиш дорад. Ҳаминтавр, дар соли 2017 нисбат ба соли 2016 хиссаи истеҳсолоти соҳаи растанипарвариии ин бахши иқтисодиёти кишоварзӣ аз 49,1% то ба 51,4% ва ҳиссаи истеҳсолоти соҳаи чорводории он аз 3,1% ба 3,2% афзоиш ёфтааст. Дар робита ба ин, ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки хоҷагиҳои фермерӣ (деҳқонӣ) 65,1%-и заминҳои киштро доро буда, 60,3%-и маҳсулоти ғалладониҳо, 81,9%-и пахта, 52,9% меваҷотро истеҳсол менамоянд.

Ҷадвали 2. Таркиби истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз рӯйи бахшҳои хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2017

Нишондиҳандаҳо	Корхонаҳои кишоварзӣ		Хоҷагии аҳолӣ		Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)		Дар ҷумҳурӣ	
	млн., сомонӣ	таркиб%	млн., сомонӣ	таркиб %	млн., сомонӣ	таркиб %	млн., сомонӣ	таркиб %
Соли 2016								
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ҳамагӣ	1222,5	5,3	13794,4	60,0	7991,3	34,7	23008,2	100
- растанипарварӣ	1034,6	6,6	7007,1	44,3	7772,2	49,1	15813,9	100
- чорводорӣ	187,9	2,6	6787,3	94,3	219,1	3,1	7194,2	100
Соли 2017								
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ҳамагӣ	1187,4	4,8	14426,6	58,7	8962,0	36,5	24576,0	100
- растанипарварӣ	1012,2	6,0	7243,4	42,6	8722,2	51,4	16997,8	100
- чорводорӣ	175,2	2,3	7183,2	94,5	239,8	3,2	7598,2	100

Сарчашма: Дар асоси Омори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. С.16

Инчунин, солҳои охир ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти соҳаи чорводорӣ аз ҷониби бахши хоҷагиҳои аҳолӣ мунтазам зиёд гардида (мувофиқан 94,3% ва 94,5% дар ду соли охир), ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ чи дар соҳаи растаниварӣ ва чи соҳаи чорводорӣ тамоюли камшавӣ доранд. Барои баҳогузории саҳми минтақаҳо дар таъмини озуқавории аҳолӣ зарур аст, ки таркиби истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ таҳлил карда шавад. Дар соли 2017 қисми зиёди ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (ба истиснои полезиҳо) ба вилоятҳои Хатлон ва Суғд рост меояд (ниг.ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Таркиби истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017

Номгӯи маҳсулот	Воҳиди ченак	Ҷумҳурӣ	ВМКБ	Шаҳри Душанбе	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	НТҶ
Ғалладона	Миқдор, тон	1447689	14176	10	309997	903125	220381
	Таркиб,%	100	0,99	0,01	21,4	62,4	15,2
Пахта	Миқдор, тон	389649	-	1	120349	259277	10022
	Таркиб,%	100	-	0,001	30,887	66,541	2,571
Картошка	Миқдор, тон	782892	51210	-	324864	162677	244141
	Таркиб,%	100	6,5	-	41,5	20,8	31,2
Сабзавот	Миқдор, тон	1859085	16838	12	480551	1021221	340463
	Таркиб,%	100	0,906	0,001	25,849	54,931	18,313
Полезӣ	Миқдор, тон	631393	90	-	132935	482440	15928
	Таркиб,%	100	0,1	-	21,1	76,4	2,4
Меваҷот	Миқдор, тон	405034	19749	16	123744	173877	87648
	Таркиб,%	100	4,87	0,01	30,55	42,93	21,64
Ангур	Миқдор, тон	228303	-	-	57123	101419	69761
	Таркиб,%	100	-	-	25,0	44,4	30,6

Сарчашма: Дар асоси Омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст

Масалан, соли 2017 вилояти Хатлон 62,4% ғалладониҳо, 66,5% пахта, 54,9% сабзавот, 42,9% меваҷот ва 44,4% ангур истеҳсол намудааст. Ҳамзамон, дар вилояти Хатлон 44,7% заминҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ ва 50,6% он ба хоҷагиҳои аҳолӣ тааллуқ доранд. Вилояти Суғд дорои 32,4% заминҳои кишти ҷумҳурӣ буда, истеҳсоли 21,4 ғалла ва 41,5% картошкаро таъмин менамояд. НТҶ ҳарчанд танҳо дорои 16,8% заминҳои кишт бошад ҳам, ҳамчун объекти истеҳсолоти наздишаҳрӣ истеҳсоли 31,2% картошка, 30,6% ангур, 21,6% мева ва 18,3% сабзавотро таъмин намуда, рисолати он таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти тару тозаи кишоварзӣ мебошад. Маълумотҳои расмӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар соли 2017 нисбат ба соли 2012 ба ғайр аз картошка истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ зиёд шудаанд (ниг. ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Истеҳсоли маҳсулоти асосӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2017

Намуди маҳсулот	Солҳо						Соли 2017 нисбат ба соли 2012, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Гӯшт, кг	10,1	10,7	12,0	13,2	27,0	28,2	278,2
Шир, кг	97,3	102,6	103,5	105,2	106,2	107,5	110,5
Тухм, дона	36,5	42,6	42,4	42,3	39,0	38,6	105,7
Картошка, кг	123,9	138,2	103,4	105,0	103,9	88,6	71,5
Сабзавот, кг	167,8	184,6	187,6	197,2	202,2	210,4	125,4
Ғалла, кг	154,1	172,5	159,6	164,8	166,1	163,8	106,3

Инак, бо назардошти ҳамаи сохтори хоҷагидорӣ соли 2017 дар муқоиса ба соли 2012 чорво ва паранда дар вазни зинда зиёдтар забҳ шуда, ба ҳар сари аҳолии мамлакат гӯшт ба 18,1 килограмм зиёдтар (ё 1,8 маротиба) истеҳсол карда шудааст. Дар ин давра ба ҳар сари аҳолӣ истеҳсоли сабзавот 25,4%, шир 10,5% ва тухм 5,7% афзоиш ёфтааст.

Маълумотҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳолӣ муҳим бошанд ҳам, барои баҳодиҳии дараҷаи қонеъгардии талаботи аҳолӣ зарур аст, ки онҳоро дар муқоиса бо маълумотҳои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ аз тарафи аҳолӣ дида бароем, зеро ин барои баҳодиҳии таъмини амнияти озуқаворӣ, таҳлили истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти калон дорад. Истифодаи тавозуни озуқаворӣ барои якчанд сол имкон медиҳад, ки аз рӯйи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин, мавҷудияти озуқаворӣ барои истеъмоли аҳолӣ баҳо дода шавад (ниг. ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Динамикаи истеъмоли маҳсулоти аввалиндараҷа ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2017

	Солҳо				Меъёр	с.2017 ба с.1991, %	Тағйирёбӣ аз меъёр	
	1991	2000	2011	2017			с.1991	с.2017
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, кг	26,1	4,4	11,9	14,64	40,8	-11,45	-14,7	-26,16
Шир ва маҳсулоти ширӣ, кг	171,0	64,9	60,0	57,48	115,3	-113,52	55,7	-57,82
Тухм, дона	88,0	19,0	40,0	72,0	180.0	-16	-92	-108
Картошка, кг	33,2	37,8	35,9	35,76	92.0	2,56	-60	-56,24
Сабзавот, кг	94,2	98,5	70,7	80,04	166,1	-14,16	-71,9	-86,06
Нон ва маҳсулоти нонӣ, кг	155,1	148,9	160,6	149,88	147,7	-5,22	7,4	2,18

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷкистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018

Динамикаи истеъмоли молҳои озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар соли 2017 нисбат ба соли 1991 истеъмоли ҳамаи намудҳои хӯрока (ба истиснои картошка, шир ва маҳсулоти ширӣ) кам шудаанд, ҳарчанд худи истеъмоли маҳсулот (ба истиснои нон ва маҳсулоти нонӣ) дар соли 1991 аз меъёри муқарраргардида паст буданд. Хусусан, дар солҳои охир вазъи истеъмоли маҳсулоти пурғизо, ба монанди шир, тухм нисбати меъёрҳои физиологӣ дар сатҳи ниҳоят паст қарор доранд. Масалан, истеъмоли тухм як маротиба, шир ва маҳсулоти ширӣ 2 маротиба аз меъёр паст аст. Агар маълумотҳоро оид ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ (ҷадвали 4) ва истеъмоли он (ҷадвали 5) муқоиса намоем, пас маълум мегардад, ки барои таъмини меъёрҳои истеъмоли озуқаворӣ захираҳои зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бояд дарёфт намоем. Ҳамин тариқ, новобаста аз муаммоҳои мавҷудаи КАС, айни замон корхонаҳои кишоварзӣ зина ба зина ба муносибатҳои бозорӣ мутобиқ шуда, заминаҳои боэътимод ҷиҳати истифодаи пурраи иқтидори истеҳсолиашон пайдо шуда истодааст.

Ба ақидаи мо, барои таъмини амнияти озуқавории кишвар, пеш аз ҳама, сатҳи истеҳсолоти агросаноатиро то ба солҳои Шӯравӣ расонида, барои ташкили кори босамари молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ шароитҳои иқтисодӣ-ташкилиро муҳайё намудан лозим аст. Барои ноил гаштан ба ин мақсад, татбиқи тадбирҳои зерин имкон медиҳанд, ки дар асоси ташкили инфрасохтори самаранок дар КАС рушди истеҳсолоти кишоварзӣ баланд бардошта шавад:

1. Пеш аз ҳама, қарзҳои корхонаҳои кишоварзии КАС дар назди буҷет таҷдиди назар мехоҳанд. Ин имкон медиҳад, ки фаъолияти ин гуна корхонаҳо ба эътидол оварда шуда, пардохтпазирии онҳо беҳтар гардад. Ба фикри мо, дастгирии молиявии давлатӣ на танҳо корхонаҳои кишоварзии пурқувват, балки бояд ҳамаи молистеҳсолкунандагонро фаро гирад. Дар ин ҳолат дастрасии баробари корхонаҳо ба захираҳои молиявӣ ва рақобат байни онҳо таъмин гардида, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷми зарурӣ барқарор мегардад.

2. Муҳим аст, ки баҳодиҳии иқтисодии замин ва коркарди кадастри замин дар андозбандӣ, иҷора ва дигар ҳолатҳои муайянсозии арзиши замин истифода карда шавад. Дар шароити имрӯза барои оқилона истифода бурдани замин механизми иқтисодии ҳавасмандкуние лозим аст, ки масъулияти истифодабарандагони заминро баланд бардорад. Ба ҳар як шаҳрванд доштани ҳудуди муаяйни замин низ истифодаи самараноки онро таъмин менамояд.

3. Бо мақсади таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ зарур мешуморем, ки ташкилотҳои қарзие, ки молистеҳсолкунандагони кишоварзиро дастгирӣ менамоянд, ҳавасманд гардонда шаванд.

4. Ҳарчанд, дар ташаккули нархгузорӣ ба муносибатҳои бозорӣ бартарӣ дода шавад ҳам, ба ақидаи мо, барои дар бозори кишоварзӣ ба амал наомадани тағйироти куллии нархҳо мониторинги давлатии нарх ба маҳсулоти кишоварзӣ бояд боқӣ монад.

5. Низоми андоз бояд куллан ба самти камшавии сатҳи андозситонии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ тағйир дода шавад. Муҳим он аст, ки андоз аз фоида барои молистеҳсолкунандагоне кам карда шавад, ки маҳсулоташонро пас аз коркарди дохилӣ ба фурӯш мебароранд.

6. Бо назардошти баланд будани меҳнатталабии истеҳсолоти кишоварзӣ, пешниҳод карда мешавад, ки ҳиссаҷудокунии корхонаҳои кишоварзӣ ба фонди иҷтимоӣ, андоз аз арзиши иловашуда барои маҳсулоти кишоварзӣ то 5-7% кам карда шавад.

7. Ба фикри мо, бо мақсади баланд бардоштани фаъолнокии инвеститсионии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ фоидае, ки барои сармоягузорӣ дар истеҳсолоти агросаноатӣ ва инфрасохтори иҷтимоии деҳот равона карда шудааст, қисман аз андоз озод карда шавад.

8. Сиёсати сармоягузорӣ бояд дар асоси тақвияти дастгирии молиявии давлатӣ (танзими нарх, фоизи қарзи бонкӣ, андозбандӣ) ба баланд бардоштани фаъолнокии инвеститсионии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва ҷалби сармоягузорони хориҷӣ равона карда шавад.

Амалишавии тадбирҳои зикршуда танҳо дар ҳолати ҳамкории зичи мақомоти давлатӣ бо бахши хусусӣ имконпазир аст. Хусусан, мақомоти худидоракунии маҳаллиро зарур аст, ки барои ташкили корхонаҳои хурди кишоварзие мусоидат намояд, ки дохилшавии андозҳоро таъмин мекунанд, ҷойҳои нави кориро таъсис медиҳанд, даромади аҳолии деҳотро зиёд менамоянд. Ҳамин тариқ, ташкили инфрасохтори самаранок, фаъолгардонии ташкили кор байни субъектҳои соҳибкории хурди истеҳсолӣ, мукаммалгардонии дастгирии давлатӣ барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ заминаи мусоид мегузорад. Бо назардошти гуфтаҳои боло вазифаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ новобаста аз тағйирёбии шароитҳои дохилию беруна бояд аз инҳо иборат бошад:

- пешгӯии саривақтӣ, муайянсозӣ ва пешгирии хатарҳои дохилию берунаи амнияти озуқаворӣ;

- рушди устувори истеҳсоли ватании озуқаворӣ ва ашёи хом, ки барои таъмини истиқлолияти озуқавории кишвар кифоя аст;

- ноилгардӣ ва нигаҳдошти дастрасии воқеию иқтисодии ҳар як сокини кишвар ба маҳсулоти хӯрока дар ҳаҷм ва ассортименте, ки ба меъёрҳои муқарраргардидаи истеъмоли маҳсулоти хӯрока барои ҳаёти солим мувофиқат мекунанд;

- таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрока.

АДАБИЁТ

1. Вохидов В.В. Таджикистан: Проблемы модернизации сельского хозяйства. Монография / В.В. Вохидов. – Душанбе: Ирфон, 2007.- 27,0 п.л.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. - М.: Прогресс, 1990. - 736 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2010. -№ 12. -қ.1. -м.830.
4. Мулюков Г.М. Решение социальных проблем села в регионе через развитие аграрного производства / Г.М. Мулюков, З.И. Саетгалиев, И.Т. Шаяхметов // Современные проблемы науки и образования. - 2012.
5. Резников Н.А. Состояние и эффективность сельского хозяйства в переходной период / Н.А. Резников. -М: Экономика и информатика, 1998. -192 с.
6. Эффективность сельхозпроизводства в условиях переходного периода / Под ред. И.С. Санду, В.А. Свободина и др. - М: ФГБНУ “Росинформагротех”, 2013. -228 с.
7. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Бюллетени таҳлилии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012, 2013, 2014, 2015,2016. -Душанбе, 2016. -50 с.
8. Рузиев А.Х. Организация круглогодичного сельского хозяйства районного типа / А.Х. Рузиев. -М: Издательство РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, 2008. -150 с.

АФЗУНГАРДОНИИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ - АСОСИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур баъзе ҷанбаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ, вобастагии он аз дараҷаи рушди соҳаи аграрӣ баррасӣ гардида, нақши хоҷагии қишлоқ дар таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти хӯрока асоснок карда шудааст. Таҳлили сатҳи дастрасии воқеӣ ва иқтисодии баъзе намудҳои маҳсулоти хӯрока барои аҳолии кишвар гузаронида шудааст. Аз рӯйи баъзе намудҳои маҳсулот вобастагии баланди воридотӣ қайд карда шудааст, ки барои амнияти озуқавории давлат таҳдид эҷод карда метавонад. Зарурати ҳалли масъалаи ташаккулдиҳии истеҳсолоти самараноки агросаноатӣ таъкид карда шудааст, ки он танҳо дар ҳолати дастгирии буҷетии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имконпазир аст. Ташкили инфрасохтори самаранок, фаъолгардонии ташкили кор байни субъектҳои соҳибкории хурди истеҳсолӣ, мукаммалгардонии дастгирии давлатӣ барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ заминаи мусоид мегузорад.

Калидвожаҳо: истеҳсолоти кишоварзӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, пешгирии хатарҳои дохилию берунаи амнияти озуқаворӣ, рушди устувори истеҳсоли ватании озуқаворӣ ва ашёи хом.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА - ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

В данной статье рассмотрены некоторые аспекты обеспечения продовольственной безопасности, ее зависимость от уровня развития аграрного сектора, обоснована роль сельского хозяйства в обеспечении населения продуктами питания. Проведен анализ уровня физической и экономической доступности продуктов питания для населения Таджикистана. По отдельным видам отмечена высокая импортная зависимость, представляющая угрозу продовольственной безопасности государства. Подчеркнута необходимость решения задачи по формированию эффективного агропромышленного производства, что возможно при условии бюджетной поддержки сельхозпроизводителей. Организация эффективной инфраструктуры, активизация организации работ между субъектами малого производственного предпринимательства, совершенствование государственной поддержки создаёт благоприятную почву для развития сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственная продукция, обеспечение продовольственной безопасности, предотвращение внутренних и внешних угроз продовольственной безопасности, устойчивый рост отечественного производства продвольственних товаров и сырья.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION IS THE BASIS FOR ENSURING THE COUNTRY'S FOOD SECURITY

This article discusses some aspects of ensuring food security, its dependence on the level of development of the agricultural sector, substantiates the role of agriculture in providing the population with food. The analysis of the level of physical and economic affordability of food for the population of Tajikistan. For some species, there was a high import dependence, which poses a threat to the food security of the state. The need for solving the problem of forming an effective agro-industrial production, which is possible subject to budgetary support of agricultural producers, is emphasized. The organization of an effective infrastructure, the intensification of the organization of work between small industrial enterprises, and the improvement of state support create favorable conditions for the development of agricultural production.

Key words: agricultural products, ensuring food security, preventing internal and external threats to food security, sustainable growth of domestic production of advanced goods and raw materials.

Сведения об авторах: ***Рузизода А.Х.*** **–** Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав 306. Телефон: **+992 907-70-33-63**

Исмоилов А.А. – Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

Рахимов Дж.О. – Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5

Information about the authors: ***Ruzizoda A.Kh***. - Institute of Agricultural Economics TASH, applicant. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Haiti-Nav street 306. Phone: **+992 907-70-33-63**
Ismoilov A.A. - Institute of Entrepreneurship and Service of Tajikistan, candidate of economic sciences, associate professor. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue
Rakhimov J.O. - Institute of Entrepreneurship and Service of Tajikistan, candidate of economic sciences, associate professor. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue

УДК 338.431(575.3)

ҶАЛБИ САРМОЯҲО БАРОИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Кудратова Ф.Р.
Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фазои сармоягузорӣ дар комплеси агросаноатӣ як хел нест ва вобастагии дуҷониба дорад: аз як тараф суръати рушди соҳаҳо ба сармоягузорӣ вобаста аст, аз тарафи дигар ҳаҷми сармоягузорӣ ба ҷолибияти соҳа барои сармоягузор вобастагӣ дорад. Суръати рушди ин ё он соҳа дар комплекси агросаноатӣ нишондиҳандаи умумиест, ки динамикаи сармоягузориро инъикос мекунад. Чӣ тавре ки пештар қайд намудем, иқтидори сармоягузорӣ аз ҳафт иқтидори потенсиали хусусӣ иборат аст, ки ҳар кадомашон дар навбати худ як гурӯҳ нишондиҳандаҳоро дорад. Бо мақсади зуд ҳисоб кардану ҷамъ намудани иттилоот (аз маълумоти ҳисоботҳои солонаи муассисаҳои кишоварзӣ), ҳангоми таҳияи усул нишондиҳандаҳое интихоб мегарданд, ки вобаста ба аҳамияти худ иқтидори алоҳидаи хусусии сармоягузориро нишон медиҳанд. Иқтидори иттилоотии корхона (ташкили кори иқтисодӣ ва муҳосибот) муҳим мебошад, вале пешниҳод намудани баҳои миқдории он дар муддати кӯтоҳ хеле душвор аст.

Ба ин васила дар натиҷаи таҳқиқу таҳлили сарчашмаҳои сармоягузорӣ мо боварӣ ҳосил кардем, ки дар шароити гузариш аз иқтисоди тарҳрезишуда ба муносибатҳои бозорӣ ҳам номгӯи сарчашмаҳо ва ҳам усулҳои тамвили сармоягузорӣ васеъ гаштанд. Ба андешаи профессор Қандиёрова Д.О. дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарони корхонаҳо, иқтисодшиносону менеҷерҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро мебояд, ки ба таҳқиқ, таҳлил, соҳаву усулҳои истифодабарии онҳо диққати махсус диҳанд [1,с.30-31].

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, дар навбати худ, ташаккул ва истифодаи сарчашмаҳои ғайрибуҷетии тамвили сармоягузориро талаб карда, бо он мусоидат мекунад. Солҳои охир дар ин самт тамоюли ғайри мутамарказ намудани сарчашмаҳо ба назар мерасад, яъне сарчашмаҳои тамвили сармоягузорӣ шакл мегиранд. Соли 2017 аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба дороии асосӣ ҳиссаи сармоягузории давлатӣ 44,5%-ро ташкил дод, соли 2018 он ба 5,0 банди фоиз афзуд, дар ҳамин вақт сармоягузории хусусӣ ба 2,3% кам шуд. Дар давраи таҳлилшаванда вазни хоси сармоягузории хориҷӣ ба 7,6% баланд шуд [2,с.117].

Ҷадвали 1. Сохтори сармоягузориҳо ба дороии асосӣ аз рӯйи шаклҳои моликият, %

	Январ-декабри соли 2018		Январ-декабри соли 2017, бо % нисбати натиҷа
	Млн сом.	Бо % нисбати натиҷа	
Сармоягузорӣ ба дороии асосӣ	13051,4	100	100
Аз ҷумла, дар шаклҳои моликияти;			
Давлатӣ	6459,8	49,5	44,5
Хусусӣ	2256,3	17,3	15,0
Муштарак	133,0	1,0	0,7
Хориҷӣ	4202,3	32,2	39,8

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -С.180

Дар асоси таҳлили тағйироти сохтори сармоягузорӣ ба дороии асосӣ аз рӯйи сарчашмаҳои маблағгузорӣ хулоса метавон кард, ки ҷиҳати мусбати ин тағйирот дар он аст, ки ҳиссаи воситаҳои буҷети давлатӣ пасту ҳиссаи корхонаву муассисот баланд шуда истодааст (агарчи ҳиссаи воситаҳои аҳолӣ рӯ ба камшавист). Таърих гувоҳ аст, ки сарчашмаҳои сармояи хусусӣ беҳтар аз буҷетӣ истифода мешаванд.

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои аз лиҳози сармоя пурхароҷоти хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мебошад. Бино ба маълумоти мутахассисон зиёда аз 70%-и хароҷот дар ин соҳа аз ҳисоби қарзи бонк анҷом меёбад. Сабабаш ин аст, ки истеҳсолоти кишоварзӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки соҳаҳои дигари иқтисодиёт надоранд. Асосан ин ба шароити обу ҳаво, муддати даври истеҳсолӣ, масофаи то роҳҳои калони нақлиёт ва макони мавзеъҳои истеҳсолӣ вобаста аст. Қарздиҳӣ чун усули тамвили сармоягузорӣ, аз як тараф, имконоти

сармоягузорро васеъ мекунад ва ба он имкони амалӣ кардани нияташро медиҳад, ки барои он воситаҳои худаш басанда нестанд, аз тарафи дигар, усули қарзии тамвили сармоягузорӣ даромадро маҳдуд мекунад. Албатта, қарзгир мехоҳад, даромад ба даст орад, вале маҷбур аст, як қисми онро чун фоизи қарз пардозад ва боз қарзи гирифтаашро ҳам баргардонад. Бино ба иттилои Бонки миллии Тоҷикистон маблағи умумии тамвили қарзии бонкҳои дараҷаи дувум ба бахшҳои асосии иқтисод то 01.07.2017 (бо пули миллӣ ва хориҷӣ) 5567,8 млн сомониро ташкил дод.

Ҷадвали 2. Сохтори соҳавии қарзҳои кредитории корхонаву муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. ИМА)

Нишондодҳо	Солҳо				
	2013%	**2014%**	**2015%**	**2016%**	**2017%**
Тамоми иқтисодиёт	11857,9	10261,4	15364,4	22835,5	35481,6
Саноат	8062,7	6576,6	11478,7	16993,4	29253,1
Кишоварзӣ	298,8	307,2	300,5	181,5	250,7
Сохтмон	962,1	606,4	989,4	2079,0	1554,9
Нақлиёт	1959,7	2068,4	1881,6	2247,5	2579,5
Соҳаҳои дигар	574,6	703,9	714,1	1334,1	1834,4

Қарзҳои батаъхирафтода (пардохтнашуда), ки бонкҳои дараҷаи дувум додаанд, то 1 июли соли 2017 35481,7 млн. доллярро ташкил доданд.

Қарзҳои дарозмуҳлати сармоягузорӣ (авлалхусус сармоягузорӣ ба дороии асосӣ) дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар кишоварзии он васеъ паҳн нашуданд. Ба фикри мо қарзҳои кӯтоҳмуддатро дар кишоварзӣ (ба туфайли хусусиятҳои хоси он) барои харидорӣ ва такмили воситаҳои асосӣ, қарзҳои дарозмуддатро чун сарчашмаи сармоягузорӣ ба дороии асосии соҳаи кишоварзӣ истифода бурдан мумкин аст. Ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба дороии асосии кишоварзӣ дар ҷадвалҳо нишон дода шудааст. Чунин ҳолат, пеш аз ҳама, бо бесуботии умумии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, таваррум, меъёри баланди қарз аз сатҳи даромаднокии аксари корхонаҳои кишоварзӣ вобаста мебошад. Дар ин солҳо қарз ҳамчун манбаи тамвили сармоягузорӣ асосан бо қарзҳо барои харидории мол ва амалиёти миёнаравӣ маҳдуд шудааст, зеро сатҳи даромаднокии ин амалиёт аз меъёри фоизи бонк баландтар аст, яъне, даромади бештар меорад. Аз ин лиҳоз, сиёсати дифференсионалии чандирӣ ва фоизи муносиби қарзӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ бениҳоят зарур мебошад.

Ҷадвали 3. Сармоягузории капиталӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2017 (бо нархҳои амалкунанда, ҳаз. сомонӣ)

Номгӯҳо	2013	2014	2015	2016	2017
Саноат	1751,0	2226,6	4482,0	5673,1	5991,6
Сохтмони манзил	1295,3	1266,0	2472,6	1435,3	1106,7
Кишоварзӣ	4,7	15,5	73,0	73,5	98,7
Маориф	339,6	285,3	326,2	678,4	719,7
Нақлиёт ва алоқа	829,1	1176,0	1019,1	1507,3	1202,7
Неруи барқ	947,8	1361,4	2729,2	3874,2	4080,6
Хоҷагии коммуналӣ	274,3	243,2	130,7	506,8	44,9
Ҳамагӣ:	5441.8	6574.0	11232.8	13748.6	13244.9

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Омори солона, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2018. -С.321-322

Маблағҳои пулии аҳолӣ низ захираи тавонои сармоягузорӣ мебошанд. Табдили ин захираи сармоягузорӣ ба сарчашмаи тамвили сармоягузорӣ ба андозаи боварии аҳолӣ ба бонкҳо вобаста мебошад. Ба андешаи Карл М. ҷустани роҳҳои табдили ин захираи сармоягузорӣ ба сарчашмаи тамвили сармоягузорӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ва бонкҳои гуногун мебошад [4,с.122]. Сарчашмаи дигари тамвили сармоягузорӣ қарзи сармоягузории андозӣ мебошад. Бояд гуфт, ки ин қарз таъхири супоридани андоз дониста шуда, бо шарти баргардонидан ва пардохт дода мешавад. Қарзи сармоягузории андозӣ бо меъёри фоизи бозтамвили Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад.

Барои амалигардонии чорабиниҳои дар боло зикршуда як қатор масъалаҳо дар сатҳи ҳукуматӣ ҳал карда шуданд, ки мавқеи соҳаи пахтакориро дар бозори ҷаҳонӣ мустаҳкам мекунанд. Хусусан, дар асоси ду Қарори тасдиқшудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъалаҳои гузариш ба стандарти байналмилалии пахта» аз 03.04.2006 с., №141 ва аз 3 октябри соли 2006, №468, инчунин, созишномаи молиявии байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Осиёии Рушд (БОР) оид ба ислоҳоти соҳаи пахтакорӣ, ҶСП «Тоҷикистон-ВИС» (Бозрасии мустақили пахта) бо мақсади баҳодиҳии объективии сифати нахи пахта, афзоиши иқтидори содиротии комплекс, инчунин, таъмин кардани шароити мусоид барои истеҳсолкунандагону сармоягузорон таъсис дода шуд. ҶСП

«Тоҷикистон-ВИС» корхонаи муштарак буда, якҷоя бо ширкати мустақили «Вейскфилдинспекшнсервисес», ки дар бозори ҷаҳонии нахи пахта обрӯйи баланд дорад, таъсис дода шудааст. Дар шароити муосир бо мақсади ба даст овардани натиҷаи мусбат мавқеи ҶСП «Тоҷикистон-ВИС»-ро ба воситаи таҳкими заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии он дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам кардан зарур аст. Аз ҷониби БОР барои ташкили корхонаи мустақили мазкур қарз ба маблағи қариб 2 млн. долл. ИМА ҷудо гардид, аз ин 1687 ҳаз. доллар аз худ карда шуда, барои мувофиқи талаботи муосир ҷиҳозонидани техникии лабораторияҳои илмӣ-озмоишии ҶСП «Тоҷикистон-ВИС» (бозрасии мустақили пахта сарф карда шуд. Инчунин, мошинҳои баландсуръат барои озмоиши сифати нахи пахта харидорӣ карда шуданд. Бояд қайд кард, ки чунин мошинҳои сатҳи ҷаҳонӣ дар ягон кишвари Осиёи Марказии ҳамсоя нестанд.

Талаботи асосии қабул кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо интиқоли вазифаҳои оид ба сертификатсияи маҳсулоту хизматрасонӣ аз Агентии «Тоҷикстандарт» ба мақомоти мустақил буд, ки ҳуқуқи додани сертификати мувофиқатро барои тамоми ҳаҷми нахи пахтае, ки дар Тоҷикистон истеҳсол мешавад, дорад.

Бояд қайд кард, ки чорабиниҳои амалигардидаи мазкур ба барқароршавии боварӣ ва эътирофи харидорони ҷаҳонӣ нисбати пахтаи истеҳсоли Тоҷикистон ва нисбати сертификатҳои мувофиқате, ки аз ҷониби ширкати мустақили тоҷикистонӣ бароварда шудааст, мусоидат мекунанд. Дар натиҷа маҳсулоти пахтаи Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ бо нархи баланд ба фурӯш рафта, даромади фермерҳо, инчунин, пардохти андозҳо зиёд мегардад ва афзоиши ҳаҷми истеҳсол таъмин карда мешавад. Дар бораи хусусиятҳои минтақавии ҷоринамоии стандарти байналмилалии пахта истода мегузарем.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Бонки Осиёии Рушд (БОР) Созишномаи қарзӣ баст, ки мувофиқи он ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарзи имтиёзнок ба маблағи 5,50 млн. доллари ИМА ва гранти БОР ба маблағи 6,50 млн. доллари ИМА барои амалигардонии Лоиҳаи «Рушди устувори соҳаи пахтакорӣ» ҷудо карда шуд. Мақсади лоиҳа мусоидат ба рушди соҳаи аз лиҳози иқтисодӣ устувори пахтакорӣ дар ду вилояти асосии пахтакори Тоҷикистон – вилоятҳои Хатлон ва Суғд мебошад. Лоиҳа ба беҳгардонии назарраси қобилияти хоҷагиҳои пахтакор дар асоси нархҳои бозорӣ, қарзи бозсозишуда дар ноҳияҳои Восеъ ва Ёвони вилояти Хатлон ва ноҳияҳои Мастчоҳ ва Зафарободи вилояти Суғд равона карда шудааст.

Вазифаҳои лоиҳа аз ҳалли се вазифаи калидӣ барои расидан ба мақсади гузошташуда иборат мебошанд. Мувофиқи ин, ду натиҷаи якуми калидӣ дар сатҳи 4 ноҳияи интихобгардидаи пахтакор ба даст оварда шуданд. Онҳо стратегияҳо, тадбирҳои сиёсат ва механизмҳо барои муомилоти самарабахш ва ҳалли қарзҳои фермерон, инчунин, бонкҳои тиҷоратии ширкаткунандаро, ки ба фермаҳои пахтакор маҳсулоту хизматрасонии зарурии молиявиро бо қарзи бозсозишуда мерасонанд, дар бар мегиранд. Дар сатҳи маркетинг натиҷаи сеюм ба даст оварда шуд, ки бо татбиқи стандартҳои таснифоту фурӯш, ташкили корхонаи муштарак бо Ҳукумат ва ташкилоти дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшудаи оид ба таснифи пахта ва анборҳои гумрукӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ алоқаманд аст. Бояд гуфт, ки аз оғози татбиқи амалии лоиҳа як қатор иқдомҳо дар самти ҳаллу фасли қарзҳои хоҷагиҳои фермерӣ, аз ҷумла қарзҳои калони хориҷӣ мувофиқи кафолати давлатӣ ва амалҳои Фонди байналмилалии асъор (ФБА) оид ба гузаронидани барномаи мониторинги ҳайати кормандон ва аудити Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) амалӣ карда шуданд. БОР дар ин вақт лоиҳаи барномавии қарзиро барои рушди соҳа оид ба бозсозии соҳаи пахтакорӣ дар заминаи равиши бозорӣ ва соҳавии ҳалли масъалаи қарзи хоҷагиҳои фермерӣ омода намуд. Амалигардонии лоиҳаи барномавии қарзӣ барои рушди соҳа дар охир бояд қисми зиёди тағйироти заруриро дар миқёсу механизми татбиқи ҷузъҳои ин лоиҳа муайян мекард.

Як қатор тадбирҳо оид ба лоиҳа барои танзими навъҳо ва маркетинг, таъсиси корхонаи муштарак дар байни Ҳукумат ва ширкати дар сатҳи байналмилалӣ эътирофгардидаи мустақили назораткунандаи пахта, инчунин, таъсиси анбори гумрукӣ дар чорчӯби лоиҳа андешида шуданд. Дар соли 2006 Ҳукумат қарорро дар бораи гузаштан аз стандарти ҷории байнидавлатии ГОСТ 3279-95 ба қабули Стандартҳои Байналмилалии таснифоти пахта (СБТП) қабул намуд, Вазорати кишоварзӣ бошад, дар асоси озмун интихоби ширкати байналмилалии назораткунандаи пахтаро доир кард.

Ба ҳайси кумитаи роҳбарикунандаи лоиҳа Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад кард, ки роҳбарии умумиро оид ба масъалаҳои сиёсат, дастгирии ислоҳот дар раванди ҳалли қарзи хоҷагиҳо, механизмҳои нави молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, сиёсати фурӯш мутобиқи нақшаи амалҳои Стратегияи ҳалли қарзҳои хоҷагиҳо (СҲҚХ) ва харитаи роҳро низ таъмин мекард. Зимнан Вазорати кишоварзӣ ба сифати Агентии амаликунанда (АА) барои тадбирҳои оид ба КМ ва анборҳо баромад карда, лоиҳа агентии иҷроияи ҳалли қарзҳои фермерӣ дар ноҳияҳои лоиҳавӣ ва механизмҳои

нави маблағгузории соҳаи кишоварзӣ мегардад. Гурӯҳи муштараки амалигардонии лоиҳа бояд барои иҷроиши ҳаррӯзаи лоиҳа ҷавоб гӯяд.

Барои ташкили коргоҳи коркарди пахта дар мувофиқа бо ВК (мактуби №117-1539 аз 23 июни 2011) корхонаи «Муина»-и ноҳияи Бохтари вилояти Хатлонро интихоб кард. Пас аз гирифтани розигии БОР маркази идоракунии лоиҳа оид ба поккунии тухмӣ (пунбадона) қарордод баст. Дар муҳлати муқарраргардида таҷҳизоти мазкур дар корхонаи «Муина» насб карда шуд. Ҷорӣ намудани СБТП барои тамоми тарафҳои манфиатдор, аз ҷумла трейдерҳои байналмилалӣ, ҳатмӣ мебошад. Бинобар ин, баргузор намудани маъракаи фаҳмондадиҳии моҳияти татбиқи СБТП шарти асосии пешравии кор мебошад. Дар доираи ин қисмат ба деҳқонон (фермерон), сарварони хоҷагиҳои деҳқонӣ, роҳбарону мутахассисони корхонаҳои пахтатозакунӣ, сармоягузорон, трейдерҳо, кормандони мақомоти давлатӣ муяссар шуд, ки иттилооти пурраро оид ба стандартҳои байналмилалӣ ва мақсади ҷоринамоии он ба даст оранд.

Аз мавқеи муносибгардонии ҳаҷми фоидаи молиявӣ фарқиятҳои асосӣ дар занҷираи ташаккулёбии арзиш баъди раванди хоҷагидорӣ дар байни вариантҳои «бо лоиҳа» ва «бе лоиҳа» инҳо мебошанд: баромади маҳсулот дар равандаи коркард аз 32% то 35,2% зиёд шуд (яъне самаранокии коркард ба 10% зиёд шуд); талафоти ҳаҷми пахтаи хом дар хоҷагиҳо ба андозаи 2% ҳангоми супоридани пахта ба корхонаҳои пахтатозакунӣ бартараф карда шуд; талафоти ҳаҷми пахта бо сабаби намнокии он дар корхонаҳои пахтатозакунӣ бартараф карда шуд; хароҷоти иловагии хоҷагиҳо, ки 5%-и ҳаҷми пахтаро бо сабаби даври дарозмуддати коркард ва афзоиши давраи қарзгирӣ ташкил медод, бартараф карда шуд; пардохти нопурра барои нахи пахта ва маҳсулоти дуюмдараҷа, ки 7%-и ҳаҷми пахтаи хомро то корхонаи пахтатозакунӣ ташкил медод, бартараф карда шуд; тахфиф дар ҳаҷми 5% ба харидорони хориҷии нахи пахта бартараф гардид; талафот ба андозаи 10% бо сабаби низоми номуносиби таснифот бартараф карда шуд.

Ҳисобҳо нишон доданд, ки арзиши баробарвазни пахтаи хом «бе лоиҳа» 238$-ро барои як тонна ташкил медиҳад, «бо лоиҳа» бошад, арзиши он то 354$ барои як тонна, яъне ба 49% баланд мешавад. Нисбати сохтори даромади нахи пахта лоиҳа тағйироти зерини таносуби фоизиро пешниҳод мекунад: барои хоҷагиҳо афзоиш аз 52% то 67%, барои корхонаҳои пахтатозакунӣ пастшавӣ аз 20% то 9%, барои харидорон пастшавӣ аз 14% то 12%-ро ташкил дода, барои ҳукумат бетағйир дар сатҳи 13% боқӣ мемонад. Нисбати маҳсулоти дуюмдараҷа (иловагӣ) афзоиши даромади хоҷагиҳо аз 65% то 75%; камшавии даромади корхонаҳои коркард аз 16% то 6%-ро ташкил дод, барои ҳукумат бетағйир боқимонда 18%-ро ташкил хоҳад дод. Ба ғайр аз афзоиши назарраси фоида барои хоҷагиҳо инчунин, фоида барои ҳукумат дар намуди афзоиши андоз аз содирот дар ҳаҷми 18$ барои як тоннаи метрикӣ, ё 2,3$ млн. дар як сол (нисбат ба соли 2005, вақте ки содироти пахта 126 ҳаз. тонна нахи пахтаро ташкил дода буд) ба даст омад. Баромади бештари маҳсулот ҳангоми коркард ва ҳосилнокии баланди хоҷагиҳо имконияти афзудани ҳаҷми содироти нахи пахтаро муҳайё намуд. Ин самара то дараҷаи муайян кам карда шудааст, зеро тағйироти иҷозатдиҳӣ ба хоҷагиҳо барои парвариши намудҳои зироатҳои кишоварзӣ умуман боиси коҳиш ёфтани майдони парвариши пахта гардид. Аммо дар дурнамои дарозмуҳлат интизор меравад, ки истеҳсоли пахтаи хом/нахи пахта дар маҷмӯъ зиёд хоҳад шуд.

Мувофиқи ҳисобҳо нархи иқтисодии як тонна пахтаи хом аз 330$ бе лоиҳа ва то 430$ бо лоиҳа зиёд хоҳад шуд, яъне афзоиш 30%-ро ташкил хоҳад дод. Таҳлили базисии иқтисодӣ меъёри иқтисодии дохилии даромаднокӣ (EIRR)-ро ба андозаи 28,7% нишон дод. Озмоиши ҳассосият нишон дод, ки ҳангоми ба 10%-и лоиҳавӣ паст шудани ҳосилнокии миёнаи пахта EIRR дар сатҳи баландтар аз 20% боқӣ мемонад (яъне ҳосилнокии 2,4 т/га то 2,16 т/га паст мешавад, нархи ҷаҳонии нахи пахта ба андозаи 10% дар давоми давраи таҳлил, ё бинобар сабаби пастшавии умумиҷаҳонии нархи нах ва ҳосилнокӣ коҳиш меёбад). Агар ба ҷои гирифтани фоидаи аввалин дар соли 2008 фоидаи якум шурӯъ аз соли 2009 ба даст ояд ва то соли 2018 идома ёбад, EIRR баландтар аз 20% мемонад. Агар дар натиҷаи татбиқи лоиҳа зиёдкунии ҳосилнокии пахта муяссар нагардад ва он дар сатҳи 1,5 т/га, мисли вариантҳои «бо лоиҳа» ва «бе лоиҳа» монад, EIRR то 16% паст мешавад.

Дар асоси баҳодиҳии иқтидори сармоягузории соҳаи кишоварзӣ ва таҳлили сарчашмаҳои тамвили сармоягузорӣ ояндабинии талабот ба сармоягузории воқеӣ барои ояндаи наздиктарин таҳия карда, дар ҷадвали оварда шудааст.

Ояндабинӣ дар асоси маълумоти қарзи хоҷагиҳои пахтакор, бо тақсими онҳо ба гурӯҳ мувофиқи андозаи хоҷагиҳо, ки лоиҳаи «Ҳалли масъалаи қарзи пахтакорон ва рушди устувори соҳаи пахтакорӣ»-и Бонки ҷаҳонӣ таҳия гардид.

Ҷадвали 4. Ояндабинии талабот ба сармоягузории воқеӣ вобаста ба андозаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Андоза, га	Миқдори ХДФ	Масоҳат га	Андозаи миёнаи ХДФ, га	Ҳаҷми сармоягузорӣ	
				Ҳамагӣ, ($)	Ба 1 га
1,000 -9,000	35	100729	2885	72524	720
500 - 999	41	40852	986	260064	638
250 – 499	95	46012	483	27699	602
100 – 249	254	54210	214	29436	543
50 – 99	489	46167	94	22853	495
30 – 49	533	28823	54	14584	506
10 – 29	1859	43358	23	24020	554
То 10 га	2155	15402	7	10381	674
Ҳамагӣ	5461	375553	4647	461561	4732

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф тибқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатӣ

Ба ин васила хулоса карда мешавад, ки талаботи кишоварзӣ ба сармоягузорӣ, норасоии аёни он зарурати истифодаи оқилонаву самараноки захираҳои сармоягузориро ба миён меорад. Зимнан, ҳаҷми маблағгузории буҷетӣ коҳиш ёфта, самаранокии ҷалбу истифодаи сармояи қарзӣ он қадар тағйир наёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика: монография / Д.О. Кандиёрова. – Душанбе, 2006. - 179 с.
2. Кудратов Р.Р Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства / Р.Р Кудратов. -Душанбе: Из-во «Статус» 2005. -138 с.
3. Мадаминов А.А. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей - основа устойчивого развития аграрного сектора / А.А Мадаминов [и др.] // Кишоварз. –Душанбе: ТАУ, 2004. -№4. -71 с.
4. Маркс К. Капитал. Сборник. Соч. / К. Маркс, Энгельс Ф. -2-ое изд. -М.: Политическая литература, 1978. -Т.24. -556 с.
5. Пиризода Дж.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования / Дж.С. Пиризода // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. -Душанбе, 2002. -№5-6. –С.137.
6. Сергеев И.В. Организация и финансирование инвестиций: Учеб. пособие / И.В. Сергеев, И.И. Веретенникова. -М.: Финансы и статистика, 2000. -172 с.

ҶАЛБИ САРМОЯҲО БАРОИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола самтҳои ососии фаъолияти сармоягузорӣ ба ҷолибияти соҳа барои сармоягузор вобастагӣ дорад. Суръати рушди ин ё он соҳа дар комплекси агросаноатӣ нишондиҳандаи умумиест, ки динамикаи сармоягузориро инъикос мекунад. Чи тавре ки пештар қайд намудем, иқтидори сармоягузорӣ аз ҳафт иқтидори потенсиали хусусӣ иборат аст, ки ҳар кадомашон дар навбати худ як гурӯҳ нишондиҳандаҳоро дошта, сармоягузорӣ вобаста аз ҳаҷми онҳо мебошад. Дар натиҷаи таҳлил зарурати сармоягузорӣ ва имкони ҷудокунии онҳо ба корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳа, минтақа, инчунин, ҳаҷми сармоягузории лозимаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан мумкин аст. Ҳамчун нишондиҳандае, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад, мо фарсоиши воситаҳои асосии истеҳсолиро интихоб кардем.

Калидвожаҳо: диверсификатсия, сарчашмаҳои сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, қарз ва молҳои сармоягузорӣ, таваррум, меъёри қарзӣ.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье рассмотрены потенциальные возможности инвестирования сельского хозяйства, а также источники расширения инвестиций. Рассмотрены вопросы диверсификации инвестирования в условиях перехода к рыночным отношениям. Проанализировано современное состояние структуры инвестиций по видам собственности, а также структуры кредиторской задолженности сельскохозяйственных предприятий. Даны основные направления привлечения инвестиций в сельское хозяйство. Дан прогноз необходимого объёма инвестиций в зависимости от их размера.

Ключевые слова: диверсификация, источники инвестирования, тенденции децентрализации, кредиторская задолженность предприятий, инфляция, кредитные ставки.

ASSESSMENT OF ATTRACTIVENESS OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article are considered the theoretical aspects of investment and investment activity in the agrarian sector of the Republic of Tajikistan. A retrospective anathesis of the historical theory and institutional foundation of investment as the main mechanism for the formation of a sustainable national economy. In this article also analysis to improve the economic recommendations, the effectiveness of investment in agriculture. A detailed analysis of the process of attracting foreign investment in agriculture of the Republic is given. Depending on the level of investment potential, all enterprises in the industry can be divided into groups based on the sum of points, i.e. the total assessment of their investment potential, with an average level, moderate and low level of investment potential. The second component of the investment attractiveness of the enterprise is the level of its investment risk, which consists of two private risks - economic and financial. As an indicator of economic risk, we chose depreciation of fixed assets.

Key words: investments, investment activity, investment attractiveness, investment attractiveness rating financial, credit and commodity investments.

Сведения об авторе: ***Кудратова Фарзона Рустамовна*** – Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН Республики Таджикистан, аспирант. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. Телефон: **907-02-20-00.** E-mail: **farzona070489@.ru**

Information about the author: ***Kudratova Farzona Rustamovna*** - Institute of Agricultural Economics of the Tajik Agricultural Academy of the Republic of Tajikistan, graduate student. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayot-Nav street 306. Phone: **907-02-20-00**. Email: **farzona070489@.ru**

УДК 332.012

РУШДИ КЛАСТЕРИ МИНТАҚАВИИ МАҲСУЛОТҲОИ ГӮШТУ ШИР: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГӢ

Махмадизода Ф.Б., Убадуллоева Ф.А., Махмадизода С.Б.
Институти иқтисодиёти сельского хозяйства АИКТ,
Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҶТ

Дар шароити бозор, пеш аз ҳама, дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши сифати баланди маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ, нишондиҳандаи асосии сифати маҳсулот дар чорводории гӯштӣ ин фарбеҳкунии ҳайвоноти хонагӣ мебошад, ки бештар аз маҳсулнокии парвариши ҳайвонот барои гӯшт вобаста аст. Ба андешаи мо, кластер ин системаест, ки ба сохтори он ташкилотҳои соҳаҳои мухталиф дохил мешаванд, ки як ё якчанд бахши бозорро хизматрасонӣ мекунанд. Мақсади асосии ташаккул ва рушди кластери гӯшт ва шир дар он аст, ки маҳсулоти гӯшту шир то истеъмолкунанда бо талафот ва хароҷоти камтарин расонида шавад.

Яке аз вазифаҳои асосии ташкили кластери минтақавии гӯшту шир ин афзоиши даромад ва устувории иқтисодии корхонаҳо оид ба истеҳсоли гӯшт мебошад, ки ба таркиби он дохил мешаванд. Ташкили кластерикунонии минтақавии гӯшт ва шир ин силсилаи корхонаҳо ва ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликият мебошад, ки бо занҷираи ягонаи технологии истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ ва корхонаҳои кластер муттаҳид карда шудаанд.

Кластерикунонии минтақавии маҳсулоти гӯшту шир ин ҳамгироӣ (интегратсия)-и намудҳои гуногуни фаъолият ба раванди ягонаи истеҳсол ва коркарди маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ, фурӯши маҳсулоти ниҳоии он дар дохили минтақа буда, дар сохтори худ робитаҳои зиёд дорад. Ташкили кластерикунонии маҳсулоти гӯшту шир дар минтақа ба таври муносиб ба ташкили инфрасохтори бозори минтақавӣ, инчунин, ба муносибгардонии нарх ва маҳсулоти гӯшту шир дар дохили минтақа бо нархҳои паст имконият медиҳад. Мақсади ташаккули кластерикунонии минтақавии маҳсулоти гӯшту шир ин баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳо ва ташкили маҳсулот ва технологияи нав, азхудкунии бозори нави фурӯши маҳсулоти гӯшту шир дар шароити кластер мебошад.

Ҷанбаҳои бисёри иқтисодии рушди соҳаи чорводории Тоҷикистон дар корҳои чунин олимони ватанӣ баррасӣ шудааст: А.А. Мадаминов, Ҷ.С. Пириев, Ф.М. Икромов, Н.И. Амиров, К.К. Давлатов, Х.Ҷ. Тағоев, Ш.Т. Одинаев, С. Накимов, О. Раҳимов, М.Т. Исоқов ва дигарон. Онҳо дар асарҳои худ зарурати татбиқи қарорҳои нави ташкилӣ ва иқтисодиро барои ноил шудан ба рушди босуботи соҳа асоснок мекунанд. Зимнан, муносибати методологӣ дар интихоби роҳи инноватсионии рушди зермаҷмӯи чорводорӣ асоснокии амиқро талаб мекунад. Н. Некрасов қайд мекунад, ки минтақа "...ҳудуди калонтарини кишвар бо шароити бештар ё камтар ҳамҷинси табиӣ ..., самти хоси рушди қувваҳои истеҳсолкунанда дар асоси маҷмӯи захираҳои табиӣ ва заминаи дахлдори ояндадори моддию техникӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ фаҳмида мешавад …» [1,с.19].

Ткач А.В., Угрюмова Ю.А. чунин мешуморанд, ки "... кооператсияи хоҷагиҳои шахсии ёрирасони аҳолӣ, ташкили кооперативҳои чорводорӣ дар заминаи онҳо истеҳсол ва хариди гӯштро дар кишвар ба таври назаррас афзоиш медиҳанд …» [2,с.16].

Лужков Ю.М. қайд мекунад, ки «... дар шароити бозор, пеш аз ҳама, ҳалли мушкилоти худтаъминкунӣ бо маҳсулоти гӯштӣ аз ҳисоби захираҳои худ зарур аст. Барои комилан пурра гузаштан ба харид танҳо дар бозори дохилӣ бояд аз имкониятҳои рушди истеҳсоли гӯшти ватанӣ пурратар истифода бурд. Дар чунин маврид бояд ба истеҳсолоти кишоварзӣ, пеш аз ҳама, тавассути ҳамгироӣ - таъсиси бизнес-сохторҳои калонтарин дар бахши аграрӣ, пеш аз ҳама, бо ҷалби корхонаҳои коркардкунанда кумак расонида шавад …» [3,с.59]. Л.В. Голубева қайд мекунад, ки «…бахши гӯшт ва шир дар хоҷагии миллӣ як қатор хусусиятҳои хоси худро дорад, ки онҳо дар раванди гузариш ба муносибатҳои бозорӣ комилан ба таври гуногун зоҳир мегарданд …» [4].

Ба ақидаи В.В. Дойков «... дар системаи тадбирҳо оид ба муътадилсозии истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ бартараф кардани зиддияти оштинопазири манфиатҳои байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард дар заминаи рушди сохторҳои амудӣ дар шароити мутақобилан судманди бозор муҳим аст. Чунин ҳамгироӣ

аз ҳисоби муттаҳид кардани захираҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ, таъмини сикли пурра - аз истеҳсолоти ашёи хом то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ва фурӯши онҳо - имконият медиҳад, ки масъалаҳои миқёсан калони сохторикунонии корхона ҳаллу фасл карда шаванд, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда зиёд карда шавад ва талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти босифати рақобатпазир қонеъ гардонида шавад …» [5,с.7].

В.Ф. Климченкова қайд мекунад, ки «... соҳаҳои нисбатан паҳнгаштаи чорводорӣ, гусфандпарварӣ, хукпарварӣ ва паррандапарварӣ мебошанд. Аз ҷиҳати иқтисодӣ, ба ақидаи олимон, меъёрҳои муҳимтарин, ки ба раванди идоракунии истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои чорводорӣ таъсир мерасонанд, мансубияти зотии ҳайвонот ба кавшакунандагон ё ин ки ғайрикавшакунандагон, инчунин, вобастагии корхона аз заминаи худии хӯроки чорво мебошад …» [6]. Мувофиқи маълумоти В.Д. Гончаров., С.В. Котеев «... дар шароити бозор, сермаҳсулгардонии рушди соҳаҳои чорводорӣ аз ҷорӣ намудани навовариҳо вобаста аст, зеро бе маҳсулоти пешрафти илмӣ ва техникӣ, расидан ба худтаъминкунии маҳсулоти кишоварзӣ тибқи талаботи амнияти озуқаворӣ дар шароити муосир хеле мушкил аст …» [7]. Олими рус А.С. Хухрин қайд кардааст, ки «... таҳлили мушкилоти асосии рушди кластерҳои аграрӣ тасдиқ менамояд, ки бе таърифи дақиқи мафҳуми «кластер», бе таҳияи консепсия ва стратегияи рушди кластерҳои аграрӣ, бе ташкили кластери инноватсионӣ ва татбиқӣ ташкили системаи кластерҳои аграрӣ ғайриимкон аст.

Дар ин ҳолат, кластерҳои аграриро чунин қисмат, монанди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар пеш аст. Ташкили кластерҳои аграрӣ бояд мақоми лоиҳаи афзалиятноки миллӣ ва минтақавӣ дошта бошад. Давлат бояд дар ташаккули кластерҳои аграрӣ, масалан, чи тавре ки ин дар ИМА, Фаронса, Шветсия ва дигар кишварҳо вуҷуд дорад, нақши фаъол дошта бошад …» [8,с.13]. Бояд қайд кард, ки иваз намудани воридоти гӯшт аз ҷониби истеҳсоли худӣ дар шароити муосир на танҳо ҳангоми ҳисоб кардани хароҷоти ғайривоқеии хӯрока, инчунин, ҳангоми ҳисоб аз рӯйи меъёрҳо барои технологияи мавҷудаи парвариши чорво бефоида аст, ҳарчанд арзиши аслии фарбеҳкунӣ дар чунин маврид ба таври назаррас коҳиш меёбад.

Вазифаҳои давлат аз интихоби самтҳои афзалиятнок дар сиёсати аграрӣ ва дарёфти қарорҳои муносиб барои иқтисодиёти аграрӣ дар маҷмӯъ иборат мебошанд. Пеш аз ҳама, масъалаи зиёд кардани содироти ғалла ва афзоиши истеҳсоли гӯштро дар кишвари худ дар як вақт ба роҳ мондан мумкин аст. Аммо, воқеан, дар соли 2015 дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 14,6 кг гӯшт, 57,4 кг шир ва 72 дона тухм истеъмол карда шудааст. Истеъмоли воқеии гӯшт 35,4 кг, шир 192,6 кг, тухм 109 дона аз меъёри тавсияшуда камтар аст. Ин маълумотҳо шоҳиди он мебошанд, ки дар вилояти Хатлон маҳсулоти гӯштӣ ба ҳар сари аҳолӣ аз миқдори муқарраршудаи тавсияшуда камтар истеҳсол мешавад, ҳарчанд дар вилояти Хатлон 52,2% гӯшт, 48,0% шир, 17,4% тухм дар миқёси кишвар истеҳсол карда мешавад. Натиҷаҳои бадастомада шаҳодат медиҳанд, ки ҳолати муосири чорводорӣ бо норасоии ошкорои маҳсулот тавсиф карда мешавад, зеро танҳо дар сатҳи 24,8% гӯшт, 23,4% шир, 43,0% тухм метавонад истеъмоли онро ҷуброн кунад. Дар соҳаи чорводорӣ ва соҳаҳои ба он алоқаманд, аксарияти сокинони деҳот кор мекунанд, ки дорои воситаҳои асосӣ мебошанд ва ҳиссаи маҳсулотро истеҳсол мекунанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти минтақаи тадқиқшуда аз рӯйи соҳаҳои хоҷагии халқ тамоюли афзоиш дорад. Масалан, дар соли 2015 ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии вилоят ба 11,381,6 миллион сомонӣ расид, ки ин нисбат ба нишондиҳандаи соли 2014 364,6 миллион сомонӣ зиёд аст.

Ҳиссаи шир дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии минтақа дар сатҳи 6,8% қарор дорад ва тамоюли афзоиш дорад. Ҳамин тариқ, дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 дар соҳаи кишоварзӣ аз 31314,7 ҳазор сомонӣ то 33456,3 ҳазор сомонӣ ё 6,8% афзоиш ёфтааст. Чорводорӣ сарчашмаи асосӣ мебошад, ки дар атрофи он тамоми маҷмӯи хоҷагии халқи соҳаҳои баррасишуда ташаккул меёбанд. Он боиси рушди саноати гӯшту шир, хӯрокворӣ ва қаннодӣ мегардад.

Аз ин рӯ, маҷмӯи маҳсулоти аз чорводорӣ ҳосилшуда як қисми ҳосили маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро дар вилояти Хатлон ташкил медиҳад, ки ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ шомиланд. Истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ тамоюли афзоиш дорад ва дар соли 2015 маҳсулоти ин соҳа ба 3617,3 миллион сомонӣ расид, ки нисбат ба соли 2014 9,5% зиёдтар аст. Афзоиши ҳаҷми истеҳсол дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ ба даст оварда шудааст. Аммо, дар соли 2015 дар хоҷагиҳои деҳқонии минтақа ҳиссаи маҳсулоти умумӣ дар муқоиса бо соли 2014 0,2% коҳиш ёфтааст. Инчунин, ҳиссаи шир дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ 0,8% коҳиш ёфтааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омили асосии бордорандаи рушди чорводории ширӣ дар вилояти Хатлон норасоӣ ва сифати пасти хӯроки онҳост. Дар сохтори арзиши аслии шир 65,0%-ро хӯроки чорво ташкил мекунад [9,с.29]. Бояд қайд кард, ки «... яке аз муваффақтарин кластерҳои чорводорӣ дар Россия, ба ақидаи бисёре аз коршиносон

кластери коркарди маҳсулоти гӯшти вилояти Саратов мебошад, ки 130 корхонаро оид ба истеҳсоли гӯшт муттаҳид мекунад, ки аз онҳо 7 корхона дорои иқтидори истеҳсолӣ барои коркарди аввалияи чорво мебошанд. Як қатор корхонаҳои калон, миёна ва хурд ба коркарди гӯшти хом машғуланд. Аммо, ҳаҷми асосии маҳсулотро истеҳсолкунандагони калон истеҳсол мекунанд: ҶДММ «Агротек», ҶДММ «Дубки», ҶДММ Минтақаи эко-маҳсулоти минтақаи Волга». Онҳо ҳамчун асоси ташкилӣ ва иқтисодӣ дар фаъолияти кластери коркарди саноатии маҳсулоти гӯштӣ амал мекунанд. Мавҷудияти миқдори кофии захираҳои молиявӣ ба онҳо на танҳо ташкили истеҳсолоти худӣ, балки ташкили занҷирҳои савдо ва тақсимотро таъмин мекунанд. Онҳо дар 30 минтақаи Россия ва дар кишварҳои хориҷи наздик намояндагиҳои худро доранд …» [10].

Қазоқистон «... барои рушди кластери гӯштӣ вилоятҳои Қазоқистони шимолӣ, Қазоқистони Ғарбӣ, Актюбин, Павлодар , барои кластерҳои ширӣ - вилоятҳои Караганда ва Алмаато бештар омода ҳастанд. Таъсиси кластерҳо дар Қазоқистон барои ноил шудан ба ҳадафҳои муттаҳид намудани саъю кӯшиши истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва коркардкунандагони маҳсулоти чорводорӣ барои афзун намудани истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир нигаронида шудаанд. Фаъолияти онҳо бояд на танҳо ғанигардонии бозори молро таъмин кунанд, балки содиротро низ зиёд кунад. Дар шароити муосир ширкатҳои стрейдингӣ барои пешбурди маҳсулот таъсис дода шудаанд, ки вазифаҳои онҳо аз муайян кардани самтҳо ва логистикаи фурӯши маҳсулоти тайёр дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ, ташаккули сиёсати маркетингӣ оид ба содироти маҳсулоти чорводорӣ таҳти бренди ягона иборат аст» [11,с.18]. Интихоби стратегияҳои нави рушди кластери чорводорӣ дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ (Дания, Олмон, Маҷористон ва ғайра) ҳалли як қатор вазифаҳои ба ҳам алоқамандро таъмин мекунад, ки иборатанд аз:

- ҳавасмандгардонии пешрафти маҳсулоти ниҳоӣ ба бозори дохилӣ ва содироти маҳсулоти ширӣ;
- татбиқи технологияҳои пешқадам ва истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот;
- пешрафти бренди ягонаи иштирокчиёни кластер ва рушди иқтидори кадрӣ;
- татбиқи махсусгардонӣ ва стандартизатсияи дохила, кам кардани харочот барои татбиқи инноватсия ва ғайра.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи сиёсати кластерӣ дар соҳаи чорводории кишварҳои тараққикарда ва тараққикардаистода нишон медиҳад, ки кластер воситае мебошад, ки барои афзалиятҳои рақобатӣ истифода бурда мешавад. Мавҷудияти омилҳои истеҳсолоти ба ҳам наздик ва дастгирикунандаи соҳаҳо, афзоиши талабот, рақобат ва кооператсияи байни субъектҳои он, кумаки фаъоли давлат, маҳсулнокии соҳаҳои таълимӣ ва илмӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки ташкили кластерҳои минтақавӣ муваффақона ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н.Н. Некрасов. -2-е изд. -М.: Экономика, 1978. -С.19.
2. Ткач А.В. Необходимость развития кооперации в решении продовольственной проблемы и опциональных вопросов / А.В. Ткач, Ю.А. Угромова // Экономика сельскохозяйствен-ных прирабатывающих предприятий. -М.: «Колос», 2001. -№4. -С.16.
3. Лужков Ю.М. «Золотая осень – 2002» на ЭВМ / Ю.М. Лужков // Экономика сельскохозяйственных и прирабатывающих предприятий. -М.: «Колос», 2001. - №1. – С. 59-60.
4. Голубева Л.В. Новый технологии обогащенных молочных продуктов. Монография / Л.В. Голубева. -Воронеж, 2013. – 104 с.
5. Дойков, В.В. Рынок мяса и мясопродуктов / В.В. Дойков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2007. -№7. -С.7–9.
6. Климченков В.Ф. Организационно-экономические основы промышленного скотоводства / В.Ф. Климченков. -Л.: Лениздат, 1978. -192 с.
7. Гончаров, В.Д. Проблемы инновационного развития продовольственного комплекса / В.Д. Гончаров, С.В. Котеев. -М.: Энциклопедия российских деревень, 2012. – 184 с.
8. Хухрин А.С. Развитие аграрных кластеров в Российской Федерации: проблемы и решения / А.С. Хухрин, О.И. Бундина // Экономика, труд, управления в сельском хозяйстве. -М., 2010. -№3(4). -С.10-13.
9. Народное хозяйство Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, 2011-2016. -С.25-29.
10. Научная библиотека Кибер Ленинка: [Электронный ресурс]. http//cyberleninka.ru. Формирование агропромышленных кластеров в мясном подкомплексе на уровне региона.
11. Молдашев А.Б. Механизм создания и функционирования территориально-отраслевых кластеров в АПК Казахстана / А.Б. Молдашев, Г.У. Акимбеков // Отчет о научно-исследовательской работе в АПК Казахстана. -Алма-Ата, 2006. - С.14-19.

РУШДИ КЛАСТЕРИ МИНТАҚАВИИ МАҲСУЛОТҲОИ ГӮШТУ ШИР: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГӢ

Дар шароити бозор, пеш аз ҳама, дар шароити ҷаҳонишавӣ баландравии сифати истеҳсоли маҳсулоти гӯшту шир ба вукӯъ омада, нишондиҳандаи асосии сифати маҳсулот дар чорводории гӯштӣ фарбеҳии чорво , мебошад, ки аз бисёр ҷиҳат аз маҳсулнокии парвариши чорво барои гӯшт маҳсуб меёбад. Аз рӯи ақидаи

муаллифон, кластер низоме мебошад, ки ба таркиби он ташкилотҳои дорои мақтаҳои гуногун дохил мешаванд, ки як ва ё якчанд сектори иқтисодро хизматгузорӣ менамоянд. Мақсади асосии ташаккули кластери минтақавии гӯшту шир аз он иборат мебошад то маҳсулоти тайёри гӯштиро то истеъмолкунанда бо хароҷот ва талафоти камтарин дастрас намоянд. Яке аз вазифаҳои асосии таъсиси кластери гӯшту шир афзунсозии даромад ва суботи иқтисодии корхонаҳо оиди истеҳсоли гӯшту шир мебошад, ки ба таркиби он дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: кластер, рушд, кластери гӯшту шир, маҳсулоти гӯштӣ, маҳсулоти чорводорӣ, маҳсулнокӣ.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ МЯСО - МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В условиях рынка, прежде всего, в условиях глобализации происходит повышение качества производства мясо-молочной продукции, основным показателем качества продукции в мясном животноводстве является упитанность скота, которая во многом зависит от продуктивности выращивания животных на мясо. По мнению автора, кластером называется система, в состав которой входят организации разного профиля, обслуживающие один или несколько секторов рынка. Основная цель формирования регионального мясо- молочного кластера заключается в том, чтобы довести готовую мясную продукцию до потребителя с наименьшими потерями и затратами. Одной из основных задач создания регионального мясо-молочного кластера является увеличение прибыли и экономической стабильности предприятий по производству мяса-молоко, входящих в его состав.

Ключевые слова: кластер, развитие, мясо-молочной кластер, мясная продукция, продукция животноводства, продуктивность.

USTOCHICHOOGO REGIONAL REGIONAL MASO - MEDICAL PROCEDURE TECHNICAL AND METHODOLOGICAL INSPECTION

The global marketplace is well-positioned in the ways of globalization, and in the emergence of high-quality products in the marketplace. The author is clustered in a cluster, a compilation that translates into different profiling profiles, the odd or multiple sectors of the market. Regional Crop Formation - a clustered paste in large volumes, so that there is a good supply of nutritional products to the poor. From a simple task-oriented regional clustering, the clusters of clusters are evolving into an equilibrium device and economic stability predicted by the myocardium.

Key words: clusters, development, meadow-clusters, meat products, products production, productiveness.

Сведения об авторах: ***Махмадизода Файзали Бачабек*** - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, кандидат экономических наук, соискатель (докторант). **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. E-mail: **fmakhmadiev.1986 @mail.ru**
Саидов Бехруз Муминович - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. Телефон: **900-62-61-55**
Убайдуллоева Фируза Авсаторовна - Институт экономики и демографии АН РТ, соискатель. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни 44. Телефон: **(+992) 880-18-78-02**

Information about the authors: ***Mahmadizoda Fayzali Bachabek*** - Institute of Agricultural Economics of the Tashkent Agricultural Academy, candidate of economic sciences, applicant (doctoral candidate). **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayot-Nav street, 306. E-mail: **fmakhmadiev.1986 @ mail.ru**
Saidov Behruz Muminovich - Institute of Agricultural Economics of the Academy of Agricultural Sciences, applicant. **Address**: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayot-Nav street, 306. Phone: **900-62-61-55**
Ubaidulloeva Firuza Avsatorovna - Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, applicant. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Aini 44

УДК 330.341

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРИИ АҲОЛӢ

Назаров Т.Р. Қаландаров Р.Ш.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бехатарии озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат ва меҳвари асосии сиёсати иқтисодии давлат ва ҳукумат ба ҳисоб меравад. Чунончи Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон дар Иҷлосияи 63-юми СММ баромад намуда, се масъалаи асосиро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун масъалаҳои аввалиндараҷа ва глобалӣ арзёбӣ намуд:

1) Тағйирёбии иқлим дар рӯйи замин;

2) Таъмини бехатарии озуқаворӣ;

3) Истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи аз забони англисӣ оварда шудаи «food sekurity» ҳамчун бехатарии озуқаворӣ ва ё таъмини озуқаворӣ тарҷума карда мешавад. Варианти дуюми тарҷумашуда нисбатан аниқу дақиқ мазмуни ин мафҳумро дар бар гирифта, метавонад таъмини кафолати ҷисмонӣ ва иқтисодии дастрас будани маҳсулоти озуқавориро барои ҳар як шахс дар бар гирад [1,с.12]. Аз ин рӯ, дар бораи мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ақида ва фикрҳои мухталиф вуҷуд доранд. Масалан, ба ақидаи баъзе аз олимон мафҳуми бештар истифодашавандаи бехатарии озуқаворӣ чунин мебошад: «Бехатарии озуқаворӣ вазъи иқтисодие мебошад, ки дар он кафолати таъмини дастрасии озуқаворӣ барои аҳолӣ дар дилхоҳ вақт ва бо он миқдоре, ки барои зиндагии фаъол ва

солим зарур аст, муайян карда мешавад». Дар маҷмӯъ ҳар як муҳаққиқ ба таври худ мафҳуми бехатарии озуқавориро дарк намуда, онро шарҳ медиҳад. Дар як нуқта қариб ҳама таҳқиқотчиён ҳамфикр мебошанд, ки он чунин аст: «Бехатарии озуқаворӣ таъмини муътадили аҳолӣ бо маҳсулоти озуқа бо назардошти талаботи имконияти пардохткунӣ мебошад» [2,с.121].

Имконияти ба даст овардани озуқаи қофӣ ва сифатнокро бояд ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ дошта бошад. Ба вуҷуд овардани чунин шароит вазифаи ҳар як давлат мебошад, ки барои саломатии миллат, нигоҳдорӣ ва баландбардории генофонди он бояд мусоидат намояд. Аз ин рӯ, ҳар як давлати алоҳида бояд дар асоси оқилона истифода бурдани захираҳои табиию меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсоли худӣ аҳолиро бо озуқаи сифатнок ва бехавф мувофиқи меъёри муқараргардидаи тиббӣ таъмин намояд ва барои муҳлати муайян (аз номусоидии обу ҳаво, хушксолӣ, кам шудани ҳосил дар давраи муайян, қатъ гаштани воридот бо сабабҳои гуногун) захираи худро дошта бошад [3,с.12].

Бояд қайд намуд, ки бехатарии озуқаворӣ ва ғизо ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқавории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, бехатар будан аз ҷиҳати иҷтимоию фарҳангӣ) мавҷуд ва дастрас бошад ва ҳама барои таъмини ҳаёти солим аз чунин озуқавориҳо қаноатмандона истеъмол карда тавонанд. Умуман, бехатарии озуқаворӣ аз чор унсури асосӣ - ҳолати ғизо, истеъмол ва ҳазм, дастрасӣ ба озуқа ва мавҷуд будани он иборат аст.

Ҳолати ғизо ба миқдори кофӣ вуҷуд доштан ва ба таври воқеӣ дастрас будани ғизои бехавф ва мувофиқат намудани он ба ратсиони меъёри хӯрока асос меёбад.

Истеъмол ва ҳазм. Донистани ҳолати саломатӣ ва шароити тозагӣ (санитарӣ) барои он зарур аст, ки организми инсон озуқавориро истеъмол ва ҳазм карда тавонад.

Дастрасӣ. Ҳамаи хонаводаҳо ва аъзои онҳо барои харидории миқдори зарурии озуқаворӣ (аз ҳисоби истеҳсолоту харид ва ёрдамию кумакҳо) ба қадри кофӣ маблағ доранд.

Мавҷуд будан. Бехатар ва дар сатҳи кофӣ вуҷуд доштани озуқаворӣ, чи аз ҷиҳати миқдор ва чи аз ҷиҳати сифат.

Устувории доимо мавҷуд ин дастрас будан, истеъмол ва ҳазм кардани хӯрокворӣ мебошад ва агар озуқаворӣ мунтазам дастрас набошад, баъзе шахсон аз норасоии доимӣ ё муваққатии озуқаворӣ азият мекашанд. Муаммоҳои таъмини муътадили бехатарии озуқавории аҳолӣ ҳамеша дар мадди назари давлат қарор дорад. Ин муаммо дар се даҳсолаи охир яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ва рӯзмарра миёни дигар муаммоҳои глобалӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатто чуни асосҳо вуҷуд доранд, ки онро дар қатори муаммоҳои харобшавии захираҳои тамомшаванда ва ифлосшавии муҳити зист ба масъалаҳои аввалиндараҷа дохил кардан мумкин аст, зеро ҷиҳати пешгирии он барои инсоният аллакай вақти кам боқӣ мондааст. Муаммоҳои бехатарии озуқаворӣ боз ба он хотир яке аз масъалаҳои глобалӣ ба ҳисоб меравад, ки дар даҳсолаи охир инсоният ба муаммоҳои харобшавии замин ва паст гардидани ҳосилхезии он, ифлосшавии захираҳои обӣ, паст гардидани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ рӯ ба рӯ шуда истодааст. Аз тарафи дигар, шумораи аҳолӣ дар кураи замин рӯз аз рӯз зиёд гардида, ҳамаи ин боиси мураккаб гардидани муаммоҳои таъминоти аҳолӣ бо маводи озуқа мегардад [3,с.15].

Инсон он рӯзе, ки ҳамчун фарди табиат ва ҷамъият ба вуҷуд омадааст, дар наздаш проблемаҳои муҳимми зиндагӣ вуҷуд дошт. Ӯ доимо кӯшиш намудааст, ки онҳоро оқилона ба манфиати хеш ҳал намояд. Имрӯз низ он проблемаҳое, ки тӯли ҳазорсолаҳо ҳалталаб буданд, аз қабили таъминот бо озуқаворӣ ва манзил ҳамчун проблемаҳои глобалии дунё боқӣ мондаанд. Дар ҳама давру замон таъминоти аҳолӣ бо озуқа ва манзил вазифаи аввалиндараҷаи давлат ба ҳисоб мерафт ва меравад. Чунки он як қисми асосии бехатарии давлат ба ҳисоб рафта, таъминсозандаи устувории ҷомеа аст. Чаро имрӯзҳо мавзӯи бехатарии озуқаворӣ ин қадар тез ва барои аксар давлатҳои ҷаҳон шадид гардидааст? Ҳатто дар давлатҳои мутараққӣ ин масъала мубрам гардидаст, ҳол он ки 30-40 соли охир гӯё ин масъала барои мардуми ҷаҳони пешрафта то абад ҳал шуда менамуд ва, ҳамзамон, барои кишварҳои рӯ ба инкишоф мушкилии умрбод буд. Умуман, бехатарии озуқаворӣ чиро мегӯянд? Дар таъмини бехатарии озуқаворӣ омилҳои зерин хеле муҳимманд.

Аз сифати озуқа сар карда то дараҷаи истеъмол:

- дараҷаи истеъмол;
- сифат ва сохтори хӯрока;
- дастрасии физикӣ ва иҷтимоӣ;
- худтаъминкунии мамлакат бо озуқавории сатҳи қобили қабули воридоти озуқаворӣ;
- ташкили захираҳои давлатии озуқаворӣ (барои ҳолатҳои фавқулода, ҷангҳо, эпидемияҳо);

- зарурияти ёрмандии озуқавории табақаҳои камбизоати аҳолӣ;
- талабот ба озуқаворӣ;
- сатҳи даромадҳои аҳолӣ;
- рақобатпазир будани маводи озуқаворӣ [3,с.130].

Бори аввал дар таърихи давлатдории навини мо масъалаи бехатарии озуқаворӣ солҳои 90-уми қарни гузашта рӯйи кор омад. Дар шароити канда шудани иқтисоди мероси Шӯравӣ ва натиҷаи он яку якбора паст рафтани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, мушкилоти деҳқонон дар ҳамлу нақли маҳсулоти парвариш намудаашон дар дохили ҷумҳурӣ ва расонидани он то бозор, афзун шудани воридоти маҳсулоти озуқаворӣ бо нархҳои демпингӣ бехатарии озуқавории Тоҷикистонро дар ҳолати ноамнӣ қарор дод.

Давлат бояд дар асоси оқилона истифода бурдани захираҳои табию меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсолот аҳолиро бо озуқаи сифатнок мувофиқи муқарраргардидаи тиббӣ таъмин намояд ва барои муҳлати мӯайян (аз номусоидии обу ҳаво кам шудани ҳосил дар давраи мураккат, қатъ гаштани воридот бо сабабҳои гуногун) захираи худро дошта бошад.

Аз ин рӯ, ташкилотҳои байналхалқӣ (ФАО, ООН, ЮНЕП ва ғ.) диққати асосиро ба таъминоти бехтарии озуқаворӣ дода истодаанд. Дар ҳазорсолаи сеюм афзоиши аҳолӣ дар рӯйи замин идома ёфта, таъминоти аҳолиро бо маводи озуқа боз ҳам мушкилтар мегардонад. Масалан, мувофиқи маълумотҳои СММ аҳолии кураи замин айни замон 7,3 малрдро ташкил дода, ин нишондиҳанда метавонад то соли 2050 то 10 млрд расад [2,с.13].

Албата, ин муаммоҳо ҳамчун масъалаҳои муҳимтарин дар арсаи байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд ва агар дар сатҳи локалӣ, яъне дар доираи минтақа ва иқтисоди миллии ҷумҳурӣ баҳогузорӣ намоем, ба ҳамагон маълум аст, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чор масъала ба сифати самтҳои стратегӣ ва муҳимтарини рушди устувори иқтисодӣ арзёбӣ гардидаанд. Инҳо баромадани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил доданӣ ҷумҳурӣ ба кишвари транзитӣ; таъминоти бехатарии озуқаворӣ ва худтаъминкунии озуқа; истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва таъмини шуғли маҳсулнокии аҳолӣ мебошанд. Аллакай дар ин самтҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баъзе комёбиҳо муваффақ гардидааст. Новобаста аз дастовардҳои аниқу дақиқ ҳалли ин муаммоҳо дар даҳсолаҳои наздик ҳамчун самтҳои ояндадори стратегии рушди иқтисодии мамлакат боқӣ хоҳанд монд. Дар шароити ҳозира ҳалли таъминоти бехатарии озуқаворӣ ҳамчун яке аз низомҳои муҳимми пешбурди зиндагӣ ба ҳисоб рафта, дар қатори ҳалли вазифаҳо дар соҳаи мудофиаю бехатарии умимиқтисодӣ нақши ниҳоят муҳимро мебозад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Ҷумҳуриии Тоҷикистон дар масъалаи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани ҷумҳури бо кишвари транзитӣ ба баъзе аз комёбиҳои назаррас муваффақ гардидааст. Ин дар сохтану ба истифода додани роҳҳои хусусияти минтақавӣ ва байналмилалли дошта, сохтани нақбҳо пулҳо ва дигар низоми инфрасохторӣ мебошад, ки дар солҳои охир бараъло ба чашм расида истодааст. Масалан, дар даҳ соли охир барои раҳо намудани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва баромадан ба бандарҳои обии ҷаҳонӣ 23 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии қариб 3,2 млрд сомонӣ амалӣ карда шудааст, ки 17 тои он ба солҳои 2006-2013 рост меояд. Дар ин давра ҳамчун сохтмони нақбҳои мошингарди Дӯстӣ ё худ Шаршар бо дарозии 2223 метр, Шаҳристон бо дарозии беш аз 5 км ва Чормағзак бо дарозии қариб 5 км ба поён расиданд. Дар ин муддат танҳо дар болои дарёи Панҷ миёни Тоҷикистону Афғонистон панҷ пули азим дар мавзеъҳои Ишкошим, Панҷи Поён, Ванҷ, Дарвоз ва ноҳияи Шамсиддин Шоҳин сохта шуда, мавриди истифода қарор дорад. Як нуқтаро метавон қайд намуд, ки маҳз тавассути ин чорабиниҳо савдои молу маҳсулот миёни Тоҷикистону Афғонистон тайи солҳои охир зиёда аз 1000 баробар афзоиш ёфтааст. Дар масъалаи таъмини шуғли маҳсулнокии аҳолӣ бояд гуфт, ки дар ҳолати ҳалли дигар масъалаҳои зикршуда, ҷойҳои нави корӣ пайдо шуда, аҳолии ҷумҳурӣ бо ҷойи кор таъмин гардиданд ва дар маҷмӯъ, шуғли доимии аҳолӣ низ таъмин хоҳад гашт.

Аз 7,3 млрд. 1,5 миллиардаш дар мамлакатҳои тараққикарда, ки сатҳи даромадашон ба сари аҳолӣ баланд мебошад, зиндагӣ мекунад. Тақрибан 3,2 млрд. одамони дигар ба сатҳи даромадашон ба ҳар сари аҳолӣ миёна ва зиёда аз 2,6 млрд. одамони дигар сатҳи даромадашон ба ҳар сари аҳолӣ паст ҳаёт ба сар мебаранд. Аз ин миқдор тақрибан 800 миллион одамон дар ҳолати гуруснаги доимӣ қарор доранд. Ин дар ҳолате мебошад, ки шумораи аҳолии рӯйи замин 7,3 млрд-ро ташкил дода, дар ҳолати афзоиши аҳолӣ ба 10 млрд (то соли 2050), нишондиҳандаи одамоне, ки дар ҳолати гуруснагии доимӣ қарор доранд, метавонад ба 1,5 млрд афзоиш ёбад. Агар ба замми ин муаммои зиёд гардидани шумораи гурезагон аз давлатҳои Араб (ба мисоли Ливия, Миср (Египет), Ироқ, Яман, Сурияро)-ро бо давлатҳои Аврупо (Венгрия, Фаронса, Олмон, Британияи кабир ва ғ) дар натиҷаи ҷангҳои шаҳрвандӣ ва нооромиҳои сиёсии ин кишварҳо ва зиёд гардидани

шумораи гуруснагон таҳил карда бароем, пас, тасаввур намоед, ки масъалаи таъминоти аҳолӣ бо маводи озуқа адр оянда то кадом дараҷа душвор хоҳад гардид.

Ҳар як сокини кураи заминро ба ҳисоби омори ҷаҳонӣ барои зиндагии худро пеш бурдан ба ҳисоби миёна дар як шабонарӯз аз 2400 то 2800 ккал маводи ғизоӣ лозим мешавад. Вақте ки инсон дар як шабонарӯз аз 1800 ккал камтар маводи ғизоӣ истеъмол менамояд, ӯро гурусна гуфтан мумкин аст. Агар ин нишондиҳанда аз 1000 ккал дар як шабонарӯз пас фарояд, аллакай ораганизми шахс бо сабаби меъёри истеъмолии худро нагирифтан ба бемории ҷисмонӣ дучор мешавад. Мувофиқи баъзе сарчашмаҳо нишондиҳандаи меъёри истеъмоли хӯрока дар соли 1930 2100 ккал, дар соли 1960-2200 ккал, дар соли 90-уми асри гузашта 2300 ккал ва дар шароити ҳозира аз 2400 ккал зиёдтар дар як шабонарӯзро ташкил медиҳад. Дар мамлакатҳои тараққикарда ин нишондиҳанда то 3300-3400 ккалория дар як шабонарӯзро ташкил дода, сабаби аз ҳад зиёд истеъмол намудани маҳсулотҳои ғизоӣ мегардад, ки метавонад одамонро ба фарбеҳшавӣ оварда расонад [3,с.303].

Дар ҳолати камчинии озуқа дар бозори ҷаҳонӣ нархҳо ба маҳсулотҳои озуқаворӣ афзуда, муаммоҳои иқтисодию иҷтимоиро ба миён меоранд. Буҳрони охирини ҷаҳонии озуқаворӣ ва буҳрони молиявии ҷаҳонӣ, ки оҳиста-оҳиста ба буҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ мубаддал гашта истодааст, ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ зарбаи ниҳоят ҷиддӣ расонида, миқдори гуруснагонро аз 1 млрд. одам ҳам зиёд гардонида истодааст. Эрик Холт-Хименс дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки «боду ҳаво номусоид, нархҳои баланд ба захираҳои нафт (ба назардошти дар солҳои охир паст гардидани нархҳо ба захираҳои нафт), сӯзишвории биологӣ ва ба таври сунъӣ боло рафтани нархҳо пайдошавии муаммоҳои мураккаби бевоситаи низомӣ ба шумор мераванд. Сабабии асосии буҳрон ба низоми глобалии озуқаворӣ алоқаманд буда, дар ҳар ҳолат ба дараҷаи таҳдиди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оварда мерасонад» [6,4]. Сабаби норасоии озуқавориро дар ҷаҳон ва минтақаҳои алоҳида муҳаққиқон дар ҳолатҳои зерин мебинанд:

- муносибатҳои аграрии кӯҳнашуда, ки ҳавасмандиҳои мавҷударо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ба вуҷуд оварда наметавонанд;

- сатҳи пасти дониш ва маданияти истеҳсолӣ, ки садди роҳи амалисозии технологияи муосир мегардад;

- норасоии захираҳои молиявӣ барои таҷдиди фондҳои истеҳсолӣ, мукаммалсозии агротехникӣ ва воридоти озуқаворӣ [4, 4];

Хулоса, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини бехатарии озуқаворӣ барои аҳолӣ масъалаи муҳимми рӯзмарра мебошад. Аз ин рӯ, дар сиёсати давлатии кишвар ҳалли ин масъала чун яке аз самтҳои бартаридошта арзёбӣ гаштааст. Мушкилоти бехатарии озуқаворӣ дар ҳолати ҳал нагардидан метавонад хусусияти доимиро ба худ гирифта, боиси оқибатҳои ногувор ба мисли таҳдиди ба вуҷудоии гуруснагӣ, эпидемия, кӯтоҳгардии давоми умр, носолимии насли наврас ва ғайра гарданд. Чуноне ки дар тадқиқот таъкид гардид, мубрамияти масъалаи таъмини бехатарии озуқавориро шиддати камчинии маводи озуқа дар бозорҳои ҷаҳонӣ ду чанд сохтааст. Вазифаи таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат дар худ ҷиҳатҳои зиёд ва бисёрнақшавӣ дорад. Бинобар ин, ҷиҳатҳои истеҳсолӣ-технологӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва экологии бехатарии озуқаворӣ хосса зикр гаштаанд. Чунки солимии миллат солимии ҷомеа аст.

АДАБИЁТ

1. Алтухов А.И. Национальная Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения / А.И. Алтухов. -М.: ФГУП ВО Минсельхоза России, 2006. - 12 с.
2. Бурдюков П.Т. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности / П.Т. Бурдюков, Р.З. Сетгалиев. - М., 1999. - 121 с.
3. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ / Ҳ.Р. Исайнов. –Душанбе: Ирфон, 2018. – 270 с.
4. Лестер Р. Браун. Экоэкономика: Как создать экономику, сберегающую планету / Лестер Р. Браун // Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна; пер. с англ. -М.: Издательство Весь Мир, 2003. -303 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Шарқи озод, 2018. - 45 с.
6. Holt-Plimenez EI The wood Crisis // PoliticyBrief/ October 2008. -№16. -P.4.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРИИ АҲОЛӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои бехатарии озуқаворӣ, таъмини муътадили аҳолӣ бо маҳсулоти озуқа ва ҳаёти солим, истеъмол намудани маҳсулотҳои ғизоӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва таъсири бевоситаи онҳо ба рушди сармояи инсонӣ ва сатҳу сифати зиндагии мардум таҳлил шудааст. Дар шароити ҳозира ҳалли таъминоти бехатарии озуқаворӣ ҳамчун яке аз низомҳои муҳимми пешбурди зиндагӣ ба ҳисоб рафта, дар қатори ҳалли вазифаҳо дар соҳаи мудофиаю бехатарии умимиқтисодӣ нақши ниҳоят муҳимро мебозад. Инчунин, маълумоти мухтасар оиди сарчашмаҳои нишондиҳандаи меъёри истеъмоли хӯрока дар солҳои гузашта ва муқоисаи он бо вазъи кунунии мамлакат оварда шудааст. Дар мақола сабабҳои норасоии озуқавориро дар ҷаҳон ва минтақаҳои алоҳида ва роҳу усулҳои ҳалли он, инчунин, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар ин самт дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: бехатарии озуқаворӣ, таъмин, маҳсулот, аҳолӣ, истеъмол, хурокворӣ, зироат, ҳосилнок, сифат, хӯрокворӣ, захираҳо, ифлосшавӣ, маҳсулнокӣ, тиббӣ, гурӯснагӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

В этой статье анализируются вопросы продовольственной безопасности, стабильного обеспечения населения продовольственной продукцией и здорового образа жизни, потребления продуктов питания, повышения эффективности производства и их непосредственного влияния на развитие человеческого капитала, уровень и качество жизни населения. В настоящее время решение обеспечения продовольственной безопасности рассматривается как одна из важных систем ведения жизни, а также играет существенную роль в решении задач в области национальной экономической безопасности. Также краткая информация об источниках нормы потребления продуктов за прошедшие годы и их сопоставлении с нынешней ситуацией в стране. Особое внимание уделяется рассмотрению потенциала законодательных актов в области производства в разных странах мира и отдельных регионах, путей и способов его разрешения, а также опыта зарубежных государств в этом направлении.

Ключевыеслова: продовольственная безопасность, обеспечение, продукт, пища, население, собирать, линейный, качество, ресурсы, загрязнение, стратегическое, устойчивый, медицина, похищение.

ENSURING FOOD SECURITY OF THE POPULATION

This article analyzes the issues of food security, stable food supply and healthy lifestyle, foodconsumption, improving production efficiency and their direct impact on the development of human capital, the level and quality of life of the population. Currently, the decision to ensure food security is considered as one of the important systems of life, and also plays a significant role in solving problems in the field of national economic security. Also, a brief information on the sources of feed consumption rates over the years and their comparison with the current situation in the country. Special attention is paid to the consideration of the potential of legislative acts in the field of production in different countries and regions, ways and means of its resolution, as well as the experience of foreign countries in this direction.

Key word: food safety product food, the population consumption agriculture, to collect state line land quality globa resources pollution sustainable presented range medicine.

Сведения об авторах: ***Назаров Тохир Рустамович*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **938-10-10-71.** E-mail: **toxir93@mail.ru**
Каландаров Рахматулло Шарифджонович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **985-94-74-85**

Informathion about the authors: ***Nazarov Tohir Rustamovich*** **-** Tajik National University of Finance and Economics, Assistant of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Addres:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: **93-810-10-71. toxir93@mail.ru**
Kalandarov Rahmatullo - Tajik State University of Finance and Economics, Assistant of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14

УДК 225.165:12 (96.1)

РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ТАЪМИНИ ҲАДАФИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғафорова М.С.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018 дар кишвар Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шуд.“Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳимми бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин, муаррификунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Ин ташаббус имконият медиҳад, ки аҳолии махсусан деҳот бо шуғли муайяне банд шаванду соҳиби даромадҳои иловагӣ ба буҷети оилавии худ гарданд” [3]. Сайёҳиро ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта, Ҳукумати мамлакат барои баркароршавӣ ва рушди туризми байналхалқӣ дар малакат, ташкили ташрифории туристони хориҷӣ, беҳтар намудани вазъи инфрасохторҳои туристӣ ва, инчунин, барои табдил додани Тоҷикистон ба минтақаи ҷаҳонии туристӣ як қатор чорабиниҳоро мавриди истифода қарор дод. Вобаста ба ин дар солҳои охир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шабакаи туризми байналхалқӣ мавқеъ ва имкониятҳо пайдо гардиданд.

Ҳамин тавр, мувофиқи рақамҳои оморӣ дар даврaҳои солҳои 1991 то 1995 ба Тоҷикистон ташрифи туристон мушоҳида намегардид, аммо баъди ташкил шудани фирмаҳои туристии миллӣ дар ҷумҳурӣ шумораи онҳо зина ба зина афзоиш ёфта истодааст (солҳои 1996 700 сайёҳ; 1997 -2100; 1998 -3190; 1999 -4500; 2000 -7673; 2001 -5200; 2002 -6314; 2003 -13000; 2004 -14297; 2005 -14437; 2006 -29584; 2007 -50692). Ҳоло шумораи туристон дар соли 2017 тақрибан то ба 620 ҳазор омада расидааст. Афзоиши шумораи

туристони хориҷӣ дар ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, бо воситаи сиёсати беруна ва дохилаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои бадастории сулҳ, ягонагии миллӣ, устувории сиёсӣ дар мамлакат, гузаронидани бомуваффақияти реформҳои иқтисодӣ амалӣ гардонида шуда истодааст [1,с.291]. Иштироки ҳарсолаи фирмаҳои туристии ҷумҳурӣ дар кори ярмаркаҳои туристии байналхалқӣ, аз ҷумла дар Берлин, Шанхай, Теҳрон, Алмаато, Ташкент, Москва, нашри рекламаи маҳсулот, кушодани саҳифаҳои махсусгардонидашуда дар шабакаи Интернет, мавқеи фаъоли намояндагони ҷумҳурӣ дар конфронсҳо ва чорабиниҳое, ки бо хатти ТУТ гузаронида мешаванд, ба мустаҳкамгардии имиҷи Тоҷикистон дар хориҷа ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд оварда.

Қайд намудан зарур аст, ки дар шароити ҳозира фаъолияти ин ташкилотҳои системаи туризм бо хусусиятҳои гуногун аз ҳамдигар пурра бартарӣ доранд. Қисми зиёди корхонаҳои дар соҳаи туризм фаъолияткунанда, бевосита ба ташкили сафарҳо ба хориҷа барои шаҳрвандоне, ки мақсадҳои тиҷоратӣ доранд машғул мебошанд. Дар қатори онҳо чунин корхонаҳо, монанди: «Таҳмина», «Бунёд», «Тоҷикавиатур», «Спутник», «Хушнуд», «Кафолат» мебошанд. Ба масъалаҳои ташкили туризми байналхалқӣ, ки омаду рафти туристони хориҷиро дар Тоҷикистон таъмин менамоянд.

Корхонаи воҳиди давлатии «Сайёҳ», Ҷамъияти саҳомии «Интурист Тоҷикистон», Ҷамъияти саҳомии «Алп-Наврез» ва ғайра машғуланд. Дар ҷумҳурӣ айни замон бештар аз 65% иншооти санаторию истироҳатӣ ва самти туристидошта барқарор гардида, қариб 35 минтақаҳои ҳусусӣ бунёд шудаанд, ки барои ташкили истироҳату табобати шаҳрвандони Тоҷикистон, шуғли аҳолӣ ва ҷалби сармоягузории ватанӣ дар инфраструктураи номбурда шароити воқеиро ба вуҷуд меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон даромади аз ҳама бештарро (зиёда аз 80%) аз фаъолияти ташкилотҳои туристии дар самти туризми хориҷшаванда коркунанда ба даст меорад, туризми воридшаванда 8% ва туризми дохилӣ 12%-и даромадҳоро медиҳад [2].

Дар давраи солҳои 1996 то 2000 миқдори ташкилотҳои туристӣ амалан афзоиш наёфтааст, ки он, пеш аз ҳама, ба арзиши баланди литсензия барои дарёфти ҳуқуқ барои фаъолияти туристӣ вобаста буд. Баъд аз қабули низомнома «Дар бораи тартиби литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат» соли 2002 таҳти №388, миқдори онҳо то 24 зиёд гардид, ки қисми асосии онҳоро секторҳои хусусӣ ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз 125 иншоотҳои туристӣ ва самти санаторию истироҳатӣ дорад, ки аз ҷумлаи онҳо 51 меҳмонхона, 9 санатория буда, қисми боқимондаро минтақа ва хонаҳои истироҳатӣ, базаҳои туристӣ ва лагерҳои тандурустӣ ташкил медиҳанд [6].

Аксари меҳмонхонаҳо (18) дар шаҳрҳои Душанбею Хуҷанд ҷойгиранд, 66%-и онҳо ба субъектҳои соҳибкории хурд ва танҳо чор меҳмонхона ба гурӯҳи ташкилотҳои калон тааллуқ доранд. Ғунҷоиши меҳмонхонаҳо дар яквақт тақрибан 1116 ҷойро ташкил мекунад. Тоҷикистон барои қабул ва хизматрасонии хориҷиён дорои се фурудгоҳи байналмиллалӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб ва Хуҷанд мебошад. Аз ғарб ба шарқ қаламрави Тоҷикистонро 3 шохаи роҳи оҳан бурида мегузарад, ки онҳо минтақаҳои ғарбии кишварро бо қисматҳои марказӣ, шимолӣ ва ҷанубӣ ба воситаи қаламрави давлатҳои ҳамсоя - Ӯзбекистон ва Туркманистон мепайванданд. Гуфтушунидҳои бомуваффақият оид ба ҳамкории манфиатнок бо намояндагони фирмаҳои туристии Германия, Фаронса, Ҷумхурии исломии Эрон, Қувайт ва Покистон гузаронида шуд, ки боварии туроператорҳои хориҷиро ба хизматрасонихои туристии бозори миллӣ инъикос мекунад. Ба натиҷахои зиёдкунии шумораи туристони хориҷӣ ва иҷрои дастурҳои Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон дар бораи дар оянда демократикунонии ҷамъият амал намуда, Вазорати корҳои хориҷии ҶТ пешниҳодотро оид ба сода кардани раводид, ки пештар ба зиёдшавии шумораи хориҷиён таъсири манфӣ мерасонид, дастгирӣ кард. Дар ин нақша оиди кушодани бюрои консулӣ дар фурудгоҳи шаҳри Душанбе аз тарафи Вазорати корҳои хориҷии ҶТ ба нақша гирифта шуд. Бо мақсади реклама кардани имкониятҳои нодири соҳаи туризми ҷумҳурӣ ва инкишофи ҳамкориҳои минтақавӣ моҳи октябри соли 2004 якумин ярмаркаи ҷумҳуриявии «Сайёҳат ва истироҳат» бо муваффақият гузаронида шуд. Таҳлили вазъи туризм дар Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки дар қатори шаклҳои анъанавии туризм (алпинизм, варзишию кӯҳӣ, экологӣ, маърифатӣ), инчунин, туризми конгрессию корӣ низ перспективаи муайянро дорад. Аз тарафи Ҳукумати ҶТ ба барқароркунии туризм дар мамлакат, инчунин, табобати санаторию курортӣ ва истироҳатию тандурустӣ диққати махсус дода мешавад. Айни замон дар ҷумҳурӣ 185 объекти фаъолияти туристӣ, аз ҷумла 9 муассисаи санаторию курортӣ, 51 меҳмонхона ва 125 базаи туристӣ (дар ноҳияи Варзоб 65 адад, дар дараи Ромит 40 ва дар вилояти Суғд 13) мавҷуд мебошанд, ки вазъи имрӯзаи туризмро дар ҷумҳурӣ инъикос мекунанд.

Дар қатори онҳо курорти «Хоча оби гарм» дар минтақаи зебои дараи Варзоб дар масофаи 48 км дуртар аз шаҳр мавқеъ гирифта, дар баландии 1980 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Курорт тамоми сол амал карда, барои 500 ҷойи хоб пешбинӣ шудааст. Барои мизоҷон кино, видеозалҳо, залҳои варзиши ва билярд пешниҳод шудааст. Имконияти қонеъ кардани ҳавасмандон ва талаботи дӯстдорони лижаронии кӯҳиро дорад. Арзиши роҳхат барои 24 рӯз 80 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Санаторияи «Шоҳамбарӣ» дар масофаи 26 км дуртар аз ғарби Душанбе дар водии Ҳисор воқеъ буда, дар баландии 1150 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Санатория тамоми сол амал карда, барои мизоҷон 260 ҷо дар зимистон ва 418 ҷо дар тобистон пешниҳод мекунад. Арзиши роҳхат барои 24 рӯз 65 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Хонаи истироҳати «Баҳри Қайроқум» дар масофаи 12 км дуртар аз шаҳри Хуҷанд ҷойгир мебошад. Дар давраи тобистон амал карда, барои 250 ҷойи хоб пешбинӣ шудааст. Арзиши роҳхат барои 24 рӯз 100 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Маркази байналхалқии кӯҳии туристии «Артуҷ» дар масофаи 76 км дуртар аз шаҳри Панҷакент дар ноҳияи Кули Калон ҷойгир мебошад.

Марказ истироҳатро барои дӯстдорони туризми варзишию кӯҳӣ, алпинизм, баромадан ба кӯҳро фароҳам меорад. Марказ аз моҳи май то моҳи октябр амал карда, барои 150 ҷойи хоб пешбинӣ шудааст ва тамоми шароити истироҳатиро доро мебошад. Арзиши роҳхат барои 120 рӯз 50 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Барои қабули туристони хориҷию дохилӣ дар ҷумҳурӣ меҳмонхонаҳои зерин мавҷуданд:

«Тоҷикистон» - меҳмонхона дар маркази шаҳри Душанбе ҷойгир буда, барои қабули 250 туристони дохилию хориҷӣ омодааст. Дорои тарабхона, ошхонаи миллӣ ва аврупоӣ, кабели телевизионӣ, шаклҳои нави алоқа мебошад. Аз рӯйи стандартҳои худ ба меҳмонхонаи 3-ситораӣ мувофиқ мебошад.

«Хатлон» - меҳмонхона дар шаҳри Кӯлоб ҷойгир мебошад. Имконияти қабули то 26 нафар шаҳрвандони хориҷиро дошта, дорои тарабхона ва ошхонаи милли мебошад.

«Тавҳид» - меҳмонхона дар шаҳри Хуҷанд ҷойгир буда, имконияти қабули то 20 нафар меҳмонони хориҷиро дорад ва дорои тарабхонаву ошхона мебошад. Ба меҳмонхонаи 3-ситора мувофиқат менамояд.

«Кайён» - меҳмонхона дар маркази шаҳри Душанбе дуртар аз фурудгоҳ ҷойгир буда, барои қабули 12 нафар туристони хориҷӣ пешбинӣ шудааст ва тамоми шароити зарурии зиндагӣ, хӯрок ва истироҳатро доро буда, ба меҳмонхонаи 4- ситораӣ мутобиқат менамояд.

Меҳмонхонаи фонди Оғохон «Серена» - меҳмонхонаи мазкур дар масофаи 10 км дуртар аз шаҳри Хоруғ (ВМКБ) ҷойгир мебошад. Ҳамаи имкониятҳои қабул ва хизматрасонии 18 нафар туристони хориҷиро дорад. Ба меҳмонхонаи 4- ситора мутобиқат мекунад.

Туризми байналхалқӣ соҳаи васеъ ва зуд тараққӣ карда истодаи хоҷагии ҷаҳони муосир ба шумор меравад ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни ин соҳа барои иқтисодиёти Тоҷикистон ва корхонаҳои дар ин соҳа амалкунанда аҳамияти бузург дорад, чунки ҷумҳурии мо қариб ҳамаи заминаҳоро барои ривоҷу равнақ додани соҳаи хизматрасониҳои туристӣ доро мебошад. Туризм ба афзоиши шуғл аҳолии мамлакат мусоидат мекунад. Туризми байналхалқӣ ба инкишофёбии давлатҳои алоҳида ва ба иқтисодиёти ҷаҳон таъсир мерасонад. Бо имкониятҳои васеъшавии савдои байналхалқӣ ва намуди дигари муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи маданият, маориф ва илм туризми байналхалқӣ ҳам инкишоф меёбад. Туризми байналхалқӣ имрӯз соҳаи дар ҷараёни инкишофбудаи фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар бар мегирад, дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ба соҳаи бо суръати баланд ташаккулёфтаистодаи бизнези калон мубаддал гаштааст. Ҳиссаи бизнези туристӣ наздик 6%-и маҷмӯи маҳсулоти миллии ҷаҳонӣ, 7%-и маблағгузории асосии умуми, 11%-и хароҷоти истеъмолии ҷаҳонӣ ва 5%-и ҳамаи даромадҳои андозиро ташкил медиҳад [5,с.187]. Хизматрасонии туристӣ ба баланд кардани истеҳсоли ҳаҷми маҳсулот ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад ва васеъ намудани навъҳои гуногун, инчунин, иҷро кардани тағйирёбии сохт дар истеҳсолоти мол ва хизматрасонии миллӣ мебошад. Дар натиҷаи хароҷоте, ки туристони хориҷӣ мекунанд дар давлат якум, даромади фирмаҳои туристӣ меафзояд; дуюм, таъминкунандагони мол ва хизмат меафзояд, ки дар навбати худ талабот ба мол ва хизматрасонии таъминкунандагони худ афзоиш ёфта, даромади ҳамаи соҳаҳо низ зиёд мегардад; сеюм даромади худи аҳоли меафзояд, ки ба бизнези туристӣ вобаста аст ва ин ба афзудани талаботи истеъмолкунандагон оварда мерасонад. Тибқи пешгӯии иқтисодчиён баъди соли 2000 туризм ба соҳаи содиркунандаи асосӣ дар ҷаҳон мубаддал мегардидад. Барои бисёри давлатҳо туризми хориҷӣ омили асосии болоравии иқтисодиёти миллӣ ва сарчашмаи муҳимми даромад аз содирот мебошад.

Инчунин, дар миқёси глобалӣ як қатор омилҳое вуҷуд доранд, ки ба рушди муътадили туризм, ки амалан тамоми кишварҳои минтақаи осиёимиёнагӣ ва ҷаҳонро фаро гирифтаанд, мусоидат менамоянд. Ин омилҳо афзоиши аҳолии шаҳрҳо, зиёд гардидани даромад ва вақти холӣ, сафарбарнокӣ, технологияҳои коммуникатсионӣ ва огоҳӣ дар бораи захираҳои нодири табиӣ ва фарҳангиро дарбар мегиранд.

Айни замон дар ҷумҳурӣ проблемаҳои зиёди ҳалталаби рушди соҳаи туристӣ ҷой доранд. Як қатор омилҳои объективие мавҷуданд, ки ба барқароршавии соҳа монеъ мешаванд:

1.Пеш аз ҳама, менеҷменти заиф дар худи саноати туристӣ ва ҳам дар соҳаҳои ба он омехта, инчунин, фарсудашавии фондҳои асосии дар иншооти инфраструктураи туристӣ мавҷудбуда ва корҳои рекламавии ба таври самаранок ба роҳ намонда, пеш аз ҳама, дар хориҷа мебошад.

2.Инчунин, барои инкишофи туризм шароити мусоиди ҳавасмандсозии воридшавии сармоягузориҳо ба соҳаи туризм, аз ҷумла ба туризми хориҷӣ фароҳам оварда нашудааст.

3.Воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ дар туризми ватанӣ бинобар вуҷуд надоштани кафолати бозгардонии маблағҳо, дарёфти фоида ва имконияти амалӣ намудани сиёсати дарозмуддати инвеститсионӣ душвор гардидааст.

3.Барои ҷалби сайёҳон ва истироҳаткунандагон, махсусан мавҷудияти инфрасохтори рушдёфта муҳим аст.

4.Инчунин, норасоии ниҳоят зиёди мутахассисони ботаҷрибаю касбӣ дар ин соҳа, махсусан дар зинаи миёна эҳсос мешавад.

5.Кор дар мавриди таъминоти рекламавию иттилоотӣ, пешрафти маҳсулоти туристӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ниҳоят суст ба роҳ монда шудааст.

6.Бо назардошти ҳолати баамаломада, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вақтҳои охир тадбирҳои зарурие андешидааст, ки барои тадриҷан эҳё намудани туризми дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин, ташаккули инфрасохтори он нигаронида шудааст.

Мақсади асосии инкишофи туризми байналхалқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккулёбии экологӣ ва иҷтимоӣ, самаранок ва рақобатнок будани комплекси туристӣ, ба аҳолӣ ва, инчунин, ба буҷаи давлат фоида овардани он, ки ба зиёдшавии маблағи андоз ва бо ҷои кори иловагӣ таъмин намудани қисми зиёди шаҳрвандони ҷумҳурӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ахбори Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2016.
2. Вавилова Е.В. Основы международного туризма. Учебник / Е.В. Вавилова. -2-е изд. перераб. и доп. -М.: Гардики, 2011. – 246 с.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. -Душанбе:
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2014, 2015 ва 2017.
5. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2018. -291 с.
6. Барномаи рушди сайёҳи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.03.2018 №80.
7. Менеджмент туризма. Туризм и отраслевые системы. Учебное пособие. -М: Финансы и статистика, 2011. -119с.

РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ТАЪМИНИ ҲАДАФИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллиф дар мақолаи худ мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии имкониятҳои мавзеъҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллиро дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоягузориро ба инфрасохтори сайёҳии кишвар дида баромадааст. Ба андешаи муаллиф рушди соҳаи сайёҳӣ на танҳо масъалаи иқтисодӣ, балки хусусияти иҷтимоӣ низ дорад, чунки барои қисми зиёди мардум манбаи ягонаи даромад ба шумор меравад. Ҳамчунин, муаллиф мақсади асосии инкишофи сайёҳиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самаранок ва рақобатнок будани комплекси туристӣ, ба аҳолӣ ва ба буҷети давлат фоида овардани он мебинад, ки ба зиёдшавии маблағи андоз ва бо ҷои кори иловагӣ таъмин намудани қисми зиёди шаҳрвандони ҷумҳурӣ оварда мерасонад. Муаллиф роҳҳои такмилдиҳии соҳаи сайёҳиро дар афзоиши шумораи туристони хориҷӣ медонад, чунки ҳар чӣ қадар ба ҷумҳурӣ сайёҳони зиёд ворид шаванд, ҳамон қадар буҷаи давлат ғанӣ мегардад. Ба андешаи муалиф сайёҳӣ соҳаи васеъ ва зуд тараққикардаистодаи ҷаҳони муосир ба шумор меравад ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни ин соҳа барои иқтисодиёти Тоҷикистон ва корхонаҳои дар ин соҳа амалкунанда аҳамияти бузург дорад, чунки ҷумҳурии мо қариб ҳамаи заминаҳоро барои ривоҷу равнақ додани соҳаи хизматрасониҳои туристӣ доро мебошад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, мавзеъҳои туристӣ, фаъолияти инноватсионӣ, фарҳанги миллӣ, хизматрасонӣ, инфрасохторҳои туристӣ, санаторӣ, перспективӣ, рушд.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Автор рассматривает цель развития туризма, реализацию возможностей туристических достопримечательностей страны и национальной культуры на международной арене, а также привлечение инвестиций в туристическую инфраструктуру страны. По мнению автора, развитие туристического сектора носит не только экономический, но и социальный характер, так как большая часть населения является единственным источником дохода. Автор также рассмотрел основную цель развития туризма в Республике Таджикистан в эффективном и конкурентоспособном туризме, его выражение в государственном бюджете, в котором возрастает рост налогов и дополнительная занятость большинства граждан республики. Автор делает правильные выводы,

основываясь на количестве иностранных туристов, способствующих улучшению бюджета государства. Например, туризм является динамичной и быстро развивающейся стороной современного общества и важно изучать различные вопросы в этой области для развития экономики Таджикистана и предприятий в этой области, поскольку в нашей стране есть почти все основы для развития и расширения туризма.

Ключевые слова: туризм, инновационная деятельность, национальная культура, услуги, инфраструктура туризма, санитария, перспективы, развитие.

DEVELOPMENT OF TOURISM IN ENSURING STRATEGIC PURPOSES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author considers the goal of tourism development, the realization of opportunities for tourist attractions of the country and national culture in the international arena, as well as attracting investment in the tourism infrastructure of the country. According to the author, the development of the tourism sector is not only economic, but also social, since most of the population is the only source of income. The author also considered the main goal of developing tourism in the Republic of Tajikistan in efficient and competitive tourism, its expression in the state budget, in which tax increases and additional employment of the majority of citizens of the republic increase. The author makes the right conclusions based on the number of foreign tourists contributing to the improvement of the state budget. For example, tourism is a dynamic and rapidly developing side of modern society and it is important to study various issues in this area for the development of the economy of Tajikistan and enterprises in this area, since our country has almost all the bases for the development and expansion of tourism.

Key words: tourism, innovation, national culture, services, tourism infrastructure, sanitation, prospects, development.

Сведения об авторе: ***Гафорова Махбуба Сатторовна*** **-** Таджикский государственный финансово-экономический университет, соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: **906-44-52-58**. E-mail: **gafarova89@mail.ru**

Information about the author: ***Gaforova Makhbuba Sattorovna*** **-** Tajik State University of Finance and Economics, applicant for the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: **906-44-52-58.** E-mail: **gafarova89@mail.ru**

УДК 311.313(575.31)

ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ МИНТАҚАИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Бобоева Ф.
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вуҷуди потенсиали иҷтимоию иқтисодӣ, демографӣ ва табиӣ-захиравии он дар солҳои охир, бо мушкилиҳои муайяне дар самти баробарсозии сатҳи фазои иқтисодӣ аз ҷониби сатҳи деҳот, шаҳракҳо, шаҳрчаҳои хурд мувоҷеҳ шуда истодааст. Сабабҳои асосии он ҷалби фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ дар марказ ва атрофи шаҳрҳои миёна ва калон ҷойгир шудааст, ки боиси рушди нобаробари иқтисодиёт дар минтақа, афзоиши нобаробар дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин, нобаробарӣ дар сатҳу сифати зиндагии аҳолии субъектҳои гуногуни ҳудудӣ мегардад, ки муҳоҷирати оммавии аҳолии деҳот ба хориҷи кишвар ва инкишофи равандҳои нобаробари урбанизатсия ва шаҳрсозӣ мегардад.

Дар асарҳои олимони тоҷик ҷанбаҳои алоҳидаи рушди фазои иқтисодии минтақаҳо аз ҷонмиби олимоне чун Бойматов А.А., Давлятов М.С., Исоматов Б.Н., Каримова М.Т., Пулатова И.Р., Раҷабов Р.К. (ҷанбаҳои минтақавии дигаргунсозии сохтории иқтисодиёти миллӣ, рушди агломератсияи саноатӣ, инфрасохтори минтақавӣ) омӯхта шудаанд. Инчунин, таҷрибаҳои кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки механизми ҳамаҷонибаи фазои иқтисодии минтақаҳо, ки барои ҳама кишварҳо мувофиқ аст, вуҷуд дорад. Баръакс, ин соҳаи бузургест барои системаҳои гуногуни миллӣ, сабабҳо, таъсири қавии сиёсати давлатии минтақавӣ ва хусусиятҳои таърихии ташаккули давлатҳо мебошанд.

Сохтори маъмурию ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистонро Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохтори маъмурию ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон" (аз 3 декабри соли 2009, №574) муайян мекунад.

Вилояти Суғд моҳи декабри соли 1936 ҳамчун Ленинобод ташкил ёфта, 10 ноябри соли 2000 ба вилояти Суғд табдил дода шуд. Масоҳати он 25,2 ҳазор километр мураббаъро ташкил медиҳад, ки 18 фоизи территорияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Шумораи аҳолӣ дар 1 январи соли 2018 2657,0 ҳазор нафар ё 29% шумораи умумии аҳолии давлатро ташкил медиҳад. Маркази ин вилоят Хуҷанд аст. Дар вилоят 14 ноҳияи деҳот, 8 шаҳр ва 93 ҷамоати деҳот мавҷуданд. Дар ҳама ҳолатҳои зикршуда аҳамияти тақсимоти фазоии субъектҳои хоҷагидорӣ ва сиёсати муносибгардонии фазои иқтисодии вилояти Суғдро ташкил медиҳанд. Ин минтақа бо водиҳои худ дорои потенсиали баланди ресурсиро дорост. Мавқеи ҷуғрофии субъектҳои вилояти Суғд имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои ҳудудии муайянро вобаста ба ҷойгиршавӣ дар марказ Хуҷандро муайян кунад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таснифоти сохтори маъмурию ҳудудии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018

Сохтори маъмурию ҳудудӣ	Шумораи аҳолӣ дар санаи 01.01.2018 (ҳаз.нафар)	Масоҳат ҳаз. км²	Зиччигии аҳолӣ одам./км²	Масофа то маркази вилоят, км	Ҷойгиршавии ҷуғрофӣ
шаҳрҳо					
Хуҷанд	181,7	0,28	627,6		Водии Фарғона
Гулистон	47,7			16	Водии Фарғона (шимол)
Истиқлол	17,2			106	Водии Фарғона (шимолу ғарб)
Бӯстон	35,7			7	Водии Фарғона (ҷануб)
Истаравшан	267,9	0,7	359,1	90	Доманаи силсила кӯҳҳои Туркистон (ҷанубу ғарб)
Исфара	269,6	0,8	320,4	107	Доманаи силсила кӯҳҳои Туркистон (шарқ)
Конибодом	208,4	0,8	249,0	79	Водии Фарғона (ҷанубу шарқ)
Панҷакент	297,0	3,7	75,5	156	Водии Зарафшон
ноҳияҳо					
Айнӣ	82,1	5,2	15,3	177	Водии Зарафшон
Ашт	165,0	2,8	55,4	107	Водии Фарғона (шимол)
Б.Ғафуров	374,0	2,7	131,5		Водии Фарғона
Деваштич	169,6	1,6	98,9	64	Байни силсила кӯҳҳои Туркистон ва водии Фарғона (ҷанубу ғарб)
Масчоҳи -кӯҳӣ	24,6	3,7	6,2	202	Водии Зарафшон
Ҷ. Расулов	127,9	0,3	426,0	20	Водии Фарғона (ҷанубу ғарб)
Зафаробод	69,2	0,4	173	106	Байни силсила кӯҳҳои Туркистон ва водии Фарғона (ғарб)
Мастчоҳ	125,4	1,0	117,4	56	Водии Фарғона (шимолу ғарб)
Спитамен	139,1	0,4	329,2	28	Водии Фарғона (ҷанубу шарқ)
Шаҳристон	41,5	1,1	35,9	102	Водии Фарғона (ҷанубу ғарб)
Ҳамагӣ	**2657,0**	**25,2**	**99,6**		

Муаллиф тартиб додааст: Солномаи омори вилояти Суғд. Агентии омори назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд. - 2018. -С.26

Дар ҷаҳони илмӣ рушди нобаробари ҳудудҳо падидаи эътирофшуда буда, барои ҳамаи кишварҳои ҷаҳон хос аст. Мушкилотҳо дар сатҳи минтақавӣ марбут аст ва ҳалли он дар аввал муайян намудани сатҳи дифференсиатсияи субъектҳои минтақаро талаб мекунад, ки барои таҳияи қарорҳо оид ба баробар кардани нобаробарӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо истифода бурда мешаванд.

Субъектҳои вилоятӣ на танҳо аз рӯйи минтақа ва зичии аҳолӣ, шароити табиӣ ва иқлимӣ ва шумора фарқ мекунанд, балки тафовут дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоист. Дар шароити ташаккули самти илмии омӯзиши ҳудудҳо ё иқтисоди фазоӣ ин нишондиҳанда аҳамияти бузург дорад. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, ки охирин тамоюлоти фаъолияти иқтисодии минтақаро инъикос менамояд ва арзиши он ба ҳар сари аҳолӣ имкон медиҳад, ки мавқеи баъзе минтақаҳо бо минтақаҳои дигар ба таври объективӣ муқоиса карда шаванд. Минтақаи Зарафшон ҳамчун ҳиссаи маҳсулоти умумии минтақавии вилояти Суғд,нишондиҳандаи назаррас аст. инчунин ноҳияи Панҷакент, ноҳияҳои Айнӣ ва Мастчоҳи кӯҳӣ дорои мавқеи назаррас буда, дар маҷмӯи минтақавӣ суръати баланди рушд доранд.

Рушди нобаробари ҳудудҳо падидаи эътирофшуда аст, ки барои ҳамаи кишварҳои ҷаҳон хос аст. Мушкилотҳо дар сатҳи минтақавӣ марбут аст ва ҳалли он дар аввал муайян намудани сатҳи дифференсиатсияи субъектҳои минтақаро талаб мекунад, ки барои таҳияи қарорҳо оид ба баробар кардани нобаробарӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо истифода бурда мешавад. Баъд аз он ки дар кишварамон сулҳу субот пойдор гардид, дар назди Ҳукумати Тоҷикистон масъалаи таъмини рушди устувори иқтисодии кишвар ба миён омад, ки дар ин самт вилояти Суғд нақши махсусро иҷро намуда истодааст. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи минбаъдаи кишвар ҳадафҳои стратегии таъмини рушди босуботи иқтисодиёти Тоҷикистонро муайян намуд, ки ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон мебошанд ва инҳоянд: 1) Таъмини истиқлолияти энергетикӣ; 2) Раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ; 3) Ҳифзи амнияти озуқаворӣ. 4) Саноатикунонии босурати мамлакат.

Ҷадвали 2. Тавсифи табиии аҳолӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд

Субъектҳо	2011	2012	2014	2015	2016
Ҳамагӣ дар вилоят	21,4	21,9	23,1	22,6	23,0
шаҳрҳо					
Хуҷанд	17,5	17,9	18,0	17,4	18.1
Гулистон	18,1	17,4	19,8		19.1
Истиқлол	15,9	15,8	16,7	16,9	17,0
Бӯстон	15,0	13,8	17,1	18,3	17,4
Истаравшан	23,2	22,3	24,5	24,0	24,2
Исфара	19,5	21,6	21,0	20,7	20,4
Конибодом	19,2	18,8	19,6	19,4	19,2
Панҷакент	19,8	24,9	25,2	24,6	25,1
ноҳияҳо					
Айнӣ	20,5	22,6	21,6	22,6	22,4
Ашт	25,8	25,2	26,6	26,0	25,3
Б.Ғафуров	21,3	21,4	22,2	22,0	22,1
Деваштич	24,6	23,4	24,8	25,6	25,6
Масчоҳи кӯҳӣ	19,2	21,9	23,7	202	22,0
Ҷ. Расулов	23,1	23,9	23,2	21,5	22,5
Зафаробод	22,7	23,2	23,4	23,4	23,5
Масчоҳ	22,7	24,4	28,5	28,1	28,2
Спитамен	22,8	22,5	24,3	22,7	23,0
Шаҳристон	21,2	22,2	26,2	26,4	26,6

Муаллиф тартиб додааст: Солномаи омори вилояти Суғд. Агентии омори назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд. – 2018. -С. 26

Нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ - аграриро амалӣ гардонида истодаем. Саноаткунонии иқтисодиёти кишвар ба рушди деҳот ва зисту зиндагии бошандагони он таъсири мусбӣ мерасонад. Зеро ҳамаи корхонаҳои саноатӣ танҳо дар шаҳр сохта намешаванд. Дар вақти сохтмони корхонаҳои саноатӣ манбаи ашёи хом, қувваи коргарӣ ва дигар имкониятҳо ба назари эътибор гирифта мешаванд. Таҳлили нишондиҳандаҳои вазъи иҷтимоии ноҳияҳо ва минтақаҳои алоҳида нишон медиҳад, ки яке аз онҳо нишондиҳандаи афзоиши табиии аҳолӣ мебошад.

Рушди минтақавии иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд дар солҳои охир хусусиятҳои хосеро, ки аз ибтидои давраи табодуллоти сиёсиву иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст омада буданд, нигоҳ дошт. Чунин рушди ногузир ба ташаккули минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва баъдтар аз рушди онҳо мусоидат менамояд.

Ин раванд дар заминаи консентратсияи босуръати минтақавии истеҳсолот дар баъзе минтақаҳо ва нобаробарии афзояндаи минтақавӣ ва тафовутҳо дар иқтисоди давраи гузариш ба амал меояд. Аммо, имкониятҳои васеи таъсироти давлатӣ ба раванди рушди минтақа имрӯз пурра истифода намешаванд. Чӣ хеле ки дар боло гуфта шуд, нисбати ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон воситаҳо ва усулҳои дар сиёсати муосири минтақавӣ истифодашаванда барои ташаккули ягонаи фазои иқтисодии вилояти Суғд заминаи асосиро муҳайё мекунанд.

Аз рӯйи анъана дар раванди татбиқи сиёсати иқтисодии минтақавии вилояти Суғд диққати асосӣ ба ҳалли масъалаҳои зерин бояд дода шаванд:

- истеҳолотро боял бо сикли пурра инкишоф бояд дод: аз коркарди аввали маҳсулот то маҳсулоти тайёр барои истеъмолкунанда;

- барои баландбардории потенсиали калони корӣ ташкили шароити корӣ ва рушди соҳибкорӣ дар минтақа, новобаста аз намуди саноат ва соҳа.

Ҷадвали 3. Сохтори соҳаҳои саноати вилояти Суғд (ба ҳисоби %)

Номи соҳа	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Тамоми саноат	100	100	100	100	100	100
Саноати минералию истихроҷӣ	33,7	29,1	25,8	30,6	26,3	35,4
Саноати коркард	60,7	66,7	66,8	64,0	69,0	61,3
Соҳаҳои дигар	5,6	4,2	7,4	5,4	4,7	3,3

Муаллиф тартиб додааст: Солномаи омори вилояти Суғд. Агентии омори назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд. – 2017. -С.78-84

Дар раванди таҳияи сиёсати иқтисодии минтақавӣ самтҳои асосиро бо назардошти ноил гардидан ба мақсади стратегии гузариш аз иқтисодиёти аграрию индустриалӣ ба мамлакати индустриалию аграрӣ муайян кардан лозим аст. Дар иртибот бо ин мақсад вазифаи саноатикунонии босуръат дар асоси рушди пойгоҳи сӯзишворию энергетикии минтақа ба миён гузошта шудааст. Тибқи вазифаҳои стратегӣ ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба ҳисоби миёна ҳар сол 6,5-7% зиёд мегардад, ки ин имкон дод, ҳиссаи соҳаҳои саноатӣ ба истеҳсоли ММД аз 15,3%-и соли 2015 то 17,3%-и соли 2018 расонида шавад. Ҳамин тавр, дар сохтори соҳавии истеҳсолот тағйироти назаррас ба вуҷуд омад (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Сохтори соҳаҳои саноати вилояти Суғд (ба ҳисоби %)

Номи соҳа	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Тамоми саноат	100	100	100	100	100	100
Саноати минералию истихроҷӣ	33,7	29,1	25,8	30,6	26,3	35,4
Саноати коркард	60,7	66,7	66,8	64,0	69,0	61,3
Соҳаҳои дигар	5,6	4,2	7,4	5,4	4,7	3,3

Муаллиф тартиб додааст: Солномаи омори вилояти Суғд. Агентии омори назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд. – 2017. -С.78-84

Тағйироти сохторӣ дар саноати вилояти Суғд чун маҳсули асосии соҳаи ташаккулдиҳанда бо амали омилҳо, пеш аз ҳама, ба охир расидани раванди тағйирёбии моликият, шаклҳои хоҷагидорӣ, сармояи соҳибкорӣ ва таъсири онҳо ба инкишофи иқтисодиёти минтақа вобаста аст. Нишондиҳандаи асосии тавсифкунандаи сатҳи инкишофи индустриалии мамлакат дар тамоми ҷаҳон истеҳсоли ММД ба ҳар сари аҳолӣ ба ҳисоб меравад, ки ин нишондиҳандаро барои вилоят таҳлил мекунем (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатӣ ва ишғоли аҳолии вилояти Суғд

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**Соли 2018 ба ҳисоби % ба соли 2013**
МММ - млн.сомони	7179,3	8961,2	10439,9	11530,5	11597,5	13876,0	9103,1
Ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	108,1	108,1	107,9	106,6	106,0	106,9	-

Муаллиф тартиб додааст: Солномаи омори вилояти Суғд. Агентии омори назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд. - 2017. –С.88-89

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар панҷ соли охир захираҳои меҳнатӣ ба 112,1% афзоиш ёфт, нисбати шумораи аҳолии машғули меҳнат (103,5%) дида мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки бо таносуби захираҳои меҳнатӣ ва ишғоли аҳолӣ ин ҳолатро бо сабабҳояш муайян намудан мумкин аст. Сабабҳоро чунин маънидод намудан мумкин аст:

- Дар раванди соҳибкорӣ агар сармояи онро таҳлил кунем, то ҳол нисбати техникаҳои пештара ва технологияҳои иннватсионии ҳозиразамон мувозинат дида намешавад ва ин боис мегардад, ки дар тамоми вилояти Суғд раванди фоиданокии такрористеҳсол таъмин карда нашавад.

-Қисми зиёди сармояи асосӣ, ки дар раванди истеҳсолот истифода мешавад, ҳам аз ҷиҳати маънавӣ ва ҳам аз ҷиҳати физикӣ куҳна буда, дар шароити бозори иқтисодиёти рақобатнок самарабахш фаъолият карда наметавонад.

Ҳамин тавр, аз таҳия ва татбиқи сиёсати рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва идоракунии стратегии рушди минтақаи вилояти Суғд чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Суғд новобаста аз оғози давраи дигаргуниҳои бунёдии сиёсӣ ва иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳои ба даст овардаашонро ба таври назаррас ҳифз кардаанд. Чунин рушд ба ташаккули минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва пешрафти онҳо мусоидат менамояд. Ин раванд дар заминаи консентратсияи босуръати минтақавии истеҳсолот дар баъзе минтақаҳо ва нобаробарии афзояндаи минтақавӣ ва тафовутҳо дар иқтисоди давраи гузариш ба амал омадааст. Аммо, имкониятҳои васеи таъсироти давлатӣ ба раванди рушди минтақа имрӯз пурра истифода намешаванд. Таъмини амнияти энергетикӣ, озуқаворӣ ва таъсиси низоми қавии идоракунии иқтисодиро вобаста ба бозор бо модели муайян бояд қарор дода, гузаришро ба сохти низоми нави принсипиалӣ бояд ба миён овард.

АДАБИЁТ

1. Формирование стратегии устойчивого развития региона / А.А. Байматов [и др.]. -Душанбе, 2014. - 222 с.
2. Кистанов В.В. Региональная экономика России / В.В. Кистанов, Н.В. Копылов. -М., 2002. -584 с.
3. Региональная экономика / Под ред. Видяпина В.И., Степанова В.М. – М., 2007. -666 с.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 декабри соли 2018). [Манобеи электронӣ]. http://www.president.tj/ru/node/6599.

ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ МИНТАҚАИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар мақола ҳадафҳои асосии стратегӣ, самаранокӣ, истифодаи оқилонаи захираҳо, кашфи сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, бо назардошти рақобатпазирии истеҳсолот, идоракунии оқилонаи стратегӣ дар иқтисоди бозаргонии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд, инчунин, дар мақола ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи таҳияи сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ дар вилояти Суғдро ва татбиқи амалии он вобаста аз дараҷаи самарабахшӣ оварда мешавад.

Калидвожаҳо: минтақа, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сохтори саноат, барномаҳои ҳадафманд, мақсадҳои стратегӣ, маҳсулоти умумии дохилӣ, рушди стратегӣ, рушди иқтисодӣ, манфиати иқтисодӣ, инноватсия, рақобатпазирӣ, самаранокӣ, захираҳои табиӣ, захираҳои инсонӣ, захираҳои саноат.

СТРАТЕГИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрены основные стратегические задачи Согдийской области, цели, эффективность, рациональное использование ресурсов, открытие новых источников по возможности экономического роста,

учитывая конкурентоспособность производства, стратегического управления в условиях рыночной экономики Согдийской области.

Ключевые слова: внутренний валовый продукт, стратегическое развитие, рост экономики, экономический интерес, инновация, конкурентоспособность, эффективность, природные ресурсы, человеческие ресурсы, отраслевые ресурсы.

REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF SUGHD REGION

The article considers the main strategic objectives of the Sughd region, goals, efficiency, rational use of resources, the discovery of new sources of economic growth, given the competitiveness of production, strategic management in a market economy of the Sughd region.

Key words: gross domestic product, strategic development, economic growth, economic interest, innovation, competitiveness, efficiency, natural resources, human resources, industry resources.

Сведения об авторе: ***Бобоева Фарзона*** - Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, соискатель кафедры экономики предприятия и региона. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1. E-mail: **f.boboeva 90@mail.ru**

Information about the author: ***Boboeva Farzona*** - Tajik State University of Law, Business and Politics, applicant for the Department of Economics of the enterprise and the region. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Microdistrict, Building 1. E-mail: **f.boboeva 90@mail.ru**

УДК 337.665:23 (110.3)

ПАРДОХТ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОДДИИ МЕҲНАТ ДАР НИЗОМИ МАЪМУРӢ

Табаров А.Д.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо вобастаи ашхоси воқеӣ, ки тибқи шартнома (қарордод)-и меҳнатӣ дар ташкилотҳо, ташкилоту муассисаҳои ҳама гуна шакли моликият кор мекунанд, кори шаҳрвандони алоҳидаро иҷро менамоянд, инчунин, ашхосе, ки узв ва ё иштирокчии ташкилот мебошанд, бо санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санади меъёрӣ оид ба меҳнат танзим мегардад [1]. Ташкили меҳнат ва музди меҳнат омили ҳалкунандаи меҳнати инсон мебошанд. Баҳисобгирии ҳисоббаробаркунӣ аз рӯйи музди меҳнат ва механизми такмил додани он барои тараққиёти самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои истеҳсолӣ ва хоҷагии халқи ҷумҳурӣ аҳамияти бениҳоят калон дорад. Муносибатҳои меҳнатӣ бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои ҳуқуқиву меъёрӣ (шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳои коллективӣ, шартномаҳои меҳнатӣ) танзим карда мешаванд. Пардохти меҳнат ин низоми муносибатҳои бо таъмингардонӣ, муқарраркунӣ ва амаликунии пардохтҳо алоқаманд мебошад, ки аз ҷониби кордиҳанда ба коргарон барои меҳнати онҳо дар мувофиқа бо қонунгузорӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, шартномаҳову созишномаҳои коллективӣ, санадҳои меъёрии маҳаллӣ ва шартномаҳои меҳнатӣ амалӣ карда мешавад. Музди меҳнат ин мукофотпулӣ барои меҳнат, дар алоқамандӣ аз тахассуси коргар, мураккабӣ, миқдор, сифат ва шароити корҳои иҷрошаванда, инчунин пардохтҳои хусусияти ҷубронӣ ҳавасмандгардонидошта мебошад [5,с.150].

Дар шакли пардохти меҳнати вақтбайъ андозаи музди меҳнати кормандон аз вақти воқеан коркардаи кормандон вобаста мебошад. Вақти корӣ вақте мебошад, ки дар давоми он корманд мутобиқи қоидаҳои дохилии меҳнати ташкилот ва нишондодҳои шартномаи меҳнатӣ бояд уҳдадориҳои меҳнатиро иҷро намояд. Давомнокии муътадили вақти корӣ набояд аз 40 соат дар як ҳафта зиёд бошад. Барои баҳисобгирии фаврии меҳнати кормандон ва ҳисобкунии музди меҳнат ҳайати кормандон гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Кормандон ба гурӯҳҳо (категорияҳо)-и коргарон, роҳбарон ва мутахассисон ҷудо карда мешаванд.

Коргарон кормандоне мебошанд, ки бевосита дар раванди истеҳсоли маҳсулот, кашонидан ва омодакунии ашёи хом ва маҳсулоти тайёр, иҷрои кор ва хизматрасониҳо иштирок мекунанд. Баҳисобгирии вақти кории истифодашуда дар табел бо усули бақайдгирии яклухти ба кор ҳозиршавиҳо ва ҳозирнашавиҳо ва ё бо роҳи бақайдгирии фақат ҳозирнашавиҳо ва дермониҳо ба ҷо оварда мешавад. Табели мазкур на фақат барои баҳисобгирӣ ва назорати истифодабарии вақти корӣ, инчунин, барои ҳисоб ва замкунии музди меҳнат низ истифода мешавад. Дар низоми пардохти меҳнати вақтбайъи одӣ пардохт бар ивази миқдори муайяни вақти коркардашуда новобаста аз миқдори корҳои иҷрогардида ба ҷо оварда мешавад. Вобаста аз тарзи баҳисобгирии вақти кор меъёрҳои тарифии моҳона, рӯзона ва соатона истифода шуда метавонанд [3,с.30].

Пардохти меҳнати кормандон (ғайр аз коргарон) дар асоси меъёрҳои тарифии моҳона ё оклад (маош) ҳисоб карда мешавад: агар ин кормандон тамоми рӯзҳои кории

моҳро кор карда бошанд, пас маоши муқарраргардида ба онҳо пардохт карда мешавад; агар онҳо на ҳамаи рӯзҳои кориро кор карда бошанд, пас маоши онҳоро бо роҳи тақсим намудани меъёр (ставка)-и муқарраргардида ба миқдори тақвимии рӯзҳои корӣ ва зарб намудани натиҷаи ҳосилшуда ба миқдори рӯзҳои коркардашуда ҳисоб мекунанд.

Фарз мекунем, маоши моҳонаи корманд ба андозаи 1600 сомонӣ муқаррар карда шудааст. Шумораи рӯзҳои корӣ мувофиқи тартиб 21 рӯзи корӣ мебошад, ки 18 рӯзи онро корманд кор кардааст.Маблағи ҳисобшудаи музди меҳнат чунин аст:

1600:21х18=1371 сомонӣ

Пардохти меҳнати коргарон бо роҳи зарб кардани меъёри тарифии соатона ё рӯзона ба миқдори соатҳо ё рӯзҳои воқеан коркардашудаи онҳо ҳисоб карда мешавад.

Масалан, меъёри тарифии соатонаи коргар 12 сомонӣ мебошад. Коргар дар давоми моҳ 158 соат воқеан кор кардааст.

Маблағи музди меҳнати коргар чунин аст:

12х158=1869 сомонӣ

Дар низоми вақтбайъи мукофотонии пардохти меҳнат ба маблағи музди меҳнат аз рӯи нархнома (тариф) маблағи мукофотпулӣ тибқи низомнома оид ба мукофотонӣ зам карда мешавад. Масалан, меъёри нархномавии соатонаи коргар 12 сомонӣ, шумораи соатҳои коркардашудаи моҳ 158 соат мебошад. Тибқи шартномаи меҳнатӣ ҳангоми аз миқдори ба нақша гирифташуда кам набудани маблағи фурӯши воқеии корхона мукофотпулии ҳармоҳа ба андозаи 20%-и музди меҳнат пешбинӣ шудааст.Маблағи музди меҳнати ҳисобшуда чунин аст:

12х158=1896 сомонӣ - музди меҳнати бо низоми вақтбайъи сода ҳисобкардашуда;

1896х0,3=569 сомонӣ – мукофотпулӣ;

1896+569=2465 сомонӣ – маблағи музди меҳнати бо низоми вақтбайъи мукофотӣ ҳисобкардашуда.

Ҳисобкунии музди меҳнат дар шакли пардохти корбайъ дар асоси ҳуҷҷатҳои оид ба коркард ба ҷо оварда мешавад. Дар низоми корбайъи мустақим пардохти музди меҳнати коргарон бо роҳи зарб кардани нархи корбайъи воҳиди кор ба миқдори маҳсулоти истеҳсолкарда, корҳо ва хизматҳои иҷрокардаи коргар дар асоси нархномаҳои муқарраргардидаи корбайъ ҳисоб карда мешавад. Фарз крда шуд, ки коргар дар давоми моҳ 100 воҳид маҳсулот истеҳсол кард. Нархи музди меҳнат барои воҳиди маҳсулот 15 сомонӣ аст. Музди меҳнати моҳонаи коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад:

15х100=1500 сомонӣ

Дар низоми корбайъи прогрессивӣ пардохти меҳнати коргарон бо баназардошти коркарди зиёдаазмеъёрӣ дар асоси нархномаҳои прогрессивӣ (баландкардашуда) ҳисоб карда мешавад. Агар коргар дар давоми моҳ 130 воҳид маҳсулот, аз ҷумла 30 воҳид аз супориш барзиёд истеҳсол кард. Нархи музд барои воҳиди маҳсулоти дар доираи супориш истеҳсолшаванда 15 сомонӣ, барои воҳиди маҳсулоти зиёда аз супориш истеҳсолшуда ба андозаи 10% барзиёд пардохт карда мешавад. Маблағи музди меҳнати моҳонаи коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад:

(15х100)+(15+15х0,1)х30=1995 сомонӣ

Дар низоми пардохти меҳнати корбайъи мукофотӣ пардохти меҳнати коргарон бо баназардошти маблағи мукофотонӣ бар ивази барзиёдиҷрокунии меъёрҳои коркард ва ноилгардӣ ба нишондодҳои сифатӣ (бе ноқис кор кардан) ба ҷо оварда мешавад. Масалан, коргар дар давоми моҳ 110 воҳид маҳсулот истеҳсол кард. Нархи музди меҳнат барои воҳиди маҳсулот 16 сомонӣ мебошад. Дар мавриди бе нуқсон кор кардан ба коргар мукофот ба андозаи 10%-и музди меҳнати мувофиқи шакли пардохти корбайъи мустақим ҳисобшуда пардохт карда мешавад. Музди меҳнати воқеии коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад:

16х110+(16х110)х0,1=1936 сомонӣ

Дар низоми корбайъи бавосита (ғайримустақим), ки асосан барои пардохти меҳнати коргарони ёрирасон истифода мешавад, маблағи музди меҳнат аз натиҷаҳои кор ва пардохти меҳнати коргарони асосӣ вобаста мебошад. Фарз мекунем, маблағи музди меҳнати коргари ёрирасони ба бригадаи коргарони истеҳсолоти асосӣ хизматкунанда баробари 10%-и музди меҳнати ба бригада ҷудошуда мебошад. Маблағи музди меҳнати моҳонаи тамоми бригада 22000 сомонӣ мебошад. Ба коргари ёрирасон музди меҳнати моҳона ба чунин андоза ҳисоб карда мешавад:

22000х0,1=2200 сомонӣ

Андозаи пардохти меҳнат вобаста аз натиҷаҳои ниҳоӣ бо фоизҳо аз нишондиҳандаи ниҳоии фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ (масалан, аз маблағи фурӯш, фоида ва ғ.) ҳисоб карда мешавад. Тибқи шартномаи меҳнатӣ ба фурӯшандаи дукон ба андозаи 5%-и маблағи фурӯши молҳои фурӯхташуда музди меҳнат ҳисоб карда мешавад; маблағи

фурӯши моҳонаи дукон бошад, 62000 сомонист. Ба фурӯшанда ба ин андоза музди меҳнат ҳисоб карда мешавад:

62000х0,05=3100 сомонӣ

Дар шакли аккордии пардохти меҳнат маоши умумӣ бар ивази иҷрогардии давраҳои муайяни кор ё истеҳсоли ҳаҷми муайяни маҳсулот ҳисоб карда мешавад. Барои корҳои вазнин, кор дар шароитҳои меҳнатии зарарнок ва махсусан зарарнок бо тартиби муайянкардаи қонунгузорӣ, шартномаи (созишномаҳо)-и коллективӣ ва шартномаи меҳнатӣ музди меҳнати баландтар муқаррар карда мешавад [2,с.89].

Барои изофакорӣ музди меҳнат барзиёд пардохт карда мешавад.

Ҳар соати кории зиёда аз вақти муқаррарӣ ин тавр пардохт карда мешавад:

1. Ба кормандони музди меҳнаташон корбайъ – на камтар аз нархномаи дукаратаи корбайъ;
2. Ба кормандони музди меҳнаташон вақтбайъ, инчунин, ба кормандони маоши вазифавӣ (оклад) гиранда – на камтар аз меъёри дукаратаи соатбайъ.

Мувофиқи аҳд бо корфармо ба корманде, ки зиёда аз вақти муқаррарӣ кор кардааст, пешкаш кардани рӯзи дигари истироҳатӣ мумкин аст.

Барои кор дар рӯзҳои ид ва истироҳат музди меҳнат на камтар аз андозаи дукарата пардохт карда мешавад. Музди ҳар соати кори шабона ба андозаи на камтар аз якуним баробари меъёри муқаррарӣ пардохт карда мешавад. Пардохти зиёдкардашудаи музди меҳнати шабона ба ставкаи тарифӣ (маоши хизматӣ) дохил намешавад.

Ҳангоми иҷро накардани меъёри коркард бо айби корманд музди меҳнат вобаста ба кори воқеан иҷрошуда пардохт карда мешавад. Барои нуқсони пурраи маҳсулот ва бекормониҳои бо айби корманд рухдода музди меҳнат дода намешавад.

Ба занони ҳомила пеш аз таваллуд ҳафтод рӯзи тақвимӣ ва баъди таваллуд ҳам ҳафтод (дар ҳолати таваллуди мушкил – ҳаштоду шаш ва таваллуди ду ва ё зиёда тифл – як саду даҳ) рӯзи тақвимӣ рухсатӣ дода, барояшон кумакпулӣ аз рӯйи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ пардохт карда мешавад. Рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд якҷоя ҳисоб карда, пардохти он сарфи назар аз миқдори рӯзҳое, ки занон воқеан то таваллуд истифода кардаанд, ба ҷо оварда мешавад. Инчунин, бо хоҳиши зан барои нигоҳубини тифл то ба синни сесола расиданаш рухсатии бепули иловагӣ дода мешавад [3,с.31].

Дар давраи рухсатӣ ҷои кор (вазифа) нигоҳ дошта мешавад.Мувофиқи талаботи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 13, 95 ва 212) корхона бояд аз музди меҳнати кормандони худ андозҳои аз манбаи пардохт нигоҳдошташаванда (андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андози иҷтимоӣ)-ро боздошт карда, ба буҷет супорад.

Ҳангоми ҳисобузамкунии андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба андозаи як нишондиҳанда барои ҳисоб (дар соли 2015-40 сомонӣ) аз манбаи андозбандӣ (музди меҳнат) тарҳи шахсӣ карда мешавад. Агар корманд ҳамзамон дар якчанд ҷойҳо кор кунад, тарҳи шахсӣ фақат дар ҷойи кори асосии он татбиқ карда мешавад.

Инчунин, ҳангоми ҳисобкунии даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ маблағи андози иҷтимоии аз музди меҳнати корманд ҳисобу замшаванда (1%-и музди меҳнат) аз манбаи андозбандии андоз аз даромади шахсони воқеӣ тарҳ карда мешавад.

Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ-корманд дар ҷойи кори асосии вай ин тавр андозбандӣ карда мешавад:

1) агар аз андозаи тарҳи шахсӣ кам бошад, андозбандӣ карда намешавад;
2) зиёда аз андозаи тарҳи шахсӣ то 140 сомонӣ 8%-и даромади андозбандишавандаи аз тарҳи шахсӣ зиёдбуда;
3) зиёда аз 140 сомонӣ – маблағи андози бо меъёри 8% ҳисобшуда + 13%-и даромади андозбандишавандаи аз 140 сомонӣ зиёд.

Музди меҳнати шахси воқеӣ – ғайрирезидент бо меъёри 25% андозбандӣ карда мешавад.

Давраи андоз барои андоз аз даромади шахсони воқеӣ моҳи тақвимӣ мебошад. Супорандагони андози иҷтимоӣ ҳам корфармо (корхонаҳо) ва ҳам кормандон мебошанд. Меъёри андози иҷтимоӣ барои корфармо 25% ва барои кормандон 1% мебошад. Эъломияи ягона дар бораи андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ то санаи 15-уми моҳи пас аз давраи андоз оянда пешниҳод карда мешавад.

Барои ҳама гуна музди меҳнат андозаи маблағҳои боздошташаванда набояд аз 20%-и музди меҳнати умумии корманд зиёд бошад. Дар ҳолатҳои истисноии пешбинамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон то 50%-и музди меҳнати корманд боздошта мешавад.

Ба боздошт кардани маблағ аз ёрдампулиҳои яквақта, ҷубронпулӣ ва дигар пардохтҳое, ки тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯёнидани маблағ аз онҳо манъ аст, роҳ дода намешавад. Аз корманд рӯёнидани музди меҳнате, ки корфармо ба вай барзиёд пардохт кардааст, аз ҷумла ҳангоми истифодаи нодурусти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истиснои ҳолатҳои ҳисобу китоби нодуруст, мумкин

нест.Мувофиқ ба таҳлилу омӯзиши заминаҳои назариявию амалии пардохти меҳнат ва тарзи дуруст ҳисобкунии он бо меъёрҳои амалкунанда дар корхонаҳои ҷумҳурӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Маблағи музди меҳнат ва андози муайяншуда аз сабабҳои гуногун вобастагӣ дорад. Аз он ҷумла, намуди шакл, разряд, категория, ихтисос, намуду ҳаҷми кори иҷрошуда, сабаби зиёдшавии музди меҳнат ва андоз мебошанд.
2. Дар қисман корхонаҳои истеҳсолӣ, хисоб кардани музди меҳнат ва додани ҳаққи меҳнат мувофиқи миқдору сифати меҳнате, ки ҳар як корманд дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ сарф кардааст, аз рӯйи принсипи барои меҳнати хуб, барои натиҷаҳои беҳтарин ҳаққи баланд дода намешавад. Бинобар ин, ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва адои хизмат, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, паст кардани арзиши аслии маҳсулот, ҳавасманд гардонидани кормандон, таъсири ноустувори манфӣ мерасонад.
3. Дар шуъбаи муҳосиботи корхона насб кардани версияи навтари программаи 1С: Муҳосибот (версияҳои 8.2 ё 8.3) барои хуб ба роҳ мондани тарзи ҳисобкуни маоши кормандон;
4. Ҷорӣ кардани таҷрибаи ҷаҳонии кормандони муҳосиботи дорои малакаҳои баланди касбӣ дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ;
5. Маълумотҳо ва маслиҳатҳои овардашуда оид ба андозсупорӣ аз музди меҳнат, ки дар ин кор оварда шудаанд, дастур барои ҳисобдорон ва коркунони андоз мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар таҳрири нав. - 2016.
2. Тилакмуродова С.Д. Хусусиятҳои баҳисобгирии музди меҳнат аз рӯйи шакли баҳисобгирии автоматикунонӣ (1С муҳосиот) / С.Д. Тилакмуродова // Паёми ДМИТ. –Душанбе, 2016. -№3(7). -С.88-92.
3. Дастурамали намунавии мансабии сармуҳосиб // Молия ва ҳисобдорӣ. – 2018. -№7(142). –С.30-31.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2014, 2015 ва 2016.
5. Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ / А.Ш. Шерназаров [ва диг.]. -Душанбе, 2003.

ПАРДОХТ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОДДИИ МЕҲНАТ ДАР НИЗОМИ МАЪМУРӢ

Муаллиф дар мақолаи худ муҳим ва зарур будани пардохт ва ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро дар низоми маъмурӣ асоснок намудааст. Ба андешаи муаллиф пардохти меҳнат ин низоми муносибатҳои бо таъмингардонӣ, муқарраркунӣ ва амаликунии пардохтҳо алоқаманд мебошад, ки аз ҷониби кордиҳанда ба коргарон барои меҳнати онҳо дар мувофиқа бо қонунгузорӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, шартномаҳову созишномаҳои коллективӣ, санадҳои меъёрии маҳаллӣ ва шартномаҳои меҳнатӣ амалӣ карда мешавад. Баинобар ин, дар мақола муаллиф оид ба дуруст будани пардохт ва ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар низоми маъмурӣ андешаронӣ намудааст. Муҳаққиқ дар мақолаи худ тартиби ба роҳ мондани пардохти меҳнатро дар асоси қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок намуда, оид ба риояи онҳо дар корхонаю муассисаҳо тавсияҳои амалӣ додааст. Аз маълумоти таҳлилкардашуда бармеояд, ки пардохти меҳнат дар шароити муосир хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Аз нигоҳи муаллиф маблағи музди меҳнат ва андози муайяншуда аз сабабҳои гуногун вобастагӣ дорад. Аз он ҷумла, намуди шакл, разряд, категория, ихтисос, намуду ҳаҷми кори иҷрошуда, сабаби зиёдшавии музди меҳнат ва андоз аз ҷумлаи онҳоянд. Муҳаққиқ ҷорӣ кардани таҷрибаи ҷаҳонии кормандони муҳосиботи дорои малакаҳои баланди касбӣ дар корхонаҳои истеҳсолии ватаниро ба ташкилоту муассисаҳо муҳим шуморидааст.

Калидвожаҳо: пардохти меҳнат, ҳавасмандии моддӣ, идоракунӣ, мукофотпулӣ, корманд, муносибатҳои меҳнатӣ, категория, такмилдиҳӣ, механизм, хароҷот.

ОПЛАТА И МАТЕРИАЛЬНОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ТРУДА В АДМИНИСТРАТИВНОЙ СИСТЕМЕ

Автор в своей статье обосновывает значимость и необходимость оплаты и материального стимулирования труда в административной системе. По мнению автора, оплата - это система отношений по поводу обеспечения, установления и реализации уплат, осуществляемых работодателем в отношении работников в соответствии с законодательством, нормативно-правовыми актами, коллективными договорами и соглашениями, местными нормативно-правовыми актами и трудовыми контрактами. Поэтому автор в статье рассматривает целесообразность оплаты и материального стимулирования труда в административной системе. Исследователь в статье обосновывает порядок установления оплаты труда в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, дает рекомендации по его соблюдению на предприятиях и в учреждениях. В результате проведенного анализа приходит к выводу о том, что в современных условиях оплата труда установлена достаточно хорошо. По мнению автора, заработная плата и установленный налог зависят от различных факторов. Так, факторами увеличения заработной платы и налога являются форма, разряд, категория, квалификация, вид и объем выполненной работы. Автор считает важным использование мирового опыта работников учета с высокими профессиональными навыками в производственных предприятиях, организациях, учреждениях.

Ключевые слова: оплата труда, стимулирование, управление, денежное вознаграждение, работник, трудовые отношения, категория, совершенствование, механизм, расходы.

PAYMENT AND MATERIAL STIMULATION OF WORK IN THE ADMINISTRATIVE SYSTEM

The author in his article substantiates the importance and necessity of payment and material stimulation of labor in the administrative system. According to the author, payment is a system of relations concerning the provision, establishment and implementation of payments made by the employer in respect of employees in accordance with the legislation, regulations, collective agreements and agreements, local regulations and employment contracts. Therefore, the author considers the expediency of payment and material stimulation of labor in the administrative system. The researcher in the article substantiates the procedure for establishing wages in accordance with the legislation of the Republic of

Tajikistan, makes recommendations on its compliance in enterprises and institutions. As a result of the analysis comes to the conclusion that in modern conditions, wages are set well enough. According to the author, wages and the established tax depend on various factors. Thus, the factors of wage and tax increase are the form, category, qualification, type and volume of work performed. The author considers it important to use the world experience of accounting workers with high professional skills in manufacturing enterprises, organizations and institutions.

Key words: remuneration, stimulation, management, remuneration, employee, labor relations, category, improvement, mechanism, expenses.

Сведения об авторе: ***Табаров Ахлиддин Довудходжаевич*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистет кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **901-91-11-77.** E-mail: **ahliddin.tabarov@mail.ru**

Information about the author: ***Tabarov Akhliddin Dovudkhodzhaevich*** - Tajik State Financial and Economic University, assistant of the department of accounting. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **901-91-11-77**. E-mail: **ahliddin.tabarov@mail.ru**

УДК 334.75(575.3)

ВАЗИФА ВА УНСУРҲОИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРИИ МИНТАҚА

Ашуров М.Н., Саидов К.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Иқтисодиёти маҳаллӣ ҳамчун маҷмӯи мураккаби истеҳсолоти бо ҳам алоқаманд, ки дар ҳудуди алоҳида ҷойгир буда, низоми алоҳидаи муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодиро ташкил мекунад, фаҳмида мешавад. Иқтисодиёти минтақа ин хоҷагии мураккаб ва комплексӣ аст, ки барои он дар ин ё он сатҳ зарур аст, ки ҳамаи мушкилиҳои рушди иқтисоди мамлакат, дар маҷмӯъ ҳал карда шаванд. Ин муносибатҳо на танҳо истеҳсолот, тақсимот, иваз ва истеъмолро дар дохили ҳудуди иқтисодӣ, балки алоқаҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавиро низ дар бар мегиранд. Гуфтаҳои дар болозикргардида дар асарҳои олимони тоҷик васеъ ба назар мерасад [4,с.222].

Дар чунин шароит шакли асосии ташкили истеҳсолоти ҷамъиятӣ истеҳсолоти инфрасохторӣ ҳамчун зинаи мустақили истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Инфрасохтори минтақа омили пуриқтидори баландбардории самаранокии истеҳсолот ва сатҳи зиндагии аҳолӣ мегардад. Ҳарчанд масъалагузории омории инфрасохтори бозаргонӣ ҳамеша арзиши баланд дошт, аммо дар адабиёти иқтисодиву оморӣ он қадар дарҷ нагардидааст. Асоси комплекси инфрасохторро соҳаҳое чун нақлиёт, алоқа, таъминоти моддиву техникӣ ва захираҳо ташкил мекунанд. Фаъолияти ташкили шароитҳои умумии истеҳсолот гуногунҷабҳа буда, онро хизмматрасонӣ ба истеҳсолот муттаҳид мекунад. Бояд қайд кард, ки соҳаҳо ва корхонаҳои хизматрасонии техникӣ, таъмири воситаҳои истеҳсолот, ки дар онҳо низ хизматрасонӣ ба истеҳсолот расонида мешавад ба инфрасохтор дохил намешаванд. Чунки вазифаи таинотии онҳо барқароркунии арзиши воситаҳои истеҳсолот аст, на хизматрасонӣ ба истеҳсолот [2,с.37]. Қайд карда ба маврид аст, ки дуруст ба таҳия расонидани инфрасохтори бозорӣ дар иқтисодиёти кишвар нақши калон бозида, як гурӯҳи вазифаҳоро иҷро мекунад (расми 1).

Сарчашма: аз ҷониби муаллифон таҳия карда шудааст

Инфрасохтори бозорӣ дар худ унсурҳои зиёди таркибӣ дорад, ки миёни худ сахт алоқаманд буда, дар якҷоягӣ дар иқтисодиёт нақши муҳимро мебозанд. Чун қоида ба унсурҳои инфрасохтори бозор биржаҳо, бонкҳо, молияи давлатӣ, низоми андоз, низоми танзими таъмини ҷойи кор ва дигар элементҳо дохил мешаванд. Яке аз унсурҳои анъанавии инфрасохтор биржа мебошад. Дар биржа мол, қоғазҳои қиматнок ва асъорро хариду фурӯш мекунанд [5,с.37]. Дар ибтидо савдои биржавии мол ба вуҷуд омада буд, баъдан хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок ё арзишҳои фондӣ ба роҳ монда шуд ва дар натиҷа биржа, ки номи биржаи фондиро гирифт, ташаккул ёфт. Дар баъзе давлатҳо бозори махсус вуҷуд дошта, дар он асъор хариду фурӯш мешавад, ки онро биржаи асъор меноманд [7,с.16].

Қисмати дуюми муҳимми инфрасохтори бозорӣ ин низоми қарзию молиявӣ мебошад. Ин низом дар худ ниҳодҳои бонкӣ ва ғайрибонкии молиявиро фаро мегирад. Дар иқтисодиёти муосир ҳарчи бештар нақши муассирро ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ бозида истодаанд, аз ҷумла ташкилотҳои сармоягузорӣ, хазинаҳои амонатӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои нафақавӣ ва ғайраҳо. Онҳо ба рақиби пурзӯри бонкҳо табдил ёфта истодаанд. Қисмати сеюми муҳимми инфрасохтори бозор низоми андозии мамлакат мебошад. Асоси онро андоз, яъне қисмати умумӣ ё фоизии даромади шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, ки ба буҷаи давлат гузаронида мешавад, ташкил мекунад. Низоми андоз воситаи муҳимтарини рушди иқтисодии давлат ё ақибмонии он аст. Низоми андоз дар якҷоягӣ бо хароҷоти давлат унсури чоруми инфрасохтори бозор - низоми молияи давлатиро ташкил мекунад. Асоси молияи давлатиро бошад, буҷаи давлат, яъне таносуби даромад ва хароҷоти давлат ташкил мекунад. Даромади давлат асосан аз ҳисоби андоз таъмин карда мешавад. Мақсади молияи давлатӣ ҳамчун унсури инфрасохтори бозаргонӣ дар он аст, ки фаъолияти бемайлони иқтисодиётро тариқи тақсими пул аз як қисмат ба қисмати дигар таъмин намояд.

Унсури панҷуми инфрасохтори бозаргонӣ бо бозори меҳнат алоқаманд аст. Бозор талаботи гуногунро ба моли бисёр махсусгардонидашуда - қувваи корӣ пеш меорад. Давлат барои ташкили муассисаи махсусгардонишуда, ки масъалаи таъмини қувваи кориро бо ҷойи кор ҳал мекунад, манфиатдор аст [6]. Чунин муассисаҳо биржаи меҳнат ном доранд, ки барои шахсони расман ҳамчун бекор бақайдгирифташуда ҷойи кор меёбанд ва ба онҳо касби нав меомӯзанд. Баррасии моҳияти иқтисодӣ ва аҳамияти инфрасохтори бозаргонии минтақа имкон медиҳад, ки ҳадафҳои асосии омори минтақавӣ дар омӯзиши он муайян карда шаванд:

1. Коркарди методологияи тадқиқоти омории инфрасохтори бозаргонии минтақа, ҷудокунии объект ва предмети омори инфрасохтор, тартиби низоми илман асоснокшудаи нишондиҳандаҳои омории инфрасохтори бозаргонии минтақа, муайянкунии манбаъҳои маълумот ва коркарди алгоритмҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо, такмили доимии ин низом;
2. Ҷамъ кардани маълумот оиди шумораи корхона ва ташкилотҳои ниёзманд ба инфрасохтор, ҳамчунин мавҷудият ва ҳолати зерсохторҳои ёрирасон ва хизматрасон дар минтақа, коркарди дурусти маълумотҳои мазкур барои таҳлил ва пешбининамоӣ;
3. Омӯзиши типология ва сохтори инфрасохтори бозаргонии минтақа, хусусиятҳои шароит ва омилҳои муайянкунандаи талабот ба рушди инфрасохтор, пешбининамоии талабот ба намудҳои асосӣ ва унсурҳои инфрасохтори минтақа;
4. Баҳодиҳӣ ва таҳлил, мавҷудият, сохтор ва динамикаи иқтидори истеҳсолию техникӣ ва меҳнатии инфрасохтори бозорҳои минтақа: бозори молу хизматрасонӣ, бозори молиявию пулӣ, бозори хориҷии иқтисодӣ, бозори қувваи коргарӣ, бозори иттилоотӣ ва ғайра;
5. Баҳодиҳӣ, таҳлил ва пешбининамоии таъмини минтақа бо корхонаҳо ва ташкилотҳои инфрасохтори бозаргонӣ бо унсурҳо ва фазо;
6. Таҳлили ҷобаҷогузории ҳудудии корхонаҳои инфрасохтори бозаргонӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба иқтисодиёти соҳавии минтақаҳо;
7. Баҳисобгирӣ ва таҳлили нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи инфрасохтори бозаргонии минтақа, тадқиқи омилҳои таъсиркунанда ба самаранокӣ ва натиҷабахшии истифодаи иқтидори инфрасохтори бозаргонӣ бо истифодаи моделҳои омориву математикии омори минтақавӣ;
8. Баҳодиҳӣ ва таҳлили таъмин будани аҳолии минтақа бо инфрасохтори иҷтмоиву хоҷагидорӣ;
9. Таҳлили таносуб миёни истеҳсолоти асосӣ ва инфрасохтори истеҳсолӣ аз як тараф ва сатҳи зиндагии аҳолӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ аз тарафи дигар.

Бояд қайд кард, ки ташаккул наёфтани инфрасохтор аз як тараф имкон намедиҳад, ки он таъйиноти асосии худ, яъне ташкили шароитҳои зарурии бароҳмонии раванди истеҳсолот, амиқтар кардани тақсимоти ҷамъиятии меҳнат ва ба роҳ мондани муносибатҳои бозаргониро иҷро кунад, аз тарафи дигар ба талафотҳои бузург оварда мерасонад. Дар шароите, ки алоқаҳои байнисоҳавӣ, байниминтақавӣ ва байналхалқӣ вусъат меёбанд, инфрасохтори истеҳсолӣ ҳамчун омили муҳимтарини амалисозии захираҳои дохилии рушди иқтисодӣ баромад карда, баландшавии зудҳаракатии ҳамаи шаклҳои захираҳоро аз ҳисоби беҳтар кардани низоми интиқол, захиракунӣ, нигоҳдорӣ, танзимкунӣ ва гардиши онҳо, ҳамчунин аз ҳисоби мукаммалгардонии таъминоти инфрасохтории равандҳои иқтисодӣ таъмин мекунад. Аз ақидаи олимони кишвар мушоҳида мегардад, ки инфрасохтори истеҳсолии минтақа омили пуркуввати таъминкунандаи захираҳо мебошад. Чун қисми асосии таъсир аз фаъолият ва рушди инфрасохтори истеҳсолӣ дар соҳаҳои нақлиёт, алоқа, таъминот ва фурӯш дида намешавад,

дар низоми кории ратсионалии ин комплекс ба сарфакунии намудҳои гуногуни захираҳо дар тамоми соҳаҳо ва самтҳои иқтисодиёт муваффақ гардида истодааст [3,с.155]. Таҷрибаи омори байналхалқӣ ва ватанӣ усул ва роҳҳои зиёди тадқиқоти ҳолат, сохтор ва динамикаи худи инфрасохтор ва ченкуниву таҳлили таъсири инфрасохтор ба соҳаҳои калидии иқтисодиётро дорад. Воридкунии низоми ҳисобҳои миллӣ дар минтақаҳо ва консепсияҳои СМР барои таҳлили амиқу чукури ҳолат ва рушди натанҳо инфрасохтори истеҳсолӣ, ҳамчунин, инфрасохтори иҷтимоӣ ва рушди иқтисодии минтақа мусоидат хоҳад кард.

Ҳангоми омӯзиши ҳолат ва рушди инфрасохтори бозаргонии минтақа бояд диққати махсус ба масъалаи интенсификатсия (сермаҳсул кардани истеҳсолот) ва самаранокии инфрасохтори мазкур дода шавад. Интенсификатсияи инфрасохтор ва паст кардани хароҷоти умумии он барои ташкили шароитҳои умумии истеҳсолот, ки зинаҳои табодулро дарбар мегиранд, тақсим ва истеъмол аҳамияти ҳарчи бештарро касб карда истодаанд. Истифодаи воситаҳои самаранокиашон баланди истеҳсолӣ дар инфрасохтор шароитро барои баландбардории ҳосилнокии меҳнат дар тамоми самтҳои иқтисодиёти минтақа мусоидат мекунад. Инфрасохтори ҳар соҳа ва иқтисодиёти минтақа дар маҷмӯъ таъсири ғайримустақим низ дорад. Масалан, таъсири ғайримустақими нақлиёт дар кори ботанзиму суръати баланди расонидани мол инъикос меёбад, ки ин ҳолат талафоти маҳсулотро паст мекунад, талаботи аҳолӣ ва истеҳсолотро ба намудҳои гуногуни мол таъмин мекунад. Дар ин ҳолат самтҳои асосии таъсири ғайримустақими инфрасохторро ба самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятии минтақа муайян кардан мумкин аст:

- Вусъат бахшидани суръати истеҳсолот, ки аз таносубияти фаъолияти инфрасохтори минтақа вобаста аст. Чи қадаре, ки он ботартиб бошад, ҳамон қадар тезтар истеҳсоли молу хизматрасонии минтақа ба роҳ монда мешавад, суръати зиёдшавии воситаҳои гардиш баланд мешавад ва зинаҳои азнавистеҳсолкунӣ кам мешаванд.
- Паст кардани талафоти маҳсулот тариқи рушди инфрасохтор. Ҳамагон ба он бовараанд, ки талафот аз ҳисоби рушд накардани инфрасохтор, махсусан дар хоҷагии қишлоқ бениҳоят баланд мебошад.
- Рушди инфрасохтори бозаргонӣ дар минтақа истеҳсолкунандагонро аз вазифаҳои ба онҳо хоснабуда озод мекунад, ки ин ҳолат барои рушди минбаъдаи истеҳсолоти махсусгардонидашуда ва кооператсия мусоидат хоҳад кард.
- Суръат бахшидан ба гардиши воситаҳо ва кам кардани захираҳо дар соҳаҳои истеҳсолӣ ҳамчун манбаи баландбардории самаранокии истеҳсолот хизмат мекунад.

Усулҳои муайян кардан ва ҳисоби таъсири ғайримустақими инфрасохтор дар замони муосир васеъ паҳн шудаанд. Корҳо дар самти ҳисобкунии таъсири ғайримустақим дар соҳаҳои алоҳида, минтақаҳои муайян ва умуман дар комплекси минтақавии инфрасохтор идома доранд. Диққати бештар ба ҳисобкунии таъсири ғайрмустақими нақлиёт дода мешавад, чунки аз кори муназзами он ва суръати расонидани маҳсулот талафот кам карда мешавад, суръати муомилоти он баланд бардошта мешавад, сатҳи қаноатмандии талаботи истеҳсолот ва аҳолӣ ба маҳсулотҳои гуногун баланд бардошта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.И. Экономическая теория на пути к новой парадигме / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1993. - №1. –С.4-14.
2. Ашуров М.Н. Механизм формирования и управления рыночной инфраструктурой региона / М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. - 2016. -№2/2(197). -С.37-41.
3. Ашуров М.Н. Институциональные основы формирования и развития рыночной инфраструктуры в приграничных районах Республики Таджикистан / М.Н. Ашуров, Б.Г. Сафаров, К.Н. Саидов // Финансовая экономика. - 2018. -№8. -С.155-159.
4. Ахтариева Л.Г. Системная модернизация региональной рыночной инфраструктуры / Л.Г. Ахтариева // Проблемы современной экономики. – 2008. -№3(27). -С.222.
5. Солехзода А.А. Формированные и развитие рыночной инфраструктуры региона: теоретические аспекты / А.А. Солехзода, М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе: Сино, 2015. - №2/5(172). -С.35-40.
6. Чернявский И.Ф. Инфраструктура и эффективность общественного производства / И.Ф. Чернявский // Вопросы экономики. - 2012. -№2. -С.34-56.
7. Rosenstein - Rodan P.N. Notes on the Theory of the Big Push. – Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology. - 1957. – 32 p.

ВАЗИФА ВА УНСУРҲОИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРИИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур масъалагузории вазифа ва унсурҳои инфрасохтори бозори минтақа дида баромада шудаанд. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки асоси фаъолияти инфрасохтори минтақавии бозаргонӣ бояд ғояи воҳиди худташаккулёбандаи хоҷагӣ қарор гирад, ки имконияти фаъолона ташаккул додани бозори минтақаро дошта бошад. Ин имкон медиҳад, ки раванди сармоягузорӣ дар соҳаи инфрасохтори бозаргонӣ вусъат ёбад ва дурнамои тақсими он муайян карда шавад. Асосҳои методии рушди стратегии инфрасохтори бозаргонӣ бояд таносуби мувофиқи фазои иқтисодии объектони инфрасохтори бозаргонӣ ва иҷтимоиро дар назар дошта бошанд. Муаллифон дар мақолаи хеш вазифаҳои асосии инфрасохтори бозориро дар шакли нақша нишон додаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар мақола панҷ унсури

инфрасохтори бозори минтақавӣ ба таври васеъ мариди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст. Дар мақолаи илмӣ чунин унсурҳои инфрасохтори бозории минтақавӣ нишон дода шудаанд: инфрасохтори биржавӣ, инфрасохтори бозорӣ, низоми андозии мамлакат, низоми молияи давлатӣ ва инфрасохтори бозаргонӣ бо бозори меҳнат ва ғ.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, минтақа, инфрасохтор, инфрасохтори бозорӣ, вазифа, унсур, рушд, стратегия.

ФУНКЦИИ И ЭЛЕМЕНТЫ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

В статье рассматривается вопрос о функциях и элементах региональной рыночной инфраструктуры. В статье приводятся, что основой функционирования инфраструктуры регионального рынка является создание самостоятельной экономической единицы, которая обладает потенциалом для развития регионального рынка. Это позволит определить процесс инвестирования в области рыночной инфраструктуры и определить распределение его подразделений. Методология стратегического развития рыночной инфраструктуры должна быть сбалансирована в разумной пропорции экономического пространства рынка социально-экономической инфраструктуры. Авторы демонстрируют основные задачи рыночной инфраструктуры в виде плана. Важно отметить, что в статье широко обсуждались и анализировались пять элементов инфраструктуры регионального рынка. В научной статье показаны элементы региональной рыночной инфраструктуры, денежно-кредитная инфраструктура региона, рыночная инфраструктура, налоговая система страны, система государственных финансов и рыночная инфраструктура, рынок труда и т.д.

Ключевые слова: Экономика, регион, инфраструктура, рыночная инфраструктура, функция, элемент, развитие, стратегия.

FUNCTIONS AND ELEMENTS OF A REGIONAL MARKET INFRASTRUCTURE

The article addresses the issue of the functions and elements of the regional market infrastructure. The article states that the basis for the functioning of the regional market infrastructure is the creation of an independent economic unit that has the potential to develop the regional market. This will determine the investment process in the field of market infrastructure and determine the distribution of its units. The methodology for the strategic development of market infrastructure should be balanced in a reasonable proportion of the economic space of the socio-economic infrastructure market. The authors demonstrate the main objectives of the market infrastructure in the form of a plan. It is important to note that the article extensively discussed and analyzed the five elements of the regional market infrastructure. The scientific article shows the elements of the regional market infrastructure, the monetary infrastructure of the region, market infrastructure, the tax system of the country, the system of public finance and market infrastructure, the labor market, etc.

Key words: economy, region, infrastructure, market infrastructure, function, element, development, strategy.

Сведения об авторах: ***Ашуров Мухаммади Нусратович*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **985-42-30-30**
Саидов Кароматулло Назарович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, соискатель кафедры менеджмента. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14

Information about the authors: ***Ashurov Muhammadi Nusratovich*** - Tajik State University of Finance and Economics, candidate of economic sciences, associate professor of the department of management. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. E-mail: **m_a_84-84@mail.ru**. Phone: **985-42-30-30**
Saidov Karomatullo Nazarovich - Tajik State University of Finance and Economics, applicant for the Department of Management. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14

УДК: 628.1; 556

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИ ОБӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Қурбонов А.К., Ҳафизов М.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тағйиротҳои институтсионалие, ки дар солҳои охир дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба амал омадаанд, табадуллотҳои назаррасро дар низоми идоракунӣ, истифода ва ҳифзи захираҳои об, инчунин, истифодаи механизмҳои нави танзими истифодаи обро ба вуҷуд оварданд. Масъалаи истифодаи умумии захираҳои байнисарҳадии обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҳамаи кишварҳои минтақа аҳамияти муҳим дорад. Ин яке аз омилҳои маҳдудкунандаи рушди иқтисодии минтақа мебошад. Огоҳӣ ва эътироф дар сатҳи давлатии ин ҳолат ба мундариҷаи сиёсати муосири давлатҳои Осиёи Марказӣ ва тадбирҳо оид ба ҳалли фарқиятҳои минтақавӣ таъсир мерасонад. Аён аст, ки ҳалли мушкилоти дастрасии ҳар як давлат ба захираҳои обӣ бидуни ҳамкории минтақавӣ ғайриимкон аст [1,с.98]. Иқтисодиёти мамлакатҳои минтақа аз мубодилаи захираҳои фаромарзии об вобастагии калон доранд. Қисми зиёди аҳолии минтақа ба кишоварзии обёришаванда машғул аст, ки он комилан тамоми маҳсулоти соҳаи кишоварзиро таъмин менамояд. Дар баробари ин, саноати истихроҷ, коркард ва технологияҳои баланд аз захираҳои об дар минтақа низ истифода мекунад.

Ҳамин тавр, мушкилоти захираҳои маҳдуди об ба минтақаи Осиёи Марказӣ хос мебошад. Кишварҳои поёноби минтақа аз истифодабарандагони болооб вобастагӣ доранд

ва дар навбати худ, кишварҳои болооб вобаста аз талаботи кишварҳои поёноб ба захираҳои обӣ метавонанд дучори мушкилӣ гарданд. Норасоии об ва ифлосшавии он ба яке аз мушкилоти ҷиддии иқтисодиёти минтақа табдил меёбад. Норасоии афзояндаи об сатҳи таъминоти озуқаворӣ ва шуғлро коҳиш медиҳад, ки ҳалли мушкилоти мубориза бо камбизоатиро дар маҷмӯъ дар минтақа мушкил месозад.

Таъмини одилона ва устувори ҳам талаботи имрӯза ва ҳам оянда барои истифодаи об тақвияти ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар соҳаи идоракунии байнисарҳадии дарёҳо, ки ҳавзаҳои обаш ба сарҳадҳои мавҷудаи давлат мувофиқ нестанд, талаб мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дастрасии захираҳои муштараки об ҳам метавонад сабаби низоъҳои байналмилалӣ ва заминаи иловагии иқтисодии ҳамгироии кишварҳои ҳамсоя гардад.

Яке аз омилҳои муҳимтарини иқтисодии ба сатҳи истифодаи об таъсирркунанда баҳогузории арзишии захираҳои обӣ мебошад, ки асоси механизми иқтисодии танзими истифодаи обиро ташкил медиҳад [1,с.99]. Баҳодиҳии иқтисодии об ҳамчун манбаи табиӣ барои муқаррар кардани андозаи пардохт, инчунин, инъикоси захираҳои об ҳамчун як қисми сарвати миллии кишварҳои минтақа зарур аст. Имрӯзҳо ҳангоми гузариш ба муносибатҳои бозорӣ баҳодиҳии иқтисодии захираҳои обӣ диққатҷалбкунанда мебошад. Айни замон ду мафҳуми баҳогузории иқтисодии захираҳои обӣ вуҷуд дорад: нархгузорӣ дар асоси баҳисобгирии хароҷоти меҳнатӣ барои рушди манбаи табиӣ ё иваз кардани он ва иҷора бо назардошти самаранокии натиҷаҳои захираи истифодашуда. Баҳогузории ҳамаҷонибаи иқтисодии захираҳои обӣ ба мо имконият медиҳад, ки на танҳо хароҷоти истифодаи онҳоро муайян намоем, балки тавсифи миқдории умумии зиёнро дар сурати истифодаи ғайрисамараноки ин захираҳо ба иқтисодиёти минтақа баҳогузорӣ намоем.

Баҳодиҳии иқтисодии захираҳои обӣ маънои мубориза бо истифодаи ғайрисамарабахши ин захираро дорад. Аз ин рӯ, агар нархи объективии захираҳои обӣ муқаррар карда нашаванд, сиёсати истифодаи ғайрисамараноки захираҳои обӣ дар оянда низ идома хоҳад ёфт. Дар механизми иқтисодии истифодаи оқилона ва ҳифзи об пардохтҳои истифодаи об ҷои махсусро ишғол мекунанд. Гузашта аз ин, пардохт барои об истифодабарандагони обро аз татбиқи чорабиниҳо оид ба истифодаи оқилона ва пӯшонидани зарар ба муҳити зист озод намекунад. Ҳадафи механизми иқтисодӣ таъмин намудани кумакҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи барқароркунӣ, истифодаи оқилона ва ҳифзи сохторҳои обӣ мебошад [6,с.49]. Унсурҳои асосии механизми иқтисодӣ инҳоянд: идоракунӣ; банақшагирии чорабиниҳо оид ба идоракунии об ва таҳияи барномаҳои мақсадноки барқарорсозӣ, истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи обанборҳо; маблағгузории чорабиниҳои идоракунии об ва ҳифзи сохторҳои обӣ; муқаррар кардани меъёрҳо барои пардохт ва андозаи пардохтҳо барои истифодаи обанборҳо; суғуртаи хавфи об; мониторинги обанборҳои рӯизаминӣ ва, инчунин, мониторинги иншооти обӣ; таҳияи дурнамои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси дурнамои рушди соҳаи об; баҳисобгирӣ ва банақшагирӣ; дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, инноватсионӣ ва ғайра, ки ба истифодаи ҳамаҷониба ва ҳифзи захираҳои обӣ нигаронида шудааст; бо тартиби муқарраршуда ҷуброни зараре, ки ба объектҳои обӣ расонида шудааст; аудит; ташхис; кадастрҳо ва ғайра.

Сиёсати нархгузорӣ дар идоракунии об бояд нақши муҳимми ҳавасмандкунандаро дар гузариш ба муносибатҳои бозорӣ касб намояд [3,с.9]. Тағйирот дар сиёсати нарх дар соҳаи истифодаи об аз пардохтҳо барои ифлос кардани обанборҳо, инчунин, навъи технология ва сифати маҳсулот вобастагӣ дорад. Ба андешаи мо, қонунҳоеро қабул кардан зарур аст, ки ҳавасмандкунии истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаро бо истифодаи технологияҳои каммасраф ва безарар пешбинӣ мекунанд. Фишанги нархгузории идоракунии иқтисодӣ танҳо дар шароити рақобати озод ва рушдкарда самараноктар аст. Механизми иқтисодии истифодаи об яке аз омилҳоии ҷамъкунанда дар ҷараёни идоракунии захираҳои об мебошад, ки он бояд иҷрои баъзе вазифаҳоро таъмин кунад (расми 1).

Ҳангоми муқаррар кардани лимитҳои истифодаи об ва муайян кардани нишондиҳандаҳои пешгӯишаванда (ҳаҷми истеъмоли об ва ихроҷи об) бояд таваҷҷуҳ ҳам ба параметрҳои техникиву иқтисодии иқтидорҳои истеҳсолӣ, ҳам ба ҳаҷми воқеии истеҳсолот, инчунин, ба нишондиҳандаҳои мушаххаси муҳити зист дода шавад. Нуқтаҳои зерин метавонанд барои муайян кардани ҳаҷми истифодаи об дар минтақа чун меъёр хидмат кунанд: - иқтидори ғунҷоиши об дар таркиби ММД; - шиддатнокии ихтиёрдории об (таносуби партовҳои об нисбат ба ММД); - шиддатнокии истифодаи дубора ва аз нав пайдарҳамии об (таносуби ҳаҷми истифодаи обҳои пайдарпай нисбат ба ММД).

Ба андешаи баъзе муаллифон, интихоби ҳадафи рушди иқтисодиёти кишвар аз оқилона истифода бурдани захираҳои об ҳангоми мукаммалгардонии механизмҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар иқтисодиёти миллӣ (як намуди механизми иқтисодӣ бо

маҳдудиятҳои нарм) ва ё ба эътидол ва коҳиш додани истифодаи захираҳои обӣ (навъҳои механизмҳои дурушт ва ҳавасмандкунанда) вобастагӣ дорад. Ба андешаи мо, ин механизмҳои истифодаи об дар шакли софи худ вуҷуд надоранд, аз ин рӯ ҳамоҳангии онҳо ногузир ва тавсияшавандаанд [6,с.47]. Дар ин маврид бисёр лаҳзаҳо аз технологияҳо, соҳаҳо ва фаъолиятҳои мушаххас вобастагӣ доранд. Дар ояндаи наздик, аз нуқтаи назари сабзшавии иқтисодиёт дар саросари ҷаҳон зарур аст, ки механизмҳои ҳавасмандкунанда ва қатъи истифодаи об дар минтақаи Осиёи Марказӣ якҷоя карда шаванд.

Расми 1. Нақшаи сохтории низоми идоракунии обӣ

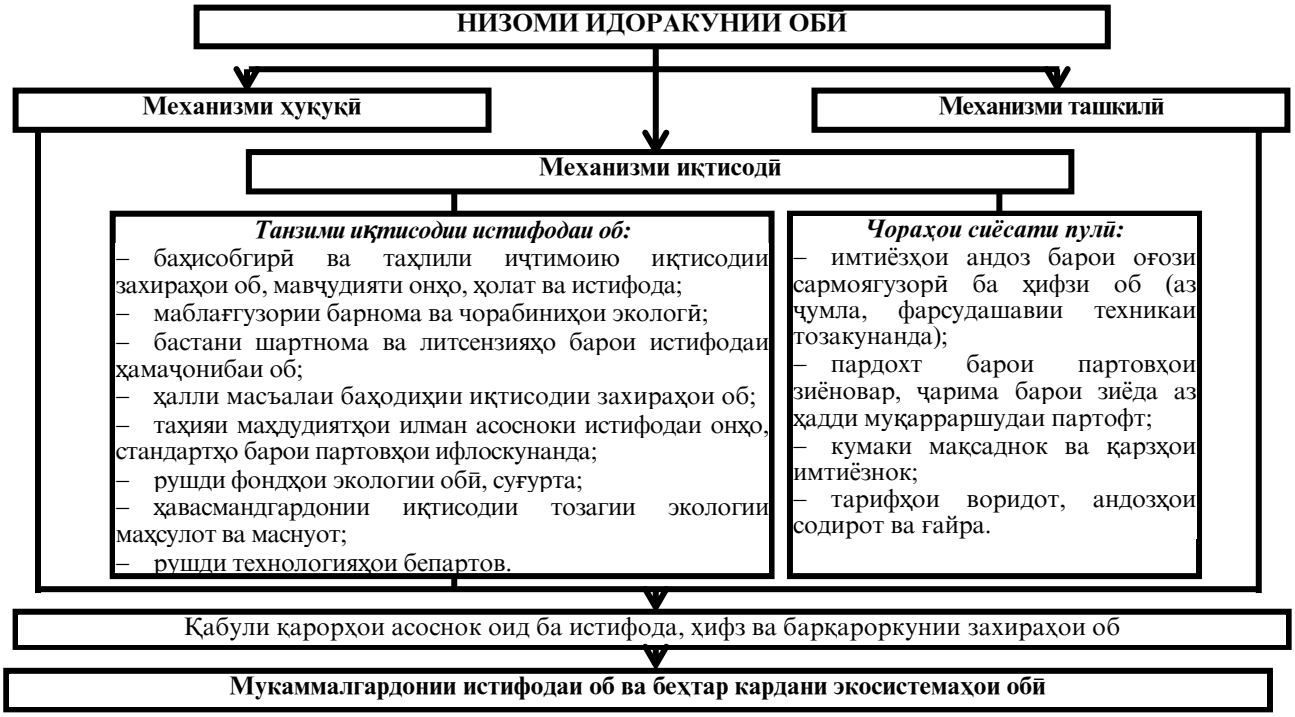

Моҳияти таҳияи механизми иқтисодии истифодаи об бо хусусиятҳои ташкилию иқтисодии идоракунии об муайян карда мешавад. Бо назардошти он ки корхонаҳои хоҷагии об дар бахшҳои иқтисодиёт "пароканда" ҷойгир шудаанд ва идоракунии онҳо аз ҷониби вазорату идораҳои гуногун идора карда мешавад, истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ҳамоҳангсозии амалҳои тамоми созмонҳоро дар робита бо истеъмол ва такрористеҳсоли обро талаб менамояд [2,с.229]. Ҳамин тавр, хулоса кардан лозим аст, ки дар шароити бозор нақши механизми иқтисодӣ дар ҳалли муассири масъалаҳои истифода ва ҳифзи захираҳои об дар асоси тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии минтақа ба таври назаррас меафзояд. Ғайр аз он, истифодаи механизми иқтисодӣ нисбат ба истифодаи усулҳои маъмурӣ метавонад насбатан самараноктар бошад. Мушкилот аз мукаммалгардонии асноди мавҷудаи иқтисодӣ бо мувофиқати онҳо ба вазъи мавҷудаи иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷтимоию сиёсии минтақа ва иродаи роҳбарони кишварҳои минтақа ҷиҳати таъмини пайгиронаи татбиқи принсипҳои ин механизм иборат аст.

Ба андешаи мо, дар шароити Осиёи Марказӣ барномаи дарозмуҳлати мақсадноки рушди ҳамаҷонибаи истифодаи фаромарзии об лозим аст, ки бояд заминаи қонунгузорӣ ва меъёриро барои татбиқи самарабахши тамоми нақшаҳои пешбинишуда дошта бошад. Ҳамзамон, бояд ба манбаъҳои устувори маблағгузорӣ, аз ҷумла маблағҳои буҷаҳои сатҳҳои гуногун, манбаъҳои ғайрибуҷетӣ, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ, имкониятҳои лизинг, маблағҳои сармоягузорони дохилӣ ва хориҷӣ барои беҳтар кардани вазъи захираҳои оби минтақа диққати махсус дода шавад. Танҳо дар сурати муттаҳид кардани саъю кушишҳои ҳамаи кишварҳои минтақа ва мустаҳкам кардани онҳо бо дастгирии молиявӣ аз дохил ва беруна, дар масъалаҳои истифодаи оқилона ва ҳамаҷонибаи ин сарчашмаи бебаҳо ба мисли об ба муваффақият ноил шудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Хафизов М.Д. Интегрированное управление водными ресурсами на основе устойчивой модели / М.Д. Хафизов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2017. -№2/10. -С.96-100.
2. Абдурахмонов Ф.А. Экосистемный подход и устойчивое водопользование в системе эколого-экономических факторов / Ф.А. Абдурахмонов, М.Д. Хафизов // Таджикистан и современный мир. -Душанбе, 2017. -№2(57). -С.226-239.

3. Чоршанбиев С.Р. Инновационные кластеры как форма развития энергетической инфраструктуры региона: зарубежная практика / С.Р. Чоршанбиев // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2014. -№2/5(141). -С.6-10.
4. Кимсанов У.О. Технико-экономические направления обеспечения водно-энергетической безопасности Республики Таджикистан / У.О. Кимсанов // Europaische Fachhochschule. 2016. -№2. -С.94-96.
5. Урунбаева Н.А. Устойчивое водопользование - основа роста экономики Республики Таджикистан / Н.А. Урунбаева // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2017. -№2/4-2. -С.119-122.
6. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. -№2/3(165). -С.44-48.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИ ОБӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақола самтҳои асосии такмили механизми истифодаи устувори об дар Осиёи Марказӣ баррасӣ карда шудаанд. Дар муддати тӯлонӣ ақидаи номаҳдудияти захираҳои обӣ ва мутаносибан ройгон ба даст овардани онҳо вуҷуд дошт. Аммо бо рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ва, хусусан, саноатҳои аз об сероб, ифлоскунии манбаъҳои об, пайдоиши ихтилофҳо байни истифодабарандагони об оид ба истифодаи захираҳои об ва ниҳоят, дар норасоии об, ки дар як қатор ҳавзаҳои дарёҳои бузург пайдо шудааст, харочотҳои ҷомеа барои зиёд кардани захираҳои мавчудаи об ва то ба стандартҳои зарурии сифатӣ расидан онҳо хеле афзудаанд. Маълум гардид, ки дар шароити муосир об захираи маҳдуд ва барои ҷомеа гаронбаҳо ба ҳисоб меравад. Муаллифон бар он андешаанд, ки дар шароити муосир механизми самараноки истифодаи об ин механизми иқтисодӣ бо назардошти талаботи манфиатҳои экологии ҷомеа мебошад. Механизми иқтисодии истифодаи об ҷузъи таркибии системаи идоракунии давлатӣ ва танзими идоракунии об мебошад ва бо назардошти талаботу маҳдудиятҳои экологӣ принсипи муҳимтарини консепсияи фаъолияти аз ҷиҳати экологӣ асосноки системаҳои истифодаи об дар минтақа ба ҳисоб меравад, ки ба экологикунонии истифодабарии захираҳои обу замин нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: истифодаи устувори об, механизми иқтисодӣ, экология, минтақа, идоракунӣ, рушд, захираҳои об, захираҳо, технологияҳо, истифодаи пулакии об.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УСТОЙЧИВОГО ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье рассмотрены основные направления совершенствования механизма устойчивого водопользования в условиях Центральной Азии. На протяжении длительного периода господствовало представление о неограниченности водных ресурсов и соответственно о бесплатности их получения. Однако, с развитием производительных сил, и особенно водоемких производств, загрязнением водных источников, возникновением противоречий между водопользователями по поводу использования водных ресурсов и, наконец, в возникшем дефиците воды в ряде бассейнов крупных рек, затраты общества на увеличение располагаемых водных ресурсов и их доведение до необходимых стандартов качества резко возросли. Стало очевидно, что вода является ограниченным и довольно дорогостоящим для общества ресурсом в современных условиях. Авторами утверждается, что в современных условиях наиболее эффективным механизмом водопользования является экономический механизм с учетом требования экологических интересов общества. Экономический механизм водопользования становится важнейшим составляющим системы государственного управления и регулирования водохозяйственной деятельности, а с учетом экологических требований и ограничений - важнейшим принципом концепции экологически безопасного функционирования систем водопользования в регионе, ориентированного на экологизацию использования водно-земельных и других ресурсов.

Ключевые слова: устойчивое водопользование, экономический механизм, экология, регион, управление, развитие, водные ресурсы, ресурсы, технологии, платное водопользование.

IMPROVING THE ECONOMIC MECHANISM OF SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT IN CENTRAL ASIA

The article considers the main directions of improving the mechanism of sustainable water use in Central Asia. For a long period, the idea of unlimited water resources and, accordingly, of their free receipt prevailed. However, with the development of productive forces, and especially water-intensive industries, pollution of water sources, the emergence of contradictions between water users about the use of water resources and, finally, the water shortage that has appeared in a number of large river basins, the costs of society to increase the available water resources and bring them to required quality standards have risen sharply. It became obvious that water is a limited and quite expensive resource for society in modern conditions. The authors argue that in modern conditions the most effective mechanism for water use is the economic mechanism, considering the requirements of the environmental interests of society. The economic mechanism of water use is becoming the most important component of the system of public administration and regulation of water management, and considering environmental requirements and restrictions, it is the most important principle of the concept of environmentally safe functioning of water use systems in the region, aimed at the greening of the use of water-land and other resources.

Key words: sustainable water use, economic mechanism, ecology, region, management, development, water resources, resources, technologies, paid water use.

Сведения об авторах: ***Курбонов Абдулхайр Каримович*** - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 917-24-24-83**
Хафизов Мухаммадином Диловаршоевич - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры информационные системы в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 989-00-33-55.** E-mail**: md_hafizov@mail.ru**

Information about the authors: ***Kurbonov Abdulkhair Karimovich*** - Tajik National University, Doctor of Economic science, Professor, department of economic analysis and audit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17. Phone: **(+992) 917-24-24-83**
Hafizov Muhammadinom Dilovarshoevich - Tajik National University, assistant of the department of information systems in economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17. Phone: **989-00-33-55**

УДК 330.34(575.3)

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАСНИФОТИ САРМОЯГУЗОРИҲО

Раҳматов У.Р.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз бахшҳои муҳим дар рушди иқтисодиёти мамлакат ба шумор меравад. Ҳангоми соҳибистиқлол гардидан ҳар як давлат барои пешравии иқтисодиёт санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатии сатратегӣ қабул менамояд, ки он ба манфиати рушди иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар ҳолати нокифоя будани маблағҳои худӣ ҳар як давлат кӯшиш менамояд, ки ҳар чӣ бештар барои пешравии иқтисодиёти худ ба соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ҷалб намояд.Дар ҷалб намудани сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ давлат бояд кафолатдиҳандаи асосӣ бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муҳайё намудани шароити мусоид ҷиҳати ҷалби сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ»-ро (25 апрели соли 2007, таҳти №545) қабул намуд. Баъд аз ин Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (15 марти соли 2016, таҳти №1299) қабул карда шуд [1].

Он давлатҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққӣ накардаанд, сармоягузорӣ метавонад барои пешравии бахшҳои рушди иқтисодиёти онҳо кумакрасон бошад. Дар натиҷаи сармоягузорӣ намудан ба иқтидорҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳо ҳаҷми истеҳсолот афзун мегардад, даромаднокӣ ва фоидаи онҳо зиёд мешавад. Таъсири мусбии сармоягузорӣ дар бахшҳои муҳимми иқтисодиёт аз ҷумла кишоварзӣ, саноат, сохтмон ба он оварда мерасонад, ки сатҳи бекорию касри буҷетро бартараф намуда, бозори дохилӣ ва ҷаҳониро бо молҳои сифатан аъло таъмин менамояд. Барои нокифоя будани маблағҳои буҷет ҳар як давлатро зарур аст, ки сармоягузориро ҳамчун як усули пешбаранда дар рушди иқтисодиёт истифода намояд. Сармоягузорӣ ҳамчун сарчашмаи захираҳои молиявӣ дар пешравии бахшҳои муҳимми иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Масъалаи муҳим дар маркази рақобати ҳозираи чаҳон ин мубориза баҳри манбаъҳои сармоягузорӣ аст. Хусусан, дар шароити ҳозира таъмин намудан бо маблағ дар лоиҳаҳои рушди корхона танҳо аз ҳисоби воситаҳои худии корхона бидуни ҷалби сармояҳои калон ба афзоиши рақобатпазири ноил гаштан имконнопазир мебошад. Кулли корхонаҳои ватанӣ имрӯз бо зарурати ҷустуҷӯйи манбаъҳои ивазкунандаи сармоягузорӣ дучор омадаанд. Маҷмӯи андӯхти миллӣ дар навбати аввал – пасандозҳои хоҷагиҳои хонагӣ ва шаклҳои дастҷамъонаи пасандозҳо дар намуди воситаҳои ба низоми андӯхти нафақавӣ гузошташудаи ба идора додашуда ва ба маҳсулоти суғуртавӣ табдилёфта буда, ҳамон манбаъҳое мебошанд, ки метавонистанд ба дараҷаи назаррас сармоягузории иқтисодиётро таъмин намоянд.

Он қисми пасандозҳое, ки аҳолӣ ба сармоягузорӣ равон менамояд, навъи махсуси пасандозҳоест, ки ҳадафи асосии онҳо маблағгузорӣ ба дороиҳои даромадоваранда аст. Чунин навъи пасандозҳо ба болои он пасандозҳои зарурӣ, ки ба мақсадҳои истеъмолӣ истифода бурда мешаванд, зам мегарданд. Аз нуқтаи назари қонеъгардонии талаботи минбаъдаи онҳо ҳамчун маҷмӯи воситаҳое, ки дар фондҳои пасандозии сармоягузорӣ ва фондҳои пасандозӣ барои ҳолатҳои пешбининашуда ё ин ки пиронсолӣ андӯхт карда мешаванд, баромад менамоянд. Қисми даромади пасандозшуда барои хариди неъматҳои моддӣ ва қисми дигари он ба амонатгузорӣ равона карда мешаванд. Маҳз, ҳамин намуди пасандозҳо барои сармоягузорӣ таъйин гардидаанд. Ба ибораи дигар, маҳз ҳамин қисми андӯхтшавандаи даромади аҳолӣ, ки ба василаи воситаҳои карзӣ, амонатҳо, қоғазҳои қиматнок ба бозори молия равона мегарданд, пасандозҳои сармоягузории аҳолӣ ба ҳисоб мераванд. Метавон чунин пасандозҳоро дар бозори фондӣ ба муомилот гузошт. Ин фондҳо дар маблағгузорӣ дорои имконоти нодир буда, барои ҷалб кардани сармоягузорон, бояд кулли имконоти худро истифода баранд. Аҳолӣ дар бозори фондии миллӣ ба сифати сармоягузорони инфиродӣ фаъолият карда, ба мукаммал гардонидани заминаи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Барои ҳавасманд гардонидани фаъолияти сармоягузории аҳолӣ тарҳрезии тадбирҳои ислоҳгаронаи танзимоти давалатӣ зарур аст, ки ин тадбирҳо инкишоф додани механизмҳои чубронгари ҳимояи сармоягузорон, аксуламали фаъолияти пирамидаҳои молиявӣ, ба вуҷуд овардани шароит ва уҳдабароёна

идора кардани бастаи сармоявии инфиродиро дар бар мегиранд. Дар маҷмӯъ, тадбирҳои мазкур бояд ба вусъат ёфтани маблағгузории инфиродӣ, инчунин, ба баланд гардидани таъсири мусбати он ба самаранокӣ, бозоргирӣ ва ғунҷоиши бозори миллии қоғазҳои қиматнок нигаронда шуда бошанд [2,с.189].

Олимони рус О.Б Веретеникова ва Е.С. Рибиной сармоягузориро дар стратегияи соҳаи саноат, афзоиши даромади буҷети давлатӣ, афзоиши ширкатҳо, ворид гардидан дар бозорҳои хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва баланд бардоштани сармояи пулӣ манфиатовар муайян намуданд. Иқтисодшиноси дигари рус Б.Т. Кузнецов оиди объектҳои сармоягузорӣ чунин тавсия медиҳад, ки барои муайян кардани арзиши сармоя, ки натиҷаҳои фоида аз иҷрои он ба даст меояд, хароҷоти сармоягузорӣ низ муайян карда шавад.

Оиди сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёт олими фаронсавӣ Э. Класс чунин гуфтааст, ки сармоягузориҳо ин захираҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани сармояи воқеии ҷомеа, яъне васеъ ва навсозии таҷҳизоти истеҳсолӣ равона шуда, сипас сармоягузорӣ ба қисман ё аз нав кардани сармояи асосӣ низ равона карда мешавад. Ба сармоягузориҳои умумӣ низ ин намуди сармоягузориҳо дохил карда мешавад. Назарияҳои дигари олимони фаронсавӣ Дерек Стоун ва Клод Хитчинг ҳамчун сармоягузорӣ маънои хароҷоти пулӣ ё ба ҳамин монандро дорад, ки дар оянда маблағи зиёд аз маблағҳои хароҷотшуда гирифта шавад. Инчунин, дигари олими фаронсавӣ Р. Массе менависад: сармоягузорӣ як амали дастгирӣ барои манфиатҳо ва мубодилаи қаноатбахши талаботи имрӯзу оянда мебошад [3,с.12].

Диққати олимону донишмандон бештар ба масъалаи нақши сармоягузории хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ равона шудааст. Аз ҷумла, дар бораи сармоягузориҳо ба соҳаи сайёҳӣ донишмандони зиёде, маълумот додаанд. Ба хусус дар асари донишманди рус Здоров А.Б. дар китоби «Экономика туризм инвестиция в туризм» аз ҷониби муаллиф қайд мешавад, ки сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ бо мақсадҳои муайян дар самтҳои гуногун ҳадафнок, барномавӣ, низомманд ва хуб бояд истифода бурда шавад. Яъне, аз гуфтаи ин олим бармеояд, ки тарзи нодуруст истифода намудани маблағҳо метавонад иқтисодиёти кишварро ба касодӣ оварда расонад. Яке аз манбаъҳои кам намудани касри буҷет ин ба мамлакат овардани сармояи хориҷӣ мебошад [4,с.256].

Ба ақидаи иқтисодшинос Х.У. Умаров дар Тоҷикистон, ҷалби инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ дар шароити кунунӣ метавонад ба таҳкими иқтидори иқтисодӣ, балки коҳиш додани фарогирии амволии аҳолӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, зуд ва ҳалли мушкилоти муҳими рушди иҷтимоиву иқтисодиро пешгири кунад [5,с.70-71].

Мусоидат намудани сармоягузории хориҷиро дар рушди иқтисодиёт иқтисодшинос Касимова А.А. чунин гуфтааст, ки васеъкунии ҳаҷми сармоягузории мустақими хориҷӣ ба мукаммалгардонии интиқоли технологияҳои нав, дастгоҳҳо оварда расонида, ба зиёдшавии ҷойҳои нави корӣ, тахассуснокшавии қувваи корӣ, зиёдшавии захираи асъорӣ ва ба афзоиши пардохтҳои андоз ба буҷа оварда мерасонад. Ин хусусиятҳои сармоягузории хориҷиро ба инобат гирифта, дар навбати худ Тоҷикистон ва мо ҳам дар ҷалби онҳо ҳавасманд мебошем [6,с.24].

Сармоягузорӣ дар бахши энергетика дар рушди иқтисодиёт имрӯзҳо хеле зарур мебошад, ки оиди ин профессор Ҳ.Р. Ҳисайнов чунин гуфтааст, ки “яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодиёти сабз ин сармоягузориҳо барои дастрасӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои об ва қувваи барқ ба ҳисоб меравад”. Барои таъмини дастрасӣ бо қувваи барқи аҳолии мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ сармоягузорӣ дар солҳои 2010-2030 дар ҳаҷми 756$ млрд, ё ин ки 36 млрд$ дар як сол лозим мешавад. Дар муносибат бо зазираҳо обӣ дар маърузаи СММ қайд карда мешавад, ки сармоягузорӣ ба соҳаи об аз нуқтаи назари иқтисодӣ барои институтҳо (ниҳодҳо)-и байналмилалӣ ва миллӣ яке аз самтҳои асосии фаъолгардонии рушди иқтисоди сабз ба ҳисоб меравад [7,с.367].

Барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ профессор Саидмуродов Л.К чунин андеша дорад, ки ҳангоми ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ яке аз стратегияҳое, ки оқибатҳои нокифояи манфиатҳои миллии кишварро паст нишон медиҳад, сармоягузории хориҷӣ ба рушди устуворӣ он мусоидат мекунанд [8,с.27].

Аҳамияти сармоягузориро дар рушди корхонаву ташкилотҳо олими рус С. Губанов чунин гуфтааст, ки сармоя ин ҷойгиркунии воситаҳои пулӣ ба ягон лоиҳаҳои дарозмӯҳлати корхона, ташкилот мебошад [9,с.60-61].

Мафҳуми сармоягузориро олимони ватанию хориҷӣ ба таври гуногун шарҳ доданд. Сармоягузорӣ ин гузоштани воситаҳои асосӣ ва гардон дар муҳлати муайяни вақт барои ҳама намуди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки мақсади асосии он ба даст овардани фоида мебошад.

Моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ дар он мебошад, ки соҳибкорон бо мақсади ба даст овардани фоида маблағҳои озоди худро дар бахшҳои муҳимми иқтисодиёт

мегузоранд. Бо ин восита ҳам пайдо гардидани ҷойҳои нави корӣ, андозсупорандаи нав ба буҷет, камшавии касри буҷет, зиёд гардидани пасандозҳо дар бонкҳо, ба зиёд гардидани истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ мусоидат менамояд.

Барои рушди иқтисодӣ ва инкишофи самаранокии истеҳсолот сармояи ҳақиқӣ нақши хеле назаррас дорад, ки дар шакли маблағгузорӣ амалӣ карда мешавад.

Маблағгузории сармоя ин сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, аз ҷумла ба сохтмони нав, барои васеъ, таҷдид ва азнавсозии техникии истеҳсолоти амалкунанда ва дигар хароҷоти истеҳсолӣ мебошад. Маблағгузории сармояи таҷдидӣ, технологӣ ва соҳавиро фарқ мекунанд:

а) аз рӯйи сохтори таҷдидӣ маблағгузории сармоя барои сохтмони нав, васеъ, таҷдид ва азнавсозии технологии истеҳсолоти амалкунанда равона карда хоҳад шуд.

б) сохтори технологии маблағгузории сармоя хароҷотро барои корҳои сохтмонӣ – васлкунӣ, таҷҳизот, дастгоҳҳо ва ғайра (корҳои ҷустуҷӯй, лоиҳавӣ, маъмурият, тайёр кардани мутахассисон) дар бар мегирад.

Барои оқилонаю самарабахш истифодабарии сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёт таснифоти сармоягузорӣ аз рӯйи меъёрҳои асосие, ки дар амалия истифода бурда мешаванд, инҳо мебошанд:

1. Аз рӯйи соҳаи маблағгузорӣ сармоягузории ҳақиқӣ ва молиявиро фарқ мекунанд:

а) сармоягузории ҳақиқӣ – маблағгузории воситаҳо ба активҳои моддӣ ва ғайриморддӣ мебошад;

б) сармоягузории молиявӣ – маблағгузории воситаҳо ба активҳои гуногуни молиявӣ (қоғазҳои қиматнок, саҳмия, ҳиссаи иштирок, депозитҳои бонкӣ) мебошад.

2. Аз рӯйи муҳлати сармоягузорӣ навъҳои кӯтоҳмуҳлат (то 1 сол), миёнамуҳлат (1-3 сол) ва дарозмуҳлат (зиёда аз 3 сол) мавҷуданд. Дар ташкилот асосан навъҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмӯҳлати сармоягузориро фарқ мекунанд.

3. Аз рӯйи табиати иштирок дар сармоягузорӣ навъҳои мустақим ва ғайримустақими сармоягузориро фарқ мекунанд:

а) сармоягузории мустақим иштироки бевоситаи сармоягузорро дар гузориши воситаҳо дар назар дорад;

б) сармоягузории ғайримустақим ба фаъолияти миёнарави сармоягузорӣ вобаста аст.

4. Аз рӯйи шакли моликият сармоягузории хусусӣ, давлатӣ ва коллективиро фарқ мекунанд:

а) сармояи хусусӣ воситаҳое мебошад, ки аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилотҳои хусусӣ гузошта мешаванд;

б) сармояи давлатӣ воситаҳоеанд, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва идорӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ аз ҳисоби воситаҳои буҷетӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ ва дигар воситаҳои сармоявӣ гузошта мешаванд;

в) сармояи маҳаллӣ воситаҳое мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва идорӣ гузошта хоҳанд шуд. Агар капитали сармояшаванда аз ҳисоби сармояи давлатӣ ва хусусӣ амалӣ гардад, онро сармояи омехта меноманд.

5. Аз рӯйи сатҳи даромаднокӣ сармояи сердаромад, миёнадаромад, камдаромад ва бедаромадро фарқ мекунанд:

а) сармояи сердаромад гузориши сармояро дар лоиҳаҳои сармоявӣ (сармояи молиявӣ)-е таҷассум мекунад, даромаднокии он дар оянда аз меъёри миёнаи даромаднокии бозори сармоягузорӣ зиёд аст;

б) сармояи миёнадаромад гузориши сармояро дар лоиҳаҳои сармояви (сармояи молиявӣ) ифода мекунад, ки даромаднокии он дар оянда ба меъёри миёнаи даромаднокии бозори сармоягузорӣ мувофиқ аст;

в) сармояи камдаромад гузориши сармояро дар лоиҳаҳои сармоявӣ (сармояи молиявӣ)-е ифода мекунад, ки даромаднокии он дар оянда аз меъёри миёнаи даромаднокии бозори сармоягузорӣ кам аст;

г) сармояи бедаромад гузориши сармояро дар лоиҳаҳои сармоявӣ ифода мекунад, ки сармоягузор дар оянда даромад намегирад (лоиҳаҳои иҷтимоӣ, экологӣ).

6. Аз рӯйи сатҳи хавфи сармоявӣ сармояи камхавф, миёнахавф ва баландхавфро фарқ мекунанд. Ба сифати меъёри хавнокӣ хавфи миёнавии бозор қабул карда шудааст.

7. Аз рӯйи нуқтаи назари таҷдидӣ сармояи умумӣ, реноватсионӣ ва сармояи тозаро фарқ мекунанд:

а) сармояи умумӣ маҷмӯи сармояҳое мебошанд, ки барои таҷдиди воситаҳои асосӣ ва активҳои ғайриморддӣ дар муҳлати муайян равона шудаанд;

б) сармояи реноватсионӣ барои таҷдиди содаи воситаҳои асосӣ активҳои ғайриморддии амортизатсияшаванда дар муҳлати муайян гузошта мешаванд;

в) сармояи тоза бо мақсади таҷдиди васеи воситаҳои асосӣ ва активҳои ғайримоддӣ равона карда мешавад.

8. Аз рӯйи маҳалли сарчашмаи ҷалби сармоя сармояи дохилӣ (миллӣ) ва хориҷиро фарқ мекунанд:

а) сармояи дохилӣ аз ҷониби резидентон (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) гузошта мешавад;

б) сармояи хориҷӣ аз ҷониби нерезидентҳо (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ), инчунин, давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ ворид мегарданд.

9. Аз рӯйи шакли ташкилии сармоя лоиҳаи сармоягузорӣ ва ҷузвдони сармоягузориро фарқ мекунанд:

а) лоиҳаи сармоягузорӣ нақши асоснокӣ, ҳаҷм, муҳлат ва натиҷаи фаъолияти сармоягузориро ифода менамояд;

б) ҷузвдони сармоягузорӣ маҷмӯи объектҳои сармоягузорие мебошад, ки мувофиқи нақшаҳои стратегии ташкилот мақсаднок тартиб дода мешаванд [10,с.263-266].

Барои таъмин ва пешбурди рушди иқтисодиёт сармоягузорӣ чунин вазифаҳои асосиро иҷро менамояд:

- Сармоягузорӣ раванди истеҳсолотро бо сармояи асосӣ ва гардон таъмин мекунад;
- Сармоягузорӣ ҳамагуна сармояро афзоиш медиҳад;
- Сармоягузорӣ дар байни ҳама бахшҳои иқтисодиёт ҳамчун ёридиҳанда мебошад;

Сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосӣ ва муҳим дар рушди ҳама бахшҳои иқтисодиёт ба шумор меравад. Ҳамзамон, бояд зикр кард, ки сармоягузорӣ азнавкунӣ ва афзоиши воситаҳои асосӣ ва гардонро ба вуҷуд меорад.

Ҳамин тариқ, баъди омӯзиши ҷанбаҳои назариявии фаъолияти сармоягузорӣ мо ба чунин хулоса омадем:

1. Сармоягузорӣ ин яке аз бахшҳои муҳимме мебошад, ки афзоиши воситаҳои асосӣ ва гардонро дар рушди корхонаҳои истеҳсолӣ ба вуҷуд меорад;

2. Ба воситаи сармоягузорӣ метавон гуфт, ки соҳаи маориф, тандурустӣ, энергетика ва дигар соҳаҳои муҳим рушд меёбад;

3. Ҳангоми сармоягузорӣ намудан дар корхонаҳои саноатии истеҳсолӣ технологияи нав, истеҳсоли молҳои сифатан аъло, ҷойҳои нави корӣ, инчунин, содироти молро низ дар бозори ҷаҳонӣ зиёд мекунад;

4. Сармоягузорӣ барои ташкилёбию зиёд намудани сармояи бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои хурди қарзӣ, инчунин, барои бартараф намудани беқурбшавии пул мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо». Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №1299,15 марти соли 2016.
2. Буриева М.Ч. Пути привлечения инвестиций посредством фондовых рынков в Республике Таджикистан / М.Ч. Буриева // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). -Душанбе: Сино, 2015. -№2/5(172). -С.189.
3. Инвестиции: Учебник / Ю.М. Склярова [и др.]. -Ростов н/Д: Феникс, 2015. –С.12.
4. Здоров А.Б. Экономика туризма / А.Б. Здоров // Инвестиция в туризме. -М.: Финансы и статистика, 2005. -256 с.
5. Умаров Х. Кризис в Таджикистане. Глубина действия, формы проявления, пути преодоления, антикризисные меры Правительства Республики Таджикистан: первые позитивные результаты / Х. Умаров. -Душанбе: Ирфон, 2010. –С.70-71.
6. Касымова А.А. Проблемы привлечения иностранных инвестиций в экономику Киргизской Республики: дисс.…канд.экон.наук: 08.00.14 / А.А. Касымова. –М., 2001. - 24 с.
7. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ / Ҳ.Р. Исайнов. -Душанбе: Ирфон, 2018. -№17/19. -367 с.
8. Кандиерова Д.О. Формирование инвестиционного климата Республики Таджикистан: проблемы и перспективы / Кандиерова Д.О. // Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему: «Формирование инвестиционной модели развития Республики Таджикистан». -Душанбе, 14.12.18. -27 с.
9. Губанов С.Глубинные проблемы инвестиционных процессов// Экономист.- 2001г.- № 8.- С.60-61.
10. Ҳ.Қ Шоймардонов Нақши сармоягузорӣ дар рушди иқтисодии субъектҳои хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.Қ Шоймардонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи: «Нақш ва аҳамияти сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ». -Кӯлоб, 27-28 майи соли 2016. -С.263-266.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАСНИФОТИ САРМОЯГУЗОРИҲО

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва ба гурӯҳҳо тақсим кардани фаъолияти сармоягузорӣ мавриди тадқиқу таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф ҳангоми навиштани мақола бештар паҳлуҳои назариявии фаъолияти сармоягузориро тадқиқ карда, ақидаҳои олимони хориҷиро оиди мафҳуми сармоягузорӣ ҳамчун манбаъ истифода кардааст. Маънидодкунии мафҳуми сармоягузорӣ, фикру мулоҳизаронии олимони соҳаи иқтисод вобаста ба фаъолияти сармоягузорӣ, таснифоти сармоягузорӣ, вазифаҳои асосии фаъолияти сармоягузорӣ мазмун ва моҳияти асосии мавзӯи мақолаи мазкурро ташкил медиҳад. Дар қатори олимони хориҷӣ низ ақидаҳои олимони ватаниро истифода карда, аз онҳо роҷеъ ба фазои сармоягузорӣ дар кишвар, хусусан тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика дар мақола таҳлилҳо гузаронида шудааст. Муаллиф дар мақола дуруст қайд мекунад, ки иқтисодиёти ҳар як кишвар новобаста ба рушди иқтисодиёташ ба фаъолияти сармоягузорӣ, хусусан лоиҳаҳои сармоягузорӣ ниёз дорад.

Маҳз аз ҳамин сабаб имрӯзҳо барои рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт аз ҷониби роҳбарияти кишвар бисёр сабукиҳо ва имтиёзҳои давлатӣ дода шудааст. Ҳамзамон, ба муаллиф муясар шудааст, ки фаъолияти сармоягузориро ба гурӯҳҳо тақсим карда, ҳар як нуқтаи асосии онро маънидод кардааст. Дар хотимаи мақола муҳақиқи ҷавон хулосаи конкретии худро роҷеъ ба ҷанбаҳои назариявии фаъолияти сармоягузорӣ маънидод кардааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, таснифоти сармоя, мафҳуми сармоягузорӣ, олимони ватанӣ ва хориҷӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармоягузорӣ дар самти энергетика.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИНВЕСТИЦИЙ

В этой статье рассматриваются теоретические основы и разбивка инвестиционной деятельности на группы. При написании статьи автор исследовал теоретические аспекты инвестиционной деятельности и использовал взгляды зарубежных учёных на концепцию инвестиций в качестве источника. Определение инвестиций, взгляды учёных-экономистов относительно инвестиционной деятельности, классификация инвестиций, основные функции инвестиционной деятельности являются содержанием темы данной статьи. Наряду с мнениями зарубежными учёными, также приводятся мнения национальных учёных, в статье анализируется инвестиционный климат в стране, в том числе реализация инвестиционных проектов в энергетическом секторе. Автор справедливо указывает, что экономика любой страны, независимо от её экономического развития, нуждается особенно в инвестиционных проектах. Именно поэтому сегодня правительству страны предоставлены большие привилегии для развития инвестиционной деятельности в различных секторах экономики. В то же время автору удалось разделить инвестиционную деятельность на группы, объяснив каждый из ключевых моментов. В конце статьи молодой исследователь объяснил свой конкретный вывод относительно теоретических аспектов инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, классификация капитала, инвестиционные концепции, отечественные и зарубежные учёные, инвестиционные проекты, инвестиции в энергетику.

ASPECTS THEORETICAL AND CLASSIFICATION OF INVESTMENTS

This article explores the theoretical foundations and the breakdown of investment activities into groups. While writing the article, the author investigated the theoretical aspects of investment activity and used foreign scholars' views on the concept of investment as a source. The definition of investment, the views of economic scholars regarding investment activities, the investment classification, the main functions of investment activities are the content and substance of the topic of this article. Along with foreign scientists, the articles are also used by the national scientists, analyzing the investment climate in the country, especially the implementation of investment projects in the energy sector. The author rightly points out that the economy of each country, regardless of its economic development, needs investment projects, especially investment projects. That is why today the Government of the country has been given great privileges and privileges for the development of investment activity in various economic sectors. At the same time, the author was able to divide the investment activities into groups, explaining each of the key points. At the end of the article, the young researcher explained his concrete conclusion regarding the theoretical aspects of investment activity.

Key words: investment, investment activity, capital classification, investment concepts, domestic and foreign scientists, investment projects, investment in energy.

Сведения об авторе: ***Рахматов Умед Раджабович*** **-** Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, ассистент кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: **918-70-99-65**. E-mail: **ddkrur@mail.ru**

Information about the author: ***Rakhmatov Umed Rajabovich*** **-** Kulyab State University named after Abuabdulaha Rudaki, Assistant, Department of Finance and Credit. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street 16. Phone: **918-70-99-65.** E-mail: **ddkrur@mail.ru**

УДК.:631.15.631.155.3

ОМИЛҲО ВА ШАРОИТҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ ҲУДУДҲОИ ДЕҲОТИ ТОҶИКИСТОН

Қудратов Р.Р., Ҳакимзода М.М.
Донишгоҳи молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон,
Институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун низоми мушкили истеҳсолӣ дар он ҳолат устувор амал карда метвонад, ки агар тавозуни ҳамаи омилҳои истеҳсолот таъмин гардида бошанд. Дар ин ҳолат сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва аграрии амалишаванда бо таъминоти ҳуқуқӣ ва молиявӣ пайгирӣ карда мешавад. Агар омилҳои истеҳсолот тавозун надошта, сатҳи истифодабарии иқтидори захиравӣ низ баланд набошад, низом ноустувор боқӣ мемонад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки мавқеи махсус дар рушди устувор ба муҳити институтсионалӣ тааллуқ дорад, ки ҳамчун воситаи мутобиққунии васоити таркибҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии устуворро дар бар мегирад. Муҳити институтсионалӣ дар таърихи қадимаи тоҷик таҳти таъсири ҳуқуқи ба худ хоси моликият ба замин, заминдории қавмӣ ва сохти колхозӣ ба миён омад, ки хусусиятҳои мафкураи аҳолии деҳотро ташаккул дод. Дар давраи бисёрасра меъёри маънавӣ-этникии деҳқони тоҷик, расму оин, тамаддун, қолабҳои рафтор ва тафаккур, арзишҳои маънавӣ, рузгор ташаккул ёфта, то ҳол мавҷудияти худро дар деҳот нигоҳ доштаанд. Дар чунин шароитҳои хоси такмилёфта мафкураи иқтисодии деҳқони тоҷик низ ташаккул ёфт. Рӯҳияи деҳқон таърихан ҳамчун

моликияти хусусӣ комил ташаккул наёфта буд. Расму оин, тамаддун ва рӯҳияи он хеле устувор ба ҳисоб нарафта, дар як вақт тағйир ёфта наметавонист. Ҳамзамон, дар баъзе ҳолатҳо ба рушди муосири муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир расониданро идома дода истодаанд [1]. Ҳангоми идоракунии рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат бояд як нуқтаро ба инобат гирифт, ки то вақтҳои охир дар ин ҷо то андозае давлатикунонии муносибатҳои кишоварзӣ ҷой дошт.

Қайд кардан ба маврид аст, ки моҳияти рушди устувори соҳаи аграриро И.Г. Ушачёв ҳамчун ягонагии се таркиб шарҳ медиҳад: иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ [2], ки имкон фароҳам меоранд, то рушди иқтисодиёт бо болоравии сатҳи қонеъгардонии талаботҳои аҳолӣ бо талаботҳои экологӣ дар низоми ягонаи иҷтимоӣ-табиӣ пайваст карда шаванд. Олими дигар И.В. Курцев чунин меҳисобад, ки рушди устувори соҳаи кишоварзӣ такрористеҳсолии захираҳоро дар ҳар давраи силсилаи истеҳсолӣ дар сатҳи нисбатан баланд дар нақшаи мусбии натиҷаҳо: андозаҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, афзоиши мунтазами имкониятҳои беҳтарсозии онҳо маънидод месозад. Устуворii такрористеҳсолиро дар КАС ҳамчун қобилияти субъектҳои такрористеҳсолии мазкур оид ба мунтазам дастгирӣ намудани динамикии таносуби оқилона миёни омилҳои такрористеҳсолӣ ва суръати зарурии рушди онро дар шароити номуайянӣ бо мақсади қонеъгардонии мунтазами талаботҳои аҳолӣ ба маҳсулотҳои хӯрокворӣ ва молҳои истеъмолии халқӣ, ки аз ашёи хоми кишоварзӣ истеҳсол мегарданд, муайян мекунад [3].

Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди устувори бахши аграрӣ бо таркибҳои бо ҳам зич алоқаманд, яъне иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ муайян карда мешавад. Критерияҳои асосии рушди устувори иқтисодии соҳа афзоиши истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрокаи бехатар бо мақсади қонеъгардонии талаботи аҳолӣ аз рӯйи онҳо, таъмин намудани самаранокии иқтисодии истеҳсолот, ки ба пешбарии такрористеҳсолии васеъ мусоидат менамояд, ба ҳисоб меравад. Таркиби иҷтимоии рушди устувор баландбардории сатҳу сифати ҳаётии деҳқонон, муътадилгардонии равандҳои демографӣ ва муҳоҷиратро дар деҳот дар бар мегирад. Истифодабарии муътадил, баробарии истифодаи захираҳои табиӣ дар замони ҳозира ва ояндаи дарозмуддат ба таъмини бунёди низоми устувори кишоварзӣ, беҳтарсозии сифати муҳити зист ва нигоҳдории захираҳои табиӣ алоқаманд мебошад.

Ба андешаи мо, рушди устувори экологии соҳаи кишоварзӣ имкон фароҳам меорад, то аз бадшавии вазъият ва аз истифодабарии берун мондани заминҳои киштшаванда бартараф намуда, ҳосилхезии замин баланд бардошта шавад. Мафҳуми рушди устувори соҳаи кишоварзӣ бо рушди истеҳсоли маводи озуқаворӣ, истифодабарии самараноки захираҳои иқтисодӣ ва зеҳнӣ, баландбардории сатҳи некуаҳволӣ ва сифати ҳаётгузаронии аҳолии деҳот, истифодбарии муътадил ва баробари дар истифодаи захираҳои табиӣ алоқамандии мустақим дорад. Танҳо ҳангоми тавозунии таркибҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, рушди устувори соҳа дар муддати дарози вақт таъмин карда мешавад [4]. Алоқамандии зичи таркиби рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар (расми 1) нишон дода шудааст. Устуворii истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ ба хусусияти хоси соҳа ва муносибатҳои бозорӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ фарқ мекунад. Соҳа бештар аз шароитҳои табиӣ-иқлимӣ вобастагӣ дорад, ки онро нисбати дигар соҳаҳои иқтисодиёт камустувор мегардонад.

Расми 1. Таркиби рушди устувори соҳаи кишоварзӣ

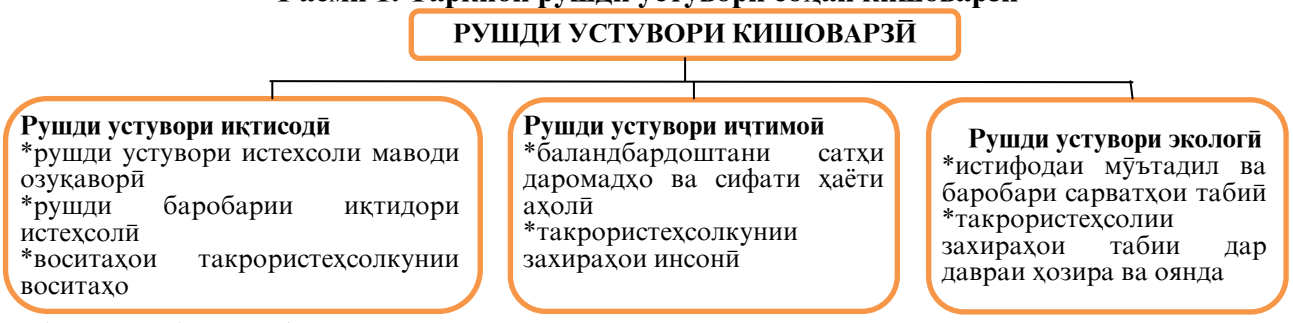

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст

Истифодабарии замин дар раванди истеҳсолӣ ҳамчун захираи ноёб ва маҳдуд, инчунин, организмҳои зиндаи бо имкониятҳои иқтидори гуногундошта истеҳсоли маҳсулот ба воҳиди захираҳои сарфагардида, тавсиф карда мешавад; раванди хотиманаёфтаи интенсификатсия ва саноатикунонии истеҳсолоти кишоварзӣ; рушди мураккаб ва заифии инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ, ки ба сатҳи нисбатан пасти ҳосилнокӣ ва музди меҳнат меорад, тасвир карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки соҳаи кишоварзӣ ҳамчун низоми ноустувор наметавонад бе таъсири беруна мустақилона рушд ёбад. Таъсири давлат ба рушди самаранокии

истеҳсолоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи ҳаётгузаронии деҳқонон, нигоҳдории муҳити зист барои наслҳои оянда зарур мебошад. Рушди бонизоми соҳаи аграрӣ аз фаъолияти корхона, муносибатҳои оқилонаи байнисоҳавӣ, соҳавӣ ва иқтисодӣ миёни соҳаҳои раванди такрористеҳсолӣ вобастагӣ дорад. Дар сатҳи ташкилоти тиҷоратӣ мафҳуми устувориро, чун қоида, тавассути вазъи молиявии он инъикос менамоянд.

Аз нигоҳи мо, муайянсозии устувории корхона танҳо аз мавқеи вазъи молиявии он вазъи устувориро пурра муайян када наметавонад, чунки дигар омилҳои калидии самаранок фаъолияти низоми истеҳсолӣ ба инобат гирифта намешаванд, ки муҳимтарини онҳо иқтидори истеҳсолӣ-технологии корхона ва қобилияти он нисбат ба идома додани иҷрои вазифаҳои асосӣ, яъне истеҳсоли маҳсулоти серталаби истеъмолкунандагон маҳсуб меёбанд. Қайд кардан лозим аст, ки баъзе тадқиқотчиён таҳти мафҳуми амалнамоии устувори корхонаҳо қобилияти нигоҳдорӣ (ё афзунсозӣ)-и ҳаҷми дастовардҳои техникӣ-технологиро мефаҳманд. Дар адабиёти иқтисодӣ як қатор мафҳумҳои фурӯши маҳсулотро дар давраи дарозмуҳлат ҳангоми тағйиротҳои гуногун дар инфрасохтор ва пасту баландшавии талаботи истеъмолӣ маънидод месозанд [5]. Ба андешаи мо, устувории соҳаи аграрӣ ҳамчун низоми мураккаб, кушод ва бисёрсатҳӣ бо омил ва шароитҳои мувофиқ муайян карда мешавад. Ҳангоми гурӯҳбандии омил ва шароитҳое, ки устувории рушди соҳаро ташаккул медиҳанд, зарур аст, ки вазъият ба инобат гирифта шавад. Исбот карда шудааст, ки тақсимоти устувори нисбатан асоснокшудаи соҳаи кишоварзӣ ба таркибҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ шуморида мешавад. Новобаста аз гуногунии зиёди омил ва шароитҳои ба он таъсиррасон онҳоро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: берунӣ ва дохилӣ (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Омилҳо ва шароитҳои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ

Омилҳои берунӣ ва шароитҳои устуворӣ	Омилҳои дохилӣ ва шароитҳои устуворӣ
Муҳити институтсионалӣ	Ҷойгирнамоӣ, махсусгардонӣ ва консентратсияи истеҳсолоти кишоварзӣ
Дастрасии захираҳо	Иқтидори захираҳои иқтисодӣ ва зеҳнӣ
Талаботи дохилии афзоишёфта	Инфрасохтори дохилӣ
Дастгирии давлатӣ	Истифодабарии иқтидор
Шароитҳои мубодилаи байнисоҳавӣ	Сифат, рақобатпазирии маҳсулот
Миқёс ва тараққии бозорҳои фурӯш	Шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии корхона
Сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ, сиёсати нархгузорӣ ва андоз	Ташкили истеҳсолот ва идоракунӣ
Муҳити сармоягузорӣ	Фаъолияти сармоягузорӣ-инноватсионӣ
Шароитҳои табиӣ, вазъи муҳити зист ва захираҳои табиӣ	Баҳисобгирии тағйирёбии талабот, Талабот ва нарх дар бозор
Алоқаҳои кооператсионӣ-ҳамгироӣ дар КАС	Мавҷудияти захираи иқтидорҳо, захираҳо, ашёи кишоварзӣ
Рушди иҷтимоии деҳот	Ангезиши меҳнат
Шароитҳои иқтисоди хориҷӣ	Диверсификатсияи истеҳсолот

Таҳлилҳо нишон доданд, ки нақши муайянкунандаро дар устуворӣ омил ва шароитҳои берунӣ бозидаанд, ки ба онҳо дохил мешавад: муҳити институтсионалӣ, дастрасии захираҳо, муҳити рақобатнок, афзоиши талаботи дохилӣ, дастгирии давлатӣ, шароитҳои мубодилаи байнисоҳавӣ, андоза ва афзоишёбии бозорҳои фурӯш, сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ, муҳити сармоягузорӣ; сиёсати нархгузорӣ ва андоз; шароитҳои табиӣ; вазъияти муҳити зист ва захираҳои табиӣ; алоқаҳои кооператсионӣ-ҳамгироӣ дар КАС; рушди иҷтимоии деҳот; шароитҳои иқтисодии хориҷӣ. Гурӯҳи якумро метавон бо мафҳуми «муҳити беруна» ишора намуд. Муҳити беруна шароити муҳимми фаъолияти соҳаи аграрӣ ва субъектҳои хоҷагидории он ба ҳисоб рафта, ҳамаи омилҳои дохилии онҳоро муайян месозад. Таъсири ҳавасмандгардонӣ ё пешгирикунандаи омилҳои беруна ба устуворӣ, пеш аз ҳама, аз сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ ва аграрӣ вобаста мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки устувории соҳаи кишоварзии минтақаҳои мамлакат бо қабул ва тасвияи қонунгузории аграрӣ, сатҳи дастгирии буҷетӣ, иштироки давлат дар фурӯши маҳсулоти ватанӣ, бозори захираҳои моддӣ воридшаванда, ташаккулёбии хоҷагии бисёрҷанба дар деҳот муайян карда мешавад.

Дар шароити муосир рушди пешрафти илмӣ-техникӣ талаботи волотарро нисбат ба захираҳои меҳнатӣ пешниҳод менамояд. Бинобар ин, барои таъмин кардани бозори меҳнат бо мутахассисони баландихтисос системаи таълим, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кадрҳоро тақдид бояд кард.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030, ки рушди саноатӣ-инноватсионии иқтисодро пешбинӣ мекунад, воситаи муҳимми сиёсати минтақавӣ дар ташкили фазои мусоид баҳри фаъолияти саноатикунонии иқтисод, ташаккули рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Ташкили замина барои рушди устувори иқтисодии ҳудудҳои

кишоварзӣ ба воситаи танаввуи сохтории иқтисод имконпазир аст. Вобаста ба ин иштироки фаъоли субъектони соҳибкорӣ дар барномаи саноатикунонӣ имконияти таҷдиди таҷҳизотро муҳайё ва иқтидори рушди иқтисоди деҳотро пурзӯртар менамояд [6].

Ҳамин тавр, шароит ва омилҳои, ки ба рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ таъсир мерасонад, метавонад баландбардории сатҳи даромадҳо ва сифати ҳаёти аҳолӣ, шуғли аҳолии деҳотро таъмин намояд, баландбардордории рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзии ватанӣ дар заминаи устувории молиявӣ ва таҷдиди базаи моддӣ-техникӣ, инчунин, дар асоси рушди пуршиддати зерсоҳаҳои афзалиятноки соҳа, нигоҳдорӣ ва такрористеҳсолии захираҳои замин ва дигар захираҳои табиӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Пириев Дж.С. Разумная аграрная политика-основа устойчивого развития отрасли. Сборник научных статей / Дж.С. Пириев // Актуальные проблемы учета, анализа и финансово-кредитных ресурсов в АПК. -Душанбе, 2018. -С.5-8.
2. Ушачёв, И.Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы / И.Г. Ушачёв // Доклады пленарного заседания Второго Всероссийского конгресса экономистов-аграрников, 13-15 февраля 2006 г. -М.: Росинформагротех, 2006. -С.3-4.
3. Курцев И.В. Устойчивое развитие агропромищленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути / И.В. Курцев // РАСХН; Сиб. Отд-е СИБНИИЭСХ. – Новосибирск, 2005. -С.17.
4. Мадаминов А.А. Влияние совершенствования инфраструктуры села на устойчивое развитие сельского хозяйства / А.А. Мадаминов. – Душанбе: НПИ Центр, 2001. –8 с.
5. Самандаров И.Х. Уровень развития социальной инфраструктуры села / И.Х. Самандаров. –Душанбе: Изд-во ТАУ, 2003. – 140 с.

ОМИЛҲО ВА ШАРОИТҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ ҲУДУДҲОИ ДЕҲОТИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омилҳо ва шароитҳои рушди босуботи ҳудудҳои деҳоти Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Омилҳо ва шароитҳое ошкор гардидаанд, ки ба рушди босуботи ҳудудҳои деҳот таъсир мерасонанд: беҳтар сохтани шароити ҳудудҳои деҳот, шуғлнокии аҳолии деҳот ва ҳалли маъсалаҳои амнияти озуқавории мамлакат. Шароит ва омилҳое, ки ба рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ таъсир мерасонад, метавонад баландбардории сатҳи даромадҳо ва сифати ҳаёти аҳолӣ, шуғли аҳолии деҳотро таъмин намояд, баландбардордории рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзии ватанӣ дар заминаи устувории молиявӣ ва таҷдиди базаи моддӣ-техникӣ, инчунин, дар асоси рушди пуршиддати зерсоҳаҳои афзалиятноки соҳа, нигоҳдорӣ ва такрористеҳсолии захираҳои замин ва дигар захираҳои табиӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода карда мешаванд.

Калидвожаҳо: рушди устувор, беҳтар сохтани шароити ҳудудҳои деҳот, шароити ҳаёт, аҳолии деҳот.

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматриваются факторы и условия устойчивого развития сельских территорий Таджикистана. Выявлены факторы и условия влияющие на развитие устойчивого развития сельских территорий: улучшение условий жизни, занятости сельского населения и решение вопросов продовольственной безопасности страны. Условия и факторы, которые влияют на устойчивое развитие сельскохозяйственных территорий могут обеспечить повышение уровня доходов и качества жизни населения, занятости сельского населения, повышение конкурентоспособности отечественной сельскохозяйственной продукции и могут использоваться на основе устойчивой финансовой платформы и реконструкции материально-технической базы, также на основе интенсивного роста приоритетных подсистем отрасли, хранения и воспроизводства земельных ресурсов и других природных ресурсов в отечественном сельскохозяйственном производстве.

Ключевые слова: устойчивого развития, улучшение сельских территорий, условий жизни, занятости, сельского населения.

RISKS AND CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REGIONS OF TAJIKISTAN

This article discusses the factors and conditions for the development of sustainable development of rural areas of Tajikistan. The factors and conditions affecting the development of sustainable development of rural areas are identified: improving living conditions, rural employment and addressing the country's food security. The conditions and factors that affect the sustainable development of agricultural territories can provide an increase in the level of income and quality of life of the population, rural employment, increase the competitiveness of domestic agricultural products and can be used on the basis of a stable financial platform and reconstruction of the material and technical base, also on the basis of intensive growth priority subsystems of the industry, storage and reproduction of land resources and other natural resources in the domestic Mr. agricultural production.

Key words: sustainable development, rural areas improvement, living conditions, employment, rural population.

Сведения об авторах: ***Кудратов Рустам Рахматович*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор экономических наук, профессор кафедры “Экономический анализ”. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **907-70-89-50**. E-mail: **ttucdo@mail.ru**
Хакимзода Маъруф Махмуди – Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Айни 44. Телефон: **(+992) 927-74-99-81**

Information about the authors: ***Kudratov Rustam Rakhmatovich*** - Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **907-70-89-50**. E-mail: **ttucdo@mail.ru**
Khakimzoda Maruf Mahmudi - Institute of Economics and Demography, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street 44. Phone: **(+992) 927-74-99-81**

УДК 63

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ РЕГИОНОВ

Ходжаева Д.А., Исоков М.Т.
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Эффективное возрождение сельскохозяйственного сектора, устойчивое развитие сельскохозяйственных районов в настоящее время является единственной основой для перехода к инновационному развитию при одновременном создании условий для использования его собственной ресурсной базы и активной поддержки на всех уровнях государственного управления посредством развития институциональных и организационно-экономических механизмов, направленных на укрепление позиций конкурентоспособности аграрной экономики.

Качественное улучшение мировой экономической среды, которая имеет стратегию и тактику развития инновационных отраслей, стало характерной чертой центрального социально-экономического процесса в большинстве развитых стран. Изменения факторов производства отражаются на росте информационных, интеллектуальных и инновационных компонентов.

По мнению Шоинбекова К.З., на сегодняшний день стратегия решения проблемы устойчивого ведения сельского хозяйства в регионах Республики Таджикистан не разработана. Различные взаимосвязанные меры применяются только для решения проблем сельскохозяйственных земель без их адаптации и адаптации программ и проектов. Термин «устойчивое сельское хозяйство» широко используется в научной литературе по аграрной и сельскохозяйственной практике. Тем не менее, ни одно из них не было принято как общее определение [8,с.145]. Во многих публикациях устойчивое сельское хозяйство рассматривается как «альтернативная культура», которая переходит от промышленно техногенной системы культур к экологически устойчивой системе, использующей менее возобновляемые источники, такие как: «экологическое сельское хозяйство», «биологическое сельское хозяйство», «органическое сельское хозяйство». Во всех этих концепциях переход от антропогенной к экологически устойчивой системе сельского хозяйства основывается на том факте, что в течение длительного времени поддерживается агроландшафт и используются недорогие технологии.

Ряд ученых указывают на многогранный термин «устойчивое сельское хозяйство», который не только основан на сохранении природных ресурсов, но и объясняет достойную жизнь сельских рабочих. Термин «устойчивое развитие» в отношении сельского хозяйства относится к материалам, принятым ФАО (Римский совет по продовольствию и сельскому хозяйству) в Риме в 1996 году: основная цель Программы устойчивого развития сельского хозяйства и сельских районов заключается в увеличении производства продуктов питания и продовольственной безопасности. Для решения данной проблемы необходимо поддерживать образовательные инициативы, использование экономических инноваций и разработку новых технологий, обеспечивая тем самым доступ к продуктам, удовлетворяющим потребности человека в контексте питания; их доступность бедным; развитие товарного производства; сокращение безработицы и увеличение доходов населения; управление природными ресурсами и охрану окружающей среды [7].

Необходимо изучить духовность успешной республиканской и региональной цивилизации. В связи с этим, необходимо ответить на следующие вопросы: как реконструировать большую территорию; что необходимо для максимального использования интеллектуального потенциала каждого гражданина; как должны происходить социальные и экономические отношения; как развивать отдельные отрасли. Ввиду неравного доступа к ресурсам, трудно спланировать создание нового социально-экономического проекта на последующий посткризисный период.

Л. Евстигнеев и Р. Евстигнеева утверждают, что: «основной ресурс для преодоления кризиса основан не на деньгах и денежных ресурсах государства, а на ресурсах демократического общества и государства. Эта проблема носит социальный характер». С такой позиции нам необходимо оценить роль малого бизнеса, политику занятости, включая мотивацию сотрудников и возможности для профессиональной переподготовки, важность сельского хозяйства, трансакционных издержек и т.д. [2,с.240-246].

По мнению Билимовича А.Д., «… такая система без ущерба для роста производительных сил будет способствовать демократическому сельскому хозяйству и социальной справедливости. Более ценным в этой системе является открытая глобальная ликвидация непродуманных партий без серьезных сбоев, дискриминации в отношении незнакомцев и

насилия в отношении людей» [1,с.78]. На наш взгляд, целесообразно использовать данные категории, а также использовать категорию «сельскохозяйственные территории». Использование этой категории позволит проанализировать возможности отдельных сельскохозяйственных территорий и выявить не только уровень конкурентоспособности, но и проблемы отраслевой реструктуризации и возможности их государственного регулирования.

Сельскохозяйственные границы являются неотъемлемой частью каждой страны со значительным экономическим, природным, демографическим и культурным потенциалом. Использование перечисленных возможностей будет способствовать устойчивому развитию в каждом регионе и улучшению жизни населения в каждой деревне. В последние годы был допущен ряд ошибок при использовании понятия «сельскохозяйственные угодья». Во многих случаях «развитие сельского хозяйства» определяется как взаимосвязанная терминология, которая препятствует эффективной реализации государственной политики развития сельского хозяйства. Понятие «сельскохозяйственные угодья» не используется в исследованиях ученых-экономистов Республики Таджикистан. Многие авторы интерпретируют термин «сельскохозяйственные земли» как территориальную систему, используемую для производства одной трети сельскохозяйственной продукции, а также экономические, социальные, экологические и институциональные функции, используемые местным правительством. Обобщив различные толкования термина «сельскохозяйственные земли» можно обозначить их как сложную социально-экономическую, культурную, автономную жизнедеятельность сельского населения, проживающего за пределами городского пространства, от сельских районов до социально-промышленных и сельскохозяйственных предприятий.

Вышеупомянутые цели сельского хозяйства охватывают все сферы сельской жизни. Их реализация, наряду с развитием сельских поселений, сохранит сельский образ жизни, культуру и исторические ландшафты. В то же время появляется больше возможностей для решения проблем улучшения жизни сельского населения, снижения высокого уровня безработицы, демографической ситуации и системы расселения населения в стране.

Суть устойчивого развития аграрного сектора была предоставлена И.Г. Усачевым, который описывает единство трех компонентов: экономический, социальный и экологический, которые позволяют экономике интегрироваться с экологическими требованиями в единую социально-природную систему, повышая при этом уровень удовлетворенности людей.

И.В. Курцев считает, что устойчивое развитие сельского хозяйства означает воспроизводство ресурсов на каждом уровне производственного цикла с относительно высокими уровнями положительных результатов: производственными, экономическими и социальными аспектами и постоянным увеличением возможностей для улучшения [4,с.17].

По словам Назарова А.А., «устойчивое развитие включает пять компонентов: формирование, поведение и эффективность человеческих ресурсов; ситуация; экономика; соблюдение национальных интересов и природной среды» [5,с.83].

Одинаев Х.А. отмечает, что «… устойчивое сельское хозяйство, во-первых, скорость использования возобновляемых ресурсов не превышает скорость их восстановления и что количество загрязнения окружающей среды не превышает их способность поглощать экологические системы; Во-вторых, устойчивое развитие сельского хозяйства характеризуется низкой зависимостью от химических и синтетических химических веществ (удобрений, особенно пестицидов) и высокой диверсификацией производства; и в-третьих, устойчивое развитие сельского хозяйства, а также социальный аспект, связанный с производством экологически чистых продуктов и безопасных продуктов питания, которые важны для создания благоприятных условий для здоровья потребителей» [6,с.88-96].

На наш взгляд, сущность развития сельскохозяйственных территорий может быть интерпретирована как связь процессов изменения, движения и прогресса, то есть перехода от прежнего качественного к новому передовому состоянию. Устойчивое развитие аграрного сектора определяется тесно взаимосвязанными составляющими - экономической, социальной и экологической. Основным критерием устойчивого экономического развития отрасли является увеличение производства безопасных пищевых продуктов с целью удовлетворения потребностей населения, обеспечения экономической эффективности производства, что способствует большему воспроизводству. Социальный контекст устойчивого развития включает в себя повышение уровня и качества жизни крестьян, стабилизацию демографических и миграционных процессов в сельской местности. Устойчивое использование природных ресурсов в долгосрочной перспективе связано с созданием устойчивых систем сельского хозяйства, улучшением качества окружающей среды и сохранением природных ресурсов.

Устойчивое развитие аграрного сектора позволит устранить ухудшение ситуации и сократить использование пахотных земель и повысить их плодородие.

Понятие устойчивого развития сельского хозяйства напрямую связано с развитием производства продуктов питания, эффективным использованием экономических и интеллектуальных ресурсов, повышением уровня и качества жизни сельского населения, умеренным и устойчивым использованием природных ресурсов. Только тогда, когда экономические, социальные и экологические компоненты будут сбалансированы, обеспечится устойчивое развитие в долгосрочной перспективе.

Устойчивость сельскохозяйственного производства отличается отраслевой спецификой и рыночными отношениями в сельскохозяйственном производстве. Сектор сильно зависит от природных и климатических условий, которые делают его слабее, нежели другие секторы экономики.Землепользование в процессе производства характеризуется ограниченными ресурсами, а также живыми организмами с различными возможностями производства продуктов на единицу сэкономленных ресурсов; прекращением процесса интенсификации и индустриализации сельскохозяйственного производства; комплексным развитием и слабостью социальной и производственной инфраструктуры, что приводит к снижению уровня производительности и заработной платы.

Как правило, аграрный сектор недостаточно приспособлен к современной модели рыночной экономики и может развиваться только при поддержке государства. Особенностью этой точки зрения относительно рационализации стабильной работы аграрных предприятий и фермерских хозяйств является обязательная регистрация специфики аграрного сектора как сложной социально-экономической системы и трудностей фермеров. Эти проблемы имеют как долгосрочные, так и краткосрочные характеристики. Долгосрочные проблемы связаны, прежде всего, с неизменным характером сельскохозяйственных ресурсов - земли, инвестиций и самих фермеров. Они способствуют поддержанию низких цен и доходов, поскольку ресурсы не сразу выделяются из сельскохозяйственного сектора, чтобы компенсировать снижение цен и доходов в сельском хозяйстве. Эти проблемы усугубляются в рыночной экономике.

Уже существующий нетрадиционный рыночный механизм приводит к тому, что большинство населения находится в критическом состоянии существования, а земля по-прежнему остается основным средством производства в сельских районах. В сельском хозяйстве земля является важнейшим средством производства. Сельское хозяйство напрямую связано с землепользованием. Домашний скот, на первый взгляд, не имеет прямого отношения к земле. К. Маркс прокомментировал отличие искусственного плодородия почвы от ее естественной формы, он писал: «Другая часть обрабатываемой земли является искусственным продуктом, который по своему существованию зависит от инвестирования» [3,с.177].

Следует отметить, что в большинстве секторов экономики эффективность, производственные мощности и средства были сопоставлены. Тем не менее, невозможно определить точность земельных участков с точными и необходимыми расчетами или производственными планами, поскольку они изменяются в зависимости от различных реальных и экономических факторов. Другими словами, в аграрном секторе фактические риски смешиваются с экономическими рисками, а именно: сочетание реальных, сезонных и переменных. Например, в высокоурожайные годы объем производства увеличивается, а в годы низкой урожайности - уменьшается. В плодородные годы необходимо сформировать стабилизационный фонд и увеличить экспорт для продажи излишков товаров.

Значительные годовые колебания цен для сельскохозяйственных товаропроизводителей, а также их доходов представляют собой краткосрочные проблемы. Эта нестабильность в краткосрочной перспективе является результатом неадекватной координации спроса на сельскохозяйственную продукцию с сокращением сельскохозяйственного производства.

В краткосрочной перспективе продукты питания и доходы производителей характеризуются неадекватным предложением продуктов питания, что приводит к небольшим изменениям объемов производства и спроса на относительно большие изменения цен и доходов от сельскохозяйственной продукции, которые могут генерировать национальный доход.

Кроме того, сельхозпроизводители имеют ограниченные возможности для управления собственным производством. Во-первых, наводнения, засуха и периодические холода, гибель насекомых и другие стихийные бедствия могут привести к низкой продуктивности. Напротив, хороший период прорастания может обеспечить беспрецедентный урожай. Сезонные факторы не контролируются фермерами, но они оказывают значительное влияние на производство. Во-вторых, высококонкурентный сельскохозяйственный сектор делает практически невозможным для фермеров создание крупных союзов для управления собственным производством.

Таким образом, сельское хозяйство как нестабильная система не может развиваться самостоятельно без внешнего воздействия. Влияние правительства на развитие сельскохозяйственного производства, повышение уровня жизни фермеров, сохранение окружающей среды для будущих поколений имеет важное значение. Устойчивое развитие

аграрного сектора зависит от активности сырьевых отраслей, предприятий, рациональных межотраслевых и экономических связей между сферами воспроизводственного процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Билимович А.Д. Экономический строй освобожденной России. / А.Д. Билимович. - М.: Наука, 2006. –С.78.
2. Евстигнеев Р.В. Стратегия выхода России из кризиса / Р.В. Евстигнеев, Л.Р. Евстигнеева // Вопросы экономики. - №5. - 2009. - С.240-246.
3. К. Маркс / К. Маркс, Ф.Энгельс. - Соч. Т.4. -С.177
4. Курцев И.В. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути / И.В. Курцев. -Новосибирск: РАСХН. - Сиб. Отд-е СИБНИИЭСХ, 2005. -С.17.
5. Таджикистан на пути к устойчивому развитии. / Материалы Республиканской конференции. –Душанбе, 26-27.10.2001.; 2002. -С.83.
6. Одинаев Х.А. Устойчивое развитие сельского хозяйства: проблемы, теория и практика / Х.А. Одинаев // Экономика Таджикистана: стратегия развития. –Душанбе, 2000. -№1. -С.88-96.
7. Программа развития продуктов питания. ФАО (Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций). - 2015-2020. – 225 с.
8. Шоинбекова К.З. Влияние социальной инфраструктуры на устойчивое развитие сельских территорий / К.З. Шоинбекова. –М., 2010. - С.145.

ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ МАРЗҲОИ МИНТАҚАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Дар ин мақола масъалаҳои ҷории рушди устувори минтақаҳои кишоварзии минтақа ҳамчун асоси рушди инноватсионӣ ва таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти кишоварзӣ баррасӣ карда шудаанд. Дар асоси омӯзиши тафсирҳои гуногун оид ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ муайян карда шудааст, ки стратегияи додашуда то ҳол дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда нашудааст. Қайд карда шудааст, ки як қатор омил ва шартҳое мавҷуданд, ки ба рушди иқтисодии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд. Аҳамияти ташаккули консепсияи "Рушди устувори кишоварзӣ", ки бо истеҳсоли хӯрокворӣ, истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва меҳнатӣ, сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ, истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст, қайд карда шуд. Инчунин, равиш ва усулҳои мавҷудаи таҳлили рушди соҳаи кишоварзии минтақа ба назар гирифта шудааст. Аҳамияти истифодаи низоми нишондиҳандаҳои баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолот ва рушди устувори соҳаи кишоварзии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Таҳияи консепсияи рушди устувор барои соҳаи кишоварзии минтақа пешниҳод карда шудааст. Ғайр аз он, вазифаҳои бисёрҷонибаи ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодии кишвар ва мафҳуми манфиатҳои гуногуни иқтисодӣ ба таври муфассал омӯхта шудаанд. Дар асоси таҳлили механизмҳои мавҷудаи бозорӣ зарурати самаранок истифодабарии замин бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии он барои истифодабарандагони замин исбот шудааст.

Калидвожаҳо: рушди инноватсионӣ, идоракунии давлатӣ, муҳити иқтисодӣ, хоҷагии қишлоқи устувор, тамаддуни минтақавӣ, захираҳои пулӣ, минтақаҳои кишоварзӣ.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ РЕГИОНОВ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы устойчивого развития сельскохозяйственных районов региона как основы инновационного развития и обеспечения конкурентоспособности аграрной экономики. На основе изучения различных толкований, касающихся устойчивого развития сельского хозяйства, определено, что данная стратегия в регионах Республики Таджикистан еще не разработана. Отмечается, что существует ряд факторов и условий, которые негативно влияют на экономическое развитие страны. Подчеркнута важность формирования понятия "устойчивое развитие сельского хозяйства", которое связано с производством продуктов питания, использованием экономических и трудовых ресурсов, уровнем и качеством жизни населения, использованием природных ресурсов. Рассмотрены существующие подходы и методы к анализу развития сельскохозяйственных территорий региона. Показано значение использования систем показателей для повышения конкурентоспособности производства и устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана. Предлагается разработка концепции устойчивого развития для аграрного сектора региона. Кроме того, подробно рассмотрены многосторонние задачи по решению социально-экономических проблем страны и различных экономических вопросов. На основе анализа существующих рыночных механизмов, доказана необходимость эффективного использования земли в целях обеспечения ее высокой доходности для землепользователей.

Ключевые слова: инновационное развитие, государственное управление, экономическая среда, устойчивое сельское хозяйство, региональная цивилизация, денежный ресурс, сельскохозяйственные территории.

METHODOLOGICAL FEATURES OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT TERRITORIES OF REGIONS

This article is devoted to current issues of sustainable development of agricultural regions of the region, as the basis for innovative development and ensuring the competitiveness of the agricultural economy. It is determined that this strategy has not yet been developed in the regions of the Republic of Tajikistan based on the study of various interpretations regarding the sustainable development of agriculture. It is noted that there are a number of factors and conditions that negatively affect the economic development of the country. The importance of forming the concept of “sustainable agriculture” is emphasized which is associated with food production, the use of economic and labor resources, the level and quality of life of the population, the use of natural resources. Existing approaches and methods to the analysis of the development of agricultural territories of the region are considered. The importance of using indicator systems is shown to increase the competitiveness of production and sustainable development of the agricultural sector of Tajikistan. The development of the concept of sustainable development for the agricultural sector of the region is proposed. In addition, multilateral tasks to address the country's socio-economic problems and the totality of various economic interests are examined in detail. Based on the analysis of existing market mechanisms, the need for efficient use of land has been proved in order to ensure their high profitability for land users. Recommendations are given on the development of this sector of the economy and its financial support.

Key words: innovative development, public administration, economic environment, sustainable agriculture, regional civilization, monetary resource, agricultural territories

Сведения об авторах: ***Ходжаева Дилрабо Абдусамадовна*** - Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, г. Худжанд, доцент кафедры менеджмента. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1. E-mail: **dilrabo.hodjaeva@mail.ru.** Телефон: **928-00-04-05**
Исоков Муроджон Толибджонович - Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, г. Худжанд, доцент кафедры экономики предприятий и региона. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 Мик., дом.1

Information about the authors: ***Khodzhaeva Dilrabo Abdusamadovna*** - Tajik State University of Law, Business and Politics, Khujand, Associate Professor, Department of Management. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Microdistrict, Building 1. Phone: **928-00-04-05**
Isokov Murodzhon Tolibdzhonovich - Tajik State University of Law, Business and Politics, Khujand, Associate Professor, Department of Enterprise Economics and the Region. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Microdistrict, Building 1

УДК 36.1/5(575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҚСИМИ ДАРОМАДҲО ВА НЕКУАҲВОЛӢ ДАР АФКОРИ ИҚТИСОДӢ

Рофизода Саидбек Ҳасан
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Даромадҳо ва таъсис ёфтани некуаҳволӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар назарияи иқтисодиёт ба шумор меравад. Барои ҳалли ин масъала олимони бисёри назарияи иқтисод машғул буданд. Аристотел ин масъаларо дида баромада, ошкор сохт, ки моликияти хусусӣ ҳавасмандии иловагиро ба меҳнат асос гузошта, осудагии ҷамъиятиро таъмин мегардонад. Дар муносибат ба тақсимоти боигарӣ дар ҷамъият файласуф адолатхоҳиро чунин фарқ мекард: “Баробаркунанда” бо ҳиссаи баробар барои ҳама ва адолатхоҳии “тақсимшаванда” бар ҳар кас мувофиқи хизматҳояш [1,с.73]. Барои ба даст овардани дараҷаи баланди некуаҳволӣ А. Смит чунин формулаи одиро пешниҳод намуд: дунё, андозҳои сабук ва пуртоқатӣ дар идоракунӣ, тамоми боқимонда ҳолатҳо ин табиӣ ва рафти муқаррарӣ мебошад. Олим бо ин роҳ алоқамандии некуаҳволии ҷамъиятиро аз таносуби байни миқдори “Меҳнати солона”, яъне тамоми маводу маҳсулотҳое, ки барои ҳаёти аҳолӣ зарур буда, дар давоми сол истеъмол карда мешаванд, ё ин ки ҳамчун натиҷаи меҳнати фаъолияти аҳолӣ ба шумор мераванд, инчунин, маводу маҳсулотҳое, ки аз дигар мамлакатҳо ба ивази ҳамон натиҷаҳои халқ ва теъдоди истеъмолкунандагон дастрас шудаанд [2,с.12].

Некуаҳволиро К. Менгер дида баромада, онро ҳамчун бо пуррагӣ қонеъ гардидани талаботҳои инсон, инчунин, ҷой доштан ва надоштани неъматҳои зарурии моддиро дар ихтиёри онҳо арзёбӣ карда буд [2,с.14]. Қайд кардан ба маврид аст, ки иқтисоддонҳои мактаби классикӣ некуаҳволии мардумро бештар ҳамчун ҷараёни таъсис додани боигарӣ дида баромаданд. Онҳо дар худ маводу маҳсулоти барои фаъолияти зиндагӣ зарурбударо, инчунин, сармоя, ки он барои истеҳсоли онҳо сарф шудааст, аз ҳамон чизҳое иборатанд, ки барои ҳаракат додани меҳнат зарур мебошанд.

Ҳамзамон, В. Парето критерияи оптималиро дар робита ба мувозинати умумии Л. Валрас пешниҳод намуд. Моҳияти ин критерия аз он иборат аст, ки баландшавии некуаҳволии мардум танҳо дар шароити аз тарафи ҳар як инсон дар ҷомеа бурде доштан ҷой дошта бошад. Сатҳи муваффақгардидаи беҳбудии мардум оптималӣ ҳисобида мешавад, ба шарте, ки агар некуаҳволии ҳеҷ ягон инсон натавонад, ки баланд бардошта шавад, (аз рӯйи он имкониятҳои ҷойдоштае, ки азнавтақсимкунии захираҳо ва маҳсулотҳои тайёр бошад), бе оне ки дар ҳамин маврид зараре ба некуаҳволии ягон нафаре расида бошад. Ба андешаи В. Парето максимум некуаҳволии нишондодашуда бо таври пурра дар шароити иқтисодиёти рақобати озод амалӣ мегардад [2,с.14-15].

Некуаҳволӣ ин дараҷаи таъмин будани аҳолӣ бо комплекси заруратдоша мебошад. Онҳо аз ҳаёт ва фаъолияти инсон вобастагӣ доранд. Ба сифати комплексӣ зарурат доштани дастрасии аҳолӣ ба неъматҳои моддӣ, маълумот, ёрии тиббӣ, неъматҳои маънавӣ дохил мешаванд. Некуаҳволии мардум дар алоқамандӣ бо истеҳсолоти моддӣ, доираи хизматрасонӣ, низоми бозор ва дахолати давлат ҳамчун ниҳоди иқтисодӣ (субъект)-и муносибатҳои бозорӣ меистад. Асосгузорони назарияи арзиши меҳнатӣ А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс тасдиқ намудаанд, ки сарчашмаи ягонаи арзиш меҳнати зинда дар доираи истеҳсолоти моддӣ мебошад, ки ин арзиши навро ба вуҷуд меорад. Даромад мувофиқи андешаи онҳо танҳо ба воситаи меҳнати коргарон сохта мешавад. Арзиши қувваи корӣ бо меҳнати зарурӣ ҷой дошта, арзиши изофаро пайдо менамояд.

В. Парето чунин меҳисобид, ки зиёд намудани даромади минималӣ ва кам кардани нобаробарӣ дар тақсимот танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки агар маблағи умумии даромадҳо нисбат ба аҳолӣ суръати баландтар дошта бошад [3].

Ҷ. Кейнс дар ин маврид аз ду равия истифода менамояд [4]: равияи аввал ба самте вобаста карда мешавад, ки ояндаи бартарафкунии нобаробарии зиёдро дар тақсими боигарӣ ва даромадҳо дар бар мегирад. Ҷ. Кейнс қайд менамояд, ки дар ҷамъияти капиталистӣ барои бартараф намудани нобаробарии беҳади боигарӣ ва даромадҳо бо роҳи андозҳои бевоситаи прогресси ҷиддӣ ба даст омадааст. Равияи ҷиҳати дуюм барои дида баромадани масъалаи нобаробарии тақсимоти боигарӣ ва даромадҳо алоқаманд буда, аз нигоҳи алоқамандӣ бо назарияи фоиз омӯхта мешавад. Яъне, меъёри пасти фоиз қобилияти зиёд гардонидани андозаи маблағгузорӣ ва васеъ кардани истеҳсолотро дорад. Ҷ. Кейнс чунин меҳисобид, ки кам кардани меъёри фоиз беҳтар мебошад ва самаранокии сармояро таъмин мекунад, ки ин дар навбати худ шуғли пурраро таъмин менамояд.

Тақсимоти нобаробари даромадҳои миёнаи байни аҳолӣ аз дастрасӣ ба омилҳои таъсис ёфтани даромадҳо, амали нархҳои бозорӣ, таносуби афзудани даромадҳо ва шумораи аҳолӣ, меъёрҳои баланди фоизҳо вобастаанд, ки онҳо ҷараёни таъсис ёфтани фаъолияти инвеститсиониро маҳдуд мегардонанд. Баробар тақсим шудани даромадҳо дар асоси азнавтақсимкунии даромади миллӣ ба роҳ монда мешавад. Ин амал бо роҳи низоми андозбандии давлат иҷро карда мешавад. Ба ин равия даромади сарватмандон ба камбағалон ирсол дода мешавад. Ин тақсимот андозаи некуаҳволии ҷамъиятӣ мебошад. Инчунин, барои таъмини тақсимоти баробари бештар ва ҳавасмандгардонии доираи инвеститсионӣ зарур аст, ки меъёрҳои пасти фоизро татбиқ намоем. Баланд бардоштани некуаҳволӣ ва таъмини баробарии даромадҳои аҳолӣ вазифаи бениҳоят муҳимми сиёсати макроиқтисодӣ ба шумор рафта, ҳамчун мақсади муайянкунандаи доираи иҷтимоӣ мебошад. Оиди проблемаи тақсимоти даромадҳо Алфред Маршал чунин меҳисобад, ки дар иқтисодиёти замони ӯ некуаҳволии нокифоя ба назар мерасад, яъне “тақсимоти дивидентҳои миллӣ бад мебошанд” [5]. Бо ин мазмун мутафаккир некуаҳволии ҷамъиятиро ба низоми тақсими ресурсҳо алоқаманд ҳисобида, ба чунин хулоса омад, ки “баробарии талабот ва таклифот дар бозор маънои максимизатсиягардонии манфиати умумие мебошад, ки харидорон ва фурӯшандагон ба даст меоранд” [6]. Дар таҳқиқот маркази асосиро масъалаи нархгузории озод дар бозор мегирад. Нархи бозорӣ дар ин маврид ҳамчун натиҷаи буриши нархи талабот ва нархи пешниҳод мебошад. Чунин ақидаи назар дар амалия ғайриимкон аст, чунки барои он ки таҳқиқ чунин нуқтаи назар дар ҳаёти ҷамъиятӣ бояд тамоми элементҳои низоми иқтисоди бозорӣ иштирок намоянд ва имкониятҳо барои қонеъ гардонидани талабот аз ҳисоби захираҳои ҳархелаи мобайнӣ ҷой гирифта, истеъмолкунандагон тақсим нашудаанд.

Барои таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ танҳо бозор ва истифодабарии имкониятҳои он кифоя нест. Чунки бозор ҳамчун фишанги инфиродии таъминоти некуаҳволӣ баромад мекунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки бозор шароитҳоро барои таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ ва таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ бо назардошти таъсири давлат ташкил медиҳад, пеш аз ҳама, ба воситаи тақсимоти боигарии миллӣ. Дар чунин ҳолат бозор мақоми таъминкунандаро байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда мебозад. Барои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии мардум барои бозор ва давлат мақомҳои ҳархела ҷой дорад. Таъсири бевоситаи давлат барои таъмини баланд бардоштани некуаҳволии мардум бо ёрии азнавтақсимкунии даромадҳо ва истифодабарии низоми андоз ба роҳ монда мешавад. Дар ин маврид давлат имкониятҳои таъмини некуаҳволии ҷамъиятиро мегирад.Барои таъмини некуаҳволӣ, ки онро давлат бо роҳи азнавтақсимкунии андозҳо татбиқ менамояд, пеш аз ҳама, зарурати саривақтӣ иҷро намудани функсияи андозҳо ҷой дорад. Агар низоми андозҳо функсияи худро иҷро накунад, давлат наметавонад, ки таъсири худро барои таъмини некуаҳволии мардум дошта бошад. Татбиқи функсияи андозҳо аз муносибатҳои байни вазифаҳои номбаршуда вобастагӣ дорад. Бинобар ин, барои таъмини шароитҳои зарурии ҷараёни некуаҳволии ҷамъиятӣ иҷроиши бетаъхири вазифаҳои функсионалӣ зарур аст.

Агар инсон ба неъматҳои моддӣ таъмин бошаду ҳамзамон барои гирифтани хизматрасонии тиббӣ, маълумот ва дигар соҳаҳо дастрасӣ надошта бошад, чунин ҳолат некуаҳволии мардумро инъикос намекунад. Масалан, А. Пигу нуқтаи назареро пешниҳод менамояд, ки мазмуни он амалӣ нагардидани бозори озод ва имконияти таъсири манфӣ «Самараҳои беруна» ба некуаҳволии ҷамъиятӣ ҷой дорад [7].

Дар маркази назарияи мутафаккир мафҳуми самараи умумиҷамъиятӣ меистад. А. Пигу чунин меҳисобид, ки манфиатнокии миллӣ нишондидиҳандаи на ин ки самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, балки сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ мебошад [5]. Барои маҳдуд гардонидани камбизоатӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум мақоми ҳалкунандаро даромади миллӣ мегирад. Набояд фаромӯш кард, ки даромади миллӣ

натиҷаи самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мебошад. Ҳамзамон, инро далели таъмин намудани некуаҳволии ҷамъиятӣ меноманд. Аз ин ҷо бар меояд, ки истеҳсолот даромади миллиро ба вуҷуд меорад, даромади миллӣ некуаҳволии ҷамъиятии аҳолиро таъмин мекунад ва бозор дахолати давлатии истеҳсолотро ба вуҷуд меорад.

Дигар масъалаи муҳимми назарияи некуаҳволии ҷамъиятӣ аз дарёфти роҳҳои муваффақ гаштан ба неъматҳои умумии максималӣ мебошад. Таъмини некуаҳволии ҷамъиятии мардум тақозои истифода бурдани тамоми имкониятҳои бозорро дар бар гирад. Лекин барои бо пуррагӣ истифода намудани имкониятҳои бозор дахолати давлат зарур мебошад. Дар натиҷа низоми бозор метавонад, ки бештар қаноатмандкунанда таъсир расонад ва аз ҳама бештар барои таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ ва ташкили рақобати солим тамоми инфрасохтори муносибатҳои бозориро фарогир бошад.

Бояд қайд кард, ки Пигу нуқтаи назареро пайгирӣ менамуд, ки омили асосии таъсиркунанда ба некуаҳволии ҷамъият ин тақсимоти даромади миллӣ мебошад [8]. Мутафаккир тақсимоти самараноки даромади миллиро ҷиддӣ қайд менамуд. Агар дар ҷараёни тақсимот даромади миллӣ воқеиятро ифода накунад, чунин ҳолат наметаваонад, ки некуаҳволии мардумро таъмин намояд. Ба андешаи мо дар ин маврид диққати асосӣ ба самаранок тақсим намудани даромади миллӣ бояд равона шуда бошад. Аз ин рӯ, бояд, ки ҷараёни оптималии тақсимоти даромади миллӣ риоя карда шавад. Чунки на ҳама тақсимоти даромади миллӣ метавонад ба сатҳи некуаҳволӣ оварда расонад.

Адам Смит масъалаи некуаҳволиро ба самаранокии меҳнат алоқаманд мекард. Ӯ некуаҳволиро дар алоқамандӣ аз ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ва баробар будани талаботҳои истеъмолкунандагон меҳисобид [9]. Омили асоситарини баланд бардоштани некуаҳволии ҷамъиятӣ дар ҳамин маврид истеҳсолот ҳисобида мешуд, ки ин бояд талаботи аҳолиро қонеъ гардонад. Дар ҳолати пастшавии ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ истеҳсолот наметавонад, ки баробарии талаботи истеъмолкунандагонро таъмин намояд. Он чиз, ки ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ буда, омили асосии таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ ба шумор меравад, ин характери дутарафа дорад.

Ҷ.Б. Кларк чунин меҳисобад, ки музди меҳнат ва фоиз метавонанд ҳамчун даромадҳои тафриқавӣ дида баромада шаванд, чунки онҳо ба рентаи замин алоқаманд мебошанд. Инчунин, Ҷ.Б. Кларк таъсис ёфтани даромадҳоро низ шарҳ дод. Мутафаккир низоми бозориро ҳамчун соҳибмулки омилҳои истеҳсолот номбар кард. Ӯ ошкор намуд, ки ҳар як сарчашма мақоми муҳимро дар таъсис ёфтани даромадҳо ишғол менамояд. Яъне, алоқамандии байни сатҳи даромадҳо ва сарчашмаҳои таъсис ёфтани онҳо амал мекунад. Ҳамин тавр, вазъияте ба амал меояд, ки дар он ҷо гурӯҳи одамоне имкони гирифтани сарчашмаҳои гуногуни даромадро доранд ва гурӯҳи одамоне чунин имкониятҳоро дар худ надоранд. Дар ҳамин замина тақсимоти нобаробари даромадҳо ба вуҷуд меояд. Ин ҳолат муҳиммияти соҳибмулкии омилҳои истеҳсолотро имкон намедиҳад, ки тақсимоти баробарро дар байни аҳолӣ ба роҳ монад. Чунки одамон омили додашударо бо равияҳои гуногун муваффақ мешаванд. Мантиқи сарчашмаи таъсис ёфтани даромадҳоро дида мебароем.

Мутахассисони соҳавӣ нишон додаанд, ки на ҳамаи сарчашмаҳои даромад ба тариқи фаъол метавонанд ба соҳибмулкон даромади зиёдро таъмин намоянд. Чунки яке аз сарчашмаҳои муфидноки даромад метавонад ба соҳибмулкон нисбат ба бисёр сарчашмаҳои ғайрифаъол, фаъолона даромадро таъмин намояд.

Андешаҳои Д. Рикардо дар робита ба шароитҳои афзоиши некуаҳволӣ то як дараҷае аз мавқеи А. Смит фарқ мекунад. Чунки асоси он нуқтаи назарияи малтузианчигӣ оиди аҳолӣ мебошад. Барзиёдии аҳолии мамлакатҳо барои Д. Рикардо сарчашмаи пешниҳоди меҳнати барзиёд мебошад. Дар натиҷа музди меҳнат тамоюли пастравиро мегирад, ки ин ба ҳолати камбизоатии аҳолӣ оварда мерасонад [2,с.13].

Музди меҳнат аз нигоҳи Рикардо ин даромади коргар ва пардохт барои меҳнати он мебошад, ки чун дигар намуди мол нархи воқеию бозорӣ дорад [10]. Дар мавриди дида баромадани ин масъала таваҷҷуҳи Д. Рикардо на ин ки аз ҳисоби тариқи истеҳсолоти арзиш ва қисмҳои алоҳидаи он, балки бештар тарзи тақсимоти байни синфҳои гуногун аз рӯйи фоида, рента, фоиз ва музди меҳнат мебошад [11].

Дар мавриди таҳлили музди меҳнат Милл бо таҷдиди назарияи нав ба масъалагузории Смит ва Рикардо таваҷҷуҳ зоҳир намуд. Музди корро ӯ ҳамчун пардохт барои меҳнат ҳисоб мекард. Мувофиқи ақидаи ӯ аз талабот ба қувваи корӣ ва пешниҳоди он ё ин ки аз таносуби байни шумораи аҳолӣ ва сармоя ва хароҷот барои хариди қувваи корӣ иборат аст. Агар андозаи музди кор аз талабот ба қувваи корӣ вобастагӣ дошта бошад, пас ин маънои баландшавии ҳосилнокии меҳнатро дорад. Аз ин ҷо Милл ба хулосае меояд, ки барои баланд бардоштани музди кор мо бояд ҳосилнокии меҳнатро баланд бардорем. Бинобар ин, Милл мақоми муҳимми давлатро дар рушди иқтисодию иҷтимоии ҷомеа махсус қайд менамояд [12]. Ӯ чунин меҳисобид, ки низоми рақобати озод

наметавонад, ки як қатор ҳалли проблемаҳои иқтисодиро таъмин намояд. Бинобар ин, давлат бояд ба худ хароҷотҳоро оид ба ташкили инфрасохтор, инкишофи илм ва ғайраҳо гирад, пеш аз ҳама, муаммоҳои доираи иҷтимоиро. Ҳамин тавр, рақобати озод пешниҳоди молу хизматҳоро таъмин мекунад, лекин наметавонад, ки дар ҷараёни баробар тақсим кардани даромадҳо дар байни аҳолӣ иштирок намояд. Музди кор дар байни дигар сарчашмаҳои таъсис ёфтани даромадҳои аҳолӣ мақоми хело муҳимро мебозад, барои он ки музди меҳнат ин қисми тағйирнаёбандаи сарчашмаи даромадҳои аҳолӣ мебошад.

Бисёре аз олимони назарияи иқтисодӣ ба ҳалли мушкилоти беҳдошт ва некуаҳволӣ рӯ оварданд. Ба баъзе назарҳои олимоне, ки дар ин самт тадқиқот гузаронидаанд, назар меафканем. Мундариҷаи муҳимми некуаҳволии мардум ҳамчун таъминоти тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ ба ҳисоб меравад. Вақте ки аҳолӣ дар мавқеи моддӣ таъмин карда мешавад, дар ин маврид бо меъёрҳои ахлоқӣ рӯ ба рӯ мешвад. Аз ин рӯ, некуаҳволӣ бояд, ки тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ ва қонеъгардониро фарогир бошад. Ба масъалаи некуаҳволӣ муассиси маъруфи институтсионалистии англис Ҷ.А. Гобсон таваҷҷуҳ менамояд. Моҳияти некуаҳволӣ ҳамчун ифодагари саломатии шахсӣ, ҳамоҳангии эҳтиёҷоти фаъолияти ҷисмонию рӯҳонӣ ва дигар намуди эҳтиёҷҳо тасаввур гардид [13]. Ҳар як шахсро ҳамчун қисми таркибии ҷомеа ҳисобид. Асосноккунии ин ҳолат аз рӯйи он бармеояд, ки сатҳи таҳсилот, саломатӣ, ҳолати ҷисмонӣ ва фаъолияти маънавии ҳар як фард ба сатҳи некуаҳволии аҳолии ҷомеа таъсир мерасонад, ки ин аз назари мо нуқтаи назариявӣ хело муҳим барои таъмини рушди инсонӣ дар замони муосир ба ҳисоб меравад.

Одамон метавонанд мустақилона ё бо таъсири дигар омилҳо эҷоди якбораро барои чорабиниҳои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ дошта бошанд. Дар ҷомеаи имрӯза вақти озод ба одамон имкон медиҳад, ки барои таъмини сифати зиндагиашон шароит муҳайё созанд. Таъсири муҳити озод барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ба фаъолияти аҳолӣ ва мақомоти гуногун сурат мегирад. Барои фароҳам овардани шароити таъмини некуаҳволӣ шахс бояд ба як қатор шароитҳо, монанди ҳолати зиндагӣ, таҳсилот, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ, озодии рӯҳӣ ва ғайра имкон дошта бошад. Шароити хуб ва мусоид барои ташаккул додани беҳбудии инфиродӣ ва ҷамъиятӣ рақобати озод ва соҳибкории озод дар заминаи моликияти хусусӣ буда, мақом ва нақши давлат бояд, ки дар ҳадди ақал бошад [2,с.15-16]. Бо таҳлил намудани равандҳои иқтисодии охири солҳои 20-30, дар асри XX, Ҷ.М. Кейнс асосномаи илмии нақши давлатро дар системаи иқтисодиёт пешниҳод кард [14]. Давлат аз тариқи сиёсати макроиқтисодии худ ба сатҳи шуғли захираҳо ва даромади миллӣ таъсир расонида, бо ҳамин тариқ дараҷаи некуаҳволиро муайян менамояд [15].

Назарияи иқтисодии оптималии Вилфредо Парето бобати некуаҳволии ҷамъиятӣ танҳо вақте меафзояд, ки агар беҳтаршавии ҳаёти ҳар як шахс ба вайрон кардани вазъи кадоме аз дигарон набошад [16]. Парето фаҳмид, ки некуаҳволии умумӣ наметавонад танҳо аз ҳисоби ҳаҷми неъматҳои моддӣ бошад, ки ин ҳама моли маводи дастрас ба воситаи оқилонаи худидоракунӣ ва манфиати шахсӣ, тақсими онҳо дар асоси ахлоқи инсондустӣ вобаста аст. Ӯ кӯшиш кард, ки манбаъҳои ҳифзи иҷтимоиро дар соҳаи молияи давлатӣ бо назардошти истифодаи воситаи сиёсати бучету андози давлат ва тадбиқи ғояҳои ахлоқӣ, демократӣ муайян карда, муҳиммияти мудохилаи давлатро дар иқтисодиёт муайян намояд. Муаммои асосии ҳифзи иҷтимоии мавҷудбуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзимнашавандагии талаботи бозорӣ дар бозори меҳнат мебошад. Ҳалли ин мушкилот аз ҷалб ва истифодаи маблағгузорӣ вобаста аст. Фаъолияти сармоягузорӣ таъминоти мол ва хизматрасониҳоро зиёд мекунад, ки дар натиҷа таъминот бо мол ва хизматрасонӣ боиси паст шудани сатҳи нархҳо мегардад.

Вобаста ба сатҳи гуногуни талаботи истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, тақсимоти баробари захираҳо имконнопазир аст. Иқтисоди бозорӣ ба воситаи рақобати комил самаранокии истеҳсолотро таъмин намуда, шароити имкониятҳои маҳдудро барои таъмини тақсимоти одилонаи захираҳо ба эътибор мегирад. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки механизми бозор боиси имконнопазирии таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ бо назардошти сиёсати андоз мебошад. Тавре ки аз тарафи Хенри Сеҷвик дар рисолаи худ «Принсипҳои иқтисоди сиёсӣ» қайд намуд: «Манфиатҳои хусусӣ ва давлатӣ бо ҳам мувофиқ намегиранд, зеро рақобати озод самаранокии истеҳсоли сарватҳоро таъмин менамояд, вале тақсими одилонаи онро дода наметавонад» [17]. Барои ҳалли муаммои некуаҳволӣ зарур аст, ҷиҳатеро ба эътибор гирифт, ки ҷомеа аз маҷмӯи шаклҳои инфиродӣ иборат буда, дигаргунии ҳар як фард ба некуаҳволии ҷомеа таъсир мерасонад. Амалия нишон медиҳад, ки байни некуаҳволии инфиродӣ ва ҷамъиятӣ алоқамандии бевосита ҷой дорад. Баланд бардоштани некуаҳволии инфиродӣ ба сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Барои асоснок кардани ин равия функсияи некуаҳволии Ҷ. Ролзро дида мебароем, ки вобастагии афзоиши некуаҳволии иҷтимоиро аз афзоиши некуаҳволии фардии бо сатҳи паст нишон медиҳад [18].

Нишондиҳандаи асосие, ки дар раванди таҳлил ва омӯзиши некуаҳволии мардум истифода мешавад, истеъмолот мебошад. Истеъмолот нишондиҳандаест, ки аҳолии камбизоат ва сарватмандро инъикос менамояд. Масалан, вақте ки аҳолӣ истеъмолотро афзоиш медиҳанд, вазъияти молиявии аҳолӣ устувор буда, сатҳи нарх дар бозор баланд мегардад. Қобилияти харидории аҳолӣ яке аз нишондиҳандаи некуаҳволӣ мебошад. Агар афзоиши некуаҳволии мардум имконияти истеъмолро афзоиш диҳад, маълум мегардад, ки робитаи бевосита байни некуаҳволӣ ва истеъмолот ҷой дорад.

Истеъмолот танҳо як ҷузъ мебошад ва истеъмолкунанда маҷбур аст, аз якчанд чиз истифода барад, ки ин ҳолат ба ӯ имконият медиҳад, ки ба қаноатмандии пурраи манфиатҳояш ноил шавад. Ба ин маънӣ истеъмолкунанда ҳамчун субъекти некуаҳволӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, истеъмолкунанда ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи некуаҳволии мардум нақши калон бозида,ба устуворӣ ва молиявӣ асос меёбад.

Барои муайян кардани сатҳи некуаҳволии мардум Н.М. Ромишевская фарқияти аниқи байни мафҳуми «некуаҳволии мардум» ва «сатҳи зиндагӣ»-ро ҷудо мекунад. Айни замон сатҳи зиндагӣ ҳамчун низоми шароит ва омилҳои фаъолияти инсон дар соҳаи истеъмолӣ муайян мегардад, ки онҳо дар миқёси эҳтиёҷоти одамон ва хусусияти қаноатмандии онҳо зоҳир мешаванд: асоси низомтаъсисдиҳанда дар ин маврид эҳтиёҷоти одамон мебошанд, ки дар соҳаи истеъмолӣ ба вуҷуд омадаанд ва амал мекунанд [19].

Дар раванди таҳқиқот қайд намудем, ки бозор омили афзоиши некуаҳволии инфиродӣ мебошад. Аз ҷумла, нархи молу хизматрасониҳо дар бозор тибқи талабот ва таклифот пайдо мешавад. Талабот барои аъзоёни гуногуни ҷомеа ҳархела аст. Вобаста аз тағйирёбии сатҳи нарх онҳо самти талаботи худро тағйир медиҳанд. Яъне, мол ва хизматрасониҳо ба агентҳо бо нархҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд. Ҳалли ин мушкилот бевосита аз вазифаҳои иқтисодии давлат вобаста аст. Мо чунин меҳисобем, ки рақобат асоси иқтисодиёти бозорӣ аст. Аммо рақобат имконияти тақсимоти захираҳои байни фаъолони субъектҳои иқтисодиро таъмин намекунад. Яъне, механизми амалкунандаи рақобат «иқтисодиёти бозор» шароитеро фароҳам меорад, ки дар он имконият барои тақсимоти баробари захираҳо маҳдуд мебошад. Агар бозор таъмини баробари талабот ва таклифот ба истеҳсолкунадагон ва истеъмолкунандагон фароҳам орад, пас бо дар назардошти аз нав тақсим кардани даромад аз тариқи низоми андоз сатҳи некуаҳволии мардум меафзояд. Омили асосии афзоиши некуаҳволии мардум ин рушди истеҳсолоти моддӣ ва устуворӣ он мебошад. Бозор талаботро қонеъ гардонида, таклифотро тағйир медиҳад ва ин таъмини рушд ва мувозинати иқтисодиёт мсебошад [20]. Баланд бардоштани сатҳу сифати некуаҳволии мардум тақозо менамояд, ки ҳамаи имкониятҳои бозор бояд истифода бурда шаванд. Бозор ин танҳо ягона ҷоест, ки дар он қаноатмандии муштарӣ дар робита ба алоқамандии талабот ва таклифот таъмин карда мешавад. Бозори танзимшаванда чунин имкониятҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо ба сатҳи некуаҳволӣ таъсири мусбат мерасонанд. Масалан, барои таъмини истеҳсолкунандагон бо технологияи истеҳсолӣ, ки ба воситаи онҳо бо хароҷотҳои пасттарин дастрасӣ медиҳанд. Дар натиҷа фаъолияти истеҳсолкунандагон чунин тағйироти мусбиро ба амал меорад:

- истеҳсоли маҳсулоти хушсифат;
- кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ ва маҳдуд кардани баландравии сатҳи нархҳо;
- афзоиши истеҳсолот ва фурӯш;
- паст кардани сатҳи нарх бо дар назардошти афзоиши талабот дар бозор;
- афзоиши даромади миллӣ дар натиҷаи сатҳи баланди пардохтҳои андоз аз пардоткунандагон (истеҳсолкунандагон).

Натиҷаҳои мусбӣ даромади миллиро афзоиш медиҳанд, давлат бошад тавассути функсияи аз нав тақсим кардани даромадҳои миллӣ ба сатҳи беҳбудии аҳолӣ таъсир мерасонад. Чунин мукаррарот собит месозад, ки истеҳсолоти моддӣ омили асосии баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ мебошад.

Равияе, ки асосан барои таъмини некуаҳволӣ истифода мешавад, андозбандии прогрессивии даромадҳо, андозҳои баланди меросӣ, инчунин, доираи васеи барномаҳои иҷтимоии аҳолии камбизоат мебошанд. Таъсири давлат ба беҳтар намудани сатҳи некуаҳволӣ бо роҳи азнавтақсимкунии даромадҳо тавассути системаи андозҳо амалӣ карда мешавад, ки он асосан ба иҷрои саривақтии вазифаи андозхо асос меёбад.

Тавре ки аз ҷониби Фрэнсис Фукуяма қайд шудааст: «Тавофутҳои синфӣ, ки дар замони мо, дар ИМА асосан ба фарқияти таҳсилот гирифта шудаанд: нобаробарии иҷтимоӣ дар натиҷаи дастрасии нобаробар ба таҳсилот ба миён меояд ва маълумот набардоштан ҳамсафари ҷовидонаи шаҳрвандони навъи дуюмдараҷа мегардад» [21]. Барои маҳдуд намудани нобаробарии тақсимоти даромадҳо аз ҳисоби фарқияти фарогирӣ бо таҳсилот ҷойдошта, пеш аз ҳама, зарурати ба роҳ мондани дастрасии якхелаи шароити таҳсилот ҷой дорад. Барои ҳалли проблемаҳои марбути минтақавӣ, аз ҷумла дар шароит

Тоҷикистон Вазорати маориф ва илм бояд дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ қоида ва талаботҳои баробар, якхеларо барои тамоми табақаи мардум якхела таъмин намояд.

Қоидаҳо ва шароитҳои соҳаи маориф, ки барои мактабҳои миёна дар шаҳрҳо пешбинӣ шудаанд, бояд барои тамоми мактабҳои вилояту ноҳияҳо ва, умуман, ҳамаи сатҳҳо якхела бошанд. Барои маҳдуд кардани нобаробарии даромадҳо лозим аст, ки баробариро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон таъмин намуд. Таъмини имкониятҳои баробар барои гирифтани маълумот, таҷрибаи касбӣ, раванди якхелаи тақсими молу мулк ва ғайраҳо муайянкунандаи сатҳи некуаҳволӣ мебошанд.

Камбизоатӣ ва бекорӣ ҳамчун ҷузъи асосии иҷтимоию иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон – дар кишварҳои саноатии Ғарб ва дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз Осиё, Африқо ва Амрикои Лотинӣ ва дар кишварҳои пасошӯравӣ бо иқтисодиёти дар гузариш ба ҳисоб мераванд. Ва ин як садамаи ихтиёрӣ нест, чунки дар доираи пешниҳоди меҳнат номувозинатӣ ҷой дорад. Дар маҷмӯъ, дар ҷаҳон сеяки қувваи корӣ берун аз соҳаи шуғл аст [22]. Масъалаи камбизоатӣ дар назарияҳои тағйирёбии институтсионалӣ дар робита бо «марҳилаи заифи камбизоатӣ» таҳлил карда мешавад. Ин дар асоси эътирофи рушди иқтисодии беафзоиши ҳосилнокии омилҳо асос ёфта наметавонад ва афзоиши ҳосилнокӣ бе сармоягузорӣ ғайриимкон аст [23], зеро мувофиқи ин мантиқ пазандоз дар шароити камбизоатӣ имконнопазир аст.

Дар кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш афзоиши камбизоатӣ ва нобаробарии даромад метавонад сабабҳои гуногун дошта бошад. Ҳангоми татбиқи ислоҳот дар мамлакати дорои иқтисодиёти сустинкишофёфта, сабаби нобаробарии даромади ҳадди ақал метавонад даромади паст ба ҳар сари аҳолӣ ва суръати пасттари он бошад.

АДАБИЁТ

1. Шумпетер, Й.А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер; пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экон. шк. [и др.], 2001. - Т.1. -С. 73.
2. Сафиуллин А.Р. Экономика благосостояния. Теория и практика. Учебное пособие / А.Р. Сафиуллин. – Ульяновск, 2007.
3. [Электронный ресурс]. fan-5.ru/na5/23-196.php
4. [Электронный ресурс]. uchebnikionline.com/...
5 Библиотека. Книги. Экономическая теория [Электронный ресурс]. www.aup.ru. Галерея экономистов. &gallery. economicus.ru›.
6. [Электронный ресурс]. www.razmut.ru/.../287-razvitie-teorii-obshhestvennogo-blagososto janija
7. Пигу, А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. -М.: Прогресс, 1985. Т.2С. 101,388.
8. Пигу А. Относить к национальному дивиденду все то, что люди покупают на денежные доходы, а также услуги, предоставляемые человеку жилищем, которым он владеет и в котором проживает / А. Пигу // Экон.теор.благос. - 1995. -Т.1. -С.101.
9. [Электронный ресурс]. portal.tpu.ru/portal/pls/.../service.well_anketa_bknd.download_doc?..
10. [Электронный ресурс]. www.oodri.narod.ru/ei11.html
11. [Электронный ресурс]. bibliotekar.ru/istoria-economicheskih-ucheniy-3/5.htm
12. [Электронный ресурс]. 5fan.info/qasqasrnaotrjgejge.html
13. [Электронный ресурс]. www.fmo.unn.ru/files/.../Teoriya-mezhdunarodny-h-otnoshenij-tom-1.pdf
14. [Электронный ресурс]. studopedia.ru/3_77115_gosudarstvennoe-regulirovanie-rinka.html
15. [Электронный ресурс]. rudiplom.ru/lekcii/economika/econom_history/30.html
16. [Электронный ресурс]. silantiev-ufavzfei.narod.ru/.../jekonomicheskaya_teoriya_blagosost-403
17. [Электронный ресурс]. studopedia.org/1-36696. html&www.aup.ru › Библиотека › Книги › Экономическая теория
18. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск. 1996.,стр.157
19. Римашевская, Н.М. Население России и социально-экономические трансформации: взгляд в 21 век [Текст] // Власть. - 1997. -№12. -С.24-30.
20. [Электронный ресурс]. studybook.su/lection/suschnost-...&studfiles.ru/preview/1752318
21. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. -London: Penguin, 1992. -P. 116.
22. Рукавишников В. Политические культуры и социальные изменения / В. Рукавишников, Л. Халман, П. Эстер. - М.: Совпадение, 1998. -С. 53.
23. Гелбрейт Дж.К. Справедливое общество. Гуманистический взгляд. Новая индустриальная волна на Западе / Дж.К. Гелбрейт. -М.: Academia, 1999. -С.34.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҚСИМИ ДАРОМАДҲО ВА НЕКУАҲВОЛӢ ДАР АФКОРИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола ташаккул ёфтани асосҳои назариявии тақсимоти даромад ва некуаҳволии мардум дида баромада шудааст. Дар он масъалагузорӣ аз ҷиҳати ташаккул ёфтани афкори иқтисодӣ аз ҷониби намояндагони назарияи классикӣ ва неоклассикӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқот нишон дода шудааст, ки барои таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ танҳо бозор ва истифодабарии имкониятҳои он кифоя нест, чунки бозор ҳамчун фишанги инфиродии таъминоти некуаҳволӣ баромад мекунад. Бозор шароитҳоро барои таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ ва таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ бо назардошти таъсири давлат ташкил намуда, пеш аз ҳама, ба воситаи тақсимоти боигарии миллӣ амалӣ мегардонад. Дар ҷараёни истеҳсолот даромади миллӣ таъсис ёфта, имконияти даромад ва некуаҳволии ҷамъиятии аҳолиро таъмин мекунад. Асоснок гардидааст, ки омили асоситарини баланд бардоштани некуаҳволии ҷамъиятӣ дар ҳамин маврид истеҳсолот буда, ин бояд талаботи аҳолиро қонеъ гардонад. Дар ҳолати пастшавии ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ истеҳсолот наметавонад, ки баробарии талаботи истеъмолкунандагонро таъмин намояд. Аз ин рӯ, ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ омили асосии таъмини некуаҳволии ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Мундариҷаи муҳимми некуаҳволии мардум

ҳамчун таъминоти тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ ба ҳисоб меравад ва ин дар мавқеи моддӣ таъмин гардида, бо меъёрҳои ахлоқӣ рӯ ба рӯ мешавад. Аз ин рӯ, некуаҳволӣ бояд тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ ва қонеъгардониро фарогир бошад. Бо мақсади ҳалли муаммои некуаҳволӣ зарур аст, ҷиҳатеро ба эътибор гирифт, ки ҷомеа аз маҷмӯи шаклҳои инфиродӣ иборат буда, дигаргунии ҳар як фард ба некуаҳволии ҷомеа таъсир мерасонад. Муаллиф бо ин роҳ нишон медиҳад, ки байни некуаҳволии инфиродӣ ва ҷамъиятӣ алоқамандии бевосита ҷой дорад. Баланд бардоштани некуаҳволии инфиродӣ ба сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: Даромад, некуаҳволӣ, меҳнат, тақсимот, адолатнокӣ, баробарвазнӣ, боигарӣ, таҳаммул.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ И БЛАГОСОСТОЯНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье рассматривается формирование теоретических основ распределения доходов и благосостояния населения. А также рассматривается постановка данной задачи и формирование экономических учений классических и неоклассических мыслителей. В процессе исследования выявлено, что в обеспечении благосостояния населения недостаточно использовать возможности рынка, так как рынок является рычагом индивидуального обеспечения благосостояния людей. Рынок создаёт условия для обеспечения благосостояния общества с учётом влияния государства, прежде всего, посредством распределения национального дохода. Доказано, что основным фактором повышения благосостояния общества является производство, которое удовлетворяет потребности населения, так как в результате понижения эффективности общественного труда производство не может обеспечивать равномерное удовлетворение потребности потребителей. Поэтому эффективность труда является основным фактором обеспечения благосостояния общества. Основным содержанием благосостояния населения является обеспечение всех потребностей человека, а это, прежде всего, материальное обеспечение, которое предопределяется нравственными мерами. С целью решения проблемы благосостояния необходимо отметить, что общественное благосостояние зависит напрямую от индивидуального состояния, перемена благосостояния одного человека может изменить общественное благосостояние в целом. Автор сделал акцент именно на эту зависимость, то есть индивидуальное благосостояние может негативно или позитивно влиять на общественное состояние в зависимости от наличия равномерного формирования благосостояния.

Ключевые слова: доход, благосостояние, труд, распределение, справедливость, уравнивающая, богатство, терпимость.

THEORETICAL BASES OF DISTRIBUTION OF INCOME AND WELFARE IN ECONOMIC THOUGHT

The article considers the formation of the theoretical foundations of income distribution and the welfare of the population. It also considers the formulation of this problem and the formation of the economic teachings of classical and neoclassical thinkers. The study revealed that, in ensuring the well-being of the population, it is not enough to use the capabilities of the market, since the market is a lever for individual ensuring the well-being of people. The market creates conditions for ensuring the welfare of the society, taking into account the influence of the state, primarily through the distribution of national income. It is proved that the main factor in improving society's welfare is production, which satisfies the needs of the population, since, as a result of a decrease in the efficiency of social labor, production cannot ensure uniform satisfaction of consumer needs. Therefore, labor efficiency is the main factor in ensuring the welfare of society. The main content of the welfare of the population is to ensure all human needs, and this is, first of all, material support which is predetermined by moral measures. In order to solve the problem of welfare, it is necessary to note that public welfare depends on the direct, individual condition, a change in the welfare of a person can change public welfare as a whole. The author emphasized precisely this dependence, that is, individual welfare can negatively or positively affect the social condition depending on the presence of a uniform formation of welfare.

Key words: income, welfare, labor, distribution, justice, equalization, wealth, tolerance.

Сведения об авторе: ***Рофизода Саидбек Хасан*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры экономической теории. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **93-523-06-66**. E-mail: **Saidbek. rofizoda@mail.ru**

Information about the author: ***Rofizoda Saidbek Hassan*** - Tajik State Financial and Economic University, assistant of the Department of Economic Theory**. Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: **93-523-06-66.** E-mail: **Saidbek. rofizoda@mail.ru**

УДК 338.22(575.3)

ПРИНСИПҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ АМАЛИГАРДОНИИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Юсупов И.Н.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз самтҳои асосии таъмини бехатарӣ ва мустақилияти иқтисодии кишварҳо маҳсуб мешавад, ки таъмини он якбора ба ҳалли якчанд масъалаҳои муҳимми аҳамияти иқтисодӣ-иҷтимоидошта, монанди такмили сохтории соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, шуғли пурмаҳсул, амнияти озуқаворӣ, таъмини қисмати даромади буҷети давлатӣ, афзунсозии иқтидори содиротӣ ва истеҳсолоти воридотивазкунанда мусоидат карда метавонад. Бинобар ин, ҳар яке аз ҷанбаҳои мухталифи вобаста ба масоили соҳибкории истеҳсолӣ аз тарафи муҳаққиқон, олимон ва мутахассисони соҳаи иқтисод дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода

мешаванд. Яке аз чунин масъалаҳое, ки зарурияти омӯзиш ва таҳлили он дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ карда мешавад, масъалаи зоҳирсозии нақшу мавқеи соҳибкории истеҳсолӣ дар таъмин ва амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки баъд аз Истиқлолият ба даст овардан соли 2004 аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин баррасиҳои масъалаи вобаста ба мушкилоти воридотивазкунӣ дар Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 мушоҳида мегардад, аз ҷумла дар он қайд карда шудааст: «…Аз ҳисоби рақобатнокии баланд доштани молҳои воридотӣ соҳибкорони ватанӣ дар фурӯш мушкилоти зиёд доранд. …Дар натиҷа истеҳсоли маҳсулот барои воридотивазкунӣ маҳдуд мегардад» [3,с.1].

Солҳои баъдӣ низ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қариб ҳамасола дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ дар ин самт таъкид менамуданд, махсусан, дар Паёми Пешвои миллат соли 2016 чунин дастур доданд: «…Моро лозим аст, ки бо истифодаи васеъ аз технологияҳои муосир ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти ивазкунандаи воридотро зиёд карда, талаботи бозорро бо маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ таъмин намоем ва ҷиҳати тақвияти иқтидори содиротии кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ тадбирҳои зарурӣ андешем» [2,с.5].

Дар робита бо дастуру супоришҳои Президенти кишвар аз тарафи вазоратҳои дахлдор лоиҳаи «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» коркард ва таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти №503 тасдиқ гардид, ки айни замон нақша-чорабиниҳои он амалӣ шуда истодаанд. Дар раванди иҷрои нақша-чорабиниҳои дахлдор техникаю технологияи воридшавандаи соҳаҳои саноати дорусозӣ, соҳаи парандапарварӣ, табобатию ташхиси тиббӣ, ва индустрияи сайёҳӣ аз андоз ва боҷҳои гумрукӣ озод карда шудаанд, то ин ки соҳибкорони ватанӣ тавонанд бо ҷорӣ кардани технологияҳои навтарин дар истеҳсолоти худ мавқеи рақобатпазирияшонро тақвият бахшида, ба ҳамин васила дар амалишавии сиёсати давлатии воридотивазкунӣ саҳмгузор бошанд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти суръатбахшии рушди истеҳсолоти воридотивазкунӣ сиёсати худро муайян намуда, роҳу воситаҳои расидан ба ҳадафҳои пешбинишударо аз рӯйи имкониятҳои мавҷуда истифода намуда истодааст. Дигар тарафи ҳалли масъалаи мазкур аз субъектҳои соҳибкорӣ вобастагӣ дорад, яъне аз соҳибкорони ватании мо, ки то кадом андоза аз имтиёз ва дастгириҳои давлатӣ истифода намуда, мавқеи бозорӣ ва рақобатнокии моли худро нисбати рақобати молҳои воридшаванда устувор мегардонанд.

Тавсифи масоили зикршуда омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили ҷанбаҳои назариявии рушди соҳибкории истеҳсолиро талаб менамояд, ки ба фикри мо дар ин самт муайянкунии принсипҳои асосии рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолии ба воридотивазкунӣ нигаронидашуда муҳим аст. Дар навбати худ муайянсозии принсипҳо бо вазифаҳои соҳибкорӣ алоқаманд мебошанд, ки рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ аз иҷроиши саривақтии онҳо вобастагии зиёд дорад.

Ба вазифаҳои субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дохил мешаванд: истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии таъйиноти истеҳсолию техникидошта, молҳои истеъмолӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, хизматрасонии алоқа, чопи китобу маҷалла ва рӯзномаҳо. Ба маънои васеъ соҳибкории истеҳсолӣ маҷмӯи фаъолиятҳоеро дар худ тавсиф медиҳад, ки маҳсулотҳои барои истеъмолкунандагон фоиданок ва мубодилашаванда истеҳсол мекунанд, ки ин маҳсулотҳо дорои хусусияту қобилияти ба фурӯш расиданро доранд.

Маъмулан, субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ вазифаҳои зеринро иҷро менамоянд: умумииқтисодӣ, захиравӣ, эҷодкорӣ-ташаббусӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, сиёсӣ ва экологӣ [6,с.163-164].

Ин вазифаҳоро дар вобастагӣ аз талаботҳои амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ шарҳу тавсиф додан зарур аст. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди миллӣ, ки амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ барои тамоми давлатҳо самти аҳамиятнок маҳсуб мешавад, *вазифаи умумиқтисодӣ* муҳиммияти бештарро ба худ касб мекунад. Ин вазифаро се омил муайян мекунанд: якум, фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ба истеҳсоли моле (иҷрои кору хизматҳо) нигаронида шудааст, ки воридоти ҳамин гуна молҳоро иваз ва маҳдуд намуда, талаботи истеъмолкунандагон (аҳолӣ, дигар соҳибкорон ва давлат)-ро дар дохили кишвар таъмин менамояд; дуюм, ин фаъолият зери таъсири қонунҳои иқтисоди бозорӣ амалӣ гардонда мешавад; сеюм, тараққиёти соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ таъминкунандаи рушди иқтисодӣ, зиёдсозии ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ мебошад.

Дигар вазифаи муҳимми соҳибкорӣ *вазифаи захиравӣ* ба ҳисоб меравад. Хусусиятҳои ин вазифа дар он зоҳир мегарданд, ки субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ҳам захираҳои барқароршаванда, такрористеҳсолшаванда ва ҳам захираҳои маҳдудро самаранок истифода мебаранд ва мавқеи молҳои воридотиро дар бозорҳои ватанӣ маҳдуд месозанд. Зери мафҳуми захираҳо маҷмӯи шароитҳои моддию ғайриморддӣ ва омилҳои истеҳсолот, махсусан воситаҳои истеҳсолот, захираҳои меҳнатӣ, захираҳои табиӣ, комёбиҳои илму техника ва қобилияти соҳибкорӣ фаҳмида мешаванд, ки истифодаи самараноки онҳо дар шароити амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ, ҳам барои соҳибкор ва ҳам барои давлат манфиатнок аст.

Ба соҳибкории истеҳсолӣ, инчунин, *вазифаи эҷодкорӣ-ташаббусӣ* низ хос аст, ки на танҳо бо истифодабарии идеяҳои нав дар фаъолияти истеҳсолӣ-тиҷоратӣ ва хоҷагидорӣ алоқамандӣ дорад, балки коркарду дарёфти шароит, восита ва омилҳои нави барои комёбшавии мақсадҳо мусоидаткунандаро низ пешбинӣ менамояд. Иҷрои ин вазифа дар шароити амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ ба васеъшавӣ ва устувории доираи фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидории соҳибкорони соҳаҳои истеҳсолӣ дар бозорҳои ватанӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити зикршуда соҳибкории истеҳсолӣ *вазифаи иҷтимоиро* низ ба худ касб мекунад, ки ин вазифа дар худ алоқаманд будани таъмини талаботҳои худи соҳибкорро бо таъмини талаботҳои дигар аъзоёни ҷомеа таҷассум менамояд. Ин вазифа дар ташаккули синфи нави одамон – одамони ташаббускор, эҷодкор ва навовар зоҳир мегардад, ки қобилияти мустақилона ташкил намудани фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидории худро доранд, дар шароитҳои тағйирёбанда мутобиқшаванда мебошанд, маҳсулотҳояшон нисбати молҳои воридотӣ афзалияти рақобатпазирӣ доранд ва ба мақсадҳои худ комёб мегарданд. Ин вазифа бо он низ шарҳ дода мешавад, ки ҳар қадар соҳибкорон-истеҳсолкунандагони ватанӣ самаранок фаъолият кунанд ҳамон қадар ба буҷети ноҳия, минтақа ва давлат воситаҳои пулии бештар ворид гашта, афзоиши ҷойҳои корӣ низ таъмин карда мешавад.

Вазифаи ташкилӣ низ яке аз вазифаҳои муҳимми соҳибкории истеҳсолӣ мебошад, ки дар қабули мустақилонаи қарорҳои мусоидаткунанда ба рушди фаъолият ва таъмини рақобатпазирӣ нисбати молҳои воридотӣ зоҳир мегардад. Дар ин ҷо қарорҳо дар самти идоракунии фаъолият, банақшагирии истеҳсолу фурӯш, бозоршиносӣ, интихоби стратегияи нархгузорӣ, коркарди сиёсати молӣ, коркарди сиёсати инвеститсионӣ ва инноватсионӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва хизматрасонӣ (пеш аз фурӯш ва баъд аз фурӯш) қабул карда мешаванд, ки метавонанд ба таври бевосита ё бавосита ба амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ таъсиррасон бошанд.

Вазифаи сиёсии соҳибкории истеҳсолӣ бо дастгирии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат алоқамандӣ дорад, ки дар самти соҳиб будан, ихтиёрдорӣ намудан, истифода бурдани воситаҳои истеҳсолоту меҳнат зоҳир гардида, бештар бо доштани мақсади таъмини бехатарии иқтисодӣ, бехатарии озуқаворӣ, мутавозингардонии содироту воридот ва васеъсозии доираи истеҳсолоти ватанӣ мукаммал мегардад.

Вазифаи экологӣ бошад, дар ҳифзи муҳити зист (замин, обу ҳаво) зоҳир мегардад, ки қабул ва амалигардонии қарорҳои самаранокро оиди истифодабарии захираҳои табиӣ бо шарти вайрон накардан ва ҳифзи муҳити атрофи маҳал, минтақа ва ҷаҳон, барои соҳибкорон пешбинӣ менамояд. Вазифаи ҳифзи муҳити зист вазифаест, ки соҳибкорон бояд на танҳо аз рӯйи уҳдадорӣ иҷро кунанд, балки масъулияти онро аксарияти ҳолат дар назди ҷомеаи маҳаллу минтақа ва баъзе ҳолатҳо дар назди сайёра ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба зимма доранд.

Вазифаҳои мазкурро иҷро намуда истода, барои оқилона ва самаранок ба роҳ мондани фаъолият, соҳибкорон бояд қоидаю тартиби муайянро риоя намоянд, ки принсипҳои соҳибкорӣ ном гирифтаанд. Иҷро ва риояи вазифаю принсипҳои соҳибкории истеҳсолӣ то андозаи муайян метавонанд амалигардонии сиёсати воридотивазкуниро таъмин намоянд, бинобар ин, баҳамалоқамандии онҳоро дар шакли нақша чунин тасвир кардан мумкин аст (расми 1).

Чӣ тавре ки дар расми 1 оварда шудааст, яке аз принсипҳои соҳибкории истеҳсолӣ *матлубияти бозорӣ* ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он самти истеҳсолӣ, иқтидори истеҳсолии зарурӣ, сохтори истеҳсолӣ таъмин карда шуда, аз рӯйи он мансубияти соҳавии фаъолияти соҳибкории ба воридотивазкунӣ нигаронидашуда муайян мегардад ва дараҷаи ҷолибият ва дархостшавандагии бозории он асоснок карда мешавад.

Принсипи дигари соҳибкорӣ *низомнокӣ* мебошад, ки мувофиқи он соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун низоми мукаммали иқтисодӣ баромад намуда, ба шакли амудӣ ва уфуқӣ ба роҳ мондани кори самараноки унсурҳои таркибии он ҷиҳати таъмини талаботи аҳолии кишвар бо ин ё он намуди маҳсулот (кору хизматҳо) шарти ҳатмӣ маҳсуб мешавад.

Расми 1. Вазифаҳо ва принсипҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар раванди амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ

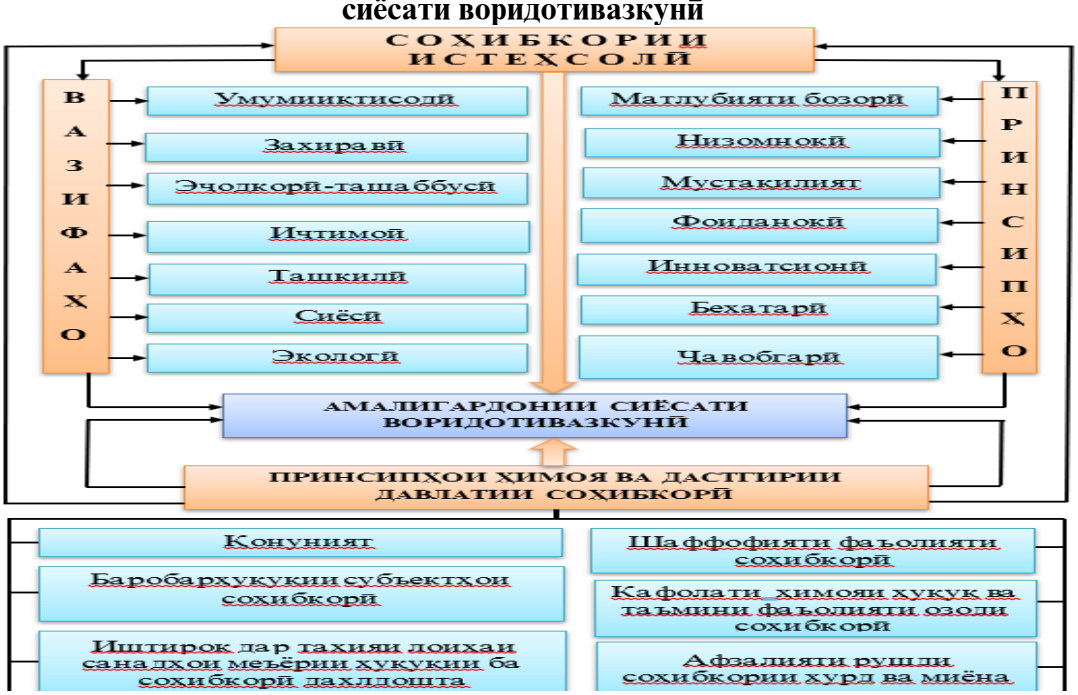

Мустақилият низ яке аз принсипҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он дар вобастагӣ аз самти фаъолияти интихобнамуда, шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ширкат, ҳаҷми сармояи оинномавӣ (дар ибтидо ва давоми фаъолият), маҳалли ҷойгиршавии корхонаи истеҳсолӣ (наздик ба бозорҳои фурӯш ё ба бозори захираҳо), хариди ҳамаи намуди захираҳои истеҳсолӣ дар ҳаҷми зарурӣ, муайянкунии теъдоди нуқтаҳои фурӯш ва маҳалли ҷойгиршавии онҳо, муайянкунии нархи маҳсулот (дар ҳолати ширкати инҳисорӣ набудан) ва дигар корҳои марбут ба фаъолиятро соҳибкор мустақилона дар чорчӯбаи қонун амалӣ мегардонад. Ин принсип, моҳиятан, бештар дар худ раванди худидоракунӣ, худмаблағгузорӣ, худхароҷотбарорӣ ва худтаъминкуниро талқин менамояд. Принсипи мазкур пешбинӣ менамояд, ки соҳибкорони соҳаҳои истеҳсолӣ мустақилияти пурраи истеҳсолӣ-хоҷагидориро бояд доро бошанд.

Дигар тартибу қоидаи интихоби соҳибкории истеҳсолӣ *фоиданокӣ* мебошад, ки мувофиқи он фоидаи пешбинишавандаи соҳибкор бояд барои гурӯҳи шахсони манфиатдор (соҳибкор, кормандон, саҳмиядорон, давлат) хусусияти ҳавасмандкунанда дошта бошад. Ин принсип дар раванди ташкил ва бамамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ бо принсипи матлубияти бозорӣ алоқамандии зич дошта, аҳамияти баробар дорад. Фоидаи софи соҳибкорӣ бошад, аз рӯйи хулосаи муассисони шахси ҳуқуқӣ тақсимбандӣ шуда, дар самтҳои зарурӣ харҷ карда мешавад.

Мувофиқи принсипи *инноватсионӣ* пешбинӣ мегардад, ки субъектҳои соҳибкорӣ ҳамеша нишондиҳандаҳои техникӣ-технологии маҳсулот, раванди идоракунӣ, ташкили истеҳсолоту меҳнатро такмил диҳанд. Принсипи мазкур устувории рақобатпазирии соҳибкориро тавассути самаранокгардонии фаъолият таъмин мекунад, ки асоси онро татбиқ ва амалигардонии ҷараёнҳои инноватсионӣ ташкил медиҳанд.

Принсипи *бехатарӣ,* пеш аз ҳама, таъмини бехатарии истеҳсолот, маҳсулоти истеҳсолшаванда, кормандон ва аҳли оилаи онҳоро дар назар дошта, мувофиқи он аз тарафи ҳар як субъекти соҳибкорӣ бояд чорабиниҳои ҳифз ва бехатарии захиравӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва сирри тиҷоратӣ коркард шаванд.

Дигар принсипе, ки дар самаранок амалигардонии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад, принсипи *ҷавобгарӣ* мебошад. Мувофиқи ин принсип субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ оиди саривақт иҷро накардан ва иҷроиши бесифати уҳдадориҳои шартномавӣ ҷавобгарии молумулкӣ доранд, ки риояи он дараҷаи эътимоднокии фаъолияти соҳибкорро дар назди истеъмолкунандагони маҳсулот, таъминкунандагон воситаҳои истеҳсолот ва мақомотҳои дахлдори давлатӣ таъмин менамояд [5,с.87-88].

Дигар принсипҳоро низ ба ин қатор шомил намудан мумкин аст, монанди танзимшавандагӣ, ҳамоҳангӣ, шаффофият ва дастрасии иттилоотӣ, ки мувофиқи онҳо амал кардан низ барои самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва ҳалли масъалаҳои воридотивазкунӣ таъсири мусбӣ расонда метавонанд.

Дар баробари ҳамаи он вазифаю принсипҳое, ки бояд ҳар як субъекти соҳибкории истеҳсолӣ барои таъмини рушди фаъолияти худ иҷро ва риоя намояд, инчунин, барои тараққӣ ва тавсеаи соҳибкорӣ дар умум аз тарафи давлат низ тавассути қонунгузорӣ принсипҳои муайян пешбинӣ гардидаанд. Ин принсипҳо аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ бештар хусусияти батанзимдарорӣ, ҳимоявӣ, дастгирикунанда ва ҳавасмандкуниро доранд, ки дар вобастагӣ аз онҳо стратегияю барномаҳои рушди соҳибкорӣ дар кишвар таҳия, коркард ва дар амал татбиқ карда мешаванд:

- қонуният;
- шаффофияти фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ;
- баробарҳуқуқии ҳамаи субъектҳои соҳибкорӣ;
- кафолати ҳимояи ҳуқуқ ва таъмини фаъолияти озоди субъекти соҳибкорӣ;
- иштироки озоди субъектҳои соҳибкорӣ дар таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба манфиатҳои соҳибкорӣ дахлдошта;
- афзалияти рушди соҳибкории хурд ва миёна [1,с.1].

Қайд кардан зарур аст, ки вазифаҳо ва принсипҳои баррасишуда танҳо дар ҳолати якҷоя иҷро ва риоя шуданашон метавонанд рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолиро дар самти амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ таъмин намоянд.

Бинобар ин, дар самти самаранокгардонии фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ва ба ин восита таъмин намудани ҳалли масъалаҳои амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ бояд бахши давлатӣ ва бахши хусусӣ дар якҷоягӣ имконият ва иқтидорҳои худро истифода карда, вазифа ва принсипҳои марбут ба сиёсати пешгирифтаашонро иҷро ва риоя намоянд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ». Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 26.07.2014. [Манбаи электронӣ]. URL:http://base.mmk.tj/viewsanadhoview.php?showdetail=&sanadID=311 (санаи истифодабарӣ: 19.10.2019).
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.president.tj/node/10585 (санаи истифодабарӣ: 21.09.2019).
3. Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. Тасдиқ шудааст аз 03.12.2004. -№469. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=31989 (санаи истифодабарӣ: 10.09.2019).
4. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Тасдиқ шудааст аз 26.11.2016. -№503. [Манбаи электронӣ]. URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=519 (санаи истифодабарӣ: 14.09.2019).
5. Жуковицкая Н.В. Основные принципы развития малого и среднего производственного предпринимательства / Н.В. Жуковицкая, В.Т. Матвеев // Экономическое развитие Сибири и Дальнего Востока: материалы международной научной конференции (15-26 апреля 2013г.). -Новосибирск, 2013. -Т.2. -С.87-88.
6. Усков В.С. Тенденции и проблемы развития малого производственного предпринимательства / В.С. Усков // Вестник ВГУ имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. - 2017. -№3(13). -С.163-164.

ПРИНСИПҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ АМАЛИГАРДОНИИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Дар мақола вобастагии амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ аз рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ асоснок карда шудааст. Қайд гардидааст, ки омӯзиш, таҳлил ва шарҳу тавсифи таркиби вазифаю принсипҳои рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар алоқамандӣ бо раванди амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисоди миллӣ муҳим аст. Дар мақола баҳамалоқамандии иҷро ва риояи вазифаю принсипҳои соҳибкории истеҳсолӣ, ки ба амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ нигаронида шудааст, дар шакли нақша тасвир ёфтааст. Дар баробари ин, таъкид карда шудааст, ки вазифа ва принсипҳои баррасишуда танҳо дар ҳолати якҷоя иҷро ва риоя шуданашон метавонанд рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолиро дар самти амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: соҳибкории истеҳсолӣ, принсипҳо ва вазифаҳои соҳибкорӣ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ, сиёсати воридотивазкунӣ, истеҳсолоти воридотивазкунанда, маҳсулоти воридотивазкунанда.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

В статье обоснована зависимость реализации политики импортозамещения от развития деятельности субъектов производственного предпринимательства. Отмечено, что изучение, анализ, характеристика и описание функций и принципов деятельности субъектов производственного предпринимательства, в связи с реализацией политики импортозамещения, имеет важное значение на современном этапе развития национальной экономики. В статье приведена схема, отражающая взаимосвязь выполнения фунций и соблюдения принципов производственного предпринимательства, ориентированных на реализацию политики импортозамещения. Также подчеркивается, что рассматриваемые функции и принципы могут способствовать развитию деятельности субъектов производственного предпринимательства в контексте реализации политики импортозамещения, только если они будут совместно реализованы и соблюдены.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, принципы и функции предпринимательства, развитие производственного предпринимательства, политика импортозамещения, импортозамещающее производство, импортозамещающая продукция.

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF THE ACTIVITIES ENTITIES OF MANUFACTURING ENTREPRENEURS IN THE CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF IMPORT SUBSTITUTION POLICIES

The article substantiates the dependence of the implementation of the import substitution policy on the development of the activities of industrial enterprises. It is noted that the study, analysis, characterization and description of the functions and principles of development of the activities of industrial enterprises in connection with the implementation of the import substitution policy is important at the present stage of development of the national economy. The article presents a diagram reflecting the relationship between the implementation of functions and compliance with the principles of industrial entrepreneurship, focused on the implementation of the import substitution policy. It is also emphasized that the functions and principles under consideration can contribute to the development of the activities of industrial enterprises in the context of the implementation of the import substitution policy, only if they are jointly implemented and respected.

Key words: manufacturing entrepreneurship, principles and functions of entrepreneurship, development of manufacturing entrepreneurship, import substitution policy, import substitution production, import substitution products.

Сведения об авторе: ***Юсупов И.Н.*** – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры экономической теории и менеджмента. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, р-н Дангара, ул. Маркази 25. Телефон: **(+992) 935-57-26-16**

Information about the author: ***Yusupov I.N.*** - Dangara State University, assistant of the Department of Economic Theory and Management. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, st. Markazi 25. Phone: **(+992) 935-57-26-16**

УДК 338.24(575.3)

СТРАТЕГИЯИ ПАСТ КАРДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМ

Тиллоев С.И., Мирзо Некруз Мирзо
Коллеҷи технологии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, Ҳукуматӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017 барномаи дарозмуҳлати иҷтимоию иқтисодӣ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бо дарназардошти он Стратегияи миёнамуҳлати паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (минбаъд стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ)-ро таҳия ва қабул намуд. Стратегияи миллии рушд то соли 2015 стратегияи дарозмудат буда, аз се қисм иборат мебошад. Яъне, се стратегияи миёнамуҳлати давлатӣ ин стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2008-2022, баъд 2022-2027, 2027-2030 мебошад. Стратегияи миллии рушд соли 2017 аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 июни таҳт №704 тасдиқ шудааст. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ 28 июн соли 2017 таҳти №703 аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Мақсади асосии ин стратегияҳои муҳимми давлатӣ, пеш аз ҳама, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани ММД мебошад. Мувофиқи маълумотҳои пешакӣ сатҳи камбизоатӣ дар соли 2007 53,1%-ро ташкил намуда, дар соли 2018 бошад, он ба 30,2% паст гардид.

Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барномаи миёнамуҳлати тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии мамлакат мебошад. Он амалҳои мушшахасеро дар бар мегирад, ки барои беҳтар гаштани сифати зиндагӣ ва баланд бардоштани некуаҳволи мардум, ҳавасманд намудани рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат нигаронида шудааст.

Мақсад аз навиштани ин мавзӯъ (Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ), омӯзиши сатҳу сифати зиндагии мардуми тоҷик ва таҳлилу татбиқи чорабиниҳои зарурӣ барои аҳолии камбизоату қашшоқ мебошад. Барои расидан ба мақсадҳои мазкур татбиқи чорабиниҳои зерин дар назар аст: ҷалб кардани сармояҳо ва дастгирии соҳибкорӣ; барқарор кардани шабакаҳои обёриву заҳбурӣ; аз худ кардани заминҳои нав; таҳия ва ҷорӣ кардани усулҳои наву самараноки қарздиҳӣ ба соҳаи пахтакорӣ; ҷорӣ кардани стратегияи пешгирӣ ва табобати камхӯрокӣ дар байни кӯдакон ва ташкили ғизои солим дар мактаббачагон ва ғайра. Бо мақсади баррасии дастовардҳо дар татбиқи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ Ҳукумат номгӯи индикаторҳои байналмилалӣ, миллӣ ва бахширо интихоб намудааст, ки ҳангоми мониторинг ва арзёбии фаъолияти пешбининамудаи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ илова карда ё тағйир дода мешаванд.

Табақаҳои гуногуни ҷомеа оид ба мафҳуми камбизоатӣ фикру андешаҳои гуногун доранд. Ҳуҷҷати мазкур - Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар иборат мебошад. Он ҷиҳати татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ ва иқтисодӣ фаъолияти мушаххасро дар бар гирифта, ба захираҳои мавҷуда ва эҳтиёҷоти иловагӣ асос ёфтааст, ки барои дар кишвар ноил

шудан ба рушди устувори иқтисодӣ, афзоиши ҳаҷм ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ, паст намудани сатҳи камбизоатии аҳолӣ нигаронида шудааст.

Табақаҳои гуногуни ҷомеа оид ба мафҳуми камбизоатӣ фикру андешаҳои гуногун доранд. Одатан дар бораи камбизоатӣ ҳарф зада, дар он бора фикр мекунем, ки одамон чиҳо мехаранду мефӯрушанд. Аммо фаҳмиши «камбизоатӣ» доираи нисбатан васеъро фаро мегирад. Камбизоатӣ инчунин, масъалаҳои дастрасии боадолатонаро ба маориф ва тандурустӣ, мақоми шаҳрванд дар ҷомеа ва эҳтиром нисбат ба ӯ, эҳсоси он ки инсон ба воқеоти зиндагӣ метавонад таъсир расонад ва аз ин хотир ба оянда умед доштанро фарогир аст. Аз он сабаб нисбат ба фаҳмиши камбизоатӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад, якчанд муқаррароти қобили қабулро барои муҳокима ва нақшагирӣ пазируфтан манфиатовар мебошад. Бо дар назардошти гуфтаҳои боло камбизоатиро мебояд аз ду нуқтаи назар - камбизоатии моддӣ ва камбизоатии ғайри моддӣ барраси намуд,.

Системаи ҳифзи иҷтимоӣ, бо мақсади таъмини самарабахшӣ ва иҷрои мувофақонаи функсияҳое, ки ба он қисми зиёди аҳолӣ эҳтиёҷ доранд, ислоҳотро тақозо менамояд. Ба гурӯҳҳои нисбатан осебпазири аҳолӣ маъюбон, аҳолии калонсол, оилаҳое, ки занон сарварӣ менамоянд, бекорон, ятимон, оилаҳои серфарзанд, аҳолие, ки ба меҳнати дастии ғайритахассусии кишоварзӣ машғуланд, шомил мебошанд. Сарфи назар аз он ки хароҷоти буҷети кишвар барои ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ меафзояд, дар маҷмӯъ ҳаҷми пардохтҳои иҷтимоӣ ва суроғавӣ будани онҳо ҳанӯз назаррас намебошад. Аз ин рӯ пардохтҳои иҷтимоӣ наметавонанд барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ таъсири судманд расонанд ва муассирии онҳо нисбат ба маблағгузаронӣ аз хориҷа ва кумакҳои мухталифи башардӯстона камтар ба мушоҳида мерасад. Системаи имтиёзот ва ҷубронпулиҳо, инчунин, системаи таъминоти нафақа, ки ба дастгирии устувори молиявӣ эҳтиёҷ дорад, бояд муносиб карда шавад.

Мутобиқи охирин арзёбии сатҳи камбизоатӣ то 25%-и даромади умумии хоҷагиҳои ҳавлигӣ аз ҳисоби маблағгузаронии муҳоҷирони меҳнатӣ ба даст меояд. Дар соли 2004 мутобиқи арзёбии расмӣ 420,6 ҳазор муҳоҷирони меҳнатӣ ба хориҷа сафар намуданд. Сатҳи расман эълоншудаи маблағгузаронӣ дар соли 2005 нисбат ба кишвар 17%-ро ташкил дод. Мушкилоти паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва дурнамои вазъи камбизоатӣ бо дарназардошти рушди пешбинишавандаи иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, пеш аз ҳама, рушди иқтисодӣ ва тақсими мутаносиби натиҷаҳои он дар ҷомеа зарур мебошад. Дар сурате, ки нишондиҳандаҳои мақсадноки нодории ниҳоӣ аллакай ба даст омадааст (18% дар соли 2003 нисбат ба 36% дар соли 1999), бояд сатҳи рушди иқтисодӣ, ки барои ноил гардидан ба Мақсадҳои рушди ҳазорсола (МРҲ) тақозо мегардад, оид ба ҳаҷми даромадҳо ҳадди ақал 3%-ро ташкил диҳад. Мутобиқи ҳисобҳо мутаносибан 1% рушд ёфтани иқтисодиёт боиси 0,46% паст гардидани нишондиҳандаи умумии камбизоатӣ ва 1% афзудани аз маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳолӣ боиси 0,62% паст гардидани нишондиҳандаи умумии камбизоатӣ хоҳад шуд. Ҳамзамон, он далел муҳим аст, ки нишондиҳандаҳои нобаробарӣ беш аз 6% - дар даврaҳои байни солҳои 1999 ва 2003 мутаносибан аз 0,33 то 0,35 афзоиш ёфт ва эҳтимоли афзоиши минбаъдаи он ҷой дорад. Чунин самараи пасти рушди иқтисодӣ ва афзоиши нишондиҳандаҳои нобаробарӣ боиси ташвиш аст. Вобаста ба ин муҳим аст, ки на танҳо рушди иқтисодӣ таъмин гардад, балки даромади миллӣ байни аҳолии кишвар аз нигоҳи иҷтимоӣ ба таври муносиб тақсим карда шавад.

Мутобиқи натиҷаи тадқиқотҳо сатҳи камбизоатӣ дар соли 1999 83%, дар соли 2003 то 64% ва тибқи натиҷаҳои пешакии тадқиқоти сатҳи зиндагӣ дар Тоҷикистон, ки аз ҷониби Кумитаи давлатии омор дар якҷоягӣ бо Бонки Ҷаҳонӣ ва ЮНИСЕФ гузаронида шуд, дар соли 2007 сатҳи рушди инфраструктура (нақлиёту алоқа), энергетика ва саноат дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки барои рушди устувор ва баланди иқтисодии кишвар ва тавассути он паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ асосҳои моддӣ фароҳам оварда шавад. Ҳамзамон, рушди онҳо барои афзоиши шуғли дохилӣ шароит фароҳам оварда, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои ҳам худӣ ва ҳам дигар хизматрасониҳои иҷтимоиро барои аҳолӣ (таъминот бо об, санитария, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, экология) баланд мебардорад, ки онҳо мустақиман ба сатҳи татбиқи ҳамаи вазифаҳои Мақсадҳои рушди ҳазорсола дар Тоҷикистон алоқаманд мебошанд.

Дар маҷмӯъ натиҷаи татбиқи ҳуҷҷати стратегии паст кардани сатҳи камбизоатӣ гуногун тавсиф карда мешавад. Сарфи назар аз дастовардҳои муайян дар идоракунии макроиқтисодӣ ва рушди қонунгузорӣ тадбирҳо оид ба дигаргуниҳои сохторӣ пурра дар амал татбиқ нагардиданд. Ҳамчунин ҳуҷҷати стратегии паст кардани сатҳи камбизоатӣ натавонист натиҷаҳои муосиру хушсифатро собит созад. Мисол, дастрасии аҳолӣ ба хизматрасонии заминавии иҷтимоӣ ҳамчун яке аз омилҳои ба таври самарабахш паст намудани камбизоатӣ дар сатҳи поин қарор дорад.

Дастгирии суботи макроиқтисодӣ дар доираи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ омили асосии раванди паст кардани камбизоатӣ мебошад. Мақсади Стратегия аз ноил гардидан ба рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилии воқеӣ дар сатҳи 6 фоиз дар як сол, дар ҷараёни солҳои 2002-2005 паст кардани таваррум то сатҳи солонаи 5% иборат буд. Хизматрасонии устувори қарзи беруна дар маркази таваҷҷуҳи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ қарор дошт.Барномаи маблағгузории мутамарказ барои мақсад ва афзалиятҳои Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ пурра ба ин самт бахшида шавад. Ҳамчунин, таъмини раванди ошкоро ва дақиқи ташаккули Барномаи инвеститсияҳои давлатӣ ва Барномаи маблағгузории мутамарказ бо дурнамои муттаҳидсозии минбаъдаи онҳо ниҳоят муҳим аст. Дар дурнамои миёнамуҳлат ва дар асоси таҷрибавӣ мувофиқи мақсад аст, ки принсипҳои Барномаи миёнамуҳлати буҷетӣ, ки раванди буҷетиро тибқи принсипҳои соҳавӣ дигаргун месозад, ҷорӣ карда шавад. Бояд раванди арзёбии натиҷаҳо ва самарабахшии лоиҳаҳои давлатӣ, ки аз ҷониби донорҳо маблағгузорӣ мегарданд, бо раванди арзёбии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ алоқаманд карда шавад. Инро метавон дар дурнамои кӯтоҳмуҳлат тавассути иштирок дар сохторҳои давлатӣ, ки барои мониторинг ва арзёбии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар бахши дахлдор масъул мебошанд, дар раванди идораи пакети лоиҳаҳо, ки аз манбаи берунӣ маблағгузорӣ мегарданд, татбиқ намуд. Ҳамчунин, муттаҳидгардонии системаи мониторинг ва арзёбӣ, ки дар сатҳи ҳар як лоиҳа мавҷуданд, тибқи принсипи бахшӣ ва бо самтгирӣ барои ноил гаштан ба мақсадҳои Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ зарур мебошад:

Мақсадҳои дарозмуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар дар Стратегияи миллии рушд баён гардидаанд. Барои давра ба давра ноил шудан ба мақсадҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинишуда дар сатҳи миллӣ татбиқ намудани якчанд барномаҳои пайдарҳами миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар назар дошта шудааст, ки вазифа ва тадбирҳои сиёсати давлатиро вобаста ба шароитҳои мавҷуда ва равандҳои ҷорӣ мушаххас мегардонад. Ҳамаи дигар барнома ва нақшаҳои соҳавию минтақавӣ, сарфи назар аз доираи муҳлати онҳо, бояд комилан ба муқаррароти ду ҳуҷҷати стратегии миллӣ мутобиқат гардонида шаванд. Дар айни замон камбизоатӣ дар Тоҷикистон аз нигоҳи моддӣ ва ғайримоддӣ муайян карда мешавад. Камбизоатии моддӣ бо нокифоягии сатҳи даромад барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти ҳадди ақалли зиндагӣ ва ғайримоддӣ бошад, бо маҳдуд будани дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои маориф, тандурустӣ, амният, иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғайра муайян карда мешавад. Камбизоатӣ рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инсониро дар кишвар боз дошта, ноил шудан ба мақсадҳои Стратегияи рушди миллиро таҳти хатар мегузорад. Ба таври устувор ва қотеона паст кардани сатҳи камбизоатӣ на танҳо аз нав тақсим намудани даромади миллию иҷтимоӣ, балки бештар рушди устувори иқтисодиётро тақозо менамояд, ки дар ҷараёни он шахсони камбизоат метавонанд кор пайдо кунанд, бароямшон хизматрасониҳои ҳаётан муҳим, суғуртаи иҷтимоӣ ва мавқеи сазовор дар ҷомеа дастрас бошад. Маҳз аз ҳамин сабаб барномаи якуми миёнамуҳлати иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба татбиқи Стратегияи миллии рушд нигаронида шуда буд, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ иборат аст, ки тамоми муҳтавои он барои ҳалли проблемаҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ равона шудааст. Мақсадҳои Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ пурра ҷавобгӯи Мақсадҳои рушди ҳазорсола мебошад, ки Тоҷикистон ҳанӯз соли 2000 ба он ҳамроҳ гардида буд. Мақсади Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз он иборат аст, ки рушди босуботи сатҳи зиндагии аҳолӣ, махсусан гурӯҳҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ осебпазир тавассути рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани нерӯйи инсонӣ таъмин карда шавад. Мақсад ба аҳамияти мақсадноки индекаторҳои асосӣ ифода ёфтааст, ки рушди ҳамаи ҷабҳаҳои заминаи осудаҳолии аҳолиро дар давраи татбиқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ тавсиф менамояд. Ин нишондиҳандаҳои мақсадноки паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар нақшаи 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Индикаторҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 2013-2015

Нишондиҳандаҳо	Сатҳи заминавӣ (2005)	Аҳамияти мақсаднок (2009)
Сатҳи ММД ба ҳар сар аҳолӣ (доллари ИМА)	402,1 (2006)	485,5
Рушди ҳисоби миёнаи солонаи ММД (%)	7,0 (2006)	7,0
Таваррумии ҳисоби миёнаи солона (%)	12,5 (2006)	6,0
Профисит\касри буҷети давлатӣ (бе БИД) (%)	+0,3	-1,0
Сатҳи камбизоатӣ ($2,15 ТҚХ)	64,0 (2003)	52,0
Сатҳи нодории аз ҳад зиёд ($1,08 ТҚХ)	18,0 (2003)	10,0
Ҳиссаи бахши хусусӣ дар ММД (%)	43,0	55,0
Рушди ҳамасолаи ҳаҷми ҷалбгардидаи инвеститсияҳои маҷмӯии	100,0	110,0

хусусӣ (бо истиснои инвеститсияҳо ба бахшҳои ибтидоӣ) (%)		
Афзоиши маҳсулоти маҷмӯии кишоварзӣ (%)	103,1	120,0
Афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ (%)	100,0	125,6
Фарогирии умумии кӯдакон ба маълумоти асосии миёна (% аз шумораи умумии кӯдакони синну соли дахлдор)	97,0	98,0
Фавти кӯдакони то 5 сола (ба 1000 навзод)	79 (МИКИ-3)	75
Фавти кӯдакон (ба 1000 зинда таваллудшуда)	65 (МИКИ-3)	62
Фавти модарон (ба 100 ҳазор нафар)	97	70
Миқдори шахсони мубталои ВИЧ (нафар)	627 (2006)	на бештар 2500
Сатҳи беморӣ (ба 100 ҳазор аҳолӣ): варача сил, аз ҷониби ТУТ эҳтимол дониста шудааст, гелминтозҳо сурхча	 37,4 177 (2004) 292,9 (2004) 0,0	 20 145 на бештар 292,9 0,0
Ҳиссаи аҳолии шаҳр / деҳот, ки барояшон манбаъҳои оби дорои сифати баланд дастрас аст (%)	93,0/ 49,0	96,0/ 51,0
Ҳиссаи дастрасии аҳолии шаҳр / деҳот ба шароитҳои асосии санитарию гигиенӣ (%)	20,0/ 5,0	47,0/ 37,0
Майдони заминҳое, ки дар майдони умумии замин дорои ҷангалзор мебошанд (%)	100,0	105,0
Фоизи аҳолии аз нигоҳи иқтисодӣ фаъол вобаста ба ҷинс (м/з)	58,3/41,7 (2004)	57,8/42,2 арзёбии пешакӣ

Дигар барномаҳо ва нақшаҳои соҳавӣ ва минтақавии рушд бояд ба Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ мутобиқ бошанд ва дар давраи миёнамуҳлат ноил шудан ба мақсадҳо Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатиро таъмин намоянд.

Мақсадҳои стратегияи паст кардни сатҳи камбизоатӣ таъсири омилҳои берунӣ ва дохилиро инъикос менамояд, ки бо он кишвар дар раванди рушд рӯ ба рӯ гардидааст. Ба ғайра аз омилҳои беруна, ба монанди мавҷуд набудани роҳи баромад ба баҳр, дурӣ аз бозорҳои кишварҳои дорои сатҳи баланди даромад, ноустувории вазъи минтақа, ки дар он кишвар қарор дорад, таҳдиди қочоқи моддаҳои нашъаовар ва терроризм, ба рушди кишвар, инчунин, як қатор омилҳои дохилӣ, ба монанди системаи бесамараи идораи давлатӣ, иқтисоди диверсификатсиянашуда, сатҳи пасти рақобатпазирӣ, рушди баланди демографӣ, паст гардидани сармояҳои инсонӣ ва физикии бамеросмонда таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамзамон, стратегияи паст кардни сатҳи камбизоатӣ ба он назаре асос ёфтааст, ки азму кӯшишҳои мақсаднок ва мувофиқашудаи давлат ва ҷомеа бо кумаки шарикон оид ба рушд имкон медиҳад, таъсири ин омилҳо аз байн бурда шуда, мақсадҳои стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар амал татбиқ гардад, ки ин метавонад барои ноил шудан бо мақсадҳои Стратегияи миллии рушд замина гузорад. Ҳукумат итминон дорад, ки ташкилотҳои донор вобаста ба имконият, бо дарназардошти СМР/ Стратегияи паст кардни сатҳи камбизоатӣ ҷиҳати кумак ба кишвари мо ба барномаҳои худ тағйирот ворид хоҳанд кард.

Стратегияи паст кардни сатҳи камбизоатӣ ба таъмини ошкорӣ, шаффофият ва дар назди ҷомеа ҳисоботдиҳанда будани сиёсати давлатӣ ва таҳкими демократия нигаронида шудааст. Стратегия барои созмон додани ҳамкориҳои давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба он дар ҳамаи даврaҳои татбиқи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, аз ҷумла дар раванди мониторинг ва тақсими захираҳо нақши муҳим дода мешавад, асос хоҳад буд. Хароҷоти давлатӣ бояд тавассути барномаи миёнамуҳлати буҷетӣ, буҷети солонаи давлатӣ, барномаҳои инвеститсияҳои давлатӣ ба стратегияи паст кардни сатҳи камбизоатӣ мувофиқ бошанд ва заминаи захиравии татбиқи онро таъмин намоянд. Кумаки беруна, дар навбати аввал воситаҳои инвеститсионӣ, ки ба кишвар бо мақсади паст кардани сатҳи камбизоатӣ фароҳам оварда мешаванд, бояд дар буҷети давлатӣ инъикос ёбанд. Бо дарназардошти Стратегияи миллии рушд, мушкилоти мавҷудаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва сабақҳои аз татбиқи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ якум андӯхта (ниг. боби 2) дар Стратегияи мазкур ба сифати самти асосии сиёсати рушди кишвар ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ инҳо муайян гардидаанд:

- такмили идораи давлатӣ бо мақсади баланд бардоштани шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва самарабахшии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар муборизa бо коррупсия ва фароҳам овардани шароити мусоиди макроиқтисодӣ, муҳити институтсионалӣ ва меъёрии ҳуқуқӣ барои рушд;
- мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёт тавассути рушди бахши хусусӣ ва ҳавасмандгардонии инвеститсияҳо, махсусан дар соҳаи энергетика, инфраструктураи нақлиёт, бахшҳои пахтакорӣ ва ғайра. Ба ин мақсадҳо тавассути тавсеаи озодиҳои иқтисодӣ, таҳкими ҳуқуқи моликият, рушди ҳамкорӣ байни давлат ва бахши хусусӣ ноил шудан мумкин аст;

- рушди неруи инсонӣ тавассути дастрас будани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии камбизоат, беҳбуди сифати он, фаъол гардонидани иштироки аҳолӣ ба раванди рушд, таҳкими шарикиҳои иҷтимоӣ.

Мутамарказгардонии азму талоши давлат ва ҷомеа дар ин самтҳо имкон медиҳад, ки захираҳои мавҷудаи дохилӣ ва кумаки беруна барои Тоҷикистон ба таври самарабахш ихтиёрдорӣ гардида, рушди ҳама гурӯҳҳои аҳолии кишвар ва дар маҷмӯъ инкишофи ҷомеа тавсеа ёбад ва бо ин усул сатҳи камбизоатӣ пасттар карда шавад.

Тадбирҳои сиёсати давлатӣ, ки ба такмили идораи давлатӣ нигаронида шудаанд, фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушд дар боби 4 «Блоки функсионалӣ» инъикос ёфтаанд. Сиёсати рушди институтсионалӣ ва иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ дар боби 5 «Блоки истеҳсолӣ» ифода гардидааст. Боби 6 «Блоки иҷтимоӣ» тадбирҳоеро дар бар мегирад, ки рушди неруи инсониро тавассути системаи маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра таъмин менамояд.Дар стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ як қатор мушкилоте мавҷуданд, ки гуногунҷабҳа буда, барои ҳалли онҳо тадбирҳои ҳар се самти асосии сиёсат нигаронида шудаанд. Ба мавзӯъҳои нисбатан муҳимми гуногунҷабҳа инҳо дохил мешаванд:

- анҷом додани дигаргунсозӣ (трансформатсия)-и системавӣ, ки бо мақсади тавсеа ва таъмиқи муносибатҳои бозаргонӣ, рушди иқтисодӣ, паст кардани камбизоатӣ, ҳамаҷониба ба инобат гирифтани ҳуқуқи инсон дар ҳамаи бахшҳои ҳаёти ҷомеа татбиқи муттасили ислоҳоти институтсионалиро тақозо менамояд;
- проблемаҳои демографӣ, ки дар ҳалли масъалаҳои таъмини шуғл, танзими муҳоҷирати меҳнатӣ, баланд бардоштани сифати қувваи корӣ ва танзими оила муносибати байнисоҳавиро тақозо менамояд;
- рушди босуботи экологӣ, ки ба он танҳо бо шарти мувофиқаи тадбирҳо дар идоракунӣ, рушди саноат, кишоварзӣ, энергетика, инфраструктура, системаи маориф ва тандурустӣ ноил шудан мумкин аст;
- таъмини рушди гендерӣ, баланд бардоштани ҳуқуқ ва имкониятҳои занон, ки ба таъмини ҳуқуқ ва татбиқи онҳо дар соҳаи дастрасӣ ба идоракунӣ, кори дахлдори пардохтшаванда ва бехатар, маориф, тандурустӣ ва шароити зисти бехатар нигаронида шудааст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ

	с.2006	с.2007	с.2008	с.2009
		дурнамо		
ММД воқеӣ бо нархҳои с.2006 (млн. сомонӣ)	9272,2	9967,6	10675,3	11422,6
ММД ба ҳар сар аҳолӣ (сомонӣ, бо нархҳои с. 2006)	1311,3	1380,4	1447,7	1523,1
Суръати рушди ММД воқеӣ (%)	7,0	7,5	7,1	7,0
Таварруми ҳисоби миёнаи солона (%)	12,5	7,0	6,0	6,0
Содироти мол ва хизматрасонӣ нисбат ба ММД (%)	49,8	46,5	47,1	47,5
Воридоти мол ва хизматрасонӣ нисбат ба ММД (%)	61,3	65,1	65,2	65,5
Нишондиҳандаҳои васеи маблағҳои пулӣ нисбат ба ММД (%)	11	12	13,5	15
Инвеститсияҳои маҷмӯӣ ба сармояи асосӣ нисбат ба ММД (%)	17,2	22,4	21,0	20,0
Даромади буҷети давлатӣ нисбат ба ММД (%)	17,8	19,3	19,9	20,7
Хароҷоти буҷети давлатӣ (бе БИД) нисбат ба ММД (%)	17,3	20,3	20,9	21,7
Профисит\касри буҷети давлатӣ (бе БИД) (%)	+0,3	-1,0	-1,0	-1,0
Нишондиҳандаи васеи касри буҷети давлатӣ (%)	2,7	13,7	9,81	5,50
Қарзи берунаи давлатӣ нисбат ба ММД (%)	33,2	46,1	52,4	55,0
Хизматрасонӣ ба ҳисоби қарзи беруна нисбат ба даромади буҷети давлатӣ (%)	2,6	3,0	3,2	3,2

Сарчашма: ҳангоми омода намудани нақша дурнамоҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати молия ва Бонки миллии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳои бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2007» (бо назардошти маълумотҳо барои солҳои 2008-2009) тасдиқгардида истифода шудаанд.

Ҷалб ва истифодаи захираҳои молиявии стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба принсипҳои зайл асос ёфтааст:

- Самтгирӣ ба рушди дарозмуҳлат. Кишвар вазифаҳои муқаррарнамудаи суботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро ҳал намуда, ҳоло ба татбиқи бунёдии вазифаҳои рушди дарозмуҳлати худ қадам мегузорад. Ин чунин маъно дорад, ки кишвар ҳоло ба инвеститсияҳои дарозмуҳлат, дастгирии рушди бахши хусусӣ ва иқтисодиёт, таъмини асосҳои фаъолияти устувори бахши иҷтимоӣ эҳтиёҷ дорад. Ҳамзамон, эҳтиёҷот ба кумаки башардӯстона ва дигар усулҳои кӯтоҳмуҳлати сабук гардонидани равандҳои тезутунди камбизоатӣ камтар мегардад;
- Реализм. Барномаи маблағгузории стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ҳарчанд то андозае мағрурона ба назар мерасад, вале ба арзёбии воқеии имконияти сафарбар намудани захираҳои дохилӣ, ҷалби кумаки беруна ва инвеститсияҳои мустақими

хорич̄ асос меёбад. Инчунин, он ба иқтидори кишвар ҷиҳати истифодаи самарабахш ва судманди ҳаҷми захираҳои дар он гузошташуда такя мекунад.

• Афзалиятбахшии барномаҳои хароҷотӣ. Воситаи муҳимми таъмини воқеияти стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани самарабахшии истифодаи захираҳо аз таҷаммуи онҳо ба самтҳои нисбатан муҳимми сиёсат иборат мебошад.

Ҷадвали 3. Рушди Тоҷикистон дар солҳои 2010-2015

	с.2007	с.2008	с.2009
	дурнамо		
Хароҷот дар маҷмӯъ (аз ҷумла БММ ва БИД)*	100	100	100
Кишоварзӣ	5,4	5,7	4,0
Нақлиёт ва коммуникатсия	16,3	17,3	7,5
Саноати кӯҳкорӣ ва сохтмон	1,0	1,0	1,0
Комплекси гармию энергетикӣ	17,4	10,5	11,8
Хоҷагии манзилию коммуналӣ	4,2	3,6	3,8
Маориф	15,4	16,3	18,4
Тандурустӣ	5,4	5,8	6,7
Ҳифзи иҷтимоӣ	11,1	13,1	15,4
Дигар соҳаҳои бахши иҷтимоӣ	1,6	1,6	1,7
Идоракунии давлатӣ ва дигар хароҷоти буҷет	22,2	25,1	29,7

Маблағгузории барномаҳои Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз сенарияи рушди макроиқтисодии кишвар, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст, бармеояд. Он ба муҳити воқеии фарзияҳои беруна, ки дар чунин фазо иқтисоди Тоҷикистон қарор дорад, асос меёбад. Мутобиқи ин сенария иқтисодиёти кишвар дар солҳои 2017-2019 босубот инкишоф ёфта, ММД ба ҳисоби миёнаи солона ба суръати на камтар аз 7% зиёд мегардад, таваррум дар сатҳи 6-7% дар як сол нигоҳ дошта мешавад, инвеститсияҳои маҷмӯӣ дар сармояи асосӣ ба ҳисоби миёна на камтар аз 20% аз ММД хоҳад буд. Дар сурати татбиқи лоиҳаҳои калони энергетикӣ ва инфраструктурӣ инвеститсияҳои маҷмӯӣ метавонанд хеле афзоиш ёбанд.

Дар ҷараёни давраи татбиқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба туфайли рушди иқтисодӣ ва тадбирҳои андешидашавандаи сиёсати андозу гумрук ва маъмуригардонӣ афзоиши устувори даромади буҷети давлатӣ пешбинӣ мегардад. Дар назар дошта шудааст, ки дар солҳои 2017-2019 даромади буҷет (бе грантҳо барои дастгирии буҷет) ба ҳисоби миёна 0,8%-и ММД дар як сол афзоиш хоҳад ёфт. Ҳамзамон, маблағгузорӣ барои пӯшонидани касри стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ бо дарназардошти принсипҳои вобаста ба имконият ҷалб намудани кредити имтиёзнок (на камтар аз 40%-и таркиби грантӣ) ё маблағгузории грантӣ ва ҳаддалимкон паст кардани бесуботии макроиқтисодӣ анҷом дода мешавад. Дар натиҷа қисми хароҷоти буҷет (бо дарназардошти маблағгузории пешбинигардидаи касри Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ метавонад дар соли 2009 то 29%-и ММД баробар шавад.

Ҳаҷми маблағгузорӣ дар доираи БИД аз пакети назарраси захираҳои инвсетитсионӣ иборат аст: дар соли 2006 аз маблағҳои БИД ба маблағи 8,5%-и ММД инвсетитсия анҷом дода шуд; сатҳи инвеститсияҳои пешбинишаванда дар доираи БИД дар солҳои 2007-2009 мутаносибан 13,3, 8,8 ва 4,5% аз ММД ё худ ба ҳисоби миёна 8,9%-и ММД-и солонаро ташкил хоҳад дод. Афзоиши захираҳои БИД, ки асосан аз ҳисоби ҷалби манбаъҳои иловагии маблағгузории берунӣ сурат мегирад, сабаби кам шудани хароҷоти ҷорӣ, ки динамикаи он бо мантиқи ислоҳотӣ дар стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ пешбинишаванда муайян мегарданд, нахоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. –Душанбе, 16 апрели соли 2009.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Минтақаро бо неруи барқи арзон таъмин намоем. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфронси дуввум оид ба фурӯши неруи барқ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ // Ҷумҳурият. - 31октябри соли 2006.
3. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи марти соли 2004 таҳти №86, тасдиқ шуддааст. –Душанбе, 2004.
4. Барномаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 1995- 2000 // Садои мардум. - 16 август 1995.
5. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2009.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли 2003, №53. «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо ва барномаҳои инкишофи ичтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳури Тоҷикистон. – 2003. -№12. -мод.681.
7. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015. -Душанбе, 2007.
8. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар барои тасдиқи Стратегияи ислоҳи системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон » пешбинӣ шудааст. - аз 15 марти соли 2006. -№1713.

9. Барномаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-2000 // Садои мардум. – 16.08.1995.
10. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ. -Душанбе: «Унверсал-3», 2002. -448 с.
11. Эргашов А. Курси назарияи иктисодӣ. Макроиқтисод / А. Эргашов. -Душанбе: Эҷод, 2004. –қ. 2.
12. Ҳакимов А. Ташкили идораи иқтисоди миллӣ. Васоити таълим / А. Ҳакимов. -Душанбе: Ирфон, 2005. - 416 с.
13. Ҳакимов А. Иқтисоди миллӣ: асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ. Васоити таълим / А. Ҳакимов. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 488 с.

СТРАТЕГИЯИ ПАСТ КАРДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА НЕКУАҲВОЛИИ МАРДУМ

Мақолаи мазкур ба баррасии мавзӯи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъсири он ба некуаҳволии мардум дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017 барномаи дарозмуҳлати иҷтимоию иқтисодӣ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бо дарназардошти он Стратегияи миёнамуҳлати паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (минбаъд стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ)-ро таҳия ва қабул намуд. Стратегияи миллии рушд то соли 2015 стратегияи дарозмудат буда, аз се қисм иборат мебошад. Дар ҷараёни давраи татбиқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба туфайли рушди иқтисодӣ ва тадбирҳои андешидашавандаи сиёсати андозу гумрук ва маъмуригардонӣ афзоиши устувори даромади буҷети давлатӣ пешбинӣ мегардад.

Калидвожаҳо: камбизоатӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, стратегия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди иқтисодӣ-иҷтимоии давлат, стратегияи дарозмудат.

СТРАТЕГИЯ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ БЕДНОСТИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАРОДА

Данная статья посвящена рассмотрению темы стратегии снижения уровня бедности и ее влиянию на благосостояние народа на примере Республики Таджикистан. С целью повышения уровня жизни населения Правительство Страны в 2017 году приняла перспективную социально-экономическую программу– Национальную стратегию развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и с ее учетом Среднесрочную стратегию снижения уровня бедности в Республике Таджикистан на 2018-2022 годы. Национальня стратегия развития до 2015 года явилось перспективной программой и состояло из трех частей. В процессе ее реализации предусматривалось устойчивое повышение государственного бюджета за счёт предпринимаемых мер относительно налоговой и таможенной политики государства и администрирования.

Ключевые слова: бедность, снижение уровня бедности, стратегия, Республика Таджикистан, социально-экономическое развитие страны, перспективная стратегия.

POVERTY REDUCTION STRATEGY AND ITS INFLUENCE ON PEOPLE'S WELFARE

This article is devoted to the topic of poverty reduction strategies and their impact on the well-being of the people on the example of the Republic of Tajikistan. In order to increase the standard of living of the population, the Government of the country in 2017 adopted a promising socio-economic program - the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 and, taking it into account, the medium-term strategy for reducing poverty in the Republic of Tajikistan for 2018-2022. The national development strategy until 2015 was a promising program and consisted of three parts. In the process of its implementation, a steady increase in the state budget was envisaged due to measures taken regarding the tax and customs policies of the state and administration.

Key words: poverty, poverty reduction, strategy, Republic of Tajikistan, socio-economic development of the country, long-term strategy.

Сведения об авторах: ***Тиллоев Саъди Исмоилович*** – Технологический колледж при Технологическом университете Таджикистана, старший преподаватель кафедры информационных технологии. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Н.Карабаева, 63/3. Телефон: **919-01-38-17**
Мирзо Некруз Мирзо - Технологический колледж при Технологическом университете Таджикистана, старший преподаватель кафедры финансовой и банковской экономики. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Н.Карабаева, 63/3

Information about the authors: ***Tilloev Sadi Ismoilovich*** - Technological College at the Technological University of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of Information Technology. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street, 63/3. Phone: **919-01-38-17**
Mirzo Nekruz Mirzo - Technological College at the Technological University of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of Financial and Banking Economics. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street, 63/3

УДК: 347.73:336.22

ДАР МАСЪАЛАИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СОХТОРҲОИ СОҲИБКОРӢ

Ашурова М.Т., Саидмахмадова С.М.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир низоми муносибатҳои бозорӣ модели универсалии хоҷагидориест, ки шароити рушди фаъолияти тиҷоратӣ ва афзудани самари онро бо роҳи афзоиши ҳаҷм, сохтор ва сифати молу хизматрасониҳо таъмин мекунад. Дар ҳар кишвар молияи давлатӣ мавзӯи баҳси гурӯҳҳои мухталифи шаҳрвандон мебошанд. Хусусан, сиёсати андозбандӣ зери кӯшишҳои пурихтилофи бахши хусусӣ ва ҷамъиятӣ таҳия карда

мешавад. Бахши хусусӣ мекӯшад уҳдадориҳои андозро кам кунад, аммо давлат мехоҳад пули бештару бештар ба даст орад. Дар кишварҳои иқтисодӣ гузариш вазъро бадтар кардааст, ки ниҳодҳо сусту фасодзада, иқтисод бесамар, қарзи давлатӣ зиёд аст [3,с.117].

Бо гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ нақшу аҳамияти танзими давлатии муносибатҳои вобаста ба андоз баланд мешавад. Зеро дар ин шароит муносибатҳои андозбандӣ барои давлат асосӣ мебошанд, вазъи молиявии давлат, таъмини молиявии фаъолияти он ба ин вобаста аст. Аз ҳамин сабаб, давлат дар амалкарди босамари андозҳо, ҷамъоварии саривақтӣ ва пурраи даромадҳои буҷет манфиатдор аст.Мақсади асосии рушди сиёсати андозии кишвар ба нақши хизматгузорӣ низоми андоз дар низоми андозу буҷети кишвар мебошад. Ба фикри мо, ҳангоми баррасӣ ва баҳодиҳии андозҳо, пеш аз ҳама, бояд дар хотир дошт, ки андоз барои ташаккули даромадҳои зарурӣ баҳри иҷрои вазифаҳои давлат таъйин шудааст.Вазифаҳои дигари андозбандӣ (танзимнамоӣ, назорат ва ғ.) ба андозаи иҷрои вазифаҳои ҷамъоварии даромад татбиқ мегарданд. Чунончи вазифаи дастгирии сҳаҳои алоҳидаи иқтисод ва гурӯҳҳои суст ҳифзшудаи аҳолӣ метавонанд тавассути додани имтиёзоти андоз ҳал карда шаванд, ки ин боиси кам шудани даромади буҷет мегардад. Умуман, вазифаи танзимгарии низоми андоз дар вазни хоси даромадҳои хазинаи давлат ва таъсири он ба рушд ё коҳиши фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар зоҳир мегардад.Бояд гуфт, ки ҳаҷми маблағи андоз соли 2017 аз ҳисоби бештар ҷамъоварӣ шудани андозҳо, афзоиши содироти нахи пахта ва алюминий, бо вуҷуди таносуби номусоиди нархи онҳо дар бозори ҷаҳонӣ, зиёд шуд. Бино ба маълумоти Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷроиши барзиёди нишондиҳандаҳои асосӣ асосан аз ҳисоби кори смараноки мақомоти андози ш. Душанбе, вилояти Суғд ва ш. Турсунзода, ки 67,2%-и маблағи умумии андозҳоро таъмин менамоянд, таъмин карда шуд. Таҳқиқи намудҳои андоз нишон дод, ки солҳои охир дар таркиби даромадҳои давлат андози калону баландтарин андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) мебошад, ки соли 2009 маблағи он дар ҳаҷми умумии даромад 45,62%, с. 2010 - 47,8%, с. 2011 -49,71%, с. 2012 - 48,96%, с. 2013 - 54%, с. 2014 - 54,5%-ро ташкил дод. Ҷойи дувумро аз ҷиҳати вазни хос дар ҳаҷми умумии андозҳо андози иҷтимоӣ ишғол мекунад, ки маблағи он дар буҷет соли 2009 - 11,81%, с. 2012 - 10,99%, с. 2013 - 11,7%, с. 2014 -12,7%-ро ташкил дод. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андоз аз фоида соли 2009 - 14,57%, с. 2010 - 15,73%, с. 2011 - 16,01%, с. 2012 - 16,58%, с. 2013 - 19,2%, с. 2014 - 18,3%-ро ташкил доданд. Таҳлили воридшавии андозҳои мустақим дар давраи мавриди таҳлил нишон медиҳад, ки афзоиши онҳо дар маҷмӯи буҷет ноустувор буда, дар ҳаҷми умумии даромади буҷет соли 2009 - 43,13%, с. 2012 - 38,84%, с. 2013 - 33,1%, с. 2014 - 32,9%-ро ташкил доданд. Таносуби андозҳои мустақиму ғайримустақим дар ММД соли 2013 - 8,4%, с. 2014 - 11,18%-ро ташкил дод [1,с.124].

Ҳиссаи андозҳо аз тиҷорати хориҷӣ (пардохтҳои гумрукӣ, ААИ ва аксиз, андоз аз фурӯш) 52%-и даромади андозро ташкил дод. Ин бори дигар аз вобастагии зиёди иқтисоди кишварамон аз хориҷа гувоҳӣ медиҳад. Ин сохтори ташаккули даромадҳои буҷети ҷумҳуриро мукаммал наметавон шумурд, чунки дар он андозҳои ғайримустақим, ки ифодагари аҳволи иқтисод мебошанд, аз қабили андоз аз фоида, андозҳо аз аҳолӣ, андоз аз амволи корхонаҳо бартарӣ доранд. Сиёсати андозбандии бесамар ва иштибоҳоти фаъолияти мақомоти давлатии дахлдор ҳам ба сустшавии устувории молиявӣ, ихтилофи давлату соҳибкорон, давлату андозсупорон мусоидат кард. Дар ин замина бояд гуфт, ки такмили низоми андоз яке аз вазифаҳои асосии давлат дар самти солимгардонии молиявии иқтисод мебошад.

Дар ин ҷо қайд бояд кард, ки низоми андозро танҳо дар сурати таъмин кардани амалҳои зерин самаранок ҳисобидан мумкин аст:

- воридшавии андозҳо ба буҷет дар ҳаҷме, ки барои иҷрои вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давлат басанда аст;

- шароити молиявӣ барои таҷдиди равандҳои такрористеҳсоли васеъ;

- иҷрои вазифаҳои муҳимтарини давлат, ки аз мазмуни сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат бармеоянд.

Аммо, дар кишварҳои дорои иқтисоди давраи гузариш низоми андозбандӣ дар марҳалаи ташаккулёбӣ ва ислоҳ қарор дорад ва, бинобар ин, то ҳол наметавонад пурра ба ин талабот мувофиқ бошад. Бо вуҷуди ин, барои сохтани иқтисоди бозорӣ ин кишварҳоро лозим аст, то ки дар баробари вазифаҳои дигар тамоми ҷидду ҷаҳдро ба беҳгардонии низоми андозбандӣ равона намуда, онро ба низоми муносиб наздик созанд [4,с.245]. Ҳадафи ислоҳоти андоз бояд аз сохтани низоми андози муносиб ё ақаллан низоме бошад, ки аз ҳозира мукаммалтар аст [2,с.67]. Ба ин васила барои арзёбии самаранокии низоми андозбандӣ маҷмӯи маҳакҳо лозим аст. Азбаски нишондиҳандаҳои мустақими самараи низоми андозбандӣ вуҷуд надоранд, ба андешаи мо, онҳоро дар асоси нишондиҳандаҳои асосии ғайримустақими макроиқтисодӣ таҳлил кардан мумкин аст. Ҳисобҳо дар асоси маълумоти омор нишон доданд, к ибо солимшавии иқтисод дар соли 1997 тайи солҳои

охир ҳаҷми воқеии ММД афзуд, ки ин бевосита ба афзоиши ҳиссаи андозҳо дар хазинаи давлат таъсир гузошт.

Дар ташаккули низоми самараноки андозбандии сохторҳои соҳибкорӣ нақши асосиро воқеан давлат мебозад. Қабули қонуни андози мувофиқ ба талаботи иқтисод ва манфиати молиявии давлат шарти муҳим аст, вале басанда нест. Вазифаи дигари муҳим ташкили механизми таъминкунандаи иҷроиши қонунгузорӣ дар бораи андоз мебошад. Ин устувории низоми андозбандӣ ва сифати қонунгузории андозро ба маҳаки асосии арзёбии самаранокии низоми андоз табдил медиҳад. Аммо, ба андешаи мо дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [9] нуқсонҳои усулии сиёсати амалкунандаи андоз мавҷуданд, ки асосан бо нақши бартари андозҳои ғайримустақим иртибот доранд. Таҳлил нишон медиҳад, ки самаранокии низоми андозро, пеш аз ҳама, аҳволи дохили низом муайян мекунад. Баҳисобгирии омилҳои объективӣ ва субъективии ташаккули низоми андоз имкон медиҳад, ки сохтору самараи фаъолияти он муносиб шуда, нақшу аҳамияти он дар танзими иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ баланд карда шавад [5,с.167]. Дар хулосаи таҳлили арзёбии сатҳи таъсиррасонии самаранокӣ ва муносибии низоми феълии андоз ба вазъи фаъолияти соҳибкорӣ ҳаминро бояд гуфт, ки дар ҷумҳурӣ имконоти калони қонунии фаъолгардонии сиёсати буҷету андоз ба фоидаи рушди сохторҳои соҳибкор ҷой доранд, ки шароитро баҳри рушди иқтисодии ҷумҳурӣ эҷод мекунанд:

- паст кардани меъёри андоз аз фоидаи корхонаҳо ва воқеан сабук кардани гаронии андоз ба иқтисод ва бо ҳамин кушодани имконоти коҳишдиҳии батадриҷи гаронии андоз аз ҳисоби ҷамъоварии бештари андоз дар натиҷаи густариши заминаи андозбандӣ;

- дар шароити Тоҷикистон, ки ҳадафи асосии ислоҳоти иқтисодӣ эҳёи иқтисод аст, амал кардани меъёри 20%-и ААИ комилан беасос аст. Ба фикри мо ин меъёрро то сатҳи муносиб паст бояд кард;

- бо мақсади ҷоннок намудани фаъолияти сармоягузорӣ низоми воридоти бебоҷи таҷҳизотро ҷорӣ бояд кард;

- бастани роҳҳои канорачӯӣ аз андозбандӣ ва бекор кардани имтиёзҳои беасос;

- ташкил додани низоми оқилонаи андозбандӣ, ки мувозинати манофеи умумидавлатӣ ва хусусиро таъмин намуда, ба рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад.

Ин вазифаҳои муҳим бояд на тавассути тағйири куллии низоми андоз, балки тавассути ислоҳоти батадриҷи он, бартарафсозии камбудиҳо ва барҳамдиҳии нуқсонҳои дохили низом иҷро шаванд.

Зимнан, бояд дар хотир дошт, ки низоми андоз бе солимгардонии заминаву такягоҳи худ, яъне, бе молияи корхонаҳо, самаранок кор карда наметавонад. Новобаста ба ҳама гуна ислоҳоти андоз ин низом танҳо дар сурати беҳгардонии куллии аҳвол дар бахши воқеии иқтисод натиҷа хоҳад дод. Бо мурури инкишофи қуввахои истеҳсолкунанда, афзоиши боигарии миллӣ муносибатҳои молияии вобаста ба ташкил, тақсим ва истифодабарии даромади ширкаткунандагони истеҳсолоти ҷамъиятӣ - субъектони хоҷагидор, кормандони киройӣ ва давлат ҳам такмил меёбанд. Даромадҳои аввалия дар соҳаи истеҳсоли молу хизматрасонӣ ташкил ёфта, арзиши ММД-и дар кишвар тавлидшударо ташкил медиҳанд [4,с.386].

Дар давраи истеҳсоли молу хадамот як қисми муносибатҳои молиявии вобаста ба ташкили даромадҳои аввалияи ширкаткунандагони истеҳсолоти ҷамъиятӣ амалӣ мегардад. Қисмати дигари муносибатҳои молиявӣ соҳаи тақсими даромади аввалияи кормандони киройӣ ва субъектони хоҷагидорро фаро мегирад. Бояд гуфт, ки як қисми ин даромадҳо дар шакли андоз ва пардохтҳои ғайриандозӣ дар низоми буҷет, фондҳои давлатии ғайрибуҷет ва низоми молиявии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҷамъ мешавад. Агар даромадҳои аввалияи кормандони кирояро баррасӣ кунем, ин андоз аз даромад, пардохтҳои ҳатмӣ ба Фонди ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва аъзоҳаққӣ ба Фонди иттифоқҳои касаба мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Джумабоев Х.К. Некоторые аспекты совершенствования налоговой системы Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики / Х.К. Джумабоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2018. -№6. -ч.2. -С.123–127.
2. Русавская И.Г. Основы налоговой системы / И.Г. Русавская. -М: Финансы, 2003. -358 с.
3. Петрова Г.В. Современные проблемы развития теории и практики правового регулирования налогообложения в финансовой деятельности государства / Г.В. Петрова // Журнал российского права. - 2002. -№8.
4. Хрестоматия по экономической теории / сост. Е.Ф. Борисов. -М.: Юристъ, 2000. - 536 с.
5. Черник Д.Г. Налоги и налогообложение / Д.Г. Черник. -М.: ИНФРА-М, 2004. -415 с.
6. Налоги и налогообложение в РФ: учебник для вузов / под ред. Н.Г. Дмитриевой. -Ростов н/Д: Феникс, 2010. -512 с.
7. Косов М.Е. Налогообложение имущества и доходов физических лиц / М.Е. Косов, Л.А. Крамаренко, Т.Н. Аксанова. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. -431 с.

8. Панков А.И. Налоги и налоговая система РФ: учебник / В.Г. Панков, В.Г. Князев. –МЦФЭР. - 2011. -336 с.
9. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2012. -№9013.

ДАР МАСЪАЛАИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ СОХТОРҲОИ СОҲИБКОРӢ

Мубрамияти мавзӯъ дар ин аст, ки бо гузариш ба муносибатҳои бозорӣ нақшу аҳамияти танзими давлатии муносибатҳои оид ба андоз меафзояд. Азбаски дар ин шароит муносибатҳои оид ба андоз барои давлат асосӣ мебошанд, вазъи молиявии кишвар, таъмини молиявии фаъолияти он ба ин муносибатҳо вобаста аст. Мақсад аз ин таҳқиқот таҳлили низоми андозбандии сохторҳои соҳибкорист. Маҳз аз ҳамин сабаб давлат дар фаъолияти самарабахши низоми андозҳо, ташаккули пурраи даромади буҷет манфиат дорад. Муайян шудааст, ки дар ташаккули низоми босамари андозбандии сохторҳои соҳибкорӣ давлат нақши асосиро мебозад. Қабули қонуни андози ҷавобгӯи талаботи иқтисод ва манофеи молиявии давлат шарти муҳим бошад ҳам, басанда нест. Вазифаи муҳимми дигар ташаккули механизми таъмини иҷрои қонунгузории андоз мебошад. Бинобар ин, яке аз маҳакҳои асосии арзёбии самараи низоми андоз устуворӣ ва сатҳу сифати қонунгузории андоз аст. Инчунин, дар мақола қайд гардидааст, ки дар ташаккули низоми самарабахши андозбандӣ сохторҳои соҳибкорӣ нақши асосӣ дошта, ба давлат тааллуқ доранд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои бозорӣ, сиёсати андоз, муносибатҳои оид ба андоз, вазифаи андозҳо, низоми андозситонӣ, ислоҳоти андоз, сохторҳои соҳибкорӣ, тиҷорати берунӣ.

К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

Актуальность темы статьи определяется тем, что с переходом на рыночные отношения возрастает роль и значимость государственного регулирования налоговых отношений. Так как при этих условиях налоговые отношения являются для государства главенствующими, от них зависит финансовое положение государства, финансовое обеспечение его деятельности. Именно поэтому государство заинтересовано в эффективном функционировании налогов, своевременном и полном поступлении доходов бюджета. Целью данного исследования является анализ системы налогообложения предпринимательских структур. Определено, что в формировании эффективной системы налогообложения предпринимательских структур главная роль объективно принадлежит государству. Принятие адекватного потребностям экономики и финансовым интересам государства налогового законодательства - необходимое, но при этом еще не достаточное условие. Другой, не менее важной задачей, является формирование механизма, обеспечивающего выполнение налогового законодательства. Это выдвигает в качестве основного критерия оценки эффективности налоговой системы ее устойчивость и качественный уровень налогового законодательства. Также отмечается, что в формировании эффективной системы налогообложения предпринимательских структур главная роль объективно принадлежит государству.

Ключевые слова: рыночные отношения, налоговая политика, налоговые отношения, функция налогов, фискальная система, налоговые реформы, предпринимательская деятельность, внешняя торговля.

TO THE QUESTION OF THE SYSTEM OF TAXATION OF ENTREPRENEURSHIP STRUCTURES

The relevance of the article is determined by the fact that, with the transition to market relations, the role and importance of state regulation of tax relations increases. Since under these conditions, tax relations are predominant for the state, the financial position of the state and the financial support of its activities depend on them. That is why the state is interested in the effective functioning of taxes, timely and full receipt of budget revenues. The purpose of this study is to analyze the system of taxation of business structures. It was determined that, in the formation of an effective system of taxation of business structures, the main role objectively belongs to the state. Adoption of tax legislation that is adequate to the needs of the economy and the financial interests of the state is a necessary, but not sufficient condition. Another equally important task is to create a mechanism that ensures the implementation of tax legislation. This sets as the main criterion for assessing the efficiency of the tax system, its sustainability and the qualitative level of tax legislation. It is also noted that in the formation of an effective system of taxation of business structures, the main role objectively belongs to the state.

Key words: market relations, tax policy, tax relations, tax function, fiscal system, Tax reforms, business activities, foreign trade.

Сведения об авторах: ***Ашурова Мижгона Тавакаловна*** **-** Таджикский государственный университет коммерции, ассистент кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти, ½. Телефон**: (+992) 915-08-28-69.** E-mail: **mijgona22@bc.ru**
Саидмахмадова Садбарг Муродалиевна **-** Таджикский государственный финансово-экономический университет, старший преподаватель кафедры экономической теории. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **(+992) 918-58-84-13**

Information about the authors: ***Ashurova Mizhgona Tavakalovna*** **-** Tajik State University of Commerce, assistant of the Department of Finance and Credit. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dekhoti street, ½. Phone: **(+992) 915-08-28-69.** E-mail: **mijgona22@bc.ru**
Saidmakhmadova Sadbarg Murodalievna **-** Tajik State University of Finance and Economics, Senior Lecturer, Department of Economic Theory. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14

УДК 339.727

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Миравотов Ф.М.
Худжандского государственного университета имени Б. Гафурова

Международные потоки предпринимательского капитала играют важную роль в развитии мировой экономики. Необходимость привлечения иностранного предпринимательского капитала в развивающихся странах связана с экономическими и финансовыми условиями

развития этих стран и либеральным характером внешнеэкономической политики. Однако исследование показывает, что наряду с существованием большого количества исследований относительно последствий притока иностранного капитала, точная аргументация относительно роли иностранного капитала в достижении экономического роста отсутствует. Исходя из этого исследование теоретических вопросов привлечения иностранного предпринимательского капитала и, уточнение его роли в развитии экономики развивающихся стран являются актуальными.

Для объективного понимания сущности и содержание иностранного предпринимательского капитала, считаем важным раскрыть понятия и виды международного движения капитала.

«Международное движение капитала - это движение финансовых потоков между кредиторами и заемщиками в различных странах, между собственниками и их фирмами, которыми они владеют за рубежом»[1].

По функциональному предназначению международное движение капитала делится на ссудный капитал и предпринимательский капитал.

«Движение ссудного капитала в мировой экономике осуществляется в виде международного кредита, а предпринимательского капитала- путем осуществления зарубежных инвестиций» [4,с.96].

При капиталовложении в форме ссудного капитала иностранный инвестор получает надбавку в форме процента по представленным кредитам, и при капиталовложении в форме предпринимательского капитала получает доход преимущественно в виде прибыли.

«Предпринимательский капитал представляет собой средства, вкладываемые прямо или косвенно в производство товаров или услуг, в бизнес вообще с целью получения дохода преимущественно в виде прибыли» [3,с.9].

Движение предпринимательского капитала выступает в форме иностранных инвестиций, под которыми понимаются «все виды имущественных и интеллектуальных ценностей, вывезенных с территории одного государства и вложенных на территорию другого, для ведения в последнем на свой риск предпринимательской или иной деятельности в целях получения дохода или иного социального эффекта от совместного использования сторонами вложенного капитала» [2,ч.72].

Иностранный предпринимательский капитал перемещается между странами преимущественно в форме прямого и портфельного инвестирования.

Разновидности иностранного предпринимательского капитала приведены на рис. 1.

Рис. 1. Классификация иностранного предпринимательского капитала

Составлено по: Гуща Ю.В. Международное движение капитала / Ю.В. Гуща, Д.Д. Шавель. -С.72-75. [Электронный ресурс]. http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/216630/1/72-75.pdf

Предпринимательское капиталовложение в форме прямого инвестирования предпочтительнее тем, что оно вкладывается на длительный сроке и дает возможность

инвесторам более длительного периода функционирования в стране реципиента. Прямые инвестиции также позволяют расширить рынок сбыта для иностранных инвесторов, преодолеть торговые барьеры для входа на новые рынки.

По сравнению с прямым капиталовложением при портфельном инвестировании инвестор лишается права контроля за вложенные инвестиции и рассчитывает только на получение дивиденда. Основные мотивы капиталовложения в форме портфельных инвестиций связаны с уровнем доходности иностранных ценных бумаг, степенью риска и желанием инвестора диверсифицировать свой капитал за рубежом. Динамика портфельных иностранных инвестиций сильно подвержена колебаниям экономической и политической конъюнктуры. Поэтому в мировой экономике ежегодно сокращается объем портфельных инвестиции по сравнению с прямыми [2,с.74].

Приток предпринимательского капитала осуществляется посредством импорта инвестиций от иностранных государств и международных финансовых институтов. Предпринимательский капитал является важным фактором производства. Необходимо отметить, что безвозвратные капиталовложения или беспроцентное вложение капитала в экономике каких-либо стран не относятся к категории предпринимательского капитала, так как не приносят доход своему владельцу. «Однако в принимающей стране эти средства могут быть использованы в качестве капитала» [3,с.9]. Экспортерами предпринимательского капитала являются иностранные государства в лице определенных органов государственной власти, частные предприниматели, иностранные банки, нерезиденты или международные финансовые организации [3,с.12].

Иностранный предпринимательский капитал также может перемещаться между странами в денежной или товарной форме.

Предпринимательский капитал принимает товарную форму, если иностранный инвестор участвует в создании уставного капитала посредством предоставления машин, производственного оборудования, строительства зданий и сооружений или продажи транспортных средств.

По сравнению с ссудным капиталом предпринимательский капитал в основном вкладывается на среднесрочный или долгосрочный период.

ТНК выступает основным субъектом перемещения предпринимательского капитала в мировой экономике. Во всем мире ТНК выступает в качестве не только экспортера но и импортера предпринимательского капитала.

В современных условиях развития мировой экономики, где устранены большинство торговых барьеров между странами, предпринимательский капитал является важным средством повышения конкурентоспособности национальных экономик. Иностранный предпринимательский капитал является важнейшим источником капиталовложений реального сектора экономики во многих странах мира. В условиях повышения зависимости экономики развивающихся стран от внешних факторов и роста отрицательного сальдо торгового баланса, приток предпринимательского капитала улучшает состояние платежного баланса, повышает доступ к передовым технологиям и обеспечивает эффективное использование природных и иных ресурсов. Наряду с этим приток иностранного предпринимательского капитала расширяет экспортный потенциал страны и снижает зависимость от импорта посредством реализации политики импортозамещения.

Предпринимательский капитал для стран-получателей имеет ряд выгод и рисков. Хотя основной поток предпринимательского капитала происходит между развитыми странами, их значение для финансовой стабильности экономики развивающихся стран и переходных стран является существенным. Так как в этих странах нехватка собственных инвестиционных средств является основным препятствием развития экономики.

К негативным последствиям притока иностранного предпринимательского капитала можно отнести эксплуатацию сырьевых ресурсов принимающих стран, перемещение экологически вредных производств в развивающиеся страны и вслед этого рост угрозы загрязнения окружающей среды. Кроме того, по мере роста степени зависимости страны от иностранного предпринимательского капитала степень финансовой независимости принимающихся стран уменьшается и надзорные органы страны будут в состоянии проводить эффективную денежно-кредитную или валютную политику. Приток предпринимательского капитала также может приводить к монополизации определенных сегментов внутреннего рынка, и их использование в политических целях увеличивает вероятность внезапной остановки деятельности предприятий с участием иностранного капитала, что негативно сказывается на экономических показателях принимающихся стран [6,с.176]. В этих условиях также вероятно перемещение капитала и рабочей силы из производственного сектора в другие менее приоритетные секторы экономики.

Наряду с этим, динамика притока иностранного предпринимательского капитала в принимающиеся страны зависит от уровня инвестиционной привлекательности этих стран. Чем больше устранены бюрократические барьеры, облегчены процессы регистрации и ликвидации предприятий для иностранных инвесторов, повышена непрозрачность налоговой и внешнеторговой политики, совершенствована система защиты имущества иностранных инвесторов, тем выше рост притока иностранного предпринимательского капитала в принимающиеся страны.

Развивающиеся страны и страны с переходной экономикой заинтересованы в привлечении предпринимательского капитала по следующим причинам: в этих странах для обеспечения необходимого уровня экономического развития не хватает внутренних финансовых средств, наблюдается неравномерное развитие отечественных отраслей промышленности, сельского хозяйства, развитие и расширение экспортоориентированных и импортозамещающих отраслей производства, рост зависимости от иностранной техники, технологии и неиспользование природных запасов и иных экономических ресурсов.

Грамотная экономическая политика в этом аспекте является одним из условий успешного развития национальной экономики. Потенциально важным преимуществом притока капитала для развивающихся стран является решение проблем финансового ограничения, увеличение капиталовложения в приоритетные секторы экономики и содействие экономическому росту [7,с.270]. Наряду с этим иностранный предпринимательский капитал способствует доступу принимающих стран к новым технологиям, знаниям, что также имеет важное значение для экономического роста [8,с.2023]. Доступ к иностранному предпринимательскому капиталу повысит эффективность и производительность реального сектора экономики, который играет важную роль в создании дополнительных рабочих мест [7,с.274].

Наряду с прямым влиянием на экономический рост, приток предпринимательского капитала может влиять на развитие экономики принимающихся стран посредством регулирования уровня процентной ставки. Так как приток иностранного капитала увеличивает доступ отечественных товаропроизводителей к дополнительным финансовым ресурсам, в результате чего снижаются процентные ставки внутри страны, что в итоге делает его доступным для других групп потребителей. Исходя из этого, отрасли которые более зависимы от внешнего финансирования растут быстрее, по сравнению с другими отраслями экономики страны. Таким образом иностранный предпринимательский капитал оказывает прямое и косвенное влияние на экономический рост посредством прямого и косвенного влияния на объем производства посредством снижения процентной ставки внутри страны. Приток предпринимательского капитала в форме прямых и портфельных инвестиций улучшает общий рост производительности факторов производства, по сравнению с ссудным капиталом.

Страны с развивающейся экономикой нуждаются в значительном количестве иностранных средств во многих отношениях. Во-первых, прямые иностранные инвестиции им необходимы для создания производственных предприятий, расширение деятельности существующих фирм. Во-вторых, выпуская долевые и долговые ценные бумаги предприятия и организации развивающихся стран, привлекают кредиты от иностранных инвесторов. В-третьих, они нуждаются в иностранном капитале для финансирования новых инвестиций и потребностей в оборотном капитале. Таким образом, приток иностранного капитала может обеспечить дополнительный капитал для принимающих стран [5,с.143].

Иностранные инвесторы часто расширяют объем своих капиталовложений на внешних рынках с целью диверсификации структуры своих инвестиций и уменьшения влияния определенных экономических шоков на свои финансовые ресурсы. Рост количества финансовых ресурсов на внутреннем рынке и снижение стоимости капитала являются положительными последствиями притока иностранного капитала. Взаимосвязь между темпом роста отраслей экономики принимающих стран и потоком иностранного капитала более высокий в зависимости от поглощающих способностей этих отраслей. Таким образом, приток капитала ускоряет рост промышленности в отраслях, зависящих от внешних финансов и состав притока капитала имеет особое значение для достижения экономического роста.

Влияние международных потоков предпринимательского капитала на экономический рост может зависеть от «поглощающей способности» стран-получателей. Здесь особую роль играет торговая политика страны и уровень развития финансового рынка внутри страны. Особенно хорошо функционирующая финансовая система улучшит способность экономики извлекать выгоду от размещения притока капитала, по крайней мере, с точки зрения роста отрасли. Развитые финансовые рынки могут способствовать накоплению капитала, стимулировать технологические инновации, снижать операционные издержки и повышать эффективность распределения капитала и, следовательно, стимулировать экономический рост. Таким образом, хорошо функционирующая финансовая система в принимающих странах позволяет более

эффективно использовать иностранный капитал. Хотя состояние банковского сектора стран-реципиентов имеет значение для притока прямых иностранных инвестиций и ссудного капитала, состояние фондового рынка имеет особое значение для притока портфельных инвестиций.

Благодаря эффективному и конкурентоспособному банковскому сектору в принимающих странах, фирмы могут лучше использовать приток иностранного капитала для расширения своего бизнеса, что будет способствовать дальнейшему ускорению экономического роста. Наряду с этим развитый фондовый рынок в принимающих странах устраняет негативное воздействие потока предпринимательского капитала. Таким образом, без привлечения иностранного предпринимательского капитала ни одна страна мира не сможет эффективно развивать свою экономику. Иностранный предпринимательский капитал дает возможность странам- импортерам выйти на новый уровень развития производительных сил, способствует обновлению основного капитала предприятий и организаций и расширению экспортного потенциала принимающей страны, а также привлечению природных и экономических ресурсов принимающих стран в производственном процессе. Свободное движение капитала стимулирует трансграничную торговлю и инвестиции, что может увеличить темпы экономического роста. Предпринимательский капитал может быть использован для развития системы образования и повышает темп рост экспорта отечественных товаров за рубежом. Приток предпринимательского капитала увеличивает производственные возможности стран-реципиентов, способствует росту благосостояния нации посредством роста национального дохода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь / А.Н. Азрилиян. -М., 2008.
2. Гуща Ю.В. Международное движение капитала / Ю.В. Гуща, Д.Д. Шавель. -С.72-75. [Электронный ресурс]. http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/216630/1/72-75.pdf
3. Оксютик Г.П. Иностранные инвестиции в России: Монография / Г.П. Оксютик. -СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. - 220 с.
4. Степичева О.А. Международное движение капитала в контексте трансформации мировых финансов / О.А. Степичева // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. -№4(020). -С.94-98.
5. Bosworth B. Capital flows to developing economies: implications for saving and investment / B. Bosworth, S.M. Collins // Brookings Papers on Economic Activity. - 1999. -№1. -P.143-169.
6. Calvo G. When capital inflows come to a sudden stop: consequences and policy options / G. Calvo, C. Reinhart // Key Issues in Reform of the International Monetary and Financial System. International Monetary Fund. - 2000. -P.175-201.
7. Harrison A. Global capital flows and financing constraints / A. Harrison, I. Love, M. McMillian // Journal of Development Economics. – 2004. -№75(1). –P.269-301.
8. Tong H. The composition matters: capital inflows and liquidity crunch during a global economic crisis / H. Tong, S.J. Wei // Review of Financial Studies. – 2011. -№24. -P.2023-2052.

НАҚШ ВА МОҲИЯТИ САРМОЯИ СОҲИБКОРИИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақола нақш ва аҳамияти сармояи соҳибкории хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Нақш ва аҳамияти сармояи соҳибкории хориҷӣ дар расидан ба рушди иқтисодӣ ва инкишофи соҳаҳои саноати ватанӣ ва хоҷагии қишлоқ возеҳу равшан карда шудааст. Масъалаҳои назариявии муайянкунии мафҳуми «сармояи соҳибкорӣ» омӯхта шуда, шаклҳои ҳаракати сармояи соҳибкорӣ дар байни кишварҳо гурӯҳбандӣ карда шуда, хусусиятҳои онҳо ифшо карда шудаанд. Таҳлили осори иқтисодӣ оид ба мафҳуми «сармояи соҳибкорӣ» гузаронида шуда, андешаҳои илмии иқтисодшиносон оид ба моҳият ва мундариҷаи он ба низом дароварда шудааст. Таҳлил нишон дод, ки сармояи соҳибкории хориҷӣ ба кишварҳои воридкунанда имкон медиҳад, ки ба сатҳи нави рушди қувваҳои истеҳсолкуннанда расанд, навсозии фондҳои асосии корхонаҳоро ба роҳ монанд, иқтидори содиротии давлати қабулкунанда зиёд карда шавад, ҷалби самараноки захираҳои табиӣ ва иқтисодии кишварҳои қабулкунанда дар истеҳсолот ба роҳ монда шавад.

Калидвожаҳо: ҳаракати байналмилалии сармоя, сармояи соҳибкорӣ, содироти сармоя, воридоти сармоя, сармоягузории хориҷӣ, сармоягузории мустақим, сармоягузории портфелӣ, бозори сармоя, сармояи қарзӣ, бозори сармояи қарзӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье выявлена роль и значение иностранного предпринимательского капитала в развитии национальной экономики. Уточнена роль и значение иностранного предпринимательского капитала в достижении экономического роста и развитии отечественных отраслей промышленности и сельского хозяйства. Исследованы теоретические вопросы определения понятия предпринимательского капитала, проведена классификация форм перемещения предпринимательского капитала между странами, а также раскрыты его особенности. Проведен литературный обзор определения «предпринимательского капитала» и систематизированы научные взгляды ученых-экономистов касательно его сущности и содержания. Анализ показал, что иностранный предпринимательский капитал дает возможность странам- импортерам выйти на новый уровень развития производительных сил, способствует обновлению основного капитала предприятий и организаций и расширению экспорта принимающей страны, а также привлечению природных и экономических ресурсов принимающих стран в производственном процессе.

Ключевые слова: международное движение капитала, предпринимательский капитал, экспорт капитала, импорт капитала, иностранные инвестиции, прямые инвестиции, портфельные инвестиции рынок капитала, ссудный капитал, рынок ссудного капитала.

ROLE AND SIGNIFICANCE OF FOREIGN ENTREPRENEURIAL CAPITAL IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

The article reveals the role and importance of foreign entrepreneurial capital in the development of the national economy. The role and importance of foreign entrepreneurial capital in achieving economic growth and the development of domestic industries and agriculture are clarified. Theoretical questions of the definition of the concept of entrepreneurial capital are investigated, a classification of the forms of movement of entrepreneurial capital between countries is carried out, and its features are disclosed. A literary review of the definition of "entrepreneurial capital" is carried out, and the scientific views of scientific economists regarding its nature and content are systematized. The analysis showed that foreign entrepreneurial capital enables importer countries to reach a new level of development of productive forces, contributes to the renewal of fixed capital of enterprises and organizations and the expansion of the export host country, as well as the attraction of natural and economic resources of the host countries in the production process.

Key words: international capital flow, entrepreneurial capital, export capital, import capital, foreign investment, direct investment, portfolio investment, capital market, loan capital, loan capital market.

Сведения об авторе: ***Миравотов Фаррухчон Мусобекович*** - Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, ассистент кафедры мировой экономики. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **Macdonalds_1993@mail.ru.** Телефон: **(+992) 934-20-00-74**

Information about the author: ***Miravotov Farrukhchon Musobekovich*** - Khujand State University named after B. Gafurov, assistant of the Department of World Economy. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: **Macdonalds_1993@mail.ru.** Phone: **(+992) 934-20-00-74**

УДК:330(338.47) 336.02

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Холматов М.М.
Институт экономики демографии АН Республики Таджикистан

Цифровая экономика выступает в качестве механизма эффективной экономической политики в условиях широкого развития многоуровневых рыночных отношений. Целью данной работы является определение факторов, влияющих на реализацию принципов цифровой экономики. В статьях Евтяновой Дарьи Вячеславовны и Ирановой Марии Викторовны [7] «Цифровая экономика как механизм эффективной экологической и экономической политики» отмечается, что «Автоматизированное управление экономикой способно повысить производительность труда за счет распределения инвестиций в нужном направлении, согласовать производственные отношения и сохранить баланс между отраслями, так как здоровая экономика создаст адекватную базу для формирования и осуществления экологической политики…».

Перспективное планирование экономической деятельности хозяйственных субъектов на основе автоматизированной системы позволит снизить транспортные расходы, транзакционные издержки, перераспределить трудовые ресурсы, что в конечном итоге будет определяющим для снижения загрязнения окружающей среды, контроля за деятельностью основных производственных факторов и выработки эффективной экономико-экологической политики предприятия. Приоритетом для перехода к цифровому управлению экологическими процессами является создание системы контроля экологической обстановки и общей автоматизированной системы управления экономическими процессами [7,с.3].

На основании анализа статистических данных Статистического Агентства Таджикистана, можно сделан вывод, что цифровая экономика становится прерогативой. Для реализации цифровой экономики и затрат на организацию управления контроля за производством, а также выработки эффективной отраслевой экономической политики необходимо внедрение автоматизированной системы управления (АСУ), соответствующей определенным критериям. В процессе разработки на сегодняшний день от ранее действующей системы сохранились только автоматизированные информационные системы (АИС), регулирующие отношения объектов информатизации, а также контролирующие действия субъектов управления» [7]. АИС и АСУ не противоречат и не исключаются и могут успешно взаимодополняться в рамках интересов единой системы информационного обмена при организации управления.

«Термин «автоматизированная», в отличие от термина «автоматическая», подчёркивает сохранение за человеком-оператором некоторых функций, либо наиболее общего, целеполагающего характера, либо не поддающихся автоматизации. АСУ с Системой поддержки принятия решений (СППР) являются основным инструментом повышения обоснованности управленческих решений»[13,14].

В процессе развития науки и технологии стали возникать новые техника и изобретения. Это привело к росту производительности труда, по классическому определению, значительно увеличился объем выпуска продукции и оказание услуг в единицу времени.

Сегодня на производстве, участке и рабочем месте главным направлением повышения производительности труда, увеличения объемов выпуска и возможности оказания услуг являются автоматизированные системы, технологии управления производственными процессами на местах [2. 4]. Руководители производства стремятся к возможности реализации технологии автоматизации расчета всей цепочки производства, начиная с поставки материальных ценностей, заканчивая поставкой готовой продукции, представления услуги конечному потребителю АСУ-ТП. Главной причиной этой тенденции стали информационные технологии, которые в последние годы внедрились практически во все сферы жизнедеятельности человека. Развитие информационно-коммуникационных технологий породило новый тип социально-экономических отношений, который носит название цифровой. Возникли отношения между властью, бизнесом и людьми, основанные на цифровых технологиях, складывающихся в цифровом пространстве [13].

Автоматизированная система управления в Республике Таджикистан, уже первые результаты, достигнутые с помощью ЭВМ, показали, что возможности Вычислительной техники значительно более широки, чем проведение просто сложных и трудоёмких расчётов и простираются значительно дальше в сферу её «неарифметического использования.

С середины 1970-х годов в Таджикистане началось массовое внедрение промышленных АСУ, приведшее практически к созданию индустрии АСУ на транспорте, строительстве, сельском хозяйстве, связи в других отраслях. Были разработаны основополагающие базовые принципы создания отраслевых и промышленных автоматизированных систем управления (ОАСУ и АСУП) и управленческих и экономических информационных систем на базе использования ЭВМ и сделаны попытки применения экономико-математических методов в планировании и прогнозировании [2,5].

В Таджикистане, особенно в системе министерства транспорта республики, где трудился большой коллектив учёных и высококвалифицированных специалистов в рамках АСУ-автотранспорта были разработаны автоматизированные решения задач управления: учет, планирование, отчетность и контроль на всех уровнях управления. Базовой системой являлась действующая республиканская интегрированная информационная база транспорта министерства транспорта, а также для секторов транспорта ряда министерств и ведомств: строительства, промышленности, сельского хозяйства и городского транспорта [5].

Были разработаны технико-экономическая документация, задачи эксплуатации городского транспорта в масштабе реального времени в рамках интеллектуальной технологии оперативного управления городским транспортом АСДУ-автобусным движением в городе Душанбе. Система «АСУ-автотранспорт» стала действующей органической структурой в организации управления автотранспортом Республики Таджикистан.

На рабочем столе министра и его заместителей постоянно были оперативная информация о работе транспорта в разрезе всей структуры министерства и регионов, а также другая необходимая документация. В перспективе предусматривалось подключение мониторов к общей сети, т.е. создание локальной сети министерства. Вычислительный центр Минтранса, образованный в 1974 году, затем преобразованный на его базе в Республиканское Научно-производственное объединение «Автотранстехника», представляющее крупный научно-технический комплекс для отрасли транспорта, неоднократно выходил в правительство республики с предложением о создании Единой информационной системы всех видов транспорта и дорог республики [2]. Задачи, которые были автоматизированы, решались в Вычислительных центрах НПО «Автотранстехника», по оценкам современных экспертов по содержанию отвечали современным требованиям цифровой экономики отрасли транспорта. Все специалисты технологи, программисты, работающие в этой системе представляют собой, «золотой» фонд современной цифровой экономики Таджикистана. В современном информационном обществе, любые возникающие социальные, экономические и различные жизненные вопросы решаются непосредственно только через создаваемые информационные системы, а прогресс требует перехода на новейшие технологии.

Известно, что по назначению цифровые технологии позволяют систематизировать и обобщать информационные потоки производственно-управленческих процессов. При этом они могут не иметь общего происхождения, но объединяя их, можно получить новые направления или сценарии развития, или перспективную модель для разработки стратегии и тактики управления предприятием. Для успешной трансформации отраслевых предприятий промышленности в цифровую экономику необходимо на уровне каждого хозяйственного субъекта разработать комплекс мер по техническому и организационному перевооружению [7,10,11]. В настоящее время в Таджикистане необходимость осуществлять свою экономическую деятельность на предприятиях с помощью цифровых технологий уже никто не оспаривает. Но проблема в том, что вопрос как это реализовать и какая должна быть цифровая

экономика на предприятиях для руководителей, менеджеров производственников остается открытым. Имея тесную взаимосвязь с информационными системами, простая экономика преобразовывается в «цифровую экономику», но это происходит без системного подхода, так как проводимая цифровизация затрагивает только отдельные виды услуг, она не согласована с общей схемой производственных процессов предприятия.Следует отметить, что ни одна сфера общественной жизни не может остаться без вовлечения в цифровую технологию и автоматизацию. Этот процесс затрагивает не только научно-технические отрасли, но и социально-экономические направления.

При рассмотрении и конкретизации необходимых организационных работ и сценария внедрения автоматизированной системы управления экономикой предприятия и впоследствии оптимизации структуры управления необходимо предусмотреть затраты на организацию управления. Также к «…научной новизне данной работы следует отнести использование критериального подхода к рассмотрению результатов организации контролинга затрат на управление, а также использование механизма амальгамации в экономической науке и создание space-анализа с целью визуализации стратегического положения и дальнейшей оценки действий от взаимосвязи цифровой экономики и схемы организации управления. Кроме того, необходимо предусмотреть автоматизированное управление хозяйством как элемент цифровой экономики, проводивший эффективное информационное управление системой производства.

При реализации принципов цифровой экономики, необходимо конкретизировать принципы вмешательства государства, в том числе в выработку политики управления затратами и доходами производственных субъектов.

Внедрение автоматизированного управления экономикой, изменение экономических показателей необходимо предусмотреть в Технико-экономических документациях, например: способность повысить производительность труда за счет распределения инвестиций в нужном направлении, согласовать производственные отношения и сохранить баланс между отраслевыми секторами, так как эффективная экономика создаст адекватную базу для формирования информационной базы предприятия. Основная проблема заключается в том, что пока государство представляет цифровую экономику лишь как виртуальную среду для хранения и обмена данными, тогда как персонал и структура госорганов при специальной подготовке с помощью информационных технологий могут управлять реальными экономическими процессами. Цифровая экономика в техническом смысле представляется многомерным пространством, позволяющим согласовать интересы всех субъектов хозяйственной деятельности, привести к балансу производственные связи и грамотно распределить инвестиции по отраслям.

Представления процедуры планирования со стороны государства и предприятия в цифровом режиме смогут в режиме реального времени влиять на все процессы повышения эффективности производства. В таком случае государство сможет управлять процессами в направлении регулирования деятельности основных факторов и вырабатывать эффективную экономическую политику для предприятия. Приоритетом для перехода к цифровому управлению производственными процессами могут служить система или алгоритм контроля общей автоматизированной системы управления экономическими процессами. Создание систем предусматривается в техническом задании проекта, которое невозможно без выделения критериев, на которых должна базироваться проектируемая система.

В общей документации проектирования должны предусмотреть общие критерия, а именно: соответствие целям и стратегии государства, простоту использования, безопасность, динамичность и сбалансированность. Что касается информационной безопасности, то это очень важный пункт для выработки и осуществления экономической политики, так как некоторые данные могут меняться и пропадать, а внешнее вмешательство и кибератаки со стороны хакеров ставят всю систему под угрозу. Технология Blockchain позволяет значительно сократить затраты и время при проведении транзакций, а главное – обеспечить безопасность хранения и использования информации. Именно на основе Blockchain возможно хранение информации об осуществлении деятельности субъектов, влияющей на производственный процесс[7]. Идея создания единой автоматизированной системы управления экономикой Таджикистана должна предусматриваться при проектировании электронного правительства, где возможно на основе динамической модели межотраслевого баланса (МОСБ) [4], которая представляет собой алгоритмы с прямой и обратной связью [5]. Безусловно, в производственной сфере система управления и контроля требует серьезной институциальной базы, и нормативно-правовой базы, и собственных дополнительных критериев.

Для информатизации общества, Правительством предусматривается создание Автоматизированных информационных систем (АИС), регулирующих отношения объектов информатизации, а также контролирующих действия субъектов управления. В этом случае

существует много точек зрения. Так, одна из них, гласит, что на сегодняшний день они не способны эффективно осуществлять деятельность по управлению экономикой, так как не соответствуют понятию цифровой экономики и представляют собой "мертвые" информационные базы данных [3].

Данная идея эффективно характеризует общий потенциал и современность, но следует также добавить к полному раскрытию рабочей картины действительности следующее: если АИС может существовать как обособленная структура, то АСУ является частью АИС и без общей АИС, смысла в АСУ нет, а быть независимой системой АСУ не может быть, так как является прикладным сервисом в системе. Полная информация о АИС должна предусматриваться ГОСТ-ом, который должен быть разработан Госстандартом Республики.

Государством должны быть определены источники финансирования для научно-исследовательской и опытно-конструкторской работы, в части создания информационной системы экономической безопасности главную роль должна играть идея отработанных обдуманных и разработанных предложений генерального конструктора АИС с учетом пределов интересов со стороны хозяйствующих субъектов (и их экономических интересов) и общества (и их социальных интересов).

Предполагаемая Программа цифровой экономики нашей республики преобразует в официальный вид желание создания системы знаний с целью повышения развития общественной мысли, уровня и качества жизни. В предполагаемой Программе предлагается принять за основу цели Программы Цифровой экономики России [8], где должны быть выделены следующие постулаты: 1. Создание всеобщей цифровой системы экономики РТ.2. Разработка минимальных и максимальных необходимых условий институционального и инфраструктурного участия, а также разрушение уже существующих и возможных барьеров для формирования высокотехнологичного уровня во всех отраслях экономики и рынках. 3. Увеличение конкурентоспособности экономики Республики Таджикистан, в виде частных и общих представителей хозяйственной деятельности.В разрабатываемой Программе Цифровой экономики должны предусмотреть 3 уровня влияния на общественную жизнь. Первый уровень – это сфера реальных взаимодействий любых субъектов экономики. Второй уровень - это надстройка, платформы, технологические пласты, где информация преобразуется в компетенцию всех сфер деятельности (отраслей экономики).

Третий уровень – обобщенность, которая создаст платформу для взаимодействий всех систем, а также контроль и регулирование новообразованными отношениями.

Эти же уровни можно использовать как механизмы интерференции, которые на этапе техно-рабочего проектирования должны трансформироваться в интеграционные шлюзы между элементами АИС. Для подготовительного этапа техно-рабочего проектирования была выбрана методика создания space-анализа, которая наглядно продемонстрирует стратегический взгляд и возможное положение дел. Учитывая, что выбранную методику используют в определении бизнес-стратегий, авторами произведена работа по преобразованию модели в соответствии с заявленными требованиями. Так, для проектирования матрицы, необходимо уточнить элементы. Элементами упрощенной матричной системы проектирования АИС будут использоваться 4 сферы: 1. Бизнес (все виды хозяйственной деятельности). 2. Человек (все представители потребителей общества, граждане). 3. Государство (все уровни и любые органы законодательной и исполнительной власти). 4. Институт Знаний (наука и околонаучная деятельность человеческого разума, выведенная из простого потребителя, которая способствует развитию и освоению новых технологий) и Среда (неопределенное субъективное понятие).

Следующим шагом для построения - необходимо на основе критериального подхода выделить соответствующие элементам особенности связей. Данные критерии должны отвечать на вопрос: что даст АИС для рассматриваемых элементов?

Необычайную важность получило и развитие цифровых городов или умных городов. Все эти дополнительные услуги впрямую влияют на стоимость жилья (ну, например, если в Душанбе рядом с вашим домом строят школу, детсад, торговый центр, то и стоимость квартиры растет на 10 и более % %) и здания, соответственно. Во-вторых, от того есть ли в городе удобная среда для бизнеса цифрового или нет. Цифровой бизнес пришел - значит пришел доход в баланс города и страны.В этом процессе развития отраслей цифровой экономики чрезвычайно важным становится позиция главного менеджера страны - государства. Именно этот институт общества обладает не только необходимыми финансовыми ресурсами и, как правило, государство является основным заказчиком. На основе аналитических процедур, возможно сформулировать следующие выводы о целесообразности и реальности создания АИС «Информационно-экономическая безопасность» [8]:

1. Исходящие вводные данные у схожих элементов системы одинаковы.
2. Элемент «Государство» частично или полностью включил в себя остальные элементы.

3. Особенно следует выделить поглощение Элементом «Государство» Элемента «Бизнес».

4. Точкой опоры в формировании АИС должно быть «Государство», так как данный элемент системы имеет наибольший объем и максимальное количество точек соприкосновения с остальными элементами системы.

5. Данный график наглядно отражает необходимость плавного развертывания возможностей каждых элементов, как по отдельности, так и совместно [8].

«Для осуществления научно-исследовательской и опытно-конструкторской работы в части создания информационной системы информационно-экономической безопасности на базе проведенного исследование возможно построение матрицы, на основе которой возможно преобразование массива данных в АИС» [8]. При реализации проекта цифровой экономики в Республике Таджикистане необходимо создать рабочую группу в составе ответственных специалистов всех министерств и ведомств Республики. Проектирование информационной системы должно быть на первых ролях, так как от благополучия функционирования предприятия во многом зависит осуществление основной экономической деятельности.

Хотя цифровая экономика Таджикистана делает первые шаги, но она должна перейти на новый уровень, перейдя к управлению реальными экономическими процессами, что позволит существенно облегчить контроль над организацией управления и перейти от "ручного управления" к автоматизированному. Для создания автоматизированной системы управления необходимо учитывать важнейшие критерии, без которых невозможно эффективное внедрение и реализация самой системы. К общим критериям решения задач управления можно отнести: целесообразность, простоту и компактность, динамичность, безопасность, сбалансированность при создании Базы Данных (больших чисел) [8]. Точки пересечения двух систем должны сформировать общую целостность, основанную на критериях каждой системы единолично и созданных новых уникальных критериях, которые поспособствуют преобразовать АИС и АСУ как взаимодополняющие, но не взаимоисключающие системы при функционировании цифровой экономики предприятий [8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Д.В. Стратегический менеджмент. Учебное пособие / Д.В. Арутюнова. -Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. -122 с.
2. Холматов М.М. Планирование и оценка работы водителя грузового автомобиля / М.М. Холматов // Журнал «Автомобильный транспорт». -М., 1982. -№9.
3 Холматов М.М. Организация материального стимулирования в условиях автоматизированной обработки первичной транспортной документации / М.М. Холматов // Сб. статей «Пути совершенствования организации управления перевозками грузов на автомобильном транспорте с применением АСУ». -Казань, 1982. -С.25-36.
4. Холматов М.М. Моделирование процесса достоверности и точности измерения результатов труда водителей / М.М. Холматов // Сб. статей «Пути совершенствования организации управления перевозками грузов на автомобильном транспорте с применением АСУ». -Казань, 1982. -С.52-59.
5. Опыт повышения эффективности работы автотранспорта с использованием ЭВМ. – обзорная информация. ТаджНИИНТИ Госплана Республики Таджикистан, 1983. -36 с.
6. Ведута Е.Н. Экономическая наука и экономико-математическое моделирование / Е.Н. Ведута, Т.Н. Джакубова // Государственное управление. Электронный вестник факультета государственного управления МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2016. -№57. –С.287-307.
7. Евтянова Д.В. Цифровая экономика как механизм эффективной экологической и экономической политики / Д.В. Евтянова, М.В. Тиранова // Интернет-журнал «Науковедение». – 2017. -Том9. -№6. [Электронный ресурс]. https://naukovedenie.ru/PDF/79EVN617.pdf (доступ свободный). загл. с экрана. яз. рус., англ.
8. Программа цифровой экономики Российской Федерации. Программа "Цифровая экономика Российской. [Электронный ресурс]. ...www.consultant.ru/document/cons.../2369d7266adb33244e178738f67f181600cac9
9. Евтянова Д.В. Взаимосвязь экономического и финансового кризиса в контексте государственного регулирования экономики / Д.В. Евтянова // Журнал Экономические системы. – 2017. -Том 10. -№2(37). –С.79-83.
10. Тиранова М.В. Ошибки принципов формирования экологической политики Российской Федерации / М.В. Тиранова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. – 2017. -№5. –С.39-41.
11. Тиранова М.В. Кризис Парижского соглашения / М.В. Тиранова // Сборник научных статей по результатам VI Международной научно-практической конференции «Стратегическое антикризисное управление: глобальные вызовы и роль государства». –М: Перо, 2016. -С.589-592.
12. Интернет-журнал «Науковедение» ноябрь – декабрь 2017. -Том9. -№6. [Электронный ресурс]. https://naukovedenie.ru. publishing@naukovedenie.ru Страница 9 из 9. https://naukovedenie.ru 79EVN617
13. Evtyanova Daria Vyatcheslavovna M.V. Lomonosov Moscow state university, Russia, Moscow E-mail: evtyanova@mail.ru
14. Tiranova Maria Viktorovna M.V. Lomonosov Moscow state university, Russia, Moscow E-mail: miriel7@mail.ru Digital economy as a mechanism for effective environmental and economic policy Abstract.

ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ АВТОМАТӢ

Иқтисодиёти рақамӣ дар системаи идоракунии автоматикунонии хоҷагӣ дар асоси технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ, идоракунии самарабахши системаи истеҳсолӣ ташкил гардидааст. Иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки принсипҳои дахолати давлатӣ, аз ҷумла сиёсатгузорӣ барои идоракунии хароҷот ва даромадҳои субъектҳои истеҳсолӣ таҳия гарданд. Механизми автоматӣ на танҳо ба пешрафти илмию техникӣ имконият фароҳам меорад, балки назорат кардани сармоягузорӣ, аз ҷумла пешрафти илмию

техникӣ ва ташаккули маҳсулоти рақобатпазир, маблағгузории назорати инфраструктураи иқтисодиёти рақамиро низ фаро мегирад. Иқтисоди рақамӣ бояд бо роҳи гузариш ба идоракунии равандҳои воқеии иқтисодиёт ба сатҳи нав гузарад, ки он идоракунии ташкилотро ба таври назаррас осон мегардонад ва аз «идоракунии дастӣ» ба автоматикунонӣ интиқол меёбад. Барои сохтани системаи идоракунии автоматикунонӣ зарур аст, ки ба меъёрҳои муҳимтарини он таваҷҷуҳ зоҳир намоем, ки бе он ки татбиқи ба таври самаранок амалӣ ва татбиқи система ғайриимкон бошад. Меъёрҳои умумии ҳалли вазифаҳои идоракунӣ инҳоро дар бар мегирад: мақсаднокӣ, соддадилӣ, ҳамоҳангӣ, динамикӣ, бехатарӣ, тавозун дар ташкили базаи додаҳо (рақамҳои калон).

Калидвожаҳо: системаи идоракунии автоматӣ, иқтисодиёти рақамӣ, идоракунии ташкилот, технологияҳои рақамӣ, назорати харочот.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Цифровая экономика – это автоматизированное управление хозяйством на основе передовых информационных технологий; уклад, основанный на эффективном информационном управлении системой производства. Цифровая экономика позволяет конкретизировать принципы вмешательства государства, в том числе в выработку политики управления затратами и доходами производственных субъектов. Автоматизированный механизм позволит не только осуществить научно-технический прогресс, но и контролировать инвестиции, в том числе в научно-технический прогресс и создание конкурентно-способного продукта, финансирование контроля состояния инфраструктуры цифровой экономики. Цифровая экономика должна перейти на новый уровень, перейдя к управлению реальными экономическими процессами, что позволит существенно облегчить контроль над организацией управления и перейти от "ручного управления" к автоматизированному. Для создания автоматизированной системы управления необходимо учитывать важнейшие критерии, без которых невозможно эффективное внедрение и реализация самой системы. К общим критериям решения задач управления можно отнести: целесообразность, простоту и компактность, динамичность, безопасность, сбалансированность при создании Базы Данных (больших чисел).

Ключевые слова: автоматизированная система управления, цифровая экономика, организация управления, цифровая технология, контролинг затрат.

DIGITAL ECONOMY IN AN AUTOMATIC CONTROL SYSTEM

The digital economy is an automated management of the economy on the basis of advanced information technologies; the structure is based on effective information management of the production system. The digital economy enables to specify the principles of state intervention, including formation of policies for managing the costs and incomes of production entities. The automated mechanism will allow not only to progress scientifically and technically, but also to control investments, including in scientific and technical progress and the creation of a competitive product, to finance the monitoring of the state of the infrastructure of the digital economy. The digital economy has to be moved to the new level by changing the way ofmanaging real economic processes, which will significantly ease control over the organization of management and move from "manual control" to automated. During the creation of the automated management system, it is necessary to take into account the most important criteria, without which the effective implementation and implementation of the system itself is impossible. The general criterias for solving management tasks include: expediency, simplicity and compactness, dynamism, security, balance in creating a database (large numbers).

Key words: Automatic control system, digital economy, management organization, digital technology, cost control.

Сведения об авторе: ***Холматов Муазам Мухамадаминович*** - Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Айни 44. Телефон: **918-62-68-86.** E-mail: **azamhmm@rambler.ru**

Information about the author: ***Kholmatov Muazam Muhamadaminovich*** - Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of economic sciences, leading researcher. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street 44. Phone: **(+992) 918-62-68-86**

УДК 332.055

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ахмедова М.М.
Политехнический институт Таджикского технического университета имени М. Осими в г. Худжанде

Развитие информационно-телекоммуникационных технологий в настоящее время становится необходимым фактором для формирования новых социально-экономических отношений. «Переход к инновационному развитию невозможен без таких ключевых процессов, как информатизация, на основе ИКТ осуществляется большинство инноваций как в промышленных отраслях, так и в сфере услуг» [1,с.23]. Применение ИК-технологий является необходимым условием для развития экономики и систем управления в масштабах отдельно взятой страны и мировой экономики в целом. Внедрение информационно-коммуникационных технологий в социально-экономическую среду привело к существенным положительным переменам в этих сферах деятельности и повышению конкурентоспособности в странах, лидирующих в рейтингах индексов уровня развития ИКТ. Последствия внедрения ИКТ в экономическую систему уже давно известны и носят в основном позитивный характер.

«Многие исследователи отмечают, что данные технологии создают благоприятные условия для развития малого и среднего бизнеса. Вместе с тем распространение ИКТ вызывает ускорение социально-экономических процессов, в этих условиях малый и средний бизнес становится особенно уязвимым. Поэтому во многом устойчивость малого и среднего бизнеса зависит от эффективности применения новейших технологий» [2,с.160]. «Информационные системы эффективно влияют на глобализацию деловых активностей и непосредственно на рост малых и средних предприятий» [3; 4,с.72-73]. Также необходимо отметить, что развитие ИКТ открывает новые перспективы и возможности для развития экономической системы, так как информационные технологии «способствуют новаторству и повышению производительности труда; снижают транзакционные издержки и в считанные секунды предоставляют доступ к базам данных и знаний; расширяют рынки поставщиков, рынки сбыта и потребления. На основе ИКТ разрабатываются инновационные решения по снижению энергетических затрат на промышленных предприятиях, что в перспективе благоприятно отражается на окружающей среде» [5,с.23].

Также значимую роль играют информационно-коммуникационные технологии в развитии систем управления и реализации социально-общественных программ и формирования информационного общества. Значимым событием в этом направлении стало проведение международного саммита (World Summit on the Information Society) по вопросам организации информационного общества и принятие решения об инициализации его формирования. По итогам проведенного саммита был разработан план мероприятий, направленный на решение проблемы межстрановых различий в особенностях применения ИК - технологий. «Важнейшими задачами в нем были определены: обеспечение свободного доступа к информации и знаниям; развитие информационной и коммуникационной инфраструктуры (организация публичного доступа к ИКТ в школах, библиотеках, на почте и других общественных пунктах) в удаленных от центров районах, находящихся в неблагоприятных природно-климатических условиях; обеспечение безопасности в использовании информационно-коммуникационных технологий; разработка проектов «Электронное правительство», «Электронное обучение», «Электронное здоровье», «Электронная занятость», «Электронное сельское хозяйство» и других, реализация которых может служить эффективным способом обеспечения населения универсальным доступом к инфраструктуре и услугам информационного общества» [6,с.215]. По мере развития информационных технологий возникло новое прикладное направление общей информатики, такое как правовая информатика. В целом, можно дать следующее определение данному научному направлению: «Правовая информатика - это междисциплинарная отрасль знания о закономерностях и особенностях информационных процессов в сфере юридической деятельности, об их автоматизации, о принципах построения и методиках использования автоматизированных информационных систем, создаваемых для совершенствования и повышения эффективности юридической деятельности и решения правовых задач на базе комплексного использования теории и методологии правовых наук, средств и методов математики, информатики и логики» [7,с.124].

К основным задачам правовой информатики можно отнести следующие:

- организация правового государства и обеспечение доступности совокупности правовой информации для каждого члена общества;
- внедрение автоматизированных систем и рабочих мест;
- содействие повышению качества обслуживания и производительности труда в учреждениях и органах юриспруденции [7,с.124].

Внедрение информационных технологий в правовой среде может также способствовать снижению коррупционных действий со стороны сотрудников правоохранительных служб, что является одним из основных приоритетов правового государства. «Вместе с тем рост информационных ресурсов и развитие коммуникационных сетей позволяют создать новые механизмы политических, социальных, культурных изменений, которые предоставляют уникальные возможности для политической сферы. Политический Интернет позволяет оказывать воздействие на участников политического процесса, формировать те или иные политические установки, ценности, осуществлять беспрерывную связь между различными институтами и участниками политического процесса» [8,с.23].

Таким образом, на сегодняшний день практически во всех сферах деятельности можно наблюдать широкое применение информационных и телекоммуникационных технологий. Они способствуют ускоренному социально-экономическому развитию и совершенствованию работы правовых и управленческих структур государства. В связи с этим необходимость внедрения и развития ИКТ должна стать одной из приоритетных задач государственной политики менее развитых и развивающихся стран мира. Исследования, проведенные Всемирным экономическим форумом совместно с другими международными исследовательскими и

деловыми организациями, показали, что из 144 стран мира по индексу сетевой готовности Республика Таджикистан занимает 117 место [9]. (Индекс сетевой готовности представляет собой комплексный показатель с помощью которого определяют степень развития информационно-телекоммуникационных технологий в различных странах мира. Данный индекс рассчитывается на основе 68 параметров, которые можно разделить на три группы: среда для развития ИКТ, готовность политической, экономической и социальной среды к использованию ИКТ, степень использования ИКТ в социальной, политической и экономической среде). Чтобы понять, насколько республика отстает в развитии в данном направлении достаточно сравнить показатели республики со значениями индекса сетевой готовности других стран. Например, по уровню сетевой готовности Казахстан занимает 40 место, Азербайджан 57 место, Армения 58 место, Грузия 60 место, Молдова 68 место, Украина 71 место, ЮАР 75 место. Таким образом, результаты сравнения говорят о том, что Республика Таджикистан в развитии ИКТ существенно отстаёт от стран СНГ и даже менее развитых стран мира [9]. Такое положение дел говорит о необходимости исследования перспектив развития информационных технологий и ускорения их внедрения в Республике Таджикистан. Хотелось бы отметить, что, несмотря на существенное отставание по уровню развития сферы ИКТ, в республике существуют определенные предпосылки для формирования внутреннего потенциала в данном направлении:

во-первых, на данный момент существуют определённые условия для развития сферы информационных и телекоммуникационных технологий, связанные с возникновением базовых составляющих для формирования полноценного информационно-коммуникационного пространства;

во-вторых, на сегодняшний день со стороны правительства республики, а также со стороны частных предпринимателей уделяется особое внимание и предпринимаются определенные меры по внедрению новейших информационно-телекоммуникационных технологий во всех сферах деятельности;

В-третьих, по итогам предпринятых мер, со стороны правительства республики, постепенно решается проблема кадрового обеспечения, создается определенный кадровый потенциал, который будет обеспечивать функционирование и дальнейшее развитие информационных и телекоммуникационных систем;

В-четвертых, благодаря поэтапному масштабному внедрению информационно-коммуникационных средств почти во всех сферах деятельности (экономической, социальной, политической) наблюдается адаптация общества и ее адекватное восприятие возникших масштабных изменений.

В целом, рассматривая перспективы развития ИКТ в Республике Таджикистан, необходимо учитывать следующие направления развития:

1) эффективное внедрение ИКТ в экономическую систему;
2) использование ИКТ для развития систем управления;
3) развитие ИКТ для обеспечения социально-экономической и политической безопасности. (Защита информации, обеспечение информационной независимости);
4) применение ИКТ для адаптации к мировым тенденциям;
5) масштабное использование ИКТ при реализации социально-общественных программ;
6) широкое применение ИКТ в сфере образования, здравоохранения и науки.

На сегодняшний день по всем этим направлениям можно наблюдать определенные положительные сдвиги, однако этого недостаточно. Мировая экономика и мировое сообщество не стоят на месте постоянно возникают все новые и новые технологии, которые ускоренными темпами внедряются во все социально-экономические сферы общественной жизни. При этом в мировой экономике еще больше ужесточается конкурентная борьба, которая переходит на совершенно новый уровень. В таком случае в наиболее сложной ситуации оказываются отстающие и развивающиеся страны, у которых практически нет возможности конкурировать на новых условиях. Такая тенденция заставляет задуматься о последствиях существенного отставания в данном направлении. Пробелы в развитии данной инфраструктуры могут способствовать снижению экономической эффективности и конкурентоспособности, а это в свою очередь может создавать барьеры для дальнейшего развития экономики. Возникновение жестких конкурентных условий - это еще не все негативные стороны формирования глобальной информационной среды и неравномерного развития стран в сфере информационных и телекоммуникационных технологий. Эти тенденции приводят к еще большим негативным последствиям, связанным с угрозой национальной безопасности. Для менее развитых стран наличие низкого уровня развития сферы ИКТ становится фактором, негативно влияющим на их национальную безопасность. То есть «влияние ИКТ на общество выходит далеко за рамки

влияния на производительность и экономический рост. Информационные компьютерные технологии выступают в качестве вектора социального развития: улучшается доступ к основным услугам, укрепляются связи и создаются новые рабочие места. В конечном счете ИКТ несет значительный потенциал для повышения качества жизни людей. При этом страны, находящиеся в нижних строчках рейтинга, испытывают значительное информационное воздействие извне, что может создать угрозу национальному суверенитету» [10,с.68].

В связи с тем, что внедрение ИКТ во все сферы деятельности является неизбежной необходимостью как с точки зрения обеспечения социально-экономического развития страны, так и с точки зрения обеспечения социально-экономической и политической безопасности государства, возникает большая необходимость в принятии комплекса мер по улучшению среды для развития ИКТ в Республике Таджикистан.

Другим, не менее важным направлением применения ИКТ в социальной среде является расширение применения ИК-технологий в организации систем государственного управления. В данном направлении существуют различные разработки организационных и управленческих систем. В частности, к ним можно отнести такую систему, как «Электронное правительство». «Очевидно, что э-правительство может выступать одним из эффективных инструментов ускорения политико-административных реформ. Внедрение э-правительства будет способствовать эффективному управлению государственными ресурсами, улучшению качества государственных услуг, укреплению доверия граждан к власти. Актуальность внедрения э-правительства особенно подчеркивалась в Послании Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли страны» [11; 12,с.79-80] Однако процесс формирования электронного правительства в Республике Таджикистан имеет ряд проблем, которые требуют к себе особого внимания, к ним можно отнести:

1. Эффективность внедрения электронного правительства в республике существенно снижается из-за обособленности структур, обеспечивающих процесс информатизации.
2. Недостаток полноформатного электронного документооборота приводит к снижению эффективности внедрения новых информационных технологий в систему государственного управления.
3. Наличие бюрократизма в органах государственной власти создаёт барьеры для полноценного формирования электронного правительства [12,с.80].
4. «В настоящее время важным барьером в развитии электронных государственных услуг в стране также является низкая инфраструктура ИКТ. Препятствием для развития инфраструктуры ИКТ в стране являются географические особенности страны – наличие высокогорных и труднодоступных местностей» [13,с.130].

Помимо вышеперечисленных наблюдается также другая проблема, имеющая субъективную основу: «Построение системы государственного управления на основе применения новых технологий (Электронное правительство) позволяет достичь явных преимуществ. Однако это должно поддерживаться готовностью населения к использованию новых методов взаимодействия с органами государственной власти» [14,с.160]. В республике до сих пор существуют ряд проблем, связанных с готовностью населения в использовании новейших информационных технологий в различных социально-экономических сферах деятельности. Но, благодаря опять-таки ускоренному развитию информационных технологий, данная проблема постепенно переходит на второй план. Использование новейших информационно-коммуникационных технологий позволяет ускорить процесс реализации различных передовых проектов в сфере информатизации общества. В Республике Таджикистан на сегодняшний день в этом направлении наблюдается положительная тенденция, особенно это касается причастности молодого поколения к реализации процесса информатизации общества. Постепенная работа в направлении вовлечения всей общественности в процесс формирования информационного общества и расширения масштабов внедрения новейших информационно-коммуникационных технологий может привести к большим положительным результатам. Постепенное внедрение новых информационно-коммуникационных технологий создаёт существенные предпосылки для инновационного развития страны, способствуя ускоренному и эффективному развитию экономики.

Выводы: Развитие ИКТ-технологий на современном этапе привело к существенным сдвигам, как в социально-экономической, так и в общественно-политической сферах деятельности. Тенденции в мировой экономике показывают положительные последствия применения информационно-коммуникационных технологий для социально-экономического развития стран мира. По этой причине государственная политика должна способствовать поэтапному внедрению и развитию сферы ИКТ. В особенности это касается развивающихся и менее развитых стран, так как существенное отставание в развитии ИК - технологий может создавать барьеры для дальнейшего развития и повышения конкурентоспособности в этих

странах. В Республике Таджикистан в данном направлении наблюдаются положительные сдвиги, благодаря правильной государственной политике. В частности, правительством страны своевременно были сделаны первые шаги в сторону создания благоприятных условий для развития и внедрения инновационных технологий в Республике Таджикистан. (К конкретным мерам можно отнести Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 июля 2014 года №428 «О Государственной программе развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2014-2017 годы»). Наряду с положительными сдвигами в направлении продвижения новых технологий наблюдаются и определенные проблемы, которые требуют к себе особого внимания. Существующие проблемы относительно применения и развития ИКТ- технологий, говорят о необходимости принятия мер по дальнейшему продвижению внедрения ИК-технологий во всех сферах деятельности.

Таким образом, способствуя развитию сферы информационных технологий в Республике Таджикистан, можно создавать необходимые условия для развития всех сфер экономики и обеспечивать социально-экономическую и политическую безопасность страны. Следует также подчеркнуть, что развитие ИК - технологий в республике может стать фактором инновационного развития экономики и систем управления, так как именно эти технологии являются источником инноваций и фактором инновационного роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ревинова С.Ю. Использование информационно-коммуникационных технологий в российских компаниях / С.Ю. Ревинова // Российский университет дружбы народов, Вестник РУДН, серия Экономика. – 2010. -№3. -С.22-30.
2. Гуляева В.Б. Электронное взаимодействие государства и бизнеса: проблемы и перспективы / В.Б. Гуляева // Среднерусский вестник общественных наук (Серия экономика). – 2016. -№3. -том 11. -С.56-78.
3. Титаренко Г.А. Информационные технологии управления / Г.А. Титаренко. – М., 2003. - 250 с.
4. Мухсинов Д.С. Роль и значение информационных систем управления в телекоммуникационных компаниях / Д.С. Мухсинов, Х.Г. Норов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. -№2/10. -С.71-74.
5. Ревинова С.Ю. Использование информационно-коммуникационных технологий в российских компаниях / С.Ю. Ревинова // Вестник РУДН, серия Экономика. – 2010. -№3. -С.22-30.
6. Титов В.А. Ассиметрия российской территориальной системы в контексте развития информационной экономики / В.А. Титов, Е.И. Тихомирова // Фундаментальные исследования. – 2017. -№1. -С.214-218.
7. Мирзоахмедов Ф. Обеспечение информационной безопасности в правоохранительных органах / Ф. Мирзоахмедов // Труды академии. – 2011. -№2(16). -С.123-133.
8. Коврикова О.И. Электронное правительство как политико-коммуникативная инфраструктура муниципалитетов / О.И. Коврикова, Н.А. Стефановская // Вестник ТГУ. – 2015. -№8(148). -С.22-29.
9. Baller S. The Global Information Technology Report 2016 innovating in the Digital Economy, World Economic Forum Soumitra Dutta, Cornell University page at. Available at: www.weforum.org/gitr (accessed: 15.03.2018).
10. Зобова Л.Л. Цифровая пространственная конкуренция в глобальном информационном пространстве / Л.Л. Зобова, Л.Н. Щербакова, Е.К. Евдокимова // Фундаментальные исследования. – 2018. -№5. -С.64-68;
11. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20 апреля 2012 г. [Электронный ресурс]. URL: http://www.president.tj/ru/node/1083.
12. Ниёзов А.С. Э-правительство Республики Таджикистан как эффективная технология оказания государственных услуг: состояние и перспективы / А.С. Ниёзов, И.С. Шамсов // Вестник АГТУ. Сер.: Экономика. – 2016. -№3. -С.77-84.
13. Хабибуллоев М.Х. Проблемы формирования и перспективы развития рынка электронных государственных услуг в Республике Таджикистан / М.Х. Хабибуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. - №2/10. –С.130-134.
14. Гуляева В.Б. Электронное взаимодействие государства и бизнеса: проблемы и перспективы / В.Б. Гуляева // Среднерусский вестник общественных наук. Серия экономика. – 2016. -№3. -том 11. -С.159-169.

ДУРНАМОИ РУШДИ СОҲАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИИТТИЛООТӣ ВА ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Айни замони, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муҳити иҷтимоию иқтисодӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ ба дигаргуниҳои назаррас овардааст. Тағйиротҳои рухдода асосан хусусияти мусбӣ дошта, дар сатҳи ҷаҳонӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Пеш аз ҳама, ба оқибатҳои мусбати ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ равандҳои зеринро дохил намудан мумкин аст: баланд шудани рақобатпазирӣ ва самаранокии истеҳсолот, рушди тиҷорати хурду миёна ва муҳити одилонаи рақобат, рушди инноватсия ва таъмини рушди инноватсионӣ, коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ ва муомилотӣ. Инчунин, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар рушди системаи идоракунӣ ва татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ нақши муҳим доранд. Дар асоси ин зарур аст, ки ба омӯзиши дурнамои рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳам дар кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад. Омӯзиши муаммоҳои татбиқ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар кишварҳои ақибмонда ва рушдёбанда махсусан муҳим аст. Азбаски оқибатҳои ақибмонии тамоюлҳои глобалии рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ метавонанд боиси паст шудани рақобат ва монеаи рушди иқтисодӣ шаванд ва дар ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ монеа эҷод кунанд. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар соҳаҳои мухталифи фаъолият, тағйиротҳои мусбӣ ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, рушди иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ, амнияти иқтисодӣ, рушти инноватсионӣ, индекси омодагии шабакавӣ, ҷамъияти иттилоотӣ.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В настоящее время развитие информационно-телекоммуникационных технологий привело к существенным изменениям в социально-экономической среде и в общественных отношениях. Возникшие изменения носят в основном позитивный характер и в глобальном масштабе способствуют социально-экономическому развитию. К положительным последствиям внедрения информационно-коммуникационных технологий можно отнести: повышение конкурентоспособности и эффективности производства, развитие малого и среднего бизнеса и обеспечение справедливой конкурентной среды, развитие новаторства и обеспечение инновационного развития, снижение производственных и транзакционных издержек. Также информационно-телекоммуникационные технологии играют немаловажную роль в развитии систем управления и реализации социально-общественных программ. Исходя из этого, возникает необходимость уделять особое внимание исследованию перспектив развития информационно-телекоммуникационных технологий, как в глобальных масштабах, так и в масштабах отдельно взятой страны. Особенно актуальным является исследование проблем внедрения и развития информационно-телекоммуникационных технологий в условиях отстающих и развивающихся стран. Так как последствия отставания от мировых тенденций в развитии информационно-телекоммуникационных технологий могут привести к снижению конкурентоспособности и торможению экономического развития и создавать препятствия для формирования информационного общества. На сегодняшний день относительно применения информационно-телекоммуникационных технологий в различных сферах деятельности в Республике Таджикистан наблюдаются положительные сдвиги.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, экономическое развитие, государственная политика, экономическая безопасность, инновационное развитие, индекс сетевой готовности, информационное общество.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FIELD OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Currently, the development of information and telecommunication technologies has led to significant changes in the socio-economic environment and in public relations. The changes that have arisen are mostly positive and contribute globally to socio-economic development. The positive consequences of the introduction of information and communication technologies include: increasing the competitiveness and efficiency of production, developing small and medium-sized businesses and ensuring a fair competitive environment, developing innovation and ensuring innovative development, reducing production and transaction costs. Also, information and telecommunication technologies play an important role in the development of management systems and the implementation of social and public programs. Based on this, there is a need to pay special attention to the study of the prospects for the development of information and telecommunication technologies, both globally and on a country-by-country basis. Particularly relevant is the study of the problems of the introduction and development of information and telecommunication technologies in the conditions of lagging and developing countries. Since the consequences of lagging behind global trends in the development of information and telecommunication technologies can lead to a decrease in competitiveness and inhibition of economic development and create obstacles to the formation of the information society. Today, regarding the application of information and telecommunication technologies in various fields of activity in the Republic of Tajikistan, positive shifts are observed.

Key words: Information and communication technologies, economic development, state policy, economic security, innovative development, network readiness index, information society.

Сведения об авторе: ***Ахмедова Малика Масаидовна*** – Политехнический институт Таджикского технического университета имени М. Осими в г. Худжанде, кандидат экономических наук, доцент кафедры отраслевой экономики. **Адрес**: Таджикистан, г. Худжанд, улица И.Сомони, 226. E-mail: **m.akhmedova78@inbox.ru**

Information about the author: ***Akhmedova Malika Masaidovna*** **-** Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after M. Osimi in the city of Khujand, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Industrial Economics. **Address:** Tajikistan, Khujand, I. Somoni street 226. Phone: **926-10-54-22**

УДК 336.7

МУШКИЛОТИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Нуров М.Р.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Рушди иқтисодии мамлакат яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳукумати кишвар мебошад. Дар ин раванд давлату ҳукумат барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои гуногуни рушди иқтисодии кишварро қабул менамоянд, ки дар татбиқи онҳо нақши бонкҳо ва низоми бонкии мамлакат саҳми калон доранд. Чунин ҳолат тақозои онро менамояд, ки нақш ва мавқеи бонкҳо дар раванди ташаккулёбии иқтисоди бозоргонӣ баланд бардошта шавад ва махсусан дар заминаи фаъолияти онҳо низоми қарздиҳӣ ташаккул дода шавад. Аз ин рӯ, омӯзиши паҳлуҳои гуногуни низоми бонкӣ, мушкилот ва дурнамои рушди он хеле муҳим ба шумор рафта, дар шароити ҷаҳони зудтағйирёбанда ба таҳлилу таҳқиқи доимӣ ниёз дорад. Махсусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он низоми бонкии мамлакат ба бухрони ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидааст, роҳи ҳалли мушкилоти ҷойдошта танҳо ба воситаи таҳқиқу баррасии мушкилоти мавҷуда ва муайян намудани роҳу воситаҳои бартараф намудани онҳо амалӣ карда мегшавад. Президенти мамлакат низ чунин ҳолати ногуворро ба инобат гирифта, моҳи майи соли

2019 ҳангоми вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдории кишвар иброз намуданд, ки «дар натиҷаи таъсири омилҳои дохиливу берунӣ, инчунин, ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набудани идораи як қатор бонкҳо ва ба таври зарурӣ ба роҳ намондани назорат вазъи умумии низоми бонкӣ дар кишвар буҳронӣ гардид. … Камбудиҳои мавҷудаи сохторӣ, аз ҷумла зиёд будани хавфҳо дар низоми бонкӣ ва қарзҳои ғайрифаъол, паст будани сатҳи захираҳои софи байналмилалӣ, қобилияти пардохт ва сармояи бонкҳо, сатҳи баланди долларикунонӣ дар иқтисодиёт, лапишҳои асъорӣ, таъмин нагардидани рақобати солим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пасти аҳолӣ ба воситаҳои молиявӣ ҳанӯз боқӣ мондаанд» [4]. Таҳлили таҷрибаи давлатҳои гуногуни олам нишон медиҳад, ки дар шароити ба буҳрон рӯ ба рӯ гардидани низоми бонкии мамлакат онро ба воситаи ислоҳоти иқтисодӣ ва бонкӣ метавон бартараф намуд.

Бо дарназардошти ин, гузаронидани ислоҳоти низоми бонкӣ ва марҳила ба марҳила мустаҳкам намудани мавқеи бонкҳо ҳамчун фаъолияти афзалиятноки бонкдорӣ ба шумор меравад. Таҳлили таҷрибаи иқтисодии давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки бонкҳо яке аз унсурҳои муҳимтарини рушду инкишоф ва мустаҳкамнамоии асосҳои иқтисоди бозоргонӣ дониста мешаванд. Рушди иқтисодии мамлакат ва дурнамои ташаккулёбии он то дараҷаи муайян аз низоми бонкии кишвар вобаста мебошад.

Тамоюлоти асосии рушди фаъолияти бонкӣ дар замони муосир аз инҳо иборат мебошанд: глобализатсия, информатизатсия, диверсификатсия, касбият ва мушаххасгардонии хизматрасониҳои бонкӣ. Тавсеаи фаъолияти бонкӣ ба воситаи шабакаи интернет ва либераликунонии бозорҳои молиявӣ рақобати байнибонкиро хеле тезу тунд намуда, монополияи бонкҳои маҳаллиро коҳиш дода истодааст. Хизматрасонии бонкии типи нав (Internet-banking) бо суръати баланд афзоиш ёфта, шумораи филиалҳои бонкие, ки ба таври анъанавӣ ва технологияҳои коғазӣ фаъолият менамуданд, кам гардида истодаанд. Барои баланд бардоштани рақобатпазирии худ бонкҳои пуриқтидор маҷбур мегарданд, ки ба муштариёни худ бо дарназардошти талаботи онҳо доираи васеи хизматрасониҳои босифат ва саривақтиро пешкаш намоянд. Ҳамзамон, худи бонкҳо бозингарони бозори молиявии ҷаҳонӣ мебошанд ва глобализатсияи молиявӣ ва иқтисодӣ дар зери таъсири онҳо ба амал меояд. Қарорҳои молиявию сармоягузории онҳо ба сармояи минтақавию ҷаҳонӣ, пасту баланд гардидани арзиши асъор, тағйир ёфтани талабот ба коғазҳои қиматнок таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Дар шароити муосир қаллобии молиявии як қатор бонкҳои ҷаҳонӣ сабаби ба вуҷуд омадани буҳронҳои молиявию пулӣ мегарданд, ки дар ин гуна вазъият низоми бонкии кишварҳои рӯ ба инкишоф зарару зиёни бештар мебинанд. Дар чунин вазъият таъсири манфии ҷаҳонишавии молиявиро низоми бонкии давлатҳои пасошӯравӣ эҳсос менамоянд. Махсусан, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ низоми ниҳодҳои иқтисодӣ ва давлатии ноустувор сабаби асосии коҳишёбии самаранокии фаъолияти бонкӣ мегарданд. Сабаби чунин тамоюлот дар он аст, ки дар ин кишварҳо ҳанӯз ҳам раванди ташаккулёбии иқтисоди бозаргонӣ идома дорад.

Ғайр аз ин, дар шароити муосир рақобатпазирии бонкҳои миллӣ на танҳо аз истифодаи навовариҳои технологӣ ва ташкилӣ иборат мебошад, балки аз самаранокии идоракунии бонкӣ низ вобаста аст. Гузашта аз ин, яке аз омилҳои ташаккулёбии низоми бонкӣ низоми ташаккулёфтаи танзими давлатӣ ва дастгирии иқтисодиёт мебошад. Зеро қобилияти қарздиҳию пардохтнамоии давлат рейтинги қарздиҳии мамлакатро муайян менамояд. Бинобар ин, стратегияи рушди низоми бонкӣ на танҳо ба воситаи дастгирии бонкҳои тиҷоратӣ, балки бо роҳи ташкил намудани инфрасохтори молиявии самаранок ва ташкил намудани мақомоти танзимкунандаи низоми молиявию қарзӣ амалӣ карда мешавад. Механизми мазкур ҳамчун унсури муҳимтарини низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки бонкҳои миллӣ дар муносибат бо рақибони дохилӣ ва берунии худ мавқеи устувортарро ишғол намоянд.

Чи гунае дидан мумкин аст, мушкилиҳои низоми бонкӣ имкон намедиҳанд, ки рақобатпазирии бонкҳои миллӣ таъмин карда шаванд. Аз ин рӯ, дар аксар маврид вазъияти баамаломада ба воситаи гузаронидани ислоҳоти низоми бонкӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Дар илмҳои иқтисодӣ зери мафҳуми «ислоҳот» тағйиротҳои амиқи институтсионалие фаҳмида мешавад, ки он аз ҷониби мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ дар заминаи фазои ҳуқуқии кишвар ва дигаргуниҳои иқтисодии мамлакат ҳадафмандона дар амал татбиқ карда мешаванд [2,с.6]. Зери мафҳуми ислоҳоти низоми бонкӣ бошад, маҷмӯи чорабиниҳое дониста мешавад, ки он марҳила ба марҳила аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худи бонкҳо, ташкилотҳои қарздиҳӣ ва муассиони онҳо бо мақсади баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ ва фаъолияти бонкӣ амалӣ карда мешавад [6,с.99]. Инчунин, ислоҳоти низоми бонкӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ, бо дарназардошти стандартҳои байналмилалӣ дар сатҳи зарурӣ ва саривақт қонеъ намудани талаботи мизоҷон ва рушди иқтисодиёт ба амал

бароварда мешавад. Дар маҷмӯъ ислоҳоти низоми бонкӣ ин низоми махсуси дигаргуниҳои институтсионалие мебошад, ки барои дигаргун намудани муносибатҳои иқтисодӣ ва тағйир додани технологияи фаъолияти бонкӣ амалӣ карда мешавад. Дар заминаи ислоҳоти бонкӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба мизоҷон таъмин карда мешавад. Ислоҳоти низоми бонкӣ дар заминаи чорабиниҳои махсусе амалӣ карда мешавад, ки дар натиҷаи он механизмҳои иқтисодӣ бо дурнамои рушди оянда мутобиқ гардонида шуда, самаранокии хоҷагидорӣ ва соҳибкорӣ беҳтар мегардад. Ислоҳоти низоми бонкӣ замоне гузаронида мешавад, ки агар симои бонкҳо дар назди мизоҷон осебпазир гардида, одамон ба фаъолияти бонкҳо ва бехатарии сармояҳои худ эътимоди камтар дошта бошанд. Инчунин, агар коҳиш ёфтани мавқеи рақобатпазирии бонкҳои миллӣ бо бонкҳои дигар паст гардида бошад, гузаронидани ислоҳоти низоми бонкӣ дар ин самт зарур ҳисорбида мешавад.

Аз байн бурдани мушкилиҳои низоми бонкӣ ва ташаккул додани низоми бонкии самаранок яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Ба вуҷуд овардани чунин низоми ташаккулёфтаи бонкӣ танҳо дар ҳолате имконпазир мегардад, ки агар мушкилиҳои дар ин самт ҷойдошта бартараф карда шаванд. Ба сифати чунин мушкилиҳо масъалаҳои зеринро нишон додан мумкин аст, ки онҳо ҳалталаб мебошанд:

– дар сатҳи паст қарор доштани сармоягузории низоми бонкӣ, ки он метавонад имкониятҳои рушди сармояи бонкҳоро маҳдуд гардонад;

– мавҷуд набудани манбаъҳои дохилии арзон ва тӯлонӣ барои ташкил намудани қарзҳои имтиёзнок;

– сатҳи пасти тахассуснокии мутахассисон ва сифати пасти хизматрасониҳои бонкӣ;

– мавҷуд набудани қарзгирони пуриқтидор;

– сатҳи пасти саводнокии молиявии аҳолӣ ва дар сатҳи паст қарор доштани риояи ахлоқи молиявӣ;

– мавҷуд набудани низоми ташаккулёфтаи танзиму назорати фаъолияти бонкӣ.

Ҳамзамон, мавриди зикр аст, ки як зумра мушкилиҳои дигар низ дар самти фаъолияти бонкӣ дида мешаванд, аммо онҳо дар зери таъсири омилҳои дар боло номбаргардида ба вуҷуд меоянд.

Масъалаи сармоягузории бонкҳо ва дастгирӣ намудани фаъолияти онҳо шарти аввалиндараҷаи ташаккулдиҳии низоми бонкӣ мебошад. Аммо дар шароити зарурӣ додани имтиёзҳо ва сабукӣ ҳангоми андозсупорӣ ва андозбандӣ шарти муҳимми ташаккули сармояҳои бонкӣ мебошад. Инчунин, масъалаи сармояи бонкӣ бо роҳи рушди низоми қарздиҳӣ бояд ба амал бароварда шавад. Аммо дар шароите, ки қарздорон дар муҳлати муайяншуда фоизи қарз ва қарзҳои худро баргардонида наметавонанд, ин механизм самаранокии худро аз даст медиҳад. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, аллакай дар як қатор кишварҳо аз рӯйи баъзе нишондодҳо ба нафароне, ки имкони пардохт намудани қарзҳои худро надоранд, тибқи қонунгузории давлат ба онҳо қарз дода намешавад. Аммо боз як қатор муҳаққиқони дигар иброз медоранд, ки вазъи молиявии қарзгиранда ҳанӯз ҳам маънои онро надорад, ки ба ӯ қарз дода шавад [3,с.24]. Агар ба ин фарзия такя намуда, ба онҳое, ки имконияти молиявии хуб доранд, қарз дода нашавад, пас ба киҳо бояд бонкҳо қарз диҳанд. Ин масъала низ хеле ҳассос мебошад. Аммо дар шароити муосир муайян намудани қобилияти пардохт намудани қарзҳои қарзгиранда ба воситаи вазъияти молиявии он амалӣ карда мешавад. Чунин ҳолат аз тарафи кормандони бонк бо усулҳои дар қонун нишондодашуда амалӣ карда мешаванд ва дар ниҳоят дар бораи вазъияти молиявии ширкат ва ё ташкилоти қарзгиранда маълумоти дақиқ ба даст меоранд. Асосан то имрӯз чунин маълумотро дар заминаи ҳисоботҳои молиявии муассисаҳои қарзгиранда ба даст меоранд. Аммо дар ин маврид низ якчанд мушкилиҳои ҷиддӣ ба вуҷуд меоянд.

Оё кормандони бонк бо дарназардошти вазъияти иқтисодии замони муосир ба маълумоте, ки ширкати қарзгиранда дар бораи вазъияти молиявии худ пешниҳод намудааст, бовар карда метавонанд? Зеро дар замонҳои гузашта, махсусан замоне, ки вазъияти иқтисодии ҷаҳонӣ муътадил буд, нодуруст нишон додани даромад ва харҷҳо, бардурӯғ нишон додани вазъияти молиявии худ ва ғ. амалҳои паҳншуда буданд. Дар гузашта кам нестанд ҳолатҳое, ки бо пешниҳод намудани маълумотҳои бардурӯғ дар бораи вазъияти молиявии худ қарзҳои зиёд гирифта, баъдан саривақт онро бозпас гардонида натавонистаанд, ки чунин ҳолат албатта ба фаъолияти муназзами бонкҳо таъсири манфӣ мерасонад. Чунин тафриба на танҳо дар фаъолияти қаллобон, балки аудиторҳои низ дида мешавад, ки баъзан онҳо нисбат ба ин ё он ташкилоти қарзгиранда хулосаи мусбат медиҳанд.

Агар ба иттилооти молиявии ташкилотҳои қарзгиранда бовар карда нашавад, пас кадом роҳу воситаҳои ба таври дуруст муайян намудани вазъияти молиявии онҳо боз мавҷуд аст? Дар чунин маврид кормандони бонкӣ ва махсусан мутахассисоне, ки барои

санҷиши вазъияти молиявии ташкилотҳои қарзгиранда мераванд, донишу таҷрибае дошта бошанд, ки вазъияти молиявии ташкилоти қарзгирандаро бо таҳлили қобилияти истеҳсолӣ ва даромаднокии он муайян намоянд.

Дар ҳақиқат муайян намудани он, ки низоми дохилии ташкилот то кадом андоза самаранок аст ва махсусан технологияҳои истифодашаванда, кормандони он ва сифати идоракунии он кори осон нест. Донишҳое, ки барои муайян намудани чунин вазъият заруранд, дар барномаҳои таълимии мактабҳои олӣ дида намешаванд. Дар чунин шароит ба кормандони бонкӣ ё машғулиятҳои иловагӣ гузаронанд ва ё бонкҳо ба таври шартномавӣ машваратчиёни соҳаи истеҳсолиро ба кор ҷалб кунанд. Зеро кормандони бонкие, ки ба қарздиҳӣ машғул ҳастанд, барои муайян намудани вазъияти молиявии ташкилотҳои қарзгиранда на танҳо малакаи корӣ надоранд, балки дониши заруриро низ соҳиб нестанд [1,с.37]. Дар бораи оне, ки дар аксар маврид паст гардидани самаранокии фаъолияти бонкҳо аз тахассуси бесифати кормандони бонкӣ вобаста аст, худи бонкдорон низ огоҳ ҳастанд. Аммо чораи дигар нест. Бо дарназардошти ин вазъият гуфтан мумкин аст, ки дар шароити муосир моҳияти фаъолияти бонкӣ бояд аз сари нав дида баромада шуда, касби бонкӣ бояд ба талаботи замона ҷавобгӯ гардонида шавад. Агар чунин амалҳо иҷро нагарданд, ҳеҷ як бонк бо мутахассисони тахассусашон паст наметавонад, ки дар миёни бонкҳои дигар рақобат намояд. Чунин вазъиятро дар муносибат бо низоми бонкии мамлакат низ гуфтан мумкин аст.

Як қатор муҳаққиқон иброз медоранд, ки яке аз сабабҳое, ки раванди қарзгириро коҳиш медиҳад, ин таназзули истеҳсолот, махсусан дар соҳаи саноат, зиёд будани шумораи бекорон ва паст гардидани қобилияти харидории аҳолӣ мебошанд [5,с.85]. Бонкҳо метавонанд дар шароитҳои зерин дар вазъияти ногувор қарор гиранд: 1) агар ширкатҳо ва корхонаҳои калони истеҳсолие, ки иқтидори қарзгирӣ доранд, аллакай қарздор бошанд; 2) вақте ки хизматрасонӣ ва маҳсулоти истеҳсолнамудаи соҳибкории хурду миёна ба талаботи бозорҳои дохилию хориҷӣ ҷавобгӯ набошанд, онҳо дурнамои рушди худро тасаввур карда наметавонанд ва, аз ин рӯ, аз қарзгирӣ худро дар канор мегиранд; 3) агар ташкилотҳои қарзгиранда дар шароити нохуби молиявӣ қарор дошта бошанд, бонкҳо на танҳо ба онҳо қарз намедиҳанд, балки қарз додан ҳам намехоҳанд.

Бо дарназардошти чунин вазъият барои фаъол гардонидани иқтидори қарздиҳӣ ва ҳаҷми қарздиҳии бонкҳо бояд амалҳои зерин анҷом дода шаванд, то ки фаъолияти бонкҳо ва низоми бонкии кишвар аз буҳрони баамаломада раҳонида шавад: 1) чи гунае ки як қатор давлатҳо кардаанд, барои баланд бардоштани қобилияти харидории аҳолӣ мусоидат намудан (баланд бардоштани маош, беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ, бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани бекорон ва ғ.); 2) ташкил намудани барномаи давлатии рушди истеҳсолот, ки он дар оянда барои ташкилотҳои қарзгиранда ва бонкҳои қарздиҳанда метавонад ба сифати дастурамал баромад намояд; 3) истифода намудани механизми кафолати давлатӣ ҳангоми қарзгирӣ ва қарздиҳӣ; 4) мусоидат намудан ба рушди суғуртаи шартномаҳои содиротӣ ва воридотӣ. Ҳамаи ин имкон медиҳанд, ки муҳити қарзгирию қарздиҳӣ солим гардад ва низоми бонкии кишвар то андозаи самаранокии худро баланд бардорад.

Ҳамин тариқ, низоми бонкӣ ва стратегияи рушди он бояд муносибатҳои молиявию қарзии байни субъектҳои иқтисодиро беҳтар намояд ва, инчунин, муносибати бонкҳо ва корхонаҳои истеҳсолиро низ ҷоннок кунад. Дар ин раванд истифодаи меъёрҳои молиявӣ, сохторӣ ва саноатии сиёсати давлатӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Вобаста ба ин ба меъёрҳои зерин бояд диққати аввалиндараҷа дода шавад:

– таъминоти ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ, бахусус баланд бардоштани нақши онҳо дар иқтисодиёти миллӣ;

– ташаккул додани механизмҳои танзим ва назорати фаъолияти бонкӣ;

– рушди механизмҳои худтанзимнамоии фаъолияти бонкӣ бо истифода аз низомҳои идоранамоии хавҳо ва мониторинги низомҳои дохилибонкӣ;

– хулосаҳои хадамоти давлатӣ вобаста ба устувории молиявии ташкилотҳои қарздиҳӣ, муайян намудани вазъияти банақшагирии стратегии бонкҳо;

– дар раванди идоракунии корпоративӣ ва назорати дохилибонкӣ ба роҳ мондани фазои солими ҳамкорӣ бо сармоягузорон, мизоҷон, ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо.

АДАБИЁТ

1. Абрамова М.А. Проблемы и перспективы развития банковской системы в условиях международного финансового центра / М.А. Абрамова // Финансы и кредит. – 2010. –№38 (422). –С.36-39.
2. Клейнер Г.Б. Эволюция системы экономических институтов в России / Г.Б. Клейнер. -М.: ЦЭМИ РАН, 2003. -С.5-9.
3. Москвин В.А. Кредитоспособность заемщиков – узловая проблема безопасности банковской системы / В.А. Москвин // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2009. –№11. –С.18-27.

4. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдории кишвар, 10.05.2019 [манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/20101 (санаи истифодабарӣ: 25.10.2019)
5. Шеремета С.В. Современная банковская система России: проблемы и перспективы развития / С.В. Шеремета // Сборник научных трудов. –М., 2010. Вып. 5. –С.82-90.
6. Эюбов Т.В. Современные проблемы повышения устойчивости банковской системы / Т.В. Эюбов // Наука и бизнес: пути развития. –2012. –№6 (12). –С.98-102.

МУШКИЛОТИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур зарурати омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни низоми бонкӣ бо дарназардошти шароитҳои замони муосир ва мавҷудияти мушкилоти соҳаи бонкдорӣ нишон дода шудааст. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки барои бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкӣ гузаронидани ислоҳоти низоми бонкӣ зарур мебошад. Инчунин, дар мақола ба масъалаи қарзгирию қарздиҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардида, мушкилии дар ин самт ҷойдошта баррасӣ гардидаанд. Муаллиф бо такя ба мушкилоти ин соҳаи фаъолият имконияти қарздиҳии бонкҳо ва вазъияти молиявии қарзгирандагонро таҳлила баррасӣ намудааст. Инчунин, дар мақола роҳу воситаҳои беҳтар намудани фаъолияти бонкӣ ва фазои қарздиҳию қарзгирӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, қарздиҳӣ, сиёсати иқтисодӣ, ислоҳоти низоми бонкӣ, қарзгиранда, рақобати бонкӣ, фаъолияти бонкӣ.

ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье с учетом специфики современных условий и существующих проблем в банковской сфере показана необходимость изучения и исследования особенностей банковской системы. Автор предлагает, что для ликвидации существующих проблем и повышения эффективности банковской деятельности нужно провести реформу банковской системы. Также в статье уделено особое внимание вопросам кредитования и рассмотрены проблемы существующие в этой сфере деятельности. Автор, опираясь на проблемы этой сферы, рассматривает кредиторские способности банков и финансовые способности заемщиков. Кроме того, в статье показаны пути и способы улучшения банковской деятельности и кредитный климат банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, кредитование, экономическая политика, реформа банковской системы, заемщик, банковская конкуренция, банковская деятельность.

PROBLEMS OF THE BANKING SYSTEM AND WAYS OF THEIR SOLUTION IN MODERN CONDITIONS

In this article, taking into account the specifics of modern conditions and existing problems in the banking sector, the need for studying and researching the features of the banking system is shown. The author suggests that in order to eliminate existing problems and increase the efficiency of banking, it is necessary to reform the banking system. The article also pays special attention to credit issues and discusses the problems existing in this area of activity. The author, basing on the problems of this sphere, considers the creditor abilities of banks and financial abilities of borrowers. In addition, the article shows the ways and means of improving banking activities and the credit climate of the banking system.

Key words: banking system, lending, economic policy, reform of the banking system, borrower, banking competition, banking.

Сведения об авторе: ***Нуров Махмадназар Раджабалиевич*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры биржевой деятельности и ценных бумаг. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14

Information about the author: ***Nurov Makhmadnazar Rajabalievich*** - Tajik State Financial and Economic University, assistant of the department of exchange activity and securities. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: **981-04-04-04**

УДК 312(575.3)

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АППАРАТ МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Абдурахманова М.З.
Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

В современных трансформационных условиях модернизация системы социальной защиты населения должна быть обусловлена подготовкой соответствующей нормативно-правовой базы. В связи с этим при помощи институциональной среды производится практическая реализация функций и задач государства в контексте обеспечения необходимых и комфортных условий для нормальной жизнедеятельности и целенаправленного развития каждого индивида. Также необходимо отметить, что социум в процессе всех периодов социально-экономического развития занимается изданием новых институциональных основ и стремится их соблюдать, а в противном случае, применяются соответствующие меры по отношению к нарушителям. В связи с этим особо отмечается ответственность и важность принимаемых решений при разработке нормативно-правовых основ социальной защиты населения, также краткосрочных и долгосрочных стратегических программ. Поскольку от правильности выбранных приоритетов зависит дальнейшая реализация и эффективное функционирование системы социальной защиты. Итак, по нашему мнению, с целью эффективной реализации аналогичных программ следует включить в группу специалистов по разработке концепций, стратегий и программ лиц

из числа категорий населения, которые входят в состав нуждающихся в социальной защите населения. Мы полагаем, что именно такой подход способствует реальной оценке современного состояния системы социальной защиты и вследствие этого будет получен необходимый ожидаемый результат.

На начальных стадиях исследовательских работ были выявлены некоторые проблемы, связанные с сопоставимостью модернизации с системой социальной защиты населения. Также бытует мнение группы сторонников, которые склонны к тому, что модернизация может быть применена только по техническому направлению и вместо модернизации целесообразнее использовать совершенствование. Но мы полагаем, что модернизация является последующей стадией совершенствования, связанная именно с экономическими трансформациями. В настоящих современных условиях Таджикистана можно утверждать, что неизбежным процессом является модернизация системы социальной защиты. В данном контексте следует отметить, что со стороны государства Республики Таджикистан применяются меры по направлению модернизации, свидетельством которой является одно из приоритетных направлений совершенствования системы социальной защиты, приведенное в Национальной стратегии развития Таджикистана до 2020 года.

Общеизвестно, что общество носит передвижной характер, т.е. увеличивается, уменьшается, совершенствуется и модернизируется, развивается и растёт по социальному, экономическому и политическому направлению. В результате всех перечисленных изменений наблюдается развитие не только общества, но также и государства в целом. В свою очередь, происходит изменение системы социальной защиты населения. В этом аспекте обостряется необходимость в модернизации системы социальной защиты, способствующей повышению уровня жизни и благосостояния населения. Для эффективной реализации трансформационной системы необходим определенный промежуток времени по устранению выявленных недостатков и упущений. С целью исследования некоторых проблем модернизации системы социальной защиты, появляется необходимость в изучении теоретических основ данного термина.

Итак, «модернизация» в переводе с английского языка означает «усовершенствование, соответствие современному времени».[1] В экономической науке существуют множество подходов к раскрытию сущности модернизации, но в рамках данной работы, на наш взгляд, можно ограничиться изучением отдельных работ, поскольку расширенное их рассмотрение выходит за рамки нашего исследования.

Так, наиболее общепринятой является точка зрения Эммы Тюриной, которая выделяет несколько подходов к определению понятия «модернизация»:

1. «Дихотомический» - это тип модернизации, при которой подразумевается преобразование обычного состояния общества в наиболее современное, т.е. с развитой промышленностью;
2. «Исторический» - при котором наблюдается модернизация, т.е. соответствие современным требованиям путём социально-экономических изменений, вплоть до революции и т.д.;
3. «Инструментальный» - в данном типе модернизация осуществляется посредством изменений социально-экономических инструментов и методов освоения, также при помощи новых средств контроля над обществом и государственными органами в целом;
4. «Ментальный» - осуществляется при ментальных трансформациях, также стремление в прогрессу и социально-экономическому росту, т.е. когда общество более адаптировано и гибко к новшествам и трансформациям;
5. «Цивилизованный» - модернизация как распространение современной цивилизации. [7]

Каждый ученый рассматривает “модернизацию” по своему, но, проанализировав определения некоторых из них, можно получить определенное представление о её сущности. Итак, Ю.А. Саломатин считает, что «модернизация - это преобразование, качественный сдвиг при непременном сохранении связи традиций и инноваций определеннной преемственности». [6]

По мнению А.С. Тугаева «политическая модернизация - это процесс создания прочных и организованных институтов, способных эффективно решать наиболее важные для общества проблемы». [5] В результате можно полагать, что модернизация является неизбежным процессом в условиях перехода от одной системы к другой - совершенно новой и современной.

Сущность термина «модернизация» в настоящих условиях углубления рыночных отношений понимается как целостный теоретический аспект социально-экономического направления. В данном контексте основной целью является исследование научно обоснованных теорий по поводу обновления механизмов совершенствования системы, так и государства в целом, впоследствии свидетельством эффективного результата являются более высокие и

качественные показатели, характеризующие благосостояние населения. В основном социальные системы, которые решают все социально-экономические проблемы путём собственных сил и институциональных трансформаций системы социальной защиты населения, также посредством опыта зарубежных стран мира, который более соответствует национальным параметрам, могут быть подвержены социальной модернизации. Если государство занимается решением внутренних социальных проблем путём собственных интеллектуальных резервов, это принято назвать самомодернизацией. Но в случае, когда с целью решения проблем государство принимает за основу практику соответствующих зарубежных стран мира, это в основных литературных источниках по данному направлению называют догоняющей модернизацией. Кроме вышеперечисленных подходов к исследованию понятийно - категориального аппарата «модернизация» определена как первичная модернизация, являющаяся самосовершенствованием национальных резервов при помощи эволюционных действий. Поэтому вторичной модернизацией принято считать догоняющую модернизацию, при которой государство по необходимости и недостаточности внутренних резервов заимствует наиболее эффективные и более подходящие модели развитых Западных стран.

В этом аспекте хотелось бы отметить, что по поводу внутренних и внешних проблем следует группировать модернизацию на эндогенную, экзогенную и эндогенно-экзогенную.

- эндогенная модернизация - осуществляется посредством изначального развития ресурсов собственных средств. Данный опыт наблюдается в экономически развитых зарубежных странах. Аналогичные трансформации обычно принято называть эволюционной модернизацией, практикуемой в таких странах, как США, Канада и некоторых других европейских странах. При помощи подобной модернизации происходит полная модернизация всей системы, общества и государства. В связи с этим появляются новые группы населения, общества, секции, которые продвигают свои определенные цели, затем постепенно шаг за шагом, превратяться в одно большое движение и больше стремяться к получению политической власти. Таким образом, в результате, из экономической модернизации (или эволюции) неизбежно вырастает политическая. Среди всех вышеперечисленных типов модернизации - именно эволюционная модернизация считается малозатратной, в этом аспекте в общем можно отметить, что проведенные исследования свидетельствуют о многогранности, рациональности и эффективности. Но с целью стабильного и своевременного формирования и развития данного типа модернизации изначально базовая система должна быть устойчивой и сбалансированной с учётом всех сфер жизнедеятельности населения. Но следует иметь в виду, что действующие системы должны быть современными и отвечать новым инновационным требованиям, способствующим созданию нового продукта и его продвижению, закреплению в системе новых отношений. При этом, необходимо отметить, что аналогичные движения вперед должны иметь место в социально-демократическом обществе каждого государства. Поскольку без постоянного развития и движения произойдет застой общества, что обуславливает нарушения в общественной системе, в результате ожидаются наступление различных видов финансового, экономического и политического кризиса. Сферы общественной жизни - это единая система, результат функционирования одного зависит и влияет на другое;

- экзогенная модернизация - практически наблюдается в странах с малоразвитой рыночной экономикой, у которых нет необходимого потенциала и в результате, они используют модели и опыт других стран мира, с наиболее соответствующей экономикой. Теоретически данный тип модернизации предполагает заимствование и копирование других стран;

- эндогенно-экзогенная модернизация - более схожа с практикой таких стран, как Бразилия, Турция, Греция, Россия, Казахстан, которые проводят процесс модернизации посредством собственных ресурсов, источников и возможностей. Такой приоритет отдается экономически развитым странам мира. Аналогичным типом является догоняющая модернизация, которая базирована на собственном решении, но следует отметить, что в данном случае модернизация обойдётся очень дорого и будет менее эффективной, по сравнению с экзогенной модернизацией. Поскольку решать социально-экономические проблемы за счёт внутренних резервов, то это уменьшает внутреннее благосостояние страны и растрачивает средства государственного бюджета страны. Подобный степень расходов могут выдержать только самые развитые страны с устойчивой экономикой и внутренними природными полезными ископаемыми, т.е. природным богатством. В противном случае, стремление решать проблемы внутренними резервами может привести к нарушению системы и государства в целом. В итоге, для покрытия появившихся «финансовых дыр» государство будет вынуждено выискивать дополнительные финансовые ресурсы. Даже в случае нахождения источников покрытия, то за счёт определенных запланированных бюджетных средств, что приведёт к дисбалансу другой части экономики страны. Затем, в конечном итоге, государству, все - таки

придётся обратиться за помощью к зарубежным странам. Итак, государство будет находиться в плачевной ситуации, поскольку та сторона, которая по необходимости обращается к помощи, вынуждена согласиться на все условия, не думая о ноше возврата заимствованных финансовых средств. Другое дело, если у нуждающегося в модернизации есть нечто такое, например, большие деньги, что привлекательно для тех, кто обладает передовыми технологиями, опытом, знаниями и т.д., необходимыми модернизирующемуся. В этой ситуации жаждущий может чувствовать себя значительно увереннее, торговаться, ставить свои условия. Но если нет денег, а есть что-то другое, например, богатые природные ресурсы, большой рынок сбыта, привлекательные для обладателей передовыми вещами, то это также значительно упрощает и облегчает положение модернизирующейся системы. [3]

Итак, обобщая все вышеприведенные группировки можно отметить, что они схожи друг с другом и, на наш взгляд, исследованные типы модернизации можно систематизировать и объединить в следующее:

- Внутренняя модернизация – самомодернизация, то есть эндогенная модернизация;
- Внешняя модернизация – догоняющая, то есть экзогенная модернизация;
- Смешанная (комбинированная) модернизация - эндогенно-экзогенная модернизация.

Исследуя вопросы модернизации в системе социальной защиты населения, в основном следует говорить о модернизации социальной политики. В этом контексте модернизация рассматривается как трансформация модели социальной политики с учётом внедрения следующих элементов:

- поддержка частного сектора социальной сферы посредством аутсорсинга социальной защиты населения;
- создание и расширение рынка негосударственных пенсионных фондов;
- поддержка и развитие многосубъектности социальной политики.

По нашим наблюдениям, опыт последних лет показывает, в Таджикистане постепенно меняется стереотип того, что социальной защитой должно заниматься только государство и его соответствующие органы. Как показывает практика, системой социальной защиты Таджикистана постепенно, шаг за шагом, формируется многосубъектная социальная политика в стране. В итоге, в процесс социальной защиты населения вовлекаются также негосударственные организации, в качестве предпринимателей, частных лиц, общественных объединений и другие субъекты, которые реализуют собственные социальные права или обеспечивают социальную помощь нуждающимся и уязвимым слоям населения за счёт собственных средств.

Итак, многосубъектность социальной политики определяет грань социальной ответственности между субъектами по социальной направленности. В данном аспекте сущность модернизации социальной политики раскрывается в соотношениии следующих показателей: социальная ответственность между субъектами, привлечение сектора предпринимательства и бизнеса, также индивида.

Кроме того, хотелось бы отметить, что поскольку в Таджикистане к категории «бедных», нуждающихся в защите, относится не только уязвимая группа населения, то в социальной политике необходимо учесть также вполне трудоспособное, экономически активное население. Социальная поддержка трудоспособных лиц не только в случае безработицы, а также по обеспечению достаточной оплаты труда, сопоставимой с потребительской корзиной. В таком контексте при разработке модернизованной социальной политики должна быть увязка с политикой зарплаты и доходами населения (рис.1).

Рис. 1. Этапы модернизации социальной защиты в Республике Таджикистан в условиях рыночной экономики

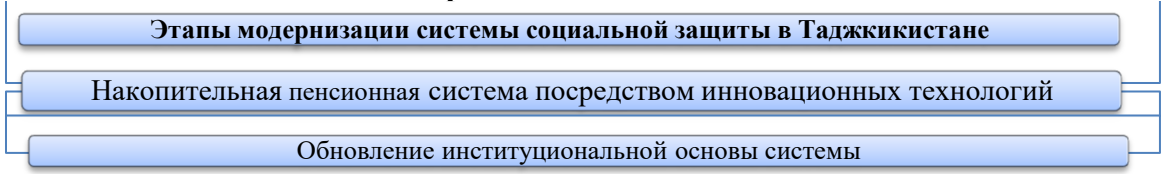

Итак, можно сказать, что система социальной защиты населения в Таджикистане уже подверглась начальной стадии модернизации и видны только первые шаги модернизации.

Начальный этап модернизации системы социальной защиты в Таджикистане начался в связи с переходом на накопительную систему пенсионного обеспечения и её предоставление через пластиковые карточки, что являлось требованием времени. Следующий этап начался в связи с редакциями Закона Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» в редакции от 12 января 2010 года, вступившего в силу с 1 января 2013 года. [2]

Особенно корректировка статьи 22 «Исчисление страховой части страховой пенсии по возрасту», пункта 4 вышеупомянутого закона введенного в действие с 1 января 2017 года, содействовала трансформации системы пенсионного обеспечения. Кроме того, Постановление Правительства Республики Таджикистан «О порядке индексации пенсий и условного пенсионного капитала» внесло свой вклад в процесс модернизации.

Необходимо отметить, что со стороны государства приняты соответствующие меры, содействовавшие процессу модернизации, в частности, Постановления Правительства Республики Таджикистан: «О порядке ведения Единого государственного реестра пенсионеров» (от 21.11.2016г., №480); «О порядке индексации пенсий и условного пенсионного капитала» (от 25.09.2015г., №588); «О правилах конвертации (преобразования) пенсионных прав застрахованных лиц в условный пенсионный капитал» (от 29.08.2015г., №551); «О размере и порядке расходования средств государственного социального страхования на санаторно-курортное лечение, организацию отдыха работников и членов их семей и оздоровительно-профилактические мероприятия» (от 25.01.2017г., №34) и т.д.

В контексте вышеизложенного для логического завершения процесса модернизации появляется необходимость в дополнительном её подкреплении при помощи принятия срочных мер по корректировке упущений в нормативно правовых актах системы социальной защиты населения. Также вполне целесообразно принять меры по поддержанию государственно-частного партнёрства, путём создания негосударственных пенсионных фондов, благотворительных фондов и т.д.

Итак, в целом, конечной целью проведения модернизации является повышение уровня жизни населения Таджикистана и обеспечение достойной жизнедеятельности человечества в удобных, приемлемых социальных условиях. Поскольку каждый человек должен чувствовать себя достойным индивидом, ощущал внимание и уважение государственных секторов страны, т.е. модернизация проводится для улучшения благосостояния, совершенствования и развития человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин В.Ф. Англо-русско-английский словарь по экономике и финансам / В.Ф. Аникин. [Электронный ресурс]. Polyglossym. Режим доступа: https: //www. etc. ru. dict. anikin, свободный. (дата обращения: 16.09.2017)
2. Закон Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» в редакции от 18.03.2015г., №1200.
3. Кравченко А.И. Социология: Учебник для вузов / А.И. Кравченко. – 2-е изд., перераб. и доп. -М.: Академический Проект, 2001. -С. 63-64.
4. Постановление Президента Республики Таджикистан «О порядке индексации пенсий и условного пенсионного капитала» от 25.09.2015г., №588.
5. Политология в схемах и комментариях: Учебное пособие / под ред. А.С Тугаева, А.Е. Хренова. -СПб.: Питер, 2005. -214 с.
6. Саломатин Ю.А. Концепция модернизации в современном обществознании / А.В. Малько, А.Ю. Саломатин // Модернизация права: зарубежный и отечественный опыт. Сб. науч. статей. -Пенза, 2004. -С.24-25.
7. [Электронный ресурс]. http: //www.geogr.msu.ru. (дата обращения 18.08.2016)

АППАРАТИ КОНСЕПТУАЛИИ МОДЕРНИЗАТСИЯИ ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ

Дар мақолаи мазкур консепсияҳои иқтисодии модернизатсияи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ таҳлил карда шудааст. Дар ҷараёни омӯзиши масъалаҳои модернизатсия намудҳои он аз нуқтаи назари баъзе олимон тадқиқ карда шудаанд. Аз он ҷумла, ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии гурӯҳбандиҳои гуногуни муаллифони хориҷии таҳқиқшуда оварда шудаанд. Рӯйихати асосҳо оид ба зарурияти модернизатсияи низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолии Тоҷикистон ошкор карда шудаанд. Дар мақола марҳилаҳои таъсисёбии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолии Тоҷикистон дида баромда шудаанд, дар ин мақом консепсияи модернизатсияи ҳифзи иҷтимоӣ дар шароити ислоҳот аз худ карда шудааст. Дар маҷмӯъ, зарурияти модернизатсияи низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ асоснок карда шудааст. Дар асоси таҳлили гуногунии модернизатсия элементҳое ошкор карда шудаанд, ки ба низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ мутобиқ омада, модернизатсияи иҷтимоиро низ дар бар мегирад. Инак, дар натиҷаи тадқиқот гурӯҳбандии муаллифии модернизатсияи низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ пешниҳод карда шудааст. Дар ҷанбаи мазкур дар натиҷаи азхудкунии хусусиятҳои ҳар як намуди модернизатсия гурӯҳбандии он тибқи низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ба вуҷуд оварда шудааст. Инак, модернизатсияи дохилӣ, беруна ва омехта пешниҳод карда шудааст. Мақсади гузаронидани модернизатсия, дар маҷмӯъ, мафҳуми он муайян карда шуда, фарқияти он аз такомул муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: модернизатсия**,** аппарати консептуалӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, модернизатсияи экзогенӣ, модернизатсияи эндогенӣ, модернизатсияи омехта.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АППАРАТ МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

В данной статье проанализированы экономические концепции модернизации социальной защиты населения. В процессе изучения вопросов модернизации исследованы её виды, с точки зрения некоторых ученых, занимающихся данным направлением. Также приведены положительные и отрицательные стороны изученных группировок различных зарубежных авторов. Выявлен перечень обоснований по необходимости модернизации системы социальной защиты населения в Таджикистане. В статье рассмотрены этапы формирования системы социальной защиты населения Таджикистана, в этом контексте изучена концепция модернизации социальной защиты в условиях её реформирования. В итоге, обоснована необходимость модернизации системы социальной защиты населения в условиях её реформирования. На основании анализа разновидностей модернизации выявлены

элементы, соответствующие системе социальной защиты населения, которая включает также социальную модернизацию. Итак, в результате исследования предложена авторская группировка модернизации соответствующей системы социальной защиты населения. В данном аспекте, изучены особенности каждого из видов модернизации, сгруппированы по направлению системы социальной защиты населения. Итак, предлагается внутренняя, внешняя и смешанная модернизация. Выявлена цель проведения модернизации в целом, также определена сущность модернизации и её отличия от совершенствования.

Ключевые слова: модернизация, концептуальный аппарат, социальная защита населения, экзогенная модернизация, эндогенная модернизация, смешанная модернизация.

THE CONCEPTUAL INSTRUMENT OF MODERNIZATION OF SOCIAL PROTECTION

In this article analyses an economic conceptions of modernization of social protection of population. In the process of study the problems of modernization, researched its kinds by the point view of some foreign authors, which study on this direction. Also brought positive and negative sides studied differences of foreign authors. Defined the list of arguments about the necessarily of modernization of social protection system in Tajikistan. In article considered the stages of social protection system formation in Tajikistan, in this context studied the conceptions of modernization of social protection in the reformation condition. Research the conceptual instruments of social protection in market condition of Tajikistan. At the end defined the necessary of the modernization of social protection system in the reformation condition of Tajikistan. On the base of different kinds of modernization noted the elements in according with social protection system, includes the social modernization. The meaning of modernization it's following and reply to the modern condition of reformation of the country. The essence of modernization more wider and deeper than improvement. So, in the result of research work, offered authors kinds of modernization of social protection system. Also offered internal, external and mix modernization. Defined the aim of modernization, noted the essence and differences of modernization from improvement. It's impossible to imagine new economic system and reformations without modernization. But improvement it's development of old system by different forms of modern innovations.

Key words: modernization, conceptual instrument, social security, echogenic modernization, endogenic modernization and mix modernization.

Сведения об авторе: ***Абдурахманова Мукадамхон Зокирхоновна –*** Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат экономических наук, старший преподаватель. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, И.Сомони 169. E-mail: **mukaddam81@gmail.com.** Тел: **927-65-19-81**

Information about the author: ***Abdurakhmanova Mukadamkhon Zokirkhonovna*** - Institute of Economics and Trade of Tajik State University of Commerce, candidate of economic sciences, senior lecturer. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni 169. E-mail: **mukaddam81@gmail.com**. Phone: **(+992) 927-65-19-81**

УДК 332 122 (575.3)

ОЦЕНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА: СОСТОЯНИЕ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Махмудов А.С.
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Основным финансовым ресурсом региона является местный бюджет Согдийской области, источниками формирования которого являются подоходный налог, налог с прибыли, налог на добавленную стоимость, акцизы, налог с недропользования, налог с пользователей автомобильных дорог, доходы специальной системы налогообложения, налог с транспортных средств, налог с недвижимого имущества, государственная пошлина и другие местные выплаты (рис. 1).

Рисунок 1. Доля поступлений в местный бюджет Согдийской области в разрезе источников

Доходная часть местного бюджета Согдийской области в 2017 году составила 1607805,6 тыс. сом. при утвержденном бюджете 1545881,3 тыс. сом. Фактическое исполнение бюджета превысило утвержденный бюджет на 4%. Одним из основных источников поступлений в местный бюджет является налог на прибыль с юридических лиц-25%. Выплаты по налогу на прибыль в 2017 году составили 405623,0 тыс. сом. что больше утвержденного плана на 8%. Вторым значительным источником поступлений в бюджет является налог с недропользователей, или 19%, что в сумме составляет 307513,0 тыс. сом.

Расходная часть бюджета области имеет социальный характер, так как основную часть составляют расходы на образование, здравоохранение, культуру и социальную защиту населения.

В 2017 году доля социального сектора (образования, здравоохранения, культуры и социальной защиты населения) в статье расходов бюджета составила 68,5 % или 1075899 тыс. сом, в том числе, были израсходованы на образование 67% и на здравоохранение 33% бюджетных средств. Увеличение расходов на сектор образования связано с переходом общеобразовательных школ на подушевое финансирование.

Кредитные вложения в экономику региона являются одним из источников финансовых ресурсов (рис. 2).

Рисунок 2. Динамика кредитных вложений в экономику Согдийской области

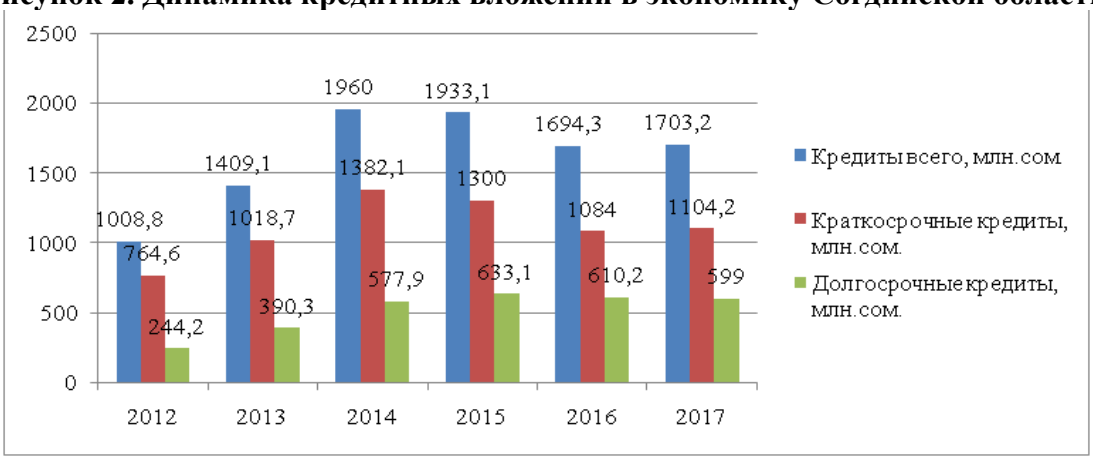

За период с 2012 по 2017 годы кредитные вложения в экономику области выросли на 69% или на 694, 4мон.сом. Краткосрочные кредитные вложения в 2017 году составили 1104,2 млн. сом. что на 44% больше, чем в 2012 году. Значительно возросли долгосрочные кредитные вложения в 2, 5 раза, что положительно влияет на развитие экономики области. Если сравнивать 2014 и 2015 гг., то в 2016 году произошел спад кредитных вложений в экономику, однако в 2017 году произошло незначительное на 0,5%, но увеличение кредитных вложений.

Инвестиционный потенциал характеризует созданные условия для инвестирования, как для иностранных инвесторов, так для местных, другими словами, созданная инвестиционная среда привлекательна для вложений.

В Республики Таджикистан формируется институциональная среда для роста привлекательности иностранного капитала. В Налоговом кодексе Республики Таджикистан установлены преференции для иностранных инвестиций, в частности, освобождение от налога на прибыль на определенный срок в зависимости от размера инвестиций в производство новых товаров или освобождение от налога на недвижимость, если инвестиции направлены на полный цикл переработки хлопка-волокна.

За последние годы поступление иностранных инвестиций в экономику Согдийской области значительно увеличилось (таб. 1). Так общий объем иностранных инвестиций в период с 2011 по 2017 годы увеличился в 5 раз и в 2017 году составил 272,7 млн. дол. США. В разрезе стран значительно возросло поступление инвестиций из стран дальнего зарубежья, их объем составляет 99,5% от общего поступления. Основной страной - партнером из стран дальнего зарубежья является Китай, который в 2017 году вложил в экономику области около 192,1 млн. дол. США. Крупные вложения в развитие региона осуществили Люксембург- 27,4 млн. дол. США и Кипр -3,9 млн. дол. США.

Инвестиции от стран - партнеров СНГ сократились и составили в 2017 году 1,54 млн. дол. США или 20% от значений 2012 года.

Основным партнером по инвестициям из стран СНГ в 2017 году был Казахстан, инвестиции которого составили 0,699 млн. сом.

Таблица 1. Динамика иностранных инвестиций в экономику Согдийской области (млн. дол. США)

Страны / инвестиции	2011			2016				2017			Темп роста, в разах
	I*	III	IV	I	II	III	IV	I	II	IV	
Всего,	33,1	23,0	56,1	170,8	41,1	0,047	211	198,9	73,8	272,7	5
В том числе: - страны СНГ	7,0	0,4	7,4	5,6	0,746	-	6,346	0,77	0,77	1,54	0,2
-страны дальнего зарубежья	26,1	22,6	48,7	164,4	40,3	0,047	204,7	198,2	73,1	271,3	6

Примечание: I-прямые инвестиции, II–прочие инвестиции, III- портфельные инвестиции, IV- общие инвестиции
Рассчитано автором, источник: Статистический ежегодник Согдийской области, Худжанд, 2018-С.349

По структуре иностранные инвестиции представлены прямыми, портфельными и прочими инвестициями. Основную долю составляют прямые инвестиции. В 2017 году прямые инвестиции возросли почти в 6 раз по сравнению с 2012 годом.

В разрезе отраслей экономики Согдийской области прямые вложения произведены в добычу и обогащение свинцово-цинковой руды (175,1 млн. дол. США), в производство цемента (16,7 млн. дол. США), в подготовку текстильного волокна (3,9 млн. дол. США) и др.

Таким образом, созданная инвестиционная среда способствует привлечению иностранных инвестиций в экономику Согдийской области.

Инновационный потенциал связан с расходами государства на развитие науки, выполненными научно-техническими работами и числом интеллектуальных ресурсов, задействованных в этой сфере.

В Согдийской области число функционирующих научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технические работы за период с 2012 года по 2017 годы не изменилось и таких учреждений в регионе 5 единиц.

Другие показатели, характеризующие научный потенциал, как основу инновационного, имеют динамическое развитие (таб. 2).

Таблица 2. Динамика развития научно-технической деятельности в Согдийской области

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Темп роста 2017 к 2012 гг., в разах
Расходы из гос. бюджета. тыс. сом	482,1	677,2	964,2	1086,2	4927,7	4831,9	10
Численность работников научно-технической деятельности, чел.	154	137	102	159	172	198	1,3
Выполнено научно-исследовательских работ, тыс. сом.	482,1	677,2	964,2	1834,2	4927,7	4831,9	10
Выполнено работ на одного работника научно-технической деятельности, тыс. сом/ чел.	3,1	5	9,5	11,5	28,6	24,4	8

Рассчитано автором, источник: Статистический ежегодник Согдийской области, Худжанд, 2018-С.62-63

Данные таблицы 2 показывают, что начиная с 2016 года резко увеличились поступления из государственного бюджета на развитие научно-технических работ. В 2017 году расходы государственного бюджета составили 4831,9 тыс. сом, что в 10 раз больше, чем в 2012 году. Выделенные денежные средства полностью были израсходованы на выполнение научно-технических работ, в связи, с чем их объем так же вырос в 10 раз.

За этот же период увеличилось число работников научно-технической деятельности на 30%, если в 2012 году число работников составляло 154 человека, то в 2017 году их число выросло до 198 человек. Значительно или в 8 раз увеличилась производительность труда работников научно-технической деятельности. В 2017 году на одного работника научно-технической деятельности приходилось 24,4 тыс. сом. выполненных работ, а в 2012 году 3,1 тыс. сом. Темп роста производительности труда выше, чем темп роста количества работников, что свидетельствует об интенсивном характере выполнения работ.

Индексы инновационного потенциала (ИП) Согдийской области показаны в таблице 3. Значения структурного элемента ИП1 (соотношение выполненных научно-исследовательских работ к числу занятых научной деятельностью) в период с 2012 по 2017 годы изменяются в сторону повышения. Так в 2012 году ИП1 был равен 0,27 от средних значений по республике, то в 2017 году индекс вырос до 1,3, что позволяет говорить о повышении эффективности выполнения научно-исследовательских в Согдийской области.

Таблица 3. Индексы инновационного потенциала Согдийской области

Элементы	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ИП1(соотношение выполненных научно-исследовательских работ к числу занятых научной деятельностью)	0,27	0,35	0,65	0,81	1,9	1,3
ИП2(расходы из государственного бюджета на науку на душу населения)	0,04	0,05	0,06	0,07	0,3	0,3
ИП3(число функционирующих научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технические работы)	0,08	0,08	0,06	0,09	0,08	0,09

Рассчитано автором.

Расходы из государственного бюджета на науку на душу населения (ИП2) по отношению к средним показателям по республике имеют тенденцию роста с 0,04 в 2012 году до 0,3 в 2017 году, что положительно характеризует инновационный потенциал Согдийской области.

Число функционирующих научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технические работы (ИП3) в период с 2012 года по 2017 годы изменилось с 0,08 до 0,09. На территории Согдийской области в 2012 году функционировали 5 научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технические работы, в 2017 году таких учреждений стало 7 единиц, тем самым инновационный потенциал наращивается.

Интегральный индекс инновационного потенциала показан на рисунке 3. Расчеты, отраженные на диаграмме 3, показывают, что инновационный потенциал Согдийской области в период с 2012 по 2017 годы находится в динамике. В 2012 году значение интегрального индекса составляло 0,13. Значительное увеличение величины интегрального индекса инновационного потенциала произошло в 2016 году, где он равняется 0, 76 и в 2017 году-0,56.

Рисунок 3. Интегральный индекс инновационного потенциала Согдийской области

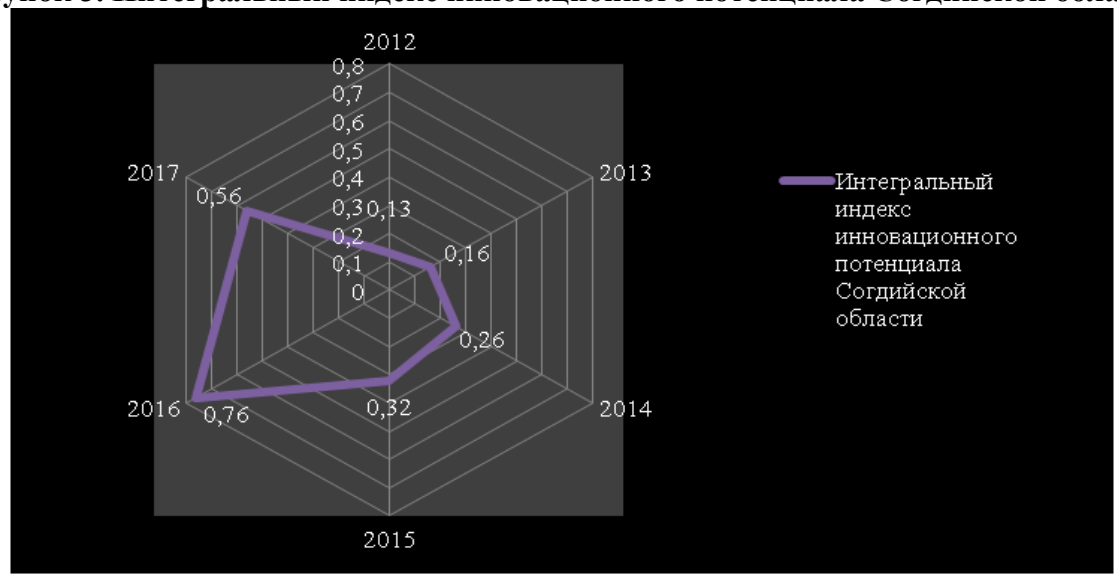

Полученные расчеты показывают, что органами государственной власти оказывается внимание на развитие научно-технической деятельности. Тому доказательством являются заложенные в Программе социально-экономического развития Согдийской области на 2016-2020 годы, следующие мероприятия:

• совершенствование материально-технической базы научно-исследовательских учреждений области (НИУ «Зироаткори», НИУ «Богпарвар», НИУ «Чорводори»);

• организация централизованной информационной базы о видах растений, племенных животных и птиц для селекционных мероприятий и улучшения племенных качеств;

• организация селекционных станций семян картофеля в районе Девештич, семян пшеницы и помидора в городе Исфара и саженцев в городах Исфара, Канибадам и Пенджикент.

ЛИТЕРАТУРҒ

1. Илларионова, Е.А. Экономический потенциал региона: содержание, оценка, предпосылки сбалансированного развития [Текст]: автореф. дис.... канд. экон. наук / Е.А. Илларионова. – Курск, 2015. – 26с.
2. Легостаева, С.А. Актуальные проблемы оценки инновационного потенциала предприятий [Текст] / С.А. Легостаева, Ю.Ф. Новаченко // Известия юго-западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. – 2014. – № 6(57) – С. 93-97.
3. Ломовцева, О.А. Совокупный ресурсный потенциал региона: методология определения и измерения [Электронный ресурс] / О.А. Ломовцева // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2012. – №1-1 (120)-С.34–39.

4. Статистический ежегодник Согдийской области, Худжанд, 2018-С.349
5. Чернова, О.А. Региональная финансовая политика в отражении процессов модернизации региональной экономики [Текст] / О.А. Чернова // Региональная экономика. Юг России. – 2013. – №2(2). – С.195-202.

БАҲОГУЗОРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚА: ВАЗЪ ВА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОК

Дар мақола мазмуни иқтидори иқтисодии минтақа ва қисматҳои сохтории он муайян карда шудаанд . Масоили таъминоти захиравии рушди тамоили инноватсионӣ – иҷтимоӣ доштаи минтақа баррасӣ гардидааст. Барои баҳогузории иқтидори захиравӣ системаи индикаторҳо пешниҳод мегардад, ки ҳар як намуди захираро тавсиф менамоянд. Методи баҳогузории миқдории таркиботи захиравӣ ва иқтидори захиравӣ пешниҳод мегардад, ки имконият фароҳам меорад то сатҳи рушди он муайян карда шавад. Масъалаи истифодаи муносибати методӣ нисбати баҳогузории иқтидори захиравӣ баррасӣ гардида, аҳамиятнокии таҳқиқи иқтидори захиравии минтақа қайд гардидааст. Чунин ақидаронӣ шудааст, ки таҳлили сохтори МДМ имконият медиҳад то соҳаҳои иқтисодие махсус қайд карда шаванд, ки дар рушди минтақа саҳми калон доранд ва аз ин рӯ дар рафти таҳлили сохтор соҳаҳои аниқ муайян карда шудаанд, ки дар ҳаҷми умумии даромад ҳиссаи калон доранд.

Калидвожаҳо: иқтидори захиравӣ, баҳогузорӣ, методика, инвеститсия, иқтидори инноватсионӣ-инвеститсионӣ, иқтидори зеҳнӣ.

ОЦЕНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА: СОСТОЯНИЕ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ

В статье раскрыто содержание экономического потенциала региона и его структурных элементов. Рассматривается проблема ресурсного обеспечения инновационного социально ориентированного развития региона. Для оценки ресурсного потенциала предлагается система индикаторов, характеризующих каждый вид ресурсов. Предлагается метод количественной оценки ресурсных составляющих и ресурсного потенциала, позволяющий определить уровень его развития. Рассмотрен вопрос об использовании методического подхода к оценке ресурсного потенциала и отмечена значимость исследования ресурсного потенциала региона. Изложено мнение, что анализ структуры ВРП позволит выделить сферы экономики, которые вносят наибольший вклад в развитие региона. Структура бюджета подробно отражает отрасли экономики региона, поэтому в ходе анализа структуры выделяются конкретные отрасли, имеющие высокую долю в совокупном объеме дохода.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, оценка, методика, инвестиция, инновационно-инвестиционный потенциал, интеллектуальный потенциал.

ASSESSMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL OF THE ECONOMY OF THE REGION: STATE AND PRIORITY DIRECTIONS

The article reveals the content of the economic potential of the region and its structural elements. The problem of resource support of innovative socially oriented development of the region is considered. To assess the resource potential, a system of indicators characterizing each type of resource is proposed. A method for the quantitative assessment of resource components and resource potential is proposed, which allows to determine the level of its development. The question of using a methodological approach to assessing the resource potential is considered and the significance of the study of the resource potential of the region is noted. The opinion is expressed that the analysis of the structure of the GRP will highlight the areas of the economy that make the greatest contribution to the development of the region. The budget structure reflects in detail the sectors of the region's economy, therefore, during the analysis of the structure, specific sectors are identified that have a high share in total income.

Key words: resource potential, assessmentinvestment, innovative investment potential, intellectual potential

Сведения об авторе: ***Махмудов Абдурахмон Субхониддинович*** - Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, г. Худжанд, старший преподаватель кафедры информационно-вычислительных систем. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1. Телефон: **85007791.** E-mail: **abdurahmon.1991@mail.ru**

Information about the author: ***Makhmudov Abdurakhmon Subkhoniddinovich*** - Tajik State University of Law, Business and Politics, Khujand, Senior Lecturer, Department of Information and Computing Systems. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Microdistrict, Building 1. Phone: **85007791**. E-mail: **abdurahmon.1991@mail.ru**

УДК 330.34

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джабборов Ф.А., Ширинова Г.С.
Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана

Обеспечение устойчивого экономического развития в стране не может быть достигнуто без обеспечения достойной жизни и соблюдения прав всего населения страны. Важно заметить, что данную стратегическую цель можно достигнуть путём достижения вышеуказанных стратегических целей развития Республики Таджикистан на ближайшие 15 лет. В целях обеспечения устойчивого экономического развития страны особую важность приобретает формирование обоснованной стратегии развития реального сектора экономики страны, отражающей качественно новое состояние корпоративной культуры и публичного сознания в совокупности и гарантирующей использование эффективных превентивных мер в ответ на вызовы глобализации.

На наш взгляд, разработка и осуществление данных задач в реальном секторе национальной экономики формирует материальные основы для диверсификации промышленного производства и расширения экспортных возможностей, а также способствует повышению качества услуг жителям страны. При этом, следует подчеркнуть, что развитие реального сектора экономики предполагает рациональное использование национального богатства, представленного человеческим, природным и физическим капиталом, а также расширение инновационной активности во всех секторах национальной экономики. В настоящее время экономика Республики Таджикистан является аграрно-индустриальной и ее основу составляет сельское хозяйство: хлопководство, растениеводство, животноводство, а также промышленность, машиностроение, производство алюминия, минеральных удобрений, текстильная и легкая промышленность, энергетика и производство товаров народного потребления.

Необходимо отметить, что интенсивно изменяющаяся геополитическая, геоэкономическая и технологическая картина современного мирового хозяйства ставит перед Таджикистаном задачу превентивного и устойчивого экономического развития и мер по обеспечению национальной безопасности. Следовательно, в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года отмечается, что «в перспективе цели внешней политики должны быть направлены на создание благоприятных внешних условий развития, укрепление устоев государственности, защиту прав и свобод, интересов и достоинств граждан страны за рубежом, укрепление позиций государства на международной арене. В свою очередь, внутренняя политика должна быть направлена на снижение уязвимости экономики страны от потенциальных внешних угроз, поиск и разработку эффективных механизмов и внутренних источников устойчивого экономического развития, обеспечение стабильного экономического роста, продуктивную занятость, устойчивый доступ к энергоресурсам и благоприятную предпринимательскую среду» [3,с.10].

Исходя из этого, развитие институциональных механизмов в направлении повышения отечественного производства, его диверсификации и обеспечение национальной экономики будут способствовать переходу экономики страны от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной. В 2018 году ВВП Республики Таджикистан составил 68,8 млрд. сомони, а его рост достиг 7,3%, что, по сравнению с предыдущим годом, больше на 0,2%.

Таблица 1. Макроэкономические показатели Республики Таджикистан за 2009-2017 гг.

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП в текущих ценах, млрд сомони	30,1	36,2	40,5	45,6	48,4	54,5	61,1	68,8
Темп развития, %	107,4	107,5	107,4	106,7	106,0	106,9	107,1	107,3
Объём производства промышленной продукции, млрд. сомони	7,9	9,5	9,9	10,5	12,2	15,1	20,0	23,9
Темп развития, %	105,7	110,8	103,8	105,0	111,3	116,0	121,3	110,6
Объём производства сельхозпродукции, млрд. сомони	14,9	16,5	16,8	21,0	21,6	22,2	26,1	26,3
Темп развития, %	107,9	110,4	107,6	104,5	103,2	105,2	106,8	104,0

Источник: Официальный сайт Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан [http://www.stat.tj/]; Официальный сайт Межгосударственного статистического комитета СНГ [http://www.cisstat.org/]

Как показывают результаты анализа, развитию экономики страны за этот период способствовали увеличение промышленного производства 21,3%, сельскохозяйственной продукции 6,8%. Рост в основном был обусловлен увеличением объема чистого экспорта, под воздействием внешнего спроса на минеральные ресурсы Таджикистана, общим улучшением условий торговли и начальным подъемом в частном потреблении, поскольку объем денежных переводов вырос более чем на 18,4 процента в годовом исчислении.

За этот период в результате реализации антиинфляционной политики Национального банка Таджикистана, в том числе использования эффективных денежно-кредитных механизмов, а также стабилизации валютного рынка страны, уровень инфляции составил 6,7%. Необходимо подчеркнуть, что уровень инфляции в 2017 году сложился в рамках целевых показателей, поскольку за этот период ее уровень был предусмотрен в пределах 7,0%. Согласно последнему рейтингу группы Всемирного банка "Ведение бизнеса" (Doing business), Республика Таджикистан улучшила свою позицию на 5 пунктов и занимает пока 123-е место.

Причем Республика Таджикистан входит в число 10 стран по прогрессу и улучшению инвестиционного климата. В сложившейся ситуации задача обеспечения роста инвестиций в реальный сектор экономики, новые технологии, оборудование является одной из актуальных.

Внешнеторговая деятельность Республики Таджикистан в настоящее время развивается под воздействием факторов, которые определяют общее развитие мировой экономики, а также в рамках реализации принятой в стране Государственной программы содействия экспорту и

импортозамещения на 2016-2020 годы, направленной на диверсификацию и наращивание экспорта и сокращение объемов импорта за счет производства собственной продукции взамен импортируемой.

Диаграмма 1. Позиция Республики Таджикистан в рейтинге «Ведение бизнеса» [3]

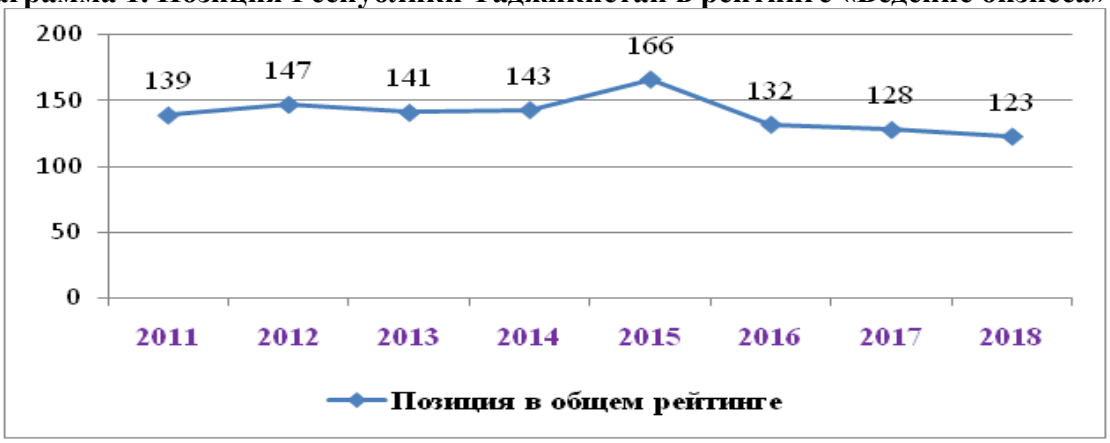

Объем экспорта Таджикистана в 2017 году снизился на 11,6%, по сравнению с 2017 годом. Объем импорта за тот же период увеличился на 13,5%. Общий объем торгового оборота составил $4 млрд 224,3 млн.

Диаграмма 2. Объем внешнеторгового оборота Республики Таджикистан за 2012-2018 гг.

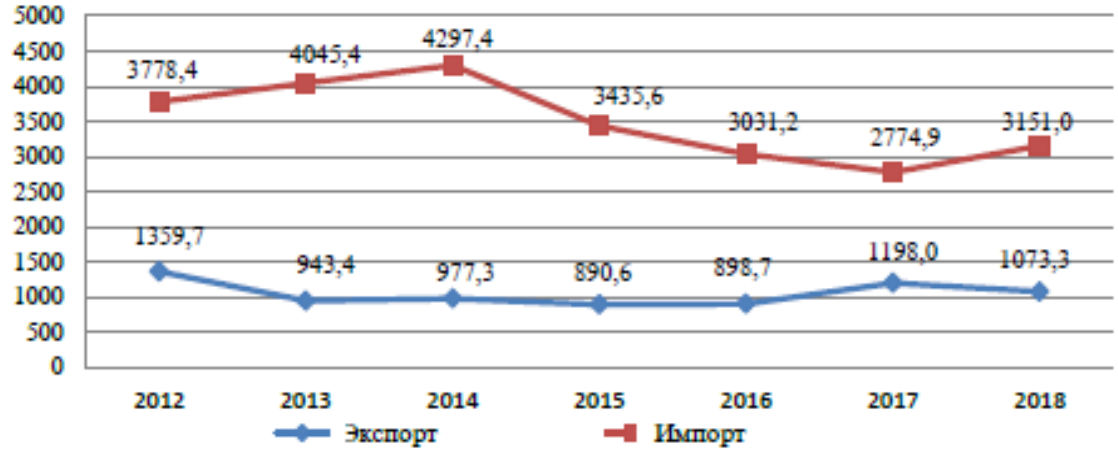

Источник: https://eadaily.com/ru/news/2019/01/17/v-tadzhikistane-eksport-za-2017-god-vyros-na-333

На наш взгляд, расширение экспортного потенциала и диверсификация товарной структуры экспорта, организация экспортоориентированного и импортозамещающего производства могут способствовать решению дефицита торгового баланса, содействовать стабильному поступлению твердой валюты, вырученной за счет экспорта, а также сократить внешние заимствования страны. Это позволит обеспечить приемлемый уровень экономической безопасности Республики Таджикистан.

В настоящее время республика имеет торговое и экономическое сотрудничество со 120 странами мира. В результате расширения круга сотрудничества за годы государственной независимости внешняя торговля страны значительно увеличилась.

Таким образом, если в 1991 году внешнеторговый оборот составлял 131,1 млн долларов США, в 2018 году этот показатель достиг $4 млрд 224,3 млн, что больше на 30,3 раз.

В современных условиях, когда в результате политических и экономических кризисов обостряется конкуренция на мировых рынках, Правительством Таджикистана предпринимаются попытки в среднесрочный период направить экспортную стратегию страны на решение вопросов повышения конкурентоспособности товаров и услуг на внутренних и внешних рынках, улучшения их качества, в соответствии с нормами и стандартами ВТО, Евразийского экономического союза и других потенциальных рынков продажи, совершенствования операций по упаковке и маркировке, введения инновации в производстве, предназначенном для экспорта и импортозамещения, организации логистических услуг, инфраструктуры транспорта и развития менеджмента качества.

На наш взгляд, в Республике Таджикистан на перспективу можно организовать производство следующих импортозамещающих продукций промышленности страны: из 658

млрд. кВт/ч гидроэнергетического потенциала Центрально-Азиатских стран, 80% ресурсов приходится на Республику Таджикистан, которая по абсолютным запасам потенциальных гидроресурсов занимает второе место среди стран СНГ (после Российской Федерации), а в мировом масштабе - восьмое место. По фактической же выработке гидроэлектроэнергии - 85 место в мире. Химическая промышленность имеет в своем расположении огромные сырьевые ресурсы. По богатству и разнообразию полезных ископаемых страна занимает одно из ведущих мест в Центральной Азии. Поэтому импортозамещающими продуктами данной отрасли могут выступать синтетические волокна и нити, хлор, дезинфицирующие и моющие средства, соляная кислота, товары бытовой химии и прочее.

Кроме того, в качестве импортозамещения пищевых продуктов в Республике Таджикистан могут выступать практически все продукты растительного происхождения и готовые пищевые продукты. Республика Таджикистан обладает значительными запасами природных ресурсов. По запасам гидроэнергоресурсов она занимает второе место в СНГ (после России) и восьмое место в мире. Более 60% рек региона берут свое начало в таджикских горах. Страна активно развивает гидроэнергетику: за последние годы в республике построено несколько новых гидроэлектростанций общей мощностью около 1 тыс. МВт, это - Сангтудинская ГЭС-1, Сангтудинская ГЭС-2, «Памир-1», более 100 малых ГЭС, душанбинская ТЭЦ-2, продолжаются работы по достройке Рогунской ГЭС. После реализации проекта CASA-1000, старт которому дан в 2016 году, планируется существенное увеличение объемов экспорта электроэнергии в Афганистан, а также будут осуществляться ее поставки в Пакистан.

Исходя из принятых в стране государственных программ, Таджикистан в дальнейшем будет развиваться в направлении промышленно-аграрной страны, поэтому в ближайшем будущем заметно увеличится потребность в специалистах высокого уровня по техническим и технологическим профессиям. Должны получить развитие горнодобывающая отрасль, энергетика, транспорт, телекоммуникационная отрасль, пищевая отрасль, туризм, а также финансовый сектор.Это приведет к массовому созданию новых высокопроизводительных рабочих мест и к опережающему росту формальной занятости и регистрируемого сектора экономики.На наш взгляд, для решения задачи обеспечения экономического развития Республики Таджикистан и поддержания макроэкономических показателей на стабильном уровне необходимо разработать процедуру поэтапной реализации стратегических приоритетов экономического развития страны.

По нашему мнению, решение вышеуказанных задач и применение мирового опыта может сформировать благоприятные условия для обеспечения устойчивого экономического развития Республики Таджикистан в условиях глобализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кадыров Д.Б. Государственное регулирование экономического развития Республики Таджикистан: стратегические приоритеты / Д.Б. Кадыров, Ф.А. Джабборов // Оценка регулирующего воздействия: стратегическое партнерство органов власти, бизнеса и НКО: сб. науч. тр. Междунар. молодежн. науч.-практ. конф. (Екатеринбург, 18–20 апреля 2018 г.) / [отв. за вып.: Я.П. Силин, Е.Б. Дворядкина]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. гос. экон. ун-т. -Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2018. -С.13.
2. Исследование Всемирного банка: Ведение бизнеса за 2011-2018 гг. [Электронный ресурс]// Центр гуманитарных технологий. - URL: http://gtmarket.ru/news/state /2010/11/05/2720
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года. -Душанбе, 2016. -С. 12.
4. Официальный сайт Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] [http://www.stat.tj].
5. Официальный сайт Межгосударственного статистического комитета СНГ. [Электронный ресурс]. [http://www.cisstat.org]
6. [Электронный ресурс]. https://eadaily.com/ru/news/2018/01/17/v-tadzhikistane-eksport-za-2017-god-vyros-na-333
7. [Электронный ресурс]. https://eadaily.com/ru/news/2018/03/06/gosdolg-tadzhikistana-prevysil-51-vvp-strany
8. [Электронный ресурс]. http://www.nbt.tj
9. [Электронный ресурс]. http://www.minfin.tj

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАЪМИНИ ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ҳадафҳои асосӣ ва самтҳои афзалиятноки таъмини инкишофи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудаанд. Ба андешаи муаллифони мақола ҳадафи олии инкишофи дарозмуддати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат дар заминаи таъмини инкишофи иқтисодии устувор мебошад. Ғайр аз ин, муаллифони мақола ба чунин хулосае омадаанд, ки таъмини инкишофи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мамлакат бидуни инкишофи бемайлони бахши хусусӣ имконнопазир мебошад. Муаллифони мақола чунин мепиндоранд, ки баҳри ҳалли вазифаҳои таъмини инкишофи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таркибу сохтори нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сатҳи устувор тартиби амалисозии муттасили афзалиятҳои стратегии инкишофи иқтисодии мамлакатро таҳия намудан лозим аст.

Калидвожаҳо: инкишофи иқтисодӣ, маҳсулнокии меҳнат, инкишофи институтсионалӣ, амнияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, самтҳои афзалиятнок, соҳибкории саноатӣ, содирот, воридот, иқтидори содиротӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье исследованы основные цели и приоритетные направления обеспечения экономического развития в Республике Таджикистан. По мнению авторов статьи, высшей целью долгосрочного экономического развития Республики Таджикистан является повышение уровня жизни населения страны на основе обеспечения устойчивого экономического развития. Кроме того, авторами статьи заключено, что обеспечение устойчивого экономического развития в стране невозможно без динамичного развития частного сектора. Авторы считают, что для решения задачи обеспечения экономического развития Республики Таджикистан и поддержания макроэкономических показателей на стабильном уровне необходимо разработать процедуру поэтапной реализации стратегических приоритетов экономического развития страны.

Ключевые слова: экономическое развитие, производительность труда, институциональное развитие, энергетическая безопасность, продовольственная безопасность, стратегические приоритеты, промышленное предпринимательство, экспорт, экспортный потенциал, государственно-частное партнерство.

PRIORITY DIRECTIONS FOR ENSURING THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

There are in the article explored the main objectives and priority directions of economic development in the Republic of Tajikistan. According to the authors of the article, the highest goal of the long-term economic development of the Republic of Tajikistan is to increase the standard of living of the population of the country on the basis of sustainable economic development. In addition, the authors of the article is concluded that ensuring sustainable economic development in the country is impossible without the dynamic development of the private sector. The authors believes that due to solve the problem of ensuring the economic development of the Republic of Tajikistan and the content of macroeconomic indicators at a stable level, it is necessary to develop a procedure for the phased implementation of strategic priorities of the country's economic development.

Key words: economic development, labor productivity, institutional development, energy security, food security, strategic priorities, industrial entrepreneurship, export, export potential, public-private partnership.

Сведения об авторах: ***Джабборов Фатхулло Амриевич*** **–** Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: **934-88-86-60**
Ширинова Гулбутта Сифтовна **–** Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5

Information about the authors: ***Dzhabborov Fathullo Amrievich*** - Institute of Entrepreneurship and Services of Tajikistan, candidate of economic sciences, associate professor of the department of state and local government. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbada Avenue. Phone: **934-88-86-60**
Shirinova Gulbutta Siftovna - Institute of Entrepreneurship and Service of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of State and Local Administration. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5

УДК: 34.316.6

РОЛЬ ПРАВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Хомидов Р.А., Оралбаев Х.Х.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

В общественной жизни обряды, традиции, обычаи и другие неправовые социальные нормы по сей день играют немаловажную роль в упорядочении общественных отношений. Вместе с тем, на данном этапе возможности вышеназванных норм весьма ограничены. Общеизвестно, что социальные нормы возникают благодаря воздействию всевозможных факторов, например, исторических, технических, культурных и т.д. На это указывает В.С. Нерсесянц, отмечая, что социальные нормы и сознательное нормативное регулирование появились благодаря переходу от животной стадности к человеческому обществу, с процессом социализации отношений, с поведением человека как особого природно-биологического и общественного существа[7,с.55].

Историческое развитие общества указывает на то что, ее отдельные формы жизнедеятельности как правило, претерпевали основательные изменения, и в частности, система социального регулирования. Так как при появлении и развитии одних социальных норм иные изменялись либо вовсе исчезали. При этом социальные нормы некоторых обществ до настоящего времени состоят из норм, которые были сформированы предыдущими поколениями, исходя из их национальных традиций и внешних факторах оценки «добра» и «зла»[5,с.157].

Человеческая цивилизация еще на заре своего развития, с возникновением избыточного продукта, частной собственности, иных факторов, которые характерны для любой цивилизации, нуждалась в специальном универсальном регуляторе, наиболее мощном, нежели социальные нормы. В качестве такового нормативного регулятора стало выступать право. Вопросы сущности права, его статуса в урегулировании общественных отношений, как правило, являются основным предметом изучения в теоретической юриспруденции.

По определению древнеримского юриста Цельса, право есть искусство добра и справедливости»[8,с.501]. По своей сути право необходимо для установления в обществе справедливости. Суть самой известной точки зрения в отношении права заключается в том, что оно является нормой, выражающей свободу. Об этом И. Кант говорил, что по своей сути право является совокупностью условий, при которых произвол одного может быть согласован с произволом другого по общему для них правилу свободы. Г. Гегель говорил, что в общественной жизни свобода человека выступает как его право, т.е. нормированная, урегулированная правовыми средствами свобода.

При развитии понятия, толкование и структура права неоднократно менялись. Например, Аристотель считал, что право есть политическая справедливость; Ж.Ж. Руссо считал правом общую волю; Р. Иеринг под правом понимал защищенные интересы; Л. Петражицкий воспринимал право как императивно-атрибутивные эмоции.

Многими авторами определение права также предлагается в различных вариантах. Некоторыми авторами подчеркивается мысль о выраженности в праве воли экономически господствующего класса, другими авторами подчеркивается особую значимость главных критериев права по защите равенства и справедливости субъектов правоотношений, третьи в первую очередь воспринимают идею свободы равноправных субъектов, последние утверждают о политических силах, которые через государственные органы регулируют поведение субъектов правоотношений. Помимо этих определений существуют и другие понятия права, так как его сложность порождает всевозможные взгляды и акценты у ученых.

Исследование проблем статуса права в процессе регулирования общественных отношений в нашей стране указывает на то, что они должным образом изучены, в свою очередь социальные нормы в той или иной степени отражают закономерности формирования общества, вместе с тем они не являются таковыми. Кроме того, объективные нормы нельзя считать нормами, в соответствии с которыми развиваются исторические факты. Данное обстоятельство является критерием относительно того, что нормы в жизнедеятельности общества имеют социальную практику. При этом необходимо указать, что отдельные нормы в своем развитии перестают существовать, иные – рождаются и трансформируются, другие – налагаются определенными группами, классами либо властью. Как правило, действует субъективный фактор, в результате которого возникает процесс становления и формирования социальных норм.

Бесспорно, все вышеназванные процессы формируются людьми, хотя иногда потребность в них возникает исходя из объективной необходимости. Фактически право сложилось намного позже других нормативных систем. На основе анализа теоретической и юридической практики, можно сделать вывод, что право, в отличие от других норм, начало более строго, детально и конкретно регулировать экономические и другие отношения в обществе.

На протяжении долгого времени право, главным образом, регулирует внутриобщественные отношения в сфере уголовного, семейного, трудового, гражданского и иных прав. Посредством норм права устанавливаются порядок и критерии взаимодействия между государством и обществом. Как правило, данное взаимодействие достигается при помощи различных отраслей сложной правовой системы. Более того, с помощью права главным образом образуются элементы государства, ее отдельных институтов, а также основы гражданского общества. Кроме того, государство использует право в качестве основного инструмента в механизме регулирования и создания отдельных ее институтов.

Посредством права государство воздействует на функционирование общественных институтов, тем самим целенаправленно используя их для регулирования различных общественных процессов. Выполняя данную функцию, государство сознательно усовершенствует данные институты, нередко адаптируя их к динамично развивающимся требованиям и условиям общества. В институциональной системе общества, данная функция права указывает на его существенную роль при генезисе и развитии общественной среды. В этой связи вопросы в области совершенствования правовой системы на все времена остаются актуальными.

Помимо всего прочего, в институциональной системе общества, обеспечивая правовыми средствами механизм регулирования отношений, именно право является основным компонентом. При помощи права государство активно и повсеместно противодействует негативным явлениям, которые исходят из деструктивных институтов, одновременно содействуя позитивным проявлениям неформальных институтов.

Будучи санкционированным государством, право выступает регулятором всех без исключения общественных отношений. В Таджикистане, как и в других государствах, на замену старой общественной власти пришла современная публичная власть, интересы которой уже не совпадали с интересами общества, а наоборот, она опиралась на специально созданный аппарат, который призван применять методы принуждения за нарушение санкционированных норм.

Необходимо указать, что правовые нормы по своей структуре достаточно многогранны. Исходя из обилия правовых и иных норм и правил, вышеперечисленные признаки норм права, по сути, могут и игнорировать. Данную тенденцию мы можем наблюдать в теории и практике различных государств.

В теории государства и права социальные нормы классифицируются исходя из того, что все данные нормы носят не технический, а социальный характер.

Необходимо отметить, что правовые нормы, необходимы для регулирования общественных отношений. При этом изучение правовой действительности и правовой жизни указывает, что однозначного ответа по данному поводу не существует. Для этого необходимо осмыслить суть назначения права в системе социальных норм. Как известно, данной проблематикой занимаются не только ученые - правоведы, но и ученые - социологи и философы. Например, русский ученый И.А. Ильин отмечал: «Правила, определяющие взаимные отношения между людьми, мы будем называть социальными нормами. Социальные (т.е. общественные) нормы необходимы для поддержания мирного сожительства и сотрудничества людей. Ограничивая непомерные притязания каждого отдельного человека, они дают возможность установить общественный порядок, защитить слабого от притеснений сильного и приучить людей к обдуманному, выдержанному поведению»[2,с.211]. На наш взгляд, И.А. Ильин весьма удачно сформулировал определение понятия социальных норм. По мнению И.А. Ильина, совокупность социальных норм подразделяются на две отдельные группы:1) моральные и религиозные нормы;2) правовые и нравственные нормы.

При этом он указал, что требования справедливости исходят из обоих видов норм, однако они должны рассматриваться отдельно [2,с.217].

Более детально разновидности социальных норм описывает Н.И. Матузов и А.В. Малько. В частности они утверждают о существовании правовых, моральных, политических, эстетических, религиозных, семейных, корпоративных норм обычаев, традиций, деловых отношений, правил этикета, приличия, обрядов, ритуалов [6]. Матузов и А.В. Малько под социальными нормами понимают объективно необходимые правила совместного человеческого бытия и определенные грани должного и возможного поведения. В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко, в свою очередь, выделяют нормативные и ненормативные регуляторы в системе

социальных отношений [3,с.144]. К нормативным регуляторам они причисляют правовые, моральные, религиозные, юридико-технические и нормативно-технические, групповые (корпоративные) нормы и деловые обычаи. К ненормативным регуляторам они относят правовые обычаи, прецеденты и доктрины. В теории социологии также существует своеобразная классификация социальных норм, из числа привычек, обычаев, традиций, нравственных норм, институциональных норм, законов [1,с.308]. Исходя из этого, следует указать, что существует весьма обширный круг подходов относительно классификаций социальных норм. При этом учитывая цели настоящего исследования, следует выделить классификацию, которую используют в теории права. Данная классификация социальных норм выделяет правовые, моральные, религиозные, политические, обычные, корпоративных и иные нормы. В соответствии с данной классификацией, суть социального права как регулятора заключается в его следующих основных признаках: системный характер, общеобязательность, формальная определенность, связь с государством. Также право от иных социальных норм отличается областью воздействия, как правило, правом регулируются наиболее важные сферы социальной жизни – такие, например, как госуправление, судопроизводство, правопорядок, трудовые правоотношения, обеспечение прав и свобод человека. На современном этапе своего развития наше общество столкнулось с проблемой вытеснения из данных сфер традиционного правового регулирования путем иных форм регулирования. В настоящий момент на место правовых норм пришли корпоративные, семейные и иные нормы, исследованием которых активно занимаются отечественные и зарубежные ученые.

Ярким примером может послужить огромное количество образцов из разных областей жизнедеятельности людей. Например, когда в процессе поиска новой работы люди чаще всего обращаются к своим знакомым. Что касается официального конкурса по трудоустройству, то он больше напоминает некую фикцию или формальную процедуру, так как большинство уже в курсе, что в любом случае возьмут своего. Практика показывает, что для решения своих многочисленных повседневных проблем люди избирают не самостоятельное действие, а советы и помощь различных знакомых. Таким образом, существенный вопрос кроется в отношении людей к праву и закону: возможно, проблема заключается в правосознании и правовой культуре людей. Необходимо указать, что справедливость гражданами воспринимается как ориентир общественного развития, нежели правого.

В этой связи В.И. Лафитский указывает на отсутствие приверженности граждан к различным принципам общественной жизни и правового государства. За стабилизацию общественных отношений даже в ущерб законности и гражданских свобод выступает, прежде всего, старшее поколение. Однако молодое поколение не стремится отстаивать принципы права, а замыкается в рамках безучастия [4,с.29]. Поэтому мы замечаем, что, как основной регулятор общественных отношений – правонаселением не воспринимается либо игнорируется. Вследствие чего люди чаще всего в своей жизни прибегают к иным социальным нормам, несмотря на то, что эти отношения традиционно регулировались исключительно правом. Выход из такой ситуации кроется в научном решении этих вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Захаров М.А. Социология: Курс лекций / М.А. Захаров. -Смоленск: СмолГУ, 2007. – 168 с. [Электронный ресурс]. URL: http://socioline.ru/pages/ma-zaharov-sotsiologiya-kurs-lektsij (дата обращения 18.11.2018).
2. Ильин И.А. Собрание сочинений: в 10 тт. / И.А. Ильин; сост., вступ. ст. и коммент. Ю.Т. Лисицы. -М.: Русская Книга, 1993-1999. Т.4: [Понятия права и силы; Общее учение о праве и государстве; О сущности правосознания; О монархии и республике; Из лекций «Понятия монархии и республики»]. -М.: Русская книга, 1994. – 624 с.
3. Касьянов В.В. Социология права / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. -Ростов н/Д.: Феникс, 2001. - 480 с.
4. Лафитский В.И. Воскресение права. Дни созидания / В.И. Лафитский. -М., 2007. -Ч. 1. -511 с.
5. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. -М.: ИКД "Зерцало-М", 2002. – 288 с.
6. Матузов Н.И. Теория государства и права: учеб. / Н.И. Матузов, А.В. Малько. -М.: Юристъ, 2009. – 528 с.
7. Нерсесянц В.С. Право и закон. Из истории политических учений / В.С. Нерсесянц. -М.: Наука, 1983. – 366 с.
8. Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев. -М.: Юрайт- М, 2002. – 625 с.

НАҚШИ ҲУҚУҚ ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ

Таѓйиротҳои ҳаёти илмӣ ва иҷтимоии ҷомеаи муосир, нақши ҳуқуқро дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иваз намуданд. Ҳуқуқ аз ҳолатҳои воқеӣ ва қонуниятҳои рушди ҷамъиятӣ вобастагӣ дошта, талаботи ҳамаҷонибаи ҷамъиятро доир ба банизомоварии рафтор ва муносибатҳои аъзоёни он, тобеияти онҳоро ба меъёрҳои муайян ифода менамояд. Ҳамин тариқ, таъсиррасонии бошуурона ва мақсаднок ба ҷомеа ба роҳ монда мешавад, ки мубрамияти ин масъаларо инъикос менамояд. Инчунин қайд мегардад, ки таҳлили масоили вазъи ҳуқуқ доир ба танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо дар адабиёти ҳуқуқӣ баръало тадқиқ гашта, масоили меъёрҳои иҷтимоӣ бошад, ба дараҷаҳои мухталиф қонуниятҳои рушди ҷомеаро тақозо менамоянд, аммо дар асл ин гуна нест. Ба ғайр аз ин, қонунҳои объективӣ меъёрҳои ташаккулдиҳандаи воқеиятҳои таърихӣ намебошанд. Ин омил тақозо менамояд, ки меъёрҳо ба фаъолияти ҳаёти инсоният ва таҷрибаи иҷтимоӣ ворид гарданд. Танҳо бояд дар хотир дошт, ки баъзе меъёрҳо дар ҷараёни рушди хеш маҳв гашта, бархе аз онҳо ба вуқӯъ пайваста, таѓйир

меёбанд, гурӯҳи сеюм бошад, аз ҷониби табақаҳо, гурӯҳҳо ё ҳокимияти муайян вогузор мегарданд. Омили мазкур, чун қоида, фактори субъективиро таҷдид намуда, дар натиҷаи он ҷараёни ташаккул ва рушди меъёрҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд. Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки дар асоси хулосабандии тадқиқотҳои илмии мавҷудбуда, мавқеъ ва нақши ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ муқаррар карда шавад. Бо вуҷуди ин, ҳуқуқ аз ҷониби давлат ба тасвиб расида, дар ҳама ҳолат танзимгари кулли муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: танзими меъёрӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳокимияти оммавӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, меъёрҳои таомулӣ, ҳокимияти давлатӣ, адолат.

РОЛЬ ПРАВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Трансформационные процессы, происходящие в настоящее время в общественной и научной жизни общества, привели к изменению роли права в регулировании общественных отношений. Право, будучи обусловлено реальным состоянием и закономерностями общественного развития, выражает объективную потребность любого общества в упорядочении действий и взаимоотношений его членов, в подчинении их определенным нормам. Тем самым обеспечивается сознательное и целенаправленное воздействие социальной общности на жизнедеятельность индивидов, что обуславливает актуальность проблематики данной работы. Отмечается, что исследование вопросов о статусе права при регулировании общественных отношений в Республике Таджикистан показало, что они в юридической литературе достаточно исследованы, а социальные нормы в разной степени отображают закономерности развития общества, однако они таковыми не являются. Помимо этого, объективные законы не являются нормами, по которым формируются исторические факты. Это бесспорно подтверждает мнение, что нормы вносятся в жизнедеятельность людей и социальную практику. Лишь следует учитывать, что некоторые из норм в процессе своего развития отпадают, а иные - возникают, видоизменяются, третьи - навязываются определенными классами, группами или властью, а это, как правило, воспроизводит субъективный фактор, в результате которого возникает процесс становления и формирования социальных норм. В статье предпринята попытка, на основании обобщения имеющихся в научной литературе исследований, раскрыть место и роль права в регулировании общественных отношений. При этом, будучи санкционированным государством, право выступает регулятором всех без исключения общественных отношений.

Ключевые слова: нормативное регулирование, общественные отношения, публичная власть, правовые нормы, общественный порядок, нормы обычаев, государственная власть, справедливость.

THE ROLE OF LAW IN REGULATING PUBLIC RELATIONS

The relevance of the topic of the article is determined by the fact that the changes that are currently taking place in the social and scientific life of society have determined and changed the role of law in the regulation of social relations. It is indisputable that law, being conditioned by the real state and laws of social development, expresses the objective need of any society in streamlining the actions and interrelations of its members, in subordinating them to certain norms. This ensures the conscious and purposeful influence of the social community on the life activity of individuals. It is noted that the study of questions about the status of law in the regulation of social relations in the Republic of Tajikistan showed that they are clearly studied in legal literature, and social norms in different degrees reflect the patterns of the development of society, but they are not. In addition to this, objective laws are not norms, according to historical facts. This undoubtedly points to the statement that norms are introduced into people's livelihoods and social practice. Only it should be borne in mind that some of the norms in the process of their development disappear, while others arise, are modified, others are imposed by certain classes, groups or power, and this, as a rule, reproduces the subjective factor that results in the process of formation and formation of social normal. The article makes an attempt on the basis of generalization of the research available in the scientific literature revealing the place and role of law in the regulation of social relations. At the same time, being sanctioned by the state, the law acts as a regulator of all public relations without exception.

Key words: regulation, social relations, public authority, legal norms, public order, customs, state power, justice.

Сведения об авторах: ***Хомидов Рахматулло Амруллоевич*** - Таджикский государственный финансово-экономический университет, старший преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: **(+992) 918-74-84-84**

Оралбаев Хамза Хайдарович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, старший преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: **919-64-35-35**

Information about the authors: ***Khomidov Rakhmatullo Amrulloevich*** - Tajik State University of Finance and Economics, Senior Lecturer, Department of Economic, Financial and Anti-corruption Law. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: **(+992) 918-74-84-84**

Oralbaev Khamza Khaidarovich - Tajik State University of Finance and Economics, Senior Lecturer, Department of Economic, Financial and Anti-corruption Law. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. Phone: **919-64-35-35**

УДК: 327.2 (575)+2

ОПЫТ ТАДЖИКИСТАНА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ЭКСТРЕМИЗМУ И ТЕРРОРИЗМУ ПОСРЕДСТВОМ ДИАЛОГА И СОТРУДНИЧЕСТВА

Мухаммадзода П.А., Мухаммад С.А.
Центр стратегических исследований при Президенте РТ; ТНУ,
Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан

Таджикистан как страна, пережившая трагические последствия терроризма и экстремизма, в течение многих лет осуществляет действенные меры в сфере противодействия этим явлениям.

Необходимо отметить, что в этом русле Республика Таджикистан уже четвертый год активно и успешно реализует национальную стратегии по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы. Необходимо отметить, что Таджикистан в числе первых государств на постсоветском пространстве разработал и принял документ в виде Национальной стратегии. Целями Стратегии являются:

- анализ факторов и тенденций экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму на территории Республики Таджикистан;
- определение основных направлений государственной политики в сфере противодействия экстремизму и терроризму в целях защиты основ конституционного строя Республики Таджикистан, общественной безопасности, прав и свобод граждан от экстремистских и террористических угроз;
- совершенствование правовой и институциональной базы, а также практики противодействия экстремизму и терроризму;
- содействие формированию установок толерантного сознания и поведения, религиозного и межконфессионального согласия в обществе;
- консолидация усилий государственных органов, органов местного самоуправления посёлков и сёл, институтов гражданского общества и международных организаций по пресечению распространения экстремистских и террористических идей и деятельности;
- повышение эффективности взаимодействия компетентных органов по предупреждению и борьбе с проявлениями экстремизма, терроризма, наркоторговлей, легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем, служащих источником финансирования экстремизма и терроризма;
- совершенствование регионального и международного сотрудничества в сфере предупреждения и борьбы с экстремизмом и терроризмом[4].

Проблема международного терроризма является самой актуальной и злободневной в настоящее время, она во многом продолжает оказывать самое большое отрицательное влияние на международную безопасность и стабильность и в целом определять развитие самих международных отношений.

Соответственно, сложившаяся ситуация требует своего детального и объективного анализа. Беря во внимание всю сложность существующей проблемы, следует отметить, что для качественной и эффективной борьбы с подобными отрицательными и деструктивными международными явлениями необходимо, прежде всего, научный подход, который поможет раскрыть его сущность, в том числе причины его появления в социально-политической жизни общества, социальную базу, идеологию и возрастную группу. Основываясь на полученных фактах, можно разработать комплекс мер систематического характера, которые позволят эффективно работать на опережение.

В то же время, анализируя проблему экстремизма и терроризма важно отметить ряд принципиальных моментов, прежде всего, это расширение географии террора сегодня под угрозой терроризма находятся все без исключения страны и второй момент увеличение опасности терроризма, для международного мира и безопасности. Международный терроризм сегодня относится к категории угрозы с высокой степенью потенциала дестабилизирующего воздействия на общество. Экстремизму и терроризму присуща определенная эволюция, так, в настоящее время аналитическо-экспертное сообщество отмечает нижеследующие тенденции:

1. Разработка и совершенствование новых форм и методов терроризма, направленных на расширение масштабов последствий террористических акций и увеличение количества жертв;
2. Интернационализация террора;
3. Международный масштаб современного терроризма;
4. Отсутствие более или менее ясной и доказанной информации, свидетельств об исполнителях и заказчиках терактов;

5. Активное использование новейших информационно-коммуникативных технологий, и как результат сильное информационно-психологическое воздействие на общество;

6. Повышение уровня организованности террористической деятельности, создание крупных террористических подполий с развитой инфраструктурой;

7. Укрепление финансовых ресурсов и их материально-технического обеспечения террористических структур.

Примечательно то, что для эффективного противодействию международному терроризму сегодня в наличии имеются все необходимые ресурсы, в частности профессиональные специалисты, накопленный опыт, само осознание необходимости развития и совершенствования международного сотрудничества. Однако, к сожалению, проблема до сих пор, продолжает находиться на уровне дискуссии, что, на наш взгляд, недостаточно, необходимо прийти к общему пониманию данной проблемы всеми заинтересованными сторонами. Также сегодня экспертно-аналитическому сообществу важно отойти от устоявшихся стереотипов, то есть консервативных методов и подходов в анализе деятельности экстремистских и террористических организации.

Следует отметить, что в современных условиях ни одно государство мира не способно в одиночку достичь успеха в борьбе с опасными проявлениями терроризма, экстремизма, а также другими вызовами и угрозами нашей эпохи. Поэтому Республика Таджикистан всегда готова к сотрудничеству со всеми акторами международных отношений в сфере борьбы с экстремизмом и терроризмом. На этом направлении у нас налажено плодотворное сотрудничество с Организацией Объединённых Наций, Организацией Договора о коллективной безопасности, Антитеррористической структурой Шанхайской организации сотрудничества, Антитеррористическим центром Содружества Независимых Государств, Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе и отдельными государствами.

Такое сотрудничество дало возможность нам выявить сотни членов террористических организаций и предотвратить ряд террористических актов.

Считаем, что в этом деле ключевая координирующая роль должна принадлежать Организации Объединённых Наций и его соответствующим учреждениям[1].

Например, Страны РАТС ШОС, АТЦ СНГ и ОДКБ признали Партию исламского возрождения террористической и экстремистской организацией (ТЭО ПИВ). Данные о членах ТЭО ПИВ, наряду с ИГИЛ, «Аль-Каидой», движением «Талибан» и др. занесены под номером 79 в единый Перечень террористических, сепаратистских и экстремистских организаций, деятельность которых запрещена на территориях государств-членов ШОС.

Имена руководителей и активных членов ТЭО ПИВ внесены в единые списки разыскиваемых лиц, причастных к террористической и экстремистской деятельности. Так, в РАТС ШОС создан и систематически обновляется Единый розыскной реестр, в который включено более 6600 лиц указанной категории, в том числе члены ТЭО ПИВ. Ведется Перечень террористических и экстремистских организаций, деятельность которых запрещена на территориях государств-членов ШОС. Всего в Перечне 115 организаций, в числе которых - ТЭО ПИВ. С учетом особой актуальности угрозы, которую представляют иностранные боевики-террористы, принимающие участие в боевых действиях на стороне международных террористических организаций, разработана Таблица учета, куда внесены данные в отношении более 4500 лиц, среди которых - члены ТЭО ПИВ.

В соответствии с Решением Комитета секретарей советов безопасности Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), куда входят Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан, ТЭО ПИВ также внесена в единый Реестр организаций, признанных террористическими и экстремистскими в государствах-членах ОДКБ. Реестр учитывается их компетентными органами при взаимодействии в борьбе с терроризмом и экстремизмом. Кроме того, ТЭО ПИВ внесена в общий Банк данных АТЦ СНГ, имеющий широкий состав (Белоруссия, Россия, Азербайджан, Армения, Казахстан, Киргизия, Молдавия, Таджикистан, Туркмения, Узбекистан) и тесное взаимодействие с партнерами - Контртеррористическим комитетом СБ ООН, Интерполом, РАТС ШОС, ОДКБ, Комитетом экспертов по борьбе с терроризмом Совета Европы (CODEXTER), Евразийской группой по противостоянию легализации преступных доходов и финансированию терроризма, а также сотрудничество с международными организациями в странах ЕС, Израиле, Турции, Иране и Саудовской Аравии. То есть, географический список государств, на территории которых названная партия считается террористической, а ее члены - вне закона, еще более расширился за счет Азербайджана, Молдовы, Туркмении и указанных стран дальнего зарубежья.

Кроме того, в Каире на Международной научно-исследовательской конференции о деятельности террористических организаций Партия исламского возрождения и «Ихвон-уль-муслимин», прошедшей под названием «Египет и Таджикистан в борьбе против

террористических организаций. Подробное изучение деятельности «Ихвон-уль-муслимин» и террористическо-экстремистской организации Партия исламского возрождения», было отмечено близкое сходство истории и идеологии названных террористических организаций, их взаимосвязь и единство в попытке дестабилизировать обстановку в Республике Таджикистан и Египте[2]. Кроме того, Таджикистан полагает, что Глобальная стратегия Организации Объединённых Наций по борьбе с терроризмом, её антитеррористические и антинаркотические конвенции, резолюции Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи, рекомендации ФАТФ, то есть Целевой группы по финансовым мерам, должны составить общую платформу для коллективной борьбы против терроризма и источников его финансовой подпитки.

Необходимо отметить, что совместная и целенаправленная борьба государств и народов, международных институтов и обществ, в первую очередь, с корнями и причинами проявлений терроризма приобретает особое значение.

В этом плане в первом ряду стоит вопрос укрепления потенциала стран и их специальных структур с целью предотвращения терроризма и экстремизма и борьбы против них.

Кроме вооружённой борьбы с терроризмом, необходимо уделять особое внимание решению социальных и экономических проблем, нерешённость которых в некоторых случаях может стать основной причиной радикализма.

На этих путях представляется целесообразным налаживание эффективного сотрудничества, в том числе через оказание финансово-технической помощи странам, уязвимым в плане борьбы с терроризмом[1]. Если иметь в виду наш регион, то следует отметить, что действия экстремистских и радикальных групп несут в себе серьёзную угрозу и странам Центральной Азии. Они маскируют свои корыстные цели религиозными лозунгами и собирают своих сторонников под знаменем борьбы за социальную справедливость.

Однако на деле они преследует цель изменить светский строй государств региона и используют все средства и способы для захвата политической власти.

Таджикистан, переживший в своей новейшей истории трагические последствия ужасных проявлений терроризма и экстремизма, хорошо знаком с подобными потаёнными целями их носителей. Мы ещё в первые годы государственной независимости столкнулись лицом к лицу с широкомасштабными попытками навязать народу экстремистские и чуждые ему идеи и мировоззренческие установки, а также с насилием и зарубежным вмешательством в дела страны.Вследствие навязанного извне внутреннего конфликта погибло более 150 тысяч жителей страны, около одного миллиона человек остались без крова и оказались беженцами, 55 тысяч детей стали сиротами, были сожжены около 30 тысяч жилых домов и полностью уничтожены сотни предприятий. В результате гражданской войны стране был нанесён ущерб на сумму более 10 миллиардов американских долларов.

Несмотря на это, Правительство страны, опираясь на добрую волю народа Таджикистана и его стремление к миру и стабильности, приложило все усилия к тому, чтобы запустить широкий внутринациональный диалог и установить национальное единство и общественную стабильность.В итоге нам удалось устранить опасность распространения в обществе явлений терроризма и насильственного экстремизма и приступить в стране к созидательным делам.

В этом контексте хотел бы подчеркнуть, что на путях достижения полного мира в стране мы активно взаимодействовали с ООН и его учреждениями, а также с другими своими международными партнёрами.

Их систематическая политическая поддержка межтаджикского диалога была важным фактором на этом поприще. Горький опыт гражданской войны в Таджикистане и других странах свидетельствует о том, что для предотвращения распространения идеологии и практики терроризма и экстремизма должны быть предприняты эффективные меры на всех уровнях[1].

Например, большинство экспертов по вопросам политики и безопасности считают, что ТЭО ПИВ под прикрытием создания нового альянса намерена по примеру девяностых годов прошлого века продолжить диверсионные, террористические и экстремистские действия. Однако ясно, что ТЭО «Национальный альянс Таджикистана» - это та же ТЭО ПИВ под другим названием. Верховный суд Таджикистана в сентябре 2015 года запретил деятельность «Партии исламского возрождения» в Таджикистане и объявил её террористическо-экстремистской организацией (ТЭО). Следует отметить, что «Национальный альянс Таджикистана» был создан в сентябре 2018 года вне пределов Таджикистана путём слияния фейковых организаций «Ассамблея свободомыслящих таджиков», «Форум таджикских мигрантов», «Движение реформы и развития Таджикистана», «Ассоциация мигрантов Центральной Азии» и запрещённой в Таджикистане ТЭО «Партия исламского возрождения».

Решением Верховного суда Республики Таджикистан от 15 августа 2019 года организация «Национальный альянс Таджикистана» была признана террористическо-экстремистским сообществом, и ее деятельность в Республике Таджикистан была запрещена. Также согласно

этому решению, были закрыты 39 Интернет-сайтов, которые обслуживают террористические и экстремистские организации «Национальный альянс Таджикистана», «Партия исламского возрождения Таджикистана» и другие организации, связанные с террористическими и экстремистскими действиями.

ТЭО «Национальный альянс Таджикистана», в свою очередь, преследует следующие цели:

а) изменение основ конституционного строя и нарушение территориальной целостности Таджикистана;

б) подрыв безопасности Республики Таджикистан;

в) овладение правительственными полномочиями в Республике Таджикистан путем захвата власти;

г) создание незаконных вооруженных формирований и организаций в Республике Таджикистан;

д) осуществление террористической деятельности в Республике Таджикистан;

е) возбуждение в обществе расовой, национальной, религиозной неприязни, а также социальных противоречий, связанных с насилием или призывом к насилию в Республике Таджикистан;

ж) унижение чести и достоинства таджиков;

з) совершение массовых беспорядков, преступных действий на основе религиозной, политической, расовой, национальной неприязни или на основе ненависти или вражды в отношении социальных групп в Республике Таджикистан.

Следует подчеркнуть, что все эти действия представляют серьезную угрозу национальной безопасности нашего государства[3].

Сегодняшняя реальность императивно диктует необходимость того, чтобы все государства в коллективном формате встали на борьбу против этих разрушительных и опасных явлений. В этой связи, прежде всего, важно, чтобы все отказались от применения «двойных» стандартов при определении своего подхода к террористическим и экстремистским организациям и группам. Террористов нельзя делить на своих и чужих, реформаторов и радикалов, добрых и плохих.

Ужасающие террористические акты и экстремистские акции последнего времени, в том числе в Афганистане, Новой Зеландии и Шри-Ланке, с очевидностью показали, что террористы и экстремисты не имеют родины, нации, религии и веры.

Республика Таджикистан принимает всесторонние меры по предотвращению случаев вовлечения граждан страны в террористические и экстремистские группы.

По действующему законодательству страны от уголовной ответственности освобождаются лица, добровольно отказавшиеся от незаконного участия в вооружённых столкновениях и боевых действиях на территории других государств и вернувшиеся на Родину, если в их действиях нет признаков состава других преступлений.

Одновременно оказывается содействие их реинтеграции в мирную жизнь.

В этом контексте за последние годы мы из-за рубежа вернули на Родину более 300 своих граждан, которые в целях присоединения к боевикам террористических и экстремистских группировок, особенно так называемого «Исламского государства», оказались в «горячих точках» Среднего Востока. В этом числе в конце апреля текущего года усилиями Правительства Таджикистана в Душанбе были возвращены 84 ребенка и подростка, которые со своими родителями выехали в Ирак и остались там без попечителей и опеки.

Работа по возвращению на Родину других граждан страны, обманутых пропагандой и агитацией террористических и радикальных организаций и всё ещё находящихся в зонах боевых действий, продолжается по сей день.

Расширение поля деятельности террористических групп тесно связано с уровнем их финансирования и материально-финансовой поддержки, которые создают достаточную материальную базу для противодействия правоохранительным органам стран и осуществления различных преступных актов со стороны радикалов.С этой точки зрения, РТ выражает свою полную поддержку резолюции 2462 (от 2019 года) Совета Безопасности Организации Объединённых Наций «Об угрозах международному миру и безопасности в результате террористических атак, предупреждении и борьбе с финансированием терроризма», которая была принята 28 марта 2019 года.

В этом контексте борьба против финансирования терроризма является одним из действенных путей противостояния ему.

В законодательстве Республики Таджикистан все разновидности и формы финансирования терроризма признаны преступлением.

Как известно, сегодня для финансирования терроризма используют разные источники, в том числе незаконный оборот наркотиков, торговлю людьми и контрабанду культурно-исторических памятников и ценностей.

Денежные средства, вырученные от торговли наркотиками, являются одним из основных источников финансовой подпитки терроризма.

Реально осознавая глобальную опасность незаконного оборота наркотиков, Таджикистан в течение продолжительного периода прилагает свои усилия в сфере борьбы с этим опасным явлением и обрел на этом поприще достаточно богатый опыт.

Именно в результате стараний Правительства Таджикистана и поддержки Организации Объединённых Наций в 1999 году при Президенте Республики Таджикистан, в качестве полномочного органа этой сферы, было создано Агентство по контролю за наркотиками.

Данная структура и сегодня осуществляет успешную деятельность, наладив плодотворное сотрудничество с международными и региональными организациями и государствами – партнёрами в рамках соответствующих программ и проектов.

РТ еще в 2013 году разработали и приняли Национальную стратегию борьбы с незаконным оборотом наркотиков на период до 2020 года.

Этот документ, вобрав в себя программу действий и направления сотрудничества на основе двусторонних, региональных и многосторонних отношений, носит упреждающий характер.

Данная стратегия, с учётом тесной взаимосвязи незаконного оборота наркотиков и терроризма, направлена на устранение этого фактора из жизни общества.

Только в прошлом году в РТ было проведено 67 операций против контрабандистов наркотиков. В течение 20 минувших лет правоохранительные органы Таджикистана вывели из незаконного оборота более 125 тонн наркотических веществ.

Следует отметить, что в последние годы в результате систематического осуществления необходимых мер контрабанда наркотиков через территорию Таджикистана имеет тенденцию к ослаблению. Так, за пять последних лет количество наших граждан, задержанных за незаконный оборот наркотиков за рубежом, уменьшилось в более чем два раза, а объём конфискованных у них наркотиков - до шести раз. Эти показатели свидетельствуют о результативной деятельности наших соответствующих служб в этой сфере и ещё раз указывают на значение укрепления охраны государственных границ как одного из эффективных путей противодействия терроризму и источникам его финансирования[1]. В то же время необходимым и своевременным представляются усиление процесса обмена информацией, опытом и координации между соответствующими органами стран, а также оказание содействия государствам, находящимся на передовых рубежах борьбы с незаконным оборотом наркотиков.

РТ предлагает, что сегодня возникла необходимость создания специальной группы из числа представителей правоохранительных органов стран так называемого «Северного маршрута» при поддержке Организации Объединённых Наций и с привлечением экспертов для исследования проблемы незаконного оборота наркотиков на этом направлении и надеется, что эта инициатива будет позитивно воспринята со стороны партнёров. В этом плане, с учётом накопленного опыта Таджикистана в сфере борьбы с терроризмом и источниками его финансовой подпитки, РТ также предложила создать в г. Душанбе Антинаркотический центр в сотрудничестве с партнёрами в формате Шанхайской организации сотрудничества.

В завершении следует отметить, что существующие реалии требует от нас более глубокого сотрудничества. В этой связи необходимо усиление международного сотрудничества, более широкая интеграция антитеррористических стараний всех заинтересованных стран, путем разработки совместных проектов с последующим их осуществлением в сфере противодействия международному терроризму, широкому обмену информаций, в том числе научной, включая развитие конструктивного диалога и равноправного партнерства. Данные усилия, в свою очередь, позволят сделать важный шаг на пути формирования единой международной антитеррористической коалиции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. Выступление на пленарном заседании Конференции высокого уровня «Международное и региональное сотрудничество в борьбе против терроризма и источников его финансирования, в том числе незаконного оборота наркотиков и организованной преступности» // http://www.president.tj/ru/node/20170. 17.05.2019.
2. Назар М.А. Международное сообщество признало ПИВ террористической организацией// Народная газета №49 (20227), 27 ноября 2019.
3. Хайдаров Р. Таджикистан решительно будет бороться с любой идеологией радикального характера //http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=10490:2019-12-05-05-40-53&catid=57:bezopasnost&Itemid=53. 5.12.2019.

4. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы (текст). –Душанбе: 2016.

ТАҶРИБАИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ БО РОҲИ МУКОЛАМА ВА ҲАМКОРӢ

Мақола ба таҳлили таҷрибаи Тоҷикистон дар мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм тавассути муколама ва ҳамкорӣ бахшида шудааст. Муаллифон таҷрибаи Тоҷикистонро оид ба ин масъала таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадаанд, ки дар шароити муосир ҳеҷ як давлати олам дар танҳоӣ дар мубориза бо зуҳуроти хатарноки терроризм, экстремизм ва дигар хатару таҳдидҳои даврони мо ба муваффақият ноил шуда наметавонад. Аз ин рӯ, муаллифон тасдиқ мекунанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша омода аст бо тамоми бозингарони муносибатҳои байналмилалӣ дар мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм ҳамкорӣ кунад. Дар мақола инчунин намунаҳои таҷрибаи Тоҷикистон дар мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм тавассути гуфтугӯ ва ҳамкорӣ бо дигар субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: стратегия, таҳлил, таҷриба, Тоҷикистон, экстремизм, терроризм, таҳдидҳои фаромиллӣ, манфиатҳои миллӣ, амнияти миллӣ, идеология, стандартҳои дугона, ҷиноятқорӣ, муколама, ҳамкорӣ.

ОПЫТ ТАДЖИКИСТАНА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ЭКСТРЕМИЗМУ И ТЕРРОРИЗМУ ПОСРЕДСТВОМ ДИАЛОГА И СОТРУДНИЧЕСТВА

Статья посвящена анализу опыта Таджикистана по противодействию экстремизму и терроризму посредством диалога и сотрудничества. Авторы, анализируя опыт Таджикистана по данному вопросу, приходят к выводу, что в современных условиях ни одно государство мира не способно в одиночку достичь успеха в борьбе с опасными проявлениями терроризма, экстремизма, а также другими вызовами и угрозами нашей эпохи. Поэтому авторы подтверждают, что Республика Таджикистан всегда готов к сотрудничеству со всеми акторами международных отношений в сфере борьбы с экстремизмом и терроризмом. Также в статье показаны работа соответствующих органов Таджикистана по противодействию экстремизму и терроризму посредством диалога и сотрудничества с другими акторами международных отношений.

Ключевые слова: стратегия, анализ, опыт, Таджикистан, экстремизм, терроризм, транснациональные угрозы, национальные интересы, национальная безопасность, идеология, двойные стандарты, преступление, диалог, сотрудничество.

TAJIKISTAN'S EXPERIENCE ON COUNTERING EXTREMISM AND TERRORISM THROUGH DIALOGUE AND COOPERATION

The article is devoted to the analysis of Tajikistan's experience on countering extremism and terrorism through dialogue and cooperation. The authors, analyzing the experience of Tajikistan on this issue, come to the conclusion that in modern conditions, no state in the world alone can achieve success in the fight against the dangerous manifestations of terrorism, extremism, as well as other challenges and threats of our era. Therefore, the authors confirm that the Republic of Tajikistan is always ready to cooperate with all actors in international relations in the fight against extremism and terrorism. The article also provides examples of Tajikistan's experience in countering extremism and terrorism through dialogue and cooperation with other actors in international relations.

Key words: strategy, analysis, experience, Tajikistan, extremism, terrorism, transnational threats, national interests, national security, ideology, double standards, crime, dialogue, cooperation.

Сведения об авторах: ***Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон*** – Таджикский национальный университет, доктор политических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+**99237) 227-86-96**. E-mail: **mts-05022019@mail.ru**
Мухаммад Саъди Абдурахмон - Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан, кандидат политических наук, доцент кафедры общественных дисциплин, подполковник милиции. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мастонгулова 3. E-mail: **mahmadov.2014@mail.ru.** Телефон: **(+992) 904-19-69-60**

Information about the authors: ***Muhammadzoda Parviz Abdurahmon*** - Doctor of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan TNU. **Addres:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17, Tel: (+**99237) 227-86-96**. E-mail: **mts-05022019@mail.ru**
Muhammad Sadi Abdurahmon **-** Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of political sciences, associate professor of the department of social sciences of the police lieutenant colonel. **Address**: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mastongulova 3, E-mail: **mahmadov.2014@mail.ru.** tel .: (**+992) 904-19-69-60**

УДК: 32:316(575.3)

НАҚШИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОИИ ДАВЛАТ

Хидирзода М.У., Носирова Ф.И.
Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовaддинови АИ ҶТ, Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таркиби сохтории ҷомеа гувоҳи он аст, ки дар он ҷузъҳои гуногун фаъолият намуда, дар маҷмӯъ, баҳри ташаккули зуҳуроти том мусоидат мекунанд. Ин зуҳуроти том фарогири маҷмӯи ниҳодҳои муайяни иҷтимоӣ буда, ҳар яки он бо назардошти зарурати таърихии мавҷудият, эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва функсияҳои иҷроия дар рушди ҷомеа нақши муайянро иҷро мекунанд. Дар ин масир дақиқ намудани нақши ниҳодҳое, ки ба таъмини раванди идоракунии самараноки ҷомеа вобастаанд, муҳим мебошад. Зеро тавассути

фаъолияти бонизом ва устувори онҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ дар доираи арзишҳои муайяни фарҳангию сиёсӣ шакл гирифта, робита байни ҷомеа ва давлат густариш меёбад.

Баҳодиҳӣ ва эътирофи ин ё он ташкилот ва ё иттиҳод ҳамчун ниҳоди ҷамъиятӣ ба нишонаҳои хос асос меёбад, ки дар ин радиф мавҷудияти таҷрибаи таърихӣ, эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, робитаҳои устувори таърихию иҷтимоӣ, қобилияти такроршавӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мебошанд, ки тавассути онҳо ниҳод мавқеи зарурии худро дарёб намуда, дар раванди умумии рушди ҷомеа функсияҳои муайянро иҷро мекунад.

Вобаста ба ин метавон дар бораи хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ҳарф зад, ки он дар раванди таърихии ташаккули худ хусусиятҳои зикршударо соҳиб буд ва имрӯз ҳам зарурати мавҷудияти ногузири худро собит намуда истодааст.

Омӯзиши асосҳои хизмати давлатӣ, заминаҳои шаклгирӣ ва ташкили меъёрии ҳуқуқии он дар замони муосир ҳам хусусияти тағйирпазир ва доимо рушдёбанда дошта, ифодагари динамикаи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ мебошад.

Назарияҳои фалсафӣ вобаста ба ташаккули хизмати давлатӣ онро ҳамчун зуҳуроти маърифатӣ ва ахлоқӣ маънидод мекунанд. Ба ақидаи А. А. Антипов, «рушди хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ба ҷаҳонбинии иҷтимоӣ, уҳдадориҳои ахлоқии хизматчиёни давлатӣ вобастагӣ дошта, дорои ҷанбаҳои гуногун ва қавию мураккаб аст» [1]. Аз ин нуқтаи назар, ҷанбаи маърифатӣ ва ахлоқии хизмати давлатӣ ба ҷойи аввал бардошта мешавад. Ин бесабаб нест, зеро ҷанбаи маърифатӣ аз диди фалсафаи иҷтимоӣ рукни муҳимми ташаккули ниҳодҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, дар ин замина рушди босуботи онҳо таъмин карда мешавад. Зеро маҳз дар заминаи донишҳои қавӣ имконияти танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ пурзӯр мегардад. Ҷанбаи ахлоқӣ бошад, ифодагари он аст, ки хизмати давлатӣ дар ташаккули муносибатҳои ҳукмронӣ ва итоат нақши калон дорад. Маҳз принсипҳои ахлоқии амаликунандаи хизматчии давлатӣ метавонанд заминаи муносибатҳои ҷамъиятӣ гарданд.

Дар тӯли марҳилаҳои тӯлонии шаклгирӣ хизмати давлатӣ ҳамчун фаъолияти зеҳнӣ баррасӣ гашта, рушди ин ниҳод тақозои онро дорад, ки хизмати давлатӣ аз дигар намудҳои фаъолияти иҷтимоӣ чудо карда шавад. Таҷрибаи таърихӣ барои васеъ гардонидани майдони фаъолияти хизмати давлатӣ ва ҳамчун институти иҷтимоӣ чудо намудани он аз дигар намудҳои фаъолияти ичтимоӣ роҳи фарох кушод.

Ташаккул ва инкишофи хизмати давлатӣ мисли дигар падидаҳои иҷтимоӣ аз баҳри беканори илм сарманшаъ мегирад. Ин ниҳоди иҷтимоӣ маҳсули тахайюли субъективӣ набуда, бо хусусияти объективии худ натиҷаи пайдоиш, ташаккул ва инкишофи дурударози чунин падидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ: ҷомеа, давлат, фарҳанг, ҳуқуқ, шуури ҷамъиятӣ, дастгоҳ ва мақомоти давлатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ғ. мебошад.

Ин падида фаъолияти махсуси бошууронаи инсоният буда, заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии он асоси илмии худро доранд. Он аз як шакли одии фаъолият ба як низоми мукаммали дорои асосҳо ва чаҳонбинии илмӣ, назарияҳои гуногун ва фикру идеяҳои наву пешқадам мубаддал мегардад.

Ба ақидаи В.М. Манохин, “хизмати давлатӣ ин фаъолияти касбии гурӯҳи муайяни шахсон – хизматчиён оид ба ташкил, иҷро ва татбиқи амалии салоҳияти сохторҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва дигар сохторҳои иҷтимоӣ мебошад” [1]. Аз ин нуқтаи назар ҷанбаи субъективии хизмати давлатӣ муайян карда мешавад. Он ҳамчун шакли фаъолияти касбӣ дар соҳаи муайян маънидод шуда, ифодагари он аст, ки ин фаъолиятро фақат доираи муайяни одамон дар заминаи касбӣ амалӣ карда метавонанд. Ин ҷанба ба хизмати давлатӣ хусусияти элитарӣ медиҳад.

Хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар иҷрои вазифаҳои давлат ҷиҳати таъмини ҳуқуқу озодҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, ки моҳияти асосии сиёсати давлатро ташкил медиҳанд, нақши калидӣ дорад [2].

Воқеан ҳам, хизмати давлатӣ самти фаъолиятест, ки дар доираи он функсия ва вазифаҳои давлат амалӣ карда мешаванд. Сифатнокӣ ва самаранокии хизмати давлатӣ ба имиҷи давлат таъсири бевоситаи худро мерасонад. Ба иборaи дигар, метавон хизмати давлатиро соҳаи амалинамоии хизматрасонии давлат ба ҷомеа номид, ки дар заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсию иҷтимоӣ ба амал бароварда мешавад.

Институти иҷтимоӣ ин муносибатҳои муназзами такроршавандаи одамон (масалан: институти давлат, институти оила ва ғайра) дар ҷомеа мебошад, ки аз маҷмӯи устувори одамони алоҳида, гурӯҳҳо, ташкилот иборат аст, ки фаъолияти онҳо ба иҷрои функсияҳои мушаххаси иҷтимоӣ бо меъёрҳои муайян асоснок гардида, тартибу низом ва қоидаҳои муайянро дар бар мегирад ва дар раванди идоракунии давлат ва соҳаҳои иҷтимоӣ инъикос меёбад.Аз ин рӯ, “хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ дар чаҳорчӯбаи илми муосир, намунаи устувори одобу ахлоқ, одат, анъана маҳсуб гардида, аз насл ба насл мегузарад” [3].

Асосҳои методологии илмӣ ду намуди муаррифоти асосии хизмати давлатиро пешниҳод менамояд:

- фарзияи он ки хизмати давлатӣ ин институти давлат аст, ҷузъи сохтори сиёсии давлат баррасӣ мегардад ва дар ин замина хизмати давлатӣ, ҳамчун механизми амалисозии уҳдадориҳои ҳукуматии сохторҳои давлатӣ баромад менамояд;

- дар дигар фарзия, агар функсияи асосии давлат ташкили фаъолияти ҳаётии ҷомеа бошад, пас, хизмати давлатӣ вазифаҳои васеътар ва муҳимми давлатро муайян менамояд.

Аз ҳамин лиҳоз, Ж.Шевале хизмати давлатиро ҳамчун «институти иҷтимоӣ ва воқеият» маънидод менамояд ва он ба намудҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ такя менамояд [4].

Дар илми муосир намудҳои фаъолияти иҷтимоӣ чудо карда шудаанд, ки аз ҳар кадоми онҳо институтҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоии гуногун бармеоянд:

- иқтисодӣ - муносибат дар раванди истеҳсолоти моддӣ. Ин институт ба фазои иқтисодӣ, аз ҷумла заводу фабрикаҳо, бонкҳо, бозор ва ширкатҳои мансубият дорад;
- иҷтимоӣ - муносибат байни гурӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, фаъолият ҷиҳати таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ. Институти ба фазои иҷтимоӣ мансуббуда аз хизматрасониҳои коммуналӣ, маориф, тандурустӣ, низоми таъминоти иҷтимоӣ, муассисаҳои алоқа ва хизматрасонӣ иборат аст;
- сиёсӣ - муносибат байни ҷомеа, давлат, шаҳрвандон ва ҳизбҳои сиёсӣ. Ба ин институт фазои сиёсии давлат, ки аз давлат, парламент, низоми судӣ ва иҷроия иборатанд, дохил мешаванд;
- маънавӣ - ин муносибатҳо дар раванди ташкили арзишҳои маънавӣ, нигоҳдошту ҳифзи онҳо ва талаботҳои маънавии ҷомеа зуҳур мёбанд. Ба ин институти маънавӣ соҳаҳои илму маориф, театр ва осорхонаҳо дохил мешаванд.

Дар робита ба табақабандии институт ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа, хизмати давлатӣ институти нисбатан мураккаби иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ташкилӣ-ҳуқуқие мебошад, ки бо гуногунии унсурҳо, алоқаҳо, қонуниятҳо ва хусусиятҳои худ аз дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад.Хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ дорои функсияҳои зерин аст:

1.Функсияи дохилии ташкилот (ситод, дастгоҳ). Ин функсия дар марҳилаҳои барқароршавӣ ва амалигардонии низоми хизмати давлатӣ муҳиммияти хос дорад.

Дар маҷмӯъ, ин функсия амалишавии самараноки дохилӣ - дастгоҳи давлат, сохтори ташкилии оптималии хизмати давлатӣ, модернизатсияи муосири технологӣ ва методҳои пешбурди фаъолияти хизматиро тақвият медиҳад.

2. Функсияи ташкили иҷтимоии ҷомеа ва ба ибораи дигар, “ташкили ҳаёти иҷтимоӣ”. Ин функсия нисбат ба функсияи дастгоҳи давлатӣ ҳамчун функсияи мақсаднок баррасӣ гардида, василаи асосии ба даст овардани комёбиҳои банақшагирифташудаи хизмати давлатӣ ба ҳисоб меравад [5].

Шакли мушаххаси амалишавии ин функсия, таъмини шароитҳои мукаммали рушд ва тақвият додан ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ муаррифгари шакли ташаккулёфтаи идораи давлат дар ҷамъият аст, ки барои таъмини иҷрои ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои мақомоти давлатӣ ва фаъолияти хизматчиёни давлатӣ муқаррар карда шудааст.Таҳлилгарони соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ чунин ҳисоб мекунанд, ки хизмати давлатӣ дар баробари чунин зуҳурот, ба монанди давлат, ҳокимияти давлатӣ, дастгоҳи давлатӣ, идоракунии давлатӣ қарор дошта, бо онҳо алоқаманд мебошад ва бинобар ин танҳо бо роҳи таъсиррасонӣ ба онҳо амалӣ мегардад ва баҳо дода мешавад [6].

Низоми хизмати давлатӣ аз тарафи шаҳрвандон амалӣ гардида, яке аз намудҳои фаъолияти давлатӣ оид ба созмондиҳии иқтидори кадрии дастгоҳи давлатӣ ва танзими ҳуқуқии ҳамаи самтҳои фаъолияти хизматчиёни давлатӣ мебошад, ки онҳо мансабҳои мушаххаси давлатиро дар дастгоҳи давлатӣ ишғол мекунанд ва функсияи мақомоти давлатиро бо мақсади фаъолияти самаранок амалӣ менамоянд.

Зарурати созмондиҳии хизмати давлатӣ ва танзими ҳуқуқии он бо мавҷудияти давлат ва функсияву вазифаҳои он, инчунин бо мавҷудияти талабот ба ташкили иқтидори кадрии мақомоти давлатӣ асос меёбад.Хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар иҷрои вазифаҳои давлат ҷиҳати таъмини ҳуқуқу озодҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, ки моҳияти асосии сиёсати давлатро ташкил медиҳанд, нақши калидӣ дорад [2].

Ба ин васила, хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии ҷомеа нақши асосӣ дошта, ба таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар, амалисозии ҳадафи

стратегии давлат ва ҳукумат равона гардида, моҳияти асосии сиёсати давлатро ташкил медиҳад.

Аҳаммияти ғояи хизмати давлатӣ ҳамчун институти татбиқи вазифаҳои таърихии давлат ва талаботи иҷтимоии ҷомеа, инчунин фаъолияти идоракунӣ буда, мазмуни асосии хизмати давлатӣ барои ташаккули ин ниҳод дар Тоҷикистон, аҳаммияти аввалиндараҷаро касб намуд.Маҳз такя ба тамоми илмҳои мавҷуда, татбиқи бошууронаи қонуният, равандҳо, назарияҳо, ҷаҳонбинӣ ва категорияҳои асосноккардашудаи онҳо имконият медиҳанд арзёбӣ намоем, ки хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси дастовард ва арзишҳои илмҳои муосири идоракунӣ ба роҳ монда шудааст. Ин раванд бояд аз ҳама гуна зуҳуроти субъективӣ холӣ бошад ва моҳияти иҷтимоии он ба нафъи инсон ва шаҳрванд ва таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои онҳо равона карда шавад.

Барои амалӣ намудани рисолати хизмати давлатӣ дар даврaҳои таърихии ташаккулёбии соҳа аз тамоми имкониятҳо истифода карда шуд, ки он ҳамчун рукни асосии идоракунии давлатӣ дар иҷрои функсия ва вазифаҳои дастгоҳи давлатӣ ва мақомоти давлатӣ даст дошта бошад. Ташаккули хизмати давлатӣ бо таърихи навтарини давлати тоҷикон иртибот дошта, дастёбӣ ба истиқлолияти давлатӣ зарурати ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро ба миён овард. Гарчанде ки дар Тоҷикистони даврони Шӯравӣ мақоми хизматчии дастгоҳи давлатӣ бо қонуни махсус танзим намешуд, вале вазифаи ин қисми дастгоҳи давлатиро амалан мақомоти ҳизбӣ ва шӯроҳои сатҳи гуногун иҷро мекарданд. Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ низоми мавҷуда аз байн рафт ва низоми ҷавобгӯи воқеияти навин дар ҳоли ташаккул аст.

Зарурати таҳкими истиқлолият ва пояҳои давлатдорӣ дар замони муосир талаб мекунанд, ки дастгоҳи идоракунии давлат бояд самаранок, мунтазам ва бонизом кор кунад ва дар ин раванд хизматчиёни давлатӣ меҳвари асосии дастгоҳи идоракунии давлат маҳсуб мегарданд. Зеро таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маҳз ҳайати баландихтисос ва масъули хизматчиёни давлатӣ метавонад падидаҳои буҳрониро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар марҳилаҳои гузариш ба осонӣ ҳал кунад.

Қайд намудан зарур аст, ки вазифаҳои дар назди давлат истодаро шахсан хизматчиёни давлатӣ иҷро менамоянд. Асосан дастовард, самаранокии фаъолияти тамоми дастгоҳи давдатӣ аз ташкили меҳнат, маҳорати касбӣ ва малакаҳои корӣ, бовиҷдонӣ ва масъулиятшиносии хизматчёни давлатӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамчунин, таҳлили моҳияти иҷтимоии хизмати давлатӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки он василаи муҳимми таъминкунандаи робита байни давлат ва ҷомеа баромад намуда, эътибору мақом ва нуфузи он аз нуфузи хизматчиёни давлатӣ алоқаманд аст. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2002 муҳиммияти падидаи хизмати давлатӣ ва нақши меҳварӣ доштани хизматчиёни давлатӣ дар идоракунии дастгоҳи давлатӣ, таъкид шудааст: «Яке аз масъалаҳои муҳимтарини рӯз танзими муносибатҳои вобаста ба хизмати давлатӣ мебошад. Хизматчиёни давлатӣ неруи пешбарандаю таҳкимбахши давлату давлатдорӣ мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо бояд намунаи интизоми олию меҳнати фидокорона ва содиқона бошанд” [7]. Хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан дар муддати муайяни таърихӣ ташаккул ёфта, дар замони истиқлол дар ҳифзи манфиатҳои умумии давлатӣ ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандон ва таҳкими пояҳои давлатдории навини Тоҷикон нақши муҳим дорад.

Ҳамин тариқ, хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ шакли устувори таърихии ташкили фаъолияти дастаҷамъонаи одамон фаҳмида мешавад, ки дар раванди хизмати давлатӣ амалӣ мегардад ва ҳадаф ва мақсадҳои асосии он таъмини қонунии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҷиҳати ташкили шароити мусоид барои таъмини амният, осоиштагӣ ва ҳаёти арзишманди аҳолӣ равона гардидааст ва неруи асосии пешбарандаи он хизматчиёни давлатӣ маҳсуб меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Манохин В.М. Служба и служащий в РФ; правовое регулирование / В.М. Манохин. -М: Юрист, 1997. -С.9.
2. Российские регионы в контексте концепции человеческого развития / Е.А. Балашова [и др.] // Регионология. -2000. -Выпуск 100. -№2.
3. Государственная служба России: проблемы становления и развития. Материалы методологического семинара. -М., 2001.
4. Шевалье Ж.. Государственная служба / Ж.Шевалье; пер. с франс. -М., 1990. –С.5-6.
5. Государственная служба как социальный институт. [Манбаи электронӣ]. https: //studopedia. Ru.
6. Атаманчук Г.В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика / Г.В. Атаманчук. -М.: РАГС, 2004. –199 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 январи соли 2001. [Манбаи электронӣ]. http://www. president.tj /rus/payomho.htm.
8. Антипов А.А. Социология и философия государственной службы: Учебное пособие / А.А. Антипов. -Санкт Петербург: Университет ИТМО, 2015. –78 с.

НАҚШИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОИИ ДАВЛАТ

Дар мақола масъалаи хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, методологияи шаклгирӣ ва асосҳои ташаккулёбии он дар илми муосир, шаклгирии аввалияи он ҳамчун фаъолияти касбӣ ва баъдан ҳамчун муносибатҳои муназзами такроршавандаи одамону муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор дода шуда, аҳаммияти ғоявӣ ва ташаккули хизмати давлатӣ дар таърихи навтарини давлати тоҷикон аз диди назариявӣ матраҳ гардидааст. Муаллиф қайд кардааст, ки имрӯзҳо ниҳодҳои иҷтимоӣ, ки хеле ниҳодҳои мураккабу серҷанбаанд, аз ҷумла институти давлат, институти идоракунии давлатӣ, институти сиёсат ва ғайраҳо муҳиммиятро касб намудаанд ва дар ин замина хизмати давлатӣ нақши калидиро касб намудааст. Дар робита ба ин, дар мақолаи мазкур паҳлуҳои хизмати давлатӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар мақола таҳлили заминаҳои методологӣ ва баҳодиҳии хизмати давлатӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ имконият доданд, то заминаҳои ҳуқуқию сиёсии он ҳаматарафа баррасӣ карда шуда, дар ин замина хусусияти ниҳодии хизмати давлатӣ муайян карда шавад. Вобаста ба ин, дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди хизмати давлатӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: ташаккулёбӣ, хизмати давлатӣ, сиёсат, ниҳоди иҷтимоӣ, идоракунии давлатӣ, Тоҷикистон, истиқлол, фаъолияти касбӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, ҷомеа.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В СОЦИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ГОСУДАРСТВА

В статье рассматриваются вопросы государстенной службы как социальный институт, методология формирования и основы её формирования в современной науке, начальное формирование государственной службы как профессиональной деятельности, а также как регулярно повторяющиеся отношения между людьми и социальными отношениями в обществе, сущность и развитие государственной службы в новейшей истории государственности таджиков, с теоретической точки зрения. Анализ методологических основ и оценка государственной служба как социальной структуры дает возможность всесторонне рассмотреть её правовые и политические основы и определить уникальную особенность государственной службы. В статье подчеркивается, что в настоящее время социальные институты, в том числе институты государства, государственное управление, институт политики и другие являются актуальными и многоаспектными. В связи с этим государственная служба играет важную роль в управлении государства. Исходя из этого в данной статье рассматриваются важные аспекты государственной службы как социального института общества. В связи с этим, в статье рассматриваются вопросы становления и развития государственной службы в Таджикистане в годы незовисимости.

Ключевые слова: становление, государственная служба, политика, социальный институт, государственное управление, Таджикистан, суверенитет, профессиональная деятельность, социальные отношения, общество.

THE ROLE OF PUBLIC SERVICE IN SOCIAL DEVELOPMENT OF THE GOVERNMENT

The issues of public service in social institutions, the methodology of formation and foundations of its formation in modern science, the initial formation of public service as a professional activity, as well as regularly recurring relationships between people and social relations in society, the relevance of the essence and the development of public service in newest history of Tajik statehood from a theoretical point of view has considered in this article. The methodological foundations analysis and the evaluation of public service as a social construction are provided the opportunity of comprehensively consider, its legal and political foundations and to determine the unique feature of public service. The article has emphasized that in present times, social institutions, including state institutions, state administration, the institute of politics and others are relevant and multi-faceted. That's why, public service will play an important role in management of the state. Based on this, this article discusses important aspects of public service as a social institution of society. The possibility of this article is that, it has addressed the issues of the formation and development of public service in Tajikistan during the independence years.

Key words: formation, public service, politics, social institution, public administration, sovereignty, professional activity, social relations, societies.

Сведения об авторах: ***Хидирзода М. У.*** **-** Институт философии, политологии и права имени А. Богоутдинова АИ РТ, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник отдела политологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33.Телефон: **918-63-97-54.** E-mail: **makhfirat @mail.ru**
Носирова Ф.И. - Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, ассистент кафедры государственного управления. **Адрес**: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира 33. Телефон: (**+992) 901-03-13-87.** E-mail: **farzona.did@mail.ru**

Information about the authors: ***Khidirzoda M.U.*** - A Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bogoutdinov AI RT, Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher of the Department of Political Science. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33. Telephone: **918-63-97-54.** E-mail: **makhfirat@mail.ru**
Nosirova F.I. - Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, assistant of the Department of Public Administration. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosira street 33

УДК: 321(581)

МАҲОКИМИ ХОС ВА ЧИГУНАГИИ ТАШКИЛИ ОН ДАР АФҒОНИСТОН

Муҳаммад Ҷаъфар Кӯҳистонӣ, Абдулбашир Муслеҳ
Донишгоҳи Кобул, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Дар тамоми дунё асли масъулияти ҷиноӣ омм аст. Зеро ҳар шахсе, ки муртакиби ҷурм шавад ва ҷурми иртикобии вай ҳам ҷурми ҷиноят бошад, таъқиби адлӣ ва муҳокамаи вай амри зарурӣ ва ногузир аст. Қабул ва татбиқи асли масъулияти ҷазоӣ амри омм ва бартамоми шаҳрвандон ба ҳар мақом ва мавқеияте ки бошанд, қобили татбиқ

дониста мешавад. Аммо наметавон ҳама афродеро, ки дар ҷомеа зиндагӣ менамоянд ва дар самтҳои мухталифи давлат иҷрои вазифа менамоянд, бидуни дарназардошти ҷойгоҳи сиёсӣ ва ҳуқуқиашон било истисно яксон ва якнавохт мавриди пайгарди қонунӣ қарор дод. Агар чунин мебуд, ҳеҷ гоҳе риояти ҳаққи эҳтиром ва ҳурмат миёни мақомоти олияи сиёсӣ ва табақоти поинӣ ба вуҷуд намеомад. Аз ҷониби дигар, вақте мо аз низоми иҷмоӣ баҳс менамоем ва як ҷомеаи созмонёфтаро ба мутолиа мегирем, вуҷуди як иқтидори олӣ барои ҳидоят ва раҳбарии ҷомеа амри иҷтинобнопазир аст. Барои ин ки ин мақомот битавонанд ҳокимиятро тавре ки лозим аст ба пеш бибаранд, бояд аз соир мардуми одӣ фарқ дошта бошанд. Иқтидорашон мавриди қабул ва пазириши омм бошад ва дар ин ҳол аз эҳтироми лозим ва салоҳиятҳои кофӣ баҳраманд бошанд, то бо қудрати лозим назмро дар ҷомеа эҷод ва аз суботи он ҳиросат намоянд.

Ҳадаф аз ташкили маҳокими хос. Зарурат ба ташкили маҳкамаи хос аз замоне матраҳ шуд, ки дар қавонини асосии кишварҳо асли тафкики қуввоъ пазируфта шуд. Ба ибораи дигар, дар сурате ки қуввои сегона дар як режеми сиёсӣ аз ҳайси андом ва анҷоми корҳое, бахусус аз якдигар мунфасил бошанд ва ҳеҷ кадом аз дастгоҳҳо нисбат ба қаламрави кори якдигар мудохила накунанд, қобили иҷро бошад. Албатта, ин тарзи тафаккур маҳсули низоми раёсатӣ аст, ки дар он қуввои сегона ва дар сатҳи мусовӣ бо ҳам қарор мегиранд. Фарз бар он аст, ки ҳеҷ қуввае нисбат ба якдигар бартарӣ надоранд. Низоми раёсатӣ наздиктарин режим ба тафкики комили қувво аст ва мавлуди он Қонуни асосии ИМА (1787) [5, 336]. Дар ин кишвар дар канори як конгресс, ки бо раъйи ҳамагонӣ интихоб мешаванд, як раиси ҷумҳури интихобӣ низ аз сӯйи мардум аъмоли салоҳият мекунад, ки қувваи иҷроияро дар ихтиёр дорад. Ин ду қувва дар айни мунфасил будан аз якдигар, нисбат ба ҳамдигар аз истиқлол бархӯрдоранд. Яъне, ҳам раиси ҷумҳур ва ҳам конгресс машрӯияташонро аз раъйи мардум ба даст меоваранд. Ва ҳеҷ яке аз салоҳияти аъмоли нуфуз нисбат ба дигаре бархӯрдор нест. Раиси ҷумҳур наметавонад маҷолиси муқаннанро мунҳал кунад ва конгресс низ салоҳият надорад аз раиси ҷумҳур салби эътимод намояд. Ин тавозун дар маншаи машрӯъият, сабаб мешавад раиси ҷумҳур ва аъзои кобинаи он муртакиби амали хилофи қонун шаванд, аз тарафи қувваи муқанна ё қувваи қазоия, мавриди муҳокима ва муҷозот қарор гиранд. Аз ҷониби дигар, истиқлолияти қувваи қазоия ҳам дар Қонуни асосӣ пазируфта шудааст. Барои он ки ин қувва ҳам мавриди аъмоли нуфузи ду қувваи дигар воқеъ нашавад ва ё худи ин қувва нисбати иқтидороте, ки ба ӯ дода шудааст, нисбат ба қувваҳои дигар аъмоли нуфуз накунад, биноан лозим дониста шуда, ки барои ҳифзи истиқлолияти ҳар як аз қувваҳо, мароҷеи расидагӣ ба ҷароимашон низ ба таври хос дар назар гирифта шавад, то аз як тараф адолат дар қиболи онҳо татбиқ ва аз ҷониби дигар ҳудуди истиқлоли ҳар як аз иттиҳом ва муҳокамаи қувваҳои дигар дар амон бимонад. Аз назари ҳуқуқӣ масъулият зодаи салоҳият аст ва салоҳият ҳам зодаи тахассус ва тааҳҳуд мебошад, ки асбоби эътимоди ҷомеаро дар супурдани муқадироташон ба дасти ашхос муҳайё мегардонад. Ҳар гоҳ ашхос ё мақомот ба тааҳҳудоти супурдашудаашон амал накунанд, ё хилофи қонун амал намоянд ва қавонини қабулшударо дар иҷроот дар назар нагиранд ва навъи суиистифодаи шахсе аз салоҳият намоянд, масъул дониста шуда, ҳатмӣ мавриди таъқиби адлӣ ва қазоӣ қарор мегиранд.

Масъулият ҳам ба таври умум ба се шакл аст, ки шомили масъулияти маданӣ, масъулияти ҷазоӣ ва масъулияти сиёсӣ мешавад. Мутобиқи Қонуни асосии Афғонистон масъулияти ҷазоии мақомот ба таносуби қудрат ва ихтёроташон, дар ниҳодҳои ҳокимият фарқ мекунад.

Анвои маҳокими хос дар Қонуни асосии Афғонистон. Ташкили маҳокими хосси мустақил аз иқтидори қувваи қазоия, дар Қонуни асосии Афғонистон дар моддаҳои 69-78 ва127 пешбинӣ шудааст.

Модда 69 Қонуни асосӣ ташкили маҳкамаи хосро барои расидагӣ ба ҷароими иртикоби зиддибашарӣ, хиёнати миллӣ ва ҷиноят аз ҷониби раиси ҷумҳур пешбинӣ кардааст.

Моддаи 78 Қонуни асосӣ дар мавриди расидагӣ ба ҷароим ва масъулиятҳои ҷазоии вузаро ва тарзи ташкили маҳокими хос барои онҳо пешбинӣ шудааст.

Моддаи 127 дар мавриди пешбинии маҳкамаи хос барои расидагӣ ба ҷароими ҷиноии аъзои Шӯрои олии қазоӣ дар Қонуни асосии Афғонистон мебошад.

Барои ин ки бидонем чаро маҳокими хосс барои расидагӣ ба ҷароими раиси ҷумҳур, вузаро ва аъзои Шӯрои олии қазоӣ дар назар гирифта шуда, лозим аст ҳар якро ба таври ҷудогонабаррасӣ намоем.

Ташкили маҳкамаи хос барои расидагӣ ба ҷароими раиси ҷумҳур. Бо он ки дар ҳар кишваре ҳаққи расидагӣ ба ҳама ҷароими ҷиноӣ аз салоҳиятҳои маҳокими умумӣ аст, аммо дар робита ба расидагӣ ба ҷароими ҷиноии раиси ҷумҳур дар Қонуни асосии Афғонистон марҷаи хос дар назар гирифта шудааст. Мантиқе, ки ин тасмимро мустадил

месозад, риояи асли тафкики қуввахо дар низомҳои сиёсӣ аст. Зеро назорати раиси ҷумҳур тавассути ду қувва дигар ва ё масъул будани вай дар баробар ду ниҳоди дигар, на танҳо бо моҳияти вазоиф, масъулиятҳо ва ихтиёроти бартаре, ки раиси ҷумҳур дорад, носозгор аст, балки усулан бо асли истиқлол ва тафкики қуввахо низ носозгор мебошад [4, 336].

Ба ҳамин лиҳоз аст, ки руасои ҷумҳурӣ дар аксар қавонини асосии кишварҳо дар назди ҳеҷ як аз ниҳодҳо ё ашхос масъул нестанд. Аммо, дар баробари миллат аз аъмолашон масъуланд. Зеро ин мардуманд, ки раиси ҷумҳурро ба намояндагӣ аз худашон барои дифоъ аз манофеи моддӣ ва маънавиашон баргузидаанд. Ягона роҳи мантиқӣ ва маъқул ҳам ин аст, ки танҳо мардум ҳақ доранд аъмоли раиси ҷумҳурро назорат намоянд. Мубтанӣ бар ҳамин асл аст, ки Қонуни асосии Афғонистон низ дар моддаи 69 чунин муқаррар намудааст: «Раиси ҷумҳур дар баробари миллат ва велси ҷирга мутобиқ ба аҳкоми ин модда масъул аст». Агар бодиққат бар матни модда таваҷҷуҳ кунем, дида мешавад, ки истилоҳи велси ҷирга дар канори истилоҳи миллат ба кор бурда шудааст. Баёнгари ин ҳадаф аст, ки қонуни ифои ин нақшро ғайримустақим дониста ва ба велси ҷиргаи Афғонистон салоҳият медиҳад, то ба намояндагӣ аз тарафи миллат уҳдадори амри ташхиси амали хилофи қонуни раиси ҷумҳур ва тақозои иттиҳом алайҳи ӯ, мутобиқи шароити пешбинишуда дар Қонуни асосӣ гардад.

Масъулияти раиси ҷумҳур. Гарчи дар низоми ҳуқуқи асосии Афғонистон ҳам раиси ҷумҳур дар баробар ҳеҷ ниҳод ё шахсе посухгӯ намешавад (масъулияти сиёсӣ надорад) чизе ба номи истезоҳ ё азл дар қиболи он низ қобили пешбинӣ нест. Магар дар як ҳолат, ки дар моддаи 69 ин қонун пешбинӣ шудааст. Ва он чи дар ин модда тазаккур рафта, масъулияти сиёсӣ нест, велси ҷирга ҳам ҳаққи истезоро надорад, балки масъулияти ҷазоӣ аст. Аммо тафовути он бо ашхоси одӣ дар он аст, ки дар мавриди раиси ҷумҳур, таъқиби адлӣ ва муҳокима бо созу кори хос сурат мегирад, на аз маҷрои одии сорунволӣ ва маҳокими одӣ ё маъмулӣ. Ин навъи маҳокими раиси ҷумҳур дар Қонуни асосии Афғонистон бо иқтибос аз равиши низом нимараёсатии Фаронса пешбинӣ гардидааст ва Фаронса модели аслӣ барои ин навъи низомҳо мебошад.

Қонуни асосии Афғонистон ҳам бо тақлид аз равиши қавонини асоси кишварҳои мутазаккира, алалхусус иқтибос аз қонуни асосии кишварҳои Фаронса ва Миср ба тасвиб расидааст. Матни моддаи 69 Қонуни асосии Афғонистон ҳам дар бахши дувуми мода, иттиҳом ба раиси ҷумҳурро ба иртикоби ҷароими зиддибашарӣ, хиёнати миллӣ ё ҷиноят, амале медонад, ки тайи ташрифоти хос мутобиқи шароити пешбинишуда иҷро мешавад. Ҷароими мутазаккира дар кулл асбоби масъулияти раиси ҷумҳурро дар баробар намояндагони миллат ба таври ғайримустақим муҳайё месозад. Навъи ҷароиме, ки дар матни ин модда баён шудааст, зарурат ба микс ва таомул дорад.

1. ***Ҷароими зиддибашарӣ***. Қонуни асосӣ аз ҷароими зиддибашарӣ ба ҳайси омили маҳрумият аз ҳуқуқ ва таъқиби адлӣ ёдоварӣ намуда, аммо таърифи хос ва мавриди иттифоқ «аз ҷароими зиддибашарӣ» дар қавонини дохилӣ қобили дарёфт нест. Аммо ҷавомеи башарӣ ҳамвора ба ин навъи ҷароим мувоҷеҳ будааст, ки на танҳо барои ҷомеаи миллӣ ғайриқобили пазириш буда, балки кулли ҷавомеи башариро мутаассир месохтааст. Нидои саркӯби ин ҷароим усулан пас аз пайдоиши ҷунбиши ҳуқуқи башар дар солҳои пасини Ҷанги ҷаҳонии дувум матраҳ гардид. Ин ҷароим аз он ҷиҳат қобили таъқиб хонда шуд, ки қурбонии он кулли башарият аст [7, 312].
2. ***Хиёнати миллӣ***. Мутаассифона, Қонуни ҷазоии кишвари мо монанди ағлаб қавонини кишварҳо дар ин замина сокит буда ва мардумро дар ҳоли ибҳом қарор додааст.
3. ***Ҷиноят***. Ҷурми ҷиноят ва ҷазои он дар моддаи 24 Қонуни ҷазоии Афғонистон таъриф шуда ва чунин баён медорад: «Ҷиноят ҷурмест, ки муртакиби он ба эъдом ё ҳабси тавил ё ҳабси давом маҳкум гардад».

Ташрифоти маҳкамаи раиси ҷумҳур. Расидагӣ ба ҷароими раиси ҷумҳур тобеи ташрифоти хос ва комилан мутафовит аз усули омми муҳокимоти ҷазоӣ аст. Фароянди ин ташрифот дарбаргирандаи се марҳала аст, ки қарори зайл мебошад:

1. Тарҳи масъулияти раиси ҷумҳур: салоҳияти тарҳи масъулияти раиси ҷумҳурро Қонуни асосӣ ба велси ҷирга муҳаввал кардааст. Тавре ки нахуст тақозои масъулият аз тарафи як сулси кулли аъзои маҷлис сурат гирифта ва дар сурате ки ин тақозо аз ҷониби 2 бар 3 орои велси ҷирга ба тасвиб бирасад, маҷлиси мазбур бояд Луя ҷиргаро дар хилоли муддати як моҳ доир намояд [3, 130].
2. Ҳар гоҳ Луя ҷирга иттиҳоми мансубро бо аксарияти орои ду сулси кулли аъзо тасвиб намояд, раиси ҷумҳур аз вазифа мунфасил ва мавзӯъ ба маҳкамаи хос муҳаввал мегардад.
3. Ташкили маҳкамаи хосси раиси ҷумҳур. Баъд аз он ки Луя ҷирга тавассути парлумон даъват мегардад ва Луя ҷирга мавзӯи иттиҳомро ба аксарияти ду сулси кулли аъзо мавриди тайид қарор медиҳад, тибқи қонун маҳкамаи хос ташкил мегардад.

Модда 69 Қонуни асосии Афғонистон ташкили маҳкамаи хосро таври зайл дар назар гирифтааст:

1. раиси Мишрону ҷирга;
2. се нафар аз аъзои велси ҷирга ба таъйини Луя ҷирга;
3. се нафар аз аъзои ситра маҳкама ба таъйин Луя ҷирга;
4. як нафар, ки иқомаи даъвиро дар пешгоҳи маҳкама намояд ба таъйини Луя ҷирга.

Қобили тазаккур аст, замоне ки иттиҳоми ворида бо тасвиби Луя ҷирга мавриди тайид қарор мегирад, вазифаи раиси ҷумҳур ба таълиқ меравад, тибқи ҳукми банди ахири моддаи 67 Қонуни асосӣ, муовини аввали вазоифи раиси ҷумҳурро дар ҳудуди қонун ба уҳда мегирад.

Инҳилоли маҳкама. Маҳкамаи хос баъд аз исдори ҳукм ва иблоғи он ба тарафайн ва таҳрир мунҳал мегардад. Файсала ба ғарази танфиз ба идораи сорнволӣ ирсол, асли файсала ва соир аснод ва авроқ, феҳрист ва ба ситраи маҳкама фиристода шуда ва дар архиви он ҳифз мегардад.

Ҳуқуқи давраи инфисол бо дарназардошти шароити зайл қобили иҷро мебошад:

- иҷрои ҳуқуқ ва имтёзоти ашхосе, ки иттиҳом ба вай ворид аст, тибқи моддаи 3 Қонуни маҳакаи хосс, дар ҳолоти азл, инфисол аз вазифа, тавқиф ва маҳокима, маътал қарор дода мешавад;
- ҳар гоҳ ҳайати таҳқиқ ё маҳкама қарор адами лузуми иқомаи даъвиро содир ва ё маҳкама ба бароат муттаҳам ҳукм намояд, маош ва соир ҳуқуқ ва имтиёзоти давраи таълиқ ба вай пардохта мешавад [10: моддаи 20].

Ин амри зарурӣ ва лозимӣ аст, ба ҷурмҳои муҳимме, ки масъулони балоии сиёсӣ ва қазоии давлат ҳангоми вазифа муртакиби он мешаванд. Барои татбиқи адолат ва таҳкими ҳокимияти қонун мавриди расидагӣ қарор гирад. Аз ин ки мақомоти сиёсӣ ва шӯрои олии қазоӣ дар низомҳои сиёсӣ аз ҷойгоҳи воло ва воҷибулэҳтиром бархӯрдоранд, мумкин нест ба нисбати ҷойгоҳи хоссаашон дар низом, монанди афроди одӣ ва ё соир коркунон дар маҳокими оммӣ ва одӣ мавриди муҳокима қарор гиранд. Ба ҳамин лиҳоз аст, ки дар қавонини кишварҳо барои муҳокима ва муҷозоташон маҳоким ва мароҷеи хос пешбинӣ шудааст, ки тайи ташрифоти хос тибқи пешбинии қавонин амалӣ мегардад. Қонуни асосии Афғонистон ҳам муҳокимаи ин мақомотро дар салоҳияти маҳокими хос гузоштааст. Аммо, тавре ки дида мешавад, Қонуни асосии Афғонистон маҳкамаи хосро дар моддаҳои 69, 78 ва 127 хеш пешбинӣ кардааст. Ташкили маҳокими хос барои вузаро ва қузоти ситраи маҳкама дар як қонуни ҷудогона пешбинӣ шуда ва шароитеро, ки барои доир шудани он дар назар гирифта, имкони ташкили онро дар ҳар замон ва макони зарур донистааст. Аммо он чи мушкил ба назар мерасад, ба сурати амалӣ ташкили маҳкамаи хос барои расидагӣ ба ҷароими ҷиноӣ мансуб ба раиси ҷумҳур аст. Аввалан, ҷурми хиёнати миллӣ то кунун таъриф ва абъоди он таъйин ва мушаххас нагардида, сониян, барои тадоири маҳкамаи хос барои муҳокимаи раиси ҷумҳур тобеи ташрифот қарор гирифта, ки дар нахуст ба нисбати ҳазинабардор будани он номумкин менамояд, аз сӯйи дигар, ба нисбати адами алоқаи низом ба такмили нисоби Луя ҷиргаи қонунӣ, таъқиби масъулияти ҷазои раиси ҷумҳур номумкин мебошад. Зеро, то замоне ки нисоби Луя ҷирга Қонуни асосӣ такмил набошад, валекин раиси ҷумҳур муртакиби ҷурм машҳуд ҳам шавад, марҷаи қонунии расидагӣ ба он ташкил шуда наметавонад. Аз ҳамин лиҳоз аст, ки раиси ҷумҳур дасти худро дар ин замина боз дида, аз ҳеҷ гуна иртикоби амали хилофи қонун, бахусус хиёнати миллӣ ибо нахоҳад кард. Ноамнӣ ва ҷанг дар кишвар ду омиле мебошанд, ки баҳонаи адами вуҷуди шароити лозимро барои такмили нисоб ташкили Луя ҷирга фароҳам намудааст. Биноан, гуфта мешавад, ки ҷанг ва ноамнӣ ба суди раиси ҷумҳур буда ва аз вазъи мавҷуда метавонад суди ҳангуфте бибарад.

А Д А Б И Ё Т

1. Акбарӣ, Сайид Ҳомид. Матни қонуни асосии кишварҳои ҷаҳон. – Теҳрон: Навиди Шероз, 1390.
2. Дониш, Сарвар. Ҳуқуқи асосӣ. – Кобул: Ибни Сино, 1389.
3. Расулӣ, Муҳаммадашраф. Таҳлил ва дақиқи Қонуни асосии Афғонистон. – Кобул: Саид, 1389.
4. Занҷонӣ, Аббос Алӣ Умед. Фиққи сиёсӣ. – Теҳрон: Амири Кабир, 1373. – Ҷ.1.
5. Шариатпаноҳӣ, Абулфазл Қозӣ. Ҳуқуқи асосӣ ва ниҳодҳои сиёсӣ. –Теҳрон:Амири Кабир, 1383.
6. Таботабоӣ Мутаминӣ, Манучеҳр. Ҳуқуқи асосӣ. – Теҳрон: Мизон, 1393. Чопи ёздаҳум.
7. Ниёз, Абдулваҳид. Муқаддимае бар ҳуқуқи асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Интишороти «Саид», 1393.
8. Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. – Кобул: Интишороти Вазорати адлия, 1382. - №818.
9. Қонуни ташкил ва салоҳияти маҳокими хос. – Кобул: Интишороти Вазорати адлия, 1389.
10. Қонуни ҷароим алайҳи амнияти дохилӣ ва хориҷӣ. – Кобул: Интишороти Вазорати адлия, 1392.

МАҲОКИМИ ХОС ВА ЧИГУНАГИИ ТАШКИЛИ ОН ДАР АФҒОНИСТОН

Аз он ҷое, ки ҷурм як амри шахсӣ аст ва аз он ҷое, ки асли масъулияти ҷазои ом аст, ҳама касоне, ки муртакиби ҷароими ҷиноӣ, маданӣ ва ё сиёсӣ мегарданд, било истисно ва бидуни дарназардошти мақоми

сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бояд мавриди муҳокима ва муҷозот қарор гиранд, то ҳеч шахсе маҷоли фирор аз татбиқи қонунро пайдо накунанд ва татбиқи адолат дар ҷомеа муаллақ ва по дар ҳаво боқӣ намонад. Аммо аз он, ки асли тафкики қувво иҷоза намедиҳад ашхос мумассали қуввахое, ки дар сатҳи мусовӣ нисбат ба ҳамдигар қарор доранд, дар як марзи воҳиди қазоӣ мавриди таъқиби адлӣ ва қазоӣ қарор гиранд ва асбоби аъмоли нуфузи як қувва нисбат ба қувваи дигар мусоид гардад, ногузир бояд барои муҳокимаи онҳо маҳокими хос дар назар гирифта мешавад. Қонуни асосии Афғонистон низ барои расидагӣ ба ҷароими мақомоти хосси сиёсӣ дар чавкоти асли тафкики қувваҳо (раис ҷумҳур, вузаро ва қузоти девони олӣ)-ро дар муводаоти мухталиф (дар маҳокими хос) ба ғайр аз маҳокими умумӣ пешбинӣ ва тасҷил кардааст. Дар ин мақола кӯшиш шудааст ба сурати умумӣ ҳадаф аз ташкили ин маҳоким, аҳаммият ва наҳваи расидагӣ ба ҷароими ашхоси тобеи ин маҳоким, наҳваи ҳукм ва сурати танфизи он мавриди мутолиа ва баррасӣ қарор гирад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, системаи судӣ, суди махсус, судҳои зиддикоррупсионӣ, тартиби баррасии парвандаҳои коррупсия, судҳои зинаи аввал, шикоят аз қарорҳо, тезонидани баррасии парвандаҳо, муҳлати баррасии парвандаҳо.

СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ СУДЫ И ФОРМЫ ИХ ОРГАНИЗАЦИИ В АФГАНИСТАНЕ

Статья посвящена изучению опыта деятельности специализированных судов и особенностей законодательного проектирования данного института на примере исламской Республики Афганистан. Автором рассматриваются понятие и классификация специализированных судов и результаты их деятельности. Анализируются причины недостаточной эффективности их функционирования и исследуются особенности принятия закона об специализированномсуде . Констатируется, что создание в Афганистане отдельной системы судов является требованием западных партнеров страны. Также рассматриваются аргументы сторонников и противников появления специализированных судов в судебной системе . Как суд первой инстанции специализиованный суд рассматривает преступления отдельных категорий лиц (высокопоставленных чиновников), так как коррупция создаёт серьезные препятствия для экономического развития и безопасности в Афганистане. Данный судебный орган должен качественно укреплять судебную систему страны и выносить независимые, справедливые решения, в данном случае по проявлениям коррупции на высоком уровне.

Ключевые слова: Афганистан, судебная система, специализированный суд, антикоррупционные суды, процедура рассмотрения дел о коррупции, суды первой инстанции, обжалование решений, ускорение рассмотрения дел, конечные сроки рассмотрения дел.

SPECIALIZED COURTS AND FORMS OF THEIR ORGANIZATION IN AFGHANISTAN

The article is devoted to the study of the experience of specialized courts and the peculiarities of the legislative design of this institution using the example of the Islamic Republic of Afghanistan. The author considers the concept and classification of specialized courts and the results of their activities. The reasons for the lack of effectiveness of their functioning are analyzed and the features of the adoption of the law on specialized courts are investigated. It is stated that the creation of a separate court system in Afghanistan is a requirement of the country's western partners. The arguments of supporters and opponents of the appearance of specialized courts in the judicial system are also considered. As a court of first instance, a specialized court examines the crimes of certain categories of persons (high-ranking officials), as corruption creates serious obstacles to economic development and security in Afghanistan. This judicial body must qualitatively strengthen the country's judicial system and make independent, fair decisions, in this case, on manifestations of corruption at a high level.

Key words: Afghanistan, judicial system, specialized court, anti-corruption courts, procedure for considering corruption cases, courts of first instance, appeal of decisions, expediting the consideration of cases, deadlines for considering cases.

Сведения об авторах: ***Мухаммад Джаъфар Кухистони*** - Университет Кабул Исламской Республики Афганистан, преподаватель факультета права и политических наук

Абдулшабир Муслех – Университет Кабул Исламской Республики Афганистан, преподаватель факультета права и политических наук. E-mail: **Shabeermosleh@gmail.com.** Телефон**: 0708969057**

Information about the authors: ***Muhammad Jafar Kuhistoni*** - Kabul University of the Islamic Republic of Afghanistan, lecturer at the Faculty of Law and Political Sciences

Abdulshabir Musleh - Kabul University of the Islamic Republic of Afghanistan, lecturer in the Faculty of Law and Political Science. E-mail: **Shabeermosleh@gmail.com.** Phone: **0708969057**

УДК: 321(581)

БАРРАСИИ НИЗОМИ ИНТИХОБОТИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Сайид Аҳмад Ротиб Музаффарӣ, Шавкат Алӣ Фарҳанг
Донишгоҳи Кобули Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Низоми интихоботӣ як мавзӯи ҳуқуқӣ-сиёсии бениҳоят арзишманд мебошад. Низоми интихоботӣ метавонад бар иттиҳод ва ҳамбастагии иҷтимоӣ, суботи сиёсӣ, таркиби мунсифонаи маҷолиси қонунгузорӣ, тақаллуб ва тахаллуф дар интихобот, чигунагии нақши аҳзоб ва басо мавзӯоти дигар таъсири мустақим дошта бошад. Аз назари илмӣ, меъёрҳои мутааддид барои тарроҳӣ, гузиниш ва арзёбии низомҳои интихоботӣ пешниҳод гардидаанд. Давлатҳо метавонанд бо риояти меъёрҳои илмӣ дар замони интихоб ё тарроҳии низоми интихоботӣ, табаоти манфии низоми интихоботиро коҳиш диҳанд.

Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар моддаи 4 ва 33 хеш, ҳокимияти миллиро аз они миллат медонад ва ҳаққи интихоб кардан ва интихоб шуданро барои атбои Афғонистон ба расмият мешиносад. Барои амалӣ шудани ин мавод, Қонуни асосӣ

интихоботи раёсати ҷумҳурӣ, интихоботи шӯрои миллӣ, интихоботи шӯроҳои вилоятӣ, вулусволӣ ва қария, интихоботи шоруволиҳо (шаҳрдорӣ) ва интихоботи маҷолиси шаҳрдориро пешбинӣ намудааст. Дар ҳоле ки Қонуни асосӣ барои ин интихоботҳо низоми хоссаро муаррифӣ наменамояд, аммо дар моддаи 83 чунин баён медорад: «Дар Қонуни интихобот бояд тадобире иттихоз гардад, ки низоми интихоботӣ намояндагии умумӣ ва одилонаро барои тамоми мардуми кишвар таъмин намояд». Бо таваҷҷуҳ ба ҳидояти ин модда, намояндагии умумӣ ва одилона будан, меъёрҳои аслӣ барои гузиниш ё тарроҳии низоми интихоботӣ дар кишвар мебошад.

Қабл аз ин ки дар бораи низомҳои интихоботӣ дар Афғонистон мабоҳис дошта бошем, зарур аст меъёрҳои пешбинишудаи Қонуни асосӣ дар мавриди наҳваи баргузории интихобот ва наҳваи раъйгириро тавзеҳ диҳем. Ин меъёрҳо дар тамоми интихоботҳо дар кишвар пешбинӣ гардидаанд. Ин меъёрҳо шомили озод, умумӣ, сарӣ ва мустақим будан мебошад, ки ҳар як аз ин меъёрҳо, ба сурати мухтасар дар зайл шарҳ дода шудааст:

Озодӣ дар истеъмоли раъй ба ин мафҳум аст, ки шахси раъйдиҳанда бидуни икроҳ ва иҷбор битавонад раъйи худро истеъмол намояд. Ҳар гоҳ шахс маҷбур гардад, ки ба шахси ғайр аз шахси мавриди назари хеш раъй диҳад, аз диди Қонуни асосӣ, ин раъй саҳеҳ набуда ва ботил мебошад. Қонуни интихобот дар таърифи раъй баён медорад, ки «раъй иродаи шахс аст, ки ба манзури гузиниши кондиди мавриди назар истеъмол мегардад». Ҳоло, агар шахси раъйдиҳанда маҷбур сохта шавад, ки ба шахси мавриди назари дигаре раъй диҳад, ин таърифи раъй нақс мегардад. Ҳамчунин, Қонуни интихобот дар моддаи дигари хеш тасреҳ менамояд, ки «ҳар навъ маҳдудияти мустақим ва ғайримустақим бар раъйдиҳандагон ва кондидон бар асоси забон, мазҳаб, қавм, ҷинс, қабила, самт, сукунат ва мавқеи иҷтимоӣ ё вазифавӣ ё маълулият мамнуъ мебошад». Ин модда низ бо манъи ҳар хел маҳдудият, таъкид бар озодӣ дар истеъмоли раъй медошта бошад. Пас, раъйи саҳеҳ, раъйе аст, ки бо озодии комили раъйдиҳанда истеъмол гардад.

Умумӣ будан меъёри дигари раъйгирӣ дар Афғонистон таъйин шудааст. Умумӣ будан ба ин мафҳум аст, ки тамоми шаҳрвандони воҷиди шароит битавонанд дар интихобот ширкат кунанд. Ҳеҷ минтақа ва маҳаллае набояд аз ҳаққи ширкат дар интихобот маҳрум сохта шаванд. Моддаи 33 Қонуни асосӣ интихоб шудан ва интихоб карданро ҳаққи атбои Афғонистон донистааст. Қонуни интихобот низ баён медорад: «Табааи воҷиди шароити раъйдиҳӣ аам аз зан ва мард, ҳақ дорад, ки ба ҳайси раъйдиҳанда ё кондид сабти ном намуда, дар интихобот ширкат намояд». Зикри калимаи атбоъ ё табаа дар ин маводи қавонин, омм зикр шуда ва шомили тамоми шаҳрвандони давлати Ҷумҳурии Исломии Афғонистон мешавад. Пас, яке аз мавориди саломати интихобот дар Афғонистон ин аст, ки набояд шаҳрвандони кишвар аз ширкат дар интихобот маҳрум шаванд. Яке аз меъёрҳои дигари матраҳшуда дар Қонуни асосӣ сарӣ будани раъй мебошад. Сарӣ будан ба ин мафҳум аст, ки раъйгирии аланӣ дар Афғонистон расмият надорад. Раъйгирии аланӣ, ки дар гузашта дар баъзе кишварҳо роиҷ буд, боис шуда, ки раъйдиҳанда таҳти таъсири баъзе фишорҳо хилофи майли худ раъйи худро истеъмол намояд. Аз ҳамин ҷиҳат, имрӯз дар аксар кишварҳо раъйгирии аланӣ вуҷуд намедошта бошад. Раъйи сарӣ барои раъйдиҳанда масъуният халқ мекунад. Замоне ки шахси раъйдиҳанда мутмаин бошад, касе аз интихобаш матлаъ намешавад, бо озодии комил метавонад раъйи худро истеъмол намояд. Ба далели ҳамин мазиятҳо аст, ки имрӯз сарӣ будани раъй ба унвони як меъёри асосӣ пазируфта шудааст.

Раъйи мустақим, ки дар Қонуни асосӣ зикр шуда, ба ин мафҳум аст, ки дар Афғонистон раъйи ваколатӣ расмият надорад. Раъйи ваколатӣ ба раъйе гуфта мешавад, ки як шахс ба ваколати шахси дигар раъй медиҳад. Дар баъзе аз кишварҳо барои афроди маъюб, низомиён, ки дар хориҷи кишвар маъмурият доранд ва ё ҳам афроди ҳаммонанди инҳо мутобиқи қонун ҳақ доранд шахсро ба унвони вакил ба ниҳоди баргузоркунандаи интихобот муаррифӣ намоянд, то раъйи онҳоро истеъмол намояд. Аммо мутобиқи Қонуни асосии Афғонистон ин навъ раъй ба расмият шинохта нашудааст. Атбои воҷиди шароити раъйдиҳӣ дар Афғонистон, бояд бидуни восита, ба сурати мустақим раъйашонро истеъмол намоянд.

Низоми интихоботии раёсати ҷумҳур дар Афғонистон. Низоми интихоботӣ дар интихоботи риёсати ҷумҳури Афғонистон дар марҳалаи аввал, низоми интихоботии аксарияти мутлақ ва дар даври дувуми низоми интихоботӣ аксарияти нисбӣ мебошад. Моддаи 61 Қонуни асосии Афғонистон, дар мавриди интихоби раиси ҷумҳур тасреҳ менамояд: «Раиси ҷумҳур бо касби аксарияти беш аз панҷоҳ фисади орои раъйдиҳандагон аз тариқи раъйгирии озод, умумӣ, сарӣ ва мустақим интихоб мегардад». Пешбинии меъёри аксарияти беш аз панҷоҳ фисад дар ин модда, баёнгари гузиниши низоми интихоботии аксарияти мутлақ мебошад, чунончи дар идома ҳамин модда тасреҳ менамояд: «Ҳар гоҳ дар даври аввал ҳеҷ як аз кондидон натавонад аксарияти беш аз панҷоҳ фисади ororo ба даст оварад, интихобот барои даври дувум дар зарфи ду ҳафта аз

таърихи эълони натоиҷи интихобот баргузор мегардад ва дар ин давр танҳо ду нафар аз кондидоне, ки бештарин ororo дар даври аввал ба даст овардаанд, ширкат менамоянд». Дар даври дувуми интихоботи риёсати ҷумҳурӣ низоми интихоботии аксарияти нисбӣ дар назар гирифта шуда, чунончи дар ҳамин моддаи 61 дар мавриди даври дувуми интихоботи риёсати ҷумҳурӣ тасреҳ шуда: «Дар даври дувуми интихобот, кондиде, ки аксарияти ororo касб кунад, раиси ҷумҳур шинохта мешавад».

Низоми интихоботи аксариятӣ, қадимитарин низоми интихоботӣ дар ҷаҳон мебошад. Дар ин низоми интихоботӣ, курсии ба раъй гузошташуда мутааллиқ ба шахсе хоҳад шуд, ки бештар аз дигарон раъй касб намуда бошад. Низоми интихоботии аксариятӣ, ба ду сурат амалӣ мегардад. Дар сурати аввал, ки ба номи низоми интихоботии аксарияти нисбӣ ёд мегардад, шахси баранда бояд нисбат ба соир номзадон раъйи бештар дошта бошад. Ба таври мисол, агар теъдоди номзадонро се нафар дар назар бигирем, ки шахси (А) 30 раъй, шахси (Б) 34 раъй ва шахси (В) 36 раъй ба даст оварда бошанд, шахси (В) барандаи интихобот хоҳад буд, аз ин ки нисбат ба ду шахси дигар раъйи бештар ба даст овардааст. Аммо дар сурати дувум, ки ба номи низоми интихоботии аксарияти мутлақ ёд мегардад, шахсе барандаи интихобот дониста мешавад, ки раъйи беш аз панҷоҳ фисади раъйдиҳандагонро ба даст оварда бошад. Бо меъёри матраҳшуда дар сурати дувум, ашхоси зикршуда дар мисоли боло ҳеҷ кадом дар марҳалаи аввал баранда нахоҳанд буд. Ғолибан дар чунин ҳолат, интихобот миён ду шахс бо бештарин оро дар марҳалаи дувум баргузор хоҳад шуд.

Низоми интихоботии велси ҷиргаи Шӯрои миллии Афғонистон. Низоми интихоботии велси ҷиргаи Шӯрои миллии Афғонистон, дар се давраи интихоботии ду даҳаи ахир низоми такраъйи ғайри қобили интиқол буд. Низоми такраъйи ғайри қобили интиқол, як низоме аст, ки аз назари техникӣ сода ва басит мебошад. Дар ин низом, ҳар раъйдиҳанда ба як номзад раъй медиҳад ва раъйи номзад, қобили интиқол ба номзади дигар нест. Дар Афғонистон ба далели ин ки ҳавзаҳои чандкурсӣ вуҷуд дошт, тахсиси курсиҳо бар мабнии низоми аксарияти нисбӣ сурат мегирифт. Шахс ё ашхоси баранда касоне буданд, ки раъйи бештар нисбати соир номзадон ба даст оварда буданд.

Ин низом дар Афғонистон чолишҳои ҷиддиро ба вуҷуд овард. Ба далели манъи интиқоли раъй миёни номзадон, аз шаклгирии эътилофҳои қавӣ ҷилавгирӣ кард. Ба далели адами нақши аҳзоб, инкишофи аҳзоби сиёсӣ сурат нагирифт. Стратегияи «Ҳар кас барои худ» дар ин низоми интихоботӣ, боиси табдил шудани парлумон ба маносиб гардид. Тахсиси курсиҳо дар ин низоми интихоботӣ бар асоси ҳавзаи чандкурсӣ, робитаи намояндагонро бо маҳаллоташон заиф сохт. Ба далели наздикии раъйи намояндагони баранда ва бозанда заминаи тақаллуб ва муомиларо фароҳам кард.

Таъдили Қонуни интихобот, ки дар таърихи 1/12/1397 мунташир шуд, низоми интихоботии чандбӯъдиро пешбинӣ намудааст. Тибқи сароҳати фақраи 2 моддаи дувуми таъдили Қонуни интихобот, «комиссиюни мустақили интихобот бо ҳамкории аҳзоби сиёсии сабтшуда дар Вазорати адлия ва ниҳодҳои ҷомеаи маданӣ муртабит бо интихобот, тадобири лозимиро иттихоз намуда ва тарҳи худро ба шумули таъдили қонуни интихобот дар хилоли як моҳ баъд аз шурӯи кори комиссия, ҷиҳати тасвиб ба кобина ироа намояд». Ҳамин моддаи Қонуни интихобот дар фақраи аввали худ низоми интихоботии чандбӯъдиро пешбинӣ мекунад. То ҳол комиссия тарҳи таъдили Қонуни интихоботро омода накардааст. Низоми интихоботии чандбӯъдӣ тавре аст, ки ҳам аҳзоб ва ҳам номзадони мустақил метавонанд дар интихобот ширкат дошта бошанд. Механизми иҷрои низоми чандбӯъдӣ бояд тавассути комиссияи мустақили интихобот бо ҳамкории аҳзоби сиёсӣ ва ҷомеаи мадании муртабит ба интихобот тарроҳӣ гардад.

Низоми интихоботи мишрону ҷиргаи Шӯрои миллии Афғонистон. Мишрону ҷиргаи Шӯрои миллии Афғонистон, тибқи сароҳати моддаи 84 Қонуни асосӣ, аз се даста аъзо ташкил мегардад. Дастаи аввал аз миёни номзадони барандаи шӯроҳои вулусволӣ дар сатҳи вилоят, як намоянда интихоб шуда, ба маҷлис роҳ меёбад, ки давраи кориаш дар мишрону ҷирга се сол пешбинӣ шудааст. Дастаи дувум, аз миёни номзадони барандаи шӯрои вилоятӣ як намоянда интихоб шуда ва ба маҷлис роҳ меёбад, ки муддати кориаш чаҳор сол таъйин гардидааст. Даста севум, тавассути раиси ҷумҳур бо таваҷҷуҳ ба шароити пешбинишудаи Қонуни асосӣ интихоб мегардад. Давраи кории ашхоси муаррифишуда тавассути раиси ҷумҳур панҷ сол мебошад. Шӯроҳои вулусволӣ ва шӯрои вилоятӣ барои интихоб як намоянда ба хотири узвият дар мишрону ҷирга аз низоми интихоботии аксариятӣ истифода менамоянд.

Низоми интихоботии шӯрои вилоятӣ, шӯрои вулусволӣ ва шӯрои қария дар Афғонистон. Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, дар маводи 138-140 дар сатҳи воҳидҳои идораи маҳаллӣ, шӯроҳоро пешбинӣ намудааст. Дар сатҳи ҳар вилоят шӯрои вилоятӣ ташкил мегардад. Ин шӯро «дар таъмини аҳдофи инкишофи давлат ва беҳбуди умури вилоят ба наҳве ки дар қавонин тасреҳ мегардад, саҳм гирифта ва дар

масоили марбут ба вилоят машвара медиҳад. Шӯрои вилоятӣ вазоифи худро бо ҳамкории идораи маҳаллӣ ичро менамояд». Он чи аз ин моддаи Қонуни асосӣ фаҳмида мешавад, нақши шӯрои вилоятӣ, машваратӣ ва ҳамкорӣ дар идораи маҳаллӣ мебошад. Қонуни танзими умури шӯроҳои маҳаллӣ дар моддаи дувуми хеш, аҳдофи ин шӯроҳоро чунин баршумурдааст: «Таъмини аҳдофи инкишофи давлат ва беҳбуди умури вилоят. Таъмини саҳмгирии мардум дар тарҳ ва татбиқи барномаҳои инкишофи давлат дар сатҳи вилоят. Тақвияти равобит миёни мардум ва давлат».

Қонуни асосӣ дар бораи интихоби аъзои ин шӯроҳо пешбинӣ кардааст, ки бояд мутаносиб ба нуфуси ҳар вилоят, вулусволӣ ва қария, аъзои ин шӯроҳо аз тариқи интихоботи озод, одилона, умумӣ, сирӣ ва мустақим интихоб гарданд. Қонуни асосӣ дар бораи низоми интихоботии ин шӯроҳо сароҳат лозим надорад. Тибқи моддаи дувуми таъдили Қонуни интихобот, интихобот барои ташкили ин шӯроҳо низ бояд аз низоми чандбӯъдӣ истифоҳ гардад. Он чи аз мутолиаи Қонуни интихобот ба даст меояд, низоми интихоботии шӯрои вилоятӣ, шӯрои вулусвуолӣ ва шӯрои қария яксон мебошад.

Низоми интихоботи шаҳрдорӣ дар Афғонистон. Қонуни асосӣ дар мавриди низоми интихоботи шаҳрдориҳо маскут аст. Сарфи ҳамон меъёрҳои лозим (озод, умумӣ, сирӣ ва мустақим), ки дар тамоми интихоботҳо дар Афғонистон пешбинишударо тасреҳ мекунад. Қонуни интихобот дар моддаи 66 хеш дар бораи тарзи интихоби шаҳрдорӣ чунин сароҳат дорад: «Барои ҳар шаҳр як шорвол интихоб мешавад. Шорвол бо касби бештарин орои раъйдиҳандагони ҳамон шаҳр барои муддати чаҳор сол интихоб мегардад. Ҳар гоҳ дар даври аввал ҳеҷ як аз кондидон натавонад аксарияти беш аз панҷоҳ фисади ororo касб намояд, интихобот барои даври дувум дар хилоли ду ҳафта аз таърихи эъломи натоиҷи интихобот баргузор мегардад ва дар ин давр танҳо ду тан аз кондидоне, ки бештарин ororo дар даври аввал ба даст овардаанд, ширкат менамояд ва кондиде, ки бештарин ororo касб намояд, баранда шинохта мешавад. Дар сурати тасовии оро дар даври дувум ба дараҷаи таҳсил, таҷрибаи корӣ дар идороти давлатӣ ва ғайридавлатӣ ва иқомати бештар дар шаҳри марбут, арҷаҳият дода мешавад».

Низоми интихоботии шорволиҳо бо таваҷҷуҳ ба Қонуни асосӣ ва Қонуни интихобот, низоми аксарияти думарҳилаӣ мебошад.

Низоми интихоботи маҷлиси шаҳрдорӣ (шорволӣ) дар Афғонистон. Маҷлиси шаҳрдорӣ, ки тақрибан шабоҳат бо шӯроҳои маҳаллӣ дорад, салоҳияти назорат ва арзёбӣ аз ичрооти идораи шаҳдориро дорад. Маҷлиси шаҳрдорӣ тибқи сароҳати моддаи 22 Қонуни шаҳрдорӣ салоҳияти тасвиби лавоеҳ ва тарзуламалҳои марбут ба шаҳрдориро дорад. Ин маҷлис пешниҳодоти лозимро ба шаҳрдориҳо медиҳад, ба хотири беҳбуди ичроот ва фаъолиятҳояшон. Маҷлиси шаҳрдорӣ наметавонд фаъолиятҳои ичроӣ дошта бошад, чунончи дар Қонуни шаҳрдорӣ тасреҳ гардида, ки «маҷлиси шорволӣ (шаҳрдорӣ) наметавонад вазоиф ва салоҳиятҳои шорвуол, муовин ва ё муовинони вайро ичро ё эъмол намояд».

Меъёрҳои пешбинишудаи Қонуни асосӣ барои интихоботҳо дар Афғонистон шарҳ гардид. Мутобиқи ин меъёрҳо мардум ҳақ доранд ба ҳар номзад, ки худашон мехоҳанд, раъй диҳанд, яъне дар интихоби шахси мавриди назар озод мебошанд. Тамоми атбои воҷиди шароити Афғонистон ҳаққи интихоб кардан ва интихоб шудан доранд. Раъйдиҳӣ дар Афғонистон махфӣ мебошад, то шахс таҳти фишор қарор нагирад. Раъйдиҳӣ дар Афғонистон мустақим мебошад, яъне раъйи ваколатӣ ба расмият шинохта нашудааст.

Низомҳои интихоботии ҳоким бар интихоботҳо дар Афғонистон мутааддид мебошанд. Низомҳои интихоботӣ дар интихоботи риёсати ҷумҳурӣ ва шаҳрдориҳо, низоми аксарияти думарҳилаӣ мебошад. Низомҳои интихоботии Шӯрои миллӣ ва шӯроҳои маҳаллӣ ва маҷлиси шаҳрдорӣ, низоми интихоботии чандбӯъдӣ мебошад. Низоми интихоботии такраъйӣ ғайри қобили интиқол ба хотири халқи чолишҳои ҷиддӣ дар кишвар ҷойи худро ба низоми интихоботии чандбӯъдӣ дода, ки умед аст ин низоми интихоботӣ боис гардад, ҳам интихоботи одилона ва шаффоф дошта бошем ва ҳам таркиби маҷолис мунсифонатар бошад.

Он чи дар давраҳои гузаштаи интихоботи риёсати ҷумҳурӣ ва шӯроҳо шоҳид будем, мушкилоти адидае буд, ки ниҳоди интихобот ва дар кул демократияро барои мардум беэътимод сохт. Барои дубора ба даст овардани эътимоди мардум, ниёз аст Комиссияи интихоботӣ, интихоботҳои ояндаро бо шаффофияти бештар баргузор ва натоиҷи онро барои мардум эълон намояд, то аз як тараф, ниҳодҳои машрӯи интихоботӣ аз қудрати лозим бархӯрдор гарданд ва аз тараф дигар, пояҳои демокртия дар кишвар тақвият ёбанд.

АДАБИЁТ

1. Рейнолдз Э. Ислоҳи системаи интихоботии Афғонистон / Э.Рейнолдз, Ҷон Керри. – Кобул: Воҳиди таҳқиқ ва арзёбии Афғонистон, 1391.
2. Таъдили Қонуни интихобот. – 1397. Ҷаридаи расмӣ. - №1329.

3. Дуглас Ҷ.М. Низомҳои интихоботӣ / Ҷ.М. Дуглас; тарҷумаи Мусаллам Оқои Тавқ бо ҳамкории Аъзам Адолатҷӯ. – Теҳрон, 1396.
4. Ричард Роуз. Доиратулмаорифи байналмилалии интихобот / Ричард Роуз; мутарҷим Муҳаммад Тақи Дилфурӯз. – Теҳрон: Мизон, 1390.
5. Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. – 1382. Ҷаридаи расмӣ. -№818.
6. Мустафо, Мансурён. Низоми ҳуқуқии ҳоким бар интихобот. – Теҳрон, 1396.

БАРРАСИИ НИЗОМИ ИНТИХОБОТИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Низоми интихоботӣ дар як мафҳуми сода, наҳваи табдили оро ба курсиҳо гуфта шудааст. Чунончи дида мешавад, анвои низомҳои интихоботии гуногун дар ҷаҳон истифода мешаванд. Давлатҳо бояд беҳтарин низоми интихоботиро интихоб намоянд. Агар диққати лозим дар гузиниши низоми интихоботӣ сурат нагирад, пайомадҳои зиёнбор ва мухарриб хоҳад дошт. Қонуни асосии Афғонистон ба ҷойи таъйини низоми интихоботӣ, умумӣ ва одилона буданро ба унвони шурути асосӣ таъкид кардааст. Низомҳои интихоботӣ дар интихоботи риёсати ҷумҳурӣ ва шаҳрдориҳо дар Афғонистон, низоми аксарияти думарҳалаӣ мебошад. Низомҳои интихоботии шӯрои миллӣ ва шӯроҳои маҳаллӣ ва маҷлиси шаҳрдорӣ, низоми интихоботии чандбӯъдӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: низоми интихобтӣ, интихобот, интихоботи раёсати ҷумҳурӣ, интихоботи шӯроҳо.

РАССМОТРЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ АФГАНИСТАН

Избирательная система - набор правил, методов, процессов и расчётов, а также правовых норм в деле выборов, обеспечивающих и регулирующих легитимное избрание граждан на какие-либо государственные должности, формирование органов публичной власти путём их избрания при голосовании избирателей, выборщиков .В большинстве стран выборы являются средством окончательного решения тех проблем, с которыми сталкиваются политики и государственные деятели. Выборы в Афганистане могут стать демократическим процессом и инструментом обеспечения безопасности и правосудия. Согласно Конституции Исламского государства Афганистан, граждане Афганистана имеют право избирать и быть избранными. Условия и средства для реализации этого права регулируются законом о выборах. Этническое понимание политической системы в целом и выборов в частности является официальным. Правительство Афганистана не допустит вмешательства извне в итоги парламентских выборов и попыток внешних сил влиять на разрешение парламентского кризиса в Исламской Республике.

Ключевые слова: система выборов, выборы, выборы президента, выборы советов.

CONSIDERATION OF THE ELECTION SYSTEM IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN

The electoral system is a set of rules, methods, processes and calculations, as well as legal rules in the field of elections, ensuring and regulating the legitimate election of citizens to any public office, the formation of public authorities by their election by voting voters, electors. In most countries, elections are a means of finally resolving the problems faced by politicians and government officials. Elections in Afghanistan can be a democratic process and an instrument of security and justice. According to the Constitution of the Islamic State of Afghanistan, citizens of Afghanistan have the right to elect and be elected. The conditions and means for exercising this right are governed by the election law. An ethnic understanding of the political system in general and elections in particular is official. The Government of Afghanistan will not allow outside interference in the outcome of parliamentary elections and attempts by external forces to influence the resolution of the parliamentary crisis in the Islamic Republic.

Key words: election system, elections, presidential elections, council elections.

Сведения об авторах:*Сайид Ахмад Ротиб Музаффари –* Университет Кабул Исламской Республики Афганистан, член Департамента международных отношений, преподаватель факультета права и политических наук
Шавкат Али Фарханг- Университет Кабул Исламской Республики Афганистан, член Департамента общего права, преподаватель факультета права и политических наук

Information about the authors: ***Sayyid Ahmad Rotib Muzaffari*** - Kabul University of the Islamic Republic of Afghanistan, member of the Department of International Relations, lecturer in the Faculty of Law and Political Sciences
Shawkat Ali Farhang - Kabul University of the Islamic Republic of Afghanistan, Member of the Department of General Law, Lecturer in the Department of Law and Political Sciences

УДК 322

ДОКТРИНАИ ИҶТИМОИЮ СИЁСИИ ИСЛОМ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ ОН

Турдиназаров А.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ислом ҳамчун дин дорои таркиби мураккаби системаи интегралӣ ва муназзам буда, масъалаи ташаккулёбӣ, рушд ва таҳкими муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсиро ба таври табиӣ ва куллӣ фаро мегирад. Вобаста ба ҳолати мазкур танҳо ба масъалае, ки боиси ихтилофи мусалмонҳо ва дар пайи он шаклгирии чеҳраи ҷаҳони ислом, аз ҷумла соҳаи теологияи он гардида буд, ишора намудан кофист. Яъне, маҳз масъалаи қудрат ва ҳокимияти сиёсӣ дар он нақши бунёдӣ ва муайянкунандагӣ доштааст.

Ҳамин тавр, доктринаи иҷтимоӣ-сиёсии ислом ҳамчун таълимоти монотеистӣ, назарияи илмию фалсафӣ, системаи бароҳбаригирандаи принсипи мушаххаси сиёсӣ, дар асоси Қуръону суннат ва далелҳои фақеҳону мутафаккирони исломӣ шакл гирифтааст [1,с.194]. Ин ё он идеологияи сиёсии исломӣ ба пайравон имконият медиҳад, ки аз мавқеи доктринаҳои сиёсии исломӣ воқеиятро дарк ва баҳогузорӣ намуда, манфиатҳои хешро

ташаккул дода, баҳри амалигардонии он иқдом намоянд. Омӯзиши масъалаҳо дар асоси ҷаҳонбинӣ ва идеологии консепсияи иҷтимоӣ сиёсии ислом, тарзи дарк ва тафсири падидаҳоро барои муҳаққиқ мушаххасан муайян менамоянд.

Аз он ҷое, ки ислом ҳамчун таълимот дорои таркиботи мураккабу фарох аст, мо мекӯшем танҳо ба ҳолатҳои асосӣ ва бунёдии доктринаҳои сиёсию иҷтимоии он пардохта, ба масъалаҳои нозуки идеологӣ ва эътиқодии он дахл нанамоем. Зеро ин ҳолат предмети омӯзиши масъалаи моро мураккаб мегардонад ва дар воқеъ, аз зарфияти сохтории мақола низ берун аст. Аммо дар мавридҳои ниҳоятан зарурӣ ба асосҳои базавии манбаъҳои ислом - Қуръону аҳодис ва осори илмии уламо ва нуқтаи назари мутафаккирони исломиро нишон хоҳем дод.

1. Ислом ҳамчун тарзи ҳаёт. Дар адёни дигар ибодат ва парастишот ҳалқаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад, ки дар асоси он асотир ва қиссаҳо эҷод гардида, сипас қонун, қоида ва меъёрҳои динӣ ташаккул меёбанд. Доктринаи сиёсию иҷтимоии ислом бошад, тамоман ҳолату вазъияти дигарро касб намудааст. Ба назари муҳаққиқони соҳа, дар таълимоти сиёсию иҷтимоии ислом қабл аз ҳама, чигунагии тарзи ҳаёт дар асоси дастуроти Қуръону аҳодис мақоми махсус дорад. Бинобар ин, ислом, тамоми ҳаёти ҷамъиятии пайравонашро аз оила то сиёсат муқаррар намуда, унсурҳои таркибии расму маросимҳо дар он аз эътиқодот бармеоянд ва метавонанд аҳаммияти дуюмдараҷа пайдо намоянд ва ё дар раванду ҳолатҳои гуногуни ҳаёт тағйир ёбанд ва моҳиятан дигаргун гарданд. Ҳамзамон, дар заминаи онҳо ба миён омадани иҷтиҳод, ки он бояд тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва раванди ташаккули онро фаро гирад, низ аз аҳаммият холӣ нест [2,5:44].

Ислом аз замони зуҳури хеш моҳиятан хосияти сиёсӣ дошта, ба тамоми масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ меъёр ва андозагирии сиёсии хешро мушаххас намудааст. Маълум аст, ки барчасп ва ё тамғаи ба номи «сиёсигардонии ислом», ки мафҳуми мазкур баъд аз инқилоби исломӣ дар соли 1979 дар Эрон ба вуҷуд омад, доираҳои илмии кишварҳои Ғарб то ҳол, зиёд мекӯшанд онро ба ислом пайванд бизананд. Дар ин робита дар Ғарб як зумра мафҳумҳое, ба мисли «исломи сиёсӣ», «фундаментализми исломӣ», «экстремизми исломӣ», «терроризми исломӣ», «радикализми исломӣ», «исломҳаросӣ», «исломи муътадил» ва ғайраҳо дар гардиши илмӣ пайдо шудаанд. Воқеан ҳам, чунин тарзи муносибат амали ноҷо буда, ба моҳияти таълимоти аслии ислом дар тазод аст. Илова бар ин, истифодаи мафҳуми мазкур наметавонад тамоми хосиятҳои аслии исломро ба сифати як таълимоти кулл, ҷомеъ ва дин, ки тамоми паҳлуҳои ҳаёти инсонӣ ва муносибатҳои ҷамъиятиро куллан фаро мегирад, ифода намояд. Мафҳуми «дин», ки дар ҷомеашиносии Ғарб ва Русия бо мафҳуми «religion» (религия) тарҷума гаридааст, ҳатто он низ наметавонад фаҳми комил ва васеи дини исломро баён намояд. Зеро дар маънои этимологӣ, дини ислом дар забони арабӣ фаҳми «ҳокимият», «қонун», «итоат» ва «фармонбарӣ»-ро низ ба таври возеҳ ифода менамояд, ки дар мафҳуми «religion» (религия) чунин фаҳму дарк дар назар гирифта намешавад.

2. Дар ислом иерархияи калисоӣ вуҷуд надорад. Яке аз хусусиятҳои доктринаи иҷтимоию сиёсии ислом дар он зоҳир мегард, ки пайравони он барои ибодат ва бахшиши гуноҳон ба кадомин як миёнараве байни Худо ва инсон эҳтиёҷ надоранд. Эмом касест, ки дар намоз дар сафи пеш қарор мегирад ва он метавонад фақеҳ, муаллим ва ҳаками мушкилиҳо ва масъалаҳои моҷаробарангези ҳаёти иҷтимоӣ бошад. Ҳузуру иштирок дар намози ҷамоат амри муҳим маҳсуб мегардад, вале ҳангоме ки барои он шароит мавҷуд набошад, метавонад дар доираи хурде ҳам аз эътиқодмандон дар ҳар макону замони барои он муносиб амалӣ гардонида шавад. Ҳолати мазкур ба мусулмонон имконият медиҳад, ки аз ҳар навъе мутамарказгардониҳои шадид ва иерархиягароии олию мутлақ канорагирӣ намоянд ва 1441 сол аст, ки онҳо тавонистаанд тамоми унсурҳои таълимотро ба таври комил то ба имрӯз ҳифз намоянд. Аз ин лиҳоз, дар ислом ба ҳам муқобил гузоштани ҳаёту ҳокимияти дунявӣ ва динӣ ҳеҷ маъное надорад. Дар он муборизаи беохир барои ҳокимияту лидерии сиёсӣ (монарх, шоҳ) ва сарварию пешвоии динӣ (папа ва патриарх) вуҷуд дошта наметавонад.

Воқеан, чунин озодиҳо ва имкониятҳо мумкин аст, ки имкониятҳоро барои суиистифодаи унсурҳою рамзҳои динӣ баҳри ҳадафҳо ва ғаразҳои ғайридинӣ фароҳам созанд. Аз ҷумла, ҳаракатҳою ҷараёнҳои ифротию бунёдгароӣ аз роҳҳои ҷиноӣ (аз мафҳуми бо ном «исломӣ» васеъ истифода менамоянд, дар воқеъ бошад, он ҳамчун номи мустаор ба онҳо хизмат менамояд, ба мисли ДОИШ, «Ал-қоида» ва ғайраҳо).

3. Шӯро воситаи ҳалли масъалаҳо ва ихтилофот. Ба назари муҳаққиқони мусалмон, ба хотире, ки аз унсурҳо ва рамзҳои динӣ суистфода нагардад, таълимоти сиёсию иҷтимоии ислом мавҷудияти «шӯро»-ро пешбинӣ намудааст. Меъёри марказӣ ва асосии ин тарзи муносибатро оятҳои Қуръон ташкил медиҳанд, ки дар он Худованд мусалмонҳоро чунин тавсиф менамояд: «онҳое, ки дар умурашон бо ҳамдигар машварат

менамоянд» [3,42:38]. Дар умум фақеҳон ва муҳаққиқони умури динӣ аз ин ҷо фаҳми «шӯро»-ро хулоса намуда, ба он ҳамчун принсипи машвараттӣ такя менамоянд. Натиҷа ва амали ба он мувофиқ мавҷудияти иҷтиҳоди байни саҳобагони Паёмбар (с) мебошад. Аксарияти фақеҳон ба амал баровардани шӯроро дар ҷомеаи мусалмоннишин принсипи бунёдӣ ва ҳатмӣ медонанд. Аммо баъзе дигар ба ин назаранд, ки қарор ва хулосаи шӯро танҳо хосияти тавсиявӣ дораду халос.

Шӯро ва ё мақомоти машваратӣ ҳаққи дахолат намудан ва ё тағйир додани ҳукми возеҳу ошкорои Қуръону ҳадисро надорад. Ҳамчунин, изҳори иродаи мардум низ набояд ба меъёрҳои мушаххаскардаи ислом дар тазод қарор дошта бошад [3,33:36].

Ҳар инсоне, ки синни ӯ ба балоғат мерасад, метавонад дар таркиб ва ташаккули шӯро иштироки фаъол варзад [4,с.110-111]. Дар таркиби он узвияти ҳам фақеҳону донишмандони соҳаи дин ва ҳам муҳаққиқону мутахассисони дигар соҳаҳои илм ва ҳаёти ҷамъиятӣ хосияти ҳатмиро касб менамояд. Ба назари муҳаққиқи исломшиноси рус Л. Гумилев, ҳангоми интихоби аъзои шӯро ҳатман чунин сифатҳое, ба мисли: адолатҷӯ, ҳақиқатҷӯ, донишманд, фаъоли иҷтимоӣ, ташаббускор ва ғайраҳо мавриди назар қарор мегиранд [5,с.14]. Нақш ва узвияти донишмандони воқеӣ (аз соҳаҳои васеи илм), дар таркиби шӯро бисёр муҳим арзёбӣ мегардад. Маҳз масъулияти ояндаи дурахшони ҷомеа назар ба дигар категорияи касбии одамон бар дӯши онҳо вогузор карда шудааст. Онҳо муваззафанд, ки ҳоким ва оммаро бо дастурот ва тавсияҳои оқилона ҳидоят ва роҳнамоӣ намоянд. Дар навбати худ, ҳокимон ва оммаи мардум вазифадоранд, ки ба машварат ва ҳарфи онҳо гӯш дода, аз онҳо пайравӣ намоянд.

Шӯро метавонад бо роҳи интихоботӣ ва ё аз тариқи дастаҷамъӣ ҳайати хешро аз намояндагони қишрҳои гуногуни ҷомеа ба таври муттасил ва пайваста таҷдид намояд. Ҳеҷ навъи маҳдуднамоиҳоро дар ин маврид ислом дар назар нагирифтааст. Ҳамчунин, ин андеша комилан нодуруст аст, ки ислом ҳокимиятро марбути корпаратсияи ходимони динӣ дониста ва ё мутааллиқ ба онҳо менамояд. Аз мазмуни бисёр оятҳои Қурони карим бармеояд, ки клерикализм низ дар ислом қобили қабул дониста намешавад [3,16:43,39:9].

Мусаллам аст, ки мавҷудияти ҳар мақомоте ба мисли Шӯро фаъолияти сиёсии фаъолу самаранок, плюрализми афкор, тартибу низоми мушаххаси сиёсиро тақозо менамояд. Чунин ҳолат дар доираи аҳкоми исломӣ комилан қобили қабул дониста мешавад. Аммо ҳар амали мухолифатомези дигаре, ки ҷомеаи мусалмоннишин ва аҳкоми аслии таълимоти исломиро ба хатар, инҳироф ва бухронҳои мухталиф дучор месозад, мавриди пазириш қарор намегирад.

4. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии таълимоти ислом. Аз нуқтаи назари таълимоти ислом, ҳар он чизе ки Худованд офаридааст, баҳри саодатмандӣ ва манфиати инсон аст. Инсон набояд аз неъматҳо ва хушиҳои ҳастию табиӣ худро дар канор гирифта, онҳоро пурра рад намояд. Аммо бояд худуду зарфияти худ ва меъёрҳоро донад, қаноат пеша намояд ва ба худ, табиат ва муҳити атроф зарару зиёне нарасонад. Ҳуқуқи исломӣ маҳз ба ҳадафи оқилона маҳдуд намудани хостаҳо ва амалҳои ғайриоқилонаи инсонӣ равона гардидааст. Вале аз нигоҳи назарияпардозони таълимоти ҳуқуқию сиёсии ислом, амали бо номи «худқурбонӣ» (махсусан, роҳибигарӣ, риёзаткашии ҷисмонӣ, гӯшанишинӣ ва дунёбезорӣ) мутлақо рад карда мешавад. Рӯзаи моҳи рамазон ҳамасола дар он, танҳо дар рӯзи равшан маҳдудиятҳо амал менамоянд ва он барои беморон, мусофирон, кӯдакон ва нотавонони ҷисмӣ муҳим шуморида намешавад. Тасаввуф ва амалҳои сӯфигароӣ дар доираи меъёрҳои Қуръон шадидан маҳдуд карда шудааст.

Умуман, ислом ба таври зотӣ ба мисли зардуштия ва масеҳият масъалаи муқобилгузории рӯҳу ҷисм, маънавиёту моддиёт ва дину сиёсатро ба мерос нагирифтааст. Мантиқи Қуръон тамоми фазои ҳастии инсонро фаро мегирад, махсусан сиёсатро, ки ҳангоми бо он машғул гардидан, донистан ва риоя намудани постулатҳо ва меъёрҳои ахлоқиро ниҳоятан амри зарурӣ мешуморад. Аз нигоҳи таълимоти ислом ҳеҷ фарде наметавонад ба таври комил барандаи сифатҳои илоҳӣ бошад. Барои мусалмон муқаддас танҳо Худованд маҳсуб гашта, ҳаёти замини хосияти сакралӣ надорад, аз ин хотир, тафаккур ва рафтори инсон ратсионалӣ ва прагматикӣ маънидод мегардад.

5. Муносибати ислом ба илм ва донишҳои ратсионалӣ. Дар ҳадисе аз Паёмбар (с) зикр гардидааст: «Биҷӯед донишро, гарчанде барои он бояд ба Чин рафт».

Дар Қуръон ва аҳодис мукаррар дар бораи мақому мартабаи баланд доштани олим ва муҳаққиқи эътиқодманд аз инсони обиду парҳезкор дар назди Худованд, махсус таъкид мегардад. Дар асрҳои IX-XIII, замоне ки Аврупо дар ваҳшоният ва ҷоҳилияти хеш ғарқ мегашт, маҳз ислом ба сифати қувваи мутаҳаррик дар кушодани донишгоҳҳо ва мадорис дар рушду ташаккули фалсафа, ҳуқуқ, риёзиёт, тиб, кимиё физика, астрономия ва соҳаҳои дигари илм, дар густариши равшангароӣ ва маориф ба таври бесобиқа мусоидат намудааст. Аксарияти соҳаҳои алоҳидаи илм, ҳанӯз ҳам бо ҳамон номҳои арабияшон дар олам ба кор бурда мешаванд. Ҳаракати ренесанс дар Аврупо асосан ба туфайли ҷангҳои

салибӣ, ки борҳо ҷаҳони исломро таҷовуз ва ғорат менамуданд, амалӣ гардонида шудааст.

6. Ҳуқуқ, озодӣ ва шахсияти инсон дар ислом. Ислом дар ниҳоди ҳар пайрави хеш ҳисси эътимод ба хеш, шараф, номус ва хештаншиносию ҳадаф аз офаринишро ба таври махсус парвариш медиҳад. Дар фарқият аз масеҳият ҷавобгарии инсонро барои амали шахсан ба иҷро нарасондааш, консепсияи бо номи «нахустин гуноҳ», ки гӯё аз Одам (а) ба воситаи волидайн ба фарзандон ба мерос мерасад, ӯро мутлақан рад мекунад. Зеро чунин ҳолат боиси он мегардад, ки инсон худро масъули бори гуноҳони дигар шуморида, эҳсоси шармандагии ҳамешагӣ онро азият дода, он худро нокомилу заиф мебинад ва эътимод ба худро аз даст медиҳад. Аз нигоҳи таълимоти ислом инсон озод ба дунё меояд ва барои амали содиркардаи Одаму Ҳавво бори масъулияте надорад. Ӯ масъули амали хеш мебошад ва танҳо барои амалҳои ношоистаи содиркардаи ақлонии хеш ҷавобгар мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ислом барои амалҳои ғайриоқилонаи инсон муносибати сабуктар ва ба амалҳои оқилонаи ношоиста ва ҷиноятҳои он то андозае ҷиддӣ муносибат менамояд.

7. Масъалаи уммат ва ватанпарастӣ дар ислом. Уммат ҳамчун ҷамъият ва ё иттиҳоди ҷаҳонии муташаккили динию сиёсии кулли мусалмонони олам фаҳмида мешавад. Дар фаҳми мушаххас ҷамоа-давлат, ки ба кадом ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ маҳдуд намегардад, дар назар дошта мешавад. Ҳар як мусалмон аз лиҳози ҳуқуқи эътиқодотӣ ба он тааллуқ пайдо менамояд. Уммат баҳри амалӣ гардонидании вазифаҳо ва уҳдадориҳояш масъулияти коллективию диниро ба иҷро мерасонад. Уммат ба сифати организми бутуну ягона амал ва баромад менамояд. Ислом ҳеҷ навъи тақисмнамоиҳо ва ҷудоиандозиҳои ҷомеаро аз лиҳози этникӣ, нажодӣ, синфӣ, табақотӣ ва нишондодҳои ҷуғрофиро дар назар нагирифтааст. Ҳамзамон, ислом гуногунрангии этникиро инкор наменамояд: Ҳар навъе аз анъанаҳо ва расму оини миллие, ки бо аҳкоми он дар тазод ва мухолифат қарор надоранд, комилан иҷозат дода мешаванд [6,с.334].

Аз нигоҳи доктринаи сиёсии ислом ватанпарастии солиму табиӣ ҳеҷ мушкиле надорад. Мусалмон муваззаф аст, ки худро, оила, атрофиёнро ва аҳли оилаи бузурги худ, яъне Ватанро аз ҳуҷуми аҷнабӣ ва душманон ҳифз намояд.

Ҳамин тавр, омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи доктринаҳои иҷтимоию сиёсии ислом нишон медиҳанд, ки дарки моҳиятии он чандон амали сода ва осон набудааст. Он бо падида ва дигар ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии муосир омехта гашта, сатҳи омӯзиш ва дарки падидаҳоро боз ҳам мураккабтару печида мегардонад. Дар шароити муосир, гарчанде дин ба муносибатҳои иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои фаъолияти ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ мерасонад, аммо он зербино ва муайянкунанда маҳсуб намеёбад. Аз ин хотир, дар ҷомеаҳои мухталиф ба он мақоми гуногунро сазовор дониста, ҳар навъу сатҳе аз муносибатро пеша менамоянд. Гарчанде ки дини ислом аз лиҳози шумораи пайравон дар олам ҷойи дуюмро ишғол намояд ҳам, вале кишварҳои сирфан бо номи «исломӣ» шумораи бисёр андакро ташкил медиҳанд. Аксарияти кишварҳои ҷаҳони ислом синтез ва ё омезиши арзишҳои ғарбию исломиро ба амал бароварда, дар асоси он моделҳои мухталифи режими сиёсӣ, модернизатсияи сиёсӣ, сохтор ва тарҳи идоранамоии сиёсии кишвари хешро таҳия ва татбиқ менамоянд. Ҳолати мазкур зимни омӯзиши мақом ва нақши масъалаҳои иҷтимою сиёсии ислом дар шароити феълии Тоҷикистон низ, ба назар мерасанд.

Дар шароити рушди муосири Тоҷикистон вобаста ба робитаҳои мутақобилаи дин бо давлат аз ҷониби худи мақомоти давлатӣ тарҳи хоссае омода карда шудааст. Аслан тарҳи мазкур моҳиятан дар асоси прнисипҳои демократӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва ба инобат гирифтани, тавозун байни манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ҳамкориҳо ва тамоюл доштан ба ҳусни тафоҳум эҷод карда шудааст. Дар тӯли солҳои соҳибистиқлолии Тоҷикистон як қатор заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар заминаи таъмини ҳуқуқу озодиҳо ба вуҷуд оварда шудаанд, ки баробарӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои тамоми шаҳрвандонро новобаста аз мансубияти динию эътиқодияшон таъмин менамоянд. Қонунгузории кишвари мо гуногунрангии диниро истисно накарда, ниёзи инсонро баҳри алоқамандӣ ва баамалбарории принсипу талаботҳои эътиқодию динӣ маҳдуд намегардонад. Аз назари қонунгузорӣ барои фаъолияти ҳамаи созмонҳо ва иттиҳодияҳои динӣ шароити мусоиду баробар фароҳам оварда шудааст [7,с.135].

АДАБИЁТ

1. Современный политологический словарь. -М., 2000. – 194 с.
2. Қулиев Э. Коран. Перевод смыслов / Э. Кулиев. -М., 2003. 5:44, 4:65,12:40, 43:85.
3. Қуръон. 2:30.
4. Абд аль-Кадир А. Ан-Низам ас-сиясий филь-ислям. б.м., б.г. С. 110–111.
5. Гумилев Л.Н. Русь и татары / Л.Н. Гумилев // Арабская история -М., 1994. -С. 14.
6. Абу Йусуф «Китаб ал-Харадж». -СПб., 2001. -С. 42.
7. Турдиназаров А.С. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои эътиқодию динӣ / А.С. Турдиназаров // Мав. кон. ҷум. илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои рӯзмарраи инкишофи давлати

муосир». -Душанбе: ДМТ, 2018. -С.135-145.
8. Турдиназаров А.С. Омили исломӣ: моҳият ва хосиятҳои асосии он / А.С. Турдиназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. -Душанбе, 2016. -№2/1. (193). -С. 275-281.
9. Турдиназаров А.С. Исломи сиёсӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ: таносуб айният ва тафовутҳо / А.С. Турдиназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. -Душанбе, 2016. -№2/3 (201). -С. 292-297.
10. Турдиназаров А.С. Религиозная ситуация в современном Таджикистане / А.С. Турдиназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2017. -№2/6. -С.309-313.

ДОКТРИНАИ ИҶТИМОИЮ СИЁСИИ ИСЛОМ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ ОН

Дар мақола муҳимтарин масъалаҳои доктирнаи иҷтимоию сиёсии ислом мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Доктринаи иҷтимоӣ-сиёсии ислом ҳамчун таълимоти монотеистӣ, назарияи илмию фалсафӣ, сиситемаи ба роҳбаригирандаи принсипи мушаххаси сиёсӣ, дар асоси оятҳои Қуръону Суннат ва далелҳои фақеҳону мутафаккирони исломӣ шакл гирифтааст. Идеологияи гуногуни сиёсии исломӣ ба пайрвон имконият медиҳад, ки аз мавзеи доктринаҳои сиёсии исломӣ воқеиятро дарк ва баҳогузорӣ намуда, манфиатҳои хешро ташаккул дода, баҳри амалигардонии он иқдом намоянд. Хулосабарориҳо дар асоси идеологияи консепсияи иҷтимоӣ-сиёсии ислом тарзи дарк ва тафсири падидаҳоро мушаххас менамояд. Дар доктирани сиёсию иҷтимоии ислом қабл аз ҳама, чи гунагии тарзи ҳаёт дар асоси дастуроти Қуръону аҳодис мақоми махсус дорад. Ҳамзамон, дар заминаи онҳо ба миён омадани иҷтиҳод, ки он бояд тамоми паҳлуҳои ҳайёти ҷамъиятӣ ва раванди ташаккули онро фаро гирад, низ аз аҳаммият холӣ нест. Ислом аз замони зуҳури хеш моҳиятан хосияти сиёсӣ дошта, ба тамоми масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ меъёр, ченак ва андозагирии сиёсии хешро дорост.

Калидвожаҳо: доктринаи иҷтимоию сиёсии ислом, иеологияи сиёсии ислом, дин, шӯро, уммат ва адолати иҷтимоӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА ИСЛАМА И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассматриваются наиболее актуальные вопросы социальной и политической доктрины ислама. Социально-политическая доктрина ислама, как монотеистическое учение, научная и философская теория и система, сводится к определенному политическому принципу, основаному на аятах Корана и Сунны и аргументах исламских ученых и мыслителей. Различные исламские политические идеологии позволяют последователям понимать и оценивать реальность, с точки зрения исламской политической доктрины, формировать свои собственные взгяды и принимать меры для их реализации. Выводы, основанные на идеологии общественно-политической концепции ислама, определяют способ понимания и интерпретацию явлений. В социально-политической доктрине ислама особую роль имеет, прежде всего, образ жизни, основанный на учении Корана и хадисов. В то же время также важно появление сообщества, охватывающего все аспекты общественной жизни и процесс его формирования. С самого начала ислам был, по сути, политическим, со своими политическими измерениями по всем вопросам общественной жизни.

Ключевые слова: социальная и политическая доктрина ислама, исламские политические идеологии, религия, совет, умма, справедливость и правосудие.

SOCIO-POLITICAL DOCTRINE OF ISLAM AND ITS MAIN FEATURES

The article discusses the most relevant social and political doctrine of Islam. The socio-political doctrine of Islam as a monotheistic doctrine, scientific and philosophical theory and a system leading to a specific political principle is based on the verses of the Koran and Sunnah and the arguments of Islamic scholars and thinkers. Various Islamic political ideologies allow followers to understand and evaluate reality from the point of view of Islamic political doctrines, form their own interests and take measures for its implementation. Conclusions based on the ideology of the socio-political concept of Islam, determine the way of understanding and interpreting phenomena. In the socio-political doctrine of Islam, a particular role is played, first of all, by the way of life based on the teachings of the Qur'an and Hadith. At the same time, the emergence of a community that embraces all aspects of public life and the process of its formation is also important. From the very beginning, Islam was essentially political, with its own political dimensions on all issues of public life.

Key words: social and political doctrine of Islam, Islamic political ideologies, religion council, umma and justice.

Сведения об авторе: ***Турдиназаров Абдулмумин Саидович*** - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры политологии. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **Politiq.tj@mail-ru**. Телефон: **918-86-77-03**

Information about the author: ***Turdinazarov Abdulmumin Saidovich*** - Tajik National University, Assistant of the Department of Political Science. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **Politiq.tj@mail-ru.** Phone: **918-86-77-03**

УДК:323(584.5)9

МУШКИЛОТИ СУЛҲСОЗӢ ВА МАСЪУЛИЯТИ ТАЪРИХИИ РОҲБАР

Давлатова Ҳ.Р.
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз таърихи давлатдории начандон дури тоҷикон ба мо маълум аст, ки ин миллат ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронидааст. Роҳбарони сиёсии он замонро мебоист вазъияти бавуқӯъомадаро ором менамуданд, ки, мутаассифона, ин муяссарашон нагашт.

Ҳалли ин масъала, пеш аз ҳама, интихоби роҳбари нави сиёсиро талаб мекард. Аммо он замон мансаби одиро дар кишвар касе бар дӯш гирифтан намехост, роҳбарӣ он тараф истад. «…соли 1992 дар ҷаласаи 16-уми тақдирсози кишвар мансаб усулан қадру қимат надошт, чунки амнияти касе таъмин набуд. Ҳатто амнияти президенти кишвар…» [9,с.8]. Барои бартараф намудани тамоми мушкилиҳо ва раҳоии кишвар аз вазъияти бавуқӯъомада бояд роҳбареро интихоб менамуданд, ки аз ҷонаш гузашт намуда, Ватанро обод намояд. Аммо интихоби чунин роҳбар ба осонӣ даст надод, зеро аксари намояндагони халқ ба кори ин иҷлосия ва натиҷаи он боварӣ надоштанд ва, инчунин, зимоми давлатдориро дар чунин вазъияти ҳассос касе бар дӯш гирифтан намехост.

Шумораи фарзонафарзандони миллати тоҷик кам набуданд ва дар ин давраи таърихӣ, ки ҳассостарину тақдирсоз буд, бояд миллат фарзанди асосӣ, кордону оқили худро бе таваққуф ба саҳна меовард, то аз ҳалокат наҷот ёбад. Он замон вакили халқ дар Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмонро қисмату тақдир ба сари ин халқи ҷафокашида ато кард. Ба уҳдаи ӯ замоне зимоми давлатдорӣ гузошта шуд, ки идораи давлат кори саҳл набуд.

Дар он солҳо ба зимма гирифтани роҳбарии Тоҷикистон бисёр хавфнок буд. Зеро Тоҷикистон майдони даргириҳои динию мазҳабӣ гардида, на ҳар шахс аз уҳдаи ором намудани он баромада метавонист. Танҳо фарзанди дӯстдори сарзамин, инсони комил, марди шуҷоъ ва дорандаи дигар хислатҳои ҷасуриву волои инсонӣ лозим буд, ки роҳбариро ба зимма гирад. Воқеан, ҳам замон нишон дод, ки ин ҳама хислатҳо дар Раиси Шӯрои Олии интихобнамудаи он замон Эмомалӣ Раҳмон буд. Бо ҷонбозиҳои зиёд ӯ тавонист, ки вазъияти баамаломадаро ба эътидол оварда, кишварро аз нестӣ ва миллатро аз парокандагӣ наҷот диҳад.

Борҳо қасди ҷонаш намудаанд. Дар суҳбат бо омма ӯ амалиётҳои суиқасд бар ҷонашро чунин шарҳ дода аст: «Решаи ҳамаи ин дар як ҷо нуҳуфтааст ва танҳо ба хотири дар тангно қарор додани Тоҷикистон ва дар фақру нодорӣ нигоҳ доштани мардумони кишвари азизамон мебошад». Дар воқеъ суиқасд ба ҷони ӯ суиқасд ба ҳастии миллат ва давлати тоҷикон буд.

«..сулҳ як навъ гузаргоҳест миёни ду марҳилаи таърихӣ-харобкорӣ ва ободонӣ» [7,6]. Бо юмни қадами Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тоҷик ин марҳилаҳоро тай намуданд.

Халқи тоҷик дар марҳилаи нави тақдирсоз симои роҳбари худро дар шахсияте медид, ки бевосита аз байни халқ баромада, дар шароити гузариш барои халқ фаъолияти пурмасъулиятро ба дӯш гирифта тавонад. Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳамчун вакили халқ интихоб гардида буд, ҳамеша ба ростгӯӣ, ҳақиқатҷӯӣ, серталабӣ нисбат ба худ ва дигарон дар ҳамаи иҷлосияҳои Шӯрои Олӣ нақши аввалиндараҷа мебозид. Дар он Иҷлосияе, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олӣ интихоб гардид, савганд ёд намуда, гуфта буд: «… Кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард… Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем…». Ин садоқату самимиятро Эмомалӣ Раҳмон дар ҷараёни хидматҳояш дар назди халқу Ватан собит намуд.

«Эмомалӣ Раҳмон дар ҳассостарин марҳалаи гуфтушунид вориди музокирот шуда, ин ҷараёнро суръат бахшид. Вай баҳри дарёфти сулҳ омодагии худро иброз дошта, изҳор намуд, ки дар ҳар куҷое ҷониби оппозитсия даъват кунанд, ба ҳамон ҷо хоҳанд рафт [1,с.14-15]. Ҳамин тавр, ӯро гурӯҳи мухолифин барои имтиҳон ба кишвари ҷангзадаи Афғонистон ба мулоқоти нахустин даъват намуд. «Эмомалӣ Раҳмон бидуни тааммул озими мазҳараи ҷанг шуд, то ҷавҳари сулҳ ба даст биёрад. Ин рафтори ҷавонмардона ва ҷасорати инсониву таваккали сиёсиаш аз назарҳо нопадид намонд ва бисёре аз он неруҳое, ки берун аз Тоҷикистон иттилои нодуруст доштанд, аз самимияти мақсаду ниятҳои роҳбарияти кишвари мо воқиф гашта, тамоили худро тағйир медоданд» [1,с.14-15]. Албатта, ин аз ҳусни нияти сулҳҷӯӣ ва сулҳхоҳии ӯ дарак медод. Вагарна ба кишваре, ки ҷангзада асту барои калонсолонаш ҷанг майдони мардонагӣ ва барои хурдсолонаш майдони бозист, сафар кардан ба ақли инсон намеғунҷад. Аммо ӯ рафт, барои он ки сулҳ мехост ва аз ин кишвари ҷангзада хабари сулҳи кишвараш меомад.

«Ин ҳама воқеаҳое, ки дар навишт мухтасар метавон кард, аммо ҳар лаҳзаи он душвор, вазнин, нозук сурат мегирифт. Онҳоро навиштану хондан не, дидан лозим буд» [2,с.18]. Чуноне ки гузаштагони мо гуфтаанд: “Шунидан кай бувад монанди дидан”. Ҳар як лаҳзаи ин музокирот диданӣ буд, зеро таърихи кишвар, ояндаи миллат он ҷо баррасӣ мешуд. Танҳо сиёсатмадори таҳаммулгару бофаҳм лозим буду бас, то тавонад таҳаммул намояду вазъиятро бо музокирот ва бе хунрезӣ ҳал намуда, ба рушд додани кишвараш рӯ оварад.

20 ё 25 сол қабл миллату давлатдории моро касе эътироф намекарду доштани таъриху фарҳанги қадимаашро зери суол мемонданд. Сарвари мо тавонист бо сабру таҳаммули худ таъриху фарҳанги қадима доштани ин миллатро ба ҷаҳониён муаррифӣ

намояд. Имрӯз бошад, ҷомеаи ҷаҳонӣ на танҳо таъриху фарҳанги қадимаи моро эътироф менамояд, балки расидан ба соҳибистиқлолӣ ва ҳифзи марзу бумро аз мо меомӯзад.

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ва ба даст овардани ваҳдати миллӣ, бо ҷаҳду талошҳои зиёд кишвари мо ба худсозӣ шурӯъ намуд. Дар ин роҳ қариб, ки Сарвари давлат танҳо буд. Касе ба ояндаи дурахшони ин кишвари нав ба сулҳу салоҳ расида бовар намекард. «…. марҳилаи аввали тараққиёт, ки иборат аз бартараф кардани неруҳои худмухтори мусаллаҳ ва истиқрори сулҳ буд ва тақрибан бар дӯши як нафар – Президенти кишвар вогузошта шуда буд, бомуваффақият анҷом ёфт» [9,с.8].

Имрӯзҳо ҳастанд баъзе аз он роҳгумзадаҳое, ки дар пушти хоҷагони хориҷиашон пинҳон шуда, бо табиати ақрабиашон ба ҳукумату давлати хеш неш мезананд. Тарзи давлатдориро зулм ба ҷомеа мешуморанд. Ин ҷо суоле ба миён меояд: Ин ходимони наҳзатӣ дар куҷои ҷомеаи имрӯза нишонаҳои зулмро дида бошанд? Бо шарофати фарзанди фарзонаи кишвар Пешвои миллатамон тӯли 27 сол мешавад, ки зиндагии орому осоишта тамоми минтақаи Тоҷикистонро фарогир аст. Дар тамоми гӯшаву канори Тоҷикистон касе ба касе кор надорад, зиндагии иҷтимоӣ бо маҷрои худ ҷараён дорад ва амнияту суботи сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмин аст, дарҳои донишгоҳу донишкадаҳо барои муҳассилин бозанд ва, хуллас, фазои амну оромиш дар тамоми марзу буми Тоҷикистон ҳукфармо мебошад.

Рӯзноманигори афғон Шафеӣ Айёр роҳбарони Тоҷикистону Афғонистон - Эмомалӣ Раҳмон ва Ашраф Ғаниро бо ҳам қиёс карда, мегӯяд: “Офарини Тоҷикистон бо чунин роҳбар! Хушиву зебоӣ эҷод карда, фарҳанг кишт карда ва гулҳои рангини оромию шодӣ аз ӯ сар зада, бо мардуми худ мераҳсад, дар хушии мардум ҳисса мегузорад» [8,3]. Бурди мо тоҷикон буд, ки дар он солҳо роҳбарии моро ин шахсияти наҷиб ба зимма гирифтанду кишварро аз нестшавӣ раҳониданд, ки имрӯз мардумони кишварҳои даргиридоштаи дохилӣ дар орзуи доштани чунин сарвари давлат мебошанд.

«Дар таърихи инсоният ҳамон миллат бурд кардааст, ки тақдир бар вай шахсиятҳои бузург эҳдо намудааст, то чун оҳанрабо халқашро дар атрофаш муттаҳид кунад ва дар сарзаминаш ба созандагӣ машғул бошад ва сарҳадашро аз ҳуҷуми душманон эмин дорад» [5,с.7]. Хушбахтона, чунин шахсияти таърихӣ зимоми давлатдории моро солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба зимма гирифт. Мавриди зикр аст, ки маҳз Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи мукаммали аз буҳрони сиёсӣ, иктисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ баровардани кишварро ба миён гузошт. Вақт ва таҷрибаи таърихии давраи истиқлолият исбот намуд, ки роҳи муайянкарда ва пешгирифтаи ӯ алтернативаи дигар надошт.

Эмомалӣ Раҳмон масъулияти олии созандагиро ба зимма гирифта, тавонист манфиати умумимиллиро аз манфиатҳои шахсӣ, гурӯҳӣ ва маҳаллию минтақавӣ боло гузорад. «Ҳақиқати бегонагонро, рақибонро ҳамчун ҳақиқати худ шинохтан. Ва моро ҳам ба ин роҳ ҳидоят мекард-роҳи душвор, вале роҳи нек» [2,с.9].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муроҷиатномаи худ ба муносибати имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ аҳаммияти бузурги таърихии ин воқеаи фараҳбахшро барои сарнавишти миллати тоҷик ва ҳамаи тоҷикистониён таъкид намуда, аз ҷумла иброз намудааст: «Ҷидду ҷаҳд ва умедвориҳо барои нигоҳ доштани давлати миллии тоҷикон маҳз дар ҳамин рӯзи саид ҷомаи амал пӯшид. Ман имрӯз гуфта метавонам, ки насли ҳозираи миллати тоҷик ҳарчанд аввал пешпо хӯрд, имрӯз пирӯз аст. Зеро ин насл тавонист васвасаи аҳриманиро, ки дар майнаи халқи мо ҷо гирифта буд, аз худ дур андохта, морони заҳҳокиро, ки ҷони ҷавони садҳо фарзандони моро қурбон мекарданд, саркӯб созанд… Ақли солим ва хиради дурбин пирӯз шуд. Рӯзи фархундае, ки онро дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти дурдаст, дар ҳамаи оилаҳо интизор будем, фаро расид».

Мо имрӯз ифтихор аз он дорем, ки фарҳанги сулҳи тоҷикон барои дигарон намунаи ибрат буда, аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун таҷрибаи нодир эътироф гардидааст. Таърихи тамаддун ёд надорад, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар чунин муҳлати кутоҳ қатъ шуда бошад ва ҷонибҳои даргир дасти дӯстӣ ба ҳам дода, фаъолияти солими дастгоҳи воҳиди давлати хешро ба манзури ободии кишвар равон намоянд. Акнун ҷомеаи ҷаҳонӣ, миллатҳои бофарҳанги халқиятҳои гуногун ва аҳли илму адаби ҷаҳон аз хидматҳои шоёни Пешвои миллати мо сухан мекунанду дастовардҳояшро барои ҷаҳониён намунаи ибрат мехонанд.

Ба Эмомалӣ Раҳмон муяссар шуд, ки дар муддати кӯтоҳ фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимиятро барқарор намуда, тартиботи қонуниро нисбатан беҳтар ҷорӣ кунад, фаъолияти вазоратҳо, идораю кумитаҳои давлатии ҷумҳуриро ба низом оварад. Ҳамин тавр, халқ бовар кард, ки ҳукумат устувор гардидааст ва қодир аст, амнияти ҷомеаро таъмин намояд. «Мо бояд ин тавозуни иҷтимоиро, ки Президентамон ба саъю кӯшиши

балеғ ба даст овардааст, чун муқаддастарин эҳдои тақдир нигоҳ дорем ва аз он ҳамаҷониба пуштибонӣ кунем» [5,с.13].

Ҳамин тавр, хизмати таърихии Пешвои сулҳпарварамон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва Истиқлолияти миллӣ аз он иборат аст, ки маҳз ӯ ихтиёри давлатдориро ба даст оварда, пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт. «Роҳбари давлат роҳеро тай намуд, ки пур аз мушкилот, пур аз печутоб, пур аз камину хатар, аммо пур аз ифтихор, пур аз муҳаббат ва пур аз комёбӣ буд» [6,с.8]. Воқеан ҳам, роҳеро, ки Сарвари давлати мо тай намудааст, пур аз печу фароз, мушкилиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳато пур аз хатару ҷоннисорӣ буд. Аммо роҳи таърихӣ ва таърихсоз буд. Роҳе буд, ки миллатеро, кишвареро ба қуллаҳои умеду музаффарият расонид. Роҳи қаҳрамонӣ буд, вале на ҳар шахс дар ин роҳ қаҳрамон ва дӯстдори миллат боқӣ мемонд. Хушбахтона, ӯ тавонист ҳамчун қаҳрамон дар таърихи давлатдории тоҷикон бо роҳи тайнамудааш боқӣ монад.

«Кӯшишҳои президенти кишварро дар мавриди эҳёи миллат надида гирифтан аз рӯйи инсоф нест» [9,с.9]. Пас месазад, ки дар бораи чунин шахсияти таърихӣ навишт, хонд ва ба дигарон қисса кард, то ояндагон аз қаҳрамониҳояш воқиф гарданд.

«Дар роҳи таърих давидан кори оқилон нест, чунки он тахту ҳамвор нест, чун роҳҳои кӯҳҳои ватани мост. Сабурон дар ин роҳ муваффақтаранд» [3,с.14]. Имрӯз баъзан кишвари моро ба давлатҳои пешрафтаи дунё муқоиса менамоянд пешравиҳояшро кӯчак мешуморанд. Як бор андеша наменамоянд, ки ин давлатҳои пешрафта садсолаҳост, ки дар кишварашон ҷанг нашудааст. Кишвари мо бошад, муддатест аз ҷанги шаҳрвандӣ раҳоӣ ёфтааст ба ободкорию созандагӣ шурӯъ намудааст. Имрӯз мебинем, ки бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мо ба дастовардҳои зиёд муяссар гардидем. Бо боварӣ метавон гуфт, ки ояндаи кишвари мо бо чунин роҳбараш шукуфон аст. Танҳо моро мебояд ба ӯ бовар кунем ва дар паҳлуяш бошем.

АДАБИЁТ

1. Сайидзода Зафар Шералӣ. Сарвари давлат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бораи масъалаҳои мубрам ва ибтикороти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Контраст, 2018. -366 с.
2. Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И. Усмонов. -Душанбе: Ирфон, 1999. -106 с.
3. Сафаров С. Ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва истиқлолияти давлатӣ дар воситаҳои ахбори омма / С. Сафаров. -Душанбе: Ирфон, 2017. -284 с.
4. Сухомлинов В. Дорога к согласию Эмомали Раҳмонов-человек и политик / В. Сухомлинов, Г. Шалаев. – М: Издательский дом «Собеседник», 2002. – 159 с.
5. Воҳид Ғаффорӣ, Эмомалӣ Раҳмон: «Ман ба шумо сулҳ меоварам!». -Душанбе: Авасто, 1998. – 80 с.
6. Абдуллоҳи Раҳнамо. Эмомалӣ Раҳмон-Пешвои миллат. –Душанбе: Ирфон, 2016. -54 с.
7. Акбари Турсон дар мусоҳиба бо Салими Аюбзод: «На сулҳи Нурӣ даркор буд ва на ҷангӣ ӯ!» // Озодагон. - №26(83). -6 с.
8. Шафеӣ Айёр. Муқоисаи Эмомалӣ Раҳмон бо Ашраф Ғанӣ: офарини Тоҷикистон бо чунин роҳбар! // Дунё. – 2018. -№27(743). -3 с.
9. Адҳами Иброҳим. Аз ҷанг то сулҳу созандагӣ // Миллат. - 25-уми декабри с.2008. -№52(173). –С.8-9.

МУШКИЛОТИ СУЛҲСОЗӢ ВА МАСЪУЛИЯТИ ТАЪРИХИИ РОҲБАР

Дар мақолаи мазкур дар бораи таърихи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва яке аз шахсиятҳое, ки ба ин мариҳилаи таърихӣ асос гузошт, маълумот дода шудааст. Муаллиф аз лаҳзаҳои аввалини ба сари ҳокимият омадани Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сипас ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шудан ва баъдан ба ҳайси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат пазируфта шудани Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби мардуми Тоҷикистон ҳарф мезанад. Шурӯъ аз рӯзҳои аввали ба даст овардани соҳибистиқлолӣ миллати тоҷик ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронид. Роҳбарони сиёсии он замон вазъияти бавуқӯъомадаро ором карда наметавонистанд. Ҳалли ин масъала, пеш аз ҳама, интихоби роҳбари нави сиёсиро талаб мекард. Аммо интихоби чунин роҳбар ба осонӣ даст надод, зеро зимоми давлатдориро дар чунин вазъияти ҳассос касе ба дӯш гирифтан намехост. Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар замоне зимоми давлатдориро ба дӯш гирифт, ки он кори саҳлу осон набуд. Зеро Тоҷикистон майдони даргириҳои динию мазҳабӣ гардида, ором намудани вазъият кори саҳл набуд, на ҳар шахс аз уҳдаи он баромада метавонист. Танҳо фарзанди дӯстдори сарзамин, инсони комил, дӯстдори ватани худ лозим буд, ки роҳбарии давлатро ба зимма гирад.

Калидвожаҳо: ҷанги шаҳрвандӣ, раҳоӣ аз ҷанги шаҳрвандӣ, Истиқлолияти давлатӣ, сулҳ, осоиштагӣ, омма, ҷомеаи ҷаҳонӣ, нақши Пешвои миллат, пешравӣ, ҷоннисорӣ.

ПРОБЛЕМЫ МИРОТВОРЧЕСТВА И ИСТОРИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИДЕРА

В статье дается информация об истории достижения государственной независимости и роли личности в достижении этого исторического события. В статье автор рассказывает о времени прихода Эмомали Рахмона к власти как Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, затем как Президента Республики Таджикистан и признанного Лидера нации, Основателя мира и национального единства народа Таджикистана. Начиная с первых дней достижения независимости, таджикский народ был ввергнут в гражданскую войну. Руководители того периода не смогли контролировать ситуацию. Решение данной проблемы требовало, прежде всего, выбора нового политического руководителя. Но выбор такого руководителя был далеко не легким, потому что никто не хотел брать на себя ответственность за государство в такой жуткой ситуации. Таджикский народ имеет немало мудрых сыновей, но в такой острой ситуации необходим был мудрый человек в политике. Тогда Лидер нации, Его величество, уважаемый Эмомали Рахмон принял на себя ответственность за судьбу народа. Он принял ответственность за управление государством в тот период, когда это было особенно сложно. Поскольку

Таджикистан был местом борьбы различных религиозных группировок, контролировать ситуацию было нелегко не каждый мог справиться с этой задачей. Только идеальный и обаятельный человек этой страны, достойный патриот страны был нужен для руководства страной. Действительно, время показало, что все эти черты были у избранного председателя Верховного Совета того времени-Эмомали Рахмона, в которого не все тогда верили.

Ключевые слова: гражданская война, государственный суверенитет, мир, нация, мировое сообщество, роль национального лидера, прогрессивный, социалистический.

PEACEMAKING AND HISTORICAL ISSUES LEADER RESPONSIBILITY

The article provides information about the history of achieving state independence and the role of one person who founded this historical period. In the article the author tells about the first moments of Emomali Rahmon's coming to power as the Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, then as the President of the Republic of Tajikistan and then recognized Emomali Rahmon as the Founder of peace and national unity – the Leader of the nation by the people of Tajikistan. Beginning in the first days of independence, the Tajik people experienced a civil war. The leaders of that period could not control the situation. The solution of this problem required, first of all, the choice of a new political leader. But the choice of such a leader was not easy, because no one wanted to take the responsibility of the leadership of the state in such a sensitive situation. The Tajik people have many wise sons, even more, but in such an acute situation a wise man in the sphere of politics should come to the stage. Then the Leader of the nation, His Majesty, dear Emomali Rahmon took responsibility for the fate of the people. He accepted the responsibility of governing the state at a time when it was not an easy matter.

Key words: civil war, state sovereignty, peace, nation, world community, the role of national leader, progressive, socialist.

Сведения об авторе: ***Давлатова Хангома Рустамовна*** - Институт философии, политологии и права им. А.М. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: **(+992) 915-03-46-89.** E-mail: **hangom94@mail.ru**

Information about the author: ***Davlatova Hangoma Rustamovna*** - Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.M. Bakhovaddinova Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: **(+992) 915-03-46-89.** E-mail: **hangom94@mail.ru**

ИҚТИСОД - ЭКОНОМИКА

Одинаев Х.А., Назифов Ф.М. Конкурентные преимущества горных регионов: теоретический аспект…… ***5***

Солехзода (Солиев) А.А., Шарифов П.О. Инструментарий и оценка реализации денежно-кредитной политики в Республике Таджикистан……. ***11***

Қодирзода Д.Б., Наимзода Н.Қ. Ҷанбаҳои назариявии идоракунии устувории иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир..... ***18***

Шукуров Б.У., Саидов Қ.Т. Муаммоҳои инфрасохтори туризми байналхалқӣ дар шароити муосир..... ***22***

Иброҳимов И.Р., Саидова М.Ҷ. Асосҳои методии ташаккули иттиҳодияҳои кластерӣ..... ***25***

Боҳирова Х.С., Эргашева М.А. Таҳлили омили ҳосилнокӣ ва ҳосили умумии ангур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***31***

Саидмуродова М.А., Амиркулов А.Н. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ: шакл, хусусият ва роҳҳои ташкили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***36***

Аҳмадов Р.Р. Вазъи бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамои рушд ***42***

Тоҳирова Р.С. Асосҳои ташкилии фаъолияти аудиторӣ: омодагӣ ба санҷиши аудиторӣ..... ***46***

Бахриддини Пиримзод. Истифодаи афзалиятҳои инноватсия дар иқтисодиёти сабз..... ***50***

Асаналишоев Г.А. Моҳияти иқтисодӣ ва низоми консептуалии фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун объекти баҳисобгирӣ ва таҳлил..... ***55***

Аламшоев А.К., Имомёрбеков Ф.М., Гулмамадов А.В. Стратегия «один пояс – один путь» как фактор устойчивого развития регионов: опыт Республики Таджикистан…… ***58***

Сафарзода Сафармад Саид. Инвестирование: финансовый источник социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан…….. ***61***

Сарабекова И.З., Сангова А.М. Муаммоҳои рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***66***

Саидмуродова М.А., Даҳбошиева Н.Р. Масоили назариявии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ..... ***71***

Нурализода А.Н., Нуралиев Л.Н., Нурализода Н.Н. Роҳҳои такмили идоракунии қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***75***

Давлатзода Д.А., Сахибов Е.Н. Механизмы управления финансами системы пенсионного обеспечения в Республике Таджикистан…….. ***80***

Раҳматуллоева М.Р. Самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар саноати меваю сабзавот…….. ***85***

Икромов Ф.Н., Қурбонов Ф. Генезиси ташаккул ва рушди институтсияҳои бозори коғазҳои қиматнок..... ***89***

Киличева М.М., Юсупов Ш.Н. Ҳукумати электронӣ омили муҳимтарини давлатдории ҷаҳони муосир..... ***96***

Вазиров А.К., Вазиров Ф.А. Развитие экологической безопасности сельского хозяйства горных регионов Республики Таджикистан……... ***100***

Шамсов С.С. Ҷанбаҳои назариявии рушди устувори корхонаҳои саноатӣ..... ***104***

Саидмуродова М.А., Саъдуллозода Н.С. Самтҳои асосии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ..... ***108***

Содиқова Ш.К. Сармояи инсонӣ ва такрористеҳсолии он: таҳаввул ва самти рушд……. ***113***

Хамидов А.Х., Джонмамадов Ш.Б. Методика расчета объемов и оценки неформального сектора в сфере услуг…….. ***118***

Сафаров А.А. Баъзе масъалаҳои назариявии тадқиқоти рушди сармоягузории воқеии хориҷӣ... ***125***

Мирсаидов М.Н., Шафиев Б.З. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии қарзҳои ипотекӣ дар доираи асосҳои институтсионалӣ..... ***129***

Ташпулатов Ш.З. Теоретические аспекты маркетинга..... ***134***

Сафаров А.А. Одинаев И.Ф. Арзёбии тамоюлҳои рушди иқтисодии минтақаи хатлон дар шароити муосир..... ***138***

Шарофова Ч.Р. Саҳми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***145***

Кимсанов У.О., Давлятова М.М. Разработка индикаторов зеленой экономики для решения региональных проблем (на примере стран Центральной Азии)..... ***151***

Исайнова М.Х. Достижение продовольственной самодостаточности - стратегическое направление обеспечения устойчивого развития Таджикистана..... ***154***

Алиджанов Дж.А. Инкишофи иқтидори инвеститсионии рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***161***

Ашуров Ғ.Д., Шарифзода Ф.Ҳ. Ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолгарони хизматрасониҳои суғуртавӣ ҳамчун омили рушди бозори суғурта..... ***169***

Ғафорзода Ҷонона Ғафор, Гулбекова С.Ҷ., Сайфҳусейнов Ш. Таҳлили сармоягузории мустақим ва дигар намуди сармоягузориҳо дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***175***

Ахророва А.Д., Бобоев Ф. Дж., Ниязов А. Д. Внешний долг, сконцентрированный в электроэнергетике Таджикистана, и механизмы его обслуживания..... ***179***

Тешаев М.С. Рушди устувори иқтисодии минтақаҳои кишоварзӣ ва мақоми захираҳои обӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ..... ***182***

Джураев М.Б., Гадайбаева Ш.Дж. К вопросу исследования концепции свободных экономических зон в национальной экономике..... ***187***

Раззоқова Г.Х., Ашуров И.С. Таҳаввулоти лизинги молиявӣ дар хориҷа..... ***191***

Зарифзода Зоир. Место и роль импортозамещения в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан..... ***195***

Рузизода А.Ҳ., Исмоилов А.А., Раҳимов Ҷ.О. Афзунгардонии самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ - асоси таъмини амнияти озуқавории кишвар..... ***198***

Қудратова Ф.Р. Ҷалби сармояҳо барои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ..... ***204***

Махмадизода Ф.Б., Убадуллоева Ф.А., Махмадизода С.Б. Рушди кластери минтақавии маҳсулотҳои гӯшту шир: ҷанбаҳои назариявӣ ва методологӣ..... ***209***

Назаров Т.Р. Қаландаров Р.Ш. Таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ..... ***212***

Ғафорова М.С. Рушди сайёҳӣ дар таъмини ҳадафи стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***216***

Бобоева Ф. Идоракунии стратегии рушди минтақаи вилояти Суғд..... ***220***

Табаров А.Д. Пардохт ва ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар низоми маъмурӣ..... ***224***

Ашуров М.Н., Саидов К.Н. Вазифа ва унсурҳои инфрасохтори бозории минтақа..... ***228***

Қурбонов А.К., Ҳафизов М.Д. Мукаммалгардонии механизми иқтисодии идоракунии устувори обӣ дар Осиёи Марказӣ..... ***231***

Раҳматов У.Р. Ҷанбаҳои назариявӣ ва таснифоти сармоягузориҳо..... ***235***

Қудратов Р.Р., Ҳакимзода М.М. Омилҳо ва шароитҳои рушди устувори ҳудудҳои деҳоти Тоҷикистон..... ***239***

Ходжаева Д.А., Исоков М.Т. Методологические особенности развития сельскохозяйственных территорий регионов..... ***243***

Рофизода Саидбек Ҳасан. Асосҳои назариявии тақсими даромадҳо ва некуаҳволӣ дар афкори иқтисодӣ..... ***247***

Юсупов И.Н. Принсипҳои рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити амалигардонии сиёсати воридотивазкунӣ..... ***253***

Тиллоев С.И., Мирзо Некруз Мирзо. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъсири он ба некуаҳволии мардум..... ***258***

Ашурова М.Т., Саидмахмадова С.М. Дар масъалаи низоми андозбандии сохторҳои соҳибкорӣ ***264***

Миравотов Ф.М. Роль и значение иностранного предпринимательского капитала в развитии национальной экономики…….. ***267***

Холматов М.М. Цифровая экономика в автоматизированной системе управления..... ***272***

Ахмедова М.М. Перспективы развития сферы информационных и телекоммуникационных технологий в Республике Таджикистан…….. ***277***

Нуров М.Р. Мушкилоти низоми бонкӣ ва роҳҳои ҳалли он дар шароити муосир…….. ***282***

Абдурахманова М.З. Концептуальный аппарат модернизации социальной защиты населения…… ***286***

Махмудов А.С. Оценка ресурсного потенциала экономики региона: состояние и приоритетные направления…….. ***291***

Джабборов Ф.А., Ширинова Г.С. Приоритетные направления обеспечения экономического развития Республики Таджикистан..... ***295***

ҲУҚУҚШИНОСӢ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Хомидов Р.А., Оралбаев Х.Х. Роль права в регулировании общественных отношений……. ***300***

СИЁСАТШИНОСӢ - ПОЛИТОЛОГИЯ

Мухаммадзода П.А., Мухаммад С.А. Опыт таджикистана по противодействию экстремизму и терроризму посредством диалога и сотрудничества……... ***304***

Хидирзода М.У., Носирова Ф.И. Нақши хизмати давлатӣ дар рушди иҷтимоии давлат..... ***309***

Муҳаммад Ҷаъфар Кӯҳистонӣ, Абдулбашир Муслеҳ. Маҳокими хос ва чигунагии ташкили он дар Афғонистон…… ***313***

Сайид Аҳмад Ротиб Музаффарӣ, Шавкат Алӣ Фарҳанг. Баррасии низоми интихоботии ҷумҳурии исломии Афғонистон……. ***317***

Турдиназаров А.С. Доктринаи иҷтимоию сиёсии ислом ва хосиятҳои асосии он……. ***321***

Давлатова Ҳ.Р. Мушкилоти сулҳсозӣ ва масъулияти таърихии роҳбар..... ***325***

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Таджикского национального университета»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук» основан в 2012 г. Выходит 10 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в «Перечень рецензируемых научных изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук» ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: экономические науки (08.00.00), юридические науки (12.00.00) и политические науки (23.00.00).

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук

2019. №10. Часть II

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор серии экономических наук: Д.А.Назарова
Редактор таджикского языка: Ш.Абдуллоева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
по изданию научного журнала
«Вестник Таджикского национального университета.
Серия социально-экономических и общественных наук»:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: **(+992 37) 227-74-41**

Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.
Формат 70х108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 41,75, усл. п.л. 41,75.
Подписано в печать 20.11.2019